De Nieuwe Gids. Jaargang 6 (1891)

bron
De Nieuwe Gids. Jaargang 6. W. Versluys, Amsterdam 1891

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_nie002nieu06_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

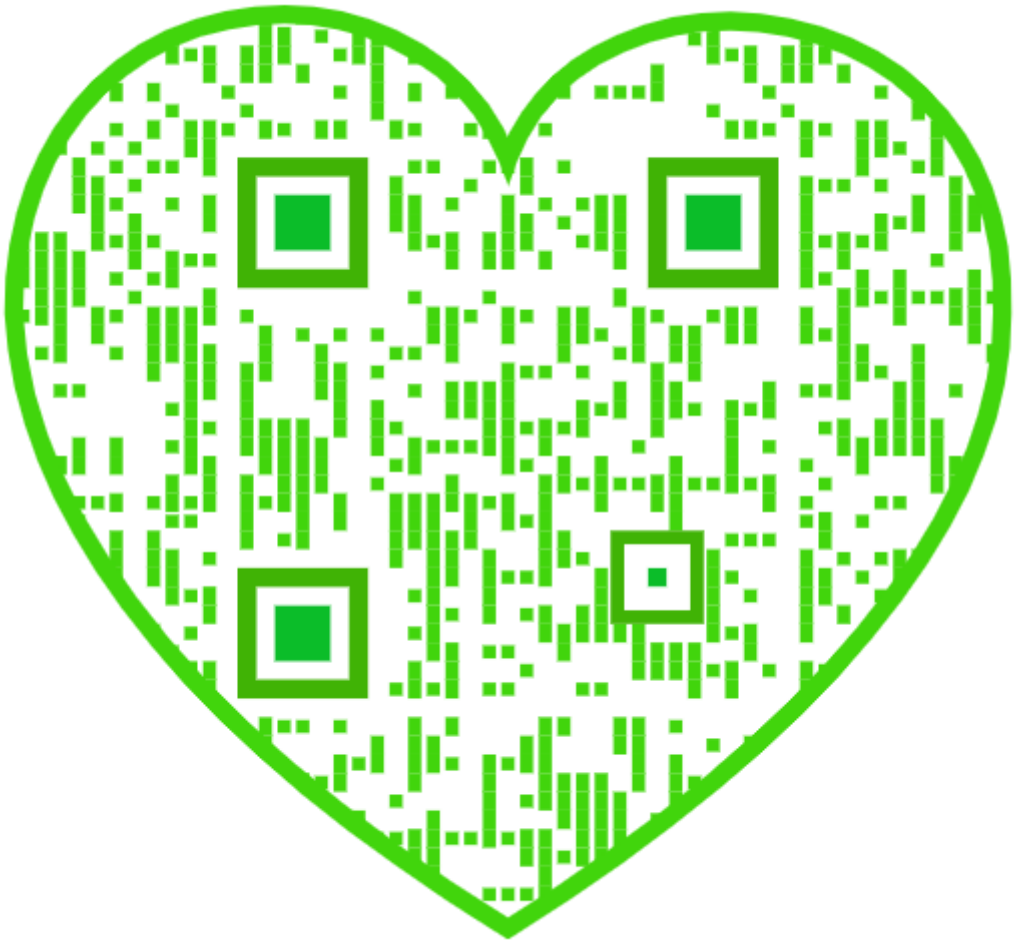

[De Nieuwe Gids. Jaargang 6. Deel 1]

Over de toekomst, door Frederik van Eeden.

A.P. Sinnet. Esoteric Buddhism.

Waarom, nu wij toch allen na eenig tegenspartelen de half vernederende, half vleiende waarheid geslikt hebben dat wij in rechte lijn afstammen van eenig aap-achtig beest, waarom overwegen wij dan zoo weinig de even plausibele, niet minder vernederende maar veel rijkere gedachte, dat onze verre nakomelingen minstens even ver boven ons zullen staan als wij boven onze vierhandige soortgenooten?

Waarom komt het zoo zelden in ons op dat er met gelijken grond van waarschijnlijkheid eenmaal wezens van onze afstamming zullen bestaan, die wij gerust engelen kunnen noemen, - zoowel als er eenmaal geleefd hebben die wij oer-menschen of mensch-beesten moeten heeten? En dat die verheven nazaten met een verontschuldigend lachje, met innerlijke schaamte en tegenzin elkander zullen bekennen gedrochten van zulke grove bewerktuiging en zulke lage geestelijke hoedanigheden als de tegenwoordige menschen tot voorvaderen te moeten rekenen.

Dat eenmaal de eene mensch-engel den anderen mensch-engel met zacht verwijten - verwijten zullen dan zeker zacht zijn - zal toevoegen: ‘men kan wel zien dat je van menschen afstamt.’

Men moet er goed over denken, want het is geen grapje, volstrekt geen herschenschim - het is zoo waarschijnlijk, zoo reëel als eenig denkbaar feit der toekomst. Omdat ik er wat luchtig over spreek moet men niet denken dat ik er luchtig over denk. In mijn eentje dit overwegend vind ik het zeer serieus. Iets komieks ontstaat eerst dan, wanneer ik deze gedachte in aanraking breng met het groote publiek, mijn Hollandsche lezers. Als ik denk aan die en die, dit stukje lezend tot tijdpasseering of uit plichtbesef, omdat hij lid is van een leesgezelschap, aan u bijvoorbeeld en aan u, die tegenwoordig óók al de Nieuwe Gids leest, onder voorbehoud natuurlijk, als ik aan u denk en mij voorstel u te gaan vertellen dat gij de overgrootvader zijt van eenige engelen, dan moet ik daarbij lachen, door contrast-werking.

Toch verzoek ik u, het even als ik een hoog-ernstige zaak te vinden en een zeer belangrijke overweging en mij toe te staan, ter voldoening van mijn plichtsbesef u daarop nadrukkelijk attent te maken.

Eerst zal ik u doen opmerken dat deze toekomst-gedachte geen ijdele fantasie is, maar zoo welgegrond als eenige wetenschappelijke conclusie. Want om haar uit te sluiten zou men één van tweeën moeten aannemen: of dat het proces der evolutie op 't oogenblik zijn toppunt heeft bereikt, of dat de duur der ter evolutie gunstige omstandigheden, met name van een door de zon behoorlijk verwarmde wereldbol te spoedig een eind zal nemen.

De eerste suppositie wordt door niets gesteund. In zulk een geval begint men haar niet aan te nemen. Het eenige wat zich hier tegen zou verzetten is een zeer ongemotiveerde trots, - die dus in een betoog verwaarloosd mag worden.

De tweede kan een mogelijkheid zijn. Er bestaan bekende analogieën. Men weet dat zonnen kunnen verkoelen, dat werelden kunnen vergaan. Alles pleit er voor aan te nemen dat dit ook eenmaal met onze zon en onze aarde zal gebeuren.

Maar daartegenover staat, dat zonnen en werelden zich in

een gezegenden levensduur mogen verheugen en dat wij die niet bij dagen maar bij jaarmilliarden moeten tellen. Dat dus naar ons klein begrip die leeftijd oneindig is. En dat er dus voor onze rekening geen zier meer of minder kans is dat de gevreesde katastrophe morgen aan den dag, dan wel over honderduizend jaren zal plaats grijpen. Want in het aard-leven is een verschil van honderdduizend jaren als een verschil van een seconde in een menschenleven. Dat wil dus zeggen dat de kansen op eenen spoedigen ondergang der wereld volkomen verwaarloosd mogen worden, daar zij nagenoeg staan als één tot oneindig.

Wij zijn er dus even zeker van, dat de aarde nog honderdduizend jaar zal bestaan, als dat zij er morgenochtend nog zal zijn of zelfs over een uur, dat wil dus zeggen, naar menschelijke spreekwijze, volkomen zeker.

Goed, er komen dus engelen. Over honderd duizend, misschien over een millioen jaar. Dit kan u echter niet heel veel schelen. Gij vindt het oneindig belangrijker dat om half acht de melkboer, en om 8 uur de bakker komt.

Hierin zit juist uw inferioriteit. Dit zal u juist zoo laag, dierlijk, aapachtig doen schijnen in de waardeering uwer nakomelingen.

‘Zoo'n beest,’ zeggen wij, ‘zoo'n beest, als dat maar heeft, dan denkt het ook geen uur verder.’

‘Zoo'n mensch, zeggen zij eenmaal die na ons komen, zoo'n mensch als die maar goed eten en drinken had en wist dat hij het morgen ook zou hebben dan was hij tevreden -’

Als 't waar was, als 't heusch door en door waar was, dan zou ik met dit stukje wel thuis kunnen blijven. Dan zou ik alleen behooren te schrijven over eten en drinken, en hoe daar aan te komen. Dus over politiek, oeconomie, nuttige wetenschap en zoo meer.

Maar 't is niet waar. De tevredenen van onzen tijd kunnen samen wel op één ton dansen, of ze 't nu goed hebben naar den vleesche of niet.

Er was zulk een tijd, nog niet lang geleden, dat het waar was voor de meesten. Een tijd van menschen, volkomen ge-

lukkig met vechten, eten en drinken en kinderen die zouden doen wat de ouders gedaan hadden.

Maar reeds voor duizende jaren zijn zij gekomen, de vragers, de denkers, de met zich zelf vechtenden, de ontevredenen, - hier en daar, eenzelvig verspreid, twijfelend toeziend in de gelukkige onbewustheid om zich heen, zelf reflecteerend, be spiegelend, niet begrijpend, hopeloos tobbend.

Hun aantal is toegenomen in ongelijke rede met de toename der geslachten. Zij hebben elkander aan 't vragen, aan 't twijfelen, aan 't morren gebracht, zij zijn voor een tijd lang gespaard, zoet gehouden met fantasiën en beloften, zoo mooi mogelijk naar hun verlangen. Maar de twijfel brak weer door. Het kind werpt het mooie speelgoed gebroken weg, de popjes zijn heel mooi maar ze leven niet, er zitten zemelen in, - het kind wil niet gesust wezen, het wil nu eindelijk weten wat er met hem gebeuren gaat.

De ontevredenheid is het eerste symptoom van naderende stijging. De zorg voor iets dat niet het individu is, in ruimte, als naastenliefde, maar ook in tijd, als zorg voor die na zullen komen is een maatstaf van veredeling.

Een dier toont geen verlangens omtrent het toekomende. Het doet, wat het noodzakelijk doen moet wil zijn geslacht niet vergaan. Als de arend haar jongen niet verdedigde, als de sluipwesp haar eieren niet legde op een plaats waar voedsel was voor de larve, er zouden geen arenden en geen sluipwespen kunnen zijn. Dit is geen zorg, geen verlangen. Het is blinde wil tot leven. Geen dier kent zijn jongen als ze volwassen zijn geworden.

Maar de mensch zorgt. Hij doet moeite uit bewust verlangen. En nu is zijn verlangen in deze evolutie-periode zoo ver gegaan, dat hij nog meer wil dan het veilig opgroeien, nog meer dan het levenslang welzijn zijner kinderen, nog meer dan de bloei van zijn persoonlijk geslacht, zijn huis. Hij begeerde het goed te hebben op zijn ouden dag, het scheen hem een deugd daarvoor te zorgen. Hij begeerde dat zijn kinderen het goed zouden hebben, nu en zoolang zij leefden ook na zijn dood. Hij liet hen zijn rijkdom na, hij gaf hun

raad en vermaningen die moesten strekken tot duurzaam geluk - en niet alleen van de kinderen zelf maar ook van zijn kindskinderen en verder, verder.

In 't eerst nog alleen van 't eigen geslacht, de gens, de afstammelingen in rechte lijn. Later van 't geheele volk - en nog later, nu, in onzen tijd, nu vallen de grenzen der natien weg voor den gelukswil van het individu. Er mogen geen uitverkorenen zijn, individuen, noch stammen, noch volken. Niet ouder- of kinderliefde wordt de hoogste deugd, niet vaderlandsliefde, maar menschenliefde.

Deze veranderingen zijn zonder overleg in ons gekomen. Ik zou geen logische reden weten waarom ik meer van alle menschen en hun verre nakomelingen dan van mijn volk, mijn familie of van mijzelven zou houden. Dit zorgen geschiedt niet uit overweging, maar uit drang. In eersten aanleg is vaderlandsliefde, menschenliefde even instinctief als de liefde van den ooievaar voor zijn oude nestelplaats, van de bijenkolonie voor hun koningin.

Maar het is ons onmogelijk onze daden instinctief te laten blijven. Over alles valt het licht der reflectie. Verder en verder dringt de zelfbewustheid door.

Waarom wij voor ons zelven, voor anderen, voor nog niet bestaande menschen zorgen, - dat zijn dingen die ons gaan interesseeren, want wij doen niet gaarne iets zonder bekende reden.

Soms zijn wij met zeer onvolkomen verklaringen tevreden. Wij zorgen voor ons zelven omdat - er in ons een zelfver-zorgende neiging, egoisme, is. Quia est in eo virtus dormitiva. Wij zorgen voor anderen omdat wij van anderen houden. Een affectie, een mystieke gemoedsaandoening, omdat ze ons zoo bekend is, wordt door ons als redelijken grond aangenomen.

Maar voor de menschheid, voor onze nakomelingen kunnen wij toch zulk een affectie niet voelen.

Het terugbrengen dezer neiging, en ook van alle affectie, tot egoisme - dus het verklaren der mysterieuse gemoedsneigingen uit de - schijnbaar - niet mystieke zucht tot

zelfbehoud, is wat een menigte onzer denkers getracht heeft. Hoe uit de zucht tot zelfbehoud de neiging tot het verzorgen onzer nakomelingen moet verklaard worden, begrijp ik niet. Maar zoo het gelukt, dan zou daaruit volgen, dat elk mensch, op dit punt tot bewustheid gekomen, het op eenmaal uitschaterde en zoo gauw mogelijk er een eind aan maakte. Dan zou zelfbezinning onvermijdelijk zelfvernietiging worden. Want voor ons nageslacht te zorgen *met het doel* om voor ons zelf te zorgen is een onuitsprekelijke dwaasheid. Elk mensch, door de Rede overtuigd dat de drijfveer van al zijn daden is egoisme, en de Rede volkomen willende dienen, zou zijn kinderen moeten vermoorden of verwaarloozen. Aldus zou 't menschenras spoedig vergaan.

Het motief, waarmede men zich lang behielp, was een categorische moraal. God wil het zoo, - en later, toen men wat huiverig werd om van God te spreken, omdat God eigenlijk zoo'n rare voorstelling was, - *de* Deugd, *de* moraal.

Dit was echter een ontoereikend en wankelbaar begrip. Toen eenmaal het betrekkelijke der moraal, het tegenstrijdige van de Godsvoorstelling was ingezien, konden deze geen dienst meer doen. En daar zitten wij nu, - wij doen meer voor het nageslacht en voor de menschheid dan ooit - en nog altijd weten wij eigenlijk niet waarom. 't Is om beschaamd te worden.

Ik kan mij wel begrijpen dat een mijner trouwe medearbeiders in den wijngaard der Gedachte, de godsdienst een ‘positief kwaad’ heeft genoemd,[1)] en in deze meening zijn voorname hand heeft gereikt aan het literaire schooiertje wiens uitgekauwde en opgewarmde straatuien over den godsdienst nog zooveel aftrek onder de massa vinden.

Wie zich niet ten minste eenmaal duchtig kon vertoornen over de schijnheiligheid, de inconsequentie, de sofistiek van vele geestelijken en godgeleerden, zou bijna toonen geen hart of geen begrip te hebben. Wie niet de absurditeiten van de

1) De heer van der Goes in de Augustus-aflevering van dit tijdschrift.

een of andere dogmatische geloofsleer eenmaal met heftigheid heeft verworpen, kan haast niet ernstig hebben nagedacht. Men moet in onzen tijd iemands opinie over religieuse dingen *niet* vertrouwen, zoo hij niet eenmaal zich gebaad heeft in den Styx van het atheïsme, waaraan de goede Büchner zich nog steeds tusschen stof en kracht zit te vervelen.

Eerst wanneer iemand zelf heeft ondervonden hoe hij van het kastje eener absurde religie is geloopen tegen den muur van een nog veel absurder materialisme, dan is hij, na zich aldus tweemaal flink te hebben gestooten, in de rechte stemming voorzichtig voort te gaan, zich te receuilleeren en goed op te letten.

Want op *dit* punt is hij dan nog even wijs, op *deze* vraag heeft hij nog geen antwoord: ‘Zoo ik voor mijn nageslacht - voor die niet bestaande, mystieke, vermoedelijke wezens - niet zorg om Gods wil, niet om mij zelfs wil, waarom dan? - waarom dan wel? -’

Wat beweegt ons dan toch het ons moeielijk te maken over sociale kwesties, over hervormingen? Wij zullen er geen plezier van hebben, integendeel. Wat willen wij dan toch? Het is toch niet redelijk zooveel moeite te doen, zonder te weten waarvoor?

Is het dan alles maar een aardigheid? een spelletje? een tijdverdrijfje? Doen wij als spelende kinderen die zeggen: ‘Hè ja! als al die doosjes eens op elkaar stonden, dat zou leuk zijn!’ en zeggen wij nu ‘als alle menschen later eens gelukkig werden, dat zou een leuke grap zijn.’

Nu goed! nu staan alle doosjes op elkaar, wat dan? wat dan? dan weer onderste boven?

Jawel, zegt de Wetenschap, de Rede, - dan weer onderste boven, en daarvoor laat men zich verhongeren, of onthoofden, of kruisigen, of in zachtzinniger tijden belasteren en van de Beurs dringen.

Ziehier dan, waarde medestrijder, in plaats van een positief kwaad, een negatief goed.

Onze betrekkelijkheid, het relatieve, niet-volstrekte van al wat aan ons is, van ons weten, denken, begrijpen en kennen, - omgeeft ons als een fuik de gevangen visch. Onophoudelijk haar vergetend, steeds weer vruchteloos pogend er uit te geraken, stooten wij naar alle zijden onzen neus, en hangen soms, in een der mazen van het net, jammerlijk voor mirakel.

Na ingezien te hebben dat al het voor absoluut gegevene: *de* waarheid, *de* moraal, *de* godsdienst, volstrekt niet absoluut is, maar wisselt men den mensch en met het uur, nu komen wij door ons gebrekkig inzicht tot de nog veel dwazere, veel onbestaanbaarder meening, dat deze dingen geheel, volkomen relatief zijn - en dat er niets absoluuts overblijft dan de betrekkingen zelf, de Rede.

Dan zitten wij weer hulpeloos te smakken in het onvermijdelijke net, - want ook de relatieveteit der dingen is zelf weer relatief. Wie het absolute in de dingen ontkent is even ver verdwaald als wie meent het gevonden te hebben. Wij moeten er in berusten het absolute aan te nemen, wetende dat het door enkel relatie, door Rede, onbereikbaar is.

Ik heb er nu niets tegen als iemand de woorden geloof en godsdienst af wil schaffen, maar zoo hij het gezegde goed overweegt zal hij dan ook moeten toegeven dat het zaak is terstond met een paar nieuwe woorden gereed te zijn, om die functies der menschelijke ziel aan te duiden die tot heden bij het gebruiken der verworpen woorden bedoeld werden, en die noodzakelijk inherent zijn in elken mensch.

Als men de namen verwerpt zijn de dingen daarom niet verdwenen. Gooit men de beelden der Goden om, dan maken de menschen, zooals Robespierre, een idool van de Rede, wat veel gekker is dan eenige afgoderij.

Ieder *moet* gelooven, of hij wil of niet - want het weten zonder geloof zou absoluut weten, of Alwijsheid zijn. Ieder

moet dienen, want leven, handelen zonder dienen, zou absolute vrijheid, zou Almacht zijn.

Wie meent, omdat de heerschende religie een onding is, het alleen met de Rede te kunnen stellen, doet als iemand die zegt: ‘dit huis bevalt mij niet, alleen de steigers zijn goed, dus zal ik maar in de steigers gaan wonen’.

Ik heb reeds gezegd hoe wij gelooven en hoe wij dienen.

Reeds door te leven en te handelen dienen wij, blind gehoorzamen wij aan een wil in ons, waarvan wij noch den oorsprong noch de tendens ook maar eenigzins begrijpen. De aanmatiging van vrijheid en eigenmachtigheid zal ons altijd bespottelijk maken - en door onze volkomen onbekendheid met afkomst en einddoel tot niet anders kunnen brengen dan tot zelfvernietiging. Als wij waarlijk vrij en aan onze rede overgelaten waren, dan zou een algemeene zelfmoord het mooiste en rationeelste wereldplan zijn dat wij konden bedenken.

En ook door ons leven zelf bewijzen wij te gelooven. Het doen van bijna elke daad, het dragen van bijna elk leed impliceert een bewust of onbewust geloof, een zonder begrijpen aannemen van het goede en noodzakelijke eener zaak. Wij begrijpen niet waarom wij leven, wij begrijpen niet waarom wij lijden, en allerminst begrijpen wij waarom wij zouden handelen en leed dragen ter wille eener vreemde, onbekende of na ons komende menschheid.

De dingen van geloof en godsdienst zijn ten allen tijd genoemd de hoogste, beste dingen. Zij waren heilig, gewijd. Men voelde er voor het allerhoogste, allerwerkzaamste sentiment, de veneratie.

Het hebben van veneratie is zoo noodzakelijk voor alle sterk en volhardend handelen, dat ook degenen die het besef van de rechte heilige, religieuze dingen verloren, veneratie gingen gevoelen voor iets anders, voor wetenschap, kunst, handel, schaakspel, geld.

Nu is het niet genoeg te zeggen dat de veneratie der

menschen misplaatst is, dat zij ontaard is, dat zij tot een schijn, een bedrog, een kwaad is geworden.

Niemand mag dit doen, niemand *kan* dit doen die niet gevoelt dat *zijn* hoogste sensatie hooger en *zijn* veneratie waardiger is. Want het is even onzinnig te besluiten: men mag niets venereeren, als: men mag niet denken.

En wie dan aankomt met de Rede, doet beter thuis te blijven. En wie aankomt met de Waarheid, kan gelijk krijgen zoo hij dit zeldzaam moeilijk te omschrijven woord goed definieert.

Wie er een abstractie van maakt, heeft weinig kans, maar wie de waarheid noemt: het Reëele, het Waarlijk Zijnde, zal ons bevredigen zoo hij erkent dat zij, eer wij volmaakt zijn, onbereikbaar is.

Niemand kan weerspreken dat er harmonie moet zijn tusschen ons redelijk denken en ons geloof. De in den laatsten tijd onder theologen heerschende gewoonte om geloof en wetenschappelijke kennis in waterdichte compartimenten van elkaar gescheiden te houden, kan niet blijven.

Ik begrijp deze harmonie zóó: het gekend zijn is een functie van het geloofde.

Het geloofde is het eerste, het primitieve. Door reflectie wordt het bewust, door relatie wordt het begrepen.

Dus zal al het gekende geloofd moeten zijn, maar niet al het geloofde gekend - evenals al het begrepene bewust moet zijn, maar niet al het bewuste begrepen.

Met geloof, met blind, denkloos accepteeren, beginnen wij, begint elk levend wezen. Oorspronkelijk wordt elke sensatie, elke wilsimpuls, elk instinct geloofd, blind aangenomen. Dan komt de reflectie, het zelfbezinnen, en maakt de sensatie tot iets bewusts.

Daar begint het onderscheid tusschen werktuig, automaat en zelfstandig wezen. Daar begint de verantwoordelijkheid als een noodzakelijk volgende nieuwe sensatie. En daar

begint eindelijk de onbedwingbare neiging: het bewuste, naar rede, in onderling verband te brengen, te begrijpen.

Maar onderwijl blijft het gelooven voortgaan. Geloof moet noodzakelijk de inhoud leveren van het bewustzijn van het begrip. Men kan niet bewust-zijn, men kan niet begrijpen zonder *iets* bewust te zijn, zonder *iets* te begrijpen. En dat iets moet eerst zijn geloofd, zijn aangenomen voor waar en reëel, als sensatie, als impuls. Wij gelooven eigenlijk nooit verkeerd, maar wij begrijpen verkeerd. Wat wij zoo heftig verwerpen en veroordeelen in geloovigen en godsdienstigen, is niet hetgeen zij waarlijk gelooven, maar de wijze waarop zij zich verbeelden het te begrijpen. Hun voorstellingen, hun fantasiën. Inderdaad gelooven wij allen nagenoeg hetzelfde, maar wij strijden over de wijze waarop het met elkaar in verband staat.

De strijd tusschen de godsdiensten is altijd een strijd geweest tusschen voorstellingen, tusschen systemen. Dat is dus tusschen de pogingen om het algemeen geloofde tot een bewust begrip te maken.

Het geloof in strengen zin van 't woord, kan nimmer reden van strijd zijn, maar wel de tot begrijpen van het geloofde gemaakte voorstellingen. Bij kinderen en onbewuste volken zal over geloof geen verschil ontstaan. Geloofsstrijd ontstaat eerst bij de bewustwordíng.

Nu is het uit de geschiedenis der cultuur duidelijk, dat de bewustwording van het geloofde zich uitbreidt. Wij overdenken hetgeen wij vroeger eenvoudig accepteerden. Wij worden ons bewust van de aandrift waaraan wij gehoorzamen, van onze wenschen en neigingen. Wij geven ons reden van onze daden, dat wil zeggen: wij brengen hetgeen wij van daag doen in verband met hetgeen wij gisteren deden en morgen zullen doen, - meer niet. Wij gelooven precies even goed en ook evenveel als altijd, maar wij gelooven in 't licht der bespiegeling, in 't verband der rede. Veel van het geloofde onttrekt zich nog aan dat licht en dat verband. Maar al ware dit nog zoo weinig, dan zouden wij toch niet

het geloof kunnen missen. Want dat zou beteekenen dat wij uit de fuik waren, dat wij absoluut, alwijs waren. Naar ervaring blijft ons *weten* altijd een *reflectief, relatief gelooven*. Een wijsheid zonder reflectie, dus onbewust, en buiten relatie, dus absoluut, kunnen wij wel aannemen, maar dan slechts als het Allerhoogste, als God.

Op het zooeven gezegde, dat de bewustwording van het geloofde zich uitbreidt, rustte mijn bewering dat onverschilligheid voor hetgeen in verre toekomst zal gebeuren een bewijs is van inferioriteit.

Een koe bekommert er zich blijkbaar niet om wat wel het eind zal zijn van haar lekker leventje, zij tobt er niet over wat de boer toch wel in zijn schild kan voeren met al zijn zorg en goede behandeling.

Hoe hooger de mensch staat hoe verder hij gaat denken. Het niet denken over de bedoeling en het effect zijner daden, - hoewel zonder twijfel aangenamer en gelukkiger - schijnt hem laag, dierlijk, inferieur.

Waarom? Waartoe? - zijn vragen, waaraan wij ons niet meer kunnen onttrekken, die wij dagelijks meer bezigen, waarvan wij het nalaten in anderen misprijzen, zelfs belachelijk vinden.

Het is tegen onze innigste neiging iets te doen zonder zin, zonder rede. Het zoeken van den zin, van de reden was steeds het werk der allerbesten.

Reeds nu glimlachen er velen bij het onnadenkend zwoegen der menschen, het tobben voor iets waarvan zij zich nooit rekenschap geven.

'Allons travailler!!' roept Zola[1)] met sombere vastbera denheid, als hij den armen, doodgewerkten Claude begraven heeft. Waarvoor die drukte, lieve man, als 't niet voor je plezier is? Voor geld? voor eer? - die heb je nu. Waarvoor dan verder?

En heeft iemand ooit met voldoening en zonder een glim-

1) In l'Oeuvre.

lach Goethe's oplossing gelezen, als hij den blinden Faust zijn hoogste bestaansdaad doet vinden in het draineeren van een moerassig stuk land? Zullen wij heusch tevreden zijn, met die Aeonen waarin ‘die Spur von unsren Erdenthaten’ niet zal vergaan?

Neen! wij moeten het niemand kwalijk nemen zoo hij met zulke voorspiegelingen als einddoel geen genoegen neemt.

Maar daarentegen zou ik het wel kwalijk willen nemen als iemand weigerde te werken omdat hij het doel niet kende. Dit zou de arrogantie zijn van een inferieure ziel die de vínger kreeg en de heele hand wilde hebben. En toch zou dit het gevolg worden van de bewering, dat wij het recht hebben uitsluitend verstandsmotieven en geen geloofsmotieven voor onze daden te erkennen. Dat wij niet behoeven te gelooven, noch te dienen.

Dat recht hebben wij niet, de macht evenmin. Of wij begrijpen of niet, wij gaan immers allen door, wij kunnen niet anders, wij worden wel gedreven, voortgeduwd ondanks onze wijsneuzige tegenwerpingen.

Wij moeten gehoorzamen, stil en vlijtig doen, - geloovende in ons zelven, in het goede en waarachtige van hetgeen ons drijft, met inspanning trachtend uit te maken wat zich in ons als het beste en meest dienenswaardige voordoet.

En al doende moeten wij trachten te begrijpen niet alleen omdat wij 't niet laten kunnen, maar omdat wij weten dat dit zeer hoog en zeer goed is.

Mij dunkt, het laat zich aanzien, dat er eenmaal een andere maat zal zijn waarnaar de tijdgenooten de grootte der enkele individuen zullen meten.

De Titanen van onzen tijd zijn de groote staatslieden, de groote veldheeren, Napoleon, Bismarck.

Maar als men nadenkt blijkt deze grootte zeer relatief. Vroeger waren Hercules en Simson echte helden, waarachtig groote mannen. Zij hadden enkel spieren, en hoofden als

ossen. Maar spierkracht had toen een geheel andere beteekenis dan tegenwoordig.

In onzen tijd zou Hercules, in plaats van als heros te worden vereerd, slechts in kermistenten of wellicht in een circus een behoorlijk bestaan kunnen vinden.

Zoo is het onvermijdelijk te denken, dat in de toekomst, wanneer het rusteloos streven der menschen naar algemeene welvaart en pacificatie mocht zijn gelukt, Napoleon slechts als leeraar in geografie en mathesis en Bismarck misschien als employé bij een of andere landbouw onderneming een tamelijk geslaagde carrière zou maken. Van beroemdheid zou zelfs onder de gunstigste omstandigheden geen sprake zijn. Voor hun relatieve grootheid is dan geen plaats, zij zouden zijn als de goudstukken van Robinson Crusoë op zijn eiland.

Maar er is een soort grootheid die wij ons niet relatief kunnen denken. Die is wel altijd erkend, maar niet altijd gewaardeerd, zooals zij door haar eeuwig en essentiëel karakter verdiende. Dit is de grootheid van kunstenaars en wijsgeeren. Onder wijsgeeren reken ik hier ook de beoefenaars der natuurwetenschap, alleen ter wille der wetenschap zelve, dus b.v. Newton, Darwin.

Het is denkbaar en wordt door allen begeerd, dat eenmaal alle menschen zullen leven in welvaart en vrede. Men mag het voor onwaarschijnlijk houden, niemand zal afkeuren of tegengaan dat men zulk een toestand verwacht en tracht te verkrijgen. En dan? Waar blijft dan de waarde van politici, van rechtsgeleerden, van uitvinders, van allen die gezorgd hebben voor materieel belang? - Het huis is gebouwd, het onderhoud is gemakkelijk, - wat zal er van de werklieden worden? Gaan zij dan leegloopen en zich hopeloos vervelen?

Bellamv, in zijn Looking Backward, doet zeer vruchtelooze pogingen om het door hem bedachte toekomst-wereldje eenigzins amusant te maken. Er wordt veel muziek gemaakt, er heeft één boot-wedstrijd plaats, en er worden romans geschreven, hoofdzakelijk over ‘the tender passion’. Want andere passies ontbreken. Het lijkt ons maar een saai leventje.

Ik meen, dat wie zulk een toekomst begeert en er over wil denken, - moet aannemen dat de grootheid van hen die zoeken naar het zuivere Schoon en naar de hoogste Wijsheid, dan de eenige en onbetwistbare grootheid zal zijn. Dat dan, als de bekommeringen van het materieel bestaan niet meer drukken, het menschenleven eerst recht zal aanvangen, en dat de voortgang der evolutie zich dan zal openbaren op een wijze en in een richting, waarvan weinigen in onze dagen zich een rechte voorstelling kunnen maken.

In onzen tijd, nu het verlangen naar vrijheid, algemeene welvaart en vrede zich laat gelden met een macht en een algemeenheid die doet begrijpen dat wij in een crisis leven, nu is het te verwachten dat alle aandacht en vereering zal gewijd zijn aan hen die deze crisis ten einde brengen.

Men begint de waarde van niet-nuttige dingen, van zuivere wijsbegeerte, van zuivere kunst bijna te betwijfelen. Het huis wordt gebouwd, de bouwmeesters zijn de hoofdpersonen, de werklieden voelen zich belangrijk en loopen de toekomstige bewoners die maar in den weg staan, bijna omver.

Maar ik schrijf dit, om er aan te herinneren, dat als het huis ooit voltooid mocht worden, de verhoudingen zullen veranderen.

Nu heb ik nog niet over het boek gesproken dat de aanleiding is geweest van deze beschouwingen. Dit was ook deze maal mijn voornemen niet. Uitsluitend aan hen, die de strekking en den zin dezer gedachten goedkeuren en wèl verstaan, raad ik dringend het boek te lezen.

Bussum, Sept. '90

Treinbeelden. Door Delang.

I.

In den verlichten nacht van de hol-hooge ijzerbekapping, aan één zij in een ongebruikt, àfliggend donker neergaande naar den grond, was een zondagsche volte van late, koulijdende menschen en op de banken aan den wand zaten er die buiten het halflicht rustten na een dag van uitgaan, de zomersche jassen dichtgeknoopt en de kragen òp, neerzittend als soezend, of met hun stokken spelend, die telkens tegen de houten bevloering neertikten. Dames en vrouwen waren in het wachten; dames, de kin in de hooge omwolling van avonddoeken, en vrouwen met mandjes, als een soort juffrouwen gekleed en een zakdoek om. En in den lichtschemer, die uit de wachtkamers viel, gingen groepjes worden die het loopen hinderden onder hun staande draaien en kijken bij het praten - de zwaar neergevallen nacht gezien als fel-rood sinjaallicht, bijeen-gehoûen fel, en als een kou gevoeld, die onder de open bekapping heen tochtte naar het andere zwartnachtende duister, waar groen lichtte: hoog en alleen.

Uit de laagte, een steenen trap òp, kwamen meer menschen, zich haastend in de verbeelding van laat te zijn; en wielers, onder de rechtkleppige jongens-makende petten vroolijk, de jekkers onverschillig open. Ze lawaaiden een wacht-

kamer binnen en bleven voor het buffet staan, in het felle licht hun konjak slurpend. Een stond er, kranig onder het kijken van burgermenschen, in sokken en een korte broek, de kuiten bloot. En ze begonnen zulk een lol te hebben door het telkens weer ophalen van een deun, dat hun jolen over het perron weg-rumoerde en als een afleiding menschen in het naar buiten vallend licht trok, die dan keken en elkaar den eenen met de bloote kuiten wezen. Maar het kijkend onbewegelijk-staan verveelde gauw in de kou van het komende najaar.

Op het perron in de hevig-gonzende, erge groepen-volte drentelden paartjes, het moeie meisje zwaar aan den arm van den heer, en de mooiere, pratend met een aangewend niet-willen-merken onder het kijken der heeren-alleen; onberispelijk, modern-gekleede, blond-snorrige heeren. Maar twee heeren-alleen gingen in hun jonkheid ernstig-kouelijk en ongeduldig heen en weer op schildwacht, de stokken òp in den zak, elk hun eigen gewilde lengtetje langs den leegen, in-eens àfkantenden rand van het perron; hier een en ginds een.

Onder het sluwe en fatsoenlijk-ingehoûen oogen der anderen wachtten pratende, ingepakte vrouwen-artisten in ongewone, overal gekochte kleedij of met reispetten op het vrouwekapsel, met moeie oogen en het gelaat geheel-bleek, bleek-dik en bleek-mager; allen in de hand taschjes en bengelend onder het onrustig niet-stil-willen-staan van bewegelijke vrouwen. Er waren jonge bij van een oud-makende afgematheid en heele oûe, als vervallen semieten; òm heur het lanterfanten van mannen-artisten, óok vreemd gekleed en rookend uit opzichtige sigaren-pijpen: erg lang of erg gekromd. De vrouwen praatten bij tweeën en drieën, ernstig-gewoon zooals een vrouw praat tegen een andere; maar de mannen begonnen telkens lachend-beleefde tusschengesprekken, waarop ze lief-vriendschappelijk antwoordden als lui van één klub en die elkaar lang kenden. En bijeen en dooreen staand waren ze een druk-levende groep vaal-grauw in een bleeken licht-schijn; gele, moe-ingezakte vrouwen en moeilijk-baardloos-gehoûen mannen in een gebruikte bedekking van reis- en

regenmantels en gedragen demies - binnen het zondagsche, fatsoenlijk uiterig-voelende, àndere publiek als een men-wist-niet-hoe hierheen verdwaalde artisten-troep; van een ander tijdperk en uit den vreemde hun wolkerige kunst - en zij in die kunst het bijvolk.

Maar àf van de minderen wachtte een dame in de vroege omhanging van een zwart-zijden, van de schouders neergaande, bontgevoerde talma. Met haar was een heer, als een impressario of een groot artist, rijk in zijn vreemdelingen-kleedij, en ze praatten weinig en deftig-kalm. Toen schoot uitbundigdruk een oudachtig heer op hen toe, beleefd diep-groetend en tegen den heer als een vriend; de dame hem vorstelijkneerbuigend teruggroetend, innemend.

Onder het haastige praten der beide heeren en het telkens even meezeggen van háar - en dan de innig-beleefde, ineens gewilde oplettendheid der heeren - was ze als een hooge aktrice, hoog-breed in haar zwarte kleedij, met haar ongewoon-gedegen stem, haar bleek-gele, erg-volwassen vorstinne-gelaat, de zwarte wimpers en het donker van haar hoed en kapsel. En gemanierd zijn praten kortend, ging de oûe-heer verder; hij eerst groetend den heer, dan diep hoed-groetend de dame, de drie even in een lief-wereldsch, makkelijk afscheid.

De late trein kwam als een lang-gerekt, ver fluitgilletje en een nàstoot, bij een kort, flauw rommelen over een verwijderde spoorbrug en het uit de hooge lucht neergekaatste hijg-schokken van een nog verren nachttrein. Aan het station was zijn eindelijk-komen. En voor wie turen gingen langs den rand van het perron, schoven bij de zwakke buigingen der lange baan twee lage, kleine trein-oogjes in een altijd-even-dicht bijeen-staan licht-onrustig heen-en-weer als vast-gezette hel-stralende vonkjes.

Onderdoor het lawaaiend klinken van een bel, wierpen beambten in een moe, laatste doen de deuren der wachtkamers open; riepen namen. Een nauw-ingeknepen volte zwartte door de uitgangen breed-ruim naar buiten, koortsend; verspreid ijlend uit het grijs-lichtende vloervlak naar den aan-

groeienden, lang-gerekten, onrustig-bewogen, schemerenden volterand; als in een opperst oogenblik allen, en de wielers bij tweeën en drieën van-een geraakt, hun deun in-houdend als een vergeten nietigheidje.

De oogen van den al-sneller komenden trein waren licht-spuwende en hevig-groot geworden, en ze schoven hel-grijze lichtvakken een even voort langs den eerst ongezienen weg, zwarte railbanden neerslaand; gauw. Toen snelden ze binnen, hun licht uitknijpend, de gaande trein als een naar boven rommelend gedonder onder de hooge, terug-klinkende bekapping, het jank-knarsend piepen van de rem fel-pijnlijk inschroevend in de ooren. En de lange, lange zondagstrein van klein-lichtende wagon-binnens met heete menschen stond, door een hevig heen-en-weer bewogen volte aangevallen, onder het portier-openrukken van haastig roepende kondukteurs - in de wagens het opgestaan heenschuiven naar het open van die door binnen-willende perron-menschen hoog gezien werden in het licht en die uit de lage portieren bukten - klein-neervallend in de volte uit hun hoogen stand - en over de vaste planken-bevloering als ontslagen gevangenen weg-ijlden.

En het raakte leeg op het perron, bijna leeg, onder het haastige menschen-insluiten in lage, volle, warm-lichtgloeiende kamertjes - de uitliggende bevloering met nog maar enkele na-wachtenden en beambten; in de geworden stilte het zware zuchten van de lokomotief als een metalen hijg-dreun naar het hooge donker optrillend. De wachtkamers lagen nu voor het binnen der wagens vol van hun rookdamp-omzweefde licht in een opgesloten verguldheid - ver en alleen. Het belde koper krachtig en een sinjaalfluitje haastte langs de wagens voort, ijl-scherp. Onder het wordende praat-gegons van het blije nu-vertrekken schokte als een zich losscheurend leven de trein heen in den nacht; zwaar van zijn vracht zondagsjool, moeilijk.

II.

Het assen-gedreun van den wiegenden derde-klas-wagen bonkte van het koepeetje de vloer met zware, weerkeerende slagen; in een trilling de dichte, rammelend-losstaande raampjes. Vol van een pijnlijk-bonzend heen-en-weer gesmakt geluid binnen een gesloten van dof-grijzen, licht-beschenen wasem met nat-streeptrekkende, neerbiggelende droppels, was het appartementje warm-klein, nauw en laag - in het rosse flaplicht van het glas-beschermde, boven een insnijding van het eene beschot omhoog-nà-dansende waggonvlammetje de opgaande, bruin-gele latjes-schotten. Bij het volle naast-en-over-elkaar zaten de menschen stijf-rechtop, wiegelend met de bovenlijven; behalve twee die neergesmakt lagen in de hoeken van dezelfde waggon-zij, het bonken hun in de borst gezakte koppen verder in-knikkend, bij beetjes. En, onmogelijk-te-storen ingesloten binnen hun geel-warme kamertje, waren de anderen als alleen; zonder vermoeden van meer koepeetjes waar er óok schommelden, weggerammeld-onhoor-baar hun praten in een-zelfde, dreunend, ratelend voortgezeul.

Een marinier en zijn meid wiegden naast elkaar, tegen haar heupenvolte het wegzakkende lichaam van een der slapers. Ze had een warm, heet-gevrijd gezicht en pommade-lokken, glimmend zwart onder een hoed met hoog-vol, zwart fluweel. En ze had een donkergroene japon aan; bloote, roode handen en een gouden ketting die van haar opboezeming vrij afhing.

De marinier was mooi met koper-gebalde sjako, zijn strepen en zijn medaljes - groote, meebengelende medaljes - en in zijn praten met den overman van zijn meid soldatig-ferm vol fransche, verknoeide dienstwoorden; weidde in zijn mooi-gemaakten tongval lang-uit, had een blonde snor in zijn vale, altijd-ruw-onder-een-pomp-gewasschen gezicht. Vrij van den anderen vast-neerzittenden slaper de heftig-gemeen pratende overman, die jongen was, knie-bemorst van sigarenasch, rookte hevig in een gelen, benauwden rookdamp, had een fantaziehoed op zijn jonge hoofd, een rood-

zijden tipje uit zijn borstzak pieterig opgetrokken. En de marinier zei tegen den verheerden straatjongen u en meneer in een soort kalm-houdende beleefdheid, omdat ze het niet met elkaar eens waren.

Met allang-gedragen, zondagsche kleeren en handschoenen in zijn vervelend mooi-gehouden plunje afgestoft-netjes als een vrekkig, tòch-als-een-heer gekleed renteniertje, was een oud-kereltje overman van den marinier; had rood-gerande oogjes en rood-kijkende appels; was zonder snor of baard, schraal als een die weinig eet, had een vervaarlijke, telkens uitbarstende lach-stem - terzij gewend het bovenlijf en het gehoede, waggelende hoofdje heelemaal naar een naast-zit-tenden buitenman en dien oûe-wijverig, nieuwsgierig-zoekend vragend naar kennissen; zeker omdat hij vroeger in de streek van den boer had gehandeld. En de zwart gekleede, héelemaal-zwarte, gefantaziehoede dorp-mensch vertelde zeurig-teemend aldoor meer, lekker door zooveel te kunnen zeggen en om het zich-verbazen en het dan in-eens weer losbarstend lach-rumoer van het op de billen dansende meneertje, dat, heftig knikkend, zich erg goed herinnerde wie het was, waarvan de andere een schandaal vertelde.

Door het rooken der mannen was het koepeetje vol lui-zwevenden, drogen, suf-bewogen tabaksdamp; van den aangekleeden jongen het heftige zuig-rooken en van den marinier het langzame, weinige halen; van den boer het moeilijk-aangehouden door een hoornen sigaren-pijpje en van een àf zittenden heer-alleen het langzaam-gesmaakt blauwig-fijne rooken door den neus of de rook dwarrelend uit den open, niet ademenden mond en opstijgend langs de in een genietende bedwelming aandachtig-halfdichte oogen. De meid zweette, blies puffend; de kelebanden los. In den verren hoek met haar vrijer, en die in een luisteren naar den marinier naast zich, zat, voor zich heen soezend, een burgermeisje over den heer-alleen; kuchte achter haar gehandschoende hand en toen keken ze elkaar aan, de heer-alleen en zij.

En in het geweldig-stootend leven-gedreun praatten de wiegelende lijven voort, hard, schreeuwend, de trillende han-

den mee vertellend. De zondagsche jongen zat schuin-voorover, luisterend en zonder woorden.

Want de marinier won.

- Hij-zelf was er zes jaar geweest; op Atjée en in Batavia. We-je wà-d-et was; natuurlijk er waren kwaje onder, maar de meeste binne anders. 't Is misschien wel 'es gebeurd dà-ze der een om-gajes hebbe late gaan, maar *ik* heb 't nooit bijgewoond en ik ben der zes jaar gewees. En ze binne ànders dan hier. As je hier moppe hèt... maar dáar! Ze motte-n-en groen blaatje hebbe; oûe, daar houe ze nie-van. Maar vermooren as je niet òverteekent, dà binne praatjes. Ze zegge zoovéel van die blauwe meide. -

Maar die het den jongen verteld had, was er zelf geweest.

- Nou ja; gewees. Gewees binne-n-er zooveel. -

En buitendien, àls ze een vergiftigen willen, komt hij er tòch niet boven-op. En die had verteld van wèl. Kon je wel hooren, wat je er van gelooven moest.

De marinier voelde zich voornaam-sterk onder het opstarend luisteren van den buitenman en het oûe-heertje en het gevoelde, zwijgend-gelijkgeven van den man naast zich. Alleen de heer-alleen keek naar de neertrillende wasemdroppels op de, door het buiten-donker, gezwarte ruit, àfgewend in zich-zelven luisterend. En hij bleef zóo zitten, onverschillig den tijd wègdoodend, leunend op zijn stok, het bloote, kaal-korte hoofd zonder den op het latwerk neergelegden hoed; en in den lagen halsboord de keelkuil open, verwaand heen-rookend. Eens, onder het naar hem zien van het meisje-over-hem, zagen de oogen van zijn onbewogen, als terzij turenden kop bedekt wuft-lachend in háar oogappels; de bruine, groote, vochtig jool-glanzende van een meisje, maar dat haar vrijer naast zich voelt.

De marinier had rondgekeken met een was-'t-niet-zóo, waren al-die-praatjes-geen-onzin; en zijn meid had hem gelijk gegeven met een woord en een ophaal van haar neus. Maar de jongen werd kwaad. Deden ze dat dan hier óok niet, je genezen als je rottekruid in hebt; verleden nog ....

Dàt was het. De ander hàd hem nu, eindelijk. Snel voor-

over komend; hard-snel, nadrukkelijk-gauw de woorden zeggend, ze puntend met zijn vinger:

- Maar ze géven geen vergif in. Ze hakke van der haar fijn en dà doen ze in je rijst. En dan mót je kapot. Want dà groeit in je darmen wie de bliksem. Dàt is 't. Maar gebeurd; daar heb ik in *mijn* zes jaar nooit van gehoord. -

De jongen bléef kwaad. Maar de marinier:

- Mot u nou nie kwaad om worren. Gut, ze kenne mij wel zoovéel van de maan wijs make. -

En om den jongen weer goed te krijgen, ging hij veel vragen omtrent dien kennis die fusilier was geweest ginder, hoe langer hoe meer gezellig kletsend onder het bonk-bonk van den houten schok-vloer, het overal rommelen hun hard-praten aanzettend.

In het ongezien-vol van den donkeren bijeen-stand der voeten onder de neergaande schooten en neerhoekende knieën, rustte in een àf-stand van den anderen een voet van den heer-alleen op den bij brokken flauw-schemerenden, dof stof-grijs-verlichten vloer - rustte, als in moede kniestrekking neerstaand, naast den meisjesvoet. En terwijl zijn kop droo-merig-zoekend wat meer àfwendde van het bewasemde venster, uit de gespitste lippen de blauwe rook als in een verveling om het erge koepee-geklets, poog-streelde in zachten, onbewegelijken voel-druk zijn voet het ingeregen vrouwe-voetje, dat onder de schooiende liefkozing als-onnoozel stond, zich niet verzettend.

Voor de gezichten der mannen wolkte de tabakswalm heen, langzaam in lagen uitzwevend; loom neerhangend in goudig licht-doortrilden, droog-heeten adem-damp; het praten bij tweeën in het trein-gedeun voortsoezend.

Onder het vertellen van den boer barstte het schuin-heen-gebogen, goed-luisterende oûe-heertje uitbundig in een pijnlijk-overdreven, schorren schrik-lach uit, zijn handen slaand de knieën, zijn bovenlijf in een naar-voren vallen en weer-òp, zijn mond: da' hà-'k-willen-zien; hà-'k-willen-zien.

En in een ernstige vraaglust terugvallend - hoè was 't gegaan.

- Nou, hij was ze achter-op gegaan en de baas was omgeloopen naar het vlondertje. En daar moesten ze over. Toen stond de baas ze optewachten en ze gingen er allemaal in. -

- Allemaal? -

- Allemaal. Er stond maar een voet water of zoo, maar schreeuwen dat ze deeën, alsof ze vermoord werden.

De boer glans-lachend en de meneer danste op de bank, slaand met de handen de knieën bij het neerzitten; de anderen, de pret begrijpen-gaand, aan het meeluisteren.

- Hij had allang tegen den baas gezeid dat het de jongens van meester De Vries waren. Je weet, als je met steenen naar een dak gooit, ratelen ze zoo naar beneden. En elken middag weer. Het waren er van de kristelijke school die het deden, had hij gezeid. Nou, en toen ze hen snapten kwam het uit óok. Maar schreeuwen, schreeuwen, als varkens.

Toen werd het praten over-en-weer; van den meneer en den boer naar den marinier. En de zondagsche jongen kwam mee in het gesprek, wat vertellen willend van toen hij in dienst was en ze óok zoo'n vromen-donder in de kompie hadden.

Ja, zei het oûe-heertje. En dan moeten ze je nog aan je huis komen voor een school-met-den-bijbel ....

Als uit een vóór den trein heen-ijlend donker gilde in den zwarten nacht-buiten van de lokomotief het verre fluitje schril en lang-uit; toen het praten en het trein-gedreun in-eens doodgerammeld in het holderdebolder over een brug - een gauwe, dun afgesneden roffel van donders langs de zijden en vlakbij -, en het assengebonk weer òplevend in een maat.

Binnen dompte het rooken voort, benauwend. Het juffertje rek-hipte op, in den wiegenden wagen, zich aan den leeren raam-trekker houdend; probeerde wat lucht te maken. De heer-alleen trok zijn voeten tot staan, lijfde ook op in een buig-stand om haar te helpen; gedempt-lief met een bijna-ongemerkt lachje in zijn murmelend even-vraag-praten. Zijn morrelende hand aan den trekker, mèt zijn bovenlijf in een

opheffen-willen van het raampje, was bij haar gehandschoende, dralend-loslatende meisjeshand in een schaduw-geslagen ontlichting. Het meisje in een terugzitten met een oog-dank en een dank-gelispel. Door het boven open-kierende raampje frischte de nacht naar binnen; zij nog-eens knikzeggend van-heerlijk, vermoed-begrepen-zacht, toelachend. De heer-alleen zat weer neer in een beleefd-gedaan-hebben, kijkend langs den marinier heen, van den heelemaal-weggezakten slaper onverschillig-gewoon als in-oogend het wakkerworden door een kwaden dij-duw van de meid. In het òplichtende, damp-spuiende koepeetje wiegden de door het raam-openen weer stille praatmenschen rookend voort, zwijg-kijkend. En in de geslagen stilte bonkte het rij-geroes òp als een eeuwig, een-klankig maatgedreun van een door de hoofden gonzenden straatgalm - bonk, bonk; eindeloos.

III.

De koude nachtwind guurde over de hoog-liggende steenen voortbanding; van twee buitenperrons één, lantaarn-bezet als een trottoir, en-bij de andere doodelijk-verlatene - in-eens uitgestort-vol van uitstijgende menschen. De naast-staande, uit-puffende trein leegde door al de portier-opens van één zij, leegde als om geheel léég te worden - van-binnen in een doelloos nà-branden der waggonvlammen de rijënde, bruin-gele schotten ruim-vrij opgaande van de suf-leege banken; het uit de portieren wijdende schijnsel van flauw binnenlicht gauw van menschen door-gáán en enkelen nog even dralend.

Het snelle alleen-geloop en bij tweeën van achter-elkaar-uit-schietende haast-menschen naar de weerstandlooze neer-ligging van het verlaten, vlak grijs-geziene binnen-perron drong in drie op-kuddingen bij-een aan de staketsel-doorgangen; bij elk een jong, laagpettig beambte, donker-gestaltig achter de fel-uitlichtende borst-lantaarn. En mannetje na mannetje, en de paartjes te-gelijk, werden ze doorgelaten na een genoodzaakt onderdanig wachten; de licht-geslagen, alleen maar goed-geziene beambten-handen de kaartjes keerend en

keurend. Vrij, waren ze dan in-eens voort langs de leege, kap-bedekte houtbevloering, schutterig haastend voorbij leven-looze, nog-suf-uitlichtende wachtkamers; binnen, de-moeite-niet-waard aan te zien. Alleen de klok wees, omhoog in een perron-overhanging, breed-zwart tegen rossig verlichte plaat, over-twaalven.

In de laatste uitlooping van spoor-menschen wachtte, rood-fluweel makkelijk en warm-lichtend binnen, een tram. Maar de meesten gingen heftig kleur-klarend in het trottoir-licht langs het leeg-neerliggende plein-bij-nacht - de midden-perken in het zwartend duister en de hooge grijzingen der huizen rondom en van een uitloopende straat òpgaande tegen de donkere lucht; alleen de kozijn-gélingen der beneden-verdiepingen en de geziene grauwingen der onderpuien lantaarn-beschenen.

Febr. '90.

Doelleer. Door D.G. Jelgersma.

I.

Het is tegenwoordig min of meer banaal geworden te zeggen, dat wij in een tijd van reactie leven. Zoo banaal zelfs, dat dit zeggen voor de meesten nagenoeg alle beteekenis heeft verloren.

Wanneer ik dus in dit artikel een der verschijnselen dezer reactie eenigszins nader bespreken wil, is het niet onnoodig om ter vermijding van misverstand en van den schijn van banaliteit te beginnen met het bepalen der beteekenis, die wij aan het woord reactie moeten toekennen.

Het kan natuurlijk de bedoeling niet zijn te spreken van reactie als de tegenwerking, die op iedere werking volgt.

Dan immers ware het geven van dien naam aan één toestand uit een geheele serie van toestanden, waarvan men iederen volgende als een tegenwerking tegen den vorige kan opvatten, zuivere willekeur. Integendeel, wanneer wij gebruik maken van het woord reactie, bedoelen wij niet alleen een beweging in richting tegengesteld aan een voorafgaande beweging, maar dan willen wij tevens te kennen geven, dat wij die beweging, die werking afkeuren, dat zij anders is dan wij wenschen of dat zij leidt tot veranderingen in een richting tegenovergesteld aan die, waarin wij meenen, dat de wereld of de maatschappij of het menschelijk karakter op

den duur zullen veranderen. Het gebruik alleen van dit wóord onderstelt dus de overtuiging, dat de wereld, de maatschappij en de menschen zich in een bepaalde richting ontwikkelen en daarnaast meestal, zoo niet altijd, goedkeuring van deze noodzakelijke en duurzame ontwikkeling en afkeuring van alles, wat haar tegenhoudt.

De moeielijke vraag naar het samenvallen der noodzakelijkheid en der wenschelijkheid van deze ontwikkeling wil ik hier onbesproken laten. Het komt mij voor, dat hare beantwoording grootendeels afhangt van onze levensbeschouwing, van de keuze die wij doen tusschen optimisme en pressimisme, een keuze welke op hare beurt minder een gevolg is van waarneming en denken dan van karakter en geloofsovertuiging. Ik zal hier daarom hypothetisch en voorloopig het samenvallen van deze noodzakelijkheid en wenschelijkheid aannemen en wenscht in verband hiermede de beteekenis van het woord reactie te bepalen.

Zeggende, dat wij in een tijd van reactie leven, bedoel ik dus, dat er in onze tegenwoordige maatschappijen, in onze wereldmaatschappij zou men kunnen zeggen, vele veranderingen plaats hebben, die mij afkeurenswaardig voorkomen, veranderingen bovendien die den afstand tusschen den tegenwoordigen toestand en dat eindpunt van ontwikkeling, welks bereiking door de menschelijke soort mij niet alleen noodzakelijk, maar tevens wenschelijk voorkomt, niet kleiner maar grooter maken.

Alvorens tot mijn eigenlijk onderwerp over te gaan wil ik daarvan één voorbeeld geven, het voorbeeld eener verandering m.i. zoo gewichtig en met zulke ver reikende gevolgen, dat er een aantal veranderingen in dezelfde richting uit voortkomen.

De verbeterde middelen van vervoer in verband met de geheele geestelijke ontwikkeling in de vorige en in de eerste helft van deze eeuw hebben zeer grooten invloed gehad op de denkwijze en op het karakter der bewoners van Europa. In hetzelfde land werden en worden ook nu nog de provinciale verschillen kleiner; en in het geheele werelddeel kon

men een verzwakking der verschillen tusschen de nationaliteiten waarnemen. Gevolg hiervan was vermindering van nationaliteitsgevoel, hetzij men dit met een prijzenden naam patriotisme, hetzij met een lakenden chauvinisme wil noemen. Voegt men hierbij de toeneming van het handelsverkeer, die door deze zelfde verbetering der middelen van vervoer werd veroorzaakt en waardoor het eene volk veel meer dan tot nu toe voor allerlei middelen van verbruik afhankelijk werd van het andere, dan wordt het verklaarbaar, dat er langzamerhand bij velen een gevoel van wereldburgerschap ontstond, welks meest kenmerkende eigenschap deze is, dat het de individuen van alle nationaliteiten gelijk stelt ten opzichte der aanspraken op sympathie, die zij kunnen maken.

Voortdurende groei van dit gevoel heeft o.a. dit gevolg, dat een oorlog tusschen twee volken hoe langer hoe moeielijker wordt, totdat hij eindelijk na volkomen verdwijning van alle chauvinisme geheel ondenkbaar zou zijn. En nu moge het verdwijnen van den oorlog een utopie wezen, het is dit alleen, omdat wij den dood van chauvinisme en patriotisme voorloopig voor onmogelijk moeten houden. Maar bovendien, het zeldzamer worden van den oorlog is op zich zelf reeds eene groote vooruitgang d.i. een verandering, die wij goed keuren en wier bestendigheid wij wenschen en deze verandering *moet* een gevolg zijn en *kan*, geloof ik, van niets anders een gevolg zijn dan van verminderd chauvinisme en vermeerderd cosmopolitisme, van den groei van het gevoel der menschelijke solidariteit. In het midden dezer eeuw nu kunnen wij dien vooruitgang, in West- en Midden-Europa ten minste, werkelijk constateeren, niet alleen omdat daar van 1815-1853 weinig oorlogen gevoerd zijn, maar ook omdat er langzamerhand de overtuiging begon te ontstaan, dat het oorlogstijdperk voor goed gesloten was.

Een blijk van dit laatste vond ik nog zeer onlangs in het eerste stuk van den Parlementaire geschiedenis van Mr. W.J. van Welderen baron Rengers. Ik wil het hier meedeelen zonder zelfs over den stijl een enkele opmerking te maken

en vermeld te gelijk zijn waardeering, die zooals men zal zien merkelijk van de mijne verschilt.

In de zitting van de Tweede Kamer van 1849 werd door de heeren Donker Curtius en Storm van 's Gravensande de noodzakelijkheid betoogd van de opheffing der nuttelooze en kostbare vestingen aan de grenzen om te komen tot een geconcentreerd stelsel van defensie, dat ook Koning Willem II als het eenige voor ons land geschikte had beschouwd. ‘Ook de pers van die dagen’, aldus gaat de heer van Welderen Rengers voort, ‘wijdde aan de later zoo juist gebleken inzichten van Donker Curtius even weinig aandacht als aan alles wat op onze weerbaarheid betrekking had. Hare dienaren, veelal jongelieden vervuld met de illusiën, welke een tijd van staatkundige regeneratie doet geboren worden, zagen de verbroedering der met het kiesrecht gezegende natiën reeds in hun verbeelding dagen, en, gewoon om de uitspraken der staathuishoudkundigen als orakels te eerbiedigen, steunden zij vol vertrouwen op het gevleugelde woord van Cobden, dat Europa in de eerste vijftig jaar geen oor-log te duchten had.’

Wanneer het nu niet gewaagd is aan te nemen, dat het verschil in nationaliteit tusschen volken van dezelfde afstamming een gevolg is van de verschillende omstandigheden, waaronder zij na de afscheiding van hunne gemeenschappelijke voorvaderen geleefd hebben, dan behoeft het verder geen betoog, dat vermindering van het verschil in omstandigheden op den duur moet leiden tot vermindering van het nationaliteitsgevoel. Zoolang dus de oorzaak der eerste vermindering d.i. de verbetering der middelen van verkeer blijft bestaan en zelfs voortdurend meer gewicht krijgt, zoolang kunnen wij verwachten, dat ook de nationaliteitsverschillen zullen voortgaan te verminderen en dat als gevolg daarvan de oorlog voortdurend zeldzamer zal worden. We zouden dit, geloof ik, ook werkelijk zien gebeuren, indien er niet naast de hoofdoorzaak allerlei bijoorzaken aan het werk waren, die hare werking tegenhouden niet alleen, maar dikwijls zelfs opheffen en gevolgen hebben geheel het tegenge-

stelde van die, welke de hoofdoorzaak zou te weeg brengen.

Wanneer echter het verschil in levensomstandigheden een voldoende oorzaak is geweest voor het ontstaan der nationale verschillen of liever voor het vervormen van individueele verschillen tot nationale, dan moet ook vermindering van dit verschil en eindelijke verdwijning daarvan een voldoende oorzaak zijn voor het terugbrengen der nationale verschillen tot individueele. Ons vertrouwen op het bereiken van het eindpunt van ontwikkeling, waartoe de groote oorzaken, die in de laatste eeuw aan het werk zijn, ons zoo klaarblijkelijk voeren, wordt dus door het optreden eener tijdelijke reactie in onzen tijd niet geschokt. Ja zelfs, we konden die reactie verwachten.

Immers de reactionaire krachten, die sluimerden, zoolang zij zich veilig voelden, worden, door den toenemenden vooruitgang in hun bestaan bedreigd, gewekt en tot buitengewone werkzaamheid geprikkeld. Maar deze werkzaamheid moet op den duur tot uitputting leiden, wanneer slechts de oorzaak, die deze krachten met vernietiging dreigt, blijft bestaan en voortdurend sterker wordt. En dat zij dat doet, daarop heb ik reeds boven gewezen.

Laat ik echter tot de beschouwing van West-Europeesche toestanden terugkeeren.

De reactionaire krachten waren daar reeds aan het werk in den tijd, dien wij het tijdperk van vooruitgang kunnen noemen. Door de bevrijdingsoorlogen tegen Frankrijk was het nationaliteitsgevoel in Duitschland geprikkeld. Deze prikkeling zou van voorbijgaanden aard geweest zijn, als niet de vorsten gemeend hadden, dat verlevendiging van dat gevoel hunne belangen bevorderde. Zij bedienden zich daartoe van de pers en van de volksschool. Vooral het onderwijs in de geschiedenis werd aan dat doel dienstbaar gemaakt op dezelfde wijze, maar in veel hooger mate dan dit een dertig-tal jaren geleden ook in ons land nog gebruikelijk was. Door die invloeden kreeg het nationaliteitsgevoel in Duitschland of ten minste in Pruissen den chauvinistischen vorm van Franschenhaat en strekte het onderwijs niet tot

moralisatie, maar tot demoralisatie van het Duitsche volk. In zekeren zin, maar in een geheel anderen dan waarin vroeger deze phrase zoo dikwijls gebruikt is, kan men dus zeggen, dat de Pruissische schoolmeester in 1870 de Franschen overwonnen heeft. Want zonder het van hooger hand gedurende zoo langen tijd geprikkelde chauvinisme der Duitschers, was een zoo eendrachtig en zoo hardnekkig oorlog voeren van dezen tegen Frankrijk ter wille van de nationale ijdelheid onmogelijk geweest. Dat dit chauvinisme sedert 1870 niet minder sterk is geworden, spreekt van zelf. Bevrediging van hartstochten doet deze in kracht toenemen. Zoo is het karakter der menschen. Het chauvinisme heeft dan ook sedert 1870 bij de Duitschers vormen aangenomen, waarover ieder onbevooroordeelde zich moet verbazen. Wie zich hiervan wil overtuigen leze een boekje van den Duitschen *wijsgeer* Eduard von Hartmann getiteld 'Zwei Jahrzehnten deutscher Politik', een verzameling van tijdschriftartikelen door hem op verschillende tijden gepubliceerd. Men zal dan zien, dat het chauvinisme bij dezen *denker* een zeer bedenkelijke hoogte heeft bereikt. Nu moge men over Eduard von Hartmann als wijsgeer denken zooals men wil, niemand zal hem eenige, ook wijsgeerige, verdienste ontzeggen. En wanneer nu een wijsgeer, van wien men in de eerste plaats ten minste een weinig objectiviteit kan verwachten, en die in dit opzicht ongetwijfeld staat boven de groote meerderheid zijner land-genooten, zoodra zijn nationaliteit ter sprake komt, blijk geeft van zoo verregaande bekrompenheid en zoo belachelijk chauvinisme, als von Hartmann in bovengenoemd boekje, dan kan men bij benadering gissen, wat men in dit opzicht van den gemiddelden Duitscher te wachten heeft.

In vele andere landen van Europa is het niet beter gesteld. Sedert Napoleon III ter kwader ure voor Europa en voor zijn eigen keizerschap gemeend heeft het nationaliteits-gevoel tot een hefboom zijner Europeesche politiek te moeten maken, heeft dit overal het hoofd opgestoken. In Italië heeft het de nationale eenheid tot stand gebracht en zich in korten tijd ontwikkeld tot een zoo heftig chauvinisme, dat de Ita-

lianen niet tevreden met eigen staatkundige onafhankelijkheid, zelfs droomen van heerschappij over de zuidelijke kust-landen der Middellandsche Zee. Daarom was het bezetten van Tunis door Frankrijk voldoende om velen hunner alles te doen vergeten, wat zij aan dat land voor de herstelling hunner nationaliteit te danken hadden, en om hen tot dood-vijanden der Franschen te maken.

In Frankrijk zelf hebben de gebeurtenissen van 1870 tot een dergelijke reactie geleid. Ook daar gebruikt men het onderwijs in de geschiedenis op de lagere school tot aanwakkering van chauvinisme en geeft in dit opzicht aan de Duitschers weinig toe. En de uitbarstingen van chauvinisme in de literatuur mogen niet zoo belachelijk zijn als die in het bovengenoemd boekje van Von Hartmann en in de romans van Felix Dahn en van zoovele anderen, ze ontbreken ook in Frankrijk niet en leggen getuigenis af van den zedelijken achteruitgang in Europa onder den invloed van de gebeurtenissen der laatste tientallen jaren.

Het gevolg van dit alles is een toestand, waarbij vier groote nationaliteiten: de Russische, de Duitsche, de Fransche en de Italiaansche, ieder oogenblik gereed zijn een oorlog tegen elkander te beginnen, waarvan de gevolgen niet te voorzien zijn en die wellicht meer ellende over Europa zal brengen dan één vroegere. Zoo hachelijk is de toestand geworden, dat het ernstige overweging verdient voor de kleinere nationaliteiten, bij wie het chauvinisme niet in die mate is toegenomen als bij de groote, of zij ter handhaving hunner nationale onafhankelijkheid en tot voorkoming van erger niet verplicht zijn zich willens en wetens een zedelijken achter uitgang te getroosten en pogingen aan te wenden tot prikkeling van het chauvinisme bij hare leden.

Ieder die de juistheid van bovenstaande overwegingen inziet, zal mij toegeven, dat in dit opzicht de achteruitgang van onze Europeesche maatschappij zeer groot is. Niet zoo gereedelijk echter zal men tot de erkenning komen, dat deze moreele achteruitgang geen op zich zelf staand verschijnsel is, maar aan alle kanten met de geheele wijze van voelen

en denken in onze maatschappij samenhangt. Men zal zich vooral verzetten tegen de mogelijkheid van samenhang tusschen een emotioneel bestanddeel van den menschelijken geest zooals het nationaliteitsgevoel en een intellectueel gedeelte daarvan zooals de overuiging, dat al het bestaande een doel heeft. Men kent dan echter aan het denken een zelfstandigheid toe, die het m.i. niet bezit.

Maar bovendien; de bedoeling is niet te beweren, dat er tusschen alle bestanddeelen onzer levensbeschouwing, tusschen al onze denkingen en gevoelingen een logisch verband bestaat. Een zoodanig verband bestaat daartusschen ongetwijfeld slechts voor een gedeelte, ofschoon misschien voor een grooter deel dan de meesten meenen. Voor een grooter gedeelte evenwel wordt de samenhang tusschen onze denkingen en gevoelingen veroorzaakt door een associatie-verband. Al was het alleen op de volgende wijze. De levensbeschouwing van zeker tijdperk, bestaande uit een nagenoeg samenhangend geheel van gevoelingen en denkingen, kan men op zeker tijdstip als verouderd beschouwen. Zij is dan bij de meeste of bij de leidende leden eener maatschappij verdrongen door een evenzoo nagenoeg samenhangend geheel van andere gevoelingen en denkingen, die beter bij de veranderde omstandigheden passen. Bij een aantal andere leden dier maatschappij is evenwel de vroegere levensbeschouwing blijven bestaan. Wanneer nu door de omstandigheden enkele bestanddeelen van deze levensbeschouwing nieuwe kracht krijgen en door een grooter aantal leden dier maatschappij worden aangenomen, zullen ook de overige bestanddeelen daarvan zich opnieuw verspreiden o.a. door het grootere gezag, dat men toekent aan hen, die de opnieuw algemeen aangenomen wijzen van gevoelen en denken altijd goedgekeurd en verdedigd hebben, en door het grooter zelfvertrouwen, waarmede dezen ook in andere zaken hun meening laten gelden.

Dit zij genoeg om het bestaan van eenig verband tusschen onze meest verschillende of schijnbaar meest veschillende denkingen en gevoelingen ten minste denkbaar te maken.

Het verder bespreken daarvan zou mij hier te ver voeren. Daarvoor immers zou het noodig zijn alle bestanddeelen onzer levensbeschouwing met elkander te vergelijken en ze zoowel onderling als met de daaraan voorafgaande denkbeelden in verband te brengen.

Ik wil liever tot mijn eigenlijk onderwerp overgaan en duidelijk trachten te maken, waarom wij de herleving der doelleer in de wijsbegeerte van onzen tijd als een reactieverschijnsel moeten beschouwen.

Men is gewoon de leer, dat alles een doel heeft (de doelleer heb ik haar genoemd) te stellen tegenover de overtuiging, dat alles een oorzaak heeft en niet dan door een oorzaak kan geschieden. Laat ik deze overtuiging de oorzaakleer noemen.[1)]

1) Het is waarschijnlijk onnoodig den lezer te verzekeren, dat met oorzaak - leer hier niets anders bedoeld wordt dan de overtuiging, dat de verschijnselen volgens vaste regels op elkaar volgen. Het te gelijk daarmee poneeren van een mystieken band tusschen oorzaak en gevolg ligt niet in de bedoeling. Wanneer ik dus om het gewone spraakgebruik te volgen spreek van een geschieden *door* oorzaken, beteekent dit niets anders dan een geschieden *na* oorzaken. Men mag daartusschen geen onderscheid maken. Het *propter hoc* is niets anders dan een nauwkeuriger en menigvuldiger geconstateerd en meer abstract *post hoc*. Laat ik dit door een voorbeeld toelichten. Men zegt dat de lichamen door warmte uitzetten en noemt de warmte de oorzaak der uitzetting. Nu kost het zeer weinig moeite om in te zien, dat deze warmte d.i. het grootere gevoel van warmte, dat wij bij aanraking van het lichaam ondervinden, als oorzaak der uitzetting niets anders is dan het regelmatige antecedent der uitzetting. Minder duidelijk schijnt dit, wanneer wij de warmte beschouwen niet als menschelijke gewaarwording, maar als physisch verschijnsel. Toch is de zaak dan volkomen dezelfde. Veronderstellen wij om dit in te zien voor een oogenblik, dat alle hypothesen der natuurkundigen over de warmte onweder-legbaar bewezen waren. Dat wij b.v. zintuigelijk konden constateeren, dat de van de zon komende warmte, die een lichaam verwarmt, bestond in trillingen van ethermoleculen; dat deze trillende ethermoleculen botsten met de moleculen van het lichaam en aan deze hun beweging mededeelden; dat hierdoor de trillingswijdte van de lichaamsmoleculen grooter werd en zij elkaar met meer kracht afstootten; en dat eindelijk hierdoor het volume van het lichaam toenam. Wij zouden dan zeggen, dat wij de oorzaak der uitzetting van het lichaam volkomen kenden zonder evenwel iets anders geconstateerd te hebben dan dat die uitzetting gevolgd was op de botsing tusschen ethermoleculen en lichaams-moleculen en zonder in het minst te begrijpen, wat de *oorzaak* (ik gebruik nu het woord in mystieken zin) was van de mededeeling der beweging van de eerste aan de laakte d.i. van de vermeerderde beweging der laatste, waarin toch wel beschouwd de uitzetting van het lichaam bestaat. En een oogenblik nadenken is voldoende om ons te doen inzien, dat ook het vinden van een oorzaak voor deze meedeeling van beweging weder zou bestaan in het constateeren eener geregelde opeenvolging van twee nog meer elementaire verschijnselen.

Tot zekere hoogte doet men dat terecht.

Niet dat er geen overeenstemming tusschen doelleer en oorzaakleer mogelijk is. Integendeel, het is zeer goed denkbaar, dat alles geschiedt *door* bepaalde oorzaken en tegelijk *voor* een bepaald doel, omdat er iemand bestaat, die dit doel wil bereiken en daartoe geen beter middel kan gebruiken dan de geregelde werking van die oorzaken. Maar deze denkbare overeenstemming belet niet, dat oorzaakleer en doelleer aanleiding moeten geven tot een geheel verschillende opvatting van alles, wat in de wereld gebeurt.

Het afzonderlijk en consequent aannemen van ieder van beide zou twee geheel verschillende stelsels van wetenschappen doen ontstaan, wier resultaten waarschijnlijk niet onbelangrijk zouden verschillen; en het gezamenlijk consequent aannemen van beide tegelijk zou eischen, dat deze wetenschappelijke stelsels volkomen met elkaar overeenstemden. In beide gevallen, het zij dan, dat deze wetenschappen al of niet met elkaar overeenkomen, zouden wij in het bezit moeten zijn b.v. van een natuurkunde der doelleer en van een natuurkunde der oorzaakleer, even goed als wij tegenwoordig een zedeleer en een sociologie der oorzaakleer en der doelleer hebben, die gedeeltelijk naast, maar voor een gedeelte ook tegenover elkander staan.

Hoe komt het nu, dat de doelleer het in den tegenwoordigen tijd niet meer waagt het gebied der natuurkunde te betreden, maar zich nog altijd, en tegenwoordig met meer kracht dan ooit, wil laten gelden op het gebied der moraal en der sociologie? Dit zal misschien gedeeltelijk blijken uit het vervolg van dit artikel.

Menschen met een onontwikkeld verstand hebben noch het abstracte begrip *oorzaak*, noch het abstracte bergip *doel*. In dit stadium hunner ontwikkeling worden door hen echter ongetwijfeld concrete oorzaken gewaardeerd en concrete doeleinden nagejaagd. Gaan wij nog een stap verder terug, dan hebben zij ook van deze oorzaken en doeleinden niet langer een voorstelling en worden hunne daden zuiver instinctmatig. Ik wil trachten aan te wijzen, hoe bij wezens, wier daden zuiver instinctmatig zijn, bij toenemende ontwikkeling eerst het concrete en daarna het abstracte begrip oorzaak en doel kan en m.i. moet ontstaan.

Dat instinctmatige daden onder dezelfde omstandigheden steeds dezelfde zijn, daarover kunnen wij, die onbepaald vertrouwen op den regel, dat gelijke oorzaken gelijke gevolgen hebben, ons niet verwonderen. Want hoe zou hetzelfde organisme op denzelfden prikkel het ééne oogenblik op de ééne, het andere oogenblik op de andere wijze kunnen reageeren? Dit is de grondslag van iedere redeneering over de daden van organische wezens.

Wanneer nu bij grootere verstandsontwikkeling eigen daden met bewustzijn en daarna met meer bewustzijn beginnen gedaan te worden en wanneer hetgeen daarop volgt insgelijks met bewustzijn wordt waargenomen, neemt langzamerhand de ontwikkeling van het begrip oorzaak een aanvang.

Eenzelfde daad herhaaldelijk met hetzelfde resultaat verricht, wordt met dat resultaat geassocieerd. Dit is een gevolg van de inrichting van onzen geest en in zooverre is het begrip oorzaak ongetwijfeld aangeboren. Zulk een daad telkens met bewustzijn gedaan veroorzaakt door middel van de plaats gehad hebbende associatie de voorstelling van haar gevolg. Op die wijze ontstaat het begrip eener concrete oorzaak. Nadat nu de menschelijke geest concrete oorzaken van velerhande soort heeft leeren kennen, krijgt zij gelegenheid deze naast elkaar te stellen en met elkaar te vergelijken. Zij begint zich gaandeweg van het overeenkomstige in al deze concrete oorzaken bewust te worden en komt eindelijk

tot het abstracte begrip oorzaak afgescheiden van bijzondere gevallen.

Van hier tot de overtuiging, dat alles, wat gebeurt, een oorzaak heeft, is nog een lange weg. Het is een weg, waarop het nieuw verkregen abstracte begrip onophoudelijk aan de werkelijkheid wordt getoetst. Niet dat men het onmiddelijk op iedere nieuwe groep waargenomen of zelfs bekende feiten tracht toe te passen. Integendeel, de ondervindig leert, dat het dikwijls langen tijd duurt, voor men aan zulk een toepassing denkt. Een enkel voorbeeld daarvan. Sir Charles Lyell (gest. 1875) de man van het oorzakelijk verband in de geologie, kon eerst op het laatst van zijn leven gebracht worden tot aanneming van het Darvinisme, d.i. tot erkenning van een oorzakelijken samenhang in de biologie.

Maar toch, de pogingen tot toepassing worden voortdurend talrijker en door deze heeft ieder abstract begrip als het ware een strijd om het bestaan te voeren. Uit dezen strijd nu is het abstracte begrip oorzaak zegevierend te voorschijn gekomen.

Onze theoretische overtuiging, dat alles een oorzaak heeft, is voortdurend sterker en onze aarzeling om deze op iedere groep gegeven feiten toe te passen, voortdurend zwakker geworden. Met andere woorden: de overtuiging, dat alles een oorzaak heeft, was aanvankelijk van hypnothetischen aard, al was het dan een onbewuste hypothese. Door voortdurende controle aan de werkelijkheid echter, de eenige wijze trouwens waarop men de waarheid eener hypothese *kan* onderzoeken, heeft zij voor ons dit hypothetisch karakter verloren en is geworden tot een stelling, van wier waarheid we bij alle bekende en bij alle nieuwe feiten zonder voorafgaand onderzoek overtuigd zijn.

Men pleegt tegen deze opvatting van het begrip oorzaak aan te voeren, dat er een zeer groot aantal feiten zijn, waarvan wij het geregelde antecedent niet kennen. Mijns inziens ten onrechte. Daarmede zeg ik geenszins, dat het aantal dezer feiten op zichzelf klein is; integendeel, ik erken zeer gaarne dat zij nog zeer talrijk zijn; ik beweer slechts, dat

hun aantal vergeleken bij dat der feiten, waarvan wij het geregelde antecedent wèl kennen, zóó gering is, dat het onze overtuiging, dat alles, wat geschiedt, een oorzaak heeft, niet kan verzwakken. Alles nagenoeg, wat ik doe of waarneem, behoort tot de klasse van feiten, waarvan wij het vaste antecedent of het geregelde gevolg kennen. Ik weet, dat ik 's morgens opstaande mij door wasschen zal verfrisschen; dat ik door het gebruik van kam en borstel mijne door den slaap misschien wat in de war gebrachte haren weer in orde zal brengen; dat ik door het gebruiken van mijn ontbijt het gevoel van honger zal wegnemen en voorkomen; dat ik door het doen van eenige stappen mijn huisdeur zal bereiken, door het omdraaien van kruk of sleutel en het trekken aan de deur deze zal openen en zoo voort. Ik zie en voel, dat het uitkloppen der kleeden op straat gevolgd wordt door wolken stof en ik hoor, dat er geluid op volgt; ik zie de menschen zich al stappende voortbewegen, de rijtuigen voortrollen door het trekken der paarden en de paarden trekken door den zweepslag of de toespraak der koetsiers. In één woord, ik handel bijna ieder oogenblik van mijn leven naar de overtuiging, dat bepaalde feiten onveranderlijk door bepaalde andere feiten worden opgevolgd en ik bemerk ieder oogenblik, dat ik met recht volgens die overtuiging gehandeld heb. En ik neem bijna ieder oogenblik waar, dat ook buiten mij en buiten mij om bepaalde feiten onveranderlijk door bepaalde andere feiten worden opgevolgd. Vergeleken met het aantal dezer waarnemingen, zijn de uitzonderingen op den regel, die wij waarnemen, hoewel absoluut vele, betrekkelijk zoo weinige, dat wij ze, gegeven de tegenwoordige eigenschappen van onzen geest, niet anders kunnen beschouwen dan als schijnbare uitzonderingen, als een gevolg van het gebrekkige onzer kennis.

In weerwil hiervan is echter de vaste overtuiging, dat ieder feit door bepaalde andere feiten wordt voorafgegaan en door bepaalde andere gevolgd, nog verre van algemeen en volledig. Niets pleit sterker tegen het apriorisme van het abstracte begrip oorzaak. Merkwaardigerwijze echter zijn

het dikwijls juist de verdedigers van dit apriorisme, die den regel der vaste verbinding van oorzaak en gevolg òf niet altijd òf onvolledig erkennen. Een enkel voorbeeld daarvan. Ik citeer volgens mijn geheugen naar ik meen uit de Data of Ethics van Herbert Spencer. Er zijn in den tegenwoordigen tijd nog altijd vele menschen en zelfs vele denkers, die de regels van zedelijkheid beschouwen als bevelen van een aardschen of bovenaardschen wetgever en die van verminderden eerbied voor een van beiden verval der zedelijkheid verwachten. Te gelijk weiden zij uit over de rampzalige gevolgen van dit verval voor algemeen en individueel geluk. Dit onderstelt, dat deze rampzalige gevolgen de menschen niet van onzedelijke daden maar wel van ongeloof in de macht van den aardschen of bovenaardschen wetgever zullen terughouden en komt dus neer op een onvolledige erkenning der wet van oorzaak en gevolg.

Wij moeten hieruit concludeeren, dat de strijd om het bestaan, dien deze abstracte regel heeft te voeren, hij moge dan in onze geest reeds ten einde gebracht zijn, in den geest van vele anderen nog voortduurt en kunnen verwachten, dat hij nog lang zal voortduren. Indien wij echter werkelijk van de waarheid van dien regel overtuigd zijn, dan kunnen wij er niet aan twijfelen, dat zij ter eeniger tijd ook in den geest van anderen zoo zonder uitzondering en zoo volledig erkend zal worden, als wij meenen haar in onzen geest te erkennen.

Wanneer wij het ontstaan en de ontwikkeling van het doelbegrip hiermede vergelijken, komen wij tot een dergelijk resultaat. Ongeveer in hetzelfde stadium van verstandelijke ontwikkeling, waarin de mensch zich bewust wordt van zijn eigen daden als concrete oorzaken van daarop volgende feiten, begint hij op te merken, dat de voorstelling van één of meer dier feiten reeds in zijn bewustzijn was vóór een bepaalde daad verricht werd en dat bovendien het plaats hebben van dat feit of die feiten door hem werd begeerd. Hij krijgt m.a.w. begrip van een concreet doel. Dit is wel beschouwd de keerzijde en de aanvulling van het

proces, waardoor hij begrip krijgt van een concrete oorzaak.

De vraag is nu, of zich uit dit concrete begrip een abstract doelbegrip zal ontwikkelen van denzelfden aard als het abstracte begrip oorzaak, m.a.w. of de menschen er toe zullen komen in abstracto te beweren, dat iedere gebeurtenis en iedere zaak een doel heeft. Dit zal, geloof ik, afhangen van de verhouding tusschen het aantal gevallen, waarin zij een doel kunnen aanwijzen en het aantal gevallen, waarin zij dit niet kunnen.

Het feit nu, dat de menschen ongeveer in hetzelfde ontwikkelingstijdperk overgaan tot de vorming van het abstracte doelbegrip en van het abstracte begrip oorzaak, geeft ons m.i. het recht tot de conclusie, dat de aandacht van weinig ontwikkelden veel meer getrokken wordt door de gebeurtenissen, waarvan zij het doel kennen, dan door die, waarvan dit hun onbekend is.

En directe waarneming zal, geloof ik, deze conclusie bevestigen.

Inderdaad, de aandacht van onontwikkelden wordt bijna uitsluitend in beslag genomen door hun eigen daden en door die gebeurtenissen en zaken in de buitenwereld, die hun veiligheid bedreigen of die zij noodig hebben voor de vervulling hunner behoeften en waarop dien ten gevolge hun daden betrekking hebben. Van deze beide zullen de eigen daden, waarvan zij het doel kennen, in hun bewustzijn op den voorgrond treden, omdat zij daarbij het nauwst betrokken zijn. Bovendien echter bestaat een zeer belangrijk gedeelte van de tweede soort feiten in daden van andere menschen of van andere bewuste wezens. Laten wij ons hier tot de eerste bepalen.

Wanneer nu het onderling verkeer der menschen toeneemt en te gelijk hiermede de taal zich begint te ontwikkelen, deelen zij elkander langzamerhand de verschillende denkin. gen en gevoelingen mede, die hunne daden vergezellen, in de eerste plaats ook hier weder die denkingen en gevoelingen, welke gepaard gaan met de daden, die betrekking hebben op eigen behoeften en eigen verdediging. Deze immers zijn het sterkst in hun bewustzijn. En zooals de een deze

denkingen en gevoelingen aan den ander meedeelt, zoo dat de ander dit aan den een.

Het gevolg hiervan zal zijn, dat de menschen niet alleen bij hun eigen daden, maar ook bij de daden van anderen, waarvan zij zich bewust worden, zullen constateeren, dat zij gedaan worden ter bereiking van een doel. En deze beide soorten van daden maken, zooals ik boven reeds opmerkte, niet alleen de groote meerderheid uit der feiten, waaraan zij hun aandacht schenken, maar het zijn ook de feiten, waardoor hun aandacht in de hoogste mate getrokken wordt. Reeds bij weinig ontwikkelde menschen zal dus een abstract doelbegrip ontstaan op dezelfde wijze, waarop ik boven het ontstaan van het abstracte begrip oorzaak heb trachten te beschrijven en volgens dezelfde beginselen. Zij zullen, als een gevolg van de boven aangenomen inrichting van onzen geest, concludeeren, dat alles een doel heeft, zooals zij geconcludeerd hebben, das er van alles een oorzaak is. Ja zij zijn naar alle waarschijnlijkheid aanvankelijk vaster overtuigd van de eerste stelling dan van de tweede, omdat zij door een grooter gedeelte hunner waarnemingen wordt gewaarborgd.

Door deze overtuiging wordt hun levens- en wereldbeschouwing voor een zeer groot gedeelte bepaald. Wanneer toch alles, wat geschiedt, een doel heeft, d.i. een gevolg, dat voorgesteld en begeerd wordt, zijn alle gebeurtenissen daden van voorstellende en begeerende, d.i. van bewuste wezens of personen. Zoo is dan ook de wereldbeschouwing van alle weinig ontwikkelde volken. Alles, ook levenlooze wezens, wordt door hen gepersonifieerd. Laat ik daarvan één voorbeeld meedeelen. Een zendeling gaf aan een inboorling brooden te bezorgen en voegde daarbij een brief, waarin hij het aantal der brooden noteerde. De inboorling at eenige van de brooden op. De brief bracht dit natuurlijk uit. Toen hij nu een volgende keer weder brooden te bezorgen kreeg, stopte hij, voor hij zijn maal begon, eerst den brief onder een steen, en at toen twee van de vier brooden op, denkende, dat de brief hem nu niet zou kunnen verklappen.

In een later tijdperk van ontwikkeling worden deze per-

sonen goden en vinden wij bij zulke volken goden van bosschen en bergen, van rivieren en bronnen, van het land, de zee en den hemel, die aanvankelijk niet en later dikwijls nog zeer onvolkomen van hun voorwerpen gescheiden worden. En zoo is ook de wereldbeschouwing van kinderen. ‘Het wil niet’, met de bedoeling, dat een levenloos voorwerp niet wil, is een uitdrukking, die men zeer dikwijls uit den mond van een kind kan hooren. Bij toenemende ontwikkeling, wanneer men onderscheid heeft leeren maken tusschen levenlooze en levende wezens, zullen er weldra perken aan deze personificatie gesteld worden. Eindelijk zelfs wordt zij zoo beperkt, dat men alle gebeurtenissen, die niet veroorzaakt worden door levende wezens, toeschrijft aan een beperkt getal personen of aan één persoon, die deze gebeurtenissen doet plaats hebben ter bereiking zijner doeleinden. Ja zelfs de daden van bewuste wezens worden beschouwd als middelen daartoe. Dit is dan ook de eenige levens- en wereldbeschouwing, die met de doelleer strookt. Dit schijnt ten minste noodzakelijk te volgen uit de boven gegeven schets van haar ontstaan. Daarom moet men m.i. deze wereldbeschouwing òf in haar geheel d.i. *met* de doelleer en *met* het geloof in een persoonlijk God aannemen of in haar geheel verwerpen.

Toenemende ontwikkeling heeft echter ook gevolgen van geheel anderen aard. Laten wij deze zoo kort mogelijk nagaan. De belangrijkste kenmerken eener zoodanige ontwikkeling zijn twee in getal. Ten eerste wordt de aandacht van den mensch getrokken door een steeds grooter aantal feiten, waarvan eigen daden en die van anderen telkens een kleiner gedeelte uitmaken. En ten tweede leert hij den samenhang dier feiten voortdurend beter waardeeren. Hij neemt meer gebeurtenissen in de natuur waar, die in minder nauwe betrekking staan tot eigen behoeften. Het deel der waargenomen feiten, waarvan hij geen doel kan constateeren, neemt derhalve aanhoudend toe en hij leert aanhoudend beter inzien, dat hij het doel daarvan niet kan aanwijzen.

Dit is evenwel in den beginne geen beletsel tegen de toepassing van het abstracte doelbegrip op die waargenomen

feiten. Integendeel, het doel, waarvan hij geen kennis krijgt, wordt ondersteld. Zelfs herhaalde vergissingen in hct onderstelde doel verhinderen hem niet een volgende keer bij een dergelijke gebeurtenis een ander doel te onderstellen. Het abstracte doelbegrip, dat eenmaal postgevat heeft in den geest, laat zich niet zoo gemakkelijk verjagen, vooral daarom niet, omdat ieder individu een stadium van ontwikkeling doorloopt, waarin zijn geest gelijk die van weinig ontwikkelde volken bijzonder geschikt is dit begrip in zich op te nemen. Wordt het hem in dit tijdperk van zijn leven behoorlijk ingeprent, dan blijft hij het dikwijls gedurende zijn geheele volgend leven aannemen.

Bij voortgaande ontwikkeling kan het echter op den duur niet aan zijne aandacht ontgaan, dat hij slechts bij een betrekkelijk klein gedeelte zijner waarnemingen direct of indirect een doel kan aanwijzen en dit in verreweg de meeste gevallen naar analogie der eerstgenoemde waarnemingen onderstelt. Dit doet twijfel aan de juistheid van het abstracte doelbegrip ontstaan en heeft een vernieuwd onderzoek naar zijn geldigheid tot gevolg. En dit onderzoek; dat wil zeggen: het van den aanvang af onbevooroordeeld nagaan van die gevallen, waarin men een deel kan constateeren en van die, waarin men dat niet kan; moet leiden tot verzwakkingen en tot eindelijke verwerping van het doelbegrip.

Men zal zich onthouden van de bewering, dat alles wat geschiedt een doel heeft en de wereld niet langer beschouwen als een persoon of een aantal personen, de gebeurtenissen daarin niet langer als de daden van die persoon of personen, welke een bepaald doel hebben.

Ook de tegenwoordige verdedigers der doelleer moeten toegeven, niet alleen dat het aantal gevallen, waarin men een doel kan constateeren veel kleiner is dan bet aantal, waarin men dat niet kan, maar zelfs dat ook bij die zaken, waarbij zij een doel onderstellen, het aantal malen, waarin dit doel bereikt wordt zeer klein is, zeer klein vooral vergeleken met de keeren, waarin dit doel niet bereikt wordt.

De heer G.J.P.J. Bolland b.v. houdt in de directie ver-

gaderingen der Koninklijke Natuurkundige Vereeniging te Batavia een paar voordrachten (later in het tijdschrift dier vereeniging gepubliceerd) getiteld: 'Voorzienigheid en Natuurwet, eene hernieuwde bespreking der oude vraag: Werkt de natuur volgens doeleinden?'

Op dezelfde wijze, als waarop zijn leermeester Eduard von Hartmann dit reeds in Duitschland gedaan had, spreekt hij daarin als zijn overtuiging uit, dat de natuur wèl volgens doeleinden werkt, zonder daarvoor echter argumenten aan te voeren, ja zelfs zonder eigenlijk de vraag, waarop het aankomt en die hij als opschrift boven zijne voordrachten zet, aan te roeren. Dit wil ik echter voor het oogenblik daarlaten. Waarop ik den lezer opmerkzaam wilde maken is dit, dat de heer Bolland met instemming aanhaalt een bladzijde uit Albert Lange's Geschichte des Materialisme. Hij vertaalt die op de volgende wijze:

'Indien een mensch om een haas te schieten millioenen geweerloopen op een groote heide in alle mogelijke richtingen afvuurde: wanneer hij, om in een gesloten vertrek te komen, zich op goed geluk af tienduizend sleutels kocht en ze alle probeerde: indien hij om een huis te hebben een stad bouwde en dan de overtollige huizen aan wind en weder overliet, zoo zoude wel niemand iets dergelijks doelmatig noemen en nog veel minder zoude men een hoogere wijsheid, verborgen gronden en een alles te bovengaand verstand achter deze handelwijze vermoeden. Hij nu, die in de nieuwere natuurwetenschappen kennis wil nemen van de wetten der instandhouding en voortplanting der soorten, wier doel wij niet vermogen in te zien[1)] zooals bijvoorbeeld de ingewandsvormen, die zal alom een verbazende verspilling van levenskiemen bespeuren. Van het stuifmeel der planten tot den bevruchten zaadkorrel, van den zaad-

1) Ik onderstel, dat de vertaling hier onvolledig of onnauwkeurig is, omdat het voorbeeld niet past bij de algemeene bewering, maar heb het oorspronkelijke voor controle niet tot mijn beschikking. Het doet trouwens tot de zaak zelf niet af.

korrel tot de kiemende plant, van deze tot de volwassen plant, die weder zaad draagt, zien wij steeds een mechanisme wederkeeren, dat langs den weg van duizendvoudige voortbrenging tot onmiddelijken ondergang, en van toevallige samenkomst der gunstige voorwaarden, het leven zoover in stand houdt als wij het in het bestaande in stand gehouden zien. De ondergang der levenskiemen, het mislukken van het begonnene is de regel; de *natuurlijke ontwikkeling* is een bijzonder geval onder duizende; het is de uitzondering en deze *uitzondering* wordt voortgebracht door dezelfde Natuur, wier doelmatig zelfbehoud de teleoloog kortzichtig bewondert'.

De erkenning der in deze aanhaling meegedeelde feiten door een teleoloog beteekent, dat hij moet toestemmen, dat de door hem onderstelde doeleinden der natuur of van de wereld door deze op eene naar menschelijk oordeel zeer ondoelmatige wijze worden bereikt. Wanneer men zich nu kan vereenigen met de boven in het kort aangegeven wijze van ontstaan van het doelbegrip en dus toegeeft, dat het al zijn recht van bestaan ontleent aan de juistheid der onderstelde analogie tusschen bewuste menschelijke daden en gebeurtenissen buiten de menschen, dan zal men tevens moeten toestemmen, dat bovengenoemde feiten, volgens welke die analogie ten onrechte ondersteld wordt, aan dit begrip alle recht van bestaan ontnemen.

Men kan hieruit opmaken tot welke zonderlinge middelen om hun leer te rechtvaardigen aanhangers der doelleer als Eduard von Hartmann en de heer Bolland, die de waarheid dier íeiten erkennen en te gelijk geene of slechts geringe bezwaren hebben tegen de boven aangenomen wijze van ontstaan van het doelbegrip, hun toevlucht moeten nemen. Daar over echter later.

Voorloopig wil ik slechts ééne opmerking toevoegen aan en ééne conclussie trekken uit de bovenstaande overwegingen.

De opmerking is de volgende; door die overwegingen wordt niet bewezen, dat de teleoloog zich vergist, als hij beweert, dat alles een doel heeft. Misschien zelfs heeft hij

volkomen gelijk in die bewering. Maar ook dan nog mag hij deze bewering niet op één lijn plaatsen met de stelling, dat alles een oorzaak heeft, omdat deze sedert haar ontstaan op allerlei wijzen bevestigd het karakter heeft gekregen van een wetenschappelijke en wijsgeerige waarheid, terwijl de doelleer altijd een geloofswaarheid zal blijven.

En de conclusie is deze: bij toenemende ontwikkeling en uitgebreidheid van kennis zal men voortdurend vaster overtuigd worden van de waarheid der oorzaakleer en voortdurend minder van die der doelleer. Wanneer men dus de wijsbegeerte van iederen tijd kan beschouwen als een beeld van de ontwikkeling van dien tijd, dan zal men den graad van ontwikkeling kunnen afmeten naar het betrekkelijk gewicht van oorzaakleer en doelleer in de wijsbegeerte. En mogen wij aannemen, dat onze verstandelijke ontwikkeling en onze kennis grooter is dan die der oude en middeneeuwsche Europeërs, dan zal in de wijsbegeerte van den nieuweren tijd de oorzaakleer een grootere en de doelleer een kleinere plaats innemen dan in die der oudheid en van de middeneeuwen. Wij kunnen er ons gemakkelijk van overtuigen, dat dit werkelijk zoo is. In de wijsbegeerte van Aristoteles, die zeer grooten invloed heeft uitgeoefend op het denken der oudheid en die de scholastiek der middeneeuwen geheel beheerschte, staan om van de beide andere, de bestaansoorzaken, niet te spreken, de werkende oorzaak (□ □*ρχ*□ *τ*□*ς κιν*□*σεως*) en de doeloorzaak (*ι*□ *o*□ *ενεκα*) met gelijke rechten naast elkaar en bij de middeneeuwsche scholastici was dit het geval met de causa efficiens en de causa finalis. Eerst in den nieuweren tijd, toen de kennis der natuur buiten ons met reuzenschreden vooruit begon te gaan, werd langzamerhand steeds meer gewicht gehecht aan de werkende oorzaak en steeds minder aan de doeloorzaak, totdat men eindelijk de oorzaakleer onvoorwaardelijk aannam en de doelleer even onvoorwaardelijk verwierp.

Na dit alles meen ik in mijn recht te zijn, als ik de herleving der doelleer, die wij in de laatste jaren zagen plaats hebben, opvat als een reactieverschijnsel, als één der vele

verschijnselen van reactie in onzen reactionairen tijd. Laten wij zien in welken vorm dit verschijnsel zich voordoet.

Als vertegenwoordigers der doelleer in den tegenwoordigen tijd heb ik genoemd Eduard von Hartmann en diens opvolger en leerling den heer G.J.P.J. Bolland.

Hoewel deze laatste een Hollander is en in den laatsten tijd herhaaldelijk geschriften van wijsgeerigen aard heeft gepubliceerd, zal ik mij hier bepalen bij de meeningen en argumenten van von Hartmann, omdat de heer Bolland in zijn geschrift over de doelleer volgens zijn eigen verklaring niets anders gedaan heeft dan de meeningen van von Hartmann weergeven, ofschoon hij zich in enkele onderdeelen daarmede niet kon vereenigen. Omdat dus de denkbeelden van von Hartmann de oorspronkelijke zijn en in hoofdzaak door zijn Hollandschen uitlegger gedeeld worden en omdat zij een onmiskenbaren invloed gehad hebben en hebben op de denkbeelden van vele anderen en daarom geacht kunnen worden een goede voorstelling te geven van den vorm, waarin de doelleer in het laatste gedeelte der 19de eeuw herleefd is, daarom komt het mij wenschelijk voor bij een bespreking der doelleer van den tegenwoordigen tijd van haar uit te gaan.

Wij vinden ze het uitvoerigst in de ‘Philosophie des Unbewussten’, het eerste werk van von Hartmann[1)], waarvan

1) t.a.p. pag. 36. Ik citeer naar de negende uitgave der ‘Philosophie des Unbewussten’ en vermeld dit hier uitdrukkelijk, omdat von Hartmann de gewoonte heeft steen en been te klagen over beoordeelaars, die hem niet citeeren naar de laatste uitgave van een of ander werk. Ik kende slechts de eerste uitgave der Philosophie des Unbewusten en wilde ook kennis maken met de laatste uitgave van een werk, waarvan zoovele exemplaren gekocht en wellicht gelezen worden. Voor ik echter de 9de uitgave van mijn boekverkooper ontvangen had, kreeg ik reeds een aankondiging van het verschijnen der 10de. Nu komt het mij voor, dat het niet onbillijk is van een schrijver over wetenschappelijke onderwerpen en vooral van iemand, die zich zelf als een der hoofdmannen in een wetenschap beschouwt, te eischen, dat zijn denkbeelden een nagenoeg vasten vorm hebben gekregen, als hij zich zet tot het schrijven van een standaardwerk. Mocht dit onverhoopt niet zoo zijn, zoodat hij genoodzaakt is in een betrekkelijk korten tijd later verschijnende uitgaaf belangrijke veranderingen te maken, dan zal hij zich bij zijn lezers en beoordeelaars hebben te verontschuldigen. In geen geval heeft hij het recht er zich over te beklagen, dat men hem naar het weinige jaren vroeger geschrevene beoordeelt. Dit getuigt van een egoïsme d.i. van een veeleischendheid tegenover anderen die men allerminst zou verwachten van een wijsgeer als von Hartmann, die geen woorden kan vinden sterk genoeg om zijn theoretische afkeuring van alle egoïsme uit te drukken.

bijna het geheele eerste deel (de Phänomenologie des Unbewussten) en gedeelten van het tweede (de Metaphysik des Unbewussten) weinig anders bevatten dan een beschrijving van en een pleidooi voor de doelleer, zooals zij door hem wordt opgevat. Naar dit werk verwijs ik dus hem, die von Hartmann's denkbeelden nader wil leeren kennen. Hetgeen deze daarin over zijn opvatting der doelleer zegt, is zeker omvangrijk genoeg om een duidelijk denkbeeld van zijn opvatting te *kunnen* openen en om iedere misvatting zijner bedoeling te *kunnen* voorkomen.

De doelleer van von Hartmann onderscheidt zich hierdoor van iedere andere, dat zij geen bewuste maar onbewuste doeleinden in de natuur onderstelt. Een doel is dus volgens hem niet een met *bewustheid* voorgesteld en begeerd gevolg eener gebeurtenis, maar een gevolg, dat op *onbewuste* wijze wordt voorgesteld en begeerd.

Tegen deze opvatting zijn allerlei bezwaren.

Het eerste daarvan is zeker wel dit, dat het zoowel in het algemeen als in bijzondere gevallen onmogelijk is het bestaan van een onbewuste voorstelling of van een onbewuste begeerte te constateeren.

Wij vinden bij ons zelven een bewuste voorstelling en merken op, dat deze verdwijnt en na eenigen tijd zonder merkbare oorzaak van buiten weder terugkeert. Wij mogen daaruit concludeeren, dat door die voorstelling iets in onzen geest is ontstaan, dat op zijn beurt de voorstelling weder kan opwekken. Het recht evenwel om dat iets een voorstelling te noemen missen wij; want ten eerste weten wij, behalve dat het oorzaak kan zijn van een voorstelling, niets van zijn kenmerken en ten tweede is bewustheid een zoo wezenlijk kenmerk van iedere voorstelling, dat het ongeoor-

loofd en gevaarlijk is een zaak, die dit kenmerk mist, voorstelling te noemen[1] Laat ik echter voor een oogenblik het recht erkennen, om dit *iets*, dat *oorzaak van een voorstelling* KAN *zijn*, zelf den naam *voorstelling* te geven. Dan berust dit toch in ieder geval uitsluitend op de vroegere en latere aanwezigheid der *bewuste* voorstelling. M.a.w. Bij ons zelf te besluiten tot het bestaan eener *onbewuste* voorstelling, als deze niet door een *bewuste* wordt voorafgegaan en gevolgd, is niet te verdedigen. Evenmin of nog minder is dit te verdedigen bij andere wezens of voorwerpen. Daar wij nu nooit een bewuste voorstelling van de natuur kunnen constateeren is het onmogelijk te besluiten tot het bestaan van een onbewuste. Toch doet von Hartmann dit onophoudelijk als hij zegt, dat de natuur onbewuste voorstellingen heeft van de doeleinden, die zij begeert te bereiken.

Evenzoo is het met de onbewuste begeerte. Een schijn van grond heeft men nog om haar aan te nemen, als zij door een bewuste begeerte wordt voorafgegaan en gevolgd. Is dit niet het geval, dan kan men zich onmogelijk van haar bestaan overtuigen en wordt de bewering, dat zij bestaat, volkomen willekeurig. Men zou dan uit het plaats hebben van iedere gebeurtenis tot het begeerd worden daarvan *kunnen* en, als men eens dien weg opgegaan was, om consequent te blijven *moeten* besluiten. Uit het vallen van een steen b.v. zou de begeerte van den steen om te vallen volgen.

Niet anders natuurlijk is het met het bestaan van een doel. Immers, wanneer dit een voorgesteld en begeerd gevolg is, moet men om zijn bestaan te bewijzen, eerst de voorstelling van en de begeerte naar dit gevolg constateeren.

1) Ter voorkoming van misverstand wil ik er op wijzen, dat den twijfel aan, en dus voorloopige ontkenning van het bestaan van onbewuste voorstellingen enz. geen betrekking heeft op onbewuste werkzaamheden in den mensch, ook niet op de zoodanige, die een geestelijk gevolg hebben. Het bestaan daarvan is meer dan voldoende geconstateerd. Wij hebben echter het recht niet anders dan in ongelijken zin en voor het gemak te spreken van onbewuste *geestelijke* werkzaamheden, omdat wij daardoor a priori een beslissing nemen over den aard dier werkzaamheden, die wij niet kennen.

Zoo dcen wij dan ook altijd. Een hongerig mensch ziet voedsel, stelt zich in het bezit daarvan, eet het op en wordt verzadigd. Omdat wij nu weten, dat een hongerige begeert verzadigd te worden en zich dit als gevolg van het eten van voedsel voorstelt, zeggen wij, dat het zijn doel is zich door eten te verzadigen. Kunnen wij daarentegen de voorstelling van en de begeerte naar een gevolg niet constateeren, dan noemen wij dit geen doel. Een gewicht hangt aan een draad, de draad breekt en het gewicht valt op den grond. Omdat wij nu niet weten, dat bet gewicht zich een voorstelling van het vallen maakt en het vallen begeert zeggen wij *niet*, dat het vallen het doel is, dat het gewicht door het breken van den draad tracht te bereiken.

Gaat men echter volgens de methode van von Hartmann te werk en concludeert men met een schijn van grond bij bewuste wezens uit het bestaan eener voorafgaande en volgende bewuste voorstelling en begeerte tot het bestaan eener onbewuste; en zonder eenigen schijn van grond bij bewuste en niet-bewuste wezens uit het plaats hebben eener gebeurtenis tot het bestaan eener onbewuste voorstelling en begeerte, ofschoon er geen bewuste voorafgaat en volgt; dan is er geen enkele reden om niet te zeggen, dat het gewicht een onbewuste voorstelling van en een onbewuste begeerte naar het vallen had en dat dus dit vallen het onbewuste doel was, dat het met het breken van den draad beoogde.

Door deze methode maakt de teleoloog zich zijn taak zeer gemakkelijk. Haar toepassende maakt hij uit ieder feit op, dat er een onbewuste voorstelling van en een onbewuste begeerte naar dit feit bestond, dat het dus een doel was, waarnaar gestreefd werd. Stelt hij zich dan bovendien de natuur in haar geheel voor als een persoon, zij het ook een onbewuste, dan wordt alles, wat er gebeurt, een onbewust doel van de natuur. Wanneer hij nu deze doeleinden, d.i. gebeurtenissen gaat classificeeren, zal het hem gelukken eenige algemeene doeleinden der natuur te vinden, d.i. eenige algemeene regels vast te stellen, volgens welke de veranderingen in de natuur plaats hebben, eenige resultaten, welke

door die veranderingen worden bereikt. Hij zal dan echter, afgezien van zijn zonder grond onderstellen van onbewuste voorstellingen, begeerten en bedoelingen, niets anders gedaan hebben dan aantoonen, dat de veranderingen in de natuur wijzen op een zekere richting van ontwikkeling; iets dat ik gemeend heb op de eerste bladzijde van dit artikel te mogen aannemen, omdat het m.i. onmiddelijk volgt uit de overtuiging, dat alle veranderingen plaats hebben volgens vaste wetten.

Men zou zich dan ook, onder protest tegen de onverstandige en verwarrende terminologie, bij die beschouwingswijze kunnen neerleggen, wanneer niet juist deze terminologie zeer verderfelijke gevolgen had of liever, wanneer zij niet een symptoom was van een zeer verderfelijke wijze van denken, die naar mijne overtuiging zoo krachtig mogelijk bestreden moet worden.

Het is niet moeielijk deze beweringen a priori waarschijnlijk te maken. En we zullen zien, dat ze door de redeneerwijze van von Hartmann a posteriori bevestigd worden.

Stellen wij ons daartoe twee personen voor, waarvan de een van meening is, dat de wereld zich in een bepaalde richting ontwikkelt; de ander daarentegen gelooft, dat deze ontwikkeling het doel is, dat de wereld zelf zich gesteld heeft.

Nu is er een feit, dat verklaard moet worden.

De eerste zal het beschouwen als resultaat of als oorzaak van een zekere ontwikkeling, misschien ook als één gebeurtenis uit een bepaalde ontwikkelingsrij. In ieder geval het getuigt voor hem van een ontwikkeling, zooals hij die in seriën van feiten ook elders heeft waargenomen. Wanneer hij nu deze laatste feiten kan verklaren, d.i. de oorzaken kent, waardoor zij zóo en niet anders geweest zijn, dan zal hij ook bij het eerstgenoemde aan soortgelijke oorzaken denken. Slaagt hij er niet in het daardoor te verklaren, dan zal hij òf naar andere oorzaken zoeken, òf de zaak voorloopig onverklaard laten en haar alleen beschouwen als voorbeeld eener ontwikkeling in de door hem ook elders waargenomen richting.

Geheel anders de tweede. Hij zal het feit beschouwen als

een doel der natuur of als middel tot een natuurdoel, zooals hij die ook elders meent waargenomen te hebben. Slaagt hij er niet in het te verklaren door de oorzaken, die andere doeleinden der natuur of middelen daartoe verklaarden, dan zal hij alleen reeds ten gevolge zijner terminologie en de daarmee onvermijdelijk gepaard gaande gedeeltelijke personificatie der natuur dadelijk denken aan een rechtstreeksch ingrijpen van het doelbeoogende in de natuur en misschien meenen daarmede veel verklaard te hebben, ofschoon hij in werkelijkheid niets anders gedaan heeft dan twee zaken constateeren, n.l. 1e. zijn eigen onmacht om de gebeurtenis, waarvan sprake is, te verklaren en 2e. de overeenkomst in soort van die gebeurtenis met een aantal andere. Zoo zal deze doelleer naar alle waarschijnlijkheid hoogst verderfelijk zijn voor de wetenschappelijke deugd der bescheidenheid en hoogst bevorderlijk voor de wetenschappelijke ondeugd der oppervlakkigheid. Zij zal bij voorkeur gebruikt worden tot de verklaring van zaken, waarvan wij weinig of niets weten en aanleiding geven tot de meening, dat wij het in de kennis daarvan reeds een heel eind gebracht hebben. Geheel in overstemming met deze conclusie is het zeer opmerkelijk feit, dat von Hartmann èn dit rechtstreeksch ingrijpen van het doelbeoogende in de natuur aanneemt èn de voorbeelden daarvan en de argumenten daarvoor nimmer zoekt in de verschijnselen der anorganische natuur, maar steeds in die der organische, hoewel of omdat (ik laat het aan den lezer over om te beslissen) de natuurwetenschap een gedeelte der eerste kan verklaren en voor de verklaring der laatste nog nauwelijks de eerste bescheiden stappen gedaan heeft.

Juist het aannemen van dit rechtstreeksche ingrijpen nu is de reden, waarom zijn leer werkelijk doelleer en niet eenvoudig ontwikkelingsleer verdient te heeten. Laten wij zien door welke argumenten hij dit ingrijpen, de werking van deze geestelijke oorzaak, zooals hij het dikwijls noemt, aannemelijk tracht te maken en laten wij daarvoor beginnen bij een hoofdstuk, waarin hij in abstracten vorm een voorstelling wil geven van de redeneeringen, waardoor hij is gekomen tot

het geloof aan de werking van die geestelijke oorzaak of aan dat rechtstreeksche ingrijpen der doelbeoogende natuur. Ik bedoel het tweede hoofdstuk van het eerste deel der ‘Philosophie des Unbewussten’ en ontleen daaraan het volgende:

‘Laten wij aannemen, dat *M* als werkende oorzaak van *Z* is waargenomen en dat men alle stoffelijke omstandigheden die voorhanden zijn op het oogenblik dat *M* gebeurt, heeft geconstateerd als *n n*. Verder sta het vast, dat M een voldoende werkende oorzaak moet hebben. Nu zijn drie gevallen mogelijk: òf de voldoende werkende oorzaak van *M* is in *n n* begrepen, òf zij wordt aangevuld door andere stoffelijke omstandigheden, die niet zijn waargenomen, òf de voldoende werkende oorzaak van *M* is in het geheel niet op stoffelijk gebied te vinden en moet dus op geestelijk gebied gezocht worden. Het tweede geval strijdt met de onderstelling, dat alle stoffelijke omstandigheden, die onmiddelijk voorafgingen aan het ontstaan van *M*, begrepen zijn in *n n*. Deze voorwaarde moge in haar vollen omvang onvervulbaar wezen, daar de geheele toestand der wereld er onder begrepen zou zijn, toch begrijpt men gemakkelijk, dat voorwaarden, die invloed hebben op de gebeurtenis, slechts in zeer zeldzame gevallen liggen buiten een engen omtrek, dien men waarnemen kan; en omstandigheden, die geen invloed hebben, behoeft men niet in aanmerking te nemen. B.v. de redenen waarom de spin spint, zal niemand buiten de spin zoeken b.v. in de maan. Als wij nu de waarschijnlijkheid, dat een omstandigheid, die invloed heeft op de gebeurtenis, over het hoofd gezien en dus niet in *n n* begrepen is, zoo klein onderstellen, dat ze nog verwaarloosd worden, dan blijven er slechts twee gevallen over, nl. dat de voldoende oorzaak in *n n* is begrepen of dat ze van geestelijken aard is.’

Ik merk hierbij op, dat het door Von Hartmann verwaarloosde geval, als ik mij niet bedrieg, op zeer zeldzame uitzonderingen na zal overeenkomen met de werkelijkheid, in zooverre ten minste zal overeenkomen met de werkelijkheid,

dat wij onder de stoffelijke omstandigheden, die aan een gebeurtenis voorafgaan altijd zeer samengestelde zullen moeten opnemen, wier samenstelling en werking wij òf niet òf nagenoeg niet kennen. Van de stoffelijke omstandigheden b.v. in het lichaam van de spin, die haar zouden kunnen bewegen om te spinnen, en van de stoffelijke omstandigheden buiten dat lichaam, die op de inwendige gebeurtenissen van invloed kunnen zijn, weten wij zóó weinig, dat wij er bijna niet over kunnen spreken. Het gaat dus niet aan onder de stoffelijke omstandigheden, die aan een gebeurtenis voorafgaan de organisatie van een spin of van een vogel op te nemen en daarmee te redeneeren, alsof wij de organisatie en alles wat van buiten invloed op haar heeft en de wijze waarop het invloed uitoefent en de hoeveelheid van dien invloed en de manier waarop die organisatie functioneert, volkomen kenden, terwijl wij inderdaad èn van die organisatie èn van hare functies onder de prikkels der buitenwereld nagenoeg niets weten.

Men kan zich een denkbeeld maken van de soliditeit eener redeneering op zulke grondslagen opgebouwd. Hartmann gaat echter onbeschroomd aldus voort:

‘Dat het een òf het ander moet gebeuren is dus *nu* zekerheid: d.i. de som hunner waarschijnlijkheden is = 1. Als nu de waarschijnlijkheid, dat *M* door *nn* veroorzaakt wordt $\frac{1}{x}$ is, dan is de waarschijnlijkheid, dat het een geestelijke oorzaak heeft = 1 - $\frac{1}{x} = \frac{x-1}{x}$. Hoe kleiner, $\frac{1}{x}$ wordt, des te grooter wordt x en des te meer nadert $\frac{x-1}{x}$ de eenheid d.i. de zekerheid. De waarschijnlijkheid $\frac{1}{x}$ zou = o worden, als men het directe bewijs kon geven, dat *M* niet door *nn* veroorzaakt is; als men nl.; een geval kon aanwijzen, waarin *nn* aanwezig was en *M* niet volgde. Dit is wel is waar met den geheelen *nn* onmogelijk, omdat iedere geestelijke oorzaak stoffelijke aangrijpingspunten noodig heeft, maar het zal toch dikwijls gelukken ten minste eenige

of meerdere der omstandigheden *nn* te elimineeren en hoe minder van deze omstandigheden van dien aard zijn, dat zij onvermijdelijk worden gevolgd door het gebeuren van *M*, des te gemakkelijker wordt de bepaling der waarschijnlijkheid, dat zij de voldoende oorzaak van *M* bevatten.'

Het zou onjuist zijn te beweren, dat de bedoeling van den heer von Hartmann in het laatste gedeelte dezer redeneering bijzonder duidelijk voor den dag komt. Ik waag het zelfs te gelooven, dat niemand ter wereld ooit begrepen zou hebben, wat hij meende, als hij dit niet door een voorbeeld duidelijk had gemaakt. M.a.w. het is den heer von Hartmann niet gelukt zijne bedoeling in abstracto juist uit te drukken; hij moet zich behelpen met een formuleering, waarvan de lezer de bedoeling kan trachten te raden met de waarschijnlijkheid, met de zekerheid bijna, om mis te raden, zoolang hij niet beschikt over het concrete geval, waarvan zij een abstractie trachte te geven. Gelukkig laat de vermelding van dit geval hier niet lang op zich wachten. Wij vinden het onmiddelijk na de boven aangehaalde redeneering. Laten wij zien wat wij er aangaande de bedoeling dier redeneering uit kunnen opmaken.

'Dat het broeden van het ei de oorzaak is van het uitkomen van den jongen vogel is een waargenomen feit. De aan het broeden *(M)* onmiddelijk voorafgaande stoffelijke omstandigheden *(nn)* zijn: het bestaan en de aard van het ei, de organisatie van den vogel en de temperatuur op de plaats, waar het ei ligt; andere belangrijke omstandigheden zijn ondenkbaar. De waarschijnlijkheid is hoogst gering, dat deze omstandigheden voldoende zijn den vroolijken bewegelijken vogel zijn gewone instinctmatige levenswijze te doen verlaten en hem te bewegen tot het vervelend stilzitten op de eieren; want moge ook al de vermeerderde bloedaandrang in het onderlijf een verhoogd gevoel van warmte veroorzaken, dit wordt door het stilzitten in het warme nest op de bloedwarme eieren niet verminderd, maar vermeer-meerderd. Hierdoor reeds hebben wij de waarschijnlijkheid

$\frac{1}{x}$ bepaald als zeer klein en bij gevolg die $\frac{x-1}{x}$ als bijna = 1. Als wij echter aan de vraag denken of ons een geval bekend is, waarin vogel en ei dezelfde zijn en toch het broeden niet plaats heeft, dan vinden wij in de eerste plaats vogels, die in heete broeikasten genesteld hebben en het broeden nalaten; evenzoo broedt de struisvogel zijn eieren slechts des nachts en in het heete Nigritië in het geheel niet. Hiermede is uitgemaakt, dat van de omstandigheden *nn* vogel en ei een niet voldoende oorzaak voor het broeden zijn en als eenige stoffelijke omstandigheid, die de oorzaak voldoende of volledig zou kunnen maken, blijft over de temperatuur in het nest. Niemand zal het voor waarschijnlijk houden, dat de lagere temperatuur de *directe* aanleiding tot het broeden is; voor het broeden dus is het zoo goed als zekerheid geworden, dat er een geestelijke oorzaak aanwezig is, waardoor men zich moet voorstellen, dat de invloed der temperatuur op de gebeurtenis van het broeden wordt veroorzaakt.'

Wij begrijpen nu de bedoeling van het laatste gedeelte der op pag. 29 aangehaalde redeneering. Zij is de volgende: het is onmogelijk een geval aan te wijzen, waarin *nn* (nl. de geheele *nn*) aanwezig is en *M* niet volgt. Maar wij kunnen vele gevallen aanwijzen, waarin *nn bijna geheel* bv. met uitzondering van één enkele omstandigheid aanwezig is en waarin *M niet* volgt. Wanneer die omstandigheid nu schijnbaar weinig gewichtig is en ik nu geen voorstelling kan vormen van de wijze, waarop ze verbonden met de overige omstandigheden het tot stand komen van het resultaat *M* bewerkt, heb ik het recht te concludeeren, dat een geestelijke oorzaak d.i. de onbewuste voorstelling van en begeerte naar een bepaald doel waartoe *M* het middel is, deze omstandigheid heeft gebruikt als aangrijpingspunt om het door haar gewilde resultaat te bereiken. Ik verzoek den lezer deze, naar ik meen, duidelijke conclusie, wier onjuistheid men onmiddelijk bemerkt, te vergelijken met de onduidelijke formule van von Hartmann, wier onjuistheid slechts daarom niet

zoo duidelijk schijnt, omdat men niet goed begrijpt, wat hij er precies mee bedoelt.

Toegepast op het concrete geval van het bebroeden van het ei door den vogel, wordt de redeneering de volgende: voor het bebroeden van het ei zijn drie omstandigheden noodig. Het is echter hoogst onwaarschijnlijk, dat deze voldoende zijn om den vroolijken, bewegelijken vogel zijne instinctmatige levenswijze te doen verlaten en hem te bewegen tot het vervelend stilzitten op de eieren.

Waarom is dit hoogst onwaarschijnlijk? zou ik willen vragen. Heeft de heer von Hartmann zoo nauwkeurige kennis van de organisatie van een vogel, dat hij weet welken invloed op zulk een dier bij de aanwezigheid van eieren en bij den physiologischen toestand, waarvan vermeerderde bloedaandrang in het onderlijf een symptoom is wordt uitgeoefend door de temperatuur der omgeving? *Dat* komt *mij* hoogst onwaarschijnlijk voor.

Of vindt hij het ondenkbaar, dat een verandering in den bloedsomloop den vogel van vroolijk en bewegelijk stil en rustig maakt? Ik kan die ondenkbaarheid niet inzien, als ik bedenk, dat de meest opgewekte mensch door een dunne laag slijm op de binnenwand van zijn maag zwaartillend en zwartgallig wordt en de meest logische kop door een kleine verhooging der lichaamstemperatuur gedwongen wordt den vrijen loop te laten aan de meest onlogische denkbeeldverbindingen. Is het dan ondenkbaar, dat door een hooge temperatuur de neiging van den vogel om te broeden wordt onderdrukt? Ook die vraag zal men, dunkt mij, niet bevestigend beantwoorden, als men, om een voorbeeld te noemen, ziet, hoe grooten invloed door een bepaalden warmte- en vochtigheidstoestand der lucht op de stemming van een mensch kan worden uitgeoefend. Ondenkbaar ten minste schijnt mij dit slechts in één geval, n.l. wanneer men vooraf overtuigd is van het bestaan eener geestelijke oorzaak. Zoo b.v. bij den broedenden vogel, als men weet, dat hij het uitkomen der eieren begeert en de voorwaarden daarvoor kent, zoodat hij bereid is zich zoo noodig, d.i. bij lage

temperatuur der omgeving de onaangenaamheden van het broeden te getroosten, maar zich ook daarvan ontslagen rekent, zoodra het voor het bereiken van zijn doel niet langer noodig is. Van een dergelijke geestelijke oorzaak, die ongetwijfeld zeer moeielijk zou zijn aan te toonen, is echter bij von Hartmann geen sprake. De geestelijke oorzaak, die hij bedoelt, is de onbewuste doelbeooging der natuur. En deze moet hij dus naar mijne meening reeds vóór den aanvang zijner redeneering als vaststaande hebben aangenomen.

Anders toch kan ik me niet voorstellen, dat hij aldus redeneert: een aantal omstandigheden, wier onderlingen invloed en onderlinge betrekking ik niet of bijna niet ken, worden steeds gevolgd door een zekere gebeurtenis. Wanneer één daarvan, wier invloed ik me het minst goed kan voostellen, ontbreekt, heeft de gebeurtenis niet plaats. *Dus* zijn die omstandigheden *niet* een voldoende oorzaak van de gebeurtenis, maar heeft deze ook nog een geestelijke oorzaak. Alle regelen van inductie en dat wel volgens twee der vijf door Stuart Mill aangegeven methoden, volgens de methode van overeenstemming en volgens de directe methode van verschil, dwingen, dunkt mij, tot de conclusie, dat die omstandigheden *wèl* een voldoende oorzaak der gebeurtenissen zijn. Ja, de zaak is wel beschouwd nog iets sterker. De methode van inductie, die naar aller overtuiging de meest zekere resultaten geeft, is de directe methode van verschil. En juist uit de gegevens, waaruit volgens die methode een bepaalde conclusie volgt, wil von Hartmann tot het tegendeel daarvan besluiten.

Wij kunnen dus de inductieve redeneering, (het abstracte schema, dat hij er van geeft, nog minder dan de toepassing op een concreet geval) waardoor Von Hartmann het bestaan van een natuurdoel tracht te bewijzen of ten minste aannemelijk tracht te maken, allerminst beschouwen als een navolgenswaardig voorbeeld van inductie. Integendeel; het blijkt, dat hij reeds bij zijn eerste poging om de doelleer te motiveeren vervalt in de fout, waarin ieder aanhanger der doelleer, zooals ik op pag. 27 a priori meende te mogen

beweren, groot gevaar loopt voortdurend te vervallen. Immers, wanneer wij het abstracte schema, dat totaal niets anders is dan een voorbeeld van volkomen averechtsche inductie, verder onbesproken laten en ons bepalen tot de toepassing op een concreet geval, op het geval van den broedenden vogel, en wanneer wij de redeneering over dit geval van allen onnoodigen omhaal ontdoen, dan houden wij niets anders over dan de verklaring, dat Von Hartmann zelf, en volgens zijn bewering niemand, de hooge temperatuur kan houden voor de oorzaak van het niet-broeden van den vogel. En dit beroep op zijn en onze onwetenheid, iets anders toch is dit 'niet kunnen houden voor' niet, moet dienen als argument voor het bestaan van een natuurdoel en dit wederom tot verklaring van het feit, waarvan men de oorzaken niet kent.

Wij zien dus, dat a posteriori volkomen bevestigd wordt, wat wij op pag. 27 meenden a priori te kunnen verwachten en dat reeds bij het pleidooi voor het bestaan van een natuurdoel, dit natuurdoel wordt tot een toevlucht der onwetenheid en de verklaring moet geven van alles, wat men op andere wijze niet verklaren kan.

Ik wil evenwel billijk blijven en erkennen, dat Von Hartmann zelf niet al te groote bewijskracht aan deze en dergelijke redeneeringen wil toekennen.

Reeds op het einde van het hoofdstuk, dat ik hier besproken heb, zegt hij, dat er 'wel is waar in werkelijkheid geen sprake kan zijn van het gebruik maken van zoodanige berekeningen als de bovenstaande, (hij spreekt van een meer gecompliceerd geval dan het boven vermelde, en van een poging om in dat geval de waarschijnlijkheid van het bestaan eener doeloorzaak in cijfers uit te drukken) 'maar dat zij dienen tot verduidelijking der begínselen, volgens welke het logische proces, waardoor men tot het bestaan eener doeloorzaak concludeert, meer of minder onbewust plaats heeft bij ieder, die daarover juist denkt.'

En een oogenblik later heet het: 'dat de in dit hoofdstuk vermelde *voorbeelden* niet moeten dienen tot het bewijs van de waarheid der teleologie, maar slechts tot het duidelijk

en aanschouwelijk maken der abstracte redeneering.'

Men zou daaruit opmaken, dat de abstracte redeneering wèl tot bewijs van de waarheid der theologie moest dienen, wanneer er niet onmiddelijk op volgde, dat ook deze ongetwijfeld geen tegenstander zal bekeeren tot het aannemen van een natuurdoel, want dat dit alleen mogelijk is door voorbeelden in massa.

In een zijner andere werken: 'Das Unbewusste vom Standpunkt der Physiologie und Descendenztheorie (pag. 41) komt hij nog eens op dit hoofdstuk terug en verklaart, dat het op zich zelf het bestaan van een natuurdoel niet bewijst, maar dat het niets anders wil dan een beschrijving geven van den formeelen kant van het denkproces, dat leidt tot de erkenning daarvan.

Ofschoon hiermede eenigszins strijdt zijn zeer besliste verklaring in het bedoelde hoofdstuk zelf (pag. 43), dat de waarschijnlijkheid eener geestelijke oorzaak van het ontstaan onzer gezichtswerktuigen = 0.999985 of minstens = 0.99988 is, wil ik aannemen, dat hierdoor zijn bedoeling minder juist wordt weergegeven.

Begrijp ik nu de boven aangehaalde woorden goed, dan wil hij zeggen, dat het zijn doel was èn met de abstracte redeneering èn met de daarbij gevoegde voorbeelden een beschrijving te geven van de wijze, waarop ieder aanhanger der doelleer (dit immers zijn zij, die juist over deze dingen denken) en dus ook hij zelf gekomen is tot het geloof in het bestaan eener doeloorzaak.

Ik moet dan echter verklaren, dat het onderscheid tusschen dit doel en het willen bewijzen der doelleer mij niet recht duidelijk is. Immers wanneer meergenoemde abstracte redeneering met de daarbij genoemde voorbeelden, des noods vermeerderd met een aantal andere, Eduard von Hartmann te recht overtuigd heeft van de waarheid der doelleer, moet zij dit ook anderen kunnen doen; en wanneer men te recht van haar zegt, dat zij onvoldoende is om anderen te overtuigen, steunt ook de overtuiging van Eduard von Hartmann op zwakke gronden.

Wat eindelijk voorbeelden in massa betreft; wanneer deze alle van denzelfden aard zijn als het bovenvermelde en dus overal een doeloorzaak te hulp roepen, waar de andere middelen tot verklaring te kortschieten, zonder dat het noodig gevonden wordt voor het bestaan dier oorzaak één enkele andere reden op te geven, dan begrijp ik niet, waarom honderd voorbeelden meer zouden bewijzen dan één. Honderdmaal niets is niets en niets blijft niets, hoeveel maal het ook wordt gemultipliceerd.

Tot zoo ver over dit hoofdstuk, dat zeer te recht als inleiding voor de 'Philosophie des Unbewussten' geplaatst is, omdat het een zeer juist denkbeeld geeft van de wijze, waarop voortdurend in dit werk wordt geredeneerd. In een volgend artikel zal ik trachten aan te toonen, dat hij zich bij de behandeling der afzonderlijke seriën feiten, waarbij hij meent een natuurdoel opgemerkt te hebben, schuldig maakt aan dezelfde fout, die ik hier heb aangewezen. Als voorbeeld daarvan zal zijne verhouding tot het Darwinisme dan van zelf ter sprake komen. Een korte bespreking der verschillende doeleinden en van het einddoel, waarnaar de natuur volgens hem streeft, zal dat artikel besluiten.

Het wetsontwerp-Van Houten betreffende onteigening. Door Hugo Muller.

Sociaal-democratische schrijvers plegen eene gewelddadige omkeering als onvermijdelijk voor te stellen. De vastheid van hun geloof aan de komende revolutie is niet zonder invloed gebleven op den gedachtengang der bezittende klassen; verwachting aan de ééne, wekte vrees aan de andere zijde. Zoo won allengs de meening veld, dat een sociale Bartolomeusnacht aanstaande is; en laat menigeen zich beheerschen door het vage voorgevoel van een naderenden liquidatie-dag, waarop de maatschappelijke verschillen zullen worden vereffend. Over de mogelijkheid van geleidelijken overgang; over de waarschijnlijkheid van min of meer hevige schokken, die het aanbreken van gelukkiger dagen zullen voorafgaan, kan men van meening verschillen; het vraagstuk is bij uitnemendheid geschikt voor belangwekkende speculatieve beschouwingen; toch zal men wel doen, bij het staren in de toekomst, niet het tegenwoordige uit het oog te verliezen. Van veel grooter beteekenis dan de hier gevreesde, ginds verwachte en soms verlangde revolutie, is de evolutie die in vollen gang is. Wie zich van dien gang wil overtuigen, mete den afstand die ons van het midden dezer eeuw scheidt.

Niets scheen steviger gegrondvest dan de absolute heer-

schappij der doctrinaire economie. Het dogma van een alleenzaligmakend laissez faire was ten troon verheven; in dat teeken zou verwonnen worden. De economische strijd der individuën, zoo leerde men, waarborgde de welvaart der gemeenschap. De onbeperkte vrijheid van overeenkomst; de heiligheid en onaantastbaarheid van het individueel eigendomsrecht; de door niets belemmerde mededinging: ziedaar enkele der voornaamste kenteekenen van eene leer, die berekend scheen voor de eeuwigheid, en binnen een menschenleeftijd fiasco maakte. De gewisheid, waarmede natuurwetten werden gedecreteerd die het economisch leven zouden beheerschen, heeft plaats gemaakt voor de erkentenis, dat de studie van het maatschappelijk organisme nog in hare kindsheid verkeert; het geloof aan de harmonie der belangen is te loor gegaan; en tegelijk daarmede het vertrouwen in eene leer wier resultaten met de eischcn der menschelijkheid niet zijn te verzoenen. Onder den vereenigden aanval van de historische school en het socialisme is de Manchester-leer, men mag wel zeggen voor goed, bezweken. En het wordt thans reeds algemeen erkend dat vóór alles het denkbeeld moet worden prijs gegeven, als zouden er abstracte rechten en absolute beginselen zijn, die, ten eeuwigen dage onveranderlijk van karakter, het sociaal leven zouden beheerschen.

De teekenen van snelle en ingrijpende wijzigingen zijn in de staatkundige partij-verhoudingen niet minder duidelijk waarneembaar. Het zwaartepunt van de politieke macht is nog steeds dalende. De onvermogende volksklassen zijn in weinige tientallen jaren in Westelijk Europa de welhaast machtigste groep geworden. Direct of indirect oefenen zij, in klimmende mate, op de wetgeving een overwegenden invloed uit. Aan het beloven van voorziening in de maat schappelijke nooden kan geen enkele staatkundige partij, - aan hervormingen, zij 't ook laat begonnen en weifelend uitgevoerd, geen enkele vertegenwoordiging zich onttrekken. Straks maakt deze voortdurend toenemende macht een grondige herziening der tegenwoordige partijverdeeling noodzakelijk.

Wie zich het begin der arbeiders-agitatie herinnert; de hevige bestrijding der regeeringen; de eindelooze onderlinge twisten, en wie overweegt wat niettegenstaande allen tegenspoed door die agitatie is bereikt, hij zal reeds daarin erkennen hoe volkomen de staatkundige verhoudingen gewijzigd zijn. Het: 'Proletariërs aller landen, vereenigt U,' dat Marx in 1848 uitriep, vond toen ternauwernood weêrklank; men heeft zich later over de 'Internationale', voor zoover zij niet onmiddelijk in het vergeetboek geraakte, menigmaal vroolijk gemaakt; en toch is reeds onze tijd getuige van eene machtige arbeidersorganisatie, die, aan geene staatkundige grenzen gebonden, zich bijkans over geheel de beschaafde wereld uitstrekt, en die van hare snelle machts-ontwikkeling nog slechts de voorteekenen heeft doen zien.

Bij de behandeling van maatschappelijke vraagstukken wordt meer en meer eene bij uitnemendheid practische richting ingeslagen. Het doctrinaire is ganschelijk in discrediet geraakt. Waar plaats is voor historische beschouwingen, wordt het nut er van niet onderschat; zij kunnen van groot gewicht zijn om de waarschijnlijke gevolgen van voorgestelde maatregelen berekenen; maar verder gaat men niet en bij de beoordeeling van de bestaande rechtsorde neemt de vraag naar het maatschappelijk nut de eerste plaats in, - het onderzoek naar de historische ontwikkeling dient daarna niet om aan te wijzen *óf*, maar wel *hoe* tot hervormingen zal worden overgegaan.

Zoo, om bij het eigendomsrecht te blijven, is het niet lang geleden dat men dit recht bij voorkeur heilig noemde, en het als zoodanig boven eenige bespreking verheven achtte. Een belangwekkende strijd volgde over de oorspronkelijke eigendomsvormen; zelfs gedeeltelijke verandering van individueel in gemeenschappelijk bezit scheen alleen *dan* als een ernstig denkbeeld te kunnen worden aangemerkt, wanneer het verleden voorbeelden van een of ander communisme aanbood. Hoeveel aanlokkelijks zulke onderzoekingen, die trouwens nog niet tot een onbetwistbaar resultaat hebben gevoerd, ook aanbieden, ze zijn in de eerste plaats van theoretisch nut. Niet in de

geschiedenis, maar in de feitelijke behoeften der maatschappij moet de rechtvaardiging van hervormingen worden gezocht. Grenzen voor zulke hervormingen zijn niet aan te wijzen. Met Jevons dient erkend te worden dat ‘no laws, no customs, no rights of property are so sacred that they may not be made away with if it can be clearly shown that they stand in the way of the greatest happiness’.[1)] Wie meenen mocht dat zulke grenzen toch bestaan, vindt ze bij nauwlettender onderzoek menigmaal reeds overschreden; en er is veel juist in de opmerking dat bijv. geheel de wetgeving van Engeland in den loop dezer eeuw ten doel heeft gehad het individueel eigendomsrecht te beperken in 't belang van het algemeen.

Het spreekt van zelf dat de symptomen van de voortschrijdende ontwikkeling niet overal even duidelijk zijn waar te nemen; en evenzeer, dat ze in ons land. dat in vele opzichten zoo bedroevend achterlijk is, zeer gering in aantal zijn. Toch ontbreken ze ook bij ons niet geheel.

Een zoodanig verschijnsel dunkt mij de indiening van het wetsontwerp des heeren Van Houten, dat uitbreiding en wijziging van het recht van onteigening beoogt. Niet voor het eerst heeft de afgevaardigde van Groningen zijn aandacht aan dit onderwerp gewijd en die van de Wetgevende Macht er op gevestigd. Den 28en Augustus 1884 zond hij een wetsvoorstel tot herziening der toenmalige Grondwet in, waarbij o.a. eene wijziging van de toen geldende grondwettelijke bepalingen betreffende de onteigening in overweging werd gegeven. Volgens art. 147 der oude grondwet eischte elke onteigening eene bijzondere wet. De heer Van Houten stelde voor in de plaats daarvan te bepalen, dat niemand genoodzaakt kon worden zijn eigendom af te staan, *dan in de gevallen bij de wet bepaald* enz. Er zouden dan categorien van gevallen kunnen worden aangewezen, waarin onteigening zoude kunnen plaats hebben zonder dat telkens het geheele raderwerk der wetgeving in beweging behoefde te worden gebracht. Het voorstel bleef, zooals bekend is, buiten behan-

1) The State in relation to labour, bl. 11.

deling; maar bij de behandeling der Regeeringsvoorstellen tot Grondwetsherziening werd (in navolging van het ontwerp der Staatscommissie, ofschoon met eene andere redactie) art. 147 oud zoodanig gewijzigd, dat de verlangde bevoegdheid tot het vaststellen van algemeene regelen aan den gewonen wetgever werd toegekend.[1)]

Het is om van die bevoegdheid gebruik te doen maken, dat de heer Van Houten thans een afzonderlijk wetsontwerp heeft ingediend. Het tijdstip voor de indiening is, naar de Mem. v. Toelichting zegt, gunstig. Wordt hier de nadruk op *indiening* gelegd, dan behoeft dat oordeel geen tegenspraak uit te lokken. Elk oogenblik is gunstig om te doen blijken, dat men tot eene bevredigende oplossing van de maatschappelijke vraagstukken, die ieder ernstig mensch bezig houden, het zijne wil bijdragen. Maar daarmede is dan ook - de heer Van Houten zelf zal het kwalijk kunnen tegenspreken - omtrent het ‘gunstige’ oogenblik alles gezegd. Men moet op 't stuk van illusiën niet voor een kleintje vervaard zijn, wil men de mogelijkheid dat dit of een dergelijk ontwerp thans bij ons te lande wet zou worden, zelfs maar onderstellen. Het voorstel verdient de overweging, én om den inhoud, én als teeken des tijds; de voorsteller verdient waardeering, omdat hij zijn tijd aan een moeielijk vraagstuk besteed, en de algemeene aandacht er wederom op gevestigd heeft. Doch daartoe blijft het oogenblikkelijk belang van dit wetsontwerp, dat niet anders kan doen dan getuigen, beperkt.

‘Voor een rechtvaardige wetgeving bestaat bij het tegenwoordig kiesstelsel geen waarborg, ik geloof zelfs te mogen zeggen geen uitzicht.’ Die woorden van den heer Van Houten van 1874[2)] hebben in 1890 niets van hunne juistheid verloren. En het zou mij zelfs slechts matig verwonderen indien dit ontwerp - en van verschillende ingediende wetsvoorstellen niet dit alleen - geheel buiten behandeling bleef.

1) Vgl. Arntzenius, Grondwetsherziening, VII, pag. 131 en v.v.
2) Bijdragen tot den Strijd over God, Eigendom en Familie, blz. 57.

In een veertiental stellingen formuleert de heer Van Houten de beginselen die hem bij de samenstelling van zijn ontwerp hebben geleid. Het is hem niet te doen, zooals de uitdrukking ‘onteigening’ allicht zou doen denken, om de onteigende eigendommen in het bezit der gemeenschap te laten. Een oogenblik zoude aan de werkelijke bedoeling twijfel kunnen rijzen door de bewoordingen van artikel 12, waarin wordt bepaald dat de door de gemeente verkregen eigendommen zoodra mogelijk verkocht of *in vast gebruik* uitgegeven worden. De gecursiveerde woorden zijn in de Memorie van Toelichting nergens herhaald; de beteekenis is niet opgehelderd en misverstand zoude niet uitgesloten zijn, ware niet de M.v.T. op andere plaatsen duidelijk genoeg. ‘De verplichte verkoop door de gemeente tegen den kostenden prijs vormt daarom een essentieel deel van de wetsvoordracht.’ (pag. 7). En ook elders wordt ondubbelzinnig uitgesproken dat de gemeente geen eigendommen - tenzij voor den openbaren dienst bestemd - behouden mag. Het ontwerp beoogt alleen, zekere gronden van bestemming te doen veranderen door ze van eigenaar te doen verwisselen; en niet, het grondbezit der gemeenten te vermeerderen.

Het grondgebied van het Rijk, zegt de heer Van Houten, dient in de eerste plaats om aan de bevolking gelegenheid te geven tot wonen en werken. De vermeerdering der bevolking eischt gaandeweg een toenemend gebruik van den grond voor bewoning en voor cultuur. De zedelijke grondslag van het eigendomsrecht van den grond is enkel dat het strekt om dengeen, die de gebruikswaarde als gelegenheid om te wonen of te werken, verhoogt, het duurzaam genot van de door hem aangebrachte verbeteringen, voor zich en zijne rechtsverkrijgenden, te verzekeren. Maar de eigenaar heeft tegenwoordig niet alleen het recht op zoodanige verbeteringen; hij heeft ten onrechte ook de macht ze *niet* aan te brengen, en anderen te verhinderen ze aan te brengen; hem wordt ten onrechte niet alleen het recht toegekend den grond zoo te gebruiken als het algemeen belang eischt, maar ook om dien *niet* aldus te gebruiken en zoodanig gebruik

door anderen te verbieden. Daarom is het noodig, met handhaving van het *jus utendi* in zijn volsten omvang, het *jus non utendi* (waaronder ook te verstaan is het niet aanwenden voor eene andere bestemming wanneer het algemeen belang die eischt) op te heffen.

Want uit den geschetsten rechtstoestand vloeien tal van nadeelen voort. Overal is grond in 't bezit van personen die óf niet, of slechts tot buitensporig hoogen prijs, willen verkoopen. De ontginning van heide-gronden wordt tegengehouden, het droogmaken van plassen niet toegelaten. Voor inrichtingen van nijverheid is zelden de geschiktste plaats verkrijgbaar; men moet zich tevreden stellen met wat men niet te duur koopen kan. Minder bemiddelde dorpsbewoners kunnen geen woonerf met tuingrond verkrijgen; werklieden geene woningen in de buurt hunner fabriek. De grond-speculatie in de groote steden, waar het bouwterrein zoolang van de markt wordt gehouden tot de eigenaar er den hoogsten prijs voor kan bedingen, is een der oorzaken van dure en slechte arbeiderswoningen, onvoldoende van licht en lucht voorzien; te nauwe straten, te weinig pleinen; van uitbreidingsplannen, die noch aan de eischen der aesthetica, noch aan die der hygiène, voldoen. Ziedaar enkele nadeelen, door den heer Van Houten meer dan eens geschetst.[1)]

Hoe wil hij ze opheffen?

Zijn ontwerp bevat twee hoofdbeginselen:

ten eerste, het verleenen van de bevoegdheid tot onteigening, in bepaald aangewezen gevallen, aan de gemeentebesturen; ten tweede, het vaststellen, eens voor altijd, van eenen prijs waartoe alle grond-eigendommen zullen kunnen worden onteigend, mits het gemeente-bestuur ze tot denzelfden prijs wederom aan anderen overdoet.

De grondeigenaar, die hebzuchtig, onwillig of onverschillig is, berokkent der gemeenschap veel schade; en de gevolgen,

1) Vgl. Arntzenius, Grondwetsherziening I, blz. 154 en v.v.
'Van Houten, Bijdragen enz., blz. 53 en v.v.

die indirect de geheele maatschappij benadeelen, doen zich in de eerste plaats binnen den kring der gemeente gevoelen. Ook wanneer men voor een oogenblik het stijgen der grondrente, en de ongelijke verdeeling der voortgebrachte goederen die daaruit noodzakelijk voortvloeit, buiten beschouwing laat, - levert het monopolie van den grondeigenaar, en de dwang dien hij kan uitoefenen, menigmaal tastbare nadeelen op, waarvan voorbeelden, hoewel zeer onderscheiden in dorpen en in steden, in elke gemeente zijn aan te treffen. Voor elk locaal belang - of, zooals de heer Van Houten zeer juist verbetert, voor elk algemeen belang in kleinen kring, kan niet telkenkeer de bemiddeling van de wetgevende macht worden ingeroepen. Is een algemeen voorschrift eenmaal gegeven, de toepassing er van kan zonder eenig bezwaar, ja moet zelfs ter wille van bevredigende uitkomsten, aan het beter inzicht der plaatselijke besturen worden overgelaten. In hunnen kring leveren zij dezelfde waarborgen op als de Staten-Generaal dat doen ten opzichte van de landsbelangen. De besluiten van den gemeenteraad zullen de goedkeuring behoeven van Gedeputeerde Staten. Ook dan nog is beroep op den Koning mogelijk. Meerdere waarborgen kunnen moeielijk worden geëischt.

En om alle deze redenen zoude het denkbeeld om de bevoegdheid der gemeentebesturen in den bedoelden geest uittebreiden zeker aanbeveling verdienen, indien men hier met beslissingen te doen had, zooals het gemeentebestuur ze gewoonlijk neemt; indien ook hier de gevolgen van de te nemen besluiten kwamen voor rekening der gemeente zelve. Maar dit is niet het geval; volgens het ontwerp moeten de onteigende goederen tot den kostenden prijs[1)] zoo spoedig mogelijk worden overgedaan. En het kan moeielijk worden ontkend, dat die verplichte verkoop het bezwaarlijk moet maken een

1) *Tot den kostenden prijs*. Dit is niet geheel duidelijk. In art. 13 staat, dat de verkoop moet geschieden tot *ten minste* den vraagprijs, welke (volgens art. 12) gelijk mag zijn aan de kosten, ofschoon niet hooger. Mag de gemeente nu, als zij kan, winst maken?

recht toe te kennen, dat zonder eenige aansprakelijkheid voor de gevolgen kan worden uitgeoefend. Daar de gemeente den eigendom der onteigende perceelen niet behoudt, mist zij elke verantwoordelijkheid voor de daad van onteigening; met name kan zij gerust haar gang gaan wanneer, hetgeen volgens den ontwerper regel zal zijn, zij bij voorbaat met den nieuwen verkrijger omtrent de overname de noodige schikkingen heeft gemaakt. Zij doet dan niet anders dan makelaarsdiensten zonder courtage; ze koopt en verkoopt. Het mag betwijfeld worden of de contrôle van het hooger administratief gezag voldoende zal zijn om misbruik te weren, waar bevoordeeling van den één, benadeeling van den ander, zoo gemakkelijk wordt gemaakt.

Hier lag het voor de hand voor te schrijven dat de onteigende goederen in het bezit der gemeenschap zullen blijven, en niet wederom in handen van - zij het ook andere - grondeigenaren geraken. Wel is het denkbeeld eener dergelijke verwisseling van eigenaren, ten einde eene andere bestemming te verzekeren, niet nieuw. 'Angenommen', zegt von Jhering[1)], 'es blieben grosse Flächen urbaren Landes unangebaut liegen; es wüchse Unkraut wo Korn wachsen kann; oder es würden ganze Landstriche dem Pfluge entzogen und der Jagd überwiesen: sollte die Gesellschaft dies ruhig mit ansehen? In der spätern römischen Kaiserzeit kam es bei dem enormen Druck der Grundsteuer nicht selten vor, dass die Grundeigenthümer ihre Ländereien wüst liegen liesen. Wäre das Land bloss des Eigenthümers wegen da, man hätte dies als Consequenz des Eigenthumbegriffs ruhig erdulden müssen. Aber der Grund und Boden ist zugleich der Gesellschaft wegen da, damit er Frucht trage; und darum duldete man es nicht, offerirte vielmehr das Grundstück demjenigen, der es bebauen und damit für die Gesellschaft nutzbar machen wollte.'

De vraag blijft dan evenwel, op welke wijze men voldoende waarborgen verkrijgen kan dat de grond inderdaad zal wor-

1) Der Zweck im Recht, 1884, I, bl. 519.

den aangewend tot de bestemming waartoe hij is onteigend. Ik betwijfel of het mogelijk zal zijn, bepalingen daaromtrent in het verkoop-contract op te nemen, zonder dat men den nieuwen verkrijger niet zoozeer in de positie van eigenaar, als wel in die van huurder of pachter brengt; juist hetgeen de ontwerper wil vermijden. Te eerder bestaat hierop kans, omdat, naar uitdrukkkelijk wordt gezegd, art. 61 der onteigeningswet, bepalende:
'indien.... met het werk, *waartoe werd onteigend*, niet binnen een jaar.... aanvang is gemaakt,.... kan de onteigende bij den rechter het afgestane goed terugvorderen', hier *niet* van toepassing zal zijn.

Artikel 1 kent aan gemeentebesturen de bevoegdheid toe om, hetzij ambtshalve, hetzij op verzoek van belanghebbenden, eigendommen in hunne gemeente gelegen te onteigenen en beschikbaar te stellen voor
uitbreiding van steden, dorpen en buurtschappen;
vorming van nieuwe buurtschappen;
oprichting of uitbreiding van inrichtingen van nijverheid, woningen met tuinen voor bestuurders, beambten en werklieden hieronder begrepen;
ondernemingen van tuinbouw, landbouw, veeteelt en houtteelt.

In art. 3 worden de eigendommen vermeld die ook in het vervolg (evenals nu) niet anders dan krachtens eene bijzondere wet zullen kunnen worden onteigend; terwijl bepaald wordt dat krachtens de nu voorgestelde wet, gebouwde eigendommen met daarbij behoorende tuinen slechts bij uitzondering onteigend mogen worden. Waar het vaststaat, dat voor eene dergelijke uitzondering in beginsel geen reden is aan te voeren, dient erkend, dat zij past in het kader dezer wet, die er enkel naar streeft de *bestemming* van den grond te doen veranderen, - met welk doel voor oogen gebouwde eigendommen geacht kunnen worden den bodem het meest aan zijne bestemming te doen beantwoorden. Deze verklaring ligt dunkt mij meer voor de hand dan die der M.v.T., waarin de uitzondering van gebouwde eigen-

dommen gemotiveerd wordt door er op te wijzen, dat het niet in de bedoeling ligt het afbreken en wederopbouwen van stadskwartieren te bevorderen; - iets, waarvan het al of niet doelmatige toch gerust aan het oordeel der gemeentebesturen kan worden overgelaten. Afbreken en wederopbouwen is iets waartoe men alleen in de uiterste noodzakelijkheid pleegt over te gaan.

Maar men kan erkennen, dat het opnemen der bedoelde uitzondering blijk geeft van eene weldoordachte consequentie in het voorstel des heeren van Houten, zonder uit het oog te verliezen dat de denkbeelden, waaruit geheel het ontwerp voortvloeit, onvermijdelijk moesten leiden tot gemeenschappelijk bezit van den bodem, en niet tot handhaving van den individueelen grondeigendom. Het is noodig nategaan, waarom de heer v. Houten dit laatste blijft verkiezen. Te meer omdat ook tegen zijn voorstel wordt aangevoerd, dat het het eigendomsrecht aantast. Het verleenen van het onteigeningsrecht op zich zelf is, naar het oordeel der conservatieven, reeds het grootste deel van 't kwaad. Wat met zijn grond geschiedt indien die eenmaal onteigend is, laat den grondeigenaar volkomen koud. Zeer waarschijnlijk zou zelfs het verzet van die zijde geringer zijn tegen een maatregel waarbij de bodem in handen der gemeenschap werd gebracht, dan tegen eene die den grond aan een anderen eigenaar zou toewijzen.

Volgens de M.v.T. mogen de tastbare voordeelen niet weggecijferd worden, die aan een vast, erfelijk en behoudens onteigening onherroepelijk recht op den bodem verbonden zijn. Het is volkomen waar; maar de nadeelen van het individueel grondbezit mogen evenmin uit het oog worden verloren; de M.v.T. somt er meer dan een op, en het is een illusie te meenen, dat men ze wegnemen kan enkel door bepaalde grondstukken van eigenaar te doen verwisselen; eene illusie trouwens, die door den ontwerper natuurlijk niet gekoesterd wordt. Waar hij spreekt van de ‘gegronde bezwaren en onbillijkheden, die in toenemende mate in de staathuishoudkundige litteratuur als gevolgen van het bestaande rechtsstelsel worden erkend’, moet in de eerste plaats

bedoeld zijn de stijging der grondrente, en de voordeelen die daardoor zijn verzekerd aan de klasse der grondeigenaren. Ricardo bouwde de theorie; v. Thünen bevestigde haar; door Mill werd ze toegelicht, door Henry George gepopulariseerd. Juist ten opzichte van den bijzonderen grondeigendom is er slechts één stap tusschen de doctrinair-economische wetenschap en het socialisme,[1] dat zich in zijn gedramatiseerden vorm, de sociaal-demokratie, zonderling genoeg weinig aan het vraagstuk van het grondbezit laat gelegen liggen. Ten opzichte van den eisch van afschaffing van den privaten grondeigendom, zegt Ad. Wagner, 'ist nicht das *Ob* mehr strittig, sondern nur das *Wie weit* und *Wann*, das *Wo* und *Wie;* es ist eine Streitfrage in Betreff des Maasses'.

De heer van Houten zal het hiermede wellicht eens zijn, doch het zijn practische bezwaren, die hem verhinderen gemeenschappelijk bezit aantebevelen. Het is volgens hem *bijna niet denkbaar*[2] de gunstige gevolgen, welke het tot stand komen der voorgestelde wet belooft, te verkrijgen zonder aan hen die het goed voor eene veranderde bestemming willen gebruiken, een vast en onherroepelijk recht te geven. Wie zou, vraagt de voorsteller, zonder zulk een recht, als tijdelijk pachter der gemeente, heide ontginnen, bosch aanleggen, inrichtingen voor tuinbouw maken, huizen of fabrieken bouwen? Even stellig als de tegenwoordige wetsbepalingen omtrent het eigendomsrecht dergelijke nuttige zaken belemmeren, zou de afschaffing van dat recht ze, in dezen gedachtengang, onmogelijk maken.

Mij komt deze voorstelling onjuist voor, omdat het geen bezwaar behoeft opteleveren aan allen, die op zoodanige wijze tot verbetering van den grond hebben bijgedragen, daarvoor bij het eindigen der pacht vergoeding toe te kennen. De engelsche Agricultural Holdings Act van 1883[3] geeft een voorbeeld ten bewijze, dat zoodanige regeling geenszins

1) Vgl. Wagner, Volkswirthschaftslehre 1879, I. blz. 654. Ook Schäffle, Bau u. Leben des socialen Körpers, III, blz. 384/390.
2) Ik cursifeer. Het woordje 'bijna' getuigt van voorzichtigheid.
3) Vgl. Mr. N.G. Pierson, Leerboek der Staathuishoudkunde, II, blz. 324 en v.v.

onmogelijk is. Nog sterker: de heer van Houten zelf heeft eene dergelijke regeling in deze wet voorgesteld - omdat hij er niet buiten kon. Voor alle eigendommen wordt, eens voor altijd, de prijs bepaald tot welken zij onteigend kunnen worden. De perceelen, die geen gebouwde eigendommen omvatten, kunnen bij herhaling onteigend worden wanneer de noodzakelijkheid daarvan mocht blijken. Zulk eene tweede of derde onteigening zoude, steeds voor denzelfden prijs geschiedende, onbillijk zijn jegens den tijdelijken eigenaar die kosten tot verbetering van den grond had aangewend. Een zelfde geval doet zich voor wanneer dergelijke kosten zijn gemaakt tusschen het tijdstip der schatting en de eerste onteigening; het kan zich ook voordoen bij gebouwde eigendommen, (opgericht op krachtens deze wet onteigende gronden) die - zij 't ook bij uitzondering - onteigend kunnen worden.

Voor alle dergelijke gevallen bepaalt art. 7 sub. 3 dat de eenmaal vastgestelde onteigeningsprijs zal worden verhoogd met de kosten, welke na het doen der schatting voor de heffing der grondbelasting (de maatstaf voor de schadeloosstelling) aan het onteigende zijn besteed, voor zoover zij eene blijvende vermeerdering zijner waarde hebben teweeggebracht. Deze redactie dunkt mij niet voor alle eventualiteiten berekend; maar ik wil er thans alleen op wijzen, dat eene dergelijke bepaling even goed voor den pachter als voor den eigenaar kan worden gemaakt en dat daarmede de bezwaren van den heer v. Houten vervallen.

Er zoude in het ontwerp in elk geval bepaald moeten worden dat het bedrag, door de gemeente bij een eventueele onteigening te vergoeden, moet worden vastgesteld op zoodanig tijdstip als de eigenaar mocht verlangen. Immers hij zal, wil hij zijn grond verkoopen, geen kooper vinden die deze kosten bij de koopsom in aanmerking neemt, wanneer niet vaststaat welk bedrag de gemeente er eventueel voor vergoeden zal.

Zeker brengt het erfelijk individueel grondbezit voordeelen mede, - ofschoon ik geneigd ben de moreele voordeelen, waarvan in dit verband menigmaal sprake is, minder hoog aan te slaan dan door de bank geschiedt; maar het zoude

er met den landbouw slecht uitzien, indien het pachtstelsel, en met name een stelsel van erfpachten, op zich zelf een inferieure cultuur medebracht. Hier hangt, bij overigens gelijke omstandigheden, bijkans alles van de verhouding tusschen pachter en eigenaar af; en ik zie geen geldige reden, waarom die verhouding, wanneer de gemeenschap eigenares is, niet op eene bevredigende, een rationeele cultuur bevorderende wijze zou kunnen worden geregeld.

En, wat de gebouwde eigendommen of nog te bebouwen terreinen in en om de steden aangaat, is een onherroepelijk en overerfelijk eigendomsrecht noodzakelijk noch zelfs wenschelijk. De taak, die de bouwers in de groote steden op zich nemen zoude met veel beter gevolgen door de gemeenschap kunnen worden vervuld. De verwezenlijking van zulke denkbeelden moge nog in een betrekkelijk ver verschiet liggen: dat de soliditeit en de bewoonbaarheid der perceelen er bij winnen, de gezondheid der bevolking er wél bij varen zoude dunkt mij ontwijfelbaar. *Principieele* bezwaren tegen eene dergelijke uitbreiding van de taak der gemeenschap bestaan niet; hier hangt alles af van wat men de ‘practische uitvoerbaarheid’ noemt, en deze weder van eene al of niet gevestigde volksovertuiging.

Volgens de M.v.T. zoude het ten eenenmale in strijd zijn met de bedoeling van het ontwerp, wanneer het gemeente bestuur zonder, althans vóórdat de behoefte aan eenige verandering van hunne bestemming bleek, trachtte de eigendommen van particulieren voor de gemeente te verwerven; en eveneens wanneer het gemeentebestuur zelf voor rekening der gemeente de speculatie zoude willen doen, die het voorstel voor particulieren onmogelijk wil maken. ‘Werden,’ zoo zegt de heer van Houten, ‘de bebouwde kommen der gemeente omringd met een gordel *gemeentelijke* eigendommen, en kon het gemeentebestuur van het door onteigening verkregen monopolie onbeperkt gebruik maken, dan ware men in menig geval van kwaad tot erger vervallen. Menig gemeentebestuur blijkt reeds nu niet onder te doen voor particulieren in hebzucht bij het exploiteren

van het grondbezit der gemeente, en enkel op directe voordeelen voor de gemeentekas bedacht te zijn, in plaats van te trachten elke uitbreiding der gemeente door lage prijzen van het gemeentelijke bouwterrein te bevorderen. Derhalve is verplichte verkoop van het onteigende eigendom voorgeschreven.'

Hier heerscht m.i. bij den voorsteller misverstand. Indien het gemeentebestuur de onteigende perceelen in eigendom behoudt - want vervreemding is natuurlijk uitgesloten - kan er van verdere *speculatie* met die terreinen geen sprake zijn, waarmede het geopperde bezwaar geheel vervalt. Bezit de gemeente een gordel gemeentelijke eigendommen, dan zal het waarschijnlijk niet voordeelig voor haar zijn, door hooge pachten of huren, huurders af te schrikken; eenmaal haar kapitaal vastgelegd hebbende zal zij zoo spoedig mogelijk uitkomsten daaruit willen ontvangen. Maar ook al deed zij dit niet; al hield zij haar terrein terug om zoodoende geleidelijk hoogere pachten te bedingen, dan nog zou die hebzucht in elk geval strekken ten bate van de gemeenschap; de overdreven winst die het gemeentebestuur oogst zoude vloeien in de gemeentekas en de publieke lasten verlichten. Van kwaad tot *erger* zou men op die wijze toch niet kunnen vervallen. Overigens zoude het geenszins onmogelijk zijn eene bepaling te maken die de gemeentebesturen verplichtte tot de uitgifte in erfpacht over te gaan, zoodra eene pacht kan verkregen worden die eene behoorlijke rente van de vastgelegde sommen verzekert.

Ook zie men een ander groot voordeel van het grondbezit der gemeenschap niet over het hoofd. Wordt de onteigende grond weder verkocht, dan zullen onbemiddelde lieden, willen zij eene cultuur- of bouwonderneming beginnen, zoowel het kapitaal voor den aankoop als voor de exploitatie moeten bijeenbrengen. Blijft daarentegen de grond gemeenschappelijk eigendom en wordt die in erfpacht uitgegeven, dan is alleen het bijeenbrengen van werkkapitaal vereischt.

Ik kom thans tot de schadeloosstelling, die geregeld wordt bij art. 7.

Die schadeloosstelling wordt bepaald op het veertigvoud van de belastbare opbrengst. Voornamelijk komt het hierbij op de ongebouwde eigendommen aan (immers de onteigening van gebouwde eigendommen blijft uitzondering). De wet neemt de jaarlijksche zuivere pacht- of huurwaarde daarvan als belastbare opbrengst aan. Bij het voorstel tot grondwetsherziening, door den heer Van Houten in 1884 ingediend, was de schadeloosstelling bepaald op 'het dertigvoud van het zuivere voordeel, dat de eigendommen den eigenaren jaarlijks opleveren'. Het verschil tusschen het voorstel van 1884 en dat van 1890 wordt in de M.v.T. niet nader verklaard.[1)]

Het bedoelde veertigvoud is evenwel niet anders dan eene basis der vergoeding. De aldus te bepalen som wordt verhoogd, zoo daartoe termen zijn,

1°. met de waarde van te velde staande vruchten en houtgewas;

2°. met de waarde van veen, klei- en delfstoffen, op of in het onteigende voorhanden, en waarvan de verwijdering kan plaats hebben zonder de zuivere pacht- of huurwaarde te verminderen.

Is nu buitendien een eigenaar van meening, dat de waarde van zijn eigendom meer bedraagt dan het veertigvoud van de belastbare opbrengst (met de verhoogingen) dan is hij bevoegd aan het gemeentebestuur op te geven, welke meerdere waarde hij aan zijn grond toekent. Dit moet geschieden binnen zes maanden nadat de wet in werking is getreden; en de aldus opgegeven hoogere waarde wordt bij eene eventueele onteigening als het bedrag der schadeloosstelling aangenomen - tenzij mocht blijken, dat de opgegeven waarde slechts denkbeeldig is, of dat de opgave alleen is geschied om de werking der wet te belemmeren.

1) Dit verschil is nog grooter voor de gebouwde eigendommen, waarbij de belastbare opbrengst bepaald is naar de *onzuivere* huurwaarde, zonder aftrek van onderhoudskosten. - De vergoeding zou dus bedragen veertigmaal de onzuivere huurwaarde.

Voorts wordt bepaald dat de door eigenaren ingezonden schattingen steeds door hen kunnen worden verlaagd, doch niet verhoogd. Het blijkt niet duidelijk uit het betrokken artikel (10) of eene ééns verlaagde eigen schatting later weder verhoogd mag worden, mits zij dan maar niet hooger dan de eerste opgave worde. Eindelijk bepaalt art. 15, dat de door den eigenaar op de bedoelde wijze aangegeven meerdere waarde (enkel het surplus, wel te verstaan) door de gemeente kan worden belast met ten hoogste 2 per mille per jaar; en art. 16, dat de (geheele) eigenschatting van den eigenaar geldt als grondslag voor de eventueele heffing van registratie- en successierecht.

Zooals ik hierboven reeds vermeldde, worden ook de kosten vergoed, na de schatting aan het onteigende besteed, voor zoover zij eene blijvende vermeerdering zijner waarde hebben teweeggebracht.

Het doel dezer verschillende bepalingen is den eigenaar niet alleen te verzekeren de feitelijke waarde, nl. de waarde berekend naar de gekapitaliseerde opbrengst; maar ook de speculatieve waarde.

Het gevolg zal waarschijnlijk zijn dat de wet voorloopig weinig uitwerking zoude hebben, omdat de taxatiën te hoog zouden zijn om aanleiding tot onteigening te geven. Dit zal eerst dan het geval worden, wanneer door rijzing van de waarde der grondeigendommen de speculatieve waarde, die menig eigenaar thans aan zijn grond zal toekennen, tot eene werkelijke geworden is.[1)] Bij eene hooge taxatie heeft natuurlijk ieder eigenaar belang, - niet alleen voor het geval dat zijn grond onteigend wordt, maar ook en vooral omdat zijn eigendom een hoogere verkoopswaarde verkrijgt wanneer het nimmer onder een bepaald hoog cijfer onteigend worden kan. Het correctief der belasting en der eventueel te heffen rechten volgens art. 15 en 16 zouden waarschijnlijk tegen zoodanige te hooge opgaven, die (niet op den duur natuur-

1) Tijdelijk zal dus het nadeelig gevolg van eene meer dan gewone rijzing der huurprijzen, met name in de groote steden, niet te vermijden zijn.

lijk, maar in den eersten tijd zeer sterk) de werking der wet zouden kunnen belemmeren, geen voldoende uitwerking hebben; en het is te voorzien dat menigmaal de tusschenkomst van den rechter zoude moeten worden ingeroepen tot het verkrijgen eener matige taxatie. Over den tijd van beslissing van zoodanige geschillen spreekt de M.v.T. niet; zij zoude zonder uitstel moeten plaats hebben, omdat later niet is uittemaken wat de speculatieve waarde op een vroeger oogenblik was.

In elk geval moest, dunkt mij, bepaald worden dat indien de grond, na de ingediende schatting des eigenaars, voor lager prijs wordt verkocht, die mindere waarde in plaats treedt van de vroegere taxatie.

Het ontwerp laat derhalve de bepaling der waarde, waartoe onteigend worden kan, bijkans geheel aan den eigenaar zelf over. De vraag, inhoever dit juist is, kwam ook ter sprake bij de behandeling van de motie van het Engelsche Parlementslid R. Reid, die den 6^{den} Mei jl. in het Lagerhuis voorstelde om te verklaren:
'That, in the opinion of this House, a measure is urgently needed enabling Town Councils and County Councils in England (and Scotland) to acquire by agreement or compulsorily, on fair terms and by simple and inexpensive machinery, such land within or adjoining their several districts as may in their judgment be needed for the requirements of the inhabitants.'

De heer Chaplin, die de motie namens de regeering bestreed, omdat zij z.i. te vaag was, zeide o.a.: 'Some of-the supporters of the motion seem to think it a strong argument in favour of their proposition that the price given for the land taken by compulsion, would have to be a fair and honest price. I should have thought that a fair and honest price would have been one which it would be worth the wile of the owner to sell the land for'; waarop de heer Morley, die de motie warm verdedigde, antwoordde:
'The right hon. gentleman now said the Government accepted the principle of compulsion, and also that it was

only fair and honest that the landlord should fix the price. Does he seriously maintain that the land is to be taken by compulsion at a price which the landlord himself wishes? The time is not far distant when the landlord will not be allowed to fix the price of any land that might be taken by public bodies for public purposes....[1)]

De heer van Houten erkent trouwens, dat eene strikte rechtsaanspraak op vergoeding der speculatieve waarde wellicht niet bestaat. - Te minder is dit het geval, omdat ook thans ieder eigenaar bloot staat aan onteigening volgens de voorschriften der wet van 1851; ieder, die grond bezit, behoort dus op de mogelijkheid van onteigening naar de thans geldende bepalingen te hebben gerekend. Nu zegt de M.v.T. dat, wie na de eventueele invoering dezer wet iets koopt, de kansen van onteigening weet waaraan hij volgens die wet bloot staat; maar tot dusverre kon hij meenen, dat slechts de denkbeeldige, niet de speculatieve waarde van de vergoeding was uitgesloten. Doch Art. 40 van de onteigeningswet luidt:
'alleen de werkelijke waarde der goederen, niet de denkbeeldige, welke zij uitsluitend voor den persoon des eigenaars hebben, komt in aanmerking'...
en daaruit is afgeleid, dat 'de schadevergoeding bij onteigening zich niet kan uitstrekken tot de mogelijke, doch onzekere waarde, die het goed in het vervolg zal kunnen krijgen, maar behoort beperkt te blijven tot de waarde die dat goed, met het oog op zijn actueele bestemming, heeft, als zijnde die waarde de eenige, die voor taxatie door den rechter vatbaar is.'[2)]

1) De motie werd verworpen met 175 tegen 159 stemmen; of liever, met die meerderheid werd eene tegen-motie van het Conservatieve lid Ambrose aangenomen waardoor de eerste verviel.
2) W.v.h.R. 16 Septr. 1873, no. 3627. Conclusie adv. gen. Polis. In het arrest v.d.H.R. zelf (d.d. 18 Augs. 1873) komt voor:
'O..... dat..... feitelijk is uitgemaakt, dat het hier bedoelde land geen andere bestemming heeft en ook niet anders wordt gebruikt dan voor den landbouw; voorts dat de ligging daarvan op een kwartier-uur afstand van de bebouwde kom van het dorp niet doet veronderstellen, dat het voor huisplaats zal worden gebezigd; dat de eischer derhalve hier wil hebben gelet op de wel mogelijke, maar hoogst onzekere waarde, welke het onteigende bij verandering van bestemming zou hebben kunnen erlangen; dat echter zoodanige waarde, uithoofde van het in de lucht hangen der gebeurlijkheden, waarvan zij afhankelijk is, het karakter van waarde niet heeft, en dat derhalve..... art. 40 der onteigeningswet verbiedt..... daarop acht te slaan.'
De heer van Houten trad in dit geding voor den verweerder op.

Heeft dus iemand tot nu gemeend dat bij onteigening de speculatieve waarde *niet* is uitgesloten, dan, zou men zeggen, heeft hij in eene dwaling verkeerd. Intusschen mag niet uit het oog worden verloren dat onteigening tot nu slechts betrekkelijk zelden voorkwam; dat op den kans daarvan dus billijkerwijze niet gerekend behoefde te worden, en dus eene vergoeding der speculatieve waarde niet ten eenenmale uitgesloten behoort te zijn.

Ik noemde hierboven als tweede hoofdbeginsel van het wetsontwerp het vaststellen, eens en voor altijd, van eenen prijs waartoe de grondeigendommen zullen kunnen worden onteigend, mits het gemeentebestuur ze tot denzelfden prijs wederom aan andere eigenaren overdoet.

De zonder toedoen van den bezitter ontstaande waardevermeerdering van den grond zoude, na de invoering dezer wet, bij onteigening niet meer worden vergoed. En aan de rijzing van de waarde der eigendommen wordt, door de mogelijkheid van die onteigening eene grens gesteld, evenals bijv. met spoorwegen het geval is, wier waarde niet belangrijk stijgen kan boven de som voor welke ze kunnen worden genaast.

Het is noodig de gevolgen eener zoodanige vaststelling te overwegen.

Er dient daarbij in de eerste plaats onderscheid te worden gemaakt tusschen grond, liggende in de min of meer onmiddelijke nabijheid van de bebouwde kom der gemeente,

en dus voor uitbreiding der gemeente geschikt; en grond, die uitsluitend in aanmerking komt voor cultuur van welken aard ook. Dat onderscheid is noodig, omdat de grondrente in de steden (en dorpen) geheel afhankelijk is van plaatselijke omstandigheden; daarentegen de grondrente van voor den landbouw enz. gebruikte gronden afhankelijk is van algemeene omstandigheden die hare werking over geheel de aarde doen gevoelen.

Bij terreinen, geschikt voor uitbreiding van steden, zullen de meest nabij gelegen gronden zoolang onbebouwd blijven tot de bevolking voldoende is toegenomen en de huren voldoende zijn gestegen om het loonend te maken, de terreinen voor den vastgestelden prijs over te nemen en te bebouwen. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de oude eigenaar zelf tot die bebouwing zal overgaan. De tegenwerping schijnt nu gegrond, dat in plaats van den eigenaar-speculant die van eene rijzing der grond-waarde wilde profiteeren, getreden is de eigenaar-verhuurder wien de rijzing der huurprijzen ten goede komt; en dat de wet dan zonder eenig nut is geweest, omdat men geene maximum huurprijzen zal kunnen bepalen. Die tegenwerping is evenwel niet juist. Want de concurrentie der omliggende terreinen die alle voor de eenmaal vastgestelde waarde verkrijgbaar zijn, belet eene opdrijving der huurprijzen. Bij de oorspronkelijke taxatie der terreinen zal bijv. een terrein, vlak bij de bebouwde kom gelegen, geschat worden op *f*30 de M^2.; een iets verder gelegen terrein op *f*20. De huren zullen natuurlijk lager zijn naarmate op verder gelegen terreinen wordt gebouwd; maar ze kunnen niet rijzen; want indien ze, op het terrein van *f*30, verhoogd werden tot boven een gemiddelden rentevoet, zoude het terrein van *f*20 ter bebouwing worden aangevraagd. Althans op den duur zal die nivellerende werking niet kunnen uitblijven, hoewel tijdelijke opdrijving der huren altijd tot de mogelijkheden behoort. Hierbij wordt ondersteld, dat - wat wel altijd het geval zal zijn - de plaatselijke omstandigheden eene als 't ware onbeperkte uitbreiding der gemeente toelaten; vervolgens, dat het gemeente-bestuur er voor zorg

kan dragen, dat niet te veel grond in handen van ééne corporatie komt; dat het de wet loyaal uitvoert, en uit een ruime beurs de verkeersmiddelen met verder af gelegen stadsgedeelten bekostigt; eindelijk, dat het in 't algemeen ook voor onbemiddelde personen-groepen of vereenigingen gemakkelijk zal zijn het noodige kapitaal voor de onteigening en den bouw te verkrijgen. Tevens moet tegen de hooge taxatie der terreinen streng zijn gewaakt.

Is, eens voor altijd, de waarde vastgesteld van de eene stad omringende terreinen, die voor elk verkrijgbaar zullen zijn, dan is, worden de genoemde voorwaarden vervuld, aan de rijzing der stedelijke grondrente een einde gemaakt; want het bouwterrein om eene gemeente verkeert in eene geheel geïsoleerde positie.[1)]

Anders staat het met gronden die in cultuur zijn of worden gebracht. Immers veranderingen in de grondrente zijn daar onafhankelijk van de plaatselijke omstandigheden. Tengevolge eener wet als de voorgestelde zouden meer gronden dan thans, en door andere eigenaren, worden ontgonnen. Nu zal, onafhankelijk van de waarde-vermeerdering der gronden door die ontginning zelve, op den duur de grondrente, zegge de pachtwaarde, stijgen. Maar de landerijen zullen altijd voor een zelfden prijs onteigend kunnen worden en dus niet meer dan die prijs waard zijn. De jaarlijksche voordeelen van de gestegen pacht komen dus aan de eigenaren ten goede; maar gekapitaliseerd kunnen die voordeelen niet worden. Er ontstaat derhalve eene volslagen wanverhouding tusschen de kapitaal-waarde en de opbrengst van de gronden. Een land, dat voor *ƒ*5000 onteigend kan worden, levert bijv. in den beginne jaarlijks *ƒ*150, doch na twintig jaren *ƒ*250, na dertig jaren wellicht *ƒ*350 op. Het is natuurlijk slechts eene onderstelling; maar eene onder-

1) Dit is evenwel alleen als *algemeene* gevolgtrekkiug juist. Want ook in de nieuw te bouwen stadskwartieren zal het ééne terrein veel gunstiger liggen dan het andere, door oorzaken die bij 't maken der oorspronklijke taxatie onbekend zijn; bijv. een tramlijn. Daardoor zal voor de gunstig gelegen perceelen toch eene rijzing der huurwaarde intreden, die door de wet niet voorkomen wordt.

stelling die veel waarschijnlijks heeft. De opbrengst van den grond is dan buitengewoon gunstig in verhouding tot de kapitaalswaarde. Door eene onteigening en weder-verkoop zullen dan die voordeelen den eenen eigenaar ontnomen, den anderen in den schoot geworpen kunnen worden. Met dit wapen in handen zal de gemeente het feitelijk beheer der gronden verkrijgen; en eene verhouding als van eigenares tot pachter zal ontstaan; zonder dat de gemeenschap de voordeelen geniet die uit den eigendom voortvloeien; terwijl aan de andere zijde de eigenaar niet eens op eene duurzaamheid van bezit zou kunnen rekenen, als door eene erfpacht den pachter zoude verzekerd zijn.

Terwijl dus de arbeid van den heer Van Houten alleszins waardeering verdient, en zijne poging om een bevredigende oplossing van het door hem behandelde vraagstuk te vinden, onverdeeld moet worden toegejuicht, ben ik van meening dat die poging eerst dan ten volle geslaagd zou mogen heeten, wanneer uitgegaan wordt van het beginsel dat de te onteigenen gronden onvervreemdbaar in het bezit der gemeenten blijven. Men zal zeggen dat dan de voorgestelde regeling zoude voeren tot landnationalisatie.

Het is volkomen waar, dat door de voorstanders van landnationalisatie aan de uitvoering van hun lievelingsdenkbeeld verwachtingen worden vastgeknoopt die daardoor niet verwezenlijkt kunnen worden. Het schijnt dat het voorbeeld van Henry George, die op de zonderlingste wijze met de staathuishoudkunde omspringt, aanstekelijk op een groot aantal zijner volgelingen heeft gewerkt. Maar men kan dit erkennen; men kan het met Huxley eens zijn waar hij van George's hoofdwerk zegt dat: ‘so far as political science is concerned, the *poverty* is much more apparent than the *progress*,’ zonder het oog te sluiten voor de buitengewone verdiensten, die de Amerikaanschen schrijver, als pleitbezorger van de belangen der misdeelde volksklassen, bezit.

En ook zonder te verzwijgen, dat de tegenstanders der landnationalisatie-plannen hunne wapens menigmaal ook al niet aan een welvoorzien tuighuis ontleenen. Om bij ons land te blijven: de kritiek, die de hoogleeraar d'Aulnis de Bourouill in zijn ‘Het hedendaagsche Socialisme’ over het denkbeeld van staatseigendom van den grond ten beste geeft, zal den wetenschappelijken naam der Utrechtsche Universiteit geen goed doen.

Van geheel andere beteekenis is de kritiek van den heer Mr. N.G. Pierson; maar deze geeft[1)] in beginsel het pleit van landnationalisatie gewonnen. Hij verschanst zich evenwel achter de laatste redoute: de mogelijkheid dat eene voortdurende stijging der grondrente (door hem zelf zeer waarschijnlijk genoemd) zal uitblijven; wellicht plaats zal maken voor daling; en dat dus door nationalisatie van den grond de staat eene zaak doet waarvan het resultaat onzeker is. Ik acht deze verdediging evenwel niet zeer sterk. Want al moge (als bijv. in Frankrijk het geval is) de bevolking van een land bijna stationair blijven, de grondrente wordt geregeld door de productie en de bevolking van heel de wereld; zoodat, wat in een enkel land geschiedt, van betrekkelijk weinig invloed zal zijn. En buitendien: behooren niet de voordeelen aan eene rijzing der grondrente verbonden, zoowel als de nadeelen, die uit eene daling voortspruiten, - behooren zij niet, als men de zaak principieel beschouwt, nationaal te zijn in plaats van individueel? Gesteld dat eene daling der pachtwaarde intreedt, - is het dan niet beter, dat de daardoor veroorzaakte verliezen komen ten laste van de gemeenschap dan van individueele eigenaren, - en zal niet de gemeenschap, die tot dien tijd de baten der stijgende grondrente genoten heeft, in de gelegenheid zijn geweest hare voorzorgsmaatregelen te nemen?

In tegenstelling met den heer Pierson acht ik dan ook niet de hoofdzaak, dat men omtrent eene duurzame stijging der grondrente geene onbetwistbare zekerheid heeft; maar de

1) Leerboek der Staathuish. II pag. 260 en v.v.

vraag, in hoever geopperde plannen aanspraak kunnen maken op uitvoerbaarheid, en in hoever zij eene geregelde voortbrenging blijven verzekeren; vroeg of laat, de heer Morley voorspelde het bij het hierboven vermeld debat in het Lagerhuis, ‘the question of the unearned increment will have to be faced’.

Dat op den duur eene billijke verdeeling der voortgebrachte goederen niet zal worden bereikt dan door middel van een stelsel van gemeenschappelijke productie, acht ik zeer waarschijnlijk; al is het ondoenlijk de grondslagen van zulk een collectivisme zelfs in ruwe trekken aan te geven; en al zal, bij de onbemiddelde klassen zoowel als bij de andere, eene zeer sterke ontwikkeling van het gemeenschapsgevoel de noodzakelijke voorwaarde van het tot stand komen eener nieuwe maatschappelijke organisatie zijn. Het is niet te verwachten dat die voorwaarde in een afzienbare spanne tijds zal worden vervuld; maar te eerder verdient elke maatregel steun, die aan alle klassen der bevolking reeds nu gezamenlijke belangen verzekert.

Ook als zoodanig is het raadzaam aan de gemeenten de bevoegdheid tot vermeerdering van haar grondbezit toe te kennen.

AMSTERDAM, September 1890.

Een Brief van Dr. A. Pierson.

ROSENDAEL bij VELP, September 1890.

Waarde Heer Van der Goes!

Uwe vriendelijke letteren van gisteren vragen mij voor het Oktobernummer van uw tijdschrift de mededeeling van den indruk dien het zoo voortreffelijk door u vertaalde geschrift van Bellamy, *Looking Backward*, bij mij achterliet. Gij schrijft daarbij: ‘het zal u ongetwijfeld getroffen hebben, dat dit boek een bewijs is, (dat)... het vroegere, voór-wetenschappelijke tijdvak, van Plato's Republiek en More's Utopia, schijnt afgesloten te zijn, en onze Utopische litteratuur gebaseerd is op een wetenschappelijk geconstateerde evolutie.... Zijn dit niet overeenkomstige denkbeelden als door u werden aangeduid in,’... en zoo voort.

Men zou uwe meening ook zoó kunnen weergeven: alle Utopia was tot dusver wat men hoopte of wenschte, dat eens zijn mocht; nu is Utopia de voorstelling van wat eens zijn moet. Vroeger werd zij gevonden door de verbeelding alleen; thans leent de verbeelding slechts den vorm; de inhoud wordt gevonden door inzicht in den onvermijdelijken groei der maatschappelijke samenleving; een inzicht, van gelijken aard als dat waardoor wij na den knaap den man verwachten. De toekomst wordt op die wijze niet een droom, maar

een wetenschappelijke voorspelling; niet een mogelijkheid met de berekening van wier kansen wij ons vermaken, maar een geboorte waarvan de zwangerschap reeds zichtbaar is; en hij die haar verkondigt wordt, niet de apostel van een nieuw geloof, dat hij aan te prijzen en tegen de bedenkingen der ongeloovigen te verdedigen heeft, maar eenvoudig iemand die te kennen geeft welke bijzondere toepassing van de groote wet der evolutie binnen een gegeven tijd is te wachten.

Bellamy heeft blijkbaar geheel in die overtuiging geschreven, en ik had daarom liever gezien, dat gij hadt kunnen besluiten den titel te behouden. Bellamy is reeds 'looking backward', gij schijnt met uw *In het Jaar 2000* vooruit te zien. Ik weet wel, dat het slechts een schijn is, maar waartoe die schijn gewekt? Het staat toch al te vreezen, dat de wuftheid het ernstig wijsgeerig werk van Bellamy voor een aardigheid houdt, voor een luchtkasteel, opgetrokken ter verpoozing, ter afwisseling voor romanlezers. Ik verheug mij, dat het werk, aan welks overbrenging in goed Nederlandsch gij uwe niet geringe letterkundige krachten hebt gewijd, zoo ijverig gelezen wordt, maar ik zou gaarne weten, hoe men het leest: als een beschrijving van hetgeen reeds in ons heden ligt, of als een verhaal uit Duizend en eén Nacht; als het tracé van een spoorweglijn die ontworpen is en waarvoor de gelden zijn toegestaan, of, bijvoorbeeld, als Aristofanes' ontwerp van *Nefelococcygia*, de stad in de wolken.

Het werk van Bellamy is zoo weinig zulk een ontwerp, dat het desnoods ook geschreven had kunnen worden door iemand, die geen vriend der nieuwe samenleving, maar alleen snugger genoeg is, om uit de gegevens der geschiedenis van onze beschaving de zekerheid eener volgende fase af te leiden. Niet de romanschrijver (natuurlijk in den lageren zin), maar de wijsgeer is hier aan het woord. Aan het woord is de man die Verleden, Heden en Toekomst met elkander kan verbinden; die, om den geijkten term over te nemen, de Teekenen der Tijden opmerkt en duidt; die het vermogen van de juiste diagnose ten aanzien van eigen dagen bezit. Wat Bellamy geeft, is alleen een leer in zoover het onder woorden brengt wat

onfeilbaar zijn zal, en dus voor het denken reeds is. Het is evenmin een leer als de bewering, dat het in Juli aanstaande zomer zal zijn.

Het komt mij voor, dat de vriend en de vijand van die samenleving der toekomst wèl zullen doen met zich aan dit gezichtspunt te houden. Alleen op dit terrein kunnen zij elkander met vrucht ontmoeten; namelijk op het terrein van de vraag, niet: verlangt gij naar dat nieuwe, maar leert onze wetenschap van de Europeesche samenleving, dat deze hare nieuwe toestand, door u verlangd of niet, aanstaande is. Wanneer het hier gold een der vele middelen waarmee de genezing onzer maatschappij kan worden beproefd; wanneer het een dier experimenten *in corpore vili* gold, die men van tijd tot tijd, op goed geluk af, waagt, zou het boek beneden de aandacht zijn van een denkend wezen. Het zoeken naar 'la meilleure des Républiques' kunnen wij overlaten aan de Jérôme Paturots. Aan panaceën en ideale instellingen verkwisten wij niet een aandacht die allerminst in onzen tijd om belangrijke onderwerpen verlegen is. De vraag: verdient dat nieuwe aanbeveling? is enkel bruikbaar in een debatingclub, ter oefening, ter opscherping van den geest van jongelieden; zij heeft voor volwassenen evenveel zin als de vraag, of de leer van de voortgaande vertraging in de beweging van onzen aarbol aanbeveling verdient. Staat het voortgaan dier vertraging vast? Staat die nieuwe samenleving als naaste toekomst vast? Ziedaar vragen, waaraan het de moeite loont ons onderzoek te wijden. Wat men thans de sociale kwestie noemt, is een zinledig woord, zoolang men daaronder een kwestie verstaat die aan onze filanthropische bespiegeling is overgelaten, en misschien verwacht, dat eens het oogenblik zal aanbreken, waarop de deskundigen, in casu de bëoefenaars der Staathuishoudkunde, ons zullen toeroepen: Gij kunt uw gang gaan, de wetenschap leert, dat ge wèl doet met de maatschappelijke samenleving naar dit of dat schema in te richten. Maar de 'sociale kwestie' is geen zinledig woord; is in haar bestaan onloochenbaar en van uitnemend gewicht, wanneer zij wordt opgevat als een kwestie van historische

sociologie; met andere woorden, als de vraag of onze kennis van de geschiedenis der menschelijke samenleving, zoo als wij thans die kennis bezitten, van dien aard is, dat zij ons het door Bellamy geschilderde of iets in dien geest al dan niet doet voorzien als eerstvolgende evolutie. Historische kennis, - die niets is wanneer zij niet wijsgeerig is, - kan hier alleen het gewenschte licht verspreiden; historische kennis, verbonden met historische intuïtie.

Zouden wij niet wenschen op elk punt van het Verleden zoo en niet anders te hebben geredeneerd? Opgevat gelijk het door mij werd aangegeven, heeft de sociale kwestie bestaan voor het minst zoolang onze tegenwoordige jaartelling heeft geduurd. Zij is op zichzelf wel ouder, maar niet in scherpe onderscheiding van de vragen die tot de Staatkunde behooren. Vroeger hield men zich bezig met de toekomst van monarchie en demokratie; in het algemeen van dezen of genen regeeringsvorm. Ik zal niet beweren, dat dit onderzoek voor de vraag naar den toekomstigen geest der samenleving, geheel onverschillig was. Maar in zekere opzichten is de toekomst der samenleving niet afhankelijk van de politiek. In de belangrijkste opzichten toch is de menschelijke samenleving een verschijnsel dat, - voor zoover dit mogelijk is in het groot, alles omvattend verband der dingen, - aan zijn eigen wetten gehoorzaamt. De studie der samenleving is de studie van de krachten die in werking treden juist ten gevolge van het zelfstandig samenleven der menschen, en dus niet ten gevolge van iets dat hun van buiten wordt opgelegd, als een regeeringsvorm of een verovering. Samenleving was er in de Oudheid òf niet, òf slechts op zeer beperkte schaal, in stam, kaste of stad. Met het Kristendom is echter die samenleving geboren, die voorwerp van studie zijn kan. De kristelijke Kerk is hare eerste openbaring. De geschiedenis van het Romeinsche Rijk weet er van te verhalen. Dat Rijk heeft gestaan voor de eerste sociale kwestie; het heeft rekening moeten houden met een maatschappij die zich in, naast, desnoods tegenover den Staat ontwik-

kelde; en zoo krachtig ontwikkelde, dat zij niet alleen den Staat overleeft, maar bovendien zijn geestelijke nalatenschap overbrengt aan de nieuwe volken. De kristelijke samenleving was bovendien, wat elke belangwekkende samenleving moet zijn, internationaal. - Later zijn nieuwe sociale kwestiën gerezen, met de Albigenzen, met het Lollardisme, met de Hussieten, met de Hervorming, met de omwentelingen van 1789 en 1848, met het Darwinisme en den hiermede samenhangenden val der theologische denkmethode, - om nu slechts het voornaamste te noemen. Hoe zoudt gij en ik wenschen telkens bij het opkomen van een dier sociale kwestiën te hebben gedacht en geredeneerd? Dogmatisch of historisch? Lettende op het bestaande, of lettende op de noodwendige evolutie van het bestaande? Wat zouden wij wenschen, dat ons, bij voorbeeld, toen Julianus, de Afvallige, de heidensche beschaving wilde herstellen, vooral ter harte ware gegaan: wie gelijk had, de Keizer of de Kerk? Neen, maar de vraag of de Keizer al dan niet oproeide tegen een onverbiddelijken stroom? of de naaste toekomst der samenleving aan het Kristendom behoorde, en dus op de een of andere wijs zich met de eischen van het Kristendom had te verstaan.

De historische beschouwing der dingen moet de dogmatische doen verdwijnen. Wij hebben thans in de geestelijke wetenschappen niet, in den ouden zin, met leerstellingen te doen, methodisch, syllogistisch bewezen en vatbaar, om het opkomend geslacht te worden ingeprent; wij hebben met het leven zelf en zijne altijd nauwkeuriger beschrijving te doen; wij dekreteeren niet langer in onze schoolsche wijsheid wat behoort te zijn, maar constateeren en definiëeren naar vermogen wat is en zijn zal. Zoo het van die wijsheid af kon hangen, ons met de beste inrichting der maatschappelijke samenleving te begiftigen, zouden wij die inrichting al lang moeten bezitten. Het heeft hun die zich aan deze wetenschap wijden aan studie, scherpzinnigheid noch ijver ontbroken. Toch heeft, behalve de theologische dogmatiek, geen der wetenschappen van den ouden stempel

ons zoozeer in den steek gelaten als de dogmatische ekonomie. Zij is tot een spotnaam geworden. Ik put ten dezen al mijn wijsheid uit het jongste werk van mijn broeder Mr. N.G. Pierson. Met zijn leerboek in de hand mag men verzekeren, dat de ekonomie zich in onzen tijd tot onderzoeken, tot wikken en wegen bepaalt. Zij erkent het bij monde van den genoemden schrijver: 'zuiver ekonomisch kan nooit een vraagstuk zijn, dat betrekking heeft op de practijk, daar geen enkele wetenschap een bepaalde gedragslijn mag voorschrijven, op welk gebied ook.'[1)] Dit is natuurlijk het doodvonnis ook der dogmatische ekonomie.

Voor de samenleving is het tamelijk hetzelfde of dit vonnis al dan niet gevolgen heeft. Het blijkt vooral in onzen tijd, dat aan de wetenschap zelden vergund wordt grooten invloed op de samenleving te oefenen. De leelijkste politiek kan haar te machtig worden. Wat baat het of 'de wetenschap' iets voorschrijft. Morgen kan toch een staatsman of een volksvertegenwoordiging opstaan, die uit geheel andere dan wetenschappelijke gronden in den maatschappelijken toestand meer of minder diepe wijzigingen brengt.

De sociale kwestie te plaatsen onder het gezichtspunt der evolutie, kan niet tot onverschilligheid leiden ten aanzien van de stellingen die wij verkondigen of de maatregelen die wij helpen nemen. Integendeel; al naar gelang wij aan een bestaande beweging een toekomst voorspellen of niet, zal hetzij onze veerkracht ontwaken, om haar te steunen of te bestrijden, hetzij onze moed worden versterkt, om haar met rust te laten. Wij zullen met ijver arbeiden aan hetgeen ons gebleken is te liggen in de richting van den tijd en tevens door ons wordt goedgekeurd; als wij het afkeuren, zal onze bestrijding zoo goed als uitsluitend de poging zijn, om het in zijn geheel toch onvermijdelijke naar vermogen te tem-

1) *Leerboek der Staathuishoudkunde*, door Mr. N.G. Pierson, Tweede Deel, 2de Stuk, bl. 335.

peren; aan hetgeen door ons afgekeurd wordt en tevens naar ons oordeel geen toekomst heeft, zullen wij ons weerstandsvermogen niet verspillen. De historische overtuiging omtrent een verschijnsel is dus ruimschoots in staat zich in een zedelijke overtuiging om te zetten die onze gedragslijn bepaalt en onze innerlijke temperatuur regelt. Voor overijling zullen wij worden bewaard, voor het zoo gevaarlijke *trop de zèle*, evenals voor die hartstochtelijkheid in de polemiek die gewoonlijk hetgeen wij verhinderen willen, in de hand werkt of onze kracht nutteloos verbruikt. Niet minder zal die historische overtuiging ons tot de ware nederigheid stemmen. Als wij verkrijgen wat ons wenschelijk is toegeschenen, zullen wij niet viktorie kraaien: elk onzer beteekent toch zoo uiterst weinig in de evolutie der samenleving; niet wij brengen de dingen tot stand; wij zijn, zegt de bijbel, slechts medewerkers Gods. In het tegenovergestelde geval, als de evolutie der samenleving niet met onze wenschen strookt, zullen wij ons niet terugtrekken als Cassandraas naar wie men niet heeft willen luisteren, en in weerwil onzer persoonlijke teleurstelling gelooven aan de woorden die Bellamy aanhaalt, maar die ik bij u tot mijn spijt niet wedervind:

> For I doubt not, through the ages one increasing purpose runs,
> And the thoughts of men are widened with the process of the suns.

Ik kan u nog niet loslaten eer ik mijne opvatting van het nieuwe dat Bellamy voorstelt, gekenschetst heb. Het is een niet-egoistische samenleving. Bellamy behoort, en het is zijn eeretitel, tot de verstandigen, dwazen in het oog van hen die de geschiedenis niet raadplegen, die de afschaffing der zelfzucht in de toekomst zien en om die reden durven loochenen, dat het egoïsme een onafscheidelijk, een integreerend doel zou wezen van den grondslag waarop het samenwonen der menschen rust. Het egoïsme is de slavernij, die even goed als de Amerikaansche, zal verdwijnen; het is

ons blanken zijn tegenover *onze* zwarten. Ook deze Amerikaan is abolitionist. Zijn socialisme, om dezen gelukkig zeer rekbaren term te gebruiken, is de beschrijving van een samenleving, waarin van het kristelijk dogma worden mag wat kan, maar waarin de, wil men, moderne Heidenen althans niet meer, gelijk menig Kristusbelijder, spottend glimlachen zullen bij het woord: gij zijt allen broeders. Niemand belijdt meer het egoïsme in zijn huis. Vele goede menschen, ten prooi aan een noodlottig dogmatisme omtrent hetgeen zij de menschelijke 'natuur' gelieven te noemen, - alsof evolutie en (onveranderlijke) natuur niet twee begrippen waren die elkander uitsluiten! - belijden het egoïsme nog als onvermijdelijk in dat groote huis: de samenleving. Aan deze zedelijke inkonsekwentie zal een einde komen. Een krachtig middel daartoe schijnt mij de gezette lektuur van onze Wetboeken, een gedenkteeken in zoo menig opzicht van mannen-hoogmoed, zelfzucht en plutokratie. Ziedaar een onzer spiegels. In dien spiegel te zien, schijnt mij hetzelfde als te zeggen: zoo gaat het niet langer.

De groote behoudende partij poogt de evolutie die wij te gemoet zien, te belemmeren door in den breede uit te rekenen en ons gedurig voor te houden al de duizend moeilijkheden waarin de nieuwe samenleving zich zal wikkelen. Ik ben geneigd alleen te antwoorden: Och kom! Meent gij wellicht, dat alleen wij of te dom of te enthusiast zijn, om die moeilijkheden te zien? Maar wat onderscheidt een Bellamy en anderen? Dat zij volkomen, en ten alle tijde, en in weerwil van alles, ernst willen maken met het oude woord: Zoek eerst het koningrijk Gods en zijn gerechtigheid, en alles zal u toegeworpen worden; of, in nieuwer taal, ons zeggen: Voorop sta de vraag, wat de mensch eischt als mensch? Wat eischt zijn ziel? Daar moet, zooals Kardinaal Manning het onlangs heeft uitgesproken, al het overige zich naar schikken. En kom dan met uwe Hoogescholen en bibliotheken en statistieken, kom dan met al uw genie en al uw geleerdheid en leg ons uit, hoe die eisch der ziel zich vereenigen laat met allerlei praktische eischen. Gij weet het nog niet? Ik kan

het mij voorstellen. Maar zoekt gij dát, niet eenig ander, maar dát bepaalde punt te weten? Primeert het alles? Gevoelt gij u tehuis of gerevolteerd in een samenleving waarin zoovele menschenzielen thans onvermijdelijk moeten verloren gaan? Bederft het uw geluk, dat gij de medeplichtige zijt van die samenleving? In deze wereld, die alleen door de kortzichtigheid anders dan hoogst samengesteld en verwarrend kan worden genoemd; in deze wereld, waarin de verstandige altijd heeft te twijfelen, en het Voor en Tegen van alle dingen opmerken kan en moet, heeft hij, om zijn kort leven niet te vermorsen, partij te kiezen en te zeggen: eén ding staat als een paal boven water: wij mogen niet rijk of knap worden, wij mogen zelfs geen groote en in zichzelf goede dingen doen, wanneer wij weten dat ook dientengevolge menschenzielen buiten de voorwaarden worden geplaatst om menschelijke zielen te zijn. Er is geen beschaving zoolang wij dit weten, moeten weten, en het dulden.

De tolken der nieuwe samenleving hebben meer dan iemand zich te wachten voor rhetoriek. Zij zijn het welsprekendst als zij de eenvoudige taal der wetenschap spreken; der wetenschap, want hier is dit trotsche woord gëoorloofd. Alles heeft zich moeten laten zetten op losse schroeven, behalve dit eéne: wat ik zeg, als ik zeg: homo sum. Onze wetenschap van het mensch-zijn staat vast als tweemaal twee. Het mensch-zijn moet aller deel kunnen wezen. Honger in den eigenlijken zin mag niemand verhinderen dat hongeren te gevoelen in geestelijken zin dat onze adel is.

Geheel de uwe,
A. PIERSON.

P.S. Bij hetgeen omtrent onze Wetboeken als spiegel van den geest onzer samenleving werd gezegd, dacht ik inzonderheid aan de troostgronden, tegen wat hij ons Pessimisme noemt, aangevoerd door Prof. d'Aulnis te Utrecht, een man met wien het mij een eer en een vreugd zou zijn

samen te mogen stemmen. Zal hij mij toegeven dat, hoe ook ons oordeel uitvalle over den toestand van een aanzienlijk aantal onzer medemenschen, onze Wetgeving veelszins een aanklacht is tegen den geest onzer samenleving? In die Wetgeving bezitten wij, wat bij iedere discussie zoo wenschelijk is, een vasten maatstaf.

De dagen, door Herman Gorter.

De zee zoo volkoel in dezen regen, zoo in dit grauwe in dit kouwe wind,
en de zee zoo hoozig zeeïg, zoo donderend volkoel,
zoo zelf, als bewogen volle grauwluchtwind,
zoo omwarend, zoo botsendelkarend, zoo opgaand openbarend, in lucht: gevoel -
van het ronde daar verre, naar het strand hier zoo rechte,
zoo zeker nog eindeloos, hier diep waterig donker,
Klokkend mondig spruitschuimig, het slechten
van elkaar, 't opspringen, het dronk er
het zoute water.
Dat gauwgore water stralend,
met de kettingen schuim opkralend,
van beneden naar boven
en de blikken die meten over
het gaande water dat verre onder de doffe lucht verstomt,
het valt dof, dof, het suist suiskarrend, òmt,
in eens, suizend water, watert alleen zuizend, maar in eens òmt, òmt,
en weer òmt verder en verder naar noord en zuid,
daar naar het noorden, het zilverschuimstreepige noorden,
dan naar het zuiden, het wijdopene zeebespreide zuid,

d e ooren zijn stil in 't gehoorde, ze liggen midde' in het gehoorde
als dooie schelpen.
Komen zwarte dingen over 't stranden,
flardend, ze gaan al wandelen,
ze waaien van onder, boven zijn ze in het gekamerte
van de donkere parapluën, het gehamerte
der zee gaat achter op en neer, dat zwarte gebots der golf-hoofden
daar achter op en neer, op en neer, neer neer.
Weg zijn ze nu, de zee de een oogenblik verdoofde,
en nu het hooren weer,
dofdompelend onder, oprondingen openen,
daar loopen ze uit hun opene
in eens zoo sombere groene klaarinziende smaragdbuiken,
slingeren de strandgolven, de jongetjesgolven, de sluike
wateren de pralende schuimparelende -
maar de zee de groote, de daaltrillende,
de in één dal trillende, zoòwel de kattig regegrijze,
zoòwel de blauwe, de blokblauwe en de grijsijze,
waarvan de lucht is de kussende,
niets is er meer het tusschende,
maar één, één, opgerene, inmistende,
waar de oogen in zinken, zoo zinken diep-in, zacht teer nat onmiste.
Zìj met het roode gezicht in den grijzen mantel,
en de kleine roode zwaaiende bloote vingerhanden,
dichtbij. En een stille hooge duizeling
in 't weten van de zee, een oorduizeling.
Midden in de zeekoelte haar drooge gladde schijnen,
het hoofd tusschen de stilgaande alleene lijnen,
met de groote grijze natte weerkaatse schijnefijne
oogen en 't sombere, al 't grijze kleedelichaam daaronder.
Zachtjes spreken. Maar zij het klare doffe gepraat als donder
in de leege ooren. Ze zit zwaar neder in de tweebeenen,
de handen zijn als harde gebeenten, als zachte spenen,
tintelige hardgetinte voelingen -
de lucht om haar is de zoelige -

en neer te liggen tegen haar zij en haar stille buik,
diep in haar het oor, met ter zij de mond, en 't geruik
half van de neus. Ze is teer, vol, hard, spreekt dofkoel
‘lieve jongen, lieve jongen.’
Hè, dan uit te rusten, met dat geruste licht gezwollen gevoel.
De vreemde stem: ‘lieve jongen’. -
En nu haar oogen te zien, zoo zoo lang,
haar grijsvlammende grijsplassende oogen, met den drang
van al het licht, het zamellicht, de wildernis licht,
het willende licht.
Zoo dat het hoofd moe wordt in het willen grijpen
en naar de handekes kijkt, de roode vleeschhandekes,
en naar de wangen en naar de hals lange, langs
dat witte volle tevrede daar in de kleere weg,
even de tong die raakt, even de armen die komen,
zoodat de hals aanraakt de harige aanraakzoomen
van den grijzen mantel die opwaarts gaande inplooit,
zoodat het heel warm wordt, zoo lekker voor het berooid
oogelicht dat inschuilt, eventjes opwaart pruilt
om het laatst aan te zien, maar dan schuilt, schuilt.
‘Lieve jongen, lieve jongen.’
Stamelend onwijs spreken, ‘lief kind,’ verweg in de ooren gedrongen.
De wittige handen tegen de wangen te leggen,
en ze heen en weer te schuiven en dorstig en zeggen
tegen de hand aan, de streeperige fijne lijnen zien -
en daarover heen de fijne oogen te zien
koelrustig - en tegen haar te gaan zitten
rugleuning - en onderwijl uit naar het witte
te kijken en naar het geelduinige even,
het fijnruggige, zandlevige luchtleven
der duinen - en 't water dat komt,
de blikken heen en weer, het òmt òmt.
En zij zoo klaar zuiver daarachter
als een goedvormig vleesch, als een mond, als gelachter,
als paarlklaar leven, als hand, als been
en dat doffe stoffige kleerig, tòch fijnklaar er over heen.

En haar schuimspreekige woorden uit den mond,
die komen berstig door de lucht van achter rond
de stille luisterooren, die ronde doorzichte spreekwoorden,
schitterig, schemerig niet, de gladgeïvoorde,
over den regen en 't zee, en in eens het blijige wezen
dichter naast, lachend koeluit, over het samennuwezen.
'Is het niet, het lijkt hier wel heel alleen,'
en nog eens denkerig, 'heel alleen.'
En in eens een volbloedig heet gevoel òp,
maar stil en zweetend, - en de oogen op
haar, zij vreemderig, denkerig, neer,
als een vogel, een kind, - en het bevend begeer
in de vingers - maar stiller - en de zee, de zee,
aldoor de zee en wegkijken naar hem, de zee,
opgaande, neergaande, waterig, breedig,
en de lucht, dikgewolkende, boogende over het leedig.

Alleen langs de dolle witgolven,
in de fellichte wind, door de doffe zandschelven,
moebeukerige hoofdige golven, die òp van de zee komen
en donderend in elkaar slaan, de trommen,
de vellen golfvellen. Met een beetje gelach lachdenken,
koelvreugderig in het stil zwenken,
van de gedachten aan haar in 't rondom leegklaar brein.
De zee met zijn goor alleen grauw zijn,
met het alleene zoo zandfijne strand in het dagzijn -
in dat omsloten door duinen, daar hooge onder het luchtzijn,
daar waar de wolken zoo gaan, tusschen ook het vèrgore noorden,
en het zuid dat ook opkomt met zijn nevelspeel zeespeele, grijsneev'lige luchtige boorden,
en de schepen weinig en klein en de vogels ook klein -
in het lichtstreeperig lichtoogend zeeïge zee, het zeezijn,
dat òpkwalt uit het van onder, opspruit, opkoudt, opgaat,
en dof, dof slaat stukslaat, in een loom ooremaat.
En nu in het grijze wègwezen van 't plankerig stevige huiszijn,
en in de roodgroene kamer, raamkoude - thuis zijn.

Moêduinen groenflakkerend, witlicht, zwaarzandduinen,
waaizee helm, stille tuinen
van zachte helm in beweging, zachte helm stil zacht waiig in zomerbeweeg,
hè de gaande wind over de duintoppen in het vol leeg
der onderdewolke lucht,
de over den grond daar ver stromp'lende lucht.
Door de blikke ruiten van de beglaasde kamer,
de hangende ramen neer in de kamer,
onder den kap der kamer, de praalruiten
en ook het zilveren verzilverde praalbuiten.
De zwartbezilverde wolken gaan gaan,
en de gronden, de geelgronden, de bewassen wasgronden staan staan,
en de zanden, de lichtzanden, de doorzichtige stofgolfzanden komen aan aan,
en de lichtpralingen wemelen heel omhoog
stilgrijzig, zooals diepoogen, zooals diepgolven, hemelen ze omhoog,
in de stille koele praling van den straalregen dag
den grootzwiependen, reegzwiepigen, reegbundeligen dag,
den volle gevulde, den hoozige, waardoor het zien
horizontaal naar de horizonnen en het hooge zware atmosfeeren-vlien.
En het denken aan de klare koele witvleeze meid
zooals wat kleur en wat bloem in die zichtbere droevigheid,
zooals alsof ze daar staat op het grondige deinig trilzand
uit haar voeten zooals een bloemdragende kroonbloemplant,
en het lachen stil lachen daarom, de doffe stille trek
van het lachgevoel, even, maar zij in het hooggerek
omhoog als praale straale, stilhandgeaaide bloem
een rooie bloem, een bloembloem.

De kamer en de tafel zoo guldig wit wit -
en de zee, plàs door de ramen, het gevallen wit,
het wit, het kruiende schuim van de zee door de ramen,
goudig zeeïg hemelig - maar de kamer
van de glazen der ruiten over de glazige tafel
in 't vonkelgezilver, het lijnig gestraal van de messen,
en het zachte geruisch van het praten der staande
menschen - het praten, het praterig zacht langs de wanden,
en een paar vrouwen stil met de roodfijne handen
er rondom toe en het geschijner juweelig,
en nu het praten ook zelf, het vloeiende streelig
tintelbloedig gloeiheet gevoel van de wangen.
En neer, tusschen twee en dijwarmte -
en de zee zoo goudoogig omhoog in de hooge duinlucht,
over de groengeelduin heen in de teere baaivlucht
van het lijnige daar naar het strand waar de schuimstruive golven breken,
en door het guldige net, het goudschuime net, de goudkreken,
zooals de ramen daar zijn - en het vluchten òm òm van de achterlucht,
van de kamerlucht om de ooren, de rooie ooren, die fijne kamerlucht.
En zij in het stil praten, zoo bloemfijnig,
stillekes, wèlgezien, het zachte lijnig,
bleeke lijnig, goudhaare lijnig, wangroodlijnig,
de hand tusschen het witte, op het witte,
spelig lijnig, rondgaand lijnig, weelig lijnig -
het geschemer, het zwaardof zitten pàlneer.

En maar uit in de plassende lucht -
wèg neer onder de grauwe harde hardbladige boomen,
en langs de grauwgoore weg wèg, onder de zilververlichte bladen -
de opslaande witbladen, neergaande bladen àlzwart,
in de grauwe bedorde beslijkte zoomen, -
in de angstige kijkoogen, door 't koubeladen
der zandeduinen die opgaan zoo somberzacht
daarrondom open en tusschen de boomen, waar zijn
de breede vaten des hemels neergezet, waarin fijn
stil even staand heel langzamig de lucht is -
de luchtige grijze omhooge wolkteere tevredenis.
En stil gaan door de luchten, vollippig, neer
de zware oogen, het zwaar lijf, in 't weer,
dat grauwe beboomde weer, het stil land in,
het landerig, opgaand, neergaand albegin
van 't land, maar niet meer zee, maar grauw dofgoor,
gaan algaande, zweverig gaande, hoofd hoog, door.
En 't even zwichten van de zon zeer ver -
zonschijnerig, in sufwolken, als zonster,
zoetbundelig gezweef van licht, ingaand
ingaand de wolken diep en haast niet slaand
daaruit maar stil daarin, zoo week daarin,
in wolkig huis, in wolkalom, in wolkevlin-
deren die groot lom'rig en lam'rig zijn
en donzig en wattig maar altijd fijn
vergaande, waar de aarde is, vergaan,
van hoog de lucht uit, maar dan naar de aarde overgaan.
En aldoor stap stap stap in het verblijf
van stillichtwegen en het kalm geblijf
der boomen en grof gras dat ook blijft staan,
en weeke luchtverblijve woningen die staan
omgeve' door de bladerige boomen om,

die donkerig, ook somberig, met flauw geglom
alom staan onder 't hooge boomgegloor
der hoogre boomen, bladproppig voor 't blikverloor.
En 't weierig koud zijn van het uitgestrekte weizijn,
en daarlangs gaande weidendoogend blij zijn
in de lucht die flauwglimmert en worden stil,
en het zoo zelf zijn in de wereld die is stil.
En flauwveroogend langs de boomen gaan
en zwindelig en stapvoetend al verder gaan
en lichtvoetig en duizelig en hoofdverloor
maar verder en maar verder onder door;
stilsomber gruizelig het goud bladgruis
schopvoetend door, op zwarte grond van 't boomehuis,
en verder ook de wilde geele grauwe duinen in,
het zandig wittig landig zeebegin.
Stilzitten omkijkend in het hoogteer
omhooge zandig luchtig, hoogteerluchtig, in het meer en meer
van lucht worden, het glazig luchtig heel omhoog -
in 't stilgaan van de oogen, de lippen stil in 't luchtgezoog.
Bleekgaanderig de ziekgezwolle luchtintuim'le wolken om,
de zwaarbegaande blauwbegronde wolken om,
gonsgouderig het uitkomend broeizonnig licht,
het filterend, het sintelend, het cirklend licht,
en om de doffe dikke grom'lende slapen om,
de areslapen, het koud buitenblazen om
der herfstebuitenzwermebuien die daar zijn
en komen stralend in het groote luidendzijn
der straleluchten om en om, om 't zitten neer
der eenzaamheid in het stilleve bleek jong menschbegeer.
En de lichtomlommerde wolken, de doffe uitschijnerige
gaande al minder en minder, en het doorlijnerige
van het goud, het zon, in de lucht die als mijmert,
de zonstreelige, die voor en tusschen en over fleemert,
zoetzemelig teemt, en dompelend verteert -
en 't gevlucht over van 't wolkverzaam, dat vermeert
daar achter vèr het slaapkussend, kristaldof lichtstreepheer -

gaande ze over langs het blauw, danserig, zelf wat blauw, wolkenal, meer en meer.
En de lucht als vallende flauwvallende deinzende,
als armspreidende, weekvervallende, huichelwetend licht-veinzende
maagd òm neèr, met de hooge kwijnoogen
zoo verzilverd omlaag en haar teere drooge
aanraakvingeren teer in het drooge hoofdehaar.
En 't hoofd zoo klaar als een kaars, als klare brand,
en volgloedend maar koudkoelend de enkle hand
die neergaat aan de zij. - Wittig en bloemig, bloemedoorschoten,
bloemwittig als bloeme' in rondgega, bloemgeope, als bloemgegaap,
de lucht - als weeke vlam van vlammeslaap
de lucht van ver.
Maar de duinen geellichterig, schaduwig in het opgega -
bewassen flauw, groenkranserig, in 't lichtgevla
rondom van 't wit geglim dat overstrijkt,
en heel ver over 't helmig als het zeeïg lijkt.

De kamer warm ritselig,
de dag voorbij aan de ramen schijnerig
in de wolken - de goudspiegel schijnerig
en stil neer in onnoozel wachten.
Buiten niets. Alleen zand en de zachte
lucht. - En zij în en gaat zitten.
Fijn warme, zwaar jonge, zwaar zitten
in het roode japonnige - en de wangen
droog in de kamer, en de lange
ooglijnen neer naar den grond. -
Het fijn zanderig ruischen, stilruischen rond.
De tintelige kittelende kamer, de randgordijnen
over de ruiten, het bleek vervallende kwijnen
van het licht în - de heldere moeie oogen -
en zij klaar van den grond op als een hooge,
o als een hooge hooge - maar zwaar de kamer,
zwaar, de kamer tapijtig en behangig -
maar buiten de brandige wind, wit, zwartgangig.
Alles eenzaam en zij praten, de lucht vol,
van niets; het zwaarlippig gekal.
In de plooien stil, handstil, voetstil,
handschijnig, wangschijnig, 't praten niet stil.

En de bestraalde ochtendzee -
de zee, de zee, de stormzee, zeeïg, siszée, grijnszée, stormschuim, huilschuim, bruischzée,
heetzée, keelzée, hoogzée,
in de ronde verronde horizonnen -
in de morgenzon, de luchtzon, de witzon, het dag, het witdag, -
met de grijze schuiten voor de heeschzee,
de strande straktouwen -
het zanderig zand, het plat strand, het opgaand opvouwen
van het ronde geel zand, het stilgeel, windspeel,
helgeel, grijsgeel, blauwgeel in 't nevele, in het witnevel héél,
het heele gezameld' der lucht, der zoutzee, van den grond,
te zamen gezameld in 't ver, in 't allerverst aan 't rond -
hè, de wijde, verwijde, het klaarprale golf,
het groengegolf, witbeplast, zonbeplast, over 't land uit zonbeschenen,
het schuimebespreide, het beddig geglijde,
en daar langs het samen te gaan,
de teere vleeschvoeten zoo dik, en het stil grijs beschenen
lijf, en haar lippen dwars in het lucht ontmoeten.
Zij niet vragend, rood, vol, tevreden -
met de blanke oogen, de groote ronde, geheven
in 't hoofd, en stil de hand terzij weggeven:
‘daar, daar heb je 'm’ en die daar beneden,
maar zij kalm voort, oogkoel, tevreden
als weggegeven en een zacht fijn lachen
een rood lachen bezond door het oog als dagen.
En samenzitten en zij teer met de handen
aaien over het harde vel van den ander,
met het hooge gelaat, het fijnvelbranden
stil in de lucht, en de begeerige hardwitte tanden
op elkaar en de lippen hoog omhoog en ver neer
als bijten, maar zacht zoenen - ‘wou je liever niet,’

zegt ze, de blinkoogen en het gespannen schijngeelrood vel,
de oogen dichtbij in een grijze brand, plashel -
en het overgegolf hoog neer van het zeeverschiet.
Het wit van de zee die komt te voet
als een zee ver weg, als een zeevlak opgesproeid
over zijn oppervlak met het krallende brallende schuim,
met het donkergroen witvlaggend pluimegetuim'
mel over elkaar.
De harde drooge wind en het zanddof waaien
en haar open wangen die zacht komen aaien
langs de wangen, en de oogharen die voorbij gaan,
en de blauwgoude blikken en het even stil staan
van oogen voor de oogen, en dan ook weer wèg zinken,
en weer opkomen langzaam langs 't oog, alsof ze klinken,
klinken op en neer en het zacht vergaan vergaan,
van de vrouwhanden over het denken, aan
het lijf en dan in het hoog hoog denken.
Maar zij weer en weer in het ooge' opwenken
omhoog en de oogen die langzaam goudblauw gaan, gaan,
en weer voor de oogen stil stil staan
met twee gedachtenissen diep in elkander,
en in elkaar langs elkaar gewandel,
en haar voeten laag stil,
en zij weer stil zonder meer wil.
En wèg, pàl langs het witte palle geflonker
des waters, en wèg over 't geelzand, donker
in de oogen.

En de koele luchten, de eenzame windluchten in,
met de groote bebladerde boomen in,
en overal de eenzame goude lucht rond,
daar bij de zon vol vergaand eenzaam goud,
als geblazen uit een groote koperen mond,
en verder waar het donkergrauwt en blauwt
in de wolken - het groen wèg over de stille sidderaarde -
daardoor aldoor door met de opene natte mond,
en het lijf klam in de kleeren, zoo heet, zoo uitgaand, zoo
vèrgaand rond.
En zij daarnaast kostbaar met het ivoren bleek vleesch,
geweten daar onder, en het hooge roode gespannen vleesch
daarboven van het gezicht eu de klare oogen die staan
en als ringen open door de immense lucht gaan,
stappende al stappende in de goude alleene vergulding,
daar in het gebladerte, het valgoud gebladert, de dulding
nog aan de boomen in herfst, maar weldra het zichtbaar geval
van het kruimige guldige krakende ontal bladtal,
en de natzwarte paden met even stil het geel
en het dofgoorblauw gekijk van het bloemekind, het eêl
leven in het kletsnat.
En zij het voetengewip, het handegeslip
omhoog in het hoog, luchtige, sombere lucht, dat hoog
gega van de roode handen en soms even het komen
van de woorden over de ronde gerimpelde lipzoomen,
en de eeuwige goude lucht gespreid geblazen uit de zon,
en vèrverwisselend met de gawind de donkere kom,
de komkomme' in de hooge blauwfluweele lucht,
wèg over den hemel daar naar de bosschen toe,
ver van de duinen, de edele geele duinen moe
neergezonken en opgebalsemd in het eenzaam teerwit,
teerglinsterig wit van de lucht, de kraakzind'lijke lucht,
die stil als een eenzame denkerig neer neerzit

over de duinen.
En het koud van de woeste verkoude avond die komt,
somber en kouwind, in zweetkou neergebromd,
brommen als een eenzame voorbij,
en het eenzaam te zamen naar huis geglij
van zij en het wezen zelf, en het laatste vlambloedend gevoel
van het samenwezen verzaamd door het harde koel
zijn van de wereldlucht,
de volle dikke altijd hèr en dèr vloeiende lucht.

De ruiten beduisterd in de flauwgroene weilanden,
al stiller stildonkerder, en de gehulde ruiten
en eenzaam de geelklinkerige weg
met het gaan van voeten buiten
gauw langs, een gerokt haarhangig meisje wèg -
de doffe gevulde kamer, in de wanden,
en de doffe menschhoofden die er in hangen,
van de donkere vergane lijven verhangen, -
en zelf dofheet en moe in het donker wèg.
De pralegrauwruiten over de weg -
en het suffe doffe praaten uit de eenzame monden
en stil de oogen hier en daar in het ronde
en de stemmen komen als gevangen gebonden
in het duister, en de kou van de wegherfst,
de grauwe weg die daarin versterft,
even geel, en de blauwe harde avond met weinig nog te zien,
even het allerverste bekende in de lucht aan 't vervlien.
Maar stil, want het warme, dampende eten
en de klare vertafeling en de vergoudering
en de verlachering der menschen en de vertandering
gaat aldoor maar in de klare vergoudering
van de lamp die schijnt. En het warm, warm, warm aangaan
van al de oogen - en het koud zijn onder de tafel,
daar is alles donker - maar zacht ook gaat het gerafel
van de eenzame stemmen die samenparen
daardoor, en even over en onder elkaren,
gaan aldoor die menschestemmen, en het is al groot rooder
dat hoofdegerij rondom. En de kale papieren hoogwanden
staan ook hooggeheven, als vlakke standen
en daarlangs het eenzame licht.
Stil lacht even een klein nog klein jongenswicht,
een zwaar jongenswicht, dat lacht even.
Maar aldoor rond rond het geheven

gepraat in de doezel-ooren, die stil roodhangen en staan
en even hooguit in het klare gepraat vergaan,
in het gouden licht. - Er soms de zee beukerig hoorig,
ver weg, o ver ver, in het kamer, duidelijk warm veilig hoorig.
En al dat witte getafelte wèg.
En nu ver van het buiten, de geelwitte glanzige gordijnen,
en klaarder het donkerder eenzaam schijnen
van de kamer en ook rooderig daar wat door.
En het blauwe gewasem van het kamergeavondte daardoor,
en de eenzame planten hooggroenig in hun stil gegaap
die staan groen kijkend omhoog uit hun plantegeslaap,
en alles somber rommelig om, en dof zinkerig
die paar menschen en zij ook en alles wegzinkerig
in het diepe grondige naar de grond van de kamer -
het lijf weg in de kamer -
maar de oogen altijd lichterig als lampen door de kamer,
de bruisende kameravond een ketel.

Kunst.
Seymour Haden, Whistler, Witsen en Bauer op de vierde jaarlijksche tentoonstelling van de Nederlandsche etsclub.

Weinig artiesten toch maar van dezen tijd gaat het zooals Van der Meer of Pieter de Hooghe, die in het vreedzame van hun stilburgerlijk bestaan zelf, in het dagelijksch aanzien van hun rustige huiselijkheid, in het allermeest voor de hand liggende van de zichtbare wereld, ongezocht de gelukkigste materie vonden voor hunne onnavolgbare kunst. En toch zijn ook de meesten van onze moderne Hollanders, van onze groote moderne Hollanders, nog van een hokvastheid, van een gehechtheid aan de indrukken uit hunne onmiddelijke omgeving, die mede een factor is van die eigenaardige intimiteit waarin toch vooral de grootheid ligt van hunne emotioneele kunst.

De twee jongere landgenooten intusschen waarover ik hier mede spreken zal, zijn van hen die het eens verder dan onze landpalen willen zoeken. In het verlangen naar nieuwe en bonter werelden van impressies ging een jong Hagenaar van rusteloozen aanleg naar Constantinopel, en bewijst misschien juist door den schat van indrukken die hij van die Oostersche reis meebrengt hoezeer hij, dichterbij, stof zou kunnen vinden, in Rembrandts nog altijd zoo mooie Jodebuurt.

Terwijl zocht een schilder uit onze hoofdstad en die den naam draagt van een Amsterdamsche familie uit Rembrandts

tijd, in sombere Londensche motieven voldoening voor zijn begeerte naar knokige kracht.

En terzelfdertijd bij toeval komt de grootste Engelsche schilder naar Holland over om er de aanzichten te etsen van het oude Amsterdam, waarvan hij zich met reden verwondert, dat de moderne Hollandsche artiesten niets waardigs hebben in prent gebracht.

Doch deze onwillekeurige ruil van sujetten is meer kurieus dan van eenig blijvend belang voor de karakteristiek van hunne werken. Men kan althans van Whistler niet zeggen dat hij voor ons zijn naam innig verbonden heeft aan die van de prachtige stad waar hij verleden zomer gewerkt heeft. En aan de waarde van zijne etsen doet dat dan ook al weinig af. Voor ons, die waarschijnlijk onze wijze zullen hebben van Amsterdam aan te kijken, zou het wel een wonder zijn als een vreemdeling juist diezelfde opvatting weer te geven wist. Maar de artisticiteit van Whistler's etsen en onze opvatting der Amsterdamsche schilderachtigheid zijn twee dingen die elkaar niet behoeven te hinderen. Velasquez heeft een ‘Inneming van Breda’ geschilderd, en voor zoover mij bekend is, wordt door niemand dat schilderij er minder stellig een meesterstuk om geacht, al gelieven wij ons die gebeurtenis uit onze familjare vaderlandsche geschiedenis een weinig anders voor te stellen. Zoo is de verhouding van wat Whistler in Amsterdam zag, en wat een Hollander er van zou kunnen maken, voor ons wel van een bijkomstige kuriositeit, maar wij zullen overigens wijs doen die omstandigheid niet te zeer in het wegen van hunne artistieke waarde te doen gelden. Het veroordeelen van zulke etsen omdat ze niet dàt hebben wat wij, die een weinig vertrouwd kunnen zijn met het leven en den bouw en de reukjes en de geluiden van de achterstad, als Amsterdamsch hebben leeren begrijpen, is ook daarom zoo willekeurig, omdat, wanneer wij ons dan maar voorstelden dat het gevallen waren uit

een onbekende stad, zij alleen dáarmede als kunst dadelijk gered zouden zijn. Een artiest van Whistlers hoogte heeft in elk geval het goed recht van zijne opvattingen, en het zou niet aangaan zijne etsen naar iets buiten het werk om te beoordeelen.

De bewonderenswaardige Engelsche schilder heeft Oud-Amsterdam gezien, als een kurieuze wereld van aardige sloppen en kokette kade-tjes en invitante steigers, waar wonderlijke water-en-vuurwinkels zijn en smalle ouderwetsche gevels met groote ramen van veel kleine ruiten, en trappen waar waschgoed-étalages boven hangen, en ouwejuffertjes-balkons bij waggelende bloempotrekjes. Maar in dat alles en in die waschkotten en spoeltrappen en afdakken en op palen gestutte uitbouwsels heeft hij zich fijn verkneuterd als in de stof van een licht exotiek sprookjesdecoratief. Van de Snoekjesgracht of de Groenburgwal of de Kromboomsloot heeft hij pakhuis-idyllen gedicht en kelderliedjes gecomponeerd of slepende serenades gedacht, - ze gaven den verfijnden kunstenaar de droomerijen van een sierlijke, nette stad, luchtig en zonnig, rankoprijzend uit helder water, bevrijd van Hollandsche zwaarte. Hij heeft met een delicieuze kennis van zijn zien verteld in ragfijn scherende strepen, schaduwende in zilveren ritselende kratsjes met de keurigste hand die ooit over het koper ging, prentend met de zijden fijnheid van zacht gesponnen lijntjes als in goudstof van het teederst lakwerk, het ambergeurig boeket zijner geserreerde illusiën van een zomersch Holland, een Venetiaansch uitziend Amsterdam, een Noordelijk donkere achterstad, opgeklaard in het dolce far niente van zijn effen artistieke caprices.

Voor zooals Whistler werkt zou men het woord etsen spitser, snediger, dunner, exacter willen uitspreken, en weinig

etsen zeker zijn er waarop die van dezen raffiné zoo weinig gelijken als op die van den royalen Seymour Haden. Er is iets in de kloekhartige kunst van Whistlers zwager waardoor het zoo redelijk lijkt, dat de arme krankzinnige Méryon volhield dat Hadens etsen van platen gedrukt moesten zijn uit een vroeger eeuw, door hem ontdekt, opgekocht en met zijn naam geteekend. Seymour Haden heeft een eenvoudige staatsie en een waardigheid die in de school der groote meesters gevormd is. Dat hij Callot en Dürer, Rembrandt en Turner, Claude en Swanevelt met groote toewijding bestudeerd moet hebben, is ten volle begrijpelijk. Zijn standvastigheid is op hunne kracht gebouwd. Hij kent geen moderne nervositeit, hij is van hun bloed. Seymour Haden is tusschen de etsers van dezen tijd de voornaam gelijkmoedige, die als een antiek hooghartig vorst schatten te beheeren heeft van macht en geluk, hoog levend in reine berglucht en genietend van volle zomerweelde. De rustige pracht van zijn groot gedachte, evenredig gebouwde landschappen, is vlot neergeschreven in heerlijk gebraamde lijnen die rustig samengaan in een gouden gareel.

Van die groote vreugde van mooi, smakelijk neerschrijven die uit de ruime wijze kunst van Seymour Haden ons soms zoo aanspreekt, is er weinig in de studieuze, vaak imposante etsen van Willem Witsen. De zijne is een donker-ernstige, schier norsche, geklonken kunst. In het vernis-mou-procédé nog, wat bij anderen elken zet verweekelijkt, maakt hij zware trekken dat zij bonzen en dreunen in de vaalheid van zijn savant verkregen ondertinten, en door de wade nog heen van een Londenschen mist, die alles kan doen verschemeren, ziet zijn oog de plans van logge steengevaarten stevig staan als onheilspellende bonken gruwbaar gruis.

Zijn plaat van het leeggeregende Trafalgarsquare, waar de regelmatige silouëtten van zwart glimmende gebouwen en monumenten koud en strak gezet zijn als statige ijzeren

decoratieschermen die voor elkander schuiven, is in zijn sombere grootschheid een pakkende ets; maar heviger vind ik de kracht van Witsens bizondere personlijkheid in zijne ets van Waterloo-Bridge, waar de reusachtige olifantspooten der zware pijlers van de brug als massieve klonten kolendonkerte dreigend op ons aanvaren in knoestig gegoten ruigte, geteekend als met plotselinge hellekracht door een energiesch woeste vuist.

Wat een verschil die twee: Witsen en Bauer. O, die nog zeggen dat de mannen van onze generatie elkaar te zeer gelijken in het karakter van hun kunst!

Hier, twee jonge artiesten opgegroeid in dezelfde beschaving, gerijpt in de bewondering zeker van grootendeels dezelfde meesters, - en welk een afstand, welk een onafhankelijkheid toch bij die beiden van hunne meesters en van elkaar.

Bij Bauer het tegenovergestelde wel van Witsens stalen stelligheid, van zijn nadrukkelijke gespannen vastheid. Want in zijn werk treft ons allereerst een spiritueele radheid van doen, een van zelf zich laten gaan, zoo wonderlijk, dat men denkt aan het bedrijf van een toovenaar wiens vlugge hand, als door spitsvondige gnomen geleid een veelbeteekenend abrakadabra neerschrijít in fluweelige krassen vol illusie en pittoreske niet nader verklaarde webben van lijnen, die samen toch zoo wonderlijk juist den geest van zijn opgetogen indrukken doen kennen.

De onrustige jonge Hagenaar, dien men de Duizend-enéén nacht of een fastastiesche geschiedenis van de Kruisvaarders zou willen zien illustreeren, vond in dat bonte bedrijvige Constantinopel, in het rijke Oostersch overladen aanzicht dier stad van moskeeën, van met trappen oploopende, grillig uitziende straten, waar houten huizen op lange balken gestut een eind over de voorbijgangers heenhangen, in die levendigheid van Turken die in hun kaftans met fez of tulband op

het hoofd in de café's buiten onder zeilen koffie zitten te drinken of de narghileh rooken, een aanlokkelijk ongekend rijk van mysterieus gepeperd leven.

Een bedelaar die in de zon zijn schijf meloen zit te eten, of een armenier die op straat zijn met koopwaarmanden zwaar beladen paard laat drinken aan een drukbebeeldhouwde fontein, of een kerel die zijn lappen en zwaarden en rommelzoo te venten loopt, of een troep volk die zich in de zon bij een donkere poort vermaken met de toeren van een aap, of een Turksche begrafenis, waarbij voorop de geele ruw-houten kist aan een stokje de tulband van den doode hangt, terwijl om beurte de kist wordt gedragen door de buren, of de Muezzin die op den omloop klimt van de minaret om daarvan af zijn gebed te zingen ten aanhoore der geloovigen, of een winkel in de bazar waar te midden van zijn rommel de koopman in de schaduw op een divan ligt, terwijl een gesluierde Turksche dame onder het zeil van haar ezel is afgestegen om er haar inkoopen te komen doen, of een troep soldaten die, de bijldragers voorop, uit een poort komende, zich naar den Selamlike begeven om den Sultan te zien bidden in de moskee, of het rijke tooneel van een godsdienstigen optocht in de Khan der Perzen door groote vuren grimmig van onder verlicht, waarbij op den voorgrond een hoog ros behangen met schilden en wapenen en tapijten en vage schimmen waarin men de mannen vermoedt die zich op de borst slaan ten teeken van rouw in de schaduw vallen, terwijl vóór hen in het licht een wit paard treedt met een wit kleed, waarop een meisje zit met bloedende hoofdwonde, die gesteund wordt door een naast haar tredend man in rijk gewaad, en voor hen allen uit mannen gaan met opgestokken lichtpakkende vaandels, - de fantastiesche pracht van al dat geheimzinnige, chaotiesche, opzichtige leven, liet hem, broeiend in zijn geest een rijkdom van krabbels en composities noteeren van een pittige confuzie, een suggestieve onvolledigheid, een koortsige warmte van spontane vinding.

Een van de voortreffelijkste van de serie is die meer gear-

retteerde ets waarop, bovenaan in het breed carré dat onderaan van lijnen leeg is gelaten, aan den wijden ingang van een rechtlijnig brok ondergevel van een moskee, wat mannen en vrouwen indolent neergezeten zijn, en een paar andere figuren zich bewegen onder den halfopgenomen donkeren voorhang, terwijl van de breede trappen een innig-expressief, ruimraak geteekende mansfiguur in het wijde japonkleed, het hoofd op de borst, en de armen plechtig gekruist, in zichzelf verzonken, langzaam zijdelings neerdaalt, en op den voorgrond een lange kerel, van opzij gezien in een kranige houding door een enkelen snellen schrap neergezet, met geheven hoofde opziend den ander in het voorbijgaan scherp opneemt.

Anders, niet zoo concies en weer stouter gedaan met losse gauwe halen, maar evenzeer gelukt van juist op het koper zetten is er een waarvan 't hoog carré van boven waar een leege witte muur komt bijna onbekrast gehouden is, terwijl pittig daarbij een donkere vlak staat van een zwart gat, uitgehouwen onder in den muur, waar het lage winkeltje in is van een kleermaker, die er voor zit te werken, terwijl in een hoek daarbij onder de uitstalling van over elkaar aan den wand gehangen kaftans en gordelstoffen een vrouwtje neergedoken zit, als eene die voor de koude zich hult in een mantel, zich schuw verbergend in de plooibare saradjah.

Op een andere is het in een van de gewelven van de bazaar een uitstalling van losse zeilen díe van boven dwars door den gang gespannen zijn of aan weerszijden heenhangen over dwarsche staken of tentenpalen, waar zich enkele van de duiven opzetten die heenfladderen door het gewelf - een rommel van vliegende lijnen waaronder pittig en levensvol de figuren staan van bedrijvig ventende Turken.

Maar een enkele maal slaat dat veelbeteekenend gebroei, dat vlot gezwem en gehaspel, dat vrij gespring van lijnen uit tot een groot mouvement in een grootere ets, met het aanduiden van welke ik de bespreking dezer veelgevende en toch nog meer belovende prenten, wil eindigen.

In een wijd landschap staan van voren op een terras drie woest verwaaide platanen, hun takken vèr uitslingerend in

de lucht overheen de koepeldaken van een groot badhuis die als hooibergen zich groepeeren tot naar over heuvelen en cypressen, het verschiet van Stamboels tinnen en torens daarachter.

En door deze waarlijk magistrale plaat geloof ik dat de zoekende Bauer, meer nog dan door een zijner andere etsen, zich met zijn rijk intuïtief talent een voorname plaats heeft verzekerd onder de Hollandsche artiesten van deze dagen.

September '90.

JAN VETH.

Nederlandsche politiek.
Indrukken van den dag.

Wij bezitten in Nederland sinds enkele jaren eene nieuwe nationale instelling, den Prinsessedag. Weken te voren komt eene commissie van stads- of dorps-pretmakers bijeen en stelt een programma op, dat slechts bij hooge uitzondering blijk geeft van eene bezieling die in de hersens dier volksvermakers de vindingskracht heeft gescherpt. De arme schoolkinderen krijgen krentebrood en chocolade, loopen met oranjelinten in optocht de stad door; mastklimmen, zakloopen, gondelvaart en vuurwerk maken verder den dag vol, die door vele ouderen gewoonlijk met een zoo stevigen dronk wordt besloten, dat hun geestdrift ten top stijgt en zij een zeker aantal toekomstige onderdanen der feestvierende prinses willen gepakt zien in een harington, waar gezegde onderdanen zeker gemakkelijker zouden te regeeren zijn dan in de vrije lucht.

Er moet een oorzaak zijn, waarom dit feest alom zoo uitermate banaal en geesteloos wordt gevierd, en waarom de overgroote meerderheid van serieuze Nederlanders er niet aan meêdoet.

De vereering der personen van vorsten en hunne kinderen, alleen om het feit dat zij koningen en prinsen of prinsessen zijn, is nu wel nagenoeg de wereld uit. In alle landen worden de vorsten en wordt hun gezin vrijelijk en dikwerf lang niet malsch in particuliere gesprekken beoordeeld, alsof ze ge-

wone menschen zijn. 't Geloof aan de legitimiteit van door Gods genade regeerende koningen is zoek, en wat er ook in enkele politieke programma's moge te lezen staan, gij zult maar weinige staatsburgers meer vinden, die een voor het land schadelijk vorstenhuis om der wille van die genade zouden willen handhaven. Uitgezonderd natuurlijk wie van een voor het algemeen schadelijk beheer in de gelegenheid zijn voor zich eenige voordeeltjes optevangen. Zooals het nu met de wereld der denkbeelden geschapen staat, moeten de meesten die begonnen te denken, zich, vóór zij aan 't idee gewend waren, sterk er over hebben verbaasd, dat de leden van één van 's lands gezinnen, alleen omdat zij in dat gezin geboren zijn, hun leven lang van al hun landgenooten op schier onoverkomelijken afstand gescheiden blijven. De toestand is historisch verklaarbaar, meer niet; een redelijken grond voor zijne bestendiging aantegeven, zie dat zou den knapsten professer heel wat hoofdbrekens kosten. Verbeeld u, dat er op aarde nog een door ontdekkers vergeten hoekje was, en dat daar een volk woonde van dezelfde capaciteiten en ontwikkeling als een beschaafd Europeaan. Dat volk weet van alles waar wij wat van weten, alleen bleef het koningschap er onbekend; men had er zelfs nooit van een koning gelezen of hooren vertellen. Breng daar getrouwelijk ten tooneele het leven en de verhoudingen van een hedendaagsch vorstelijk gezin, en de bergen die dat volk voor ons verscholen hielden, zullen daveren van een grooten schaterlach om 't koddige spel van zoo wilde phantasie.

Indien het eenigen zin heeft den jaardag van een koning of prins te bestemmen voor een nationalen feestdag, kan het alleen zijn, omdat het vorstenhuis in zekere mate van de eenheid der natie symbool is, en men reden heeft om over het voortbestaan dier eenheid en onafhankelijkheid plezierig gestemd te zijn. Het Oranje-boven klinkt dan als: jongens, wat zijn wij blij dat we Hollanders zijn, met onze staatsregeling, onze goede wetten, onze ontwikkeling en onze welvaart. Wij leven solidair in lief en leed, deelen eerlijk de vreugde, en staan schouder aan schouder in de bestrijding der smart.

Maar als de zaken nu eens anders staan, als er honger wordt geleden in dit land en koude, zonder dat van een ernstigen zin tot bestrijding dier kwalen blijkt, waar blijft dan de solidariteit, waar blijft voor velen de reden om in die samenleving plezier te hebben en op zekere datums er over te juichen? Wat voor nationale beteekenis heeft dan het mastklimmen en stroophappen?

Er is in Amsterdam eene Commissie van zes bekende heeren, die geld hebben bijeengebracht om de hongerige menschen te spijzigen. In een lokaal van het oude gymnasium kan ieder die wil, gedurende eenige wintermaanden dagelijks een homp brood en een kop koffie komen gebruiken. De menschen staan dan op de binnenplaats, als de aandrang wat groot is, soms een half uur in den regen te wachten, tot er plaats is in het kamertje waar het schrale maal wordt genuttigd. Dit is wel de grofste en hardste vorm van bedeeling. Het is of in eene belegerde vesting, waar de leeftocht schraal wordt, de povere rantsoenen worden uitgereikt. Neen, het is erger. Want in die vesting zouden door den algemeenen nood rijk en arm gelijkstaan. Maar hier komen in de onmiddellijke nabijheid van Amsterdam's spreekwoordelijk rijke ‘bocht van de Heerengracht’, alleen de armen halen wat er voor hen kan overschieten. De armen wier honger hen dwingt den weerzin tegen zulke voedering te overwinnen. De toevloed dier hongerlijders bedroeg den vorigen winter gemiddeld 1600 daags, en er zijn dagen geweest dat er 2400 kwamen. En hoevelen zijn er weggebleven, die ziek en gebrekkig waren, of wier besef van eigenwaarde hun verbood aan dezen voederbak te gaan staan?

Is het nu duidelijk dat er honger geleden wordt? En ga eens kijken hoe die menschen wonen, hoe ze 's nachts gedekt zijn. Daar kijkt men niet naar om. Met een duizend gulden of wat houdt men die stakkers in 't leven. Eén homp brood en één kop koffie. Berekent men zoo'n portie op zeven centen, wat zeker niet te weinig is, dan kost die liefdadigheid aan het rijke Amsterdam twaalf à dertienduizend gulden.

Dat is niet te duur voor de satisfactie die de gevers van hun christelijken zin kunnen hebben.

In eene samenleving waar op zulke wijze een zoo pover voorziene openbare voederbak voor de hongerigen wordt gezet, terwijl naar hunne overige behoeften tenauwernood wordt omgezien, is geen sprake van solidariteit, en zoolang niet ernstiger dan thans wordt gezonnen op het wegnemen van de oorzaken der armoede, is elk betoon van blijdschap over het voortbestaan dezer maatschappij misplaatst.

Er zijn algemeene oorzaken, die het nationaliteitsgevoel, de vaderlandsliefde, hebben doen verminderen. Het snelle wereldverkeer maakt velen tot wereldburgers. Fabrikanten en kooplieden werken voor alle landen; de invloedrijke bankierswereld heeft voortdurend meer op het buitenland dan op eigen land het oog gevestigd. Geleerden en kunstenaars waren van ouds al niet gebonden aan de grenzen van hun geboorteland; en nu zoeken zij meer dan ooit hun vaderland waar hunne verdiensten worden erkend en beloond. Het machtig korps der katholieke geestelijkheid is vóor alles internationaal georganiseerd. De Hollandsche renteniers hebben veelal meer belang bij orde en welvaart in Brazilië en Mexico dan in hun vaderland. Gansche scharen der meest ontwikkelden hebben hunne gehechtheid aan het Nederlandsche volksbestaan allengs zien verminderen.

En het volk in den engeren zin, de werkman? Zoo de liefde voor het land wezenlijk niets anders zijn kan dan waardeering der instellingen die er de samenleving beheerschen, wat heeft hij dan in Nederland te loven en te lieven? Het land wordt geregeerd door de gegoeden, voor de gegoeden. Op de leer van het vrije arbeidscontract, die den arbeider elke wettelijke bescherming tegen den machtigen werkgever ontzegt, wordt tenauwernood eene povere uitzondering geduld ten behoeve van kinderen en vrouwen. Voor een nood als in Friesland onder de arbeidende klasse heerscht, heeft de regeering tot nog toe slechts éene remedie aangewend: de bereden politie der maréchaussee.

‘De regeering’, zoo sprak de minister Mackay verleden

jaar in het begrootingsdebat - ‘wenscht niet te diep inte grijpen in de regeling van den arbeid, en heeft zich dan ook onthouden van het zich mengen in de werkstakingen. Alleen is zij opgetreden daar, waar de orde werd verstoord, of de menschen die aan den arbeid wilden blijven, bescherming noodig hadden.’

Als de Staat maar politie oefent, doet hij genoeg. Weinig deert het zulk eene regeering of de voorwaarden van den arbeid in deze eeuw zoo gewijzigd zijn, dat de fabrieksarbeider allengs meer weerloos is geworden tegen den fabrikant. Ik zal - zoo zegt zij - de orde wel bewaren; de klepper houdt de wacht, en de Nederlandsche natie kan zich rustig te slapen leggen.

En terwijl men aan den arbeider zegt: sta zelf maar voor uw belang, hebben alle Nederlandsche staatspartijen, 't zij verzuimd, 't zij geweigerd den leerplicht in te voeren, een der krachtigste middelen om het weerstandsvermogen der armen te verhoogen. Ja, in eene rijke stad als Amsterdam is niet voor alle kinderen die zich aanmelden, plaats op de scholen.

Waar vindt de arbeider vakonderwijs, waar vindt hij openbare bibliotheken en leeszalen, om zich te verpoozen en te onderrichten?

Ik doe hier maar een greep; de lijst der grieven is lang, en behoeft niet ieder oogenblik in haar geheel te worden afgeschreven. Wat ik noemde is genoeg om aan te toonen, dat de in Nederland regeerende klasse de belangen van den arbeider nagenoeg geheel verwaarloost. Wil men nog een voorbeeld? Het eenvoudige wetsontwerpje op den winkeldwang en enkele daarmeê verwante onderwerpen werd ingediend 15 Mei 1889. Het voorloopig verslag verscheen 27 Sept., en de Memorie van Antwoord eerst in het voorjaar, of in den zomer - dat weet ik niet, want het stuk is, misschien wel uit schaamtegevoel over zooveel uitstel, niet gedateerd. Het zal nu wel 1891 worden eer men aan behandeling in de Kamer denken kan.

Mag men in een land waar bij de algemeene oorzaken van

afneming van het nationaliteitsgevoel, voor de talrijkste klasse der ingezetenen zulke bijzondere redenen zich voegen, mag men daar de opgewekte viering van een nationalen feestdag verwachten? Ware het volk gelukkig en welvarend, de groote meerderheid zou geen bezwaar maken om den 31sten Augustus voor haren feestdag te kiezen. Maar, zooals de zaken staan, is het dan te verwonderen dat het feest beperkt blijft tot de officieuze pretmakers-commissies en het publiek dat naar optochten en illuminaties zou gaan kijken, al werden ze ter eere van den duivel zelven gehouden en ontstoken. Is het te verwonderen, dat de viering in gehalte zich niet verheft boven de verjaarversjes der op oranjepapier gedrukte achterhoeksche krantjes?

De redevoeringen bij de sluiting en opening der Kamerzittiug gehouden, geven de maat aan van hetgeen deze regeering wil tot stand brengen. Geheel werkeloos is zij niet, maar uit geen harer mededeelingen blijkt de bewustheid dat wij in een tijd van crisis leven, waarin de denkbeelden omtrent staat en maatschappij met ongekende snelheid zich ontwikkelen en vervormen. Er is geen poging te bespeuren om dien vluggen gang zelfs van verre in de wetgeving te volgen.

In het belastingwezen zijn eenige gedeeltelijke verbeteringen te wachten, maar het is vèr van de bedoelingen van dezen Minister om de groote fortuinen tot naar hun draagkracht gëevenredigde bijdrage te noodzaken. Het Kabinet is in merg en been conservatief in den ongunstigsten zin van het woord.

Alleen de legerwet is een lichtpunt. De beoordeeling harer waarde voor de landsverdediging worde aan bevoegden overgelaten. Maar dat deze katholieke minister tegen den zin van nagenoeg alle welgestelde katholieken in Nederland, de afschaffing van de plaatsvervanging durft voorstellen, is eene daad, die wij allen kunnen waardeeren en des te

hooger moeten aanschrijven, omdat de minister zuiver politieke overwegingen ondergeschikt, acht aan zijn hoofddoel. In de vrijstellingen zijn concessies opgenomen, die ik allerminst zal loven. Die van aanstaande godsdienstleeraars en katholieke ordebroeders zullen wij nog wel een tijdlang moeten verdragen. Zij is met de theologische faculteiten nog eene erfenis uit vroegere dagen. 't Is anders jammer voor het ambt. Wat zouden de aanstaande pastoors en dominees niet een menschenkennis kunnen opdoen in de gelederen, en wat zouden ze voor hun kerkgenootschap niet nuttig kunnen arbeiden onder de heidenen, die de dienstplichtige jeugd wel in haar midden zal tellen. 't Is van den Minister niet welwillend jegens het leger, dat hij deze heeren voor het dienen te goed acht. En dan de ordebroeders. Wie heeft er beter tijd om een jaartje te dienen dan deze dikwijls sterke en rappe gasten?

Met deze concessiën zijn de katholieken echter nog niet gewonnen. Zij verzetten zich in hunne bladen krachtig tegen de wet, en hun strijd met den *Standaard* is opmerkelijk. Op welk compromis dat moet uitloopen; - of men de behandeling der wet zal kunnen verschuiven, moet de tijd leeren. Den minister echter is het ernst, en voor de afschaffing der plaatsvervanging is in de kamers eene meerderheid te vinden. Wordt zij met medewerking van de antirevolutionnairen aangenomen, dan loopt het verbond gevaar. De zeer talrijke en welgestelde katholieke winkelstand is fel tegen den persoonlijken dienstplicht. Die klasse is volkomen anti-militair, en zou liefst voor geld den burgerplicht blijven afkoopen. Zij zou die jaarlijks wederkeerende ergernis den antirevolutionnairen niet licht vergeven. En wint de liberale partij den slag van 1891, dan is meer dan waarschijnlijk ook in haar oneenigheid te verwachten. Er zijn er onder hare leden, die de geacceptcerde wissels van leerplicht en inkomstenbelasting zullen willen honoreeren, maar er zijn er ook die dat niet willen. In elk geval zijn er bij de verkiezing allerlei meer of minder fraaie verwarringen te wachten. Maar dat is van later zorg. Voor de verwezenlijking eener

betere partijgroepeering, door enkelen gehoopt, is dunkt mij de kans gering. Er is in politieken zin geestverwantschap tusschen de katholieken en de conservatieven die zich nog liberaal noemen. Evenzeer tusschen de groep van dr. Kuijper en de gematigde democraten. Maar de historie zit er tusschen; 't vooroordeel zal gescheiden houden, wat het oordeel wellicht zou bijeen moeten brengen, en er zal nog heel wat water zeewaarts vloeien, eer die geloofgroepjes der kerkgenootschappen en vrijdenkers in ons rancuneuze landje elkaar voor hooger volksbelangen de hand reiken.

Er zijn tegenover de legerwet van den minister Bergansius twee meer radicale oplossingen der defensie-quaestie verdedigd: de algemeene dienstplicht en een volksleger naar Zwitserschen trant, dat ook in België voorstanders vindt. Theoretisch is het volksleger zeker het best te verdedigen. Elk burger geoefend, elk burger gewapend, gereed om zijne gewone bezigheden te staken, zoodra de nood aan den man is. 't Geweer op 't rek, de militaire rok aan den kapstok, en de strijder dag en nacht beschikbaar, zonder dat hij in vredestijd te lang zijne gewone bezigheden behoeft te verzuimen. Daarbij zoo weinigen mogelijk voortdurend onder de wapenen; het noodzakelijke kwaad van een leger zooveel doenlijk beperkt. Deze oplossing onderstelt echter een volk meer ontwikkeld dan de Nederlanders zijn, èn wat kennis èn wat nationalen zin betreft. De berichten omtrent de werking van het stelsel in Zwitserland luiden gunstig, maar de Zwitsers zijn een onderwezen volk, en daarbij een strijdbaar volk, dat sedert eeuwen niet alleen voor zich, maar ook dikwerf voor anderen heeft gevochten, terwijl de Nederlanders er nooit afkeerig van zijn geweest buitenlanders te huren voor 't vechten. Niettegenstaande Quatre-Bras en den Tiendaagschen Veldtocht, zijn wij geen volk van soldaten.

De algemeene dienstplicht zou het ons op den duur kunnen maken en zeker, in andere opzichten, voor het volk groote opvoedkundige waarde hebben. Als elk Nederlander in den bloei van zijn jonge jaren een tijd lang onder strenge tucht stond, en zij wier opvoeding thans door gebrek aan onderwijs

en door de armoede der ouders zoo deerlijk wordt verwaarloosd, in hun diensttijd althans het noodzakelijkste leerden, zou dat groot gewin zijn. Maar er staan groote lasten tegenover. Kostwinnende kracht wordt te lang aan het gezin onttrokken, en als de Staat den gezinnen vergoeding gaf, zouden de toch reeds voor ons te hooge kosten van zulk een leger haast niet meer te dragen zijn. Wij dienen met die oorlogszaken de tering naar de nering te zetten, en vooral te zien de gelden zoo goed mogelijk te gebruiken.

Er schijnt aan de militaire inrichting vrij wat te haperen, en die zaken, toch in den regel niet zoo ingewikkeld en moeilijk, of een gemiddeld burgerman zal er met eenige inspanning wel een oordeel over kunnen vellen, worden zoo professioneel geheimzinnig behandeld, dat het een vrijmetselarij gelijkt. De heer Tindal is, met innemende rondborstigheid, bezig er het zijne van te zeggen. Hij heeft de officiëele menschen al menigen schrik op het lijf gejaagd, en ik zou mij zeer moeten bedriegen als hij het er nu bij liet zitten. De liberale kranten poogden hem dood te zwijgen of met een enkel woord af te maken, maar hij is taai, en vergis ik mij niet, dan klinkt zijn stem harder in Nederland dan die van de meest gelezen krant. En men ziet, dat hij niet weerlegd wordt. En dat een kamer-complot den heer Nieuwenhuis belet over de legerzaken te interpelleeren. Tegen Tindal's beschuldigingen speelde de minister schuilevinkje. Op den duur is dat spelletje niet vol te houden. Als Tindal zijn pleit verliest, zal het niet zijn omdat Haagsche slimheid het winnen kan van zijn openhartigheid. Wat den Hagenaars te stade komt, is het gebrek aan nationaliteitsgevoel, waarvan ik sprak. De hoop op een verbeterd beheer van 's lands zaken is bij het gros der burgerij uitgedoofd, en daarmeê is de belangstelling verdwenen. De groepen der democratische oppositie, die van mederegeeren zijn uitgesloten, stellen levendig belang in den arbeid van den heer Tindal, om lat hij den vasten wil toont althans één der Haagsche knoopen door te hakken.

Tegen de verwaarloozing zijner belangen doet het volk, voorloopig hoofdzakelijk uit Friesland, Amsterdam en de fabrieksteden een luiden kreet om recht hooren. De sociaaldemocratie wint veld, niet omdat het volk hare dogma's belijdt, maar omdat zij juist en scherp critiseert en aan den staat andere eischen stelt dan het uitoefenen van politie. Het gezond verstand zegt ook den minst ontwikkelde, die dagelijks met een of meer organen van den staat in aanraking komt, dat een zoo krachtige organisatie de aangewezen en de eenige helper in den nood is.

'Het doel van den staat is' - zeide Lassalle - 'de ontwikkeling waarvoor het menschelijk geslacht vatbaar is, tot verwezenlijking te brengen; dat doel is de opvoeding en ontwikkeling van de menschen tot de vrijheid.'

En de arme zal naast vrijheid, welvaart lezen, omdat het leven hem geleerd heeft dat armoede vrijheid uitsluit. Tracht hem met de fraaiste deductiën te bewijzen, dat de menschen het gelukkigst zijn, als men hen aan hun lot overlaat, hij zal u antwoorden dat in een land waar genoeg eten is voor allen, honger wordt geleden; dat waar hout en steen en grond voorhanden zijn, twintigtallen menschen zijn opeen-gehoopt in krotten. Hij zal u zeggen, als gij leert dat zulke dingen in de menschelijke samenleving noodzakelijk zijn, dan deugt uwe leer niet.

Men begint het dan ook te beseffen, dat er iets hapert, maar in Nederlandsche regeeringskringen dringt dat besef nog niet door. Daar doet men aan politiek, en die heeft met de humaniteit en met streven naar volksgeluk niets te maken.

Toch zou men mogen verwachten, dat ook daar de oogen waren opengegaan. De teekenen der tijden zijn vele en wij leven snel.

Er is geen conservatiever kracht in de wereld dan de katholieke Kerk. Zij heeft dezer dagen luide uitgesproken, dat het behoud der maatschappij te zoeken is in ruimere verwezenlijking van het humaniteitsbegrip, en dat de Staat het werk moet doen. De brief van kardinaal Manning en al

het gesprokene op het Luiker congres moeten veel menschen aan 't denken brengen, die vroeger meenden de eischen van de socialisten te kunnen geringschatten. Had men een jaar geleden kunnen vermoeden, dat een prelaat dier internationale Kerk den eisch zou beamen, op het Parijsche congres door de internationale Vereeniging der socialisten gesteld? Dat de werkman goed gevoed en niet afgebeuld wordt, ja dat mogen wij allen wenschen, wat voor economische stelseltjes wij er verder ook op nahouden. Maar wie het wenscht en toch den Staat niet wil te hulp roepen, die wenscht het niet oprecht. Als de werkman vraagt om onderwijs voor zijn kinderen en om vrijen tijd voor zich, dan vraagt hij naar de middelen die hem tot hooger levensgenot kunnen brengen. En het zou niet de taak van den Staat zijn om dat genot der tal rijkste klasse, desnoods ten nadeele der minder talrijke die wel wat lijden kan, te bevorderen? Is het dan hoofddoel van den Staat politieke geschillen te onderhouden, die beurtelings een zeker stel menschen aan 't regeeren brengen?

'Wat deze volksmassa's - zoo lees ik in een boekje, dat meer dan 25 jaren geleden werd geschreven - 'wat deze arbeiders en arbeidersgezinnen van den ochtend tot den avond denken, zeggen en gevoelen, wat werkelijk hen en hun leven betreft, wat hun toestand en hun vermogen om aan de eerste levensbehoeften te voldoen, verbetert of vermindert, dat wordt door de politieke vragen van den dag tenauwernood aangeraakt. Uitgezonderd alleen, als de arbeiders door de politieke partijen als middel ter bereiking harer oogmerken in de politieke beweging worden gehaald. Dan dienen zij echter niet hunne eigen belangen, maar vreemde die zij door valsche voorspiegeling voor de hunne houden. Zij zijn dan werktuig van die partijen, en als het doel bereikt is, laat men hen weer hun gewonen weg gaan, en hun toestand blijft dezelfde. Zoo is het nu honderd jaren lang dikwijls gegaan. De partijen deden het altijd voorkomen alsof met haar arbeid alle wezenlijke belangen des volks gemoeid waren; altijd hebben zij onder dit voorwendsel op het be-

slissend oogenblik het volk tot handelen opgeroepen; het volk moest met zijn bloed de zege voor de partij bevechten; en altijd wederom als de overwinning behaald was, bleef de toestand des volks dezelfde; alle zoogenaamde groote resultaten leverden het duidelijk bewijs, dat zij met het eigenlijk volksleven en zijne behoeften in geenerlei verband stonden. Het volk wordt door de politieke partijen, en met name door de heerschende liberale partij, bedrogen. Men zegt altijd, dat dit politiek geharrewar plaats heeft uit de zuiverste liefde voor het volk, terwijl de wezenlijke volksbelangen er dikwijls nog schade onder lijden. Op deze wijze is het dan ook gemakkelijk genoeg een vriend des volks te zijn.'

Ook deze critiek, nog altijd zoo volkomen juist, is van een katholiek, van baron von Ketteler, toen bisschop van Mainz. De katholieke Kerk ziet scherp en ver. Zij is lenig en kan zich schikken naar nieuwe maatschappelijke behoeften - eene kunst die het stugge liberalisme niet leeren zal.

Vraagt men, met het oog op de maatschappelijke behoeften, naar practische politiek, dan luidt het antwoord in de eerste plaats: algemeen stemrecht. De politieke partijen in de Kamers willen daar niets van weten. Het zal hun afgedwongen moeten worden.

De liberale partij, die in het begrootingsdebat van 't vorig jaar den minister zoo kwalijk nam, dat hij geene regeling van 't kiesrecht voorstelde, geeft dezer dagen een doorslaand bewijs, dat het haar alleen om 't behoud der zetels, niet om een billijk stemrecht te doen is. De regeering heeft voorgesteld de groote steden in enkele districten te splitsen, een maatregel door de eenvoudigste billijkheid geboden, zoolang men geen beter middel heeft gevonden om de kiezers zoo goed mogelijk te helpen aan hun recht van vertegenwoordigd te zijn. Het buitenland gaf trouwens sinds lang het voorbeeld. Parijs, Lyon, Bordeaux; Berlijn, Breslau, Hamburg, en vele andere steden, zijn verdeeld in districten, die elk één candi-

daat kiezen. Enkele districten in 't land, en scrutin de liste in de groote steden; 't komt in geen gezond brein op die vermenging van stelsels te verdedigen. Maar als de politiek spreekt, gaan de beginselen in de doos. En zei men nog maar ronduit: wij willen ons kansje niet verkijken! Maar neen; stapels van de doorzichtigste drogredenen moeten de ware beweegreden aan het oog onttrekken. Men heeft, pour comble de bêtise, zelfs een doctor in de aardrijkskunde gevonden, die de stelling verdedigt dat een kiesdistrict eene 'geographische eenheid' moet zijn.

De quaestie is te klaar om er lang over te spreken; zij moest echter worden aangestipt om wederom de vraag te stellen: wat heeft men van de liberale partij te wachten voor eene principiëele regeling van het kiesrecht, als zij b.v. in Amsterdam ongeveer de helft der kiezers onvertegenwoordigd wil laten, en het middel afwijst om althans eenigermate dat euvel te beteren? Zal zij er dan ooit toe te brengen zijn om kiesrecht te geven aan de klasse wier belangen het meest worden verwaarloosd, en die daarom alleen in de eerste plaats op vertegenwoordiging aanspraak zou hebben?

Men vermeet zich in dit land te beslissen over belangen der arbeiders, zonder hen tot stemmen te roepen. En dat wel, nu allerwegen de arbeiders een klaar besef van den toestand der maatschappij gaan aan den dag leggen, en het lang geen zeldzaamheid meer is, dat de discussiën in werkmansvergaderingen, wat gehalte betreft, boven die der kiezersvereenigingen staan. De talrijke werkstakingen geven dagelijks het bewijs hoe de arbeider zich oefent in 't strijden voor zijn belang, en ploetert om er te komen, en men zou dier wakkere schaar, die dag aan dag teeken geeft van gezond geestesleven, weigeren wat men toekent aan eene burgerij, die alleen door theologische geschillen uit hare apathie is te wekken.

De liberale reactie waagt het er op. Zij gevoelt zich nog sterk. De burgemeester van Amsterdam dorst eene demonstratie van arbeiders voor den normalen arbeidsdag verbieden, en in den Raad verhief zich slechts ééne stem om dat bedrijf

te karakteriseeren. Ons volk is rustig van aard, maar onder zulk eene behandeling zou een engel zijn geduld verliezen. Men poogt wel de maat vol te meten.

Er is den arbeiders voorloopig slechts aan te raden, dat zij zich luider en luider doen hooren. De meeting te Heerenveen was een goed begin, en eer de dag der verkiezing aanbreekt, moeten allen, die algemeen stemrecht willen, zich doen hooren met kracht van argumenten, en vooral met de kracht van den vasten wil. Groepen, vereenigingen, personen, ieder werke mede. Geen hulp versmaad, en - als 't kàn - voor dàt doel gesloten gelederen, ook al weet men, dat de wegen der pelotons later zullen uiteenloopen.

Men zal het volk wel niet durven tegenwerpen, dat het te dom is, nu men het leerplicht heeft geweigerd. Ook de liberalen niet, wier platonisch amendement nog maar pro memorie geboekt staat. Evenmin, dat het geen belang heeft bij het staatsbestuur, of daarvoor onverschillig is. Welk dogma zal dienst moeten doen om de formule Heemskerk-Borgesius, die nu in de Grondwet staat geschreven, of om elke andere kunstmatige uitsluiting van het algemeen stemrecht te verdedigen? Dat is een kluifje voor de mannen der Staatswetenschap.

Een hunner coryphaeën, Schäffle, erkent volmondig, dat zijne wetenschap tegen het algemeen stemrecht niet bestand is gebleken. In eene onlangs uitgegeven brochure heeft hij uiteengezet hoe hij de sociaal-democratie zonder socialisten-wet wil bestrijden. Een zijner middelen is eene Eerste Kamer naast den Rijksdag - maar daar wil ik thans niet over spreken. Ik wil den geneigden liberalen lezer, die de brochure niet in handen mocht krijgen, meêdeelen wat een der knapste woordvoerders zijner partij zegt van 't algemeen kiesrecht en de wetenschap.

‘Ook de wetenschap’ - schrijft Schäffle[1])- ‘heeft voor dit (onbegrensde) democratisme sedert twintig jaren de vlag gestreken en zwijgen goud geacht. Voorzeker niet uit laf-

1) Die Bekämpfung der sozial-demokratie ohne Ausnahmegesetz, p. 58.

hartigheid, doch uit opportunisme en afgeschrikt door het mislukken der wetenschappelijke pogingen, tusschen 1850 en '60 in 't werk gesteld om weder eene zuivere vertegenwoordiging der standen ingang te doen vinden. Dit opportunisme baande zich, toen prins Bismarck het algemeen stemrecht tegenover het teugelloos liberalisme van den conflictentijd in 't binnenland, en tegenover de ijverzucht van Oostenrijk wat 't buitenland betreft, had gezet, ook in de wetenschap zijn weg. Deze verklaarde zich ook met het algemeen stemrecht tevreden'.

Dat voorbeeld zal de wetenschap ten onzent dienen te volgen, en het zal niet de eerste Duitsche uitspraak zijn, waarbij zij zich neerlegt.

Zal dan met dat algemeen stemrecht alles gered zijn? Niemand die het gelooft. Maar het zal in twee opzichten reeds dadelijk een heilzamen invloed oefenen. Enkele groepen van arbeiders zullen zich rechtstreeks in de Kamer kunnen doen hooren, en de arbeider zal het geloof herwinnen, dat eene redelijke regeling der maatschappelijke belangen door den Staat, in Nederland niet tot de onmogelijkheden behoort.

P.L. TAK.

Bussum, September 1890.

Lento. Door Frans Erens.

De doode ging in den nacht, langzaam gereden door langzaam stappende paarden.

De doode ging vooruit, achter de lantaarn die vonklichtte in den donkeren nacht.

De koperen helmen glommen op de hoofden der officieren. die in breedvouwende mantels gebogen gingen achter den zwarten wagen, met zwaren stap dofbonzend op de klinkers, met rechtgestrekte beenen gelijkmatig bonzend op de klinkers, bonzend als de slag van een torenklok, terwijl de sporen knisterden als vlammen in dor hout. Machtig in hun metalen soliditeit, als in vollen oorlogstijd, blonken de helmen in een hard gevonk, terwijl de sabels schommelden, onder het eentonig getiktak van het regelmatig beenengestap, en de hoeven der paarden knarsten op de zwarte steenen der straat.

Aan den doode voorbij ijlden de zwarte lijven der levende menschen, en aan den doode voorbij galoppeerden de zwarte rijtuigen, ratelend in het bliksemend keiengeflikker, en vlug gleden de tramways voorbij, als kooien van licht gevuld met gezellig pratende levende menschen, en de conducteur blies op den hoorn in voortschietende vaart.

Hoog stond de maan in de wazige zwart-blauwende lucht; over de maan togen rossige wolken voort, donzig trekkend in hun wollige vacht, en de sterren hier en daar glinsterden

ver in het hooge zwart. Naar de lucht straalde een breede roode gloed en daaronder ruischte de stad.

Zwijgend trok de stoet door de straat. De kransen rustten op het zwarte kleed, welig en kleurig bedekkend het zwarte kleed dat hing over de kist.

Zij trokken door in denzelfden gang, in een zwijgende jammering.

Literaire kroniek.

I.

Men kan het den goeden menschen waarachtig niet kwalijk nemen als ze de verzen van Herman Gorter niet verstaan. Want de Taal is voor dezen onzen Nederlandschen Dichter nog geheel iets anders dan zij voor bijna alle andere menschen is.

De taal is voor Gorter niet enkel een middel om te zingen of te spreken, zooals wij allen plegen te doen, de taal is voor hem bovendien nog gedeeltelijk gebleven wat alle denkbare taal in haar aller-aller-eerste geboren-worden is.

Want hoe is te verklaren het ontstaan van de Taal?

Zooals bijna alle soorten der zoogdieren een, zij het dan ook voor ons slechts in het groot begrijpelijke, wijze van uiten hebben voor wat er in hem omgaat, zoo hebben ook waarschijnlijk de onbekende wezens, die den overgang vormden van den mensch tot het dierenrijk, ten allen tijde hun taal gehad. Die taal - 't zullen een betrekkelijk klein aantal van klanken zijn geweest, elk van hen staande voor een betrekkelijk groot aantal verschillende emoties en dingen, evenals 't nu nog bij de dieren schijnt te zijn. Maar naarmate de hersens zich verfijnden, naarmate zij gevoelig werden voor kleinere verschillen tusschen de individueele voorwerpen en gewaarwordingen, naar die mate werd de taal ook rijker

en rijker en ook meer individueel. Totdat eindelijk en eindelijk ieder waargenomen ding en iedere ondervonden en zich herhalende sensatie zijn eigenen naam had, en de menschelijke taal was geconstitueerd.

Heelemaal vergeten waar de woorden vandaan kwamen, benoemden toen alle menschen dezelfde dingen met dezelfde woorden, en wisten niet meer dat ieder woord, dat nu algemeen was, oorspronkelijk, hoewel nu gewijzigd van vorm, het lyrische en spontane geluid van een individu was geweest, toen hij plotseling opmerkzaam werd op een nog niet gekend détail. Want één mensch moest de eerste zijn om het woord te spreken, en de taal is geworden door de hoe langer hoe meer zich verbreidende acceptatie van de plotselinge geluiden, sympathiesch uitgestooten door de individuen als zij iets nieuws in de werkelijkheid hadden ontdekt.

De taal heeft, als organisme, tot levensbeginsel: te wezen abstract. Want het is filosofiesch niet juist, wat ik boven beweerde, dat de menschen dezelfde dingen en dezelfde gewaarwordingen benoemen zouden met hetzelfde woord. Zooveel menschen zooveel dingen, wijl zooveel voorstellingen, zooveel menschen zoo vele gewaarwordingen omdat elk mensch heel anders dan elk ander gevoelt. Ja, elk mensch zelf voelt elk oogenblik iets anders dan op elk ander oogenblik, schoon hij telkens toch weer hetzelfde woord gebruikt. Hij voelt iets en wenscht iets, honderd malen, en telken male zegt hij ‘ik ben verliefd.’ En toch van die honderd maal voelt hij elk maal iets anders, want op millioen manieren is een mensch verliefd.

Zoo komt het dat, als wij spreken, wij allemaal spreken over verschillende dingen, die schijnbaar maar dezelfde zijn in de eenheid van het allen-omvattende Woord. De menschelijke taal, om zich zelf te kunnen wezen, moet zijn abstract.

En dan de grammatica, die abstractie der abstractie! De taal dwingt u om de tallooze individueele momenten van

uw lichaams- en ziele-leven saam te vatten onder groote rubrieken, met een etiket er boven op; de grammatica beveelt u zelfs hoe gij voelen en denken moet. De grammatica wijst u hoe gij al wat er in u omgaat,al wat er in u opkomt uit den duistren chaos uwer diepste ikheid, netjes moet laten loopen langs de vaste lijnen, getrokken door menschen van een vroeger geslacht.

Nu is echter, men weet het, deze groote essentieele onwaarheid der menschentaal een zegen en geen ramp. Zonder gemeenschappelijke en algemeene woorden kunnen de menschen elkander niet begrijpen, en het systeem der grammatica is niets anders dan de natuurlijke ontwikkelingstoestand eener taal, vastgehouden en opgeschreven op een bepaalden tijd. En de emoties en voorstellingen van het meerendeel der menschen zijn bovendien niet zoo erg van elkaar onderscheiden, dat haar onderlinge verwarring een vernietigende stoornis zou wezen voor het menschelijk verkeer. Daarom is het goed, dat de taal is als zij is.

II.

Van alle menschen hebben dichters het meeste te maken met de taal. Wij, gewone menschen, wij leven ons dagelijksch leven en praten en schrijven over een zeker aantal telkens terugkeerende zaken en verhoudingen en gebeurtenissen met een ook weer terugkeerend en vrij beperkt woordental. Die woorden wij kennen ze, wij gebruiken ze, zonder er wat bij te denken, want de dingen zijn de hoofdzaak, en de taal is slechts een hefboom, op zich zelf zonder waarde, in het menschelijk verkeer.

Maar wat, als de taal ophoudt, een middel voor iets anders, als zij zich zelve een doel gaat zijn? Wat, als zij opkomt, geheimzinnig, uit den dichter en, sterker dan zijn dagelijksch Ik, over hem vaart en zich opstelt voor zijn zinnen als een bewegend stuk Leven, dat alleen bestaat om zijn mooie zelfs wil. Dan wordt de taal tot heel iets anders dan de taal van elken dag.

Want de waarachtige dichter is niet een mensch, die met andere menschen spreekt over dingen die beiden bekend zijn. De lyrische dichter verzinnelijkt voor het gehoor en de verbeelding de intieme en individueele toestanden van zijn gevoel. Hij moet geluid maken van zijn eigen bewogene Ikheid, hij moet het allerpersoonlijkste en allerdelicaatste werk op de wereld doen. Vandaar, dat dan ook de woorden hem iets anders zijn dan voor gewone menschen, geen abstracties die hun dienst verrichten, maar waardevolle individuen die hij kent en lief heeft, wier mooiheid hij proeft, en door de subtiele combinatie van wier geluiden hij weergeeft wat hij ziet en hoort in het ontroeringsvolle oogenblik.

O, en dan is er weer eenig dadelijk verband gekomen tusschen de werkelijkheid - hier des dichters emotie en de daarin geziene dingen - tusschen de werkelijkheid en het Woord. Want de werkelijkheid is gevoeld en het Woord is gevoeld, en dat gevoel is één.

De lyrische dichter, die zóó zijne ziel uitzegt, nadert weer den oer-mensch, die zijn verbazing, zijn verrukking of zijn droefenis uitgalmde of versmoorde in een spontaan door de werkelijkheid opgewekt geluid. Toch is de dichter dan op verre na nog dien oer-mensch niet gelijk.

Want al weet hij zijne werkelijkheid levend te maken in voelbare taal, door zijne intuitieve combinatie-macht van het ééne geluid-individu met het andere, van alle geluidenreeksen met elkaar, toch is de onderbouw van zijn werk nog heelemaal abstract. Wel heeft hij ieder woord, door het contrast of de harmonie met het licht of de schaduw van de woorden daaromheen, eene nieuwe frischheid gegeven, maar in hun eigenlijke kern blijven zij abstract. Abstract zijn verder de regels der grammatica, langs wier wegen het voerend hij zijn voelen verwoordt. Abstract zijn zelfs in zeker opzicht zijne groote rhythmen-gangen met hun daling en hun val.

Er is in de Nederlandsche literatuur van heden een sterk streven aan 't werk, om nog verder te gaan. Wel hebben de

dichters en ook de prosatoren der laatste jaren gebroken met eenige grammatische voorschriften, en het timbre van hun rhythmen is veel meer geworden iets menschlijks en persoonlijks, een eigen leven waar hún leven in beeft. De dichters, waar wij trotsch op zijn, lijken even weinig op Da Costa en de Génestet, als de Génestet en Da Costa op Vondel en Hooft.

Maar hiermede is niet het laatste woord der evolutie gesproken, en de kritikus, die wijs wil zijn, heeft aandachtig de wording des tijds te bestudeeren, steeds zijn inzicht verruimend door het nieuwe dat komt.

Men weet reeds dat ik op het werk van Herman Gorter doel. Deze allernieuwste dichter schrijft hoe langer hoe meer een taal zóó onbegrijpelijk voor het meerendeel der menschen, dat het antwoord van velen, zelfs zeer erg welwillenden, slechts een lachbui is.

Inderdaad, de heer Gorter combineert zijne woorden zooals niemand vóór dezen, hij verwaarloost de wetten van prosodie en grammatica, en zijn beeldspraak is zoo vreemd dat men er blind voor blijft.

Laten wij eens kijken, met welk recht hij zoo doet.

III.

Literaire kunst - het is meer gezegd - is de in woordgeluid weergegeven emotie van een individu. Als ik b.v. zeg, dat die lucht zoo mooi is, en ik wil daarmee uiting geven aan wat ik voel op het oogenblik, dan zijn die woorden daarom volstrekt nog niet kunst. Want ik nam een voor ieder voorhanden expressie om duidelijk te maken mijn persoonlijke emotie, maar sprak volstrekt niet die individueele emotie, die toch omdat ik physiesch en psychiesch anders ben dan andere menschen, heel anders moet zijn dan wat elk ander mensch bij die zelfde mooie lucht gevoelt, op mijne eigene individueele wijze uit. Want duizend menschen zullen zeggen, die zelfde lucht ziende, ‘wat is die lucht mooi!’

Maar daarom wil ik nog niet beweerd hebben, dat deze vijf woorden staande in een gedicht op de juiste plaats en in de juiste combinatie geen kunst zouden kunnen zijn.

Men ziet, deze kwestie is uiterst subtiel. In 't algemeen slechts kan men weten, dat kunst de aller-individueelste expressie van de aller-individueelste emotie moet zijn. Daarom is elk nieuw gearticuleerd geluid, dat een oer-mensch uitstiet, als hij erg door iets getroffen werd de allerzuiverste literaire kunst geweest, en die oer-mensch de allereerste kunstenaar ook. Die menschen toch, die toen geen kunstenaars waren, gaven geen nieuw gearticuleerd geluid. Ten allen tijde is de taal door de kunstenaars gemaakt. Want van alle menschen hebben kunstenaars het meest behoefte zich te uiten, zoowel heden ten dage als voor dertigduizend jaar.

Maar die oer-kunst is natuurlijk, in onze dagen, een onbestaanbaar ideaal. Onbestaanbaar, omdat zij onverstaanbaar zou wezen, en onmogelijk ook. Want wij hebben nu eenmaal, wat die oer-menschen nog maken moesten: een taal waarin wij equivalenten vinden voor alle dingen die wij zien en weten, de woorden die de dichter door de allerfijnste nuances van combinaties kan maken tot een echo van zijn zacht hoorbaar in zich zelf zingende ziel.

Maar de dichter voelt het individueelst van allen en de grammatica is heelemaal abstract. Geen wonder dan ook dat onze moderne dichters, die zoo heel erg individueel gevoelen, die dat gevoel zoo fijn, dat is juist, mogelijk trachten weer te geven, in sommige onderdeden in strijd komen met de dogmatische leer, met de wetten die een vroeger geslacht voor háár uiting voldoende achtte. Als het waar is, dat de eerste taal ook de eerste literaire kunst was, en dat het de kunstenaars waren, die ten allen tijde aan de taal het karakter gaven, dan heeft een waarachtig dichter ook nog heden het recht de individueelste details zijner emotie weer te geven door individueele expressies die nu niet juist in de grammatica staan. Hij gelijkt dan slechts te meer op dien genialen oer-mensch die de zuiverste en naiefste kunstenaar

was. Zelfs het woordvormen is hem beter toevertrouwd dan der goede grammatica, die alleen kan napraten wat vroegeren zeiden, en die, zoo zij haar eigen netjes-geordend bestaan wil behouden, blind moet blijven voor alle toekomstige ontwikkeling der taal.

En dat bedoelde ik, toen ik in den aanvang dezer studie beweerde, dat Herman Gorter nog meer met zijn taal doet dan zingen of spreken, dat hij eenigermate de taak vervult der primitiefste geslachten en ook alle dichters, dat hij nieuwe taal maakt. Doet Gorter dat nu een beetje opmerkelijker dan andere dichters, dan is dat alleen een bewijs dat hij 't noodig heeft, omdat zijn gevoel, zoo veel sterker en fijner dan van die andere dichters, ook een individueeler expressie verlangt.

Wij kunnen verder veilig aan de toekomst overlaten wat deze van Gorter's nieuwe Hollandsch accepteeren zal. Want de Toekomst weet beter wat voor de Hollandsche taal goed is dan een de-hoogere-burgerschool-bezocht hebbend persman van vandaag.

In afwachting dunkt het mij een aangenamer bezigheid de gedichten te genieten, dan den dichter te betuttelen, en raad ik dit ieder wél-willend lezer aan.

IV.

Poezie-in-wording zou een onjuiste benaming zijn, maar zij zou toch veel kunnen helpen ter verklaring van wat ons nu in Gorter's verzen vreemd is of schijnt. De onregelmatigheden van rhythmus, het onvolkomene der rijmen, het vluchtige en ieder oogenblik afwisselende der visie, dit alles wordt heel duidelijk zoodra men die verzen beschouwt, niet als menschelijk werk, door reflectie gefatsoeneerd en door abstractie bijéengehouden, maar als de essence der poczie zelve, vastgegrepen in de diepere lagen van het lagenrijke leven der ziel, en, in haar tocht naar boven, naakt aan den dag gebracht, voordat de regelende functies van den geest de naïeve frischheid der emotie en der fantasie hadden

kunnen nameten met hun duimstok en met hun nieuwsgierige menschen-wijsheid beslaan.

Toch moet men, in godsnaam, niet denken dat ik hiermee zou bedoelen, niet-af. Meer-af zou integendeel veel juister zijn. Want al dat latere, dat in de meer bewuste lagen er aan zou zijn blijven hangen, is toch eigenlijk uit den booze, en de heusche maker van poezie zijn niet wij zelf, maar dat onbekende wezen diep in ons binnenste, dat de ouden den bezielenden God hebben genoemd. En de dichter heeft zeer eenvoudig dit resultaat verkregen, door, alle bewustheid en overweging afsluitend, angstvallig te luisteren naar de stem die in hem sprak.

En zoo geschiedt het dat de kunstpoezie van het jaar 1900 eeen jongere zuster vindt in het even zoo naïef gewordene volkslied.

Een vers, als het volgende b.v., had even goed kunnen staan in dat heerlijke boekje met dien duf-dichterlijken titel, des Knaben Wunderhorn.

Gij staat zoo heel, heel stil
met uwe handen, ik wil
u zeggen een zoo lief wat,
maar 'k weet niet wat.

Uw schoudertjes zijn zoo mooi,
om u is lichtgedooi,
warm, warm, warm - stil omhangen
van warmte, ik doe verlangen.

Uw oogen zijn zoo blauw
als klaar water - ik wou
dat ik eens even u kon zijn,
maar 't kan niet, ik blijf van mijn.

En ik weet niet wat 't is wat
ik u zeggen wil - 't was toch wat.
(bldz. 31.)

Maar Gorter's verbeelding is rijker en zwaarder, zijn sentiment gepassionneerder, want de makers dier duitsche liederen waren eenvoudige menschen, en Gorter is een kind van den modernen tijd.

Inderdaad, de verbeelding van Herman Gorter gaat snel en wie die snelheid niet kent, dien loopen vele verzen den neus voorbij.

> Gij zijt een bloem, een lichte roode bloem,
> In donkre kamer 's nachts, een bloem, een bloem,
> .....
> .....
> Een lichte roode bloem, een witte bloem.
> (bldz. 66.)

Wie hier op zijn gemak zou willen kijken naar het roode, dien slaat het witte op de oogen, als een spotlach in het oor.

Maar die verbeelding is dan ook bovenmate suggestief. Zij werkt op den lezer door tal van subtiele aanduidingen en tintjes, die niet te definieeren zijn. Wie b.v. bij de regels.

> De heuvelen zonder wil
> Lagen op vreemde wijs.
> (bldz. 17.)

niet, dadelijk of later, de ruglijn voor zich ziet van een zeer bijzonder heuvel-landschap, is niet waard dat hij leest. Ik zou het kunnen, nateekenen, als ik teekenen, kon.

Aller-opmerkelijkst en wonderbaarlijk is Gorter's visie van de natuur. Gorter observeert haar niet, hij neemt haar niet in zich op zooals zij werkelijk is, om dan de werkelijke werkelijkheid te zien, in het licht van beelden in die werkelijkheid gelegd; neen, hij voelt haar en ziet haar met plotselinge opdoemingen van streken en vegen en brokken, die dan de aanleiding worden voor zijn onafhankelijke fantasie. Nogmaals een voorbeeld ter verduidelijking:

Als een realist, gezeten in een lucht vol zonnestralen op een warmen steen, tracht te beschrijven wat zijne sensatie is, dan zal hij altijd bij dien steen en die lucht en die zonnestralen blijven, en zijn savantste beeldspraak zal toch altijd dienen om een impressie te geven, van die zonnestralen, dien steen en die lucht. Maar bij Gorter is dat heel anders. Hij wil geen impressie geven van de werkelijkheid, maar alleen ons de mooie dingen laten zien die hij heeft in zijn eigen hoofd. En hij zet die mooie dingen uit zijn ziel in de werkelijkheid, dat de wereld er vol van hangt, overal waar wij heen zien en wij droomende leven in een gouden begoocheling.

> De zon. De wereld is goud en geel
> en alle zonnestralen komen heel
> de stille lucht door als engelen.
> Haar voetjes hangen te bengelen,
> meisjesmondjes blazen gouden fluitjes,
> gelipte mondjes lachen goudgeluidjes,
> lachmuntjes kletterend op dit marmer,
> ik zit en warm m'er.
> (blz. 12.)

Nu nog even over het geluid van - men heeft het mis schien al langzamerhand gemerkt - van den man dien ik vind onzen grootsten Nederlandschen poeet. Ik kan al zijne gedichten niet afzonderlijk verklaren - daar zijn zij niet voor. Ik heb zelf veel bij de eerste lectuur niet begrepen, - men leert een artisten-ziel niet kennen in één oogopslag, - nu moeten andere menschen mijn moeite ook maar eens doen.

Alleen gaf ik hier eenige algemeene bevindingen van iemand die getracht heeft naar zijn beste kunnen den tijd te verstaan waarin hij leeft.

Gorter dan is, als schrijver, één en al hartstocht, nu innige dan wilde, maar zijn hartstocht uit sich zelden in 't wel sprekende bliksemen van den orakelenden ziener - omdat hij dieper terug gaat en angstiger let op zijn sidderende sensaties is hij meer intiem. Meest werkt hij fijntjes met het bevend

tegen-elkaar-zetteu van aller-gevoeldste geluiden en 't geheel wordt dan geen orgelstorm van zware klanken, maar een teeder weefsel van levend beweeg, een ziel van muziek die wee-juichend beeft over zijn eigene schoonheid, een zich zelf niet bewuste God die zich vermoedt.

O, die pieteit voor de Vaderlandsche letterkunde! Men spreekt zooveel over de Vaderlandsche ietterkunde en ook over de pieteit die men voor die letterkunde hebben moet. Maar dan zeg *ik* dat het gewoon belachelijk is dat de zelfde menschen die zoo wijs redekavelen over die twee fraaie zaken zich tegelijkertijd veroorloven een opinie te publiceeren over een man voor wien ieder onzer beschaafde landgenooten, van den hoogste tot den laagste, den hoed zou moeten afnemen, als maar even zijn onsterfelijke naam wordt genoemd.

Verzen door Herman Gorter. Amsterdam, W. Versluys.

Huet herdacht.[1)]

O, want al die critici die weten het zoo goed. Zij weten het allemaal veel beter dan wij zelven, wat wij doen en wat wij laten moeten, wat wij zijn en wat wij niet zijn, wat wij voelen en wat wij zien.

Maar, ach, waarom kunnen zij niet rustig de dingen zien gebeuren, al trachtend om te luisteren, al trachtend te verstaan? Is het dan zoo moeielijk om verstandig te zijn?

Ik spreek nu nog niet eens van de anonymi in kranten, - maar let eens op de houding van het oudere geslacht tegenover het jongere. Ziet, hoe Schimmel ons beknort, de Oude Gids ons vermaant en tegelijkertijd poogt ons na te volgen, Jan ten Brink insinueert en jokt, Gerard Keller in het geniep ons krabt, terwijl Charles Boissevain niets liever wou dan ons maatschappelijk benadeelen, een bende alle te zamen van slechtheid of onverstand. En als gij daar dan goed van doordrongen zijt, van dat al die heeren met hun nasleep van kornuiten geen greintje gevoel hebben voor de hollandsche literatuur, die zij heetten te vertegenwoordigen, sla dan op die enkele eenvoudige bladzijde van den grooten en wijzen Busken Huet. Nog kort voor zijn dood, heeft hij die aan één hunner doen geworden, als om ééns voor het laatst nog

1) Brieven van Cd. Busken Huet uitgegeven door zijne vrouw en zijn zoon. Tweede deel (1876-1886). Haarlem, H.D. Tjeenk Willink, 1890.

eens duidelijk te zeggen, wat hij reeds zoo dikwijls getoond had, dat Hij, Busken Huet, van de húnnen niet was.

> PARIJS, 17 December 1885.
> .....
> ‘Maar wat zal ik U zeggen? Gij en ik, en de ouderen in het algemeen, wij *voldoen* die jongelieden blijkbaar niet. Zij zoeken iets anders en iets meer. Het beste wat wij kunnen is, een onderzoek naar onze eigen leemten in te stellen, en op onzen ouden dag aan onze zelfverbetering te gaan werken. Op die wijs zullen zij ons niet te eenemaal ontsnappen, en bestaat er kans dat zij ons hunne genegenheid blijven schenken.
> Doch dit onderwerp laat zich niet met één woord afdoen.’
> .....

Deze woorden schreef Huet nadat hij nauwelijks driehonderd bladzijden van dit tijdschrift had kunnen zien. En daarmee werpt hij zich op - als had hij dat niet reeds gedaan door zoo vele andere dingen - tot een hoogvlak van verstandelijke en moreele ontwikkeling, waarheen geen van die anderen den weg ook slechts kent. Die passage bewijst voor ons heel weinig, maar alles voor Huet. Zij bewijst zijn zuiveren flair van het komende, dat het toekomende zijn zou; zijn kritische eerlijkheid om zijn meening niet te verbergen voor zichzelf en voor anderen, ter wille van kleinigheden; en een intieme bescheidenheid die men van hém nog te eischen het recht niet had gehad.

Interessant kan het zijn voor hen, die Huet's optreden tegenover de hollandsche literatuur in de jaren '70 tot '80 uit zijn werk hebben leeren voelen, te weten hoe hij ten slotte over dat tijdvak dacht.

Bijna een jaar vóór die merkwaardige aansporing tot zelfherziening schreef hij met geheel andere inzichten neer:
‘Sedert ik te Parijs woon heb ik minstens zes malen aan verschillende personen in Nederland, uitgevers of schrijvers,

die mij de eer deden mij te raadplegen over het oprigten van nieuwe tijdschriften, de redenen uiteengezet die mij toeschijnen daar tegen te pleiten.

In de hoofdzaak is mijn onveranderlijk antwoord geweest: ‘koop *Nederland*, koop den *Spectator*, koop den *Tijdspiegel*, koop den *Gids*, koop een maandwerk of weekblad met eene gevestigde clientèle. Er is voor iets nieuws geen publiek, er zijn geen krachten. Het eenige wat beproefd kan worden is, eenig nieuw Leven te storten in iets dat reeds bestaat.’[1)]

Deze een beetje wanhopige beschouwing vloeide voort uit zijn hevigen en gezonden afkeer van de decadenten-literatuur der geborenen omstreeks '40, door hem zooveel malen in zijn kritieken geuit.

Een jaar later zooals wij zagen, schreef hij in een geheel anderen toon.

Leert dan ook weer niet de hier gestaafde bijzonderheid, dat Busken Huet was: groot van inzicht en helder van geweten en opperst humaan?

K.

1) Wij publiceeren dit citaat uit een onuitgegeven epistel met toestemming van Mevr. de Wed. Busken Huet en haar Zoon, als ook van den geadresseerde Dr. Ch.M. van Deventer, wien wij daarvoor bij dezen onzen vriendelijken dank zeggen.

Sint Margareta. Door Ary Prins.

I.

In Hongarije. Een oud kasteel, gebouwd op een plotseling naar bovengaande grondverheffing. Daar-om, als een somber vierhoek een gracht: een paar voet stilstaand donker water op een modderlaag, dieper dan de speer van een ruiter. In het water een mysterie van leven-zwevende stengels, kleurige insecten, klauterend langs draden, opborrelingen met bolle geluiden, uiteenspattende luchtblazen, en 's avonds, over de oppervlakte, witte dampen, lang en ijl als geesten.

Binnen om de gracht, een afbrokkelende steenen muur, schuins afglijdend in het water, van boven hard-rood, met droge grassprieten als gele haren uit de witte voegen, omlaag steeds vochtig, de steenen versponsd door het nat, vol gaten, en bedekt met een grauwe laag van schimmel en vette plantenaanhangsels, als een invretende kanker.

Aan de hoeken kleine torens, ook van rooden steen, rond en buikig, vol bruin-roestige ijzeren bouten, als klauwen in de voegen grijpend, en met spiegaten, verwijd door afgerolde steenen, waaruit vogeltjes opvlogen.

Over de gracht, op zwart gewordene glibberige palen, aan den waterrand afgekloven, een brug van planken, vol gaten, als uitgevreten door ratten, en die zwiepte en kraakte onder een man in rusting.

Aan het eind een smalle boogvormige poort, diep in den muur en van dik eikenhout, hard als graniet, van binnen met stevig ijzeren beslag, en met een slot groot als een paneel, waarin een sleutel, lang als een mans arm paste. Boven de poort, in geel-witten steen uitgehouwen, een wapen met gesloten helm er op, waaruit een gebalde vuist omhoog stak. In het wapen, een gothisch schild, een vreemde, magere vogel, haan of zoo iets, met spitsen snavel, en lange stijve sporen. Eikenlof omgaf het, en alles erg onduidelijk, platgeschuurd door het weder.

De binnenplaats van harden saamgestampten grond, wit wegpulverend bij zonnig warm weder. Overal dorre takken, keien, stukken hout, zonder vorm, als, van een schipbreuk, aangespoeld roestig ijzerwerk, onherkenbare overblijfselen van wapenen of werktuigen, en in de hoeken hooge opgroeiingen van brandnetels, waarin gele bloemen op lange stengels wiegelden.

Links tegen den muur, waggelig half in- en weggezakt een schuur van ruwe planken, verweekt en verzwart door regen en ouderdom, wegbrokkelend onder een strooien dak, begroeid met dotten schelgroen en daartusschen vergrauwd in fluweel'ge tint.

In het midden van het plein een toren, verzwart-grijs als berookt, zwaar, plomp, vierkant en scheef, opgemetseld uit groote massieve blokken van veel voeten dik, die stevig samenhielden zonder scheur of spleet. De toren met bouwvallige kanteelen, waarvan de wind steenen deed neerploffen, en daarboven, even uitstekend, als ingedrukt door een reuzenhand, de stompe spits van een koperen dak, verweerd, bedekt met bleek groen, als met een schrale sneeuw. Op de spits als wijzer een platte man in langen rok, oud verguld, getaand tot bruin goud, en vastgeroest aan den stang, nog slechts knarsend onder windstooten.

In de muren tot een manshoogte niets, dan een donkere deur, diep-staand in den dikken steen, hoogerop smalle spleten, gesloten door planken van een uitgewasschen geel, nog hooger - op een rij - twee kleine vensters, met dikke

troebele, ronde ruitjes, als oesterschelpen uitgehold, en in smal lood gevat. Daarachter dikwijls een meisjesgezicht onder hooge witte muts, bleek, schimachtig groen door het glas als gezien onder water.

Dit was Margareta.

.....

Haar lichaam nog als van een jongen. De schouders invallend, de heupen hoekig, en de schrale rondingen sterk uitkomend door haar eng kleed, dat plooide over de nog platte borsten, en spande om de ronding van een kunstmatigen buik, daardoor een indruk gevend van zwangerschap, en dit bedrog nog versterkt; haar wangen bleek invallend, de matte oogen grijsblauw omkerfd, haar hand dun, kleurloos, komend uit de wijde mouw, die neerhing tot den grond.

.....

Een vreemde jeugd, de hare. Zij alleen in den toren met twee oude menschen, man en vrouw, die gebukt gingen in vale gewaden van ruwe, harige stof. De twee als van één geslacht, beiden als uit droog-bruine, houtachtige materie gehouwen, en de vrouw, plomp als een kerel, met lange grijze haren om de kin, evenveel als de man.

Margaretha zelden tot hen sprak. Haar leven ging in vrome afzondering. Zij dikwijls biddend voor een vermolmd kruis in het sombere gewelf onder den toren. Daar een romaansche kolom in het midden, met ruw bloemwerk om het kapiteel, even zichtbaar in een smalle strook gedemptwit licht, dat door een spiegat naar binnen gleed; en in de schemering, die in de hoeken en omhoog verdonkerde tot duisternis, glansde zwakjes op de gesalpeterde muren het roestig metaal van oud moordtuig, licht aaneengesnoerd door spinnedraden.

Of wel Margareta in haar kamer, gebogen over spichtig, naïef-gebloemd gothisch schrift van fijn aaneengesloten woorden met symbolische beginletters. Haar eenig manuscript, een gebedenboek in metalen omslag met graveerwerk: de opstanding en de kruisiging. Op beiden Christus van terugstootende leelijkheid.

Zij deed ook vrome werken, liet langs wegen, op velden, kruisen oprichten ter eere van den Zoon, kwam bij zieken, en gaf aalmoezen, maar haar geloof, omdat zij geen wezenlijken strijd kende, geen redding na zonde zocht, zonder gloed, bijna koude nauwgezette plichtsvervulling.

.....

Een avond, laat in den herfst. Margareta, in haar kamer, zag naar buiten in de vallende duisternis, waarover zwaar hing de lucht, een koude, hardgrauwe laag, gesloten tot verweg. Daar was een scheur, lichtend bleek, dreigend als een ongeluksvoorspelling, achter de heuvelen - nu vreemd duidelijk - en van de scheur vloden als vonken uit een vuur, grillige wolkpluizen, snel voortdrijvend onder het neerdrukkende dak.

Omlaag bij den toren een dorp, samenhooping van duistere plompheden, huizen tot grauwe klompen aaneengesmolten met spaarzaam licht van geel-rooie gloeiingen voor vensterspleten, en daarom heen, oneindig, de wijde vettig bruinzwarte, weggolvende vlakte, met eenzaamstaande boomen, magere, bladerlooze, als met krijt aangestreken stammen, heftig schuddend onder den winddruk.

De gracht om het slot, grauw als een lei, met metaalblanke golfkuiven, en daarover met hoekige, onverwachte wendingen en loodrechte omlaagschietingen-tot-even-aan-het-water, duif-witte vogels, die van verweg moesten zijn gekomen.

Margareta keek naar hen, met strakke oppervlakkigheid, het hoofd zonder gedachten, meer een zien dan bekijken, tot zij wegvlogen, en verdwenen in de somberheid, die nacht werd. Toen zij in een zwaren stoel met gesneden pooten, uitloopend in klauwen, hoog en stijf beleuningd als een koorbank. Om haar nachtschaduwen onder en bij de meubelen, groote stukken van donker hout, stroef middeleeuwsch werk zonder rondingen; het naief gebeeldhouwde als weggeschaafd door de duisternis.

Het verzwakkend buitenlicht, traag glissend door de gekleurde venstergleuven, tintte somber de half uitgewischte zandfiguren op den vloer, en steeg krachteloos op tot de

heiligen op de wandtapijten en slechts hun bloote platte voeten met opstekenden grooten teen te zien.

Margareta voelde zich vreemd als nooit te voren. In de slapen bloedkloppingen pijnlijk haastig, in de vingers vorsttintelingen, en uit haar hart een weemoedige vrees opstijgend naar de hersens, de denkkracht verlammend.

Zij luisterde met gebogen hoofd naar den storm: een dooreenworstelen van groote geluiden - dreuningen, als van zwaar beladen wagens over een brug, snijdend gekraak als het hoog-weg-van-een-rijten van lakens, somber geklapwerk tegen de vensters alsof nachtdieren te pletter vlogen, in den schoorsteen schel gepiep als van muizen in doodsangst, maar het meest, alles overstemmend, lang gerekt gehuil, schel en dof dooreen. En Margareta luisterde tot zij insluimerde.

Haar slaap heel licht, het lichaam half wakende, de gedachten verward, een niet-meer-weten-waar-zij-was, en toch zich bewust zijn te zitten met armen, die niet optelichten waren, zoo zwaar, en een borst, waarop drukte een zwarte massa, zonder vorm. Zij hoorde den wind verweg grommen, een doffe weggaande bedreiging, steeds verzwakkend, als van de zee na storm, en dit duurde lang, eentonig lang. Op eens stilte, en in plaats van de golven, die zij al lang zag, een bleek licht, snel voorbij schietend. Margareta schokte wakker, denkend aan brand, maar om haar gesloten duisternis. Zij vol zeker weten zich niet bedrogen te hebben, stond koortsig willend op, en met handen, koud als in ijs gestoken, tastte zij, zich op eens slap voelend door plotselinge overspanning, naar het venster.

Haar gloeiend hoofd, drukkend met heel het gewicht tegen het glas, nog tril-bevend onder de windstooten, en haar oogen, wijd geopend door een de gedachten stokkende verbazing, strak ziende omlaag, over den muur. Daar, met aan beide zijden het water-donker, een smalle weggaande streep wit, de brug met sneeuw bedekt, en daaruit oprijzend een donkere mannenfiguur met bovenaardschen lichtkrans om het hoofd, zooveel helderheid afstralend, dat het een bres als een koker schoot in de saamgepakte duisternis, een bres, die

ging van de brug naar het raam. En geen verblindende, alles verterende bliksemschittering, maar een kwijnend zilvergele uitstraling, helder doorzichtig, gevuld met groote dwarrelende sneeuwvlokken, zacht geel getint als teêre amberpluizen.

De gestalte door het sneeuwen onduidelijk, maar op eens waren er geen vlokken. Hij haar nu wenkend, en zij ging tot hem, begrijpende, dat zijn wensch een hoog bevel was.

Zij liep als in een droom, zonder verwondering, in een onweten van bezwaren, die ook niet ontstonden, en zoo gemakkelijk en licht. Haar afgaan van de nauwe spiralende wenteltrap als een neerzweving. De deur ging open zonder sleutel, en Margareta buiten, in de hand een niet meegebrachte toorts met rechtop brandende vlam in den wind.

Nergens meer licht, maar dit haar begrijpelijk, en Margareta zonder aarzeling op de brug. Naast haar het klappende water, kil, droefgeestig, verterend de invallende sneeuwvlokken. En hij slap leun-liggend tegen de brug, het bovenlijf omlaag gezakt, de beenen schuins weggegleden, stijf gestrekt als van een houten pop. Op de leuning zijn hoekig gelaat, spits om de kin, stroef geplooid om mond en neus. In de hoeken der stijfgesloten oogen, gestolte blocdtranen, bloed ook in zijn zwart haar. Zijn armen weg, onder den mantel, begoocheling van gebrekkigheid, en onder het laken, gezien door de spleet van voren, zijn naakt, verhongerd lichaam - een rimpelige grauwe huid met groene tinten en bloedvlekken om de knokkige ribbenkooi.

Margareta over deze ellende gebogen, zoo ontzettend droef, dat zij niet kon weenen. Geen gewoon, zacht medelijden, opwellend uit het hart, doch een snijdend wée, dat haar hals omsnoerde, den adem deed stokken. Zij een korte wijle beweegloos als dood, doch de smart prikkelend in haar bloed, overal, en dit haar aanzettende tot handelen, als zweepslagen een paard. En in eens ongewoon sterk, hief zij hem op, en liep met het slap hangende lichaam over de gladde sneeuw naar boven.

Het zachte, warm-gele licht van een lamp in haar kamer.

Margareta, zittend op een zwart laken, geleund tegen haar bed, groot als een ark. Zijn hoofd opgericht tegen haar knie, in levenlooze slapheid, en zijn lichaam plat liggend, de beenen tot aan de lenden gehuld in een witten lap, stijve bleekheid op rouw. En Margareta met een spons over zijn onbewegelijk gezicht, langs de saamgenepen blauwe lippen - een geloovig reinigen, onbewuste nabootsing van de heilige daad na de kruisafneming.

Zij ook vol vrome toewijding, trachtend het wegvliedend leven in hem te houden. Haar mond op zijn mond, haar handen om zijn handen, als een moeder met haar kind, en niet te vergeefs. Zijn oogleden trilden, het lichaam rekte zich uit, zenuwtrekkingen om zijn mond ....

Maar op eens een schrik, hij vreemd vol leven, en geheel anders. Zijn dunne lippen gekromd tot een grijns, de neusvleugels wijd geopend, de handen opgeheven als klauwen om een prooi te vatten, en zijn oogen strak ziend, vol diepen kouden hartstocht. Zijn lange haren kronkelden hoog op als vlammen; het witte laken niet meer om ziju beenen, ruig als bokspooten, en overal spikkelende vlammetjes, naar alle zijden wegschietende. Een vreemde, bedompte metaallucht in de kamer.

Margareta terugschrikkend in een niet begrijpen; haar handen plat vooruit, afwerend. Hij in eens op, zijn ongure adem tegen haar oogen, haar neerglijdend lichaam tusschen zijn beenen, haar mond bijna bedekt, doch onbewust van haar lippen den naam des Heeren, en zij, plotseling losgelaten, viel neêr. Haar hoofd als een blok op den vloer. Zij scheen dood.

.....

Een schaduw op haar oogen. Margareta zag op. Voor haar op een bank, een nooit geziene grijsaard met lange, witte baard, verguld door ouderdom. Wegsmeltende sneeuwtipjes in zijn harige bruine pij, en om zijn kalen schedel, glimmend als ivoor, spits als de top van een ei, een dunne krans zijde-zachte witte krulletjes, half over de dorre hamkleurige ooren. Zijn roode, wimperlooze oogleden trilden, en de uit-

gemergelde handen, waarop het slappe koordwerk der aderen blauwde, bevend op de knieën.

Droeve bezorgdheid in zijn bleeke als overvliesde oogen, en Margareta opzittend, de kleeren in wanorde, het hoofd voorovergevallen in de handen, onhoorbaar snikkend, met een niet uittehouden druk in de hersens door op eens ontstane wanhoop over het niet meer goed te makene.

Zoo zij beiden lang in diepe stilte, tot hij, strak starend over haar heen, als zag hij verweg geheimzinnigheden, met zeer zachte stem sprak, dat Satan soms als mensch verschenen was om geloovigen te verleiden, zoo aan de heilige Kunigunde als schoon ridder, zoo aan den heiligen Dominicus als broeder van zijn orde, en nu ook aan haar als hulpbehoevende; dat zij om niet in zijn macht te geraken, waarvoor het gevaar groot was, ter bedevaart moest gaan naar een verwegge kapel, waar een stukje nog bloedend vleesch van den Heer den Booze kon uitjagen.

Dit laatste heel zacht gezegd, als over een grooten afstand, en Margareta, het hoofd oplichtend, zag door haar tranen geen grijsaard meer.

.....

Den volgenden morgen kwam een vrouw in grof zwart kleed uit het slot, het hoofd gebogen, de vingers als tralies voor het gelaat, de voeten ongeschoeid als penitentie op de brug, de twee oude menschen, en zij staken de handen ten hemel van verbazing, en zagen hun meesteres gaan, rechtuit over hoogten en laagten zonder omtezien, tot zij verdween bij de heuvelen.

Haar weg ging over uitgestrekte velden. Uren lang niets dan bruin-wit zand, zwaar om in te loopen, wegglijdend onder de voeten; soms ook als een uitgestrekte Gobelijn, lage donker-groene planten, wegbruinend aan den horizont. Geen boomen, slechts enkele dorre skeletblanke struiken, als in smart verwrongen, met droge blaêren, die droevig ritselden. En steeds over alles een laaghangende, donkere regenhemel, zonder wolkvorming, die op haar gemoed drukte als een zware zonde. Nergens een woning, nergens een mensch.

Margareta dronk uit plassen, en sliep, het hoofd op een

steen. Haar vereelte, door stof vaal-grijze voeten werden opengereten door scherpe keien. Het opwaaiende fijne zand beet in haar oogen, en dikwijls was haar vermoeidheid zoo groot, dat pijnlijke opstijgende trillingen haar deden waggelen. Maar de wil voorttegaan, als een nagel in haar hersens gedreven, hield haar ter been. Zij ging gebukt, strak voor zich uitziende naar niets, haar geest mat als na lange slapeloosheid, en soms hoog om haar hoofd, als een rouwkrans, een schaar zwarte vogels met metaalglans in de vleugels, somber krassend in hun loome vlucht, onheilspellend voorteeken, dat haar een kruis deed maken.

Haar gaan een slapend wandelen, zonder gedachten, dan over het uiterlijk doel van de reis: het bereiken van de kapel, maar 's nachts, als uitputting den slaap weghield, of verwegge vage geluiden als van om hulpschreeuwende haar wakker maakten, kwam in het stilliggen het gebeurde duidelijk voor haar op, dan zag zij den duivel, mager, zwart van lichaam met horens, blij-dansend in fosfoorgloed over haar wroeging. Door luide gebeden, die angstig opstegen naar den donker-grauwen hemel zonder sterren, wist zij hem te verjagen, maar steeds kwam hij terug.

Eindelijk, den avond van den zesden dag, de kapel, nog ver weg, voor haar op een grijze rots met, in de zijden, uitschietingen van rechte boomen, zonder veel blad, als speren uit het gesteente stekend. De kapel, een dikke dom, donker-grijs op het stoffigbleeke rotsgrijs, en op het bolle dak flauwe schitteringen tusschen bleek-blauwe steenen als in een koningskroon. Daarboven een slank kruis in een bleeke streep licht, een machteloos zonneschot door de wolken.

Margareta op eens zonder pijn, zonder vermoeienis, vol aandrang daarheen te loopen, maar nu, voor het verlangde, was het haar een zonde er gemakkelijk te komen. Zij boog de knieën in het zand, en kroop voort - ongeduld in gewilde langzaamheid - tot op de rots. Toen was het nacht.

De kapel. Teêre trilling van kaarsen in de holle ruimte, en om de vlammetjes de duisternis als een zwarte damp, waarachter de wanden gegist werden. Omhoog, als zwevend

in den niet zichtbaren dakhelm, de bleeke goudglans van een lamp, en om een pilaar, grijs opschietend, zonder einde in de rookerige duisternis, houten snijwerk, glimmend bruinzwart, met donkere schaduwkloofjes. Op het wegvloeiende bleekrood van den tegelvloer, zware onbewegelijke schaduwen van niet te ziene dingen, en diepweg in het donker, vetgele vlammetjes voor de fijne bleekheid van hoogstaand ivoorwerk. Daarvoor laag-knielend twee menschen, nauwelijks te herkennen. Niets van hen te zien dan de ruggen, breed door sombere mantels, die zwaar afhingen.

Zij kroop tot achter hen, zwak om neer te vallen van angstig-blije afwachting, met hoog kloppend hart als in de keel. Doch gedurende haar zacht-smartelijk uren lang bidden maar geen verlichtend gevoel van bevrijding en loutering, geen zuiver-blanke hemelsche schittering voor haar oogen: het zalig zien neerdalen van Gods genade.

.....

Nog ongelukkiger dan vóor de bedevaart kwam zij terug in den toren, en ging tot een monnik, die in een grot woonde, en vroom was als geen ander mensch. Hij sprak van kastijding, en zij maakte een geesel van hard leder met spijkers aan het einde. Daarmede sloeg zij zich langs de ribben, met langzame zijdelingsche rukken als de punten in de bloedende huid waren, om nog meer pijn te hebben.

Ook deed zij vrome werken, verschonk haar kleeren, haar goed, en verpleegde melaatschen en andere aan afschuwelijke ziekten lijdenden zoo liefdevol en zacht, als minde zij hun lichamen teederlijk. Zij troostte stervenden en als iemand zoo slecht geleefd had, dat hij verdoemd zou worden, dan denkend aan zich zelf, weende zij bitterlijk, wrong haar handen vol wanhoop, en kwelde zich zeer over de ijselijke smarten, die hij zou moeten uitstaan. Doch groot was haar blijdschap, en vreugdetranen in haar oogen, als zijn vrome daden hem ten hemel zouden brengen.

Zoo gingen jaren van boetedoening voorbij.

II.

Een mare door alle Kristenlanden als een doodsrilling. De vorsten beefden op hun tronen, en het volk stroomde ter kerke, de handen wringend, vol groote vreeze. Zieners zagen zeeën van bloed in het avondrood, en als de schemering somber stemde, zij op marktplaatsen, in breeden kring van angstig-stille menschen, met luide niet onderbroken woorden en groote gebaren, geweldige slachtingen voorspellend.

Alle blikken vol angstige spanning naar het Oosten. Daar in Syrië, in Rusland, in Hongarije, overal tegelijk, een opdoemen, in niet te kunnen tellen aantal van kleine gele wezens met groote hoofden op dwerg-paarden, harig als honden en snel als gazellen. Door hun veelheid een slechts langzaam voortbewegen naar het Westen, maar zoo onweerstaanbaar als een zondvloed, en evenals deze stuwden zij vluchtende volken voor zich uit.

Hun heerscher Tamerlan; voor velen de Antikrist, geboren uit den stam Dan, en een duivelszoon, omdat de Booze bij zijn zwangere moeder was ingegaan.

Zijn veldheeren waren Cadan, Szereth, Peta en Baku. De laatste viel in Hongarije. Op goeden Vrijdag brandden de dorpen om Pesth als hooischelven, en in de woestijn Molu aan de Sajo sloeg hij koning Bela in zijn wagenkamp.

.....

Margareta van dit alles onbewust. Zij, onder de verschrikte, tot vlucht bereid zijnde menschen, in een nevel, van vrome afzondering. Maar, op een morgen in het dorp, zij toch verwonderd over de stilte. Haar mager, donker lichaam heel alleen gaand in de breede zonnestrook tusschen de houten huttenrijen.

Alle deuren open, leeg-klapperend door den wind, en door dit geraas heen een kalmte in het windsuizen, als op uren afstand van menschen.

Haar oogen groot, als bij een met schrik ontwaken, en met een stijgende onrust door het voorgevoelen, dat iets buitengewoons gebeurde, zij overal rond, huis in, huis uit, maar nergens een mensch. Zoo tot bij den weg naar de

heuvels. Voor haar de wijde ruimte; droge wit-gele stoppelvelden, en daartusschen donkere lappen weeke aarde, glimmend als plekken zwarte huid, met een witte dauwwazigheid er over. Ook schitteringen van plassen, en hier en daar een krommend stammetje, bleek opgrijzend in het jonge bladerbeweeg. In de verte een dampige zilvergloeiing van lentewarmte, waarin de heuvels teerblauw opnevelden in zacht áfgebroken belijningen, bijna wazig-grillig als drooge houtrook.

Dwars door het land in zonderlinge slangenkronkeling de weg, grijs-wit kalkachtig, hoog als een dam en vol steengeflikker. Daarop, nog verweg, een onrustig, donker gewiemel, waarin metaalglansjes, en steeds grooter en duidelijker: een ordelooze hoop krijgsvolk. En Margareta, vol schrik, bleef staan.

Eerst, ver voor de anderen, een ruiter, snel naderende met een nasleep van stof als een grauwe slakkehoren, traag wegtrekkend. Hij als een vizioen voorbij Margareta, krampachtig gekromd op het nat-glimmende paard, dat dampte om den kop, en bloedde uit de zijden door het woeste sporengeploeg. Zijn handen klauwend in de manen als in een prooi, en om zijn hals een zwarte mantel, achter hem aan fladderend als een doodsvlag.

Na hem een andere man, aankomend met wilde luchtsprongen. Zijn bovenlijf geheel ontbloot, en op de glanzend mager-bruine naaktheid met ribbenuitbottingen, bloed en vuil ineengedroogd. Zijn enge hozen met een zwarte en een roode pijp, en hij loopend met open handen, het hoofd achterover, en speeksel in slingerende draden uit de mondhoeken als bij een paard. Vlak bij Margareta, de man een oogenblik stilstaand, doch onverwachts een vertwijfelde sprong, hoog als van een akrobaat, en met zijn lichaam vooruit als om te gaan zwemmen. Hij viel plat neer met uitgespreide armen, en uit zijn mond een roode plas, kringend om het niet te ziene gelaat.

En de vluchtende hoop nu nabij. Gedreun van zwáre passen, dof geschreeuw, zacht kindergeklaag, alles tegelijk -

een vreemd verschrikkelijk geluid. In de stofopstuwingen de snel onregelmatig voortgaande beenen, allen grauw onduidelijk, en daarboven, als gezien in rook vol zon, om voortploffende, wringende, vallende lichamen, bonte kleuren van kostbare stoffen, harnasschitteringen en somber-gore bedelaarstenten, alles wild dooreen. Onder hooge, geknakte mutspluimen aschgrauwe gezichten met de wijd-open mondgaten en nog hooger, als zilveren strooken, breede zwaarden, soms nederdalend.

Voor den troep, als een pijper zonder speeltuig, een oude vrouw in verflensd kanariegeel, de slappe bruine borsten, uit het afzakkende kleed dansende, de armen in stijve beweging als pompslingers. Zij struikelde herhaaldelijk, bleef dan staan, wrong de knokkige handen, en dikke tranensporen op haar rimpelig vuil mummiegezicht. Haar bloedige oogen op Margareta gericht, en zij, als voor een vijand uitwijkend, snel het veld in.

De vluchtelingen voorbij, het dorp door, en Margareta weer ziende in de stilte. Over de vlakte, al kleiner, de wegloopende vrouw. Een eentonig op en neer gaan van haar bloote zolen, en een opflapperen van de korte rok bij elken stap.

Op den weg, in de zon, het onbewegelijke lichaam van den looper, waarop een grauwe laag van het opgesmeten zand, met vliegen bij het wegdrogende rood om zijn hoofd. Margareta dacht, hij dood was, maar een onverwacht schuins opheffen van zijn naar haar toegekeerden arm, erg gekneusd door een hoef. En die bloedige ontvelde stomp, met gebroken vingers, aarzelend omhooggaand, was akelig naast het stille lichaam.

Margareta met een rilling achteruit tot aan een boom, en, onbewegelijk door ontzetting, strak ziende naar het bewegen. Maar een schaduwglijding over het lichaam, de arm omlaag voor goed, en voor haar een vreemde man. Onder een kubushelm met gedraaide horens, een vooruitstekend geelzuchtig gelaat, waarin diep lagen bruine flikkeroogjes, en de liplooze mondspleet bijna de ooren verbond. Van de kin tot over

den buik een mat metalen bedekking, puntig toeloopend op de borst, en ingelegd met zilveren slangen en hagedissen. Om zijn kromme, korte beenen fel-roode laken-windsels, strak aangetrokken, en zijne droog-bruine handen met lange nagels om het gevest van een lang gekronkeld zaag-zwaard. Bij hem een klein aschgrauw paard met korte gcspierde pooten en zonder manen; vreemd was ook zijn breede platte kop, als van een roofdier, met oogen, die schuins stonden.

De man zag haar in onbewegelijkheid aan, en ver achter hem in het veld de vluchtende oude vrouw met een ruiter naast haar. Het was als een gespeel van poppetjes, zoo klein waren zij, en zij bewogen zich onregelmatig, soms de vrouw plotseling uitwijkend, en de ruiter haar achterna. Op eens knielde zij, de armen omhoog, smeekend, boven haar het zilverflikkeren, en weg het gele lichaam in het hooge gras.

De ruiter terug naar den weg, langzaam, loom het hoofd gezakt, het zwaard slap hangend in zijn hand. Op zijn blanken, scherp uitstekenden vogelkopvormigen helm een zonnevlam, en daaronder als twee zwarte tressen zijn mandarijnensnor met de punten tot op de schubben van zijn slangengroen pantser. Hij schudde het hoofd, toen de andere op Margareta wees. Zij spraken lang in een sis-taal, en reden eindelijk naar de heuvelen, Margareta tusschen hen.

Een groote zaal met ronde zuilen van een dof-zwarte zachte steensoort, vol inkervingen, en erg geschonden, als ware daar-om gestreden. Daarop, platliggend, het houten dak, donker van ouderdom met groezelige kleurvlekken van niet meer te onderscheiden schilderwerk.

Het hout ook vol gaten, en daardoor te zien de blauwe luchthelderheid. De muren wit, doch vol bruine en zwarte vuiligheid, als in een stal, en met droge bloedvlekken en strepen; ook in een hoek het roode afdruksel van een hand. Dicht daarbij een kleine jongen, geheel naakt, groen bleek zijn huid, die strak gespannen was over de magere schouderuitbottingen en de te tellen ribben; zijn buik ingevallen, en

hij stond huiverend met tegen elkaar gedrukte beenen, het hoofd voorover, de handen plat op de borst. Een tiental passen van hem af, een grootere jongen met negerkroeshaar en dof-geel metalen ringen om armen en enkels. Een grove witte lap met vergulde franje om zijn lenden, afhangend tot op de stoffige bruine voeten, en daaruit slank opgaand zijn geoliede manilla-bruine romp, glimmend als gewreven mahoniehout. Hij had een boog, en schoot op den anderen, achteloos, zonder te raken, lachend om het linksche hoofd-buigen van den kleinen bleeke, als hij mikte. Het was een plagend doodmaken, en een oude vrouw, die zat op den grond, zag het aan. Zij geheel bedekt door een zwart-blauw zijden laken, waarop zilverschrift; een kostbare lap, medegebracht uit de aziatische steppen. En uit dit kleed, dat wijd over haar gespreid was, stak haar rimpelig tanig-geel hoofd, met pikzwarte oogflikkeringen in de diepe kassen, en met een verwarden blauw-zwart glimmenden haarbos,

Zij schudde haar hoofd van links naar recht, en neuriede eentonige woorden erg slepend, en de kleine martelaar zag haar aan, met bevende onderlip en angstige droefheid in zijn groot-geopende oogen.

Maar uit het midden van de zaal klonken stemmen. Daar, op een rood omhangen verhevenheid, een ruw getimmerde drievoet, waarop zat een groote man met een dikken kop, vuil bleek als brooddeeg, bedekt door een schuinstaande hooge muts van zwarte kroeswol, en daarin edelsteenschitteringen, meest safierblauw.

De muts tot over de wenkbrauwen, en angstwekkend zijn breede platte neus, waarop het lidteeken van een sabelhouw, en de grove haarlooze onderkin, die groot en ver vooruitstak als by sommige apen.

Om zijn log lichaam een vaal-groen gewaad, lang afhangend, bezet met groote kleurige stof knoopen, en waaronder, door de spleet van voren, het fonkelen van juweelen op den knop van een dolk.

Bij hem, op de verhevenheid, in een teer genot van fijne reukwerken, twee knapen, zijn oogenlust. Zij gehurkt in lange

dunne hemden, fijn als gaas, en onder de bleeke doorschijnendheid sneeuw-wazige vormen vol zachte aderblauwingen.

Hun lang rood-blond haar gefriseerd tot vreemde pruiken, grillig gepunt als bij Congo-negers, en zij zaten onbewegelijk als idolen en zagen naar eene vrouw in het zwart. en zeer bleek onder een hooge witte muts, die voor hen stond. Deze vrouw was Margareta, en de man bij de kinderen Baku.

Zij stond tusschen de twee Mongolen, en de veldheer staarde haar aan, eerst droomerig, zijn kleine oogen half gesloten, toen scherp haar lichaam schattend, maar hij begeerde haar niet, verzadigd door ander genot, en de wrevel over zijn onlust werd toorn tegen haar. Hij vroeg haar plotseling: ‘wie zijt gij?’

En zij, wel wetend waarom zij voor hem stond, in een op eens opkomende ergernis: ‘Ik heet Margareta en ben Kristinne!’ Dit met luide zegevierende stem, als een trotseeren.

Hij boog zich voorover, zijne neusgaten openden zich, zijn onderkaak kwam naar voren, en hij zeide kortaf, dat zij gedood zou worden, als zij haar geloof niet afzwoer.

Margareta schudde haar hoofd uitdagend, met innerlijke vreugde.

Haar geluk hoog, onvermengd, door het weten zonder twijfel, dat de zaligheid weldra haar deel zou zijn, en dit vooruitzicht was als een groote opvlammende heerlijkheid, waartegen de marteling verbleekte. Zij huilde even heerlijk-blijde tranen door het op eens inzien, dat, zonder haar vrome werken, zij nooit uitverkoren zou zijn geworden een martelaars-kroon te dragen, en het geluk scheen haar op te heffen, te laten loopen hoog boven de Mongolen, die haar uit de zaal brachten.

Het bracht een waas voor haar oogen, zoodat zij niet zag, dat zij ging door een nauwe straat van smalle hooge huizen van hout met overhangende gevels en puntdaken, zoodat de straf-blauwe lucht er als een gekartelde streep tusschendoor zichtbaar was. Voor de duisternis brandden er overdag toortsen, in ijzeren ringen aan de muren gestoken. Sommige der huizen waren rood, sommige geel, andere blauw beschilderd,

en het rossige onzekere licht bracht brutale tinten op de kleurige gevels. Boven in de straat dwarrelden door het roet-walmen donkere vlokken als een zwarte sneeuw. In de gevels poortvormige venstertjes als openingen in een duiventil, en daaruit zagen met luid gelach vele jonge meisjes, schaamteloos, halfnaakt, alsof zij zoo uit haar bedden waren getogen.

Allen erg verflensd met bleek bolle, gecoloreerde gezichten en slappe plooien in hun vleesch; allen in het haar een geel papieren vlinder - het teeken van haar beroep, en zij in dolle pret met open monden van pleizier over een dronken dwerg in een zwart, lang hangend kleed van kostelijk laken, en op zijn groot, tusschen de schouders gedrukt hoofd, een tophoed vol roode pluimagiën. Hij danste in het slijk met drollige bewegingen van zijne handen. en sloeg met zijn lange, gele snavelschoenen zoo op de straat, dat het leek als klapperde een molenrad.

Ook waren er speellui met allerhande instrumenten, die maakten groot rumoer door den drank, en Margareta, die de schelle geluiden als in een roes hoorde, geloofde bazuin-klanken te vernemen.

Maar toen zij met de Mongolen nabij was, verstomde alles van schrik. De luiken werden dicht gesmeten, en de huizen treurig gesloten in het vuil-roode onzekere fakkellicht. De dwerg kroop zelfs in een hoek, en begon vreeselijk te huilen, hardop, als een angstig kind.

Uit de straat op een afgesloten pleintje, geplaveid met vuistgroote ronde keien met beloopen groen op het grijs, en in de voegen roode vochtigheid.

Bij een kuil, waaruit een naakt been opstak in bleeke stijfheid, een vreemd oud man. Hij zat op een bankje, en bekeek door een bril met groote ronde glazen, in hoorn gevat, een blank hakmes. Zijn hoofd geheel kaalgeschoren, de been-gele schedel vol rimpels, en naast hem op den grond een dompermuts, als goochelaars dragen, met wit krijt bestreken. Om zijn mager klein lichaam een engsluitend paars kleed uit één stuk, een soort hanssop van achteren toege-

knoopt, met op de borst een zilveren doodskop, en overal bloedspatten.

De Mongolen met Margareta bij hem, en hij in eens op, naderend met buigingen, de linkerhand plat op het hart. Zij zag niet den stijven glimlach op zijn gelaat, dat was als een masker: een te ruim vel, safraangeel, vol groeven, hangend om de kaken, want haar oogen strak naar boven in droomerige oplettendheid. De oude man zette zijn bril af, en zijn wimperlooze oogen, met in een plooi overhangend bovenlid, waardoor hij vreemd droefgeestig keek, knipten zenuwachtig.

Rimpels in zijn slap voorhoofdvel, en hij nadenkend wreef met een hand langs zijn kin, als ware hij een geneesheer, die bij een hopelooze zieke stond. Maar op eens zijn gezicht opklarend, hij weer veel buigend voor de Mongolen, steeds achteruitloopend naar zijn bankje en van daar terug met een langen priem, dun als een breinaald.

Margareta onbewust, dat men haar linker arm ophief. Haar trekken vol geluk; het hooge blauwe boven haar open-gespleten, en in een goud-witten glans de nevelgedaante van den grijsaard, met den langen baard en den spitsen schedel, haar blij wenkend, en een teêre lichtkrans daalde neêr, op het oogenblik, dat de beul met groote kracht den priem onder den oksel tot in het hart boorde.

Kinderen. Door Jac. van Looy.

't Is een maand of wat geleden, het was in Mei, de boomen liepen al uit, het stramme winterhout langs den Amstel kleurde al van jonge botsels, dat ik eens thuis-komend van een boodschap, op de trapdeur van mijn werkplaats met wit krijt geschreven las: ‘Mijnheer! Cor en Jo zijn er geweest’.

Het waren groote letters, vol knoeien en vingervegen, moeielijk geschreven door een kind met het handje vooruit gebukt naar 't laag paneel; het waren woorden dwars en haastig over het ruwe hout gekrast, door een kind bang dat ze zal worden betrapt terwijl ze doet wat niet mag; schotsch en scheef schrift, slordig van een schoolkind dat zonder blinkert nog niet recht schrijven kan.

En ik was naar boven geklommen, met de plotseling opgeroepen herinnering in me aan die twee alweêr bijna vergeten kinderen: de beide meisjes in hun kleurige kleertjes, Cor en Jo. Het was nu wel een jaar al geleden, dat ik ze op straat tegenkwam, Cor sjouwende met een zak waschgoed, kleine Jo meêgetrokken aan de hand achter haar aan. En ik had ze gevraagd waar ze woonden en toen moeder het goedvond waren ze bij mij gekomen, geregeld een tijdje lang, 's Woensdags- en Zaterdagsmiddags wanneer er geen school was, en later ook des Zondags..... Maar vijf minuten naderhand was ik ze alweêr vergeten, dat gaat zoo.

En het was wel al in Juni, de zomer kwam in het land, de lucht werd warm, de boomen van den Amstel stonden sterk al in de kronen van hun gebladert, dat ik, werkende, werd geroepen door een luid en haastig schellen. O dat zal een puistje zijn, de klepel luit na, klingeling, als de klepklep van vluchtende kindervoetjes.

Beneden zag ik eerst niemand, maar uitkijkend toen, aan het padeinde twee meisjes staan, als betrapte bengels, half achter het loodsje van het gesloopte raadhuis; maar ze liepen niet voort toen ik met den vinger dreigde.

Hè, dat waren Cor en Jo. Het ging moeder zeker goed. Ze waren zoo netjes in witte zomerjurken, met witgesteven boezelaars en groote stroohoeden droegen ze, als de rijkelui's-kinderen die aan het strand dragen met crème linten in de halsjes hangend. Ze stonden als prentjes uit de Gracieuse, allebei met een houten hoepel, rechtop in hun hooggeregen zwarte laarsjes.

Ja, dat waren Cor en Jo... en ik wenkte, ik wenkte... Kom maar hier, ik zal je niets doen... maar zij durfden niet... ze gingen voort, schoorvoetend, omkijkend, nog eens en nog eens, maar toen voor goed weg.

En ik ging weêr naar boven met de plotseling opgeroepen herinnering aan die twee kinderen in mij, een herinnering van blond goud en purper, van rood en blauw.

Een kwartiertje later lag ik op mijn kanapé en de oogen dicht.

Daar zaten zij, Cor en de kleine Jo in mijn armstoel, plaats genoeg voor beiden.....

- 'Vertel maar door Cor... Jo... nu eens je handje goed... je beste beentje vooruit'.
- 'Ja menheer'.
- 'Kom Corr..?' Jo brauwde een beetje, wat de schoolkinderen grootsch-praten noemen.
- 'Nee, nou eris wat anders', zei Cor.
- 'Wat dan?'
- 'Ik zie, ik zie wat jij niet ziet'.
- 'Ik begin, nee jij'.
- 'Nee jij,..... toe nou'.

- ‘'k Mot toch eerst wat zoeke’.
- ‘Heb je alwat?’....
- .....
- ‘Ik zie, ik zie wat jij niet ziet’!
- ‘Hoe ziet 't er uit’.
- ‘Als een oliefant’.
- ‘Nee! da's flauw, dat heb je van menheer afgehoord’.
- ‘Nou, rood dan’.
- ‘Die potjes’.
- ‘Nee’.
- ‘'t Schilderij’.
- ‘O, nee’!
- ‘Die boeken’.
- ‘Welke’.
- ‘Die!’
- ‘Denk om je handje, Jo’.....
- ‘Ja menheer’.
- ‘Is dat nou rood’ smaalde Cor.
- ‘Nou, weet ik 't’.
- ‘Geef je het op’!
- ‘Ja’.
- ‘Je jurk’.
- ‘Hè..... nou ik’.
- ‘Nee je mot eerst raaijen’?
- .....
- ‘Ik zie, ik zie wat jij niet ziet’.
- ‘Hoe ziet het er uit’.
- ‘Als een olifant’.
- ‘Nee da's valsch’.
- ‘Nou, goed, blauw dan’.
- ‘Jouw jurk’.
- ‘Mispoes’.
- ‘De lucht’.
- ‘Je brandt je, je brand je’.
- ‘'t Gordijn’... haastte Jo.
- ‘Je brand je.... wat heet, wat heet’.
- ‘Dat papier’ zei Jo, wijzend met haar voetje.

- ‘Nee je word weêr koud’.
- ‘Zeg het nou maar’ vleide Jo.
- ‘Nee’ hield Cor vol.
- ‘Dan zal ik zeggen... zie je... dat jij... gisteren met een jongen gestoeid heb’, zei Jo beduidend, langzaam de woordjes met haar hoofdje beknikkend.
- ‘Jij ook klikspaan’!
- ‘Sliep uit... moe gelooft het toch niet; ik ben nog niet eens zes jaar’.
- ‘Nou daár dan, de portefulje’.
- ‘Nou ik’.
- ‘Nee, ik schei er uit’.

Cor zat met eene hooge kleur, met een pruillip voor zich uit te kijken.

- ‘Hè! Cor wat zet je een vogelverschrikkersgezicht... ik word er knorrig van’.
- ‘Nou, die Jo plaagt ook zoo’.
- ‘Kom, zoo'n kleine meid’.
- ‘Hoo maar... 't is wat een kat’.
- ‘Kom, wees jij nu de wijste. Zit jij dan maar eens goed, je hand zoo... je weet wel’.

Daar zaten ze mekaâr stilletjes te duwen en stompjes te geven, totdat Jo het uitgiegelde en Cor zei:

- ‘Vertelt u nog eris wat, zooals laatst’.

.... En ik hoorde mezelve vertellen gaan over schelmedieven en dwergen en draken, die ik ze soms op den grond met een stuk krijt voorteekenen moest, half vergeten uit sprookjes, half gedachteloos. Maar ik knapte ze onderweg wel wat op; het kwam er zoo juist niet op aan. Het verhaal van den smid die de koningsdochter redden ging uit het hol van den draak, die door zijne kameraden in het donkere gat werd neergelaten, terwijl hij dapper riep: ‘laat zakken... laat zakken,... laat honderd en duizend voet zakken’; die den draak met zeven koppen versloeg, en toen de koningsdochter aan het touw bond en haar door den metselaar en den timmerman, ‘haal op! haal op!’ naar boven hijschen liet. Hoe die twee met de schoone koningsdochter op den loop gingen

en den smid vergaten; hoe die alleen achter bleef treuren in het hol en een viool vond en er op spelen ging van droefheid; hoe er toen duizende aardmannetjes kwamen, met een: ‘wat blieft u mijnheer Koning? wat blieft u mijnheer Koning?’ Hoe hij toen gezegd had: ‘ik heb honger’; en hoe hij banket gekregen had en bier en alles wat zijn hart maar begeerde. Hoe hij toen de gouden zon en de zilveren maan en de diamanten sterren in dat hol had zitten oppoetsen en als zij klaar waren, weêr op de viool was gaan spelen, dat deed hij altijd als hij wat noodig had, en tegen de aardmannetjes gezegd had dat hij er uit wou. Hoe ze toen allemaal op mekaâr waren gaan staan en hoe de smid, zie je, op hun schoudertjes als langs een ladder was naar boven geklommen; hoe juist toen hij bijna boven was, het onderste mannetje inzakte omdat deze even in zijn handen spuwen moest, zoo zwaar was het. Hoe hij er pas voor den derde maal uitkwam en bij den koning aan het hof zei, dat hij het was, die de koningsdochter met de lange witte haren gered had; hier waren de gouden zon en de zilveren maan en de diamanten sterren; en de koningsdochter die juist trouwen ging zei het ook, want ze had in den metselaar, begrijp je, niets geen zin. Hoe die toen op de bruiloft van den smid werd opgehangen, omdat hij een dief geweest was en ook een moordenaar, want hij had den timmerman onderweg in de schuimende rivier gegooid om de koningsdochter alleen te hebben, en hoe ze toen.. oef.... allen samen lang en gelukkig hadden geleefd’.

En wanneer de kleine Jo, onder het strakke luisteren, van den stoel wat afzakte, werd ze er door Cor ‘wacht u even mijnheer’ weer opgetild, en dan ‘nou’ en ze knelde haar zusje even hevig tegen zich aan, in een opvlieging van liefde vragend: ‘hoe vin je het?’ en Jo dan prompt terug: ‘ik vin 't wel mooi, jij ook?’

O, het was zoo moeielijk geweest om de verveling van tien minuten op een stoel te moeten zitten, niet zóó maar of op school, om de slaperigheid van de zolderwarmte uit die twee kinderen te houden. De Zaterdag- en Zondagmiddagen, vooral wanneer de late zon door het geschermde zolder-

venster was komen vallen, den wand achter de stoel verguldend, purperend Cor en Jo in hun roode en blauwe kleêrtjes, hun lichte kindergezichtjes beduisterend, maar toch zonder schaduw, boven het leêr-zwart van den ouden leunstoel.

.....

In de rustige ruimte van deze heuchenis, zooals in vlak water dat te rimpelen begint, komen nu vele kleine herinneringen elkander verdringen om te vervloeyen weer in hun effen gang...

Cor ging op de armenschool. Jo zou er met het voorjaar heêngaan, Vroeger ging Cor op eene tusschenschool, maar moeder, ziet u, zei, dat er op deze school beter geleerd werd. Maar de meisjes en jongens waren hier lang zoo aardig niet als op de andere; ze moesten zoo dikwijls hun handen gaan wasschen, zoo vies; en ook most je altijd in de rij loopen wanneer de school uitging. Ja, die Cor was zoowaar al een ‘nest’... Moeder hield er de hand aan. Ze was trotsch op het lange blonde haar van Cor en Jo; alle avonden voor ze slapen gingen, al had ze het nog zoo druk met strijken en al was Jo op een stoel in slaap gevallen, het haar moest in papillotjes worden gezet, daar hielp niets aan; en Zaterdags werd het uitgewasschen en dan Zondagsmorgens na 't verschoonen gepoetst en geschuierd, ‘want haar moet droog zijn, zei moeder, nat haar staat gemeen’.

Moeder streek voor de menschen en vader, ja, ziet u, onze eigen vader is het niet, die is allang dood, we zijne met zijn zessen.... vier van vader, ik en Jo, wij zijn van moeder.... wij zijne roomsch, maar vader is griffermeerd; als ik genoeg geld met bij u komme verdiend heb, dan word ik met Paschen angenomen; moeder had verlêên jaar geen geld voor een anneemsjurk en we motten dan, moeder en Jo ook, allemaal heel nieuw ondergoed aan hebben, alles mot dan nieuw zijn, ziet u, en dat kost veel geld, Van grootmoe krijg ik wel een boel, want die is baker, maar vader heeft al in heel lang geen werk.... vader liep vroeger voor een begraffenisbos, en toen is hij aan de Parkschouwburg geweest.....

Vader, daar kwamen ze nooit overheen. Als ik nu aan

de jonge woorden van die kinderen denk, dan zie ik op 't gezicht van Cor de ouwelijke armelui'splooi van huilerigheid weêr... maar dan de oogen van Jo, groot rond.... en haar mondje aan het babbelen over knikkers en vliegers en dat ze gauw met Cor mee naar school ging.

Eens op een Zaterdag kwamen ze niet en ik was naar hun huis gegaan om te zien wat er aan scheelde. Zij woonden in een van die straten met beroemde mannennamen, achter de Muiderpoort, No.... 2de étage achter.

De eerste keer bij het vragen kwam moeder zelve voor, naar beneden geroepen door Cor, en ik was verslagen geweest een oogenblik om de opvallende magerte van haar gezicht, bleek en overspannen.

.... Stil komen ze aan de herinneringen, geleidelijk en zij worden beelden....

De vrouw stond op den drempel der deur in den vollen dag; een wit ochtendjak droeg ze boven een zwarte rok. Schichtig keek ze even uit en toen mij aan, met grijsgeele oogen die vochtig en snel leefden; zij had een gretigen kop met heftige hooge jukbeenen, met ietwat als in verlangen vooruitstekenden mond met even open lippen; met een kin vierkant, vol onnoozelheid even achteruit gegroeid. En terwijl ze sprak had ze zorgvuldig de plooyen van haar jakje op de borst dichtgehouden en met de vingertippen van haar andere hand, telkens aan haar lippen bevocht, getracht zoo haar kringelende haren die maar niet recht wilden zitten, weêrbarstig, op haar voorhoofd vast te plakken, dat als in verwondering eenigzins verstijfd boven haar oogen zich spande.

En zij had in nette woorden met zacht afloopende spraak, met een zweem nog van verarmde distinctie, na veel inlichtingen toegestaan van Cor en Jo een portretje te maken; alsof 't een gift voor haar te geven geweest was, een weinig uit de hoogte, vermeed ze over geld te praten. ‘Maar u begrijpt, alleen 's Woensdags en Zaterdags.’

Doch dien Zaterdag stond de deur aan, wijdopen met de trap er achter... de middag was heel heet, de straat lag te braden onder de zon. Een eindje vér speelde Jo in haar

kleurige kleertjes met andere kleuters op een geelblinkenden zandhoop, tusschen gebukte blauw geboezeroende stratenmakers. Het kind zag me niet, een schel was er niet, dus klom ik maar naar boven.

De trap op kwam me een geweldig krakelen tegen, een hooghuilende vrouwenstem en het hoonlachen en het vloeken van een verzopen mannengeluid. Boven, dalend van de derde étage, ging een lummelige vrouw langs de leuning voorbij, de hand onder 't schort; ze schudde haar hoofd meêwarig: ‘och, och watte gedoe.’

‘Nou, gofferdomme, laat me dan schieten’, stommelde de mannenstem van achter de deur, 2de étage achter; maar in een radsnelle wieling van verwijten, in een vliegende drift van woorden en uitroepen, woedde en stormde de vrouwenstem die in de tranen hikte.

.... Ja, jij, hé! jij mijnheer met een boord om.... geef me eerst geld om het goed te lossen dat ik gisteren door Cor naar de lommert heb laten dragen, ja jij, schele vent, jij maakt nog een dievegge van me,... och mijn Jezus, hoe kan het bestaan, jij leeft van mijn, jij zuigt mijn uit, in vijf weken, ja vijf, tel ze maar op je vingers na, heb ik nog geen gulden van je ontvangen... Daar zit je nou te lachen... ellendige kerel... wie zal de huur weêr betalen hé.... zoek werk... maar dan worre je handen, je pooten vuil, God beter 't!’

- ‘Mag ik er asjeblieft uit? mevrouw Haberniks!’ overschreeuwde de man haar.

- ‘Nee, je zal zitten blijven, kale sinjeur! wou je nog meer de mijnheer gaan uithangen van mijn geld... ik ploeter me dood, ik wor gek... mijn Jezus, mijn Jezus!’

- ‘Mag ik er as je blieft uit, mevrouw’.

- ‘Hou je koest zeg ik je, izegrim ‘hoor je me niet, doorbrenger, lap, op je stoel zal je blijven.... God, kerel blijf zitten.’

En in een zenuwige bui van snikken, drong er toen een kamer vol hol woest leed naar me op van achter de deur; een smak met een hard ding viel, wilde voeten holden aan

en met een knak knerpte het slot aan de binnenkant om, ratelend werd de sleutel uit de deur getrokken....

Hoe was ik toen dien middag eerst na meer dan een uur durven terugkomen, of ik het helpen kon.... en 'k was maar blijven loopen, loopen, de stad een eind in, en toen terug, langzamerhand.

Jo zag me, en kwam hard aantrippelen.... ‘wel, waarom zijn jullie er niet geweest?’ - ‘menheer, Cor is uit’.

Boven, aangeklopt aan de deur weêr; kwamen er voeten en de sleutel knerpte terug. Wit stond de vrouw voor me, vragend met haar geelgrijze oogen.

- ‘O!... komt u binnen, mijnheer.’

- ‘Ph, wat is 't hier warm.’

- ‘Ja, 'k vraag u wel ekskuus, dat u in zoo'n rommel komt, maar u begrijpt, 't is Zaterdag.’

- ‘We moeten allen werken, jufvrouw, geneer u niet, ik kwam maar even vragen....’

- ‘Ja, u zult me niet kwalijk nemen, hoop ik, maar ik kon Cor onmogelijk missen van middag, ze moest naar de klanten, ik kan zelve niet weg.’

Haar gezicht was rood en warm gebroeid, onder haar oogen waren blauwe wallen.

- ‘Kunnen ze morgen?’

- ‘Bepaald, ziet u ik had Jo wel gestuurd, maar die weet alleen de weg niet en die durf ik ook zoo'n end niet alleen wagen.’

Ze praatte nog even door.

- ‘Dus morgen,.... dag jufvrouw.’

- ‘Dag mijnheer.’

In mijn geheugen komt nu die kamer terug met zijn streepjesbehangsel als met lange tranen bestraald, kaal en hard in de hoeken... een leêggedragen kamer met een vloer zonder kleed. Dan een kanarivogeltje dat triptrap, in eeuwige beweging door zijn kooitje sprong, als een overschot van weelde bewaard, op de vierkante schuiftafel onder het open raam geschoven, verdwenen bijna achter een stapel wit strijkgoed. Half voor de glazen een omgespeld laken tegen het inkijken s'avonds bij het naar bed gaan en daar-

achter, buiten, goudelde de late zon boven de tuintjes hangend, tusschen de benedenhuizen en de huizen van den overkant. Het geklok van kippen kakelde naar boven in het warme stoffige licht, een zon die ge niet zien kunt, zonder aan muggen te denken. En de kamer zelve snikheet, want onder de schoorsteenmantel hurkte zwart en metaal-gedrochtelijk een laag strijkkacheltje, rood-gloeiend en gestookt uit zijn vier gaten in de rondte, en met strijkbouten behangen. Van de tafelpunt naar een even hooge schraag ging een strijkplank, omwoeld met een oude deken, vol schroeiplekken van een gebakken kleur; een stuk strijkgoed plat en blank er op met een wachtende bout. Zoo dwars van de tafel naar de kachel lag als een barricade de strijkplank. En er achter in den aldus afgeschutten kamerhoek lummelde, op een stoel, een man, met zwarte kelnerachtige platte pommade-haren, die in zijn overhemdsmouwen van de warmte zat te puffen en met zijn armen geen raad wist. Hij zat zot-schelig te kijken uit zijn zweetenden kop in een verstroefde grappenmakershouding, averechts; zijn neus en kin bogen naar elkaâr uit zijn lang gezicht, Napoleonskop tot een Jan Klaasen voor een poppenkast versneden; langs zijn wangen dotte een paar koteletjes als bij een oud militair; zijn hals stijf en onverdraaibaar zat als gestampt in een hooge staande boord. En zijn oogen, hadden ze naar het raam gekeken of naar mij, oogen zonder blik. Gedwee zat hij gevangen achter de strijkplank, zijn vrouw stond er voor met de hand aan de plank, en toen zij met mij praatte, had ik wel gezien dat zij onder haar jakje niets aan had.

En mijn herinnering verbeeldt me, aan de andere zijde van het raam, tegenover de deur, een optrapje en een inzicht in een keukentje met een bedsteê; en op de bedderand met hangende beenen zittend, een opgeschoten jongen, ook in kraakwitte hemdsmouwen, die den neus en de kin van den man binnen had en een even hooge boord om zijn hals...

.... Maar den Zondag daarop waren Cor en Jo weêr gekomen... en daarna weêr....

Toen eindelijk het portret weg moest had Cor gevraagd

of moe het ook eens zien mocht, en ze waren er geweest moeder, grootmoeder kwam ook meê en Cor en Jo...

Daar waren ze.

Jo trok moeder aan de hand vooruit naar binnen, en dadelijk thuis: ‘kijk moe, dat ben ik.’ Cor volgde met grootmoeder, een zwaarlijvige vrouw, die zich door de deur heenwrong, een vleezige doorvoede kop, met rood geaderde wangen onder een stijve bakerskornet. Ze had een groenige paraplui bij zich, waar ze op steunde en in haar dribbelenden gang schoven haar stijve rokken langs den grond, als wibbelde ze in een ton. En naar overal met de oogen te gelijk snuffelend riep ze als haar kleinkind hardop: ‘waar zijn Cor en Jo? waar zijn ze nou, waar zijn ze nou..... o, zijne ze dat?’

Moeder was in een paarsch katoentje en haar hair strookte bijna platgestreken onder een stemmig kapothoedje vandaan, behagelijk met een dof lint om de wangen gestrikt, en een klein snoeperig zwart zijden boezelaartje had ze voor als een jong getrouwd vrouwtje dat om een boodschap uit is. Ze stond haar geschilderde kinderen te bekijken, dicht bij en dan wat op zij uitbukkend, gekleed, nu niet zoo mager, slank, had ze in al haar doen de bekoring nog van een vroegere elegance. Een geurtje van Eau de Cologne wademde vooruit toen ze aanliep. Cor stond nu naast haar en 't was opvallend hoe ze op haar moeder geleek, dezelfde wangen en dezelfde mond.

- ‘Vindt u dat ze lijken, juffrouw’?

- ‘Jo wel, maar Cor niet zoo erg’.

Doch ze had maar even tijd gehad... Zie... ze riep al gauw Cor en Jo, en terwijl ze bedankte, waren haar oogappels als twee oude munten geweest. Met haar beide kleurige en opgeschikte kleinen was ze gegaan als een blank dienstmeisje dat wandelen gaat met de kinderen van mevrouw.

Maar de oude baker bleef nog wat praten. Zij woonde aan deze zijde van den Amstel; en aldoor aan het woord, vertelde ze zich uit boven haar rusteloos dribbelende beenen. ‘Ik baker altijd in groote huizen, en woont U hier, hoe is 't mogelijk,

en daar zie ik ook veel schilderijen, prachtig; mijn man is zeeman geweest, ik heb maar een kind en dat is zij'.

En ze had de handen in elkaâr geslagen, God, God!' roepend en klagend, met haar schommelbuik aldoor keerend, en.... o, dat kind.'

Het was altijd een domme meid geweest die in haar verderf wou; 'ik heb mijn best genoeg gedaan, dat moet u niet denken'. Toen ze achttien was had ze kennis gekregen aan een jong rijk mensch en ach, u zult dat ook wel weten, als die dingen in een mensch vallen, daar is geen kruid voor gewassen. Tien jaar lang was het goed gegaan. Ze had twee kinderen gekregen, dat waren Cor en Jo. Ze had het toen heel best... maar u begrijpt, hij werd wat ouder... hij moest gaan trouwen; wij arme menschen zijn maar ondergeschikt, dat zal u ook wel weten.... Groote goedheid, als ik nog aan die tijd denk; verdoen wou ze zich mijnheer. Eens hebben ze d'er uit 't water gehaald, meer dood dan levendig. Langzamerhand was het bijgezakt, toen was ze met het geld dat ze had een zaakje begonnen. Ze was altijd heel knap en handig in die dingen en door mij heeft ze ook veel klanten gekregen, veel groote lui.

Maar toen heeft ze, God-mag-weten-hoe, kennis gekregen aan die slampamper en die was al heel gauw met zijn heele rommel bij haar ingetrokken, een wewenaar met vier kinderen, en langzamerhand heeft ze alles ingeteerd, ziet u, en is ze zoo nakend geworden als een rot. Want hij.... de vent doet niks; aan werken daar heeft hij een broertje aan dood.... zij scheldt hem wel uit, maar ze werkt nacht en dag, het bloed onder er nagels vandaan. Telkens worden ze op straat gezet, maar hij loopt maar met een rotting en met een schoone boord om zijn nek... u zoudt hem uw laatste gulden te bewaren geven, als u hem zag... Hij is wel grappig, dat mot ik zeggen; hij kan zoo gek uit zijn slof schieten, dat je lachen mot of je wil of niet; maar 't is toch haar ongeluk, en als ik er wat van zeg, dan kijkt ze me zoo aan en vraagt; maar moeder wat wou u dan? 't Is een stumpert en een stumpert zal het wel blijven,

want al heeft ze er heele leven klappen gekregen, ze weet nog van geen gaan of staan.'

Zoo had ze gefilosofeerd, dribbelend, niet willend zitten gaan en driftig als ze werd telkens, stompte ze in de lucht met haar parapluie. En over haar zelve toen, en of ik van haar ook niet een portretje maken wou,... zoo met me wit boezelaar en me kornet op, die hooren er bij. 'Denkt u dat je zonder die in de groote huizen komt, pas op'.

Met veel omslag was ze eindelijk heengegaan.

.....

En vandaag werd er weêr gescheld, en het is daarom dat ik dit dingetje heb opgeschreven, even getroffen als ik me voelde om het langzame en eenzelvige gaan der dingen.

't Was Cor die voor de deur stond; langer geworden, haar hoofdje huileriger in den val van haar lange blonde haren. En om den hoek, half schuil achter 't kozijn, wachtte een ander meisje, bijna even groot, maar sterker, met zwart haar, kort, als bij een jongen.

Boven.

- '.... Je wordt groot, Cor!'

't Kind stond verlegen met de hand over de leuning van den stoel te aayen, als wou ze daar weêr gaan zitten.

- 'Je komt zeker vragen of ik je niet noodig heb. Ben je al aangenomen!'
- 'Nee mijnheer'.
- 'En waar is Jo'.
- 'Die legt in bed, mijnheer'.
- 'Is dat niet je zusje'?
- 'Ja, maar we zijne maar halve zusjes'.
- 'Vader laat vragen of u mijn ook niet eris gebruiken kan?' viel het zwarte kind in, een mond toonend waarin de tandjes wisselden.

En veel bij de-hander dan Cor, liep ze rond, en dat vond ze mooi, maar dàt niet, en toen weêr stil. 'Vader heeft verleê-jaar 't portret ook gezien op de tentoonstelling; hij vond 't niks niet aardig, maar er stond op: 'verkocht'.

- 'Zoo!'.....

Het kind begreep niet.

Ze bleven nog wat, ze aten een boterham, ze namen wat pruimen mee voor Jo, toen heb ik ze laten gaan.

.....

(13 Sept. NIEUWERAMSTEL.)

De Hervorming van ons Erfrecht door H.J. Biederlack.

> Qui vouldra se desfaire de ce violent préiudice de la coustume, il trouvera plusieurs choses receues d'une résolution indubitable, qui n'ont appuy qu'en la barbe chenue et rides de l'usage qui les accompaigne; mais ce masque arraché, rapportant les choses à la vérité et à la raison, il sentira son iugement comme tout bouleversé, et remis pourtant en bien plus seur estat.
> M. DE MONTAIGNE, Essais I, 22.

Aan de bespreking van het in bovenstaand opschrift vermelde onderwerp ga vóóraf déze opmerking van principieelen aard: dat ik, bij die bespreking, mij zal stellen op een sociaal-politiek standpunt. En wèl, - dit zij dadelijk gezegd, - op een standpunt, dat ik met dr. Jelgersma (*Vragen des Tijds*, Maart 1889) zou willen noemen: dat van het evolutionistisch utilisme. Het kan niet korter uitgedrukt worden, dan met deze samenkoppeling van twee bastaardwoorden, wier bedoeling volkomen duidelijk is. Ik meen nl., dat wij, in onze dagen meer dan ooit, bij iedere hervorming van ieder onderdeel ook en vooral der burgerlijke wetgeving, ons moeten afvragen: ‘hoe heeft deze maatschappij, waarin wij leven, zich in de laatste tijden ontwikkeld, en hoe dient zich dus ons recht te ontwikkelen om aan de behoeften dier maatschappij te beantwoorden en haar zich meer en meer bewust wordend rechtsgevoel te bevredigen?’ Het *Weekblad van het Recht* moge er akademisch-deftigjes den draak mede gesto-

ken hebben, - tóch blijft het gevleugelde woord van prof. Gierke: *Unser Privatrecht wird s o z i a l e r sein oder es wird n i c h t sein,* de beste en nauwkeurigste aller strijdleuzen.

De overtuigingen omtrent het verband tusschen maatschappelijk leven en recht, waaraan dat woord of die leus zoo warm uiting geeft, zullen in de allereerste plaats gehuldigd moeten worden bij eene beschouwing van het erfrecht[1].

Ieder, die van de historische studiën op dit stuk kennis heeft genomen, zal dat toestemmen, Hij weet, hoe ten alle tijde, juist en vooral bij het erfrecht, de leidende beginselen ten nauwste samenhingen met en hunne rechtvaardiging vonden in geheel den maatschappelijken toestand, geheel de maatschappelijke organisatie, al de voorstellingen, die het volk, in zijn recht-scheppende organen, zich daarvan vormde. Dat verband kunnen wij, voor de oudste tijden en ontwikkelings-stadia, niet altijd meer nagaan. Maar sedert de baanbrekende studiën o.a. van Sumner Maine (*Ancient Law and ist relation to modern Ideas,* 1871) is b.v. ook voor het oudste Romeinsche erfrecht dat verband hoe langer zoo meer duidelijk geworden. Waar, zooals in het alleroudste Rome of in den germaanschen en slavischen voortijd, de gemeenschap de bescherming des persoons aan eene, onder de dictatuur van den huisvader tezamen gehouden familie, of aan eenen anderen engen kring, overlaat, daar kan door den dood van het stamhoofd wel

1) Wanneer ik in dit opstel over hervorming van het ‘erfrecht’ spreek, ligt het volstrekt niet in mijn bedoeling, geheel dat onderwerp overhoop halende, in een overvloed van détails te treden. Alleen over de erf-*opvolging* in engeren en eigenlijken zin, - over het gerechtigd zijn van nabestaanden of Staat tot eene openvallende erfenis, en over het recht van eenen erflater, om in afwijking daarvan bij testament over zijn vermogen te beschikken, - wil ik het hier hebben. Niet over die vele, zeer zeker ook belangrijke vragen, die de *saisine,* de *hereditatis petitio,* de materiëele en formeele vereischten voor uiterste willen, de opvatting der beschikkingen daarin, de uitvoering der uiterste wilsbeschikkingen, alles wat op het aanvaarden, verwerpen en verdeelen van erfenissen betrekking heeft, betreffen. Voor zoover mijne lezers bekend zijn met de kritiek, die op al deze punten over onze wetgeving is uitgeoefend, zullen zij de noodzakelijkheid der zelfbeperking inzien, en voor één keer de fictie willen laten gelden, dat ons Burgerlijk Wetboek omtrent al die dingen niets te wenschen overlaat!

eene vervanging van den persoon des beheerenden, niet eene verandering van het eigenlijk subject der collectieve eigendomsrechten, geschieden. Eerst als de erkenning der individualiteit heeft plaats gehad, ontstaat een erfrecht, dat langzamerhand aan alle wijzigingen van het vrijheidsbegrip en aan iedere verandering in de eischen, die gemeenschap en familie aan het vermogen stellen, uitdrukking geeft. Geen gedeelte van het privaatrecht verraadt zoo duidelijk en onmiddelijk zijn verband met de algemeene beschavingstoestanden, als juist het erfrecht.

Het Romeinsche testamentaire erfrecht ontwikkelde zich eerst met de losmaking van het oude stam- en familiever band, waarna van een *quasi tacitum condominium* der *sui heredes* geen sprake meer kon wezen, tot het culmineerde in den regel der *L. XII tabularum: uti legassit super familia pecunia tutelave suae rei ita jus esto*. Naarmate veranderende maatschappelijke toestanden het begrip der *familia* naar het *jus gentium* meer en meer deden erkennen, deden steeds verder gaande wijzigingen in het *edictum praetoris* het erfrecht der *agnati* verkeeren in een erfrecht der *cognati*. Verdere evolutie der denkbeelden omtrent de eischen van het maatschappelijk belang bracht beperking der intestaatopvolging tot den zevenden graad en toekenning van legitieme porties mede.

Van de Germanen teekende Tacitus nog met verwondering op, dat zij geen testamenten kenden. Het gevoel van solidariteit was in de germaansche familie zoo groot, dat alleen het intestaaterfrecht mogelijk was: het familiegoed verwisselde veeleer van beheerders, dan van eigenaars. Eerst later kwamen, deels onder kerkelijken invloed, testamenten en daarnaast ook *Erbverträge* in zwang. Dan volgde de bescherming der *Notherben* of *Pflichterben* tegen de willekeur des testateurs. Hoe de feudaliteit het eerstgeboorterecht, en hoe de opkomst van de burgerij, naast dat adellijk en boeren-erfrecht, een poorterserfrecht ontstaan deed, kan hier slechts aangestipt worden. Ten onzent ontwikkelde uit het oud-Germaansche (Friesche en Saksische) erfrecht zich het Schependoms- en

het Aasdomsrecht, die in de zestiende eeuw, tengevolge van het toenemend verkeer tusschen de gewesten en van de grootere behoefte aan éénheid, zich verjongden.

In Frankrijk, waar het *pays du droit écrit* en het *pays du droit coutumier* oorspronkelijk tegenover elkaar stonden, waren later ook voor het erfrecht de feudaal-aristocratische invloeden van het grootste belang. Zij deden zich gelden, totdat de *Constituante* aan alle overblijfselen van het eerstgeboorterecht een einde maakte. Daar is een niet te miskennen verband tusschen de jonge uit de groote revolutie geboren maatschappij van nu één eeuw geleden en het erfstelsel van den *Code Napoléon,* dat het erfrecht *ab intestato* als regel erkende; de gelijkstelling van alle kinderen vooropstelde; de verdeeling der erfenissen onder hen regelde; met erkenning van de testamenten, de legitieme portie vaststelde; de fideicommissaire substitutiën zooveel mogelijk tegenging; en zoo veel meer. Dit alles kan hier slechts even aangeduid worden.

De Nederlandsche wetgever volgde, bij zijn dikwijls onderbroken arbeid tusschen 1816 en 1838, de door 't maatschappelijk belang bepaalde rechtsovertuiging van zijnen tijd, door van den *Code* het stelsel in hoofdzaak en in zijn modernste deelen te behouden, en het erfrecht *ab intestato* te laten berusten op het familiebegrip. Wel is waar, gaf de Regeering als grond er voor op: ‘de onderstelde genegenheid van den erflater.’ Maar die verklaring is, gelijk zoo menig regeeringsantwoord, dat we in Voorduin's *Geschiedenis en Beginselen der Nederlandsche Wetboeken* vinden, zeer ondoordacht gegeven; zij is in strijd met de feiten, waar immers de echtgenoot eerst komt na den bloedverwant in den 12^{den} graad, waar de overgrootouders eene legitieme portie en de broeders en zusters die niet hebben, waar de verst verwijderde bloedverwant in de eene linie evenveel kan erven als de grootvader in de andere linie. Prof. Diephuis zegt ergens, dat reeds de instelling eener legitieme portie op zich zelf in strijd zou wezen met het beginsel van vooronderstelde genegenheid. Hier is het alleen het familiebegrip, dat in hoofdzaak

heeft doen terugkeeren tot den ouden regel van het Aasdomsrecht: ‘'t naaste bloed erft 't goed.’ Maar waar de wetgever zich door dit begrip heeft laten leiden, heeft hij dat niet willekeurig gekozen uit de vele stelsels, die in vroeger tijden zoo al eens gegolden hadden; hij heeft gemeend, op die wijze aan de behoeften der handeldrijvende en industriëele maatschappij het best te beantwoorden, waar hij het intestaaterfrecht als regel behield, en, op Fransch voorbeeld, gelijkstelling der kinderen, legitieme portie voor descendenten en ascendenten, beperking der fideicommissen tot twee gevallen, enz. vaststelde.

Nu luidt de vraag, die hier wordt besproken: in hoeverre beantwoordt dit stelsel nog aan de behoeften onzer maatschappij? In hoeverre eischt het belang der gemeenschap, dat in die regeling verandering worde gebracht? Die vraag is van het hoogste belang, waar zij gesteld wordt ten opzichte van een rechtsinstituut als het erfrecht.

De sociaaldemocratie maakt zich over die vraag niet bijzonder moê. Niet, alsof, gelijk oppervlakkige lieden misschien zouden denken, zij haar zou beantwoorden met een doodeenvoudig: ‘schaf het geheele erfrecht, die alleen door *bourgeois*-juristen verdedigde instelling, maar af!’ Zóó eenvoudig acht ook de meest idealistische sociaal-democraat de quaestie niet. Zegt hij nauwkeurig zijn meening,[1)] dan zal hij antwoorden: ‘wij willen opheffing van den individueelen eigendom aan alle kapitaal, in den zin van productiemiddelen; deze moeten worden de collectieve eigendom der gemeenschap; alleen aan wat de Duitschers noemen de *Genussmittet* (voedsel, kleederen, meubelen, huisraad, boeken, kunstvoorwerpen, en zoo voorts) moet nog privaat eigendom kunnen blijven bestaan, en alleen voor deze voorwerpen, die een betrekkelijk zeer gering deel uitmaken van den nationalen rijkdom, en die na de door ons

1) Juist bij dit onderwerp mag er wel aan herinnerd worden, dat de wetenschappelijke sociaal-democratie niet naar Lassalle, maar naar Marx en Engels wil beoordeeld worden.

verlangde organisatie van den arbeid zich nooit zoo enorm in ééne hand zullen ophoopen, kan dan het erfrecht behouden blijven.'

Met de détails der regeling van het erfrecht in eene sociaal-democratische maatschappij, als met iets van betrekkelijk ondergeschikten aard, zal, wie dit antwoord geeft, zich niet veel verder willen inlaten. 'Wie dan leeft, die dan zorgt,' zal hij zeggen, en hij zal den vrager misschien verwijzen naar het aardige, vooral in ons land nog altijd lezenswaardige boekje van Schäffle (*Quintessenz des Sozialismus,* 1874).

Staat men niet op sociaal-democratisch standpunt, dan moet men in de door mij gestelde vraag meer belang stellen. Althans, wanneer men niet behoort tot de *satisfaits*. Dan zal men, ja, de door Marx en Engels en zoovele anderen gehuldigde waardeleer onhoudbaar achten. Maar dan zal men desniettegenstaande de juistheid erkennen van de door hen over onze sociale toestanden gevoerde kritiek, van de door hen gegeven magistrale beschrijving der maatschappelijke evolutie, van de door hen gedane aanwijzing der richting, waarin wij met noodzakelijkheid ons bewegen. Het is onmogelijk te ontkennen, dat het zich steeds meer en meer ophoopende privaatkapitaal een onevenredig groot deel tot zich trekt van de maatschappelijke productie, - dat dus de vruchten van den arbeid slechts voor een gering deel komen aan die arbeiders, die niets bezitten don hunne arbeidskracht, - dat, in één woord, hoe hooger het productief vermogen der steeds beter geoutilleerde maatschappij stijgt, des te slechter de distributie van het product plaats heeft, - dat we hoe langer zoo meer dreigen te naderen tot eenen toestand, waar de groote industrie het volk verdeeld zal hebben in een beperkt aantal groote kapitalisten en eene meer en meer geproletariseerde massa, welker ééne helft als industriëele reservearmee het arbeidsloon der andere helft op het laagst mogelijke peil helpt houden.

Wie van dezen toestand zich helder rekenschap geeft, zal zeker toestemmen, dat het ideaal *zou* wezen een Maatschappij als de door de socialisten verlangde: waar de gemeenschap,

de Staat, als eenige ondernemer, den arbeid zou regelen en verdeelen, waar ieder burger als arbeider in zijnen dienst zou staan, waar het arbeidsprodruct op strikt rechtvaardige wijze zou verdeeld worden over allen, die tot zijne verkrijging hadden medegewerkt, waar in één woord de gelijkheid voor de wet eene reëeler beteekenis en een tastbaarder effect zou verkregen hebben, dan thans het geval is. Maar dit ideaal, - zoo het al ooit bereikbaar moge worden, - zal zeker door de eerstvolgende generaties van ons geslacht nog niet bereikt worden. Laat u door dat ideaal boeien en fascineeren, en zoek, met den Schäffle van vóór 1885, het in bijzonderheden uit te werken; droom van de verwezenlijking der voorwaarden, waaraan eene socialistische maatschappij zal moeten voldoen, om te kunnen functionneeren; toch, - indien u de gave des geloofs nu eenmaal onthouden bleef! - kunt gij nooit den twijfel van u afzetten: of ooit het middel zal kunnen gevonden worden, om, met volledige kennis van het maatschappelijk consumptievermogen, den maatschappelijke productie-arbeid te organiseeren, daarbij het egoïsme van iedereen individuëelen arbeider in dienst te stellen van den gemeenschapszin, door rechtvaardige bepaling en toekenning van zijnen *vollen Arbeitsertrag*, zijn belang aan dat der gemeenschap te verbinden, zóó, dat de maatschappelijke voortbrenging er niet door achteruitga. Zoolang die twijfel niet is opgelost, zal men zich door de beschouwing van het ideaal niet mogen laten weerhouden, om vooralsnog te doen, wat de hand te doen vindt. Men zal dan hoogstens er toe kunnen komen, van de georganiseerde gemeenschap te verlangen, dat zij niet alleen door onderwijs, arbeidswetgeving, toezicht op fabrieken, dwangverzekering, en zooveel meer, de arbeiders-klasse steune en sterk make voor den strijd om 't bestaan; maar ook meer en meer die dingen zelf doe, die daarvoor vatbaar zijn (middelen van vervoer, bankwezen, levering van water, licht, warmte en beweegkracht); bovenal ook, dat zij den bodem expropriëere, zoodat de stijging der grondrente aan allen ten goede kome. Maar dan zal men tevens aan den Staat dezen eisch stellen: dat hij het Burgerlijk Recht (wie denkt hier niet allereerst

aan de *Haftpflicht* en aan het arbeidscontract?) in overeenstemming brenge met de veranderde behoeften onzer Maatschappij, - dat hij ook en vooral door dit middel zooveel mogelijk tegenga de blijvende opeenhooping van het grootkapitaal in weinige handen. Dit zal dan moeten geschieden, voor zoover het mogelijk is in eene wetgeving, die als grondbeginsel handhaaft: behoud van den individuëelen eigendom, ook aan productiemiddelen.

Zál dit echter geschieden, dan, - om met Prof. Drucker (*Begrip en Dogma in de Rechtswetenschap*, 1889) te spreken, - 'dan moeten de juristen, in Frankrijk en in Nederland, ophouden, struikelblokken op te werpen in den vorm van overgeleverde regels en eeuwige rechtsbeginselen. Welke die struikelblokken zijn? Vooropgesteld wordt als algemeen principe, dat de rechtsorde, en speciaal het privaatrecht, zich niet bemoeit en niet behoort te bemoeien met de verdeeling der rijkdommen, deze veeleer overlaat en behoort over te laten aan de vrije werking der maatschappelijke krachten ... Deze leer wordt door geene enkele positieve rechtsorde bewaarheid.... Wij zijn zoo vastgeroest in het denkbeeld, dat hetgeen wij voor ons zien het natuurlijke is, dat wij ons nauwelijks kunnen voorstellen, voor welke veranderingen het privaatrecht, ook met behoud zijner fundamenten, vatbaar zou zijn.' Van den sociaal-politieken hervormingsdrang zegt dezelfde hoogleeraar: 'moest ook deze beweging heengaan over de hoofden der juristen, dan ware dit niet alleen eene grievende krenking voor de rechtswetenschap, die hare beoefenaars, met inspanning van al hunne krachten, behooren af te wenden; het ware tevens in strijd met het algemeen belang. Ontbreken toch zou dan de rustige overweging, het kalme beraad, dat den echten jurist kenmerkt. Meer dan iemand is hij geroepen, het evenwicht te bewaren tusschen de krachten, die elkaar in de maatschappij bestoken. Houdt hij onverzettelijk vast aan het overgeleverde dogma, dan zal de strijd worden verscherpt. Wie de sociale stroomingen weet te leiden, is in waarheid meer conservatief, dan wie hardnekkig zich er tegen verzet.'

Moet de privaatrechtelijke wetgeving, zoolang zij van dit beginsel: behoud van den individueelen eigendom, ook aan productiemiddelen, uitgaat, noodzakelijk ook het erfrecht, - of liever: een erfrecht, - behouden? Of kan in zoodanige wetgeving elk erfrecht gemist worden?

Als ik deze vragen stel, dan (is het nog wel noodig, dit te zeggen?) bedoel ik er volstrekt niet hetzelfde mede, als bedoeld werd met de oude, door zooveel juristen in zooveel dikke boeken behandelde vragen: hoe het recht der erfgenamen uit het eigendomsrecht des erflaters af te leiden is? hoe dat recht juridisch te 'construëeren' is? of het recht, om een uitersten wil te maken, een uitvloeisel dan wel eene uitbreiding van het eigendomsrecht is? welke de 'rechtsgrond' van het erfrecht is? Al die fossile vragen laten mij volstrekt koud. Ferdinand Lassalle (*System der erworbenen Rechte*, 1861) had zich de moeite kunnen sparen, op die vragen in te gaan; maar zeer amusant is het, hem de conservatieve en dogmatische juristery op haar eigen terrein te zien bestoken, en hem langs den zuiver-dialektischen weg, dien zij daar gebaand had, te zien komen tot de voor haar verschrikkelijke conclusie, dat het erfrecht *eine juristische Unmöglichkeit*, anders gezegd: *ein grosses Missverständniss,* is!

Dezen strijd en deze conclusie mogen wij laten rusten, bij ons onderzoek naar de onmisbaarheid van een erfrecht. Dat onderzoek vooronderstelt de overtuiging, dat alles, wat naar een of andere rechtsorde bestaan heeft of bestaat, niet alleen noodzakelijk bestaan heeft of bestaat, maar ook in overeenstemming was of is met bepaalde maatschappelijke belangen en behoeften, en hierin, niet in de logische deducties der juristen, zijn rechtsgrond vond of vindt. Wie doordenkt, kan slechts één enkelen rechtsgrond erkennen: het belang der maatschappij, op dat tijdstip, waarop en in die omstandigheden, waarin het recht zal werken. Dat belang na te gaan, is de eenige taak van den wetgever. Of deze die taak zal vervullen, - of hij de maatregelen, tot verzekering van dat belang noodig, zal kunnen en willen nemen, - dat hangt af van zijne door allerlei partiëele belangen gedetermineerde inzichten

van nuttigheid, billijkheid en zedelijkheid, - van de ideëele en materiëele invloeden, waaraan *milieu* en tijdsomstandigheden hem onderwerpen, - van den strijd der belangen en van de wachtsverhoudingen in de Maatschappij, als wier rechtscheppend orgaan hij optreedt. Heeft de resultante van al deze krachten den wetgever dus de conclusie doen aanvaarden: 'de Maatschappij om mij heen leert mij, dat haar belang medebrengt, vooralsnog den individuëelen eigendom, ook aan productiemiddelen, te blijven erkennen,' - dan staat hij voor deze tweede vraag: leert die Maatschappij om mij heen mij, dat haar belang ook medebrengt, nog een erfrecht te blijven erkennen, en dat dit erfrecht deze of geene gedaante moet hebben?'

Een werkelijk verlicht wetgever, die in onze dagen zich deze laatste vraag stelt, zal eene eerste neiging moeten gevoelen, om haar ontkennend te beantwoorden. Hij erkent immers, dat zij, die de individueel-kapitalistische productiewijze in vele harer gevolgen verderfelijk noemen, groot gelijk hebben, en, alleen omdat hij het socialistische ideaal, zachtst uitgedrukt, vooralsnog onbereikbaar vond, heeft hij noode het individueele kapitaalsbezit nog behouden. Maar nu zal hij radicaler handelen; nu zal hij de aanspraken der maatschappij, der gemeenschap, op het vermogen van den individu handhaven. Die aanspraken, zegt dr. Von Scheel (*Eigenthum und Erbrecht*, 1877), mogen zich waarlijk wel doen gelden: '*Und zwar dieses nicht nur deshalb, weil Erwerb und Erhaltung von Eigenthum nicht ohue den S c h u t z einer höheren Gewalt, sagen wir kurz: des Staates möglich sind; sondern es giebt auch noch in einem weiteren Umfange eine fortwährende, wenn auch unsichtbare und von den Einzelnen kaum gewusste und noch weniger klar erkannte Betheiligung der Gesammtheit, welcher als einem Wirthschaftskreise der betreffende Vermögensbesitzer angehört und als deren Repräsentant der Staat auftritt, am Vermögenserwerbe. Dieser nämlich geht ja auch unter der Privateigenthums-Ordnung nicht so vor sich, dass der Einzelne seiner eigenen wirth-schaftlichen Kraft und Thätigkeit, sagen wir im weitesten*

und durchans guten Sinne: seiner Spekulation allein seine grösseren uud geringeren wirthschaftlichen Erfolge zuschreiben dürfte, sondern es tritt von der anderen Seite, auch abgesehen von der staatlichen Institution des Privateigenthums und neben derselben, jene von der Bestimmung des Einzelnen unabhängige volkswirthschaftliche Aktion der Gesammtheit hinzu, die wir im weitesten Sinne als Conjunktur bezeichnen dürfen. Das Resultat der wirthschaftlichen Operation jeder Wirthschafts-Einheit, der Gewinn wie auch der Verlust, entsteht also theils zwar aus der in ihr einheitlich waltenden disponirenden Thätigkeit, theils aber aus den Chancen, welche die Gegenwirkung der anderen Wirthschafts-Einheiten bietet. Wir dürfen auch sagen, jedes Einkommen setzt sich zusammen und jedes Vermögen bildet sich aus Arbeits-Einkommen und aus Renten-Einkommen und dem sich daraus ergebenden Besitze.'

Een wetgever, die tot dit inzicht gekomen is, - en die tevens wellicht de door Stuart Mill zoo welsprekend herinnerde moreele nadeelen van het erfrecht, vooral de gevaren voor het karakter van wie op eene legitieme portie rekenen kunnen, levendig beseft, - zou aldus kunnen redeneeren: 'wie vermogen verworven heeft, dat hij bij zijn dood zal nalaten, - wie derhalve, meer nog dan aan eigen arbeid en inspanning, te danken heeft aan de beschikking over kapitaal, aan den jegens dat kapitaal schatplichtigen arbeid van anderen, aan de beschermende wetgeving en administratie van den Staat, aan dien samenloop van omstandigheden in het maatschappelijk leven, dien de Duitschers *Conjunctur* noemen, - die moet tevreden zijn, dat hij zijn vermogen tot zijn dood heeft mogen behouden, en niet verlangen, het aan anderen na te kunnen laten; dezen immers ontleenen aan niets ter wereld ook maar de geringste aanspraak op dat vermogen; zijn zij billijk, dan moeten zij erkennen, dat aan de georganiseerde gemeenschap, aan den Staat, behoort te komen, wat de erflater aan die gemeenschap verschuldigd was; indien ik dit voorschrijf, behartig ik het algemeen belang, dat niet minder dan door

overvloedige productie van goederen door goede distributie daarvan gediend wordt.'

Werkelijk hebben, sedert Bentham (*Traité de législation civile et pénale*, 1801) voor 't eerst de grondbeginselen van heel de burgerlijke en strafwetgeving aan kritiek durfde onderwerpen,[1)] enkele schrijvers, economisten en sociaal-politici, den wetgever aanbevolen, om aan deze eerste neiging toe te geven. Zij worden vermeld in het aardige geschriftje van prof. Baron: *Angriffe auf das Erbrecht*, 1877.

De Fransche Saint-Simonist Bazard o.a., socialist geworden, wilde het erfrecht ten eenenmale zien afgeschaft: na den dood des eigenaars valt het vermogen aan den Staat, die over de nalatenschap beschikt op zoodanige wijze, als het meest strookt met de belangen van den nationalen arbeid (*Doctrine de Saint-Simon, Exposition*, 1828/29).

Dit uiterste radicalisme wordt echter door slechts zeer weinigen verdedigd. De meerderheid dergenen, die zich met de hervorming van het erfrecht uit een sociaal politiek standpunt bezighielden, gingen niet zóóver. Bentham (t.a.p.) kent alleen aan kinderen, ouders, broers en zusters een intestaat-erfrecht toe, en laat den fiscus in de plaats der overige bloedverwanten in de zijlinie treden; maar hij zelf tast de testeer-vrijheid nog volstrekt niet aan. De Saint-Simonist Enfantin (*Traité d'économie politique*, 1830) wil eveneens alleen het erfrecht der collateralen afschaffen, en laat de testeervrijheid onaangetast; maar eischt verhooging der successiebelasting, sterkst van al voor de testamentaire erfgenamen, maar toch ook voor descendenten en ascendenten, en progressieve heffing dier belasting. Louis Blanc (*l'Organisation du Travail*, 1840), die alleen in eene geheele omwenteling der maatschappij, in

1) Bentham heeft op de denkwijze zijner tijdgenooten grooten invloed gehad. John Stuart Mill las zijn *Traité* tusschen 1821 en 1823, en getuigt (*Autobiography*, 1873) van die lectuur: *at every page he seemed to open a clearer and broader conception of what human opinions and institutions ought to be, how they might be made what they ought to be, and how far removed from it they now are. When I laid down the last volume of the Traité, I had become a different being*.

eene socialistische arbeidsorganisatie, heil zag, gaf ter loops te kennen, dat, in afwachting daarvan, het erfrecht alleen in de nederdalende linie moest behouden blijven. John Stuart Mill (*Principles of Political Economy,* 1848) wil volle vrijheid om bij testament aan anderen zooveel na te laten, als voor een matig onafhankelijk bestaan noodig is; beperkt het erfrecht *ab intestato* voor descendenten tot een uitzet van dezelfde beteekenis; ontzegt aan alle ascendenten en collateralen ieder erfrecht; en maakt voor den Staat aanspraak op het niet vererfde deel der nalatenschap:

'*Freedom of bequest as the general rule, but limited by two things: first, that if there are descendants, who, being unable to provide for themselves, would become burthensome to the state, the equivalent of whatever the state would accord to them should be reserved from the property for their benefit: and secondly, that no one person should be permitted to acquire by inheritance, more than the amount of a moderate independence. In case of intestacy, the whole property to escheat to the state: which should be bound to make a just and reasonable provision for descendants, that is, such a provision as the parent or ancestor ought to have made, their circumstances, capacities, and mode of bringing up being considered*.

Aan Duitsche voorstellen tot hervorming en beperking van het erfrecht, is, sedert Brinz (*Privatrechtliches Erbrecht* in Bluntschli & Brater's *Staatswörterbuch*, III, 1857,) een bescheiden aanloopje nam, sedert Roscher *(System der Volkswirthschaft)* de absolute testeervrijheid en met hem Marlo (*System der Weltöconomie*, 1853) het erfrecht in de zijlinie aantastte, geen gebrek. Door Umpfenbach (*Lehrbuch der Finanzwissenschaft,* 1859) en Schäffle (*Des gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft*, 1867) worden de aanspraken der gemeenschap op een deel der nalatenschap verdedigd. Pfizer (*Gedanken über Recht, Staat und Kirche*, 1842) billijkt het erfrecht der kinderen, ouders en echtgenooten; verlangt opheffing van het erfrecht in de zijlinie, en beperking van het recht om te testeeren der kinderloozen en ongehuwden. Bluntschli (*Eigen*

thum in 't *Staatswörterbuch*, III) verwerpt niet het geheele erfrecht in de zijlinie; maar wil den Staat mede laten deelen, en werkt dit denkbeeld zelfs uit in zijn *Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Kanton Zürich* (1854). Bij hem sluiten zich aan Hilgard (*Zwölf Paragraphen über Pauperismus*, 1847) en Brater (*Die Reform des Erbrechts*, 1848). Het oordeel van prof. Baron (t.a.p.) luidt: '*alles Erbrecht, sowohl das gesetzliche als das testamentarische, besteht allüberall in einem weit grösseren Umfange, als es mit inneren Gründen gerechtfertigt werden kann; und eine Revision des Erbrechtes Seitens des Gesetzgebers würde durchaus am Platze sein*.' Dat van dr. Von Scheel (t.a.p.) stemt hiermede geheel overeen. In den laatsten tijd herinnerde dr. Anton Menger (*Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen,* 1889) er aan, '*dass jede Erbfolgeordnung, welche die Anhäufung von Reichtümern in den Händen Weniger begünstigt, die Zahl der Besitzlosen vermehrt und dadurch ihre Lebenshaltung nothwendig herabdrückt*;' wel is waar werd, bij principiëel verschil omtrent de erfopvolging, èn door Frankrijk èn door Engeland de hoogste economische ontwikkeling bereikt; desniettegenstaande is de regeling der erfopvolging '*für die Lagerung der Gesellschaftsschichten innerhalb der Nation, für das Verhältniss zwischen den besitzenden und den besitzlosen Volksklassen, kurs für den ganzen sozialen Zustand von entscheidendem Einfluss. Während der Staat den bereits vorhandenen gesellschaftlichen Gruppen und Interessen fast macktlos gegenübersteht, hat er es in seiner Hand, durch das Erbrecht die sozialen Zustände der Zukunft innerhalb gewisser Grenzen frei zu bestimmen*.' Van ditzelfde inzicht getuigt de reeks belangwekkende artikelen, door mr. Treub onlangs *(Weekblad voor Notaris-Ambt en Registratie*, Nis. 1081-1092*)* aan Staatserfrecht en Successiebelasting gewijd.

Men meene niet, dat ik heel de breede rij hier opgenoemde schrijvers als betrouwbare en ongevaarlijke bondgenooten beschouw. Sommigen hunner staan op een rechtsphilosophisch standpunt, van waaruit zij met argumenten en redeneeringen,

op wier overtuigende kracht een utilist heel wat zou moeten afdingen tot de praktische conclusie komen, die hun allen gemeen is. Dezulken proclameeren een of ander, min of meer aprioristisch 'beginsel', - liefst *de* 'natuur' of *het* 'doel' van het erfrecht! - waaruit die conclusie noodzakelijk moet worden afgeleid, en zijn er zich niet bewust van, dat zij niet anders doen, dan dogmatisch 'construëeren', wat op een gegeven oogenblik in de lucht zit. De sociale wetenschap gaat niet vóór, maar v o l g t de evolutie der maatschappelijke realiteit, en vele harer beoefenaars zijn illustraties van het woord des dichters: '*du glaubst zu schieben, und du wirst geschoben!*' Hen te vermelden, ter adstructie dat iets klaarblijkelijk in de lucht zit, is daarom nog niet verkeerd.

De laatstgenoemde geleerden[1)] echter staan allen op hetzelfde standpunt als prof. Cort van der Linden (*Leerboek der Financiën*, 1887) die de handhaving van een erfrecht aldus, zuiver utilistisch, motiveert: 'Naast het eigendom zelf is het erfrecht de krachtigste hefboom van allen maatschappelijken vooruitgang.' Maar zij onderschrijven geenszins zijne aprioristische stelling, dat dit motief het medeërfgenaamschap van den Staat uitsluit, dat het 'niet redelijk (is) het erfrecht toe te laten en tegelijk te besnoeien.' Zij meenen, dat hervorming en besnoeiing van het erfrecht het best zou beantwoorden aan de behoeften van de Maatschappij onzer dagen.

Deze opvatting schijnt mij onwederlegbaar juist.

Behoud van een erfrecht is noodzakelijk, en wèl indirect om dezelfde redenen, waarom wij vooralsnog den individuëelen eigendom ook aan productiemiddelen in ons wetboek zullen moeten behouden. Om diezelfde redenen, - omdat de maatschappelijke voortbrenging evenzeer zou lijden onder afschaffing van alle erfrecht als onder afschaffing van alle individuëele

1) Het moet bevreemden, dat met hen niet vermeld mag worden mr. Van Houten. In zijn bekend opstel over den invloed der wetgeving op de verdeeling van den rijkdom (1874) gewaagt deze schrijver nauwelijks van ons erfrecht!

kapitaalbezit, - acht ik het behoud van een erfrecht *ab intestato* voor naaste bloedverwanten en echtgenooten, acht ik tevens het behoud van een recht des erflaters om althans over een deel der nalatenschap te beschikken, noodig. Zonder vrees voor de maatschappelijke voortbrenging kan m.i. het erfrecht in de zijlinie grootendeels vervallen; kan het recht, om niet *ab intestato* tot de erfenis geroepenen bij testament te bevoordeelen, zeer ingekort worden; kan het erfrecht van den Staat (anders en meer dan door art. 879 B. Wb.) erkend worden; kan de successiebelasting tot hooger bedrag opgevoerd en progressief geheven worden. Meer echter niet.

Door de inspanning immers der individuën in onze Maatschappij, die elk voor zich alleen en op zich zelf naar welwaart streven, bereikt de maatschappelijke voortbrenging eene verbazende hoogte. Maar niet door eigenbelang in den meest stricten zin des woord enkel en alleen worden de individuen beheerscht en tot arbeid en inspanning aangehouden. De zorg voor anderen heeft daaraan - en aan het voor de gemeenschap evenzeer belangrijke bewaren en zuinig en als *bonus pater familias* beheeren van 't verworvene evenveel, zoo niet een nog grooter deel, als de zorg voor eigen welvaren. De wederkeerige gevoelens van ouders en kinderen, van echtgenooten, van broeders en zusters voor elkaar en voor elkaars kinderen en kindskinderen, zijn in dit opzicht van zooveel beteekenis, dat daarmede *moet* rekening gehouden worden. Proudhon zelfs heeft op verder gevorderden leeftijd (*Théorie de l'impôt*, 1861) op dezen grond behoud van een erfrecht verdedigd.[1)] Op dien grond zal het erfrecht *ab intestato* voor de genoemde naaste bloedverwanten moeten behouden blijven. Wèl kan het algemeen belang medebrengen, van het door deze personen geërfde eene flinke en progressieve successiebelasting te heffen; wèl kan het algemeen belang, zoodra descendenten en echtgenoot ontbreken, voor den Staat een medeërfgenaamschap eischen; maar verder kan het niet gaan. Dat, - eenmaal

1) Zeer lezenswaardig is het welsprekend pleidooi van Prof. Baron (t.a.p.) vóór het behoud van een erfrecht tusschen de twee elkaar opvolgende generaties.

dit toegestemd, - de erfgenamen in de rechte nederdalende en opgaande liniën eene legitieme portie hebben, acht ik nu, evenals of liever nog meer dan in den tijd der *Constituante* van 1791 en der wetgevers van den aanvang dezer eeuw, zoolang het individueel kapitaalbezit en de daarop berustende maatschappelijke voortbrenging bestaan blijven, door het algemeen belang geboden.[1)] Waar in onze dagen de wetgever een erfrecht van naaste bloedverwanten en van echtgenooten handhaaft, daar kan en moet hij tevens zorgen, dat onder hen het vermogen *verdeeld* worde; dat niet in één hand blijve heel dat deel der nalatenschap, waarop de Staat voor zich geen aanspraak maakt; dat niet enkele of de meeste van des erflaters nabestaanden zonder noodzakelijkheid uit hun maatschappelijken kring in een lageren verplaatst worden.

Vóór het erfrecht *ab intestato* en voor de legitieme portie in de rechte n e d e r d a l e n d e lijn pleit buitendien nog, wat indertijd ten onrechte als argument tegen de successiebelasting in de rechte lijn werd aangevoerd: dat veelal de kinderen reeds zoo goed als medebezitters zijn, en alreeds medegenoten hebben van de vruchten van het te erven vermogen. Nog meer, dat zij in zeer vele gevallen door hun arbeid hebben medegewerkt tot de verkrijging of vermeerdering van dat vermogen. Van den echtgenoot is dat nog veel algemeener juist.

Ik noem hier telkens den echtgenoot des erflaters in éénen adem met de naaste bloedverwanten van dezen. En ik doe dit, omdat ik geloof, dat in normale, d.i. in verreweg de meeste gevallen, de echtgenoot op een deel der nalatenschap even groote, door het algemeen belang gerechtvaardigde aanspraken kan doen gelden, als kinderen en ouders (gezwegen nog van broêrs, zusters en hunne afstammelingen).

Voor niemand meer dan voor den echtgenoot des erflaters dreigen, indien niet met het overlijden van dezen een recht

1) Den strijd, door Le Play en de zijnen tegen het wettelijk erfdeel gevoerd, vermeld ik slechts pro memorie. Daarmede heeft het voortreffelijk praeadvies van Mr. Pijnacker Hordijk (*Handelingen d. Ned. Juristen-Vereen*, 1884) voor goed afgerekend.

om te erven geboren wordt, zóó groote gevaren. En waar ik het behoud van een erfrecht in 't algemeen meen te kunnen verdedigen, door te verwijzen naar de motieven, waarom de meesten, die aan de maatschappelijke voortbrenging medewerken, hun uiterste krachten inspannen, daar zal ik dit zeer zeker moeten laten gelden voor een erfrecht van den echtgenoot des erflaters. De gangbare spreekwijze luidt, - en al wat wij om ons heen zien, bevestigt haar, - niet, dat de man werkt en zorgt ‘voor kind en vrouw’, maar voor ‘vrouw en kind’. Onze thans bestaande regeling, die geheel en al berust op het eenzijdig vooropgestelde beginsel der bloedverwantschap als familiebegrip, en die op grond van dat beginsel den echtgenoot achterstelt bij den veelal onbekenden en onbeminden neef in den 12^{den} graad, is derhalve in strijd èn met het algemeen belang, èn met het rechtsgevoel des volks, welke beide zich uitspreken in zoovele testamenten, waarin ten voordeele des overlevenden echtgenoots beschikt wordt. De erkenning dezer waarheid brengt niet alleen mede, dat de echtgenoot eene plaats verkrijge onder de erfgenamen *ab intestato;* maar ook, dat den echtgenoot eene legitieme portie worde toegekend.

Al deze beschouwingen gelden in mindere mate van broêrs en zusters, wederkeerig en tegenover elkaârs afstammelingen. Daarom meen ik, dat het deel van ons bestaande erfrecht, dat nog het meest met de behoeften der tegenwoordige Maatschappij overeenstemt, dat is, 't welk aan hen eene plaats verleent onder de erfgenamen *ab intestato* maar niet onder de legitimarissen. Hier kán men aannemen, dat in zeer vele of in de meeste gevallen de overlevenden belang hebben gehad bij het bestaan des erflaters, en dat deze, die geen kinderen of echtgenoot nalaat, mede voor die broeders of zusters of voor die broêrs- of zusters-kinderen gearbeid en gespaard heeft. Maar men kán daarentegen den erflater ook vrijlaten, om, in de gevallen waarin dat niet waar was, voor enkelen hunner of voor vreemden zijne nalatenschap te bestemmen. In elk geval echter, zonder of met testament, erven broeders, zusters enz. slechts dat deel zijner nalatenschap, w a t d e w e t

gever niet voor de gemeenschap verlangt. Want hier, - het worde even aangestipt, - acht ik medeërfgenaamschap der gemeenschap door het algemeen belang gerechtvaardigd. Laat ik dat in den vervolge, kortheidshalve, '*Staats*erfrecht' noemen, zonder met dien naam ook maar eenigzins te willen prejudiciëeren, of niet het belang der gemeenschap zou eischen dat, behalve aan den Staat, ook aan de *gemeente* gedacht werd.

Alles wat, zooals hiervoven betoogd werd, ten volle geldt voor ouders, kinderen en echtgenooten, - wat nog ten deele waar is van broêrs en zusters onderling en tegenover elkaars kinderen, - dat geldt in onze dagen zoo goed als in 't geheel niet meer van verdere bloedverwanten in de zijlinie. Naar alle windstreken worden, bij het steeds toenemende verkeer binnen en buiten de grenzen des lands, zulke verdere verwanten verspreid. Zij steunen niet meer op elkander, en arbeiden niet meer voor elkander; zij kennen dikwijls elkander nauwelijks, en geenerlei maatschappelijk belang eischt, dat de wet aanspraken op eene nalatenschap erkenne, daar waar de overlevenden geenerlei belang hadden bij het bestaan van den erflater. Baron (t.a.p) zegt zeer juist: '*Man mag es beklagen, dass so Vieles von der Zeit zerstört ist; zu dem fast Zerstörten gehört ader die weitere Familie, d.h. die Verbindung unter den Verwanten der Seitenlinie. An ihre Stelle ist die Gemeinde und der Staat getreten. Die Vormundschaft wird von ihnen überwacht, der Gemeinde hat man die Unterstützungs- und Alimentirungspflicht aufgelegt. Täglich mehren sich die Leistungen des Staats und der Gemeinde; nur sind sie nicht so sichtbar wie früher die der Familie; denn während die Familie für jedes einzelne ihrer Glieder thätig war, so sind es jetzt Staat und Gemeinde in dem Sinne, dass alle oder doch die mehrzahl oder die Bedürftigen empfängen. Während die Familienbeziehungen sich immer mehr lösen, vervielfältigen sich dagegen die Beziehungen des Staats und der Gemeinde zum Bürger; man genoss früher Ansehen und Schutz als Mitglied einer mächtigen Familie, jetzt als Bürger eines mächtigen Staats*. Reeds

Brinz (t.a.p.) oordeelde in gelijken zin, dat het recht de familie slechts zoolang behoort te steunen, als de familie het recht steunt, als zij een zuil is in het gebouw van den Staat en aan zijne lasten mededraagt. Roscher (t.a.p.) vindt het intestaaterfrecht der verwijderde bloedverwanten, als berustend op eene absolute toevalligheid, volstrekt niet eerbiedwaardig. Marlo (t.a.p.) beseft dit levendig genoeg, om het erfrecht in de zijlinie te noemen in strijd met het 'natuurrecht'. Umpfenbach (t.a.p.) spreekt van '*den Gipfel der Ungereimtheit*', en Schäffle (t.a.p.) acht dit erfrecht te berusten '*auf dem seichtesten Grund*.' Van den jongoverleden Bern'schen hoogleeraar Munzinger (*Erbrechtliche Studien,* 1874) is de treffende opmerking: '*Der Volkswitz spricht sehr schlagend von l a c h e n d e n E r b e n ; es sollte keine solche mehr geben!*' Indien deze allen gelijk hebben, dan mogen wij gerust op onze Nederlandsche wet, die bloedverwanten in den 12^{den} graad tot de erfenis roept, het oordeel van Von Scheel (t.a.p.) toepassen, dat zij '*auf einer rein logisch construirten Erbfolge-Ordnung beruht, die mit dem wirklichen Zwecke des Erbrechts nichts zu thun hat*.' Inderdaad kan, zonder eenig gevaar voor de maatschappelijke voortbrenging, het erfrecht der zijlinie (behalve voor broeders en zusters en hunne afstammelingen) geheel vervallen, en door een erfrecht der gemeenschap vervangen worden, daar waar de erflater niet, zoover als de wet dat toelaat, bij testament over zijne nalatenschap beschikt heeft.

Herhaaldelijk reeds was in de laatste bladzijden sprake van de bevoegdheid des erflaters, om, - met eerbiediging van de legitieme portie van descendenten, ascendenten en echtgenoot, - bij testament over zijne nalatenschap te beschikken. Immers deze bevoegdheid zal moeielijk kunnen vervallen, en ook moeten bestaan blijven, waar de Staat als medeërfgenaam *ab intestato* van broeders en zusters enz., of als eenig erfgenaam *ab intestato* van eenen erflater zonder naaste bloedverwanten, optreedt. Dan zal alleen de legitieme portie van den Staat

moeten geëerbiedigd worden. Het algemeen belang zou zeker niet gediend, het rechtsbewustzijn des volks zeker niet bevredigd worden, indien de erfgerechtigdheid der gemeenschap beteekende, dat den erflater alle recht werd ontnomen, om ook maar voor een deel over zijn vermogen bij testament te beschikken. Wat hierboven over de maatschappelijke productie en het erfrecht gezegd werd, behoeft hier niet herhaald te worden. Ook mr. Treub (t.a.p.) komt op sociaal-politieke gronden tot dezelfde conclusie: 'Werd het recht tot het maken van een uitersten wil geheel ontnomen en daarnaast het wettelijk familie-erfrecht belangrijk beperkt, dan zou dit ongetwijfeld een ongunstigen invloed hebben op de kapitaal-vorming en kapitaal-instandhouding. Bij zeer weinigen toch is het gemeenschapsgevoel zoo sterk ontwikkeld, dat zij enkel uit overweging dat voortdurende kapitaal-vorming noodig is, er voor zouden zorgen bij hun overlijden ten minste evenveel kapitaal na te laten als zij hadden ontvangen. Wisten de kapitaalbezitters, die geene familieleden in den erfelijken graad bezitten, dat bij hun overlijden hun vermogen geheel aan den Staat zou vervallen, dan zou verreweg het meerendeel er wel voor zorgen, dat zij niet te veel zouden nalaten. En hoewel dit wel niet geheel tot schade van den kapitaalvoorraad zou komen, zou de invloed van eene dergelijke wetgeving op de productie-middelen zeker niet gunstig zijn. Hierbij komt, dat de bedoeling des wetgevers door gefingeerde overeeenkomsten voor een groot deel illusoir gemaakt zou worden en dat het Staatserfrecht, bij het ontbreken van het testamentaire erfrecht, voor velen een hatelijk karakter zou krijgen. De wetenschap dat men een testament mag maken, indien men wil, is voor velen reeds voldoende om het niet te willen.'

De gemeenschap dus, - zoodra descendenten, ascendenten en echtgenoot ontbreken, - erfgename van al hetgeen niet *ab intestato* door broeders en zusters enz. en niet *ex testamento* door dezen of door anderen geërfd wordt; en de gemeenschap legitimaris. Meer niet; maar ook niet minder. Op economische, sociaal-politieke gronden, wordt het Staatserf-

recht al minder en minder bestreden. De bestrijders zoeken hun bondgenooten in hetgeen Jhering (*Scherz und Ernst in der Jurisprudenz,* 1884) den '*juristischen Begriffshimmel*' genoemd heeft. Zo verzekert dr. Berghoff-Ising (*Das staatliche Erbrecht uud die Erbschaftsstener,* 1885) na een geleerd betoog, dat ik mijn lezers sparen zal, hoe '*durchaus unassimilirbar ein s t a a t l i c h e s Erbrecht mit der Erbordnung sein würde, deren ganze Fundamentirung ein derartiges hereingebrachtes, fremdes Element nicht ertragen kann*.' Even overtuigd, komt *dr. Schall* (Schönberg's *Handbuch der politischen Oekonomie, II*) met een zeer energiek gesteld dilemma: '*Privates Erbrecht und das sogenannte staatliche Erbrecht sind sich gegenseitig ausschliessende Gegensätze: entweder besteht kein durch die allgemeine Rechtsüberzeuging anerkanntes privates Erbrecht ..... dann fällt die Erbschaft in ihrem ganzen Betrage als herrenloses Gut dem Staate anheim, oder aber besteht ein solches Erbrecht und wird von der allgemeinen Rechtsüberzeugung als Ausfluss des Willens des Erblassers und seiner im Begriffe des Eigenthums begründeten Dispositionsbefugnisse oder als Ausfluss der Familiengemeinschaft anerkannt, dann besteht keiue Erbfolge des Staates, sondern nur eine private Erbfolge*.' Wilde men op zulke dialectiek ernstig ingaan, dan zou het reeds vermelde boek van Lassalle het noodige moordende wapentuig bevatten. Maar het is *leerer Schall!* Die logische deducties uit willekeurig vooropgestelde praemissen zijn van nul en geener waarde. Waar aldus van juridieke onmogelijkheid gesproken wordt, mag men gerust met prof. Drucker (t.a.p.) antwoorden: 'Begrip en dogma - de samenvatting van de geldende rechtsvoorschriften - kunnen nooit richtsnoer zijn bij de ontwikkeling van het recht. Daar is het de vraag: wat eischt het voortschrijdend verkeer? welke concrete regeling wordt door de maatschappelijke behoefte gevorderd?'

Wellicht zou men aan sommigen, die zulke bezwaren tegen het Staatserfrecht koesteren, kunnen te gemoet komen, door, ter wille van de door hen gewenschte aesthetische systematiek,

alleen bij verwanten des erflaters en bij door zijn testament geroepenen van ‘erfgenaamschap’ te spreken; met ons art 879 B. Wb. te zeggen, dat bij onstentenis van erfgenamen de nalatenschap ‘vervalt’ aan den Staat; en aan de verdere, op sociaal-politieke gronden als juist erkende, aanspraken der gemeenschap te voldoen door het heffen eener hoog opgevoerde successiebelasting van alle erfdeelen en legaten. Is dat niet het kiezen blootelijk van een anderen, voor dogmatische juristen, die liever van *blanc bonnet* dan van *bonnet blanc* hooren spreken, minder aanstootelijken, vorm? Moeten wij niet tevreden zijn, als het resultaat maar is, dat de gemeenschap, die in onze dagen meer deel heeft aan de kapitaalvorming dan het individu, een behoorlijk aandeel verkrijge in de geldelijke waarde der nalatenschappen die jaarlijks openvallen? Ik geloof het niet. Bij hetgeen op zich zelf beschouwd, niet veel meer is dan een woordenstrijd of een quaestie van formeelen aard, kan toch een zeer tastbaar belang betrokken zijn; diplomaten en theologen hebben dat te allen tijde zeer fijn gevoeld, - en de moderne sociaal-politicus mag daar ook wel gevoel voor hebben. Proclamatie, met zooveel duidelijke en ondubbelzinnige woorden, van een erfrecht der gemeenschap, moet op den duur aan het algemeen belang ten goede komen. Daar is een wisselwerking tusschen zeden en wetten: even waar als het is, dat de zeden invloed hebben op de wetgeving en op haar effect, even waar is het, dat omgekeerd de wetgeving opvoedend kan werken. En dat zou h i e r zeker kunnen. Meent thans, - nu het erfrecht voor de neefjes en nichtjes tot den 12^{den} graad toe zorg draagt, - niet menigeen, dat hij zedelijk verplicht is, die zorg te eerbiedigen, en dat hij zedelijk verkeerd zou doen, minst genomen onbillijk zou handelen, door zijn bloedverwanten in de zijlinie, waaraan de wet hem herinnert en die hem nooit kwaad deden, geheel of gedeeltelijk te ‘onterven’? Gelooft hij thans niet in gemoede aan de geldigheid van het oude adagium, dat ‘wie gerust wil sterven, zijn naaste bloed moet laten erven?’

Welnu, een dergelijken invloed zou men ook van het

Staatserfrecht mogen verwachten. Dit rechtsinstituut zou in menig geval, waar de gemeenschapszin niet ontbreekt, maar slechts sluimert, dezen wakker roepen. Menigeen, die thans òf geen testament maakt, òf in zijn testament vóóral de wettelijke erfgenamen meent te moeten bedenken, zou, als hij den Staat als mede-erfgenaam van broêrs en zusters enz, of bij hun ontstentenis als eenigen erfgenaam *ab intestato*, en in elk dezer gevallen als legitimaris, had leeren beschouwen, òf daarmede genoegen nemen, òf, bij testament het beschikbaar gedeelte zijner nalatenschap verdeelende, meer dan thans aan allerlei nuttige instellingen doen ten goede komen. En nu spreek ik hier nog niet eens van die lang niet weinigen, die tegen het maken van een testament een onoverwinnelijken weerzin koesteren!

Voordeel derhalve voor de gemeenschap, aan alle zijden!

Alleen, wanneer de erflater descendenten of echtgenoot achterlaat, meen ik de successiebelasting als voldoende verzekering van de aanspraken der gemeenschap te mogen beschouwen. In dat geval wil mr. Treub (t.a.p.) toch ook aan den Staat een, wel is waar, geringer erfdeel toekennen. Zou dat wel wenschelijk wezen, waar het immers gevallen geldt, waarin de motieven wegvallen, die straks aan het Staatserfrecht de voorkeur deden geven? Ik geloof het niet.

In die gevallen van vererving aan descendenten of echtgenoot pleit nog d i t tegen het Staatserfrecht: dat het Staatserfdeel in zijn geheel het karakter eener legitieme portie heeft, en dus het zwaarst zou drukken, waar dat het minst gewenscht zou wezen, - daar, waar een grooter aantal deelgerechtigden aanwezig is. De successiebelasting kan daar geen kwaad, wanneer zij overeenkomstig de (hierna vermelde) wenschen van mr. Treub ingericht wordt.

Dit exposé van beginselen, wier uitwerking ik nog in korte trekken wensch aan te duiden, leert reeds, dat naar mijne meening voor de hervorming van ons erfrecht weinig te leeren valt uit het werk van de commissie voor het ont-

werpen van een Burgerlijk Wetboek voor het Duitsche rijk. In 1877 schreef prof. Baron (t.a.p.) van die commissie: '*Ich beuge mich vor dem W i s s e n der Mitglieder dieser Commission, und ich erwarte von ihrem Geschick das Beste. Aber das Allerbeste, was sie schaffen werden, wird die Rechtseinheit und Rechtssicherheit sein; darüber hinaus können sie n i c h t s leisten, denn das Deutsche bürgerliche Gesetzbuch darf nicht von J u r i s t e n, sondern es muss von S t a a t s m ä n n e r n geschrieben werden*.' Het is treffend, heden, 13 jaren later, met het werk der hooggeleerde commissie vóór zich, die profetie te herlezen. Natuurlijk bevat het werk van zooveel uitnemende theoretici en practici, die te zamen over een schat van eruditie beschikken, een aantal goede en zelfs opmerkelijk goede bepalingen, maar in hoofdzaak is het (ook zelfs ten opzichte van de nagestreefde rechtséénheid!) zóó slecht, zóó weinig op de hoogte van onzen tijd, dat mannen als prof. Gierke *(Der Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches und das deutsche Recht*, 1889) en Menger (t.a.p.) er doorloopend in den meest afkeurenden zin van spreken. Ook en vooral geldt dit van de voorstellen op het stuk van het erfrecht. Daar staat vóórop § 1751, waarin als eerste beginsel de testamentsvrijheid des erflaters erkend wordt. Eerst waar geen testament is, treedt de wettelijke erfopvolging in werking. Maar dan worden door de §§ 1965-1969 ook alle 'lijnen' van bloedverwanten t o t i n h e t o n e i n d i g e geroepen. Eerst waar in 't geheel geen schijntje van een bloedverwant meer te ontdekken valt, erft de Staat. De vrijheid, om fideïcommissaire makingen te doen, wordt door § 1812 iets, nl. tot twee substitutiën, beperkt. De §§ 1975, 1976 en 1986 geven aan eenige wettelijke erfgenamen een legitieme portie van de helft des wettelijken erfdeels, aan kinderen, ouders en echtgenoot uit te betalen in geldswaarde. Maar nu komt nog het mooiste: naast deze regelen zijn nog van bijzonder belang de artt. 35 en 83 der ontworpen Invoeringswet, die al wat in deze ontworpen regeling modern is of schijnt, nog weer voor een groot deel te niet doet, door handhaving *en bloc* van alle in de verschil-

lende deelen van Duitschland geldende landswetten op het stuk der reeds bestaande familiefideïcommissen, leen- en stamgoederen, majoraten, - heel het adellijke erfrecht alzoo, en heel het boerenerfrecht of *Anerbenrecht*. Zoo wordt dus door de commissie de handhaving voorgesteld van alles, wat den aristocratischen, conservatieven en veelal reactionnairen geest der Duitsche hoogere klassen, der *upper ten thousand*, welgevallig is, en aan het van weinig gemeenschapszin getuigend streven dier klassen tot steun kan verstrekken. Zulke dingen durft men voorstellen[1)] in een grooten Europeeschen staat, waar de groot-kapitalistische landbouw en industrie onzer dagen den socialen strijd verschrikkelijker proporties hebben doen aannemen dan ergens elders, waar op 20 Februari van dit jaar nog 1,400,000 kiezers op sociaal-democratische Rijksdagcandidaten gestemd hebben! Om met Baron te spreken: de leden der Duitsche commissie waren te veel j u r i s t e n in de bekrompen opvatting van dat woord, en te weinig s t a a t s l i e d e n.

Bij een aantal Duitsche geleerden en denkers vinden wij, - het bleek hiervóór herhaaldelijk, - een zeer juist begrip van de eischen des tijds. Maar van de praktische pogingen tot hervorming des erfrechts in Duitschland, - waar de feudaliteit een zooveel taaier leven gehad heeft dan in de Republiek der zeven Provinciën, en waar de groote Revolutie haren zegenrijken invloed op de sociale machtsverhoudingen zooveel minder kon doen gelden dan in Nederland, - kunnen we zoo goed als niets leercn, dan teruggang. Wat prof. Menger (t.a.p.) op het stuk des erfrechts in de voorstellen der commissie bestrijdt,

1) De machthebbenden d u r v e n in Duitschland nog heel wat meer! De nationaal-'liberale' minister van finantiën Miquel, die de hervorming van de Pruissische inkomstenbelasting hoopt tot stand te brengen, en die begrijpt, dat nu toch eens eindelijk die staatsburgers, die als vroegere *Reichsunmittelbare Stände* aan een ongrondwettig koninklijk decreet van 't restauratiejaar 1815 belastingvrijdom ontleenen, aan den algemeenen belastingplicht moeten worden onderworpen, doet, ja, een voorstel in dien geest, maar neemt daarin op ... een schadeloosstelling voor de betrokken, soms met een vorstelijk vermogen gezegende families!

bestaat reeds sedert den *Code Napoléon* niet meer bij ons. Wat in Duitschland een heele vooruitgang zou wezen, en wat door prof. Menger verlangd wordt, bezitten wij reeds lang. O n z e taak is, de historische lijn verder door te trekken; wat bij o n s in kiem reeds aanwezig is, verder tot ontwikkeling te brengen; de evolutie o n z e r maatschappij gade te slaan en in de wetgeving te volgen.

Nu moge nog in groote trekken aangeduid worden, hoe, naar ik mij voorstel, de groote beginselen van het erfrecht der toekomst in de wet zoude kunnen worden uitgewerkt.

I. Het erfrecht *ab intestato* in de rechte nederdalende linie. Dit zou moeten behouden blijven voor alle descendenten; zooals art. 899 B.Wb. het ongeveer zegt: ‘voor alle kinderen of hunne afstammelingen zonder onderscheid van kunne of eerstgeboorte, en zelfs wanneer zij uit verschillende huwelijken verwekt zijn, zoodat zij erven voor gelijke deelen bij hoofden, resp. in geval van plaatsvervulling bij staken.’ In dit opzicht beantwoordt onze wet nog ten volle aan de maatschappelijhe behoeften. Daarentegen eischt onze wettelijke erfopvolging, wanneer er natuurlijke kinderen aanwezig zijn, dringend hervorming. De achterstelling van deze kinderen, zoodra zij in zoodanige omstandigheden verwekt en geboren zijn, dat naar de wet hunne erkenning geoorloofd is, en zoodra die vrijwillige of gedwongen erkenning ook feitelijk heeft plaats gehad, acht ik eene hoogst willekeurige regeling, eene met het algemeen belang strijdende onrechtvaardigheid, een uitvloeisel van het onbewust klassenegoïsme dergenen, die, onderworpen aan den invloed van hun maatschappelijk *milieu* en met niet anders dan uit dat *milieu* afkomstige wetgevingen als voorbeeld, aan het ontwerpen en maken onzer wet medegewerkt of er invloed op uitgeoefend hebben. Niet alleen voor het erfrecht geldt deze opmerking. Overtuigend betoogt prof. Menger (t.a.p.), - die overigens op dit stuk zich niet geheel van overdrijving heeft weten vrij te houden, - dat heel de burgerlijke wetgeving omtrent de verplichtingen tegenover

en de rechten van natuurlijke kinderen[1)] herziening behoeft in demokratischen geest. In 't bijzonder voor het erfrecht, eischt geen enkel algemeen belang de achterstelling van natuurlijke kinderen bij wettige kinderen. Of die natuurlijke kinderen waren geboren en erkend vóór het sluiten des huwelijks, en dan kan, wie met hunnen vader of moeder in het huwelijk treedt, met hun bestaan bekend geacht worden; òf die natuurlijke kinderen worden geboren en erkend nà de ontbinding des huwelijks, en dan kunnen de wettige afstammelingen van hunnen vader of moeder zich over hun medeërfgenaamschap evenmin beklagen, als over dat van kinderen uit een eventuëel later huwelijk. Zijn er in 't geheel geen wettige kinderen, dan eischt zeer zeker geen enkel algemeen belang, dat behalve de natuurlijke kinderen des erflaters ook nog zijne ascendenten, broeders en zusters enz. tot de nalatenschap worden geroepen, - dan behooren alle verwanten des erflaters, behalve natuurlijk zijn echtgenoot, door de natuurlijke kinderen te worden uitgesloten. Dat het natuurlijke kind niet erft van de w e t t i g e bloedverwanten zijns vaders of zijner moeder, - en omgekeerd, - dàt is redelijk. Achterstelling echter tegenover dengene, die hen erkend heeft, is zoo onredelijk mogelijk. De hardvochtigheid onzer wetgeving tegenover de natuurlijke kinderen, ter wille van de wettige nabestaanden hunner ouders, moet te meer bevreemden, wanneer men bedenkt, hoe overigens onze wet zeer te recht als beginsel stelt, dat de minder aangename economische gevolgen van de handelingen dier ouders (b.v. van een onberaden huwelijk, van gewaagde handelsspeculaties, van onrechtmatige daden zelfs) ten volle gedragen worden door hunne rechtverkrijgenden!

Wat de legitieme portie der descendenten betreft, zou eene regeling ongeveer als die, welke thans volgens ons B. Wb. ten opzichte van wettige kinderen bestaat, moeten behouden blijven, zoodat dus de legitieme portie een evenredig deel

1) Ook hetgeen door onze wet bepaald wordt omtrent een alimentatierecht van die natuurlijke kinderen, die niet erkend mogen worden, eischt herziening.

zou wezen van het erfdeel *ab intestato*, en dat dit evenredig deel grooter zou worden, naar gelang het erfdeel *ab intestato* door grooter aantal medegerechtigde erfgenamen kleiner zou wezen.

II. Het erfrecht *ab intestato* van den echtgenoot[1]. Zijn er (wettige of ook erkende natuurlijke) kinderen of verdere descendenten des erflaters aanwezig, dan behoort de echtgenoot minstens een kindsdeel mede te erven, zoodat dus de nalatenschap tusschen de kinderen en den echtgenoot naar hoofden verdeeld zou worden. Men mag echter betwijfelen, of aldus reeds voldoende gezorgd zou wezen voor den echtgenoot, en of het niet hoogst wenschelijk zou zijn, hem of haar, buiten en behalve dat erfdeel, voor zoolang hij of zij ongehuwd zal blijven, een vruchtgebrnik toe te kennen van een gedeelte der goederen, geërfd door de kinderen of verdere afstammelingen, die uit zijn of haar huwelijk met den erflater zijn geboren. Waar descendenten des erflaters geheel ontbreken, zou m.i. de echtgenoot eenige erfgenaam *ab intestato*, alle andere nabestaanden uitsluitende, moeten zijn. Ook voor den echtgenoot zou de legitieme portie moeten vastgesteld worden op een evenredig deel van zijn erfdeel *ab intestato* (met inbegrip van het vruchtgebruik), een evenredig deel, grooter wordende naar gelang van het grooter aantal erfgenamen *ab intestato*, waarmede de echtgenoot te deelen had.

III. Het erfrecht *ab intestato* van ascendenten, broeders en zusters en dezer kinderen of verdere afstammelingen. De verdeeling der nalatenschap, voorzoover de gemeenschap er geen beslag op legt, zou tusschen deze verwanten kunnen blijven geschieden volgens de regelen van ons tegenwoordig Burgerlijk Wetboek. De legitieme portie der ascendenten zou kunnen blijven wat zij thans is; aan broeders en zusters enz. zou een wettelijk erfdeel evenmin toekomen als thans.

IV. Medeërfgenaam van deze derde klasse door de wet

1) Hervorming hiervan heeft tot noodzakelijke consequentie: hervorming op sommige punten vun het huwelijksgoederenrecht.

geroepen erfgenamen, en bij hunne ontstentenis van de testamentaire erfgenamen, zou wezen de gemeenschap. Voor welk evenredig gedeelte? voor een vierde, een derde, de helft der nalatenschap? Het zou niet aangaan, dat in eene theoretische beschouwing als deze te beslissen. Elke beslissing, op dit punt door den wetgever genomen, zou, wat de cijfers betreft, min of meer willekeurig zijn. Het zou misschien overweging verdienen, om (zooals mr. Treub t.a.p. zegt) het staats-erfdeel relatief te laten stijgen en dalen naar gelang van de meerdere of mindere grootte van het nagelaten vermogen: 'Hoe grooter het nagelaten vermogen is, hoe meer in den regel - en de wet heeft zich naar den regel te richten - eene gunstige conjunctuur tot de verwerving en instandhouding daarvan zal hebben bijgedragen; hoe grooter met andere woorden de invloed zal zijn geweest van algemeene oorzaken en verhoudingen, die het in het kapitaal des overledenen liggende productieve vermogen hebben in de hand gewerkt en verhoogd: hoe meer de gemeenschap tot de vermeerdering en instandhouding zal hebben medegewerkt.' Indien het Staatserfrecht in het algemeen gemotiveerd kan worden, zóó, als hiervóór geschied is, dan is dit een krachtig argument voor een progessief erfrecht der gemeenschap.

Hoe men echter ook het staats-erfdeel wille bepalen, - d i t althans spreekt zoozeer van zelf, dat ik het niet nader meer behoef toe te lichten: dat het aandeel van den Staat in de nalatenschap in zijn vollen omvang moet wezen eene legitieme portie. Mr. Treub (t.a.p.) drukt dit aldus uit: 'Het Staats-erfrecht, eenmaal erkend, is van openbare orde, de wil van de bijzondere personen kan daarin niet ingrijpen.'

V. Testamentaire erfgenamen zou de erflater kunnen aanwijzen, en legaten zou hij kunnen vermaken, met eerbiediging van de legitieme porties zijner descendenten, zijns echtgenoots, zijner ascendenten en der gemeenschap. Waar de erflater geen descendenten en geenen echtgenoot nalaat, en zijne nalatenschap geheel of gedeeltelijk noch door bij de wet geroepen

noch door testamentaire erfgenamen of legatarissen verkregen wordt, blijft natuurlijk alleen de gemeenschap als erfgename[1)] over. Van een aantal beperkingen der testeervrijheid, die de wet om redenen van algemeen belang nu reeds gesteld heeft, - daaronder het verbod van fideï-commissaire substitutiën, met de enkele uitzonderingen op dien regel, - behoeft hier niet gesproken te worden; niemand zal er aan denken die beperkingen op te heffen.

Over het staatserfrecht moeten nog eenige opmerkingen gemaakt worden.

Het is duidelijk, dat door eene regeling als de hier aanbevolene voor den Staat zeer groote, aan de gemeenschap ten goede komende voordeelen zouden worden verkregen. Uit den aard der zaak kan ik, met behulp dier statistieken die een ieder raadplegen kan, in de verste verte niet nagaan, hoe groot die voordeelen bij een vast Staats-erfdeel zouden kunnen zijn, en hoe hoog ze, bij het aannemen b.v. van een of andere progressieschaal, zouden kunnen stijgen. Maar dit is toch zeken: dat, - terwijl in 1889 (het laatste jaar, dat in de statistieken vermeld wordt) over het totaal bedrag der nalatenschappen, waarvan successie betaald werd, di i. over *ƒ*238,171,000, aan successie- en overgangsrechten een totaal van *ƒ*11,328,000 betaald werd, - bij een nog zéér matig gehoor geven aan de eischen der gemeenschap, een evengroot bedrag als Staats-erfdeel had kunnen verkregen worden, alleen reeds uit de *ƒ*68,683,000, die in dat jaar door ascendenten, broeders en zusters, verder staande bloedverwanten en bij testament geroepenen geërfd werden, d.i. uit slechts 2/7 gedeelte van het totaal bedrag der in 1889 opengevallen en belastingplichtige erfenissen.

1) Waarom mr. Treub hierover anders oordeelt, - en voor dat gedeelte der nalatenschap, dat de Staat boven zijne legitieme portie mocht verkrijgen, van ‘vacant’ en aan den Staat ‘vervallend’ goed wil gesproken hebben, - is mij niet recht duidelijk.

Sommige voorstanders van een Staats-erfrecht verlangen, dat de door den Staat als erfgenaam verkregen goederen eene bijzondere bestemming krijgen. Pfizer, Bluntschli, Hilgard en Brater, wier voorstellen tot beperking van het thans bestaande familie-erfrecht hiervóór vermeld werden, verlangen, dat die goederen een afzonderlijk fonds zullen vormen, om daaruit aan onvermogende families een uitzet te geven (Bluntschli's *Entwurf* enz.), of om daarmede credietkassen te stichten, ontginningen mogelijk te maken, landverhuizing te bevorderen (Hilgard en Brater). Een dergelijk verlangen, - bijna een eisch, - wordt uitgesproken door prof. Anton Menger (t.a.p.): hij wil '*dass die Verlassenschaft, wenn sie durch den Tod des Erblassers und durch den Mangel eines berechtigten Erben aus der Eigentumsordnung hinaus gefallen ist, wieder den arbeitenden Klassen zufällt, aus deren Arbeitsertrag das Nachlassvermögen angesammelt worden ist,*' en wil haar daarom laten ten goede komen aan de '*Kassen und Anstalten, welche zur Versicherung der arbeitenden Volksklassen gegen Krankheiten, Unfälle, Alter und Invalidität teils bereits errichtet worden sind, teils demnächst errichtet werden sollen*.' Al deze en dergelijke - zwak gemotiveerde - voorstellen berusten op een geheel verkeerd beginsel. Zonder twijfel moet de moderne Staat zich meer en meer laten gelegen liggen aan het lot der arbeidende klasse, en haar, de zwakkere in de mededinging en in den strijd om een menschwaardig bestaan, ook door materiëele hulp zoeken te sterken; moet de fiscus daarvoor aangesproken worden, dan geschiede dat, en dan zoeke die de noodige middelen dáár, waar hij die pleegt te vinden voor alle andere behoeften, waarin hij voorzien moet: in de gewone, grootendeels uit belastingen getrokken Staatsinkomsten. Daar is niet het minste verband tusschen het bedrag, dat de gemeenschap, na ernstige overweging van eene erfrechtshervorming, als haar aandeel van de openvallende nalatenschappen meent te moeten vindiceeren, en het bedrag, dat de gemeenschap, na even ernstige overweging van de zich voordoende behoeften, als haar bijdrage voor deze of geene zaak van publiek nut meent

te moeten beschikbaar stellen; die twee grootheden kunnen elkander om beurten in grootte overtreffen, en zulks, omdat zij ten opzichte van elkaar volstrekte toevalligheden zijn, in hoedanig geval de wetgever dubbel voorzichtig moet wezen, om dat te doen, wat volgens de ondervinding eigenlijk altijd bedenkelijk is: een afzonderlijk fonds met speciale bestemming in het leven te roepen. Het belang der minder bedeelden kan tevens juist het tegendeel eischen. Wanneer b.v. de N e d e r l a n d s c h e wetgever er eenmaal aan toe is, het erfrecht, met behoorlijke behartiging van de eischen der gemeenschap, te hervormen, dan zal men wellicht aan de arbeidende klasse niets beters kunnen toewenschen, dan dat de versterking der algemeene Rijkskas als eerste gevolg moge hebben afschaffing van de meest drukkende accijnzen; immers, waar onze elkander opvolgende ministers van finantiën (sedert in 1863 voor het laatst een Rijksaccijns en in 1865 de gemeenteaccijnzen afgeschaft zijn) op dat punt n i e t s tot stand vermogen te brengen, is het volstrekt niet onmogelijk, dat we na verdere 25 jaren nog altijd van zout, zeep, suiker, geslacht, bier en azijn belasting moeten betalen!

In dit opzicht zal te allen tijde alles afhangen van de voortdurend wisselende omstandigheden. Daarom kan ik ook niet instemmen met de verklaring van mr. Treub: ‘Deze regel zou niet mogen worden verwaarloosd, dat van de Staatsinkomsten ten minste evenveel kapitaalvormend besteed zou moeten worden als het Staatserfrecht had opgebracht.’ Die verklaring maakt eerst indruk; maar is, meer van nabij gezien, niet houdbaar. ‘Kapitaalvorming’ zal in den Staat, - zoolang het socialistisch ideaal nog geen werkelijkheid is geworden, - 't best toevertrouwd blijven aan de burgerij. Dacht mr. Treub, dat woord met eene bijzondere bijbedoeling gebruikende, aan spoorwegen, kanalen, ontginningen, en andere openbare werken? Zoo ja, - dan mag hem ook hieromtrent tegengeworpen worden, wat hij zelf in 't algemeen tegen ‘fondsen en potjes met een vaste bestemming’ heeft ingebracht. M.i. zou afschaffing van slechte belastingen, b.v. tot een bedrag van *f* 10 millioen, de kapitaalvorming

in den lande meer bevorderen, dan het zoeken naar eene gelegenheid, om eenzelfde bedrag van *f* 10 millioen 'kapitaalvormend te besteden.'

Verdeeling van het aandeel der gemeenschap in de openvallende erfenissen tusschen Rijk en gemeenten, ligt m.i. voor de hand. Het zou zeer aantrekkelijk zijn, hierover uitvoeriger te spreken, dan de beschikbare ruimte veroorlooft. Alleen zij hier op dit ééne punt gewezen: dat het misschien overweging zou verdienen, de door erfenis voor de gemeenschap verkregen v a s t e goederen in elk geval aan de g e m e e n t e, waarin ze gelegen zijn, in eigendom toe te wijzen. Voor de plattelandsgemeenten die zoo veel economisch nadeel ondervinden van het absenteïsme van een aantal pachttrekkende en elders verterende grondeigenaars, en voor de steden, die zooveel ten koste moeten leggen aan dingen die de waarde der gebouwde eigendommen ook van elders wonenden doen rijzen, voor beide kategorieën zou die regeling in hooge mate voordeelig zijn. Dat nationalisatie van den bodem voor een goed deel ook door het gemeenschapserfrecht zou worden voorbereid en vergemakkelijkt, springt in het oog.

Terloops moet hier nog gezegd worden, wat eigenlijk van zelf spreekt: dat de Gemeenschap, als erfgename optredende, niet anders dan onder beneficie van inventaris de verkregen nalatenschap kan aanvaarden.

Een laatste, hoogstgewichtige vraag omtrent het Staatserfrecht is deze: 'Wanneer den Staat reeds een deel der nalatenschap is toegevallen krachtens zijn erfrecht, bestaat er dan nog grond, het aan den mede-ervendeu bloedverwant of den bij testament ingestelden erfgenaam toevallende deel der nalatenschap te belasten?' Van mr. Treub, die (t.a.p.) de vraag aldus geformuleerd heeft, neem ik het in aansluiting aan dr. Meyer (*Die Principien der gerechten Besteuerung*, 1884) gegeven antwoord over: 'De vraag, aldus gesteld, is reeds ten halve opgelost. Òf er bestaat in het geheel geen grond voor de belasting van hetgeen door particulieren krachtens erfrecht wordt verkregen, òf er bestaat wel zulk een grond, maar dan s het voor de belastbaarheid van het den erfgenaam toeko-

mende onverschillig wie met hem erft, de Staat of een ander. Het mede-erfrecht van den Staat heeft met de successiebelasting niets als het uiterlijke kenmerk gemeen, dat een in een deel, misschien zelfs in een percentage van de nalatenschap, uitgedrukt gedeelte in den Staatsbuidel vloeit. De grond nu van de successiebelasting ligt in de gemakkelijkheid tot het dragen van belasting op het oogenblik waarop iemands vermogen plotseling vermeerdert.' Dat antwoord is afdoende. Hier mag verder verwezen worden naar de voortreffelijke beschouwingen van een zoo bevoegd man als mr. Treub over de hervorming onzer successiebelasting, over progressie naar gelang van de grootte der erfporties en legaten[1)], over gradatie naar gelang van den verwantschapsgraad, over vermindering naar gelang van den hoogeren leeftijd, en over vrijstellingen. Deze belangrijke vragen vallen buiten het kader van dit artikel. Maar ter voorkoming van misverstand moet ook hier worden herinnerd, dat zij door de invoering van een Staatserfrecht niets van haar belang zouden verliezen.

Moet men wellicht vreezen, dat, bij invoering van een Staatserfrecht en heffing tot hooger bedrag van de successiebelasting, de aanstaande erflaters op groote schaal giften zullen gaan doen onder de levenden, giften van hand tot hand, die bij geen mogelijkheid door den fiscus te bereiken zijn? Ik geloof het niet. Vooreerst zal toch wel niemand ontkennen, dat de gemeenschapszin in onze dagen toeneemt, en mag men verwachten, dat, gelijk ik hiervóór reeds zeide, ook het Staatserfrecht zelf in die richting opvoedend zal werken. Maar er zijn nog redenen van minder idealen aard, om zich niet al te ongerust te maken. Verreweg de meeste menschen zijn tot hun dood nog al vasthoudend. In den

1) Dit werd in de zitting der Tweede Kamer van 21 Maart jl. (voor de zijlinie althans) aanbevolen door mr. Farncombe Sanders. 't Was bij de behandeling der wetsvoorstellen van mr. Goeman Borgesius c.s. In zijn *Ontwikkeling en Verband van de Rijks-, Provinciale- en Gemeentebelastingen in Nederland*, 1885, zag mr. Treub er de wenschelijkheid nog niet van in.

volksmond leeft eene beeldspraak, die op dit punt genoeg te denken geeft: we hebben allen wel eens hooren gewagen van den zeer billijken en rationeelen tegenzin ook der meest liefhebbende ouders, om zich vóór het naar bed gaan uit te kleeden. Geldt dat van ouders tegenover kinderen als regel met zeldzame uitzonderingen, - het zal nog veel meer gelden en, wat er ook gebeure, blijven gelden van aanstaande erflaters, die zich niet licht voorstellen, dat zij door hunne ascendenten overleefd zullen worden, of die alleen aan broêrs en zusters en dezer afstammelingen of aan bij testament te roepen erfgenamen te denken hebben. Deze overweging heeft te grooter beteekenis, indien de wetgever bij vererving in de rechte nederdalende linie en tusschen echtgenooten, even als tot dusverre, niet anders doet dan eene verhoogde successiebelasting heffen, en alleen in de andere gevallen van vererving den Staat in de dubbele hoedanigheid van erfgenaam en belastingheffer laat optreden.

Mocht het noodig blijken, dan beschikken zeker de belastingtechnici[1)] nog wel over middelen, om *fraude* tegen te gaan en de rechten der gemeenschap te waarborgen. In ieder geval zou de Staat, daar waar er geen erfgenamen in de rechte nederdalende lijn en geen overlevende echtgenoot zijn, - zoodra de Staat dus erfgenaam is, - tot verzekering van zijn rechten kunnen doen, wat in Zwitserland gebeurt in vele kantons: ambtelijke inventarisatie van den boedel door een Staats-notaris voorschrijven. De heer Farncombe Sanders heeft op 21 Maart j.l. in de Tweede Kamer, reeds ter wille van de successiebelasting, daarop aangedrongen: ‘Wanneer eenmaal de boedel vererft in de zijlinie, dan verdwijnt het grootste bezwaar tegen ambtelijke inventarisatie.’

Invoering van een Staatserfrecht en verhooging van het successierecht moeten zeker ook gepaard gaan met eene

1) Een hunner, de heer Treub (t.a.p. heeft er reeds zijn denkbeelden over uitgesproken. Noode weersta ik aan de neiging, om zijne slotbepalingen over den invloed, dien verbetering en billijker regeling van het belastingwezen op het ontduiken hebben moet, hier in haar geheel over te schrijven

betere regeling en verhooging van de belasting op schenkingen onder de levenden.

Hiermede ben ik gekomen aan het einde mijner uiteenzetting. Ik werd daarbij geleid door de overweging, die dr. Von Scheel (t.a.p.) aldus uitdrukt: dat, wanneer men behooren wil tot de vrienden eener gestadige, behoudende ontwikkeling der Maatschappij, '*so muss man vor allen Dingen davon ausgehen, dass a l l e unsere sozialen Institutionen nicht nur entwickelungsfähig sind, sondern auch durch rationelle Weiterentwickelung vor Einseitigkeit und danach gewaltsamen Störungen bewahrt sein wollen*.' Ten opzichte van het door mij behandelde onderwerp leidt dat beginsel noodzakelijk tot de conclusie van Baron (t.a.p.): '*Es lässt sich nicht leugnen, dass unsere Gesetzgebungen im Erbrecht alles Idealismus entbehren; ebendeshalb sind sie ideenlos geworden, und eben daraus sind die Angriffe zu erklären, welche das Erbrecht erfahren hat. Man glaubt nicht mehr ans Erbrecht; seine Natürlichkeit und Nothwendigkeit leuchtet nicht mehr ein, es hat die Macht zu überzeugen verloren... Deshalb ist es die erste Aufgabe der Gesetzgebung, das Erbrecht wieder mit Ideen zu erfüllen, den juristischen Idealismus in dasselbe zurückzuführen*.'

Deze taak kan slechts hij naar behooren vervullen, die de economische ontwikkeling van onze dagen oplettend gadeslaat, en er zich rekenschap van geeft, hoe grooten invloed de wetgeving heeft op de verdeeling van den rijkdom. Hij zal niet de illusie koesteren, dat met eene hervorming van het erfrecht de sociale quaestie op te lossen is. Maar hij weet, wat evolutie is, en dat een organisme als de Maatschappij niet dan langzaam verandert. Hij zal daarom, o n d e r v e e l m e e r, ook dit middel willen aangrijpen, om ook van deze zijde de finale oplossing der sociale quaestie iets, en dat op vreedzame wijze, te naderen.

Aan tegenstand tegen eene hervorming des erfrechts in

democratischen zin zal het zeker bij de bezittende klasse niet ontbreken. Schoon toch in ons tegenwoordig recht die hervorming reeds in kiem aanwezig zij! Vooral de uitbreiding der aanspraken en rechten van den Staat zal veel bezwaren te overwinnen hebben. Nog in dit voorjaar drong een waardig vertegenwoordiger dier partij, die den stroom van ons geestelijk leven opwaarts naar de bron hoopt te zien terugkeeren, op zijn manier aan op 'eene herziening van ons belastingstelsel', eene herziening, strekkende o.m. 'tot intrekking der wraakroepende (!) en despotische wet op de successie in de rechte lijn.' Zoo denken er zeker nog wel meer onder onze 'staatslieden' in actieven dienst en onder hunne censuskiezers. Gelukkig echter neemt in onze dagen het aantal toe dergenen, die begrijpen, dat we, evenals onze voorvaderen van honderd jaar geleden, staan te midden van eenen emancipatiestrijd. Wat de *tiers état* was tegenover de geprivilegieerde standen, dat zijn de klassenbewuste arbeiders tegenover de *bourgeoisie*. Waar de eisch luidde: gelijkheid voor de wet, - luidt hij nu: sociale rechtvaardigheid.

Het algemeen kiesrecht, dat (België gaat het ons bewijzen!) den tegenstand van kortzichtigheid en angstvalligheid op den duur m o e t overwinnen, zal te eeniger tijd ook aan dezen eisch gehoor verschaffen.

Naar aanleiding van de belasting-voorstellen der regeering, door Hugo Muller.

Elk bestaande belasting heeft het voordeel dat zij er is; elke nieuwe het nadeel dat zij moet worden ingevoerd. Het is deze overweging die eene grondige belasting-hervorming, anders dan stuksgewijze en in termijnen tot stand gebracht, zoo goed als onmogelijk maakt. Gedeeltelijke herzieningen hebben op hare beurt het nadeel, dat zij óf van zeer luttele beteekenis zijn, óf, wanneer ze op meer aanspraak maken, buiten de grenzen van haar beperkt gebied nawerken en een wellicht zeer gebrekkig, maar toch onmisbaar verband verstoren. Deze dreigende klippen te vermijden is weinigen gegeven; en niet zonder reden behelst de geschiedenis onzer belastingen het leerzaam relaas van tallooze strandingen, die menigmaal ook der bemanning het staatkundig leven kostten.

Op eenige stappen, in de goede richting gedaan, volgde dan ook langdurige stilstand. De ééne politieke partij werpt de schuld daarvan op de andere; toch rust die op alle gezamenlijk, wijl zij een kiesstelsel bestendigden dat de minvermogende klassen uitsluit, en de vertegenwoordiging onttrekt aan den invloed der éénige kracht die tot vruchtbare hervormingen den stoot geven kan. Intusschen wijzigden zich in den loop der jaren de maatschappelijke behoeften; de

klove tusschen de bestaande instellingen, ook op 't stuk van belastingen, en de eischen der volkshuishouding werd steeds grooter; en in dezelfde mate als de noodzakelijkheid van belasting-hervorming zich steeds sterker deed gevoelen, namen de moeielijkheden toe die bij eene herziening zijn te overwinnen. Wil men de schade inhalen, door jarenlangen stilstand berokkend, dan dient rekening gehouden met bezwaren, die bij geleidelijke hervorming zich niet, of niet in die mate, zouden hebben voorgedaan.

Van die moeielijkheden dragen de door de regeering ingediende wetsontwerpen tot vaststelling van het bedrag der grondbelasting, en tot wijziging van de bepalingen der gemeentewet ten aanzien van plaatselijke belastingen, duidelijke sporen. Reeds lang zijn de gemeenten aan de financieele bepalingen der gemeentewet ontgroeid; de noodzakelijkheid van wijzigingen behoefde niet meer te worden aangetoond; en dat eerst thans zulk eene wijziging wordt voorgesteld, bewijst hoe moeielijk de keus is, waar men het herzieningswerk zal aanvatten. Naar de geijkte uitdrukking luidt, moet het belastinggebied der gemeenten verruimd worden; zij moeten met name in de gelegenheid worden gesteld, uitwonende grondeigenaren, kooplieden en neringdoenden een billijk aandeel in de kosten der gemeentelijke huishouding te doen bijdragen. Nu de herziening van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen is voltooid, is de gelegenheid te gunstig dan dat men voor de noodkreten van vele gemeenten nog langer doof zoude kunnen blijven. Doch de ingediende wetsontwerpen hebben eene verdere strekking dan de omstandigheden wel vereischen. Aan de gemeenten wordt de bevoegdheid tot het heffen van meerdere opcenten op de hoofdsom der grondbelasting verleend; doch tevens worden haar de opcenten op het patentrecht, met eene geringe verhooging, toegekend; worden haar de rijksopcenten op de personeele belasting overgelaten, terwijl aan de andere zijde de vaste uitkeering van 4/5 van de gefixeerde opbrengst dier belasting veranderd wordt in 3/5 en in vele gevallen nog verlaagd; eindelijk wordt de gelegenheid tot het heffen

van nieuwe gemeentelijke belastingen gegeven, die in verschillende opzichten de handen van den wetgever ten opzichte der rijksbelastingen voor het vervolg binden. Indien men aan het oude huis eenmaal begint te vertimmeren, weet men wel waar men begint maar niet waar men eindigt.

Niet dat deze ontwerpen een hervormend karakter dragen. Van den heer Godin de Beaufort, conservatief tot zelfs in de rust die hij zich gunt, was dat niet te verwachten. Men heeft de ontwerpen dus enkel te beoordeelen naar de beperkte eischen waaraan zij hebben te voldoen. Maar daarbij dient er op gelet, dat geen stap in de verkeerde richting wordt gedaan. Kan men al geen ingrijpende hervorming verwachten en mag men om die reden het goede niet afwijzen dat op bescheidener schaal geboden wordt, er dient voor gewaakt dat niet tevens maatregelen worden genomen die voor langen tijd andere noodzakelijke verbeteringen onmogelijk maken. Kleven aan de ingediende ontwerpen zulke gebreken, men zal moeten pogen ze er van te zuiveren en, hoe ongaarne ook, het goede moeten afwijzen, wanneer het door nadeelige maatregelen, die er niet van te scheiden zijn, in den schaduw wordt gesteld.

De vaststelling van het bedrag der grondbelasting, die door het eerste regeeringsontwerp wordt geregeld, is noodzakelijk wat de ongebouwde eigendommen betreft, daar de herziening der belastbare opbrengst is voltooid. Van deze gelegenheid wordt gebruik gemaakt om ook het bedrag der belasting op de gebouwde eigendommen op nieuw vast te stellen.

Het totaal der grondbelasting was in 1834 bepaald op *ƒ* 7.983.256.84 (behalve voor Limburg); en in 1843 werd het totaal bij herniewing op dit bedrag vastgesteld, doch tevens voorgeschreven dat de belasting zoude vermeerderen met 0.1213 van elken gulden, waarmede de belastbare opbrengst toenam. Dit verhoudingscijfer was gelijk aan de gemiddelde

verhouding van de in 1834 vastgestelde belasting tot de hoofdsom der toenmalige belastbare opbrengst volgens het kadaster.

Tengevolge dezer bepaling klom de belastbare opbrengst der *ongebouwde* eigendommen van *f*44,518,000,- in 1844 (gerekend inclusief Limburg) tot *f*46,505,795,- in 1890; de belasting zelve in dat tijdvak van *f*5,292,000,- tot *f*5,545,000,-. Volgens de thans afgeloopen herziening in de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen vastgesteld op *f*96,147,000,-.

De belastbare opbrengst der *gebouwde* eigendommen bedroeg in 1844 *f*25,432,000,-; in 1875 *f*31,201,000,-; in 1876 *f*74,502,000,-; in 1890 *f*104,756,000,- terwijl de de belasting zelve klom van *f*3,141,000,- in 1844 tot *f*5,451,000,- in 1890.

Krachtens de wet van 25 April 1879 moet, nu de herziening van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen is afgeloopen, het bedrag der grondbelasting vóór het einde van 1890 op nieuw werden vastgesteld en over het gezamenlijk bedrag der nieuwe belastbare opbrengt worden omgeslagen. Zooals reeds gezegd, wordt door de regeering voorgesteld tevens de belasting op de gebouwde eigendommen te wijzigen. De tegenwoordige opbrengst der belasting op de ongebouwde eigendommen is *f*5,545,000,-; slaat men dit over de nieuw getaxeerde belastbare opbrengst, ad *f*96,147,000,-, dan geeft dit 5,7673 pCt.; voor de gebouwde eigendommen is die verhouding 5,2039 pCt.

Bij het vaststellen der percentage, die door het Rijk in het vervolg als grondbelasting zal worden geheven, was evenwel rekening te houden met de noodzakelijkheid, om aan de gemeenten de bevoegdheid te geven méér dan thans door opcenten op de grondbelasting te innen van de eigenaren wier gronden in het gemeentelijk gebied liggen. Die eigendommen toch, zij het gebouwde of ongebouwde, genieten de voordeelen van menige uitgave, die de gemeente zich getroosten moet, terwijl de eigenaar zich dikwijls, door elders te wonen, onttrekt aan elke heffing waardoor hij een eeniger-

mate evenredig aandeel in de gemeente-lasten zouden bijdragen. De bevoegdheid die de gemeenten thans bezitten, n.l. om 10 opcenten op de ongebouwde en 40 op de gebouwde eigendommen te heffen, is met name wat de eerste betreft, veel te beperkt. Hoe noodzakelijk het is, hierin te voorzien, blijkt o.a. uit het feit, dat in Friesland van de geheele belastbare oppervlakte der provincie ad 310.270 H.A., in 1885 stonden tenname van personen woonachtig:
in de gemeenten 170,175 H.A., met een belastbare opbrengst van *f* 2,812,909,61,
buiten de gemeenten 140,095 H.A., met een belastbare opbrengst van *f* 2,705,548,57½.[1]
Die wanverhouding was het sterkst voor de gemeente Rauwerderhem, waar de eigendommen stonden ten name van personen *in* de gemeente voor eene oppervlakte van 890 H.A., belastbare opbrengst *f* 30,376,-; ten name van personen *buiten* de gemeente 2413 H.A., bel. opbrengst *f* 80,127.-.

Het is dus dringend noodzakelijk de gemeenten in de gelegenheid te stellen méér van den grond te heffen dan thans; afgescheiden van de vraag of met name de Friesche gemeenten, die hierbij in de eerste plaats ter sprake komen, daardoor afdoende worden geholpen. Ik kom daarop nader terug, doch wijs er nu alleen op, dat, wilde men aan de gemeenten een grooter aandeel in de grondbelasting toekennen, zonder de belasting zelve aanzienlijk te verhoogen, daarmede natuurlijk eene vermindering der opbrengst voor het aandeel van het rijk gepaard moest gaan. Thans ontvangt het rijk uit de grondbelasting volgens de bestaande wet ongeveer *f* 12,188,000,-[2].

De regeering stelt nu voor, zoowel voor de gebouwde als ongebouwde eigendommen, de belasting vast te stellen op

(1) Bijlage bij het adres aan den Koning, van de Staten van Friesland, 27 November 1888.
(2) De aangehaalde cijfers zullen nu en dan niet met elkander stemmen. Dit is de schuld der regeering die in hare toelichting de cijfers van verschillende diensten dooréén gebruikt, waardoor soms vrij aanzienlijke verschillen ontstaan.

5 pCt. van de belastbare opbrengst, en de rijksopcenten op het gebouwd (thans 21½) te doen vervallen. Dientengevolge zal het rijk uit de grondbelasting ontvangen *f*10,045,000,-.

Daarentegen wordt aan de gemeenten de bevoegdheid toegekend, zestig opcenten te heffen op de hoofdsom der belasting, zoowel van de gebouwde als ongebouwde eigendommen. Wordt van die bevoegdheid ten volle gebruik gemaakt - en een der nieuw voorgestelde bepalingen in de gemeentewet is daartoe eene drijfveer - dan zullen de gemeenten gezamenlijk in den vervolge uit de grondbelasting ontvangen *f*5,906,563.-. Thans heffen zij aan opcenten op de grondbelasting *f*2,587,886,-; zij winnen dus te zamen uit dezen hoofde *f*3,318,677,-. Het Rijk verliest uit de grondbelasting *f*2,143,548,-; en het verschil ad *f*1,175,129,- is de som die door de grondeigenaren of huurders in 't geheel meer zal worden opgebracht; en wel voor *f*758,051,- door de gebouwde, voor *f*417,078,- door de ongebouwde eigendommen.

Art. 37 der wet van 25 April 1879 bepaalt, dat na afloop van de herziening der belastbare opbrengst van de ongebouwde eigendommen het bedrag der belasting vastgesteld, en over het gezamenlijk bedrag van die opbrengst omgeslagen wordt. Eene *gelijke* percentage over de nieuw getaxeerde opbrengst zal over geheel het rijk geheven worden, en het natuurlijk gevolg daarvan is dat in *die* provinciën, waar de rijzing van de waarde der eigendommen in verhouding *geringer* is geweest dan in andere, ook *minder* aan grondbelasting op die eigendommen zoude moeten worden opgebracht, wanneer de hoofdsom der belasting bleef wat zij tot nu toe bedroeg. En in Noord-Braband, Zeeland en Limburg is die waarderijzing voor de ongebouwde eigendommen in verhouding zóóveel geringer geweest, dat ook al worden de nieuw voorgestelde gemeentelijke opcenten ten volle geheven en al wordt dus in 't vervolg in die provinciën 8 pCt. van de belastbare opbrengst betaald, (n.l. 5 pCt aan het rijk en 60 opcenten aan de gemeenten, - de provinciale opcenten kunnen in dit opzicht buiten aanmerking blijven -) dan nog

in die provinciën *minder* dan vroeger door de ongebouwde eigendommen zal worden opgebracht. Op die eigendommen drukt thans ten voordeele van rijk en gemeente te zamen:
in Noord-Braband *f*910,620,-, dit zal worden *f*847,854,-
in Zeeland *f*625,257,-, dit zal worden *f*551,977,-
in Limburg *f*403,244,-, dit zal worden *f*338,175,-.

Het voordeelig verschil in die provincien wordt dus, ook al worden de 60 opcenten door de gemeenten ten volle geheven, in dezelfde volgorde *f*62,766,-, *f*73,280,- en *f*65,069,-.

Van de verschillende wegen, die bij de vaststelling van het bedrag der belasting konden worden ingeslagen, heeft de regeering gekozen peraequatie gepaard met verlaging; eene verlaging, waarvoor h.i. afdoende gronden pleiten doch die zij ten onrechte eenigzins op den voorgrond stelt, omdat de uitgebreider bevoegdheid der gemeenten die verlaging grootendeels illusoir maakt. De grondeigendom wordt door deze wetsontwerpen - met uitzondering van een gedeelte der eigendommen met name in de zoo even vermelde 3 provinciën, - zwaarder belast dan tot nu het geval was; en deze last, die gekapitaliseerd dient te worden, heeft eene niet onaanzienlijke vermindering van de waarde der gronden tengevolge. Zijn de gronden betrekkelijk kort geleden in andere handen overgegaan, en heeft de kooper zijn koopsom gebaseerd op eene, in verhouding tot de nieuwe belastbare opbrengst, te lage of te hooge tegenwoordige belasting, dan kan hij door de vereffening die de nieuwe regeling teweeg brengt, aanzienlijk benadeeld of bevoordeeld worden.

In de genoemde zuidelijke provinciën, waar de ongebouwde eigendommen minder dan thans zullen hebben optebrengen, zijn overigens de gevolgen der nieuwe regeling, gebaseerd op de nieuwe schatting, eveneens zeer verschillend. Nemen wij als voorbeeld eenige der gemeenten in Noord-Braband, die door de Landbouw-Commissie voor haar onderzoek als typen zijn gekozen, dan vinden wij dat als grondbelasting aan rijk

en gemeente thans wordt betaald voor de ongebouwde eigendommen in:

Huibergen	ƒ697.-	terwijl onder	ƒ757.-	dus meer	8.62 pCt.
Reusel	ƒ907.-	de nieuwe	ƒ1.117.-	dus meer	23.26 pCt.
Haaren	ƒ4.103.-	regeling zal	ƒ3.285.-	minder	19.93 pCt.
Princenhage	ƒ19.054.-	worden betaald	ƒ16.491.-	minder	13.45 pCt.
Zevenbergen	ƒ25.629.-	indien de 60	ƒ21.795.-	minder	11.06 pCt.
Made	ƒ19.712.-	gemeentelijke	ƒ15.795.-	minder	19.87 pCt.
Eethen (H.)	ƒ6.417.-	opcenten ten	ƒ8.016.-	meer	24.92 pCt.
Lithoyen	ƒ3.156.-	volle worden	ƒ4.157.-	meer	31.72 pCt.
Berchem	ƒ2.259.-	geheven:	ƒ3.752.-	meer	26.79 pCt.
Beugen	ƒ4.958.-		ƒ5.051.-	meer	1.87 pCt.

Intusschen, verschillen zijn natuurlijk niet te vermijden, en men dient ze op den koop toe te nemen wil men eindelijk de grondbelasting op eene zuivere en voor geheel het rijk gelijke basis regelen, zooals uit de wet van 1879 gelukkigerwijs voortvloeit.

Dit gedeelte der regeerings-voorstellen verdient dan ook zeker aanbeveling. Het heften eener gelijke percentage voor gebouwde en ongebouwde eigendommen en het overlaten der opcenten aan de gemeenten bevordert eene eenvoudige en duidelijke belastingheffing. Eene tweede vraag is, of het raadzaam mag heeten een maximum der door de gemeenten te heffen opcenten vasttestellen; en zoo ja, of dan het voorgestelde maximum hoog genoeg is. Ik meen dat beide vragen voor het oogenblik bevestigend beantwoord moeten worden. Het is zonder twijfel bijv. voor de gemeente Amsterdam wenschelijk, geheele vrijheid te erlangen of ten minste zooveel meer opcenten te kunnen heffen dat het straatgeld zoude kunnen worden afgeschaft. Want ook al maakt het nieuwe artikel 238 de afschaffing van het straatgeld niet noodzakelijk, eene vervanging door opcenten op de grondbelasting ware zeker te verkiezen. Maar daartegenover staat, dat de rijkswetgever heeft toetezien, dat de verzwaring van den last die op den grondeigendom drukt geleidelijk

geschiedt; te meer, wanneer geene vermindering der mutatierechten wordt voorgesteld.

Ter loops zij opgemerkt, dat weglating van het maximum der gemeentelijke opcenten omwerking van § 10 der voorgestelde wijzigingen in de gemeentewet, op welke paragraaf de financieele berekeningen der regeering berusten, noodzakelijk zoude maken.

De grootste fout der regeling is zonder twijfel deze, dat zij niet met eene vermindering en wijziging der mutatierechten gepaard gaat. Meermalen is aangetoond, dat die rechten juist den minvermogenden boerenstand het zwaarst, en op de meest ongelegen tijden, drukken. Was wijziging reeds noodzakelijk vóór de indiening van het voorstel tot nieuwe regeling der grondbelasting, bij eene hoogere heffing wordt zij onvermijdelijk. - Zuiver theoretisch beschouwd is zulk eene vermindering wel is waar een geschenk aan de tegenwoordige eigenaars. Men bestrijdt dit door te zeggen dat, - zooals volkomen juist is -, de overdrachtsrechten wel door den kooper worden *betaald* doch dat hij daarom niet meer geeft voor het goed dat hij koopt. Wat hij aan den fiscus betaalt, is een deel der geheele som die hij besteden wil; aan den verkooper betaalt hij het overblijvende deel. Wil iemand een stuk grond koopen, en rekent hij dat hij naar de te verwachten opbrengst daarvoor *f*20000.- kan geven, - heeft hij nu *f*1200.- mutatierecht te betalen, dan geeft hij *f*18800.- aan den verkooper en *f*1200.- aan het rijk. Moet hij nu te eeniger tijd het land weder verkoopen, dan krijgt hij op zijne beurt, gesteld dat de omstandigheden gelijk zijn gebleven, niet *f*20000.- terug, - maar de nieuwe kooper, die wederom *f*1200.- aan het rijk heeft te betalen, kan hem ook slechts *f*18800.- geven. Bij verkoop krijgt men dus minder terug dan men besteed heeft; en daaruit wordt afgeleid dat afschaffing of vermindering der overdrachtsrechten geen *geschenk* is aan de tegenwoordige eigenaars, maar enkel eene wegneming der onbillijkheid dat zij bij verkoop den vollen koopprijs niet terug ontvangen.

Deze gevolgtrekking zoude juist zijn wanneer de tegen-

woordige eigenaars, bij de verkrijging van hun eigendom, onbekend waren geweest met dat nadeel. Maar dat is niet het geval; wie een stuk land koopt, weet ook dat hij bij eventueelen verkoop, daarvoor zooveel minder terugkrijgt als de overdrachtsrechten bedragen. In dat opzicht is de grond te vergelijken bijv. met een incourant fonds, waarbij men zich altijd op een zeker verlies bij realisatie heeft voortebereiden. De weg die de landeigenaar dus moet inslaan is deze, dat hij op de waarde van zijn goed zooveel afschrijft als hij bij voorbaat weet dat het hem bij verkoop minder zal opbrengen. Is hem ook onbekend over hoeveel jaren hij die afschrijving zal hebben te verdeelen, hij moet er in elk geval dadelijk mede beginnen en, om zeker te gaan, in de eerste jaren wat ruim afschrijven. Zoodanige afschrijving moet natuurlijk komen uit de jaarlijksche winsten; die winsten moeten dus, om dit toe te laten, hooger zijn dan zij zouden behoeven te zijn als de afschrijving niet noodig ware; met andere woorden, er kan minder voor den grond besteed worden; en als de aankoop behoorlijk gebaseerd is, dan moet het verlies dat bij wederverkoop te wachten staat bij voorbaat in eene lagere koopsom worden teruggevonden.

Voor wie zoo te werk mocht zijn gegaan, zoude vermindering der mutatierechten inderdaad een geschenk zijn.

Doch daar wel bijkáns niemand in die categorie zal vallen, behoeft deze buiten de praktijk gaande redeneering geen invloed uit te oefenen op het oordeel over het al of niet wenschelijke dier verlaging. Geheele afschaffing der rechten van registratie wegens overdracht van onroerend goed onder bezwarenden titel is voor 't oogenblik onmogelijk. Maar de rechten behooren aanzienlijk verlaagd te worden. Wellicht verdient het denkbeeld overweging ze zóó te regelen, dat voor overdracht binnen zekeren tijd na het overlijden van den eigenaar slechts een nominaal recht wordt behaald, en dat minder verschuldigd is naarmate het goed korter tijd in handen van den eigenaar is geweest[1)]; denkbeelden, die zelfs de tegenwoor-

1) Mr. M.W.F. Treub, (*Over de Waarde onzer Registratie-belasting*, Weekblad voor notaris-ambt en registratie n°. 1060, 20 April 1890) merkt hieromtrent op, dat door zulk eene wijziging.... ‘de aard van het mutatierecht geheel van karakter zou zijn veranderd. Het zou dan niet langer zijn eene *verkeers*-belasting, maar eene *periodieke* - jaarlijksche - belasting van het grondbezit, waarvan alleen de *heffing niet periodiek*, maar op onzekere tijdstippen, dat wil zeggen bij elken overgang krachtens overeenkomst, zou geschieden..... Het resultaat..... zou wel zoo gemakkelijk worden bereikt door het geheele mutatierecht omtezetten in eene verhooging van de grondbelasting.... Ook hieruit blijkt weer dat het mutatierecht voor grondige verbetering niet vatbaar is enz.’

dige Minister van Financiën bleek toegedaan te zijn toen hij de voorstellen-Goeman Borgesius c.s. bestreed. Maar ook afgescheiden daarvan is het dringend noodig dat een einde worde gemaakt aan de extra-belasting die door de notarissen bij de overdracht van onroerend goed wordt geheven[1]; en daartoe zal eene *geringe* vermindering der mutatie-rechten niet in staat zijn; wil men ze behouden, men zal ze zeer aanmerkelijk moeten verlagen.

Bij het tweede wetsontwerp, strekkende tot herziening van de algemeene regelen die de Gemeentewet ten aanzien der plaatselijke belastingen bevat, wordt in de eerste plaats gewijzigd art. 238, terwijl in verband daarmede art. 254 vervalt. Waar thans bepaald is, dat gelden, door de gemeente gevorderd voor door haar verstrekte diensten of voor het gebruik of genot van door haar tot stand gebrachte werken enz., tot geen hooger bedrag mogen worden geheven dan om den betaler in evenredigheid tot het genot dat hij heeft in de kosten van het geheel te doen bijdragen, komt daar-

1) Vgl. o.a. het Verslag der Landbouw-Commissie, Deel III, over Princenhage, pag. 19: ‘Er blijft dus (bij openbare verkoopingen) 3 à 5 pCt. over voor het honorarium van den notaris.... Nevens die voor het Rijk, worden dus ook door de notarissen, bij publieken verkoop van vast goed, als het ware overgangsrechten geheven, een misbruik, het woord is niet te hard, dat zwaar op den landbouw drukt en naar ons inzien te keer gegaan behoorde te worden.’ Uit bijkans elke gemeente vermeldt het Landbouwverslag dergelijke klachten.

voor in de plaats dat dergelijke gelden in het vervolg door het gemeentebestuur zullen kunnen worden gevorderd volgens tarieven, door den Gemeenteraad vast te stellen en door Gedeputeerde Staten goed te keuren.

Uit art. 240 vervalt de bepaling omtrent de vaste uitkeering van het aandeel in het personeel; omtrent welke uitkeering eene nieuwe regeling in art. 256 bis wordt voorgesteld. Vervolgens wordt in het algemeen aan de gemeenten de bevoegdheid verleend tot het heffen van *opcenten op de rijks directe belastingen;* welke opcenten bij art. 242 nieuw beperkt worden tot zestig voor de grondeigendommen, tot dertig voor het patentrecht. In hetzelfde artikel (242 nieuw) wordt bepaald dat de opcenten op het patentrecht, door de gemeenten te heffen, in mindering komen bij den aanslag van een belastingschuldige in eene bedrijfsbelasting, wanneer die door de gemeente wordt ingevoerd.

De gemeenten zullen voorts kunnen heffen: *belastingen naar het vermogen, naar het inkomen en naar den uiterlijken staat*. Deze bepalingen treden in de plaats van de thans in art. 240 voorkomende omschrijving: ‘hoofdelijke omslagen of andere plaatselijke belastingen’. In eene belasting naar den uiterlijken staat mogen zij, die niet metterwoon binnen de gemeente verblijven, niet zwaarder aangeslagen worden dan de ingezetenen. (art. 245 nieuw.) De vermogens- of inkomstenbelasting mag, krachtens het voorgestelde art. 243, niet progressief zijn; wel kan het inkomen naarmate van de bronnen waaruit het voortvloeit, of het vermogen naarmate van de wijze waarop het is belegd, verschillend worden belast. Dat de inkomsten-belasting niet progressief mag zijn, noemt de regeering in de Memorie van Toelichting eene ‘heilzame beperking’, zooals van haar trouwens niet anders te verwachten viel; maar art. 243 laat daarentegen toe, de inkomens (of vermogens) beneden een zeker bedrag in sterkere mate dan zij in bedrag afnemen, minder te belasten. Het is duidelijk dat, indien men dat ‘zekere bedrag’ maar hoog genoeg neemt, de belasting toch feitelijk progressief wordt, -

dat nl. eene degressieve progressie, juist die welke het meest aanbevelenswaardig is, wel degelijk geoorloofd blijft.

In deze vermogens- of inkomsten-belasting mag uitsluitend aangeslagen worden hij, die in de gemeente metterwoon verblijft (art. 245 nieuw); en alleen voor zooveel twaalfden van de belasting als dat verblijf kalendermaanden duurt. Het gevolg dezer ondoordachte bepaling zoude zijn, dat bijv. alle vermogende Amsterdammers, die eenige maanden in het jaar buiten plegen te vertoeven, voor dien tijd afschrijving der belasting zouden hebben te vorderen.

Vennootschappen, zedelijke lichamen en stichtingen mogen niet in de inkomsten-belasting worden aangeslagen; eene allerongelukkigste bepaling wat de laatste twee categoriën betreft. Ten aanzien der vennootschappen wordt de bepaling gemotiveerd doordat aan de gemeenten bevoegdheid wordt verleend tot het heffen eener *bedrijfsbelasting*, waarin buitendien de uitwonenden, doch niet naar bezwarender bepalingen dan de ingezetenen, mogen worden aangeslagen. Deze bedrijfsbelasting zal enkel een zakelijk karakter dragen; en de verordening tot de heffing er van zal moeten bepalen, hoe de *omvang* van het bedrijf wordt berekend of geschat waarnaar de belasting geheven wordt. Deze bewoordingen sluiten, behoudens nadere verduidelijking, eene heffing naar de behaalde netto winst uit.

Op art. 256 bis, en in verband daarmede op de geldelijke gevolgen der door de regeering voorgestelde regeling, kom ik nader terug.

Zonder twijfel behelzen deze bepalingen veel aanbevenswaardigs, zooals in de M.v.T. voldoende in het licht wordt gesteld; maar zij vertoonen in andere opzichten zoo ernstige gebreken, dat deze het goede vrij wel in den schaduw stellen Geenerlei middelen worden aan de gemeenten in de hand gegeven, om eene juistere heffing der inkomsten-belasting te verkrijgen. De gegevens die het grootboek, de registers der

registratie-kantoren, de successie-belasting zouden kunnen verschaffen, blijven voor de gemeenten een gesloten boek. Het blijft onmogelijk voor te schrijven, dat geene reclame op een aanslag in de inkomsten belasting zal worden toegelaten, wanneer niet van de bevoegdheid tot eigen aangifte gebruik wordt gemaakt. De stichtingen worden ontzien. Naast de inkomsten-belasting zal eene bedrijfsbelasting van gemeentewege kunnen worden geheven, en wordt tegelijkertijd de heffing van het patentrecht, door het overlaten der opcenten aan de gemeenten, bestendigd. Het komt mij voor dat hiervan geen sprake mag wezen. Het patentrecht behoort omgewerkt te worden tot eene rijks bedrijfsbelasting; en deze noodzakelijke hervorming wordt door de voorgestelde bepalingen moeielijk gemaakt. Veel beter ware het geweest aan de gemeenten de bevoegdheid te verleenen, naamlooze vennootschappen, stichtingen, en uitwonende kooplieden enz. in de inkomstenbelasting aan te slaan, naar bij de wet vast te stellen regelen. Men had dan eene verdere samenkoppeling vanrijks- en gemeente-financiën vermeden. Bij de inkomstenbelasting zal de gemeente, indien zij ook eene bedrijfsbelasting heft, de inkomens uit handel en nijverheid lager dan andere kunnen belasten; maar het is in vele gevallen ondoenlijk, de scheiding te maken die noodzakelijk is om aan zulk eene bepaling nuttige werking te verzekeren.

Er wordt nog bevoegdheid verleend tot belastingheffing op den verkoop in het klein van tabak, sigaren en dranken (behalve sterken drank) welke belasting veel beter voor het Rijk voorbehouden bleve. Deze bevoegdheid wordt in de M.v.T. verdedigd met de merkwaardige opmerking, dat daardoor ‘sommige gemeenten in de gelegenheid zullen zijn meer dan nu direct voordeel te trekken van het bezoek van vreemdelingen.’ Dit motief klinkt nog vreemder, wanneer men ziet dat de M.v.T. iets verder het een *misbruik* noemt, dat de gemeentebesturen trachten de gemeentekas te verrijken ten koste van bezoekers van buiten.

Waarom aan de gemeenten de opcenten op het patentrecht worden overgelaten, is niet voldoende gemotiveerd. Het is

eene wijziging die geenszins door den drang der omstandigheden vereischt wordt. Noodzakelijk is de gemeenten een grooter aandeel in de grondbelasting toe te kennen, en de grenzen te verwijden binnen welken zij belastingen kunnen heffen; noodzakelijk ook, haar de middelen aan de hand te doen om de belastingen, die ze heft, zoo goed mogelijk te doen werken. De aangeboden ontwerpen schieten ten deze in menig opzicht te kort, en gaan ten aanzien der bedrijfs-belasting en der opcenten op het patent wederom te ver.

Het nieuwe artikel 256 bis beheerscht voor een goed deel de financieele gevolgen der ontwerpen. Het bepaalt dat de gemeentebesturen kunnen beschikken over 3/5 (inplaats van 4/5 zooals thans) van de gefixeerde opbrengst van het personeel,

'doch tot geen hooger bedrag dan ½ van hetgeen de gemeente aan opcenten op de hoofdsom der personeele belasting en aan eigen belastingen als bedoeld bij art. 240 litt. *b, c* en *d*' (zijnde belastingen op het vermogen of het inkomen, naar den uiterlijken staat of op het bedrijf) 'over het laatst vorig jaar heeft ontvangen, met dien verstande dat deze uitkeering wordt verminderd met de helft van het bedrag hetwelk de gemeente meer zoude hebben ontvangen, zoo de opcenten op de grondbelasting tot het bij art. 242 bepaalde maximum' (dus zestig), 'mitsgaders 30 opcenten op het patent of wel eene daarmede in opbrengst gelijk staande belasting, ingevolge art. 240 *d*' (zijnde eene bedrijfsbelasting) 'werden geheven'. -

De bedoeling is, dat hoogstens 3/5 van de gefixeerde opbrengst van het personeel wordt uitgekeerd. Die uitkeering zal slechts de helft bedragen van wat de gemeente zelf aan de in bovenstaand artikel eerstgenoemde belastingen heft. Heeft de gemeente in het vorig dienstjaar uit opcenten op het personeel, en uit eene belasting op het inkomen bijv. 100 ontvangen, dan zal het rijk daarbij 50 uitkeeren. Had

de gemeente door het volle maximum opcenten op de grondbelasting en op het patent te heffen, in plaats van 100 120 kunnen ontvangen, dan worden die 50 verminderd met de helft van de meerdere 20; de uitkeering wordt dus in dat geval 40.

Daar het rijk op die wijze de vaste uitkeering van het personeel vrij aanzienlijk vermindert, doch aan de andere zijde de 20 opcenten op het personeel die hij thans heft, aan de gemeenten overlaat, rijst de vraag waarom met deze heffing zoo vreemd wordt rondgeprongen. Daartoe dient men eerst de financieele gevolgen der voorgestelde regeling na te gaan.

Het rijk zal verliezen, door minder aandeel in de grondbelasting	ƒ2.142.000.-
door prijsgeving van 20 opcenten op het personeel	ƒ1.919.000.-
door prijsgeving van 28 opcenten op het patent	ƒ903.000.-
terwijl de regeering voornemens is enkele noodlijdende gemeenten financieel te steunen met	ƒ200.000.-
te zamen	ƒ5.164.000.-
daarentegen wint het rijk, door de verminderde uitkeering van personeel	ƒ3.189.000.-
voor het Rijk totaal verlies	ƒ1.975.000.-
De gemeenten winnen aan aandeel in de grondbelasting	ƒ3.311.000.-
door 30 opcenten op het patent	ƒ970.000.-
door 30 opcenten op het personeel	ƒ1.919.000.-
door extra toelage	ƒ200.000.-
	ƒ6.400.000.-
af, mindere uitkeering personeel	ƒ3.189.000.-
voor de gemeenten totaal winst	ƒ4.211.000.-

waarmede de eigen directe belastingen der gemeenten kunnen worden verminderd.

Indien nu de regeering zich hadde bepaald tot het voorstel, om aan de gemeenten zestig opcenten op de hoofdsom der grondbelasting toe te kennen, - zonder verder aan de uitkeering van het personeel of aan de opcenten op personeel en patent te raken, - dan ware het resultaat, over het geheele land gerekend, niet zoo verschillend geweest van de bovenvermelde uitkomsten der thans ontworpen regeling. Dan toch zouden de gemeenten, die op het oogenblik uit opcenten op de gebouwde en ongebouwde eigendommen *f*2.587.886.- ontvangen, uit dien hoofde *f*5.906.563.- kunnen heffen, en dus *f*3.318.677.- meer dan nu ontvangen; terwijl de regeering de winst der gemeenten op *f*3.211.000.-, of na aftrek der buitengewone toelagen ad tezamen *f*200.000-, op *f*3.011.000 berekent. Het rijk op zijn beurt zoude dan alleen te dragen hebben het verschil in de opbrengst der grondbelasting, zijnde *f*2.142.000.- vermeerderd met *f*200.000.-, dus *f*2.342.000.-, - terwijl de regeering het verlies voor het rijk volgens hare voorstellen op *f*1.975.000.- aanneemt. Men ziet dat de verschillen betrekkelijk niet aanzienlijk zijn, wanneer men alleen het totaal-cijfer beschouwt. Voor de verschillende gemeenten op zich zelf zijn evenwel de uitkomsten dikwijls anders. Juist om dit te bereiken wordt de uitkeering van het personeel gewijzigd en worden de opcenten op het patent aan de gemeenten overgelaten. Men vindt hieronder provinciegewijs opgegeven wat de verschillende gemeenten zouden winnen indien enkel de heffing der grondbelasting werd gewijzigd; wat zij thans uit het personeel trekken, - wat daarvoor in plaats komt - en wat het resultaat volgens het regeeringsvoorstel is.

	Winst uit meerdere opcenten grondbelasting.	Uitkeering thans 4/5 personeel.	Voorgestelde uitkeering opcenten patent en personeel, en hoogstens 3/5 gefixeerd personeel.	Winst volgens regeeringsvoorstel.
Noord-Braband	*f* 328.243	*f* 656.148	*f* 534.717	*f* 206.812
Gelderland	» 395.954	» 911.704	» 790.010	» 274.260
Zuid-Holland	» 677.372	» 2.243.292	» 2.332.633	» 763.713
Noord-Holland	» 554.053	» 2.053.608	» 2.212.281	» 712.726
Zeeland	» 190.540	» 354.200	» 320.481	» 156.821
Utrecht	» 182.470	» 542.148	» 474.223	» 114.545
Friesland	» 368.733	» 549.480	» 577.616	» 396.869
Overijssel	» 178.548	» 374.000	» 343.809	» 148.357
Groningen	» 261.744	» 514.288	» 486.598	» 234.054
Drenthe	» 55.015	» 120.475	» 128.823	» 63.362
Limburg	» 126.005	» 249.852	» 204.580	» 80.733
	f 3.318.677	*f* 8.569.196	*f* 8.405.771	*f* 3.155.252

Indien dus enkel de heffing der grondbelasting gewijzigd ware, en aan de gemeenten de bevoegdheid verleend om zestig opcenten op de hoofdsom dier belasting te heffen, zouden vele gemeenten bevoordeeld worden die het volstrekt niet noodig hebben. Om dit te voorkomen strekt de bepaling tot vermindering der uitkeering van het aandeel in het personeel. Daar deze vermindering wederom o.a. verschillende grootere steden in eene nadeelige positie zoude brengen,

worden de opcenten op het patent aan de gemeenten overgelaten. Zoodoende krijgt ieder wat, en is de kans om ontevredenen te maken uiterst gering. Een andere vraag is, of men, wil men den weg tot afdoende belasting-hervorming niet versperren, zich hiermede tevreden kan verklaren. Reeds maakt de groote vrijheid tot het invoeren van verschillende belastingen, die men thans aan de gemeenten wil overlaten, het invoeren van eene rijks-inkomstenbelasting veel moeielijker; en het gevaar dreigt, dat de bevoorrechting van het kapitaal in portefeuille in zake belastingen nog langer bestendig blijft. Bovendien worden de financiën van rijk en gemeenten nog vaster geknoopt; en wordt de heffing van het patentrecht, zoowel door het toekennen der opcenten aan de gemeenten, als door de vrijheid der gemeenten om eene bedrijfsbelasting in te voeren, (die op hare beurt de invoering eener rijksbedrijfsbelasting in plaats van patent bemoeilijkt), bestendigd.

De voorgestelde wijzigingen wat personeel en patent betreft, verdienen dus afkeuring. De bevoegdheid om eene bedrijfsbelasting te heffen, behoort niet aan de gemeenten te worden verleend; daarentegen moet de vrijheid worden verkregen om naamlooze vennootschappen en uitwonenden in de gemeentelijke inkomstenbelasting aan te slaan.

Wat de geldelijke regeling aangaat behoort men zich te bepalen tot aanneming van het voorstel, om van rijkswege 5 pCt. grondbelasting te heffen, terwijl de gemeenten zestig opcenten kunnen vorderen; onder voorbehoud dat binnen korten tijd wijziging in de heffing der mutatierechten worde voorgesteld. Zoodoende zullen de gemeenten ongeveer hetzelfde ontvangen als door de regeering thans wordt berekend; het rijk zal iets meer verliezen, verschillende gemeenten die het niet zoozeer noodig hebben, iets meer winnen; doch hierin dient voorzien te worden door eene veranderde heffing van de belasting op het personeel, en in verband daarmede door wijziging der Rijks-subsidie aan de gemeenten, die thans - althans historisch - nog met het personeel in verband staat.

Dit dunkt mij de beste weg.

Wil men evenwel reeds nu in de gefixeerde uitkeering van 4|5 van het personeel wijziging brengen, om zoodoende de voordeelen, die de regeeringsvoordrachten teweeg brengen, meer te doen komen ten bate van de gemeenten die ze werkelijk noodig hebben, dan zou men moeten bepalen dat de 20 opcenten op het personeel van rijkswege blijven; dat ook de uitkeering van 4/5 der gefixeerde opbrengst aan de gemeenten wordt bestendigd; doch dat die uitkeering niet hooger zal zijn dan de helft van het bedrag, dat de gemeenten zelf aan eigen directe belastingen heft, onder voorbehoud dat de zestig opcenten op de grondbelasting ten volle worden gevorderd. Met andere woorden: dan heeft men eene zelfde bepaling vast te stellen als thans door de regeering in het hierboven aangehaalde art. 256 bis is ontworpen; - alleen blijft het maximum der uitkeering van het personeel 4/5 in plaats van 3/5, terwijl natuurlijk het in dit artikel gezegde aangaande een bedrijfsbelasting en aangaande opcenten op het patent komt te vervallen.

Bij zulk eene regeling winnen de gemeenten natuurlijk veel minder dan bij aanneming van de regeeringsvoorstellen het geval zoude zijn. Maar voor de gemeenten die werkelijk hulp noodig hebben, is het onderscheid niet groot. Eindelijk zoude eene zoodanige regeling het groote voordeel hebben dat, wanneer men eenmaal het door het Rijk op te offeren bedrag op bijna *ƒ*2.000.000.- aanneemt zooals de Regeering dit doet, een aanzienlijk bedrag vrijkomt dat dadelijk tot vermindering van mutatie-rechten zoude kunnen worden aangewend.

Ter beoordeeling van een en ander is het in de eerste plaats wenschelijk eene vergelijking mogelijk te maken van den belastingdruk in de gemeenten der verschillende provinciën. Hiertoe strekken de volgende opgaven:

	Bevolking 1 Januari 1890.	Gemeentel. directe belastingen.	is per hoofd:	Gemeentel. directe belast., 4/5 personeel, opcenten op personeel en op grondbel.	is per hoofd:
N.-Braband	514.278	ƒ 486.631	ƒ 0.95	ƒ 1.548.200	ƒ 3.01
Gelderland	515.026	" 907.967	" 1.76	" 2.262.700	" 4.39
Z.-Holland	957.834	" 2.348.458	" 2.45	" 6.750.983	" 7 05
N.-Holland	831.395	" 3.398.649	" 4.09	" 7.740.695	" 9.31
Zeeland	201.667	" 393.329	" 1.95	" 993.921	" 4.93
Utrecht	222.250	" 403.158	" 1.81	" 1.351.294	" 6.08
Friesland	337.507	" 1.486.857	" 4.41	" 2.351.140	" 6.96
Overijssel	297.545	" 507.836	" 1.71	" 1.089.900	" 3.66
Groningen	277.224	" 805.334	" 2.90	" 1.506.566	" 5.43
Drenthe	131.671	" 278.666	" 2.12	" 478.277	" 3.63
Limburg	262.199	" 164.632	" 0.63	" 573.809	" 2.19
Het Rijk	4.548.596	ƒ 11 181.517	ƒ 2.46	ƒ 26.647.485	ƒ 5.86

Dit geeft evenwel slechts ten deele een juist beeld van den toestand. De groote gemeenten oefenen natuurlijk op deze uitkomsten een overwegenden invloed uit. Trekt men om den toestand in de kleinere gemeenten en op het platteland te leeren kennen, van deze cijfers de bevolking en de belastingen der 34 volkrijkste gemeenten[1] van ons land af, dan verkrijgt men:

Overige gemeenten in:	Bevolking 1 Januari 1890.	Gemeentelijke directe belastingen, 4/5 personeel, opcenten op personeel en op grondbelasting.	is per hoofd:
Noord-Braband	431.440	ƒ 1.076 394	ƒ 2.49
Gelderland	396.312	" 1.323.496	" 3.34
Zuid-Holland	445.118	" 2.014.170	" 4.53
Noord-Holland	318.765	" 1.665.095	" 5.22
Zeeland	171.020	" 755.018	" 4.41
Utrecht	121.303	" 512.660	" 4.23
Friesland	235.532	" 1.599.207	" 6.79
Overijssel	229.427	" 761.919	" 3.32
Groningen	222.009	" 1.049.568	" 4.73
Drenthe	131.671	" 478.277	" 3.63
Limburg	229.518	" 378.574	" 1.65
Het Rijk	2.932.115	ƒ 11.614.378	ƒ 3.96

1) Volgens de Jaarcijfers 1890. Moet bij die volkrijkste gemeenten niet Nieuwer-Amstel worden opgenomen?

De buitengewoon ongunstige toestand, waarin de Friesche gemeenten verkeeren, blijkt hieruit genoegzaam. Indien thans, instede van het regeeringsvoorstel, werd bepaald dat de opcenten op het patent niet aan de gemeenten komen; dat het rijk zijne 20 opcenten op het personeel behoudt; dat de uitkeering van het personeel aan de gemeenten blijft vastgesteld op 4/5 der gefixeerde opbrengst; maar dat de uitkeering niet hooger zal zijn dan de helft van het bedrag, dat de gemeenten door opcenten op het personeel of eigen directe belastingen heffen; verminderd met de helft van wat de gemeenten meer zouden hebben ontvangen indien zij de zestig opcenten op de hoofdsom der grondbelasting ten volle invorderen; - dan is het resultaat, voor de in zoo ongunstigen toestand verkeerende Friesche gemeenten, weinig verschillend. Dit blijkt uit de volgende opgaaf, waarbij tevens gevoegd is de bevolking, het bedrag der hoofdelijke omslagen en der subsidie aan de armbesturen, volgens het Provinciaal verslag over 1889.

Gemeente.	Bevolking.	Hoofdelijke omslag.	Per hoofd	Subsidie a.d. armbesturen per hoofd	Voordeel volgens Regeerings voorstel.	Voordeel volgens Gewijzigd voorstel.
Sloten	796	f 1.987.91½	f 2.49	f 2.21	f 456	f 333
Stavoren	821	„ 1.263.08½	„ 1.54	„ 0.97	„ 555	„ 316
Schiermonnikoog	933	„ 1.744.66	„ 1.87	„ 0.42	„ 242	„ 146
Hindelopen	1.094	„ 3.965.07½	„ 3.62	„ 1.62	„ 948	„ 851
IJlst	1.526	„ 5.706.79	„ 3.74	„ 1.38½	„ 1.506	„ 1.252
Ameland	2.277	„ 4.818.23	„ 2.12	„ 0.22	„ 1.330	„ 1.191
Rauwerderhem	2.917	„ 17.358.17½	„ 5.95	„ 1.01	„ 7.224	„ 7.069
Dokkum	4.132	„ 23.394.66	„ 5.66	„ 1.75	„ 1.777	„ 938
Aengwirden	4.139	„ 13.528.92	„ 3.27	„ 1.94½	„ 2.235	„ 2.091
Workum	4.279	„ 21.669.42	„ 5.06	„ 1.25	„ 6.003	„ 4.945
Doniawerstal	4.755	„ 17.973.24½	„ 3.78	„ 2.02½	„ 9.265	„ 7.881
Hennaarderadeel	4 981	„ 18.736.38	„ 3 76	„ 1.46	„ 11.244	„ 8.634
Hemel. Oldeph. & N.	4 989	„ 23.617.14	„ 4.73	„ 1.72	„ 8.904	„ 8.747
Utingeradeel	5.183	„ 24.305.22	„ 4.69	„ 1.35	„ 9.313	„ 7.705
Franekeradeel	5.230	„ 23.708.58	„ 4.53	„ 1.47	„ 9.754	„ 9.670
Idaarderadeel	5.624	„ 27.419.48½	„ 4.88	„ 1.16½	„ 10.890	„ 9.813

Gemeente.	Bevolking.	Hoofdelijke omslag.	Per hoofd.	Subsidie a. d. armbesturen per hoofd.	Voordeel volgens Regeerings voorstel.	Voordeel volgens Gewijzigd voorstel.
Gaasterland	5.681	f 26.980.74	f 4.75	f 1.46	f 6.153	f 5.924
Bolsward	6.055	" 11.747.51	" 1.94	" —	" 1.192	" — 2.416
Lemsterland	6.055	" 18.556.54	" 3.06	" 1.61	" 6.043	" 5.009
Baarderadeel	6.161	" 30.276.12	" 4.91	" 1.71½	" 14.550	" 12.409
Franeker	7.095	" 27.660.67	" 3.89	" 1.72	" 4.859	" 3.745
Koll. en Nieuwkr.	7.471	" 34.619.71½	" 4.63	" 2.74	" 12.851	" 12.527
Barradeel	7.836	" 33.517.26	" 4.28	" 2.35½	" 11.348	" 11.000
Haskerland	7.964	" 28.458.57½	" 3.57	" 0.89½	" 6.104	" 4.921
Oostdongeradeel	8.037	" 43.605.76½	" 5.42	" 3.08½	" 13.319	" 13.051
Westdongeradeel	8.128	" 42.529.66	" 5.23	" 3.66½	" 11.536	" 11.337
Ferwerderadeel	8.447	" 41.217.93½	" 4.88	" 2.76	" 13.814	" 13.540
't Bildt	8.981	" 50.959.39½	" 5.67	" 2.86½	" 14.932	" 14.524
Ooststellingwerf	9.216	" 29.447.19	" 3.19	" 0.93½	" 4.888	" 4.483
Leeuwarderadeel	9.831	" 54.504.60	" 5.54	" 2.29	" 18.909	" 18.614
Harlingen	10.269	" 52.383.24	" 5.10	" 1.91	" 5.570	" 2.245
Smallingerland	10.295	" 40.668.61	" 3.95	" 1.56	" 8.399	" 7.686
Menaldumadeel	10.747	" 42.224.26½	" 3.93	" 1.61½	" 15.386	" 12.096
Dantumadeel	10.796	" 29.402.78	" 2.72	" 1.57	" 10.130	" 9.634
Achtkarspelen	10.921	" 36.525.31½	" 3.34	" 1.53½	" 8.692	" 8.108
Sneek	11.465	" 59.037.18	" 5.15	" 1.80	" 6.992	" 4 222
Wijmbritseradeel	12.202	" 41.463.04	" 3.40	" 2.38½	" 25.650	" 20.539
Wonseradeel	13.022	" 56.997.82½	" 4.38	" 2.38	" 27.710	" 24.640
Schoterland	14.106	" 59.772.50½	" 3.53	" 1.96	" 8.678	" 7.661
Tietjerksteradeel	14.159	" 59.441.14½	" 4.20	" 1.72	" 15.118	" 14.644
Opsterland	14.701	" 58.730.80	" 3.99	" 1.65	" 10.064	" 9.224
Weststellingwerf	15.047	" 49.931.85½	" 3.32	" 0.71½	" 11.981	" 11.328
Leeuwarden	29 717	" 183.269.54½	" 6.16	" 0.98	" 20.355	" 11.659
De Provincie	338.081	f 1.465.127.16	f 4.33		f 396.869	f 343.936

Hieruit blijkt dat de verschillen voor de Friesche gemeenten van weinig beteekenis zijn. Voor andere provinciën is dat in meerdere mate het geval. Indien de staten, bij de Memorie van Toelichtig gevoegd, worden omgewerkt op den basis eener gewijzigde uitkeering van het personeel zooals hierboven door mij bedoeld, verkrijgt men de volgende resultaten:

	Vaste uitkeering 4/5 personeel.	Eigen directe belastingen en opcenten personeel.	Opcenten op de grondbelasting.	Totaal thans noodig.	Nieuwe opcenten op de grondbelasting. (60)	Blijft noodig.	Hiervan door het Rijk uit te keeren 1/3, mits niet hooger dan kolom 1.	Blijft noodig.	In de verschillende gemeenten	
									minder dan thans.	meer dan thans.
N.-Brab.	f 656.148	f 688.932	f 203.120	f 1.548.200	f 531.352	f 1.016.848	f 342.713	f 674.135	f 74.017	f 59.250
Gelderl.	» 911.704	» 1.098.772	» 252.224	» 2.262.700	» 648.395	» 1.614.395	» 537.481	» 1.076.914	» 122.456	» 100.598
Z.-Holl.	» 2.243.280	» 3.984.733	» 722.970	» 6.750.983	» 1.398.542	» 5.352.441	» 1.763.297	» 3.589.144	» 295.039	» 99.450
N.-Holl.	» 2.653.605	» 5.074.938	» 612.149	» 7.740.695	» 1.166.202	» 6.574.493	» 1.778.621	» 4.795.872	» 307.871	» 28.805
Zeeland	» 354.200	» 525.262	» 114.459	» 993.921	» 304.999	» 688.922	» 229.224	» 459.698	» 74.882	» 9.318
Utrecht	» 542.148	» 661.853	» 147.293	» 1.351.294	» 329.763	» 1.021.531	» 339.222	» 682.309	» 27.705	» 48.161
Friesland	» 549.480	» 1.620.179	» 181.481	» 2.351.140	» 550.214	» 1.800.926	» 524.683	» 1.276.243	» 346.352	» 2.416
Overijss.	» 374.000	» 615.660	» 100.240	» 1.089.900	» 278.788	» 811.112	» 250.964	» 560.148	» 89.534	» 34.022
Groning.	» 514.288	» 859.452	» 132.836	» 1.506.566	» 394.870	» 1.111.696	» 364.288	» 747.408	» 115.560	» 3.516
Drenthe	» 120.476	» 335.171	» 32.630	» 478.277	» 87.645	» 390.632	» 112.674	» 277.958	» 47.213	» ——
Limburg	» 249.852	» 235.463	» 88.494	» 573.809	» 214.505	» 359.304	» 120.267	» 239.037	» 29.114	» 32.688
Het Rijk	f 8.569.184	f 15.490.445	f 2.587.886	f 26.647.485	f 5.995.185	f 20.742.300	f 6.363.434	f 14.378.866	f 1.529.773	f 418.224

Bij eene zoodanige regeling zouden dus alle gemeenten tezamen natuurlijk veel minder winnen dan volgens het voorstel der regeering het geval is; voor de werkelijke behoeftige gemeenten is daarentegen het verschil, zooals uit bovenstaande opgaven over Friesland blijkt, niet van beteekenis. Dat de zestig opcenten op de hoofdsom der grondbelasting ten volle zouden worden geheven, is een gevolg, ook van de regeeringsvoorstellen te verwachten. Wel zoude door een aantal gemeenten méer dan tot nu aan eigen directe belastingen moeten worden geheven. Het is de vraag, of dit een nadeel mag worden genoemd; maar wil men het voorkomen, dan kan men nog bepalen dat de sommen, door die gemeenten volgens de gedetailleerde staat méer te heffen, alsnog uit de vaste uitkeering van het 4/5 gevonden kunnen worden. Wordt dit vastgesteld, dan verliest geene enkele gemeente bij de voorgestelde regeling.

En het groote voordeel er van zoude zijn, dat het Rijk in plaats van zooals thans van het personeel uit te keeren.....		*f*8.569.184
dan slechts zoude afstaan...	*f*6.363.434	
verhoogd met buitengewone uitkeeringen ad.....	*f*418.224	
	_____	
		*f*6.781.658.-
		_____
	zoodat	*f*1.787.516.-

door het Rijk gewonnen zoude worden.

Het Rijk zoude verliezen door minder aandeel in de grondbelasting, zooals hiervoren vermeld...	*f*2.142.000.-
hierbij bijzondere toelagen aan noodlijdende gemeenten.....	*f*200.000.-
	_____
	*f*2.342.000.-
het Rijk wint als boven.....	*f*1.788.000.-
	_____
verliest dus per saldo.....	*f*554.000.-

Neemt men nu met de regeering aan, dat het Rijk zegge *f*2.000.000 missen kan, welk bedrag ook volgens het regee-

ringsvoorstel aan de schatkist jaarlijks ontnomen wordt, dan zoude, bij de door mij voorgestelde regeling nog *ƒ* 1.450.000 beschikbaar zijn die bestemd konden worden tot vermindering der mutatierechten.

Ik meen dat eene zoodanige regeling de voorkeur zoude verdienen boven de financieele ontwerpen der regeering.

Maar nog beter dunkt het mij, aan de gefixeerde uitkeering van het personeel thans niet te raken zoolang die belasting niet is herzien; en derhalve de gemeenten voor het oogenblik enkel het voordeel toe te kennen, dat uit de gewijzigde heffing van, en de mindere opcenten op de grondbelasting voortvloeit.

Bij de herziening der personeele belasting kan dan de vraag worden beslist, welk aandeel rijk en gemeente daarin behooren te behouden.

Doch dan dient eene wijziging der mutatierechten zonder verwijl voorgesteld; en evenzeer een wetsontwerp voorbereid waarbij, met grondige herziening onzer armenwetgeving, tevens de kosten van den armenzorg, op nader te bepalen voorwaarden, en voor zoover de omstandigheden dit vereischen, ten laste van het Rijk worden gebracht. Daardoor zal een afdoende verbetering van de financiën van vele noodlijdende gemeenten worden verkregen; eene verbetering, die zonder dergelijke herziening niet wel mogelijk zal blijken.

A m s t e r d a m, November 1890.

Gedachte, kunst, socialisme, enz.

Aan den heer F. van der Goes.

Waarde Vriend,

Ik hoop dat gij om het hier volgend schrijven niet kwaad op mij zult worden, want ik kom er alleen op door mijn buitengewone sympathie voor uw persoon en voor het zuiver literaire deel van uw werk.

Om dat ik een vriend ben van uw persoon en van uw talent en om dat gij, voor zoo ver ik weet, de eenige mensch op de geheele wereld zijt, die te gelijk het socialisme voorstaat èn eene groote liefde voor de kunst heeft, wil ik u deze woorden toerichten.

Trouwens, ik zoû het niet kúnnen laten u dit te schrijven. Van wat ik u te zeggen heb, ben ik boorende-vol en het móet er uit. Want: ik hoû van u en ik acht uw literaire produktie hoog; en: in geen tijden, neen, ik geloof nóoit niet, heb ik een boek gelezen, dat mij zoo tot de afschuwelijkste walging toe met zure en bittere antipathie heeft gevuld, als uw vertaling van Bellamys ‘In het jaar 2000’.

Gij merkt, dat ik nu al drie maal, in steeds kleiner rontes, het zelfde zeg; beschouw dit als het kringelen van de zweep, waar ik van te voren meê klap in de lucht, nu ik er den geest des verderfs meê uit u wil drijven. Gij zelf hebt het voorbeeld van dergelijk werk gegeven.

Wat ik wil doen, en doen met de innigste genegenheid, is oproepen alles wat er in u geleefd heeft en leeft aan liefde voor Kunst en Gedachte. Weet gij nog wel van den tijd,

toen gij schreeft van de humor-glimlachjes van Nathan der Weise, dat die op zijn oud, vredig gelaat kwamen schijnen, als de kleine lichte golven, die na de stormen tegen het strand komen kabbelen en deinen? Weet gij nog wel van den tijd uwer schoone vereering van Shakespeare? Dat alles behoorde tot de Kunst. Herinnert gij u goed den minder lang geleden tijd uwer literair-historiesch-sociologische werkberamingen? Beseft gij goed wat gij doet, waar gij toe medewerkt, als gij, nog tegenwoordig, uw uitnemend gestelde prozastukken schrijft voor tooneel en literatuur? Dit laatste behoort allemaal tot de Gedachte.

Nu, in naam van dat alles, in naam van alles wat uw persoonlijkheid verbindt aan Kunst en Gedachte, in naam van uw toebehooren aan onze heerlijke jeugdige Literatuur, in naam van uw genegenheid voor uw vrienden-kunstenaars, in naam van alles wat wij allen te-samen hebben gewild en gehoopt en gedroomd en verlangd, in naam van het Geestelijke en Persoonlijke tegenover het Stoffelijke en Onpersoonlijke, wil ik u vragen: of gij dat boekje van Bellamy en de daarin voorgestelde toekomst-wereld MOOI vindt.

Gij zult zeggen, dat dat geheel van elkaâr gescheiden dingen zijn, dat gij éene bezigheid hebt: de literatuur, en nog eene andere: het socialisme. En dat dat heel goed in éen mensch kan samengaan, even als éen mensch kan slapen en eten, dat óok geheel verschillende dingen zijn. Voords: dat het boekje van Bellamy niet artistiek, niet literair mooi is, maar dat ook niet behoeft te zijn, mids het maar nuttig zij en ethiesch-mooi om de zoo genaamde wetenschappelijke verwezenlijking van een op menschenliefde gebazeerd ideaal van maatschappij-inrichting, die het behelst.

Maar dit is juist wat ik in 't geheel niet met u eens ben. Ik vind níet dat Socialisme en Literatuur kunnen samengaan. Socialisme is anti-literair en Literatuur is anti-socialistiesch. Zóo is mijne meening. Ook vind ik Bellamys boekje niet ethiesch-mooi. Er is een zeer groote verwantschap tusschen ethiek en esthetiek. Dingen, die ethiesch heel mooi zijn, zijn esthetiesch óok mooi. B.v. de Navolging van Christus door Thomas à

Kempis. Vele Christen-theologen en -moralisten hebben boeken geschreven, waarmede zij alléen het heil der menschheid bedoelden. Daarin werd gezegd, dat de menschen níets waren en God álles, dat de menschen zich geen grooter geluk konden verwerven dan in de aanbidding van God was, en die boeken waren esthetiesch mooi, geschreven zijnde door dwepende Personen, die een *mooi* Begrip en eene *mooye* Liefde hadden. Maar Bellamys boek (en het heele Socialisme), gebazeerd op de gedachte, dat de menschen en hun stoffelijke welvaart álles zijn en God niets, is leelijk, omdat het is ingegeven door een laag Begrip en eene vulgaire menschenliefde.

Vergun mij u te vragen, - want gij hebt ongetwijfeld over socialisme op zich zelf en over socialisme met betrekking tot Kunst en Gedachte, méer na-gedacht dan ik en ik zal het doel van dit schrijven reeds grooten-deels bereikt achten, indien het eene uitspraak van u mocht veroorzaken over het verband tusschen Gedachte-Kunst en Socialisme, - of mijn gissing mis is, dat socialisme en sociologie twee geheel verschillende, bijna aan elkaâr tegen-over-gestelde, zaken zijn, dat socialisme een doktrinair, op beginselen en dogmata berustend, stelsel van maatschappij-inrichting is, en dat sociologie eene wetenschap is, met tot bezigheid historische en experimenteele studie der de samenleving beheerschende wetten, en tot doel de betere inrichting dier samenleving. De socialistische maatschappij, gelijk die thands doktrinair verkondigd wordt, zoû de konkluzie kunnen zijn der eenmaal kompleete sociologische studies, zeker, maar even goed zal de konkluzie tegen-over-gesteld kunnen zijn. De vraag ís maar, - zoo draayen wij weêr in de rondte - welke wereld gij als de beste beschouwt, eene waarin de goederen, het geluk, zoo gelijkmatig mogelijk onder zoo veel mogelijk menschen verdeeld zijn, waarin dus geen hooge opstapelingen van goederen en geluk bij weinigen zijn en lage leegten aan goederen en geluk bij velen, waarin dus géen hooge opstapelingen zijn, herhaal ik; òf eene, waarin enkele bergen

van goederen en geluk zijn op de vlakte van armoede en ongeluk.

Dit brengt mij tot mijn tweede vraag, luidende: wat gij meent dat er van Kunst en Gedachte worden moet, indien gij de tweede soort van wereld begeert. Want - dat heb ik dikwijls gehoord - de meer gelijkmatige verdeeling der goederen zal tot onmiddelijk gevolg, of liever tot onderdeel, hebben, dat de *overbodige luxe* den weinigen tot nu bevoordeelden wordt afgenomen. Wat overbodige luxe is, zal uitgemaakt worden door de meerderheid der algemeene menschenvergadering, door 'het volk.'

Nu is Kunst de overbodige luxe, de extravagante luxe bij uitnemendheid. Fijne en hooge kunstwerken zijn even zeer luxe-artikelen als metafyzische gedachten, als, - waar het op neêr komt - alle zeer bizondere hersengeheelen. Kunst is ook de minst begrijpelijke luxe. Denkt gij niet, dat het hart van den heer Fortuyn omdraait in zijn lijf als iemant voor een lap beschilderd goed van nog geen vierkanten meter, en nog wel geen satijn of zijde, maar een lap grof linnen, drie kwart millioen francs betaalt, zoo als de heer Chanchard voor Millets Angélus? En vertoonde het doek dan nog maar een 'grootsche' voorstelling van de weldaden der socialistische gemeenschap, met een hoorn van overvloed of zoo iets, zoo als boven Bellamys toekomstmagazijnen gebeeldhouwd is! Hebt gij goed overwogen wat er over literatuur en kunst in Bellamys boekje staat?

Gij moet, vindt gij óok niet?, de menschen nemen zoo als wij ze kennen. Het is wel mogelijk, dat over een millioen jaar de meerderheid der menschen zoo ontwikkeld is, dat zij het mooiste het mooist en het minder mooye minder mooi vinden. In het plan mijner hier aanwezige redeneeringen past het, dat als mogelijk aan te nemen, hoe zeer ik ook, als wij ons in eene hoogere orde van redeneeringen zouden verplaatsen, die mogelijkheid in beginsel, wijsgeerig, ontken. Maar neem nu aan dat de meerderheid der menschen, let wel de meerderheid van alle ménschen, over honderd jaar zoo ontwikkeld is als nú socialistiesch gezinde onderwijzers, lei-

ders der soc. partij, enz. Meer kunt gij toch niet veronderstellen. En laat dan die meerderheid beslissen tusschen twee schilderijen, twee gedichten, twee muziekwerken. Gij móet toegeven, dat zij het slechtste zullen kiezen, dat zij het fijne, het hooge niet zullen begrijpen. Laat nú duizend menschen als de heer Fortuyn kiezen tusschen een gedicht van Kloos of Gorter en eene vertaling der Marseillaise door een kermisprent-bij-schrift-dichter. Zij zullen het laatste kiezen, niet waar? nietwaar? Zij zullen het laatste *mooyer* vinden, om dat zij niet eens weten wat het begrip *mooi* beduidt, om dat zij het juiste begrip van het woord mooi trouwens een overbodige luxe in de hersens zouden vinden. Zij zullen Kloos' en Gorters gedichten zelfs leelijk, afschuwelijk vinden, al was het maar alleen om dat die Hooge Literatuur zijn en alle Literatuur gebaseerd is op het begrip der Persoonlijkheid, in tegen-stelling tot dat der Gemeenschap. Hebt gij niet gelezen dat Bellamy uitdrukkelijk zegt, dat Dickens zoo'n groot en lezenswaardig auteur is *niet* om zijn literair talent, maar om dat hij zoo veel medelijden zelf had en bij anderen heeft gaande gemaakt met de armen onder de menschen. Hoe is het mogelijk, dat gij, mijn vriend, dien afgrijselijken volzin hebt kunnen vertalen en dus helpen verspreiden, dien volzin, die het meest essentiëele protest tegen de Kunst bevat!

Onderzoek, vraag de meest ontwikkelde socialisten uit. In het diepst van hun overtuiging zult gij de echtste kunsthaat vinden.

Niet alleen is Kunst luxe, maar ook is luxe kunst. De japonnen, de rijtuigen, de huizen der rijken behelzen veel meer kunst dan die der armen. Alle begrip van luxe gegrondvest op een begrip van kunst. Juist de luxe, juist het óverbódige, is de kunst. Daar waar het alleen-komfort eindigt en waar de wéelde, de overdaad, begint, dáar begint ook de kunst.

Maar vergun mij, om mijn gedachte in het volle licht te zetten, haar zoo hoog mogelijk op te voeren. Want, wees

er van over-tuigd, er is tusschen deze twee beginselen en hun gevolgen geen verzoening mogelijk; er moet geen mis verstand daar-over tusschen ons kunnen zijn. Zal ik er in den socialistischen Staat later om gesteenigd worden of dood-geëlektrizeerd, - goed, het is mij onverschillig, ik ben nog van meening dat een idee meer waard is dan honderd-duizend menschen en gráag zal ik sterven voor een idee. Maar nog eens eerst betuig ik u, hoe zèer het mij verdriet, deze woorden tot ú te moeten richten. Ik had vroeger zoo jolig voor-uitgezien, dat wij-allen getrepaneerd zouden worden misschien en onze hersens, - even als die kostbare Zuid-Amerikaansche vogelnestjes, waar zij trouwens veel op lijken - onze hersens, nu toch geen mooye gedachte-vogels er eitjes meer in behoefden te leggen, - zouden worden opgepeuzeld door het Bestuur van den socialistischen staat Holland, met een grove saus natuurlijk, want fijne sausen zijn impopulair. Maar daar komt nu niets van díe gemeenschappelijkheid. Als gij soms over een vijf-en-twintig jaar aan mijn hersens bezig mocht zijn, laat de gedachte, dat die met veel genegenheid en groot verdriet aan u hebben gedacht, ze u dan niet bitter doen smaken.

De meeste menschen dan, wil ik zeggen, die tégen het socialisme zijn, beweren dat zíj óok, even als de socialisten, bedoelen: de grootst mogelijke hoeveelheid geluk voor het grootst mogelijk aantal menschen; maar dat dit doel door hunne methode bereikbaarder is dan door de socialistische, o.a. om dat de hovenier beter weet hoe hij zijn kooltjes moet planten om ze groot en mooi te maken dan de kooltjes dat zelf weten, om dat een schoolmeester beter weet hoe hij zijn school moet inrichten dan de scholieren zelf dat weten, om dat - vervloekt! - de minister beter weet hoe het land geregeerd moet worden dan het volk dat weet, om dat ik beter weet hoe ik mijn woorden moet schikken dan mijn woorden dat zelf weten, en zoo voort; ook o.a. om dat men de historische en geleidelijke ontwikkeling der samenleving niet door het imponeeren van een doktrinair stelsel bruuskeeren

moet, enz., om dat alle teekenen des tijds er op wijzen dat de samenleving een toekomst zal hebben waarin ieder mensch betrekkelijk zoo veel mogelijk geluk zal krijgen, maar dat men dezen toestand, om, anders onvermijdelijke, groote ongelukken voor de menschheid te voorkomen, door langzame evolutie en niet door plotselinge revolutie moet láten worden, en nauwelijks dóen worden.

Deze menschen, - verreweg de groote meerderheid ook der hoogere standen en intellektueelen tegenwoordig - zijn naar mijn meening gematigde, en onbewuste, socialisten. Zij verschillen in allerlei belangrijke onderdeelen van de socialisten-eigenlijk-gezegd, maar het algemeene doel, het groote beginsel is het zelfde: zoo veel mogelijk geluk voor zoo veel mogelijk menschen.

Maar ik, - lach niet, vergemeenzaam u nu op dít éene moment niet door uw gebit te toonen in de rij der duizenden ongewasschen monden die nu schateren - ík zeg, dat dit beginsel het mijne niet is, ik zeg, dat dit beginsel het minst waarderijke aller beginselen is, ik zeg, dat ik dat beginsel verwerp en veracht en vervloek en verdoem. Ik zou mij zeer, ja zeer gelukkig achten als ik met deze meening geheel alleen stond op de geheele wereld. Als ik, in Holland staande, de eenige dukdalf van het Persoonlijkheidsbegrip was, die nog te zien was boven den vloed der gemeenschapsideeen die de heele wereld overstroomen, - zou ik kunnen denken, dat ik toch nog eenigszins mijn oud verlangen verwezenlijkt had om het land van míjn taal en míjn ziel eenig te doen zijn boven de landen.

Laat mij u nog zeggen, dat deze uitstalling van meeningen geen kunstenaars-fantazie is, dat zij, bedoel ik, niet behoort tot de Kunst-eigenlijk-gezègd, noch als werk noch als theorie; in zoo verre er elementen van gepassioneerde welsprekendheid in mochten zijn zouden díe tot eene goede, maar lagere, kunstsoort kunnen behooren, maar mijn betoog wil volstrekt niet leiden tot verkondiging of verheerlijking eener wereld, waarvan men kan zeggen, dat zij alleen reëel is in zoo verre

alle voorstellingen der verbeelding even reëel zijn als het zintuigelijk waarneembare.

Wat ik hier wil zeggen, behoort tot een heel andere soort realiteit, dan die waarin de fantasiën van gedichten zich bewegen, tot een heel ander plán van realiteit, tot het zelfde plan van meest dadelijke realiteit, waarop gij uw artikel ‘Zeventien-honderd negen-en-tachtig’ hebt geschreven.

Gij kunt zeggen, dat dat niet waar is, dat ik mij ook dát maar verbeeld, dat ik ook te weinig verstand van deze zaken heb. Ik zou u dan voor-eerst wel eens willen zien áantoonen dat ik er minder verstand van heb, verstand in den zin van op wetenschap en overweging gebazeerd inzicht, en voords zoû ik u vooral gaarne hooren verklaren, waarom míjn intuïtie mij niet een even groot recht van spreken zou geven als de mogelijk meerdere wetenschap en overweging van anderen hún geeft.

Ik ga nu voort en kom tot, herhalende, veraanschouwelijkende, detailleering.

Als gij mij vraagt, of ik een maatschappij, een wereld, waarin de goederen, de rijkdom, het geluk, het aandeel van weinigen zijn, terwijl de groote meerderheid der menschen arm en ongelukkig is, beter vind door een wereld, waarin de goederen, de rijkdom, het geluk meer gelijkmatig verdeeld zijn, zoo dat álle menschen gelukkig zijn, ofschoon dan ook natuurlijk zij, die eerst zoo buitensporig gelukkig waren, iets minder gelukkig, - dan andwoord ik, dat ja, dat ik de eerste wereld beter vind. Men moet naar mijne meening er toe medewerken, dat de goederen, het geluk, zich als de bezittingen van zoo weinigen mogelijk ophoopen, zoo dat de groote meerderheid dus minder gelukkig wordt dan zij bij eene meer gelijkmatige verdeeling zou zijn.

Laat mij doorgaan dit schrijven te stellen in den brokkeligen trant van een gewoon gesprek en hier dus nu een door hare klein-intimiteit Multatuliaansch-triviale tusschen-periode zetten, die mij tot mijn spijt net-zoo noodzakelijk

voorkomt als mijn even-absenteeringen als ik een glaasje met u zit te drinken. Ik wilde zeggen, dat gij mij op mijn bewering van zoo-even niet vraag-andwoorden kunt, of ik wel weet wat ongeluk, wat leed is, nu ik zoo makkelijk over het leed van vele menschen spreek. Gij kunt mij dat niet vragen, want gij weet niet alleen, dat ik veel leed heb leeren kennen, maar ook, dat alle levensleed zich heviger reflekteert in de hersens en dus erger is naarmate de hersens van beter qualiteit zijn. Ik wilde zeggen, - dit is even ridikuul en noodzakelijk als het neus-snuiten van een redenaar op den kansel - dat mijn bewering niet door eenig laag fantastiesch persoonlijk motief wordt ingegeven, dat ik niet zou wenschen, dat ik nooit één even den wensch in mij voel worden om, te behooren tot de weinigen, in wier bezit, naar mijne meening, de goederen zich moeten ophoopen. Ik heb eens, op een bepaald, afzonderlijk, tijd-stip van mijn jeugd, in die-en-die minuut van dat-en-dat uur, in die-en-die houding en kamerplaats, alles met de precizie van een spoortrein-vertrek - (ik wil maar aangeven hóe zeker ik weet dat ik dat besluit genomen heb) - het besluit genomen van mij aan Kunst en Gedachte alleen geheel te geven. Ik weet wel, dat dit de hoogste luxe is en wensch, ook daarom, voor mij geen andere. De schilder die, naar men zegt, zijn schilderijen voor zeer veel geld verkoopt en dat geld aan arme menschen weggeeft, vin-ik dat mooi doet. Als ik rijk was zoû ik veel weg willen geven. Want het minder-maken van het ongeluk van de leden der noodzakelijk ongelukkige meerderheid, vind ik, als handeling op een sekundair plan, de eenige artistiek in hoog-intellektueel en ekonomiesch verdedigbare uiting van menschenliefde. Liefdadigheid is in zekeren zin tegenovergesteld aan socialisme, want de in purperen zijde gekleedde edelman, die zijn goud-beurs aan een troep bedelaars toewerpt, vermeerdert daardoor nog het aspekt en het wezen van zijn hooge en ongemeenzame rijkheid en gelukkigheid, terwijl de vermeerdering van het geluk der misdeelden exceptioneel en accidenteel is, in plaats van konstant, reglementair en principiëel.

De liefdadigheid vind ik dus iets uitmuntends, om dat ik verzachten van anderer leed de aangename voldoening eener mooye begeerte vind, en ook dus logiesch. Maar is er grooter onlogieschheid denkbaar, dan dat een rijk man of een man met groot intellekt een armen of een dommen als zijn gelijke zou begroeten? Dit is in-der-daad krankzinnig. Is arm en rijk, is wijs en dom dan het zelfde? Het socialistiesch andwoord luidt: indien de wording der menschheid van den beginne af anders in haar werk ware gegaan, zouden alle menschen nu rijk en wijs zijn. Dit ís niet zoo, daar rijk en wijs relative, op tegenstelling berustende, begrippen zijn. Maar al wáre dat zoo, - zult gij uw hoed voor een ezel afnemen, om dat, als zíjn voorgeslacht hem niet had voortgebracht en alles wat er vooraf is gegaan om te veroorzaken dat gij dien ezel nu hier ontmoet ware niet gebeurd maar in plaats daarvan heele ándere dingen, gij hier nu een dichter ontmoeten zoudt? Zult gij uw moeder niet moeder noemen, om dat, als uw vader een andere vrouw had getrouwd, déze vrouw uw moeder niet zou zijn? Zult gij een gek niet opsluiten om dat hij ook wijs zou hebben kunnen zijn, als hij maar een anderen grootvader, of als hij maar niet die-hersenschudding-toen gehad had?

Maar ik hervat het betoog voor het beginsel der enkele rijken en vele armen. Ik vind een daar-uit samen-gestelde wereld beter dan eene socialistische, om dat ik uit de Geschiedenis weet, omdat de ervaring van tegenwoordig mij leert, omdat de aller-eenvoudigste uitspraak der Rede mij bewijst, dat - om het zoo algemeen en abstrakt mogelijk te zeggen - hoe gekoncentreerder en minder verspreid Het Goede wordt, hoe hooger het zich zal verheffen. Niet alleen is er maar een zekere hoeveelheid Goeds beschikbaar, dat dus lager, dus minder, zal worden naarmate het verspreid wordt; maar, - en dit is de zuiver wijsgeerige pit van dezen twistappel - het Goede wordt alleen goed door zijn kontrast met het kwade, het hooge alleen hoog door het lage er om heen. Gij kunt met een hoeveelheid steenen niet te gelijk zoo hoog

en zoo breed mogelijk bouwen; gij moet kiezen tusschen den toren en de kazerne.

De vraag is, - gij kunt toch, dunkt mij, niet anders dan dit toegeven - of gij met de 100 kiloos beschikbare mest 100 kolen wilt kweeken, die elk 1 kilo behoeven, dan of gij er 10 aspergeplanten meê wilt planten, die elk 10 kiloos noodig hebben. Nu gij eenmaal socialist zijt, kan ik u eigenlijk die vraag niet meer voorleggen, want zij, wier einddoel is 100 kolen te kweeken, andwoorden natuurlijk, dat hun kolen om te gedijen hoegenaamd met geen asperges te maken hebben, en dat zij zoo wel als hun kolen de asperges een bespottelijk groeisel vinden. De socialisten hebben met geen kunst en gedachte, en schoonheid en verfijning te maken. Zij *willen* nu eenmaal breed en niet hoog, en daarmeê uit. Maar u, die nog niet in het vak zijt vergrijsd, en die míjn vriend zijt, u noodig ik uit u voor even buiten de kweekvelden te begeven en er dan naar te zien en mij dan te zeggen of ge in 't binnenst van uw hart de voorkeur niet geeft aan de 10 asperges boven de 100 kolen.

Uw socialistische staat is volstrekt geen zotte ideaal-staat, noch iets onbereikbaars. Alle menschen zullen dan te vreden zijn. Maar hebt gij er wel eens aan gedacht, dat de ideaalstaat dier ultra-nihilisten, die den aardbol door één groote mijn-ontploffing uit-één willen doen spatten, veel gelijkt op den uwen? Of zoudt gij denken, dat, als alle menschen dood waren, er nog ontevredenen zouden worden gevonden? - Het ís zoo, gij wilt het zelfde, het algemeen stemrecht, de beslissing in alle zaken opgedragen aan de meerderheid, is de dood van de Persoonlijkheid en van het Intellekt, van de Gedachte, van de Kunst, van alles wat de menschheid tot nu toe aan hoogs had bereikt. Ik spreek natuurlijk van algemeen stemrecht en socialisme in hun abstrakte beteekenis en absoluut konsequente doorvoering.

Vergun mij aan te dringen op eene beändwoording door u van de bedenkingen door den heer v. Eeden tegen uw

stelsel geopperd.[1)] Wees zoo goed aan te geven welke de eigenaardigheden zijn, die een wezen tot ‘mensch’ maken en hem dus stem geven in de beslissing over wat er met al de menschen geschieden zal. Is het de formatie van het strot tenhoofd? Maar die formatie van het strottenhoofd schijnt niet een hoogere intellekt-aanwezigheid te bewijzen, want ik heb laatst gelezen, dat de mieren met ceremonieël begrafenissen organiseeren. De mieren moeten ontwikkelder zijn van intellekt dan andere de menschensoort overigens meer gelijkende dieren.

Ik vraag dit: Waarom wilt gij de proletariërs, die de meerderheid zijn, laten beslissen over wat er met hen zelf en met de bourgeoisie, die de minderheid is, gebeuren zal; en waarom zoudt gij niet de 760 millioen Mahomedanen, Brahmanen, enz. willen laten beslissen over wat er met de 500 millioen Christenen, atheïsten enz. gebeuren zal? Vindt gij het zooveel erger dat de 760 millioen Mahomedanen, enz., zouden besluiten tot de slachting der 500 millioen Christenen, atheïsten, enz., dan dat de 499 millioen proletariërs zouden besluiten om de 1 millioen rijken, kunstenaars, metafysici te doen leven op een manier, die doodelijk is voor wat zij hun beste deel achten? Ten eerste: waarom vindt gij dat erger? Ten tweede: als die slachting bijdroeg tot het geluk der 760 millioen, die de meerderheid uitmaken, dan zoû die slachting toch moeten geschieden, niet waar? Of waar is de grens, en hoe zit dit alles?

Een argument, dat ik als andwoord voorzie, is de bewering: het dient voor niets zulke grenzen aan te geven, de algemeene groei en bewust-wording der menschheid zal van zelf de grenzen bepalen, die niet eens theoretiesch verdedigbaar behoeven te zijn. Deze bewering verbindt zich aan de principiëele stelling, dat men niet te onderzoeken heeft: wat

1) N. Gids. Febr. 1890.

eigenlijk wel wenschelijk zou zijn, maar alleen: waarheen de menschheid noodzakelijk gaat, zij 't in weerwil der wenschelijkheden; dat men dus niet de keus heeft zich in dienst van dít of van dát abstrakt bedacht ideaal te stellen, maar alleen de keus of men in de noodzakelijke en onweerbare menschheids-ontwikkeling vóor-aan of áchter-aan wil komen.

Deze redeneering is, voor mijn denkmanier, onjuist, omdat zij de ontwikkeling der menschheid naar de socialistische samenleving als een meer essentiëel reëel en objektief verschijnsel waardeert, dan b.v. een weêr-gelooven-gaan aan een Persoonlijk God met al de konsequenties daarvan. En dit is wijsgeerig valsch. De atheïstische-positivistische-socialistische wereldbeschouwing heeft niet meer objektieve waarde dan een tegen-over-gestelde denkings-staat, 't zij van een individu, 't zij van een menschheid. Van de 19e eeuwsche zoowel als van de middeneeuwsche denkingen weten wij alleen, dat zij historische momenten zijn in de menschen-hersengroei, maar beide zijn even subjektief. De overtuiging der menigte dat er geen Persoonlijk God is en de menschen dus alleen voor hun eigen meest tastbaar en dadelijk geluk hebben te zorgen, is het produkt van chemische hersenprocessen. Als ik dus met die chemie zeer goed bekend was, zoû ik weten door welke middelen, - gegeven de toestand der menschheidhersens van dezen tijd, - het geloof aan een Persoonlijk God weêr in die hersens te brengen zou zijn. Dit zou evenzeer een natuurhistoriesch proces zijn als de socialistische ontwikkeling. Mijn God zou even veel of even weinig reëel en objektiet zijn als het socialisme, en toch zou ik naar een vooraf afzonderlijk bedacht ideaal hebben gehandeld. Hier is een accidenteel, maar geen essentiëel verschil. Men kan dus wel deugdelijk vragen: wat is wenschelijk? in plaats van: wat is onvermijdelijk?

Ik verzoek u, zeer gemeend, mij te willen verontschuldigen indien ik ergens in dit schrijven een heftigheid mocht hebben getoond, die met mijn eenige bedoeling, van mij over uw socialisme als vriend tegen u te beklagen en van inlichtingen

te vragen over quaesties, die ik niet begrijp, niet over-eenkomt. Gij weet dat deze regelen mij alleen door mijn Kunsten Gedachteliefde, vermengd met mijne genegenheid voor u, zijn voorgezegd.

Nov. 1890.

Uw vriend
L. VAN DEYSSEL.

Kunst.
Vincent van Gogh. Door Frederik van Eeden.

Geen kunstkritiek, geen meeningen, - alleen een impressie, zelf-observatie, - wellicht belangrijk omdat zij betreft het werk van een geniaal, nagenoeg onbekend Hollandsch kunstenaar, voor weinig maanden gestorven.

Ik durf over Van Gogh schrijven omdat ik geloof dat ook iemand, die geen schilder is, zijn kunst zeer zuiver voelen kan. Misschien zuiverder en sterker dan de schilders zelve, omdat die meer dan anderen zullen geërgerd worden door zijn verwaarloozing van vele dingen die zij ernstig betrachten.

Van Gogh zal zoo moeielijk hoog gesteld worden. Want het groote publiek lacht hem nu uit, zooals zij elk nieuw en origineel artistiek verschijnsel doen, en de groote schilders, al erkennen zij zijn ernst en genialiteit, halen de schouders op voor zijn werk, als iets ziekelijks, iets geforceerds, iets mislukts.

Ik echter, die in superieure schilderkunst steeds voorlichting behoef en nog zoekend den weg vind, ben door het werk van Van Gogh zoo forsch en direct aangegrepen, als

mij geheel ongewoon is. Misschien beteekent het iets. Voor mij zijn de finessen van uitvoering, van tonaliteit minder belangrijk dan voor de menschen van 't vak. Ik vraag alleen wat ik mooi vind en mooi blijf vinden. Dit werk vond ik mooi, o zoo mooi. En dat blijft zoo ondanks vele tegenwerpingen van wie het beter kunnen weten dan ik.

De bevoegden mogen dus deze appreciatie beschouwen als een curiositeit. Gebeurt het ook niet dikwijls dat groote schilders, als ze wat onzeker zijn, een of ander eenvoudige ziel, binnenroepen en vragen: ‘zeg jij nu eens hoe je 't vind, maar eerlijk!’ Dat helpt hun soms wel.

Van Gogh heeft slechts korten tijd in Holland gewerkt. Aan een paar aquarellen uit dien tijd, eenigzins in mauve-trant, vond ik niets bizonders. Een groot stuk in olieverf, een boerenbinnenhuis, vaal en leelijk van kleur, trof als iets buitengewoons, door de sterke, bijna japansch gecaricaturiseerde expressie der figuren.

Maar in Frankrijk ging Van Gogh zich vormen in den school der independanten, waaronder thans de grootste Fransche artisten behooren, Degaz, Pissaro, Raffaëlli, Monet.

Van Monet, op wiens werk dat van Van Gogh het meest moet gelijken, zag ik nimmer iets belangrijks. Maar ik beken, dat wat ik van Pissaro, Degaz en Raffaëlli zag, mij nimmer den indruk van mooi heeft kunnen geven. Soms zie ik het superieure van het werk, zonder iets van de bedoeling te apprecieeren, soms zie ik ook *dat* niet, - zoodat ik voor kinderwerk zou houden, wat ik op gezag van anderen die beter kunnen oordeelen, als hoog-artistiek moet aannemen.

En om mijn onvatbaarheid voor het zeer moderne bij een bekend Hollandsch artiest te toetsen: de beroemde aquarellen van Isaäc Israëls op de tentoonstelling van 1889 kon ik niet waardeeren. Wel zag ik het buitengewone, het sterke er in, maar de fijnheden van uitvoering en kleur en de schoonheid van het bedoelde ontgingen mij. Israëls heeft mij

niet kunnen leeren het mooie te zien waar hij het zag en ik niet.

Hoe het nu komt, dat het werk van Vincent van Gogh mij terstond, met een mijzelf verassende snelheid en hevigheid heeft aangegrepen, zoodat ik de nabeelden van zijn stukken nauwelijks kan wegkrijgen uit mijn geest, zoodat ik zijn kleuren overal zie in dingen om mij heen, zoodat ik mij verbaas hoe mooi het is, waar ik vroeger geen mooi zag, - dat begrijg ik niet recht. Hij is toch zeker niet minder modern en zeker nog minder Hollandsch. Misschien is hij minder fijn, minder subtiel dan de andere modernen. Een onzer beste critici verzekerde mij dat Van Gogh rethorischer is. Misschien gaat het mij dan als den tweede-rangs vers-lezer, die zonder een beetje rethoriek door poëzie niet sterk genoeg wordt aangedaan, en daarom Byron verkiest boven Shelley.

Vincent - met dezen naam alleen teekent hij zijn stukken, - Vincent gebruikt sterke, levendige kleuren. Niet de zachte, fijn genuanceerde, gammatische kleuren der groote moderne Hollanders, niet het fijne grijs, het getemperd ultramarijn, de zachtgele okers, - maar violente, schitterende, - hard groen, zuiver vermillioen, intensief paarsch, zwaar kobalt-blauw, en geel vooral, fel geel, brutaal chromaatgeel - doeken vol enkel blinkend, geweldig, genadeloos geel.

Daar houd ik van, maar ik wist niet, eer ik Vincent zag dat ik er zóóveel van hield. Deze neiging tot bontheid is eene primitieve neiging, - maar misschien ook weer een uiting van raffinement. Alle zuidelijke en Aziatische volken gebruiken levendiger kleuren dan wij. Maar ook onze Vlaamsche en noord-nederlandsche primitieven uit de 14 en 15de eeuw maakten bonte schilderijen, - en ons volk heeft vroeger voor kleederen en huisraad bonte kleuren weten te kiezen in voortreffelijke harmonie.

Men meent wel, geloof ik, dat bonte kleuren nooit zoo mooi kunnen zijn als de gedempte, gebrokene, - men meent dat verfijning en hooger ontwikkeling van den smaak het bonte, als grof en kinderlijk, zal doen verwerpen. Maar het kleurige van Van Eijck was toch niet grof en het bonte van

Japansche teekeningen en vaatwerk toch niet kinderlijk. Op de Parijsche tentoonstelling was er niets in de moderne Europeesche kunst-industrie wat halen kon bij de kleurige sieraden, vazen en kleederdrachten van Tunus, Marocco, Algiers, Perzië, Indië, Annam en Japan.

'De Hollandsche schilders durven niet' zeide Van Gogh, 'zij durven geen kleuren op hun doek zetten'.

Maar het durven is niet genoeg denk ik. De Hollandsche boerinnetjes loopen nog wel met groene en paarsche japonnetjes. Dat noemt men dan schreeuwende kleuren, en ze schreeuwen ook geducht leelijk. De tact om met zuivere kleuren om te gaan heeft ons volk verloren.

Dat er moed toe behoort om ze te gebruiken, bewijst dat hun gebruik moeielijk en gevaarlijk is. Wie ze niet goed gebruikt, maakt iets heel leelijks, iets veel ergers en dan een mislukt schilderij in gebroken, gedempte kleuren.

Ik vond dat Van Gogh het brutaal en heel mooi deed. Dit was nog een bizonder bijkomend verheugen, als iemand die hard durft zingen zonder het valsch te doen. Wij hebben dan eerst een zekere timiditeit te overwinnen, daar wij dachten dat hard gezang altijd leelijk of aanstellerig moest zijn, - maar als het goed gaat en we zijn over de schuwheid heen, verheugen wij ons in het luide geluid. Zoo verheugde ik mij in deze bonte, levendige kleuren.

Van Gogh overdrijft zeer sterk. Hij schildert soms bloed-roode boomen, en grasgroene luchten, saffraangele gezichten. Ik had ze zoo nooit gezien, maar toch begreep ik hem. Later, na het zien zijner schilderijen, zag ik zijn kleuren in de dingen, zooals hij die er in gezien had, de kleur-essence die hij er had uitgehaald. In een avondlucht is het groene, in een aard-akker daaronder het paarsche, - hij schildert die twee dingen sterk groen en paarsch tegen elkaar en het was mooi. Het was mooi omdat het juist was. Dat wil zeggen hij had de rechte kleur-idee gekozen, die het mooie maakte in de realiteit en hij had die zuiver er uitgelicht en in een mooie tegenstelling bijeengevoegd. Hij had de kleurharmonie verscherpt maar juist gehouden. Niemand verlangt

immers meer van een artiest dat hij zijn werk zooveel mogelijk op de de realiteit zal doen lijken? Alleen dat hij het mooie van de realiteit, of van *zijn* realiteit, zijn zielsleven, zoo sterk mogelijk uitdrukt. En voor mij die minder direct vatbaar ben voor het mooie der subtiele nuances, voor mij had deze grove, sterk geaccentueerde, rauwe kleur-expressie een zeer sterk, direct effect van mooiheid.

In mijn herinnering zijn impressies van enkele zijner werken onverzwakt bewaard en zij geven mij nu nog vaak genot bij het terugdenken.

Een jong abrikozen-boompje, niets dan dat. Het staat midden in 't schilderij, het is alles waarom 't te doen was. Het stammetje komt rechtop midden uit de onderlijst, de kroon vult de bovenhelft van 't stuk. Het stammetje glad, recht, zorgvuldig geschilderd van kringetjes bruin en grijs - en dan daar uit, symmetrisch spreidend, de kroon, - de jonge, lenige takken - uitslaand met hun vracht groote, roze bloesems - groot, zooals van jonge boompjes die voor 't eerst bloeien. De achtergrond loopt ver en hoog op, tot bijna aan den bovenrand, is donker. Daar een boschje in de verte, alleen de voet der stammen onder de bovenlijst - en wat huisjes, heel klein met fijn roode daakjes, - en heerlijke plekjes bleek cobalt-blauwe lucht. Maar dat alles is gezien achter het boompje, door het boompje heen, - het stoort niet de naïve pracht van het jonge, lieve ding, moedig uitstaand in zijn eersten bloei. En het stoort niet, het is stil en onderdanig voor het blinkende bleekrood der groote bloesems, - des te mooier, tegen het verre blauwwit van de luchtplekjes, worden de groote, roze juweelen aan de boomkroon, fier en recht gedragen op den jongen stam.

En dit is de bloei-boom enkeld, maar hij heeft ze ook geschilderd bij elkaar, op groote doeken, bloeiende bosschen amandel- en peren- en appelboomen. Groote wolken zijn dat van boombloesems, soms roze in transparant-blauwe sfeer, soms alles licht in zongloed, geel en groen, geelgoud en groengoud, één volle tinteling.

Dit zijn gelukkige, geëxalteerd gelukkige schilderijen. Er zijn er ook stillere, gemoedelijk en naïf. Rare, kinderlijke portretten van des schilders goede vriendjes onder het mindere volk, waartusschen hij leefde, landlieden en dorpelingen uit het Zuiden van Frankrijk. Zoo twee kindertjes, met groote, bleeke kopjes naast elkaar, wat schuw, prettig glimlachend om 't geschilderd worden. Het lijkt een gobelin, de kleuren vlak, in vreemde, onbeholpen lijnen tegen elkaar gezet, de boezeroentjes blauw, een mutsje wit, bleek oranjerood haar van 't eene kindje, en de gezichtjes vaal met blonde wimpers. Als achtergrond een huisje, maar niet in atmosfeer, alles vlak, in één fresco-toon.

Maar 't meest is somber en droef, en smartelijk om te zien. Een regen-landschap, beklemmend, angstig somber. Een violet-vaal heuvel-land, hoog oploopend met maar een klein stuk grijze regenlucht, - niets daarop, oneindig siniester in zijn barre, doodsche lijnen - en de stroomende regen daarover, in witte straal-strepen er over, blinkend tegen 't donkere land, zwartgrauw tegen de lucht, alles vermoordend in droefgeestigheid.

En dan een lang, laag schilderij. Een korenland, hard donkergeel. De gele korenbosschen zwaaien woest door elkaar, ze zijn ruig en grof geschilderd, ze vullen de gansche lengte van 't stuk, meer dan de halve hoogte. En boven dit sterke somber-geel, een zware, donkerblauwe lucht, van een verschrikkelijk, doodelijk zwartblauw. En uit die gele korenstorm fladdert een wolk zwarte, zwarte, groote vogels omhoog in het donkerblauw. Het was mij een geweldige expressie van de uiterste vertwijfeling.

Maar of de man dan sliep en zijn kindschheid ging droomen, daarnaast: eenzelfde korenland, op een gelijkvormig doek, maar nu nog groen van jongte, en stil in een lichte zomermorgen. Niets op het lange doek als de stille opgroeiende halmen-reien, daarvóór de grond warm-zonnig, de lucht heel wazig licht, één leeuwerik daarin.

En zijn olijven! - wel vier, vijf stukken met enkel olijven. Wie heeft zoo ingespannen gezocht en zoo hartstochtelijk

uitgedrukt het intensief droevige dier sombere boomen! O de droeve olijven, de rampzalige, smart-verwrongen boomen van Gethsemané! Hij laat ze staan in hun roerloozen rouw, opreiend tegen de vale steenheuvelen - de arme, machtelooze sprinkelblaadjes bleek in het droge, onmeedogende licht, aan de zwarte, worstelende takken op de woestgedrongen, korte stammen daaronder op den dorren grond. En boven die bleekgroene, harde, tintelende somberte maakt hij dan een lucht, heerlijk doorschijnend amaranth - of puur helderlichtend smaragdgroen, als diep water, - met fijn goud aan den horizont - als een onbereikbare zaligheid boven hopeloos leed.

Ja. nu zal men zeggen, - de schilders zullen zeggen, - dat ik combinaties maak die niet te pas komen, dat ik genoten heb door associaties, die niets met schilderkunst hebben uit te staan. Misschien. Maar dan weet ik dit zeker, dat ze zoo bedoeld zijn. Ik weet dat ik den man begrepen heb in wat hij zeggen wilde, en dat ik 't mooi vond. Als anderen nu beweren dat zij dit niet zoo zullen vinden, omdat hij 't niet goed gezegd heeft, dan voel ik toch mijn recht dit uit te spreken en ik ben blij dat ik 't gedaan heb. Want als 't publiek hem uitlacht en de schilders zeggen dat hij geen schilder is, wie zal hem dan recht doen?

Want ik hecht nu eenmaal niet zooveel aan de kunst als aan den kunstenaar, - en ik let er soms niet eens zoo nauwkeurig op, of iemand zich van verf of van woorden of van muzieknoten bedient. En als er nu een is, die niet recht een schilder is en ook niet recht iets anders, maar die mij duidelijk laat bemerken dat er iets heel geweldigs en moois in hem omgaat, dan ben ik voor mijn deel dikwijls al tevreden.

Vincent heeft gezocht en nooit gevonden. Dit zei hij zelf altijd. Maar zooveel heeft hij toch kunnen doen, dat hij deed begrijpen wat hij zocht en hoe hoog dit was.

En dan nog dit - hij heeft gezocht als vroeger geen twee of drie in ons land hebben gedaan. Met een gepassioneerden ijver, eenzaam, zonder opzien of ophouden - zonder de ge-

ringste bekommering om wat men zeggen zou of denken zou, of wat er gebeuren zou met zijn werk en met hem zelf. De mij ingeboren admiratie voor zulk een doen moet ik uitspreken. Is het geen wonder dat dit weer en telkens weer voorkomt in onzen tijd, in ons als plat en kleingeestig gesmaad nevelland? En was deze niet een van het edel en onsterfelijk ras, dat het lage volk gekken, maar de mensch van ons slag heiligen noemt?

B u s s e m , 25 Nov.

Nederlandsche politiek.
Indrukken van den dag.

De koning is overleden, en wij zijn thans de onderdanen der tienjarige koningin Wilhelmina, voor wie, tot haar achttiende jaar de koningin-weduwe optreedt als regentes, niet van rechtswege, maar krachtens hare benoeming door de wet.

Niet dikwerf heeft het toevallige, waaraan eene erfelijke regeering zooveel speelruimte laat, zich sterker doen gelden dan bij deze opvolging. Eerst sterft, in de volle kracht van zijn leven, de oudste kroonprins, in wien het land den troonopvolger zag en wiens qualiteiten, met het oog op de toekomst, in alle kringen dikwerf ernstig werden besproken. Hij liet zijne grondwettige aanspraken na aan zijn broeder, prins Alexander, een zwak en zwaarmoedig man, wiens aanvaarding der kroonprinselijke waardigheid nieuwe bezwaren scheen te voorspellen. Ook hij stierf, en de grondwet wees als troonopvolger aan een kind. Zou de koning de meerderjarigheid zijner dochter beleven? werd toen de vraag, of zou een regentschap der koningin noodzakelijk zijn?

Zoo viel men van de eene mogelijkheid in de andere. Wat waarschijnlijk was werd te niet gedaan, en de oplossing van het spel is gevonden in wat vijftien jaren geleden niemand nog als kans in de gedachten kwam. En zooals men jaren lang kon zeggen, kan het ook thans worden herhaald: ‘Les paris sont ouverts.’

Want ook in de toekomst is veel onzekers. Het huwelijk van deze jonge vorstin kan binnen enkele jaren eene vraag worden niet alleen van binnenlandsche overweging, maar van Europeesch diplomatieken strijd.

Deze afwisseling van kansen is - behalve voor hen die gelooven dat de gratie Gods deze zaken regelt - eene duidelijke toelichting van de absurditeit eener erfelijke regeering. Toen in den aanvang de besten of de sterksten tot opperhoofd van den Staat werden gekozen, heeft men aan erfelijkheid niet gedacht. Dit recht werd eerst geüsurpeerd, toen er eene klasse was gevormd die bij bestendiging van zeker systeem genoeg belang had, om den koning in eene oorspronkelijk nooit bedoelde machtsuitbreiding zijn gang te laten gaan. En de handhaving van een stelsel, dat zooveel onzekerheid en kwade kansen biedt, is, behalve aan de sterke macht der inertie, ook thans waarschijnlijk grootendeels te wijten aan de omstandigheid, dat de regeerende klassen vermoeden onder dit régime beter dan onder een ander, naar haren zin te kunnen leven en besturen. Eene onderstelling die aan waarschijnlijkheid wint, als men ziet dat uit de kringen der meest modernen en ontwikkelden van de niet-regeerenden, de wensch komt naar eene republiek, die zij met meer of minder recht vermoeden meer kansen te zullen bieden voor rechtvaardige wetgeving en organisatie van de maatschappij. De eisch is niet onredelijk, want de historie kent maar zeer weinige door erfrecht tot den troon gekomen vorsten, die ook door de keuze van het volk tot die positie zouden zijn geroepen. En met die ervaring meent de democratie, wier heerschappij in westelijk Europa straks een voldongen feit zal zijn, weer tot de oude methode van de keuze te moeten terugkeeren en zich het recht voorbehouden om den ‘eersten onder de gelijken’ aan te wijzen. Schaft een volk op deze gronden het koningschap af, en herneemt het zijne macht van vrije keuze, dan valt daartegen, als het langs den wettelijken weg der grondwetsherziening gaat, ook voor den koning zelven weinig te zeggen, en hij zou al een zonderling begrip hebben van de denkwijze der

volken, als hij meende het onderteekenen van zulk eene wet, als laatste regeeringsdaad, te mogen weigeren.

Waarom dan geene republiek? Voor Nederland is de quaestie niet zuiver te stellen, omdat de wil van de meerderheid des volks kunstmatig buiten wettelijke vertegenwoordiging wordt gehouden. Maar ik wil aannemen, en ik geloof dat de waarschijnlijkheid voor mijne onderstelling pleit, dat, ook al ware sedert jaren het algemeen stemrecht in vigueur, tegen deze persoonsverwisseling op den troon geen verzet van eene meerderheid zou zijn geschied.

Een hoogere regeeringsvorm, zooals men de republiek tegenover de monarchie mag noemen, kan eerst dan de vruchten afwerpen, die men er theoretisch van verwacht, als het volk, de samenstellende deelen van den Staat, eveneens hooger zijn ontwikkeld, als het volk uit den vroegeren toestand is uitgegroeid. Waar dit niet het geval is, zal slechts de uiterlijke vorm, niet het wezen van den Staat veranderd zijn. En dàn

> Çà ne vaut pas la peine assurément,
> De changer de gouvernement.

De regeeringsvorm is in de ontwikkeling van het maatschappelijk leven geen hoofdmoment; geen beweegkracht, maar slechts middel voor een speciaal doel, slechts dan met vrucht voor een ander te verwisselen, als de ontwikkeling der maatschappij haar in staat stelt hooger georganiseerde werktuigen te hanteeren.

En hoe staat het nu met het Nederlandsche volk. De groote meerderheid heeft zeer gebrekkig onderwijs gehad, en van de bevoorrechten, die dan nog eene tot het 12de jaar berekende lagere school hebben afgeloopen, komen de meesten in eene positie, die voor het gansche leven de verdere cultuur van geest en gemoed zooal niet buitensluit, dan toch zeer belemmert. Ons volk is uitermate slecht ontwikkeld en staat, wellicht meer dan eenig ander in westelijk Europa onder de heerschappij van vooroordeelen. Stel nu bij zulk een volk de republiek in plaats van de monarchie, en

wat hebt gij veranderd? Gij hebt nieuwe gordijnen achter uwe ramen gehangen, zoodat het uiterlijk aspect van uw huis is gewijzigd, maar de slechte indeeling en de verwarde boedel binnen de muren blijft dezelfde. Hoezeer ik dus overtuigd ben, dat binnen langer of korter tijd de monarchieën zullen verdwijnen, het komt mij voor dat de heeren die thans om de republiek roepen, hun tijd beter kunnen gebruiken.

En - zoo hoor ik - voor dat onontwikkelde volk vraagt gij algemeen stemrecht. Ja zeker, en wel om deze reden.

Als ik praat met een boer, zijn gezin en al zijne arbeiders, d.i. met al de menschen die op een zeker stuk land van hun arbeid leven, dan zal het mij zeer veel moeite kosten - zoo het al gelukt - om hen te overtuigen dat de republiek een redelijker regeeringsvorm is dan de monarchie. De regeering staat van dat volkje te vèr af; zij onderscheiden niet op dien afstand. Maar datzelfde brein, dat ontoegankelijk is voor staatsrechtelijke constructies, ís met elementaire economische waarheden door dagelijksche aanraking vertrouwd.

Ik onderstel dat ik tot mijn gezelschap zeggen zal: ‘Zie je, de boer kan niet zooveel loon betalen. Hij moet elk jaar *f*2000 pacht naar den Haag zenden, waar meneer Zus of Zoo, die voor zijn plezier leeft, wel de moeite wil nemen dat geld te verteren. Je weet, vroeger was 't maar *f*1500, maar de vader van den boer, die de hofstee vuil en verwaarloosd vond, heeft goed gewied, zwaar gemest en door eene verstandige vruchtwisseling het land op zijn volle kracht gebracht. Van die vermeerdering der waarde betaalt de boer nu de rente in die *f*500 opslag. Stel nu eens, dat het eigendomsrecht, dat in oude tijden niet bestond, maar op een goeden dag door de sterksten ten eigen bate is uitgevonden en vastgesteld, weer eens werd afgeschaft. Dan zou de grond aan ons allen toebehooren, en omdat het geheel vrije gebruik spoedig tot vechtpartijen zou leiden, zou de Staat die al onze maatschappelijke verhoudingen regelt, het beheer op zich nemen. De boer zou zijn land ook dan niet voor niets ten gebruike krijgen, maar hij zou betalen aan den Staat, d.i.

aan ons allen, en - meer tot rechtvaardigheid genoopt dan een individu - zou de Staat hem de op eigen kosten gemaakte verbeteringen vergoeden. Meneer Zus of Zoo zou dan, als hij eten wilde, ook de handen uit de mouw moeten steken'.

Zoudt gij niet denken dat het gezelschap deze voorstelling onmiddellijk zou begrijpen? Ik zeg nu niet goedkeuren of afkeuren, maar begrijpen. Hetzelfde geldt van de arbeiders wien men voorrekent welk deel van de opbrengst der fabriek wordt uitgekeerd aan aandeel- en obligatiehouders. En mèt deze voorstellingen wordt aan den arbeider van land en stad duidelijk zijn belang om die uitsluitende beschikking van enkelen over grond en arbeidsmiddelen te beperken.

Ook de minst ontwikkelden moeten zich in den strijd om het leven rekenschap geven van hun belang, en waar slechts onbewust en instinctmatig een vaag vermoeden bestaat omtrent de richting waarin dat belang te zoeken is, wordt dikwerf maar zeer weinig hulp en voorlichting vereischt om bewuste redeneering te wekken.

Zoo zullen de denkbeelden omtrent staatsinrichting, als van indirect en secundair belang, zich altijd later ontwikkelen dan die omtrent het directe en primaire belang der economische verhoudingen. En de hervormer die den boer op gaat met in zijn mars, naast het bruikbare voedsel van economische voorlichting, wat republikeinsche kaviaar en dikwerf ook atheïstische blaaskoekjes, die vindt geen gunstig onthaal, want kaviaar heeft de landman niet leeren eten, en in blaaskoekjes voelt hij voor zijn tanden geen vastigheid. En door al dat vreemde en onsmakelijke vertrouwt hij ook de rest van de bagage niet.

Het overlijden des konings heeft aan een aantal dagbladen aanleiding gegeven tot een terugblik. 'Een veertigjarig tijdvak rijk aan zegen voor het Nederlandsche volk', - dat was zoo ongeveer de aanvang van den psalm, die dit hoogtij der onoprechtheid inleidde. Des konings eigen werkzaamheid

blijft hier buiten beschouwing. Ik kan haar - ook al mocht ik daartoe thans den lust gevoelen - volstrekt niet beoordeelen. Het is mij en, ik geloof, verreweg den meesten Nederlanders volkomen onbekend in welke mate koning Willem III aan de regeering van het land heeft deelgenomen. De staatsinrichting laat in dat opzicht eene betrekkelijk groote ruimte, en wij moeten het aan later onderzoek overlaten hoe de koning zich daarin heeft bewogen. Voor ons is dat van minder belang, en al mocht meerdere feitenkennis tot een ongunstig oordeel kunnen leiden, - dan nog zou de critiek eene pooze hebben te zwijgen voor den dood. Het onderwerp onttrekt zich door dubbele reden thans aan behandeling.

Dit is niet het geval met de beoordeeling van het ‘zegenrijk tijdvak’. Dat kunnen wij maar al te goed beoordeelen, en ons daarvan rekenschap te geven is plicht.

De heeren die in liberale kranten van die zegeningen hebben geschreven, herinneren zich waarschijnlijk niet levendig wat Opzoomer - een man voor wien ook zij ontzag hebben - zeide, toen de grondwet van 1848 vijf-en-twintig jaren gegolden had. Nadat hij de liberale partij, die in de zegeningen van het tijdvak thans haren trots zoekt, had gekarakteriseerd als ‘een menigte van overal verstrooide door niets verbonden menschen, losse atomen zonder eenig centrum van kracht’, ging hij voort:

‘En buiten dat atomistische, dat gebrek aan eenheid, aan organisatie, hoe langer hoe meer gebrek aan overtuiging, aan beginselen. Men teert al maar door op de formeele rechten, die nu eens in '48 verkregen zijn. Aan het reëele, aan de vraag niet wie het doen moet, maar wat men doen moet, geen gedachte. Voor alle stoffelijke en geestelijke belangen geen andere leus dan vrijheid, laissez faire, laissez aller, en vooral: laat het maar zoo blijven.’

‘Met zulk eenen liberale partij’ - was zijne slotsom - ‘behoort men, naar ik meen, te breken’.[1)]

1) Mr. C.W. Opzoomer, Onze achterlijkheid in de kunst van wetgeving; Amsterdam 1873, p. 71 vg.

Om nu de zegeningen van het tijdvak ook voor de eerste 25 jaren naar den eisch te betoogen, zouden deze woorden van Opzoomer voor wederlegging vatbaar moeten zijn. Immers het ontbrak in dien tijd der liberale partij niet aan de gelegenheid om wat tot stand te brengen.

Wat heeft zij in dien tijd - en later - gedaan voor eene betere verdeeling der belastingen. Critiek geoefend genoeg; sla de oude jaargangen onzer tijdschriften en stapels brochures maar na. Verbeterd niets dan door de afschaffing van enkele accijnzen, wier onredelijkheid zoo in het oog liep, dat zelfs de Sultan van Turkije, als hij wat ruim in zijn geld zat, over afschaffing zou gedacht hebben. Grootere projecten, van inkomstenbelasting, van belasting op het kapitaal in portefeuille, werden op excepties afgewezen, altijd met medewerking van een deel der 'atomistische' partij.

Wat is er gedaan voor eene redelijke regeling van het armwezen bij de toeneming der bevolking en hare opeenhooping in de groote steden? Ook hierover bundels van artikelen en brochures.

Wat voor den waarborg dat het verbeterd onderwijs aan allen zou ten goede komen? Onder het zoeken naar eene onbereikbare neutraliteit, die in hare uiterste consequentie van den onderwijzer een automaat moest maken, bleef de leerplicht onmogelijk, en bij het groote en onvermijdelijke fiasco dier politiek moest nu onlangs het onderwijs zelf een veer of wat laten zitten.

En wat heeft men voor den fabrieksarbeider gedaan? Onze fabrieksindustrie zal misschien 40 jaren jonger zijn dan de Engelsche. Heeft de Nederlandsche regeering blijk gegeven dat de lessen der Engelsche wetgeving en van de herhaalde enquêtes haar ten nutte waren gekomen? Het kinderwetje van 1874 was het werk van een Kamerlid, die toen buiten de liberale partij stond. En wat later is gebeurd, ontstond onder den invloed der luide kreten van een deel des volks, en den drang van buitenlandsche voorbeelden.

Waar is de hervorming van ons burgerlijk recht, van ons procesrecht? Wien der Kamerleden-juristen bezielt het met

heilige verontwaardiging dat beiden, 'tzij bewust of onbewust, grootendeels voor de gegoeden zijn geschreven?

Het zou natuurlijk dwaas zijn te beweren, dat in 40 jaren geen goede maatregelen zijn genomen. Maar te spreken van een zegenrijk tijdvak, als de wetgeving nagenoeg in geen enkel opzicht met de behoeften der maatschappij gelijken tred heeft gehouden, zie dat getuigt òf van onkunde, òf van gewilde zelfverblinding, die oprechtheid uitsluit.

De teekenen der naderende algemeene verkiezingen vertoonen zich aan den hemel. Wakker is de Friesche volkspartij aan 't voorbereiden, en zij noemt reeds eene schare volksmannen als hare candidaten. In Amsterdam spraken de hervormingsgezinden reeds af, dat het streven naar zoo spoedig doenlijke invoering van algemeen stemrecht den candidaten als eerste eisch zou worden gesteld. En terecht; dit is goede tactiek, omdat wie het algemeen stemrecht wil, ook hervormingen wil ten bate der misdeelden. Zij die met een hervormingsprogram komen zonder groote uitbreiding van het kiesrecht voor te staan, kunnen moeilijk au sérieux genomen worden, want de werking van het kiesrecht der nieuwe grondwet heeft in het algemeen in de behoudende richting der Kamer geen verandering gebracht. Progressieve inkomstenbelasting, progressieve successie-belasting, beperking van het erfrecht tot den derden of vierden graad, de wettelijke beperking van den arbeidsdag, stevige grepen in het eigendomsrecht van den grond - dat alles is niet alleen van dit Ministerie, maar ook van eene liberale meerderheid niet te wachten. En evenmin van deze laatste leerplicht, want de heer Veegens heeft het in eene zijner redevoeringen in het Noorden duidelijk doen uitkomen, dat de liberale partij, die voor het amendement stemde, moeilijk zou bijeen te houden zijn, als zij als meerderheid de macht had den leerplicht te verwezenlijken. En hoe van alle kanten tegen de verkiezing weêr met schoone programma's worde geschermd .... ijdel ver-

toon, als men er in volharden wil de belanghebbenden uittesluiten van het stemrecht. Men kan dien heeren toeroepen: Gij bedriegt ons of gij bedriegt u zelven.

Uit de algemeene beschouwingen van de afdeelingen der Tweede Kamer over de begrooting blijkt wel, dat men het Ministerie duchtig heeft lastig gevallen over het uitblijven eener regeling van het kiesrecht, maar wat de heeren zelven willen is er moeilijk uit op te maken. De eenige die in de afdeelingen algemeen stemrecht verdedigde, zou zich met eene ‘onbekrompen uitbreiding’ voorloopig wel tevreden willen stellen. 't Is of men aan dat geschipper den heer Heldt herkent. Er zal een zeer sterke, onophoudelijke aandrang van de arbeiders, en van wie met hen in 't gelid willen staan, noodig zijn om den heeren duidelijk te maken dat het nu lang genoeg geduurd heeft. De Kamerleden moeten worden uitgenoodigd om in volksvergaderingen eens duidelijk te komen zeggen waarom zij het volk buiten invloed op de regeling van zijn eigen zaken willen houden. Men heeft toch wel het recht om de beweegredenen te kennen en de heeren op den tand te voelen of er bij hen overtuiging is of partipris. De tegenstanders maken het zich gemakkelijk door de openbare vergaderingen te vermijden; maar die tactiek mag bij de ernstige verkiezingen die wij naderen, niet wederom houdbaar blijken. Als dezelfde combinatie, die de candidatuur Rot te Amsterdam heeft in het leven geroepen en bevorderd, tot de Amsterdamsche deputatie het beleefd verzoek richt om haar in te lichten wat de voornemens dezer leden ten aanzien van het kiesrecht zijn, en om de argumenten van den anderen kant te hooren en te bespreken, dan zal weigering eene daad zijn van hautaine lafhartigheid, die een blaam zal werpen op de gansche corporatie, thans door een derde deel van het volk gekozen; - eene daad op ééne lijn te stellen met de weigering om den heer Tindal op zijn ernstige beschuldigingen te woord te staan.

De vergadering van 13 October met hare republikeinsche manifestatie, het wakkere manifest van de laatste Octoberdagen en de brief van de heeren Pierson c.s. zijn evene-

menten die de geschiedschrijver zal opteekenen als voorboden van den bewogen tijd dien wij tegemoet gaan. Tindal vindt veel sympathie voor zijn streven, doch slechts bij individuen, niet bij groote groepen. Men kan in Nederland sensatie wekken voor eene theologische quaestie als het onderwijs was en nog is; voor een gevaar dat de welgestelden bedreigt; men kan bij groote rampen een redelijk sterk élan van menschenliefde doen ontstaan. Ook wellicht voor de verdediging van het vaderland als de nood aan den man is. Maar de kalme, zich bewuste en voorzienige vaderlandsliefde die Tindal zocht, is in den loop van het zegenrijk tijdvak sterk verminderd. Hij zal het allengs meer ondervinden dat hij staat in goed, maar niet in talrijk gezelschap. Zij die spreken namens de regeerende bourgeoisie zwijgen hem dood of zoeken excepties. Een enkele kwajongen uit dien kring werpt hem met drek en krijgt, omdat men dat toch te vies vindt, een oorveeg.

Werkelijk, zoolang het voor de meerderheid der bevolking geen voorrecht is om in Nederland te leven, zal ten aanzien der vaderlandsliefde de ontevredenheid der armen een pendant blijven van het cynisme der rijken. Geen krantenfrases noch de stortvloed van adressen, die thans op het Loo neêrdaalt, is in bewijskracht bestand tegen de ontvangst die Tindal ten deel viel. De natie, bestuurd door eene vermoeide côterie zonder veerkracht en zonder idealen, dooft uit. Er is levenskracht genoeg, reeds bestaande en nog aan te kweeken in het volk, maar men houdt haar in bedwang door gebrek en door wetten. Het pays légal, het vertegenwoordigd deel der natie, kijkt niet in de toekomst, het ziet slechts het heden, en dat nog door een beslagen bril.

De heer Tindal strijdt tegen een gevolg van oorzaken die hij niet aantast. Het meer omvattend onderzoek hem door den heer Van der Goes dezer dagen aangeraden, moet hem tot die conclusie brengen. Er is geen land in de beschaafde wereld, waar de belangen van de overgroote meerderheid langer en meer verwaarloosd zijn dan Nederland. Dat is le fin mot de l'histoire. Ook voor de flinkste bestrijding van een

enkel verschijnsel, hoe ook gewaardeerd, is onder het volk geene stemming te wekken. Het voelt te diep wat de oorzaak is en welke onmiddelijke uitwerking, veel erger dan de onverdedigbaarheid van ons land, daardoor op zijn dagelijksch leven wordt uitgeoefend.

Lees eens het pas uitgekomen Leidsche enquète-verslag, en vraag u zelven af of gij, als gij een paard of een hond hebt, dat dier niet liever zoudt dooden dan het, naar evenredigheid van zijne materieele behoeften, zulk een leven te laten leiden, als daar van vele arbeiders wordt geschilderd. En wat komt er in dien toestand van de geestelijke behoeften? En dat in 't 'Leidsch Atheen', waar de 'Alma Mater' troont en economie wordt gedoceerd. Er zijn daar voor de studenten leerzamer plekjes dan de collegekamer waar zij de zegeningen der vrije mededinging en van het particulier initiatief hooren verkondigen.

Slechts één staaltje uit de rijke stof. Door de Leidsche afdeeling van de Maatschappij van Bouwkunst is een schriftelijk rapport omtrent de arbeiderswoningen uitgebracht. In drie rubrieken worden zij gesplitst, de minste van *ƒ*0,50 a *ƒ*1 weekhuur, waar sjouwers, opperlieden, bikkers en mindere fabrieksarbeiders wonen.

Van deze woningen lees ik: 'In den regel slechts één vertrek... gemiddeld groot 13 M^2.... men valt met de deur in huis en ziet van de straat in bed... vloeren meestal van steen en in den regel zoo slecht, dat diepe gaten ontstaan zijn waarin het schrobwater en alle onreinheden zich verzamelen.... privaten en rioleeringen slecht... privaten meestal voor vele gezinnen, soms voor 12, 13... slaapplaatsen overal bedsteden van steen... slechts enkelen aan de binnenzijde met hout bekleed... in den regel gelijkt de slaapplaats meer op een nest van een dier dan op de rustplaats van een mensch... Vieze lappen en vodden waaronder kwalijk riekend stroo... in enkele woningen slapen man, vrouw en kinderen (3, 4, 5) op den vloer, die dan veelal

de slaapplaatsen zijn in één woord ellendig... drinkwater: uit een ouden, in vervallen toestand verkeerenden put, soms op geen grooter afstand dan anderhalven meter van het privaat verwijderd, wordt het water, dat ten deele ook van de vuile met roet bezaaide daken daarin is geloopen, gepulsd door middel van een emmer met een touw.... toch durft men niet beweren dat zulk water niet wordt gedronken, want men is soms op betrekkelijk grooten afstand van een gracht verwijderd, en nog veel verder van eene openbare drinkwaterkraan... het aantal drinkwaterkranen is zoo beperkt, dat die gerust ongenoemd kunnen blijven... het dak verre van lekvrij... onderhoud laat gewoonlijk alles te wenschen over... van verven geen sprake... de daken laten 's winters zooveel sneeuw door, dat de kinderen worden bedekt met een kleed... bij eenige reparatie volgt direct verkooping van huis...'

Is dit genoeg? Lees zelf maar in het verslag hoe die menschen eten. En dat gebeurt in Leiden, waar men altijd gaarne eene professor of wat in den Raad heeft om de hooggewaardeerde adviezen, welke deze heeren in 't algemeen belang geven.

Laat ons nu eens oversteken naar Friesland. Daarvoor staat mij geen enquête-verslag ten dienste, maar het getuigenis van een man, die de arbeiders en de toestanden kent. De heer Tj. Nawijn uit Beets zendt mij de volgende schets van hetgeen daar te zien is.

'Het is een uitgestrekt veld, waarop wij ons in onze verbeelding verplaatsen. Het land is vervelend door zijn eentonigheid: overal even laag en vlak. Hier en daar en ginds is het afgebroken door min of meer langwerpig vierhoekige plassen water. Zeer verstrooid staan er een aantal huisjes; vele, maar lang niet alle, zijn van steen; de meeste zijn ellendige hutten; verder ontmoet ons oog met riet gedekte turfhoopen.

We zijn in eene der lage veenstreken van Friesland, we zijn te Beets, gemeente Opsterland.

Wees evenwel niet tevreden met slechts een haastigen blik over het landschap te laten gaan. Als ge nauwlettend ziet, wordt uw oog minder aangenaam verrast door een soort ge timmerten, die het meest overeenkomen met scheepjes. Het zijn zoogenaamde ‘woonbokken’. Sommige duiden nog hunne overeenkomst met echte schepen aan door met moeite in slooten met bruinachtig water zich drijvende te houden; vele zijn op het land gezet, waar zij door hunne talrijke lekken niet zullen zinken. Want lek zijn ze alle; de openingen, reten en scheuren in en tusschen de planken, waaruit zij oorspronkelijk zijn samengesteld of waarmede zij later zijn opgelapt, verschaffen den wind en niet zelden ook regen en sneeuw, vrijen toegang. Een waas van droefgeestigheid ligt over alles heengespreid; iets doodelijks, iets, dat aan eene begraafplaats herinnert.

Maar laat u niet door den schijn bedriegen: hier heerseht leven en bedrijvigheid, hier wordt gewerkt, *veel* gewerkt en weinig gerust, hier wordt geleden en gestreden, hier wonen menschen.

Wanneer wij onze schreden van den harden straatweg, die van Beetsterzwaag naar Akkrun leidt en midden door de veenderij van Beets loopt, afwenden, zijn we, na ongeveer een kwartier door de lage, drassige landen ten zuiden van den hoofdweg voortgewandeld te hebben, aan eene beek genaderd; het is de Boorne of het Koningsdiep, hier doorgaans het Oudediep genoemd. Even benoorden dit welbekende watertje, dat traag tusschen zijne bochtige oevers voortkruipt, een honderd schreden ongeveer, volgt een smal voetpad, hetwelk langs de kruin van een laag dijkje loopt, getrouw al de kronkelingen van de beek. Volgen we dit pad dat den naam Zweinsweg draagt, dan komen we al heel spoedig aan eenige woonbokken, voorbeelden van de oningerichtste hokken, die tot menschelijke woningen zijn bestemd. We treden er een binnen. Voorzichtig, geen twee te gelijk, voor meer dan één is hier geen plaats. Buk u, anders stoot gij uw hoofd: van rechtop staan kan hier geen spraks zijn. Hoe groot schat gij de ruimte, waartn gij u thans bevindt?

De vloer (voor zoover deze bestaat, want gedeeltelijk is hij vergaan) is stellig geen 2 M^2; wat de hoogte betreft, de vermoeiende, voorover gebogen houding, die gij genoodzaakt zijt aan te nemen, leert u die naar behooren schatten.

Dit is eene menschenwoning, hier woont een gezin, man, vrouw en twee kinderen.

Ik ben overtuigd, ook al zegt gij het niet, dat gij u verwonderd afvraagt, hoe het mogelijk is, dat in zulk een hokje het menschelijk lichaam zich nog zóó kan ontwikkelen, als hier het geval is; man en vrouw beide toch zijn van forsche gestalte....

Zoo oordeelt gij, maar de schijn bedriegt u. De al te enge ruimte, welker wanden en zoldering bij elke beweging worden aangeraakt, doet de personen grooter en breeder schijnen dan ze zijn: dit hok en zijne bewoners passen niet bij elkander. Misschien wordt uwe verwondering nog meer opgewekt door de vriendelijkheid, waarmede de bewoners u ontvangen; wie, die niet dagelijks met het armste deel van ons volk verkeert en het dus niet in al zijn doen en laten kent, zou ook kunnen veronderstellen, dat menschen welke niet beter leven dan varkens, ja, in vele opzichten nog minder, daar zij b.v. veel slechter gevoed worden dan deze dieren, zich niettegenstaande dat treurige leven, toch nog door vriendelijke voorkomendheid en andere menschelijke deugden gunstig van het redelooze vee onderscheiden! En toch, gelukkig! het is zoo.

Bij uwe binnenkomst in deze woning heeft de man den stoel, waarop hij zat, voor u ontruimd en is tegenover u op den vloer neergehurkt. Vóór gij, uwen tegenzin overwinnende, aan zijne uitnoodiging om plaats te nemen gehoor geeft, is het niet van belang ontbloot den stoel eens te bezien. Hij is een merkwaardig voorbeeld, dat de uitersten elkander naderen; evenals bij sommige stoelen van nieuw model, zooals wij ze veel in herbergen of op andere publieke plaatsen aantreffen, is de zitting luchtig. Deze hier onderscheidt zich evenwel van die nieuwerwetsche daardoor, dat hij vervaardigd is van eenige touwen, kruiselings gespannen over de

opening, welke vroeger gevuld was door eene matten zitting.

Twee zulke stoelen en een oud, wankel tafeltje, ziedaar het geheele ameublement van het hok. Het hoopje goed, dat het bed heet, waarop de familie 's nachts onmogelijk de leden kan uitstrekken, is te vies om door u aangeraakt te worden.

Kleederen, ja, ze dragen dien naam. maar men dient dit begrip wat ruimer op te vatten, dan men gewoonlijk doet; de vodden, die de menschen aan het lijf hebben, kunnen niet eens het lichaam naar behooren dekken en zien er zoo groezelig uit, dat gij huivert bij de gedachte: Als gij en uwe kinderen zlch eens in die plunje moesten steken!

Als het weder het toelaat, zijn de ongelukkigen buiten; anders hangen, liggen en kruipen ze hier, te midden van al die viezigheid en zelf even vuil als hunne omgeving, bij elkander om. De man werkt niet, want - er is geen werk; de kinderen gaan niet naar school, want - zij hebben geen fatsoenlijke kleederen aan en kunnen vaak geen voedsel krijgen....

Komaan we verlaten dit vunzige hok; de borst is ons beklemd, we snakken naar wat frissche lucht.

Ik zal u een ander tafereeltje te aanschouwen geven; volgt mij.

Wanneer gij de woning binnentreedt (al weer een woonbok) waar wij thans een kijkje zullen nemen, ziet gij al heel spoedig in, dat een weinig voorzichtigheid al onze bewegingen hier wel mag besturen. De atmosfeer is bepaald verpest; daarom, een haastigen blik over alles geworpen en dan er uit! De inrichting, of liever, de totale onmogelijkheid om in dit hok iets in te richten zóó, dat het aan eene menschelijke woning kan doen denken, is vrijwel dezelfde, als waar wij zoo pas waren: Zie, daar in dien hoek is een hokje, dat eene legerstede moet verbeelden; wat oud, muf stroo, - neen erger nog, het stinkt - en daarop eenige oude flarden - het heeten dekens en kussens - en daartusschen

twee kinderen, mager en vuil, zóó vuil en bedekt met zweren....

Het is eene lange, moeielijke wandeling, die wij te doen hebben langs een smal en hobbelig polderdijkje. Bij avond, zonder lantaarn, zou 't niet te wagen zijn zonder gevaar om twintig keer of nog vaker een leelijken misstap te doen. Het is ditmaal geen woonbok, dien wij binnentreden, neen, wij gaan thans een heusch huis binnen, een turfmakerswoning.

De vrouw - schrikt ge niet van haar? Zóo'n schepsel, zòo mager en vervallen, zóo ìn-wit hebt gij misschien nooit eerder aanschouwd? Het mensch is ziek; gij maakt u sterk om vol te houden, dat de vreeselijkste aller kwalen, die sluipmoordenaar onder de ziekten, de tering, haar bestaan langzaam maar zeker ondermijnt, niet waar?

Doch gij hebt niet alles gezien! Op de bedstede (zie niet te in-'t-oog-vallend naar het beddegoed, want de zieke vrouw kan thans niet alles nakomen) ligt een kind, dat heden de eeuwige rust is ingegaan; - juist een week geleden lag op dezelfde plek een ander kind evenzoo.

'Wat wordt dit gezin zwaar bezocht,' mompelt ge. Het verwondert u niet, dien man zoo afgemat, zoo door en door vermoeid, zoo lusteloos, met doffe oogen daar te zien zitten. Nog éen korf aardappelen, en alles is hier opgeteerd.

Of er niets inkomt?

Zeker: elke week twee gulden, welke som door de Diaconie wordt verstrekt, de Diaconie der Ned. Herv. Gemeente der kerkelijke gecombineerde dorpen Beets, Beetsterzwaag en Olterterp, de gemeente, voor welker rekening in eerstgenoemd dorp een kerk wordt gebouwd, die berucht is geworden door hare pracht.

'We gaan het land, het lage, vlakke land door. Is 't winter en 'hoog water', dan zijn een paar goede laarzen onmisbaar.

Het is nacht, doch niettegenstaande dat, treden we deze armoedige hut binnen. Zij is trouwens ook niet gesloten.

Zie, daar in dien hoek is eene bedsteê; kijk daar eens in.

Daar liggen *zeven* personen; man, vrouw en vijf kinderen, waarvan het oudste, een meisje, veertien of vijftien jaar is. Eén deken strekt die zeven tot dekking.

Waart ge bij dag hier binnengetreden, dan hadt ge het kunnen treffen, dat sommige der kinderen naakt door het ‘huis’ liepen, terwijl moeder bezig is de kleeren, de eenige die ze bezitten, wat te verstellen of te reinigen.

Vooral dit laatste moet dikwijls gebeuren, want om niet *al* te veel van de koude te lijden, worden 's nachts de kleeren meê op bed genomen.

En de maaltijd: maismeel in water gekookt, of rapen, zonder meer, alles zonder eenig spoor van vet, niet eens met wat ‘potvet’ of wat raapolie, en dat een week of langer aaneen.

Vraagt gij: ‘maar hebben die arme menschen dan niets bij de hand, waarmee zij op eene voldoende wijze in hun onderhoud kunnen voorzien?’ Ik breng u in herinnering, wat ik straks, toen wij onze intrede in de Beetster-venen deden, reeds zeide: ‘hier wordt *veel* gewerkt en *weinig* gerust’.

Thans voeg ik er nog bij: *en veel te min verdiend*. Ik wil u eens vertellen, hoe het hier zoo al gaat met de verdiensten. Ik zal slechts spreken over de ‘turfmakers’, niet over de groote massa van ‘losse’ werklieden, waarvan er midden in den zomer van 1889 een 60, zegge *zestig*, met hunne huisgezinnen tot gebrek waren gedoemd wegens *werkeloosheid*. Wat heeft men tegen die werkeloosheid gedaan?

Eerstens is in Augustus van dat jaar een ‘beleefd, doch dringend’ verzoek gericht, mede door Burgemeester en Wethouders van Opsterland, aan de 70 grondeigenaren van Beets (d.w.z. de 70 eigenaren van allen grond te Beets, waar circa 1200 menschen op wonen) om *asjeblieft* op die gronden, die voor een groot deel bijna renteloos liggen, die niet eens behoorlijk begreppeld zijn, terwijl tal van slooten geheel of voor drie kwart dichtgegroeid zijn, iets te laten verdienen, om er werk te verschaffen, hetwelk èn in het belang dier landerijen èn in dat der ledigloopende werklieden zou zijn.

Vervolgens is aan diezelfde Heeren, toen aan het eerste verzoek *nagenoeg* niet voldaan werd, de uitnoodiging gericht op eene te houden vergadering te komen of zich aldaar te doen vertegenwoordigen, ten einde door samenwerking tusschen alle eigenaren van gronden werkverschaffing mogelijk te maken. *Op welke vergadering* 4 *eigenaren vertegenwoordigd waren*, zoodat van samenwerking geen sprake kon zijn.

Ten derden gingen de werkeloozen zelf nu en dan naar dezen of dien eigenaar om hetzelfde verzoek om werk mondeling te doen. Eens kregen zij ten antwoord: 'WIJ *willen niet gevraagd worden*.'

Vierdens zijn door den Raad der gemeente Opsterland en door het Polderbestuur van den Grooten Veenpolder in Opsterland en Smallingerland aan Gedeputeerde Staten van Friesland verzoekschriften gericht, inhoudende de aanvrage om vergunning te verleenen tot het inpolderen van genoemden veenpolder, op welke aanvragen *afwijzend* is beschikt.

Me dunkt dus, dat voor die werkeloozen 'genoeg gedaan' is. Die hebben het nu goed: zij verkeeren in een staat van ongekende weelde. Die weelde wordt zelfs hier en daar wel eens wat te ver gedreven. Zoo is ondergeteekende, om maar eens een voorbeeld te noemen, een gezin bekend, dat *dagen aaneen zich 's middags voedt met rapen*, terwijl op het brood, in plaats van boter, *schrapsel van penen* wordt gelegd.[1] Over die werkeloozen spreken we dus maar niet verder.

Een turfmaker werkt nagenoeg veertig weken in 't jaar, van half Maart tot half December. Precies is niet te bepalen, want het werk hangt geheel van 't weer af. Als 't nu een *heel beste* werker is, bearbeidt hij 300 roê turf (1 roê = 16 M^2), een *goed* werkman kunnen we rekenen op 280 roê. Voor de roê wordt gemiddeld betaald $f0.77^5$, dat maakt dus 280 × $f0.77^5$ = $f217$.[2] - Aan turf laden wordt ook nog wel eens wat verdiend, nu eens meer, dan eens

1) Dit was in den afgeloopen winter.
2) Thans is 't loon een weinig hooger, het gevolg der strike van dit voorjaar.

minder. We zijn vrijwel in 't midden tusschen de uitersten, als we hiervoor rekenen *f*13.

Zoo komen we tot de ronde som van *f*230 's jaars. We zullen die verdienste nu eens nader beschouwen in verhouding tot het werk, dat er voor gedaan wordt. Als we nu de Zondagen niet mederekenen, werkt de turfmaker in:[1)]

Maart	14 dagen, ieder van 12 uren.....	168 uren.
April	13 dagen, ieder van 13 uren + 13 dagen, ieder van 14 uren.	351 uren.
Mei	13 dagen, ieder van 14 uren + 14 dagen, ieder van 16 uren.	406 uren.
Juni	26 dagen, ieder van 16 uren.....	416 uren.
Juli	27 dagen, ieder van 16 uren.....	432 uren.
Augustus	19 dagen, ieder van 15 uren + 14 dagen, ieder van 14 uren.	391 uren.
September	26 dagen, ieder van 12 uren.....	312 uren.
October	27 dagen, ieder van 12 uren.....	324 uren.
November	26 dagen, ieder van 12 uren.....	312 uren.
December	14 dagen, ieder van 9 uren.....	126 uren.
Totaal:	199 dagen + 41 dagen = 240 dagen of	3238 uren.

Elke werkdag is dus gemiddeld 13½ uur. In die 3238 uren wordt de som van *f*230.- verdiend, d.i. per uur gemiddeld 7 cent of per dag gemiddeld 94½ cts. Voor een turfmaker heeft dus het jaar 240 dagen waarop hij 94½ cts kan verteren en 125 dagen waarop hij niets kan verteren.

Hierbij dient nog in aanmerking te worden genomen, dat de turfmaker zijn eigen gereedschap moet koopen, waaronder b.v. gerekend moet worden een ‘steekijzer’ à

1) In deze berekening is zooveel mogelijk het juiste *gemiddelde* genomen van het aantal dagen per maand en het aantal uren per dag. Bij eene nauwkeurige noteering van dag tot dag van het aantal uren, dat er gewerkt wordt, zou het totaal aantal uren ongetwijfeld hooger komen.

f 2, dat elk jaar vernieuwd moet worden; en vervolgens, dat in de veenstreken de levensmiddelen duur zijn, wat blijkt uit het volgende lijstje:

Waren.	**Prijs bij den onderbaas, tevens winkelier.**	**Prijs in een gewonen winkel.**
Koffieboonen	*f*0.72 per ½ KG.	*f*0.70 per ½ KG.
Zeep	*f*0.16 per ½ KG.	*f*0.15 per ½ KG.
Zout	*f*0.08 per ½ KG.	*f*0.07 per ½ KG.
Suiker	*f*0.35 per ½ KG.	*f*0.28 per ½ KG.
'Potvet'	*f*0.27 per ½ KG.	*f*0.22 ½ per ½ KG.
Spek (Amerik.)	*f*0.32 per ½ KG.	*f*0.25 per ½ KG.
Soda	*f*0.06 per ½ KG.	*f*0.03 per ½ KG.
Stroop	*f*0.12 per ½ KG.	*f*0.08 per ½ KG.
Raapolie	*f*0.44 per ½ Liter.	*f*0.42 per ½ Liter.
Petroleum	*f*0.12 per Liter.	*f*0.10 per Liter.

Men zal opmerken, dat de turfmaker dan maar in die goedkoopere winkels moet gaan, maar dit kan hij heel eenvoudig niet. Wel is waar *heet* de gedwongen winkelnering niet te bestaan, maar inderdaad is de werkman gedwongen bij zijn baas te winkelen. De turfmaker n.l. krijgt niet, evenals een gewoon arbeider, wekelijks zijn loon, neen, eenmaal per jaar, en wel met het einde er van, wordt afgerekend. Hij heeft dus krediet noodig en dit verleent de baas hem wel (altijd: *zoolang de turfmaker nog iets 'te goed' heeft*, doch een ander *kan* hem niet een geheel jaar krediteeren.

Een paar feiten, waaruit ten duidelijkste blijkt, hoe van den kant der werkgevers pressie wordt uitgeoefend op het werkvolk.

Een turfmaker kwam bij zijn onderbaas om wat geld.

'Hoeveel moet je hebben?'

- 'Zóóveel.'

'Wat wil je er meê doen?'

- 'Aardappels koopen. Ik kan ze goedkoop krijgen, voor 22 stuiver den korf.' (Het was in '88, toen de aardappels zeer duur waren.)

'Zijn ze goed?'

- ‘Ja, 'k heb ze geprobeerd.’

‘Heeft de koopman er meer van? Want dan zou ik de overige wel willen hebben.’

- ‘Ja.’

‘Goed, dan koop ik ze. De geheele partij kan dan bij mij gezonden worden en gij kunt uwe aardappels bij mij vandaan halen.’

Aldus geschiedde. Maar toen de man later om zijne eigen aardappels kwam, moest hij den onderbaas 28 stuiver per korf betalen.

Iemand, die zich bij een onderbaas had verhuurd, kwam, vóór het werk kon beginnen, bij dezen in den winkel en kocht daar, op krediet, voor ongeveer *f* 10.- waren. De man liet evenwel het werk het werk blijven en ging met de tien gulden strijken. Een ander bood zich aan, of liever, *vroeg* om het werk. De onderbaas was onbeschaamd genoeg om als voorwaarde te stellen, dat hij (de arbeider) dan het geld, dat de bedrieger was schuldig gebleven, zou betalen.

Het zou weinig moeite kosten, meer dergelijke feiten aan te wijzen.

En de veenbazen...? Wees niet bevreesd, ik ga niemand uitschelden voor uitzuigers. De schuld zit 'm niet voornamelijk bij de veenbazen, al stellen zij zich ook bijna zonder uitzondering *tegenover*, in plaats van *naast* hun volk. De oorzaak is elders te zoeken, zij zit dieper.

Het groote kwaad schuilt in de zonderlinge inrichting onzer maatschappij, die het mogelijk maakt, dat de een beslag legt op den grond, waaruit alles voorkomt, en de ander gedwongen wordt tevreden te zijn met hetgeen de eerste wil laten verdienen; dat de een zelfs de volste vrijheid heeft den grond renteloos te laten liggen[1] en den ander daardoor tot honger te veroordeelen;

1) Dit is, zelfs is ons land, niets te veel gezegd. Men denke slechts aan de bedreiging van heeren landeigenaren op het Bildt (Fr.) om, wanneer de arbeiders zich niet ‘matigen’ in hunne eischen, allen bouwgrond in greide te veranderen en desnoods woest te lagen liggen; aan de kapitalist-veenbazen te Beets, die de om een billijk loon vragende veenwerkers dreigden niet te zullen ‘graven’ (d.i. geen turf te laten maken); aan de vele stukken grond, vooral in den grooten polder van Terwispel, die nagenoeg geene waarde hebben, omdat de heeren eigenaren niet verkiezen hun kapitaal aan te wenden tot verbetering van den grond; aan de uitgestrekte heidevelden hier in Friesland en elders, die niet worden ontgonnen; enz. enz.

in de even zonderlinge inrichting van onzen Staat, die het volk het recht onthoudt zóódanige wetten te maken, dat het voor ieder, die werken wil, mogelijk wordt, te leven; die maakt, dat het lijdende proletariaat tevreden moet zijn met de van hooger hand toegeworpen brokjes sociale wetgeving; die oorzaak is, dat het hongerende, te vergeefs naar werk zoekende volk maar steeds moet blijven toezien, dat de regeering wel jaar in jaar uit millioenen schats besteedt aan militarisme, doch geen geld heeft om de Zuiderzee en zoovele andere plassen in vruchtbare landouwen te herscheppen.'

Tot zoover de heer Nawijn. Ik dank hem voor die feiten, en ik vraag aan mijne landgenooten: in welk land, in welken tijd leven wij? Wat is er van ons geworden onder het hooggeroemde regime der vrijheid? van ons, de liefdadige Nederlanders met licht te bewegen harten, die duizenden over de grenzen zenden, als ergens eene overstrooming de menschen arm en ongelukkig heeft gemaakt?

En aan hen die door eene côterie zijn gekozen maar er prat op gaan dat zij het 'geheele Nederlandsche volk' vertegenwoordigen, vraag ik: wat hebt gij in dat zegenrijke tijdvak van 40 jaren gedaan ter voorkoming en genezing?

P.L. TAK.

B u s s u m, November 1890.

Vosmaer en de moderne Hollandsche literatuur. Door Willem Kloos.

I. Inleiding.

De Vosmaer, dien ik hier schrijven ga, is een andere als dien men kent. Een andere, als de bloedlooze, deftige staatsiepop, die de dilettanten-bent zijner mensch-onkundige bewonderaars heeft gemaakt van dien besten, dien geheel nog niet gewetenen, dien menschelijken mensch. Want de Vosmaer, dien zij omhooghouden, de kalme Olympiër met zijn rimpellooze gemoedsrust, ver boven 't gewoel; die hoog-uit zijn vonnis wijst over nederlandsche schrijvers en werken en gebeurtenissen, wijl zijn stap hun de richting geeft, hij zelf de Voorganger; die man, zooals sommigen hem ons op willen dringen, die Vosmaer heeft nooit in werkelijkheid bestaan.

Zooals van ieder bijzonder mensch, wanneer hij eenmaal arriveerde, is ook van Vosmaer een legende gekomen, onder welker abstracte en duffe voortreffelijkheid zijn ware menschzijn bijna schuil is gegaan. Over
a. zijn hoedanigheden toch als kritikus en dichter, en de wijze waarop hij daar gebruik van heeft gemaakt; over
b. de verhouding waarin hij stond tot moderne literaire menschen en dingen, gevolg van die hoedanigheden, in verband met zijn temperament, en

c. over de rangorde ten slotte en de plaats, die hem toekomen, door dat alles tezamen, in de laatste dertig jaren onzer letterkundige geschiedenis en hare logische ontwikkeling, -
over geen van deze dingen zeide iemand iets juist. En dát zal toch wel wezen, wat men eigenlijk weten moet.

Die werkelijkheid nu van Vosmaer's beteekenis af te leiden en saam te stellen uit eigen aanschouwing en oorspronkelijke documenten, zal het trachten der volgende bladzijden zijn.

II. Vosmaer en Jacques Perk.

Het is algemeen bekend, onder de menschen, die er belang in stellen, dat Vosmaer de leidsman van Jacques Perk is geweest. Toch is niets minder waar.

Vosmaer heeft de gedichten van Jacques Perk n i e t verstaan.

Dit is een stoute bewering, maar de bewijzen zijn in mijn hand.

Men moet hier wel onderscheiden, de twee perioden: toen Jacques Perk nog leefde, en ná Perk's dood. Toen Perk nog leefde, was de verhouding aldus: Jacques Perk, die, in Januari van het jaar 1880, de ‘Mathilde’ had voleindigd, en die daarmede, zonder het zelf te weten, den allereersten steen onzer jonge literatuur had gelegd, Perk was, in den grond van zijn wezen: antirevolutionair. Hij wilde niets liever dan met de gestelde machten meêgaan, en onder hen opgroeien, hij twijfelde geenszins aan hunne grootere bekwaamheid; en boven allen in den verlichten en beminnelijken Vosmaer zag hij den man van zijn hart, den modernen onder de Hollanders, die, zelf fijn kunstenaar, ook *zijn* kunst begreep. Dit onverzetbare geloof, tezaam met een buigzaam-

heid, die aan onzen tijd vreemd is,[1] en die hem soms zijn beste werk deed verminken, op gezag van den oudere, verklaart hoe een correspondentie van ongebroken vriendschap en eerbied zijnerzijds, van welwillendheid ter andere, gedurende langer dan twee jaren mogelijk was, zonder dat Vosmaer ooit, anders dan gedwongen, iets beters dan lieve woordjes en handjes had voor zijn jongen, naieven, genialen vriend.

Let wel: wij spreken hier uitsluitend en alleen van de sonnetten der ‘Mathilde,’ dezelfde die Vosmaer later ‘goddelijk’ noemt.[2]

In Dec. '79 dan zond Perk naar den Spectator een zestal dier verzen. Zij kwamen weêr terug. Want Vosmaer ‘kon de plaatsing niet onvoorwaardelijk aanraden.’[3]

Een paar maanden later zendt hij wederom dezelfde, nu overgeschreven en nagezien. En Vosmaer geeft ten antwoord in een schrijven aan Perk's vriend, waarin hij de verzen van dien vriend eerst weigert, op grond dat ze te vol ‘Weltschmerz’ en ook te ‘fragmentarisch’ waren, dan dat er in zijn blaadje plaats voor zou zijn. Dan vervolgt hij:

‘Ik weet evenmin of er gelegenheid is voor die van den heer Perk; het is hetzelfde geval eenigszins gewijzigd. *Wil* hij ze terug hebben, het zij zoo....’[4]

Zoo bleven de verzen liggen, en ten slotte, in October, werden vier ervan geplaatst.[5] Maar niet, omdat Vosmaer ze zoo goed vond, en ze graag wou hebben, en pleizier had den Spectator ermeê te vermooien; doch op aandrang van derden,

1) Zoo stelde hij zich b.v. ‘onder de bescherming’ van den heer van Hall. Deze ‘beschermde’ hem toen, door de ‘Iris’ terug te sturen, als zijnde ‘niet geschikt’. Maar dat is tien jaar geleden: de heer van Hall zou nu ook wel wijzer zijn, al zal het nog wel weer tien jaar duren, voor dat hij aan de verzen van Gorter toe is. Langzaam vooruit maar, zoo komen we er allemaal!
2) Nederl. Spectator 9 December '81.
3) Zie Vosmaer's Voorrede, pag. 2.
4) Dato 29 Juli 1880.
5) Het waren: Bouwval, Duif en Sperwer, Nacht, Dorpsdans.

om een reden, die geheel buiten de letterkunde omging, en die met namen en bijzonderheden te vermelden, mij thans niet geöorloofd is.[1)]

Zoo had dan nu Vosmaer het eerste aan 't licht komen eener geheel en al nieuwe en voor de toekomst grondleggende hollandsche dichtkunst, uit niet te ontkennen, zij 't dan ook zachtaardige, onwetendheid, bijna een vol jaar vertraagd. Terwijl hij in datzelfde jaar, zonder eenige wroeging van zijn literairen smaak, doorging met het plaatsen van verzen van ‘Piet Vluchtig’, en ‘Muskeyn’ en anderen, nu reeds vergetenen, zoo zij al ooit bekend zijn geweest.

Blijkt dan, uit al dit, niet absoluut afdoende, dat Vosmaer (die toch het geheele manuscript der ‘Mathilde’ ter lezing had gekregen) ten minste tot October van het jaar 1880 geenerlei besef heeft gehad van Jacques Perk's talenten, en dat hij in hem, die zijn meerdere als kunstenaar was, niets anders had gezien dan een dier talrijke probeerende jongelieden, wien hij, met zijne steeds klaar-staande welwillendheid, aangename en aanmoedigende briefjes schreef?[2)]

Maar laten wij kijken, hoe het verder is gegaan.

Dank zij Jacques Perk's vereering van 't officiëele, als dat officiëele hem maar vriendelijk te gemoet kwam, voelde hij zich volstrekt niet achterafgezet, of, waarschijnlijker, kon hij zijne teleurstelling in zich zelf verbergen, en de correspondentie, zooals ik zeide, bleef dezelfde van toon. Ja, zelfs wist de niet-uit-het-veld-te-slane dichter, wiens bescheidenheid reeds niet meer geheel en al vrij was van diplomatie, en die in zijn diepste zelf wel gevoeld zal hebben, dat hij eigenlijk

1) Vosmaer's bericht Voorrede pag. 4, r. 3 v.o. is onjuist. J.P. had niets, tenminste niets nieuws, gestuurd. Het geval betrof een studie-beurs.
2) Het is een feit, dat Vosmaer aan alle hem aanzoekende jongelieden, zonder aanzien van begaafdheid, hetzelfde schreef in dezelfde bewoordingen. Een stereotype uitdrukking b.v. van hem was: ‘uwe verzen zijn goed, maar niet goed genoeg.’ En daarmede was dan goed en slecht in dezelfde doos gedaan.

de Meester was, wist hij door half kinderlijk-begeerend, half doelbeöogend aanhouden, van zijn niet vèr-zienden maar goedwilligen vriend de gunst te verkrijgen, dat deze, na verloop van weêr een aantal maanden den sonnettenkrans ‘Helleen Hemelvaart’ opnam.

Mij zijn geene documenten uit dezen tijd in handen, maar *dit* weet ik wel, uit wat ik heb ingezien, dat die opname Perk zóóveel moeite kostte, alsof zij voor hemzélf slechts een eer en een genoegen, en niet zoo in de eerste plaats voor Vosmaer, heeten mocht. Telkens had deze weêr een andere uitvlucht, geen gelegenheid en geen ruimte, maar de dichter liet niet af, en ten slotte, trots alles, mocht de Nederlandsche Spectator den heuchelijken dag beleven, dat de beste poëzie, die toen in het land was, op zijn grauwe en vervelende kolommen blonk.

Maar niet, dan nadat eerst de niet voor zijn tijd berekende criticus, in zijn dwaze wijsheid, Jacques Perk's allersubliemste sonnet had verknoeid. De ‘Hemelvaart’,[1)] die hoog-lichte opjuiching van goddelijken menschentrots en menschelijk-dwaas begeeren naar 't god-gelijk-zijn, naar 't onbereikbare absolute en eindelooze, dat stuk schoonheid, zooals het toenmaals in den Spectator kwam te staan, zooals het nu nog, ten deele, in de ‘Gedichten’ is gedrukt, strekt tot praktisch bewijs, dat Vosmaer, tengevolge van zijn gansche organisatie, geen intiem gevoel hebben kon voor de schoonheid van Perk's verzen. Of hoe zou hij anders, dien meest grandiosen, dien wonder-van-een-regel:

> De Godheid troont diep in mijn trotsch gemoed.

de schoonste, dien Perk wellicht ooit heeft geschreven, hebben doen vervangen, fatsoenlijk-iambisch en welluidend-verdraagzaam, door die laffe en bleeke, door die vervloekte banaliteit:

> En goddlijk leven gloeit in mijn gemoed.

1) Gedichten, blz. 120.

En dit was wel het ergste, maar niet het eenige. De alleen-juiste expressie:

> Tot boven 't licht haar lichter licht gemoet

moest op verlangen van Vosmaer worden, in couranten-hollandsch overgebracht:

> Tot boven 't licht zij lichter licht ontmoet...

net alsof: niet der ziel, 's hemels zalen genaderd, een licht dat lichter was dan het licht van daareven, uit lichter streken in golven tegemoet stroomde, maar alsof die ziel, al gaande naar boven, toevallig een sterker licht op haar weg aantrof, zooals men op straat een familielid of vriend ontmoet, of een verrassing ondervindt, waar men heel niet op gerekend had.

Niet alleen de emotie, door den veranderden rhythmus, de woordelijke zin van het vers is verloren gegaan. En men volstaat niet met te zeggen, dat Vosmaer dit niet gezien heeft, men heeft het feit te constateeren, hoe jammerlijk 't wezen moog, dat hij 't zoo en niet anders uit zich zelf heeft gewild.[1)]

Maar daar is nog iets, wat de deur dicht doet. 'De rondende afgrond' zoo was Perk zijn vers begonnen, en dat begin was mooi. Maar Vosmaer, die het beter wist, kon zich geen afgrond denken, die den hemel moest voorstellen, want 'een afgrond die op zijn kop staat, (was) onzin',[2)] meende hij. En op dezen eenen kwasi-verstandigen, maar in waarheid onnoozelen en tegen de primitiefste psychologie indruischenden dooddoener, waarmeê hij alle Verbeelding in het harte-hart stak, dwong hij Perk tot verhaspelen, en

1) Op de twee voorgaande punten wist zijn mede-uitgever der 'Gedichten' een jaar later hem te overtuigen, op het nu volgende echter niet.
2) Dit is het eenige argument, dat Vosmaer, en wel herhaalde malen in zijne correspondentie over deze kwestie gebruikt. Men zou dus ook niet van een 'zilveren stem' mogen spreken, omdat men van een stem geen bokalen kan maken, etc. etc. ad infinitum.

deze was niet zoo goed, of hij heeft, tegen zichzelf in, voor zijn zielvolle visie de vage en zelfs geäffecteerde aanduiding, ‘de ronde ruimte’ gezet.

Wij deelen dit niet meê en leggen ze niet uit, deze proeven van Vosmaer's kritische onbekwaamheid, om zijne overige verdiensten te verkleinen, maar alleen om te doen voelen, heel erg te doen voelen, aan ieder die voelen kan, dat hij van de jonge en nieuwe kunst van Perk geen jota begreep. Want deze en andere haast ongeloofelijke uitspraken,[1] men speurt er een afgrond achter van bodemloos wanbegrip en ongeëmotionneerd-zijn, een algeheele anaesthesia voor de fijnere nuances van verbeelding en taal in de kunst dezer tijden; en zij waren bij hem geen waan van 't oogenblik, maar noodzakelijk bepaald door de enggetrokken grenzen zijner onvolledige artisten-sensualiteit. Doch hierover later.

Ons rest nog, den plotselingen omkeer te verklaren, waar Vosmaer in werd meegesleept na Perk's snellen dood.

Meêgesleept - ja, maar langzamerhand, en zonder dat de waarachtige schoonheid dier verzen ooit dieper in hem drong. In 't eerst toch had hij in het uitgeven der verzamelde Gedichten in 't geheel geen pleizier. Wel wilde hij er op aandringen bij de bezitters der handschriften, dat het werk aan mij, en toen dit geen gevolg had, aan een hoog geacht geleerde werd toevertrouwd.

> Ik kan *onmogelijk zelf*. Ik schrijf met grooten aandrang en zeer klemmend om het aan *** te vertrouwen. Dan kunt gij er alles aan toebrengen....[2]

Deze weigering, die voortkwam, blijkens al het hierbovenstaande, uit gebrek aan sympathie voor het uit te geven werk, en daarmede in verband, uit opzien tegen de moeite,

1) Een andere onder de vele dergelijke curiositeiten is dat Vosmaer den regel ‘Klinkt helder op, gebeeldhouwde Sonnetten!’ veranderen wou in: ‘Bezielt en streelt’.... etc.

2) D^{o}. 13 Nov. '81. De cursiveering is van Vosmaer.

dit missen van een mooi en willend gevoel tegen over den nauw-overledene, was bijna voor Jacques Perk noodlottig geweest. Want ondertusschen waren van andere kanten aanbiedingen gekomen, of ook enkel maar vooruitzichten, en het was te voorzien dat, als Vosmaer bleef weigeren, de uitgave in handen van vreemden vallen zou.

Maar daarmede waar dan ook tevens Jacques Perk gevonnisd bij vrienden en vijanden, misschien voor een eeuw of wat, want niemand van de oudere generatie zou te schiften weten, met zijn vaderlandschen kunst-smaak, de hun ongemeenzame en overzware erfenis van den jongen Hollandschen wereld-poëet.[1)] Dit nu wetend, heb ik een krijgslist, maar een onschuldige, begaan. Vosmaer wilde niet, maar hij zou. En ik waarschuwde hem voor de inmenging van Katholieken, zijn ergste vijanden (waarvoor inderdaad gevaar bestond), ik herinnerde hem dat hij dát niet mocht laten gebeuren, ik beloofde hem, dat *ik* wel al het werk zou doen, als hij maar zijn naam gaf - en Vosmaer, ook van andere zijde gedrongen, stemde toe. Den 14 Nov. berichtte hij mij:

> Om aan de verwarring en het gevaar een einde te maken, heb ik zwichtende aangenomen. Nu is de boel tenminste uit minder gewenschte handen gered, *dát* is de hoofdzaak. Op uw hulp reken ik, gij alleen weet alles.

En 17 Nov. d.a.v.

> De zaak is in orde. Ik krijg eerlang de papieren.... Ik zal uw plan gaarne volgen, zooals gij mij laatst voorsteldet... Ziende dat er gevaar was, sneed ik, ook door uw schrijven er toe bewogen, de zaak maar plotseling af door het zelf aan te nemen.

Wat er nu verder is gezegd en geschreven voor en na de uitgave, komt voor dit mijn betoog er minder op aan. Ge-

1) Een hunner b.v. een bekend Amsterdamsch letterkundige en uitgever, sedert overleden, stelde voor om àl de gevonden handschriften, zoo als zij daar lagen, het licht tc doen zien, en de opbrengst te bestemmen voor het ‘Tollensfonds’!

noeg is het, te hebben aangetoond, dat Vosmaer niet, zooals de ménschen zeggen, alleen uit zichzelven, in vol-gevoelde vriendschap, de bezorging der nalatenschap heeft op zich genomen, om de figuur van zijn jongen vriend, zoo zuiverglanzend mogelijk, te geven aan de wereld tot een bezit voor altoos; maar dat zijn houding en gedragingen die waren van een wijs en welgemanierd slachtoffer, dat zich zonder veel morren in zijn noodlot schikt. Hij had liever zich nooit met den heelen boel willen inlaten, want hij stelde er geen belang in. En toen hij, genoopt door zijn innerlijke zwakte, die zwichtte voor den aandrang van menschen en dingen buiten hem, met de omstandigheden meêging en den arbeid aanvaardde, zocht hij nog zooveel mogelijk zijn aandeel te beperken, en was hij blij dat hij een hulp vond, die hem (o, zoo gaarne!) het werk uit de handen nam, want hij voelde er zich volstrekt niet in thuis. En toen hij eindelijk, gepakt door de in de lucht hangende mode, net deed alsof hij wakker werd, en mee ging causeeren, met opgewekte stem, over degoddelijke-sonnetten-van-den-jonkman-die-al-te-vroeg-ontrukt-werd-aan-de-kunst, was hij in niet-voelen en begrijpen nog dezelfde gebleven, en met dezelfde zekerheid stond hij op dezelfde aanmerkingen, waar zich, bij de eerste lectuur, zijn gebrekkig-artistiek temperament in had geuit. Want, ja, ten anderen male, Vosmaer heeft de gedichten van Jacques Perk nooit verstaan.

Nu, om dát te constateeren, dáárom alleen, en om niets anders, heb ik deze mededeelingen gemeend te moeten doen. Het zijn de naakte feiten. zonder veel bespiegeling, en een ieder, die het niét met mij eens mocht wezen, verzoek ik dat hij eerst die *feiten* wederlegg'.

Maar, als dat nu zoo is, als Vosmaer niet kon *zien* en niet kon *gevoelen* de allereerste ontbottingen onzer jonge kunst, als hij niet kon waardeeren, naar hun juiste verdiensten, de voor het publiek bevattelijkste en nog, aan wat voorafging, herinnerende verschijnselen van het kunst-heerlijk laatste kwartaal dezer eeuw - als dát zoo is, en dát het

zoo is, dát staat hier boven, - wát kan hij dan wel gevoeld hebben van de latere openbaringen onzer nederlandsche letteren, wát van onze tegenwoordige, zoo rijk zich vertakkende, nationale kunst?

Immers niets, totaal niets.

Dat komt, doordat Vosmaer, met al zijn begaafdheden, geen mensch, in 't bezit van alle groote kwaliteiten, dat zijn artisticiteit geen volledige is geweest.

Doch daarover straks, zooals ik hierboven zeide.

III. Vosmaer en De Nieuwe Gids.

Inderdaad, Carel Vosmaer heeft aan de literaire kunst, die in zijn laatste jaren aan het worden was, die, na hem, de heerschende, de eenige zijn zou, al heel weinig gehad. Van heel die breede schaar artisten van om-de-dertig, lyrische dichters en epische novellisten, kritische vernuften en scheppende krachten, ieder met zijn eigen afzonderlijk karakter, die op dit oogenblik de roem en de hoop van hun vaderland zijn, is geen figuur hem ooit innig-voelbaar geworden, heeft nooit een ziel gesproken tot *zijne* ziel. Als men weten kon, dat hij 't zoo had laten gebeuren, uit voorbedachten rade, dat hij met opzet, uit menschelijke ergernis over zijne door de werkelijkheid te niet gedane illusie's, zijn voelvermogen had afgewend van de komende generatie, dan zou géén spot te erg zijn, om den ijdeling te treffen, die, zelfgenoegzaam opgaand in zijn klein haagsch wereldje, de beweging van gansch een volk, in haar edelste zonen, door klein-hartige ontkenning dacht te kunnen weêrstaan. Maar men behoeft Vosmaer niet zoo leelijk te zien.

Want, *als* hij gevoeld had, ook maar voor een tiende gedeelte, de kracht die aan het werk was in de hoofden der jongeren, als zijn organisatie hem slechts in staat gesteld had, uit de schoone belofte, die het tegenwoordige hem toonde,

een vijf jaar, voor zich uit, de toekomst te bevroeden, dan acht ik de kinderlijkheid zijner overwegingen te natuurlijk en is zijne heuchenis mij *te* beminnelijk, dan dat hij niet naar *mijn* overtuiging tot een herroeping, ook van zijn grofste dwalingen, bereid zou zijn geweest. Maar hij kón niet begrijpen, hij kón niet weten, want zijn geest was van een ander maaksel dan de onze; hij was en moest blijven, ondanks al de weêrbarstigheid zijner jeugdige jaren, het kind van een suffen, ellendigen tijd.

Ja, want die tijd, die zóó zonder ziel was, dat slechts een zestal harer schrijvers de moeite waard is gememoreerd te worden, in dien tijd is ook Vosmaer geboren en gegroeid. Wel stond hij heel apart, wel werd hij niet beïnvloed door de traditie zijner dagen: de hollandsche schrijvers van vroeger eeuwen bleven zijn jonkheid vreemden, en de rhetorische versfabriek der declamatie-poëten, waar een ieder op de leer ging, ook de allerbesten, kon voor hem, die door de Grieken en Multatuli en Heine tot de literatuur was gekomen, slechts een rare en onbegrijpelijke vertooning zijn. Maar aan den anderen kant ook, al werd zijn tong bespraakt door die moderner goden, was zijn ikheid niet sterk genoeg om zijn eigen onafhankelijke kunst te creëeren, en te staan als Zichzelf onder de schoolschheid om hem heen. Hij liep mis bijna al de gebreken zijner tijdgenooten, hun conventie en deftigheid en nationaal zelfbehagen, maar hij kreeg daardoor tevens ook niet hunne deugden, terwijl zijn persoonlijkheid hem niet gaf, noch zijn meesters hem konden overdoen, wat hij dien niet te versmaden deugden tegenoverstellen kon. De degelijkheid van dressuur en intellectueele ernst, die elk hollandsch geslacht van 't vorige overnam en telkens verbeterde, die massieve subtielheid van hersenformatie, die volrijpheid van oordeel en inzicht en ontleding, binnen haar eigen, zij 't dan ook engeren, gezichtskring, waar Busken Huet de opperste openbaring en tevens de laatste bewaarder van is geweest, die doorleefdheid van 't verstand, die zich haarfijn weerspiegelde in de kunstige doorwrochtheid van den ongebonden stijl, in de talloos-voudige versprietingen van de

meest savante zeggingsmacht, een macht die trouwens bij Huet al met zichzelf begon te gekken, en dus de dood zichzelf in het harte beet - die rijke zwaarwichtigheid werd Vosmaer nooit bekend. Inzoover was hij geen Hollander, maar ook geen wereld-geest: want als hij niet elegant en gevoelig kon wezen, dan werd hij pedant, banaal of onnoozel, omdat hij in zijn binnenst, voor zijn stemmingsloozer uren, geen intellectueele houvast vond.

Maar vooral de kritiek, de literaire kritiek, die waardevolste vrcht van Holland's soliedheid en zwaargebouwden ernst, daar was Vosmaer's halfslachtigheid van niet te mogen deelen in het goede van het oudere, van niet te kunnen vatten den zin van het nieuwe tijdvak, daar was zijn licht-bepaktheid het bezwarendst voor zijn naam.

Voor de generatie van werkers, die vóór hem begonnen was, of gelijktijdig met hem opwies, was kritiek een bijzonder gewichtig ding. Zij was voor hen de waardigste en nuttigste toepassing van hun vaardige gedachtenkracht, van hun liefdevol verdiepte stijlgave, en van wat zij noemden: hun letterkundigen smaak. Zij schreven wat zij meenden, omdat zij zochten naar waarheid, en al zetten zij hun bevindingen in de deftige vormen van hun tijd en hun zeden, de waarheid was hun aandrift en eenig doel. Van af het gepassioneerde proza van Bilderdijk, den vader onzer kritiek,[1)] tot de kalme lang-uitrollingen en in-zichzelfweerkeeringen van Potgieter's perioden, had men gezocht naar de juiste beginselen en hun verwerkelijking, en nooit had een beweegreden van lager orde een meening, bij haar geboorte, in de hersens teruggedrongen of de pen op het papier tot een leugenaar gemaakt. Zij deden recht, naar hunne bevatting, maar zij záten er ten minste voor, om recht te doen.

Huet ging reeds wat verder. Hij was nog altijd, als die anderen, de objectieve ontleder en combineerder van gedach-

1) Ik doel hier vooral op de theoretische opstellen in zijn acht deelen T. en D.K. Verscheidenheden.

ten, maar onder den ernst van zijn bespiegeling klonk de lach over zijn vondsten, wier geluktheid hij proefde, en óók een superieure lach vaak over de nietigheid der slachtoffers van zijn eigen groot begrip.

Met de beweging eindelijk, waarvan dit tijdschrift zich het orgaan mag noemen, kwam het individu in de literaire kritiek, een moment, door Douwes Dekker, voor zijn deel, reeds voorbereid. Het individu, dat zijn sentimenten met zich meê brengt, van haat en van toorn, van liefde en bewondering, van waardeering en spot, maar dat toch zoo objectief als de onpersoonlijkste criticus van vroeger tijd oordeelt, omdat boven zijn stemmingen zijn gedachtenleven staat. Product van onbewuste en zekere abstractie uit eens geleefde indrukken, maar óók onbewuste maatstaf ter appreciatie aller verdere sensaties, zoolang maatstaf en werkelijkheid elkaâr zonder gewring of geschipper verstaan, troont het zichzelf gelijke gedachtenleven van den modernen criticus boven al zijne stemmingen, en zendt ze uit, en bestuurt ze, zóó dat het oordeel niet ligt bij 't individu van een oogenblik, maar dit slechts op zijn eigene levenswarme wijze het bevel volgt van een hoogere Macht dan hij.

Ziet hier, in groote trekken, de geschiedenis onzer kritiek. Het eene stadium volgt logisch op het andere, met de wisseling der tijden, en er is geenerlei willekeur of gebrek aan gehalte - in geen van die drie. Maar zie daarnaast nu eens Vosmaer staan!

Daarnaast en daarbuiten. Want Vosmaer wist niet af van den ernst en de waardigheid, van den ernst, óók in haar luchtigste schertsen, van de waardigheid, ook in haar heftigste invectieven, der waarachtige kritiek. Hij bevroedde niet wat het zeggen wil, zijn ziel uit te spreken, in statige hoogheid of stormende emotie, over boeken en die ze maakten, en geen boeken te zien, en geen menschen te zien, maar alleenlijk de waarheid, de groot-kalme waarheid, die in die boeken ligt. Maar Vosmaer viel buiten den normalen ontwikkelingsgang onzer nationale letteren, noch begreep hij

den zin van de opeenvolging der tijden; en zoo zag hij in Potgieter slechts den omslachtigen vertooger, in Huet ‘een slecht mensch’, terwijl hij zich over De Nieuwe Gids expressies heeft veroorloofd en door anderen liet bezigen, die ik ter wille zijner nagedachtenis hier niet wil herhalen. Vosmaer, ik zeg het nogmaals, kon nimmer begrijpen, dat het eenig beginsel van een literair criticus de waarheid moet zijn.

Maar wat waren dan Vosmaer's beginselen van kritiek? Zijn beginsel van kritiek was, dat kritiek geen dwingend beginsel in zichzelf had, maar dat zij haar beginselen elders zoeken moest. En hij vond ze overal: in den naam en positie van den te beoordeelen schrijver, in zijn meerdere of mindere bevriendheid met de redactie, die het oordeel liet drukken, in de vormen van beleefdheid die wel-gemanierde menschen jegens elkander plegen in acht te nemen, in de vraag of het boek in kwestie hem bijzonder was aanbevolen, kortom, hij had zich in den loop der jaren, want hij werd pas wijs door de ondervinding, een heel aardig stel van proefhoudende beginselen en gezichtspunten verworven, die alle te gader hierin overeenkwamen, dat zij steunpilaren waren van 't maatschappelijk verkeer.

't Was maar jammer dat aan allen het eenig-noodige, de inwendige, waarachtige waarheid ontbrak.[1)]

Nu zou deze wereldsche opvatting door Vosmaer van iets wat heelemaal buiten de wereld staat, een onschuldige privaat-

1) Voorbeelden van al deze beginselen uit brieven te citeeren, zou mij te veel tot personaliteiten brengen en tot kwesties van detail. Voor allen sta daarom dit ééne. Een zekere heer Valette had in den N.S. een stukje geschreven, waarin hij o.a. zei, dat Shelley niet meer gelezen werd, dat zijn tijd voorbij was, en dat hij dit aan zichzelf had te danken omdat hij zich altijd zoo onduidelijk had uitgedrukt. Iemand veroorloofde zich daar iets tegen te schrijven en o.a. die uitspraak des heeren Valette een ‘bêtise’ te noemen. Maar dat mocht niet. Shelley, die lang dood was, in 't publiek te schenden, dát was geoorloofd, maar Valette, die nog leefde en bovendien in den Spectator schreef, een onaangenaamheid te zeggen, hoe kwam men er toe! En Vosmaer wond zich zóó op, dat hij eindelijk den mijnheer, die ‘bêtise’ gezegd had, een veel leelijker woord naar het hoofd teruggooide: hij noemde hem ‘ploert’. Dit authentieke verhaal commentariëert zich zelf.

liefhebberij zijn geweest, als niet de Nederlandsche Spectator hem tot redacteur had gehad. Dat maakte de zaak ernstig, en het is niet te berekenen, hoeveel kwaad, ook na zijn dood nog, zijn blad had kunnen stichten, als niet het kwaad op den duur zich zelf een doodvonnis was. En wat het blad heeft misdreven, onder Vosmaer als bewindhebber, dat is nu, goddank, allemaal vergeten en voorbij.

't Was mij ook alleen maar te doen om dag-helder te bewijzen, de eenvoudige stelling: dat Vosmaer niets had uit te staan met de kunst van dezen tijd. De auteurs van tegenwoordig behoef ik tegen hem niet te verdedigen, want hij kon ze niet lezen; en de kritiek, die grootmachtige uiting onzer dagen, waarin wij voortzetten het werk van de besten der vorigen, was een gruwel voor zijn zenuwen, die hielden van gemak. Wat kan er dan, in godsnaam, voor verband of sympathie bestaan tusschen hèm, Carel Vosmaer, en dit levende geslacht?

Vosmaer stond geïsoleerd: en wat hij was in die geïsoleerdheid, welke draden hem nog vasthielden aan het algemeene leven, dat zullen wij in het volgende hoofdstuk zien.

IV. Vosmaer in de letterkunde.

De Grieken en Multatuli en Heine waren Vosmaer's voornaamste modellen, en men kan bijna al Vosmaer's werk construeeren uit Heine en Multatuli en wat Grieksche literatuur. In die invloeden kan men vinden het goede van Vosmaer, en de redenen, waarom zijn naam, met betamelijke onderscheiding, genoemd zal blijven in onze negentiende-eeuwsche kunst. Door alle drie hangt hij samen met de wereld-letterkunde, door Multatuli staat hij niet eenzaam in ons eigen land.

Van de Grieken had hij de rustige visie, de zuivere plastiek van sommige trekken en bewegingen en standen, de naieve, en toch door kunst verkregene, gevoeligheid, doordringend en onvatbaar als sterke bloemengeur, van enkele tooneelen, den door

schijnend-koelen of fluweel-zachten rhythmus van menig vers.

Zijn kennis van de Grieken was niet reëel en niet grondig: hij zag hen door een waas van eigen-gemaakte vooropzettingen, producten van het zachtste en teêrste in zijn temperament; vooropzettingen, die zich uitten in lief-mooie visioentjes van eenvoud en harmonie en onschuldige zinnelijkheid, gezegd in heldere volzinnen, geestig en gratieus; of, al naar zijn oogenblikkelijke onvruchtbaarheid het meêbracht, in dogmatische wijsheid, met vage en op geen werkelijkheid berustende abstracties, waar hij zelf op het laatst niet meer uit kon komen, onverteerbaar en pedant.

Vosmaer's klassicisme is niet een doordringen tot den naakten geest der oudheid, maar een sympathiseeren met enkele onderdeelen, en die nog gezien door zijn modern sentiment. Hij is geen onderzoeker, die zich werpt met al zijn vermogens in het volste en echtste der rijke Griekschheid, om te zien, wat er van hem wordt; hij is ook hier een flaneur, die behagelijk kiest en proeft en vervormt, wat hem aanstaat voor zijn particulieren begrensden smaak. Geen Hellenist is hij, maar een dilettant.

Toch dankt hij juist aan dit zijn één-kwarts-klassicisme een niet gering gedeelte van zijn populariteit. Een deftig menheer, die niet is professor, en die toch maar met Grieken en Romeinen omgaat, alsof het zoo niets was, en die daar dan heel aangenaam van weet te vertellen, geen rare dingen, die bij een beschaafd volk niet thuis hooren, maar liefelijke en bevredigende beeldjes en beschouwingen, ongeveer zooals wij ons die ook kunnen denken, doortruffeld met goed-klinkende en op het oog diep-zinnige gedachten over liefde en schoonheid en het raadsel des Levens, precies zooals 't in die oude geheimzinnige talen zelven heet te staan, - och, er is een groot gedeelte van het publiek, vooral dat zich beschaafd noemt, dat zijn hoogste genieting vindt in zulk, aesthetisch betiteld, gelepel en gevoêr. En daarom moet men het des te meer in Vosmaer waardeeren, dat hij nog wat liefs vaak heeft gemaakt, van die half-gare zoetigheid.

Zijn spelevaren op het Grieksch veroverde de dames, maar zijn attractie voor jongelieden had nog een anderen grond. Voor hen was Vosmaer een Heine-in-Nederland, de Multatuli-in-een-mensch.

Heinrich Heine's invloed was minder uitgestrekt. Hij bepaalt zich tot het verschaffen van stijlmotieven en geestigheids-schema's, waar Vosmaer, in zijn jonge jaren, druk gebruik van heeft gemaakt. Maar de ware bestuurder van Vosmaer's gedachten is Douwes Dekker geweest. Van hem had hij het fonds van zijn intellektueel leven, zijn polemisch zich naar buiten werpend gedachtenbeweeg. De Vlugmaren zouden nooit zonder Dekker zijn ontstaan. Want zijn oppositie tegen Kerk, en Regeering en Letterkunde kwam niet voort uit een geest van revolutie in hemzelven - zijn natuur was in haar diepsten grond een conservatieve - maar vloeide in hem over uit een sterker man dan hij. Voor wie Multatuli te ruw, te apodiktisch of te excentrisch was, vond zijn gading bij den zachten, geletterden Vosmaer, wiens stijl niet met de stooten eener hartstochtelijke overtuiging ging, maar die voor invectieven badinages, en innemende causerieën voor logische betoogen gaf. Hij was de smaakvolle en nimmer gêneerende, maar toch zoo ondeugende, salon-Multatuli van 't met-distinctie-geävanceerd publiek.

Ziedaar Vosmaer geschetst in zijn twee physionomieën, den klassieken literator, den journalistischen revolutionnair. Als men op zou willen geven, waarin beiden te kort schoten, wat het was, waarom de eerste geen tijdvak-makend kunstenaar, waarom de laatste geen hervormer bij gods-gratie is geworden, moet men zeggen, dat Vosmaer geen hartstocht heeft gehad. Inderdaad, de hartstocht, dat was 't wat hem ontbrak. Ik bedoel niet de opgewondenheid, die zich uit in luidruchtig omhoog-vlammende woordenpraal, die dikwijls niets anders dan vermomde rhetorica is; maar die ernst der roeping, dat willend begeeren, die macht van te moeten, die den mensch overheert, dat hij niet aflaat van zijn kunst

of zijn studie of zijn liefde, voor hij alles heeft gegeven en niet alles gekregen, die het onmogelijke wil, maar het groot schoon bereikt. Deze zich opstortende verheffing der gansche persoonlijkheid heeft Carel Vosmaer nooit leeren kennen, en in wisselwerking daarmede staat de onvolledigheid van zijn artistiek temperament. De beweging van zijn verbeelding en gevoel en gedachten was een rustige kabbeling en is altijd gebleven beneden de hooggaande, opgolvende beroering, waar de spontane artist, in de bezielde verscherping van al zijn vermogens, de natuur-kunst in maakt.

Een verdienstelijk talent was hij, maar geen genie.

Maar daarom scheen het juist alsof Vosmaer's vermogens defect en onbruikbaar waren, zoodra hij aan 't waardeeren der nieuweren ging. Want om het geniale te voelen, moet men zelf iets geniaals hebben, en de nieuwere generatie, waar zooveel hartstochtelijke genialiteit in knop en in bloei is - de toekomst zal uitwijzen, *wie* de genieën zijn - liet hem daarom koud.

En daarom - nu ten laatsten maal - daarom noemen wij Vosmaer niet, als wij spreken van de mannen uit het voorgaande tijdvak, die niet zonder invloed zijn geweest op onze jonge Kunst. Van kritiek wist hij niet af, in de kunst staat hij op zijn zorgvuldig opgetimmerd maar eenzaam plekje, terwijl hij in de polemiek als de schaduw van een ander deed. De letterkundige figuur van Carel Vosmaer heeft geen invloed bezeten en op niemand nagewerkt, omdat zij zelf een product van invloeden was.

Maar wien wij wel erkennen, wien wij met piëteit gedenken is Jacques Perk, de beginner dezer periode van literatuur. Niet Vosmaer, maar Perk is de voorganger van ons, lateren; hij had hartstocht en verbeelding, en muziek om ze te zeggen, hij is óns. Laat ik dan mijne studie besluiten met deze al te vluchtige herinnering aan den welbeminden gebenedijden poëet.

November, 1890.

Bijlage.
Twee onuitgegeven verzen van Jaques Perk.

Het lindeblad.

Geen zonde deed wie, waartoe 't lot hem leidde
en dat wat hij niet laten konde, deed.
Maar zonde doet wie zijn natuur vergeet
en zich 't geluk uit eigen keuze ontzeide.

Dit blad misdeed met leven niet, maar leed
den dood toen 't zich van boom en telgen scheidde:
wie leefde in maatschappij en dit beschreide
vond buiten haar èn straf èn dood gereed.

Één maas van 't web is onze levensdraad,
dat menscheid heet, en deugd wordt ons: het wijken
voor wie daar wijkt, opdat er vrede ontstaat.

Noem hèn niet deugdzaam slechts, die ú gelijken;
wie eigen leven lijdt en leven laat
en doet hetgeen hij moet, zal deugdzaam blijken.

Serenade aan Mathilde.

De regen dringt door deur en ruiten
   En schept de straten tot een meer;
Geen bergen kunnen 't water stuiten,
   Het golft lang rots en ruigte neer;
En de Oerte schuimt en schuurt, de wilde,
   En schuift zijn baren langs zijn boord...
Luik de oogen! Sluimer in, Mathilde,
   Want de Oerte zingt ééntonig voort. -

Ik zing en mijn gedachten zweven
   Om u als luwtjes om de roos:
Ik voel de liefde in 't harte leven
   En voel mijn harte liefdeloos.
O, donkre nacht! Mij zijt ge een milde,
   Uw duisternis alleen bekoort.
Luik de oogen! Sluimer in, Mathilde,
   Want de Oerte zingt ééntonig voort. -

Reeds zijt ge door het woord gebonden,
   Het woord der trouw, dat zalig maakt;
Reeds hebt gij het geluk gevonden,
   Dat samen met de liefde ontwaakt.
Ik ben gelukkiger dan 'k wilde,
   Omdat ú dat geluk behoort:
Luik de oogen! Sluimer in, Mathilde,
   Want de Oerte zingt ééntonig voort! -

(LAROCHE-SUR-OURTHE.)
   1879.

Ontvangen ter recensie:

Barnett. Uitvoerbaar Socialisme, door Helène Mercier. Amsterdam. H. Gerlings. 1890.
G. Verga. Don Gesualdo, door Jhr. Mr. W.F. de Jonge. 2 dln. Utrecht. J.L. Beyers. 1890.
Dr. J.J. Doesburg. Geschiedenis der Romeinen. Uitgaaf van N.J. Boon. Amsterdam. Aflevering I.
Edw. B. Koster. Liefde's Dageraad. Gedichten. Deventer. Joh. H.W. Kreunen. 1890.
Mary A.M. Hoppus. De Wereldheerschers. (Domitianus en zijn tijd). Nijmegen. H.C.A. Thieme. 1891.
G.A. Bredero. Werken, met algemeene inleiding van Dr. G. Kalff. 14e stuk. Gebroeders Binger. Amsterdam. 1889.
Stanley in Afrika's donkere wildernissen. Afl. 4-12. Gebroeders Cohen. Arnhem, Nijmegen.
Darwin's Biologische meesterwerken, deel II en Vl. Gebr. Cohen. Arnhem, Nijmegen.
Amanda Kerfstédt. Wind en tegenwind, door C. Eijkman, uit het Zweedsch. Nijmegen. H.C.A. Thieme. 1891.
Barnum. De Koning der Reclame, door hem zelf verteld. Zutphen. W.J. Thieme & Co.
Dr. J.J. Le Roy. Natuurkennis van den gezonden Mensch. Groningen. J.B. Wolters. 1891.
Mr. W.M.H. Boers. Overzicht der Staatsinstellingen van Nederland. Purmerend. J. Muusses. 1890.
Dr. L.L. Plantenga. Het Rozekruis Geheime Wetenschap. Afl. I-IV. Amsterdam. H. Haanstra. Singel 242.
P. Louwerse. Voor het jonge Volkje. 5e, 6e, 7e en 8e afl. Den Haag. Joh. IJkema. 1890.
Dr. W. Lemnius. De Kanselier, uit het Zweedsch, door Ph. Wijsman. Nijmegen. H.C.A. Thieme. 1890. Zutphen. W.J. Thieme & Co. 1890.
Bellinga. Jonge Liefde. Zullen wij nog langer lijdelijk blijven tegenover de gevolgen der Vivisectie. Vraag aan het Nederl. Volk. 's Gravenhage. H.L. Smits. 1890.
Mrs. Humphrey Ward. Robert Elsmere. Sneek, Pyttersen, 1890.
Salverda le Roy's Handleiding tot de Kennis der Natuur. Deel I. Afl. 5 en 6. Deel II. Afl. 4. Groningen, J.B. Wolters, 1890.
Herodotus. Verhalen uit het Oosten, naar het Engelsch door Dr. C.P. Margadant. Sneek, Pyttersen, 1890.
Gulelmus Gnaphaeus, Akolastus. Herausgegeben von Johannes Bolte.
C.P. Roe. Hij werd verliefd op zijne vrouw. Een Amerikaansch verhaal. Nijmegen. H.C.A. Tieme. 1889.
Sarah Crewe en Editha's Avonturen.
Warendorfs Novellenbibliotheek deel IV. Lars Dilling. Toen Bob stierf.
Ouida. Slavenketenen naar het Engelsch door A.J. Ebeling. 3 dln. Arnhem. J. Minkmam.

De Witte Bedouien, een tooneel, etc.
Vonken en Stralen. Poezie door dr. Eugen v. Oye. Gent. Leliaert en Siffert.
Gedichten van Hilde Ram. Gent. Leliaert en Siffert.
Een Verloving. Roman van Rana Neida. Leiden. A.W. Sijthoff.
Vera, In bloei geknakt, oorspronkelijke roman. Leiden. A.W. Sijthoff.
Duisy. E.A. Junius. Uit den caleidoscoop. Arnhem. J. Minkman.
Verslag over de Rijkspostspaarbank (1889.) 's Gravenhage. Gebrs. van Cleef. 1890.
Jhr. Mr. W. Elout van Soeterswoude. De Opiumvloek op Java, uitgegeven door den Anti-Opiumbond. 's Gravenhage 1890.
Mevr. Elise van Calcar. De Tweede Pinksterdag. Roman. 2 dln. 's Gravenhage. H.C. van Calcar. 1891.
Dr. C.J. Luzac. De Sentimenteele Roman en zijne Terugwerking. Amersfoort. E.H. Priem. 1890.
Prof. Th. Jorissen. Historische studiën. Haarlem. H.D. Tjeenk Willink.
H. Langerok. Susanne de Linières. V. Heyman. Mechelen.

Over humaniteit, door Frederik van Eeden.

In den interessanten strijd over kunst en socialisme tusschen de heeren Van der Goes en Van Deyssel, heeft een der beide partijen zijnen tegenstander uitgenoodigd ook een vroegeren aanval van mijn kant af te slaan. De ander, hieraan gehoor gevend, zal dit nu wel als een alliance beschouwen, en zijn projectielen richten naar den heer Van Deyssel en mij, als zijn verbondene vijanden.

Dit noodzaakt mij, in allerijl, eer ik onder den voet geloopen en door strijders en toeschouwers geheel onrechtvaardig beoordeeld word, de vlag mijner neutraliteit te hijschen en de grenzen van mijn ideeën-gebied nauwkeurig te verlichten en zorgvuldig te verdedigen.

Geenszins en nimmer heb ik de socialistische neigingen van den heer Van der Goes bestreden of afgekeurd. Alleen heb ik, om mij zeer gewichtig schijnende redenen, hem afgevraagd of hij zich wel ten volle rekenschap had gegeven van den aard en den oorsprong dier neigingen.

Ik heb hem nooit gezegd: ‘gij moet uw medemenschen zoo niet met uw liefde achternazitten, gij moet zoo niet ijveren voor hun best, gij moet niet probeeren hen gelukkiger en beter te maken dan zij zijn.’ Dit heb ik nooit gezegd. Ook heb ik nooit gezegd: ‘uwe bedoelingen zijn verkeerd, uw wenschen zijn onmogelijk, uw handelen is onvruchtbaar,

uw inzichten zijn onjuist, hetgeen gij poogt te bereiken is onbereikbaar of niet wenschelijk.' Dit alles evenmin.

Want ik ben, en dit zeg ik nu niet voor 't eerst, zoo mogelijk nog socialistischer gezind dan den heer Van der Goes. En wel om een gemoeds- en een verstandsreden.

Ellende en onrecht zijn dingen waartegen ik mij, naar mijnen aard, verzetten moet. Deze neiging tot verzet is sterker, naarmate de ellende en het onrecht geleden wordt door mij nader verwandte wezens.

Om mij heen zie ik ellende lijden door dieren en menschen, door mij na verwandte wezens. Dus voel ik neiging tot verzet daartegen. Dit is een gemoedsmotief, waarvan ik een dieperen grond niet aan anderen kan beduiden.

Zoo nu mijn verstand hiertegen inbracht, dat het geleden leed en onrecht onvermijdelijk was, dan zou ik mijn emotie bedwingen en onderdrukken. Maar eenig nadenken en de meest elementaire kennis leiden tot de volgende onweerlegbare stelling:

Wanneer arbeid en rijkdom op deze aarde naar behooren verdeeld waren, behoefde niemand gebrek te lijden. Dat deze verdeeling thans niet aldus geschiedt, ontstaat door het gebrekkig vernuft, de gebrekkige samenwerking en de onrechtvaardigheid der menschen zelve.

Hieruit volgt dat mijn emotioneele neiging een aangrijpingspunt vindt en actief mag worden. Mijne begeerte zal evenals dit voor elke begeerte behoorlijk is, door rede geleid, in een bepaalde richting mogen werken. En in dit geval zal zij dus, naar de mate en den aard mijner vermogens, zich vooral uiten in het algemeen doen beseffen der gepleegde onrechtvaardigheid, in het prikkelen van het bij de meesten nog latente rechtsgevoel. Dit is het eerste. Want rechtvaardiger wetten zullen niet baten zoolang de menigte onrechtvaardig en zelfzuchtig denkt, zoomin als het beste koren zal gedijen op een onbebouwd land.

Hierbij ga ik uit van de onderstelling dat ik met mijn rechtsgevoel niet alleen sta, maar dat dit gevoel leeft in alle mij na verwandte menschen.

Aldus ben ik socialist, maar mij zeer wel bewust dat ik dit slechts ben op willekeurige, cathegorische gronden. Ik begin voorop te stellen dat alle menschen mijn sentiment van menschenliefde en recht moeten deelen. Zoo iemand dit weigert, ben ik uitgepraat. Noch rede, noch wetenschap, noch argumenten van hoe groote spitsvondigheid ook, kunnen mij verder brengen. Eerst wanneer iemand in deze gelijkelijk toont te voelen als ik, dan kan ik hem met redenen mat zetten en bewijzen dat hij of socialist of inconsequent moet willen zijn.

Den heer Van der Goes, die tot nog toe al zijn argumenten voor zuiver rationeel en wetenschappelijk schijnt te houden, die de geheele cultuurbeweging van onzen tijd voor een gevolg van vermeerdering der kennis verklaart, heb ik de vraag voorgelegd hoe hij zijn medemenschen wetenschappelijk zal beduiden dat zij hunnen naasten lief moeten hebben, of rationeel bewijzen dat zij geen onrecht moeten dulden.

Op deze vraag heb ik inderdaad geen antwoord gekregen en ik verwacht er ook geen.

Wanneer men de argumenten der rationalistische betoogers, zooals de heer Van der Goes, goed nagaat, dan bespeurt men dat zij allen stilzwijgend eenige neigingen en begeerten der menschen als bekend en universeel veronderstellen. Deze zijn de basis van hun betoog, maar zonder dat zij 't zeggen.

Mijn bedoeling was den heer Van der Goes te dwingen tot het uitspreken dezer onderstelling, om hem aldus te doen bemerken dat het niet meer en niet anders is dan een hypothese. ‘Ik onderstel dat ieder tot wie ik spreek voelt zooals ik voel. Dat hij neiging heeft tot zelfbehoud, tot het verminderen van ellende zijner naasten, tot het wegnemen van wat hem onrecht schijnt. Ook onderstel ik, dat ieder, tot wie ik spreek, onrecht noemt wat *ik* onrecht noem’.

Het is volkomen zoo 't behoort, dat een betoog begint met een dergelijke onbewijsbare hypothese. In geen wetenschappelijk betoog ontbreekt ze. Daarom heb ik durven zeggen dat ons weten niet anders is dan een geördend gelooven, ons verstand niet anders dan de maat en de orde van ons geloof. Maar men moet dit dan ook erkennen en

niet de menschen te lijf gaan alsof het anders ware.

Wie met zijne woorden iets wil uitwerken heeft twee wegen ten keuze. Of hij zegt: ‘ziehier ben ik, zoo voel ik, dit is waarachtig in mij.’ Dan moet hij zich laten zien, mooi en treffend, zoodat de menschen zeggen: ‘zoo ben ik ook, zoo wil ik ook zijn, dit voel ik ook.’ Dit is de weg der poëten, van hen die hun sentimenten neerschrijven zoo sterk, zoo zuiver, zoo oprecht mogelijk.

Of hij moet zeggen: ‘vrienden, ik ken u. Ik weet: gij zijt zoo en zoo. Dit staat bij ons beiden vast. Als gij consequent wilt zijn moet gij dus zoo en zoo handelen.’ Dit is de weg der betoogers, der artikelen-schrijvers, der voet-bij-stuk houders.

Deze beiden moeten elkanders rol goed begrijpen. Het gebeurt dat in een persoon zoowel een poëet als een betooger zit. Maar dan vooral moet ieder zich houden bij zijn werk.

Nooit mag de betooger de prioriteit van den poëet vergeten, nooit mag de poëet meenen dat zijn uitingen voor anderen noodzakelijk de kracht hebben van een betoog.

De poëet spreekt autoritair, cathegorisch, hij zegt: ‘ik *heb* de menschen lief; dit *is* onrecht!’ Hij behoeft niet te bewijzen, als hij maar sterk en waarachtig spreekt. De betooger moet echter aldus beginnen: ‘Ik geloof dat gij de menschen liefhebt, in onderstel dat gij dit onrecht voelt’. En de begeerten en gevoelens, die hij als grondslag zijner redeneering gebruikt, moeten worden *gezegd* door den poëet. Nooit kan de betooger dus rechter worden over den poëet. Maar wanneer daarentegen de poëet gaat betoogen, moet hij wederom afstand doen van zijn autoriteit, en hij wordt slechts geschat naar het klemmende zijner redenen, niet naar de schoonheid zijner persoonlijke gevoelens.

De heer Van der Goes nu houdt zich voor een kompleten betooger zonder te bespeuren welken rol de poëet bij hem speelt. Dat hij een goed man is, dat hij geen onrecht kan dulden al treft het hem zelven niet, dit houdt hij voor een gevolg van zijn logica, van zijn gezond verstand. Hij meent iedereen op een zwart bord te kunnen voorrekenen dat menschenmin en rechtvaardigheid wenschelijke dingen zijn. Hij

zou artikelen aan Satan schrijven om hem te beduiden dat God toch eigenlijk gelijk heeft als men een beetje nadenkt.

Ik meen dat hij zoo doet onder invloed van de populaire wijsbegeerte onzer dagen die men, als ik wel heb, utilistisch-positivistisch noemen moet.

Volgens deze wijsbegeerte zijn goed en kwaad slechts relatieve begrippen en kan in de ontwikkeling der menschheid evenals in alle andere biologische verschijnselen alles teruggebracht worden tot de zucht tot zelfbehoud. De kring van het mystieke wordt hier zoo eng mogelijk genomen. Iets mystieks, deze levensneiging, het leven zelf, moet niettemin blijven. Zoo wij hierdoor niet alles kunnen verklaren, ligt dit aan ons.

Ik ken de uitvoerigheid en scherpzinnigheid waarmede dit door de groote woordvoerders dezer school wordt verdedigd. Maar ik heb reeds vroeger gezegd dat ik noch de naastenliefde, noch het rechtsgevoel, noch de zorg voor onze nakomelingsn op deze wijze verklaarbaar acht. En dat ik een diepe minachting voel voor de platheid van het eenige door deze denkers gegeven ideaal: materieele welvaart voor alle menschen. Dat naar mijne meening een logisch utilist niet beter kan doen dan zichzelve en zijne kinderen zoo spoedig mogelijk te vermoorden. Zoo hij hiertoe niet komt, is dit mij een stellig bewijs dat in hem een onbewust poëet, een niet utilistisch idealist leeft, die sterker is dan zijn bewuste theorieën. Dat hij dus zichzelven niet kent.

Er zijn in de laatste eeuwen zooveel mysteries onthuld, dat de menschen in hunnen triomf veel te ver gaan. Wij meenen nu aarde en hemel, ziel en God en Duivel te kunnen doorgronden of ontmaskeren. In de exacte wetenschappen heeft men den mystieken aard der krachten vergeten, in de sociologische en ethische den mystieken aard van het leven en van onze ziel. Men heeft gezegd: ‘er zijn geen mystieke dingen, er zijn slechts onbekende dingen’.

Er zijn echter niet alleen onbekende, maar ook onkenbare dingen. Er zijn dingen die wij niet weten, maar ook niet kunnen weten, omdat wij ze, zooals wij thans zijn, niet

kunnen begrijpen, al zijn wij ons van hunne aanwezigheid en werking duidelijk bewust.

Niemand kan zeggen hoeveel er is, dat buiten onze bevatting ligt. Niemand kan zeggen dat onze bevatting de eenige, de hoogste is.

Niemand kan dus ter wereld grooter dwaasheid zeggen dan deze: ‘ik ben niet mystiek.’

Men wandelt deze theorieën door dezelfde deur uit waardoor men ingestapt is, en staat eer men 't merkt weer buiten.

Zoodra men uit de betrekkelijkheid aller verschijnselen tot de betrekkelijkheid van ons kenvermogen heeft geconcludeerd, volgt dat ons kenvermogen niet het eenige is, dat dus ons onbegrijpelijke dingen niet absoluut onbegrijpelijk zijn, maar wellicht te kennen door hoogere intelligentien dan de onze. Ziedaar het bestaan van het mystieke reeds aangenomen. Want iets anders dan het onkenbare, het door menschenverstand niet verstaanbare, kan men met het mystieke toch niet bedoelen.

Nu vooronderstellen de socialisten, zooals ik zeide, drie sentimenten in elken mensch tot wie zij spreken: 1, De zucht tot zelfbehoud, 2, de naastenliefde, 3, het gevoel van recht en onrecht.

Dit weet de heer Van der Goes zoo goed als ik. De fout waarop ik hem opmerkzaam maakte was alleen deze, dat híj hiervan sprak als van wetenschappelijke gronden, en dat hij het machtiger worden dezer gevoelens in onzen tijd alleen een gevolg noemde onzer vermeerderde kennis.

Ik heb hem betoogd dat de natuurwetenschap tot nog toe met deze dingen zeer weinig heeft uit te staan. Dat de zucht tot zelfbehoud wel een algemeen waargenomen, maar niettemin mystiek en ondoorgrond feit was. En dat in de geheele natuurhistorie noch van naastenliefde, noch van recht, dierenrecht of menschenrecht sprake was. Die zaken als wetenschap, daar zijn wij nog niet aan, en daaraan zullen wij wel niet komen eer wij in een hoogere klasse zitten.

Want deze hoogste psychische functies beginnen eerst bij den mensch. De analogiën uit het dieren- en plantenrijk

moeten daarop slechts zeer voorzichtiglijk worden toegepast. Zelfs maakt men te veel misbruik van de term ‘de geschiedenis der menschheid leert, dat onvermijdelijk enz.’ Want men zou vergeten dat die geschiedenis een evolutie is, dat er thans dingen gebeuren en toestanden bestaan die nooit zijn gebeurd of bestaan hebben. De essens mag blijven, maar alle vormen wisselen. Is het niet een moedwillige drogreden te zeggen dat er niets nieuws onder de zon is en dat de menschen niet veranderen? Dit is de verzuchting van een moedeloos poëet, een stemmings-uiting, geen verstandelijke bewering. Zijn wij menschen dan nog troglodyten of ptero-dactylen?

Het sentiment dat het niet goed is wanneer een ander wezen lijdt, - dat het niet recht is zoo wij gelukkig zijn ten koste van anderen, is nieuw. Als algemeen gevoelen, als heerschende moraal is het nieuw, zonder voorbeeld, zonder analogie, zonder logischen grond. In de geheele organische wereld ontbreekt het, in de oudere beschavingen bestond het slechts als een hoog mysterie, als een ver voorgevoelen in de hoofden der edelsten. Hoe zal de allerslimste kop, die dit sentiment niet in zich voelt, - uit louter zucht tot zelfbehoud er toe komen anderen te sparen, menschen of dieren, waar hij toch zien kan dat leven *ten koste van anderen*, het recht van den sterkste, de overalheerschende natuurwet is? Is het niet een bespottelijk verdraaien der allerduidelijkste zaken, de leer der renunciatie te willen afleiden uit zucht tot zelfbehoud? En wat is socialisme anders dan renunciatie, eigen geluk verminderen tot leedbesparing voor anderen, afstand doen van onrechtmatig verkregen goed?

Rechtsgevoel is, evenals naastenliefde, een uiting van het onbewuste gemeenschapsgevoel. Het besef van eenheid met de andere individuën van hetzelfde ras. Primitieve volken kennen geen recht tegenover vreemdelingen, wij hebben het niet gekend tegenover lagerstaande menschenrassen, nog kennen wij het niet tegenover dieren. En de ontwikkelingsfasen van het geheele ras, herhalen zich, zooals dit meer

voorkomt, in elk individu. Zooals 't embryo sommige eigenschappen van onze dierlijke voorouders bezit, zoo heeft het kind ze van den primitieven mensch. Het kind toont alleen verwantschapsgevoel tegenover menschen, niet tegenover dieren.
Niet-egoïst-zijn, niet-wreed-zijn leert het eerst later - wanneer door sympathie en imitatie, niet door overleg of redeneering, de latente gevoelens van humaniteit worden gewekt. Waar de aanleg daartoe ontbreekt, kunnen zij niet worden ingepraat, waar die sterk is, ontwikkelen zij zich ondanks een slechte omgeving. Leering en voorbeeld helpt mee, maar is niet genoeg. Het is dus duidelijk dat het groeit en zich uitbreidt, dit gevoel van gemeenschap, deze solidariteit van het individu met andere wezens. Maar wie durft beweren dat hij weet wat er de tendens van is? of wat er de oorzaak en de beteekenis van is? van waar het komt en waar het zal heengaan? Zoo iemand het ons zeggen zal, is het niet de geleerde maar de poëet. Want het is een geheim van onze ziel, niet van de objectieve verschijnselen. De denker is de arbeider, die zal het goud bewerken, de poëet is de vinder die het zoeken moet.

Het zijn dan ook wel degelijk poëten geweest die het eerst hebben gezegd: ‘dit is onrecht!’ Niet door betoogen maar door sterke gevoelsuitingen, door artistieke, dat wil zeggen sterke, zuivere, oprechte expressie van zielsaandoening is het socialisme in de wereld gekomen.

Hier kom ik vrijwel in strijd met den heer Van Deyssel die zegt dat er behalve de heer Van der Goes geen artistieke-socialisten bestaan hebben. Misschien bedoelen wij iets anders met het woord artiest of socialist. Ik noem echter Heine, Victor Hugo, Shelley, wel artiesten Ik noem ze ieder in hun land, in hun tijd de grootste of bijna de grootste poëet. En allen waren zij strijders voor menschenrecht en naastenliefde. Onder de goden van lageren rang, schilders, musici, dichters, zou men deze bij dozijnen kunnen vinden. Ook Rousseau vind ik een poëet. Hij is sterk als poëet, niet als betooger. Ook Jezus was poëet. En na Jezus weet ik geen heerlijker figuur in de menschelijke historie

dan Shelley, die den Zeus-tiran heeft gevloekt en het Godsrijk heeft verkondigd uit enkele kracht van zijn groot dichterhart.

De vreemdklinkende bewering van den heer Van Deyssel verklaar ik mij zóó: Bij het woord artiest denkt hij vooral aan schrijvers van den laatsten tijd, b.v. aan de Goncourt, aan Gorter.[1)] Bij dezen ontbreekt de uiting van gemeenschapsgevoel. Zij concentreeren hun energie op de uiting van het fijnste mooi der individueele gewaarwording, zij trachten hoog te blijven boven de algemeene sentimenten der menigte.

Dit is een reactie. Ook deze doen wat poëten altijd gedaan hebben. Zij reageeren heftig en terstond tegen de slechte neigingen in hun medemenschen. In elken artiest van onzen tijd, elk diepvoelend, nobel gemoedsmensch moet één sentiment overwegend zijn: 'afschuw van banaliteit.' Erger dan tirannie, dan onrecht, bloedstorting, oorlog, slavernij hun voorgangers griefde, grieft den poeet, den fijn georganiseerde van onze dagen de afschuwelijke banaliteit, de walgelijke burgerlijkheid der groote menigte. Dit is zoo sterk dat hij het goede niet anders kan voelen dan in hoogheid en trots, het mooie niet dan in verfijning, in distinctie, in zelfzuchtig, koel, rein individualisme.

Over de groote aandoeningen der vorige poëten kan hij niet eens spreken - het stinkt alles al van de vuile aanrakingen der groote massa. Het woord ideaal is een straatui, het woord humaniteit is onbruikbaar, het woord menschenliefde is absurd van banaliteit. Ik-zelf, terwijl ik dit betoogje schrijf, voel iets als een neiging om even mijn neus toe te houden wanneer ik van menschenliefde spreek. Het moet toch, want het ding is er en heel mooi. Maar hoe kan een artiest nog veneratie voelen voor een sentiment, tot misvorming toe afgezoend door de monden van zooveel plebs.

1) Ik dacht in Verlaine, den subtielen, meest gedistingueerden franschen dichter, een goed voorbeeld te vinden. Maar het blijkt mij dat Verlaine *communard* geweest is, chef de bureau tijdens de commune in 1871. Ook Swinburne is socialistisch gezind.

Maar mooi vinden moet hij, daar is hij artiest voor. En zoo vindt hij zichzelven mooi, en al het niet-banale, het excessieve, het verfijnde tot het uiterste. Zoo hij de menschen bekijkt doet hij het met een koelen blik van haat, ongevoelig voor hun slechtheid en leelijkheid, gevoelens van mooi makend uit al het sterke, het geweldige, ook het geweldig leelijke of het geweldig walgelijke. Hij vermaakt zich nu met de wereld, zoo infaam als zij is, en als iemand nog neiging vertoont haar te verbeteren, vindt hij dit uitermate onnoodig en hoogelijk ridicuul.

Aldus, te rade gaand met mijn eigen gemoed, verklaar ik mij Van Deyssels meening dat een artiest geen socialist kan zijn.

De geschiedenis der ideëengang in de hoofden der dichters van onze eeuw, is een liefdesgeschiedenis. Zij hebben de menschheid lief en zij vinden haar die liefde niet waard. Zij hebben gedweept als romantici en hun liefste mooier gemaakt door illusiën, door onwaarheid. Ze zijn gekwetst en teleurgesteld, en hebben gevloekt en gesmaad in hun verbittering, hun wereldsmart. Toen hebben ze alle onwaarheid en romantiek weggeworpen en niet sterk genoeg in hun liefde om bestand te zijn tegen de teleurstelling, hebben zij zich vrij gemaakt van een onwaardige hartstocht en zich hoog en eenzaam gesteld boven de door hen zelven onthulde jammeren en gemeenheid.

Nu willen zij slechts een abstractie liefhebben, het mooie, of hun eigene ziel.

Voor mij is dit alles zoo verklaarbaar, zoo psychologisch van-zelf-sprekend. Zoo gaat het in zoovele hartstochten. En de menschheid is waarachtig geen dankbaar voorwerp voor onze hartstocht.

Maar al is het duidelijk en vergefelijk, het is daarom nog niet goed. Niet goed, meen ik, in den allerhoogsten zin, niet eeuwig goed, niet eeuwig waar en recht. Wel mooi en goed als noodwendige uiting van hunne ziel in deze dagen, in dezen zondvloed van vulgariteit.

Ik bedoel het zoo, dat zij zijn als de profeten van Israël

die hun volk vervloekten en het verheerlijkten tegelijk. Zij meenden het een, en zij meenden het ander - want zij waren poëten, geen betoogers, zij zeiden hun ziel en schreven geen artikelen.

Maar natuurlijk! al is humaniteit nu een gemeenplaats en al zijn onze dichters nu pessimisten en egoïsten geworden, zoo is naastenliefde daarom nog geen dwaasheid en egoïsme geen deugd. Al is Zola de geweldigste artiest van zijn land en zijn tijd, daarom is Zola's koud pessimisme niet beter dan de brandende hartstocht voor vrijheid en menschenrecht der oudere poëten. Sinds la Terre geschreven werd, is Prometheus unbound niet tot onzin en ijdelheid geworden.

Zij kunnen niet liefhebben, onze artiesten, omdat zij de menschen leerden mooi vinden in hun bespottelijkheid en hun leelijkheid en hun ellende - en niet in de dingen die liefde verdienen. Zij hebben geen illusie willen minnen, geen fantasie - hun oogen zijn opengegaan en zij hebben iets heel anders gezien dan het beminnelijke, het liefde-waardige. Nu laten zij de tempels, die ze eens zelf hebben gebouwd, met minachting over aan het blinde, onwetende plebs. Zelf zich terugtrekkend in de hooge, reine eenzaamheid hunner eigen ziel.

Wie thans nog de menschheid beminnen wil, moet wel weten dat zijn liefste vuile handen heeft en naar jenever, kunstboter en petroleum riekt.

Dit is voor ons poeten allen een zwaar en moeielijk conflict. Heine heeft het reeds gevoeld, zeggende dat hij alleen volksvriend wou zijn als hij handschoenen mocht dragen.

Hoe moet het zich met elkander vinden de elken artiest eigen hooghartige en hardnekkige aristocratie, en de menschenliefde?

Maar er is geen ontkomen, het *moet* zich met elkander vinden.

Wanneer een poëet zegt: ‘laat hen vergaan, het plebs, in hun laagheid, hun klamme vuilheid, hun lauwe, duffe onbeduidenheid. Zou ik hen iets geven uit mijn diepste, reinste binnenste? Heb ik niet mijn artistiek genoegen in hun

leelijkheid en jammer, zoo ik hoog boven hen blijf staan?' Wanneer hij dit zegt, toont hij de zwakte zijner liefde.

Het sentiment der gemeenschap, der broederlijkheid, het sentiment liefde is noodwendig in elken artiest. Het is het essentieel poëtische en artistieke sentiment. Zoo een dit ontkent, is hij 't zich slechts niet bewust omdat hij niet nagedacht heeft. Want de daad van het uiten, het poetische, artistieke werk is een daad van liefde. Het zich uiten beteekent: anderen laten voelen wat men zelf voelt. En al denkt men nu bij het uiten volstrekt niet aan iemand anders, al meent men voor een enkel mensch of alleen voor zich zelve te spreken - zoo blijft toch de intrinsieke beteekenis van de uitingsdaad onveranderd.

Het is een onzin, een absurditeit te willen spreken zonder iemand die hoort, te willen schilderen zonder iemand die ziet

Nu kan het evenwel gebeuren dat een dichter verzen schrijft, niet voor iemand die reëel bestaat, maar voor zijne fantasie van een volmaakten mede-mensch, voor zijne allerhoogste mensch-idee. Dat bewijst niet dat hij niet liefheeft, maar dat zijne liefde zich slechts openbaart tot het idee, de ziel van zijn geslacht, de hoogste wil die in het ras waarvan hij elk individu minacht en ondragelijk vind, nog ongeboren leeft.

En dit vind ik toch ook menschenliefde, de zuiverste menschenliefde, de cultus van het volmaakt reine mensch-idee, dat zich op worstelt in ons jammervol geslacht, in elk individu levend en weer mislukkend, in lange reeksen van vruchtelooze pogingen, in een wanhopigen strijd tegen nog oppermachtige ellende.

Zoo een poëet dit sentiment aldus begrepen heeft, zal hij het niet willen dooden.

Want welk groot hart ontkent de meerderheid en de uitnemendheid eener liefde die niet terugschrikt voor de gebreken van haar voorwerp. En wie zal beweren werkelijk lief te hebben die niet over afkeer en walging kan triomfeeren zoo het zijn geliefde geldt.

Hoe werd niet het hart van dien puren kunstenaar, dien

kunst-aristocraat, dien verfijnden modernen mensch, de Goncourt, nog bewogen toen hij een liefdezuster, eene jonge gedistingeerde vrouw het vuile, wonde, afschuwelijke lijf eener knorrige, ondankbare zieke zag verzorgen en teederlijk verplegen: ‘C'est vraiment un triomphe pour une religion d'avoir amené une femme, cette faiblesse, ce delicat appareil nerveux, à la victoire de dégouts de cette nature, d'avoir amené l'affectuosité d'une créature distinguée à appartenir tout entière à d'abjects et sordides miserables que souffrent.’[1)]

‘La victoire de dégouts’. De korte stralende woorden hebben mij lang voor oogen gestaan. ‘La victoire de dégouts’. Zie, Goncourt wist het zoo te zeggen, dat het mooi is in zijn klanken. Het is mooi, het is mooi, het is onvermijdelijk.

Het is niet anders, daaraan zijn wij nu eenmaal toe. Dit is de uitweg - en het is voor ons, armen! waarlijk erger dan de taak eener liefdezuster. Zou men niet liever als de heilige Julianus de booze zweeren van een melaatsche kussen, dan het vooze, kranke lijf der menschheid met zijn gruwelijke wonden?

Als onze liefste nog maar naar petroleum en jenever rook, - maar goede God! ze stinkt naar vieze kranten en rotte novellen, ze muft van benauwde ploertigheid en bekrompenheid, ze zit vol klein, geniepig ongedierte, vol brave, burgerlijke luizen, ze ademt onoprechtheid en ze zweet gemeenplaatsen. En ze is zoo grof, zoo log, zoo akelig onbehouwen. O soms zouden wij wel de melaatschen onder de menschen willen zoeken en uitverkiezen, - die worden gemeden, en wij zouden ze rein en gelukkig noemen in hun afzondering. Zij zijn eigenlijk onze naasten, want deze tijd is een rampzalige tijd, waarin de dichters moeten leven als melaatschen naar den geest.

Maar hier vooral moet ik mij wel doen verstaan. Het overwinnen der afkeer mag niet zijn een dooden, een vernietigen der afkeer. Want zoo een fijngevoelig mensch ter wille

1) Journal des Goncourts t^{me} I.

van een ander zijn edele gevoeligheid verstompt, zoo is er alleen verloren en niets gewonnen.

Het werk van een anatoom, van een geneesheer is niet altijd veredelend. Neen, het is meestal, het is bijna altijd verlagend. Er zijn nagenoeg geen menschen die den gestadigen omgang met physieke ellende en vuil kunnen dragen met onverminderde gevoeligheid. Geen student volbrengt den tocht door hospitalen en snijkamers zonder iets van zijn beste eigenschappen te verliezen. Hij ondergaat een proces van verstomping, van verdierlijking - dat hem noodzakelijk is om zijn werk voort te zetten, maar hem moreel verontreinigt. Hij zou anders niet kunnen, maar hij is ook niet berekent voor zijn taak. Want de taak om met ongekrenkte hoogheid te gaan door de hel van menschelijke misère, om met reine handen te stijgen uit den afgrond van materieel vuil, om dagelijks in lijken te snijden zonder de vroolijke onverschilligheid van een slachter, of dagelijks menschen te zien lijden zonder de kalme zaken-stemming van een beul, die taak eischt de ziel van een poeet en de wijding van een heilige. En onze doctoren zijn maar menschen als anderen die opgeruimheid noodig hebben voor hun leven en een bestaan zoeken voor vrouw en kinderen. Hun doen heeft den schijn van iets bij uitstek verhevens, maar het is het niet, het is een betrekking als zoovele anderen, slechts wat harder en moeielijker. En hoe zou dit ook anders kunnen, daar onze maatschappij zooveel uitverkorenen immers niet bezit, daar doctoren gewone menschen zijn, die ook wel handelaars of magistraten hadden kunnen worden. Daarom is dit vak een verschrikkelijk vak, want het sacrifieert voor het lijden van anderen niet het lichaam maar de ziel.

Dit nu zal de artiest nooit dulden. Zijn ziel en hare fijn genuanceerde gevoeligheden is zijn hoogste goed, zijn schat, die hij gehouden is ongeschonden te dragen door de woelingen en bekommeringen van zijn wereld-leven. Ter wille eener hartstocht zal hij alles opofferen wat anderen begeerlijk

lijkt, maar dat niet. Zijne zelfverloochening zal nooit tot zelfverlaging worden.

Hier is de grens der renunciatie. Zoo renunciatie zin zal zal hebben mag zij niet absoluut zijn, zij kan niet goed zijn om zichzelve, maar slechts ter wille van iets beters. Voor de menigte die slechts verlangens kent naar dingen van voordeel en gewoon lijfsgenot hoeft men den grens niet te noemen. Daar is nog alle renunciatie goed.

Maar in een dichterziel bestaan begeerten naar datgene, ter welks wille renunciatie de allerhoogste deugd is. In zijn ikheid zoekt hij het goddelijke waaraan al het overige moet geofferd worden. Zoo hij niet egoïst ware in dezen zin, zou hij dan niet God aan Godzelven ten offer brengen?

Uit deze overwegingen volgt voor mij onverbiddelijk dat ik gestadig goed moet doen aan wat ik gestadig execreer. Dat ik nimmer mag verzwakken in mijn actieve liefde, en nimmer in mijnen afschuw.

In dit stukje heb ik trachten te toonen sommige der eerste vormselen, die ontstaan zijn uit het innerlijk proces mijner tot gedachten wordende gevoelens. Zij behooren tot de onuitgesproken steunsels en motieven van hetgeen ik vroeger over verstand en gevoel, over socialisme, over de toekomst heb gezegd. Niet altijd heb ik toen doen merken wat mij bewoog en wat mij de besproken vragen zoo gewichtig deed vinden.

Zoo zal de vraag: wat eerder kwam, het sentiment of de overweging, sommigen onbelangrijk geschenen hebben. Zij was alleen niet goed gesteld, want er komt niet eerst het een en dan het ander. Het proces is gecompliceerd en sprekende over de toekomst heb ik getracht het iets juister te beschrijven. Maar wat ik bij 't stellen dier vraag wilde weten, raakt het allerbelangrijkste wat naar mijne overtuiging in een menschenhoofd kan omgaan: den mystieken oorsprong zijner humaniteit, en de tegelijk intuitieve en logische noodzakelijkheid zijner menschenliefde.

Schetsen,door Delang.

Onder vreemden.

De huizen stonden hoog in het wit hunner raamlijstingen, in het opgega hunner stoepen, het binnen-behangene van hun geel-wit-gesteven achter glas, het warm-schemerend hunner verweekt-geziene bloempotten. Ze stonden onbewegelijk in het open-gegaap hunner opgeworpen schuiframen; ze stonden wijs over het gejakte uit-lijven van vrouwen, die zwaar venster-neerlagen, lang, in roerloozen kijk-zin. Ze stonden zwijgend in het ontroering-open-beneden hunner deuren waar samen-groepten de buren op de hooge stoepen-hoogen, en praatten en bespraken het geval. Ze stonden, de huizen, rijend rijend naast elkaar, dof-steen-geolied en wit, door-warmd van vrouwe-gordijnen-netheid. Ze stonden, zooals ze altijd gestaan hadden, op-òp, heen-héén; héén als een muur van levens-scheiding van het koude meedoogenlooze regen-buiten en het samen-levende binnen. Ze stonden, heen-grachtend, heen-gévelend, toppend, dalend en rijzend als huizen-lijnen, hoog tegen de hooge lucht. Ze stonden in grilligen tijd-bouw als oude stijven, gerusten, zwijgzaam-geslotenen, heen en heen en heen; en tegen-hen-òp, de stoepen, en vóór-hen-beneden, over de steenen - de grijze-

gekeide - leefde de verre-verloopende, de langzaam-doorschovene-van-karren, de één-ding-pratende stil-staan-en-wachtvolte; de gracht over en de òver-gracht, tot de recht-afsnijdende kanten der wallen. En hevig kijk-levend omdrong de volte één plek; de stoepen vulden om één plek; de overkant-wal vulde één over-plek over de plek, waar koper blonk, hoofd-bewegend helm-koper, rustig-verwegend wacht-koper, flikker-lijn koper; wallekant-plek, leegte-plek - en waar hij stijf lag met stok-beenen in plakkende broekspijpen, uit-lekkend in het groene wiebelende grachtwater, en de néér-neuzende laarzen van òp-gezet dof-leer over den wal.

Hij lag stil onder het hooge, diep neerkijkende òmstaan der gedrongen voorste; de jonge meisjes met jakken, de jongens die waren aangekropen tusschen de beenen-smalten der mannen en de grooten die staan-gebleven waren op hun mooie plaats. Hij lag buiklings, hoofd-beschermd onder het hooge neer-gestaan der twee agenten die wachtten, de bleeke-schrale en de vale donker-gebaarde. Hij lag als straat-platte, glimmend-natte, geheimzinnig-bedekte onder een vloerlap die droog was over zijn doorsiepelde lijf. En zijn arm wrong krom ter-zijde, wilde de hand vrij onder den lichaams-buik, zijn buik, zijn natten waterbuik en zijn groote blauwe zwarte-spikkel-watten-hand. Zijn hand was groen.

Hij lag zóó lang, zoo láng. Hij lekte weenend uit zijn voeten in de gracht die als leeg water was na zijn uitgetrokken lichaam. Hij lag zoo lang, en ze gingen lachen hier en daar; een dikke vrouw die midden-in fabrieksvolk stond, ze lachten om hèm; jesis-kristis wat moesten ze lachen. Want één wilde hem een slager geven en ze dachten aan zijn vieze, witte rot-vleesch. Ze lachten omdat hij zóó lag. Ze lachten omdat hij op zijn buik lag. Ze lachten omdat hij op zijn neus lag. Verdomme wat lag hij dáár. Ze belachten elkaar om hèm. Ze lachten om de groote meid met haar vuile jak, met haar arm-overslagen borst-lijf brutaal tegen de leegte die over zijn lichaam was, en ze vraagden of ze bang was dat ze hem schaken zouden. En ze lachten om

hem in kleine groepjes van wallekant tot wallekant; ze riepen en verstonden elkaar, zóó smal was de gracht die hèm gestikt had.

Toen vlogen duiven hoog in de lucht, in de topgevels-afgesneden lucht, de grauwe dag-lucht; duiven en een sperwer die hun spelletje speelden, kring-spelletje, stijg-spelletje, hooger en hooger, hun angst-spelletje; en allen keken, leefden op; omhoog, omhoog keken ze en het werd luider in de volte. Alleen de vlak-bijen bleven neer-turen op zijn kleed, als in een ziekekamer aan het bed de meewarigen en de anderen die veràf-staan en zaken praten en vergeten. En hij lag en lekte in zijn natten doorweekten staat en moest wachten.

En hij wachtte onder het spottende leven van die daar stonden op hun moede rust-voeten, de jongens en mannen de leege-lachende; de meiden en vrouwen de leege, de gierende om de mannen; en de vrouwen de nieuwsgierige, de ziek-gevoelige en omslag-gedoekte op de hooge stoepen aan den overkant; en de jongens die voor-aan stonden, waren gekropen, en niet vàn hem wilden naar de spelende jongens die gleden onder stoepleuningen dóór. En hij lag midden-in; midden-in de wachtende- en de wakende-over-hem; hij mocht niet wéér de gracht in. Hij was nu nog ééns tusschen menschen, in wie het genotlooze jammerde en die nu hèm hadden, nog eens làng hadden aan hun voeten. Het grachtwater lach-wiebelde stil, met vuilen mond.

En dóór drongen de enkelen, stille mannen en bange vrouwen-alleen, die het ruwe verdriet van hun binnenkamers nu gingen brengen onder het kijken der menschen, om te zien of hij hèm was. Ze keken, één en één en één, even naar zijn broek of zijn mouw of de punting van zijn laarzen. Ze keken onder òp-lettende overzij-menschen.

Toen kwam een man, een werk-man, en hij ging langs het uiterste randje van den walkant, langs die stonden; gevaarlijk. En hij ging zóó, voetje na voetje, zich vasthoudend aan de buitenste menschen, voorzichtig, vóór-zichtig, tot in de leege plek; en hij over-beende hem die daar lag, zóó staan blijvend

en vragend den bleeken agent, lang en lang. Hij vraagde, onder zijn neerkijkend zien-willen-verlangen door het tapijtbrok heen; hij vraagde en bukte onder het turen van allen of hij herkennen zou.

En òm de dikke vrouw bij al het fabrieksvolk, òm-dat de dikke vrouw midden-in stond, was een groote lust-lach van zieke verbeelding, toen zijn handen een even hieven het kleed van onder-op, als een rok die hoog òp-gaat en het lange rug-lichaam, bil-lichaam, zwart-gekleed bloot ging. En het tapijt viel weer in meelij-toe-dekking.

En stil stonden de huizen, de hooge wit-nette omhooggangen der heen-zijdende zwijg-huizen, over het hevige ongeduld van de velen die eigenlijk weg moesten, maar bleven, en die zoolang reeds stonden dichtbij, koud, arm-schuivend in-een, de dunne-gejakte; en die nu hèm verlangden-verbeeldden in zijn opgetild-worden met stijf-vooruitstekend zwart-hoofd tusschen aangegrepen hoog-schouders van zijn kiel en néér-neuzende schoenen uit hand-ingehaakte broekspijpen, en die den bons àl hoorden in de diepe mand - en donker-aangevreten scheerden schoeiend òp de rechte kanten der wallen.

En plat, zonder zich te verroeren, lag hij onder zijn kleed als bang voor een trap van de over hem dringende menschen; lag hij, zijn mand wachtend, met knie-looze beenen en zijn eene bloote watten-hand, handschoen-hand; beschroomd onder de gemeene pret en het zich vervelen der nog-levenden, zoovéle, zoovéle - de gepuiste, de vuil-gehande-getande, de smerige en genotloos-gevoellooze; en de uit-ramende boven-huizende vronwen.

En allen keken nu veel met de kou-lijdende, stil-mompelende agenten naar die ééne zijde die de mand brengen zou.

Nov. '90.

Serenade.

Na de pauze.

En in de licht-doorwarmde zaal-volte binnen het hooge opgaan der witte muren de stilte, het wonder-stille van zoovéél menschen bijeen, het gespannene wachten.

En in het helle daglicht; in het overstoeld-gevuld plat-neerliggende van den blanken vloer, loop-rij doorsneden; in een vol, devoot-neergezeten laag, plafon-overhemeld en de zaal lang en de zaal breed, leegte omtrokken; en beneden de zaal-breede altaar-heerschend-gebouwde orkest-hooging, tredend naar de wijnroode pracht-schermen die verheven àfstaan in den hooge - zitten in den middag allen, smetloos rijk-gekleed, in rijen van stemmig lakensche schouders en schouders van modische stoffen; kort-geknipt de jonge hoofden en de zwarte schouders dragend de glans-kale kruinen, goudlichten de brillen op de rood-vleezen neuzen. En, de rijen véél-kleurend, zijn de flauw-geneigde lijven der dames als kostbare busten waarheen de eigen handen gaan omhoog, soms en soms, met kleine zacht-geganteerde bewegingen; en allen zijn ze in een één-hoogte van heeren- en veel-dames-hoofden, mak onder één enkele rustige wijze-van-doen.

En midden in de groote stilte door de luisterende leegte het geluidend beginnen, doorkwijnend de zaal als een één-klankend wèl-luiden van teere hoogte, lief door alleen-heid, en als het smelten van een uit-ademend trillen dat, zondagsch-warm en geboren-geworden in rein wit van tempel-grooten òm-bouw, gaat leven en zich gehoord weet, warm-gehoord, zin-weekend àan-gehoord en uit een verbeelde laagte van nacht-eenzaamheid zich voelt een verliefd-kwijnend vragen in klanken die heenglijden naar de stil-sluimerende liefste omhoog; als van een minnaar het ongekunsteld snaren vol heet verlangen, en de hooge-hooge balkonneerende huizen en de nauwe straat in nacht - maar dan zich vullend tot

veel violen, maar zich makend tot kunst, maar uit den eenvoud van het beginnen zich windend in levende klankreeksen van veel koper en trilling van hout en, tonend-nog heel binnen-in de uitzettende volte, aangevend den jubel: de klanken, de groote, de heftig-om-zich-grijpende, de razend-op-en-neer-jagende wordend de uitgestortene van een wijduit vleugelend orkest, heel een mannen-arbeid van velen, klinkend uit hun longen door koper en hout, slaande de vliezen, snij-strijkend de snaren in één groote maat van beweging en wil, en samen kunst-krachtig omvattend het schuchter nog-levende thema, en dat het vraag-zuchtend lieven was van zuidelijk, romance-herinnerend getokkel òp naar een vleesch-volle, boezem-blanke, tand-schitterend donkere schoone, luister-lievend in den nacht.

En, zwijgend onder het geweldige feest-tonen van die - hooger en hooger en kleiner - musiceeren in zwart en zacht klein-vleezen uitzien boven stijf neer-puntend wit, is het hoerende Leven het geruischloos even-bewogen-gezien der hoofden in de volle muziek-overgieting en het zachtjes zich wenden binnen de keurige rijen; en is het in de groote lucht-ruimte het rauw-schrille van een mensche-kuchje en het warm-getinte reuk-geprikkel door zoo-véél gebadene, zorgzaam-behandelde menschen bijeen: de even-muskus-geuren der ingeregene busten kittelend de maag naar rijkdom en weelde

Sept. '90.

Gereden.

Nà het dek-staande kijken voor-òp in een voltetje van wachtende menschen die zoo-met-een òver, en van de dwarsweg heen-glijdende ka de huizen-rijing vol-rakend en bloot-komend de hoeken naar beide zijden; en het overkant-geziene als een klein-duidelijk, àf-loopend veer en een voltetje van menschjes die wachtten. - En nà het vorderende bootje, stampend dwars-tegen-in de snelstroomende rivier met de

stoere, eigenzinnige vaartkracht van zijn kleine lichaam, klein en laag doorsnijdend het breede, grauwe water, dat zonschitterde en goud-klaterde en voortkabbelend klets-tongde tegen de stalene zijden - en nà het alleen van Willem geweten geziene rijtuig: laag-open, lekker-al in de verte, stil schuivende-áan, zwart geteekend en mooi daglicht-hel tegen de bruine bestrating; klein-nog in een laatste ver-afzijn met zijn twee paardjes en den bijstaanden koetsier. - En na het bijdraaien om aan te leggen en over de neerge-smakte plank de leegende volte, en het overdribbelend voorzichtige van Anne en Fem - de treuzelende wil van heur loopen-gaan.

Maar tegelijk de verrast-gedwongen òmstand aan het opene portier; in-eens het begrip en het geweldig-blije iets-moeten-zeggen en onverstaan-gevoeld door-een, naast-bij de portier-houdende voerman. En het nog-niet-willen instappen, maar het moeten; het verschrikkelijk voornaam-hooge tree-stappen, zacht dik-mattig het geschoeide voelen, en in een verdwazing het zien: het klein-gewatteerde, nestje-lief-lieve - het òver-wiegende rijtuig-binnen. Dan de staande bedeesdheid, onvast in den hooge de wankelende lichamen; het dóórschuiven en het zóó willen rijden of zóó, achteruit of vooruit, en het warm-penseëe, kussen-zachte zitten-gaan; het weenend-blije en lach-pratende, het makkelijk nog-zit-schuivende zoeken. En van het portier de klap, het aangetrek der paarden en het keeren - en het voort-gerij, voet-doortrillend, de lijven in de lendenen wiegelend.

Ze reden door een straterig buurtje van gewoon-leelijke dorpshuizen. Aan de deuren stonden kijkende menschen en glans-oogig, blij-trotsig zaten de meisjes hoog, voelden het warme kussen-zitten en wiebelden, jong-uitgelaten feest-pratend, in het open rijtuig voort. Maar Willem werd stil, lach-knikte de meisjes-blijdschap toe, liet het hevig-uitbundige pret-hebben om de menschen; dacht aan de mooie dingen met-een.

Het was een belommerde rivierdijk; een grintweg, on-dijkig midden door het land hoog-gaande - weiland naar ééne

zijde, breed-uit en zon-groen tot de òmtrekkende zwart-groening van een verren, beboomden weg; en aan de andere zij het land dat ging naar het riet en de wilgen en de vermoede rivier: de tril-klank van een stoomfluit en een paar boven-masten van schepen. Glooiend ging de dijk af; als een fijn-grazige, langzame daling ging hij naar het breed-veldend klein wilgen-beschaduwd beneden ter weerzij en heerlijk groen-groen waren de hellingen onder de breede overlommering der oude, grintweg-boordende boomen. Aangenaam stem-verflauwd door het ge-maat-kners van het voortgetrokken rijtuig en de koetsier rug-gezien hoog, hoog-bokzittend bediendend - praatten Fem en Anne tegen Willem; vonden het mooi en prachtig hier, vraagden elkaar of ze ooit gedacht hadden dat 't zóó mooi was vlak bij de stad, om Willem die altijd gezeid had van-wèl. En Willem raakte door het gelijk-krijgen prettig en los, ging zeggen wáárom de lui 't niet wisten: dat-'t-'m zeker zat in 't vroeger te-dure overvaren en dat ze uit sleur-nog achter de stad bleven gaan naar de theetuinen, waar 't stoffig-benauwd was. Maar hier - ruik 'ns hoe frisch, zei Willem - waren oûe, prachtige, hooge boomen; was 't verheven, kalm en doodstil. Hier was je heelemaal buiten, was je heelemaal uit de stad. En nou begon 't pas; straks zouen ze langs korenvelden gaan en aan den weg schapen en een herder. Maar eerst 't dorp met 't kasteel. Ja, de lui met hun zondagsch uitgaan naar tuinen waren uilen, die even-goed in de stad konden blijven koekstoven Ze kunnen zoo heerlijk genieten en doen 't niet.

En Willem praatte door, sprekend boven het klok-klok der paarden en het één-tonend aangezet van den koetsier - praatte hoofd-verhit in jonge pratheid; kreeg beide meisjes even-lief om heur eens zijnd hem toeknikken en hun meepraten tusschendoor. Hij wilde hen goed doen, zei van-dat ze lekker achterover zouen gaan liggen; dee-'t-ook. Hij, makkelijk in wordende manne-volwassenheid - zijn plaatszoekende beenen aan-voelend de rokken-warmte en de voeten der meisjes - en in het voortwiegende, frisch-tochtende rijtuig Fem, bedeesd voornaam inruggend naar achter; maar de

jongere Anne onbewust-lui glij-liggend, flauw-pleizierig oogenopen, even-glimlachend aldoor; haar gezond-groeiend lichaam, rustend.

En onder loom-heenkijkend zwijg-genieten gingen telkens-gedachtejes-gevende dingen de hoofden flauwtjes bezighouden; te-ziene afleidinkjes: weggetjes, òpgaand naar den dijk en onder het rijden net of ze opstegen, maar die stom heengerekt nà-bleven; leeg en zonder menschen - en torentjes, ver en blauw, komend en wèg-schuivend achter boomen. In de rijk-ruime heenglooiing van het schaduw-stemmige rust-groen der dijk-helling wierp de stil-dalende gloed-zon hel-geel-groene vakken hitte, die opkropen naar den rijweg en warm over de lijven schoven - van de heete zon de blind-slaande stralen rood-brandend dóórschietend tusschen het laag uitwelvend, ijl-puntende gebladert der boomen. En het werd een tijd zóó stil op den weg, zóó geluidloos zon-gekoesterd groen, zóó warm-goud-groen tegen lommer-koel; dat Fem als een stadmensch aan de natuur ging denken, als was het een begrepen-geworden klank in haar gemoedsleven. Ze voelde zich ver van haar straat waar de zon stoffig-heet scheen op grijze keien en neerbrandde op het scherm van haar etens-benauwde kamertje. Ze kreeg een begeeren naar het mensch-looze leven-buiten en dacht het als een loom-luie lust-genieting in een lauw zich-roeren van haar dommelend genots-leven. Ze voelde het rijtuig-binnen fluweelig-gestoofd en zij wiegelend bevangen in de warmte van Annes lichaamsvolte en Willems zacht ònder-geschoven voeten. En ze had in den feestdag willen blijven en zondagsch-aangekleed voort willen soezen; warm nestje-dichtbij met de andere twee, lui liefde-omgaan; onder het klok-klok der paarden hoofd heen-en-weer gedoezeld - hoogtijdend inzwelgend de slaapmakende genieting-rust.

Van den weg een wending, na de liggen-gelaten dijk - en als een langsche huizenrij het dorp, in den voort-boomenden schaduw een getreuzel van boeren: zwart-zondagsch in den lekkeren namiddag. En, òver de huizen, het kasteel - hoog en stemmig wit-gewit, zwart-groen zwijg-gesloten, lei-stil

àfgedakt, lijstloos-eenvoudig. Deftig was het groote huis in zijn geslotenheid; steen-stevig in den breed-veldenden, boom-doorzetten, wit kinder-overspeelden ommegang die werd uit den linkschen graszoom van den weg. En in Willems zien was het kasteel mooi, was het geslotene er-van als uit het verleê het geheimvolle, zooals gister van de uitspanning een-eind-verder het zand-bestrooide, dorperig-roodhouten door-tafelde voorhuis wapen-behangen belangrijk gevoeld, en dikbalkig eerwaardig-oud de tijd-bruine zoldering.

Maar nu met een schrik het te-gauwe rijden-gedaan vóór de open-geraamde, zomersch doorgang-poortende uitspanning naar den bloem-kleurend-zonnig gezienen achtertuin, wild doorspeeld van zweetende heeren en meisjes die vrouwen waren, jubelend de stemmen, en rokken geweldig slaande de lucht wèg, in strakke waaiingen om de gauwe voeten - in-eens het opene huis, de stoep vol van kijken en van den koetsier de àf-sprong. En onder het opgestaan in het stil-gehoudene rijtuig bij Fem het voelen als moest ze het éérst uitstappen van den heftig wat-willenden Willem. Hoofd-warm onder het kijken der menschen haar diepe neerglijden naar den helpenden jongen-omlaag; en met het lage, gelijkvloersche stilstands-besef in-haar van het opene huis, in de rokken het even-neerkomende treden van de gauwere Anna - dan de luid-vlugge, kiezel-knarsende sprong van Willem.

Aug. '90.

Zomer.

Van de over-en-weersche huize-hoogen naar de lagende straat-verte, de straat-engende verte, de snel-dalende toppenrijing stekend de lucht af; de heet-wiebelend gevoelde boven de pijn-trillende oogleden - en, onder het stil-vale pannenrood van tusschen-gévelende daken, de lange-gerekte, de één-woning-wordende, de één-straat-makende steil-opstaande twee: de hevig-uitbarstend naar-buiten levende huizen-vóór-

gezichten; de langs-geziene òpstrepend ongeverfd-kozijnende, de klein-bloem bezette-overal, de waschgoed-veel behangene, wuivend in rood en veel wit en vaal; de van mensch-hoofden hier-en-daar raam-uitlijvend-levende - en lager leeft er een voller leven, dat puilt naar buiten en àf-zakt van de trappen en wezen-vult met van-daag negocie-gedane mannen de stoepen en neersmijt tegen de muren de knapen; de vuile zich koesterende, de kaartend lui-neergesmakte knapen - en dat òpbukt uit de kelders, de rook-omzwalkt verf-loos deurpostende, naar de vóór-stoepende koopkarren en tafelende manden van de klanken-doorslagene, erge-vischlucht-doorzweefde, in de uitbroeiende hitte eeuwig vaal-kleurig zonnig-geziene straat. Uit de vol-geladene huizen open-lucht levend, de koop-koop roepende straat-langs overlévend, de karren omtreuzelende vrouwen; de eeuwig-gejakte, de leelijk-ongedane waarvan-de-mannen-drinken, de overal kinder-omsjouwde; de gore-gejakte, de donkere rokken - steeg-hoekend de zittende vrouwen met visch, de zittende zoogende moeders; de vanvoren heel-opene: de zwaar-geborste en bleek-blauw bedroefde; de slappe leege geborste.

En dwars òverstekend een meid die haar stout kind òpgrist aan een arm en het dan neerpatsen laat, de grond-zoekende strakke voetjes slaande de keien.

Aug. '90.

Doelleer. Door Dr. D.G. Jelgersma.

II.

Het eerste deel van Von Hartmann's Philosophie des Unbewussten, volgende op het inleidende hoofdstuk, dat ik in het vorige artikel besproken heb, bestaat uit twee afdeelingen. De eerste heeft tot titel '*Die Erscheinung des Unbewussten in der Leiblichkeit*', de tweede '*Das Unbewusste im menschlichen Geiste*'. In de eerste wil hij den invloed aanwijzen, dien *het Onbewuste* volgens zijne meening heeft op de lichamelijke, in de tweede dien, welken het heeft op de geestelijke verschijnselen. Over den aard van dien invloed hebben wij reeds in het vorige artikel gesproken. Zij dient bij de lichamelijke zoowel als bij de geestelijke verschijnselen tot bereiking van het doel, dat door *het Onbewuste* op onbewuste wijze voorgesteld en begeerd wordt.

Deze beide afdeelingen moeten dus de voorbeelden in massa bevatten, welke in staat zijn datgene te doen, waartoe de in mijn vorig artikel behandelde abstracte redeneering niet in staat was n.l. een tegenstander bekeeren tot het aannemen van een natuurdoel en dus voor dien tegenstander, en ook voor Eduard von Hartmann, zooals wij reeds opmerkten, het bewijs leveren van het bestaan van zulk een natuurdoel.

Laten wij zien of deze voorbeelden in massa lijden aan dezelfde fout, die wij bij de abstracte redeneering met de daarbij behoorende toelichtende voorbeelden hebben opgemerkt, het aannemen n.l. van een natuurdoel overal, waar de middelen van verklaring, waarover wij tot nu toe beschikken, te kort schieten.

Om dit aan te toonen is het vrij onverschillig welk van de achttien hoofdstukken, die deze voorbeelden in massa bevatten, wij kiezen. Ik neem dus op den gis af het zesde hoofdstuk der eerste afdeeling met den titel: '*Das Unbewusste in der Naturheilkraft*'.

Vooraf echter een algemeene opmerking in den vorm eener vraag. Waarom handelen deze achttien hoofdstukken uitsluitend over verschijnselen (stoffelijke en geestelijke) bij organische wezens? En waarom niet tevens eenige hoofdstukken gewijd aan de stoffelijke verschijnselen in de anorganische natuur? En aan de geestelijke verschijnselen daarin, zoo zij bestaan?

Ik waag het daarvoor onderstellenderwijze twee redenen te geven. Misschien is Von Hartmann zich daarvan niet duidelijk bewust geworden, maar misschien hebben zij toch meer tot deze uitsluiting der anorganische natuur bijgedragen dan hij zichzelf herinnert.

Ten eerste weten wij van de anorganische natuur iets meer dan van de organische en maken wij dus over den aard der werkingen daarin met meer waarschijnlijkheid onderstellingen dan over den aard der werkingen in de organische natuur. Bij de verklaring van hare verschijnselen wordt dus aan de phantasie minder speelruimte gelaten d.i. bestaat er minder gelegenheid om als toevlucht zijner onkunde doeloorzaken te onderstellen dan bij de verklaring der verschijnselen in de organische natuur. Hierop heb ik in mijn vorig artikel reeds met een enkel woord gewezen.

En ten tweede hebben de verschijnselen in de anorganische natuur zooveel minder overeenkomst met de bewuste handelingen van menschen, dat het veel moeielijker is daarvan naar analogie met deze laatste een doel aan te wijzen.

Bewuste daden van menschen hebben voor een zeer groot gedeelte instandhouding, voortplanting en vermeerdering van leven tot *doel*, en de onbewuste verrichtingen in den mensch zoowel als in alle andere organische wezens hebben voor een zoo groot gedeelte ditzelfde *gevolg*, dat het zeer voor de hand ligt naar analogie met bewuste daden dit *gevolg doel* te noemen. In de anorganische natuur evenwel ontbreekt deze analogie. Hoe dus daarin te doen? Te zeggen, dat haar doel is het organische leven mogelijk te maken, onderstelt dit organische leven als einddoel of een einddoel, dat alleen door organisch leven bereikt kan worden. En dit vereischt toch zeker vooraf een klein betoog.

Het is daarom zeer verklaarbaar, dat Eduard von Hartmann en alle teleologen met hem zich voor hun meening bij voorkeur op de organische natuur beroepen en eerst als ze gelooven daarin een doel te hebben aangewezen, een stap verder gaan en ook de anorganische natuur verklaren voor een middel tot bereiking van dit doel.

De *Naturheilkraft* dus, hetzij men dit vertalen moet door natuurlijke geneeskracht, hetzij door geneeskracht der Natuur (het laatste misschien meer in overeenstemming met de bedoeling van von Hartmann) is een middel, dat het Onbewuste gebruikt tot instandhouding van het leven. Haar *doel* is zoo volledig mogelijke instandhouding van het leven. Dit ligt in het bovenstaande reeds opgesloten.

Wij zouden zien of dit uit de gevallen, die von Hartmann vermeldt, kan worden afgeleid.

'Bij een hydra[1)] groeit ieder deel van het lichaam weer aan, zoodat uit ieder stuk een nieuw dier ontstaat, hetzij men haar dwars of in de lengte doorsnijdt of ook in meerdere strooken verdeelt. Bij een planaria wordt ieder deel, ook als het slechts 1/10-1/8 van het geheele dier is, tot een nieuw dier. Bij anneliden heeft de regeneratie slechts plaats na dwarsdeelingen; kop of staart groeien altijd weer aan; bij sommige soorten kan men het dier in meerdere stukken

1) Philosophie des Unbewussten, pag. 124

snijden en wordt ieder daarvan weer een volkomen exemplaar van zijn soort. Als bij oneindig veel mogelijke wijzen van doorsnijden, het afgesneden deel telkens een exemplaar voortbrengt, dat de typische idee der soort uitdrukt, schijnt het *duidelijk genoeg*, dat niet de doode causaliteit deze werking hebben kan, maar dat deze typische idee in ieder stuk van het dier voorhanden moet zijn. Een idee kan echter slechts voorhanden zijn òf realiter als verwerkelijkte idee of idealiter voor zooverre zij voorgesteld wordt en in en door de voorstellingsdaad; ieder stuk van het dier *moet* dus de onbewuste voorstelling van de soorttype hebben, volgens welke het de regeneratie onderneemt, even als de bij vóór den bouw harer eerste cel en zonder ooit een cel gezien te hebben, de onbewuste voorstelling van de zeszijdige cel met hoeken, die op een halve minuut na onderling gelijk zijn[1)], in zich heeft, of zooals iedere vogel zich de bij zijn soortidee behoorende vorm van nest of van zingen onbewust *moet* voorstellen, nog voor hij die bij anderen of bij zich zelf heeft waargenomen.'

Genoeg om een voorstelling te verkrijgen van von Hartmann's redeneerwijze en van de bewijskracht, die men aan zijne voorbeelden in massa moet toekennen. Hoe het mogelijk is te meenen, dat dergelijke feiten, die wij zeer zeker niet voldoende kunnen verklaren, een argument zijn voor de doelleer, dat zij iets bewijzen voor het bestaan van een doel der Natuur of van Het Onbewuste, als men niet vooraf van het bestaan van zulk een doel overtuigd is, zal velen met mij zeker raadselachtig voorkomen. De geheele redeneering,

1) Er staat: der sechsseitigen Zelle bis auf die halbe Winkelminute genau; hetgeen, als ik mij niet zeer bedrieg, onzin is. Als de bij een onbewuste voorstelling heeft van de cel, die zij gaat bouwen, beantwoordt die voorstelling natuurlijk *precies* aan de cel, die zij werkelijk bouwt. Von Hartmann wil dan ook geheel iets anders zeggen, nl. dat de hoeken van het grondvlak der cel, welke de bij bouwt, niet meer dan een halve minuut van die van een regelmatigen zeshoek verschillen. Men is bij het vertalen van passages uit von Hartmanns geschriften telkens genoodzaakt vrij te vertalen om ten minste de grofste stijlfouten te verbeteren.

als men het zoo noemen mag, over de idee, die realiter of idealiter bestaat, is dan ook in werkelijkheid niets anders dan het vooraf aannemen eener doeloorzaak.

Er komt in dit geval nog iets bij. Wanneer een enkele niet gedifferentieerde voortplantingscel de eigenschap heeft een geheel organisme voort te brengen, kan het ons niet verwonderen, dat groepen cellen van een organisme, welks cellen weinig gedifferentieerd zijn, die zelfde eigenschap bezitten. Daarom kan men al deze feiten terugbrengen tot het groote wonder der voortplanting en zeggen, dat alle bewijskracht voor het bestaan van een natuurdoel, die men in deze feiten meent te vinden, reeds in het enkele feit der voortplanting gevonden wordt. Waaruit zou volgen, dat de bewijskracht niet gezocht moet worden in de massa der voorbeelden.

En dat we ook hier met niets anders te doen hebben dan met een beroep op onze onwetendheid, blijkt reeds eenige regels verder. Daar lezen wij nl.:

'Wanneer men echter ziet, hoe van twee gelijke doorsneden uit (er wordt gesproken over anneliden), waartusschen verscheidene andere ringen liggen, aan de eene zijde de kop gevormd wordt met zijn bijzondere organen, aan de andere zijde de staart met de hare en wel met organen, die in het stuk der romp, van waar de vorming uitgaat, geen analogon hebben, dan wordt het aannemen van een doode causaliteit, van een stoffelijk mechanisme zonder ideëel bestanddeel *zu einer baaren Unmöglichkeit*' d.i. ik, von Hartmann, zie de mogelijkheid daarvan niet in en daarom heb ik te doen met een opzettelijke werkzaamheid der natuur, die daarmede een bepaald doel wil bereiken.

En dat het bestaan van zulk een natuurdoel vooraf bij hem vaststaat; ook dit blijkt bovendien nog uit zijn geheele wijze van redeneeren. Een enkel voorbeeld slechts:

Hij maakt de opmerking, dat de natuurlijke geneeskracht bij de hoogere dieren meer en meer afneemt en haar laagsten trap bereikt bij de menschen.

'De redenen', zoo zegt hij[1)], 'van de beperking der geneeskracht bij de hoogere dierklassen zijn deels inwendige deels uitwendige. De innerlijkste en diepste grond is deze, dat de organiseerende kracht zich meer en meer afwendt van de buitenwerken[2)] en hare geheele energie richt op het laatste doel van alle organisatie, het orgaan van het bewustzijn, om dit tot steeds hoogere volmaaktheid te doen stijgen.'

Men ziet, dat von Hartmann zeker van zijn zaak is.

'De uitwendige gronden zijn deze, dat de organen der hoogere dierklassen steviger gebouwd zijn en ook door de levenswijze van deze wezens veel minder gevaar loopen af te breken en verminkt te worden, maar gewoonlijk hoog stens bloot staan aan wonden en kwetsuren, voor wier meerderheid de geneeskracht voldoende is.'

En zoo gaat de heer von Hartmann voort met overal, waar een verklaring verlangd wordt, zonder eenigen schijn van bewijs doeleinden van de Natuur of van Het Onbewuste te poneeren, alsof hij er alles van wist.

Genoeg, hoop ik om duidelijk te maken, dat von Hartmann bij zijn voorbeelden in massa getrouw blijft aan het systeem der in mijn vorig artikel besproken zoogenaamde abstracte redeneering om overal, waar wij de oorzaken van een feit niet kennen, deze onkunde te beschouwen als een bewijs voor het bestaan eener doeloorzaak, en zelfs waar een begin van verklaring gegeven is, deze ter wille zijner vooraf aangenomene doeloorzaak te verwaarloozen.

Het is dan ook inderdaad onnoodig nog meer van deze voorbeelden uit de Philosophie des Unbewussten aan te halen. Om echter te laten zien, hoe groote vrijheid von Hartmann bij het onderstellen van doeloorzaken aan zijne phantasie laat, zoodat de door hem onderstelde doeleinden van Het Onbewuste zelfs niet bestand zijn tegen de meest oppervlakkige

1) t.a.p. pag. 127.
2) Men begrijpt, hoop ik, dat dit militaire beeldspraak is van von Hartmann en niet van mij.

controle door de werkelijkheid, wil ik nog één voorbeeld vermelden.

Het wordt gevonden in het tweede hoofdstuk der tweede afdeeling van deel I der Philosophie des Unbewussten[1)], dat tot titel heeft: het onbewuste in de liefde tusschen de geslachten.

Het doel dezer liefde is volgens von Hartmann de voortbrenging van een individu, dat de idee der soort zoo volkomen mogelijk vertegenwoordigt, van een zoo normaal mogelijk individu.

Nu weet men b.v. dat phtisische individuen dikwijls zeer groote aantrekkelijkheid voor het andere geslacht bezitten en dat uit een huwelijk met zulk een individu dikwijls een groot aantal kinderen geboren wordt, die allen of bijna allen een groote voorbeschiktheid voor tering hebben, als men ten minste niet mag aannemen, dat phtisis als zoodanig erfelijk is. Het schijnt mij daarom zeer gewaagd te beweren, dat een gezond individu in zulk een huwelijk meer normale d.i. gezonder kinderen zou voortbrengen, dan wanneer het een huwelijk had aangegaan met een ander gezond persoon, waarvoor het geen of minder liefde gevoelde.

Men zal mij misschien na al het gezegde willen toegeven, dat de argumenten van von Hartmann onvoldoende zijn; dat noch zijn abstracte redeneering, noch zijn voorbeelden in massa, in staat zijn een tegenstander der doelleer tot het geloof aan doeloorzaken te bekeeren en dus ook niet in staat *behoorden* te zijn von Hartmann zelf daarvan te overtuigen. Ja zelfs zal men mij misschien toestemmen, dat het niet waarschijnlijk is, dat deze op de door hem zelf beschreven wijze tot die overtuiging gekomen is.

Maar men zal tevens de opmerking maken, dat het niet bestaan van doeloorzaken daardoor geenszins bewezen wordt.

Deze opmerking is volkomen juist.

Trouwens in dergelijke zaken is er nooit sprake van bewijzen, maar altijd van meer of minder waarschijnlijk maken.

1) Pag. 206.

Laten wij daarom de zaak nog eenigszins nader beschouwen.

In het vorig artikel hebben wij gezien, dat het doelbegrip al zijn recht van bestaan ontleent aan de juistheid der onderstelde analogie tusschen bewuste menschelijke daden en gebeurtenissen buiten de menschen.

Nu is het zeker mogelijk, dat men bij die gebeurtenissen geen bewustheid kan constateeren, maar dat overigens de analogie zoo treffend is, dat men wel *moet* aannemen, dat de gebeurtenissen evenzeer als de daden bedoeld zijn. Dan echter is het, zooals wij reeds met een enkel woord opmerkten, niet geoorloofd, die analogie op een willekeurig punt te doen ophouden. Men moet ze dan uitstrekken tot alle belangrijke kenmerken, tot het *bewust* zijn dus even goed of nog eerder dan tot het *bedoeld* zijn. Het eerste van deze twee wordt dan even als het laatste een conclusie en geen waarneming.

Welke zijn nu de eischen, die men aan zulk een waarschijnlijkheidsbetoog naar analogie mag stellen?

In de eerste plaats deze, dat de overeenkomst tusschen bewuste menschelijke daden met een doel en gebeurtenissen buiten den mensch of onbewuste verrichtingen in den mensch en in andere organische wezens onwederlegbaar wordt aangetoond ten opzichte der allerbelangrijkste kenmerken.

Als wij nu van het *bewust* en *bedoeld* zijn afzien, dan is zeker het belangrijkste, zoo niet het eenige nog overblijvende kenmerk van bewuste doelbeoogende daden van menschen *dit*, dat ze overdacht zijn en zich daardoor regelen naar de omstandigheden en bij iedere verandering daarvan onmiddellijk of spoedig mede veranderen om de bereiking van het beoogde doel te verzekeren. Dit kenmerk dus zal de aanhanger der doelleer in ieder geval moeten aantoonen èn bij gebeurtenissen buiten den mensch èn bij onbewuste organische verrichtingen in den mensch en in andere organische wezens. Laten wij hier op het voorbeeld van Von Hartmann alleen spreken van die onbewuste organische verrichtingen.

Om echter daarbij dit kenmerk aan te toonen verkeert de teleoloog in een zeer ongunstige positie, omdat op hem de

taak rust een positief bewijs te leveren. Ik wil niet zeggen, dat hij daartoe al die verrichtingen één voor één zal moeten nagaan. Maar dat hij zich overwonnen zal moeten verklaren wanneer het zijn tegenstander gelukt één geval aan te wijzen, waarin een organische verrichting in weerwil van alle verandering der omstandigheden dezelfde blijft, zoodat daardoor het doel der bewuste en het onderstelde doel der onbewuste daden van een organisme n.l. het zoo volkomen mogelijk bewaren van het leven, niet wordt bereikt; of nog erger: wanneer het dien tegenstander gelukt één geval aan te wijzen waarin dit onveranderd blijven een gevolg heeft, dat het tegengestelde is van dit doel. En deze gevallen behoeft men niet één voor één met moeite te zoeken; ze zijn in tegendeel zeer talrijk; bijna zou men zeggen meer regel dan uitzondering.

Laat ik er enkele opnoemen.

Als een vliegje of een ander diertje zich bevindt op de een of andere plaats mijner huid, zal ik op den daardoor ondervonden prikkel reflectorisch reageeren door mijn hand naar die plaats te brengen en het diertje te verjagen of te vangen. Als er een stofje in mijn oog is gekomen zal ik even reflectorisch met mijn vinger in dat oog wrijven tot het stofje er uit is.

Als doel der natuur of van het Onbewuste aangenomen een zoo groot mogelijke hoeveelheid leven, zijn beide handelingen doelmatig. Immers, zij verwijderen oorzaken van last of pijn, d.i. van vermindering van leven. En de analogie met bewuste doelbeoogende daden van menschen is volkomen.

Maar nu veranderen de omstandigheden.

De prikkel op de huid wordt niet veroorzaakt door een of ander diertje, maar een dergelijke prikkel is het gevolg eener huidziekte. Even reflectorisch zal ik mijn hand naar de zieke plaats brengen en door wrijven de ziekte erger maken. Het zal mij vrij groote bewuste inspanning kosten om mij daarvan te onthouden.

En de prikkel in mijn oog is geen gevolg van een stofje, maar van granuleuze oogontsteking. Ook nu blijft de reactie van mijn organisme op dezen soortgelijken prikkel dezelfde en zal ik reflectorisch met den vinger in mijn oog wrijvende,

de ziekte verergeren, indien ik niet door bewuste inspanning dat wrijven verhinder.

Men ziet, dat alle analogie met bewuste doelbeoogende daden verdwijnt. Terwijl deze zich schikken naar de omstandigheden en daardoor bij veranderde omstandigheden doelmatig blijven, blijven de doelmatige[1)] reflexen, die ik noemde, onveranderd bij veranderde omstandigheden en houden daardoor op doelmatig te zijn, ja worden zelfs zeer ondoelmatig. Hoe men dan nog naar analogie van bewuste daden aan deze reflexen een doel kan toeschrijven, terwijl zij niet alleen het allervoornaamste kenmerk van deze nl. het *bewust* zijn missen, maar ook het in belangrijkheid daarop volgende kenmerk het *overdacht* zijn, het zich schikken naar veranderde omstandigheden, is mij volkomen onverklaarbaar.

Het is niet moeielijk deze voorbeelden met vele te vermeerderen. Juist het hoofdstuk over de natuurlijke geneeskracht, waaruit ik boven iets heb aangehaald, gaf von Hartmann gelegenheid er een aantal op te noemen. Ik wil er enkele vermelden.

Bij iedere ontwrichting contraheeren zich de spieren, die met het gewricht in verbinding staan. Daardoor wordt de bewuste werkzaamheid van den chirurg, die arm of been weer in het lid wil brengen, zeer verzwaard, tenzij de bewuste verrichtingen van den patient voldoende ontwikkeld zijn om deze spiercontractie op te heffen.

Bij een beenbreuk trekken de spieren insgelijks samen. Dikwijls zal daarvan het gevolg zijn, dat een der scherpe uiteinden van het gebroken been de spieren wondt. Hierdoor ontstaat grootere contractie, meerdere verwonding der spieren en grootere moeielijkheid voor den chirurg om het gebroken been weder in de goede positie te brengen.

Iedere gewonde of doorgesneden spier trekt zich samen en

1) Ik zal dit woord verder voor het gemak en in overeenstemming met het spraakgebruik bezigen in den zin van: strekkende tot het doel, dat een individu met zijn bewuste daden beoogt nl. behoud en vermeerdering of veraangenaming van het leven.

verzwaart daardoor de genezing. Dikwijls ontstaan daardoor duurzame misvormingen, als niet bewuste werkzaamheid van den chirurg deze spiercontractie door mechanische middelen wegneemt.

Toch is ongetwijfeld in de groote meerderheid der gevallen de eigenschap van spierweefsel om zich op iederen prikkel te contraheeren nuttig voor het organisme.

Wanneer bij typhus ten gevolge van darmzweren de darm geperforeerd is, ontstaat er om de doorbraakopening een beperkte peritonitis. Genezing hiervan zou niet onmogelijk zijn, indien de peritonitis den darm niet prikkelde tot sterke bewegingen. Daardoor wordt de infectie over het geheele peritoneum verspreid, er ontstaat algemeene peritonitis en de dood is het onvermijdelijke gevolg. Hierom tracht een geneesheer in een dergelijk geval door het toedienen van opium de darmbewegingen te verhinderen en zoo de genezing mogelijk te maken.

Toch zal niemand ontkennen, dat de eigenschap der darmen om op een prikkel te antwoorden met contractie en beweging in het algemeen nuttig is voor het organisme.

Mij dunkt, dat dergelijke voorbeelden, die men met een Baconisch woord instantiae crucis zou kunnen noemen, ieder moesten terughouden van de bewering, dat *de Natuur* of *Het Onbewuste* met de onbewuste organische verrichtingen een doel beoogt; terughouden *zelfs* wanneer er nooit een geheel of gedeeltelijk geslaagde poging gedaan was om de ontwijfelbare gedeeltelijke doelmatigheid van vele dezer verrichtingen te verklaren.

Nu echter Darwin en zijne volgelingen deze poging inderdaad gedaan hebben en daarin ten minste voor een gedeelte werkelijk zijn geslaagd, wordt de positie van den teleoloog volkomen onhoudbaar, te meer nog omdat juist het Darwinisme in staat is van gevallen als de boven vermelde, die zoo sterk tegen de teleologie pleiten, een zeer bevredigende verklaring te geven.

Immers wanneer de voor het organisme nuttige eigenschappen, op toevallige wijze d.i. door onbekende oorzaken

ontstaan, bevestigd en langzamerhand algemeen geworden zijn door erfelijkheid, omdat de individuen, die deze eigenschappen misten, in den strijd om het bestaan omkwamen of geen gelegenheid hadden nakomelingen voort te brengen, dan is het zeer begrijpelijk, dat ieder orgaan en ieder weefsel eigenschappen bezit, die het geschikt maken voor gewone, maar ongeschikt voor buitengewone omstandigheden, dat het m.a.w. *doelmatig* reageert op de prikkels, die het gewoon is te ondervinden, maar *ondoelmatig* op de prikkels, die het niet gewoon is.

Hoe dikwijls een voldoend belangrijke prikkel moet ondervonden zijn om gewoon te heeten en dus een doelmatige reactie te voorschijn te roepen blijft daarbij een onbesliste vraag.

Het is daarom niet te verwonderen, dat de teleologen zich ter verdediging hunner leer in de eerste plaats richten tegen het Darwinisme. Vergetende dat op hem, die iets positiefs beweert, ook den last rust een positief bewijs, ten minste een positief bewijs van de waarschijnlijkheid zijner bewering, te leveren, geven zij zich over aan de illusie, dat zij hun eigen leer waarschijnlijk maken door weerlegging van of door aantooning van onjuistheden en onvolledigheden in het Darwinisme. Dat zij door het laatste niets winnen, wanneer de hoofdgedachte van het Darwinisme, de transformatieleer, onaangetast blijft, begrijpt men gemakkelijk. Vele overtuigde aanhangers dezer leer zullen die onjuistheden en groote onvolledigheden gaarne toegeven, al zullen zij misschien met mij van oordeel zijn, dat de poging tot wijziging van Darwin's hypothese, die tegenwoordig in Duitschland door Weismann c.s. gedaan wordt, den verkeerden kant uitgaat,

En dat ook het eerste n.l. een volkomen weerlegging van het Darwinisme hun niet kan baten, zagen wij reeds boven. Hun leer houdt daardoor niet op onwaarschijnlijk te zijn. Wel kan men toegeven, dat zij iets minder onwaarschijnlijk wordt, in zoo verre als de onmogelijkheid eener verklaring van het in vele gevallen doelmatige der onbewuste organische verrichtingen m.a.w. onze volslagen onkunde omtrent de

oorzaken daarvan, al toont zij niet, zooals Von Hartmann meent, de *waarschijnlijkheid* van een doeloorzaak aan, toch de *mogelijkheid* daarvan laat bestaan.

Het is daarom niet zonder eenig belang na te gaan met welke argumenten de teleologen het Darwinisme bestrijden en bij Von Hartmann van des te meer belang, omdat de boeken, waarin hij het doet zich gunstig onderscheiden van de Philosophie des Unbewussten. Ik heb het oog op 'Wahrheit und Irrthum im Darwinismus' en op 'Das Unbewusste vom Standpunkt der Physiologie und Descendenztheorie' of liever op de aanteekeningen, die aan de tweede uitgave van laatstgenoemd werk zijn toegevoegd. Want dit werk zelf verscheen oorspronkelijk als een natuurwetenschappelijke kritiek op de Philosophie des Unbewussten.

Het schijnt, dat men er bij die gelegenheid in Duitschland vrij algemeen is ingeloopen, hoewel dit mij, toen ik de ware toedracht der zaak kennende het werk las, nogal onbegrijpelijk voorkwam. Misschien echter moet men dit bij mij aan het bezit dier kennis toeschrijven, misschien echter ook aan nationale eigenaardigheden der Duitsche natuuronderzoekers van denzelfden aard als die, welke in de Duitsche wijsbegeerte hun uitdrukking vinden. Hoe dit ook zijn moge, het komt mij voor, dat de schrijver in zijn concessies aan den philosoof van het Onbewuste veel verder gaat dan eenig natuuronderzoeker ooit gedaan zou hebben en dat men dus wel kon vermoeden niet met een bestrijder, maar met een verdediger der Philosophie des Unbewussten te doen te hebben.

De tweede uitgave van genoemde kritiek verscheen onder den naam van Eduard von Hartmann en was voorzien van aanteekeningen, waarin deze zijn eigen argumenten tegen de Philosophie des Unbewusten weerlegde.

Hiermede winnen wij in ieder geval dit, dat wij nu weten, hoe Von Hartmann zich de natuurwetenschappelijke beschouwingswijze, welke hij bestrijdt, voorstelt en dat wij in de aanteekeningen zijne argumenten daartegen in korteren vorm vinden dan die, waarin hij gewoon is ze te geven.

In weerwil van dien korteren vorm echter zal ik mij tot

enkele dier argumenten moeten bepalen, omdat het onmogelijk is in een gedeelte van een tijdschrift-artikel den inhoud van een boek van vierhonderd groote bladzijden volledig te bespreken. Ik hoop echter in staat te zijn de belangrijkste uit te kiezen.

Het meest eigenaardige van von Hartmann's bestrijding van het Darwinisme is, dat hij de meeste resultaten daarvan aanvaardt, den grooten invloed van natuurkeus en sexueele keus erkent en de erfelijkheid als behoudend beginsel laat gelden. Maar, zegt hij, het Darwinisme is niet in staat noch om het ontstaan van levende wezens uit levenlooze stof te verklaren, noch om een verklaring te geven van het ontstaan van de anatomische verschillen, waardoor de eene soort zich van de andere onderscheidt; van het ontstaan dus der eene soort uit de andere en van de doelmatigheid harer organisatie voor het leven. Voor beide is een onmiddelijk ingrijpen van Het Onbewuste noodig, dat zich het ontstaan en de ontwikkeling van het organische leven ten doel stelt.

Dit zijn, zoo ik mij niet bedrieg, zijn hoofdargumenten.

Boven zagen wij reeds, dat zij juist zijnde niet voldoende zouden wezen om ons de doelleer te doen aannemen. Toch wil ik ze zoo kort mogelijk bespreken, omdat ze naar mijne meening niet juist zijn.

Tegen het eerste argumenteert hij in bovengenoemde kritiek op de volgende wijze:[1] ‘De Phil. d. Unb. zegt op pag. 558: Het is waarschijnlijk dat voor het ontstaan der eerste organismen reeds organische verbindingen van lageren graad aanwezig waren, die zich gevormd hadden onder den invloed eener vochtige koolzuur-rijke atmosfeer en van dien der groote warmte, van het licht en van sterke electrische invloeden’. Neemt men deze onderstellingen aan en bedenkt men daarbij, dat deze voor generatio spontanea gunstige voorwaarden, als ze in vroegere geologische perioden eenmaal gevonden werden, ook gedurende aanzienlijke geologische tijdruimten hebben voort-

1 Pag. 38.

bestaan, dan moet men werkelijk de gevolgtrekking maken, dat in den loop der tijden en onder de wisseling der omstandigheden deze organische stoffen tallooze verbindingen met elkander aangingen. Verreweg het grootste deel dezer verbindingen moest anorganisch van vorm blijven, omdat het niet de scheikundige samenstelling en de natuurkundige eigenschappen kreeg, die voor een organischen vorm noodig zijn. Een veel kleiner gedeelte dezer verbindingen van organische stof kon misschien tijdelijk den organischen vorm naderen *of ook werkelijk dezen krijgen* zonder de noodige eigenschappen te bezitten om hem langeren tijd te behouden. Een derde nog kleiner gedeelte was misschien in staat bij de wisseling der stof dezen vorm voor zich zelf te behouden gedurende ongeveer zoo langen tijd als nog tegenwoordig de levensduur der eenvoudigste protisten is, maar miste die eigenschappen, welke ook na den natuurlijken dood van het individu de soort in stand houden door deeling en voort-planting. Een vierde gedeelte bezat misschien de noodige eigenschappen tot instandhouding van individu en soort, maar miste de eigenaardige neiging om te veranderen of in die richting te veranderen, die alleen kon leiden tot het ontstaan van hoogere vormen. Een vijfde gedeelte eindelijk bezat bij de overige ook deze laatste eigenschap'.

Dit *of ook werkelijk kon krijgen*, zegt hij in een aanteekening[1)] op deze plaats, is een petitio principii, want het onderscheid tusschen een dood klompje eiwit en een levende monere is een onderscheid in soort, dat nooit *kan* ontstaan zijn door een optelling van minimale verschillen.

Het is zeer de vraag, wie hier een petitio principii begaat; de Darwinist, die het ontstaan van levende moneren uit niet-levende organische stof waarschijnlijk tracht te maken door er op te wijzen, dat daartusschen nog tallooze overgangen mogelijk en onder gunstige omstandigheden waarschijnlijk zijn, of von Hartmann, die de mogelijkheid van dit ontstaan zonder meer eenvoudig ontkent en zoo ver gaat van uit deze be-

1) Pag. 287.

weerde onmogelijkheid af te leiden, dat dus Het Onbewuste bij het ontstaan van levende moneren onmiddelijk in den loop der gebeurtenissen heeft moeten ingrijpen. Het Darwinisme tracht aan te toonen, dat er tusschen beslist verschillende vormen van organisch leven een groot aantal overgangsvormen bestaan en dat er een nog oneindig veel grooter aantal overgangsvormen zijn te gronde gegaan, zoodat men de werkelijk bestaande groote verschillen tusschen onderscheidene vormen kan terugbrengen tot een som van verschillen ieder op zich zelf niet grooter dan die, welke mij nog dagelijks spontaan d.i. onder den invloed der uitwendige omstandigheden en der omstandigheden in het organisme, zien ontstaan. Tevens ziet het, afdalende tot de vormen, die wij de laagste noemen, het leven voortdurend minder worden, en erkennende, dat wij van deze laagste vormen van leven nog zeer weinig weten, zoodat wij er zelfs nog niet eens een doelmatige verdeeling van kunnen maken, meent het toch daaruit met eenige waarschijnlijkheid te mogen concludeeren, dat de levenlooze organische stof en de eenvoudigste levende wezens, die wij kennen, door evenveel overgangsvormen aan elkander verbonden zijn of geweest zijn, als twee soorten van levende wezens, waartusschen een groot verschil bestaat. Het meent dit met des te meer reden te doen, naarmate het grooter waarschijnlijkheid toekent aan de ook door von Hartmann aangenomen hypothese, dat onze aarde vroeger in een toestand heeft verkeerd, waarin zelfs het bestaan van levenlooze organische stof onmogelijk was.

Wanneer er nu iemand komt en zegt, dat dit een petitio principii is, omdat de overgang van het levenlooze tot het levende een *μετ□βασις ε□ς □λλο γ□νος* (een overgang tot een andere soort) is, dan antwoordt het, dat dit een petitio principii is van dezelfde soort als de overgang van warmte in electriciteit of in mechanisch arbeidsvermogen voor onze voorvaderen zou geweest zijn. Dat de geheele transformatieleer berust op het aantoonen en bij gevolg aannemen van het onmerkbaar overgaan der eene soort in de andere en dat dus niet hij een petitio principii begaat, die ook in dit

geval dezen overgang aanneemt, welke door vele omstandigheden waarschijnlijk wordt gemaakt, maar hij, die haar a priori voor onmogelijk verklaart en die bij zijn verklaring tot verberging zijner onwetendheid zijn toevlucht neemt tot een oorzaak, waarvan hij niets weet en wier werking hij nergens heeft kunnen constateeren.

Wij komen zoo van zelf tot het tweede argument van von Hartmann; tot zijn bewering nl. dat het Darwinisme buiten staat is het ontstaan der eene soort uit de andere en de betrekkelijke doelmatigheid der bestaande soorten d.i. hun eigenschap om te blijven bestaan te verklaren.

Het meent dit te kunnen doen, zegt hij, door den strijd om het bestaan, door de natuurkeus. Wat deze echter leert, is niet meer dan een tautologie en daardoor de ontwikkeling te willen verklaren is niets anders dan het verwisselen van negatieve voorwaarde met werkende oorzaak. Hij komt in bovengenoemd boek telkens op dit argument terug en hecht er dus blijkbaar groot gewicht aan. In de aanmerkingen bij de tweede uitgave[1] formuleert hij het aldus:

'De theorie der natuurkeus leert slechts:

1e. wat niet kan blijven bestaan, zal te gronde gaan,

2e. wat kan blijven bestaan, zal blijven bestaan,

3e. blijven bestaan kan slechts, wat in evenwicht is met zijn omgeving.

'Slechts als men de voorwaarde: indien het eenmaal ontstaan is, en daarmede de positieve oorzaken van dit ontstaan buiten beschouwing laat, kan men de verwarring begaan om de negatieve voorwaarde van het kunnen blijven bestaan voor de werkende oorzaak van het ontstaan uit te geven.'

Toen hij de eerste uitgave dezer kritiek van zijn eigen werk schreef, scheen hij beter op de hoogte te zijn van de bedoelingen van het Darwinisme, want daarin[2] lezen wij:

'Eindelijk wordt dit bovennatuurlijke ingrijpen tot een minimum teruggebracht door de onderstelling, dat de overgangen van de eene soort tot de andere bestaan in een

1) Pag. 292.
2) Pag. 32.

optelling van toevallige individueele afwijkingen, tot wier bevestiging in de meeste gevallen de natuurkeus voldoende is.'

Dit echter daargelaten.

Het zou wezenlijk allerzonderlingst zijn, als het Darwinisme den *strijd om het bestaan* voor *een oorzaak van ontstaan* wilde laten doorgaan.

Maar zelfs het minst ruime Darwinisme, dat van Weismann c.s., beschouwt als oorzaak van het ontstaan van veranderingen spontane variatie der kiem en het ruimere bovendien oefening en den directen invloed der uitwendige omstandigheden. De strijd om het bestaan is slechts de oorzaak van het te gronde gaan van het minder doelmatige en dus in het Darwinisme even negatief als bij von Hartmann. Zóó echter negatief, dat het de betrekkelijke doelmatigheid van alle bestaande organismen d.i. het feit, dat zij bij voortduring kunnen blijven bestaan, voldoende verklaart, veel beter in ieder geval dan de doelleer, die ons een absolute doelmatigheid zou doen verwachten.

Het Darwinisme rust dus op twee onderstellingen nl. op het voorkomen van veranderingen der kiem, hetzij dat dit zoogenaamde spontane veranderingen zijn, zooals Weismann wil, het zij dat dit veranderingen zijn, die men moet beschouwen als een weerslag op veranderingen in het organisme; en op de erfelijkheid als conservatief beginsel.

Het moet zich ongetwijfeld tot taak stellen en het heeft zich tot taak gesteld deze onderstellingen nader te verklaren d.i. ze tot meer eenvoudige onderstellingen terug te brengen.

Dat het die taak reeds naar wensch vervuld heeft, zou ik niet gaarne beweren. Maar dat een Darwinist, zooals von Hartmann in de aanmerkingen op de tweede uitgave van bovengenoemd boek zegt[1)], de positieve oorzaak van verandering en overerving bij organische wezens, 'slechts dan voor een mechanische kan houden, als hij geheel wil afzien van de kennis van oorzaken en in plaats van oorzakelijkheid het begrip toeval wil zetten, hetgeen hetzelfde beteekent

1) Pag. 283.

als het opgeven van een natuurwetenschappelijke verklaring, philosophisch niet verdedigd kan worden en strijdt met de feiten'; dit meen ik zeer beslist te kunnen tegenspreken.

Wat de erfelijkheid betreft; wanneer men aan de tautologie van Weismann, dat het kiemplasma onsterfelijk is, ik zeg niet evenveel, maar slechts gedeeltelijk zooveel waarde moet toekennen als aan Darwin's tautologie van den strijd om het bestaan; wanneer wij dus moeten aannemen, dat het kiemplasma, waaruit de kinderen kinderen zullen voortbrengen in rechte lijn (d.i. door celdeeling alleen) afstamt van het kiemplasma, waaruit zij zelf zijn voortgekomen, dit in rechte lijn van dat, waaruit hun ouders zijn ontstaan enz.; dan is de erfelijkheid teruggebracht tot de eigenschap der levende cel om voedsel te assimileeren en zich in twee of meer gelijksoortige cellen te verdeelen, terwijl het raadsel, hoe uit een bevruchte eicel een volledig organisme kan voortkomen een even groot raadsel blijft als het vroeger was en als het is volgens het systeem van von Hartmann. Dit is geen volledige verklaring, ik geef het gaarne toe, maar het is een begin van een verklaring, terwijl het aannemen van een direct ingrijpen van het doelbeoogende Onbewuste ons niet alleen volkomen laat, waar wij waren, maar ook in plaats van het eene raadsel een nog veel grooter raadsel stelt.

Wat verder het voorkomen van veranderingen der kiem betreft; het Darwinisme meent, zooals ik boven reeds zeide, alle verschillen tusschen de onderscheidene soorten door het aanwijzen en naar analogie onderstellen van een bijna oneindig aantal overgangsvormen te kunnen terugbrengen tot verschillen niet grooter dan die, welke wij dagelijks zien, dat tusschen individuen van dezelfde soort bestaan en ontstaan. En nu moge het dit doel nog lang niet hebben bereikt, het is in ieder geval daarheen op weg; en het moge waar zijn, dat ook na de bereiking van dit doel een verklaring van deze dagelijks voorkomende en ons daarom zoo natuurlijk toeschijnende verschillen en veranderingen noodig blijft, die bereiking is toch ongetwijfeld een stap in de goede

richting. En het bezwaar, dat men zoodoende toeval stelt in de plaats van oorzaak geldt alleen tegen de theorie van Weismann en zijne aanhangers, die aan werkelijk spontane d.i. door niets veroorzaakte verandering der kiem schijnen te denken en daarom ook de erfelijkheid van gedurende het leven verkregen eigenschappen bestrijden. Het geldt niet tegen hen, die deze erfelijkheid verdedigen en die daarom de verandering der kiemen, waaruit de verschillende individuen als reeds van hun geboorte af verschillend voortkomen, willen beschouwen als een weerslag op de veranderingen, die het ouderlijk organisme gedurende zijn leven ondergaat. En tot deze laatsten behoort Darwin zelf, wanneer men wil afgaan niet op zijn dikwijls aarzelende uitspraken, maar op de strekking zijner veel bestredene en vrij phantastische theorie der pangenesis.

Wij kunnen dus aan Von Hartmann's ontkenning der mogelijkheid, dat levende wezens ontstaan uit levenlooze organische stof, niet het minste gewicht hechten. Evenmin kunnen wij toestemmen, dat het Darwinisme geen verklaring, geen begin van verklaring ten minste, geeft van het ontstaan der eene soort uit de andere. Daarentegen moeten wij volhouden, dat de strijd om het bestaan, het overleven der meest geschikten of der minst ongeschikten, zooals ik liever zou zeggen, een zeer voldoende verklaring geeft van de bestaande doelmatigheden en vooral van de bestaande *on*doelmatigheden van organisatie; een veel beter verklaring in ieder geval dan eenige doelleer *kan* geven, omdat deze altijd verlegen zit met de ondoelmatigheden. Al erkennen wij dus gaarne enkele onjuistheden en vele en groote onvolledigheden in het Darwinisme, toch kunnen wij niet inzien, dat Von Hartmann's bestrijding, die daarenboven het hoofddenkbeeld de transformatie onaangetast laat, de doelleer ook maar een weinig minder onwaarschijnlijk maakt.

Vestigen wij nu een oogenblik onze aandacht op de positieve in plaats van op de negatieve zijde van zijn betoog. Laten wij zien, wat hij voor de Darwinistische verklaring in de plaats wil stellen. Wij weten het reeds: een direct in-

grijpen van Het Onbewuste. Dit moet èn het ontstaan van levende wezens uit organische stof èn de ontwikkeling der eene soort uit de andere èn de bestaande doelmatigheid van organisatie verklaren. Laten wij ons hier tot het tweede der drie genoemde zaken bepalen.

Hoe stelt Von Hartmann zich dit ingrijpen van Het Onbewuste voor? Wil hij dit onmiddellijk van een reptiel een vogel en een zoogdier doen maken? Integendeel; hij tracht de mechanische arbeid van het Onbewuste tot een minimum te beperken; hij neemt alle overgangsvormen van het Darwinisme aan en doet deze op volkomen natuurlijke wijze uit hun kiemen ontstaan. Maar in die kiemen heeft de arbeid van het Onbewuste plaats. Daarin bewerkt het de veranderingen, waardoor er uit die kiemen veranderde en wel doelmatig veranderde organismen voortkomen. De mechanische arbeid van het Onbewuste wordt dus beperkt tot een verschuiving van enkele moleculen of misschien wel atomen in de kiem. Dit is dan ook ongetwijfeld het minimum van mechanische arbeid, die Het Onbewuste moet verrichten om eenigen invloed te kunnen uitoefenen op de verandering der soorten.

Hij zelf kritiseert deze voorstelling in de meer genoemde kritiek van zijn eigen werk[1)], naar aanleiding van een in de Philosophie des Unbewussten aangenomen soortgelijk ingrijpen van het Onbewuste in de menschelijke willingen, door de opmerking, dat ‘indien Het Onbewuste door meta-physisch bewerkte en physisch niet veroorzaakte draaiingen van hersenmoleculen een kracht, hoe klein ook, kon toevoegen aan de in het organisme opgestapelde kracht, daardoor de wet van het behoud van arbeidsvermogen niet langer zou gelden voor de organische wereld.’

En wat antwoordt Von Hartmann daarop in de tweede uitgave in de aanmerking op deze plaats?[2)]

‘Toen ik het vermoeden uitsprak, dat het’ (n.l. het uitoefenen van invloed door Het Onbewuste op menschelijke

1) Pag. 101.
2) Pag. 307. Aanm. 64 en 65.

willingen) ‘plaats had door draaiingen van moleculen op centrale plaatsen, had ik daarbij de voorstelling, dat bij de buitengewone kleinheid der moleculen de kracht, noodig ze te draaien, slechts een differentiaal was van de hoeveelheden arbeidsvermogen, waarmede men rekening moest houden, en dus bij optelling der krachten = o was, zoodat er geen inbreuk werd gemaakt op de wet van het behoud van arbeidsvermogen. Wanneer echter deze impulsen’ (bedoeld worden de genoemde draaiingen van moleculen) ‘niet van een andere mathematische orde kunnen zijn (dan de handelingen) vervalt deze hypothese, omdat zij strijdt met de wet van het behoud van arbeidsvermogen’.

Met andere woorden: ik had mij voorgesteld dat verschillende hoeveelheden arbeidsvermogen tot elkaar konden staan als een mathematische lijn tot een mathematische vlakteuitgebreidheid, of als zulk een vlakteuitgebreidheid tot een lichamelijke uitgebreidheid, maar als dat niet kan; welnu dan moet men naar een ander middel zoeken, waardoor Het Onbewuste onmiddellijk kan ingrijpen.

Het zou inderdaad hoogst belangrijk zijn te vernemen, waardoor anders dan door arbeidsvermogen Het Onbewuste veranderingen d.i. verschuivingen van moleculen in de kiem kan bewerken.

Het schijnt dat von Hartmann werkelijk niet begrijpt, welk een vernietigende kritiek van zijn eigen beweringen, welk een onwederlegbaar bewijs van het inconsequete van zijn denken, hij op deze plaats heeft gegeven.

Men vraagt zich af, waartoe al deze betoogen dienen, die niet tegen de minste kritiek bestand zijn m.a.w. men wil weten, wat volgens de meening van von Hartmann het einddoel der wereld is.

Mijn bespreking van de doelleer in haar jongsten vorm, van haar revival in de laatste tientallen jaren, hoe onvolledig zij ook is en volgens mijne meening mag zijn, zou al te onvolledig wezen, wanneer ik van dit einddoel niet met een enkel woord melding maakte.

Het einddoel der organische ontwikkeling is volgens von

Hartmann het ontstaan van den geest, opdat deze de ellende van het bestaan leere inzien en daardoor den *wil*, die volgens hem de onlogische grond van alle bestaan is, van dit bestaan afkeerig make. Zoodra nu de meerderheid van den *wil* (men schijnt zich dezen als een vaststaande hoeveelheid te moeten denken) het bestaan niet langer wil, wordt het bestaande van zelf vernietigd en breekt eindelijk de groote dag aan der verlossing van de ellende van het bestaan, die het absolute einddoel is der wereld.

Men kan dus zeggen, dat het einddoel der organische ontwikkeling de mensch is of een geestelijk nog meer ontwikkeld wezen dan de mensch en het absolute einddoel der wereld de vernietiging van het bestaan.

Het is vrij overbodig en vrij nutteloos bovendien tegen dergelijke beweringen te argumenteeren. Men neemt ze aan uit neiging en is dan, omdat ze niet direct weerlegd kunnen worden, onvatbaar voor alle argumenten, die het ongemotiveerde en willekeurige van dat aannemen aantoonen of wijzen op tegenstrijdigheden, waarin men daardoor noodzakelijk vervalt.

Of men verwerpt ze, omdat men meent, dat aan zulke gemoedsbehoeften, zooals deze neigingen met een mooi woord genoemd worden, geen invloed toekomt op onze overtuigingen en van oordeel is, dat men zich bij deze geheel door zijn verstand moet laten leiden; m.a.w. men verwerpt ze, omdat de gemoedsbehoefte aan waarheid sterker is dan eenige andere.

Het is echter uiterst merkwaardig von Hartmann zelf tegen deze beweringen te zien argumenteeren. Wij komen daardoor te weten, welke bezwaren tegen zijne denkwijze hij zelf ziet en hoe hij ze wil weerleggen en dringen daardoor licht iets dieper door tot den grond zijner gedachten, dan wanneer hij zich bepaalde tot een eenvoudige ontwikkeling en verdediging van zijn gedachtengang.

Wanneer het doel der organische ontwikkeling op de Aarde het ontstaan van den geest d.i. van menschen of geestelijk nog meer ontwikkelde wezens is, dan is de mensch het middelpunt der aarde; en wanneer het doel van het

ontstaan van den geest dit is, dat deze de ellende van het bestaan leert inzien, opdat daardoor de wil om te leven en te bestaan en daarmede het bestaan zelf wordt vernietigd, dan moet om dit te bereiken de meerderheid van den bestaanden wil op de Aarde geconcentreerd wezen of geconcentreerd worden. De Aarde en bij gevolg de menschheid is dus het middelpunt van het Heelal.

Nu zijn dit ongetwijfeld geen argumenten tegen de meeningen van von Hartmann. Als de menschheid werkelijk het middelpunt van het Heelal was en men op eenige wijze tot het inzicht in die waarheid kon komen, zou men in weerwil van alle bescheidenheid daarin moeten berusten. Toch is de zaak niet zonder eenig gewicht.

Het is nl. een kenmerk van de ontwikkeling der denkbeelden gedurende de laatste eeuwen (en het is m.i. ongetwijfeld een vooruitgang), dat men de menschheid hoe langer hoe minder als het middelpunt der Aarde en van het Heelal is gaan beschouwen. Men kan zeggen, dat naarmate de macht der menschheid op de Aarde is vermeerderd, haar bescheidenheid (haar theoretische bescheidenheid ten minste) is toegenomen en haar theoretische aanmatiging is afgenomen. En ofschoon het nu voor velen nog altijd een gemoedsbehoefte is zich de menschheid te denken als middelpunt van Aarde en Heelal, staat toch ook voor zeer velen de duidelijke stempel der reactie afgedrukt op iedere meening, die het noodzakelijk maakt de menschheid als middelpunt der Aarde en de Aarde op hare beurt als middelpunt van het Heelal te beschouwen.

Dit nu heeft von Hartmann zeer goed gevoeld. Daarom argumenteert hij zelf in meergenoemde kritiek van zijn eigen werk tegen het anthropocentrische en geocentrische standpunt der Philosophie des Unbewussten en hoewel deze argumenten voor hem geen reden zijn, zijn denkwijze te veranderen, maar hij hen in tegendeel tracht te weerleggen, doet hij toch wel pogingen haar te verzachten en meer aannemelijk te maken, haar als het ware te verontschuldigen.

Wanneer zoo hoog mogelijke organisatie en eindelijk het

ontstaan en de ontwikkeling van den geest, zoo zegt hij[1)], het doel is van Het Onbewuste, dan begrijpt men niet het bestaan van verwording (teruggang van meer samengestelde tot eenvoudiger organisatie). ‘En evenals al zulke verwordingen wegvallen uit de ontwikkelingsrij, die naar den mensch voert, evenzoo vallen daaruit weg alle zijtakken van den stamboom, die noch tot de directe voorvaderen van den mensch behooren, noch onmisbaar zijn voor het doen ontstaan en in stand houden van den toestand der aardoppervlakte, die voor het bestaan van menschen noodig is. Zoo zijn de beenige visschen volgens de afstammingsleer, een hoogere ontwikkeling der kraakbeenige visschen, omdat zij hun meerderheid in den strijd om het bestaan bewijzen door het toenemen van hun betrekkelijk aantal met iedere geologische periode. Van het standpunt der teleologische metaphysica begrijpt men echter niet, waarom Het Onbewuste het niet bij de kraakbeenige visschen heeft laten blijven, daar uit deze de amphibien’ (die als voorvaderen van den mensch beschouwd worden) ‘zijn ontstaan en de beenige visschen geheel staan buiten de ontwikkelingsrij, die naar den mensch voert.’

Von Hartmann zelf antwoord op dit argument, waaraan hij blijkbaar groot gewicht hecht, in de aanmerkingen op de tweede uitgaaf[2)] ‘dat wij niet weten of de kraakbeenige visschen alleen, bij den tegenwoordigen toestand van het zeewater, nog in staat zouden zijn om het evenwicht in de huishouding der zee te handhaven en of voor dat doel het ontstaan der beenige visschen niet noodzakelijk was,’ d.i. hij antwoordt met een argument van het geloof en wel met een zeer zwak argument van het geloof, dat bestreden werd.

Maar nu verder.

De moderne astronomie heeft het hoe langer hoe waarschijnlijker gemaakt, dat ons wereldstelsel bestaat uit een aantal zonnestelsels en het Heelal uit een aantal wereldstelsels, die alle in een verschillend stadium van ontwikkeling zijn.

1) t.a.p. pag. 58 vlg.
2) t.a.p. pag. 293.

En daar men nu meent door spectraalanalyse te kunnen aantoonen, dat door het geheele Heelal ongeveer dezelfde stoffen verspreid zijn, concludeert zij, dat men geen reden heeft om te ontkennen, dat ook op andere planeten van ons zonnestelsel, op andere planeten in andere zonnestelsels en op andere planeten in andere wereldstelsels de voorwaarden voor organisch en geestelijk leven aanwezig zijn, geweest zijn en in de toekomst aanwezig zullen zijn; geen reden dus om te ontkennen, dat organisch en geestelijk leven daarop bestaat, bestaan heeft of zal bestaan.

Het wordt dan vrij wel ondenkbaar, (om nu alle andere bezwaren voor een oogenblik eens buiten rekening te laten) dat een misschien vrij geringe geestelijke ontwikkeling in een bepaalden tijd op een stipje van het groote Heelal de vernietiging van dit Heelal ten gevolge zou hebben.

Von Hartmann gevoelt dit bezwaar, want hij spreekt het in de meer vermelde kritiek uit. En wat antwoordt hij er op in de aanmerkingen op de tweede uitgave?[1)]

Dit: dat wij het bestaan van organisch en geestelijk leven op andere plaatsen dan onze aarde niet kunnen bewijzen evenmin als het tegendeel daarvan, maar dat, ook als het wel bewezen kon worden, toch nog de mogelijkheid zoo blijven bestaan, dat op eene door ons nog niet vermoede wijze al deze gedeeltelijke geestelijke ontwikkelingen samenkomen in één grooten stroom; dat dus de ontwikkeling op aarde uitmondt in een ontwikkelingsstroom van hoogeren graad van individualiteit en daarin ‘aufgehobenes Moment’ wordt.

Men zal mij toegeven, dat men aan de verdediging eener positieve bewering door zulke argumenten, welke bovendien niet door overmatige duidelijkheid uitmunten, niet veel gewicht kan hechten.

Het verdient echter waardeering, dat hij niet zijn toevlucht neemt tot het modeargument van de subjectiviteit van ruimte en tijd, tot de bewering, dat die verschillende plaatsen in

1) T.a.p. pag. 295.

het Heelal en die verschillende tijden in de Eeuwigheid maar verbeelding zijn. Dan is natuurlijk alles mogelijk, maar dan doet men ook het best verder geen woord te spreken of te schrijven, omdat zelfs de taal zijn diensten weigert als middel om de gedachten of de afwezigheid van gedachten uit te drukken.

Maar, zooals ik boven opmerkte, om de argumenten zelf was het mij niet in de eerste plaats te doen bij deze aanhalingen uit kritiek en anti-kritiek.

Ik wilde omtrent de denkwijze van Von Hartmann en daarmede omtrent den geheelen revival der doelleer, die van hem uitgaat, slechts enkele dingen constateeren n.l.:

1e. Dat hij de bezwaren tegen het anthropocentrisch en geocentrisch karakter zijner leer gevoelt;

2e. Dat hij erkent, dat zij dit karakter heeft en het tracht te rechtvaardigen door zeer zwakke en zeer phantastische argumenten;

3e. Maar dat hij haar ook voor een gedeelte dat karakter tracht te ontnemen met het duidelijke doel haar minder reactionair en daardoor ook voor hemzelf meer aannemelijk te maken.

Wanneer wij dus de herleving der doelleer in haar geheel als een verschijnsel van reactie mogen beschouwen, waarvan het anthropocentrisch en geocentrisch karakter, dat zij onvermijdelijk heeft, een der belangrijkste kenmerken is, dan mogen wij aan den anderen kant toch ook constateeren, dat hare aanhangers èn een minder vaste èn een minder consequente overtuiging omtrent haar bezitten; het eerste blijkende uit de zelfgevoelde en zeer flauw weerlegde bezwaren, het tweede uit de wijziging en verzachting der leer op gronden, die men nauwelijks als ernstig gemeend kan beschouwen.

Wij kunnen dus niet zonder eenigen grond hopen, dat de tegenwoordige herleving der teleologie met veel minder moeite overwonnen zal worden dan de oude, consequente doelleer, waartoe zij een terugkeer is. Wat von Hartmann zelf betreft is deze hoop reeds voor een gedeelte vervuld. In het eerste deel nl. der tweede goedkoope uitgave zijner opera selecta

biedt hij zijne verontschuldigingen aan voor het misbruik, dat er van Het Onbewuste in de wijsbegeerte is gemaakt en waaraan hij erkent zelf schuldig te zijn. Men zou ongetwijfeld verkeerd doen hieraan te veel gewicht te hechten, maar toch: het verschijnsel is zeer opmerkelijk en geeft hoop voor de toekomst.

Studies in socialisme. Door F. van der Goes.
I. Over socialistische aesthetiek.

Antwoord aan L. van Deyssel.

I.

Nu ik uw artikel nog eens goed gelezen heb en beginnen wil met er een antwoord op te schrijven, moet ik u op mijn beurt verzoeken niet kwaad te worden om wat ik mogelijk niet zal kunnen verzwijgen. Want meer dan eenig mensch die leeft, is mij waard het doel dat ik hoe langer hoe klaarder zie staan aan het eind van een weg waarop ik al geloopen heb zonder het te weten, en zonder verder te zien dan wat vlak voor mijn voeten lag. Ik vrees er niet voor, want wij zullen elkaar verstaan, maar al mochten uwe genegenheid en uw goedkeuring mij verlaten zooals ik de goedkeuring en de genegenheid verloren heb van velen, ik zal er niet langzamer om gaan of minder vastberaden. Gij zijt met klompen geschreden door de bloembedden van mijn zorgvuldigst gekweekte meeningen en zij begonnen al zoo fraai te bloeien en zoo zacht te geuren, dat zelfs gij iets bespeurd hebt van reuk en kleur waar gij zoo roekeloos

uwe voeten hebt gezet. Ik zal ze weer opbinden en besproeien en er eenige zonnestralen van koesterend betoog over laten schijnen; en ik zal u de paden aanwijzen die er langs gaan, zoodat ieder op zijn gemak en van nabij het groeisel kan bekijken. Dan zal ik u vragen terug te komen in mijn tuin, en wij zullen, denk ik, als vrienden wandelen en samen de bloemen prijzen, totdat ten slotte mijn lof zal verstommen voor uw roem van het paradijs. Dit alles zal ik nu niet tegelijk doen; ik bedoel dat ik eenige stukken zal schrijven over het Socialisme in het bijzonder en over de Sociologie in het algemeen, waarin gij een beschouwing van de economische en intellektueele evolutie-verschijnselen zult vinden die u zeker zal bevredigen; wat de oorzaken zijn van de veranderingen die wij zien in het denken van de menschen over zichzelf, over de natuur, over de samenleving; waarin die veranderingen bestaan, hoe sommige dingen er zullen uitzien als die veranderingen zoover zijn tot stand gekomen als wij ons thans kunnen voorstellen - want er is ook een horizon aan onzen geestelijken blik -; en de maatregelen die wij moeten nemen om de verwachte veranderingen te bespoedigen, de belemmeringen die wij kunnen opruimen...

Maar nu moet ik u alleen hierover te woord staan, waarom kunst en socialisme elkanders vijanden niet zijn, want dit is mijne, aan de uwe tegenovergestelde meening.

Dat gij dit vindt is voor mij van meer beteekenis. dan de preciese waarde van uw betoog als polemisch geschrift. Ik heb rekening te houden met uw gevoelen in het groot, niet alleen met de fragmenten die gij er hier van hebt geschreven. Als ik er in geslaagd ware uw opmerkingen van nú te weêrleggen, en ik had uwe geheele opinie niet doen veranderen, dan zou ik nog niets hebben bereikt. Ik wil niet trachten u te overwinnen in het debat, ik moet probeeren u te overtuigen door eene redeneering.

II.

Hier is iets aparts, dat dienen moet om te laten zien dat

ik uwe bedoeling goed begrepen heb. In de aesthetiek die de uwe is, past het gevoelen dat Napoleon een mooier figuur is dan Nieuwenhuijs, de predikant, stichter van het Nut. Ik kan niet hard genoeg schreeuwen om te zeggen hoe óneens ik het daarmeê ben. Ik ben niet zoo erg ingenomen met den stichter van het Nut, omdat al mijn ingenomenheid opgebruikt wordt voor de beweging in het achttiende-eeuwsche intellekt waarvan de oprichting van die maatschappij een teeken geweest is; in mijn beschouwing van die dingen is bijna geen plaats voor de uitvoerige vermelding van de verdiensten van de personen die aan zulke teekenen hun naam verbonden. Dat is één reden waarom deze beschouwing volstrekt niet past in mijn denkwijze. En de tweede reden is, dat wat aan Napoleon moois kan wezen, voor mij geheel wordt uitgewischt door de leelijkheid van het verdriet dat hij in Europa heeft gebracht. Ik zeg het u en gij zult mij gelooven, maar ik kan niet lezen over Napoleon en zijn heldendaden zonder de fyzieke onrustigheid en somtijds de daarvan groeiende walging te gevoelen, die het ruiken van stank of het hooren van een valschen vioolsnaar of het zien van een vies beest teweeg brengt. Voor zulke menschen als Napoleon ga ik in mijn lektuur uit den weg, als voor een wagen van de privaat-reiniging in de straat. De zuivere waarheid is, dat als ik hoor van zijn overwinningen en zijn krijgsroem, ik dadelijk zooveel vrouwen zie huilen over hunne mannen en aanstaande mannen en zoons, en tegelijk zooveel verbrande huisjes en geroofd eigendom van arme opspaarders, en mij zooveel angst en pijn van gewonden voorstel en de verliederlijking van zooveel fatsoenlijke menschen in de veldtochten verbeeld en de ontzettende ongerustheid van hun familie en de treurige vernedering van de verslagenen, dat ik den naam van den onvermoeibaren maaier van menschen, zoo afzichtelijk vind als Zwarte Dood en baarlijke Satan. Ik verbeeld mij dezen Napoleon als een van den duivel bezeten boozen boer uit de middeleeuwen, die des nachts zijn woning verlaat en met zware zakken beladen, de kwalijk beploegde akkers betreedt van zijn buren, waar het met groote moeite

gewonnen zaad juist gestort is in de ongelijke vore; een doodend werk met gebrekkige gereedschappen, het eenige levensmiddel van ellendige dorpen vol hongerige menschen; de verwachting van een op zijn best schralen oogst; de magere hoop van de massa overgegeven aan de genade van de natuur, aan de verwoestingen van wilde dieren, aan de inbreuken van onstuimig edelvolk op de jacht. De behekste boer zet den voet op de velden door hoop en offer zoo eerbiedwaardig als een armoedig kerkje in een dorp van strooien hutten. Hij zet den voet op de velden en bestrooit ze rijkelijk met zaad van onkruid, branderig, vol vergif en woeker; de nacht ziet hem zwoegen met onveranderd gezicht, gebogen onder den verdervenden arbeid van zijn handen, met groote en snelle stappen voltooiend wat de anderen niet dagen en weken van moeilijke schreden moesten doen, en voor de ochtend geheel is gerezen trekt hij terug in zijn huis, zwijgend en alleen, begeerig te hervatten in het donker wat hij moest staken in het licht. In plaats van met halmen, geel en vol, bedekt zich de bodem met een dicht gewas van onuitroeibaar wanloof, verslagen en met stille tranen zien de menschen, voor wie het voedsel moest groeien uit den akker, het wonder aan dat hun hongersnood brengt, zij weten niet dat een hunner, een schrikkelijke zaaier van leed, in den nacht de kiemen van hun nooddruft heeft verstikt.... Verdriet, dit staat mij zeker vrij, en dit is eene socialistische aesthetiek, vind ik leelijk, en het verdriet van veel menschen leelijker dan het verdriet van weinigen. Gebrek is ook leelijk, niet het hebben van weinig geld, tijdelijk of op den duur, van menschen die van-zich-zelf meer bezitten dan een millionnair hun geven kan, maar het opgroeien en voortleven van gewone menschen in afwezigheid van het noodige, waardoor zij hun lichaam en hun geest nooit iets meer kunnen laten doen en worden dan bij een toestand van niet-sterven hoort. Zij sterven niet, dat is alles wat men van hen zeggen kan. Als zij niet gierig en nijdig en valsch zijn, zijn zij mal-verkwistend, kruiperig en bot. Zij zien er machteloos, bleek en mager, verflenst uit, of zij zijn vet, opgezet, rood en grof. Is er in de natuur,

in de levende wereld, iets zoo leelijks als de geestelijke en de lichamelijke toestand van een lijdend proletariaat? Het allerleelijkste wat er in de wereld is, een door armoede verteerd volk, willen de socialisten verhelpen. Zooals sommige ziekten een menschegezicht veranderen in een afgrijselijk masker, verandert het gebrek een massa van menschen in een troep dieren zoo afschuwelijk van zeden en voorkomen als er geen dieren te vinden zijn. De socialistische aesthetiek getuigt hier van, de socialistische wetenschap verstrekt de middelen om te genezen.

De socialistische aesthetiek ziet aan den anderen kant van de vuurlijn die de menschen verdeelt ook veel leelijks.... Te lezen in de natuurlijke historie dat sommige insekten, spinnen of vliegen, bedekt zijn met luizen, die zij notabene weer als voedsel gebruiken, is een wonder van leelijkheid. Parasieten in het algemeen, ik geloof dat dit een bekende sensatie is, en het bedrijf van parasieten, leven dat door ander leven wordt opgevreten, levend afval, wandelend vullis, niets anders geeft mij zoo den indruk van leelijkheid. De onderdrukking door het kapitalisme, de monopoliseering van alle middelen om aan den kost te komen in weinige handen, dat met het populaire woord uitzuiging zoo dikwijls wordt aangeduid, is even leelijk voor mijne oogen als de bezigheid van een bloedzuiger. Een paar duizend personen verdeeld over de wereld slurpen alles op wat de wereld zich afbeult om te produceeren; hoe harder de menschen werken, hoe magerder zij worden, evenals iemand die een lindwurm heeft, maar de lindwurmen groeien en worden vet en zij zijn moeilijk onschadelijk te maken, zoolang men den kop niet heeft, heeft men niets en het lichaam moet zich aan een hongerkuur onderwerpen alvorens men hopen kan het kapitalisme doo-delijk te treffen. Noem een afzichtelijk en onverzadelijk roofdier, dat zich voedt met bloed uit felle wonden vloeiend van levende schepselen, dat de jongen niet ontziet en de grijzen niet versmaadt, dat niets doet als onafgebroken hunkeren naar altijd verschen prooi, een schubbig en vlekkig monster, van een vreemd lichaamstoestel, weinig meer dan een bek

om te zwelgen en klauwen om te grijpen, zonder oogen, vadsig, onrein, en gij hebt het kapitalisme nog te beminnelijk genoemd. En dan sluipen er nog andere ongure wezens aan deze zijde van de klasse-grens; de onrechtvaardigheid, de huichelarij, de leugen, de achterklap, de schraapzucht; juist nu heeft de dood van den koning een bende van deze vleermuizen over ons land losgelaten. Zulk een schouwspel van ambtelijke verachting voor de waarheid is zoo leelijk als een danspartij van padden, zoo angstig-suggestief als een naar droomspook van Odilon Redon, en voor de socialistische aesthetiek heeft van de honderd kamerleden maar één aan billijke eischen van oprechtheid en ernst voldaan; ik weet niets fraaiers dan het opstaan en het spreken van den sociaal-demokraat tot negen-en-negentig van zijn medeleden, enkelen zeker uit sleur en dus te goeder trouw van behoudzucht en onnadenkendheid, maar waarvan het grootste aantal dermate door de leugens van het officieele klasse-leven worden beheerscht, dat de waarheid hun zot en onbehoorlijk lijkt; ja het werd dezer dagen gezegd door een van hen die in het bijzonder in aanmerking komen om voor huichelaars te worden gehouden, wegens de gëavanceerdheid van hunne liberale gevoelens, dat de oprechtheid van dien eenen man de anderen nog meer gesterkt heeft in hun onwaardig betoon van ongevoelden rouw. De socialisten bekommeren zich veel om de openbare zaak, quaesties van regeering achten zij zeer belangrijk, wegens de beginselen van de leer die hen tot socialisten maakt. De *bourgeoisie* is onverschillig voor het gemeenebest, gij kent het cynisme waarmede de *bourgeois* zich onder elkaar over politiek uitlaten, en wat de autoriteiten doen raakt hen niet zoolang het hun beurs niet raakt. De socialisten daarentegen worden in hun moreel en aesthetisch gevoel getroffen door de daden van de klasse-regeering, of kan men zeggen, van de regeerings-klasse; om hierbij te blijven, de uitbundigheid van den officieelen rouw en de geestdrift van de couranten vervult hen met een gelijksoortig afgrijzen als een kind vervult wanneer het merkt dat zijn vader een dwaas en zijn moeder een malloot is, juist

zij dragen in zijn jonge dagen een mooi ideaal van wijsheid en goedheid; als wij ernst en oprechtheid verlangen, verlangen wij dat in de eerste plaats van de organen van het publiek en van de bestuurders van onze instellingen, omdat wij van een degelijk beheer en van de ontwikkeling van de publieke opinie veel verwachten voor het welzijn van alle particulieren....

Dit zijn, waarde vriend, eenige aanteekeningen die gij wel zult willen nemen zooals zij bedoeld worden; een kijkje op de manier hoe de socialisten hun mooi en leelijk verdeelen over de dingen die zij zien in de samenleving.

Uwe aesthetiek van het openbaar leven, ik erken het, is vooralsnog anders. Op u maakt den indruk van mooi het groote geluk en de sterke macht van weinig personen, en eene algemeene armoede en onderworpenheid bij de overigen. Deze aesthetiek gaat samen met een verouderd inzicht in het wezen van het openbaar leven, zooals ik moet aantoonen. Maar daarvoór wil ik u vragen of gij nu niet reeds toegeeft dat de socialisten er een zeer volledige aesthestiek op na houden. Niet dat ik haar zou hebben uitgelegd of zelfs maar aangeduid. Maar gij hebt aan het halve woord genoeg gehad en gij zult toestemmen dat de veranderde economische blik op de maatschappij, niet uitsluitend het oog van een rekenmeester of van een moralist onderstelt; het noodige en het mogelijke, het geöorloofde en het berispelijke, maar ook het schoone en leelijke zien wij anders dan de menschen vroeger deden. Het is geen stelsel zonder een schoonheidsleer, het socialisme; de schoonheidsleer is alleen verschillend van de tegenwoordige. Maar zoudt gij dan ook wezenlijk denken dat dit anders mogelijk zou wezen? Zoudt gij meenen dat er ooit een menschen-geslacht zou kunnen geboren worden, waarvoor de woorden mooi en leelijk hunne beteekenis verloren hadden? Mooi en leelijk, goed en slecht, zal men ooit beleven dat het onderscheid tusschen beide ophoudt te bestaan. Waar breekt gij eigenlijk uw hoofd mede? Al zou ik beweeren dat naderhand de menschen ten aanzien van ons leelijk en mooi, wit zwart zullen noemen - wat ik niet beweer -; er is in het vinden van mooi en leelijk een evolutie van

gevoelens waar te nemen die de geleidelijke ontwikkeling vertegenwoordigt van het vermogen om te onderscheiden; maar al zou ik dit beweeren, dan zou geen een artist zich dat kunnen aantrekken, redelijkerwijze niet. Want het is toch niet te doen om wát men leelijk of mooi vindt, maar om het leelijk en mooi vinden zelf. En als - wij spreken immers alleen over de indrukken die het voorkomen van de samenleving op ons maakt - bij het veranderen van dat voorkomen, die indrukken zullen veranderen tegelijk met de menschen die de samenleving vormen, waarom vreest men dan dat de kunst zal lijden, die de beste uitdrukking is van de sterkste afkeer van het leelijke en van de hoogste ingenomenheid met het schoone. Voor de kunstenaars van later moet het een voortdurende bedwelming zijn, te zien hoe de wereld verlost is van de onreinheid die reeds nu de socialisten met verontwaardiging vult, sommigen hunner met walging; zooals iemand met onafgebroken en onuitputtelijke tevredenheid rondziet in zijn kamer die vroeger vol spinrag hing en de vloer met vuil bedekt, nadat forsche en keurige handen het vertrek hebben schoongemaakt. Gij bespeurt weinig of niets van den vervuilden toestand van de maatschappij - maar gij zult mij vergunnen eene kleine verhandeling te houden over dit punt in een nieuw paragraafje, want dit antwoord begint de afmetingen aan te nemen van een artikel.

III.

Gij denkt u de zaak zóo: een maatschappij is rijk honderd gulden, en zij bestaat uit honderd leden; nu is de socialistische leer: geef elk één gulden, en de andere, de kapitalistische leer is, geef drie menschen elk dertig gulden en laten de overige zeven en negentig maar zien hoe zij met de resteerende tien gulden rondkomen.... Houd ten goede, er is niets onjuister dan deze voorstelling van het socialisme. Maar, om nog even op de socialistische aesthetiek-zelve terug te komen, al ware zij juist, dan zou ik toch dezen

toestand verkiezen boven den tegenwoordigen, de instelling van algemeene en gelijke armoede boven de uitersten van weelde en gebrek; want dan zou er maar een leelijk ding zijn tegen twee nú: de ontbering; nú hebben wij ontbering en zelfzucht bovendien, zelfzucht tegenover de samenleving is zoo strijdig met de schoonheidsleer van de socialisten als met hunne moraal; omdat zelfzucht tegenover de samenleving onnut, schadelijk, vergiftigend, moordend en monsterachtig is. Maar de voorstelling is niét overeenkomstig de waarheid. De keus is niét, meenen de socialisten, tusschen algemeene armoede en deze uitersten. De socialisten willen voor de honderd gulden gereedschappen en grondstoffen aanschaffen en nu alle honderd leden laten samenwerken, de een in dit vak en de ander in dat, elk naar zijn kracht en aanleg, om, terwijl iedereen datgene doet wat hij het beste kan en allen samenwerken om zooveel en zoogoed mogelijk het kapitaal van honderd gulden te doen rendeeren, onder elkander de opbrengst van den arbeid te verdeelen. In zooverre zal er in die maatschappij geen eigendom zijn als er geen middelen om te werken aan de leden zullen worden gelaten, alle middelen zullen gezamentlijk eigendom en in gezamentlijke exploitatie zijn. De honderd gulden zullen op deze manier gebruikt honderd maal honderd gulden afwerpen, vergeleken bij de tegenwoordige wijze zal de winst, men kan zeggen, oneindig zijn. Verbeeld u eens, dat al die kranige handelslui, geniale fabriekanten, directeuren van al de private ondernemingen van tegenwoordig, dat alle menschen in een woord die zich nu bezighouden met de productie, zich vereenigden; dat hunne rijen vergroot werden door de duizendtallen van hen die door een veel eenvoudiger stelsel van distributie zouden vrijkomen om op hunne beurt direct-nuttigen arbeid te verrichten, namelijk negentig percent van de tusschenpersonen: winkeliers, grossiers, makelaars, commissionnairs, depôthouders, nog vermeerderd met negentig percent van hen die zooals het nu is bezig zijn met direct en indirect voor de veiligheid en het bewaren van de producten te zorgen; bovendien versterkt met honderd percent van de

tegenwoordige ambtenaren die op den ruil van producten toezien en de belastingen in ontvangst nemen, - verbeeld u dat al deze menschen zich vereenigden om samentewerken voor allen en voor elkander, gij hebt er evenmin als ik of iemand anders, een flauw idee van hoeveel meer dan thans er voortgebracht zou worden en hoeveel meer er te verdeelen zou zijn. Maar ik wil geen economische verhandeling schrijven, gij hebt over deze onderwerpen in Bellamy's boek al het noodige kunnen lezen. Ik bedoel dat de socialisten niet willen een andere, eene gelijkmatige verdeeling van de thans bestaande rijkdommen, zij willen door een beter stelsel van voortbrenging de rijkdommen verduizendvoudigen. Nu verschillen de niet-socialisten van ons hierin, dat zij daar niet aan gelooven, zij meenen dat zulk een stelsel onmogelijk gebruikt zou kunnen worden, zij willen óok wel de rijkdommen doen toenemen, en zij meenen ook dat het socialistische stelsel daar op een wondere wijze in zou voorzien, maar zij denken dat het nooit te verwezenlijken is en dat pogingen om het te verwezenlijken overbodig, nutteloos en gevaarlijk zijn. Maar wij, die niet alleen die mogelijkheid inzien, maar zelfs van meening zijn dat de geheele geschiedenis ons niet anders zegt dan dat wij deze verwezenlijking steeds naderbij komen, dat de menschen zonder het te weten en dikwijls terwijl zij het afkeurden en er elkander voor waarschuwden, het stelsel van ons hoe langer hoe meer in toepassing hebben gebracht; wij, die er van overtuigd zijn dat de toepassing compleet zal worden als de menschen er zich de voordeelen van bewust worden, die zij tot heden eenigszins instinktmatig hebben gevoeld; wij die meenen dat de tegenwoordige toestanden niet enkel verkeerd zijn maar voor verbeteringen vatbaar waarvan wij de evolutie dagelijks gadeslaan; wij hebben onze denkbeelden van zedelijk goed en kwaad, van aesthetisch mooi en leelijk zich naar onze inzichten zien wijzigen. Ja, als het niet anders kón, als de opeenhooping van rijkdom en geluk en de vernedering van de massa in armoede en ellende, de wet ware van ons bestaan; als deze noodzakelijkheid voltrokken werd met de onverbiddelijkheid en het indrukwek-

kende van groote natuurverschijnselen, het aandringen van den zee-vloed, het invallen van den winter, het opgaan van de zon; dan zou er deze éene en algemeene aesthetiek zijn die de grootheid en heerschappij van dit noodlot maakte tot haar mooi, zooals alle heerschappij en grootheid, van zon en zee en winter, schoonheids-genot geeft. En dit is eenigszins úwe aesthetiek.... Ik druk mij niet compleet uit, ik ben, door uw artikel, plotseling voor het onderwerp gesteld; ik voel, als Adam, een Engel met een vurig zwaard achter mij, en nu keer ik mij om, en zeg, niet zonder stotteren: waarde Engel, laat ons bedaard samen praten, neem een oogenblik plaats, gij hebt den verkeerde voor, doe mij het plezier en leg uw sabel zoolang weg, - ik heb wel gegeten van dien boom, maar als ik u nu óok eens mocht vertellen het onderscheid tusschen goed en kwaad, zooals ik het geproefd heb in den appel dien Eva en ik samen hebben geschild, een appel overigens zoo zuur, dat de kennisse van wel en wee mij zal blijven branden op de tong met een scherpte en een vlam, waarbij de gloed en de snede van uw wapen zijn als die van het blikken speeltuig dat gij met Sint Niklaas in de winkels ziet hangen, - waarde Engel, het is uiterst delikaat, maar als gij wist wat ik nu weet, dan zoudt gij u geneeren voor het boschwachterschap dat de Eeuwige u heeft opgedragen en gij zoudt omhoog vliegen naar zijn troon en het zwaard met de billijke ostentatie der verontwaardiging terugbrengen en zeggen: voorwaar, deze Adam is zoo kwaad nog niet, het was ook geen slang die de menschen verleidde, maar de lektuur der waarheid heeft hen wijs gemaakt, roep hen voor het te laat is in uw paradijs terug, want gewapend met het oordeel des onderscheids maken zij anders zelf een paradijs waar zij op hunne beurt u, den Schepper aller dingen, buitensluiten.... Hoe wilt gij dat wij de Ongelijkheid bewonderen, die wij een domheid, een misverstand, een getuigenis van de geringheid van de menschen, van hun zelfzucht en van hun eerbied voor den sleur achten? De Ongelijkheid is een ziekte, naar onze meening, een roode puist op een blanken vrouwe-rug, hoe

wilt gij dat wij de Ongelijkheid mooi zullen vinden? Wij lachen haar uit, wij bespotten haar, wij wijzen naar haar met den vinger, wij dreigen haar met den vuist, wij schelden haar uit, wij vervolgen haar met onze woorden en met de voorspelling van onze daden, hoe wilt gij dat wij de Onge lijkheid zullen beminnen? Zij is voor ons geen groot natuurverschijnsel, maar een *blâgue,* geen onwankelbare wet, maar een misbruik; men jaagt kinderen naar bed met dat spook, maar brengt geen mannen van de wijs, hoe wilt gij dat wij de Ongelijkheid zullen vereeren?

Zie hier wat ik u in de tweede plaats heb willen zeggen: de onbruikbaarheid en de onhoudbaarheid van het tegenwoordig heerschende economische stelsel is een socialistisch axioma. Daarnaar is ons begrip van mooi en leelijk gewijzigd. Die nog gelooven aan de noodzakelijkheid van het kwaad, aan de onbereikbaarheid van grondige verbeteringen, hebben begrippen van mooi en leelijk overeenkomstig aan hun geloof, zooals dat ook in het godsdienstige is. En gij, die nog geen kennis hebt genomen van wat er aangevoerd is om het socialistisch axioma tot een axioma te maken, gij moet wel ten aanzien van het openbaar leven, zoo gelooven en gevoelen als zij. Als gij over het maatschappelijke denkt, komt gij niet tot socialistische conclusies, daarvoor is een opzettelijke overweging van sommige waarheden noodig, waarop gij uw aandacht nog niet hebt gevestigd. Dat het onderzoek van deze dingen de hedendaagsche maatschappij heeft veroordeeld, is u niet zoo volledig bekend dat gij er aan gewend zijt, haar aantezien met de meewarige minachting waarmede een ingenieur een fabriek beschouwt die met een verouderd en afgekeurd systeem van machines werkt. Hij heeft zulke andere teekeningen in zijn hoofd en schetsen in zijn portefeuille, dat het hem alleen bevreemdt hoe men volgens zoo'n gebrekkig stelsel nog iets kan doen, hoe wilt gij dat hij zulk een fabriek zal bewonderen?

IV.

Gij zult ongetwijfeld niet verlangen dat ik de economie

van mijn opstel zal verstoren ter wille van de beleefdheid, en mijn redeneeringen zal afbreken om u te woord te staan op alle punten die gij aanroert; wij zullen immers beter doen met de meeningen zoo volledig mogelijk uittespreken, dan over onderdeelen te debatteeren. Ik zal dus met uw verlof nog wat doorschrijven over de quaestie in het algemeen, al zal zoodoende de gelegenheid beperkt worden om u rechtstreeks te antwoorden.

De gelijkheid die ik bedoel is geen volstrekte gelijkvormigheid, noch is zij een gelijkheid van een hoogeren dan een stoffelijken aard. Hier komt het op neer, de socialisten begeeren geen andere gelijkheid dan ten aanzien van zaken waarin het een schande voor fatsoenlijke menschen is óngelijk te zijn. Die misselijke en duffe ongelijkheid, die iemand belet te ontbijten met oesters en een glas drooge sherry als hij den vorigen nacht wat laat naar bed gegaan is, die iemand weerhoudt van elken dag een warm damp-bad en vervolgens een koude douche te nemen, die het onmogelijk maakt dat iemand 's winters een pels en 'somers dun zijden gewaden draagt, die iemand verhindert drie maanden te gaan studeeren in de National Library te Londen, daarna een veertien dagen door te brengen in Parijs, en dan eenigen tijd uit te rusten aan de Italiaansche meeren; het poverige en smadelijke gebrek dat ons verbiedt de eenvoudigste inspraken van een ingetogen gemoed en de eischen van de best-bestuurde zinnen op te volgen, ja, in dit opzicht willen wij de menschen gelijk maken, dat zij zulke dingen niet behoeven te laten om het geld. Zulke aardige prulletjes als diamanten sieraden, zulke onbeduidende genoegens als een tijgerjacht op Java of een reis naar de Noordpool, zulke goedkoope liefhebberijen als een stoombootje om de rivieren en meeren van Middel Afrika te bevaren, of een buitenverblijt aan de oevers van den Ganges; dit moet inderdaad iedereen toegestaan kunnen worden die het verlangt. Het verlaagt een *gentleman* als hij bekennen moet zoo iets niet te kunnen bekostigen, het is verschrikkelijk armelui's-achtig, en wij, de socialisten, houden niets van armelui's-manieren. Het beste

middel om daarvan af te komen, is, dunkt ons, de arme lui zelf af te schaffen, en er nette personen van te maken, die, om een paar armzalige guldens, zich in hun sport of andere ordentelijke bezigheden niet behoeven te bekrimpen. De socialisten zijn aristocratischer van smaak en neigingen dan eenige andere partij. Zij verafschuwen zoozeer de ploertigheid en het vulgaire, dat zij in de eerste plaats uit de geheele wereld het vulgaire en ploertie willen verdrijven dat reeds uit sommige kringen van de maatschappij verdwenen is. Gij kent die voorname welwillendheid, die beleefde gulheid van den wedijver om elkander te helpen, aan tafel, in gezelschappen, op straat, die niet ziet op kleinigheden, die niet maant om geleende sommetjes, die niet vergeet ze terug te geven, die gaarne de kans waarneemt om gastheer te zijn, die van alles het beste aan een ander overlaat en zich verheugt in elke gelegenheid om van dienst te kunnen wezen, die geen onaangename dingen zegt, die niet boos wordt, die eigen voordeel achter stelt bij het belang van anderen; en gij weet dat deze deugden maar schaarsch kunnen voorkomen en nooit ongehinderd kunnen opbloeien in deze maatschappij van schunnige ontbering. Het varken van het kapitalisme steekt zijn snoet in elken trog en slobbert alles in zijn maag, waar het wordt omgezet in spek en andere zwijnerij. Welnu, wij willen den goeden toon maken tot het timbre waarin ieder zijn lied zal zingen. Allen zullen even fatsoenlijk en even welopgevoed moeten zijn, en hoe kunt gij welopgevoed en fatsoenlijk leven zonder geld? Dit is de gelijkheid die het socialisme begeert, een gelijkheid die gij en ik voor niets bijzonders houden, het eerste begin van beschaving, de grondslag van alle verdere ontwikkeling, niets positiefs nog, enkel de aanvulling van iets negatiefs, iets waarover het werkelijk de moeite niet waard is te praten, en althans de moeite niet waard van de serieuze besprekingen die gij en anderen er tot mij over richten. Gij stelt u dan wonder wat van die socialistische gelijkheid voor! Waarde vrienden - hoe is het mogelijk! Gij ziet ons al aan het werk, gij denkt en vreest dat, als wij op een goeden dag

gemerkt hebben dat de meerderheid op onze hand is, wij morgen zullen decreteeren: nu is voortaan iedereen gelijk, iedereen even wijs, iedereen even kundig, iedereen even talentvol, iedereen even braaf; gij zoudt, met respect voor uw aller beter inzicht, even goed kunnen verwachten dat wij afkondigden van onzen socialistischen troon: iedereen even blond, even dik en even oud. Dit is allemaal gekheid, daar wordt door geen een capabele socialist aan gedacht, dat wordt door niemand gewild. Dat wij ongelijk geboren worden, van aanleg en karakter, waarlijk, het is open deuren forceeren, om ons dáarop te wijzen. Maar wij verlangen een maatschappij waarin die ongelijke vermogens zich vrij kunnen ontwikkelen, niet belemmerd door ondergeschikte hinderpalen die de verplichting om aan den kost te komen ons in den weg stelt. Het is onberekenbaar en een eindelooze tragedie, hoeveel talent en karakter onderdrukt worden in het roovershol dat wij onze maatschappij noemen. En als wij zeggen dat de wetenschap ons leert dat de menschen gelijk zijn, dan doet men een vergeefsche moeite als men met idioten en Vuurlanders en alcoholisten aankomt om het tegendeel te bewijzen. Wij hebben het over normale personen in de beschaafde wereld, en wij zeggen, in zooverre zijn dié gelijk, als er geen goddelijke of andere eerbied-waardige voorschriften bestaan die hen verdeelen in een klasse die tot eeuwige ellende en hulpeloosheid gedoemd is, en in een andere die bestemd is tot regeeren en overvloedig genot. Dat heeft men vroeger gedacht en dat denken velen nog, nu zeggen wij dat dit niet berust op wetenschappelijke waarnemingen maar dat dit wordt ingegeven door behoudzucht en bestendigd door egoïsme. Egoïsme en behoudzucht nu zijn onze ergste vijanden, en óf zij het weten.... Het werkelijk bestaande verschil in begaafdheid en goedheid willen de socialisten niet wegcijferen; de betere en de geniale lieden zullen altijd hun weg blijven maken naar de toppen van de menschheid, zonder de blokken die velen hunner thans moeten sleepen aan het been. Maar wij achten het een maatschappij van geestelijke dwergen, waarin men de uitstekende menschen

wil beloonen door fijnere spijzen en fraaiere kleeren. Denkt gij dat zij zich een dergelijke onderscheiding zullen laten welgevallen? Doen zij het nú dan? En gij, vindt gij dat de menschen om u heen lager of hooger staan dan gij, naar gelang zij minder of meer geld hebben dan gij? Is het uw maatstaf om te zeggen of de menschen gelukkig of ongelukkig zijn? De bergen van geluk en macht, staan daar dan tegenwoordig de paleizen op van de groote kunstenaren, van de menschen-vrienden, van de geleerden? Van de honderd dergelijke paleizen worden er negen en negentig bewoond door gelukkige dieven en schaamtelooze volksvijanden. Eenige deugden uit het gezin willen wij in de grootere samenleving overbrengen. Wat is het voor een vader die zijn kinderen huisvest en kleedt en voedt naar gelang van hun aanleg, van hunne vorderingen op school, van hunne gehoorzaamheid aan zijn wil? Hij is een primitieve opvoeder als hij geen andere middelen heeft om de verdiensten te beloonen, de traagheid aan te wakkeren en de ondeugd te bestraffen. En zouden wij de menschen kinderachtiger behandelen dan de kinderen? Dat menschen als menschen moeten behandeld worden, willen wij van hen geen ónmenschelijke dingen verwachten, is een stelregel waarvan wij niet zullen afwijken. Uit moet het zijn met dat schunnige en leelijke gebrek aan de gewoonste zaken van het leven; als wij de wereld willen ingaan om te doen zoo fraai en zoo goed als wij kunnen, moeten wij toch minstens geen leege maag en geen kapotte schoenen hebben. Als gij een vriend ontmoette, mij bij voorbeeld, en gij begont te spreken over zoo'n quaestie als waar wij nu over praten, en wij brachten den halven dag door in ernstige woordewisseling, probeerende om bij stukjes en brokjes de waarheid samentestellen zooals kinderen over een moeilijken legkaart zitten, - en gij merkte dan na eenige uren dat ik geen sokken aan had en niet had gegeten uit geldgebrek, dan zoudt gij niet alleen groot medelijden gevoelen, maar tevens door een soort van schaamachtige walging overvallen worden, en gij zoudt mij de guldens en kwartjes uit uwe portemonnaie in de handen duwen, stot-

terende en bloozende en mij haast niet durven aanzien, huiverende wegens de leelijkheid van het voddige hongerlijden, en in mij die uw vriend was en bijkans uw gelijke in de ernstige verstandsoefening, zoudt gij plotseling een inferieur wezen ontdekken, een schepsel die niet eens zijn lijf behoorlijk kon voeden en bedekken, - en zeggen zoudt gij: man, ga eerst eten en koop kousen en laten wij dan nog eens praten over politiek... Dit nu zeggen de socialisten tot alle arme menschen: eet en drinkt en schaft u kleeren aan, dat hebt gij allen noodig en dat moet gij allen kunnen doen, ieder naar zijn behoefte en zijn begeerte - kom dan bij elkaar en wij zullen die ernstigere dingen bespreken die ons leeren zullen wat leelijk is en mooi, wat goed is en slecht. En dit zeggen de socialisten, niet omdat zij voor alle arme menschen vriendschap gevoelen, maar omdat zij van alle arme menschen willen maken het beste wat zij kunnen worden, maar omdat het roepen van de maag, en het krijten van kinderen die honger hebben, overstemt het geweten en het verstand.

En nu is er nog die andere onwaardige ongelijkheid die wij bestrijden, dat de eene mensch zou moeten doen wat de ander zegt. Hoe kunnen wij verwachten dat de betere qualiteiten van het ras zullen overwinnen en in den staat zullen heerschen, zoolang het ras verdeeld is in slaven en meesters? Het opgedrongen gezag, de gestolen macht, de verwerpelijke invloed van geld en van geboorte, zijn leelijke vogelverschrikkers in onzen bloeienden tuin. In ieders belang en met ieders goedvinden, zal bij de verdeeling van den arbeid aan sommigen het toezicht en de regeling worden opgedragen. Het gezag van talent en goedheid zal nooit worden miskend; alleen zal de eerbied van menschen voor menschen zuiverder zijn en de macht van menschen over menschen rechtvaardiger, als de eerbied onmiddelijk uit het gemoed komt en de oefening van macht voorvloeit uit eene vrije en belangelooze keuze..... Wat zoudt gij van mij denken als gij van mij merktet, dat ik de gewoonte had mij te onderwerpen aan de grillen van een of ander rijk man, als gij bespeurdet dat

ik een bijgeloovig respect gevoelde voor de uitspraken van een administratieve of maatschappelijke grootheid? Gij weet dat ik de literaire opinie of het politiek inzicht of de practische bekwaamheden, of de levenservaring van dezen en genen boven de mijne stel, en dat ik in sommige dingen handel naar de voorschriften van hen die het recht hebben mij voorschriften te geven; en gij weet op welke gronden dat recht berust en om welke goede redenen ik de kundigheden en de meening van die anderen waardeer; maar dit is dan ook de eenige ondergeschiktheid die bij fatsoenlijke menschen te pas komt. Ik bedoel hier de politieke gelijkheid, zooals de beschikking over de noodige zaken voor het levensonderhoud, de sociale gelijkheid is. De socialisten willen ook niet een maatschappij maken waarin ieder precies evenveel te zeggen zou hebben, zij willen enkel die minne en vernederende ongelijkheid afschaffen, die berust op oogendienst van rijken en bijgeloof in de voorrechten van een tot heerschen geboren kaste. In dit opzicht ook is het socialisme vrij van die gevreesde nivelleerende strekking die haar dikwijls wordt toegeschreven; als wij het kruipen en beven hebben afgeschaft, het naarden-mond praten en het huichelen van een onwaarachtigen eerbied, dan begint eerst de erkenning van verdiensten en het respect voor echte grootheid. Ik herhaal ten aanzien van dit punt wat ik straks hebt gezegd; die gelijkheid die onder beschaafde lieden pleegt te heerschen, de onafhankelijkheid van iets anders dan van dieper inzicht en hoogere begaafdheid, willen de socialisten verbreiden over de geheele wereld. Zij hebben geen apart gevoel voor het gezin of de kleine kring van hunne maatschappelijke conversatie, en de wereld om hen heen; geene aparte aesthetiek ook. Wat zij goed achten onder elkaar, achten wij ook goed voor de geheele maatschappij; geen andersoortige, alleen een sterkere huivering bekruipt hen als zij staan tegenover een geheele klasse van berooiden, dan wanneer zij een vriend zien gebrek lijden. Enkelen hunner loopen te sprokkelen in maagdelijke wouden van sentiment dat op de hooge bergen van de toekomst groeit, waar de menschheid hare woningen zal stichten wan-

neer zij de moerassige laagvlakte zal verlaten hebben; maar aan de takjes die nu reeds zijn geraapt, is te zien dat de cedar van den Libanon en de dorre dennen van de zandige heide, geen grooter verschil toonen van edel en onedel, dan het socialistische sentiment en het andere.

Ik heb in de derde plaats willen zeggen, dat het socialisme niet verlangt een maatschappij waarin de deugd zou gelijk zijn aan de ondeugd, het talent aan de botheid, het inzicht aan de blindheid, de menschenliefde aan de zelfzucht, het hooge aan het lage, het groote aan het geringe, het ongemeene aan het alledaagsche; noch eene maatschappij die wilden uit andere wereldeelen, krankzinnigen uit de gestichten of dronkaards van de straat, zou opnemen onder hare stemgerechtigde burgers. In dit opzicht kunt gij, kan iedereen, en kan de wetenschap gerust zijn. Ook willen wij niet eens een maatschappij waarin allen eene gelijke portie eten en drinken dagelijks wordt voorgezet, zooals aan de gëabonneerden van een table-d'hôte, of eene gelijke hoeveelheid jassen en broeken thuisgebracht, zooals aan de gëabonneerden van een kleermaker, al de gelijkheid in het sociale die wij begeeren, is de voor iedereen open te stellen gelegenheid om van deze noodige maar onbeduidende zaken zooveel te kunnen nemen als hij verkiest. Als de menschen in zooverre gelijk zijn, dat niemand hoeft honger te lijden of met leelijke of te weinig kleeren gaan, dan begint de ware ongelijkheid pas, deze van tegenwoordig is een smerige en bovendien kunstmatige ongelijkheid, en gij kunt háar niet bedoelen als gij met bewondering spreekt van bergen en dalen in het geluk van de menschen. Ik heb u willen zeggen waarom ik deze veracht en verafschuw, zij is in alle deelen en van alle zijden verwerpelijk in een allerhoogste en een overtreffende mate; zij is door de staatslieden en de moralisten en de wijsgeeren en de kunstenaren nog nooit beschermd of geprezen, zij is onfatsoenlijk, onzedelijk, onverstandig, onchristelijk, onschoon in den sterksten zin van elk afkeurend woord. Zij geeft de macht aan de domheid, de glorie aan den leugen, het genot aan den menschevijand, het geluk aan den stoutmoedigen

valschaard en aan den behendigen kruiper; zij doet de besten sterven van honger, of, nog erger, zij sloopt hun talent en hun karakter. Onvermengde eerbied voor het respectabele, zuivere liefde voor het schoone, hooge zetels voor de goeden en grooten, kunnen alleen worden verzekerd in een socialistische maatschappij, waarin een gelijkheid heerscht die de gelijke kansen geeft voor de ontwikkeling van elken aanleg en van iedere deugd. Nu gij mijn woord hebt dat dit en geene andere de socialistische gelijkheid is, zult ge wel willen toegeven, denk ik, dat zij door een zeer verschillend sentiment gevoed wordt, dan waar gij in uw opstel op zinspeelt. Wij hebben in onze gedachte-wereld een geheel andere maatschappij opgebouwd dan de hedendaagsche, en aan haar aspect ontleenen wij de motieven voor de zedelijke en aesthetiesche veroordeeling van de hedendaagsche, die ik mijn best doe u thans te ontvouwen.

V.

En dit is eigenlijk alles wat men u zeggen kan. Er zal altijd een mooi en een leelijk blijven, de kunstenaars zullen blijven de menschen die dit onderscheid het sterkst gevoelen en dus het beste kunnen uitdrukken; van de tegenwoordige samenleving vinden wij dit leelijk en dat mooi, omdat de samenleving die wij ons verbeelden, er zus en zoo uitziet. De afschaffing van huishoudelijk gebrek, de invoering van die onbelangrijke maar onontbeerlijke gelijkheid, die voedsel en dekking voor het lijf van ieder mensch in elke begeerde hoeveelheid en soort verkrijgbaar stelt, achten wij, minder directe verfraaiing van het menschelijk bestaan dan wel onmisbare voorwaarden om van een menschelijk bestaan te kunnen spreken; en het zou met de menschen al zeer ellendig gesteld moeten zijn, als de pessimisten gelijk hadden en de wereld een doodelijk-vervelende plaats en een voor het hooger leven onvatbare samenkomst zou worden, enkel omdat iedereen verzadigd zou wezen en niemand meer de slaaf van een ander.... Dit is eigenlijk alles wat men u zeggen kan. En

bij deze recapitulatie van de vorige bladzijden kan nog worden herhaald de reden waarom gij, wat het aesthetische, en anderen, wat het wetenschappelijke aangaat, de strekking van het socialisme zoozeer miskennen. Gij meent namelijk, op welke gronden weet ik niet recht want in het boek van Bellamy staat het toch niet, dat het socialisme een verdeeling wil van de tegenwoordige bezittingen van het menschdom, een waar arremoedje, zoodat ieder een klein portietje zou krijgen en de gelijkheid vooral een gelijkheid van gebrek zou wezen; gij onderstelt, bij dit voornemen, ons plan om alle overdaad en weelde te verbannen, wat logisch van u gedacht is, want als iedereen van de hedendaagsche rijkdommen wát zou moeten hebben, dan zouden de weelde en de overdaad natuurlijk spoedig moeten verdwijnen; uwe economische premisse is onjuist; de waarheid is, meenen wij, dat er duizendmaal meer zal worden voortgebracht dan thans wanneer de coöperatie de concurrentie zal vervangen hebben, en als dat waar is, vervalt alle vrees voor de gevolgen van eene inrichting die gedwongen zou zijn alleen op het direct-nuttige te zien. Ook heeft het geen zin ons te verwijten dat wij de klaarblijkelijke ongelijkheid van de menschen wegcijferen, wij spreken voorloopig alleen over de normale personen die het zoover gebracht hebben om een sociale quaestie te maken in het land waarin zij leven. Wij zeggen dat, als de burgerij, ook hare laagste klasse, zich begint te roeren en haar deel wil ontvangen in de grovere levensvreugde en niet langer onderworpen wil zijn aan een klein getal uit haar midden, dat het dan niet aangaat zich op eenige voorschriften buiten ons te beroepen, om te bewijzen dat hier iets onrechtvaardigs wordt verlangd; de wetenschap leert, zeggen wij, dat dergelijke voorschriften geen waarde hebben, dat er niets respectabels is wat de menschen verbiedt om te streven naar vrijheid en genot en dat hetgeen men vroeger hield voor de beschikking van een goddelijke Voorzienigheid en de rechtsoefening van een door haar aangewezen klasse, niets anders is dan het egoïsme van een bent die door vroegere lichtgeloovigheid van de groote menigte, de genot- en de machtmiddelen in

beslag heeft kunnen nemen en niet geneigd is daar afstand van te doen, nu een beter onderlegd nageslacht komt eischen wat hem toekomt.

Ik eindig nog niet omdat uw artikel mij gelegenheid geeft in eenige bijzonderheden van het algemeene onderwerp te treden, die dikwijls als bezwaren tegen het socialisme worden aangevoerd; vergun mij eerst nog eene uitweiding over de beoordeeling van bestaande toestanden, ook naar het mooie en leelijke er van, met een toekomst-kritiek.

Toen de heidenen - ja, gij zijt eigenlijk een Heiden, een andere Koning Radboud, die zijn been uit het doopvont terugtrekt als hij bedenkt dat hij in den Christelijken hemel zijn vrienden niet zal vinden en die liever verdoemd wil zijn, gezelligheidshalve, dan zalig te worden en zich te vervelen. Gij zijt zoo een Heiden en uwe lasteringen doen mij de haren te berge rijzen, maar toch verkies ik de oprechtheid en de rechtuitheid van den smaad waarmede gij ons nieuw Christendom overlaadt, boven het belangzuchtige opportunisme van de menigte en den vromen achterklap van de dienaren van het oude geloof. Een éenige ducdalf wenscht gij te zijn boven den lagen vloed der gemeenschapsideëen - en gij zijt het. Weldra zal de beurt aan de Heidenen komen om voor de wilde dieren te worden geworpen, maar dan zult gij nog onbewogen in het midden van den arena staan en dreigend uw vuist ballen op hoog geheven arm naar de zetels van den opper-socialist en zijn staf. Zooals een Heiden den lof zingt van den strijd en zijn eerbied voor de dooders van menschen en zijn vergoding van de wraak, en bij vrouwen, noch bij wijn, noch aan den disch van maat houden weet en wil weten, en den ingetogenen en zachtmoedigen een gruwel is, - zoo komt gij thans aan met uw individualistisch cynisme om te zeggen dat het ongeluk van velen u dierbaar is, en dat gij de beperking van het geluk tot eenige hoofden schoon vindt. Gij zegt het zoo brutaal-bedaard, zoo bewustin-tegenspraak, zoo halstarrig-oorspronkelijk, als een Heidenhoofdman voor eene inquisitie van monnikken, met de brandstapel in het gezicht. Niet waar, gij ziet dat ik hier

overdrijf, dat ik aanvul, en uw eigen uitdrukkelijke classificatie van uw artikel in den wind sla, om er een groot-hartstochtelijke vereering van het Individualisme van te fantaseeren, maar de elementen die ik nu aanduid, zitten er toch in en ik proef ze op de tong als ik goed dóorproef. Ik bedoel met deze karakteristiek, dat uwe aesthetiek van de samenleving er eene is die tegenover de mijne staat, als die van de Heidenen tegenover die van de Christenen, wat den aard van die sentimenten aangaat en hunne groepeering. Want toen de Heidenen het Christendom zagen binnendringen in hunne landpalen, als een dijk die eenige druppelen, dan een straal en eindelijk een zee doorlaat, toen meenden ook zij dat hun wereld van mooi en leelijk, van goed en kwaad, overstroomd zou worden en boven de onafzienbare plassen geen enkele van de Olympieërs op zijn voetstuk zou blijven staan. Een machtiger God dan Jupiter, een wijzer man dan Socrates, zouden hemel en aarde beheerschen en al de geleerdheid die gedacht was en de schoonheid die was gemaakt, gekeerd worden door de haveloozen en vagebonden die den Nazarener predikten op de straat en in de tempelen, den Joden een ergernis en den Grieken een dwaasheid. Maar het was geen nieuwe leer die zij brachten. Want dit was de verkondiging, die van den beginne gehoord was, dat de menschen elkander zouden liefhebben; niet met woorden, noch met de tong, maar met de daad en waarheid. Alleen was de toepassing nieuw en in overeenstemming met de omstandigheden die veranderden, en de toepassing zou niet zijn aangedrongen als de omstandigheden dezelfde gebleven waren. De strijdbare helden die de gemeenebesten hadden gesticht en bewaard, de goden die de voorvaderen hadden geholpen in den oorlog en het staatsbestuur, zouden door geen Kind geboren in een stal, tusschen moordenaars later gekruisigd, en door geen Vader die alle schepselen gelijkelijk bemint, vervangen zijn in de verbeelding van de menschen, zoolang aan de antieke maatschappij de ordening en vastheid ontbrak, die bloedstorting en eene dagelijksche door hoogere machten geleide worsteling met naburen nutteloos gemaakt

had. Een instelling komt niet in algemeene kleinachting eer zij overbodig wordt, en zij die het eerst hare aanstaande overtolligheid bespeuren, gevoelen de minachting vóor de anderen. En nog is de werkelijkheid van het Christendom nooit gezien, de compleete werkelijkheid is alleen mogelijk als het socialisme voltooid zal wezen. De oude gruwelen in de gezinnen van het geslacht van Tantalus, de erfelijke bloeddorst die wel afkomstig moest zijn van een door een zwaren vloek getroffen voorzaat om zoo schrikkelijk en onuitroeibaar te wezen; de doodslag van Kaïn reeds bij het eerste broederpaar bedreven, de naaste werking van de erfzonde begaan in het paradijs; deze met moord beladen herinnering van het eerste samenleven der menschen dateert uit den tijd toen de maatschappelijke regeling niet zooveel orde had gesticht, als voldoende was om althans onder de leden van een gezin de vrede te handhaven; en zij is te boek gesteld in een stadium van gevorderde organisatie toen krijg en oorlog nog roemruchtig en eerlijk was; maar broeder-veete en oudermoord reeds waren achtergesteld... Gij, met uw individualistisch welbehagen, die niet hebt bedacht dat de formatie van de samenleving op weg is een organisch geheel te worden zoo zeker als eertijds de familie en de stam zijn ontstaan, gij hebt met ons gemeen, geloof ik, uwe begrippen van de schoonheid van het individualisme in de kleinere organisatie van het gezin. De menschen in de wereld, die mogen nog zeer arm en zeer rijk zijn, volgens u: maar wat vindt gij van de leden van één gezin? Mag de vader in overvloed leven en zijn kinderen laten verhongeren? Mogen de kinderen als zij groot geworden zijn en de ouders zijn gebrekkig, hun vader en moeder laten omkomen? Móeten zij dat doen om uw schoonheids-gevoeligheid aangenaam te wezen? Gij zult niet willen dat ik verder vraag, gij, Onbekeerde! Waarom dan wel in de wereld wat gij in het gezin niet verlangt en niet zoudt prijzen? Hier is het antwoord. Omdat gij niet *weet* dat de wereld een gezin is even goed als uw huishouden. En de socialisten *weten* dat de wereld een gezin is; het is niet dat zij dit enkel wenschen, dat zij aannemen wat zij

wel zouden willen, dat zij gelooven wat zij hopen; neen zij *weten* het. Zij weten dat de drie ecomische kenmerken van het gezin: het werken voor elkander en voor alle leden, de verdeeling van den arbeid, en het verbruik naar behoeften, eenigszins volgens aanspraken en vrij wel met gelijke rechten, - ook eenmaal de kenmerken van de wereld zullen worden. Want, ten eerste, hebben wij een duidelijke evolutie in deze richting waargenomen, en het is meer overeenkomstig de menschelijke ervaring en onze daaruit geboren denkwijze, om te verwachten dat deze evolutie eindelijk compleet zal worden dan dat zij bij een willekeurig vast te stellen punt onvoltooid zal blijven; en ten tweede, ook als wij deze evolutie-theorie er een oogenblik buiten laten, achten wij het waarschijnlijker dat de menschen de voordeelen van deze economische methode die in het huisgezin proefhoudend gebleken is, later in het groot zullen toepassen, dan dat zij zich tegen de toepassing zullen blijven verzetten. Dit is wat wij *weten* noemen. Weten, mathematisch weten, is in deze dingen niet mogelijk; wij kunnen niet weten dat ook in 1891 de lente zal volgen op den winter, er kan eene verandering in het zonnestelsel komen die dit belet; maar in deze dingen spreken wij van weten wanneer de waarschijnlijkheid dat iets is of gebeuren zal, grooter is dan de kans dat iets niet gebeuren zal of niet is.

VI.

Gij zult zeggen, waarde vriend, dat gij schrikkelijk veel over Socialisme hoort en heel weinig over Aesthetiek. Maar dan verzoek ik u te bedenken dat ik boven deze bladzijden wel geschreven heb, Socialistische Aesthetiek, maar daar niet mêe bedoel dat met de ontwikkeling van het socialisme een andere, een nieuwe wijsbegeerte van het Schoone zal opgroeien. In dien zin is Socialistische Aesthetiek een uitdrukking zonder beteekenis. Er is in het socialisme niets waaraan een nieuwe theorie van het Schoone zou kunnen worden vastgeknoopt, niets wat eene nieuwe theorie zou noodig maken. Ik houd mij hier aan deze eenvoudige defi-

nitie, dat schoonheid de naam is dien men geeft aan het vermogen van sommige dingen om het schoonheids-gevoel te bevredigen, dat kunst het hiervoor met bewustheid door menschen gemaakte is, en dat kunstenaren zijn de menschen die dit het beste kunnen doen omdat zij de bijzondere geäardheid bezitten van een uiterst ontwikkeld schoonheidsgevoel. De aesthetiek, die de eigenschappen en de historie van dit onderscheidings-vermogen tusschen mooi en leelijk beschrijft, heeft met het socialisme, dat de naam van een maatschappelijke inrichting is, niets te maken. Daarom kan Socialistische Aesthetiek alleen beteekenen dat de ontdekking van de voordeelen van deze inrichting en het besef dat deze inrichting bezig is de oude te verdringen, eene zeker getal nieuwe meeningen over de tegenwoordige maatschappij aan de hand doen en eenige verwachtingen voor de toekomst, die reflecties werpen in de donkere kamer van onze ziel op den wand van het schoonheids-gevoel. Andere reflekties, maar krachtens een volkomen overeenkomstig procédé. Daarom spreek ik niet over dit procédé, dat onkenbaar of ongekend mag zijn, den uitslag weten wij; het zijn de zelfde instrumenten, bij socialisten en bij niet-socialisten, maar zij brengen verschillende dingen te voorschijn. Vergeef mijne breedsprakigheid - maar ik herhaal dat Socialistische Aesthetiek enkel beduidt dat ten aanzien van de openbare samenleving, de socialisten, met behoud van de orthodoxe leer omtrent het wezen van schoon en onschoon, de oude sentimenten van leelijk en mooi gaandeweg vervangen. Ten aanzien van de openbare samenleving, zeg ik, niet van de particuliere of intieme, en ook niet ten aanzien van kunst, het door menschen gemaakte. Een mooi loflied van den oorlog, van de onverdraagzaamheid, van de aristocratie; van welk verschijnsel of sentiment ook van het *ancien régime*, zullen zij niet leelijk vinden. Het menschelijk bewustzijn is al zoo ontwikkeld, dat wij, om nieuwe plaatsen te maken, geen beeldstormers behoeven te zijn; er is plaats voor de oude en voor de nieuwe in de hallen van onze verbeelding; wij weten dat de nieuwe *ons* mooi zijn en de oude het mooi

van vroeger, dat een wonderbaar werktuig van onzen geest ons in staat stelt nog te waardeeren. Zoolang de menschen nog weinig bewustzijn hebben, meenen zij dat hún mooi niet is een aanwinst van het verzamelde mooi op de wereld, een uitbreiding van de collectie die zij te danken hebben aan de verbetering van de werktuigen waarmede zij een diepere laag van het leven hebben ontgonnen, - maar zij meenen dat nu húnne vondsten al het andere en overige te niet doen en leelijk maken. Zoo hebben de Christenen gewoed tegen de Heidensche beschaving, de Protestanten tegen Katholieke kunst en de democraten in sommige tijden en streken tegen de verfijning van de aristocratie. Maar tegenwoordig heeft zich bij de menschen een vaardigheid ontwikkeld om achterwaarts en voorwaarts te zien, die nieuw is, en wij passen wel op dat er geen oude en kostbare vazen van den schoorsteen vallen elken keer als wij met een nieuw ornament thuis komen.... Zoodat, voor de laatste maal, Socialistische Aesthetiek geen bedreiging is dat wij de artisten zullen overvallen met een revolutie in hunne ateliers; alleen durven wij vragen, als, hoe lomp waarschijnlijk ook in het begin, wij uit de taaie klei van het menschelijk samenleven, eens een poppetje hebben gefatsoeneerd dat er anders uitziet dan tegenwoordig, wat zij er van vinden, zonder te rekenen dat de vermoeidheid van onze handen in aanmerking worde genomen. Als wij een andere maatschappij hebben gemaakt, zullen wij de artisten beleefd uitnoodigen eens te komen kijken of het hun bevalt, het laatste woord is altijd aan hen. Wij zullen aan geen nieuwe Aesthetica onze vingers gaan branden, wij staan voor vuren die reeds heet genoeg zijn.

En nu, na op deze wijze den engen kring van mijne redeneeringen nog eens te hebben omcirkelt, wensch ik te besluiten met sommige details uit uw kritiek van nabij te beschouwen.

Ten eerste dan over Bellamy. Ik heb *Looking Backward* vertaald omdat ik meende dat het boek voor leeken en deskundigen nuttig zou zijn. Leeken kunnen met de geheele voorstelling van de maatschappij, deskundigen met de be-

schrijving van sommige onderdeelen hun voordeel doen. Dit is, dunkt mij, eene geöorloofde bedoeling. Voorstanders van koud-water zullen met geen ander oogmerk een verhandeling over baden en zwemmen uitgeven; de algemeene en de bijzondere werking van het water zal den gewonen lezers en zal den specialiteiten belang inboezemen. Als men van het socialisme heil verwacht, dan is het raadzaam een lektuur te verspreiden die over het socialisme vele goede dingen bevat. Naar ons begrijpen en weten heeft Bellamy een voorspelling van de toekomst gemaakt die zeer zuiver is. Wij houden het er niet voor dat de beschrijving van Bellamy precies zal uitkomen in de werkelijkheid, maar zij bevat alles wat wij op dit oogenblik ons kunnen voorstellen; als nú eene socialistische maatschappij kon worden verwezenlijkt, zou zij er zoo uitzien. Hij bouwt, kan men zeggen, het huis van de toekomst met de materialen die nu beschikbaar zijn, terwijl het zeker is dat het werkelijke huis van de toekomst alleen met materialen van de toekomst zal worden gebouwd. Dit moet men niet vergeten bij de beöordeeling van het boek, en iemand die ongeduldig wordt of ongerust als hij aan dien gevel hier of daar een ouderwetsch motief bespeurt, windt zich ten onrechte op. Bellamy heeft een fraai compendium van socialistische wetenschap gemaakt, men is aan hem verplicht een leesbare samenstelling van wat wij nu weten van den aard van de societeit als werk-inrichting; hoe, naar ons tegenwoordig beste weten, de maatschappelijke arbeid geregeld moet worden, dat, en niets meer dan dat, kan men in *Looking Backward* vinden. Wie er een compleete voorstelling van het Leven in zoekt, raakt natuurlijk in de war. De Arbeid is immers maar een onderdeel, een onbeduidend fragment van Het Leven. Als het Leven een dag is, dan is de Arbeid het aankleeden, iets waar men niet naar informeert, iets dat men mechanisch doet, iets noodzakelijks wel, maar iets dat, eenmaal gedaan, in het geheel geen beteekenis heeft en geen invloed op de verrichtingen des daags. De één gaat, als hij zijn hoed opgezet heeft, naar zijn kantoor, de ander naar zijn atelier, de een gaat wandelen en de ander aan het werk,

maar bij niets wat verder wordt uitgevoerd is het van belang of hij een of twee overhemdsknoopjes draagt, en of hij bottines of rijglaarzen aanheeft. Zooals het nu is, is dit geringe maar noodige begin van den dag, de Arbeid, zoo miserabel geregeld dat verreweg de meeste menschen er voortdurend onder lijden; dit willen de Socialisten verhelpen; met de zooveel gewichtiger quaestie, hoe men den dag-zelf zal doorbrengen, bemoeien zij zich niet, dat wordt aan ieders eigen keus en goedvinden overgelaten. Die zich beklaagt dat *Looking Backward* een vervelende of onbeduidende maatschappij bevat, verstaat het Socialisme niet. Het Socialisme is geen plan om van de menschen engelen te maken, verlichte, amuzante, welopgevoede engelen; geen schets van een Duizend jarig Rijk onder eene drie-eenheid van Geest, Kennis en Deugd.... Het is een eerlijk en rationeel voorstel om eerst met elkaar gauw en goed het werk aftedoen, opdat iedereen zooveel mogelijk tijd en gelegenheid zal overhouden voor zijn hoogere bezigheden. Kinderen die vacantie hebben, maar beginnen met 's ochtends een paar uur te leeren om verder den heelen dag vrij te zijn; dat wil het Socialisme maken van de groote menschen. Nu spreekt Bellamy alleen over die paar uur lessen leeren en thema's maken; over de vacantie praat hij niet, of nauwelijks, en op dat weinige den aandacht te vestigen, nog erger, naar dat weinige het boek te beöordeelen, ergst van alles, het boek aftekeuren, bewijst dat men de hoofdzaak niet begrijpt. Gij komt in een schoenewinkel, gij wilt naar een museum en vervolgens naar een concert, maar gij wilt eerst een paar goede laarzen koopen om geen last te hebben van natte voeten; nu zult gij in den winkel u tevreden stellen met laarzen, en niet verlangen muziek te hooren of schilderijen te zien; een muziek-doos om de bezoekers optevroolijken bij het passen, een gravure aan den wand, zullen u niet brengen op aethetische bespiegelingen. Zoo heeft Bellamy zijn beschrijving van het werken vluchtig gecompleteerd tot een schets van een samenleving die, voor zoover zij bestaat uit deze oppervlakkige mise-en-scène, niet essentieel is. Het essentieele is de werk-inrichting

op de economisch-wetenschappelijke hoogte van deze tijd; hier en daar iets hooger zelfs, want in zeer recente staathuishoudkundige geschriften worden de nieuwheid en juistheid van eenige van zijne denkbeelden vermeld als belangrijke verbeteringen van het socialistisch systeem. Ernstige bespreking van *Looking Backward* behoort tot het essentieele vau het boek te worden beperkt.

En nu vraagt gij mij of ik het mooi vind? Ja, ik vind het schouwspel van verfijning van ons denken mooi, de verfijning-zelve nuttig en verdienstelijk, en het gadeslaan van het aanbrengen van de verfijning mooi. Bij voorbeeld, wat ik denk dat het beste is van Bellamy: de gelijke aanspraken van iedereen op stoffelijke dingen; gij herinnert u dat hij iedereen een even groot crediet geeft. Dit voorstel is zoo eenvoudig en beteekent zulk een hevige verachting voor quaesties waar quasi-geleerde schrijvers diepzinnige en uitvoerige werken mede vullen, dat iemand die iets gelezen heeft van dat onedele en onverstandige geklets, er zeer opgeruimd en behagelijk van wordt. Gij moet weten dat de economen en de staatslieden de menschen altijd hebben voorgesteld als beesten, die geen grooter pleizier en geen anderen prikkel kenden dan vechten om het grootste brok. Als men nu maar eens kon komen met een flinke verdeelings-theorie, die hunne ‘wetenschap’ en tevens ‘de menschelijke natuur’ bevredigde, dan zou het socialisme een eind opschieten, maar het zou wel onmogelijk wezen. - Kom, zegt Bellamy, het is niet de verdeelings-theorie die wij noodig hebben, het zijn de dingen óm te verdeelen, laten wij daar eerst voor zorgen, en als die er zijn geef dan ieder zooveel als hij wil hebben en zooveel als het kan lijden. Na een afschuwelijken kwakkelwinter van mist en modder is dit een lichte lente-dag. Zijn echt-wetenschappelijk optimisme, zijn scherp inzicht dat de euvelen die wij bestrijden geene inherente menschelijke gebreken zijn, zooals een verouderde en bekrompen geleerdheid ons wil laten gelooven, maar de overblijfselen van een barbaarschen tijd die opgeruimd moeten en kunnen worden, en dat onder die restes het blanke mensch-

lichaam verborgen zit als een meisjes-lijf onder de stijve en grove plunje van een provinciaalsche ingénue, - de inzichten en het optimisme zijn prijzenswaardig en nuttig, de tegenstelling met de dwarsheid en vitterijen van de officieele wetenschap is een indruk van mooi. Bellamy lost zeker geen hoogste levens-raadselen op, een al-omvattend filosoof van menschelijk meest verfijnd bedrijven is hij niet, maar hij marcheert zoo zegevierend door de rijen van penne-helden en verslaat, met een blooten ezelskinnebak, zoo vele cohorten van economische Philistijnen, dat het voor mij, die het omgekeerde van een dichter ben, een genoegen is hem van verre te bewonderen. Zijn muziek-telefoons, zijn Dickens, zijn romans over liefde, zijn winkel-paleizen onder den horen des overvloeds, - ik heb dit allemaal getrouw overgezet, omdat ik niet de geringe zelf-voldoening wou begaan van te peuteren aan het bijwerk. Ook zonder de pedanterie die in eene correctie zou gelegen hebben, moest de vertaling doen wat zij bestemd was te verrichten. Men had mij uitgelachen om de bezorgdheid over zulke bijomstandigheden.

Ik ga nu voort met het bespreken van aparte punten uit uw artikel. De Kunst in den Socialistischen Staat. Gij zult voor de Kunst wel niet bezorgd meer zijn, nu ik u gezegd heb dat het Socialisme alleen met den Arbeid te maken heeft. Gij zijt overigens de eerste niet die Socialisme tegenover Individualisme stelt, zeer ten onrechte naar mijne meening. Socialisme staat tegenover Anarchie en tegenover Kapitalisme; het gezamentlijk bezitten en gebruiken van de arbeids-middelen, tegenover het ordeloos arbeiden met middelen die door een kleine groep van kapitalisten wordt geëxploiteerd. Het is een zeer platte opatting van Individualisme wanneer men daarin het omgekeerde van Socialisme bespeurt. Individualisme, de leer dat iedere individualiteit in de wereld zoo veel mogelijk gerespecteerd moet worden, Individualisme, de zorg voor de onafhankelijke ontwikkeling van ieders beste eigenschappen, Individualisme, de liefde voor het groote en hooge in de menscheziel, Individualisme, de erkenning van het Persoonlijke, de lof van het bestierend-menschelijke, de

eerbied voor het buitengewone, Individualisme kan alleen waarlijk bloeien en verwezenlijkt worden in eene socialistische maatschappij. De beste menschen moeten eten en drinken en hebben kleeren en een woning noodig, zoo goed als de minder voortreffelijke. Over die dingen en over de middelen om ze te krijgen, daar mag in een rationeele samenleving in het geheel geen sprake van wezen. En, in de hoeveelheid van die geringe zaken te willen uitmunten boven anderen, en dat zeggen te doen in naam van het Individualisme, dat is een wilde onbeschoftheid en een ontzettend misverstand. Het is het schoenepoetsen voor men 's ochtends de deur uitgaat. Te beweren dat eene theorie die een eind wil maken aan het verschil tusschen arm en rijk, een aanslag doet op het Individualisme, is beweren dat de individualiteit te loor gaat bij menschcn die met even-fraaie glimmende laarzen loopen.... zoodat, als Kunst een onbelemmerd Individualisme noodig heeft, de vorderingen van het Socialisme door de artisten moeten worden toegejuicht. De eenige oprechte vrienden van het Individualisme zijn de socialisten. De Indidualiteiten van tegenwoordig zijn de spoorwegkoningen, de suikerlords, de steenkool-baronnen, de geldvorsten, de landheeren, de monopolisten in olie, katoen, koper, diamant, ijzer, - nu, de indrukking van dit sjagger-individualisme zal zeker niet erg betreurd worden. Dan pas kan het eenig-ware Individualisme opstaan.

Maar, ten aanzien van deze quaestie, de Kunst in den Socialistischen Staat, doet gij mij een vraag, die ik direct bëantwoorden wil. De meening van mijne partij-genooten over de literaire kunst van onzen tijd, en over zoo'n geval als het besteden van drie honderd duizend gulden voor het schilderij van Millet.

Daar kan ik dit van zeggen. Ten eerste zijn de socialisten van nu geen bewoners van den socialistischen staat van later. Er zijn weinig tegenstanders die dit verschil in het oog houden. De socialisten van nu bestaan uit twee soorten; de personen die, omdat zij zelf het meeste last hebben van de verkeerde werk-inrichting, een andere in de plaats verlangen:

de woordvoerders van die personen, én de enkele leden van de gepriviligeerde klasse die de doelmatigheid van de gewenschte instellingen erkennen en bij zich zelf het klasse-gevoel hebben weten te verstikken, dat bij de grootere meerderheid al het denken en getuigen beheerscht. Nu zult gij toegeven dat de socialisten van de eerste soort, de arbeiders, niet veel gelegenheid hebben gehad de literaire bekwaamheden te verzamelen, die noodig zijn om de dichters te verstaan die gij bedoelt. Ik vrees dat gij onder hen bijna niemand zult vinden, die deze verzen lezen of begrijpen kan. Maar dat is hun gebrek als arbeiders, niet als socialisten; en bij de bergbewoners van geluk en macht zult gij even weinig vereerders van die poëzie aantreffen; in den regel zullen de arbeiders zwijgen en erkennen dat het te hoog voor hen is, maar de meeste rijken en de meeste geletterden zullen nog juichen in hunne dwaasheid en hardop zeggen, dat wat zij niet verstaan, onverstaanbaar is. Het weekblad De Amsterdammer, Uilenspiegel, het Handelsblad, Studenten-geschriften, De Gids, De Spectator, allemaal *bourgeois*-organen, hebben hunne onnoozelheid niet weten te verbergen. In arbeiders-kringen is een veel grootere bescheidenheid. Het verwondert mij dat gij deze onbevoegdheid juist bij hen ter sprake brengt. De werklieden hebben ten-minste een goede verontschuldiging, als men u op uw tiende jaar in een katoenspinnerij had gezet, zoudt gij nu misschien voor een cent een vers maken als een van uwe kameraden ging trouwen. Maar weten wij dan niet, dat zelfs het bezit van geld, dat instaat stelt van hoogere dingen eenig begrip te krijgen, tegenwoordig maar bij zeer weinig personen een gewenscht effect heeft? Het versterkt wat ik heb gezegd, dat juist wij in de gelegenheid zijn geweest om optemerken, dat de geld-beschaving van onzen tijd een schijn-beschaving is.

Wat Millet aangaat, het besteden van eenige tonnen gouds voor een schilderij door een of anderen particulier, acht ik een gebeurtenis die alleen in onzen toestand van betrekkelijke barbaarschheid mogelijk is, omdat ik haar in alle opzichten afkeur. Ten eerste; er is geen enkele reden om te gelooven

dat de beste betaler ook de beste kenner zal zijn, er zijn vele redenen om aantenemen dat dit niet het geval zal wezen. De kooper geeft dus zeer-waarschijnlijk niet zooveel geld om zijn kunstzin te bevredigen, maar uit ijdelheid en mode-zucht. Ten tweede; het is verkeerd dat in particuliere verzamelingen de beste schilderijen komen; want wie weet wat hun lot zal zijn als de verzamelaar dood is, en dikwijls worden zij in zulke collecties voor langen tijd begraven. Zooals de zaken nu staan, kan het aanleggen van een kabinet, het met zorg en opofferingen volgen van een zuivere kunstliefde, de voornaamste bezigheid van een welbesteed leven zijn; maar het is dit immers gewoonlijk niet, en de grillen van een mode en de onartistieke eischen van een onopgevoeden geldadel hebben al veel kwaads gesticht. Ten derde; zulk eene buitensporige belooning van een kunstenaar, er komt bij dat het geld dikwijls voor een zeer groot deel door hebzuchtige tusschen-personen wordt opgestreken, is lang niet onschuldig. Ik bedoel niet dat de belooning te groot zou zijn, ik weet geen maatstaf om dat te bepalen. Maar ik meen dat de prijs van zulk een kunstvoorwerp uitbetaald moest worden in verbruiksartikelen en bons voor verbruiksartikelen. Voor mijn part heeft een schilder die een bijzonder mooi werk maakt, voor zijn heele leven gratis aanspraak op zooveel nuttige en aangename dingen als er maar te krijgen zijn. Hij woont, leeft, reist, alles op kosten van den staat, zoo weelderig als hij verkiest. Maar men geve hem geen geld; geld, waarmede hij zaken kan gaan doen, ondernemingen beginnen, dat wil zeggen, leven op kosten van een grooter of kleiner aantal personen; geld, dat hij beleggen kan in rentegevende aandeelen, hypotheken, effecten, en dus op een andere, nog veiliger en gemakkelijker manier den arbeid van een zeker getal menschen exploiteeren; geld, dat hij kan nalaten en waarmede dus vele jaren na zijn dood de onheil-stichting kan worden voortgezet. En, als gij zoo vriendelijk bent geweest dezen kleinen cursus in socialisme geheel te volgen, zult gij mij begrijpen als ik zeg, dat voor het socialistisch gevoel het honoreeren van een groot kunstenaar met een

groote som gelds, gelijkstaat aan het beloonen van een bijzonder vlijtig en oppassend kind met de vrijheid zijn broertjes en zusjes klappen te geven en hem de koek van hunne boterham te laten eten. Geloof mij, in eene hoogere maatschappelijke ontwikkeling dan de onze, gesteld al dat zulk een bod dan mogelijk ware, zal niemand een artist een kapitale som durven bieden; en nu al zouden velen, als zij wisten wat zij deden, zulk een bod niet aannemen.... Gij ziet in elk geval dat in de socialistische denkwijze over het feit dat gij genoemd hebt, nog andere overwegingen passen dan de aanstootelijkheid van zulk een duren lap beschilderd linnen. De aanstoot die zoo iets geeft is de verwonding van het socialistisch instinkt, en ik heb alleen uitgeplozen de bestanddeelen van de samengestelde ergernis.

VII.

Geärmd ben ik met u geschreden over den drempel van het versterkte blokhuis mijner socialistische meeningen. Ik heb u de inrichting laten zien, het weerstands-vermogen gewezen, de bewapening, de bergplaatsen van mondvoorraad en amunitie, en ik heb u gevoerd naar den wachttoren op het dak, zooals de gastheer in *Looking Backward* den ontwaakten slaper meenam naar het plat boven de kamers van zijn woning. Ziet gij nu ook, zooals hij deed, neêr op een geheel veranderd Boston van meeningen en voorstellingen? Ik vlei mij met de hoop dat het zoo is. Kijk, waar het op aan komt: of, met onze begrippen, wij ons een socialistische werk-inrichting kunnen voorstellen; of het waar is, dat de maatschappij van af het begin eener geschreven geschiedenis, bezig is in dezen zin steeds socialistischer te worden; met andere woorden, de economische en de historische hoofdvragen betreffende het Socialisme, die zijn hier natuurlijk maar aangeduid kunnen worden. Tot een overtuigden Socialist heb ik u dus niet kunnen maken, al had ik een twintigvoudige overredingskracht bezeten. Dat weet ik. Maar op de wijde akkers van de menschelijke gedachte zijn de

duizende socialistische arbeiders bezig in alle richtingen te arbeiden, onverpoosd en vol toewijding. Gij hebt tot dusver dit een onhandig ploeteren en onvruchtbaar afbeulen gevonden; uwe oogen hadden de waarheid niet gezien. Ik ben een van die werkers, en het wordt, langzamerhand, mijn taak op te passen dat de anderen ongestoord aan den arbeid kunnen blijven. Wij, sprekers en schrijvers, moeten hen bewaken en beschermen, de een weert zich met de spade, de ander met het geweer, als de verdeeling van den pionnier-arbeid op de grenzen van de beschaafde wereld. Daarom kan ik spreken van een versterkt blokhuis dat ik heb gebouwd, het eerste, hoop ik, van een reeks bevestigde plaatsen. Telkens zal ik u verzoeken den toren te bestijgen en mij te zeggen of gij op de gravers in de velden niet een ander gezicht krijgt....

Am., Januari 1891.

Boekbeoordeelingen.

In Darkest England and the Way out, door General Booth.

Een stormige zee met duizenden drenkelingen, hulpeloos en krachteloos, uitgeput door ontbering en ellende, slachtoffers van werkeloosheid, dronkenschap, ontucht en de tallooze rampen der armoede; ze zullen omkomen noodzakelijk; doch daar komen reddingsbooten met moedige bemanning die hen boeien toewerpen en touwen en te midden der woelige zee verheft zich een vuurtoren, wier licht den kampenden hoop toestraalt; en op de rotsige kusten staan vrouwen en mannen, soldaten van het reddingsleger, die de drenkelingen grijpen en neerzetten op den vasten wal; en een schaar van geredden trekt op naar de stad waar vele goede inrichtingen hen wachten, eet- en slaaphuizen en daarbij werkhuizen, waar ieder, ook de zwakke en onbekwame, een loon kan en moet verdienen om die voeding en huisvesting te betalen; en voor de vrouwen zijn afzonderlijke huizen en weer andere voor de meisjes die ‘gevallen’ waren; niet enkel het opstaan doch het overeind blijven wordt hen mogelijk gemaakt en voor hen wordt bezigheid gevonden, voldoende beloond om in eerbaarheid voort te kunnen leven; en na een kort verblijf, juist lang genoeg om op krachten te komen, trekt een kleinere schaar verder naar de landbouwkolonie; daar vinden velen werk naar hun geschiktheid, in het bear-

beiden van den grond of het bouwen van huizen, en die geen bedrijf verstonden worden er toe opgeleid; na een leven van onrust, waarbij ze 's morgens niet wisten of ze dien dag wel te eten zouden hebben en 's nachts een matras om op te slapen, is er nu voor ieder die werken wil voorziening in de allereerste behoeften; en eer de kolonie te sterk bevolkt wordt trekken de geoefenden in het bedrijf verder naar de kolonie over zee waar vruchtbare grond hen wacht en een goed bestuur, en welvaart als een rechtstreeksch gevolg.

Dit alles is te zien op de plaat die vóór in het boek staat. Men wist het reeds uit het optreden van het leger des Heils, General Booth gelooft in de kracht van aanschouwelijke voorstellingen en in deze plaat heeft hij een uittreksel gegeven van zijn boek; ook staan er nog cijfers op: cijfers van treurige welsprekendheid, 300.000 menschen zijn er in Londen die gebrek lijden, 20.000 werkeloozen, 30.000 prostituees en 100.000 in geheel Engeland en een half millioen dronkaards. Het aantal armen in Engeland is drie millioen.

Die moeten gered worden en kunnen gered worden. General Booth zegt het en hij is niet de eerste de beste; veertig jaar lang heeft hij onder de armen geleefd; het reddingsleger, waarvan hij de stichter is, telt drie duizend korpsen met meer dan 9000 officieren.

De tijd dat men lachte om General Booth en zijn leger is voorbij en men luistert als hij aan het woord is; en mannen van naam en positie zenden hem bijvalsbetuigingen en geld tot uitvoering van zijn plan.

Ik wil beproeven aan te stippen welke naar mijne meening de oorzaken zijn van den opgang dien dit boek maakt.

Iemand die zooveel verwacht van uiterlijkheid als Booth moet gelooven in de kracht van een titel en de generaal is gelukkig geweest in zijne keuze. ‘In darkest England’ pakt op een oogenblik dat velen meenen Stanley's ‘In darkest Africa’ te moeten lezen of er althans iets over te moeten lezen; men hoeft niet naar Afrika te gaan, zegt Booth, om een volk te zien dat ellendig leeft in diepe nacht, in Londen zelf, dicht bij de rijke buurten, wonen vele duizenden in

dieper duisternis dan de Afrikaansche wouddwergen; ‘and the way out’ pakt nog meer; niet enkel een schets doch een middel tot verbetering.

Het is niet meer gebruikelijk te doen alsof er geen ellende was; de tijden dat wanneer men van ontbering hoorde in zijn omgeving men zich dorst troosten met de meening dat er een armbestuur was om voor de armen te zorgen is voorbij; we weten wel dat armbesturen enkel hongerdood voorkomen, niet eens altijd, want in Londen zijn in 1889, 2157 menschen dood op straat gevonden waarvan zeker velen van gebrek waren omgekomen; de betuiging dat de heerschende opvatting van armenzorg een bespotting is van haren naam is een gemeenplaats geworden, iets wat men elkander niet meer zegt wijl ieder het weet; General Booth weet het beter dan ieder ander met cijfers, onweerlegbaar, toont hij den omvang en de diepte der ellende aan; doch zijn statistiek heeft geen andere bedoeling dan het opwekken eener stemming die zich uitspreekt in de kreet: er moet geholpen worden.

De hulp die Booth brengt, en hierin moet een groote oorzaak liggen van den bijval dien hij vindt, tast de maatschappelijke inrichting in geen enkel harer beginselen aan: persoonlijk grondbezit, de verdeeling van het arbeidsproduct, de macht van het kapitaal, alles mag blijven zooals het is, en dan toch de ‘way out’ vinden, ziet dat schijnt velen van ons de moeite van het beproeven wel waard. Booth heeft met wetenschappelijke systemen niet veel op; hij ziet duizenden menschen die wel magen hebben maar geen eten, wel armen maar geen werk, dat past in geen enkel stelsel, vindt hij, en allen kunnen dus samenwerken om hierin verbetering te brengen.

Het gevoel dat dit boek heeft in het leven geroepen is den meesten van ons bekend; als er menschen tot ons zijn gekomen die om brood vroegen hebben we gevoeld dat er een inrichting moest zijn waar allen die geen brood hadden het konden krijgen, of nog beter, het konden verdienen. Doch dat gevoel is niet sterk in ons geworden wijl we zooveel knappe economisten hebben hooren zeggen dat werkver-

schaffing toch zoo verkeerd is en geven zonder werkverschaffing ook verkeerd, ja dat eigenlijk armoede heelemaal verkeerd is, iets ouderwetsch onverstandigs, wat we door vrijen handel en verdeeling van arbeid wel te boven zouden komen. Doch ten spijt der economie is het aantal ledige magen en tot werkeloosheid gedwongene handen er niet minder om geworden en langzaam begint in ons het geloof te ontwaken, dat de economie het wel eens mis kon hebben en we beginnen belang te stellen in boeken die oneconomisch zijn en onwetenschappelijk zooals het werk van Booth.

Dit fiasco der economie is een tweede oorzaak voor het succes van ‘In darkest England’; er is zooveel gepraat en het praten heeft zoo weinig gebaat aan hen die baat behoeven, dat iemand die iets wil gaan doen, allicht bijval vindt; hetgeen Booth doen wil schijnt uitermate praktisch in dezen zin dat de uitkomsten van zijn werk aanstonds duidelijk waarneembaar zullen zijn.

Hij wil aan de hongerigen brood geven, aan de werkeloozen werk, onderkomen verschaffen aan de uit hunne woning verdrevenen. Een kort verblijf in deze werkhuizen en tijdelijke woonhuizen die in de groote steden zullen gevestigd zijn zal velen weder geschikt maken tot geregelde bezigheid en door het instellen van arbeidsbeurzen zal het verkrijgen van werk worden gemakkelijk gemaakt. Zij die overblijven gaan naar de landbouwkolonie; sommigen hunner zullen gelegenheid vinden zich na eenigen tijd als landbouwers te vestigen; de anderen gaan na voldoende voorbereiding naar de kolonie ‘over zee’, waar ze door landbouw en veeteelt in nieuwe landen een goed bestaan vinden. Middelen die wel eens genoemd zijn, zelfs gedeeltelijk beproefd, doch òf op te kleine schaal, òf gebrekkig en zonder onderling verband.

Booth wil zijne plannen doen uitvoeren door het leger dat onder zijne bevelen staat; de duizenden helpers en helpsters, menschen vol toewijding en liefde voor hunne arme broeders en zusters, menschen die onder de armen leven. Hij vraagt geld: een millioen pond sterling om in Engeland, te beginnen met

London, zijn stelsel in het groot in toepassing te brengen; hij wil zelfs met honderdduizend pond een ernstig begin maken. Op den duur zullen de meeste inrichtingen hun kosten dekken; een groote bron van inkomsten zal ook zijn het opzamelen van een aantal artikelen die thans door de rijken weggeworpen worden, de overschotten hunner maaltijden, en de gebroken voorwerpen voor huishoudelijk gebruik, ledige bussen en nog veel meer.

Booth verwacht dat de menschen wier redding hij op het oog heeft, gered zullen willen worden en dat zij bereid zullen gevonden worden om te werken; de verleiding van den drank, zoo veler val, zal in de landbouwkolonie en in de buurt van alle inrichtingen zorgvuldig worden vermeden; hij voorziet dat er enkele onverbeterlijken zullen zijn, tot redding ongeschikt, hardnekkige dronkaards en dezulken die zich aan geen tucht willen onderwerpen en die door hun verblijf in de kolonie van slechten invloed zouden zijn op de massa der goeden; deze zullen afgescheiden worden gehouden zoodat zij geen nadeel kunnen stichten.

In zijn stelsel zal niemand meer broodsgebrek behoeven te lijden; de groote massa der ellendigen zal herschapen worden in werkzame menschen die onder goede tucht en leiding een nieuw leven voeren en die door eigen werk in hunne behoeften voorzien.

Er is een groote mate van zelfvertrouwen, of geloof in een God die kracht geeft, noodig om een zooveel omvattend plan met zooveel warmte te ontwikkelen en zoo vast te gelooven in de uitvoerbaarheid niet alleen, doch in de goede uitkomsten. Het zou jammer zijn zoo aan Booth het geld niet werd verstrekt om zijn plan uit te voeren en zoo er niet in andere landen dan Engeland mannen de kracht en den wil in zich voelden om op te treden als Booth en zoo ook hun niet het geld verstrekt werd om in het groot in die richting te werken.

Het opheffen der ellendigen die Booth op het oog heeft moet de wensch zijn van allen die genoeg van hun economie hebben overboord geworpen om te vinden dat honger en gebrek van duizenden in geen enkel stelsel past;

en zij die gelooven in de noodzakelijkheid der ellende als een goddelijke beschikking, of als een gevolg van de groote verschillen tusschen de werkkracht en de werklust der menschen, kunnen ook hun medewerking verleenen, de eenen wijl God wil dat zij zoo de deugd der liefdadigheid betrachten, de anderen wijl in dit stelsel het leveren van werk als vereischte gesteld wordt voor voorziening in de behoeften; ook zij die gelooven dat verbetering der individuën vooraf moet gaan aan alle maatschappelijke verbetering, die verkondigen dat elke maatschappij de instellingen heeft en geen andere, die de uitdrukking zijn van den aard der individuën, zij kunnen gerust medewerken aan het opheffen dier duizenden op wie alle verbetering afstuit; en zij die heil zien in het optreden van den staat als regelaar der voortbrenging en verdeeling kunnen de toepassing van Booth's plan toejuichen en steunen als een uitstekende voorbereiding voor organisatie van den arbeid.

In deze omstandigheid, in het feit, dat menschen die de meest uiteenloopende meeningen zijn toegedaan ten opzichte van maatschappelijke hervorming, in het steunen van dit plan kunnen samengaan met hen die geene meeningen hebben, doch enkel een medelijdend hart ligt een andere voorname reden voor den opgang van dit boek.

Aantrekkelijk is het boek ook daarom, wijl men in den schrijver (met den schrijver bedoel ik Booth, al mocht ook blijken dat een ander het literaire werk heeft verricht) te doen heeft met een man die zijn onderwerp meester is; hij heeft het niet van hooren zeggen dat er ellende is. Lees het eerste deel van zijn werk, de beschrijving der ellende in Londen, ‘the darkness’ en maak u dan blij, zoo gij het kunt, met de wetenschap dat het in Londen ook al heel erg is en dat wij hier die toestanden niet kennen. Doch vergeefs beproeft ge te ontkomen aan de geweldige kracht zijuer schildering; hij schreeuwt het u in de ooren, en hooren moet gij het: zoo wordt er geleden door duizenden in een stad, in een land waar anderen in weelde leven.

De laatste in mijne opsomming der oorzaken die dit boek

zoo grooten opgang doen maken, is dat het zoo geheel onwetenschappelijk, zoo geheel stelselloos is, zich in het geheel niet verdiept in wat over tien of honderd jaar zal gebeuren en zich enkel bemoeit met wat op dit oogenblik te doen is en gedaan kan worden. ‘Ik ben een praktisch man, die zich enkel inlaat met wat er van daag te doen is. Ik heb geen vooropgezette meeningen, en ik vlei mijzelf dat ik zeldzaam vrij ben van vooroordeelen. Ik ben bereid te luisteren naar ieder die mij iets goeds wil leeren. Ik heb een open oog voor alle systemen die verbetering bedoelen; en zal uit volle borst een Gelukstaat toejuichen, zoo die ons wordt gebracht. Maar hij moet onder mijn bereik liggen. Ik heb er niets aan of hij in de wolken ligt. Cheques op de Bank der Toekomst wil ik heel gaarne als toegift aannemen, maar men moet niet verlangen dat ik ze nemen zal als gangbare munt, of trachten zal ze bij de Engelsche Bank te incasseren’. Dat is taal naar het hart der velen die vinden dat er ‘iets gedaan moet worden’; die genoeg kinderen zijn van hun tijd om te voelen dat het niet goed is zooals het is, die geen tijd hebben om zich te verdiepen in sociologische studieën, en die oog hebben enkel voor wat zij praktisch optreden noemen; die velen kunnen dus ook aan Booth hun steun geven, en een aantal armen zullen er wel bij varen.

‘Een voorstel tot verbetering der armenzorg’ zou een bescheidener titel geweest zijn voor dit boek, bescheidener en juister; doch het is meer in den titel dan in het boek zelf, dat die fout van overschatting ligt; Booth weet wel dat de toepassing van zijn plan nog niet in alles voorziet wat voorziening behoeft en hij acht het maar een begin. Weinigen zullen het zijn gaan lezen in de hoop er een ‘oplossing der sociale kwestie’ in te vinden en het is niemand aan te raden het met dit doel op te slaan. Dit is een gebrek wat dit boek met sommige andere gemeen heeft, doch waar men dezen schrijver geen verwijt van mag maken.

De omstandigheid dat Booth zich in geene verafliggende beschouwingen verdiept, is oorzaak dat hij niet heeft gezien dat zijn reddingswerk een sisyphusarbeid moet zijn. Zoo het waar is dat de ellendigen die hij redden wil in dien treurigen staat zijn geraakt niet door goddelijke voorbeschikking, doch door de inrichting der maatschappij waarin zij leven, dan zal, zoo diezelfde inrichting blijft voortbestaan, diezelfde maatschappij voortdurend nieuw materiaal leveren dat redding behoeft; om deze reden kan dit boek geen verdere strekking hebben dan verbetering te brengen in de wijze waarop gezorgd wordt voor de armen die er op een gegeven oogenblik zijn; doch zoo het die verbetering brengt dan heeft het een grootsch en noodzakelijk werk verricht.

Men weet dat Booth in de eerste plaats Salvationist is, dat voor hem de redding der menschen uit de maatschappelijke ellende slechts voorbereidenden arbeid is voor het groote reddingswerk, het voeren tot God; hij verwacht veel van de werking die de godsdienstige bijeenkomsten zullen hebben, doch hij wil in geen opzicht de deelneming in zijne godsdienst als voorwaarde stellen voor het verleenen van stoffelijke hulp, eene verdraagzaamheid die gunstig getuigt voor zijne menschenliefde, en die een aangenaam contrast vormt met de houding die tot voor korten tijd vele ontwikkelden en ‘vrijgezinden’ aannamen tegenover het optreden van hem en zijne volgers.

Middelburg, December 1890.
F.M. WIBAUT.

Vertellingen van Herodotus.[1)]

Verhalen van Herodotus, vertaald tot vermaak en stichting der jeugd, geven weinig gelegenheid tot bespreking. Zóó gebrekkig kan de overzetting niet wezen of er blijft genoeg

1) Herodotus, verhalen uit het Oosten, naar het Engelsch bewerkt door Dr. P.C. Margadant. Sneek. H. Pyttersen Tzn. 1890.

onderhoudends over; daar heeft Herodotus zelf wel voor gezorgd. Dr. Margadant heeft echter, waarschijnlijk uit welwillendheid voor de recensenten, een korte inleiding geschreven, waarover en naar aanleiding waarvan wel een en ander te zeggen valt. Vooreerst bevreemdt de mededeeling, dat Dr. Margadant zijn boek naar het Engelsch bewerkt heeft, en tevens getracht den Griekschen tekst getrouw te blijven. Waarom, vraagt men, dit lezende, waartoe moest Dr. Margadant een engelsche bewerking gebruiken, als hij toch het grieksche origineel wilde volgen? Er was geen enkele reden om twee heeren te dienen, en dit misdrijf heeft zijn straf medegebracht, want met wat meer zelfstandigheid had Dr. Margadant den weleerwaarden Church kunnen verbeteren, door weg te laten verscheidene bladzijden, gevuld met voor de knaapjes noch zeer leerzame, noch zeer onderhoudende ethnografische mededeelingen over de Egyptenaren, Indiërs en Thraciërs, en de vrij gekomen ruimte had kunnen besteed worden aan de plaatsing van verscheidene kleine verhaaltjes, die de mededeeling ten volle waard zijn, doch nu ontbreken. Ik noem als weggelaten vertellingen de geschiedenis van Gyges en Kandaules (Muzen, I. 8, vlgg.); het vernuftige experiment door Psammetichus genomen om uit te maken, welk het oudste volk was (II. 2); de vertelling van Phero, koning van Egypte (II. 111), en het treffende verhaal van Scylas, den Scyth, die zoo gaarne Helleen wezen wilde, een verhaal dat in de verzameling thuis behoort, al heeft prof. Pierson het onlangs naverteld. Deze vertellingen, en waarschijnlijk nog meer, had Dr. Margadant zonder bezwaar kunnen opnemen, indien hij, Herodotus bewerkende, zich niet gehouden had aan het programma van den heer Church, die weleerwaard en Engelschman als hij is, het wellicht *shocking* acht, te vertellen, dat een vrouw met het hemd ook de schaamte aflegt; dat een blinde Koning zich met het water van een vrouw de oogen bestrijkt, en dat er in Egypte, ik weet niet hoeveel eeuwen voor Christus, veel ontrouwe vrouwen waren. Trouwens, ik geloof dat Dr. Margadant ook wel fatsoenlijke varianten in zijn bewerking duldt, en met

behulp van dezen was de laatste moeilijkheid opgeruimd.

Doch Dr. Margadant heeft zich blootgegeven aan een ernstiger verwijt dan van niet zoo veel verhalen te geven, als hij had geven kunnen. Hij heeft, blijkens het woord vooraf, ‘getracht in taal en zinbouw (zich) zoo getrouw mogelijk te houden aan den griekschen tekst van Herodotus en eenigermate den indruk weder te geven van den onvergelijkelijken naïeven en bekoorlijken verhaaltrant van den “Vader der Historie”, die ons in vele opzichten doet denken aan dien van de schrijvers van het O.T.’ Bovendien rekent Dr. Margadant ook op een publiek buiten het gymnasium en ouder dan gymnasiasten, en beide opmerkingen te samen doen de vraag ontstaan of de bewerking van Dr. Margadant als een literaire reproduktie van Herodotus te beschouwen is.

Toegegeven wordt hier terstond, dat Dr. Margadant's bewering over Herodotus' stijl veel waars inhoudt; toegegeven ook, dat zijn bewerking leesbaar is; toegegeven ook in de derde plaats, dat een gymnasiast, die met het origineel niet best overweg kan, bij Dr. Margadant hulp en troost zal vinden; toegegeven in de vierde en laatste plaats, dat ik veel beter zou doen met zelf een goede vertaling te leveren, dan een ander te kritiseeren, die het althans geprobeerd heeft; - doch dit alles toegevende blijf ik voor de vraag staan, en ken mij zelven het recht toe ze te bespreken, en haar te beantwoorden met de meening, dat Dr. Margadant niet heeft gegeven een voldoend letterkundig equivalent.

Een klassiek schrijver naar behooren te vertalen, is nooit een gemakkelijk werk, en Herodotus, wiens bekoorlijkheid voor een deel ligt in het dialekt, voor een ander deel aan een zekere onbeholpenheid in de fraseering, levert buitengewone moeilijkheden op, wijl het dialekt heelemaal nìet, en de onbeholpenheid niet heelemaal te behouden zijn; maar ook als men deze onnavolgbare kwaliteiten van het origineel weglaat, blijft nog veel over, waarmede de vertaler den toon van Herodotus kan reconstrueeren, en Dr. Margadant heeft lang niet altijd gebruik gemaakt van de stilistische bouwstoffen, die hij vond, en die hij best had kunnen behouden.

Waarom bijvoorbeeld, - ik noem een kleinigheid, doch vele zulke kleinigheden bepalen den indruk -, waarom laat Dr. Margadant bijna altijd weg den uitroep o bij een vocatief? Waarom schrijft hij: vriend, Croesus, koning, heer, terwijl Herodotus gewoonlijk zegt: o vriend, o Croesus, o koning, o heer; terwijl deze uitroep een zekere plechtigheid bijzet, en graecisme behoeft te heeten?

Doch ik zal een voorbeeld van meer omvang nemen.

Men kent het verhaal van Croesus en Solon. Croesus wil gaarne zich zelven door Solon den gelukkigste der stervelingen genoemd hooren, doch verneemt, dat Solon anderen gelukkiger acht. Toen, vertaalt nu Dr. Margadant, toen werd koning Croesus zeer toornig en zeide: ‘gastvriend van Athene, gij acht mijn geluk dan zeker niets waard, dat gij mij zelfs niet waardig keurt gelijk te worden gesteld met gewone menschen.’

Toen antwoordde Solon: ‘Croesus, gij vraagt mij omtrent het leven der stervelingen, u te zeggen of het gelukkig is of niet, maar ik weet dat de goden jaloersch zijn en gaarne de menschen in moeilijkheden brengen.’

Tweemaal in deze weinige regels veronachtzaamt Dr. M. de inversie der periode bij Herodotus; dit verzuim was onnoodig en heeft aan den indruk schade gedaan. De uitval van Croesus is namelijk een vraag, het antwoord van Solon een uitroep, er staat: ‘o gast Athener, is dan ons geluk[1)] zoo naar niets weggeworpen, dat gij ons niet eenmaal gewone menschen waard maaktet?’ En hij zeide: ‘o Croesus, mij den wetenden, dat al de godheid afgunstig is en onrustbrengend, vraagt gij over de menschlijke dingen!’ - *Jaloersch* klinkt te modern; *gaarne de menschen in moeilijkheden brengen,* is veel te lang gezegd. -

‘Evenzeer weet ik, dat als de jaren van het menschlijke

1) Het woord, *eudaimonia* is moeilijk door een goede Hollandsche uitdrukking weer te geven. Wellicht heeft Dr. M. wijs gedaan zich aan *geluk* te houden. Ik geef mijn vertaling niet als goede reproduktie, doch om te laten zien met welke eigenaardigheden van Herodotus Dr. M. verzuimd heeft rekening te houden.

leven vele worden, hij vele dingen zal zien, die hij liever niet zag, en eveneens veel zal moeten ondergaan.' (Dr. Margadant.)

'Als de jaren van het menschlijke leven vele worden', is zeker een bekwame vertaling. 'Des menschlijken levens', ware m.i. nog verkieslijker geweest. Doch ook deze zin mist de stilistische dramatiek van het origineel. 'Want in den langen tijd (des levens) kan men veel zien, wat men niet wilde, veel ook ondergaan', zóó ongeveer staat het bij Herodotus.

'Ik stel nu het aantal jaren van het menschlijke leven op zeventig.' (Dr. M.)

Herodotus is een weinig minder correct stilist dan Dr. M. Deze laatste schrijft dit zinnetje als aanvang van een nieuwe redeneering; Herodotus stileert echter zoo, dat hij tegelijk verklaart, waarom hij het menschlijk leven lang noemt, en tegelijk overgaat naar een andere beschouwing, en schrijft (bovendien minder mat dan Dr. M.): 'want op zeventig jaren stel ik de ruimte des levens voor den mensch.'

De nu volgende karakteristieke berekening over het aantal dagen in zeventig jaar heeft Dr. M. (niet ten onrechte wellicht) een weinig bekort en samengevat in éen zin, welken het aan plechtigheid niet ontbreekt. Waarom heeft hij echter in zijn getallen-woorden Herodotus niet gevolgd, en niet gezegd gelijk deze 'tweehonderd en vijf maal duizend en tweemaal tienduizend', in stede van vijfentwintigduizend tweehonderd?

'En van al dat tal van dagen brengt de een aan den mensch nooit iets aan, dat gelijkt op datgene wat de ander aanbrengt.' (Dr. M.)

Laat men 'datgene' weg, dan heeft men weder een bekwame bewerking van een zinnetje, dat men met reden misschien niet getrouw vertaalt.

'Daarom, o koning, is het geheele leven van den mensch een *speelbal van het lot*. Ik zie, dat gij *werkelijk buitengewoon rijk* zijt, en heerscht over vele menschen. Maar *wat betreft* de vraag, die gij mij deedt, gelukkig noemen kan ik u niet, voor dat ik weet, dat gij uw dagen in voorspoed hebt geëindigd.' (Dr. M.)

De gecursiveerde woorden zijn bij Herodotus niet te vinden, en schaden den toon van het verhaal. -

Een ander voorbeeld, hoe Dr. M. het effekt van Herodotus vaak bederft.

De droevige geschiedenis van Adrastus, die Croesus' zoon doodde, eindigt met een zwaren, lang-ademigen zin, die door zijn stileering een tragische werking heeft, welke men onthoudt. Bij Dr. M. mislukt echter de periode, omdat hij haar regelmatiger van bouw maakt, en het einde stuk snijdt, terwijl zij bij Herodotus op het gevoel doorgaat.

'Maar Adrastus, de zoon van Gordias, den zoon van Midas, die de moordenaar van zijn eigen broeder was geweest, en nu den zoon had gedood van hem die hem gereinigd had, bleef wachten tot allen het graf hadden verlaten en doodde toen zich zelf op dat graf, want hij was zich bewust de ongelukkigste van alle stervelingen te zijn.' (Dr. M.)

Bij Herodotus daarentegen staat zoo wat:

'Maar Adrastus, de (zoon) van Gordias, den (zoon) van Midas, deze nu de moordenaar van zijn eigen broeder zijnde, de moordenaar ook van den zoon zijns reinigers, nadat bij het graf rust van de menschen was ontstaan, oordeelende van de menschen, die hij kende, de allerrampzaligste te wezen, doorsteekt zich zelven op het graf.'

Eindelijk kan ik den lezer van Dr. Margadant nog een gemakkelijk middel aan de hand doen om de Hollandsche bewerking te toetsen. Menigeen bezit de gedichten van Heine; welnu, in den bundel Romancero behandelt een der balladen de geschiedenis van Koning Rampsenitus en den slimmen dief, en deze ballade kan men moeilijk als een reproduktie van Herodotus aanmerken, doch in een aanteekening heeft Heine de vertelling uit het grieksch in duitsch proza overgebracht, en deze vertaling mag, naar ik meen, een voortreflijke bewerking genoemd worden, voortreflijk als zij den in dit geval niet zoo zeer plechtigen als wel gemoedelijken toon van Herodotus wedergeeft.

Nu weet ik wel, dat het onbillijk zou zijn, van iederen vertaler de literaire gevoeligheid van Heine te eischen, en

Dr. Margadant zal zich ook niet schamen de mindere van den grooten dichter te wezen, doch waar hij den sluwen dief oververtelt, ligt het voor de hand Heine er bij te halen, en den lezer aan te wijzen, hoe hij een voorbeeld van een schoone overzetting kan machtig worden.

Voor het geval, dat men dit uit mijn recensie niet zou opmaken, verklaar ik ten slotte, dat men de bewerking van Dr. Margadant met genoegen kan lezen.

Nov. 90.

CH.M. V. DEVENTER.

1. Verzen door Herman Gorter, Amsterdam, W. Versluys. - 2. Frederik van Eeden. Ellen. Een lied van de smart, Amsterdam, W. Versluys, 1891. - 3. Liefde's Dageraad en andere gedichten door Edward B. Koster (1888-1889). Deventer, Joh. H.W. Kreunen. 1890. - 4. Braga Redivivus. Nieuwe Letterkundige Mengelingen. Amersfoort, G.H. Priem. 1890. - 5. Marfa. Sonnetten door Frits Lapidoth. Leiden, S.C. van Doesburgh. 1889. - 6. Gedichten van Hilda Ram. Gent, Antwerpen. 1889. - 7. Vonken en Stralen, Poëzie van Dr. Eugeen van Oye. 1870-76. Gent, Siffer. 1889. - 8. Dr. Jan ten Brink, Jan Starter en zijn Wijf. Eene novelle uit de Geschiedenis der Nederlandsche Letteren. Amst., P.N. v. Kampen & Zoon. 1890. - 9. Jonge Liefde door Bellinga. Zutphen, W.J. Thieme & Co. 1890. - 10. Moderne Problemen. Novellen door Frits Lapidoth. Leiden, S.C. van Doesburgh. 1890. 2 Dln. - 11. Mevrouw Jeanne Fortuyn en haar man. Brieven uit Soerabaja van eene dame aan hare vriendin te Leiden. Haarlem, W.H.J. van Nooten. 1890. - 12. Sphinx door Josephine Giese. Amst., P.N. v. Kampen & Zn. 1890. - 13. Een verloving. Roman van Rana Neida. Leiden, A.W. Sijthoff.

1. - De verschijning van Gorters Verzen heeft mij geweldig beroerd. Drie uiterste belang-stellingen hebben zich in mij op-gericht:

Ten eerste eene van algemeene en onvermengde emotie-oplettendheid, verbeeld-verlichamelijkt: het roerloos en angstigheerlijk staren naar de vreemde en hooge bewegingen, naar de sublime toeren, van deze nieuwe ziel; hoe hij stáat, dit wonder-mensch, en het leven omhuivert hem met vlijmend

pijnlijk vervoerende vlagen, het waait óm hem, het stormt in rukken óp tegen zijn rug, en hoofd, tegen het hoofd zilver koel in den nacht, tegen het hoofd, goud heet in den dag, en het krult en kartelt en steigert zich op op het hoofd, en valt dan in een lange vlaag te-rug langs het gelaat, het streelend met hemelsche duizelingen, met dwaze verrukkings-buyen, en terug nog, lager terug over de borst naar den grond, als een gewaad, een engelengewaad, een heilige huid van doorschijnend leven, zacht lichtend, bevend leven, dat een grond wordt, een zachtjes en zoetjes kabbelende grond, een vriendelijk bewegende grond, een grond van zee, waar hij gaat hoog op, waar hij gaat ongedeerd, en de golven liggen sluik neer, als honden aan zijn voeten; maar dan, o daar is het weêr, o daar komt het weêr, het stormt op, het spookt rond, met ijzige duwen tegen de aarzelende lijfswanden en dáar, dáar, als een paukenslag, slaat het hem met een schrik, één opperste angstslag, een huilende, kletsende bliksemschrik, een schrik zoo groot, een schrik zoo fel, een schrik zoo hoog, één éven van hoogst leven, van leven-tot-den-dood; hoe hij gáat, en zacht breed bewegen, als bol hangende etherische goudene tapijten, de luchten, de tintel-lichtluchten, zacht deinen de luchten op de maat, op de maat van den gang van zijn gaan, en de boomen, de fluister-groetende boomen, die licht-kronen klinken, week klinken, rank klinken om het hoofd, die licht-blikken gieten, zacht gieten als alle hemelen staren naar hem heen; hoe hij het leven bewoont als een koning, zijn rood-gouden levenspaleis, waar alles wondert en hemelt, waar het leven zich om hem kamert, kamert in huis, kamert op straat, en kamert in het groote Buiten; want zoo is hij, en zoo lief heeft hem het Leven, dat als hij het zien wil en voelen wil, dan is het Leven er, dan komt het, dan staat 't stil, dan spant het zich om hem heen, dan wandt het zich langs hem op, dan stolt het zich zonder duur, buiten den tijd, tot een innigheid, een vaste innigheid rondom hem als een kamer.

Als een rij hooge vondsten hangen in deze Verzen de groote momenten te schitteren, schitteren zwart, schitteren

wit, rood en goud. Hij héeft ze gekend, hij héeft ze gevoeld, de heete kussen der Sensatie, en ze in zich gehouden met den wil van zijn liefde, en ze geplant, zilveren boomen, tot de tengerste takken en de klaarst diafane zilver-glas-bladen.

In dit boek, in dit gouden boek, brandt innig en zwaar, vlamt straf en stoer, vlecht zich uit de Mei-bloesems op, vecht zich uit de jeugd-dofheid op, stort zich in de hooge levensgolven op het Lied van het Verlangen:

> maagd die lichtlucht zijt
> tot u heb ik geschreid.

Als een slingerende, slangende, zwellende, roode gezwollene bloedkracht, worstelt, woest willend, óp-zettend, aan-dringend, - maar, o met een deinzing terug en teêr kermend en bang schreyend, in hooge wankelingen en paarl-lichte te-vredenheden het Groote Verlangen door dit verzielde lichaam.

Mei was een lieve, mooye droom, een droom, een wonderheerlijk verbeeldingsspel der eerste jeugd, een mooye schuchtere liefde; maar uit dat zoet te mijmer liggen, waar de zieleblikken door de blinde oogen, die nog keken

> verwonderd
> naar 't buitenlicht, zonder 't
> zelf te weten wat of
> hun licht oppervlak trof,

hoog met de regenboog-kleuren visioenen-webben weefden, ijl, fijn, van zacht zijig-rijke jongheid, - heeft het lichaam zich bevend geheven bij een druischend, dreunend geluid, dat van heel verre kwam, uit den hemel néêr, en van de kimmen áan en óp van den grond, de nadering, de drommende nadering, de al-te-gader-al-om-nadering, de stort-zeeë-nadering van Het Leven. En toen is hij op-gestaan, en Groot geworden, en op-gegaan tot het Leven. De oogen zijn opengebroken en een hemel van licht is er binnengevloden, de ooren hebben zich gesperd en de heete stem van den machtigen minnaar ingezogen, en in de trillende neusgaten heeft de wilde levens wind zijn schrijnende zuchten op-gedragen. En het lichaam

heeft zich verzield, de ziel, gekomen uit de tabernakelen van het hart en van het hoofd, heeft met haar wezen van liefde, met haar essencie van schoonheid, alle leden doortrokken, zoo dat zij wisten en bewust waren en het vleesch was van geest. En zoo nu was het lichaam verheerlijkt en staat heilig in het leven, en de stem zegt zijne liederen, de stem zingt de levensmuziek.

Nu dat zoo is, nu er enkele talen komen, die de opperste, éenige, hoog-goddelijke juichingen en weeningen van Kloos' verzen in wáarde eenigszins benaderen, hoe geheel ánders ook in wézen, - nu is de dag dáar, aan-gebroken, opengebroken, nu zullen wij het doen, nu is het bezig te gebeuren, nu slaan wij in de donkere eeuw de dagbres van ons ras.

Nu zingen de golven, nu vlaggen de wolken, nu gaan de winden in feestgewaden, nu waden de steden, de menschen, in de goud-zee, door de oogen-zonnen van ons geslacht ontstoken, nu is wat stom was in den grond, wat lang begraven was, heerlijk verrezen, nu spuit het overal op als fonteinen in goud-droppen-poeyering in de lachende rooye gezichten.

Hoe mooi komen nu dagen op de aarde staan als ronde huizen van licht. Zij hebben zich behangen met goudlicht en roodlicht en blauwlicht en zilverlicht. Zij wankelen voort, zij wentelen om, maar als zij storten, in-storten in donkere vallende brokken, o klaag dan niet, want ziet hen weêr komen, ópkomen en zich spánnen in hooge triomfbógen over de blijdschap van ons leven.

Hoor ik de menschen niet loopen op den kristallen grond, hoort hun voetenstoeten bespelen de gronden, hoort hun voetentoetsen bebeven de snaren der orgelende gronden. Zie ik de menschen niet schrijden in dikke goudlichten, zij hebben goud-modder om de beenen, goud in het haar en goudlagen over de ruggen.

Ruik ik niet vreemde roode geuren als windwalmen zacht naar de hoofden.

De winden hebben met wolk-groote handen het blauw-gouden

aarde-dak gescheurd, en de zang-val, de licht-val, de geuren-val stort op op ons neèr.

Tusschen de verzen van Kloos en die van Gorter zoû ik niet graâg moeten kiezen. Het gevoel van mijn hoofd is voor Gorter, het verstand van mijn hart is voor Kloos. Als Gorters verzen mij heerlijk verbazen, als Gorters verzen de verwezenlijking van een illuzie, uitersten van fijnheid en diepte voor mij zijn, dan is mijn verheuging groot, dan wil ik hoogblijde zijn van heerlijke zekerheid dat mogelijk is gebleken waaraan ik meer dan eens getwijfeld heb; maar, maar stil eens even, wie, wie heeft mijn hart het diepst geraakt. De verzen van Gorter heb ik in mijn hoofd als een spanning van opperst leven, als een strak gejuichte, hoog-stáande heerlijkheid, een kristallen hoogheid van schitterende verrukking, uiterst, vast, straf, vol-uit, waarin de andere, de fijn-lieve, de teedere verrassingen der stil-intiemste zielebewegingen als wimpels in een luchtstuk zachtjes deinen. Maar uit de diepte, ja god, uit de diepste diepte, uit de bloedde diepte van mijn hartstochten-hart komt een geruchtend geluid naar omhoog, en als het zachtste, het mal-zachtste, het zalig-zachtste, het al te lachend zachte, de korte, de kleine klanken der kleine verzen

> O rozen droef en schoon,

..... en dan óp met een ruk en een zwenk, de tooneel-drapeeringen van het leven vallen weg, en ik heb den hoogsten hemel boven-achter, blauw, wit-zilver, ... neen, geen hoogere kreten, neen, geen stem zoo ziedend en sidderend, zoo hooger dan hoog opgeworsteld van reinste passie, van roodste liefde, van klanken van ziele-goddelijkheid, dan die guirlanden van sterren, waar elk woord is een schitterlicht, waar elke klank gezwollen is van vreugde-smart en effen paarlend praalt in zijn volmaaktheid, in zijn voor de eeuwigheid woord-zijn, voor de eeuwigheid bestaan in het klinken

van die er om, als die voor den devote te lezen in het passiespel van Kind en God en de andere verzen.

Dit had ik even te zeggen, nu ik voor het eerst eens over goede hollandsche verzen schrijf.

Gorter zijn verzen zijn voor mij om óp te springen. Gorter heeft met de openbaring zijner verzen de kern van mijn artisticiteits-bewustzijn beroerd. Het was als een nieuws reuzegroot, als een man zoo dik en hoog, die niet in mijn kamer recht-op kon staan, zóo ben ik er van geschrokken. O, het was de blijde tijding, de rijke, wijde tijding, de lang-gewachte, de nooit-vermoede. Het is een boek om op te snikken. Ik laat het niet alleen, ik wil het al tijd bij mij hebben. Want, ik wil het u wel zeggen, wat ik bedoeld had, dat Holland moest doen, dat heeft Gorter gedaan. Hij heeft het gedaan, ze staan er, ze staan er voor ieder te lezen.

Toen Mei kwam, nu ja, ja zeker, o, zéker, heel, heel mooi, maar.. maar Gorter is van letterkundige richting veranderd, hij is van richting veranderd, het is om met wijde stappen heen en weêr te gaan loopen, wat een nieuws, wat een gebeurtenis, wat een bizonderheid. Het is om te lachen, heel hoog opgewonden te lachen van trillende, koortsende verheuging. Hij is niet zoo zeer van richting veranderd, als wel heeft hij er de andere richting bijgenomen. Als gij nu weten wilt wat Sensitivisme is, waar ik in mijn opstel van vijf jaar geleden over Netscher over schreef, - *dit* ís Sensitivisme. Dit is een manier van gewaar-worden en verwoorden, die, gegroeid uit het fransche naturalisme-impressionisme, (ík zeg, dat zij in Frankrijk wortelt, ieder-een heeft al-geheele vrijheid het volkomen met mij on-eens te zijn), in geen andere literatuur ter wereld bestaat, ook, let wel, wees zoo goed en let wel, ook in de fransche niet, want al zijt gij het kleinkind van uw grootvader, daarom kunt gij toch wel niets op hem gelijken.

Gorters gedichten zijn niet Sensitivisme om dat hij zoo bizonder fijn gevoelt en stammen niet af van fransche kunst, om dat in deze verzen de dichter zich aan de onmiddellijke invloeden der ‘werkelijkheid’ bloot stelt en in 't bizonder ook wel eens verzen maakt van gewaarwordingen, waarmede zijn sexualiteit te maken heeft. Menschen, die het niet weten, zouden allicht denken, dat ik hem daarom uit Frankrijk stammende noem; maar zoo is het niet.

Het is zóo: naast de vraagstukken omtrent het begrip ‘realiteit’, ‘persoonlijkheid’, ‘geluid’, ‘rhythme’, ‘emotie’, ‘visie’ en ‘visioen’, en die omtrent het verschil tusschen ‘proza’ en ‘poëzie’, heeft men in verzen, even goed als in proza, kritiesch, dat is: techniesch en theoretiesch, te maken met vraagstukken omtrent vier funktiën, funktiën der ziel naar hun geestelijke beteekenis, funktiën der hersenen en zenuwen naar hun stoffelijke waarneembaarheid. Deze funktiën zijn: die der Fantasie, die der Observatie, der Impressie en der Sensatie. De funktiën der Observatie en der Impressie zijn grovere funktiën dan die der Fantasie en der Sensatie, welke laatste twee als uitersten tegen-over-elkaâr staan, en als uitersten elkaâr ráken. Wij hebben hier twee orden van funktiën, de Fantasie is de eene, de Observatie, Impressie en Sensatie vormen samen de andere, en de Sensatie is de hoogst bereikbare graad in de laatste orde.

De Impressie (het Impressionisme), komt uit Frankrijk, de Sensatie (het Sensitivisme), is het zijn vader overtreffende kind van de Impressie, en dáarom, dáarom alleen, dus eenvoudig om haar literair-kritiesch onder rubriek te brengen, beweer ik, dat díe verzen van Gorter, welke essentieël, in het wezen hunner soort, van zijn gedicht Mei verschillen, uit Frankrijk stammen.

De questie van het soort-verschil tusschen Romaansche en Germaansche sensualiteit, en, als kleine questie aan deze verwant, die der decenzie, is dus geen faktor in de vorming mijner meening.

Met-een heb ik nu reeds mijn tweede van de drie belangstellingen verklaard: de violente belangstelling in het veranderen van richting. De derde hoort bij de tweede, zij is deze: nu Gorter aan de Sensatie is gaan doen, wat heeft hij nu voor een hooge, door niemant bereikte, door niemant beproefde, syntheze klaar-gewonderd: de samenbrenging van Rhythme en Sensatie, namelijk: de Sensatie in verzen.

En niet alleen dit, maar nu hij eenmaal in de Sensatie is gekomen, heeft hij er in gewerkt en getoerd, en haar naar alle kanten in vermenging met de Fantasie gebracht, dat het den kunstenaar in ons verrukt ja, maar ook den technikus, den werkman, verbaast.

Voorbeeld van een alleen-impressie:

De stille weg
de maannachtlichte weg -

de boomen
de zoo stil oudgeworden boomen -
het water
het zachtbespannen tevreeë water.

En daar achter in 't ver de neergezonken hemel
met 't sterrengefemel.
(Blz. 13.)

Voorbeeld van een impressie-met-fantazie:

't Is zwart en donker, } Impressie.
kamerdonker als rook, } Impressie.
rood kolengeflonker, } Impressie.
daar boven holt de klok. } Impressie.

Langs de wanden bleekt flauw } Impressie.
een plaat en nog een - } Impressie.
het witte is lichtlauw, } Impressie.
't lijkt alles lang geleên. } Impressie.

Hoor, het leven vliedt, } Impressie met Fantazie.
de klok holt, tik, tik - } Impressie met Fantazie.
zing het jammerlied } Impressie met Fantazie.
van het oogenblik. } Impressie met Fantazie.
(Blz. 56.)

Voorbeeld van alleen-fantazie:

Toen bliezen de poortwachters op gouden horens
buiten daar spartelde het licht op het ijs,
toen fonkelden de hooge boometorens,
blinkende sloeg de Oostewind de zeis.
Enz.
(Blz. 71.)

Voorbeeld van sensatie-met-fantazie:

Ik liep 's avonds door mijne stad,
Het water zwartvloerig, elk huis had
zich van boven tot onder met rouw behangen,
dat was zoo mijn verlangen.
Enz.
(Blz. 92.)

Voorbeeld van alleen-sensatie:

De boomen golven op de heuvelen
boomhoofden stil in de nevelen
lentelichte zacht lentelicht.
De toren met zijn gezicht
daar midden in wijst deftig nog uren,
verbeel je uren, uren, uren -
't is om te stikken
in deze oogenblikken,
het kriebelend lachen
ik kan het haast niet verdragen,
ik stik
in dit krankzinnige lichte deftige oogenblik.
(Blz. 124.)

Ik weet niemant die met zoo'n heftige dadelijkheid de

grens van den tijd heeft overschreden, niemant die met zóo starre oogen achter het waarneembare in de tijdeloosheid heeft gezien, als de schrijver van dit gedicht. Het is niet mooi, dit gedicht, het behoort niet tot de orde der dingen, die men mooi kan noemen. Er is geen adjektief voor. Het raakt de uiterste grens van het denkbare.

In Gorter de felste kleuren voor de visioenen, geworden uit de subtielste nuancen van gewaarwording. Het allerfijnste op zijn heftigst te gevoelen, zoo hij. Geen violet, geen paarl-grijs, geen ròse, geen blank, geen roomgeel, geen gebroken-kleuren, geen groen, geen blauw zelfs bijna, maar wit en goud en rood en zwart, purper en donker grijs.

Van al het wit en goude in Mei is nog veel overgebleven. In Mei was dat heldere wit en goud in de Observatie en in de Fantazie (in Mei, woû ik met-een zeggen, is bijna alles Fantasie, maar, behalve die, dáar alleen de alleen-Observatie, die in de Verzen niet voorkomt, waar de Observatie overal vergroeid en verhoogd is tot Impressie en Sensatie).

Dit heldere wit en goud is ook in Verzen, in de Fantazie en in de Sensatie. Maar het rood en zwart b.v. van dit enorme gedicht was niet in Mei:

> O koele zwarte ademen van den nacht,
> stil vlietende kannen van wijnzwart gebracht
> in haar rouwvingeren slepend zoo zacht -
> gaat lavende tot waar mijn liefste wacht.
> Ziet ge het flonkerend zware roode
> wijnvocht de kan uit, de roodgoude,
> vallen dwars door den zwarten nacht;
> dat is de sombere roode oude
> opgegravene bloedenddoode
> wijn in de nachthand hier gebracht.
> .....
> (Blz. 9.)

Groot, als een roode bloedbrand, lood-zwaar bonkend en dreunend in de diepe mijnen van het hart, is dit gedicht.

Door zijn nieuwe versifikatie heeft Gorter nieuwe muziek-melodie in het vers gebracht, het vers opgevoerd, dichter naar de muziek, zoo mooi, met de terugkeerende regels, die als muziekmotieven wederkomen:

.....
ga niet te gauw voorbij, voorbij, voorbij, de lucht
blijft hangende bevende achter u -
verlangende eeuwig naar u
eeuwig, eeuwig, - vlucht niet te vlug -
achter uw rug
rek de ik armen
van verlangen, van verlangen,
rek ik de armen,
vlucht niet te vlug.
(Blz. 3, 4.)

Van de fijne verzen, de stil-fijne, de zachte, de teêr-gefluisterde, de nauw-gezuchte, als gesproken door de oogen, als geweven door den adem van innig turende oogen, heeft de kroniekschrijver er al een aangehaald. Wacht, ik zal, ik zal nog deze teedere verheerlijking:

Gebenedijde -
Meisje gebenedijde
van 't licht, van 't ope wijde wijde.
Hoe zoet de lichtwolken zich aan u spreiden,
hoe stil de lichte' uw oogen in, uit, glijden,
parelt uw keel in, uit, het luchtgetijde,
witbladige in 't ope wijde wijde,
gebenedijde
gebenedijde.

O, o!

Als ik nu niet ophield, zou ik nooit ophouden. Waar ik het hoogst, liefst en meest aan denk, hebben deze Verzen hevig geraakt en in groote werking gezet.

2. - Deze recensiën worden op die manier een koncert; een koncert, waar geen menschen, die fluisteren en ijdel en laag zijn, mijn aan-dacht kriebelen, waar geen helle witheid van oninnige zaal mijn mijmerkijken bezeert, maar een muziekdag, dien ik kan hooren, in mijn zielezaal, die ik mij kleurloos heb behangen, waar mijn aandacht onbewegelijk in open-staat, als stil effen licht, waarin de verzen-melodieën hun klaterende, laayende kleurgloeyingen als zwaar opbonkende armgebaren, als dikke bliksemknuppels, rood, paars, grijs, zwart, goud, in heenduwen, of als een tintelende zilvermist, met zacht-schitterend brekende traankralen, hun plechtige waseming, met trillende deiningen, in doen stijgen.

Na de stemmen van Gorter, de stemmen van Van Eeden. Na het groot-dadelijk-hevig-zwaar-uitgestuipte, het grootsch-zacht-breed-luid-opgeweende; na de schrikken en kreten, die Gezichten als getransfigureerde werkelijkheden werden, die gemaakt zijn zoo-dáar-dáar-dadelijk-uit-den-mensch als de schepsels, de aanpakbare schepsels van zijn gillend willen, daar, buiten, daar, voor, daar, naast hem, daar, tegen hem aan, - de klachten en neurie-droomen, die zacht en teeder in het peins-hoofd aan-vingen, zich langzaam verbreeden en zwellen, hooger en hooger, vloedend en wassend, ópgolvend als een droomenzee, met deiningen als sleepen van vrouwengewaden, als vluchtende stofwolk-glooyingen schuin-op voor den wind, tot een sterke stormslag in hen neêrslaat, en de storm, zelf verdwenen, nog voortleeft ónder en in de golven en ze opstoot en ze aftrekt, getooid met de pracht hunner nek-trotsche schuimruischingen, zoo als in zee als de luchtstorm voorbij is. Na de scherp gehoekte, in stoltende schokken uitgehuiverde diktiën der Sensatie, die zoo dadelijk leeft en wil en is, dat zij plots in haar eigen, nieuw, vreemd, toch-zoo-moetend rhythme vaststoot, als een mensch wiens ziel zoo boven-menschelijk wezen zoû, dat het lichaam zich als een onbekend soort lichaam daarnaar zoû vormen, - de in de zachte lijnwaden der eeuwig-schoone rhythmen gewonden diktiën der Fantazie, tot in de hoogste beroeringen en verheffingen behoudend den zachten glans van paarlen

en paarlemoer, niet naakt om dat zij niet naakt willen staan voor het aangezicht van God, niet rauw gillend en snikkend, om dat zij eene melodie hebben gevonden voor hun hoogste schreyen.

Over Ellen ben ik ziels-verheugd. Met Ellen is Van Eeden in de Hooge-Literatuur. Ellen heeft de immense schoonheid van een eindelijke, opperste, zelf-ontdekking, de groote botsing van de ziel tegen den Hoogen-Hartstocht, het ontgloeyen en in brand slaan van de passie-kern die zij lang smeulend in zich droeg:

> Toen lag
> 't Wonderschoon meer in lichten dag.
> .....
> God! was dit hier zóó groot! dit wist ik niet,
> Is dit mijn ziel, dit hooge schoone Huis,
> Waar alles straalt en flonkert, waar goudwaas
> Opwolkt langs donkerrotsige gewelven,
> Hoog als de nacht, waar diamanten hangen
> Stil-flonkrend in den gloed, goud-ader blinkt
> In brokkeligen wand van witten steen?
> .....
>
> Totdat één Vonk zijn dorre Ziel ontsteekt
> En ook in hèm de Wereldbrand uitbreekt
> En hij zijn' God bij 't licht dier Vlammen vindt.

Ellen is als een Mis, het stoot mij niet en slaat mij niet, het doet mij aan als de kerkmuziek van een groot komponist. Tot in hun hoogste passie-stijgingen, behouden de verzen de ronding in de galmen, die als wierook-wolken zacht en ongebroken stijgen tot God. De schoone ziel, die zich er pieus in laat openbloeyen, in devote reinheid, in lelieïge en marmeren kuischheid, heeft haar wit-gouden binnenst bewaard, zonder scheur, zonder bloedvlek na den strijd met het leven, die haar tot hoogere heiligheid geheven, maar door geen achtergelaten sporen haar sterk-blanke onbesmetheid heeft gedeerd.

Ellen is als een bloem, één wonder-lelie-bloem, hooger dan manshoogte, berg-hoog, die tegen aardschen weêr en wind, óp, langzaam zacht óp tegen de rukken der windvlagen in, tegen den regenval, tegen de weêrlichtschoten, tegen het donder-slaan, groeit en bloeit, ongekreukt in haar vleugel-groote uitgebogen bladen, vrij en zeker den stillen vasten glans van het groote goud-hart open tegen den nacht.

Ellen is de hymne aan den schoonen maagd-god, het lied naar het verheerlijkte leven der kuischheid, de lof aan het hoogste-vrouwelijke dat leeft in elke menschenziel, de groote glimlach van de Maagd, die niet weet, die niet doet, maar wier lach hooger is in haar stilte dan de luide tranen der bloedende mannen-driften, wier donkerte wegbleekt in den stillen schitterglans uit haar oogen.

Stil wil ik dan wezen, heel stil en alleen, en blind van oog en doof van oor. Ik wil het leven niet weten, ik wil mijn lijf vergeten, ik wil alleen luisteren naar het groote gefluister in mijn donkere ziel. In die hooge schemerstilte, in den tempel van mijn hart, zal zóo het geluid van dit schoone mysterie beginnen.

Kleine lichten komen zachtjes aangloren: de Stem en de Rei van de Introductie, zij zijn stil nog, van dunne teêre tinten, zij zijn schijningen van wonder-zacht gekleurd licht, met een onbewegelijke dauw van kaarslichtsneeuw, zacht goud-geel aan de wanden, zij zingen in stil-diepe zeggingen de kus aan het vuur van den hartstocht van hem, die in kleed van zacht donkeren deemoed zijn helder Godsbestaan fier van levens-aanraking terug had gehouden. Zij verhalen in hun hoog licht geluid, met hun klare goud-klank-stemmen, verhalen zij van het groot-te-gebeurene.

Breed uit de diepte, breed in haar tengerheid, zingt de Eerste Zang op: de verrukking van den door de Passie beroerde, de verrukking tot Haar, haar de geziene, de groot-Geziene in Wondere-Aandóening. Haar ziet zij Alleen, omgeven van het Al-vale.

De hooge roerloosheid van den in opperste kontemplatie

vervoerde, de zuivere zalige tot-beeld-verschrokkenheid van den in-devotie-Aandachtige:

> Aandachtig zie ik en mijn oogen zijn
> Gansch aan u vastgebonden. O! Beweeg
> De witte, slanke handen niet! dat is
> Of Gij mijn hoofd, mijn hart, mijn handen trekt
> Met sterke draden, die mij smartlijk zijn.

Het starre staren van den God-naderende is in deze melodie.

Stil is alles, een hemel-hooge stilte, wolk-zacht rijst de goudmist in de schemering....

Het is het moment van de adoratie.

Omgeven van een glans, goudachtig als fijne avond-jacht-sneeuw zoekt de getroffene de ziel, haar opperste Zelf in de fijne oogenkleuren der Aanbedene.

Nu valt, op het vlakke hoog-leven der verrukking, een blijdschap, als een zachte zegening en tevredenheid in de ziel:

> Hoe is de Zon zoo licht! mijn Lief zoo goed!

Het is een Gezicht in het leven, nu schijnend vreemd, gelukkig schoon. Het is een droom van den hemel op aarde, één even van heilige zekerheid van te zijn in het onbereikbaar geluk.

Maar de kalm-effenheid van stille vervoering is reeds voorbij, de schoonste dag stierf, maar onvergankelijk heeft zij de herinneringen achtergelaten. Lang, lange, in de zoetheid der schijn-herleving her-denkt hij den dag en doorleeft hem zoo meer in alle welbeminde uren, het een langzaam na het andere, meer dan hij hem eerst, in de ontzetting van de werkelijkheid der zaligheid zelf, heeft kunnen proeven.

> En het luid licht-leven
> Werd tot een droom.
> Toen stierf de schoone Dag.

Hij vreest en weet dat Zij sterven wil en bidt Haar toch den dood niet te beminnen, maar zijn schoonst-bloeiend Leven te nemen.

Hoog schijnt, nu het laatste deel van den Eersten Zang mij komt toezingen, een witte lichtplek in den aandacht-tempel, dien ik om de zielemuziek heb gebouwd. Hij ziet nu de klare schoonheid van zijn liefde zelf, in Háar schoon:

Uw mooi zie ik als het helder-heilige,
Het sterre-schild, helderrond, dat mij beveilige,
  Het rechte zwaard, het streng-blanke,
Zoo vroom en sterk, zoo staal-rein -

Het Intermezzo komt nu op. De worsteling zal beginnen. De zachte lichten verduisteren. De eerste vlagen van den storm huiveren aan de tempelwanden, de donkere roode nachtvlam beeft.

Hij heeft het Opperste Geluk gewild, het Eeuwig Licht, maar aan de achterzij der Schoone Liefde is de leelijke begeerte, de donkere, de te schuwen, de doode. Die zoo hoog reiken wil, diens armen zullen branden van Verlangen.

Nu slaan de zwarte vlammen op, de donkere vlammende galmen van de aarde:

Mijn verlangen is fel als het vuur en groot,
  Groot als het leven, sterk als de dood.
Het heeft in mijn ziel als een wreed, wild beest
  Vermoord al het levende om zich heen -

Maar door het lijden gezuiverd zal hij de Vrede verkrijgen. In klagende weemoed zingt de strofe:

Hoe is mijn arme ziel gevangen,
  In een schoon toovernet geleid,
Waar, in goudweefsel van verlangen,
Brandende glinster-tranen hangen
  Der bitterste rampzaligheid.
.....

En:

  O mocht ik bouwen om uw lieve ziel,
Mijn schat! voor altijd een hoog huis van vrede.

Als een koelte in den heeten nacht zacht zuchten deze stille regels.

Maar hij doet de groote Daad, hij vernietigt het aardsche Bijzijn der Geliefde en is verre van haar.

Dan klinken, in den Tweeden Zang, droef-juichende hymnen van klacht en groet, aan de Geliefde, die verre is, beden-van-vertwijfeling tot God wat er nu moet gedaan, nu hij voor Hem zijn liefste verstiet, - in blauwe en roode vlammen, in hooge roepingen van smart naar de onverbiddelijke gewelven. Hij ziet de Liefde reeds weer, de groote Wereld-Liefde, lichtend door de daken, de Groote Liefde waartoe hij stijgt, nu hij haar éens in aanbidding geheel heeft voorgevoeld en de haat door de smart uitbrandt uit zijn ziel:

> Over de wereld ging ik, hoog in Haat,
> .....
> Maar schóóner heb ik Liefdes Licht aanschouwd,
> Den Smartenglans om Uw vólschoon gelaat,
> In Vlammenweerschijn van Gods brandend Hart.

En heen storten de zangen naar de Geliefde, die den dood verlangt. Hij zal haar niet kunnen weêrhouden. Maar ook Zij moet liever het Lijden dragen, voor den Eeuw'ge,

> ‘Die líever U moet zijn dan Dood of Leven.

Nu dat zoo zal zijn, zal Beider leven bloeyen in de verheerlijking van het Lijden. Hoog-óp, breed-uit, sterft de Tweede Zang in die verrukking, als witte vuurwolken in den nacht.

Nu komt de droeve stil-snikkende stem van het Kind, van het menschenkind dat hij is, in hem op, en zingt de Nachtliedjes, innig teeder, wijsjes van zachte klacht. Stil gaan zij voorbij, zacht-droevig gehoord als uit een vreemde duistere verte.

En de Derde Zang, het breede Lijdenslied, in starre wanhoop eerst, in doodsche witte, doffe zwarte, rouw over het lijk der gedoode Liefde. Nu zal hij zelf sterven gaan, nu voelt hij zich ontzet tot den dood, nu is zijn leven verpletterd in de versteening zijner smart:

Daarbuiten wachten dorre boomen, zwart
In schitterkou der wijde winternacht,
Hoe nu mijn groote Smart versteenen gaat, -

Maar uit het stervensleed zelf spruit de troost voort, de ijzige scherpte der zangen verzacht zich:

..... daar spruit
Roode Bloed-bloesem van vertroosting uit,
En tooit zoo schoon de bleekheid van mijn dood.

En zij, de menschen, die dit lied hooren, danken het alleen der Eéne Geliefde voor wie dit leed werd geleden. Hoogschoon gaan vooral de laatste klanken dezer strofe:

Dat ook voor ú dit troostend Zielslied klinkt,
Dat àllen nu in melodiën hooren
Mijn eenzaam leed, - waar ik in duister schrei.

Zwart, hoog-droef licht-zwart, als het wind-ruischen van de slanke nachtboomen, ver, hoog, vóor de donker-grijze lucht, zingen de laatste klanken zich uit.

Nu de zuivering is gebeurd, leeft hij hoog in den staat van Liefde, waartoe hij zich heeft opgeworsteld. Nu heeft hij zijne ziel geheven tot den staat van smetteloze verheerlijktheid, nu licht in hem als een sterrenhemel, nu heeft hij zijn God gevonden. In blijde verwondering aanschouwt hij die innerlijke pracht:

Star-licht Gewelf! - Uitspansel eindeloos!
.....
Hoe kan dít wonen in zóó klein lichaam,
In een eng huis, zóó wankelend en broos?

Heerlijk is het in de Ziel, maar een heerlijke nacht, waarin de zon niet schijnt; en ook de Duisternis groeit thans weêr aan, waarin de Smart wacht ‘des Eeuw'gen Morgens Dageraad.’

Nu is het volbracht, eene rag-teêre, blauw-zwart zilveren stilte hangt in de Ziel, waar aarzelende droomen bewegen.

Maar nu alles uit is en Verleden, nu komt, in het Na-spel,

de nagedachte, en in-eens in het hooge schallen van een nog niet vernomen stem onder de vele zielenstemmen, hooger misschien zich verheffend in gespannen vervoering van melodie dan elders Geluk- en Smarte-klanken, als-of nú 't eerst het groote bewust-zijn van het gebeurde scherpst en helderst opleeft, alles over-treffend in haar etherische hoogte van Gezicht en Geluid, beweegt de Ziel in den donkeren hooge met witten, effen, vleugelslag. Een immense hoogte van hartstocht in de zegging, in den passie-zang:

....
Die waren als satijnen, en ik zag
Ze stil-gevouwen, - 't wil niet wijken, - ach!
Deernis zal bij mij zijn, - Wereld-geboorne!
Breek niet, breek niet dan in uw jammer uit!
Wees mij zóó stil, - dat mij zelfs niet 't geluid
Uwer vallende tranen store. -

Heb ik aan ieder-een de schoonheid van het gedicht doen voelen, en genoeg bewondering gebrand aan die zijn aardsch gewaad kan openen en den wit- en gouden hemel toonen, die straalt in zijne ziel, - ik zal er blij om zijn, al is het mij nu ook of ik met het verhalen van wat ik in dit boek heb gevonden nog beginnen moest.

3, 4, 5. - De heer E.B. Koster is iemant met een vies zieltje, een zieltje als een poepje. De heer E.B. Koster is een burgerlijk zieltje, een oudachtig duf jufje, dat de kleêren opdraagt van de menschen, bij wie ze vroeger in dienst is geweest. Ja, ik wilde veel liever, dat de heer E.B. Koster in een andere gemeente gediend had. Ik zou liever in zijn stukjes wat van den inboedel der zielen van Laurillard, Hasebroek en Koetsveld terugvinden, dan, zoo als nu, de zaken van N.G.-dichters, die de heer E.B. Koster eerst verfonfaaid en er zich toen potsierlijk meê opgeschikt heeft. De rest is niets dan vuil onder-goed.

Ik kom uit de koncertzaal en er gaat mij een duf jufje

voorbij, die een poepje laat... Nú weét ik 'et: De jufvrouw is ook bij 't koncert geweest, en doet dit uit extaze.

‘Visioen’ zeker, ‘Visioen’ van den heer E.B. Koster:

> Ik fluister zacht uw zoeten naam, Marie.

Heel goed! Dank-je, Marie, Marie, Marie, ‘Marie’ is goed; ik zal verder geen gebruik-maken.

Het tijdschrift Braga Redivivus is flauw; al het tijdschriften-opgericht en verder gedoe van deze jongelieden heeft een kleine waarde van kuriëusheid en eene, heele kleine, historische beteekenis. Zij zijn het teeken, dat de nieuwe letterkundige begrippen, door de Artiesten en Literatoren het land binnengeleid, ook reeds zijn doorgekomen tot die zeer burgerlijke klasse van letter-liefhebbers, die men Rederijkers noemt. Het eenige mis-verstand is dat zij zich een weinig te veel in het openbare leven zoeken te dringen. Overigens zal iemant, die lust mocht hebben dit na te gaan, merken, dat zoo als in theorie en praktijk de Rederijkers[1)] van 1830-40 tot de Letterkundigen van den Gids stonden, deze jongelui staan tot den Nieuwen Gids. De zelfde beweringen en de zelfde daden bij dezen en bij genen. Alleen het eigenlijke persoonlijke talent, - dat eigenlijk alleen aan beweringen en daden hun waarde en hun bewonderingswaardigheid geeft, - missen de Rederijkers. Maar hun gedoe is een bewijs, dat de populariteit der Letterkundigen toeneemt, - zoo als men aan de straatorgels kan hooren welke operetten in de mode zijn.

Tot een heel ander soort schrijvers, maar die mij, ik zal er maar rond voor uitkomen, veel meer sarren dan de goedige blozende Rederijkers, behoort de heer Frits Lapidoth met zijn voortbrengsel Marfa. De heer Van Hamel leidt dat in. De heeren Van Hamel en Lapidoth zijn twee figuren, twee mal-figuren. Zij vertegenwoordigen het mondaine in zijn

1) Hiermeê bedoel ik niet de dichters, die den ouden Braga schreven, maar de gewone Rederijkers, die, zoo als behoorlijk is, stilletjes in de Rederijkerskamers bleven.

ledigheid, het geraffineerde in zijn kwasterigheid. De heer Lapidoth in Parijs, in een dáar-mot-je-wézen-Parijs der banale kapperachtige waardeering. De kunst te Parijs, oh! ja ja, praat me dáar van, mon cher, het eigenáardige léven der artísten te Paríjs, te Paríjs, niet waar, niet waar? de ateliers!; de schilders, de beeldhouwers, die weldra uw vrienden zijn, interessant, interessant, nee maar! En de demi-monde, die hollandsche burgerlijkheid, niet waar, die weet daar zoo niet ván. En de monde, de monde, zéker, want hij is er heelemaal ín, hij is op en top Parijzenaar geworden. Kon hij den Hollanders de delikate en gepeperde charme der salons der comtesse Diane maar duidelijk maken! Kunst, wereldschheid, vermaak, - in den hóogsten gráad, mijn waarde, en ook, want de serieusheid van het leven wordt óok niet vergeten, de wetenschap, de interessante psychologische problemen, daar aan de orde van den dag! Boedhisme, Morfinisme, allerlei hoogst belangrijke fenomenen voor overbeschaafde lieden. Er is toch maar éen Parijs op de wereld!

Nú weet ik waarom de geheel onbeduidende verschijning van den heer Lapidoth mij zoo kriegel maakt. Het is omdat hij niet is een gommeu-ë artiest en intellektueele, maar een naar het artistieke en intellektueele heenwillende, zich artistiek en intellektueel vóor-doende gommeux. En nog maar een schijn-gommeux, want ik gelóof niet, dat de heer Lapidoth de wézenlijk in sommige gommeux, hoe zeer ook weinig bewust, bestaande verfijning van zeker soort gewaarwordingen in zich heeft. Maar laat ons maar eens aan-nemen, dat dat wèl zoo is, laat ons maar voor even ver-onder-stellen, dat de heer Lapidoth het hoog-mondaine gevoel heeft voor bruine en blonde vrouwen-huiden, wijn-nuances, batist, satijn, kulinaire mengsels, paarden-osteologie, schilderijen, beeldhouwwerken, muziek, opium- en morfine-hersen-staten, gedichten, maatschappelijke en zielkundige vraagstukken, liefde, elegancie, konversacie en dans, - dan wordt hij, zoodra hij aan, aktief, aan literaire kunst gaat doen, een mensch van die onuitstaanbare soort, die niet weten, dat het artistieke pas begint dáar waar het hoogst-mondaine eindigt, en die zich nu misselijk áan-

stellen door met hun interessantheid te gaan ópzitten tusschen wézenlijke artiesten en intellektueelen. Een armoedige Jan Steen in een vaal jasje, met verflenste hoed en stoffige boord, - de artiest; daar komt nu iemant als de heer Lapidoth naast: hij heeft de heele wereld rondgereisd, avonturen en levensperioden gehad van wat-blief-je, kent ook al de fijnheden der geroetineerdheid in het spoorweg- en stoomboot-verkeer, hij heeft de laatste Engelsche mode om zijn leden en een vuurroode reisdeken over zijn schouder, hij kijkt hooghartig en gewichtig rond. Zoo als dan de voor-bij-gangers de maar flauw naar buiten lichtende zielepracht in de oogen van den een nietig zullen wanen bij de gewichtige uiterlijke deftigheids-pracht van den ander, zoo zullen veel menschen de belangrijkheid van den heer Lapidoth zijn geschriften als iets meers zien dan de groote fijnheid en fijne grootheid der artiesten- en intellektueelen-geschriften. En daarom agaceert zijn figuur mij; niet om dat 't mij kan schelen wat de menschen zien, denken of zeggen, maar om dat de heer Lapidoth dat provokeert, iemant is die het der moeite waard acht dat te provokeeren, nog-al willens en wetens waarschijnlijk.

Met zijn verzen valt deze beminnelijke en knappe psycholoog anders zoo aardig door de ben, waarin de uiterlijke belangrijkheid van zijn geschriften-in-proza hem nog zoo'n beetje boven water hield, dat de grappigheid dáarvan al gauw alle wrevel-rimpels, van iemants gezicht weglacht. Dat is nou ereis om frisch en vroolijk om te gieren.

Eerst de heer A.G. van Hamel. Sedert deze uit Parijs, - het is bepaald dat Parijs dat de menschen van-de-wijs brengt - hoogst intelligent, artistiek en wereldsch in Nederland is gekomen, kompromettеert hij zich geweldig, vréeselijk in één woord, zóo, dat er geen uitscheiden aan is, zich zelf als literatuur-kenner en auteur, zijn ambt en de reputatie der Groningsche fakuulteit van den weêr-om-stuit. Och, och, had Huet maar geweten wat hij deed toen hij vond, dat er wat meer-artistieke lieden aan onze hoogescholen moesten lesgeven. Neen, dan liever de filologen die buiten het leven blijven, dan liever de dorre geleerden der grammaire-weten-

schap. Liever hooge winterboomen-geraamten dan deze boeketten van paarde-bloemen.

Wil de heer Van Hamel in den Gids en zoo wat keuvelen over italiaansche akteurs en over de gedichten van Sully-Prudhomme, - aan stoven-zetsters moet óok hunne kostwinning geláten worden en niemant zal hem daar over lastig vallen. Maar, o-waai-mier, die rede bij de Vosmaer-bron en die inleiding der Lapidoth-verzen!

De proza-waarde dezer Inleiding kan hier niet beschreven worden, om dat zij er heelemaal geen heeft en de heer Van Hamel geen-eens naar traditioneelen trant zijn syntaxisje meester is.

Ik geloof niet dat hij fouten tegen de geslachten der woorden maakt, maar hij mist het vermogen, het gewone schoolmeesters-vermogen, om volzinnen netjes samen te stellen en onbeduidende beweringen nauw-keurig in taal te zetten. Maar zoo ik mij al met een uit-voeriger aanduiding daarvan niet kan bezig-houden, wil ik dan toch éene bewering des heeren Van Hamel aan-halen, de malste en die hij toevallig juist het minst onduidelijk heeft geuit:

> Dat er veel talent schuilt in uw arbeid, dat uw eersteling op het veld der poëzie schoone beloften bevat, zal zeker niemand loochenen. (Juist wel, allen, die er van weten, loochenen dat; ten minste het ‘schuilt’ zoo diep, dat niemant het ziet. v.D.) Laat mij alleen nog met een wensch mogen besluiten.
> Wij leven tegenwoordig in eene periode van ‘Kunst-poëzie’, gelijk de letterkunde er vroeger reeds meer dan eene gekend heeft. Men is beducht voor holle rhetorica, en men ontwijkt angstig ieder ‘élan’, dat ongebondenheid zou kunnen brengen in den ‘gebonden stijl’. Men zoekt naar kunstige vormen uit vrees voor het kunstelooze. Naar vaste patronen wordt het toilet der Muze zorgvuldig geknipt (oh, oh, hooggeleerde heer, allerliefst, welk een zwierig beeld! v.D.); want niets schijnt in Apollo's lusthof onvergefelijker dan een verwaarloosde kleeding.
> Zulk eene periode kan niet anders zijn dan een tijdperk van overgang. Wanneer men *door oefening de nieuwe vormen even gemakkelijk zal hebben leeren hanteeren als vroeger de oude*, (Ik cuursiveer. v.D.), dan zal de poëzie weer opkomen voor haar natuurlijke rechten, en zal zij aan de besten onder de dichters, op straffe van hen buiten haar heiligdom te bannes, boven alles den ouden eisch van het ‘enthousiasme’ weer gaan stellen. Mocht gij, waarde vriend, lang genoeg de Muze dienen om, na al de phasen der jeugdige kunstperiode te hebben

doorloopen, vrij en breed de vleugelen uit te slaan en in haren dienst het hoogste te bereiken.

Scheef en schots zijn in deze regelen de domheden op elkaâr gewurmd. Toen ik begon te lezen van den ‘wensch’ des heeren Van Hamel, dacht ik: o, daar zal-je-'n'et hebbe, nu zal hij wenschen, dat de gedichten van zijn jeugdigen vriend al tijd vèr mogen blijven van de kunst-poezie, in wier periode wij leven. Maar neen, de heer V.H. kón nog iets ergers doen, hij kón een nóg duidelijker bewijs van wanbegrip en domheid geven, hij heeft niet willen nalaten dit hooge dessert-stuk te geven na den langen maaltijd van ongerijmdheden zijner inleiding. En wat doet hij? Hij rekent de voortbrengselen van Lapidoth te behooren tot de poëzie, door hem aangeduid als de ‘kunst-poezie’, hij acht Lapidoths gedichten, die minder tot deze poëzie behooren dan Beets of Racine, minder dan De Genestet of Voltaire, ja minder dan Tollens, Helmers of Hilman, van de zélfde soort!:

Die 'k vereer, noemt Gij uw vrinden:
Daar zijn Sully, Coppée, Aicard,
Paul Bourget.... der velen, die zinden,
Dichten, schreven, de breede schaar.

(‘Ballade’ van Lapidoth aan v. Hamel).

Asjeblieft! Aannemen maar, nóg een glaasje.

Verder lees ik in de regels van den heer Van Hamel, dat hij - om naar de denkmanier hierover, waarbij de heer Van Hamel is groot-gebracht, vorm en inhoud als twee afzonderlijke dingen te nemen - het heeft over den vorm der kunst-poëzie. ‘Men zoekt naar kunstige vormen,’ zegt hij, het ‘toilet der Muze’ wordt zorgvuldig geknipt, en deze vormen, deze stijve kleeding, beletten het ‘élan,’ het ‘enthousiasmos.’ De bedoeling is volkomen duidelijk, niet waar? Hij karakterizeert verder die vormen als te behooren tot een ‘tijdperk van overgang,’ die in het nieuwe tijdperk zullen wijken voor vormen, die meer élan en enthousiasmos toelaten. En onmiddellijk daarna, eigenlijk te-gelijk, zeit-i,

dat de vormen van het overgangs-tijdperk, als men er goed aan gewend zal zijn, veel enthousiasmos zullen inhouden. Dus de vormen zijn nu weêr goed, alleen weet men er nog niet meê om te gaan; dus de vormen zullen blijven, zullen níet overgaan.... Wát is 'et, Van Hamel, wát bedoel-je? Spreek rond-uit en duidelijk, maar leg niet te bazelen en te pruttelen met je vormen en nog eens vormen, als een ziek kind, dat om sprookjes drijnst.

Maar wat zal ik mij nog verder bemoeyen met een snuitertje, dat beweert dat de geest-drift ontbreekt aan wat hij ‘kunst-poezie’ noemt! De vent weet zélf niet wat hij zegt.

Hoe zal ik nu het gedicht Marfa beschrijven. Het is het slechtste wat in jaren en jaren in ons land is uitgegeven. Geen regel, geen woord is er goed aan, het is geheel en al buiten poëzie, buiten de literatuur. Het is de abominatie van de desolatie, de enormiteit in het potsierlijke. Het is eene historie te dwaas om te vermelden, in versregels te slecht om op deze bladzijden te worden overgedrukt.

Maar och, willen wij nog eens lachen, willen we een paar tooneelen in deze makabere opérette gaan bijwonen?

....'t Is duister; en in de portretzaal branden
Slechts flauw de toortsen met een dikken rook;
Zij beven in des dragers moede handen,
Van elke beelt'nis maken zij een spook.

Vooruit schrijdt Marfa langs de volle wanden
Heur rechterhand voert, hoog, een zwaren mook:
De dooden schrikken wakker, knarsetanden....
Maar Marfa telt ze en de Echo telt hen ook.

Het gedicht Marfa behelst wellicht den bar-sten onzin, die ooit in ons land werd geschreven. Marfa gaat op de hier bezongen wijze in de portretzaal, om, uit wraak tegen haar ontrouwen echtgenoot, de schilderijen, die zijn voorvaderen verbeelden, kapot te maken. Men bedenkt geen dwazer verzinsel! Eérst maken nu de toortsen de beeltenissen tot spoken. Daarna gaat ze er met een pook langs. Vervolgens zijn er ook dooden, die slapen en wakker worden van al dat lawaai. Zij hebben hun gebitten nog en knarsen

daarmee. En nu, - dit is de dolste der akelig-dolle invallen - gaat zij ze tellen, en wat gebeurt er verder?... de Echo gaat ze ook tellen. Je kan 'et je wel voorstellen: Marfa met haar rekenende oogen en een dribbelend tellend wijsvingertje, zeggend: één, tweé, drie; en de Echo, naast haar, óok: één, twée, drie.

Of regels als deze die Marfa tot haar man zegt, als ze hem komt vermoorden:

> - Ik ben uw vrouw niet, Wronsky, noch 'n vrouw
> Tot voornaam koos ik “Wraak”, tot vàn “Verachting”.

Wat is er heerlijker komiek dan dit ‘noch 'n vrouw’, en dan dat gemeenzame keuvel-woordje ‘vàn’ voor ‘familienaam’, gebruikt in een geversificeerde tragedie, in het ontzachlijke moment als de vrouw haar man komt dooden!

Ik kan niet doorgaan dit papier met citaten te besmeuren. Het is alleen om dat het een beetje plezierig is zich nu en dan nog eens voor even wijs-te-maken, dat er nog zoo iets als officiëele vertegenwoordigers van een, zij 't ouwerwetsche, Letterkunde in uw land zijn, om dat de hr. v. Hamel daartoe dan behooren zoû, en om dat hij zijn naam in deze uitgave heeft laten drukken, dat de bespreking er van, hier, misschien eenigszins verontschuldigbaar is.

6, 7. - Ik ben de vriend der Vlammingen, periode 1830-1885, niet. Ju, ju, wat een grof volkje. Het is ongelooflijk, welk eene hoeveelheid riemen papier die lieden hebben vol-geschreven om te laten zien, dat zij, letterkundig, bij Holland hooren. Muren van boekdeelen hebben zij uitgegeven, zij hebben een vesting van papier gebouwd om hun nationaliteit tegen Waalschen en Franschen invloed te beveiligen. Er is eenvoudig niet door te komen. Wie in deze vesting een mensch wil zoeken, raakt beklemd en stikt bij het doorworstelen van de vier, vijf meter dikke papperige papieren muren.

Het is abominabel onheusch om menschen, die zoo veel avances doen, niet een beetje vriendelijk te ontvangen. Maar 't kán niet, 't is góds-onmogelijk. Er is geen beginnen aan.

De hoofdzaak is die volkomen afwezigheid van eenige fijnheid, hoe en waarin ook. Dit maakt het ook ondoenlijk hun te beduiden wat hun ontbreekt. Je had net zoo goed aan een boom gaan uitleggen hoe hij een buiging moet maken. Die menschen zijn allemaal goed, rein, lief, braaf, trouwhartig edelaardig, geest-driftig (nou!) gemoedelijk, minzaam, licht-geroerd, medelijdend, verliefd en arbeidzaam. Maar ze zijn in alles even grof, en er is geen gesprek met hen te voeren.

Neem een Vlaamschen tuinmansjongen, een beetje dwerg-achtig, een beetje gebocheld, in zijn tusschen de schouders afgedrongen hoofd ligt een uitgestrekte mond, met breede, droge, en korsterig vaal-roode lippen. Kijk, hij lacht, de mond splijt open, hij glimlacht, een afgebrokkeld groenig gebit grijnst ons toe. (Hij denkt aan lieve dingen: zijn moeder, zijn kind, zijn vaderland). Zóo zijn de gedichten van Hilda Ram:

> Waar dag voor dag de zee op 't mulle zand
> In golvig, zwak gebeelde lijnen, 't merk
> Van hare nooit te stillen onrust teekent,
> Verborg zich, door de duinenrij beschut,
> Vertrouwelijk daar tegen leunend, als
> Het wichtje tegen moeders trouwe borst,
> Een vreedzaam zeemansdorpje. Broederlijk,
> In needrige eenvoud, schaarde huisje zich
> Naast huisje, alleen door 't zware kerkgebouw
> Beheerscht, dat, grauw en statig, midden in
> Het doodenveld, van strenger dingen sprak
> Dan 't lachend groepje witgekalkte muurtjes
> En lage pannendaken, vurig rood...
> Zoo zit een grijze weeuw, in rouwgewaad,
> Al dròomend op haar levenslustig kroost
> En zint in droeven ernst!

Het lachend groepje witgekalkte muurtjes, de kerk, die als een weduwe daarop als op haar levenslustig kroost neêrziet, - het is de lach en luide gemoedelijkheid van dien tuinmans-jongen. Het is iets als een zonnestraal, die duf zou zijn, het is verduurzaamde maanlicht-liefheid in een blikje, dat te lang heeft opengestaan.

Hilda Ram d'r gedichten zijn zoo wat tachtig jaar ten achter, iets uit den Bilderdijk-tijd.

Dr. Eugeen Van Oye is een andere Kadee, een nieuwer-wetsche Vlaming, een Vlaamsch Multatuliaan. Dat is wel aardig. Ik had er nog nooit een gezien. Hij doet aan zijn gedichten voor-af-gaan: inleidende manifesten: ‘Die mij lezen wil, leze mij; die het niet wil, late mij liggen’ enz. Volgen Multatuliaansch gestelde ‘Losse gedachten’ over ‘Poëzie en Poëten’, b.v.: ‘Ik ben dichter. Ja, dat ben ik; ik heb er nooit aan getwijfeld... Toch, somwijlen, maar - nu besef ik 't recht goed - ik was misschien het meest dichter in vele van die oogenblikken’. Volgen gedichten van menschlievendheid, met een enkele bedoeling-vol proza-improvisa-tietje er tusschen.

8. - Jan ten Brink, kom hier. Je novelle over Starter en zijn Wijf heb ik gelezen. En... neen, Jantje, ik wil dezen keer niet op je toornen. Och, me beste, waarde kameraad, wat ben je een goedig, aardig menschke. Och, Janne-man, als er maar geen Leidsche Hoogeschool was, en as jij daar ten minste maar geen professer aan was, en als je maar niet was een letterkundige-van-naam, een romanschrijver, een kritiesch talent, weet-ík-veel!; maar je was, wat je in je hartje, dat klein, dat wat min, maar dat heusch toch niet zoo heelemaal onaardig is, toch eigenlijk bent, as je was, zeg ik, een aardige handelsreiziger (want dát ben je precies, héelemaal, zóo heb ik je nu al twee maal gekarakterizeerd en daar blijf ik bij, je hebt precies den nooit-uitgepraatten voorraad kwinkslagen, de oppervlakkige en uitgebreide belezenheid, het al tijd vroolijke, goede humeur, de gezelligheid van stijl, de hartelijkheid, de gemoedelijke vriendelijkheid van den echten handelsreiziger in je werk), as je dát dus was of je was een herbergier of je was een spullebaas of een ongelukkige muziekmeester: zoo iemant, ten minste, met een grooten flambard een beetje schuin op het weelderig omlokte hoofd, met een fiksch gezicht als een kardoes en half-fiere bakkebaarden, een groot lichtkleurig vest aan en een wat versleten gekleede-jas vol waardigheid, en met eenigen wrok tegen het leven en de gezeten-burgerij en met een soort van aardig heimwee naar het als-aardig-door-je-geziene 16e- en 17e-

eeuwsche Holland, iemant, die zoo met een knipoogje zegt dat als men zoo'n schilderij als die Schuttersmaaltijd bijv. eens goed bekijkt, dat men dan eens ter dege gewaar wordt, wat een fiksche, stoere, beminnelijke en joviale kèrels die ouwe vaderlanders waren, - als je dát was, Jan, dan zoû ik werkelijk een heel heel klein beetje van je houden. Want ik beproef met aandacht en zorg, ik verzeker je dat in gemoedelijke oprechtheid, ook de geringste spatten te zoeken en te loven, die in overigens duffe en ver er van verwijderde geestjes zijn te recht gekomen toen het mooye en groote over de wereld werd uitgestort.

Jan ten Brink, ik zeg Jan tegen je uit gemeende gemoedelijkheid, ik zeg het niet om je te bespotten of je te trijteren, ik wou dat je voor even je voelen kon als iemant, daar men het best tegen zegt: Jantje; als iemant dien men dán eerst op de goeye en hem zelf ook pleizier doende manier toe-spreekt, als men tegen hem zegt: Jantje.

Wat zoû dat mal klinken, niet waar, als ik zeê: de hoog-geleerde heer professor dokter J. ten Brink heeft eene fraaye novelle geschreven. De maatschappij is een rare boel, Jan, en onder al die maatschappelijke dingen heen, door die allen door, wil ik tegen je spreken zoo als ik wéet, zoo als ik aan alles vóel dat je bent. Je bent niet hoog-geleerd, allemaal malligheid, je bent geen uitnemende geest, je bent geen psycholoog, geen visionair, geen wetenschapsman, geen kunstenaar, geen prozaïst, geen stylist, geen denker en geen wijsgeer. Je bent niets bizonders. En dat wéet jíj zélf óok héel góed, - o ontken het nu maar niet, niet zoo als je over dag gekleed bent en parade maakt in de maatschappij, maar zoo als je bent als je 's avonds je hoofd op je kussen legt in je witte nachtgoed, zooals je dan wel eens iets voelt, een kleinigheid, onbeduidend, erg éven-maar, zoo als je dan wel eens, als geen ijdelheidsblijheid of geen kwinkslag je bezighoudt, héel even iets aardigs voelt, - zooals je dán voelt wíe je bent, - zóo wil ik het tegen je hebben. Merk je dat ik je niet voor den-gek-houd, merk je dat ik juist gemoedelijk ben? Toe, merk, besef het nu, ik wil tegen je spreken met de intimiteit

van een scheerspiegel, want dát alleen is oprecht, dát alleen is goed.

Jan ten Brink, ik weet helaas zeker, dat je liever zoudt hebben dat ik in meer gebruikelijken stijl iets over je zei, maar dat dóe ik niet, ik voel nu intiem en ik bén intiem. Zoo als ik tegen mijn schoenpoetser, wien ik een oud pak van me kadoo zou gegeven hebben, zoû zeggen: Kees, zoo, heb je 't daar áan? nou, 'et staat je wát goed, hoor!, - zóo, met dien glimlach wil ik tegen je spreken. Evenmin als dien schoenpoetser, houd ik jouw dus voor den gek, nietwaar?

Jan ten Brink, ik wou je zeggen dat de novelle over Starter en zijn Wijf het beste is wat je geschreven hebt. Denk je dat ik dat allemaal niet voel, wat jij en je vrinden daarin als fraai en fijn en schoon en belangrijk zullen prijzen? Ik voel het wel, hoor, ik maak er mijn specialiteit van zulke dingen te voelen, maar om dat de afstand tusschen serieuse literatuur en al deze lieve snuisterijen enorm groot is, om dat de menschen in 't algemeen geen juist begrip van dien afstand hebben en er dus de dolste verwarringen ontstaan in hun appreciatie, om dat mij die verwarring, dat wanbegrip, met wrevel en verontwaardiging vervult, daarom, Jan, ben ik meestal geneigd zulke dingetjes als Starter en zijn Wijf te deklineeren en te bespotten. Om een tegenwicht te vormen, begrijp je, om den boel in balans te houden.

Jan ten Brink, 't is wel een aardig dingske, die novelle. Je heb wel oolijkjes de 17^{e} eeuw bekeken. Je heele novelle is als een liedje van Starter. Je schrijft op de ouwerwetsche manier, nu, daar ben je iemant van een vroeger geslacht voor. Maar toch maakt dat toch al tijd dat er rare dingen te lezen staan. Aan de figuur van *Nieske* heb je op jouw manier veel teederheid besteed. De waarde van die teederheid ken ik, ik heb haar doorvoeld, er is iets in, ik meen het, Nieske is het best. Je hebt heel aardig, - och, al bedoelde je 't misschien niet, ík zie 'et t'r in - Nieskes gezicht telkens maar van de eene helft verlicht, als zij in haardgloed of sneeuwglans zit, dat is heel aardig, het is een soort van edele schuchterheid, het is als was Nieske een te teêr schep-

seltje en als eerbiedigde je d'r te veel om d'r zoo maar plomp verloren in 't volle daglicht te zetten, waar de nuances van haar teedere matheid niet te zien zouden zijn. Maar, wat ik nu van je taal zeggen woû, je zegt daar (blz. 17) van Nieske. ‘Het edele en fijne der trekken bewoog tot bewondering.....’ Ik geef je me woord, dat 't nu niet is als een mop van letterkundige vitterij, maar dat ik heusch bij de eerste lezing dacht, dat je bedoelde: Het edele en fijne der trekken beweegt zich, tot het geheele gelaat een uitdrukking van bewondering heeft aangenomen. Maar uit het tweede zindeel blijkt dat je bedoelt: het edele en fijne van Nieskes trekken veroorzaakte een bewondering daarvoor in menschen die haar zagen. Ja, en dan van die schoven, dat is ook een mal ding, dat is me ook in 't geheugen gebleven. Je zegt in een van je eerste hoofdstukken, dat er een schoof zonnestralen of zonneschijnsel tegen een venster staat. Toen dacht ik aan korenschoven en ik dacht: nou dat heeft Jan niet onaardig gezien, maar wat gebeurt er nu? daar zeg je op blz. 123: ‘Eene blonde schoof van stralen speelde hier en daar over de gevels der huizen’. On-gezien en malligheid, Jan, spelende schoven, hier en daar,... nee, hoor, dan mot je bij 'n ander weze, maar míjn maak-je 'n 'et niet wijs.

Aan arme Nieske, aan vroolijken Jan Starter, heb je anders veel besteed van het best wat je in je hebt. Van die tooneel-vertooning heb ik ook gelezen. Nou, ik ga me met wat anders bezig houden, schrijf nog maar eens zoo iets, Jan, dat is het beste wat je kan.

9. - De roman van Bellinga: Een sleurboekje naar den trant der realistische gevallen-meisjes-romans, zeer gewoon, zonder eenige bizonderheid of deugdje. Met vriendelijke op-prijs-stelling behandelt de auteur zijn figuren, en spreekt er van als een winkelbediende van klanten. Over het meisje Bertha Ochten, die zich met studeeren ging bezighouden, zegt hij b.v.: ‘Verloor onze jonge dame aan den eenen kant niets van het vrouwelijke’ enz. (Blz. 181). Eene bejaarde dame zegt tot een oud-student, - die een onecht kind heeft:

‘Tracht eindelijk een man te worden,... vader ben je reeds!’ (Blz. 207). Blz. 215 permitteert de schrijver zich eene indecente ondeugendheid, het is onze jonge dame, die over iemant zit te denken, met wien ze misschien trouwen zal: ‘Liefde? kleurde bij de bloote gedachte aan hem een blos van verlangen hare wangen?’... Overigens niets.

10. - De prosateur in den heer Lapidoth heb ik in 't algemeen al gekarakterizeerd in het stukje over zijn dichtwerk. Deze schrijver is niet alleen een interessant, wereldsch en zielkundig Parijzenaar, maar hij vergeet ook zijn vaderland niet. In een paar zijner Moderne Problemen, getiteld ‘De molen “D' Geelvinck”’, ‘De phonograaf van Wijbrand Longus’ en ‘Een laatste liefdedroom’ verwijlt hij (in zulke taal denkt hij er waarschijnlijk zelf in aanminnige zelf-bespiegeling over) op zijn geboortegrond en maalt ons keurige tafereeltjes, niet-waar, van het echt-hollandsche ijs-vermaak, verder over, al tijd interessant, weemoedig en modern, geniale typen, die hij heeft gekend en eigen jeugd-herinnering. In ‘De molen D' Geelvinck’ vertelt hij van een socialistiesch gezind onderwijzer, die eerzuchtig is en voor de arbeiderspartij redevoeringen houdt. Wij zien, is 'et zoo niet, wij zien hem te huis komen, in den wind, in den nacht, van eene vergadering waar hij gesproken heeft, en dan verbeeldt hij zich, onder 't uitkleeden om naar bed te gaan, nog eens het publiek, - zoo doen de redenaars - hoe het bewonderend tot hem heeft opgezien, hoe het hem heeft toegejuicht, hij denkt aan de moeite, die hij heeft, om zijn redevoeringen samen te stellen, vergelijkt zich, - zoo doen de redenaars, echt karakteristiek - met Rousseau, die ook zoo had te kampen, te kampen. En nu, - daarom zijn de novellen van den heer Lapidoth zoo boeyend, bibombeyere, zoo boeyend - nu komt het plotselinge, de verrassing, de tegenstelling, de schrik. Daar vindt Buys... op zijn... op zijn nacht-tafeltje, daar vindt Buys op zijn nachttafeltje, ja, toen hij zijn horlogekett... juist op 't oogenblik, dat hij zijn horlogeketting losmaakte, een brief, een vreemden brief, aan zíjn adres.

Hierna volgt het echt-hollandsche, lokaal, zoo geproefd

lokaal opgevat, zoo gezien en begrepen, als een kunstenaar enfin, zoo als 't een kunstenaar met de pen voegt, hierna volgt, zeg ik, eene beschrijving van de Zaanstreek, met zijn molens, niet waar,... wánt in den brief stond, dat Buys erfgenaam van zijn doode-tantes houtzaak was geworden. Nu vraag ik je, nu behoef ik je niet meer te vragen, welk een verschiet, welk eene carrière, welk een mijn, welk een ruim veld, zich voor den schrijver opent, zich opent,: de Zaan, de Zaanstreek, de molen, het woonhuis, het erf, de werf, de boenstoepjes, de molenzaak, plastiesch vertegenwoordigd door den molen, die hem, dat is zijn leven, wil opslokken, zooveel als opslokken, verder de groote Zaansche familie, dat wil zeggen het geheel der molenbezitters enz., die anti-socialistiesch zijn, de mindere-man, die socialistisch is, enfin: aller-aardigst, kortom: karakteristiek, in-één-woord en nóg-éens: boeyend! En een vrijerijtje van Buys, zeker zeker, de liefde nu ook eens op zijn hollandsch, zij rijden samen schaatsen, een dezjeuneetje in de herberg van die met zijn tweetjes, met zijn beidjes, keurig van frissche wintergezicht-achtigheid. En het karakter van Buys, hoe dáar al het licht op valt, al het licht dat valt er op, zoo als het te midden der keurige genre-schilderijtjes is volgehouden en omgeslingerd, hoe hij eigenlijk voor niets deugt: ‘mislukt volksleider, mislukt patroon, gezagloos hoofd eener huishouding, echtgenoot zonder kinderen’....

Ik schrijf wat uitvoerig over den heer Lapidoth, om dat ik zeker denk, dat hij een der meest gereputeerde geäppreciëerden van het nederl. publiek zal worden.

Er is éene alinea in de grootste novelle, die van den Molen D' Geelvinck, die niet kwaad is:

> In 't slop, naast den molen, onder een grooten Panamahoed, zat Buys te hengelen. Zijne beenen hingen dood-stil, over den rand van eene logge schuit. De dobber bleef onbewegelijk. De visschen schoten onder de balken, waar 't water koel was. Er sloeg telkens eene schaduw over Buys' hoofd heen in 't water: de schaduw der molenwieken.

Hartig, zilt-raak, als een pats met een natte-handdoek-punt in een gezicht, slaat zijn onmacht den heer Lapidoth in de-

zelfde novelle. Het is daar, waar Buys, sinds lang in de molenzaak, toch nog een reis naar de toen in oproer zijnde Charleroi-streek is maken. Hier had de auteur willen geven een groote nederlaag van het karakter, een zelf-verplettering in helle klaarheid door den karakter-lozen zelf gezien. En hij heeft het er miserabel af-gebracht. Hij geeft kleintjes een zeer kleine aandoening in den karakterloze, die, nu hij vlak bij een gevecht tusschen oproerlingen en soldaten is geweest en in het lokaal waar hij is de menschen, die er bij geweest zijn, hoort te keer gaan, zich nietig voelt bij de bekentenis, dat hij zelf niet zou gedurfd hebben. -

De novelle 'Het klare Gif' is de beste van den schrijver, van de echte hatelijke soort, de gekwijld, banaal-violent-geparfumeerd en duivelachtig wereldsche soort. Hiér het zoetig huishoudentje van den edelen en fermen schilder Seyssel, poes-lief, aardig-nèt-eerzaam, braaf, goed-en-aanminnig, dáar de zeepdoos - oleografisch - opgedirkt - dekoratieve - valsch-kosmopolitiesch - kanaljeuze - schoolknaap-verbeeldings-wellust-verfijnings-interieur van de morfinistiesch-Lesbische demi- mondaine Cléopâtre de Vescovato. Dit is het intiem-geïmiteerde, over-en-over geproefde en uitgekotste genre van de kleine parijsche dagblad-novellisten. Deze schrijver zwelgt in de adjektieven van sterke misprijzing, waarmede hij zijne heldin overlaadt. Hij zou niet zoo zwelgen in het schelden, als hij het niet te-gelijk huiverachtig heerlijk vond te ploeteren in de dingen, daar hij op scheldt. Als er niet iets onsmakelijk kinderachtigs was in de woedende buitensporigheid der scheldwoorden, iets groens in de melodramatische, excessieve afschuwelijkheid der voorstelling, zoû het een toonbeeld van letterkundig Sadisme zijn. De markies van Sade, niet waar, martelde de vrouwen om het wellust-genot van de marteling te hebben, zoo martelt gaarne met onheusche qualifikaties deze schrijver zijn woord-schepsel, zijn Cléopâtre, om het genoegen van op zoo'n geraffineerd lekker wijf zoo los te trekken.

> Uit den hartstocht voor de morphine, ontwikkelde zich bij haar een andere, schuldiger: die om als priesteresse op te treden eener nieuwe, duivelsche leer. 't Werd haar een wellust jonge vrouwen bij zich te lokken, haar (ze of hen,

> v.D.) in de geheimen der bedwelmkunst in te wijden en dan de verschrikkelijke gevolgen gade te slaan, die het kwaad, dat zij zaaide, na zich sleepte, (als een geborduurde sleep? v.D.)
> Met evenveel duivelsch vermaak en tijgerachtig geduld als zij haren man had geruïneerd, louter uit lust om hem ten gronde te richten, verwoestte zij nu de gezondheid harer slachtoffers en het levensgeluk van die naaste verwanten. Op allerlei wijzen, vermeerderde Cléopâtre het aantal harer prooien. Die in geldverlegenheid waren, kocht zij; die onnoembare passies (hè, onnoembare passies!) hadden, verleidde zij, en jonge mannen werden door haar verlokt als de zeelieden uit de Oudheid door de Sirenen.
> (Dl. I, bl. 128.)

Enz., zóo, en nog erger, nog vreeselijk erger, bl. 129, enz. Hè, Lapidoth, hoe is 't toch mogelijk hè, dat er zulke wezens bestaan! maar och, zóu 'et wel waar zijn, ik vin 'et haast al te erg! Ja, ja, je heb gelijk, jíj kunt 't weten, daar, zoo, in Parijs, niet waar. Jonge, jonge, hoe is 't mogelijk!

Deze schrijver is vaardig, hij beteekent veel meer dan b.v. Van Sorgen, hij heeft veel meer roetine, handigheid en nagedachte. Anders zoû ik minder lang over hem geschreven hebben.

11. - Mevrouw Jeanne Fortuin. Goeye-morrege, mevrouw Fortuin, ah! bonjour, bonjour, mevróuw! Alle duivels, Jans, meid, Jeanne, kind, drommels, mevrouw, wil verschoonen dat ik het zoo maar zeg, maar, voor-den-hier-en-ginder, sapperloot, wat kan u van u afpraten! Nou, hoor, maar... papperlepáp,... wat ik zeggen wil, ja, hm., waarom die brieven niet stilletjes geláten in de portefeuille van uw vriendin, waarom ze doen uitgeven? Hè, wablief? Pardon, ik versta u niet, wil voor even een klein weinigje langzamer spreken...

O, hohoho, maar wat zeg ik daar! 't mondje voorbijgepraat, aijaijai, 't mondje voorbijgepraat! Zoo-zoo, wel-wel, en heeft u dat nou allemaal zoo beleefd, zoo bij-gewoond? Ja, ja, 't is je wat, 't ís je wát as 't voor de heeren komt, die boel daar in Indië! Aardige wereld, áardige wéreld, hè? - Maar, 't ís wáar óok, en dát zal wáar zijn, niet ieder-een, nee warempel niet, niet ieder-éen is het gegeven, is het gegeven zeg ik, dat alles zoo op te merken en te kunnen weêrgeven.

Ja, as je me nou vráagt, dat van dat drinken en baden

van die meneer ‘Gladvink’ (hoe aardig van u, mevrouw, om de menschen, nu uw brieven in 't publiek kwamen, niét alleen-gefingeerde námen te geven, dat is te zeggen, dát is óok wel aardig, maar dat zouden toch méer menschen doen, maar, híer wil ik héen,: om ze gefingeerde namen te geven, die met-een zoo veel-als als 't ware een resumeerende aanduiding van hun karakter in zich houden: b.v. ‘Gladvink’ voor een slimmerik, voor iemant, die zich door het leven wel héen weet te slaan en flink-weg van alle markten thuis is, ‘Kantenklaar’ voor iemant, die altijd voor alles te vinden is en altijd precies weet waar hij heen wil; maar het áller-koddigste, het uitap-mopperde-moppigste, het flip-flap-flap-uitberoerd-lekker-proest-stik-lolligste, het

vin ik, dat u je man meneer Fortuin noemt, omdat-i naar Indië gaat om fortuin te maken; hi hi, nog lach ik er van; maar, wat ik zeggen woû, dat van dat drinken en baden, en ook dat van dat kaartspelen om hooge tarieven, dat, en, zoo de meeste rest, dat wisten we eigenlijk al, ja, wel zeker, dat wiste we eigelijk al: van meheer Maurits! uit de romans van meneer Maurits!, we wisten het allemaal al, hi hi, ben ik dwaas!, we wisten het al zoo goed dat we het bijna al weêr overgegeven hadden van ajakkebakkigheid t'r over. U overlaadt ons, mevrouw, alles heeft zijn grenzen, ook de trek in de meest uitgelezen jokkernij.

Wat? wat is dat? wat doe ik daar? Ik doe, ik doe zoomaar niks as me verspreken. Ik bedoel het zoo niet, mevrouw, ik woû heel iets anders zeggen. Ik woû zeggen, dat u zoo'n open-blik en zooveel opmerkingsgave heeft, en dat u niet larmoyant of sentimenteel is, maar fiksch met alles ruiterlijk voor de boeg. U heeft ook een allervrouwelijkste en nobele liefde voor het fortuin-maken. En wat zegt u alles natuurlijk, zoo natuurlijk ja, erg natuurlijk juist, zoo zonder affektatie of zoo.

U zegt ook uit een grapje '*wijze* vrouw' voor vroedvrouw.

En u is een freule van uw eigen.

Waarom citeert u die versjes van Kantenklaar, als u ze zelf flauw vindt? maar u vindt ze niet flauw. Dít, dit citeeren op deze wijze, dit citeeren van dingen die men voelt dat men aardig vindt, hoewel men tegelijk voelt daarom zijn eigen smaak te moeten verachten, - een frequent geval bij giechelende naaistertjes - is een exces van grofheid, zoo als ik zelden gedrukt zag.

Ja, mevrouw, - allemaal goed en wel - dan moet u maar niet uitgeven!... Een van de twee! Ik groet u.

12. - Ik zoû tegen mijn gemoed te werk gaan, als ik mij bizonder ingenomen toonde met Sphinx van Josephine Giese. Het is mij onmogelijk een hooger of warmer gevoel dan goedkeuring voor dat werk in mij waar te nemen. Het boek is onderhoudend, een genoegelijke lektuur, meer niet. Ik herhaal wat ik vroeger al eens zeide: over tien jaar, over twintig jaar, zal er over zulke, betrekkelijk goede, werken, door de seriëuze kritiek in 't geheel niet meer gesproken worden. Hoe zeer ook tien jaar geleden het verschijnen van een werk als Sphinx een evenement van de grootste beteekenis in onze literatuur zou geweest zijn. Tusschen tien-jaar geleden en over-tien-jaar is namelijk het verschijnsel, dat de literatuur-soort, die men de naturalistische noemt (Balzac-Flaubert - Goncourt - Zola - Huysmans - Hennique-Alexis - Céard-Maupassant-Caze-Bonnetain-Vidal-Rosny-Moore-Italianen-Spanjaarden-Russen-Denen-Noren-Zweden-Blebtreu) ook in ons land is binnengekomen en *algemeen geworden* (in de laatste drie jaar alleen zijn er wel zes naturalisten verschenen, solide, oude uitgevers firmaas als Sijthoff geven naturalisten uit, b.v. Maurits en Rana Neida, feiten die de algemeen-wording bewijzen). In mijn brochure over literatuur, van begin-1886, heb ik gepoogd te zeggen wat m.i. Nederland doen moest met het naturalisme, wilde het, in dit soort van schrijfwerk, de andere natiën overtreffen, het moest dan, meende ik, een literatuur maken, die een vervolg op en eene verfijning en verintènsing van het naturalisme zou zijn. Van-daar, dat

werken, geschreven naar de naturalistische methode, eerste- en midden-periode, mij alleen dán heftig belangrijk lijken, indien, wat al tijd, dus ook nú nog, mogelijk is, de auteur een zeer bizondere persoonlijkheid blijkt te zijn. Wat ik bedoel is uiterst eenvoudig en duidelijk: een schilderij van Rembrand, een boek van Zola, een schilderij nú gemaakt in de manier van Rembrand, een boek nú gemaakt in de manier van Zola en waar-uit een even groote persoonlijkheid zoû blijken, blijven altijd vreeselijk belang-rijk, al schilderen de besten nu heel anders dan Rembrand en al schrijven de voortreffelijken niet meer zoo als Zola.

Ik vind, dat Josephine Giese, die eerst, alleen leverend prullen voor provincie-stad-leesbibliotheken, daarmede in ons literatuur-huis den kelder bewoonde, ik vind, dat zij nu, door Gevloekt en Sphinx, netjes op de rez-de-chaussée gehuisvest is, ook komt zij wel eens eventjes nu en dan in de anti-chambre kijken, maar in de eigenlijke zalen van de eerste-verdieping hoort zij niet thuis, en dus - houd mij ten goede - kan de literatuur-kritiek zich niet in het hoogen groot-intime kontakt der hoogere waardeering, der lyrische bewondering, in de hoffelijkheids-wisselingen der subtile ontleding, met haar begeven.

Josephine Giese vind ik zoo knap, dat zij precies het tegenovergestelde van geniaal is. Zelden zal men zooveel vaardigheid te gelijk met zoo'n totale afwezigheid van persoonlijkheid tegenkomen.

De manier-van-zien in Sphinx dus, is: goed, goed als vensterglas, niet troebel, niet beslagen, niet dof, niet totaal mat, niet met van-die rare oneffenheden in de ruiten, waardoor je de dingen heelemaal misvormd ziet (zoo als niet lang geleden nog de manier van zien der meeste hollandsche schrijvers was); ja, maar die manier-van-zien is niet van diamant glas, is zelfs niet van mooi scherp brillenglas, en heeft absoluut niets van de goden-pupillen, waarvan de beste kunstenaars zich bedienen om door te kijken.

Sphinx behelst in slappe taal de uitvoerige karakter-ontleding, temperaments-ontleding (het karakter is de fysionomie

van het temperament) van eenige gewone menschen, voorts eenige juiste, wel fraaye, maar niet bepaald mooye, gladde beschrijvingen van stad en land, fraai dus, maar niet fijn, niet diep en niet hoog.

Om te laten merken, dat de taal wezenlijk heel slap is, zal ik eens een zinnetje aanhalen:

> Zij bleef aan den stoel vertoeven en op beiden neerzien met een uitdrukking van groote zachtheid, waaraan zich langzaam een stille weemoed paarde; ze raakte den schouder der kranke aan.

Dit is te gemaakt, te burgerlijk-deftig, dit is van iemant, die het van buiten heeft, die het niet zoo maar uit zich zelf heeft. Dit is, God-help me, zoo als men zijn jongens van de hoogste klasse een letterkundig opstel voorschrijft. Och, ik wil het wel uit elkander halen ook, als voorbeeld, zoo maar eens voor de aardigheid. 'Vertoeven' is een veel te gewichtig woord, in 'toeven' en 'vertoeven' is een mooye klank, maar in gemeenzaam proza van deze soort niet te gebruiken, zoo ook het woord 'beiden'. Het daarop volgend: 'met een uitdrukking van' is geheel verkeerd, prozodiesch valsch om dat er geen aktie van uit drukken plaats had, syntaxiëel te omslachtig om dat de woorden 'met groote zachtheid' zonder bijvoeging van 'een uitdrukking van' precies de zelfde werking op de verbeelding des lezers zouden hebben gehad. 'Waaraan zich langzaam een stille weemoed paarde' is volstrekt valsch van visie en zegging, om dat 'paren' een veel te veel beteekenend, een veel te plastiesch woord is, het is zoo plastiesch dat het, door terugwerking, den 'weemoed' hier personificeert, waardoor een barokke, buurleske fantazie ontstaat. Enz. Er had moeten staan:

Zij bleef nog even bij den stoel, op alle-bei neêrziend met zachtheid, waarin langzaam weemoed; ze raakte den schouder van de zieke aan.'

Ik vraag exkuus voor deze text-kritiek-kaprice; maar Josephine Giese blijft toch wel wat uitvoerigheid waard.

Nu komt er nog bij, dat Sphinx, in zijn soort, minder goed

is dan Gevloekt. Het heele werk door is de taal slapper, de voorstelling minder mooi-egaal-in-één-trant-vol-gehouden. De deelen van karakter-beschrijving zijn niet met onmerkbare overgangen, in het geheel ingelegd, maar komen tusschenbeide onzuiver gewichtig naar voren, hebben zelfs wel eens het voorkomen van stukjes ouderwetsche genre-roman.

Vervolgens is - vergun mij - Sphinx een mislukte proeve van pendant voor, dus eene imitatie van: Eline Vere. Het is zelfs zóo, dat de nare bedenking zich opdringt als zoude Josephine Giese een soort van steekspel bedoeld hebben ter oplossing der questie, of eene zenuwzieke vrouw van de soort van Eline Vere en de Anna uit Sphinx, moet sterven, trouwen, of wel: moeder-worden, om tot bedaren te komen. Ik kan mij zoo voorstellen, dat eenige flinke, degelijke, ontwikkelde, letterkundige lieden bij mekaár komen, om dat vraagstuk te bespreken. ‘Ja’, zegt de een, ‘Couperus schijnt te denken, dat zoo'n mensch dood mot om gerust te worden’. ‘Née!’; roept de ander, ‘want je kan duidelijk merken, dat als Eline Vere maar met dien Amerikaan, dien zij in Brussel ontmoet, had kunnen trouwen, zij óok normaal geworden zoû zijn. Het huwelijk is de zaak, die zij noodig had’. ‘Née’, zegt Josephine Giese, die er bij is, ‘ík geloof niet, dat het huwelijk voldoende is, het moederschap, dát is het, dát moet er bij komen. Ik zal eens een roman schrijven, waarin ik dat duidelijk maak’. Is het niet Daudet, die ook zoo'n soort wedstrijd met Ibsen heeft gehouden?

Al praat ik er nu zoo over, men moet daarom niet vergeten, dat Sphinx natuurlijk, in vergelijking met ándere boeken, die van mevr. Van Calcar b.v., een hoogst verdienstelijk, onderhoudend en zeer leesbaar werk blijft. Anders ook zóû ik er zoo veel niet over praten.

Het tweede deel van Sphinx is veel minder dan het eerste. Hoe is 't in 's hemelsnaam mogelijk, dat iemant, die zoo goed schrijft als Josephine Giese, die zich dermate rekenschap geeft van de samenstelling harer werken, van het soort gehéél dat zij er van wil maken, van hoe de gestellen als een rivier stroomen, smal en breed, diep nú en dán weêr zoo dat je

den grond er dóor kan zien, van al de weiden, boomen en rotsen des levens, waar in bochten en slingeringen de menschen door worden gefatsoeneerd, gekneld en van-een-getrokken, op hun gang naar den dood; en ook van den stijl (op háar manier en in de beteekenis die die voor háar heeft dan), van de leegten en volten in het schrift, van hoe, om wat mooi-samen-gezets te krijgen, hier de menschen wat moeten spreken, en dáar de omgeving moet worden afgebeeld, en zoo meer - hoe is het mogelijk, dat deze schrijfster niet merkt, dat haar tweede deel, met dat gezanik van die brieven, vreeselijk disharmoniëert met het eerste; het eene is nu van hout, het andere van was, het is een stoel, waarvan de eene helft in mekaâr zakt als je d'r op gaat zitten, allergekst in één woord, bepaald techniesch en artistiek slécht met een ánder.

13. - Met plezier heb ik den roman van Rana Neida gelezen en heelemaal uitgelezen. Ik ben ook van plan hem nóg 'ereis te lezen, want het is een aangenaam boek. De schrijver van Een Verloving is een door en door best en goed mensch, een sympathiek mensch. Als dát blijkt uit een boek, maar géen kunst, dan is de schrijver geen goed schrijver, maar als dát blijkt uit een boek door de kunst heen, als door rijtuigportierraampjes, dan is het eene prettige ontmoeting, en de schrijver goed.

Ofschoon in het werk van Josephine Giese veel meer geoefendheid en bewuste vaardigheid is, dan in Een Verloving, zoo prijs ik toch gáarne het werk van Rana Neida boven dat van Giese, om dat er meer ziel, meer zelfheid in is. Jongen, jongen, men moet zoo verbazend knap zijn om een boek te schrijven, waar men zich zelf niet dadelijk in brengt, en het dan tóch zeer goed te doen zijn. Eenigszins zwakke boeken, waar de auteur zelf ín staat, zoo als Een Verloving, zijn te verkiezen boven eenigszins zwakke boeken, waar de auteur zelf buiten staat zoo als Sphinx.

De kompozitie van Een Verloving, - dat is die aan-een-mijmering van een boek, die het maken voor-af-gaat, en die door het maken zoo mooi verwezenlijkt moet worden, dat

de lezer de totaal-impressie van het gelezene als één hooge golf of effen bergmeer, zonder deuken, bobbels of gaten in zich merkt, zóo, dat hij aan geen deeltjes kan denken zonder dat de heele boel weêr op hem toe stroomt, - de kompozitie is een nu-já-kompozitie; - ik heb het boek-geheel in mij als een lief en zacht gesprek, met zwijg-poozen en verzitten-ganingen.

De op-zet is mooi: eene jeugdige, zachte, vaste, zich niet luid - uitende maar des te zekerder in innige stilten binnen-in de twee bewust-wordende liefde, eene liefde geworden in het graag-buiten-in-de-bosschen-op-eenzame-plekken samen-zijn, die zich in het gemoed van den jongen struischjes vast-droomt in de schaduw der hooge beuken en in de schaduw van zijn spring-levend voort-durend zich-zelf-zoeken, die in de reine gemoedsrust van het meisje zich inlegt als het ontbrekende deel harer levens-mozaïek, dat, zonder dat zij er bepaald op wachtte, stellig op die manier van zelf eens moest komen; maar die, als de lente voor de brutale hitte van den zomer, in eens verdwijnt en uit is en weg, weg in het nooit weêrkeerend Verleden, weg als of zij er nooit geweest was, zoo als een stad weg is, waar je gisteren nog was, met heel de bij-mekaâr-hoorendheid van zijn gevelgedrang en buurten van binnenhuizen, als de jongen in het rumoerige oudere leven komt, waar de harde kontakten met de grove wereld hem patsen en striemen tot zijn lijf heet wordt en de heete begeerten van het vleesch de teedere zielewenschen van eer-tijds versmoren.

In het zich sober en koel uit-droomen van de eerste-jeugd-liefde is moois. De liefde gaat uit als een lamp. Het meisje verdwijnt alsof zij eene verschijning was geweest. Er blijft niets van haar over, bleek in haar koele reinheid vergaat zij, men ziet haar het laatst in de verte als een droog beeld in de herinnering van den jongen.

Rana Neida schrijft niet in sleur-stijl, hij kweekt het adjektief met behoedzame en speurende zorgen, met lieven angst tastend naar het
ráak-van-nauwkeurigheid-moetende-zijn-woord. Wèl zoo, waar hij zijn menigte in zich zelf werkelijk gemerkte

aandoeningen heeft te zeggen, niet zoo in den al-gemeenen gang der verhaling. Namelijk: hij leeft niet en schrijft niet voort-durend of hij bewust of onbewust is een alleen-aan-hem-eigen leven, maar in hem zijn vele kleine bewegingen, die zeer deugdelijk hèm toebehooren en die hij triomfantelijk op zíjne wijs te woorden weet.

B.v.: ‘Het was een warme middag in het laatst van Juli; een van die dagen in Holland dat men zich een ander mensch gaat voelen’: waarneming en gezegde van ieder-een, voorbeeld van het aan-houdend verkeerde, grove, element in den stijl.

En: ‘En ofschoon er geen spoor van wind was, zoog hij de lucht in zijn neusgaten, zoekend naar de groote frissche luchtgolven, die daar ginds moesten ruischen, komende van de zee in de volheid der groene aarde’: waarneming en gezegde van den schrijver persoonlijk, voorbeeld van het, bij een massa kleine beetjes te vinden bekoorlijke, fijne, element in den stijl.

Weinig of geen nieuws in de karakterizeeringen der menschen: Radinck, dokter v.d. Zande, enz. Alleen in Suze van der Zande veel, mooi nieuws.

Maar, - het spijt me dat ik 't zeggen moet, maar ik kan er níets aan doen - naar laakbaar is het gedeelte van de minnarij tusschen Lize ter Meule en den jongen man. Hier komt een onrust-barende lakune te zien in de passiënen-passie-aspekten-gevoelswetenschap-voorraad waar een echte romanschrijver niet buiten kan en waarvan het gemis hem leelijk naast het echte mis doet kladden, als hij er zich toch aan wagen wil.

't Is toch aardig hè, hoe of je uit zoo'n roman-proeve iemants ziel in eens als een geheeltje kan halen en zien. Een niet onaardig sentiment van half goedig half schalksch medelijden krijg ik daar in eens met Rana Neida. Woû-je wezelijk, dus hoor ik mij hem toe-prevelen, had je wezelijk een kontrast willen geven, zoo iets als een reine jeugd-liefde naast iets als een wilde rijpe passie des vleesches? Het eerste deel is je gelukt, bleekjes, maar lief, maar goed, maar zuivertjes

echt; maar het tweede, - lieve jongen, geen ba of boe weet je d'r van, je baboe weet er meer van. Waarom hebt ge er dat in willen brengen? Je boek was zoo goed zóo, met alleen dat fijn-klein-reine, het was zoo braaf, zoo ferm, zoo bepaald al-mooi-zoo, een ruiker madelieven, samen, kompleet en goed en-daarmeê-uit, - waarom heb je er zoo'n dikke leelijke zonnebloem tusschen gestoken? - Wat is me dat voor 'n spektakel, 'n hollen van nurksche onttooide en misvormde reminiscensies uit god weet welke schrijvers, door je vreedzame eigen huisje!

Die Lize ter Meule, in haar wulpsch-duister vertrek, met alleen een paar kaarsen; die, als haar man uit is, amoeretten met ‘artisten’ begint, die flauwtes veinst en zoo in hun armen valt als zij zingt en híj haar op de piano begeleidt, - heb je heusch iets erg wereldsch willen maken?

O, hoe goddelijk-lief, hoe heerlijk-echt van een goeyen en onbedorven jongen is dat, - als je daar vertelt dat zij zich bij hun eerste alleen samen-zijn voor de gelegenheid had gedekolleteerd, en als je d'r dan 'n zoen geeft op t'r bloote borst, heerlijk hè, zoo'n zoen, dat kâ-je bij fatsoenlijke jonge-meisjes zoo niet doen. Pst, pst, hoor! áfblijven is de boodschap. Dat gedekolleteerd zijn, exprès ter verleiding, en die zoen, dat is nu precíes de voorstelling, waar de knapen, die al eens mee naar de komedie zijn geweest, 's avonds in bed hun jonge verbeelding meê verhitten, als zij lekker liggen te suffen over de delicieusheid van wereldsche genoegens.

Meneer Rana Neida, je héb talent en wat goed eigens ín je, - let dáar alléen op, doe dáar alléen naar, en je zal iets héel goeds in de letterkunde worden.

L. VAN DEYSSEL.

Neuriïng, door Albert Verwey.

I.

Donker is 't nu omlaag,
Toppen nog licht: -
Zocht niet aldóor vandaag
'k Zóo een gedicht? -

Neuriige ondertoon,
Wijd uitgebreid -
Hoog het accent met zoo 'n
Licht en zoo 'n blijigheid.

II.

o Mijn fijne geluid,
Dat zoo blij altijd
Hebt geluid: -
Als ik lag en maar dacht
Door mijn nacht als een klacht
Getógen zijt: -
Hebt ge dàt beduid,
Dat ik weer eens uit
Dat gedenk zou komen met niets in mij
Dan uw stem, dan uw blij
Geluid? -

III.

Als de aard al donker is
Zijn heuvele-tóppen
In 't licht: -
Diens aardpraat somber is
Lacht in 't hel-óppe
Gedicht...

IV.

Een blij geluid, niet meer -
Een blij gebaar:
Wie ze eens voeld' smaad' ze, maar
Vergeet z' niet weêr...

Verzen, door Herman Gorter.

Luchten, blauwhooge wimpere,
met 't hooge hoogwolke, witsimpele,
en het bèkbruischende aarde-bekken,
dat zijn twee armen rekken.

En zìj - als een blauwe vaas,
in 't blauw, met 't teere gelatevleesch,
staande naàr de aarde.

Stadavond.

Gingen de straten heen in eindeloosheid,
geelden lantarens in de weeke voosheid,
schudde het hoofd ter neer ter wederszijde,
waren mijn lippen wezenloos in lijden,
rezen de boomen grijs, eendrachtiglijk,
kuste de voet den grond in 't denkend neder-
vallen al voort en voort in stille veder-
-en val, de zoete oogen omdofd donker
door de oogluiken - hoog glom uit het lonker
van de omwinkelingen, zoet omlachend
pijlde de wangen langs het fijne prachend
stralengetal. Ik lachte lachte lachte
vergankelijk. - De zoete nevel wachtte.
Een flauwe nevel leekte, de zoete weele - weelige.

In de tintelige lente,
in de flauwe zoomtenten,
waarvan het weeke vervallen
van de ragstralige òntallen
stralen gaat vallende ver en ver
over de woeste aardester -
waar struiken strenglen in het witte licht,
door de bosschige stammen staat het vensterlicht
van de neerdalingen hooge hooge zon -
Staat toch de zon alleen, eenzame zon
zich uit te gieten in het parelblauwe.
Somberstil zilver ademt òp het flauwe
aardebestaan zich uit, liggen de wegen
spinneweb-lichtbevloerd en komen zich tegen -
Boomstengels staan in effen lijnen al neven
zich en de anderen en nog niet lichtgroen ze beweven
de voortgaande fonklend-omfloersde henebeken
drijvende weg in strepen naar de kreken
van de groothorizonnen die eenzaam alleen leven
duizende duizelend in 't bovenzweven.
Grootblauwe oogen en witte handen,
zie daar, in en uit de strekkende landen.
En een lijf zoo wit zoo wit,
het vleesch over haar heen is zonkil wit.

De grijze luchten hongeren
en dompelwolken verlengen
en takkeboomen verwijdren
zich in hun arme neigingen,
de op uit den grond geronde
vergaande in horizon.
Verscheurde velden liggen
tusschen zwart oogende heggen,
laatst hemelwit verlangert,
langs de weg de avond hongert.

De zonnezweemen
eev'nen geglinster,
het glaze venster
is zomergeremel.

Het stille slijpen
der stemmende musschen. -
Het witte rijpe
licht is overal tusschen.

Nederlandsche politiek.
Indrukken van den dag.

't Ziet er nog niet vroolijk uit in Nederland. Het heeft hard gevroren en daardoor is er nog meer ellende geleden dan in andere winters. De Amsterdamsche brood- en koffie-voedering is in andere plaatsen nagevolgd. In alle steden en dorpen is geld ingezameld om de menschen te ondersteunen. Te Rotterdam heeft in December de directie van eene courant aan haar bureel een zeker aantal brooden uitgedeeld, en er ontstond een zoo groot gedrang, dat drie menschen gewond naar het ziekenhuis werden gebracht.

Maar, laten wij getroost zijn. De heer van Assendelft de Coningh schrijft in de *Economist* van December: ‘De armoede is op zich zelf geen kwaad, maar zij kan onder bepaalde omstandigheden tot kwaad leiden’. Blijven dus de menschen braaf en binnen den kring der ‘huidige rechtsorde’, dan is hongerlijden geen maatschappelijk kwaad. ‘Wie arm is, en zich tevreden gevoelt’, schrijft de heer De Coningh, ‘is gelukkiger dan wie rijk en onvoldaan is’. 't Was mij of ik dien zin meer gezien had, en ik meen mij te herinneren, dat we al op de lagere school ons naar een voorbeeld van dien inhoud in het schrijven oefenden. Is dat nu het laatste woord van de staathuishoudkunde, zooals ze zich thans in Nederland voordoet? Neen, zeker niet. Mr. N.G. Pierson acht

armoede een kwaad, doch vindt maar één geneesmiddel. ‘Zonder waarachtige philanthropie’ - zegt hij - ‘zou onze sociale inrichting kortweg onhoudbaar wezen’.

Dat is volkomen juist, en wie in de gelegenheid was dezen winter rond te kijken in de Amsterdamsche achterbuurten, zal het uit ervaring den heer Pierson kunnen beamen. Maar de uitoefening der philanthropie door gemeentelijke en kerkelijke instellingen is uiterst pover, en door particulieren is ze aan willekeur en toeval overgelaten.

Men kan de noodzakelijkheid om daar wat aan te doen bespreken zonder over eene meer principieele wijziging der maatschappelijke inrichting te twisten. Want deze laatste zal in elk geval nog wat uitblijven; zij kan slechts zeer langzaam tot stand worden gebracht, en aan dadelijke hulp langs den meest practischen weg zal nog geruimen tijd behoefte blijven bestaan. Langs den meest practischen weg, dat is met voldoende geldsommen door den staat in den vorm van belasting aan de meest gegoeden af te nemen. Eene goede distributie te vinden is een heel moeilijk probleem, waarschijnlijk slechts bij benadering en vèr van voldoende optelossen. 't Is heelemaal een zaak van palliatieven, van zijn best doen met de zekerheid van slechts gedeeltelijk te slagen. De armen zijn in den regel geen heilige boontjes. De school van hun leven is er niet op ingericht om de nobelste eigenschappen hunner natuur te ontwikkelen. Stuit het volkomen welslagen der pogingen op dit en dergelijke bezwaren af, dan kunnen wij toch zeggen: wij hebben ons best gedaan. Maar slagen wij slechts voor de helft of voor een derde omdat de besturen, officieel en niet officieel, gebrek aan het noodige geld hebben, dan is dat niet anders te noemen dan eene schande, waarover ieder gegoede heeft te blozen. En dat is het geval; niet alleen de organisatie is gebrekkig, maar er is geen geld.

De opmerkingen van den heer Domela Nieuwenhuis in de Kamer, door den heer Heldt ondersteund, hadden meer waar deering en een meer positief antwoord verdiend dan ze verwierven. Want het is godgeklaagd zooals de menschen hier

te lande hunne naasten behandelen. Ieder vindt in zijn krantenlectuur van de laatste weken de bewijzen.

Andere feiten zijn nog meer verborgen, al is er weer heel wat gedrukt. Wie leest de dikke bundels van het Enquêteverslag, waarvan er nu vijf tegen bespottelijk duren prijs in den handel zijn gebracht? De couranten nemen er weinig uit over, alleen het Sociaal Weekblad maakt eene gunstige uitzondering. In 1887 was dat anders; toen was 't nog een nieuwtje; maar 't schijnt dat de aardigheid er nu af is.

Particuliere enquêtes komen de officieele aanvullen, of ook wel voorbereiden. De naar het schijnt zeer goed georganiseerde vereeniging van spoorweg-personeel *Steeds Voorwaarts* gaf een zeer belangrijk cahier van grieven uit. Ik weet niet of Kamerleden zich met zulke literatuur inlaten. Zij zouden er misschien eene verklaring in vinden van de verwarringen op de spoorwegen die wij dezen winter hebben beleefd. Het personeel is door langdurigen diensttijd overwerkt, en het laat zich verstaan dat men bij plotseling opkomende drukte geen of slechts weinig vermeerderde inspanning kan verwerven, als de grens der arbeidskracht in gewone tijden reeds bereikt is.

Eene tweede enquête is ingesteld door het Friesch Comité van de Volkspartij. Het onderzoek geldt den toestand der Friesche arbeiders en is blijkens de eerste aflevering van het verslag[1)] met zorg gedaan.

Deze enquêtes, door belanghebbenden ingesteld, zullen in den toon der mededeelingen zeker niet volkomen objectief blijven. De feiten en cijfers echter hebben hunne waarde, en de arbeiders zijn scheutiger met mededeelingen, als zij weten dat hun naam niet zal worden genoemd. En wat die feiten en cijfers betreft, indien ze onjuist zijn, laat men ze tegenspreken. De beide soorten van enquête hebben waarde voor hen die de waarheid zoeken.

De heer Van Houten heeft tegen al die kwalen het middel

1) Verkrijgbaar bij den heer J. Dijkstra Sz., Houtstraat, Leeuwarden, bij minstens 10 stuks, 75 centen de tien.

gevonden in zijn onteigenings-ontwerp. Een ontwerp dat ik waardeer, met eenig voorbehoud omtrent onderdeelen. Maar het is toch wat al te naïef zooals hij er in zijn derden staatkundigen brief over schrijft. Hij stelt zich voor, dat de Kamers het zullen aannemen, en - meer nog - hij vergelijkt zich bij Koch, den Berlijnschen bacterioloog. En dat niet bij den Koch van heden, maar bij dien van half December, toen de verwachtingen omtrent de reddende kracht van het geneesmiddel nog groot waren. Er is iets beminnelijks in dezen eenvoud van een ouden politicus. En hij stelt zich die aanneming voor, terwijl hij zich verzet tegen algemeen stemrecht en dus de hulp der meest belanghebbenden versmaadt. 't Is een wit bloemetje van vertrouwen in de dorre politiek van deze brieven. Mr. van Houten heeft voor alles een middel, zelfs eene legerwet tegen het aanhangige ontwerp, en als hij voortgaat met deze reeks van opstellen, die al sneller op elkaar gaan volgen, dan heeft de tegen Juni gehoopte liberale meerderheid haren minister van binnenlandsche zaken, justitie, oorlog, financiën of buitenlandsshe zaken al kant en klaar. Ook van koloniën, of misschien van marine en waterstaat. Dat moet in de volgende brieven nog blijken.

Maar ik mag met de politiek, die ernstige zaak, den draak niet steken. Er wordt nu zoo wijs en druk over gesproken en geschreven, als vóor de verkiezing van een heele Kamer tegelijk maar te wachten was.

Het verleden en de toekomst, ze worden met evenveel vuur besproken. Het ministerie, zoo krachtig conservatief, dat het zelfs den zeker niet behoudenden Lohman voor een tijdlang schijnt getemd te hebben, beleeft kwade dagen. Zijn karakter en levensgeschiedenis worden nageplozen tot in alle hoekjes. En men vindt natuurlijk niet veel goeds. De heeren hebben in 1888, in den roes der overwinning, meer beloofd dan zij geven konden. Hunne partijen hadden het personeel niet beschikbaar, dat voor een triomftocht door de Nederlandsche wetgeving noodig was, en 't werd een gewone op-

tocht van werkeloozen. Zoo luidt het verwijt, grootendeels verdiend.

Maar de heeren van de rechterzijde zijn niet de eenigen die de kans loopen hunne plannen niet verwezenlijkt te zien. Uit de zegepraal van katholieke en calvinistische programma's sproot een conservatief ministerie. Maar als in Juni de liberalen de meerderheid behalen op de vrij geavanceerde programma's die te wachten zijn, zal dan hun ministerie van die geavanceerdheid doorslaande blijken geven? De liberale partij bestaat al evenzeer uit conservatieven en niet-conservatieven, als de antirevolutionnaire. En ook de liberale partij zal, als zij een ministerie wil vormen, aan hare behoudende elementen eene ruime plaats moeten laten. Zal zij een ministerie van financiën leveren, die progressieve inkomstenbelasting voorstelt? Men overdrijve dus niet zijne aanvallen tegen personen, want de fout ligt niet geheel aan dezen en genen minister. In de samenstelling der partijen is de waarheid verkracht, en onder zulke omstandigheden krijgt men geen goed werk.

In de liberale partij sprak de heer Van Houten reeds in zijn eersten brief van splitsing. En de heer Kerdijk heeft in de Kamer eenige merkwaardige dingen gezegd. Hij besprak het credit en debet der liberale partij, en erkende hare ernstige tekortkomingen. ‘Uitgewischt’ - zeide hij - ‘kunnen de smetten slechts worden door daden; en hadde ik niet de hoop gekoesterd - een hoop die mij gewettigd scheen door menig teeken der tijden, - dat die daden zouden gekomen zijn, indien in 1888 de liberalen waren geroepen tot 's lands bewind, ik zou bij mijne intrede in de Kamer, eene plaats in hunne gelederen zeker niet hebben gezocht. Gelijk ik even zeker niet zal aarzelen die gelederen weder te verlaten, indien die hoop - in die legislatieve periode, gelijk de heer Borgesius aantoonde, aanvankelijk bevestigd, maar toch, ik druk er op, slechts een hoop - later blijken mocht niet verwezenlijkt te worden.’

Men weet dat een der lievelingsdenkbeelden, waarvoor de heer Kerdijk sterk heeft geijverd, is de leerplicht, en dat bij

de onderwijswet, toen op aanneming geene kans was, alle liberalen van de Tweede Kamer voor den leerplicht hebben gestemd. Ik heb hier, in de October-aflevering, reeds den twijfel geopperd of den aldus geteekende wissel op den vervaldag, d.i. zoodra in de Tweede Kamer eene liberale meerderheid is, zou worden gehonoreerd. En den 1en December kon ik reeds zeggen dat ook de heer Veegens die het veel beter weten kan, dien twijfel koesterde. Dit Kamerlid zeide den 31en October in eene vergadering te Slochteren: 'Wat mij persoonlijk aangaat, ik ben een warm voorstander van leerplicht... Mocht het invoeren er van niet geschieden, aan mij zal het niet liggen, al kan ik omtrent anderen die verzekering niet even stellig geven'.[1)] Dat is zooveel als gezegd, de liberale partij zal in haar geheel, naar ik reden heb te vreezen, haar woord niet gestand doen.

En de heer Kerdijk heeft het nu in de Kamer nog stelliger gezegd met deze woorden: 'Meermalen heb ik het aandringen op kiesrecht ontraden met de redeneering: laat ons eerst zorgen dat het onderwijs goed worde en dat goede algemeen, en laat ons dàn vragen het kiesrecht voor alle bestanddeelen der natie. Dat was langen tijd ook mijn standpunt, maar dat is het niet meer, sedert ik tot de overtuiging ben gekomen, dat, om voor alles werkelijk goed en deugdelijk onderwijs te verkrijgen, deelneming van allen aan de verkiezing de eenige weg is.' En verder: 'Die leerplicht... zou er reeds lang zijn, indien gansch de natie aan het kiesrecht had deel gehad.'

Eene laatste aanhaling: 'Zoolang ik geloofd heb aan de mogelijkheid der volle heerschappij van het altruïsme op politiek gebied; zoolang ik - en hier denk ik niet aan bedoelingen maar aan feiten - den edelen waan koesterde, dat men zich geheel kan onttrekken aan den invloed der omgeving waarin men leeft en arbeidt; zoolang ik meende dat het mogelijk is zich geheel in de plaats van anderen in te denken, te weten wat hen drijft, hen beweegt, hen ver-

1) Verslag in *Goorecht-Oldambt* van 8 Nov. j.l.

vult - zoolang geloofde ik ook, dat men op politiek gebied als voogd volledig zijn plicht kan doen, en heb ik mij (mede onder den invloed van mijne toenmalige dwaling in zake onderwijs, welke ik voorheen aanduidde) tegen de toelating der gansche natie tot het kiesrecht verzet. Maar toen ik tot de overtuiging was gekomen, dat ook op politiek gebied heerscht een strijd van belangen, was ik gewonnen voor het inzicht, dat alle belangen moeten worden geroepen om aan den strijd deel te nemen, opdat uit dien strijd de gemeenschappelijke wil eerst naar waarheid geboren worde.'

Dit is eene ridderlijke erkentenis van bekeering, eene herhaling van het bekende artikel van Januari 1887[1)], met nadruk gezegd in een debat, dat nagenoeg geheel het kenmerk draagt van voorbereiding der verkiezingen. Is de heer Kerdijk nu, bij zoo sterke overtuiging, gerechtigd met liberalen die zich over het kiesrecht uitlaten als de heer Gleichman deed, vóór en in de verkiezingen te blijven in één partijverband? Behoeft hij, die de Kamer kent, van eene mogelijke liberale meerderheid na Juni, nog votums af te wachten, van welker uitslag hij nu reeds verzekerd kan zijn, indien hij bij de stembus geen strijd uitlokt tusschen zijne inzichten en die der liberalen welke in wat voor hem hoofdzaken zijn, tegenover hem staan? Moet hij - en de vraag geldt ook zijne politieke vrienden - moet hij, krachtens zijne uitgesproken overtuiging, niet reeds nu zich afscheiden? Reeds nu te kennen geven dat hij niet wil meêdoen aan het karakterlooze zoeken naar eene *Communis opinio*, zooals men het noemt, tusschen menschen van geheel verschillend inzicht? Die Latijnsche uitdrukking, wellicht gevonden omdat men verlegen was de zaak in goed Hollandsch te noemen, beteekent niets anders dan het klaarmaken van eene anticlericale verkiezingsleus, het bestendigen der komedie van politieke verwarringen.

Het vertrouwen in de liberale voogden is weg bij den heer Kerdijk, onherroepelijk weg. Hij stapte van zijn voetstuk af

1) *Sociaal Weekblad*, 1887, n°. 3.

in de rijen van het volk. Ettelijke trappen scheiden hem van de meeste liberalen in de Kamer. De heer Gleichman heeft het hem een dag later duidelijk doen blijken. Kan hij nu met dezen bras dessus bras dessous in Juni voor de kiezers komen, zonder zijne overtuiging geweld aan te doen, en al het nut dat zijne openlijke verklaring voor de zuivering der politieke lucht kan hebben, moedwillig prijs te geven?

Het is eene gewetensvraag, waarop ik nu niet verder zal ingaan.

Er is nog een onderwerp waarover ik een enkel woord moet zeggen. Een teeder onderwerp, maar te ernstig om er over te zwijgen.

De grondwet schrijft voor dat bij elke troonsbeklimming het inkomen der kroon bij de wet moet worden bepaald. De regeering stelt nu voor het op het oude cijfer te laten, zoodat het jaargeld der jonge koningin, met de inkomsten uit de domeinen, twaalf en een halve ton zou bedragen.

Dat is te veel. Wij zijn een burgerlijk volk en wenschen voor de kroon geen luister die zich openbaart in overmaat van kostbaar uiterlijk vertoon. Het hindert ons, dat de begrafenis van een koning wordt opgesierd met maskeradeherauten en versleten zinnebeeldige voorstellingen als een rijksappel en een rijkszwaard. Vooral die appel - het beeld der wereldheerschappij. Een bezoldigd opperschenker is ons een paskwil. Eene groote hof houding van lagere en hoogere valetaille staat ons tegen, omdat de historie van alle landen leert, dat daar niet dan kwaads uit komt.

Het ware nu de tijd geweest aan al het overtollige een eind te maken, en slechts den toestel te behouden, die voor het internationaal ceremonieel volstrekt onmisbaar is. De jonge koningin zou dan opgroeien in eene omgeving die haar gewende aan overleg en zuinigheid, dikwerf nationale deugden genoemd. En wat wil men daarentegen? Het is haast ongelooflijk, maar het is waar; men wil nu hare moeder en

voogdes en later haar zelf dwingen die twaalf en halve ton jaarlijks optemaken!

Toen in 1888 de wet tot regeling der voogdij werd gemaakt, vroeg men in de afdeelingen, ‘of het niet noodig ware te bepalen, dat op het beheer van het inkomen der kroon de artt. 443 en volgende van het Burg. Wetboek niet toepasselijk zijn. Die artikelen behandelen het bestuur van den voogd, en de eerste zinsnede luidt: ‘de voogd moet de goederen van den minderjarige als een goed huisvader besturen, - dat is, hij moet de noodige kosten maken voor onderhoud en opvoeding in evenredigheid van den stand waarin de minderjarige door zijn vermogen wordt gesteld, maar niet meer, en de rest moet hij oppotten. Daar was men toen bang voor, dat nauwgezette voogden van het buitensporige inkomen zouden overleggen, en de kruideniers in de Kamer zeiden tot de kroon: we zullen u een ruim jaargeld verzekeren, maar het moet weder onder de menschen komen. Zijn we nu geen burgerlijk volk? De uitdrukking luidde: ‘want het is niet de bedoeling dat uit de civiele lijst meer dan een toevallig jaarlijksch overschot worde overgelegd; zij strekt tot handhaving van den koninklijken luister.’ Indien onze wetten werden gemaakt door Haagsche modisten, kon de toelichting niet mooier zijn. En zij was des te boerscher, omdat dat de oude koning in die dagen een kalm leven leidde, zonder de uitgaven waarin 'm die luister zit.

Zoo Kamer, zoo regeering. Deze antwoordde zonder er doekjes om te winden: ‘Waar, gelijk terecht in het verslag wordt opgemerkt, de civiele lijst strekt tot handhaving van den koninklijken luister, daar zal zeker de Moeder-Voogdes, wel verre van in strijd met de plichten van een goed huisvader, integendeel in overeenstemming daarmede handelen, door aan die goederen de in de grondwet bedoelde bestemming te geven.’ En ‘de groote meerderheid der leden die tegen het bedrag niet het minste bezwaar had, gaf hare instemming met deze woorden te kennen en vertrouwde dat dienovereenkomstig zal worden gehandeld.’

Heb daar nu eens respect voor.

Die civiele lijst bepaalt voor het koningschap een aller-oncivielsten prijs. Het inkomen der kroon behoort in ons burgerlijke land geregeld te worden overeenkomstig de noodzakelijke kosten eener beperkte hofhouding, naar gepaste zuinigheid, doch zonder kinderachtige beknibbeling, desnoods met een ruimen toeslag voor onvoorziene omstandigheden. Dan komt men niet tot twaalf en een halve ton. En dan kan het ook verteerd worden. Nu eischen de Kamers dat die exorbitante som van een en een kwart millioen zal worden opgemaakt. Stel eens dat de koningin-moeder of de koningin een half jaar ziek zijn, zoodat geene kostbare feesten worden gegeven, dan moet er gezonnen worden op middelen om in zes maanden het overtollige over den balk te gooien.

Want zoo het hart dezer koninginnen haar nopen zal tot weldoen aan de armen onder haar volk, dan zullen zij het geld daarvoor zeker niet willen putten uit het door belastingen opgebrachte inkomen, maar hare ruime particuliere kas aanspreken. De beste soort van ‘opmaken’ is dus uitgesloten, ook al omdat in stilte weldoen niets heeft te maken met den geëischten luister, die één en al uitwendigheid is.

Die civiele lijst is te hoog voor een land waar vele inwoners gebrek lijden, en waar de armsten onder de armen in den prijs hunner karige spijzen nog belasting betalen.

Bussum, 30 Januari.

P.L. TAK.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 6. Deel 2]

Gekken. Door Jac van Looy.

IV.

Achter de heuvelenvlucht van het Zocco was de zon alweêr gedaald. De lage hemelen langs vervloot het nu al veräffe schittergoud, wijd-uit in strooken en banen kleur, intenselijk als metalen gebruineerd, geel koper, rood koper en bleek aluminium; gestolten licht, brandglanzen walmend over dwaalschijnsels en verloren zweemen; en 't hemelgewemel dat groende als warrelgevlam van zinc en natron, smeltende in veel heftig vuur. De aarde donkerde snel; gedoofd lagen de gronden onder het vuren van de lage atmosferen, asschig in de kuilen der dalen van duister vol, maar op de terreinen, hoog, nog gevioletteerd, begloeid door het lichtrag uit den horizon.

Langzaam daalde nu Johan naar de stad terug, kalm onder de blusschende hemel.

Hij had dien dag geloopen, ver, veel, geloopen maar door, het strand langs tot aan den riviermond en terug, toen wat hij nog niet had durven doen, alleen tusschen de heuvels het land in; alle bezorgdheid en vrees voor kwade ontmoeting, hij had er niet aan gedacht. En in den namiddag was hij naar een bekend plekje gegaan, bekend geworden, achter

het kerkhof, en hij had zich neêrgezet daar op het groene veldje, de beenen onder zich gehaald, in een gewoonte-zitten. Het was daar goed, bijna een thuis, niemand kwam er. Van onder over het pad trok wel eens het lange loopgeluid van een muildier met schellen aan zijn tuig voorbij, en het ‘huihui’ .... van den drijver. Dat was alles; achter de heggen kon hij vrouwen hooren babbelen, maar niemand kon door dien gegroeiden muur heenzien. Andere avonden was het zoo lekker geweest hier te zitten wachten op het donker; er zoo onbespied lang-uit te gaan liggen, rustend met al de leden, de armen wijd-uit en de handen open, als een gekruiste op d'aard, te liggen kijken zoo, tusschen de stekels door, hoe de hemel somberde. En weêr had hij, terwijl allengs het veldje bleeker om hem werd en de blaadjes van het ronde kruipkruid blikkerden als schijfjes geld, de plantenschutting langzaam aan donker zien worden, groen-donker, blauw-donker en bister-donker; en nu, mineraal-zwart, leken het wel versteende stronken van reuzige koolgewassen, zoo hard en fossielig stonden de aloë's tusschen de pluizen van het week wuivende riet. Maar de vrouwen waren opgehurkt van bij hun graven, hem voorbijgegaan, hoog loopend, langs waar hij lag, daarna was hij ook opgekomen, om voor het sluiten der poorten nog binnen te zijn.

Rondom dauwde van den grond het duister op. En het was als een vlaag donkere regen geweest daar voorbij de stad, die tronend met het bleeke Hooge-huis, haar steenschijn al verloor. O de stille avond, de zachte avond. Beneden lag daar ginds het water van de baai te duizelen, meêviolettend onder de verre strandheuvels, strekkend hun schuiningen uit in het weefsel der nachtkleur: lila's en blauwen, doordraad met rood en esmerald. Er voorop ijlde de minaret der meskita de huisblokken uit, verzonken er onder in dit uur van het gebed.

Het was in 's wandelaars hoofd nu een kalmte als voor slaap, nu de moordende gedachten niet meer jaagden, nu ook de jacht van zijn hart uit was. Avond-rumoer zworn aan in zijn gehoor in een laag spoelen van golven, terwijl hij

ging, ging, aankijkend met de al-leêger blikken, de al-bedroomder hemel. Langs het kerkhof volgde hij een smal spoor, tusschen de zoden geloopen; het was hier boven kil en woestijnig; lucht van runderen wademde in zijn ingeadem.

Staâg tredend de glooiing af voelde Johan zich loopen, als zette een ander zijn voeten aan den gang. Daar lagen de lastbeesten al neêr, de pooten gevouwen, saam kuddend, saamlaag. Er was er nog een tegen de lucht aan 't opduisteren; of hij mank was stond de kameel op drie pooten, gekluisterd, te herkauwen stil met den rechtgedragen kop als een windvaan voor 't nog-lichte, maar met de hoeven verschrompeld al in den duisteren dauw.

Van beneden op kwam nu het buitenwijkje opdringen, in een gerommel van plekkerige wanden, en de smerige stadsmuur uit de diepte van het marktveld, bibberen uit een dal vol schemer met schemerend beweeg. Er achter schoven de huizen fosforizeerend onder den violenter nachtdom. Zie, de poorten waren nog niet eens dicht, zwoelzwart om in te kijken, al trager gingen zijn voeten nu over de dikke delling van het marktveld, over den met voetzoolgaten veel bekuilden grond.

- ... Vandaag veertien dagen dat ik hier ben, kwam even een herinnering zwerven,..... toen weêr vergeten.

Hij ging over den straatweg, tusschen menschen, met hen meêloopend in de oplossing van het licht, zelf lichtloozer en vol al grooter leêgte, gedachteloos, gelukkig zich zoo wegsmelten te voelen gaan. Dat was een vriendschappelijk gevoel, dat was genotrijk geworden, dat kwam bijna elken avond weêr wanneer hij alleen was, dat leêgworden in het langzaam ontastbaar worden van de dingen om hem heen. Dat kwam schokloos droevig, zonder smart, als langzaam bezwijmen bij veel bloedverlies, dat dampte alles weg, begeerten, minnen en haten, alles weg in de ééne neiging naar het wegwillen-wezen.

Langs hem haastten de gangende steêlui voorbij; enkelen en bij meer; vrouwen schulvende boven het ratelen der baboudsjes in nachtwitte omhuiving; mannen stoer en groot,

roeiend met armen en beenen voort in den avonddroom, al verder-op zich meer omwikkelende met duister in dit stervensuur. Ze verdwenen, klimmend de muren langs naar de hooge stad, of ze doken den nacht van de poorten in. Daar ging de sprookjes-verteller, gelijk een bekend gezicht in sluimer komt en gaat; en het vage herinneringszien kwam als een knipoog meê, van dienzelfden man, den slangenbezweerder. Dikwijls had hij naar hem staan kijken, nooit kunnend scheiden van die markt; een bekend figuur met zijn tasch was hij er zelve geworden; tot in het late uur doolde hij er, wanneer het veld blond lag, wijl achter de heuvelen de zon zoo pracht-stil van de aarde wegboog. Dan stond die man in zijn wit hemd, en voor hem kringen van in goorwitte krooken en vouwen verscholen arabieren-volk; de voorste rijen gehurkt; hij gebaren aan 't maken met zijn oud-rooden tambourein, schuddend de haren, die zwart en lang als bij een vrouw, en begroezeld met vuilnis waren. Met strootjes om de staarten aan een pin gebonden, sliertten zijn slangen slap over den grond, venijn-geel gekronkeld, glibberig languit, schimmelachtige dingen, onbewegelijk en smerig. Maar de tongpriemen flitsten en vlijmden hun de harde bekken uit: streelerig, in koudmakende wellust-rillingen, wanneer de naakte voeten van den slangenman, gaande in een kringloop, als bezeten dingen langs hun koppen dansten. Grimasseerend zat het volk te luisteren, knippend de oogjes klein en sluw, om de wreede neuzen rilde het, opgegaan waren ze in het voor Johan gansch onverstaanbare verhaal, dat over hen als uitgeniesd werd. En ze begonnen te prevelen en zij kusten handen en gewaad zich, zoodra maar Gods naam werd aangeroepen op den slag van den tambourein.... Nu draafde de man zijn loop naar huis, geweldig spannend den grond onder zijn lange en koelbloote beenen, de ben met slangen hing morsig achter-op zijn rug, een flard van zijn wit toovenaarshemd hing onder den grauwen lapmantel neêr.... weg.... weg.... rinkelde de tambourine langs zijn zij.

Johan slenterde over het veld, dat kreetloos leeg werd, waar ezels en honden begonnen te dolen, snuffelend met de

snoeten in 't schuifelende afval.... schaduwen. Toen vond hij zich loopen op de straat, achter twee heeren aan, hij tredend bijna in den schemel van hun voeten. En in zijn hoofd redeneerde even het bewustzijn, hoe hij wel loopen kon blijven tot die twee heeren naar binnen gingen... Dat was tijdig genoeg, nog wel een uur voor het diné.... Zoo bleef hij een eindje achter de schommelende en schemerwitte mannen stappen, die toonloos liepen te babbelen naar elkaâr, lip-redeneerden in den avond, onder de ommekappen, onder de koepels der tullebanden vandaan, zonder gebaren, de handen over elkander in de wijde mouwen. Een eindje voor de poort keerden zij om en hij deed eveneens, liet ze automatisch voorbijgaan en keerde toen weêr om, achter hen aan loopend, drinkend den avond en het zieltogen van den dag. Soms voelde hij wel klein pijnlijk, licht in de verdooving van zijn wezen zijn maag gaan hongeren, maar dat was niets, er woelden soms krampjes van binnen, 't was of er telkens wat van zijn lijf afging en in den nacht vervloog.

Zijn kijken ging nu de leêgte tegen van aarde en hemel. Daar voor het nog smeulende lichte, stompten als hooger grond de Engelsche en Spaansche fonda's op, voor het groenige geviolet van de benedenlucht. Maar westelijker was een haal geel gebleven, scherend bijna de vluchtende terreinen, een flakker van brand nog in dat eindelooze gemurmel, in de sluimer der kleuren, in de al-aarzeling der ommerijzing.

Hoe langs hoe meer dampte de violette nacht de vallei vol. Onder Johan's tam-gaande voeten verzonk de straat die aanschokken bleef als met wiegentred zijn slaapzieken wandel, maar vloeide dan onder de andere wandelaars voort, de weinigen die, vreemde en verstorven wezens, doolden, gingen. Voor hem uit bleef het praten van de beide heeren gaan, vlinderende alleene-stemmen boven den grond, en ginds daar glimmerde de weg nog wat, waar de straat opging tusschen de glooiingen, onder het weeëschijnsel van de zwijmelende kim. Daar, in een gewissel van oude en verbrande geelen, verrookt, verroosd leefde nog licht boven het donkere alomme; veräffe luister, zoo vaag als schijnsels zijn, die vlottend in de

gesloten oogen komen, na lang staren in het licht.... Want alles schijn en geen leven meer.... schijn, schijn, in de groote onstoffelijke wereld nu....

Johan ging terug, met de heeren mede, een onnoozele wel waarvan de gedachten verloren zijn, met als rook boven in zijn hoofd, het vaag gevoelde weten van zijn nog vlottende eenzaamheid.

Hij had dien morgen een brief ontvangen over Gibraltar, Engelsche post, de brief kwam uit Parijs.... Frits was in Parijs... die brief had hem beroerd met een plotselingen terugslag in zich zelve. Hij had hem bij zich gehouden, er meê loopen praten in zelfgesprek, hard-op vaak praten met den verren schrijver. Hij had hem aldoor gevoeld zoo kreukelend in zijn hand, daar gevouwen in zijn borstzak; de brief, de brief, dat was het ding van zijn dag geweest. Iets heel vertrouwelijks was het geworden, dat fladderende van uit de ziel van een ander.

Van huis uit door de donkere straatjes en toen door het lichte buiten was het meêgegaan: hier ben ik, hier ben ik, om je oogen te dwingen naar binnen, naar mij, hier ben ik, en ik groet, kijk hoe ik groet.... hier ben ik en gij zijt mijn broeder, langs ratelende stalen banen kom ik gevangen aan.... hier vrij en zie, over de zee en door de luchten, hier ben ik.

En hij had gewandeld, vreugdevol: zie je wel.... zie je nu wel, op het van-binnen juichen van zijn blijë ziel, het strand langs als een opgetogen kind in slangetjes loopend, tusschen draderige hoopen bruin sponswier, die de vloed op het strand nalaat. Luchtig, als was er in hem een dronken-makend zonnegas; de handen koud; maar gevoeld aldoor het klieven van zijn warm hoofd door het zoel-schuimende licht. Wanneer hij er sterk aan had loopen denken, dan waren zijn oogen gaan wellen en in een weeke verteedering: O ik wou, ik wou'.

En de muur om, en de mierende drukte in, door de volste volte, roekeloos als hoorde de wereld aan hem. Een jonge, donkere kerel was woest gaan schelden en hij was tartend

blijven staan: wel, wat wou je, wat zou je me wel kunnen doen, denk je.... en toen had hij in eens vergeten en aan 't lachen, aan 't lachen, omdat hij plotseling niets anders zag dan dien grappigen mond, zoo dicht bij zijn oogen, die ratelende en klappende en friemelende lippen. Dat deed plezier.... alles deed plezier.... wat een gek-doende mond, dicht als een doos die klemt en waar dan in eens rare dingen uitkomen, of als een tuitgaatje dat je bespuwen wil, of als een elastieke kousenband, die je met je vingers kan rekken.... waar de man het wel over heeft....

En het klare blauw tegen en den buiten-berg-weg op,... hier ben ik, hier ben ik, en ik groet,.... en tusschen het wijd wegvloeren van de heuvelen, groen zaaigroen en roode vorenaarde, gonsde het in hem: hier ben ik, hier ben ik. Zoo in den zomer je wereld kan vol zijn, om je en in je en overal, om het zonnezingen van maar éene cigale, had hij geloopen de vlakke wegen over, met zijn ziel zwervend boven een rust van gelijke gedachten, zoo ruim in den zondagschen dag.

Ja.... de brief had gelijk.... reizen dat was wel een heerlijk ding, vlottend te zijn in de vlottende werelddingen, gaan, maar gaan met je oogen vol droomen.

Telkens had hij er weêr in moeten lezen, lezen nog eens zulke in lang niet gehoorde woorden, vriendelijk en bekend, van ziel schijnend op ziel, bedwelmend als zoete zelf-vleierijen. En dan was hij 't schrift gaan bekijken, nooit genoeg, en de hand, de bekende hand had hij zien komen op het blaadje, en 't hoofd gebukt, donker boven de hand en de stille schouders, de sterkstille schouders. En dan de hand aan 't gaan, de rijen langs, strepend het papier, in de hersenkracht die zet de lange visioenen op 't papier, en de warme bloedklop door de pen neêr op het papier, en dan de pen aan 't ijlen, dun dik, dun dik, op neêr, op neêr, krassend, hakend, opsjouwend tegen de koortsende emotie, in den drang van binnen, blaadjes vol nauw geboren woorden doorhalen hier, vergeten woorden daar, en woorden onleesbaar als raadsels gelaten door de ontroering op 't papier.

O, die brief met zijn eindelijke erkenning; stond hij daar

niet zelve zoo, nu plotseling het leven van die twee geleden zware jaren vattend; de wreveltijd van het stille verzet, en het langzaam groeien van zijn haat tegen al dat hem willen fatsoeneeren, links en rechts.... ik voel me zoo vrij...'

In een wedloop van woorden vertelde de schrijver hoe hij het daarginds niet had kunnen uithouden. 't Had wel een vlucht geleken, zooals hij was weggegaan, het hoofd zwaar van het omme-geredeneer, vies geworden van zich zelve. Naar Parijs was hij gegaan, hopend daar een grooter leven te vinden, dat meer om hem heen stond, waar hij stil en aan zich zelven overgelaten zou kunnen werken. En Parijs, het had zich dadelijk zoo mooi aan hem voorgedaan, nu in den damp van zijn eerste winterdooi, het licht-lila-lillende Parijs met zijn schitterende dorures, het verguldsel als bayonetten-geflikker op hekken en spitsen en het geglans van zijn gouden reclames boven al de willige beweging van de boulevards... o je zult zien.... ik zal... ik zal.... maar och, het is nu zoo'n genot, dat vrije flaneeren hier langs de straat, met mijn oogen maar voor me uit, de handen in mijn jaszak, de armen dicht aan mijn romp.... zoo vrij,... en zeker, zoo plezierig zeker, dat ik niemand kan tegen komen die het noodig vindt je aan je mouw te trekken, om je eens te laten kijken wat hij mooi vindt. En als ik moe word, dan ga ik zitten voor de ramen van een café, suf-oogen naar het spektakel; of van-boven een omnibus het prettig vinden, het leven in den nek te zien, terwijl de wielen onder je zoo knarsig hun bedrijfleven gaan en het van de boomen zoo kalmeerend neêrdrupt in je hals. Als het me dan te binnen komt hoe ik me daar ginds kwellen liet tot in de wanden van mijn atelier, hoe ik er gewichtig moet hebben uitgezien, met een komediantengezicht, verdwaald tusschen al die bij elkaâr gestoken hoofden, dan moet ik lachen, lachen, en dan vindt zoo'n leuke Franschman het noodig te zeggen: 'que j'ai l'air content.' Maar ach, je weet ook niet hoe gauw je er in zit in dat drijfleven; blijf maar weg, als je kunt; dat het je nooit gebeure, hoe je op een oogenblik lucide, schrikt van te zien in wat een verwarring je meêliep, hoe ge alles zaagt

zoo, en niet het stinkende gedrang tegen je zelve in. Verbijstering. Maar hoor ze dan ook orakelen, roepend als marktschreeuwers, allen door elkaâr, allemaal en niets anders toch dan: ik, ik, ik.. Bah, wat een drukte, als je maar te gaan hebt met je oogen en rustig werkend verlangend voort..... wat weten wij van anderen, slangen die we zelve zijn met het staarteinde in den bek;... zoeken we dan nog wat anders dan ons eigen einde....

.... En gelezen en herlezen en meêgevoeld tot in het kloppen van zijn polsen, de naslag van dien in eenzaamheid gestilden toorn en het zachte zelfsussen van die onstuimige ziel. Hij was er in meêgegaan tot er hem de slapen van waren gaan gloeien.

Want in een opflakker van binnenbrand was het schrijven ten einde gegaan.... O, nu ik hier ben, los van dat zwatelende koor, alleen met een nieuwe wereld die tegen mijn oogen aanvaart en ze wijd open doet gaan, nu voel ik het nog meer, dat ik toch niets anders lief heb dan mij zelve, en al wat anderen doen en wat anderen praten me nooit gescheeld heeft. We babbelen daar maar wat over een wereld die vlottend en broos is als van geblazen zeepwater en voelen niet, dat ons hongerend ik daar vloekt met zijn veel, veel, en er wel sterven zal.... Welk ander wijst mij mijn wondervol zelf, mijn zelf, waar ik in rondleef als in een roes van raadsels, dat ik lief heb en alleen begeer; och, ook nog in de dagen toen ik me zelve martelde en kwelde, adoreerde het toch zijn hoongod in 't carnavalspak zoozeer. O die weters, wij weters, onze monden zijn maar dingen die spreken, waarmeê we wachtertje spelen voor de poort van onze zwijgende begeerte.

Zoo weêr geschreven; en klaar als iets te zien, zag hij het gezet tusschen hun beiden.. en voor hem was het een antwoord geweest op zijn eigen vage gedachten. Want in zijn van natuur buiten zichzelve levende ziel wou het groeien in gezichten en in gedachten niet. Denken; wanneer was hij begonnen te denken, was het van 't jaar, verleden jaar of nog vroeger. Denken, peinzen, 't lief hebben van wat er

zoo om kan gaan in je hoofd, het troetelen van je eigen overweging, het uitelkaâr-rafelen van gedachtenweefsels en het weêr weven van nieuwe. Wat was er gebleven van al de wijsheid die hij toch aangehoord had uit beminde monden? Gezegden veel, die beelden opriepen.. maar wat al woorden waren niet voorbijgegaan. Doch, men had goed praten, ze waren gekomen, maar door, ongevraagd, de woorden met hun naweeën van gepeins.... Wij zeggen dat, denkt er eens over, in brief op brief, van vriend op vriend... En zoo gewichtig zagen ze er uit, de geschreven woorden, waar elke aarzeling in scheen verstijfd, heerscherig en overredend, al voelde hij wel dikwijls; 't was als een reuk op den afstand, dat ze kwamen van iemand, die zich zelve bedwelmde met woorden, woorden, woorden.... of van een overvolle, die van zijn kracht in den wind smeet, verzot geworden op het rondom martelen van zijn woordjes. Soms was het dan als een schreeuw in hem: ‘Ze willen je kwaad doen, ieder wil je kwaad doen’,... maar de redeneering ten langen leste had weêr gevraagd: Waarom?’ Zoo waren ze telkens blijven trekken aan vezels daarbinnen, die hij niet wist dat er waren, en getrokken hadden ze aan al die draden, van zijn binnenste naar buiten uit, ondanks hem zelve, en met pijn, met pijn, spinsels van weêrwoorden, in brief op brief, aan vriend op vriend... Ik heb een gevoel, placht hij vroeger van zich af te roepen, wanneer gevraag hem in het nauw joeg, of je mijn darmen af haspelt; en het was eigenlijk nog niet veel beter.

Later ook, vandaag de opleving, had hij zich zelve opgedrongen dat het goed was en verstandig veel over alles te denken... Maar ach het verveelde zoo gauw, en eer hij het wist stond hij voor een spiegel te spotten... kijk het baat niets, je hoofd blijft even groot..... wel, was lachen niet een wijs ding.

En op een nacht was in zijn slaap een droom gekomen... het was weêr na een brief... N. heeft zijn baard laten groeien en ziet er nu uit als een profeet.... was verteld.... Toen was een groot hoofd met een schedel als een koepel, een droog-vellige gevelkop met plooien als van leêr, met

tusschen de geloken oogledenspleet een lichtvaag, koel om van te ijzen, over zijn borst gebogen geweest. En het hoofd verlengde zich nog door een baard, een lange profetenbaard, eerst wit en toen rood als oude wijnmoer. En dat stroomde over het laken en dat knapte in 't slepen als gloeiende metaaldraden die koud willen worden. En het hoofd boven op, dampte en borrelde gelijk water dat aan den kook is. En hij was, de ontzetting, in zijn droom gaan liggen tellen, bij de hoeveelste zal de bol bersten... En toen zat er zoo in eens een stoffig-zwarte stille spinnekop met zijn kromme voorpoot op het voorhoofd te tikken, oogenloos zat hij te tikken, en achter uit zijn zwaar lijf spon hij draden... een ruim vol draden... almaar draden.... Het wakker worden... de nachtmerrie....

Dat alles was wel koud nu en om te lachen, maar zoodra toen hij las: ‘blijf maar weg,’ had hij dadelijk gevoeld hoe er bij hem uit al die doorleefde dagen een weerzin gegroeid was, daar weêr te zullen moeten terugkeeren.... Ik zal het rekken, ik blijf zoolang, als ik kan, weg.... had hij voor kort nog in een brief gezegd.

.... Toen hij, al vèr in den namiddag, naar zijn plekje was gedwaald, was hij, willend weten hoeveel hij nog aan geld bezat, zijn gordel gaan losmaken, en zijn bezitting gaan tellen, stillekens het rammelen vermijdend.... Ja, dat geld, al was het zuinig geweest... het was die twee jaar door, toch maar altijd zoo gekomen, als iets dat van zelf sprak... maar nu was 't uit... En hij was aan het cijferen gegaan, goed, achter de ondoorkijkbare heggen die hoog als olifantstanden over hem heen stekelden, en aan 't uitrekenen en aan het cijferen in zijn jaszak-schetsboekje, als een oude duitendief over zijn schat gebogen.

.... Laat eens zien, als ik morgen vertrek.... maar dan moet ik met de proviandschuit van het Engelsche garnizoen oversteken naar Gibraltar... die gaat met het kanonschot hier van daan. Vervolgens van Gibraltar, den volgenden dag, met ezels en een arriero over Algeciras naar Cadiz.... Geen kijken naar, een veel te dure historie.... dan blijf

ik liever... over een week komt de Transatlantic in de baai.... zoo ben ik wel genoodzaakt hier wat te blijven nog... prettig. Je kunt nu toch eenmaal niet alles zien... al was het ook wel waar, dat je in die sporen het karakteristiekste altijd langs vloog. Flap.... weêr een mooi ding voorbij, en zoo ging het altijd.... dan in het hotel.... zooveel.... fooi, zooveel.... als ik eens wegging zonder fooi, dat doen de Engelschen ook.... dan de overtocht naar Cadiz... eerst nog het aan boord brengen... die vervelende kleine dingen kosten het meeste geld.... je rekent er nooit op,... zooveel.

Van Cadiz recht door naar Sevilla.... de koffer lossen in de Zwaan.... O jé.... daar ook een rekeningetje te betalen.... vijf dagen.... neen zes.... zooveel....

Vervolgens naar Madrid, een lang zitje, gelukkig was 't nu niet warm.... derde klas.... zooveel.

Dan, in Madrid allicht een paar dagen overblijven. Museum... de Velasquezzen nog eens goed zien, en de Goya's... de zaal met zijn ouden oppasser.... Vier maanden copiëeren, vier maanden... et la bonne reste'....

Dat was aanraken geweest van een oude wonde, want al had hij zich zelve gezegd er niet meer aan te willen denken, de wrok was er ingeroest en wou maar niet uitslijten.

Wat had dan ook niet al meêgewerkt om hem dat gedoe ongenietbaar te helpen maken, was het niet alles?... En zoo het eens ongestoord had kunnen gebeuren, hoe zou het dan geweest zijn?....

'Waarom, was herhaaldelijk in brieven gevraagd, maak je eigentlijk zoo'n ding... voor je zelf... voor je bestwil?' Dat nu geloofde hij ook niet meer, want 't was toch wezenlijk een beetje onnoozel, zoo aan alle wanden te zien, hoe je het niet het mooiste werk, van een almaar groot en heerlijk doorgegroeid kunstenaar vinden kon, wat je als voorbeeld werd voorgehouden... Wel dan doe je het om het geld of om een banale eer.... Een andere vriend had weêr geschreven, 'je zult eenmaal blij zijn dingen van die importantie te hebben gemaakt'... Was dat niet nog akliger om te

hooren.... En een ander weer zei: ‘als je zelf vind dat het onzin is, waarom laat je je dan nog langer exploiteeren. Kom terug... je hoort hier... wat hebben wij te maken met die vreemde landen.’

Dat was wel zeker; hoe ook die eene schreef, ‘trek je toch alles niet zoo aan, je doet genoeg’.... zij moesten maar eens als hij hier zoo alleen zitten, dag in, dag uit met je wrokkende zelf, al die anderen, die altijd wel een rug vonden om tegen aan te staan... dat was wel zeker, dat hij ellendiger dagen nog niet gehad had;... pijn hebben is erg, maar als je lichaam lijdt en schreeuwt... dan is er geen mensch die dat geluid niet verstaat. In die zaal van het museum was het balkon een uitkomst geweest, daar kon je de spijttranen laten opdrogen in de harde zon en daar kreeg hij van dat oude ventje stilletjes permissie, sigaretten te gaan rooken; als 't werk je doodverveelde, kon je daar als een bedelaar met je rug tegen de muur gaan staan niets doen. Daar bewaarde dat kereltje ook zijn kruik met water onder een oude sombrero voor de koelte... Dat oppassertje met zijn leuk rimpelgezicht en zijn vriendschappelijke op-de-schouder-klop-maniertjes, van ‘kom, 't zal wel gaan, houdt je maar goed, 't wordt mooi’ en dan dat baasjes lachen... Krom stond hij er bij met zijn handen op zijn knieën wanneer hij van al dat Hollandsche gevloek van zijn beschermeling geen jota begreep.

Dan was weêr gezegd: het rijk krijgt die dingen meteen op een koopje zoo. Nu ja, geld was geld.... maar 't was toch wel waar ook.

Het rijk, het land, de regeering,.... dat waren nu ook weêr dingen, daar hij nooit een begrip van had kunnen krijgen uit officieel geschrijf,.... was 't één ding, waren het er honderd.... iets zonder houvast, dat niet aan te spreken was en dat hij toch al maar zoo door boven zijn hoofd gevoeld had,.... het rijk, dat kon wel eens waar zijn, haalde er die schrale subsidiegelden wel weêr netjes uit zoo... nog niet zoo dom, dat rijk, en als ze nu eens een kat in den zak kochten.... dat kon.... erg ook.... en wat zou het eigen-

lijk dat honderdkoppige ding kunnen schelen een copie naar een beroemd schilderij te bezitten. Maar waarom gaven ze dan de toelage niet zoo maar.... waren ze bang dat je het in weelde verteren zou... neen, er moest wat voor gedaan worden, je kreeg het op een papiertje meê. Houden ze dan de jongens, die ze uitzenden voor futloos.... wat stond er niet al overbodigs op.... groote meesters... natuur.... of je daar niet van zelve naar kijken ging.... als je toch schilder worden wilt en dan.... officiëel mensch als je bent, de gezanten complimenteeren, en die ontvingen je als lastposten en deden of ze voor de eerste maal van kunst hoorden in hun leven, niets, niets voor je weten te doen, misschien niet willen... een schande als je toch van de regeering komt. En dan serie's studie's laten zien.... waar leveren voor je geldje....

'Zeg het maar, zeg het maar!' was in brieven herhaaldelijk gezegd.... is het niet goed voor jou, dan is het voor die na je zullen komen.... en dan...

Neen, dat begreep die Russische pensionnaire in Rome anders. Wat een man, was dat geworden in z'n herinnering met zijn rustig praten: 'Vous m'embêtez avec votre Hollande', wees wijzer, ge zijt hier niet om goeie zaakjes te maken, ge zijt hier om je wat uit te zetten, pour vous élargir,'... en dan weêr: als je een wond in je hart hebt dan brand je er hem uit. Soyez tranquille, regardez... En de Grieksche en de Oostenrijkers, en... Rome was vol van die jongens, dat waren toch ook geen Fransche seigneurs, en die liepen hun mooie dagen zoo onbezorgd door, zoo benijdenswaard, dacht hij dan, met hun neus in de lucht.

Schacheren.... als ze het là-bas nu eenmaal deden, omdat het zoo hoort en er niet veel onkosten voor over hadden, waartoe dan al die schijn of 't heel wat was... wist daar dan geen mensch wat reizen een duur en moeielijk leven is. Nu was het alleen een baantje voor rijke jongens.... je waagde er alles aan, je gezondheid... had hij niet in Venetie een maand lang op zijn achterstallig kwartaal moeten wachten en geleefd als een heiden, had hij niet zijn gouden Prix

de Rome, er nog aan hechtend, in de lommert beleend om geld te krijgen,... was 't niet ridicuul....

Halfheid... meêdoen... kunstglorie van een land,... zoo'n beetje à l'instar de France. Nu ja, dan moest ik den Paus zelf niet van dichtbij gezien hebben.... Dinges had wel gelijk, 't leek veel meer op een exploitatie...

Maar was 't niet bepaald gek, kijk... het rijk stuurt je uit.... nu ja, dat is een wassen neus, goed dan, je wordt uitgezonden namens het rijk door een Commissie.... kunstvrienden uit de eerste ingezetenen der hoofdstad.... rijke burgers.... de beschermers, de heeren waar ten allen tijde de kunstenaars de troubadours van zijn geweest,... uitstekend; die komen overeen, geven je op, kopieen te maken,... of je het mooi vind of niet, daar wordt niet naar gevraagd, jonge wildzangen als de pensionnaires zijn, voor je welzijn dus en voor hun zelfs plezier dus, naar oude schilderijen, die ze,... neen dat was wel zeker,... ga maar na wat je te doen gehad hebt,... als 't origineel werk was, niet in hun huizen zouden willen hebben. Om de drommel geen dessertkost. Hoe zat dat nu,... dat kwam dus niet van hen, niet van die eerste lui... dat kwam bepaald dus van het land, van dat ding in de lucht.... Hoe zat dat nu... Men moet redeneeren... Die schilderijen zijn beroemd als groote kunst,... men wil dus de kunst grooter maken. Groote God, wat een tegenspraak... want hoe meer de pensionnaires de kracht van die groote kunstenaars inzogen,... en dat was toch de bedoeling, ga maar na.... hoe meer ze thuis de kans hadden hun heele leven lang hongerlijders te zullen moeten blijven, dat kwam er nu wel zoo erg niet op aan.... maar zij zouden dan van armoê ook wel niet veel uit kunnen voeren en waar bleef dan de groote kunst.... En de pittigheid van die oude heerooms, kon je wel eens als ouden wijn in je bol gaan zitten. Wat moest je daar nu meê doen, als het nu je wil werd ook graag zoo krachtig te zijn.

Et la bonne reste... het tweede deel van het programma.... de serie studies.. de natuur in gestuurd...

Met de handen in mekaar onder het hoofd gevouwen, had

hij gelegen, herdenkend boven het zachte zwellen van zijn hart, gezien als door den nevel die een roes in de oogen nalaat, hoe het blauw boven wegkromp in een hooghangende melancolie.

Dat was al begonnen in het Museum. En toen, zonder thuis, wonend in herbergen, plots verloren gezet met je groeiende oogen in de wreede zonnatuur van het stoffige Zuijen, midden in het alles vernielende licht, middenin daar, met je arm hoofd en je onmogelijke handen, zwart, zwart van al die binnenkamersche, oud-eeuwsche schilderijen.

Dat begon al vroeg, drie uur in den morgen; daar was hij al weêr, de harde dag, je opbrandend met onrust uit je slaap in een damp van zweet. En je wou nog niet zien, maar het verschrikkelijke licht sloeg je in je hersens, door je oogen in, als witte brand met rook van blauw, zengend op alles neêr, spattend van alles op... En dan maar aan het werk en om tien uur al doodmoe, en weêr als gisteren het werk vernietigd. Dagen dikwijls had hij gevoeld krankzinnig te zullen worden als dat niet ophield, en zich opgesloten met de stores dicht van zijn slaaphokje, en op bed gevallen met het gezicht in de kussens. Maar het licht vloekte in je hoofd, en dan verdooving gezocht in den goeden landwijn... hij van van nature geen drinker, om dat ellendige huilgevoel in je te smoren, hoe je niets zijt, niets in dat lichtoordeel Vaak midden op den dag aan den dwaal, onder den rechtstand der zon, om wel een zonnesteek te krijgen, wankelend tegen den brand in en dan met weêrhakerig plezier achter in je ooren hoorend, hoe het vadzende volk je uit de schaduwen nariep, en jongens die naakt in deurinkijken lagen te zwijnen, achter je aan joolden:... ‘Dronkaard. Tonto.... tonto!’

Met klein pijnlijk leedvermaak had hij na-geproefd, hoe juist in die dagen, hij ergens, poste restante, een brief van een vriend had gevonden, hoe woedend hij zich toen gemaakt had om de ongeloofelijke liefelijkheid van dat schrijven.... als gekluts-kluts van water dat onder boomen voorbij zappelt,... en dat hier in deze verzengde wereld toen....

Een poosje was hij zoo blijven denken... Toen weêr overeind, de rekening gedaan maken....

‘Van Madrid vervolgens naar Burgos, zooveel... Burgos lag aan de lijn, was ook op de roûte voorgeschreven geweest te bezoeken om zijn kathedraal. Daar had je het nu weêr....

Was het niet zonderling, had hij honderdmaal wel op reis gedacht, dat in al die voorschriften de architektuur-studie zoo gebiedend was aangewezen. Voor Spanje:... Toledo, 't Escurial, Cordoba,... in Granada was bevolen ernstig het Alhambra te bestudeeren. Pompeji vooral in Italië... Ja, er was bijna geen stad, als 't niet was om de museums, dan ging je er met je boeltje naar toe, uren sporens, om de architektuur. En dat had veel geld gekost van je traktementje en moeielijke zuinigheidsdagen had het gegeven, vooral in Italië, dat achterna moeten zitten van de architektuur... Nu ja, dat was voor het breede zien.... ‘l'architecture est la mère de tous les arts,’ leerde de school.. Byzantium in Italië nagaan... Egyptische invloeden over Griekenland, terechtgekomen in Italië,... net zaadpluisjes, hier groeien ze en honderd uren verder komen ze eerst op. Italië had soms wel geleken van oude overschotten te zijn gebouwd. En in Spanje, de moorsche architektuur; de moorsche geheimvolle zon-schaduwkunst met zijn zinnige spinsels van nachtwichelarij, gehavend en in 't hart getroffen door den ascetenijver van de dweepende Gothiek:... de moskee van Cordoba... Maar 't Alhambra,... daar had hij het geen twee uur in kunnen uithouden, gerestaureerd, beknoeid, stond het daar als de kolossale liefhebberij van een heel volk, dood, leêg, als een opgezet beest dat naar kamfer stinkt... En dan de Renaissance die overal wel als een storm van menschenhartstocht scheen rondgegaan, waai-ademend dat in elk mensch God woont, blazend de stelsels door elkaâr, brokken naast brokken, maar zettend eindelijk de hoogmoedige persoonsdaad in 't gezicht van de verstervende leeren.

‘Van Burgos recht door naar Parijs... zooveel... te lang.... Bordeaux eerst.... het oude plan is beter.... Burgos Irun... Bordeaux.... Daar ook een museum... en dan tot Parijs, zooveel..... en eenmaal daar... och wat... als de hemel invalt, dragen we allen een blauwe slaapmuts.

Toen alles zoo gewikt was en nagecijferd, had hij zijn gordel om het lijf gegespt, klaar, en was wat achterover nog gaan liggen, lekker lui-uit op den grond als op een tapijt.... Parijs, Parijs, was het begonnen te gonzen in zijn hoofd.

Vier jaar wel al geleden, in de maand Mei.... voor de eerste maal op reis, was hij er geweest. Vrienden die er waren, zouden hem af komen halen van de Gare du Nord... herkenningsteeken: het wuiven met een witte zakdoek.....

....Veel muren met plakkaten langs, geel, papier-geel; en met de schuddende omnibus, andere schuddende omnibussen voorbij, volgeladen reiswagens, zwart; waarvan achterop de conducteurs onverstaanbaar riepen naar elkaâr, schuinzeilend stonden met de hand aan de trapleuning naar boven... Dan leigrijs, van buiten een huis zoo stil, met een breed-uitvarende steentrap onder een tempelend portiek... de Madeleine... Drie bekende ezichten... Frits ook, met hem op de trap. Maar van binnen een mist van wierook en bloemengeur in de dreunende bedwelming van koraal en bazuinen. Het ruim boven donker als een nachtlucht weg; en de muren vaag met sidderende nissen weg. Beneden een volk van dames, neêrgeknield op den kerkvloer: een stil-ruischende en plooi-schuifelende schaar voor de bidstoelen. En bij de zacht toevallende, tochtdeur een veranderzieke bijeendringing van in- en uitgangers, straatgezichten veel, werkmannen in blouses, met petten in handen; wijven met hooge wangen en rulle haren, zich bekruisend of niet; heeren met kale hoofden en snorren, zich bekruisend. Maar het ruim zwart, de dames neêrgezegen in lekkerruikende bedwelming. En van achter, diep uit, boven het rood-rooklichtende altaar, uit den schemertuin van bloementuilen, het gehosiannah van een vrouwenzang, de hemelstem wel van een onzichtbaar vliegenden engel door het ruim, blauwend in dank... Alzoo leeft een mensch van herinnering.

De dienst uit... en een verwonderlijk hoog opstekende Engelschman in een geruite reisjas, met een oogglas in zijn kop van rood kippenvel gekneld, óp, en dringend vooruit met onwijkbare schouders, brutaal... naar de bloemen toe. En de dames voorbij in een wasem van violetten en tusschen

de rijen geschemer van witte kinderen, meisjes, serafijntjes in wolkjes van gaas, mistig omsluierd, met kroontjes, wit, om de hoofdjes. En een gezeur van stemmetjes; want bij de deuren ook de communiantjes, blozend met neusjes nieuwsgierig onder pimpeloogjes en bedelend al erliefst ‘la charité s'il vous plait’. En klankspringend lieten ze de aalmoezen in taschjes van roode pluche, en de handjes wit geganteerd: ‘la charité, als 't u blieft voor de maand van Marie’.

.....

‘Hè!.. en toen een bons... Hè! grauwde het nog eens terug.

Vooraan, waar de Zoccostraat gaat in de kleine markt, was Johan een man die klom in de borst geloopen, en geschrikt blijven staan, met de handen bang voor zich uit.

‘Hè! uitte hij ook op zijn beurt, helder hoorend hoe zijn stem lager was dan gewoonlijk.

‘Ah, der Herr Maler, ginnegapte hoog-uit Vogels bekende stem, wat een buitenkansje.’ Hij stak zijn pijp bijna in 't gezicht van den ander en raffelde in een adem van rhum en smook: ‘Hoe is het, zijt ge bang, mon chèr, dérangeer u niet.... 't Is waar, het is een weinig donker, mais que voulezvous... men is hier niet in Amsterdam, par exemple.’ En goed gehumeurd als hij scheen: ‘Zal ik u naar Antonio brengen, ik kom er van daan... Sûr.. ging wat eten.. daar heb ik den jongen Jachjemed gezien, Antonio geeft wel een lantaarntje’...

Maar Johan onwillig.... Merci.. hij wist nu wel den weg, 't was altijd hetzelfde paadje.

‘Nun ja, smakte Vogel en hij deed zulk een zware haal dat het gelurk wel uit een kelder scheen op te reutelen, Nun ja, het is niet ausserordentlich groot hier, dat vindt zich van zelve; maar kom, ik heb de tijd. Zoo goed als gij tegen mij oploopt, kunt gij ook tegen een ander oploopen; waarom zou ik u niet liever brengen.’

‘Ik had u gisteren avond nog verwacht, praatte hij naast Johan.... men ziet u zoo weinig.’

Het kleine marktruim, nachtvol, zwanger van zwart, zwol op onder de te raden wanden. En Johan zoekend grenzen en tastbaarheid, speurde het moskeetorentje, zoo 't hoog uit

den ommechaos reikte, want de hemel bewaarde nog licht. En een geflipflap van stemmen vleermuisvlerkte de donkers laag uit... late mannen... schooiers misschien, zonder thuis, die den avond door verpraten bleven onder de bogen der bazar.... stak daar niet iemand het plein over.... een geschimmer gleed er.... toen hij zei:
... ‘Gisteren avond... toen... heb ik gewerkt.’

De woorden nog niet gezegd, of het onbegrijpelijke beroerde hem, hoe hij zoo in eens kwam aan dit prompte leugentje... waarom? was het niet even eenvoudig geweest te vertellen hoe hij met zich zelve geen raad geweten had en toen maar naar bed was gegaan...

Waarschijnlijk liepen ze nu tot voor het klimmende straatje. En in Johans staroogend nog-willen-zien, begon het duister te blauwen. Dat ondoorgrondelijke daar, dat tastdonker.. de steeg naar Sivory... maar ook de laatste lucht ging weg achter de huishoekblokken en de voeten meer aan het aarzelen. Vogels smakstem, naast hem, ging rad en spoelend uit het vocht van zijn onzichtbaren mond.

.... Wij waren met zijn vijven... monsieur le Redacteur du Reveil; monsieur le kolonel, mon ami Badaud; monsieur le ministre, anders gezegd, knecht van den Zweedschen Consul wissen Sie, mon camerade le fotografe suisse; et moi.... voilà cinq.... n' oublions pas Anto... Qu' est-ce!’ hield hij met een hik op.

Een duistere knel om zijn arm had Johan tot stilstaan gedwongen. De dokter rommelde voor zijn voeten en zijn stem zwom laag en slibbig, terwijl hij prevelde: ‘encore un petite aigle.’

Maar dadelijk huiverde zijn hoofd weêr op, blootshoofds steeg het met zijn hoog frontaal, schimmerig of het met fosfoor was bestreken.

‘Ik wist het wel, hinnikte hij, ik heb het door mijn schoenzolen heen gevoeld... weêr een buitenkansje... de tweede vandaag al... voel hij is nog warm, nog geen half uur kapot. Zijn stem zakte, Johan bleef staan. Vogel zocht zijn hoed, in het bukken gevallen.

‘N'en dites rien, à monsieur Crépieux!.. rien, entendezvous!’ drifte het vraag-bevelend.. toen alsof Johan wat gezegd had: ‘nun, wat zou het, ik vertel hem morgen dat ik ze met anderen van Mustapha gekocht heb... Hij streek het doode beestje de veêren glad, zijn hand aaide. ‘Ça vaut bien deux autres bons grog. Que voulez-vous? heeft hij niet het geld, moi n'ai je-pas une bonne flair.... Maar gaat u even meê terug, hij mag 't niet zien, deze bêtise in mijn hok deponeeren. C' est tout près... tout près.’

En over het plein, door het al blauwender nachtalomme, sjokten weêr hun paren voeten, zwaar gezet, klankten ze hol, wanneer geen rulligheid knerpte, stappen gelijk die bauwen in een kerk. Vogel bromde dikwijls wat, als spon hij raadselwoorden in zijn knevel, ging vooruit maar, den weg wel wetend. Johan achter hem aan, waadde door den nacht, soms geloovend te zien het zwakke lichtbeweeg, de schommelende hand van Vogel, maar ruikend waar hij liep, de prikkeling, de aanwaaijing van den smook. En 't was binnen in hem ook duister en leêg, die sombere voeten klopten zoo ellendig alleen, hij had wel willen gaan wegloopen. Diagonaal overstaken ze de markt.... Dat was ook de weg naar zijn logement... daar was gauw licht en ordelijke gezichten, wat moest hij nu hier doen naar het hok van dien man. Boven de algeheele verzinking van de dingen begon de hemel te gaan in desolate pracht, enkele sterren, koel en eenzelvig, pinkten er als knipoogen hun wit licht-gevonk.

Maar een dijk van opgestopt duister kwam verbijsteren zijn spalkstaren. Hij wankelde terug, zoekend op nieuw met handen en het stapbeen te hoog in de knie gekrompen, zocht, zocht. Tegen zijn geloop in begon de weg als een berg te staan.

‘Pas op, mon petit monsieur, riep Vogel vooruit.... we gaan de ruelle in... attendez! je vous donnerai un peu de lumière!’

Er gloeide als een vuurvlieg een lichtstip. Witte rookkringeltjes festonneerden, siswolkjes, en dan niet meer, want zuchtend zogen Vogels lippen het pijpkratertje in brand.

Johan hoorde hem zacht tegen den muur de asch uitslaan en toen aan 't blazen, tot er vonken vlogen, tot bloedend voor het steeggat het schema van zijn hoofd verscheen met tintels in zijn natte saffiere nachtoogen. Hij spoog, de mond bitter en kortademig van inspanning, ging hij op nieuw zijn klots-klots, verzwolgen in het slobzwart.

Ha, ha!' lachte hij vroolijk daarna en stootte zijn keelstem de steeg in.. je me dis, hoe gemakkelijk het zijn zou, zich zoo een beetje te kunnen bijlichten, als we in den kuil zullen liggen... Des clowns que nous sommes... van avond is hier reunion in de Engelsche club... un presdigitateur italien die de kust afreist... alzoo hebt ge gisteren avond gearbeid... Ja?'

'Zeker' antwoordde Johan kortaf, al met zijn verzinsel verlegen... maar het kon toch even goed zoo geweest zijn, niet waar? waarom, wat behoefde hij dien man te vertellen hier in deze akelige steeg, waar je telkens met je neus tegen wat geloofde op te loopen, waarom?.... de vier of vijfmaal dat hij hem ontmoet had op straat of bij Antonio, was het toch immers altijd zijn eerste opwelling geweest... alweêr die man. Maar hij mocht het zich bekennen of niet, Vogel trok hem aan door zijn: ja, door wat niet al, door zijn oogen, die blauwe raadsels, en door zijn hoogen toon, soms zoo heel voornaam; 't was prachtig dikwijls hoe hij het geklets in de kroeg uitmaakte... precies een stop op een flesch.... dicht, het schenken is gedaan.. drinken jullie liever een grog van rhum;... kittelig was het om er naar te zitten luisteren... het begon dan in je van zelve te jeuken, er groeide weêrspraak. Zeker, herhaalde hij stelliger als geloofde hij het zelve... en daarna heb ik nog een brief geschreven.'

'Zoo, dat 's braaf!' spotte Vogel, ook nog een brief geschreven... nun, nun, dass versteh ich, war doch auch einmal jung, leidenschaftlich jung... zijn stem stond... und sie war schön?'

'Wat?... o, erg mooi, wissen Sie.'

'Nun ja, dat zeggen wij mannen allen.'

Door de onbestrate slob smakten en zogen de schoenzolen weêr voort in hun benauwden gang. Sloffend van uit het lage, telkens wanneer het brokkelige gepraat, het hoogkelende geklank maar even stil was. Johan door al dat stikkedonker verbijsterd, voor het almaar aandringende zwart, schuw als voor gevaar, aarzelde opnieuw tastend naar de kilkou der muren, zoo dichtbij, en strompelde dan, al trachtend met de voeten den weg te begrijpen tegen vuilnis op, er onder tegen aan geheuveld.

Dat vervloekte donker, mopperde hij, aan zich zelve overgelaten, Vogel al vergeten.

'Houdt uw oogen naar boven, dan ziet ge van zelve het pad in de lucht, waarschuwde de stem een eind hem vooruit in den vunzen nacht. Hij bleef stil.... en toen.. wat hebt ge gisteren gedaan, darf ich fragen.'

- 'Ach... pas grand' chose, loog Johan door, nu zekerder gaande en den spot in de stem van Vogel niet hoorend. Ik was een teekening begonnen..... en toen als geillumineerd door zijn eigen verzinsel. Imaginez-vous.'

Maar Vogel viel in.

'Attention, we gaan rechts om, de weg klimt wat, pas op... geef me uw hand... pardon!'

Wendend en toen blind voorover weêr tegen het duister op, klommen ze langzaam, stap in stap. Vogel rookte niet meer, scheen wel, zeker was zijn pijp leêg. En Johan kijkend naar de geul lucht boven zijn hoofd, in het nacht-ongewisblauw, begon met een radde tong:

- ''t Is een heel mooi geval, wissen Sie, er zijn er hier honderden, het zou prachtig kunnen zijn, zoo ik het zie.. magnifique....

'Pas si bête, mon cher: toch nooit zoo mooi als uw leugen wel zijn kon. Hebt ge dat gisteren avond allemaal in bed bedacht.... als onze compagnie u niet bevalt.. mij ook niet.. pourquoi mentir... hij lachte wat uit... gelooft ge inderdaad.... ah.. impossible.'

'Die vent wist het dus, hoe hij maar wat bedacht had... Hoor, hoe hij liep te grinneken in zijn snor, zijn eigen plezier

te eten, blij natuurlijk dat die ander daar achter hem aan moest gaan als een bestrafte jongen.

En de lust begon Johan op de tong te branden, te zeggen, te roepen dat het wel waar was, en dat het hem niets schelen kon dat die ander hem liep uit te lachen hier in dat smerige donker... maar toen, plots zonder wil... rammelde de bekentenis zijn mond uit.

- ‘Och ja, ik was een weinig verdrietig en ben maar naar bed gegaan; en van die brief is ook niet waar, wissen Sie, 't is allemaal niet waar.’

‘Mais c'est une confession, o mon petit monsieur, dat wordt hoe langer hoe grappiger, o mon bon, ce bon petit monsieur!’

En het was of daar waar hij ging het zwart schudde van het lachen... Zeker, hij liep met zijn mond open van vroolijkheid, de tanden bloot in den nacht;... maar nu hield hij zijn slof-stap stil en zijn stem kwam kappen zijn eigen genot af.

‘A droite encore.. en dan zijn we er!’

Maar bengelend als een klokkeslinger was daar, dieper in los van den grond, uit de hoeksche steeg, een vlam aan het aanwandelen. En meteen, spookhoog en ook los van den grond, stillig gloeibelicht in een damp van ontbonden duister, het lichtbeeld van een oosterling, stillig-stil.

Een schok die hem in de beenen sloeg had Johan doen staan. Een dof klop-klop van paarden-hoefgeslag, was als vijzels in zijn ooren aan het stampen, stil waren zijn tanden in zijn mond aan het rikketikken begonnen.

De naderende Arabier bleef aanvaren, winnend in grootte en lichtkracht, gewiegd door zijn paard, hoog heerlijk hij gezeten in het reine mousseline. Gelijk een ster voor Drie-Koningen, bakende over hem heen de aan een stok gedragen lantaren, het pad zoo blootleggend voor zijns paards pooten. En de lantaren wiebelde aan tusschen de wanden van de wijdere steeg, het duister ontraadselend waar hij ging, blankstraf en ondoorgrondelijk, kijkend naar niets uit de koepelende omkapping van zijn nachtwit-begloeide burnou. Koolzwart

roezemoesde uit het kappe-open zijn knevel en baard, waar achter hem blauwde de nachtdiepe luchtstrook; waar de knechtskop van een neger schonkglimmerig uit aankwam met een roodende fez; toen zijn roode lijfjas.

'Voilà een licht dat tenminste op zijn tijd komt' zwetste Vogel nog, toch ook wat lager. Voor een nis op een opstoepje zag Johan hem staan schemeren, los van den nacht, gebukt-schevig, bezig met rommelig te zoeken naar een sleutel in zijn broekzak; hanghebbend hij, in zijn lage hand, de gevonden arend aan de krampende pooten.

Dan een muurlengte rechts van hem, wendde het paard al schuiftrappelend om, gestuurd door de onteziene handen van zijn heer. Dwars stond het in de steeg. De lantaren, zacht schommelend, brandde neêr op de ritselooren van den witten hengst en op zijn omkruivende manen, zijig; merkte de gleuven van zijn krommen spierhals; en de uitsnuivende wrongen van zijn neus waar stil hijging uit dampte. En op stangen en trenzen vonkte het rood en goud, want het paard knikte de pooten in stap, toen kwam het schabrak ontbloeien in een mysterie van arabesken, en in den bak des stijgbeugels de gele voet van den hoogen musulman.

En als in een tooverhuis droeg het paard den Moor onder het stille gloeilicht voorbij, wiegend hem statig weg, ijskalm en onbegrepen hoogheerelijk in het open donker.

Zwart glanzig stuurde de knecht zijn paard vast aan. Hij hield in zijn knookvuist den lantarenstok als een lans in rust gedragen, nu ook het achterlijf van den hengst heenhobbelde, rozig besneeuwd, bebaldakijnd onder den nasleep van den mantel.

En de lantaren binnen, rood omramend het portiek; schuw blauwde het in de steeg. En de roode knecht met zijn glimmende eunuchenfacie binnen; toen viel de nacht als een bui. Met doffen smak had Vogel op het gevoel af, het doode beestje neêrgesmeten in het andere open donker.

Hij peuterde zijn werkplaats dicht: 'Cette pauvre Seigneurie, hij heeft meer dan vijf vrouwen, on dit sept, on dit huit'.

En door den nacht, als teruggeslagen in een dubbel donker,

daalde Johan met hem terug... twee duistere menschen die elkaâr niet zien. Vogel was stil geworden, het broeide om hem als liep hij in een stom dreigement, niets was er dan het leven van de voeten. En den hoek om, het straatje af, de zakkende weg maakte nu het gaan gemakkelijk. Uit de hemelstraat, boven de steeg, prikten de sterren hun blinklicht neêr in Johans oogen, en kasteelige donkers schoven voorbij... de uitbouwsels die als loofhutten zijn, als groote kooien op schraagsels in den muur gestut.

En hij zoo gaande was blij dat Vogel niet sprak:... Was het niet als een droom nu al veertien dagen, een wonderlijk leven, onverzadelijk om er naar te kijken, nooit genoeg, telkens wat anders om het vorige te verdringen tot het wel herinnering geleek; zoo kwam er van werken maar niets, alle dagen dezelfde beloften aan zich zelve,.. vandaag zal ik dit doen, studies maken van dat en van dat, en er was nog altijd niets gebeurd, maar nu morgen, bepaald morgen.

- 'En dan te denken dat ik ook eens mijn eigen paard reed, mein gutes Pferd... ma pauvre Mirsa,... mopperde de docter vlak voor hem, uit zijn eigen gedachten.

Grottig vloeide voorin weifeling van lucht. Haastiger onder het gaan slonk de al dalender steeg. Toen klankten weêr de eenzelvige stappen op het kleine Zocco, En de opstapelingen duister als waren zij gegroeid, stuwden zich op naar het hooge open boven, naar het rouw-blauw van den hemel, magistraal met zijn benageling van sterren. Maar ìnsidderend lag er het zwarte van onder, er doolden spinraggen en raadselen van geschijn en draderig geflinster schoot er het wanden-duister langs, als lijnen van telegrafen. Vogel kwam aangedrongen, Johan rakend en toen los en toeschietelijk met het goeielijke in zijn gepraat dat hij hebben kon, liep hij weêr te vragen:

- 'Alzoo gelooft ge wezenlijk, dat een vreemdeling die hier veertien dagen is, als gij; die komt waar wij komen, als gij, op een avond naar bed zou kunnen gaan, dadelijk na zijn dinee en zijn twaalf, neen zeggen we elf uurtjes, zou kunnen doorslapen, zonder dat wij het zouden weten?.... mais comment donc ...pscht, slikte hij tot fluisteren zijn

stem in, loopt u een beetje hier, daar komt monsieur Crépieux aan,.... je connais sa lanterne'.....

Maar in het gauwe gaan was het lichtje achter Johans rug flap uit als een uitgewaaide vlam; nagezeten menschen die op de teenen vluchten, zoo draafde hij schichtig, recht achter den schichtigen Vogel. Ze waren de groote Zoccostraat voorbij gesneld. En nu langs den opstand waaronder overdag de koopvrouwen met de brooden zaten, bedaarde het geloop. Achter hen bauwde uit den donker de stevig aanstappende mannenpas, in de zakkende gang, met val van klank.

'Hij gaat eten... hij woont bij den muur, mon patron.... ce Crépieux.'

Maar voor hen,... waar kwam het zoo snel vandaan?... schommelde alweêr een ander rood gekooid lichtje. En het ging, schijnende dwaalvlam, op, neêr, soms als in een tocht aanvarend.

'Loop wat aan! stookte Vogel weêr op. Ce bon brute daar kan ons wel een beetje bijlichten.. viens donc.'....

... 'Ik zeg: 't is niet de eerste maal dat ik zoo mijn geluk zoek.'

Tot op twee manslengten achter het bakentje liep Johan meê, willoos meê, in het rilligere donker. De Arabier keek niet om of op, gewend. Hij sjokte als een nachtdief, vallend het duister tegen, met zijn bekapten kop in den loop voorover. Hoog en laag bobbelde de steeggrond En de voorlooper met het klepgeluid van zijn tippende muilen onder het opgeschop van zijn nachtjas, geleek soms meer een vrouw. Maar het vlammetje oproepend zijn knuist uit de nacht der mouw, brandde roetlicht neêr in een cirkelkring van stervend rood: een heraldiek teeken, de lichtschim van een kruisvaardersschild, zoo schoof het naast den duister-wit gangenden man. Spraakloos gingen ze in het gelawaai van de voeten; de blinde muren schroeiden op, schijn vlottend aan schijn, uit een gerikketik van vuil en onkruid. De eerste steeg week wijd-zwart in den wand, en duisterde achter hem dicht; een deurpost paalde met zijn hooge drempel er onder en voorbij; toen zwenkte Vogel, en Johan met hem, latend den

kleppenden lantarendrager, op de lichtschraai af, die midden in de steeg Sivory's kroeg uitwalmde.

‘N'est-ce-pas, een glaasje op onze gelukkige ontmoeting?’ zei Vogel.

Maar Johan bedankte, neen, wezentlijk, hij had geen lust, erge honger.. het was al zoo laat, de dokter moest Jachjemed maar naar buiten sturen.... neen wezenlijk niet?

‘Des bêtises.’

In den schamperenden kroeggloed kwam weêr het ellendige geween van zijn lichte oogen aan. Zeker, ze waren groot geweest en gespannen in het duister, maar al gordijnde de vouw er over, brekend het even kralende gekijk. En zijn neus vlak pakkend het deurlicht, snavelde er tusschen uit neêr, hard en onverschillig in een stijlen rug, maar verdrietelijk toch met zijn hangende punt. Een zenuwachtig rilletje trok op onder uit den bluf der knevel en zijn mond, zijn spotmond, hoe zou die er wel onder uitzien. En nu ging zijn linksch oog daar nog meer knijpen in een geraad van rimpeltjes; maar boven het andere kromp de brauw, stijgend, als in hoon, hooger.... Och, olijk was het bijna om er om te lachen, maar ook om er beroerd van te worden. Hij stond vaal in zijn verwaarloosde jas; tegen zijn nek op frommelde een boord te hoog, welig warde zijn haar er over. Laag hingen zijn handen langs neêr, missend de pijp.

‘Moi, ik zal nog een glaasje nemen, wissen Sie,... waarom zou ik niet, le rum d' Antonio est bon.. Ça me donne du sommeil... ich wollte nur schlafen, voila tout... alors bonsoir..... vous savez, n'en dites rien â monsieur Crépieux.’

Hij ging al. Johan alleen, wachtte in het straatje... Zoo nu die jongen maar dadelijk kwam,... 't was eigenlijk zoo noodig niet, eergisteren was hij ook wel alleen naar huis gescharreld... Maar hij had zich nu plots verloren, zoo moe gevoeld, tegen den muur was hij aan gaan leunen, met niets geen kracht meer. En hij wachtte. Uit het kroegebinnen rommelde het mannengezwatel, onverstaanbaar door-elkaâr-gewar van spraak; hoog op steigerde lachen, aanvarend op de lichtschraai naar buiten,... Antonio's plezier... Voor zijn

oogen was het werkplaatsje van den kleermaker verschijnend, slaperig met zijn hangende deur, een dicht huis,... dat zijn geheimen bewaart... In het duister stond hij, machteloos, zoo òp, zoo leêg, zijn maag was een leêg ding ook, o hij had honger en dorst. En de table d' hôte kwam in zijn hoofd blinken, linnen-blank met veel licht, met rinkelende karaffen, met rookend eten, volop, veel zou hij eten. Zwart, stopzwart, ging de steeg in 't niet; in de wijdte was het stil, suisstil, en de kroeg naast hem, een gat rood walmend leven hier in het nacht-overal. Hoor, daar ging een hond aan 't blaffen, van vèraf hortte het de huizen over, viel het in donkeren huilval, druischend in zijn ooren neêr. Zeker, de nacht wou van hem, hij had de nacht gedronken, te veel, met zijn oogen, met zijn ooren, met zijn adem en met zijn handen ingetast. Hoog over de steeggeul en over de dompende blokken, daar achter en daar rechts en daar links, daar schoof de nacht-ruimte van grondeloosheid, verijsd, gemat, vliedend in ijle atmosferen in het blauw al hooger, en bewicheld met sterren, radeloos al meer. En met de behoefte, plotseling, iets van zich zelve heelemaal te zien, stak hij zijn hand langzaam van zich af in den rossen deurgloed.

Hoor, daar was Vogel's verweerstem fel van zich afbekkend... Een onbekend geluid raffelde er tegen in. En het gromde wat van uit de diepte: zoetsappig gekeuvel, gekwispel en gekal van mannen die door den neus praten. Vast zaten er Arabieren te drinken... Eergisteren avond ook... Maar dat kwam van den opgeruimden kolonel met zijn joviale vertelsels, en dadelijk toen Antonio's jongensachtig lachen, duidelijk over het voorplaatsje aangedragen door het roetachtige geroezemoes:

‘Oh monsieur Badaud, schei toch uit, ik stik.’...

‘Pak aan, Muchacho... licht.’

Dat was Antonio's vrouw, die riep,... nu zou Jachjemed wel dadelijk hier zijn...

En Johan ging los van den muur.

Wordt vervolgd.

In de Zwemschool. Door L. van Deyssel.

Hij stapte in de vlet en het joggie, in het tot grijs verkleurd blauw boezeroen, roeide hem naar de zwemschool. Hij bleef staan om dat het maar zoo'n kort eindje was van de wal naar den steiger van het houten gebouw dat, alleen en los, als een soort van raar schip in de rivier stond; en ook om zich in de tegen de angst-zenuwachtigheid door hem aan-gewende kalmte zoo min mogelijk te bewegen. Hij stond op het achterwaards neêrgestrekt rechter been en had den rechter arm gekromd uit-gezet, de vuist op de heup omklemmend den knop van den wandelstok. Het linker been, met ingeplatte knie, hing losjes gestrekt voor-uit, het bootjesvloertje bijna niet rakend.

De oude en plompe stoffig-grijs-vale vlet wreef dik-stuwend over het water, dat zwaar bruin-groen, morsig donker en dof zijn zwabberende deining naar alle kanten vlak uit rivierde, mat van vettigheid met blaârtjes als op bouillon, strootjes en appelenschillen en een beetje asch op en neer dansend, weêrspiegelend de doodsche zwemloods vies-flauw als armoedige ruiten de straat. Een lucht als van hangende pakken massaas vuil-linnen zolderde laag, met een enkele dof-lichte plek als het bedoelingloze oog van een blinde.

Het joggie had, met den gewonen, rappen, kwijllozen,

hágeligen speekselworp, in zijn gore binnenhanden gespoegd, en de spanen, die recht-uit in 't bootje tegen de opstaande randen lagen, aan-gevat, ze aan de bruin-verroeste ringetjes om de korte spilletjes doen draayen, zoo dat zij als griezelig lange magere armen zich uit strekten aan weêrskante van 't oude bootjeslijf, en terwijl zijn lijfje aan de naar-voren geduwde handvatsels der spanen recht naar voren boog, het grijze boezeroen strak trekkend over het rugje, met plotse gleuven tusschen het nekvel en het boezeroen en aan het rugonder tusschen het boezeroen en den broekrand, plompten van-achteren, ver van hem van-daan, de breedere spaan-einden in 't er om heen opsoppende water, en nu, óp-staand, vast aan de handvatsels, om meer kracht te kunnen zetten, trok hij met het heele langzaam weêr neêr-zijgende lijf de stokken, die draaiden om den spil, met zich meê naar achteren, waardoor de onzichtbare spanen voor-waarts schoven met geweld, tegen het water in duwend, en de boot snel een ferm eindje verder gleed, nog al-door toen de spanen druipend uit het water stegen en het joggie, door de handvatsels voor-waarts te duwen met borst en stijve armen de glimmend-natte einden weêr naar achteren bewoog, wendend zijn hooffie links en rechts, kijkend uit de oogen, licht als geblauwd linnen, of er niet opgepast moest worden voor grootere schuiten of schepen. Zijn pet met rechte klep stond schuin naar het groezelig linker oor en ver uit-de-oogen geschoven, het vale voorhoofdje hoog open latend, en zoo dat aanzien van brutale luchthartigheid aan zijn bedeesde gewoonheid gevend. Maar er waren geen vaartuigen dicht bij, een kleine stoomboot was juist voor-bij gegaan, de rivier tot lange gladde bronzen plooyen achter zich pijpend, waardoor de vlet even hooger werd getild en zachtjes op-en-neêr voort deinde. Geen-zijds de zwemschool snel-gleed een versch-bruine giek voor-bij, waarin mannetjes zaten met rood- en wit-gestreepte kalotjes op en rood- en wit gestreepte borstrokken aan, twee aan twee in vier rijen, die met mekanieke zekerheid van vlug bewegen de acht lijven voor-over strekten, ieder met een frisch-bruine roeispaan in de handen, en dan weêr recht-op

zaten, terwijl de ranke schuit voort-ijlde, smal in haar rechte varensrichting, en de roeispanen geruischloos kalm en vlug uit het water werden opgewipt, gekeerd tot even-roerloze-plat-ligging en dan weer neêrnegen glad en slank zonder sproei-morsen in het water, tot nauwlijks onder het vlak, om mooi te roeyen. Daar achter stond de andere oever stil en leeg uit met zijn platte weg en zijn onaanzienlijke boomen, gewoon groen zoo als elke lente; tusschen de stammen smal naar boven uit-eindende stukken weiland, lícht groen, en daar boven luchtjes, wit-grijs, tegen de samene boomgebladerten aan.

Het joggie hield op met roeyen, liet de riemen maar slordig in 't water hangen, de vlet botste tegen den steiger, waarnaar hij langzaam was komen aandrijven, het lichaam wankelde van het schokje en viel neer tot een zitting, maar dadelijk stond hij weêr op, trok de broek wat op en het vest wat neêr om een beter voorkomen te hebben voor de menschen in de zwemschool en stapte op het bootjesbankje en op de steigervloer, terwijl het joggie met een haak het bootje aan het walletje hield. Onder den klimstoot van het laatste been wankelde de vlet af, een reep woelend groen water was al weêr tusschen het bootje en den steiger, toen hij zich omkeerde, goeye-môge zei en het joggie aan zijn petklep kwam om te groeten, waarna hij eerst met éen riem het bootje wat afroeide en toen met het zelfde óp-staan en neêrzijgen van zijn vuil-grijs klein lijf en het spil-kreunend plons gejoep van de roeispanen de vlet met langzame halen naar den oever te-rug-zwom.

Hij stapte door de warande en opende kletterend de glazen deur van het koffiehuis, een leêge glazige hooge witte molm-houten hal. Juist begon heel in de stads-verte een straatorgel te deunen, daardoor een genot, maar de deur moest weêr dicht; knakkend brak het genot toen, als door een plotse windvlaag weggewaaid, het deursluiten het gedeun uitdoofde. De jufvrouw, vet oranje haar en sproetensnoet, knikte toen hij zijn hoed even oplichtte; en hij ging de deur naast het buffet door en kwam door het houten gangetje in de eigenlijke zwemschool, zonder te weten, de

jufvrouw poppig in den schik van het verleden, waar-in hij haar had achter-gelaten.

De lankwerpig-vierkante stellazie van versleten donker wit en oud bruin hout stond somber en leêg. Aan weêrskanten stond de rij kamertjes onder de lange smalle afdaken, met hun bruine, zwart-genummerde deuren met van-boven en vanonderen een opening voor het licht, klein en armelijk als een reeks dorps-pleën. Onder tusschen de planken-gaanderijen met hun zwart gespleten en vaal versleten witte leuningen stonden de vier groote zwembakken met hun oud-groen water, in de volgorde van hun diepte. De hemel hing laag en spiegelde zijn gezwollen bleekheid knorrig harleveensch in de vier vlakken van dood water.

Een knecht, het hoofd met lichte bruine krullen bloot, in een grijs-blauw hemd en witten broek, kwam te gemoet, dook weg in een magazijn-hokje bij den ingang, en over-handigde twee vier-kant gevouwen hand-doeken.

Die, heldere nieuw-plek onder in den blik, de weeke ietsheid vast in het hand-gevoel, maakte hem voor-goed vast aan het nu-eenmaal-onvermijdelijke. Schichtig schakeerde de omheening zijn hoofd voor-bij, schortte op in driehoekigen wasemvlek, schoot recht in zijn laag-lijnige wezenlijkheid. Daarin kwam de baas, zacht door de oogen de wacht-spanning aan-doend van kleeren-aane menschenlichaamheid.

De baas, helder dik, het lijf in vlaggenfeest-kleuren-kleêren onder het blank-rood water-man-gelaat, de oogen, in het hoofd over zich en de baasoogen, en den héelen baas, blauwsel-oogen, effen oogen, klaar van altijd met water in water, blauw-water-oogen. - In het hoofd over zeelui, erge-verten-turen, wijde boven-hemel-blauw daar in af - maar te pletter het in-binnen-hoofd zien van wijde helderheid tegen het buiten, de baas zeide, de lippen dribbelden; maar toen weêr áan, nu in het donkerder binnene. Het kleedkamertje, ja, het kamertje, hokje; de baas, wat-ook weêr, de stem van den baas, in het ándere, daarvan nu afgesloten, nu-hier, nu-weêr-weten, het zíjn, stáan, bóven: het hoofd, dan de romp, dan de beenen,

áf van het verledene, het zoo-even-verledene weg, recht gescheiden van het nuë; nu ánders merken dan vóor de hand doeken.

De armen ont-kleedden het lichaam, stroef, streng-schokkig de dikke-slang-armen; maar van: nu niet van zacht, lief, mooi, niet van: het leven, geluk van levens-weet-voeling-al-alleen; de wil, mooi, goed-mooi de wil-in-de-daad-toch-nu; nee, niets, de voortgang, het laffe raak-gesmoezel van de kleêren hooren alleen; de duur, ook niet de duur; herinneringen, de kleuren daarvan, menschen-hóofden-alleen, oogen, haar, wenkbrauwen, weg; weêr het hooren van het morrelende kleêren-gezucht; nu alleen tintelend-zwarte leêgte; nu weer opleven van het merken-naar-buiten-het-hoofd; hee-hangt-dat-daar-al, die kleêren heb ik daar opgehangen, en het kijken naar beneden; groot, als een wolken-open-gaan van ontvangst, het zien van de lijfs-blootheid-beetjes;

Blank, warm wit het lichaam, met het in de onbewegelijkheid als zacht in- en uit-deinen van de buitensten, overal, als beeldde het zich zelf nú, ademend de slanke aanrondingen en afglijdingen op in den somberen binnen-schemer, op in zijn stand, uit naar het buiten-zich, naar het wolken-donkere; het gelaat donker, schuin, over-hellend over het lichaam, licht, recht; het mooi-van-blankheid-en-onhoekigheid op in het gelaat-hoofd; een even van goed en rust.

Maar minne gedachten aan van goed-gebouwd, van niet-mager; stuipend de wil op weg die minne, want wil niet minne; het voor-gevoelen van dat er iets sterk náars; wat ook weer?, wacht, daar komt het, nog éven, nog héel even niet, ik wil niet, ik, wat: ik?, nu goed, maar ik wil niet, zoo, nu zal het zachter komen. Het komt als ongebroken huid over het lichaam, zich vast-stekend in het hoofd en in het hart. Nu is het er weer geheel, daar beneden in het niet-weten was het gelukkig; nu is het er weer, geheel, in hooge wreede koelte: het weten-van-wát-ook-weêr: de zwemles, de zwemles, om te gieren, van hihaho, maar lijnen, staal-licht, van moet. Een ander leven, koud leven van lijnen,

een hel-koele wereld, iets anders, een ander mensch, ik ik niet meer.

Hij gaat door de deur-opening en is op het gaanderijtje. De waters vlakken stoer, troebele groene vloeren. In blanke zilverscheuten schiet snel en ijlt pijlig het tintelende licht in kolke-kelken tegen het lichaam, wikkelt het in blank-zilveren lichtwolken. In het hoofd merkt hij nog dat min, ziet de naaktheid gewoon, leelijk het vel, rooderig de voeten. Hij nu niets meer in de opstorming van breede grijze-vlaggen-wankelmuren, die de luchtlichtwind, waartusschen hij.

De baas gespt het zwemlesding over borst en rug, hij stapt op het trapje, af. In het hoofd van kan-nog-terug, naar het bovene, naar het leven-zoo heerlijk-gewoon-zwak; maar, nu-willen-en-doen, het is er-van vroeger, het gaat buiten hem om. Nu zich-overgeven, in het groote-algemeene, in het alle-niet-weten. De innige haarplekken aan de oksels bloot-makend in de overgave, struischen de armen langs het hoofd op, de binnenhand-vlakken open, zonder houding en weg. Het lichaam in daal-sprong, weet niet van-wat-achter, heen en uit in de week-koude overgegevenheid.

Causaliteit, Door Dr. D.G. Jelgersma.

Schets eener kritische geschiedenis van het Causaliteitsbegrip, door Dr. G. Heymans.

Het verschijnen van een wijsgeerig werk van eenigen omvang en van eenige beteekenis geschreven in het Hollandsch behoort tot de zeldzaamheden. Over dit feit kan men zich bedroeven; er zich over te verwonderen valt moeielijk.

De eischen toch door zulk een werk aan zijn lezers gesteld zijn van dien aard, dat slechts een zeer klein gedeelte van het lezend publiek lust gevoelt zoo iets ter hand te nemen. Het aantal lezers, waarop een schrijver over wijsgeerige onderwerpen in Nederland kan rekenen, is daardoor zóó klein, dat een Nederlandsch uitgever zich gewoonlijk tweemaal bedenkt, voor hij het risico eener uitgave van diens geschriften op zich neemt. En het onvermijdelijke gevolg van dit alles is ten slotte, dat zij, die zich opzettelijk bezig houden met wijsgeerige vraagstukken, gewoonlijk tot schade van anderen en van zich zelf òf de resultaten van hun arbeid niet op schrift brengen òf, als ze dit wèl doen, buiten staat zijn deze schrifturen te publiceeren.

Des te meer waardeering verdient het, dat er een Stolpiaansch legaat is, welks curatoren van tijd tot tijd een prijs-

vraag over een wijsgeerig onderwerp uitschrijven en de zorg op zich nemen voor de uitgave van het antwoord, dat zij een bekroning hebben waardig gekeurd.

Zulk een door curatoren uitgegeven antwoord op een prijsvraag is het boek, waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel vermeld is. Verdient dit reeds de aandacht van iederen beoefenaar der wijsbegeerte in Nederland wegens de zeldzaamheid der verschijning van zulke boeken in het Hollandsch, het is die aandacht ook waard door zijn eigen verdiensten.

Het is echter mijn voornemen niet die verdiensten en daarmede de historische beschouwingen van den heer Heymans uitvoerig te bespreken. In dit artikel is het mij slechts te doen om de denkkeelden over causaliteit van den heer Heymans zelf en meer in het bizonder om dat deel dier denkbeelden, waarmede ik mij niet kan vereenigen. In de volgende bladzijden zal daarom bijna uitsluitend kritiek gevonden worden. De lezer besluite daaruit niet tot het geheel ontbreken van overeenstemming; ook niet tot een volkomen gemis aan waardeering.

Voor ik tot die kritiek overga evenwel nog één opmerking. Het aantal lezers van wijsgeerige werken is klein in Nederland, te klein gewoonlijk om de kosten der uitgave goed te maken. Dit ligt, zooals ik boven opmerkte, aan de eischen, die zulke werken aan hun lezers stellen; aan de stof, die zij behandelen. De wijsgeerig weinig ontwikkelde moet allerlei moeielijkheden overwinnen om aan die eischen te voldoen; om te kunnen begrijpen, wat er over de behandelde onderwerpen gezegd wordt. Deze moeielijkheden worden aanmerkelijk grooter of kleiner door den stijl van den schrijver. Het is daarom m.i. een der eerste van de eischen, die aan een Nederlandsch schrijver over wijsgeerige onderwerpen gesteld moeten worden, dat zijn stijl weinig te wenschen overlaat, m.a.w. dat zijn woorden een zoo juist mogelijke uitdrukking geven aan zijn gedachten. En aan dien eisch wordt door den heer Heymans herhaaldelijk niet voldaan. Hij heeft, geloof ik, getracht daaraan te voldoen, maar telkens

weer is hem dit niet gelukt. Ik wil daarvan één voorbeeld vermelden.[1)]

'Er is,' zoo schrijft hij, 'een conflict aangetoond tusschen een feit eenerzijds en een volkomen evident schijnend beginsel anderzijds; tusschen het feit dat wij uit het regelmatig samengaan van twee verschijnselen het bestaan van een noodzakelijk verband tusschen die verschijnselen afleiden, - en het beginsel, dat wij alleen krachtens de logische wetten uit het eene oordeel tot het andere vermogen over te gaan. Wat kan nu *in het algemeen* de wetenschap doen om *dergelijke conflicten* op te lossen? Klaarblijkelijk drieërlei: zij kan *de waargenomene* door zoodanige *onderstelde feiten* trachten aan te vullen, dat de strijd wordt weggenomen; zij kan het beginsel, waarmede *de feiten* onvereenigbaar schijnen, prijs geven; en zij kan eindelijk *die feiten zelve* in twijfel trekken.'

Over lichtere fouten, over uitdrukkingen als: 'overgaan *uit* het eene oordeel *tot* het andere,' '*conflicten oplossen* enz.' wil ik niet spreken. Ze doen tot de zaak niet af, omdat ze ook door den niet wijsgeerig ontwikkelden lezer onmiddelijk verbeterd worden. Ik bepaal mij tot de passage, waarin de door mij onderstreepte woorden voorkomen. Daar had de heer Heymans, om zijn gedachten juist weer te geven, m.i. aldus moeten schrijven:

'Wat kan nu de wetenschap doen om *een dergelijk conflict* op te lossen? Klaarblijkelijk drieërlei: zij kan de *waargenomene verschijnselen* door zoodanige *onderstellingen* trachten aan te vullen, dat de strijd wordt weggenomen; zij kan het beginsel, waarmede *het feit* (d.i. het concludeeren tot een noodzakelijk verband) onvereenigbaar schijnt, prijs geven; en zij kan eindelijk *het feit zelf* in twijfel trekken.'

Daardoor zou hij èn de betrekking op het voorgaande beter hebben doen uitkomen, èn hebben voorkomen, dat de lezer, die niet volkomen te huis is in het besproken vraagstuk, gevaar loopt in den war te raken, omdat wat eerst

1) Zie pag. 134.

verschijnselen heet, later den naam krijgt van *feiten*, en wat eerst als een *feit* wordt aangeduid, later insgelijks door het meervoud *feiten* wordt aangewezen.

Nu wil ik gaarne toegeven, dat de verdiensten van den heer Heymans als wijsgeer niet verkleind worden door dergelijke fouten, welke ieder wijsgeerig lezer betrekkelijk gemakkelijk verbetert, dikwijls zonder het zelf te merken; maar aan den anderen kant zouden zijne verdiensten als schrijver en in het bijzonder als Nederlandsch schrijver over wijsgeerige onderwerpen veel grooter zijn, indien hij zich niet aan die fouten had schuldig gemaakt.

Laat ik evenwel na deze enkele opmerking over den vorm overgaan tot den inhoud van het boek, dat ik wil bespreken.

Er zijn in dat boek twee zaken die vooral op den voorgrond treden, nl. het stellen van het causaliteits-probleem of van de causaliteits-problemen en het gedeeltelijk oplossen daarvan of historisch gesproken: het ontdekken der causaliteits-problemen door David Hume en de gedeeltelijke oplossing er van door Sir William Hamilton met de daaraan toegevoegde opmerkingen van den heer Heymans zelf.

Vooreerst dan het stellen der problemen.

De schrijver over het causaliteitsbegrip, zoo zegt de auteur in zijn inleiding, stuit bij de behandeling van zijn onderwerp op twee problemen, wier oplossing hij zich ten doel moet stellen.

'In bepaalde gevallen[1)] o.a, wanneer wij meermalen een verschijnsel B onmiddelijk na een ander verschijnsel A hebben waargenomen, nemen wij aan, dat er tusschen die beide verschijnselen een *noodzakelijk verband* bestaat.

'Dat wil zeggen, wij nemen aan dat, het verschijnsel A *(de oorzaak)* eenmaal gegeven zijnde, het niet anders kòn of verschijnsel B *(de werking) moest* daarna komen.

'Nu dringt de vraag zich aan ons op: hoe *komen* wij aan deze overtuiging? - In de gegevens der waarneming is geen

1) Pag. 8 vlg.

grond daarvoor te vinden; zij kunnen ons ten hoogste leeren dat verschillende verschijnselen, voor zoo ver onze ervaring reikt, regelmatig samengaan of elkaar opvolgen, - niet dat, wanneer het eene verschijnsel gegeven is, ook het andere *noodzakelijk* waar te nemen moet zijn.[1)]

'Het hiermee aangewezen probleem is blijkbaar van psychologischen aard; het laat zich voorloopig aldus formuleeren: hoe is het te verklaren dat in ons bewustzijn uit bepaalde waarnemingen de zekerheid ontstaat van een niet waargenomen noodzakelijk verband tusschen de objecten dier waarnemingen? Gesteld nu evenwel dat dit *psychologische causaliteitsprobleem* was opgelost, dan nog zou er een tweede probleem overblijven. Immers de ervaring leert niet alleen, dat wij aangaande het bestaan van noodzakelijk verband subjectief het gevoel van zekerheid bezitten, maar ook dat de verwachtingen op die zekerheid gebaseerd door latere waarnemingen worden bevestigd. Hierin ligt een nieuw probleem - n.l. het *philosophische causaliteitsprobeem*, dat zich aldus laat omschrijven: hoe is het te verklaren, dat de gegeven verschijnselen zich richten naar de wetten, door het denken met de voorstelling dezer verschijnselen verbonden? In een minder nauwkeurige en algemeene, maar meer gewone formuleering luidt het aldus: welke zekerheid hebben wij, dat de toekomst onze cansale verwachtingen niet zal logenstraffen?'

De formuleering van deze problemen, al is het dan slechts een voorloopige, die evenwel nergens door een definitieve vervangen wordt, schijnt mij verre van gelukkig. Immers het woord *noodzakelijk* en alle daarmee samenhangende woorden hebben wel in het dagelijksch leven een voor ieder verstaanbaren zin en kunnen ook in rhetorica dikwijls niet zonder voordeel gebruikt worden, maar zijn m.i. in de wijsbegeerte minder op hun plaats.

Wat toch is mijn bedoeling, wanneer ik B na A waarne-

1) Dat is, het zij terloops opgemerkt, het *philosophische* causaliteitsprobleem. De heer Heymans bedoelt het, geloof ik, goed, maar het feit, dat men, telkens en telkens weer, daarvan niet geheel zeker is, bewijst hoe slecht hij schrijft.

mende zeg, dat A de oorzaak is van B? Dit, dunkt mij, dat ik verwacht, dat een volgende waarneming van A, waar en wanneer ook gedaan, weder gevolgd zal worden door de waarneming van B. En of ik nu spreek van de *verwachting* dat de waarneming van B *overal* en *altijd* op die van A zal volgen of van de *verwachting*, dat dit *noodzakelijk* zal geschieden; dit maakt, behalve in duidelijkheid, geen verschil.

Men voere hier niet tegen aan, dat een verwachting ook kan steunen op waarschijnlijkheid en dat ook zulk een verwachting overal en altijd zal bestaan. Immers bij waarschijnlijkheid is nooit sprake van één blijvende, maar steeds van twee of meer elkander afwisselende verwachtingen en deze is dus hierdoor alleen reeds zoo scherp mogelijk van oorzakelijkheid onderscheiden.

Hoe dit echter ook zijn moge, het is in ieder geval beter het woord *noodzakelijk* en de verwante woorden in een wijsgeerig betoog niet te gebruiken, voor zij een duidelijk bepaalde wijsgeerige beteekenis hebben gekregen. Tot zoo lang houde men zich aan de feiten; vooral doe men dat dus bij een *voorloopige* formuleering der causaliteits-problemen, zooals de heer Heymans die wil geven.

Wanneer dan, zooals deze zegt, de gegevens der ervaring ons ten hoogste leeren, dat verschillende verschijnselen regelmatig samengaan of elkaar opvolgen, of om soms juister uit te drukken: dat verschillende verschijnselen regelmatig achtereenvolgens worden waargenomen; dan is het *psychologische probleem*, waarvan de oplossing gezocht wordt, het volgende: *hoe verklaren wij uit de regelmatige opeenvolging der waarneming van twee verschijnselen de verwachting, dat ook in de toekomst* (d.i. overal en altijd) *de waarneming van het eene verschijnsel gevolgd zal worden door de waarneming van het andere?*

Tegen de formuleering van het philosophische causaliteits-probleem geldt een ander bezwaar. Door de formule van den heer Heymans toch schijnt een bepaalde oplossing van dat probleem, ik zeg niet geponeerd, maar gesuggereerd te worden. Deze oplossing nl., als het een oplossing mag heeten;

dat de zoogenaamde verschijnselen in de buitenwereld in den grond der zaak niets anders zijn dan voortbrengselen van ons denken, die wij ten onrechte buiten onzen geest plaatsen, niets anders dan de voorstellingen zelve, waarmede het denken de bedoelde wetten verbindt. Immers door te poneeren, dat de verschijnselen zich richten naar de wetten van het denken schijnt men de beide andere verklaringen, dat òf het denken zich richt naar de wetten der verschijnselen, of denken en verschijnselen beide zich richten naar wetten, die van elders komen, bij voorbaat uit te sluiten, en daardoor bij voorbaat de verschijnselen van hun zelfstandigheid tegenover het denken te berooven. Het is dus, om zelfs den schijn eener dergelijke suggestie te voorkomen, wenschelijk het philosophische causaliteitsprobleem aldus te formuleeren:

'*Hoe is het te verklaren, dat de voorstellingen in ons en de verschijnselen, die wij te recht of ten onrechte buiten ons plaatsen, zich richten naar overeenkomstige wetten?*'

Of in verband met de boven gegevene formule voor het psychologische causaliteits-probleem en in nadere aansluiting aan het begrip van oorzaak in het algemeen, zooals wij het opgevat hebben:

Hoe is het te verklaren, dat onze verwachting omtrent de toekomstige opeenvolging onzer waarnemingen door de ervaring bevestigd wordt?

De ontdekker van deze problemen en de eerste, die getracht heeft ten minste van het psychologische probleem een oplossing te geven, is de Engelsche wijsgeer David Hume.

Alle philosophen vóór Hume n.l hebben de causaliteits-beginselen stilzwijgend aangenomen en toegepast, zonder zich van hun ontstaan of recht van bestaan nader rekenschap te geven, ja zonder zich bewust te zijn, dat een rechtvaardiging daarvan noodig was. Bijzonder belang voor de geschiedenis en de kennis der causale beginselen, krijgt de wijsbegeerte dus eerst met Hume. Vóór dien grooten wijsgeer was zij daarvoor van niet meer gewicht dan alle andere wetenschappen; van gewicht als een voorbeeld van de toepassing der beginselen, die zij onvoorwaardelijk aannam,

maar niet nader onderzocht. Het is daarom niet onverdedigbaar de geschiedenis van het causaliteits-begrip of ten minste van het causaliteits-probleem in de wijsbegeerte eerst met dezen denker te doen aanvangen.

Welke was nu de oplossing, die hij van het psychologisch causaliteits-probleem meende gevonden te hebben?

Het was deze, dat onze verwachting omtrent de toekomstige opeenvolging onzer waarnemingen veroorzaakt wordt niet door logische redeneering, maar door associatie.

Wanneer wij een zeker aantal malen bemerkt hebben, dat de waarneming van het verschijnsel A gevolgd wordt door die van het verschijnsel B, beginnen wij bij iedere nieuwe waarneming van A te verwachten, dat we ook B weder zullen waarnemen. Zoodra deze verwachting door de ervaring voldoende bevestigd is om van blijvenden aard te worden, noemen wij A de oorzaak van B.

Ziedaar in hoofdzaak en zeer in het kort de oplossing, die Hume geeft van het psychologische causaliteits-probleem.

Ongelukkig verbindt hij daarmede een leer omtrent den aard onzer overtuigingen, omtrent den oorsprong van *the idea of belief*, zooals hij het noemt, die zijn tegenstanders maar al te veel gelegenheid gaf tot kritiek en van wier waarheid ook Hume zelf slechts gedeeltelijk overtuigd was. Onze overtuiging, dat een zaak bestaat, zoo leerde hij, hangt af van de kracht en levendigheid, waarmede wij ons die zaak voorstellen. Wanneer wij een verschijnsel B voortdurend na een verschijnsel A hebben waargenomen, zoodat het er onverbrekelijk mede is geassocieerd, zal de waarneming van het verschijnsel A onmiddelijk een zeer krachtige en levendige voorstelling van het verschijnsel B te voorschijn roepen. En daar nu een zeer krachtige en levendige voorstelling identiek is met de overtuiging van het bestaan van haar voorwerp, zijn wij na de waarneming van A overtuigd van het bestaan van B, en daarmede is het tot stand komen van causale overtuigingen uit waargenomen regelmatig samengaan verklaard.[1)]

1) Pag. 146.

Zeer te recht verzet de heer Heymans zich tegen deze verklaring van onze overtuiging omtrent het bestaan van een voorwerp, al zijn de argumenten en de voorbeelden, waarmede hij haar bestrijdt, niet alle even gelukkig.

Inderdaad, wanneer de meening, dat onze causale begrippen een gevolg zijn van associatie, stond of viel met de leer, dat de overtuiging, dat een voorwerp bestaat, af hangt van de kracht en levendigheid, waarmede het wordt voorgesteld, dan zou deze meening binnen korten tijd weinig aanhangers meer overhouden. Slechts omdat dit niet zoo is, staan hare kansen beter.

Laten wij om dit in het licht te stellen, beginnen met een der voorbeelden (niet een der beste) te overwegen, waarmede de heer Heymans de leer van Hume bestrijdt.[1)]

'Onmiddelijke waarneming', zegt hij, 'geeft ongetwijfeld een veel levendiger en krachtiger voorstelling dan herinnering of verbeelding; en zij geeft tevens de grootst mogelijke zekerheid aangaande het bestaan van haar object. Maar wanneer ik mijn eigen beeld in den spiegel zie, dan geeft mij dit een even levendige voorstelling als de onmiddelijke waarneming van een ander persoon. Toch ken ik in het laatste geval aan het beeld realiteit toe, in het eerste niet.'

Het voorbeeld schijnt vernietigend voor de leer van Hume, maar is dit in werkelijkheid niet, omdat ik van het spiegelbeeld slechts de plaats heb te corrigeeren om de daaraan beantwoordende realiteit te vinden, die er in ieder opzicht even goed aan toekomt als aan ieder ander gezichtsbeeld. Toch noemt de heer Heymans het hier door hem gekozen voorbeeld een eenvoudige *proef*. Men zal nu begrijpen, waarom ik boven zeide, dat dit voorbeeld niet een der beste is van die, welke de heer Heymans gebruikt om Hume te bestrijden.

Dit echter daargelaten, als tot de zaak niet afdoende. Laten wij onderstellen, dat de heer Heymans gelijk heeft, als hij beweert, dat er geen realiteit aan een spiegelbeeld

1) Pag. 157.

beantwoordt. En laten wij verder naast het door hem gegeven voorbeeld een ander stellen, dat in sommige opzichten daarmede overeenkomt, in andere daarvan verschilt. Misschien komen we daardoor tot een bruikbare conclusie.

Wanneer ik in een zwaren mist op eenigen afstand een voorwerp zie bewegen, krijg ik daarvan zeer zeker geen krachtige en levendige voorstelling; een voorstelling in ieder geval veel minder levendig en krachtig dan die van een spiegelbeeld. Toch zal ik aan het voorwerp van die voorstelling de realiteit toekennen, die ik volgens de onderstelling aan het spiegelbeeld ontzeg. Hoe dit te verklaren?

Ik zie daartoe maar één middel en wel het volgende: wanneer ik naar het door den mist geziene voorwerp toega, zullen mijn tastgewaarwoordingen mij van het bestaan van dat voorwerp overtuigen, terwijl diezelfde tastgewaarwordingen mij, als ik ga naar de plaats, waar ik het spiegelbeeld meen waar te nemen, zullen leeren, dat op *die* plaats ten minste geen voorwerp bestaat, dat aan mijne waarneming beantwoordt. Van waarnemingen nu, die deze controle door den tastzin (onzen werkelijkheidszin bij uitnemendheid) of door andere zintuigen of door andere middelen kunnen verdragen, zeg ik dus, dat zij aan bestaande voorwerpen beantwoorden.

Hieruit nu meen ik te mogen concludeeren, dat wij het bestaanskenmerk van het voorwerp eener voorstelling niet zoeken in de kracht en levendigheid van deze laatste, maar in hare onvernietigbaarheid in het bewustzijn, in den weerdien zij biedt aan alle gepaste pogingen om haar uit ons bewustzijn te verdrijven. Ik zeg *gepaste* pogingen om zoo kort mogelijk aan te duiden, wat ik bedoel, hoewel ik erken, dat een lange omschrijving noodig zou zijn om die bedoeling in ieder opzicht volkomen juist en duidelijk uit te drukken. In het algemeen is zij deze, dat ik het bestaan van een voorwerp niet moet trachten te constateeren op tijden of plaatsen of bij gelegenheden en onder omstandigheden, wanneer of waar ik verwacht dat bestaan niet te zullen vinden. Als ik een voorwerp zie b.v. moet ik het niet den rug toekeeren, of het in den regel (men denke als uitzondering aan het

spiegelbeeld) met mijn tastzin niet zoeken op plaatsen, waar ik het niet meen waargenomen te hebben.

Wanneer wij dit toepassen op de leer van het ontstaan onzer causale overtuigingen door associatie, komen wij, geloof ik tot den volgenden gewijzigden vorm der theorie van Hume. En in dien vorm is deze theorie naar mijne overtuiging niet slechts verdedigbaar, maar bevat zij ongetwijfeld, ik zeg niet de geheele waarheid, maar in ieder geval een belangrijk gedeelte van de waarheid.

Wanneer ik een verschijnsel B een enkele maal na een ander verschijnsel A waarneem, kan er voorzeker tusschen deze waarnemingen een associatie ontstaan. Deze associatie zal echter altijd nadenken vereischen en daar er voor nadenken tijd noodig is, zal ook de gedachte om de eerste waarneming met een andere dan de tweede te associeeren (d.i. er een ander gevolg na te verwachten) bij mij opkomen.

Ik heb nog niet te doen met wat ik oorzaak en gevolg noem.

Eerst wanneer deze waarnemingen herhaaldelijk in dezelfde orde op elkander gevolgd zijn, zal dit element van nadenken uit de associate verdwijnen en zal deze die vastheid verkrijgen, welke noodig is om ons de beide verschijnselen A en B oorzaak en gevolg te doen noemen.

Dit wil niet zeggen, dat in ieder geval de waarneming van A gevolgd zal worden door de gedachte aan B als bestaande. Dat zal slechts gebeuren onder gunstige omstandigheden, d.i. wanneer de waarneming van A duidelijk genoeg is, wanneer zij voldoende belangstelling bij mij opwekt en ik er dus mijn aandacht op vestig en wanneer er geen andere dingen in mijn geest gebeuren, die de werking der bestaande associatie verhinderen. Maar ook dan nog zal de helderheid der gedachte aan B afhangen van de mate, waarin aan deze voorwaarden voldaan is. In die gunstige omstandigheden evenwel zal de gedachte aan B altijd bij ons opkomen en wanneer werkelijk de waarneming A met geen enkele andere waarneming geassocieerd is behalve met die

van B, zal het ons onmogelijk zijn de gedachte aan B door gepaste middelen (d.i. bij het blijven bestaan derzelfde gunstige omstandigheden) door die aan eenig ander verschijnsel te verdringen. Deze gedachte zal derhalve die onvernietigbaarheid in ons bewustzijn bezitten, waarvan wij boven gezien hebben, dat wij ze beschouwen als het kenmerk van de gedachte aan iets, dat werkelijk bestaat.

Deze beschouwingswijze is verder niet alleen geschikt om het feit te verklaren, dat wij A de oorzaak van B noemen, wanneer de waarneming van het eene verschijnsel zonder uitzondering gevolgd wordt door die van het andere, maar ook wanneer dit *bijna* zonder uitzondering het geval is. Want even als een prikkel een zekere intensiteit moet bezitten om den drempel van het bewustzijn (zooals men dat zeer oneigenaardig noemt) te overschrijden en daardoor tot gewaarwording te worden, zoo moet ook de indruk door een opeenvolging gemaakt een zekere kracht hebben om een associatie tot stand te brengen, d.i. een verandering te brengen in de organisatie van onzen geest. En deze kracht zal hij gewoonlijk alleen verkrijgen door herhaling.

Bovendien geeft zij een ongezochte en in den grond met de leer van Hume overeenstemende verklaring van alles, wat wij waarschijnlijkheid noemen.

Wanneer de waarneming van een verschijnsel A niet altijd werd gevolgd door de waarneming B, maar soms ook door die van C, andere malen door die van D enz., dan zal de waarneming van A niet alleen geassocieerd zijn met die van B, maar ook met die van C, D enz. Zij zal dus de gedachte aan B, C, D enz. *kunnen* doen ontstaan en bij voldoende nadenken, zonder hetwelk wij nooit tot het aannemen van waarschijnlijkheid komen, ook werkelijk bij afwisseling *doen* ontstaan. Immers het nadenken over een betrekking bestaat in het beurtelings en achtereenvolgens in het bewustzijn komen van de leden, waartusschen die betrekking bestaat. Wanneer nu de waarneming van A de gedachte aan B heeft opgewekt, zullen wij bij nadenken over de betrekking, die tusschen beide bestaat, na B weder aan A denken of onze

aandacht weder op A vestigen en dit *kan* ten gevolge hebben, en bij voldoende herhaling *zal* het ten gevolge hebben, dat wij na de waarneming van A bij afwisseling denken aan B, C, D enz. Het zal dan van de menigvuldigheid, waarmede de gedachten aan B, C, D enz. respectievelijk na de waarneming van A in ons bewustzijn komen, d.i. van hun betrekkelijke standvastigheid in het bewustzijn afhangen, aan welk van deze verschijnselen wij grooter waarschijnlijkheid toekennen. En die standvastigheid zal behalve van de frequentie, waarmede hun waarneming op die van A is gevolgd, nog bepaald worden door allerlei andere omstandigheden, door mijn begeerten b.v., door de richting van mijn aandacht op een gegeven oogenblik enz.

Bedrieg ik mij niet, dan is door het bovenstaande in hoofdzaak geantwoord op de kritiek, die de heer Heymans geeft, van Hume's beweren, dat associatie van denkbeelden ons een oplossing aan de hand doet van het psychologische causaliteits-probleem, geantwoord ten minste in zooverre, als hij die kritiek doet steunen op de onderstelling, dat er een onverbrekelijk verband bestaat tusschen deze oplossing en de leer van Hume, dat onze overtuiging van het bestaan eener zaak een gevolg is van de kracht en levendigheid, waarmede wij ons die zaak voorstellen.

Er blijven nu nog twee belangrijke en enkele minder belangrijke argumenten van Heymans tegen de oplossing van Hume ter bespreking over.

Ten eerste, wat de heer Heymans zegt over de zoogenaamde causale axiomas. Hierop kom ik later terug bij de behandeling van Hamilton's oplossing van het causaliteits-probleem.

In de tweede plaats heb ik het oog op wat hij zegt over associatie ten gevolge van coëxistentie.

‘Regelmatigheden van successie’, zoo schrijft hij[1)], ‘zijn volstrekt niet de eenige, zelfs niet die, welke het meest op den voorgrond treden, onder de verschillende regelma-

1) Pag. 169.

tigheden, welke de natuur ons aanbiedt. Daarnaast vinden wij in groote hoeveelheid regelmatigheden van coëxistentie; groepen van verschijnselen, die wij altijd tezamen waarnemen of kunnen waarnemen. De verschillende stoffen in de dieren- en plantenwereld, zijn hiervan voor de hand liggende voorbeelden. Vervolgens: de regelmatigheden van de eene zoowel als die van de andere soort lijden soms uitzonderingen. Terwijl in het algemeen kalveren vier pooten bezitten, wordt er nu en dan eens een kalf met vijf pooten geboren; terwijl wij tal van keeren na het gebruik van een of ander geneesmiddel bepaalde ziekteverschijnselen hebben zien verdwijnen, zien wij een volgende keer in schijnbaar gelijke omstandigheden de genezing uitblijven. Het is nu een merkwaardig feit, dat wij ten aanzien van uitzonderingen van de eene soort ons geheel anders gedragen dan ten aanzien van uitzonderingen van de andere soort. Uitzonderingen op coëxistentie-wetten vatten wij op als een rariteit, een exceptioneel geval en verder niets - uitzonderingen op successie-wetten daarentegen vatten wij op als iets onmogelijks, als iets waarbij wij ons niet kunnen neerleggen voor wij het tot een successiewet *zonder* uitzonderingen hebben teruggebracht. M.a.w. voor de *opeenvolging* der verschijnselen onderstellen wij met axiomatische zekerheid wetten van volstrekte algemeenheid; voor het *samengaan* der verschijnselen is van een dergelijke onderstelling niets te bespeuren.'

Het valt niet te ontkennen, dat dit argument eenige kracht schijnt te hebben. Nadere overweging in verband met het boven gezegde zal ons echter, geloof ik, doen zien, dat die kracht veel minder groot is dan zij oppervlakkig schijnt en dat er tusschen ons gedrag naar aanleiding de successie-wetten en dat naar aanleiding der coëxistentie-wetten veel minder verschil is dan de heer Heymans meent.

Als ik de levende kop van een kalf waarneem verwacht ik als te gelijk daarmee bestaande te zullen waarnemen een lichaam met vier pooten; en als ik na het gebruik van een zeker geneesmiddel een aantal keeren bepaalde ziekteverschijnselen

heb zien verdwijnen, verwacht ik bij dezelfde ziekteverschijnselen na het gebruik van hetzelfde middel, dat deze verschijnselen wederom zullen verdwijnen. Tot zoover *geen* verschil of verschil in het voordeel der coëxistentiewetten, omdat in het eerste geval mijn verwachting een lichaam met vier pooten te zullen zien sterker is dan mijn verwachting, dat de ziekte zal genezen, in het tweede. Nu zie ik echter, dat het kalf vijf pooten heeft. Wat zal daarvan het onmiddellijk gevolg zijn? Als ik eenige voorstelling heb van de wijze, waarop een mensch op dergelijke waarnemingen reageert, dan zal dit gevolg altijd daarin bestaan, dat ik oogenblikkelijk ga onderzoeken of ik werkelijk een kalfskop en niet den kop van een of ander mij onbekend monster heb waargenomen. Het zal mij blijken, dat de voorstelling van den kalfskop weerstand biedt aan alle pogingen om haar uit mijn bewustzijn te verdrijven. Evenzoo met het na den kalfskop waargenomen lichaam met vijf pooten. Ook van de voorstelling daarvan kan ik mij door gepaste middelen niet ontdoen. En het gevolg van dit alles kan geen ander zijn, dan dat de associatie tusschen den kalfskop en het lichaam met vier pooten, de coëxistentiewet, zooals de heer Heymans haar heeft genoemd, iets van hare vastheid verliest.

En hoe zal ik mij nu gedragen tegenover de successiewet?

Na het gebruik van het gewone geneesmiddel blijven de ziekteverschijnselen bestaan, die ik vroeger steeds zag verdwijnen. Wat zal daarvan het gevolg zijn? Vooreerst twijfel aan de gelijkheid van het thans gebruikte geneesmiddel met het vroeger gebruikte. Herhaald gebruik van het zelfde, met meer zorg gereed gemaakte geneesmiddel, is echter in staat dien twijfel bijna geheel weg te nemen. Daarna evenwel zal ik de ziekteverschijnselen, die zijn blijven bestaan, nog eens onderzoeken, om, zoo mogelijk, te constateeren of ik werkelijk met dezelfde verschijnselen te doen heb als vroeger. De middelen, die mij voor dat onderzoek ten dienste staan, zijn echter zeer onvoldoende. Het zijn niet, als bij den kalfskop en het lichaam met vijf pooten, andere waarnemingen, maar herinneringen aan vroeger gedane waarnemingen.

Herinneringen nu hebben nooit die onvernietigbaarheid in het bewustzijn, die een kenmerk is van waarnemingen en al heb ik in dit geval door schriftelijke aanteekeningen getracht haar die onvernietigbaarheid zooveel mogelijk te geven, dan nog blijft mij het bewustzijn, dat ik vroeger dikwijls onnauwkeurig of onjuist heb waargenomen, dat nader onderzoek mij dikwijls gedwongen heeft voorstellingen, die ik door waarneming gekregen had, te wijzigen, en dat eerst die voorstellingen, welke tegen dat onderzoek bestand waren, de hoogste mate van onvernietigbaarheid in mijn bewustzijn verkregen, die bereikbaar is. De onmogelijkheid nu om in dit geval een dergelijk onderzoek in te stellen en zoo te constateeren of mijn herinneringen en aanteekeningen der vroeger waargenomen ziektegevallen juist en volledig zijn, zal beletten, dat de voorstelling dier ziektegevallen die onvernietigbaarheid in mijn bewustzijn verkrijgt, welke haar voor mij maakt tot een symbool eener verleden werkelijkheid. De successiewet komt dus niet, zooals in het vorige geval de coëxistentiewet, in conflict met een voorstelling, die de grootst mogelijke mate van onvernietigbaarheid in het bewustzijn bezit, maar met een voorstelling aan welke die eigenschap in veel geringeren graad toekomt. En het gevolg zal zijn, dat niet de successiewet, de uitdrukking eener zeer vast in onzen geest gewortelde associatie, een gedeelte van die vastheid verliest, maar dat wij met minder groote zekerheid onze voorstellingen der vroegere ziektegevallen beschouwen als vertegenwoordigers eener vroegere werkelijkheid.

Wat is dan het verschil tusschen ons gedrag tegenover regelmatigheden van successie en van coëxistentie?

Ik zie geen ander dan een zoodanig, dat een noodzakelijk gevolg is van het fundamenteele onderscheid, hetwelk bestaat tusschen waarnemingen van opeenvolgende en van te gelijk bestaande verschijnselen.

Wij moeten niet vergeten, dat onze waarnemingen zelf altijd opeenvolgend zijn; dat wij alleen van verschijnselen of van voorwerpen zeggen kunnen, dat zij te gelijk bestaan; dat wij dit doen, wanneer wij die verschijnselen of voorwer-

pen ook in omgekeerde volgorde kunnen waarnemen; en dat wij aan den anderen kant *die* verschijnselen opeenvolgend noemen, welke *niet* in omgekeerde volgorde kunnen waargenomen worden. Voegt men hierbij de omstandigheid, dat regelmatigheden en dus ook onregelmatigheden van coëxistentie meestal worden waargenomen aan voorwerpen d.i. aan verschijnselen van blijvenden aard en daardoor aan herhaalde contrôle door waarneming onderworpen zijn; terwijl regelmatigheden van successie worden waargenomen bij gebeurtenissen d.i. bij verschijnselen van niet-blijvenden aard, waarbij herhaalde contrôle door waarneming daarom alleen reeds onmogelijk is, omdat het eerste lid der betrekking tot het verledene behoort; dan is, geloof ik, het geringe verschil in gedrag tegenover wetten van successie en van coëxistentie volkomen verklaard en wel verklaard met toepassing van hetzelfde kenmerk van werkelijkheid en volgens dezelfde associatiewetten, die ons een gedeeltelijke oplossing van het psychologische causaliteits-probleem gegeven hebben.

Laten wij ter bevestiging van het boven gezegde, als proef op de som zou ik bijna zeggen, een geval onderstellen, waarin bij een uitzondering op een coëxistentiewet de blijvende mogelijkheid van contrôle ontbreekt, of waarin de afwijkende waarneming de een of andere verklaring toelaat, waardoor de coëxistentiewet ongeschonden blijft.

Wij zijn gewoon paarden waar te nemen, wier manen en staart recht naar beneden hangen. Veronderstel nu, dat ik zeer in het voorbijgaan een paard zie met krullende manen en staart. De zaak wekt mijn belangstelling en ik doe dus alle mogelijke moeite dat paard terug te vinden, maar te vergeefs. Het gevolg daarvan zal dunkt mij zijn, dat de in mijn geest plaats vindenden strijd tusschen de herinnering aan de gedane waarneming en de coëxistentiewet in het voordeel der laatste uitvalt; ik zal evenals in het boven besproken ziektegeval zeggen, dat ik mij waarschijnlijk bij mijn vroegere waarneming heb vergist.

Wijzigen wij nu de onderstelling. Het gelukt mij na veel moeite het gezochte paard te vinden en ik kan mij, zooveel

ik wil, overtuigen van het feit, dat het werkelijk in het bezit is van fraai gekrulde manen en staart.

Wat zal dan mijn eerste gedachte wezen?

Deze, geloof ik, dat men door kunstmiddelen die manen en staart zoo krullend heeft gemaakt.

Eerst als ik me volkomen overtuigd heb, dat het krullen van manen en staart bij het paard een natuurlijk verschijnsel is, zal ik mij bij de uitzondering op de coëxistentiewet neerleggen.

Ons gedrag nu bij uitzonderingen op de successiewet is volkomen hetzelfde. Maar de conclusie, waartoe wij komen is een andere, omdat wij daarbij altijd verkeeren in het eerste der drie ten opzichte van het paard onderstelde gevallen en door eigen werkzaamheid van onzen geest ten hoogste in een toestand kunnen komen, die de tweede onderstelling vrij nabij komt.

Men zal mij, hoop ik, na al het gezegde toegeven, dat de heer Heymans ook met dit argument een weinig afdoende kritiek heeft gegeven van de door Hume voorgestane oplossing van het psychologische causaliteits-probleem. Bij de bespreking van Spencer kom ik op zijn overige argumenten terug.

Om dit zoo beknopt mogelijk te doen is het wenschelijk, dat wij ons vooraf bezighouden met de door Hamilton *ontdekte* en door Heymans overgenomene en nader ontwikkelde oplossing van het psychologische zoowel als van het philosophische causaliteits-probleem.

'Bij geen wijsgeer vóór Sir William Hamilton', zegt Heymans[1)], 'vind ik de sporen van een helder inzicht in deze gewichtige waarheid: *dat het causale denken product is van de apriorische overtuiging, dat het werkelijk bestaande onveranderlijk wezen moet*.

'Hamilton heeft echter verzuimd in de geschiedenis van het denken de feiten aan te wijzen, die haar bevestigen; althans niet anders dan illustrandi causa op een paar ge-

1) Pag. 272 vlg.

vallen de aandacht gevestigd, wier overeenstemming met de theorie onmiddelijk in het oog valt.

Om evenwel ook diegenen, die minder scherp waarnemen dan hij, tot een oordeel over zijne theorie in staat te stellen, en om verder in het algemeen die theorie ook van den laatsten schijn van subjectieve willekeur te bevrijden, schijnt opzettelijke toetsing van haren inhoud aan de gegeven feiten van het wetenschappelijk denken inderdaad onmisbaar.'

Dit doet nu de heer Heymans door het geven van een aantal voorbeelden van verschillenden aard. Het zou mij te ver voeren deze alle te bespreken. Ik zal mij daarom tot een enkel daarvan bepalen. Vooraf echter een algemeene beschouwing, die mij van zelf tot dat voorbeeld zal brengen.

Wanneer iemand met eenigen nadruk verklaart het als een gewichtige waarheid te beschouwen, dat het causale denken product is van de apriorische overtuiging, dat het werkelijk bestaande onveranderlijk wezen moet, schijnt het mij niet onbillijk hem in de eerste plaats te vragen, wat het dan toch eigenlijk is, waarvan hij zegt, dat het werkelijk bestaat. Antwoordt hij, dat hij dit zegt van alles, wat onveranderlijk is, dan staan wij mogelijk een oogenblik verbluft over dit antwoord, maar eindigen toch met hem te verzoeken dan in het vervolg liever niet te spreken van het werkelijk bestaande, maar van het onveranderlijke.

Dit antwoord nu wordt door den heer Heymans werkelijk gegeven, waar hij spreekt over het traagheidsbeginsel.

'Aan de Grieken', zegt hij[1)], 'was dit beginsel niet slechts onbekend, maar zij schreven zelfs axiomatische zekerheid toe aan een lijnrecht tegengestelde meening: cessante causa cessat effectus; en zij vonden dien ten gevolge een probleem niet in het eindelijk ophouden, maar in het aanvankelijk voortduren van de beweging van een geworpen en losgelaten steen. Daar tegenover staat het feit, dat toen eenmaal Galilei het traagheidsbeginsel had ontdekt, denkers als Euler, Laplace, Poisson daaraan, geheel of gedeeltelijk apriorische

1) Pag. 286. vlg.

zekerheid toekenden. - Sommigen meenden het traagheidsbeginsel te moeten beschouwen als een eenvoudig corollarium van 't causaliteitsbeginsel; terwijl het laatste voor elke verandering een oorzaak eischt, zou het eerste slechts inhouden, dat waar geen oorzaak is ook geene verandering optreedt. - Ten opzichte hiervan doet Poske opmerken dat, alnaarmate men verandering van *plaats* of veranderingen van *snelheid* als veranderingen in den wezenlijken toestand der dingen beschouwt, het oud-grieksche of wel het moderne beginsel als corollarium der causaliteitswet moet worden aanvaard; en Mach zegt, dat het traagheidsbeginsel niet zou gelden wanneer, wat de causaliteitswet geenszins uitsluit, de op elkander inwerkende massa's elkander geen versnellingen, maar snelheden mededeelden. Beide opmerkingen zijn volkomen juist; maar ten onrechte hebben Poske en Mach gemeend, daaruit den zuiver-empirischen oorsprong van het traagheidsbeginsel te mogen afleiden, en de exceptioneele zekerheid, die feitelijk aan dat beginsel toekomt, onverklaard te mogen laten Door de theorie van Hamilton wordt deze verklaring mogelijk. Volgens die theorie zijn wij van de onveranderlijkheid van het werkelijk bestaande a priori overtuigd; maken dientengevolge eene scheiding tusschen hetgeen in 't gegeven wereldbeeld veranderlijk en onveranderlijk is; en aanvaarden alleen 't laatste als eindresultaat' (dat wil waarschijnlijk zeggen als werkelijk bestaande), 'Vandaar het zoeken der wetenschap naar den ruhenden Pol in der Erscheinungen Flucht; en vandaar ook dat wij, zoodra wij van eenig element de onveranderlijkheid in een reeks van gevallen hebben geconstateerd, dat element beschouwen als uitmakende of vertegenwoordigende het wezen der dingen, en *op dien grond* zijne onveranderlijkheid ook in niet-waargenomen gevallen postuleeren. Zoo met snelheid en richting eener eenmaal begonnen beweging. Zoodra wij voor enkele gevallen hebben opgemerkt dat deze twee, welke inwerkingen ook het bewegende lichaam ondergaat, zich altijd onveranderd in het eindresultaat laten terugvinden, worden zij als essentialia der

bewegingsverschijnselen erkend, en *op dien grond* hunne absolute onveranderlijkheid aangenomen. Het traagheidsbeginsel is dus ongetwijfeld door ervaring gekregen; maar het ontleent zijn exceptioneele algemeenheid en zekerheid aan de apriorische overtuiging, *dat er aan alle verschijnselen iets onveranderlijks te gronde moet liggen*.

Ik wil oprecht zijn en erkennen, dat ik na de lezing dezer redeneering eenigszins versuft was. Zelfs nu, na herhaalde lezing, ben ik niet zeker de bedoeling van den heer Heymans volkomen begrepen te hebben. Ik heb daarom de redeneering in intenso meegedeeld om den lezer zelf te laten oordeelen of haar korte inhoud inderdaad neerkomt op het volgende: 'wanneer ik in een aantal gevallen waarneem, dat iets onveranderlijk is, heb ik niet het recht te concludeeren, dat het altijd onveranderlijk zal zijn, maar wèl dat het behoort tot het wezen der dingen. En *op dien grond* mag ik besluiten tot zijn voortdurende onveranderlijkheid.'

Een van beiden dunkt mij: òf het wezen der dingen wordt gekend aan een ander kenmerk dan aan zijn onveranderlijkheid en dan is het ongeoorloofd uit een zekere mate van onveranderlijkheid te concludeeren, dat iets behoort tot het wezen der dingen; òf het wordt alleen aan dit kenmerk gekend en dan moet de onveranderlijkheid van iets vaststaan voor men het beschouwt als behoorende tot het wezen der dingen. Evenzoo in het bijzondere geval van het traagheidsbeginsel. Of ik weet door ervaring, dat richting en snelheid van beweging onveranderlijk zijn en zeg dus volgens mijn *definitie*, dat ze tot het wezen der dingen behooren; òf ik weet op andere wijze, a priori b.v., dat ze tot het wezen der dingen behooren en zeg volgens mijn definitie, dat ze dus onveranderlijk zijn. Maar uit *een zekere mate* van onveranderlijkheid te concludeeren, dat zij tot het wezen der dingen behooren en daaruit weder tot hun *absolute* onveranderlijkheid; dat is een wijze van redeneeren, die geen verstandig man in toepassing behoorde te brengen.

Nu meen ik èn uit het boven aangehaalde èn uit andere plaatsen van het boek des heeren Heymans te mogen opma-

ken, dat deze geen ander kenmerk van het wezen der dingen kent dan zijn onveranderlijkheid. Hij zal dus bij zijn onderzoek naar het wezen der dingen, dat hij moet kennen om zijn causaliteitsbegrip te kunnen toepassen, moeten beginnen met te zoeken naar de dingen, die werkelijk onveranderlijk zijn. Hoe hij dat anders kan doen dan door ervaring, verklaar ik niet te begrijpen, of liever het komt mij onmogelijk voor dit anders te doen dan door ervaring. Hij zal dus dienen toe te stemmen, dat zoowel het traagheidsbeginsel, d.i. de onveranderlijkheid der richting en snelheid van beweging, als de andere beginselen waarvan men in de natuurwetenschappen uitgaat b.v. de onvernietigbaarheid der stof en de wet van het behoud van arbeidsvermogen door ervaring zijn gevonden. Hij zal moeten toegeven, dat deze beginselen slechts onderstellenderwijze op verschijnselen kunnen worden toegepast, waarbij zij niet zijn waargenomen, maar dat wij gedwongen worden deze onderstelling te maken door dezelfde eigenschap van onzen geest, door de eigenschap n.l. om blijvende associaties in zich op te nemen, waardoor wij tot de causaliteitswet gekomen zijn.

Nu is het evenwel niet onmogelijk toe te geven, dat wij slechts door ervaring kunnen weten wat onveranderlijk is en dat het schijnbaar apriorische van onze overtuiging, dat het wezen der dingen onveranderlijk is, een gevolg is van de willekeurige definitie: het *wezen der dingen = het onveranderlijke*, terwijl men toch blijft beweren, dat onze causale overtuigingen berusten op de door ervaring verkregen kennis, dat enkele dingen onveranderlijk zijn. Maar ook deze bewering is zeer moeielijk te verdedigen.

Zeer zeker wij weten of wij onderstellen, dat er een zekere richting en snelheid van beweging A, een hoeveelheid stof B en een hoeveelheid arbeidsvermogen C geweest is en dat wij die zullen terug vinden, maar wanneer wij spreken van oorzaak en gevolg, dan bedoelen wij niet het terug vinden in het laatste van de beweging enz., die in de eerste aanwezig waren, maar dan hebben wij het oog op de verschillende distributie daarvan in de oorzaak en in het gevolg, op

het feit b.v. dat in het gevolg stofdeeltjes de beweging hebben overgenomen, die in de oorzaak andere stofdeeltjes hadden. En juist dit wordt door het identiteitsbeginsel niet verklaard.

Ik wil trachten het gezegde te verduidelijken door het bespreken van een ook door den heer Heymans gebruikt voorbeeld. In de eerste plaats door dit voorbeeld beschouwd, zooals wij dit doen in het dagelijksch leven.

'Een donkere kamer', zegt hij[1], 'wordt lichter, wanneer zij met wit papier wordt behangen. Vragen wij hoe dit komt, dan zal men ons antwoorden, dat het licht door donker gekleurde stoffen wordt opgenomen, maar door licht gekleurde teruggekaatst. Daarmede is de zaak verklaard: er komt evenveel licht in de kamer als vroeger maar er gaat minder dan vroeger verloren.'

Nu zou ik willen vragen: wat noemen wij in dit geval de *oorzaak* van het lichter worden der kamer? Is dat het meerdere licht dat nu in de kamer is? Dit meerdere licht zou ik zeggen, is het lichter worden zelf en niet de oorzaak daarvan. Toch zou dit de gezochte oorzaak moeten zijn, wanneer Heymans gelijk had als hij zegt[2], dat wij oorzaak noemen *een zoodanige aanvulling van de reeds bekende gegevens, dat daardoor de schijnbaar verbroken identiteit tusschen de objecten onzer vroegere en onzer latere waarnemingen wordt hersteld*.

Wat noemen wij dan in dit geval de oorzaak van het lichter worden der kamer? Mij dunkt niets anders dan de eigenschap van het witte behangsel om het daarop vallende licht terug te kaatsen. En wij leggen ons bij die verklaring neer, niet omdat door die eigenschap de schijnbaar verbroken identiteit tusschen de objecten van vroegere en latere waarnemingen wordt hersteld. Dan immers zou men het opnemen van licht door donker gekleurde en het terugkaatsen daarvan door witte voorwerpen voor identisch verklaren. Maar wij doen dit in het dagelijksch leven omdat wij tallooze malen hebben waargenomen, dat voorwerpen, die op ons den indruk van

1) Pag. 279.
2) Pag. 277.

wit maakten, het licht terugkaatsen en donker gekleurde voorwerpen niet; omdat er dus in onzen geest een vaste associatie bestond tusschen den indruk van wit en de terugkaatsing van het licht.

En wat doet nu de natuurkundige? Deze zoekt natuurlijk naar oorzaken van meer elementairen en abstracten aard. Laten wij onderstellen, dat hij zijn verklaring zoo volkomen gemaakt heeft als dat voor een natuurkundige mogelijk is. Dat hij het geheele verschijnsel teruggebracht heeft tot bewegingen van en botsingen tusschen aether- en lichaamsmoleculen. Wat is dan voor hem de oorzaak van het meerdere licht, dat wij in de met wit papier behangen kamer waarnemen? Vindt hij die in de meerdere aethertrillingen die teruggekaatst worden? Deze zijn wederom, zoo ik mij niet bedrieg, dat *meerdere licht zelf*. De oorzaak van dat licht zoekt ook hij in de eigenschappen van het witte behangsel d.i. in de moleculaire bewegingen daarin en het schijnt mij een zeer gewaagde bewering te zeggen, dat deze identiek zijn met de meerdere aethertrillingen d.i. met *andere* bewegingen van *andere* moleculen op een *andere* plaats en in een *anderen* tijd.

Deze zelfde kritiek kan men toepassen op alle door den heer Heymans gegeven voorbeelden. Omdat deze echter voor het grootste deel aan de natuurwetenschappen en aan de mechanica ontleend zijn en in deze wetenschappen aan het identiteitsbeginsel onder den naam van onvernietigbaarheid der stof, traagheid en behoud van arbeidsvermogen een groote plaats wordt ingeruimd voor de quantitatieve bepaling van het gevolg, valt hun volkomen onbeduidendheid minder duidelijk in het oog.

Voor hen ten minste, die zich niet kunnen neerleggen bij een mechanische verklaring der bewustzijnsverschijnselen, zijn er gevallen, waarin zij veel duidelijker inzien, hoe ongegrond de bewering is, dat wij oorzaak noemen een zoodanige aanvulling van de reeds bekende gegevens, dat daardoor de schijnbaar verbroken identiteit tusschen de objecten van vroegere en latere waarnemingen wordt hersteld.

Tot toelichting van mijn bedoeling een enkel voorbeeld. Een koetsier geeft een paard een zweepslag en het paard begint harder te loopen. Nu noemen wij ongetwijfeld de zweepslag de oorzaak van het hardere loopen. Ik geef toe, dat wij ons zoo sprekende onjuist uitdrukken, omdat er te veel leden tusschen den zweepslag en het hardere loopen liggen, om van den een te spreken als de directe oorzaak van het andere. Dit doet echter in dit geval niets tot de zaak af. Voor hem, die geen bezwaar heeft tegen een mechanische verklaring der bewustzijnsverschijnselen, of juister van die feiten, welke door bewustzijnsverschijnselen worden vergezeld, ligt er een zekere waarheid in de vergelijking zooals de heer Heymans die zou willen opzetten: *langzaam loopend paard + zweepslag = sneller loopend paard*, al kunnen zij niet voorbijzien, dat hier sprake is van *andere* bewegingen, van *andere* moleculen (of massa's) op een *andere* plaats en in een *anderen* tijd. Maar voor hem, die met zulk een verklaring geen genoegen neemt, ligt tusschen den zweepslag en het sneller loopen het gevoel van pijn, een geestelijk verschijnsel dus, dat wij het gevolg van den zweepslag en de oorzaak van het snellere loopen noemen. En nu kan hij wegens de volkomen ongelijksoortigheid, die hij tusschen stoffelijke en geestelijke verschijnselen aanneemt, op geen enkele wijze inzien, noch hoe *een paard zonder pijn + een zweepslag = een paard met pijn*, noch hoe *een langzaam loopend paard met pijn = een sneller loopend paard zonder pijn* zou kunnen wezen.

Men zou dan ook verwachten, dat de heer Heymans op grond van zijn causaliteitstheorie en om aan deze ten minste een schijn van waarheid te geven met volle overtuiging een mechanische verklaring ook der bewustzijnsverschijnselen zou voorstaan. Nader onderzoek leert ons echter het tegendeel.

Het zij mij vergund als episode in onze causale beschouwingen, een oogenblik bij dit verschijnsel stil te staan; ten eerste omdat het mij gelegenheid geeft te wijzen op een der meest onverklaarbare inconsequenties in het boek van den heer Heymans, *wat ook zijn metaphysisch standpunt moge*

zijn, en ten tweede omdat wij er uit kunnen zien, dat hij buiten staat is, of ten minste argumenteert alsof hij buiten staat is, den gedachtengang te volgen van hem, dien ik in weerwil van al zijne dwalingen den reus onder de denkers van den tegenwoordigen tijd zou durven noemen, van Herbert Spencer, den grootsten wijsgeer der negentiende eeuw, zooals David Hume dat was van de achttiende.

Sprekende over de ontwikkelingshypothese van Spencer, die ook 'het wetenschappelijk denken beschouwt als een bijzonder geval van de geleidelijke aanpassing van het organisme aan de omringende natuur'[1] zegt hij nl. het volgende: 'Bij nadere overweging (van deze hypothese) stuiten wij evenwel op ernstige moeielijkheden. In de eerste plaats op deze: - zoolang wij den man der wetenschap uitsluitend beschouwen als een chemisch praeparaat, als een aggregaat van atomen die, op een bepaalde wijze gerangschikt en in bepaalde bewegingstoestanden verkeerende, volgens bepaalde wetten op elkander inwerken, - zoolang vinden wij niets, waarvan wij van te voren zouden mogen beweren, dat het niet volgens de ontwikkelingshypothese verklaard kan worden. - Nu is het evenwel een feit, dat wij naast de physische verschijnselen, waarvan tot dusver sprake was, andere verschijnselen in ons zelf waarnemen en bij anderen onderstellen: de bewustzijnsverschijnselen. Deze evenwel (dus ook de verschijnselen van het causale denken) vallen ten eenenmale buiten hetgeen de hypothese van Spencer verklaren kan. - Want, *zijn* werkelijk de bewustzijnsverschijnselen van beteekenis in den strijd om het bestaan? Men bedenke, voor men op deze vraag antwoordt, dat de geheele natuurwetenschap de onhoudbaarheid der opvatting, volgens welke de bewustzijnsverschijnselen een schakel zouden zijn in de keten van physische oorzaken en werkingen, steeds duidelijker in het licht heeft gesteld. De physiologische processen, óók de processen in zenuwen en hersenen, zijn

1) Pag. 345 vlg.

in laatste instantie *mechanische* processen; zij hebben als zoodanig hunne noodzakelijke door de mechanische wetten beheerschte gevolgen; deze eveneens de hunne, en zoo voort tot eindelijk, door bemiddeling van motorische zenuwen en spieren de keten van oorzaken en werkingen buiten het organisme treedt en in de omringende natuur zich voortzet. In dit geheele proces evenwel spelen de bewustzijnsverschijnselen slechts de rol van begeleidende verschijnselen, niet van medewerkende factoren. - Stellen wij ons derhalve een organisme voor *zonder* bewustzijn, maar uit gelijke stofdeeltjes op dezelfde wijze opgebouwd als een gegeven individu, dan noodzaakt ons de natuurwetenschappelijke beschouwingswijze zelve om aan te nemen, dat dit organisme zich *op volkomen dezelfde wijze* gedragen zou als het overeenkomstige individu zich feitelijk gedraagt. Wij zouden het onder gelijke omstandigheden dezelfde bewegingen zien uitvoeren, dezelfde woorden hooren uitspreken, die wij van dat individu waarnemen; wij zouden eenvoudig niet in staat zijn te ontdekken, dat wij met een automaat in plaats van met een bewust wezen te maken hadden. Een organisme *zonder* bewustzijn zou dus op dezelfde wijze leven, den strijd om het bestaan op dezelfde wijze en met denzelfden uitslag voeren als een overeenkomstig organisme *met* bewustzijn. 'Is dat evenwel het geval, dan is blijkbaar het bewustzijn in den strijd om het bestaan een overtollige weelde. Onderstellen wij, dat in den loop hunner ontwikkeling sommige organismen bedeeld werden met dat geheimzinnige vermogen om iets te *bemerken* van hetgeen er in hen voorvalt, dan zou door dit feit hun verdere gedragslijn in geen enkel opzicht veranderd, hunne kansen in den strijd om het bestaan in geen enkel opzicht verbeterd worden. Er is dus geen reden om aan te nemen, dat in volgende geslachten zich dit vermogen zou handhaven of ontwikkelen. En de hypothese van Spencer, toegepast op bewustzijnsverschijnselen, blijkt dit eigenaardige te hebben, dat zij zou kunnen gelden - en dat toch de feiten, die zij bestemd is te verklaren, ten eenenmale zouden kunnen ontbreken.'

Om tot het voorbeeld van het met den zweep geslagen paard terug te keeren. De heer Heymans zal moeten toegeven, dat wij den zweepslag de oorzaak der pijn d.i. van een bewustzijnsverschijnsel noemen en dit bewustzijnsverschijnsel de oorzaak van het sneller loopen. En nu doet het er niet toe of hij aan zweep en paard en koetsier een zekere zelfstandigheid toekent, of ze alleen beschouwt als voorstellingen in zijn eigen geest, of ze houdt voor verschijnselen aan de ééne wereldmonade, zijn causaliteitstheorie eischt van hem, dat hij de identiteit aantoont van *zweepslag* + *paard* en *paard* + *pijn*, hetzij als onafhankelijk bestaande voorwerpen of gebeurtenissen, hetzij als voorstellingen, hetzij als verschijnselen aan de ééne wereldmonade. En daartoe is hij buiten staat, wanneer de bewustzijnsverschijnselen, zooals hij zegt, geen schakel vormen in den keten van physische oorzaken en werkingen. De consequentie zou dus van hem eischen, dat hij, om zijn causaliteitstheorie ten minste een schijn van aannemelijkheid te geven, voor alles een verdediger was van de meening, dat bewustzijnsverschijnselen uit mechanische processen volledig verklaard kunnen worden. Dat hij dit niet doet, is de onverklaarbare inconsequentie, waarvan ik boven sprak.

Toch heeft hij zonder eenigen twijfel volkomen gelijk, als hij zegt, dat de bewustzijnsverschijnselen *als zoodanig* geen schakel zijn in den keten van physische oorzaken en werkingen. Dit pleit echter, zooals wij zagen, alleen tegen zijn eigen causaliteitstheorie, maar niet, zooals hij meent, tegen de ontwikkelingshypothese. Want volgens deze zijn de bewustzijnsverschijnselen, zooals de heer Heymans zelf zegt, maar oogenblikkelijk weder schijnt te vergeten, niet anders dan begeleidende verschijnselen van physiologische processen in het zenuwstelsel. Deze processen nu kennen wij zeer gebrekkig; zij worden met vrij groote waarschijnlijkheid in het algemeen ondersteld, maar zijn ons in hun aard en onderlinge verschillen bijna volkomen onbekend. Wij zijn daardoor gedwongen om, wanneer wij van hen spreken als oorzaken van daden of als gevolgen van indrukken, in één

woord als medewerkende factoren in den strijd om het bestaan, ze te noemen bij de namen der bewustzijnsverschijnselen, waarvan wij de onderlinge verschillen wèl kennen. En nu beweert de ontwikkelingshypothese niet daarmede het groote raadsel van het bewustzijn verklaard te hebben. Zij gelooft alleen het recht te hebben uit te gaan van de fundamenteele onderstelling, dat bepaalde processen in het zenuwstelsel steeds begeleid worden door bepaalde bewustzijnsverschijnselen en omgekeerd; omdat deze onderstelling voldoende door de ervaring bevestigd wordt om bruikbaar te wezen als basis van verder onderzoek. En volkomen erkennende, dat het de physiologische processen zijn, die belang hebben voor den strijd om het bestaan, processen waarvan wij de oorzaken en gevolgen *buiten* ons en de begeleidende bewustzijnsverschijnselen *in* ons kennen, maar die wij niet naar physiologische kenmerken kunnen verdeelen en onderscheiden, houdt zij het voor geoorloofd deze verdeeling en onderscheiding te doen plaats hebben naar de kenmerken der bewustzijnsverschijnselen, waarvan wij beter op de hoogte zijn en van welke de verschillende soorten volgens de onderstelling beantwoorden aan de verschillende soorten van deze processen.

Zoo zal zij spreken van genot en smart of van causale overtuigingen of van logische redeneering als oorzaken van daden zonder te vergeten, dat niet deze bewustzijnsverschijnselen, maar alleen de daarmee correspondeerende onbekende gebeurtenissen in het zenuwstelsel als de werkelijke oorzaken van die daden moeten beschouwd worden.

Het is daarom inderdaad onbegrijpelijk, dat de heer Heymans de ontwikkelingshypothese bestrijdt met de argumenten, die ik boven heb aangehaald, tenzij wij mogen aannemen, dat hij hare bedoeling niet goed begrepen heeft of niet goed heeft willen begrijpen.

Laat ik evenwel na deze uitweiding tot mijn onderwerp terugkeeren.

Wij hebben in het bovenstaande gezien, dat de causaliteits-theorie van den heer Heymans, zijn bewering dat wij oorzaak

noemen een zoodanige aanvulling van de reeds bekende gegevens, dat daardoor de schijnbaar verbroken identiteit tusschen de objecten van vroegere en latere waarnemingen wordt hersteld, in de eerste plaats berust op een verwarren van axioma en definitie. Hij definieert het wezen der dingen als het onveranderlijke en wil door ervaring te weten komen, wat onveranderlijk is; en aan den anderen kant wil hij van de definitie, dat het wezen der dingen onveranderlijk is gebruik maken als van een axiomatische waarheid om te constateeren, wat onveranderlijk is.

Verder hebben wij gezien, dat zijn theorie, afgezien zelfs van deze begripsverwarring, het verschijnsel, dat wij oorzaak noemen en dat zij dus geroepen is te verklaren, niet eens bespreekt, maar zich bezig houdt met een ander verschijnsel, dat wel verbonden is met de verschijnselen, die oorzaak en gevolg heeten, maar daarmede toch niet verward mag worden.

En eindelijk kwamen wij tot de conclusie, dat hij zelfs in dit opzicht zijn theorie niet volledig, nl. niet op de bewustzijnsverschijnselen, wil toepassen, maar de evolutieleer bestrijdt, zonder deze naar het schijnt goed te begrijpen, en dat hij haar bestrijdt, ofschoon zij hem voor die toepassing een middel aan de hand doet: het beschouwen nl. der bewustzijnsverschijnselen als begeleiders van bepaalde zenuwwerkzaamheden en als middelen om deze onbekende zenuwwerkzaamheden te onderscheiden en te bespreken.

Wanneer dan, zoo zal men wellicht vragen, deze theorie niet in staat is rekenschap te geven van de beteekenis van het woord oorzaak, noch van onze verwachting, dat onze waarnemingen in de toekomst in dezelfde orde op elkaar zullen volgen, als zij tot nog toe gedaan hebben; wanneer zij m.a.w. geen oplossing geeft van het psychologische causaliteitsprobleem; waarvan is zij dan in staat wèl een oplossing te geven en wat is hare beteekenis van het causale denken?

Als antwoord wijs ik in de eerste plaats op hetgeen boven[1)]

1) Pag. 45 vlg. van dit artikel.

gezegd is naar aanleiding van Humes oplossing van het psychologische causaliteitsprobleem. Voor zoover de theorie van Heymans niets anders wil zijn dan een definitie, vindt zij daarbij haar plaats. Wij zagen daar nl. dat wij aan een voorstelling werkelijkheid toekennen, als wij haar door gepaste middelen niet kunnen wijzigen of vernietigen, d.i. geheel of gedeeltelijk uit ons bewustzijn verdrijven en dat dit de grondslag is, waarop door middel van associatie het causale denken wordt opgebouwd.

Daar wij nu een onveranderd blijvende voorstelling als identisch met zich zelf herkennen en beschouwen als representant eener met zich zelf identische werkelijkheid, is dit toekennen van realiteit aan een voorstelling, die deze onvernietigbaarheid in het bewustzijn bezit, de psychologische uitdrukking voor de definitie, dat het werkelijk bestaande onveranderlijke is.

Voor zoover echter deze theorie iets meer wil zijn dan een definitie n.l. een ervaringswaarheid, die zegt dat bepaalde zaken beweging b.v. en stof en arbeidsvermogen, onvernietigbaar zijn, vindt zij een beperkte toepassing (en hierop wilde ik in de tweede plaats wijzen) bij de zoogenaamde causale axiomas. Daarover een enkel woord. Het niet verklaard worden dezer axiomas door de associatieleer van Hume was[1)] het tweede nog onbesproken hoofdargument van Heymans tegen de door die leer gegeven oplossing van het psychologische causaliteitsprobleem, Het volgende dient dus tevens ter bepaling van het gewicht als argument tegen deze oplossing, dat aan die axiomas toekomt.

Als zoodanig noemt de heer Heymans[2)]:

1e. het *volgen* der werking op de oorzaak;

2e. de *noodzakelijkheid* der eerste, wanneer de laatste gegeven is;

3e. de mogelijkheid om de eerste uit de laatste *logisch* af te leiden;

1) Zie pag. 48 van dit artikel.
2) Pag. 282.

4e. de *gelijksoortigheid* en de *gelijkwaardigheid* van oorzaak en werking;

Ad 1e. Het *volgen* der werking op de oorzaak wordt door de associatieleer volkomen verklaard. Heymans bedoelt dan ook het *onmiddelijk volgen*. Dit volgt echter uit onze definitie van werkelijkheid. Zoolang ik aan de oorzaak realiteit toeken is haar voorstelling onder de meer genoemde gunstige omstandigheden[1)] onvernietigbaar in mijn bewustzijn tot op het oogenblik, dat zij wordt afgewisseld door de voorstelling van het gevolg. Was zij dit niet, dan zou de oorzaak haar realiteit verliezen en de associatie, waardoor wij het gevolg verwachten, haar reden om te werken.

Ad 2e. Bedoelt men met noodzakelijkheid het feit, dat wij na A geen enkel ander gevolg verwachten dan B, dan zegt men met dit woord niet anders dan dat A met geen enkel ander gevolg geassociëerd is dan met B. Bedoelt men er mede, dat ik niet alleen nu, maar altijd, zoolang mijn denkwijze onveranderd blijft, B na A zal verwachten, dan constateert men het blijven bestaan der associatie, zoolang zij bestaan blijft. Wil men eindelijk daarmede zeggen, dat niet als voorstelling in mij, maar als feit buiten mij B steeds op A volgt, dan houdt men zich bezig met het philosophische causaliteitsprobleem en niet met het psychologische, dat wij op het oogenblik behandelen.

Ad 3e. Wat de mogelijkheid betreft, de werking logisch af te leiden uit de oorzaak of liever uit de oorzaak en den voorafgaanden toestand, waarin door deze verandering wordt gebracht, deze mogelijkheid bestaat slechts voor zoo verre wij de verschijnselen beschouwen als bewegingen van stofdeeltjes en bij die beschouwing daarop toepassen de drie ervaringswaarheden, die wij genoemd hebben de onvernietigbaarheid der stof, het traagheidsbeginsel en de wet van het behoud van arbeidsvermogen. Het beginsel, dat het werkelijk bestaande onveranderlijk is, hetwelk de heer Heymans wil maken tot het fundament onzer causale overtuigingen, heeft

1) Zie pag. 47 van dit artikel.

daarom, als ervaringswaarheid beschouwd, groote waarde voor de quantitatieve bepaling der werking, ofschoon het met de eigenlijke causaliteitsproblemen, met het psychologische zoo min als met het philosophische, rechtstreeks niets te maken heeft. Op deze quantitatieve bepaling dus heeft ook die logische afleiding betrekking.

Ad 4^{e}. Hetzelfde geldt van de gelijksoortigheid en gelijkwaardigheid van oorzaak en werking.

Het blijkt dus, dat deze causale axiomas voor een gedeelte door de associatietheorie volkomen verklaard worden, voor een gedeelte, voor zoover zij gelden, gevolgen zijn van de ervaringswaarheid, waaraan Heymans apriorische zekerheid wil toekennen, en die hij beschouwt als den grondslag onzer causale overtuigingen. Dat men, wat het laatste gedeelte betreft, verstandig zal doen met aan deze zoogenaamde axiomas hun axiomatisch karakter te ontzeggen, evenzeer als men in het algemeen verstandig doet door aan schijnbaar van zelf sprekende stellingen niet voorbarig een axiomatisch karakter toe te kennen, behoeft na het gezegde geen nader betoog.

Dit alles gevoegd bij het voorgaande is, meen ik, voldoende tot rechtvaardiging van het oordeel, dat men aan de theorie van Hamilton en Heymans voor de oplossing der eigenlijke causaliteitsproblemen niet het minste en voor de oplossing van daarmede samenhangende problemen slechts een zeer gering gewicht kan toekennen.

Ik keer nu voor een oogenblik terug tot zijn bestrijding der oplossing van het psychologische causaliteitsprobleem volgens de associatie-theorie, om in verband met alles, wat ik boven heb aangevoerd, een zoo kort mogelijk antwoord te geven op al zijne argumenten daartegen.

Bij zijn bespreking der denkbeelden van Spencer geeft hij van deze argumenten een korte recapitulatie.[1)]

Na toegegeven te hebben, dat het *formeele* karakter aan de causale en andere axiomas toekomende, het gevoel van

1) Pag. 349.

niet anders kunnen (het element van noodzakelijkheid noemde hij het tot nu toe) door de ontwikkelingstheorie en de leer der erfelijkheid van Spencer beter verklaard wordt dan door de leer van Hume, gaat hij aldus voort:

'Maar de *inhoud* onzer causale overtuigingen:

1e. de onderstelling van een logisch verband tusschen oorzaak en werking;

2e. de eisch eener verklaring overal waar dat verband ontbreekt;

3e. het opstellen van causale axiomas, lang voor zij door de ervaring werden bevestigd;

4e. de evidentie, die aan de mechanische grondwetten toekomt en aan de gravitatiewet ontbreekt;

5e. de geheel verschillende reactie van den geest tegenover uitzonderingen op successiewetten en tegenover uitzonderingen op coëxistentiewetten;

al deze feiten zijn zoomin uit de ervaring der geslachten als uit de ervaring van het individu te verklaren.'

Ad 1e. Wij hebben gezien, dat dit logische verband, voor zooverre het bestaat, slechts betrekking heeft op de quantitatieve bepaling der werking, waar deze bepaling mogelijk is of als mogelijk wordt ondersteld. Dat wij het in die gevallen gebeurende niet verder kunnen reduceeren dan tot een botsing van moleculen, waarbij overdracht van beweging plaats heeft. Dat deze overdracht van beweging dus het fundamenteele feit is, dat bij de behandeling der oorzakelijke betrekking verklaard moet worden. En dit feit laat, zoo ik mij niet zeer bedrieg, geen logische verklaring toe.

Ad 2e. De eisch van een *logische* verklaring van alles, wat geschiedt, vervalt dien ten gevolge en de eisch, dat al het volgende, al is het dan niet logisch, uit het voorgaande verklaard kan worden, wordt dunkt mij doòr de associatieleer en alles, wat daarmede verbonden is, voldoende gerechtvaardigd.

Ad 3e en 4e. Wat de causale axioma's en de zeldzame evidentie der mechanische grondwetten betreft, uit het bovenstaande is, meen ik, voldoende gebleken, dat deze evenmin als de gravitatiewet onafhankelijk is van de ervaring en;

Ad 5e. Wat ten slotte het verschil in reactie van den geest tegenover uitzonderingen op successiewetten en op coëxistentiewetten aangaat; wij hebben boven[1)] uitvoerig aangetoond, dat dit verschil, voor zoo verre het bestaat, kan teruggebracht worden tot het fundamenteele verschil tusschen de betrekkingen van coëxistentie en successie, tusschen de ruimte- en de tijdsbetrekkingen.

Evenmin dus als wij de door den heer Heymans voorgestane oplossing van het psychologische causaliteitsprobleem als een gelukkige konden beschouwen, even zoo min kunnen wij zijn kritiek van de oplossing van dit probleem volgens de associatieleer voor geslaagd houden. Dit zijn naar mijne overtuiging twee zeer groote gebreken van zijn boek, waarvan de historische beschouwingen niet zonder verdiensten zijn.

Ten slotte zoo kort mogelijk enkele opmerkingen over het philosophische causaliteitsprobleem.

Hoe is het te verklaren, dat onze causale verwachtingen door de ervaring bevestigd worden, *of:* hoe is het te verklaren, dat er in de buitenwereld betrekkingen bestaan, beantwoordende aan de betrekkingen in ons?

Wanneer wij de oplossing van het psychologische causaliteitsprobleem, die de associatieleer geeft, aanvaarden, schijnt het antwoord voor de hand te liggen. Men is geneigd te antwoorden: omdat de betrekkingen in ons ontstaan zijn onder den invloed der buitenwereld en dus beantwoorden aan daarin bestaande betrekkingen; daarom moeten ook omgekeerd de betrekkingen in ons beantwoorden aan die, welke in de buitenwereld bestaan.

Dit antwoord is dan ook werkelijk gegeven.

Het is echter niet moeielijk het onvoldoende daarvan in te zien.

Immers de betrekkingen in ons beantwoorden aan betrekkingen in de buitenwereld, die in het *verleden* bestonden. En welke zekerheid hebben wij nu, dat die betrekkingen in de *toekomst* dezelfde zullen zijn als zij in het *verleden* waren?

1) Zie pag. 48 vlg. van dit artikel.

Ik kan niet inzien dat wij daaromtrent eenige zekerheid hebben, noch ook hoe wij daaromtrent eenige zekerheid zouden *kunnen* verkrijgen. Er blijft ons dus naar mijne overtuiging niets anders over dan de onveranderlijkheid dezer betrekkingen in de buitenwereld (*niet* die van de buitenwereld of van de geheele wereld zelf, zooals de heer Heymans wil) te *onderstellen*. Haar schijnbaar axiomatisch karakter krijgt deze onderstelling door het bestaan der causale verwachtingen en door de onvernietigbaarheid in het bewustzijn, die ten gevolge daarvan de voorstelling van een gevolg onder gunstige omstandigheden bezit, waardoor wij aan het voorwerp van die voorstelling werkelijkheid toekennen en dus gedwongen worden die onderstelling te maken. En deze oplossing moge onvoldoende schijnen aan een geest, die van de metaphysici geleerd heeft buitensporig hooge eischen te stellen aan onze kennis, zij is praktisch en wetenschappelijk zeer voldoende. En het zal, dunkt mij, geoorloofd zijn de hypothese, waarop zij steunt, te beschouwen als de meest zekere der hypothesen, waarop het gebouw der menschelijke kennis is opgetrokken, totdat de ervaring ons van hare onjuistheid heeft overtuigd.

En welke is nu de oplossing, die de heer Heymans wil geven van het philosophische causaliteitsprobleem?

Het is zeer moeielijk op deze vraag een bepaald antwoord te geven.

Dat de *ontdekking* van Hamilton, de *ontdekking* n.l., dat wij in het bezit zijn eener apriorische overtuiging omtrent de onveranderlijkheid van het werkelijk bestaande ten hoogste in staat is een oplossing te geven van het psychologische probleem en geenszins bewijst, dat het werkelijk bestaande inderdaad onveranderlijk is, wordt door hem erkend.[1)]

Hij wijst echter als op iets dat de richting aangeeft, waarin men een verdere verklaring moet zoeken, op de beweerde en volgens hem bijna bewezen subjectiviteit van de ruimte en vooral van den tijd.

1) Pag. 293.

Het komt mij echter voor, dat hij, wanneer hij in weerwil van alle daartegen aangevoerde bezwaren zijn theorie wil handhaven, nog een stap verder in deze richting zal moeten gaan.

Wij zagen boven[1)], dat het definieeren van *oorzaak* als een zoodanige aanvulling van de reeds bekende gegevens, dat daardoor de schijnbaar verbroken identiteit tusschen de objecten onzer vroegere en latere waarnemingen wordt hersteld, moet leiden tot de gevolgtrekking, dat *bepaalde* bewegingen van *bepaalde* moleculen op een *bepaalde* plaats en in een *bepaalden* tijd identisch zijn met *andere* bewegingen van *andere* moleculen op een *andere* plaats en in een *anderen* tijd.

Hieruit volgt, dunkt mij, dat het voor deze opvatting noodig is de subjectiviteit aan te nemen niet alleen van ruimte en tijd, maar ook van stof en beweging, m.a.w. te beweren, dat er in de wereld buiten ons niets aan onze voorstellingen van stof en beweging beantwoordt. En deze beide behooren toch volgens Heymans wegens haar onveranderlijkheid tot het wezen der dingen!

Ziedaar een der vele logische tegenstrijdigheden, waartoe zijn leer hem onvermijdelijk voert.

Laten wij echter voor een oogenblik onderstellen, dat deze opvatting door empirisch onderzoek, het eenige dat ook volgens Heymans leiden kan tot vermeerdering onzer kennis, ook maar eenigermate waarschijnlijk kon gemaakt worden. Dat dus de wereld buiten ons in werkelijkheid één onveranderlijke wereldmonade was, waarin niets beantwoordde aan onze voorstellingen van ruimte en tijd, stof en beweging. En dat daarnaast één of meer subjecten bestonden (hoewel de laatste onderstelling mij inconsequent, d.i. logisch tegenstrijdig toeschijnt, wil ik daarover hier niet twisten), waarin zich deze werkelijkheid in een veelheid van vormen uitdrukt.

Zouden wij dan iets dichter zijn bij de oplossing van het philosophische causaliteitsprobleem?

1) Zie pag. 59 van dit artikel.

Mij dunkt, neen.

Immers *òf* dit probleem bestaat niet voor de voorstanders dezer opvatting, omdat het betrekking heeft op een causaliteit in de wereld buiten ons, en omdat deze wereld onveranderlijk is en dus geen causaliteit toelaat.

Of het probleem heeft betrekking op een soort voorstellingen van het subject, die men in onderscheiding van de verwachtingsvoorstellingen, waarmede het psychologische causaliteitsprobleem zich bezig houdt, werkelijkheidsvoorstellingen zou kunnen noemen. En dan staat de metaphysicus van het systeem Heymans tegenover de causaliteit tusschen deze beide soorten van voorstellingen juist zooals de philosophische realist tegenover de causaliteit in de werkelijkheid, waarvan de werkelijkheids-voorstellingen voor hem symbolen zijn.

In verband hiermede nog één enkele opmerking over het psychologische causaliteitsprobleem.

Laten wij voor een oogenblik onderstellen, dat alle in dit artikel aangevoerde bezwaren tegen de oplossing Hamilton-Heymans volkomen ongegrond zijn. Dat wij inderdaad een overtuiging a priori bezitten omtrent de onveranderlijkheid van het werkelijk bestaande en dat wij het bezit van die overtuiging aannemende een wezenlijk voldoende verklaring kunnen geven van al onze causale verwachtingen, een afdoende oplossing van het geheele psychologische causaliteitsprobleem.

Dit aannemende zou ik aan alle min of meer Kantiaansche philosophen deze vraag willen stellen: hoe weet gij, dat ik morgen *nog* in het bezit zal zijn van die apriorische overtuiging en dat deze morgen *nog* in staat zal zijn al mijne causale verwachtingen te verklaren?

Het zou mij niet verwonderen, als deze vraag door velen hunner voor zeer onzinnig, door allen voor zeer kettersch gehouden werd. Toch kan ik hun een gezette overweging daarvan niet ernstig genoeg aanbevelen. Mochten enkelen, die niet geheel bevangen zijn door de vooroordeelen van hun systeem, haar werkelijk ernstig overwegen, dan zullen zij, ik twijfel er niet aan, tot de conclusie komen, dat zij zelfs in dit gunstigste van alle denkbare gevallen gedwongen zijn

voor de oplossing van het psychologische causaliteitsprobleem, de onveranderlijkheid van den menschelijken geest te *onderstellen*, evenals de realist gedwongen is de onveranderlijkheid te *onderstellen* van de betrekkingen in de buitenwereld, wanneer hij het *philosophische* causaliteitsprobleem wil oplossen.

Aan den eenen kant dus, bij toepassing der associatieleer, een oplossing van het psychologische en een hypothetische oplossing van het philosophische causaliteitsprobleem; en aan den anderen kant, afgezien van alle aangevoerde en m.i. zeer afdoende bezwaren: van het psychologische probleem een hypothetische en van het philosophische *geen* oplossing.

Zelfs indien er eenige grond was dit dilemma zoo te stellen, zou de keus niet twijfelachtig zijn.

A m s t e r d a m , Dec. '90.

Nieuwste Fransche letteren.

Alfred Vallette, Le Vierge. Tresse et Stock, 8, 9, 10, 11. Galerie du Théatre-Français, Palais Royal, Paris 1891. - Maurice Maeterlinck, La Princesse Maleine, Drame en cinq actes, Bruxelles, Paul Lacomblez, rue des Paroissiens 1890. - Jules Renard, Sourires Pincés, Alphonse Lemerre, 23-31, Passage Choiseul Paris 1890. - Jean Moréas, le Pélérin Passionné, Leon Vanier, 19 Quai Saint Michel 1891. - Ernest Raynaud, Les Cornes du Faune, Bibliothèque Artistique et Littéraire, Paris 1890. - Comte de Lautréamont, Les Chants de Maldoror, L. Genonceaux, Paris 1890.

De lezers van de Nieuwe Gids, allen zonder onderscheid, verkeeren op dit oogenblik in een zeer lastig geval. Want hoe ze zich ook noemen en wat zij ook vinden, er moet worden gekozen. En waartusschen moeten zij kiezen? Zij moeten kiezen tusschen decentie-zonder-letterkunde en tusschen een aller-indecentste letterkunde met, van hun zijde, overigens, een volkomen onbesproken en decent gedrag. En nu zal ik hun bewijzen dat zij het laatste moeten kiezen, èn voor hun genoegen èn voor hun nut. Decentie-zonder letterkunde, wat is dat? Decentie-zonder-letterkunde is niets. Decentie-zonder-letterkunde is gebrek aan indecentie en gebrek aan letterkunde, dus een respectabel maar onplezierig geheel van negatieve eigenschappen, waar een lid van de maatschappij onzer eigene letterkunde zijn roem in moge zoeken, maar dat een verstandig mensch, die zijn tijd wil kennen en het

mooie dat deze ons geeft, voor de eene helft zoo gauw mogelijk van de hand moet doen. De decentie moet hij behouden, maar de literatuur trachten er bij te krijgen, want dan heeft hij de decentie plus de mooie letterkunde, dus een respektabel en heel plezierig geheel van positieve eigenschappen, waar hij zijn hollandsche dagen mee opvroolijken kan.

Nu weet ik wel dat deze redeneering niet ernstig is bedoeld. Er zit een schertsend tikje van een pseudo-Plato in mijn betoog, maar ik wou maar eens eventjes een heel klein draakje steken met de deftige menschen, die het altijd zoo hebben over decente literatuur. Wat drommel, wou ik zeggen, literatuur dat is geen decentie, literatuur dat is literatuur.

Literatuur, dat is de in woorden gevatte subtielste essentie van het leven van den tijd. Als nu de tijd indecent is, dan is de literatuur dat natuurlijk ook. Als gij nu het leven van uw tijd niet wilt leeren kennen, dan staat u dat natuurlijk heelemaal vrij. Maar gij behoeft toch niet in uw prijzenswaardige afzondering van dat indecente leven u het genot der kennis van dat leven te ontzeggen, omdat gij anders zelf indecent worden zoudt. Dat zou waarlijk niet prouveeren voor de kracht uwer decentie en ook niet voor uw begeerte om te wezen een mensch. Want de mensch, die niet wil weten van den tijd waarin hij leven moet, is geen mensch waarachtig, maar gelijkt in zijn verwatenheid op den dorren tak aan een bloeienden heester, die zich zou verbeelden gaan, dat hij eigenlijk moest beschouwd worden als de drijvende en ontwikkelende macht van de plant.

Ik wou met al dit onschuldige gekeuvel maar langs mijn neus weg te kennen geven, dat ik voortaan wat ga mededeelen over indecente literatuur.

Want de fransche literatuur van de laatste twintig jaar is zeer indecent. Gij kunt er u heelemaal geen voorstelling van maken, hoe vreeselijk indecent, en hoe verwonderlijk literair daarneven, dat nu eigenlijk wel is. Maar het verwonderlijkste is wel - laat ik u dadelijk maar gerust stellen - dat ik absoluut niets zal zeggen, wat maar in de verste verte indecent is, en alleen maar veel zal spreken over

literatuur. Want ik ben o zoo decent gebleven, ondanks al mijn indecente boeken; en ik zal dat blijven met God en met eere, zoowaar als ik een waarachtige hollander ben. Leve de decentie en leve de literatuur!

Daar ligt voor mij op tafel een heel mooi boek. Een boek waaraan vele onzer hollandsche schrijvers een punt konden zuigen, dan zouden ze worden, met behoud hunner decentie, wat meer literair. Dat boek heet ‘le Vierge’. *Le* Vierge niet *la*, zooals een boekverkoopersbediende wien ik het werk bestelde, met beginselvaste welvoegelijkheid mij opstreed dat het wezen moest. Word ik indecent? Dan is het de schuld, niet van den schrijver maar van den uitgever, die, het boek niet begrijpend, met dien prikkelenden titel de op indecentie beluste fransche menheeren tot koopen lokken wou. Wat kon de arme allerdecentste schrijver daaraan doen? Dit boek is de historie van een ongelukkig mensch, die gaat door het leven met zijn onhandigheid en onnoozelheid en goedige menschelijkheid, die niets sterk genoeg vraagt van het leven en dus ook niets van 't leven krijgt, dan handenvollen ellendigheid, een half idiote Piet-in-de-Kalverstraat, die stilletjes zijn weg gaat, zich bukkend en klein-makend, omjoeld door een luiden troep van overmoedige straatjongens, die hem sarren en uitjouwen en gewelddadigheidjens doen, zonder dat hij ook maar eventjes het benul heeft, er eens flink en mannelijk op los te slaan. Zij trekken hem aan zijn kleeren, zij gooien hem met vuiligheid, zij gappen de hem dierbare dingetjes uit zijn zak, maar hij glimlacht slechts gedwongetjes en gaat soms een beetje huilen, en eindelijk, als 't hem te erg wordt, dan zoekt hij een uitkomst en wil ontvluchten, maar hier staat een winkelraam, en dáár staat een klabak. En eindelijk wordt hij opgepakt als teweegbrenger van opstootjes en onder het onbarmhartig gesmoesel en gegrinnik zijner duivelsche belagers half wezenloos heengeleid naar het politie-bureel: de Dood.

De heer Alfred Vallette is een artist, waar men van hou-

den moet, met een ziel zoo gemoedelijk, als waar maar weinig franschen op roemen kunnen, en daarom voor een hollandsch lezer al bijzonder sympathiek.

Alfred Vallette[1)] is vóór al het andere: een werker met détails, met schijnbaar onbeduidende, maar in waarheid karakteristieke en het-doende détails. Want al die détails staan niet op zich zelven, maar dienen alleenlijk tot voltooiing van het geheel. Hij lijkt hierin op Flaubert in zijn Education Sentimentale, en zonder dat de heer Vallette dat heeft afgekeken of aangeleerd, is ook de levens-visie van beide boeken, l'Education en le Vierge, gelijkvormig van soort, schoon anders van nuance, en zóó dat de heer Vallette de zijne heeft toegepast op een geheel anderen maatschappelijken kring. La vie grise noemt hij de serie, waarvan dit boek het eerste is en inderdaad: grauw-om-van-te-weenen is 't Leven bij hem.

La Princesse Maleine. Dit is een zéér curieus boek. En decent... o maar! Alles schijnt mij eigenlijk decent in de fransche letterkunde. Ik schijn ten minste maar niet tot de indecente boeken te kunnen overgaan. La Princesse Maleine. Ik voel er niet veel voor. Maar ik voel toch, hoe het is. De menschen hebben gezegd dat het op Shakespeare lijkt. Ja, misschien in eenige uiterlijkheden. Bijvoorbeeld: het stuk begint met dat iemand vraagt, hoe laat het nu wel zou zijn. Net als in Hamlet. Maar is me dat nu een overeenkomst? Over het geheel lijkt het op Shakespeare als Dante op Zola. Het heeft niets van Shakespeare's bloedwarme menschelijkheid, niets van zijn inzicht in en vermogen ván omvatting van groote geheelen van menschelijke historie. Het is om kort te gaan geen werkelijk leven, wat men hier ziet. Verbeeld u een stelletje heel mooie marionetten, gesneden van

1) Alfred Vallette is hoofdredacteur van de Mercure de France, een tijdschrift, zoo iets als de Nieuwe Gids van Frankrijk, maar met mededingers. (Adres: 15 Rue de l'Echaudé-Saint-Germain, Paris.)

hout door een knap-handig kunstenaar: een koning en een koningin, een prins, een vriend van den prins, een paar heele mooie princessen, kamerheeren, een min, bedelaars, zeven begijntjes, boeren, pelgrims, een zwarte hond, kortom alles wat tot een fatsoenlijke hofhouding behoort, die zich bovendien de weelde van een auteurs-fantasie kan veroorloven; en dat alles zooals ik zeg van hout. En stel u dan voor, neen maar, stel u eens levendig voor, dat al die van hout gesneden marionnetten met hun onverwrikbare gelaatstrekken en lichaamslijnen op eens, als door een wonder, bezield werden en levend gemaakt, met de levende kracht die hun grondstof tot groeien dwong, toen zij zelve nog vormeloos een deel waren der stammen van de boomen in het woud. Stel u voor, dat dat leven, even als het boomhout zich geschikt had tot menschelijke vormen, dat dat leven, zooals ik zeg, van een boomleven zich had omgewisseld tot een daarmede in verhouding even intens menschleven. Wat was er dan gebeurd? Dit. De immense en onbewuste kracht van groeiing van den boom, veranderd in een evenredige hoeveelheid menschleven, veranderd in bewustzijn en gedachten en gevoel, zou worden een zeer weinig omvattend bewustzijn met in dien kleinen omvang een paar sterke concentratie-punten, die de figuren doen handelen en spreken met niets van dat golvend en veranderlijk bewegen, waar Montaigne zoo goed onze natuur mee heeft gezegd.

Inderdaad, deze menschen zijn gruwelijke poppen, mooi door hun waarheid als gruwelijke poppen, 't zijn gevoelde marionetten en in zooverre iets nieuws, tenminste iets goeds in de kunst; 't is griezelig om te lezen van heel dat bewegelijk geworden en sprekende kinderspeelgoed, van die vreeselijke koningin, een koningin voor kinderen, die maar ééne gedachte heeft, dat is de menschen te vergiftigen, zonder dat men maar ooit precies te weten komt, waaróm zij zoo doet. Zij zit op haar stoel en spreekt over het slechte weder daarbuiten, maar ondertusschen denkt zij in zichzelve: vergiftigen, vergiftigen, ik moet weer vergiftigen,... men leest het heen door haar woorden, ofschoon die woorden zoo onschuldig

zijn, men ziet het aan hare trekken, ofschoon die onbewegelijk staan. En dat is nu juist de suggestieve knapheid van dezen auteur. Ik weet niet hoe hij 't doet, ik heb er niet achter kunnen komen, maar dat hij het doet heb ik gevoeld.

De andere figuren zijn ook zoo. Een koning, die maar niets anders kan doen als aan die koningin gehoorzamen. Een princes, die niet anders weet dan haar prins te beminnen en dan die prins zelf Hjalmar geheeten, de meest mysterieuse van alle maal.

Hij houdt gesprekken waar hij midden in steken blijft, doelend op vreemde en onbekende dingen, en dan zegt hij dat men 't later wel te weten komen zal. O die marionnetten zijn echt als het poppetjesspel mijner kindsheid, zooals dat zich weerspiegelde in mijn goedgeloovige fantasie.

En dat zij zoo zijn, bewijst wel het volgende karakteristieke detail. Als wezens, die eigenlijk niet geworden zijn om als menschen te leven, en die zich niet wennen kunnen aan het bewuste leven, omdat het niet hun natuurlijke functie is, maar die toch *moeten* leven, doen zij voortdurend de meest mogelijke moeite, om niet weer terug te vallen in de bewusteloosheid van het hout waaruit zij bestaan. Zij hebben moeite om te spreken en zij kunnen het slechts volhouden, door hun eigene woorden en die van een ander maar aldoor te herhalen. De conversatie vloeit niet zoo maar uit hun overmatige levenskracht, zij moeten die zorgvuldig steentje voor steentje opbouwen.

Om een voorbeeld te geven. De prins vraagt aan de vermomde princes Maleine: ‘Kent gij princes Maleine?’ Maleine antwoordt: ‘Ik ben princes Maleine.’ De prins vraagt: ‘Wat?’ Zij herhaalt: ‘Ik ben princes Maleine?’ De prins: ‘Zijt gij dan niet Uglyane?’ Maleine: ‘Ik ben princes Maleine.’ De prins: ‘Zijt gij princes Maleine? Zijt gij princes Maleine? Maar die is dood.’ Maleine: ‘Ik ben princes Maleine.’ De prins: ‘O Maleine!’

Dit is een echte conversatie voor kunstmatig levende poppen, die elkanders woorden moeten vasthouden, om te kunnen blijven doorpraten, en niet naast elkaar op den grond

te vallen, als de poppen die zij zijn. Ook hun daden zijn radikaal als de voorvallen in een poppenkast. Een oorlog is bij hen geen oorlog van menschen, maar een algeheele verdelging, een gelijkmaken met den grond van 's vijands landstreek, dat herinnert aan de onparlementaire en genade-looze bestraffingen, zooals Jan Klaassen zonder eenige ontroering die uit te deelen weet.

En nu ik dit geschreven heb, houd ik meer van dit boek dan toen ik het pas gelezen had, omdat ik thans mijne eigene gedachten erover meer klaar heb gemaakt.

Schrijvers zijn menschen, zoo zou men allicht denken, die vertellen van de dingen, zooals zij worden gevoeld. Maar, als elke definitie, is ook deze een onjuiste, want dan zou Jules Renard, die, met een zeer fijn talent, zijne eigene wijze van de dingen te beschouwen van het papier af laat spreken, geen schrijver mogen zijn. Want Jules Renard, van wien ik het boekje 'Sourires Pincés' las, schijnt mij bij uitstek de man te willen wezen, uit grond van zijn bizar temperament te *moeten* wezen, die schrijft van de dingen zooals ze *niet* worden gevoeld. Niet met den declamatorischen toorn, niet met het luide lang-aangehouden huilen van een opgewonden jongeling, die klagend zich verontwaardigt, dat het brutale en eigenmachtige leven, dat hij zoo vast in zijn vuist dacht te houden, hem zoo glad door de vingers glijdt - maar met den fijn-kalmen spot, met het zacht-wijze lachen van een man die veel geleefd en daarom veel begrepen heeft, die, met schrikkende huivering, de werkelijkheid heeft betast tot op het naakste harer vezelen, en die nu weet dat alles schijn, en het om hem heen zich bewegende groepje van menschen en dingen de verheveling is, waar hij door heen moet zien te glijden, niet al te zeker steunende op de vaststaande punten, op niets meer vertrouwend - en dan nog maar hoe..! - dan op zijn eigen verstand en zijn eigene eerlijkheid en op zijn eigen goed geluk, zoo stel ik mij

ongeveer dezen jongen franschen schrijver voor. Hij zal wel een beetje anders zijn - daar bestaat geen mensch die in een anderen mensch kan lezen, ja, het weefsel onzer eigene gedachten en begeerten, van ons hopen en ons vreezen, is ons dikwijls onklaar - maar het is beter dat men een voorstelling heeft, zij het nog zoo weinig op de werkelijkheid gelijkend, dan in het geheel géén idee. Als men maar in 't oog houdt, dat die voorstelling altijd voor ons blijven moet wat zij hoogstens wezen kan, een de gelijkenis benaderende verbeelding, uit deeltjes van ons eigen ik door ons zelven opgebouwd.

De heer Renard dan komt mij voor te wezen een zeer wijs-levend, een zuiver-voelend mensch. Als alle goede menschen die tevens ook willen worden zeer goede schrijvers, heeft hij gekeken, zeer ferm gekeken in dien afgrond van nietsheid, die loert onder het schijnbaar zoo hechte opbouwsel van al die in waarheid zoo ijdele betrekkingen tusschen de dingen van dit leven, dien afgrond gereed om wie niet zeer behoedzaam voorwaarts gaat, wie niet tevens in zich voelt den sterken drang tot wezen, te doen vallen in haar bodemloos, of ten minsten in afschuwelijken angst te verdwazen, - en hij heeft toen het hoofd gewend en kalmpjes, onder het gracieuse opsteken eener havanna, gezegd: ik weet.

De heer Renard bekijkt het leven van de hoogte zijner innige maar toch goedige verachting, heelemaal alleen voor het plezier om te kijken, hij wil niemand iets kwaads doen, hij laat alles en allen op hun eigene plaats. Hij heeft zich-zelven in-wording, zoo verbeeld ik mij, met enkele maar de karakteristiekste lijnen, geteekend in Poil-de-Carotte, die zeer verstandige, zeer gevoelige, maar ook sceptische en oplettende kinderfiguur. Hij heeft een moeder als een hel en een vader als een vagevuur, en twee mede-kinderen als duiveltjes, enfin, hij is er om-bitterlijk-van-te-weenen slecht-aan-toe. Maar hij gaat zijn eigen gangetje, hij leeft zijn eigen leventje, hij treurt niet heel lang over wel verwachte maar geweigerde teederheid, hij verzet zich niet tegen overmacht, maar becommentarieert die, in zijn binnenst, philosophisch, en hij gunt

niemand het genoegen van ook maar eventjes te kunnen lachen over zijn hem telkens bedreigend belachelijk figuur. Inderdaad: alle figuren in dit schetsje zijn belachelijk, behalve alleen hij: tot zelfs de moeder is belachelijk, met al hare wreedheid, en zijn allerdiepste beschouwing van het leven spreekt hij uit op het einde, als zijn ouders zoo even met elkaar gevochten hebben, wie hem 't meest kwellen zal, spreekt hij uit in een zinnetje, opschitterend voor onze oogen, scherp na-luidend in onze eigen ziel, door zijn puur-gevoelde geestigheid:

tout le monde ne peut pas être orphelin.

Poil-de-Carotte is het poëem van de ouder-liefde en die niet gevoeld. Voorgewend wel in woord en gebaren, maar heelemaal niet gevoeld.

Ook dit andere is zeer goed gezien door den schrijver, dat een menschelijke hartstocht niet een onafgebroken reeks van emoties is, maar een rijzing en daling met een dood punt op het eind. Die waarheid is zeer oud, maar haar heel erg te voelen, de gevallen te zien, in de menschlijke werkelijkheid, die haar maken tot een levend principe van ons denken, dat is het echte, dat is het eigene van Jules Renard. Of liever dat is het niet. Want boven dit zeer zeker karakteristieke van den schrijver staat nog een hoogere eenvoudiger abstractie, waar het talent van Renard in valt. Het opperst-ledige van àlle emotie, als emotie-zelve, gegeven als object aan ongeëmotioneerden, dat is het punt waar deze schrijver om draait, dat hij zelf niet vermoedt, maar waar toch zijn voorstellingen en woorden heimelijk op doelen, en dat het leidend en onbewust principe is van zijn denkend en voelend temperament. Ik zeg niet, dat hij gelijk heeft, ik zeg dat hij zoo is.

Het is zeer moeielijk wijs worden uit de geschiedenis der fransche dichtkunst van de laatste tien jaar. Zij is als een welig zich uitschietend struikgewas, waar iedere tak ten

nadeele van de andere, al de sappen der plant tracht tot zich te trekken en de grootste te wezen, de grootste van al. Maar dit beeld is nog te fraai. Men zou nog kunnen denken dat de ambities der verschillende artiesten gelijken tred hielden met hun levenskracht, en dat hun willen niet een wereldsch maar een naïef willen was. Dat toch is heelemaal niet het geval.

Heel anders dan hier in Holland, waar, rond om een uitvoerenden centralen raad, een groep van jonge artisten, met eenige talentvolle bijloopers daarneven, eendrachtig zich vereenigend, de literatuur vertegenwoordigen tegenover de aanmatiging en onkunde en slechtheid van het literaire plebs, heel anders, zeg ik, is het in Frankrijk gesteld. Daar gaan de machten tegen elkaar in, die ieder voor zich als meester zich opwerpend, gesteund op het kringetje van zijn aanbiddende school, elk den ander met klem wil beduiden, dat hij nu eerst de *rechte* Jozef is.

Maar de eenige mensch onder al die menschen, wien ik de kroon van Hugo zou geven, als ik daarover te geven had, de enkele, de eenige, wien de titel van meester toekomt, is Paul Verlaine, Frankrijks grootste poëet.

Grootste poëet, verstaat wel wat ik zeg. Ik bedoel niet de grootste als denker of werker of schepper of groephoofd, ik bedoel slechts de grootste als puur simpel poëet. Als poëet, die de directe en momentaneele emoties van zijn ziel en zijn zinnen zegt in geluid, in ín-gevoeld geluid. Sagesse en Amour, en Romances sans Paroles, zijn boeken, om te worden geopend met devote handen, te worden gelezen met adoreerende blikken, alsof er een Shelley of een Dante, een met zoo'n naam als er maar tien zijn in de wereld, op eens zich geopenbaard had aan dit levende menschgeslacht, als een mede-levende, hij een koning der menschheid, zooals wij wel hoorden dat er in oude dagen waren, maar zooals wij er nooit meer een dachten te zien. Verlaine is de Meester, en nevens hem niet één.

Wat is, bijvoorbeeld, de heer Stephane Mallarmé? Mallarmé was een zeer goed artiest in zijn dagen, een sonoor Parnassien,

in het ultra-volmaakte. Maar, het onvermijdelijke gevolg van de ontbrekende menschelijkheid in de overigens schitterende werkers der Parnassische school, - Mallarmé is er hoe langer hoe meer toegekomen om, zijn individueele emoties en sensaties, zooals zij in hem opkomen, geheel verwaarloozend, te gaan uit van iets abstracts, dat niet nader wordt aangeduid dan door het woord gedachte, om te komen, door techniesche vaardigheid en op grond van eenige theorieën, tot iets individueels, een zeer subtiele woordmuziek zonder eenige bepaalde phantasie. En die zeer subtiele woordmuziek moet dan op hare beurt weer suggereerend werken op den niet-begrijpenden lezer, niet door wat er in ronde woorden te lezen staat, maar door wat zij, in hare delicate combinatie van geluiden en hare vaag aangeduide verbeeldingen, in zijn binnenst aan sensaties en emoties doet ontstaan.

Dit is alles wat ik begrijp van de kunst van Mallarmé. Maar de lezer begrijpt ook, dat dit zwaar-op-de-handsch en in resultaten ook zeer magere, knutselig gedoe totaal niets heeft te maken met de literaire kunst, zooals wij die beoefenen; en dat ik Mallarmé niet vind wat men een Meester, maar alleenlijk wat men een zoeker noemt.[1)]

Stellig ook geen Meesters, maar slechts goede artiesten zijn Jean Moréas en Ernest Raynaud. Het zijn slechts goede artiesten zooals de wereld ze noodig heeft, fijn voelend zich-zelven, hun ongemeene zelven, en de teedere kostbaarheid van hun rijk materiaal. Maar, vergeleken in kracht en breedte van timbre, domineert hen Verlaine, de groote Verlaine, als een arend den heuveltop. Mijne vreemde stem kan hierin geenerlei gezag hebben, maar toch moet ik zeggen, om de eenvoudigste eerlijkheid, dat zoolang niet de fransche natie, de groote fransche natie, Verlaine heeft erkend met kniebuiging en groetenis, als den Grootste onder haar Grooten, en hem in staat heeft gesteld, door een algemeene hulde, om van

1) Wie zich overtuigen wil van de waarschijnlijkheid dat ik gelijk heb, leze het boekje van Teodor de Wyzewa: Mallarmé, Notes, Paris 1886.

zijn-grootheid te leven, - dat voor dat noodwendig-naderende oogenblik alle verder zich-op-gehef van mindere machten tot een zelf-gedroomd gezag mij literatuurtje spelen toeschijnt. Dat is het wat mij in den mensch Moréas zoo ontzettend mishaagt.[1)]

Bij alle verschil is er toch veel overéénkomst tusschen het talent van Moréas en dat van Raynaud. Beiden zijn brekend met de prosodische traditie, nog verder dan hunne voorgangers, beiden verwaarloozen het rijm-voor-het-oog voor het rijm-voor-het-oor. Nu vind ik dat dit den heer Moréas geoorloofd is, maar niet den heer Raynaud. Deze schijnbare paradox kan ik zeer goed betoogen, uit het zoo geheel verschillende karakter hunner kunst.

Jean Moréas wil in dees zijn bundel geven, vlinderlichte dingetjes, half-luid geneuriede, gedempte melodietjes. Zijn accent klinkt daar als vluchtig-zachte tikjes op metaal. Ook het rijm kwijnt[2)] dan weg, in het luchtig-bevend deuntje, en het natrillen van den vrouwelijken vloeit dan weg in het niet, (zoo als bij de vroegeren,) afgebrokte volklinkende van den mannelijken saamklank. Maar bij Raynaud is dat een ander geval. Raynaud wil ciseleeren zijn douloureus-zware stemmingen, fijnhandig, tot gewrochtjes van goudene plastiek met émail-in-kleuren, als kostbare kastjes, waar hij zeer vast gevangen den parfum zijner verfijnde smarten bewaart. En zoo klinkt het rijm bij hem als een luide metaal-slag, en het vibreeren van het vrouwelijke overschrijdt in tijdslengte, zeer hinderlijk voor de ooren, het luidneervallende en dan geluid-looze mannelijke rijm.

Groot verschil is er tusschen beiden, wat de wijze van uiten hunner menschelijkheid betreft. Die is er bij Moréas bijna ten onder, in zijn gewild-kinderlijk spelen met fanta-

1) Wie over de vraag of de heer Moréas reeds al dan niet Meester is, meer verlangt te weten, leze de laatste afleveringen van la Revue Indépendante, le Mercure de France en la Jeune Belgique.

2) Moréas zegt zelf in zijn Préface dat hij gebruikt: la rime... alanguie jusqu' à l'assonnance.'

sietjes en maatjes en huppelende dansjes, en slechts even komt zij boven, onder het zelfgemaakt blij-zijn als een lichtje in de oogen, als een trekje om den mond.

Les feuilles pourront tomber,
La rivière pourra geler!
Je veux rire, je veux rire.

La danse pourra cesser,
Le violon pourra casser!
Je veux rire, je veux rire.

Que le mal se fasse pire!
Je veux rire, je veux rire.

Maar Raynaud zegt zijn smart als een hartstochtelijk man, die wil weten dat hij lijdt, en pleizier heeft daarvoor uit te komen in erg gemeende rhythmen.

‘O pouvoir m'affranchir du fol amour que j'ai
Des corps charmants évoluant dans leur souplesse!
Tout mon coeur n'est qu' émoi fragile et que faiblesse!
De beaux yeux et de belles mains m'ont affligé.’

Als ik, om over deze beide dichters te eindigen, nu een impressie zal geven van de essentie van beider kunst, dan moet ik zeggen dit:
De verzen van Moréas schijnen mij zeer dure bloemsoorten, verkregen door veel kunst van paring en bemesting, door de zorg en 't vernuft van een zeer fijn hovenier, bloemen dan gestoken in simpel glazen kelken zonder versiering, van het allerfijnste glas, en neergezet ten slotte op het koket-weelderig bureautje van een mondaine vrouw.

Daartegenover zie ik dan 't rijk werk van Raynaud, als Oostersche bloemen van verblindende kleur, gelegd tusschen byouterieën op heel zware stoffen van donkerder fluweel.

Met al dit nu heb ik gezegd al de gedachten en emoties door deze beide dichters in mijn eigen Zijn verwekt.

Ik dacht dat ik al zoo wat wist wat er in de literatuur te kijk was, dat ik de menschen begreep, en de boeken, die zij maakten, hoe zij zoo wat zijn en hoe zij er uitzien. Maar nu heb ik een boek gelezen, één enkel boek maar, van vierhonderd bladzijden, en na lezing van dat boek, tot mij zelf gekomen, moet ik eerlijk bekennen, dat ik nog pas aan het begin van mijn leertijd schijn te staan. En nu wou ik wel over dat boek met mijn lezers graag wat spreken, maar dan moet ik tot mijn spijt beginnen met te bepalen, heel eigenmachtig en onverbiddelijk te bepalen, *wie* die lezers zullen zijn. Want ik zeg niet dat dit boek niet voor kinderen geschikt is, of niet voor jonge meisjes, of ook niet voor vrouwen, hetzij gehuwde of ongehuwde, ik zeg dat dit boek niet voor menschen is geschreven, voor menschen als gij, waarde lezer, die naar mij luistert, maar die op dit oogenblik niets van mij begrijpt. Daarom zeg ik u, ga verder, sla deze bladzijden over, tot gij komt aan wat oorbaarders, want ik verzeker u, dit boek is absoluut niets van uw gading, het is zelfs niet amusant. Ja, onthoud dit, en prent het u ín zooveel mogelijk, dit boek is volstrekt niet, hoe ook bekeken, vermakelijk om te lezen. Gij zoudt u vervelen, u ergeren, u schamen, maar vooral u vervelen, vervelen, vervelen, onthoud dit: vervelen. Daarom raad ik u in uw bestwil, ten dienste van uw beurs, uw goed humeur en uw fijngevoeligheid, ga dit boek niet koopen, gij zoudt er absoluut niets aan hebben, en ga zelfs voorbij wat ik er over schrijven moet.

Moet, ja. Want dit boek is toch zoo wonderlijk, zoo leerzaam en zoo groot vooral, dat ik niet kan besluiten het in het duister te laten, waar het nu al reeds twintig lange jaren in ligt. De uitgevers durfden het niet te publiceeren, al waren zij ook begonnen het te drukken. De kritiek dorst niet te spreken over wat haar een schande scheen, schoon de artiesten het boek genoten; en de weinige exemplaren, die in het geheim waren verschenen, gingen van hand tot hand. Totdat eindelijk een fransch uitgever de zaak heeft aangedurfd, en het boek nu voor ieder verkrijgbaar is. En nu, nu het er is, zou het voor mijn gevoel een smaad wezen

aan de nagedachtenis van den schrijver, en een ongeoorloofde inquisitie over de hersenen der menschheid in hunne historische ontwikkeling, als ik de kennis van dit boek door zwijgen trachtte te onthouden aan diegenen mijner lezers, die ik er rijp voor acht. Want voor de artisten zal dit boek zijn een boek van hooge schoonheid, een wereld van nieuwe gedachten en beelden en rhythmen, om hen aldoor te verbazen, en hen van schrik en onderdanigheid stom te slaan. Voor de psychologen aan den anderen kant en vooral voor de psychiaters, geloof ik, als leek, in alle bescheidenheid, dat het een document is van vrij groote waarde, en dat deze artistieke annotatie van krankzinnige zielstoestanden, door den zich-zelf-observeerenden gek-zelf met liefde beschreven, in alle gevallen hunne belangstelling verdient.

O, de heele zaak is zoo'n zonderling geval.

Nu bijna het vierde deel eener eeuw geleden, leefde er te Parijs, in, naar het schijnt, bemiddelde omstandigheden een jonkmensch van ongeveer zeventien jaren, ISIDORE LUCIEN DUCASSE genaamd. Dat jonkmensch was een gek, daar valt niet aan te twijfelen. Hij heeft in waanzin geleefd en is in waanzin gestorven, maar dat jonkmensch was tegelijkertijd in waarheid een genie. Men weet bijna niets van hemzelven, men weet alleen, dat hij, te Montevideo geboren, te Parijs kwam om te studeeren, dat er vreemde dingen met hem gebeurd zijn, welke dat weet niemand, waar de policie waarschijnlijk bij te pas is gekomen, en dat hij den 24sten November van het jaar 1870 te acht uur des morgens overleed. Men heeft alleen zijn werk. En dat werk bestaat uit twee deelen proza, waar van mij 't naar 't schijnt belangrijkste deel in de handen viel, een deel dat ik nu hier kortelijk bespreken wil.

Ja, inderdaad, het is de zelf beschrijving van een gek, van een gek, die de kiemen van alle waanzinnen in zich omdroeg, grootheids-, vervolgings-, verdelgings- en erotischen-waanzin, en die, omdat hij zoo'n artiest was, al die openbaringen van waanzin heeft opgeschreven, zijn geheimste gedachten en begeerten en verbeeldingen, in hun logische onlogica, dat het een goddelijk boek is geworden van hoog over onze

hoofden heenslaande verwenschingen en bedreigingen en ongebreidelde schâámteloosheid. Ja, die arme gek was een zeer groot artiest. Het zou een schande voor de menschheid en een onmiskenbaar teeken van hare grofheid en kleinzieligheid zijn, als zij dat kostbare boek, die grandiose nalatenschap van een armen verworpeling, die bij zijn leven door haar verdoemd worden *moest*, omdat zij anders de dupe zou zijn geweest, maar die nu na zijn dood recht heeft op erkenning, omdat hij zoo'n Groote was - als zij die haar in den schoot geworpen schoonheid om lagere belangen verloren liet gaan. O als de Satan, de bijbelsche Satan kon spreken door de luchten, de aardsche luchten, van uit den kerker der verbeelding, waar hij troont in onze ziel, als hij kon doen hooren langs de straten den toorn en den trots en de vervloekingen, heel de grootheid van misdaad en schande en hoon, de godheid van 't Kwade dat hij is in zijn pracht, zoudt gij dan vluchten angstig op de teenen, uw ooren dichthoudend, vreezend te vernemen, zonder omzien glijdend in uw welgesloten huis? Zoudt gij niet opzien, eerder, en luisteren begeerig, indrinkend de klanken van matelooze hoogheid en woede wijd-schrijdend en ontembaren haat, blijde in 't bewustzijn, in het huiverend bewustzijn, dat ge ten minste ééns in uw leven, in uw arme menschleven, iets schoons, iets verschrikkelijks, iets absoluuts hadt gehad? Welnu, die Maldoror, dat *is* de Satan, de vleesch-geworden, ontzettende, ontketende Satan, de verdoemende verdoemenis, opgeworsteld en losgebroken uit de diepste, de donkerste, de ondoorgrondbaarste lagen van de gemartelde en martelende ziel van een gek. Les Chants de Maldoror is een boek van bloed en krankzinnige zonde, een over ons hoog heenstormende donder, van kreten van wee, en vertwijfeling en opstand, doorgierd met lachen van helsche wreed-willendheid, over het holle en ijdele en bodemlooze van al het algemeene dat wij, nietige menschjes, door zóóvele eeuwen, om het zwakke leven der menschheid te verdedigen tegen de krachten die haar kwaad willen, uit ons armzalig voelen en denken hebben gedistilleerd.

Les Chants de Maldoror verdiende een wereldboek te zijn.

Al was het alleen maar om de menschen te waarschuwen, hardhandig te waarschuwen, dat de geest van het kwade die den dood wil, niet het leven, en die de wijze gedachten der Godheid, die de wereld zijn, durft aanschenden in hun majesteit, nog altijd door bestaat.

Waarde lezer, de literatuur is thans voldoende geroemd geworden, de decentie bleef gered, en ik zelf ben gereed. Tot ziens.

Maart 1891.
WILLEM KLOOS.

Mr. Treub tegenover de sociaal-democraten, door Dr. D.G. Jelgersma.

De Radicalen tegenover de sociaal-democratische partij in Nederland. Voordracht gehouden op Maandag 26 Januari 1891 in de afdeeling Amsterdam van den sociaal-democratischen bond.

Men heeft den heer Treub verweten, dat zijn wijze van optreden tegenover de sociaal-democraten in Constantia getuigde van weinig waardeering. Dat er miskenning uit bleek van al het goede bewerkt door de sociaal-democratie en gevolgd op het optreden der sociaal-democratische partijen. Dat het onbillijk van hem was alleen te wijzen op het verschil tusschen de sociaal-democraten en die radicalen, welke hij vertegenwoordigde. En men beweerde, dat hij óók had behooren te wijzen op de groote overeenkomst, die tusschen beide partijen bestaat, vooral ten opzichte hunner praktische eischen.

Het is voor iederen lezer der redevoering van Mr. Treub duidelijk, dat deze verwijten en deze bewering onjuist zijn of slechts gedeeltelijk juist. Maar al waren ze juist, ze zouden in ieder geval onbillijk zijn. Want niemand kan mr. Treub het recht ontzeggen om, als hij dit doelmatig vindt of er lust toe gevoelt, te spreken, des noods uitsluitend te spreken

over het *verschil* tusschen hemzelf en de sociaal-democraten, evenmin als hij van zijn kant het recht hebben zou een ander radicaal lastig te vallen, als deze het goed vond het omgekeerde te doen.

Wat men echter m.i. wèl het recht heeft van mr. Treub te eischen, is het volgende. Als hij de kritiek der sociaal-democratie zoo op den voorgrond wil stellen, dan mag men van hem vorderen, dat zijn kritiek gegrond, dat zij afdoende is. En men mag dit vorderen niet alleen als *verdediger*, maar bovenal als *bestrijder* der sociaal-democratie. Want iedere met eenig gezag optredende kritiek, die ongegrond blijkt of oppervlakkig, dient slechts om de verdedigers der gekritiseerde richting sterker en hare bestrijders zwakker te maken.

Ik voor mij dus, als bestrijder der sociaal-democratie, maak aanspraak op het recht om aan de kritiek van mr. Treub zeer strenge eischen te stellen. En bovendien vraag ik verlof om tegenover mr. Treub hetzelfde te doen, wat deze, naar men zegt, tegenover de sociaal-democraten gedaan heeft en wat men hem naar mijne meening ten onrechte heeft verweten; verlof n.l. om met verwaarloozing van alles, waarin ik met hem overeenstem, uitsluitend te spreken over datgene, waarin ik van hem verschil.

En dit doe ik, ik wil het met eenigen nadruk herhalen, als bestrijder van het socialisme, omdat niets een verderfelijke richting meer bevestigt en versterkt dan ongegronde en oppervlakkige kritiek.

Men kan de redevoering van Treub in twee deelen verdeelen, in een wetenschappelijk en in een politiek gedeelte. Over het laatste kan ik kort zijn. De daarin besproken vraag toch is zeer eenvoudig en vrij onbelangrijk. Over haar dus slechts een paar opmerkingen.

Treub doet een aantal aanhalingen uit Recht voor Allen, verwijt naar aanleiding daarvan den sociaal-democraten hun haat en verbittering opwekkende taktiek en eindigt met de verklaring, dat de radicalen eerst dan bereid zullen zijn om

zonder achterdocht zoo krachtig mogelijk met hen te strijden tot verwezenlijking van datgene, wat aan radicalen en socialisten een eisch des tijds toeschijnt, wanneer de laatsten den rug toekeeren aan een taktiek, die elk middel, hoe ongeoorloofd het op zich zelf ook zij, goed acht, zoodra het hunne partij slechts kan dienen.[1)]

Het zijn dus niet de *beginselen*, neen het is de *taktiek*, die mr. Treub en radicalen van zijn slag terughoudt van politieke samenwerking met de sociaal-democraten. Hun taktiek zooals die blijkt uit het leugenachtig verslaggeven van de woorden hunner tegenstanders en uit de ruwe scheldwoorden en woeste bedreigingen in Recht voor Allen. Daarvan alleen immers worden voorbeelden vermeld en het goed achten van alle middelen kan dus alleen daarop slaan.

Die zelfde wijze van verslaggeven wordt echter, zooals mr. Treub zegt, ook *tegen* de sociaal-democraten in toepassing gebracht. *Zij* kan dus niet dienen tot verklaring van den tegenzin om samen te werken met de sociaal-democratische partij. *Zij* kan de weigering om van hare hulp gebruik te maken en haar wederkeerig te helpen tot het verkrijgen van hervormingen, die door beide partijen van zoo overwegend belang worden geacht voor het welzijn der maatschappij, niet voldoende motiveeren, tenzij de heer Treub zich even intransigent zou willen stellen tegenover alle partijen, wier organen zich wel eens aan een opzettelijk onjuiste vermelding van de woorden hunner tegenstanders hebben schuldig gemaakt.

Het is niet aan te nemen, dat een voorstander van sociaal opportunisme als mr. Treub een dergelijke houding tegenover al die partijen zou willen aannemen. Er blijft daarom niets anders over dan de verklaring der intransigente houding van mr. Treub tegenover de sociaal-democraten te zoeken in de

1) Het laatste gedeelte van dezen door mr. Treub gecursiveerden zin, de voorwaarde van samenwerking, haal ik aan uit een anderen zin dan het eerste gedeelte, omdat het zijne meening beter terug geeft dan de door hem zelf met het eerste gedeelte verbonden voorwaarde: *als gij uwe beweging leidt langs ordelijke banen*. Zie pag. 48 der brochure.

bovengenoemde scheldwoorden en bedreigingen; in *woorden* alleen dus.

Het moeten wel ontzettende *woorden* zijn, die de verwaarloozing van zulke gewichtige belangen rechtvaardigen!

Mr. Treub herinnert zich, om een drietal voorbeelden te noemen, waarschijnlijk de wijze, waarop het Handelsblad van tijd tot tijd te keer gaat tegen Dr. Kuiper, hij kent de heftigheid en de verdachtmaking, waaraan de Heraut zich soms schuldig maakt tegenover de synodalen, en de quasi-gemoedelijke insinuaties van de Kerkelijke Courant tegen de doleerenden. Deze zaken schijnen ook hem zeker hoogst afkeurenswaardig. Acht hij ze echter een voldoende reden om, als het geval zich mocht voordoen, met de aanhangers van een der drie genoemde bladen niet te willen samenwerken voor een gemeenschappelijk doel? En zoo neen, welk onderscheid, behalve een onderscheid in uiterlijke beschaving, is er dan tusschen deze dingen aan den eenen en de ruwe scheldwoorden en woeste bedreigingen van Recht voor Allen aan den anderen kant? Ik zie er geen. Ik zie slechts een onderscheid soortgelijk aan dat tusschen het schelden en dreigen, waardoor een debat tusschen onbeschaafden zoo dikwijls wordt vergezeld, en de meer of minder verfijnde persoonlijkheden, welke men meestal kan hooren bij een discussie tusschen beschaafden. Beide zijn een gevolg van de betreurenswaardige moreele en intellectueele onmacht van negentig percent van het beschaafde publiek zoowel als van het onbeschaafde om een verdedigde of bestreden zaak te scheiden van de personen, die haar verdedigen of bestrijden. Beide zijn ongetwijfeld even afkeurenswaard, maar geen van beide mag voor een politiek man of voor een politiek partij reden zijn om samenwerking voor een gemeenschappelijk doel te weigeren en zoo de goede zaak, die hij of zij meent voor te staan, te benadeelen.

Maar, zooals ik boven zeide, de zaak is vrij onbelangrijk, te onbelangrijk om er uitvoerig over te discussiëeren. Zoolang wij leven onder onze tegenwoordige kieswet, is het aantal stemmen waarover de sociaal-democratische partij

beschikt zoo gering, dat het voordeel door samenwerking met haar verkregen voor de radicalen misschien niet of ter nauwer nood opweegt tegen het nadeel, dat men lijdt door het verlies der stemmen van menschen, die dezelfde bezwaren hebben tegen de sociaal-democraten als mr. Treub. En zoodra er algemeen kiesrecht is ingevoerd, zal de sociaal-democratische partij zich volgens dezelfde wetten der navolging, volgens welke hare leiders zich nu geassimileerd hebben aan hun partijgenooten, gelijk maken aan de overige staatkundige partijen en zullen deze zich op haar beurt voor een gedeelte assimileeren aan de sociaal-democratische partij. De redenen van mr. Treub om niet samen te werken voor een gemeenschappelijk doel vervallen *dan* van zelf. Reden genoeg om er *thans* niet uitvoeriger over te spreken.

Het andere deel der redevoering van mr. Treub, dat ik het wetenschappelijk gedeelte genoemd heb, is veel belangrijker. Daarin worden door hem drie bezwaren tegen het socialisme aangevoerd. Het zijn de volgende:

1°. Het socialisme is doctrinair (pag. 7 en 8.)

2°. De grondslag der socialistische kritiek op de kapitalistische productiewijze, de meerwaarde-theorie van Marx, is onjuist. (pag. 9 en pag. 10-23.)

3°. De communistische of collectivistische productiewijze, die de socialisten voor de kapitalistische in de plaats wenschen te stellen, is onmogelijk. (pag. 9 en pag. 23-38).

Ten eerste dan het doctrinairisme der socialisten.

Het komt mij voor, dat de heer Treub dit bezwaar niet voor bizonder gewichtig houdt, ja dat hij het eigenlijk zelf niet deelt. Het is dan ook niet veel meer dan een mode-bezwaar.

De gewoonte om alles, wat doctrinair is of heet, onvoorwaardelijk af te keuren is in de laaste jaren meer en meer algemeen geworden. Men kan het in politieke discussiën zelfs zien gebeuren, dat een der partijen door de argumenten harer tegenpartij te zeer in het nauw gebracht zich triumphantelijk uit den strijd terugtrekt met aan die tegen-

partij haar hardnekkig doctrinairisme te verwijten. Zij bedoelt dan dikwijls niets anders dan de eigenschap van deze om uit juiste praemissen juiste conclusiën te trekken, maar tracht zich een rhetorisch succes te verzekeren door een beroep op dit mode-anti-doctrinairisme.

Op allerlei wijzen komt het ondoordachte van deze leer, want dat is het even goed als zijn tegendeel, aan den dag.

Mr. A. Kerdijk b.v. schrijft een inleiding voor de vertaling van een boekje van Stanley Jevons getiteld: 'De Staat in zijn verhouding tot den Arbeid'. Daarin[1)] haalt hij met instemming aan de woorden van Jevons, dat 'wij onzen geest hebben los te maken van het denkbeeld, als zouden er in sociale aangelegenheden dingen bestaan, die men abstracte rechten, absolute beginselen, onschendbare wetten of hoe ter wereld kan noemen, waarmede iets, dat eeuwig en onveranderlijk is, wordt aangeduid.' Eenige regels verder voegt hij daaraan toe met de woorden van Opzoomer: 'er is voor den staat maar één groot beginsel; het is de bevordering van het ware volksbelang'; en met zijn eigen woorden: 'er valt geen vaste lijn te trekken, die aangeeft, wat wèl en wat niet behoort tot de bemoeienis van den wetgever, maar in elk afzonderlijk geval moet besloten worden tot onthouding of tot bemoeiing na raadpleging van de feiten, na zorgvuldig wikken van de vermoedelijke gevolgen, en na nauwlettend wegen van het voor en tegen'.

Dit is de leer van de staatsalmacht in haar meest zuiveren vorm, verbonden met de bewering, dat de staat ter bereiking van zijn doel, het algemeen welzijn, alle middelen welke ook mag gebruiken. Waarom zou dit dan aan een staatkundige partij, die weldra den staat hoopt te vertegenwoordigen, volgens mr. Kerdijk niet geoorloofd zijn?

Het zou hoogst interessant wezen te vernemen of mr. Treub bij het voorhanden zijn van een gemeenschappelijk doel politieke samenwerking zou weigeren met dezen *theoretischen* verdediger van het gebruiken van alle middelen, evenals hij

1) Inleiding van genoemd boekje pag. X.

samenwerking met de sociaal-democraten afwijst, omdat zij volgens hem *in de praktijk* alle middelen gebruiken om propaganda te maken voor hun partij.

Nu, zoo doctrinair-anti-doctrinair als mr. Kerdijk is mr. Treub niet. Hij wil bij de door den staat te nemen maatregelen behalve op het grootste geluk voor de grootste menigte of het algemeen welzijn of het ware volksbelang ook nog letten op het *rechtsgevoel*.[1)] Daarmede zijn we een goeden stap verder. Dit immers doet ons een aantal algemeene regels aan de hand, een aantal doctrines, waarnaar wij meenen, dat de werkzaamheid van den staat zich moet richten. Zoo keeren wij terug tot wat ik, in tegenstelling met het pedante doctrinairisme van menschen, die meenen alles te weten en daarom voor alles hun doctrine klaar hebben, *verstandig doctrinairisme* zou willen noemen. Daarvan is mr. Treub een voorstander. Immers we zagen reeds boven, dat hij afkeerig is van politieke samenwerking met de sociaal-democraten, omdat hun taktiek volgens hem zoo anti-doctrinair is. Misschien zelfs zal hij toegeven, dat dit verstandig doctrinairisme behalve de doctrines van het rechtsgevoel, ook nog enkele andere leerstellingen aanneemt en in toepassing wil brengen. Doch genoeg om te doen zien, dat men het met dit hoog geroemde anti-doctrinairisme, bij mr. Treub ten minste niet zoo heel nauw moet nemen.

Dat zijn afkeer van doctrinairisme niet zoo bizonder sterk is, blijkt bovendien nog uit het feit, dat hij acht-en-twintig bladzijden van zijn redevoering (pag. 10-38) gebruikt voor de weerlegging van leerstellingen der socialisten. Een consequent anti-doctrinair zou daarover zijn schouders ophalen en hoogstens mompelen: ‘kinderspeelgoed’, of iets dergelijks. Hij zou niet aan het weerleggen gaan, allerminst aan het weerleggen met argumenten, die ik voor een gedeelte *doctrinair* zou kunnen noemen, wanneer ik het niet beter vond alleen onderscheid te maken tusschen *juiste* en *onjuiste* argumenten.

En eindelijk; hoe weinig ernstig mr. Treub het verwijt

1) Pag. 8.

van doctrinairisme, dat hij tot de socialisten richt, bedoelt, blijkt wel het duidelijkst uit de onbeschrijfelijke zwakheid der gronden, waarop het steunt.

'Zoolang de menschelijke handelingen', zoo zegt hij,[1] zoowel door eigenliefde als door gemeenschapszin worden beheerscht, zoolang zal elke theorie falen, die een dezer beide menschelijke eigenschappen over het hoofd ziet of onderschat. En aan deze fout gaan de orthodox-liberalen, aan deze fout gaat ook gij, sociaal-democraten, mank. Beiden gaat gij uit van die menschelijke eigenschap, welke u de gewichtigste schijnt, en bouwt daarop voort, als ware die in uw oog gewichtigste, de eenige menschelijke eigenschap, waarmede men heeft rekening te houden. Voor den orthodoxen-economist, den oud-liberaal, is dit het egoïsme de eigenliefde, voor u, sociaal-democraten, is, het, of zal het althans zijn in den toekomst-staat dien gij u droomt, het altruïsme, de liefde tot anderen, het gemeenschapsgevoel'.

Als men deze woorden leest, moet men wel tot het besluit komen, dat mr. Treub werkelijk meent, dat de menschelijke daden worden beheerscht door twee eigenschappen, door egoïsme en altruïsme en dat de socialisten een staat willen stichten, wiens burgers één dier twee veel-beheerschende eigenschappen, het egoïsme n.l., moeten missen.

Inderdaad, als de zaak zoo stond, zou het tot de socialisten gerichte verwijt van onverstandig doctrinairisme niet onverdiend wezen.

Maar hoe is het in werkelijkheid?

Zoowel niet de menschelijke eigenschappen, die oorzaken zijn van daden, als met de wenschen der socialisten.

In werkelijkheid zien wij, dat zeer vele daden gedaan worden uit begeerte naar spijs of drank, uit geslachtsdrift, uit pronkzucht, uit zucht tot navolging, uit eerzucht, uit heerschzucht, uit medelijden met de smart en uit medevreugde met de blijdschap van anderen en tengevolge van een aantal andere eigenschappen te veel om op te noemen; zeer weinige daar-

1) Pag. 7.

entegen uit directe zucht om eigen belang of dat van anderen te bevorderen.

Het aantal menschelijke eigenschappen, die oorzaak van daden kunnen zijn, is dus zeer groot, zoo groot dat wij ze voor het gemak verdeelen in verschillende soorten, in egoïstische en altruïstische en ego-altruïstische en in nog een vierde soort, welke de eigenschappen bevat, die, als de zucht tot navolging, bij geen der drie andere soorten kunnen ingedeeld worden.

Bovendien hebben zich bij den mensch, als abstracties uit een aantal der bovengenoemde, twee algemeene eigenschappen ontwikkeld het egoïsme n.l. en het altruïsme, die bij zeer weinig menschen een belangrijk gedeelte, bij verreweg de meesten slechts enkele oogenblikken van hun leven beheerschen.

Wij kunnen dus de woorden egoïsme en altruïsme op twee wijzen gebruiken; als namen van denk-abstracties uit de eigenschappen der beide soorten, die wij egoïstische en altruïstische noemen, om deze soorten op een gemakkelijke wijze samen te vatten, en als namen van gevoel-abstracties om de beide abstracte eigenschappen aan te duiden, die zich bij den mensch als hoogste ontwikkeling van zijn gevoelsleven gevormd hebben.

Wat bedoelt nu de heer Treub, wanneer hij aan de socialisten hun doctrinairisme verwijt, omdat zij uitgaan van het altruïsme en daarop voortbouwen, als ware die in hun oog gewichtigste, de eenige menschelijke eigenschap, waarmede men heeft rekening te houden?

Bedoelt hij met dit altruïsme de gevoel-abstractie, de abstracte neiging om zoo te handelen, dat men door zijn daden het belang van anderen bevordert?

Het is niet waarschijnlijk. De socialisten hebben voor zoover mij bekend, nooit getracht deze neiging met uitsluiting van alle andere tot het fundament te maken hunner ideale maatschappij. En hadden zij het getracht, hadden zij aan deze voor de menschelijke daden tot nu toe zoo weinig beteekenende neiging in hunne toekomst-maatschappij zoo groot gewicht willen toekennen, dan zou deze poging zoo dwaas

geweest zijn, dat het niet de moeite waard was er een oogenblik over te spreken.

Bedoelt mr. Treub dan met altruïsme de denk-abstractie, die ons in staat stelt op gemakkelijke wijze alle altruïstische eigenschappen saam te vatten en verwijt hij den socialisten daarom hun doctrinairisme, omdat zij alleen met deze eigenschappen rekening willen houden en meenen bij het ontwerpen der inrichting van hun toekomst-staat alle niet-altruïstische eigenschappen te kunnen verwaarloozen?

Hoogstwaarschijnlijk is dit zijn bedoeling. En zijn verwijt zou zonder eenigen twijfel gegrond zijn, wanneer de socialisten werkelijk meenden het in hun staat buiten al deze niet-altruïstische eigenschappen te kunnen stellen.

Voor zoover mij bekend is, wenschen echter de hedendaagsche socialisten van de lange lijst dezer eigenschappen slechts te schrappen de begeerte naar kapitaal-bezit, die voor een groot gedeelte samenvalt met de begeerte naar bezit ter wille van het bezit. En nu is het mij niet mogelijk in te zien, dat dit een doctrinaire wensch zou wezen. Als men let op de groote veranderlijkheid der menschelijke eigenschappen, die samenhangen met de inrichting der maatschappij, en daarbij zijn oogen niet sluit voor het feit, dat zelfs in onze tegenwoordige maatschappij de begeerte naar kapitaalbezit, zooals die blijkt uit het vormen of vergrooten van een kapitaal, wanneer de mogelijkheid daartoe bestaat, bij verscheidene individuen òf ontbreekt òf zeer zwak is; dan komt het mij geenszins onwaarschijnlijk voor, dat deze begeerte vrij algemeen zou ontbreken, wanneer zij door de bestaande inrichting der maatschappij niet langer krachtig werd bevorderd, zooals thans, maar tegengewerkt. Met meer recht nog dan aan dezen wensch of aan deze bewering der socialisten zou men den naam van doctrinair kunnen geven aan het tegenovergestelde, aan de bewering namelijk, dat de begeerte naar kapitaal-bezit onmogelijk van de lijst der menschelijke eigenschappen kan verdwijnen.

Dit doet echter niet ter zake; waarop het aankwam was te doen zien, dat mr. Treub voor het door hem tot de solia-

listen gerichte verwijt van doctrinairisme geen enkel aannemelijk argument aanvoert.

Inderdaad, het is er m.i. zeer ver van af, dat de socialistische staat van zijne burgers de afwezigheid van alle niet-altruïstische en dus in de eerste plaats van alle egoïstische eigenschappen zou vorderen. Zóó ver zelfs, dat verscheidene van deze eigenschappen in een dergelijken staat veel meer gelegenheid zullen hebben zich te uiten dan tegenwoordig. Om slechts enkele voorbeelden te noemen; eerzucht en ijdelheid, heerschzucht en slaafschheid zullen naar alle waarschijnlijkheid veel meer aan den dag komen in een socialistische maatschappij dan in de onze en daarin de oorzaak zijn van veel grooter ongeluk.

Afgezien van het beweerde doctrinairisme, is dit het tegendeel van de bewering van mr. Treub, dat er in een socialistischen staat geen plaats is voor de egoistische eigenschappen van den mensch. Het is echter m.i. een der gewichtigste, zoo niet het allergewichtigste der bezwaren tegen een inrichtíng der maatschappij, zooals men zich die volgens de leerstellingen der tegenwoordige socialisten en *staatssocialisten* moet denken. En het is voor een bestrijder van het socialisme een zeer ernstige grief tegen de redevoering van mr. Treub, dat dit bezwaar daarin niet alleen niet genoemd wordt, maar dat het bestaan daarvan zelfs wordt ontkend door, volkomen ongemotiveerd, tot de socialisten een verwijt te richten, (het verwijt nl. van doctrinairisme door verwaarloozing der egoistische eigenschappen van den mensch) dat de onbestaanbaarheid van dit bezwaar onderstelt.

Het tweede van mr. Treub's bezwaren was, zooals wij zagen, de beweerde onjuistheid der meerwaarde-theorie, waarop volgens hem de geheele kritiek der socialisten van de kapitalistische productiewijze berust.

Ook daarover enkele opmerkingen.

Onbesproken wensch ik daarbij te laten de vraag, of deze theorie inderdaad zoo belangrijk is, dat met haar het hedendaagsch socialisme staat of valt.

Laten we dit voor een oogenblik aannemen, ofschoon het mij voorkomt, dat verschil van meening hierover zeer goed mogelijk is.

Waarop komt die meerwaarde-theorie neer?

Hierop volgens mr. Treub[1]: 'De arbeider produceert meer dan hij voor het onderhoud van zich en zijn gezin noodig heeft; daardoor is de gebruikswaarde van zijne arbeidskracht grooter dan hare ruilwaarde. De kapitalist, die arbeidskracht koopt voor hare ruilwaarde en daarmede recht krijgt op hare volle opbrengst, op hare gebruikswaarde, steekt dus het verschil tusschen de gebruiks- en ruilwaarde van de arbeidskracht in zijn zak en ontneemt zoodoende den arbeider een deel van de opbrengst van zijn arbeid'.

Houden wij ons aan deze formuleering. De meerwaardetheorie bestaat dan in deze enkele stelling: de arbeider of de arbeiders, die een werk verrichten, hebben recht op de volle opbrengst van hun arbeid d.i. op de volle waarde van het geproduceerde verminderd met het bij de productie verbruikte[2] en met niets anders. Voor de juistheid van deze stelling doet het er niet toe of Marx de begrippen gebruiksen ruilwaarde al of niet heeft bepaald in overeenstemming met de werkelijkheid of met de door hem vooropgezette beginselen. De stelling zelve blijft daardoor ongedeerd. Zij is en blijft een moreele stelling, die niet handelt over de dingen, zooals ze in werkelijkheid *zijn*, maar over de dingen zooals ze volgens Marx en de socialisten *hooren* te wezen; en zij berust op hetzelfde moreele gevoel, als het door de Katholieke Kerk zoolang verdedigde moreele beginsel, dat het niet geoorloofd was interest te ontvangen van uitgeleend kapitaal. Door de veranderde omstandigheden evenwel en door een beter inzicht in de voorwaarden van productie, heeft zij een veel verdere strekking.

1) Pag. 14.
2) Het zal wel onnoodig zijn er op te wijzen, dat ik hier voor het gemak onder het verbruikte of het verbruikte kapitaal rangschik zoowel alle slijtage als alle productiekosten, maar het arbeidsloon uitzonder in overeenstemming met de gangbare economische terminologie.

Wil men zulk een moreele stelling bestrijden, dan moet men dit doen met moreele argumenten; men moet doen zien, dat het moreele gevoel, waarop zij berust, strijdt met andere meer algemeene en vaster in den menschelijken geest gewortelde moreele gevoelingen.

Aan te toonen, zooals mr. Treub doet, dat de door Marx gegeven bepaling van het begrip ruilwaarde niet in overeenstemming is met de *werkelijkheid*, dient eenvoudig tot niets. Al had hij bovendien nog bewezen, dat ook de door Marx gegeven bepaling van gebruikswaarde in volslagen strijd was met de *werkelijkheid*, het zou hem niets hebben gebaat. Het feit, dat een arbeider in den regel iets minder ontvangt dan de volle opbrengst van zijn arbeid, d.i. iets minder dan de waarde van het geproduceerde, verminderd met de waarde van het bij de productie verbruikte, het feit m.a.w., dat een kapitalist behalve vergoeding voor het verbruikte kapitaal in den regel bovendien interest van zijn kapitaal ontvangt, kan hij niet wegredeneeren. En nog minder kan hij uit dergelijke redeneeringen over feiten concludeeren, dat Marx en de socialisten geen recht hebben om te beweren, dat volgens hun gevoel van billijkheid de tegenwoordige toestand onrechtvaardig is; dat hun zedelijk gevoel hun zegt, dat aan den arbeider de volle opbrengst van zijn arbeid, aan den kapitalist slechts vergoeding van het bij de productie verbruikte kapitaal toekomt.

Met andere woorden: de economie is een beschrijvende wetenschap, die, als ze eenmaal voldoende ontwikkeld zal zal zijn, wèl zal leeren, hoe het in een bepaalde maatschappij toegaat, maar nooit zal *kunnen* leeren, hoe het in een ideale maatschappij *hoort* toe te gaan. Het socialisme daarentegen is geen beschrijvende wetenschap, maar *moraal;* het beweert voorschriften te kunnen geven omtrent de dingen zooals ze hooren te zijn en komt dus onvermijdelijk ieder oogenblik in strijd met de werkelijkheid, zooals we die in onze tegenwoordige maatschappij vinden.

Wanneer de heer Treub dit duidelijk had ingezien, zou hij niet getracht hebben de moreele stelling opgesloten in de

meerwaarde-theorie te weerleggen door te bewijzen, dat de daarin bedoelde ruilwaarde iets anders is dan de werkelijke ruilwaarde. Hij zou zich dan waarschijnlijk geheel hebben onthouden van eene bespreking daarvan of, als hij dit niet had gedaan, hebben erkend, dat ook de door Marx gegeven bepaling van ruilwaarde een moreel element bevat; dat de leer der ruilwaarde eigenlijk niets anders is dan het omgekeerde van die der meerwaarde, omdat als de arbeid gemeten wordt met de door haar voortgebrachte producten ook omgekeerd de voortgebrachte producten moeten kunnen gemeten worden met den daaraan besteden arbeid. Hij zou dan tevens gelegenheid gehad hebben te wijzen op de werkelijke fouten van Marx, op diens gebrekkig begrijpen van zijn eigen theoriën.

Want wat doet deze?

Hij spreekt twee moreele stellingen uit. De eene daarvan de meerwaarde-theorie bepaalt hoe groot het loon van den arbeider *behoort* te zijn; de andere, de ruilwaarde-theorie stelt vast, wat de prijs der producten *behoort* te wezen. En nu meent hij niet alleen herhaaldelijk, dat deze moreele stellingen de tegenwoordig bestaande werkelijkheid beschrijven, neen, hij gaat verder; hij maakt zich schuldig aan een dubbele verwarring van denkbeelden. Hij wil namelijk volgens den moreelen regel, die vaststelt, hoe hoog de prijs der *producten behoort* te wezen, bepalen hoe hoog het *arbeidsloon* werkelijk *is*. Een verwarring dus tusschen *hooren* en *zijn* en tusschen *producten* en *arbeidsloon*. Inderdaad stof genoeg voor kritiek, kritiek nl. op Marx, maar niet op het socialisme. Want men vergete het niet, al toont men duizendmaal aan, dat de woordvoerders van het socialisme hun moreele beginselen op onverstandige wijze hebben willen toepassen, ja dat zij deze voor heel iets anders hebben aangezien dan ze werkelijk zijn, daardoor worden deze moreele beginselen zelf, waarop volgens de onderstelling, waarvan we zijn uitgegaan, het hedendaagsche socialisme berust, in geen enkel opzicht verzwakt. Om dit doel te bereiken moet men ze

aantasten in hun grondslag, in het moreele gevoel, waarop zij berusten.

Het schijnt, dat mr. Treub daarvan op onbepaalde en onduidelijke wijze iets heeft gevoeld. Immers op het einde[1] zijner bespreking van meerwaarde en ruilwaarde, doet hij een beroep op het moreele gevoel der socialisten om hen te brengen tot erkenning van de billijkheid der kapitaalrente. En dit is, zooals wij gezien hebben, het kardinale punt.

Hij doet dit echter met twee voorbeelden, waarvan het eene, hoewel op zich zelf geschikt om de vraag goed te formuleeren, door hem zoo averechts wordt gebruikt en het andere zoowel van de behandelde vraag als van de bestreden meening een zoo onvolledige en onjuiste voorstelling geeft, dat men ze gerust kan rangschikken onder de argumenten van mr. Treub, waardoor hij de door hem voorgestane stelling eerder zwakker dan sterker maakt.

Het eerste voorbeeld is het volgende.[2]

Wanneer arbeider A een spade vervaardigt om zijn lateren arbeid meer productief te maken, zal iedereen toestemmen, dat hij zelf die spade gebruikende, recht heeft op het volle bedrag der meerdere opbrengst van dien lateren arbeid. Het verschil van meening begint eerst, wanneer niet arbeider A, maar een ander, arbeider B bijv., de spade gebruikt. Ook dan nog stemt iedereen toe, dat A recht heeft op vergoeding van de slijtage zijner spade door het gebruik.

Maar de meerdere opbrengst van B's arbeid verminderd met de slijtage? Aan wien komt die toe?

De socialisten zeggen: aan B.

Neen, zegt mr. Treub, ze komt voor een gedeelte toe aan A en voor een gedeelte aan B en gij, socialisten, behoordet haar niet aan B, maar in haar geheel aan A toe te kennen. Immers ook volgens u is de spade een product van den

1) Pag. 19 vlg.

2) Ik ontleen slechts de voorbeelden aan mr. Treub. De wijze van voorstelling is van mij. Ik gebruik die van mr. Treub niet, omdat daarmede voor het verkrijgen eener conclusie niets is aan te vangen.

arbeid van A, opgehoopte arbeid van A in het verleden, en de meerdere opbrengst van B's arbeid is dus te danken aan den arbeid van A, komt derhalve volgens u in haar geheel aan A toe.

Laten wij deze redeneering eenigszins van naderbij bekijken en ons daarbij plaatsen op het standpunt der socialisten.

Ieder arbeider heeft recht op de volle opbrengst van zijn arbeid, zeggen deze. A heeft dus recht op de spade. Goed. Maar hij gebruikt de spade niet. Deze wordt door B gebruikt. Heeft hij nu ook recht op de opbrengst van B's arbeid verkregen *met behulp* van zijn spade? Mij dunkt, dat dit een geheel andere vraag is, een vraag volkomen verschillend van die of A recht heeft op de spade. Ik kan mij voorstellen, dat men de beide vragen verwart, maar ik kan me dit toch alleen dan voorstellen, als men door een ongeoorloofde abstractie de spade inplaats van *product van den arbeid* van A, *abstracte arbeid* van A noemt en dus het door de spade verkregene meerdere product in abstracto beschouwt als verkregen door den arbeid van A. Tegen deze beschouwingswijze nu kunnen de socialisten m.i. zeer te recht aanvoeren, dat zij niet spreken over abstracten, maar over concreten arbeid; dat het geheele door B verkregen arbeidsproduct, al gebruikt hij daarbij honderdmaal door A vervaardigde arbeidsmiddelen, product is van B's concreten arbeid en dus volgens hen aan B toekomt; dat ongetwijfeld ook A aanpraak heeft op de opbrengst van zijn concreten arbeid d.i. op de spade; dat hij deze dus vóór ieder ander kan gebruiken; maar dat daaruit nog niet volgt, dat hij, als de spade niet door hem maar door een ander gebruikt wordt, bovendien nog recht heeft op de opbrengst of op een gedeelte van de opbrengst van den concreten arbeid van dien ander.

En wanneer mr. Treub beweert, dat de socialisten om consequent te zijn in dit geval de geheele meerdere opbrengst van B's arbeid aan A moeten toekennen, bewijst dit alleen, dat hij geen onderscheid weet te maken tusschen den abstracten arbeid, die men kan zeggen, dat in de spade is opgehoopt, en den concreten arbeid, die door B wordt verricht.

Een dergelijk gebrek aan onderscheidingsvermogen blijkt dan ook uit de vraag die hij stelt naar aanleiding van dit voorbeeld, dat ik hier op mijne wijze heb meegedeeld. 'Zal B', zoo vraagt hij[1] 'naar recht en billijkheid aan A kunnen toevoegen: ik verricht arbeid evengoed als gij en ik heb dus op uw arbeidsproduct d.i. op de spade ook evenveel recht als gij zelf?' Zeker niet, zou een socialist hem van zijn standpunt kunnen antwoorden, maar van zulke absolute rechten, als gij alleen schijnt te kennen, spreek ik niet. A heeft recht op zijn spade d.i. recht om die te gebruiken en te verbruiken desnoods, maar als niet hij maar B de spade gebruikt, om dan van B een gedeelte der meerdere opbrengst van diens arbeid te vorderen, dat recht heeft hij volgens mijn moreel gevoel niet.

Men zal mij toestemmen, dat door al deze redeneeringen de moreele vraag of A naar billijkheid voor het gebruik der spade van B iets meer kan eischen dan vergoeding der slijtage niet is beantwoord en dat dus het doel, dat mr. Treub met dit voorbeeld kon hebben, niet is bereikt.

Nog minder bereikt hij dit met het tweede door hem gebruikte voorbeeld. 'Een locomotief', zegt hij[2] 'kan op zich zelf geen kracht uitoefenen; zij moet worden gestookt en bestuurd; moet men dus zeggen, dat niet de locomotief, maar de stoker en de machinist den trein voorttrekken?'

Zeer zeker niet, maar dat is de vraag niet, de vraag is of aan den eigenaar van de locomotief een deel toekomt van de opbrengst van den arbeid, dien stoker en machinist door middel van de locomotief verrichten.

En deze moreele vraag lost men niet op door haar verkeerd te stellen.

Ongetwijfeld, de meerdere waarde van het geproduceerde boven het verbruikte wordt verkregen door samenwerking van den mensch met de machine, zooals hij een oogenblik later zegt. Maar daarom komt een gedeelte van die meerdere

1) Pag. 20.
2) Pag. 22.

opbrengst nog niet toe aan de machine, of aan den vervaardiger der machine, zooals mr. Treub met zijn idealistisch getint kapitalisme zegt.

Om deze moreele stelling in al de schakeeringen, waarvoor zij vatbaar is aannemelijk te maken voor iemand, die het niet onmiddelijk met haar eens is, als ze wordt uitgesproken, is het op verre na niet voldoende haar alleen te poneeren.

Over het derde bezwaar van mr. Treub tegen het socialisme, de beweerde onmogelijkheid om de kapitalistische productiewijze te vervangen door de collectivistische kan ik kort zijn.

Deze onmogelijkheid blijkt, zegt hij, uit twee zaken nl. hieruit, dat nog geen enkele sociaal-democraat een bruikbaren maatstaf voor de verdeeling van de arbeidsopbrengst aan de hand heeft gedaan en hieruit, dat de gebreken door de socialisten aan het geld toegeschreven door de arbeidsbons, die zij willen invoeren, niet worden weggenomen niet alleen, maar zelfs zouden worden vergroot.

De laatste dezer twee zaken wensch ik onbesproken te laten èn omdat zij mij van ondergeschikt belang schijnt èn omdat een bespreking daarvan mij voorkomt voor ons hoogst moeielijk te zijn, wanneer werkelijk de burgers van een socialistischen staat eenigszins andere neigingen zouden bezitten dan wij.

Over de eerste echter een enkel woord. Ten eerste een paar vragen.

Is mr. Treub in staat den maatstaf aan te geven, waarnaar in onze kapitalistische maatschappij de arbeidsopbrengst verdeeld wordt? Ik vermoed, dat hij daartoe niet in staat is.

Stemt hij dit toe, dan vraag ik verder: wordt daardoor dan de onmogelijkheid der kapitalistische productiewijze bewezen? En wordt dan de onmogelijkheid der collectivistische productiewijze bewezen door het ontbreken van zulk een maatstaf voor den collectivistischen staat?

Het is werkelijk naief dit te meenen.

Er zijn inderdaad socialisten geweest, die dachten een algemeenen maatstaf voor de verdeeling van het arbeidsproduct te kunnen aangeven en men bewijst hun en het socialisme geen ondienst door aan te toonen, dat de toepassing van hun maatstaf onmogelijk of zoo goed als onmogelijk is. Maar te meenen, dat men ooit ernstig aan het in toepassing brengen van zulk een maatstaf zal denken en van de gemakkelijk aan te toonen onmogelijkheid van toepassing te concludeeren tot de onmogelijkheid van het socialisme; dat is sterk.

Vooral is dat sterk, als men oog heeft voor de wijze, waarop onze maatschappij langzamerhand gesocialiseerd wordt; voor het gestadig verdwijnen der kleine bedrijven en het opkomen der groote; voor de concentratie der groote bedrijven in syndicaten en eindelijk in monopoliën; voor het ontstaan van monopoliën onmiddellijk bij het optreden van een bedrijf tengevolge van de eischen, die dit stelt; en voor het achtereenvolgens overnemen dier monopoliën door gemeente of staat.

De heer Treub zal toch niet meenen, dat het voor staat en gemeente onmogelijk is langzamerhand zelf meer monopoliën te gaan beheeren. Hij is daarvan, zoo ik mij niet bedrieg, zelfs een voorstander. Hij zal tevens moeten toestemmen, dat het arbeidsproduct dier monopoliën tegenwoordig op de een of andere wijze tusschen de gemeenschap en de arbeiders (ik bedoel allen, die medewerken aan de exploitatie van het monopolie) wordt verdeeld. De elementen, welke op die verdeeling invloed hebben, zijn geloof ik: vraag en aanbod, mode, traditie, begunstiging en bekwaamheid.

Die toestand bestaat en is dus mogelijk.

Laten wij nu voor een oogenblik onderstellen, dat deze concentratie der bedrijven tot monopoliën doorgaat, tot zij alle of bijna alle monopoliën zijn geworden. Ieder tegenstander van monopoliën is dan een gewoon socialist. Dit is, geloof ik, mogelijk. Het zou ten minste zeer aanmatigend zijn te beweren, dat men de onmogelijkheid hiervan kan bewijzen.

Als dan staat en gemeente al deze monopoliën overnemen,

hebben we den socialistischen staat. Volledig evenwel eerst, wanneer geen rente meer werd betaald van de schuldbrieven van staat en gemeente. De afschaffing daarvan zou echter na de groote verlaging van den rentestand door het ophouden van alle gelegenheid tot kapitaalbelegging slechts een kwestie van tijd zijn. Dit doet er echter voor ons doel op het oogenblik weinig toe.

Welke zullen dan, als we zoo weinig mogelijk verandering onderstellen, de elementen zijn, die de verdeeling van het arbeidsproduct beheerschen?

Vraag en aanbod zullen wel niet allen invloed verliezen, maar toch het grootste gedeelte daarvan. Immers een bijna militaire inrichting der maatschappij is bij zulk een concentratie der bedrijven noodzakelijk.

Mode en traditie zullen, als die staat eenige tientallen jaren bestaan heeft, samenvallen. Want we kunnen ons geen socialistischen staat voorstellen, die niet alle volken omvat, welke tot hetzelfde beschavingsgebied, tot dezelfde wereldmaatschappij behooren. In zulk een wereldmaatschappij nu is de mode, die aanvankelijk alles zal beheerschen, in enkele tientallen jaren tot bindende traditie geworden zonder op te houden mode te zijn. En deze mode-traditie zal een macht hebben niet minder groot dan ze heeft in het tegenwoordige China of gehad heeft in het oude Egypte.

Er blijven dan nog over begunstiging en bekwaamheid, waarvan misschien de tweede aanvankelijk (den korten tijd dat de moreele revival duurt, die wellicht de verwerkelijking van den socialistischen staat zal vergezellen) eenigen meerderen invloed zal uitoefenen op de verdeeling van het arbeidsproduct dan tegenwoordig.

De tweede echter, de begunstiging zal zonder eenigen twijfel èn door de uitgestrektheid van het gebied, waar zij zal heerschen, èn door de gelegenheid tot werkzaamheid, die zij in dat gebied heeft, afmetingen aannemen, waarvan wij ons tegenwoordig moeielijk een voorstelling kunnen maken.

En nu moge men zeggen, dat een zoodanige toestand verre van wenschelijk is; het gaat niet aan te beweren, dat hij

onmogelijk is, omdat een algemeene maatstaf ontbreekt voor de verdeeling van het arbeidsproduct.

Ook in dit opzicht dus dient de kritiek van mr. Treub meer tot versterking dan tot verzwakking van het socialisme; zij werpt zich op bijzaken en laat de hoofdzaken onaangeroerd; zoo draagt zij naar vermogen bij tot bevestiging van de overtuiging der socialisten omtrent de hoofdzaken.

Ten slotte één enkele opmerking, niet over mr. Treub's kritiek van het socialisme, maar over zijn eigen denkbeelden. Ik schrijf haar neer als bloote bewering, omdat de ruimte tot verdere uitwerking mij ontbreekt.

Het komt mij ondenkbaar voor, dat door een revolutie een blijvende invloed van eenige beteekenis op de inrichting onzer maatschappij zou worden uitgeoefend. In ieder geval zou zij dit in socialistische richting slechts dan kunnen doen, wanneer de socialistische regeling onzer maatschappij bijna voltooid was.

Niet ondenkbaar evenwel schijnt mij een vreedzame evolutie, die uitloopt op een socialistischen staat. Wij bewegen ons zelfs reeds sedert geruimen tijd in die richting en het staatssocialisme van mr. Treub en de zijnen draagt er veel toe bij die beweging sneller te maken. Dat is een zeer groot gevaar, waartegen ieder, die het duurzaam welzijn der maatschappij bedoelt, moet waken.

Toch gaat het niet aan zich ter vermijding van dat gevaar tegen iederen maatregel in socialistische richting te verzetten. Daarvoor is de stoffelijke en zedelijke ellende in onze maatschappij veel te groot.

Ieder principieel tegenstander van het socialisme moet dus uitzien naar middelen om het kwaad te neutraliseeren, dat veroorzaakt wordt door de stappen in de richting van het socialisme, die telkens gedaan worden en telkens gedaan moeten worden. Zulke middelen zijn er, zoo ik mij niet bedrieg twee, nl. decentralisatie en vermeerdering van het gevoel van individueele onafhankelijkheid vooral bij de arbeiders, de talrijkste klasse onzer maatschappij. De streng

gecentraliseerde socialistische staat verlangt burgers, die slechts gehoorzamen, hetzij aan de traditie, hetzij aan hun meerderen; burgers, die gewoon zijn aan zelfbestuur en aan persoonlijke onafhankelijkheid kan hij niet gebruiken, en omgekeerd; zulke burgers kunnen geen socialistischen staat gebruiken.

Waardeering nu van deze waarheid heb ik tot mijn zeer groote teleurstelling in de redevoering van mr. Treub geheel gemist. Ik vond slechts een opsomming van die hervormingen, welke door de staatssocialisten, zonder nadenken en kritiek en zonder te letten op de moreele en meer verwijderde gevolgen worden voorgestaan. Misschien ziet hij deze waarheid in, maar van dit inzicht, zoo noodzakelijk bij een bestrijding van het socialisme, gaf hij geen blijk.

Toch bestaat in het op den voorgrond stellen van haar naar mijne meening de eigenaardige taak der radicalen, juist omdat zij geen socialisten zijn.

De Dood van het Naturalisme, door L. van Deyssel.

(*L'Argent par Emile Zola*, Paris, 1891).

> J'ai une grande admiration pour Zola.
> STÉPHANE MALLARMÉ.
>
> Zola, lourdaud splendide.
> PAUL VERLAINE.

I.

Het naturalisme is dood. Ze hebben het nu allemaal gezegd: de kritiek-schrijvers, de psychologen, de magiërs en de de dichters, en wie er ook nog meer naar gevraagd zal worden, ieder-een zal het zeggen, en ik, na de lezing van l'Argent, zeg het ook: het naturalisme is dood.

Twee hebben maar het recht den dood te konstateeren: de symbolisten en ik. Nu het daar zoo groot dood ligt, komen al de overwonnen dwergen van vroeger, de jaloersche kabouters, de minnen met hun platte koppen, wier uitgesulde neus nijd-droppels neêrsnottert in den bak van de voor-uitstekende onder-lip en geven mekaâr de hand en de hand ook aan de prinselijke ziele-fatten, wier parfum-fijne analyse-subtiliteiten in proza, wier violette, ròse, fluister-hymne-rhythmen met hooge distinktie reageeren tegen de machtige boerschheid van de stervende kunst; nu geven zij allen hun handen aan mekaâr en dansen in een langen, langen slinger-kring om het kolossale lijk.

Maar alleen de symbolisten en ik hebben recht van spreken, de symbolisten om dat zij van zéer goeden huize zijn en, intellektueel ten minste, zoo al niet vol-ledig artistiek, hun smaak vermag de naturalistische kunst te om-vâmen, en ik, om dat ik, met mijn, wel een beetje belachelijke misschien, maar zoo enorm geméende, wilde bewondering, de eenige ben geweest onder allen, die het zóo heeft be-grepen, die het zoo heeft aan-gegrepen als hooge planten donkere gloeyende roode bloed-bloemen in de potten van mijn zorgelijk gerichte schat-houdend liefde-vol aan-gebogene handen. Wat heb ik er hoog meê geloopen in de rondte, dat was een vreemd verschijnsel en eenig in zijn soort, die lyrische vereering in vurig rank gesmede proza-rhythmen van die dikke, donkere, lage kunst van zwarte modder, purperbloed en vaal blank vleesch.

Als ik zeg: het naturalisme is dood, beteekent dat (want méer kán het voor mij, den minnaar, níet beduiden): dat een boek als l'Argent mij aandoeningen geeft van warm her-inneren en van heerlijk her-kennen, maar dat het mij niet zóo slaat, zoo bedwelmend tegen mij aan-slaat, dat het mij niet zoo aan-pakt en van streek brengt, dat het mij niet zoo vervult met een verblindend ochtend-stonds-geluk, als de ontdekkingen van een nieuwe, beginnende, kunst doen. Ik kan nu niet meer denken, als een nieuw boek tot mij komt, dat ik het voorzichtig en zoetjes-aan wil gaan lezen, om de pracht der nieuwe verwezenlijkingen zoo innig te doorvoelen, dat er geen vezel van verloren ga; ik kan niet meer denken: wat zoû dit nu weêr zijn, welke wijde verrassingen liggen mij nu weêr te wachten. Ik zal alleen te-rug vinden wat ik al weet, even goed en sterk, even liefde-waardig, maar die opperste gewaarwordingen als de plotselinge liefde van Romeo voor Julia op-het-eerste-gezicht, die delicieus-akute momenten als het vreemd zoet-zachte van een zeldzame spijs tegen het verhemelte, als de storm-gil van de emotie in de gouden hemelhal der verrukkings-aan-dacht, - die zal ik nooit meer, nooit meer vinden in de kunst die ik éens boven alles beminde.

En tóch, nu die kunst dood is, nu de ontzachlijke bouw

van dat lijk daar ligt met de kolonnaden van zijn vast-forsche vingers en de glooyingen van zijn ruige voeten, nu het dood is als een eenling, zonder in zijn eigen land ooit hoog-lyriesch, groot-theoretiesch of diep-kritiesch te zijn geliefd, nu het als eenige dooden-tooi de voddige vulgaire successen bij eene laag-nieuws-gierige menigte aan zijn zwaren bast heeft hangen, nu voel ik mijn oude liefde, die oude hartige liefde, met zijn knoestige, breuklooze, snoer-stevige wortels, met een nieuw iets, een nieuwe vochtige warmte, die zoo uit mijn binnenste komt, versterkt.

Ja, ik moet dat zeggen, ik wil dat zeggen, dat ik het prachtig en heerlijk en ten uiterste te beminnen vind, die verlatenheid, die van de geestelijk-fijnen-en-hoogen-verlatenheid, waarin de kunst van Zola sterft. Een groet, een koele eerbied-beweging van verre, van een paar voornamen en dat is alles. Veracht door de voorgangers, benijd en beschimpt door de tijdgenoten, geloochend door de na komelingen, - het is waarachtig niet onaardig; daar ik het populaire succes in 't geheel niet meêreken, is het wel precies zoo als ik het maar zou kúnnen wenschen.

II.

Nu: waarom uit l' Argent het sterven, het zeer mooye sterven blijkt; nu: al wat, die er tegen zijn, er tegen kunnen hébben.

De konceptie is niet nieuw: voor-eerst de begrip-konceptie niet, daar het, on-verrijkt met frissche nuanceeringen, de bekende worsteling van den woedend-krachtigen dier-mensch, in een onverflensbaar bloeyende hoop door alle nederlagen heen, geeft, die wij ons uit verschillende werken herinneren; voorts de visie-konceptie niet, om dat die ons eene herhaling geeft van La Curée en Au Bonheur des Dames vermengd, van La Curée met den man van begeerte naar geld en weelde, door alles heen levend in de hooge geld-koorts, met het geluid van goud-gestrooi aan zijn ooren als een sublieme nar met de muts met rinkelende bellen, van Au

Bonheur des Dames met den man van het groot wèl-slagen, die al grooter en grooter woningen bouwt om de groeying heen der stoffelijk-wording zijner droomen, in alles-overwinnende eigen-liefde, met in l' Argent zijne verachting voor het geld op zich zelf, met in Au Bonheur des Dames zijne verachting voor de vrouwen.

De kompozicie is niet nieuw, het geheele werk is samengezet van oude motieven: symbolische: Saccard, die, arm weêr, bij het begin van zijn nieuwen tocht naar rijkdom en aanzien om de Beurs heen doolt, *als* wilde hij het terrein, vóor belegering en verovering, goed bezichtigen, die, door een weder van modder en woesten buyigen regen, op de lieden jaagt, die hem tot de fortuin moeten helpen door oprichters van zijn Bank te worden, als plastisch symbool van hoe hij niets ontziet, enz.; madame Caroline, die in den donkeren tuin der ongelukkige gravinnen de Beauvilliers een klein licht aan een venster ziet, *als* een ster van hoop; de Beurs, die van Sigismond Busch' hooge zolderkamer gezien, een dak met punten en lansen heeft, *als* was daar een leger, als moest daar gevochten worden, als verzinnebeeldde zich zoo het gevecht om het geld, de Beurs, die op een avond, na een markt-middag van groote verliezen, in de nevelen verdwijnt, *als* was dat het voorteeken van het einde eener wereld; verder alle andere motieven: de direkt-plastische in de karakterizeeringen van menschen en plaatsen: den bankier Gundermann zoo éens in hem eigen-aardigen staat gezien: in-gaande bij den banketbakker om snoep-goed te koopen voor zijn klein-kinderen, zittend op zijn kantoor met de spelende kinderen aan zijn voeten, en dan telkens zoo, zich in het zelfde typische, als een referein, in den text vertoonende: ingaand bij den banketbakker, zittend met de kinderen; madame Caroline met haar gezonde jeugdigheid en al tijddurende levensliefde, de zelfde levensliefde, die ook in Jordans jonge-vrouwtje is, de zelfde Zolaïstische liefde voor het leven óm het leven, wier vertegenwoordigers wij in vele der boeken aanwezig vinden; de barones Sandorff, de verschillende fielten-typen, b.v. de prokureur-generaal Delcambre,

zijn alle oude bekenden; de gebeurtenis tusschen Gundermann en de barones Sandorff, waar zij zich aanbiedt maar hij, wellustloos man, haar eenvoudigjes af-wijst, gelijkt nauwkeurig op het-zelfde geval in La Bête humaine tusschen den rechter en de jonge-vrouw van den misdadiger; - ook de groote verhaal-bewegingen achter de direkt-plastische motieven zijn van den ouden trant: de Katholiciteit in geld-oorlog met het Jodendom, de groote voor-uit-zichten van daar-ginds, de droomen over de beschavings-verovering en -exploitatie van het verre wereld-deel, die groote dekoratiën in minder plastischen stijl om het eigenlijke drama heen, die het voltooyen en het in groote ronding om-sluiten, zijn motieven uit den ontzachlijken vroeger reeds gebruikten voorraad overgenomen, zij behooren tot de zelfde soort als de verhalen van Jacques Bonhomme in La Terre; - er is geen enkel nieuw motief in het geheele werk.

III.

Ik ga zoo te werk: ik lees zoo'n boek in-eens door in een strakken wil van zuivere aan-dacht; dadelijk daar-na wacht ik de verschijning van de totaal-impressie, die snel op-komt, ik zie dan wat voor eene genieting ik gehad heb in iets zichtbaars in de verbeelding. De hersens zijn dan als een soort van klank-steen, waar-uit, door de aan-raking met het stuk kunst een dampje wolkt, waarin nauwelijks een vorm, nauwelijks een kleur. Dat is dan het zuiverste, het meest dadelijke, dat houd ik dan vast. Om dan te weten hoe het is ont-leed ik dat embryo stilletjes voor mijn eigen, en om hard-op te zeggen hoe het is laat ik het in kontakt komen met andere fluïden en doe het zoo groeyen tot lyrische sentiment-wezens.

De literatuur van Zola is een oude maitres van mijn ziel. Ik heb haar heel jong bemind met een woedenden hartstocht, elk jaar als ik haar nu wéêr-zie is zij wat ouder geworden, in die rimpels en oogen-kringen is eene zéer-doende melancholie, maar ik, niet-waar, zoek al tijd weêr naar de jonge

mooiheid van vroeger onder de krassen en groeven van de scherpe jaren, zoo als ik die als een schat voor later armer tijd met zorg in mijn geheugen heb geprent.

Van La Terre en Le Rêve heb ik nog zeer krachtige, dadelijke ontroeringen gehad, van La Bête humaine minder, van L'Argent, weêr veel minder.

Toen de lezing uit was, had ik een wolk, donker blauw, rood, die van onderen op-kwam en niet hoog steeg, tot aan mijn kin, denk ik; te gelijk zag ik het betere wat ik van kunst kan krijgen als een effen gouden blink-vlak, dat mij schrijnde tegen de oogen, hoog, egaal en zuiver licht goud.

Ja, ik had het boek in me als een lage duistere drukte. Ik zal daar nu het wolkige van afdoen, in massieve duidelijkheid die drukte, die daar-onder is, aan-zien, en wat ik dan aan-schouw, zal ik aan-zetten en op-tooyen met de mooye bewegingen van vroeger over zulke zaken in mij, om mij hoog genoegelijk bezig te houden.

Zijn de idylle-elementen in Zolaas literatuur, zoo als die in ontzachlijke stamelingen door de vroegere werken liggen verspreid, tot den grooten op-slag, tot de groote stijging, tot de on-weer-staanbaar hoog-dringende verheffing van zwaar rein verlangen, als een goud-damp-zuil uit een witte maagdenborst, saâm- en uit-gekomen in Le Rêve; - zijn de komedie-brokken, die met hun loensch oogen-geknip en het lachen hunner scherpe, hard-gave tanden hier en daar al in rijke hoopen gestapeld lagen, tot één reuzen-knoest, tot een varken-afgod-buik-achtig gezwel van dolle hemel-honende lol, tot een zwarten nacht-lach-aardklomp, die met zijn gaaplachende af-gronden, met de lange-neuzen van zijn bergtoppen, als een-dansende-schrans-monniks-billen rond-rolt door het gekoejonneerde Heelal, geworden in La Terre; - het eigenlijke door-en-door van hem hoerende sentiment, de innige bron en het innerlijk wezen van zijn kunst, de liefde van de mensch-dier-kracht om de mensch-dier-kracht, de liefde voor de kracht van de groote-natuur, van het ziedende zaayende, woedende bloedende leven, zoo als die tot zijn soeverein-triomfantelijk-brutale wil en daad komt in dat zwijn en dien

bandiet, dien men mensch noemt, die leelijke, die prachtig-leelijke, in vet slijk met zweepslag op zweepslag van lach en vloek ontwijde liefde, die liefde die geen liefde is maar door wil-drift uit niets werelden-scheppende kracht, die heeft zoo lang gedreven en gestormd door al de harte-holen en de duister-roode ader-vlieten en darm-kolken van het dikke zweet-regenende lichaam van den Rougon-Macquart-cyclus, tot zij, in een laatste donder-gromming er nu uit is gebroken, uit-gebraakt en uit-gescheten te gelijk tot een belt lillend, stinkend, dampend leven, een enorme geboorte na veel hevig wee-geween, met de dikke stukken bloed, - waarvan de teedere lampen der kleine idealen verduisteren en de blinkende gesternten van eeuwen van schoonheid beslaan.

De vraag is niet wat of ik líever heb, het wezen dezer kunst zelf sluit de mogelijkheid van die vraag uit. Als iemant mij neêr-worstelt, dan zeg ik dat hij sterk is, dan wil ik het lang en breed over die sterkte hébben, dan heb ik geen asem om meê te deelen dat ik liever een bloemenruiker van hem zoû hebben gekregen. Als ik een varken zie, ruig-ròze en luisterrijk vet ploeteren en wentelen in stront-modder met zijn snoet in de bruin-groene spoeling, dan vind ik dat prachtig, dan denk ik niet: ik zou wel liever met een mooi meisje zitten. Hij overweldigt al mijn zinnen te veel, ik heb geen tijd om dat te denken.

Is het prachtigste varken van deze eeuw wel dood?... Daar is het, daar douwt het ons met ons achterste, met zijn snorkenden snuit in den grooten, grooten varkens-stal, waar de kudden ruggen, steigeren, dommelen en woelen. Het is een kolossale verneukerij, vrienden-lief, het is een grap van ontilbaar zware afschuwelijkheid; die zwak is valt flauw, die zacht van aard is vlucht weg. Moet gij lachen of moet gij huilen en met de armen slaan? kijk eens, de zwijnen hebben zich netjes aan-gekleed en hebben ellebogen en maken hooge gebaren. Zij willen iets, zij zoeken iets, ziet hen bewegen in rumoerige zwenkingen, in hollende volten deinen en golven hun schokkende lijven, zij zitten op, zij staan op, zij doen kunsten van bekwame dressuur, en terwijl zij baggeren door

het slijk, ziet, daar gooyen zij, daar goochelen zij met gouden schijven, zij dringen en vechten om wie er het meeste van zal hebben, zij zijn dronken van drift, zij zwaayen en snorken en spelen met goud en omkransen hun armen en hoofden met snoeren van goud en goud-stukken-slingers en lachen een plomp-dwazen grommenden lach als gekietelde zwaar-mollige monster-bacchanten.

Zoû het ontzettende zwijn wel geheel en al dood zijn?... Doet de gordijnen wijken, ziet daar binnen in het licht. De helle kamer-avond is daar lichter dan de dag, het menschdier ligt naakt gestrekt, den buik naar boven, het donkere lijf, het heuvelige lijf is dicht met haar-helm begroeid.

.....

.....

.....

Tegen den wand stoot het helle licht de donkere schaduw-spiegeling.

Het zware zwijn, dat deze kunst is, is niet jong meer, maar nog heeft het de machtige gezwollenheid van zijn lijf vol reuzenkracht, nog loopt het waggelend levensdronken door steden en velden zijn tartend gegrom naar den hemel op te snorken, te morzel schurend en te pletter tredend wien het te weêrstaan waagde in zijn vaart.

IV.

Frankrijk, het rijkste literatuur-land der wereld, heeft zoovele levensvisiën en kunst-soorten, dat de eene generatie met haar goede kunst telkens daar botst tegen de andere met de háre. Dit is mooi als blijk van onvergelijkelijke zielengroei. Maar dit maakt de partij-genoten van de eene literatuur blind voor het groote in die der andere, op enkele uitzonderingen na. Bij ons zijn de menschen der goede literatuur ver-eenigd om te keer te gaan tegen de minheid in al haar verscheidenheden. Voor zoo ver hier-uit de afwezigheid van overvloed van het goede blijkt, is dit jammer; maar het is weêr bizonder goed om dat het ons heider-ziende doet

blijven voor het mooye in de literatuur al is zij niet de door ons persoonlijk beöefende. Daarom zullen wij, die bijna allen niet-naturalisten zijn, niet meêdoen in de bespottelijke waanwijsheid van dichters en prozatoren, die den éenigen en alleenen grooten Zola min-achten of verloochenen.

Nog altijd zie ik hem staan, den monster-werkman, zoo als ik hem eens als titel-viniët had willen drukken op de eerste bladzijde van het boek van mijn levenswerk, het hoofd voor-over-gebogen in noeste aandachtigheid, spattend met zijn zware spade in de kluiten krioelende menschheid als naakte wormen voor zijn voeten, hoe hij ze op-hoopt en schikt en schudt hun griezelige lijfjes door-mekaâr, dat zij vallen en glijden en leggen en kronkelen en elkander omslingeren, in de wrongen van hun leven, in de rechtheid van hun dood, nietig en on-vermogend onder de macht van zijn arm; - zijn armen beven wel eens van te groot pogen en zijn hoofd zinkt wel eens neêr, maar met een wijden blik uit de oogen richt hij 't weêr op en bonkt met den onvermurwbaren kop als een levend gesteente zijn butzen en gaten in het blauwe staal van den hemel.

En eer het werk zal afgemaakt zijn, zal ik verlangen en trachten het groote gevoel van eer-tijds te hervinden om in effen breede luidheid hem te danken, te danken voor wat hij mij veels en groots heeft gedaan.

Maart 1891.

Boekbeoordeelingen.

1. Elsevier's geïllustreerd maandschrift. Amsterdam, uitgeversmaatschappij ‘Elsevier’. - 2. Fokko Bos, schrijver van ‘Een Levensdoel’, Een gril, oorspr. roman. Amst., L.J. Veen. - 3. Vera. In bloei geknakt, oorspr. roman. Leiden, A.W. Sijthoff. - 4. De witte Bedoeïn. Een tooneel uit de Sahara door Belosem. Amst., Creveld & Co., 1890. - 5. De overwonnenen. Don Gesualdo, door G. Verga. Uit het Italiaansch vertaald door Jhr. Mr. W.F. de Jonge. Utrecht, J.L. Beyers, 1890. 2 dln. - 6. Letterkundig Jaarboek voor 1891. Tweede jaargang. Amersfoort, G.H. Priem, 1891. - 7. Wat wij willen. Nieuw Tijdschrift onder hoofd-redactie van J. Winkler Prins. Amst., G.H. Priem, 1891. - 8. Sonnetten en zangen, door G.H. Priem. Amersfoort, 1891. - 9. Robert Elsmere, door Mrs. Humphry Ward. Tweede Druk. Sneek, H. Pyttersen Tz., 1890.

1. - Zie hier een breede en grootsche onderneming ten bate der op letterkundig gebied koningsgezinde partij in de nederlandsche dienst-boden-wereld. Onder redaktie van een kapper en een mummier (de heeren Ten Brink en Schimmel), poëtiesch ingeleid door een lijk, maar o een zacht en zoet gebalsemd lijk, gebalsemd door de vereering van een dankbaar nageslacht van frissche krullenkoppen (den heer N. Beets), verzekerd van de medewerking van een honderd-vijftig-tal op het veld van proza en poëzie roemrijk bekende falanx-leiders, van den auteur H.E. Beunke áf tot Johanna A. Wolters toe, belooft deze breede en grootsche onderneming een recht populaire toekomst te gemoet te gaan. De eerste aflevering, die ik alleen voor den text zal bespreken, ziet er patent en excellent uit.

Bij de werkelijk fráaye beeltenis van onze geëerbiedigde

en jeug dige Koningin, hebben de heeren Beets en Schimmel weder een puik proefje van hun gave, garve, af-gestaan. Wijlen Z.M. de Koning moet eens in een drift-bui eenige loterij-briefjes hebben verscheurd. Hier-op zin-speelt de heer Beets in zijn recht edele regelen op taktvolle wijze:

> Een frissche Oranjetelg, te goeder ure ontsproten,
> Haar Vaders troost, haar Moeders trots, 's Volks liefde en lust,
> Vergoeding, door Gods gunst, voor de afgescheurde loten,
> Toont u dit vriend'lijk beeld en stelt uw hart gerust.

Volgt een sonnet van mejufvrouw Swarth. Dit begrépen mijn tuin-jongen en schoon-maakster niet goed; maar ik heb hun gezegd dat dat er ook stellig bij vergissing in was gekomen. ‘Hoop’ hiet 'et. Toen de ondernemers het ont-vingen, dachten zij: ‘o, dat's heel aardig van jufvrouw Swarth, nu zal zij bij dit of bij dat als 't ware vergelijken hoe hoop-vol onze onderneming is, en, in over een stemming met de overige bij-dragen, zal de laatste regel b.v. zijn: ‘Deze onderneming tréedt vol hoop de wereld in’; maar eilacy, 't was mís. Jufvrouw Swarth had begrepen dat men alléen een goed klinkdicht van haar wilde hebben, zonder symbolische betrekking tot de onderneming zelve eigenlijk. En toevallig was nu de laatste regel: ‘Wien Hoop begeeft, kruis' de armen stil en zwijg'’. Ja, enfin, goede raad was duur, Hélène Swarth had nu eenmaal dit gedicht gezonden en 't móest er dus maar in, hoe ook de glim-lach van het minzaam kennis-makend hoog-geächt publiek, bij het turen op deze vreemde bij-drage, zoû weg-trekken.

Volgt in de onderneming een bij-drage van den verdienstelijken en befaamden A.L.F. Obreen. Deze kunst-kenner kan met de hollandsche taal niet al te best over-weg, maar toch is het duidelijk, dat hij beweert, dat de heer Rochussen eigenlijk een ‘Grieksche maagd’ is... Uiterst mediesch en delikaat... Laat ons maar verder kijken.

Professor ten Brink heeft in de eerste aflevering zijn beste beentje vóor-gezet: Een aardige, pontonneur kraktriestieke novelle over de Brederoos, zoo net in dien geest als zijn laatste over Jan Starter, je-weet-wel. Dit is zijn wettige en gehonoreerde kind, maar dan heeft-i me warentig achter in

nog 'n buiten-beentje, en dat buiten-beentje is z'n stokpaardje. Ja, hij kán 'et toch goddorie niet láten, 't is weêr een anekdote, zoo'n aller-aardigst geval tusschen beroemde personen, zoo als alleen onze Ten Brink die te vertellen weet. Toch loopt het dezen keer 'n beetje in-'t-honderd. Théophile Gauthier vocht met zijn maitres en noodigde zijn vrienden te ont-bijten, en Hofdijk ging 's nachts een sleutel nog halen, die jufvrouw Toussaint ergens verloren had, - nu ja, best, goed, maar wat zóû dat nu eigenlijk? Ik begrijp niet goed wat er de aardigheid van is.

De heer Emants is hier serieus goed. Zijn bij-drage is ongeschikt voor de dienst-boden-wereld en zal der onderneming schade doen.

De rest is flink en ter-dege in elkaâr gezet, zoo schilderachtig mogelijk, ‘schildering van het schilderachtigste’ zoo als het prospektus meldt. De heer Schimmel schildert een ‘droom’, die óok niet voor de poes is, een soort van aller-fraaist, zinnebeeldig gezicht, al tijd in de verbeelding dan natuurlijk, zinne-beeldig in de werkelijkheid gedicht, een gedicht van de werkelijkheid zinne-beeldig opgevat, waar de rijke menschen werkelijk zinnebeeldig (het is maar een ‘droom’, iets dat de dichter zich zinnebeeldig verbeeldde te zien, hij vergelijkt daar als 't ware de werkelijkheid bij), waar de rijke menschen aan tafel zitten, en dan komt het gepeupel de zaal binnen-stormen en smijt den boel 't onderste-boven. De heer Schimmel ziet dat als een droom, zoo veel als de lagere stand, die zich tegen de hoogere standen verzet. Grootsch, mooi, je ziet 'et vóor je gebeuren.

Heel aardig en flink door de ondernemers aangepakt... Hè, wat-is tie koffie hiet, je brand'er je lippen ân... Wil-u 't ook 'es zien, baker? mooi, vindt u niet?

Uit deze onderneming, onder de hoede der jeugdige Koningin, zal voor de ondernemers heel wat te melken zijn.

2. - De auteur Fokko Bos heeft ook nu en dan een kort stukje beschrijving in zijn roman. De uitwerking van den lentewind op boom- en struikbladeren beschrijft hij o.a. zóo: ‘En de bladeren richtten zich trotsch op, en stootten elkander aan, alsof zij elkaâr wilden opwekken tot een haastiger

groei'. De auteur Bos heeft de bedoeling der bladeren klaarblijkelijk niet begrepen. Toen hij hen elkander zag aanstooten, deden zij dat om dat ze hém zagen voorbijgaan; zij konden toen hun natuurlijk fatsoen niet meer houden en gaven elkaâr porren in de ribben om 't niet uit te proesten.

Overigens wordt den heer Bos aangeraden liever tooneel-stukken te maken. Hij zoû best een of ander roetine-stuk in de manier der fransche salonschool kunnen samen stellen. Zijn roman zit vol banale tooneel-effekten. Bij name aan het einde, als Signor Maloja, een viool-virtuoos, die een befaamd kunstenaar is maar tevens karakter-adel heeft, zijne edelmoedigheid toont door het meisje, over wier lot hij door toevallige, tragische, omstandigheden te beschikken heeft, en die hij zélf bemint, - aan de eene hand houdend, den door het meisje beminden man aan de andere hand neemt, en zoo, in plechtige woorden, de edele daad verricht van beide gelukkig te maken door hen te vereenigen. Als de auteur hiervan nu een tooneelstuk vervaardigt, dan valt na deze scène het scherm, dan snuiten de toeschouwers voor 't laatst hun neus, leggen hun zakdoek op hun schoot, en beginnen in de handen te klappen. Het scherm gaat weêr op, de tooneelspelers, als kunstbroeders hand aan hand, buigen vriendelijk. Dan roepen de toeschouwers: Bos! Bos! Bos! Dan komt de heer Bos uit de koeliessen, b.v. achter lente- wind-boom- en struikbladeren van-daan, en mag, midden tusschen de vertolkers, zijn deel van de hulde ontvangen, ook vriendelijk buigend, met een ietwat bedeesden maar gelukkigen glimlach. En dat is dan een wat je noemt onvergetelijke avond voor hem. En dat is veel pleizireger voor den heer Bos dan een prul van een roman te schrijven en daarover nog op den koop toe voor-den-gek gehouden te worden in eenige regels boekbeöordeeling.

3. - De schrijfster van 'In bloei geknakt' stel ik mij voor als een bejaarde dame, eenigszins van adel, met een groote muts op het hoofd, van echten kant, waarin blauw-paarsch satijnen lint, met een paar groote bellen in de ooren, zwaar, van fijn bewerkt goud, met diamanten er in, met een

smal kanten halskraagje op de zwart zijden japon, met groote breede als smeedwerk afgeronde zwarte glanzende schouders, met groote donkere karbonkel-oogen, en met van-die prachtige kussen-achtige, welig gladde voorhoofd-, wang-, bovenlip- en kinvakken, die haar tot een vleezen beeld van echt matig en fijn doorvoedde deftigheid maken. Zoet blond dons, als satijnen duinhelm, om de smalle droog-roode mondstreep heen. Daar is nog iets in voor wellust-kussen, een antiquiteit die men zoû willen knuffelen. En zij beeft handen, prachtig! Een heel leven van hooge rust en teedere beveelgebaren heeft zich er in gerimpeld. Zij is in haar houding en fysionomie één-en-al zachte wijsheid en lieftallige moederlijkheid en gekapitonneerde eerbiedwaardigheid. Nu gaat zij spreken, zij vertelt van haar verleden: aan het hof daar-en-daar, daar was 'et zus-en-zoo, met een hartelijke statigheid klinkt haar stem lang, al tijd 't zelfde, heel lang door de kamer... En wij merken, dat zij niets van binnen heeft... niets.... Haar oogen blijven steeds die donkere karbonkels, zij wisselen nooit van licht of kleur, haar vel blijft al tijd zoo mooi effen en strak, en al tijd met de zelfde deftige matigheid klinkt haar stem ... maar zij zegt eigenlijk niets ... zij heeft nooit iets van het leven gezien, nooit iets gevoeld, zij heeft nooit een onrust of een liefde gekend, en daarom is haar vleesch en vel, als vleeschrozen, zoo glad en effen gegroeid, zich spannend om de ledige stellazje van haar ziel.

4. - Deze roman is stellig uit het fransch vertaald. Ik heb hem heelemaal uit-gelezen, en met genoegen, met een zeer inferieur soort genoegen, wel-is-waar, maar tóch ... ja, die franschen die weten 'et wel. Je leest met meer plezier een franschen feuilletonist van den zooveelsten rang, dan het serieuze werk der knappe mrs. Humphry Ward (eene nicht van Matthew Arnold, enz.) 't Is 'n soort rooversgeschiedenis, 'n, industrieëel, aardig probeersel tot moderniseering van het melodrama. Die zelfde processie komt er in in 't begin, die Van Looy in zijn Gekken beschreven heeft. Nu moet je dáar natuurlijk niet aan denken, dat 's flauwigheid, je moet er niet bij halen wat er niet bij hoort. In den afschijn van

Van Looys gloeyende kunst moet je dit ambachts-werk niet verbranden. Nee, zonder gekheid, ik houd wel eens van zulke boeken. Je bijt er in als in peperkoek of als in een vermolmend stuk ouwe hollandsche-kaas.

5. - Deze roman van Verga is slecht vertaald. De vertaler heeft, als hij den italiaanschen vol-zin gelezen had, gedacht: hoe zegt men dat in 't hollandsch?, en dan heeft hij de gebruikelijke hollandsche uitdrukking er voor geschreven. Maar zoo moet men niet vertalen. Om een goed werk goed te vertalen moet men zelf zoo'n beetje een kunstenaar met zijn eigen taal wezen. Men moet ten eerste het vermogen hebben om de vreemde taal te verstaan, niet de woorden, zoo als men ze in het woordenboek kan opzoeken, maar den vol-zin met zijn karakter, met zijn innige eenigheid, die hem tot een vol-zin maakt, welke onmogelijk van een anderen schrijver zoû kunnen zijn dan van dien, die hem geschreven heeft. Men moet nooit vertalen met *algemeene* hollandsche uitdrukkingen, want dan kan de volzin nooit het *bizondere* weêrgeven, dat de schrijver er meê vóor-had.

De lezer van dezen roman krijgt dus een impressie als-of een straatjongen, in een soort van plat, hem wil duidelijk maken wat een vreemde heer bedoelt, die aan d' over-kant van een rivier wat staat te roepen. Onbeholpen en onbehouwen te zijn, dát is de indruk dien het werk in deze vertaling maakt.

Indien men echter lang tuurt en zoekt en moeite doet om te begrijpen, en men dan ont-dekt wat de italiaansche schrijver bedoeld heeft, komt men er eindelijk achter, achter de onduidelijk-makende floersen namelijk, waarmeê de woordenkeus van den vertaler des schrijvers bedoelingen heeft bedekt. En dan blijkt dat wij hier, meer misschien nog dan in Vergaas vorige werken, een stuk van het echtste, heerlijkste Zolaïsme te genieten hebben.

Verga heeft hoe-genaamd geen persoonlijke visie, nauwelijks een stevig persoonlijk talent. Hij verschilt van Zola door dat hij italiaansche zaken beschrijft en Zola fransche. Nu ja, ga nou je gang maar; maar dat ís, literair, geen verschil.

Verga is mooi, lekker, prachtig, ik stel hem op prijs, ik hoû veel van 'em; maar daarom moet ik 'em juist karakterizéeren, niet waar? Verga is de zuiverste Zolaïst, dien ik ken. De zwaar-blonde dingen van Moore zijn zoo echt Zolaïstiesch niet als Verga. Zoû 'et nog komen, misschien, om dat Zola uit Italië stamt? dat Verga hem daardoor zoo innig heeft begrepen? Is 'et niet aardig (dit bedoel ik): dat Bonnetain, ja, dat Rosny meer van Zola verschillend persoonlijk talent heeft dan Verga?

Alles trekt mij tegenwoordig van Zola af: daar is het hollandsche impressionisme-sensitivisme, daar is de hollandsche fantasie, daar zijn de fransche symbolisten-theoriën, daar is Huysmans met zijn ‘naturalisme spiritualiste’, daar zijn de fransche psychologen, Barrès zegt dat Zola wel een machtige persoonlijkheid is, maar dat 'et 'em niet interesseert, Bourget... uiterst belachelijk is het Barrès en Bourget in één adem te noemen, Barrès' adem is puure zielestoom, Bourgets adem is een mondain kuchen, Barrès is een machine van spiritualiteit, Bourget is een modeplaat, Bourget behoort volstrekt niet in de Hooge Literatuur; - maar al trekt alles mij er van af, het is zoo moeilijk scheiden, ik heb hem toch zoo vréeselijk lief gehad. Dien èrgsten liefdetijd (1882-83) moet ik nu eigenlijk belachelijk vinden: een jongensliefde, een kalveren-liefde, de smoorlijke verliefdheid van een eenzaam-wonenden jongenheer voor de dochter van de boerenhofstede van een-kwartiertje-verder. Maar de bekoring blijft voort-bestaan, de bekoring van het eerste volwassen enthousiasme, die, als het licht van den ingang, diep en ver blijft doorstralen in de kronkelende lanen van het leven.

Maar, wat ik zeggen woû, in Verga vin-je vele, vele Zola-motieven terug in ongeschonden staat: de konceptie van de menschelijke kracht, van het er-komen, van het fortuin-maken door dik en dun, door regen en zonneschijn, de vale grafstilten van klein-steedsche pleinen, de jaloerschheid der klein-steedsche familiën, het rumoer van dolle volks-volten bij brand, bij oproer, de erfelijke karakter-geheimzinnigheden,

die van geslacht op geslacht in de familiën overgaan, - heel het zien van Verga, dat klare, dat dikke, dat bij-groepen leven van de menschen, die worstelingen van de menschen-soorten door de passiën aan-gedreven als wolken-worstelingen door de winden, - dat is alles zoo puur mogelijk Zolaïstiesch.

Het boek van Verga is eene duidelijk-making door voorbeelden voor het italiaansche volk van de literatuur van den franschen schrijver Zola.

6, 7, 8. - In het zoowel industriëel als literair nog-al minne ‘Letterkundig Jaarboek’ is een zonderling dokument van den heer J. Winkler Prins, die ook redakteur is geworden van een nieuw tijdschrift, genaamd ‘Wat wij willen’. Te gelijk is er een boekje met gedichten van den heer G.H. Priem. Deze drie dingen hooren bij mekaâr; maar wat zijn dat nu eigelijk voor zaakjes, wat móet dat nu eigelijk allemaal? Hoe kan de heer Winkler Prins nu zoo wezen, wat beteekent dat nu? hij geeft immers leelijke hakken in de lang niet onaardige figuur, die hij in onze waardeering maakte?

Van minne en laffe dingen neemt men nauwelijks kennis, vergeet ze dan weêr en zwijgt er over. Men kan echter ook, als men iets mins of lafs ontmoet, allerlei malle grimassen en klowneske bewegingen gaan maken. In deze laatste manier van bejegening vermeid ík me nog al eens. Als men een aap tegen-komt, is een nette salte-mortale een aanbevelenswaardige tijd-passeering, want net-doen-of-men-hem-niet-ziet daar is, als het een zeer goedige aap is, nu heelemáal geen kunst aan.

In sommige gevallen, als het iemant geldt, die overigens waardeering verdient, doet men echter best eens eenvoudig te zeggen wáar het opstáat.

Den heer Winkler Prins dan heeft men leeren kennen als een zeer verdienstelijk poëet, van wien in den Nieuwen Gids meer notitie is genomen en die daarin juister is gewaardeerd en hooger geprezen dan wáar elders óok. Maar de heer Winkler Prins is niet een talent van den eersten rang, noch door intensiteit van visie, noch door kracht van passie, noch door emotie van accent. De gedichten van Jacques Perk

en Hélène Swarth zijn beter dan die van den heer Winkler Prins. De gedichten der Nieuwe-Gids-dichters zijn weêr beter dan die van Perk en mej. Swarth, (persoonlijke meening, zie mijne appreciatie van mej. Swarth in het tijdschrift Nederland van 1882).

Den heer Winkler Prins is echter de reputatie van zeer verdienstelijk poëet niet genoeg, hij had klaar-blijkelijk eene oude eerzucht om ergens leider of eerste-man te zijn, en die dorst koelt hij nu leelijk.

Om een uitspraak, dat al dadelijk een uitspraak is van iemant, wiens uitspraken het min is te erkennen, - om een uitspraak ván den heer ten Brink te logen-straffen, publiceert de heer Winkler Prins een ‘sonnetten-krans’. De heer ten Brink namelijk had den heer Winkler Prins een dekadent van Perk genoemd. Nu zegt de heer Winkler Prins: deze sonnetten dichtte ik reeds in 1880 vóor Perks Mathilde verscheen. ‘Lieve hemel, waarde heer Winkler Prins’, zou men hem nu willen zeggen, ‘wat een geleuter! Waarom publiceert u uw aller-eerste gedichten, die volkomen onverdienstelijk zijn, om iets te bewijzen of waarschijnlijk te maken, wat niemant iets kan schelen. Want al dichtte u deze zeer ridikule sonnetten vóor Perks' sonnetten verschenen, daarom kunt gij toch wel, - wat ík niet beweer - in uw ná de verschijning van Perks gedichten gemaakte werk u zijn dekadent betoonen! Daaróm: gij toont hiermeê volstrekt niet dat uw kritikus ongelijk heeft.’

Den heer Winkler Prins, die een opmerkelijk, mooi, dicht-talent heeft, (ofschoon zijn latere verzen minder dan de vroegere zijn), ontbreekt het geheel aan oordeel en onderscheidings-vermogen. Hij kan zijn eigen werk noch dat van anderen beöordeelen. Uit dit gebrek aan oordeel moet verklaard worden, dat hij zoo smakeloos handelt van zijn leiders-eerzucht te voldoen door zich te omgeven van een zoodje rederijkers, schrijvers in proza en rijm, die werkelijk geheel beneden het bereik der kritiek blijven.

Daar is b.v. het bundeltje ‘Sonnetten en zangen’ van den schrijver G.H. Priem. Ziet u niet, waarde heer Winkler

Prins, ziet u niet, dat alle persoonlijk talent daarin ontbreekt (talent = visie en accent gemengd), ziet u niet, dat men, gedichtje voor gedichtje, daarin kan aanwijzen wát eene imitatie is van Van Eeden, wat eene van Verwey; en als u dan aan dat gedichtje komt dat de schrijver, als om de zaak volkomen duidelijk te maken, 'Mei' heeft genoemd, ziet u dan niet, dat hij daarin voor de afwisseling Gorter imiteert? Ziet u daar allemaal niets van? Vindt u dat het, literair, goede-smaak is, vertalingen uit te geven, en nog wel mooye dingen vertaald in het dialekt van een ordinair schrijvertje, zonder er bij te zetten dat het vertalingen zijn?

Neen, u ziet het niet, u ziet talent voor buitensporigheid aan en vaardigheid voor talent, u ziet het even-min als u ziet dat u zelf b.v. - uw reëel dicht-talent niet te na gesproken - een heel gewoon en onbeduidend prozaschrijver is en een kritikus van 't jaar nul.

9. - Een boek, dat mij niet geheel onleesbaar heeft geleken. Als gij zijt een jong-meisje, dochter van zeer gegoede en beschaafde ouders, zuster van een heeleboel meisjes en jongens, en als gij tot moeder hebt eene deftige, beminnelijken en aktieve vrouw, eene ernstige, lieve dame, die 's ochtends aan het ontbijt den disch bestiert, maar tegelijk nog een kous breit en een werk van madame de Sévigné of van Eugenie de Guérin leest onder het wel-opgevoede ingehouden kauwen van kleine, sobere, botram-hapjes, - dan moet gij u met dit werk van mevrouw Humphry Wárd bezighouden. Gij zult er dan voor-eerst rein, droog, korrekt, licht en dun engelsch realisme in vinden, gij zult er de engelsche romanliteratuur op zijn mooist in zien, gij zult er observaties in vinden, die geen andere literatuur zoo goed weet te geven, b.v. iets fijns over hoe een meisje doet, op welke manier een meisje verstrooid van gedachten is, die pas bij een stervenden armen-man is geweest, de menschenliefde in dat meisje, iets sober en fijns, klaar, koel-lief. En als het u interesseert wat er gebeurt in een predikant, die van orthodox modern wordt, hoe die wat hij vroeger voor feiten hield voor eene schoone fiktie houdt, die toch eene dichterlijke waarheid

voor hem vertegenwoordigt, enz., dán ook moet gij voor-al dit werk lezen. Ik, moet gij weten, lees het nauwelijks, want mij interesseeren die bleeke observaties maar heel weinig, even weinig als wat er geschiedt in de betrekkelijk geringe ziel van zoo'n predikant. Zoo'n knappe, bedaarde engelsche schrijfster vind ik eigenlijk niet veel bizonders, ik hou meer van die opgewonden zijn en dol en zoo. En dan de wijziging in de gedachten van een predikant, de zelfde wijziging als die in de laatste halve eeuw in duizenden predikanten enz. net-zoo is gebeurd, - die laat mij ook onverschillig. Het oude en nieuwe Testament vind ik mooi, op zich zelf, en in de midden-eeuwen, tot in de 13e-, 14e-eeuw, heeft het mooi nagewerkt, maar wat het in de 19e-eeuw heeft gedaan, namelijk het veroorzaken van motieven voor boeken als b.v. Robert Elsmere, is al het minste, wat er uit kon voortkomen.. Dat die menschen, op díe manier, nú eens schoone, dichterlijk ware, fiktie noemen, wat zij vroeger feitelijk dan zeker proza-achtige, waarheid noemden, is voor mij even on-belangrijk als dat de meening van moderne museum-direkteuren wat den naam van den koopman, waar Frans Hals zijn benoodigdheden kocht aangaat, verschilt van die der koopers. Ik vraag maar naar het mooye in Hals zijn schilderijen en ik vraag maar naar het mooie in het Christendom. Of Christus, in vulgair-reëele beteekenis, bestaan heeft enz. enz. heeft alleen een anekdotive of reportazje belangrijkheid.

L. VAN DEYSSEL.

De Acolastus van Gnaphëus.[1)]

Twee duitsche geleerden hebben zich voorzien van een staf van filologen om uitgaven in orde te laten brengen van latijnsche werken uit de 15e en 16e eeuw, en een dier filolo-

1) Literarische Litteraturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts. Heraus-gegeben von Max Herrmann und Siegfried Szamatólski. Berlin. Speyer & Peters. 1891.

gen heeft de serie geopend met de publiceering van een Komedie, die voor ons Hollanders het bijzondere belang heeft, door een Hollander gemaakt te zijn. Het blijspel heet Acolastus en dramatizeert de gelijkenis van den verloren zoon; de dichter is Gnaphëus (Willem de Volder), die omstreeks 1530 rector was van de latijnsche school in den Haag, een man van een bewogen leven, zwerven als hij moest ten gevolge van zijn godsdienstige meeningen.

Aan de inleiding van den uitgever, den heer Bolte, ontleen ik de mededeelíng, dat, terwijl vóór en tijdens Gnaphëus de humanisten Plautus en Terentius nabootsten zoowel in de keuze en de behandeling der typen, als in de fabel der comedie; terwijl katholieke legenden en bijbelsche figuren voor tooneelstukken in de volkstaal gebruikt werden; terwijl men een enkele maal de passiegeschiedenis met antieke allegoriën opsierde, Gnaphëus het eerst een bijbelsch verhaal tot een terentiaansche comedie verwerkte, een realistische comedie derhalve, zonder allegorie.

Inderdaad maakt Gnaphëus zelf de vergelijking met de latijnsche blijspeldichters onvermijdelijk, en een bespreking van zijn werk in vergelijking met de romeinsche comedie is daarom een gerechtvaardigde kritiek, terwijl zulk een vergelijking tevens een bruikbare aanwijzing geeft aan hen, die den Acolastus zouden willen koopen en lezen, niet als openbaring van de 16^{e} eeuw, doch, laat ons zeggen, als een pseudo-terentiaansche comedie, als een verdacht aanhangsel van dat smakelijke bundeltje, waarin men gewoonlijk aan het begin de Andria en aan het einde de Adelphi vindt.

Afgezien van metriek en latiniteit (over welke niet te spreken ik goede redenen heb) kan men zeggen, dat de schrijver van den Acolastus in sommige opzichten Terentius de kunst goed heeft afgekeken. De teekening der figuren is duidelijk, de dialoog vaak levendig, de dictie niet zonder kleur en pittigheid. Bijzonder onderhoudend als geheel is de Acolastus zeker niet, doch verscheiden tooneelen houden, evenals bij Terentius, den lezer bezig door de genoemde kwaliteiten. De typen zijn in het algemeen die van Terentius en

Plantus; een verstandige en liefhebbende vader, een loszinnige zoon, een gulzige tafelschuimer, een courtisane, een onbarmhartige waard, dranklievende slaven en slavinnen. Verschillen met Terentius zijn: afwezigheid van verwikkeling, geringe bekoorlijkheid en innigheid; weinig individueele opvatting van de typen. De kunstige intrigen van Terentius zijn wel bekend; de Acolastus echter geeft de geschiedenis van den verloren zoon te zien, zonder eenig streven naar het opwekken van spanning; de zoon vraagt zijn geld; de vader geeft het hem na lange aarzeling; de zoon raakt in slecht gezelschap; hij wordt in een herberg van alles beroofd en op straat gezet; hij neemt dienst bij een boer; hij lijdt gebrek en eet met de varkens; hij keert naar zijn vader terug; het gemeste kalf wordt geslacht. Zóó gaat het in de bijbel, en zóó gaat het ook bij Gnaphëus, die echter den ouderen broeder met zijn begrijpelijke ontevredenheid niet heeft ingevoerd. Het is duidelijk, dat in belangstelling het stuk achterstaat bij een komedie van Terentius, welke poëet niet kan gezegd worden merkwaardige individuen geschapen, en evenmin zich op wat wij noemen karakterontwikkeling toegelegd te hebben, doch die het gemis aan deze oorzaken van interest vergoedt door het kunstige en toch ongedwongene dooreengescharrel der figuren, door de bekwame afwisseling van uitwendige toestanden, die ook voor het lot van op zich zelf niet zoo ongemeene personen een zekere spanning doet ontstaan. Men zou ongetwijfeld zeer veel eischen van Gnaphëus, indien men van hem eischte zoo knap te zijn als Terentius in het spinnen van een aardige en tevens sobere fabel, in het construeeren van een verwikkeling, welke weer niet zóó dooreengehaspeld is, dat men den aandacht voor al het andere verliest; men zou zeer veel eischen, als men die knapheid verlangde, want slechts zeer enkelen hebben het Terentius zoo goed kunnen nadoen; doch grooter nog is de eisch om de bekoorlijkheid van Terentius te volgen, de kalme innigheid, de welvoeglijke teederheid, de aangename vergeeflijkheid van berispelijke neigingen. Het heeft er van, alsof Gnaphëus deze eigenschap van Terentius niet gevoeld heeft;

want terwijl geen der jongelieden bij den latijnschen dichter ondeugden vertoont, die erger zijn dan zwakheden en zelfs beminlijke zwakheden, terwijl zij, dwalende en kleine knoeierijen plegende, niet ophouden synpathieke jonge mannen te blijven, is de verloren zoon van Gnaphëus een zeer weinig aantrekkelijke creatie, zonder eenige gedachte dan voor zijn eigen pleizier, zonder eenig gevoel over het verdriet zijn vader aangedaan, dan op het oogenblik, dat hij zelfs in den varkenstrog geen eten meer kan vinden. Of moet men Gnaphëus voor een cynicus houden, die zijn Acolastus voor den waren normaal-mensch aanzag? In dat geval was zijn beschouwing der menschen niet zeer lieflijk. In de vierde en vijfde acte houdt de berooide losbol drie monologen, klachten over zijn ongelukkigen toestand, en eerst in het laatste openbaart zich berouw over de smart zijn vader berokkend; doch dit be rouw komt als hij rammelt van den honger en overweegt of hij met eenig fatsoen naar de ouderlijke ruif zou kunnen terugkeeren.

'En wat zal ik van mijn vader zeggen, dien ik zoo duizend keeren beleedigd heb? Hoe snood ben ik geweest tegenover hem, die mijn lijf en ziel zoo mild verzorgde. Waar zijt gij nu, Philautus, gij slechte raadsman, nu ik rampzalige mijn geld kwijt ben en niet weet, wat ik doen moet? Hebt gij mij niet aangespoord om de vermaningen van mijn vader en van het heilige boek te verachten? De goden zijn vertoornd op mij, wijl ik naar u geluisterd heb. *Bovendien, boven alles onverdraaglijk is de honger, dien ik in mijn buik draag, en die daar pijnen verwekt, erger dan iedere dood*. Want met de schillen, en het draf, waarin ik mij wentel, kan ik ze niet bedaren; de pijn blijft in mijn buik, de honger blijft! En ik kan in dit land niets beters krijgen; wat moet ik toch doen? Wee mij! De minste knechts in mijns vaders huis hebben brood in overvloed, terwijl ik hier van honger verga. Alles zou ik daar kunnen doen en verdragen, als ik maar uit dezen ramp kon loskomen. Een enkel brood zou mijn honger verjagen. Als ik eens naar vaders huis terug ging? Neen, ik durf niet, want ik heb mezelf verbannen.

Maar als ik het toch eens beproefde? Het zal mij niets baten. Met wat voor een gelaat, met welke woorden, met welke kleeren zal ik naar mijn vader terugkeeren, ik, zoo naakt, zoo slecht, zoo onbeschaamd?'

Dit samentreffen van kwellend berouw en een jankenden maag is misschien zeer menschelijk, beminlijk is het zeker niet.

Zie hier een uitvoeriger tooneel, dat dienst kan doen als toelichting van de voorgaande opmerkingen. Het is het afscheid van vader en zoon.

Acolastus. Hier ben ik vader, om te vernemen wat gij toch eindelijk antwoorden zult. Moet gij zoo lang rekenen om mij mijn deel te geven?

Pelargus. Zooals gij zegt, mijn zoon.

Acolastus. Waarlijk, ik houd veel van u, en ben u vooral dankbaar dat gij het niet vergeten zijt.

Pelargus. Moge het u goed bekomen!

Acolastus. Dat zal wel, vader, wees daar maar niet bang voor. Maar, als ik het vragen mag, hoeveel zult ge mij geven?

Pelargus. Is je ziel zoo geheel in het geld, dat je je begeerte heelemaal niet bedwingen kunt? Zoon, dit zeg ik je: als je niet rustig blijft, zal ik weer van voren aan gaan rekenen.

Acolastus. Heel goed, vader, ga maar door, bid ik u.

Pelargus. Als ge wilt dat ik verder zal gaan, stoor me dan niet, en ga daar wat op zijde staan tot ik je roep.

Acolastus. Daar ga ik al. - O, wat heb ik gedaan. Wat ben ik bang, dat hij mij niet al het geld geeft; hij zal misschien schriel wezen, en boos. Wat ben je toch dom. Je weet niet om te gaan met den zieken geest van je vader, en je moest toch begrijpen, dat hij slecht gestemd is.

Pelargus. Kom nu maar hier, mijn zoon. Wat wilt ge nu, verder onder mijn toezicht leven, of buiten rondzwerven? Antwoord kort en flink.

Acolastus. Vader, ik wíl, ik moet het huis uit.

Pelargus. Je bent dwaas. Kun je je niet lalen verbidden, om bij mij te blijven, en van het mijne te genieten? Zeker zal je toch buiten nergens ter wereld een vader vinden.

Acolastus. Dat geloof ik graag vader, maar ik *moet* weg; ik ben vast besloten, laat me mijn gang gaan.

Pelargus. Kan ik niet zóó vriendelijk spreken, mijn zoon, dat je van plan verandert?

Acolastus. Al uw moeite is om niet, vader. Ik zal nog veel liever beproeven, altijd zonder in eerbied voor u te kort te schieten, wat ik van de wet kan gedaan krijgen, als ge mij niet goedschiks geven wilt, wat ik vraag.

Pelargus. Daar ik je zoo vast besloten zie, om mijn leiding, die toch zoo streng niet is, te ontloopen, - welnu, laat ik dan niet langer met je twisten; neem dezen gordel; hij bevat tien talenten; dat is het, wat je toekomt. - Wat dans je daar van plezier, mijn zoon? Ah, je weet niet, waarover je je verheugt. Geloof me toch, als ik je ooit iets goed geraden heb: hoe meer je nu je vrijheid verlangt, hoe harder je zult weenen. Ik ken dezen tijd, ik ken zijn geest; ik ken ook jou en je karakter. Als jij je aard overwonnen hebt, in plaats van je aard jou, welnu, vermaak je. Maar nu ik zie, dat je tegen je natuur ingaat, kan ik niet nalaten je dwaasheid te betreuren, en ik beef er voor, dat je weggaat.

Acolastus. Vader, waarlijk, pijnig u niet om mij; ik zal u geen verdriet aandoen.

Pelargus. Moge dat waar zijn!

Acolastus. Zeker vader. Is er nog iets?

Pelargus. Ik zie wel, knaap, het kost je moeite hier bij mij te staan; je voeten jeuken en branden aan den grond. Maar als je eerst nog deze voorschriften van mij aanneemt, zal je veel goede dingen in je borst meêdragen. Vooreerst, gewen je geest aan geen andere manieren, dan je in mij als voorbeeld kunt zien; leef volgens mijn gewoonten, en ze zullen je nooit berouw geven. Geef geen gehoor aan je eígen neigingen, en houd die altijd in verdenking. Pas vooral op, dat je niet van mijn voorschriften afwijkt voor slechtere. Eindelijk, neem dit aandenken als een wetboek,[1] waarnaar je je zeden, je leven, je geest inricht. Leer deze woorden

1) Pelargus geeft zijn zoon een bijbel.

vlijtig, overdenk ze voortdurend. Kijk naar hen voortdurend als leidstèr. Laat deze woorden je ten toetssteen strekken, waarmede je je onderzoeken kunt, en weten hoe je werkelijk van binnen zijt. Indien je daden of je gedachten van hen afdwalen, weet dan wel dat je zondigt.

Acolastus. Is er nog iets, wat gij wilt?

Pelargus. Dat het je voortdurend wel ga.

Acolastus. Vaarwel dan, vader.

Pelargus. Vaarwel, vaarwel, zeg ik, mijn zoon, mijn dierbare zoon, voor eeuwig vaarwel! Hoe rampzalig gevoel ik mij plotseling. Daar heb ik van mij losgescheurd, wat mij het liefste was. O, wat een rouw, wat zorgen brengt gij over uw vader, gij die te vol van vertrouwen zijt! Voorwaar, gij hebt door weg te gaan uw zaak voortreflijk bij mij verdedigd. Maar gij weet niet, neen, gij weet niet, wat u overkomen kan. Maar ik begrijp niet, hoe het mogelijk is, dat ik, nu mijn zoon het zwaarst tegen mij zondigt, ik toch niet vertoornd op hem kan zijn. Mocht ik even spoedig mijn zoon vergeten, als hij met vreugde van mij is weggeloopen. Dat verdriet heb ik aan u te danken, Philautus, slechte vriend, aan uw inblazingen. O groote smart!'

Indien mijn overzetting aan het origineel recht heeft laten wedervaren, moet de lezer een gunstigen indruk bekomen van Gnaphëus' vaardigheid in dialoog. De jonge man is ook in dit tooneel niet bepaald beminlijk, doch zijn ongeduld omweg te gaan en de vrees voor zijn vader vormen een werkende tegenstelling met de strenge teederheid van den ouden Pelargus. Deze laatste is blijkbaar een samensmelting van de oude heeren uit de Adelphi, van den vriendelijken Micio en den knorrepot Demea; een samensmelting die niet zonder overleg is uitgevoerd. Want Pelargus is streng genoeg om het begrijpelijk te maken, dat zijn zoon eens op eigen beenen wil staan, doch tevens zoo welmeenend, dat men sympathie heeft voor zijn aandoening over het vertrek zijns zoons en diens gebrek aan teederheid. Inderdaad, zulk een vader moest Gnaphëus maken, toen hij het bijbelverhaal ging dramatiseeren; want hoe anders te verklaren dat de zoon zijn liefheb

benden vader tot allen prijs wil verlaten, en toch later weder in genade wordt opgenomen? Had Gnapheus Pelargus geheel naar Micio gebootst, naar Micio, die zijn zoon alle vrijheid liet, het ware onbegrijpelijk, dat de jonge man zulk een onbedwingbare lust tot het begaan van buitensporigheden gevoelde; had hij zich aan Demea als model gehouden, de tragische kant van den toestand des vaders ware niet met fatsoen gered geworden; Micio is een sympathieke, Demea een komische figuur. Misschien ook moet men de creatie van den Acolastus, gelijk Gnaphëus hem opvatte, meer schuiven op rekening der gelijkenis, en de bedoeling van deze, dan op de wereldbeschouwing van den haagschen rector. Want de liefde des vaders wordt grooter, naarmate de zoon zich er minder naar gedragen heeft liefderijk ontvangen te worden, en ook in de bijbelsche vertelling komt het berouw met den honger. Men zal derhalve misschien moeten besluiten, dat Gnaphëus van Terentius afweek om het effekt van de parabel te behouden.

Doch ook indien men Gnaphëus op deze wijze rechtvaardigt, ontkent men niet, dat zijn werk de bekoorlijkheid mist, die de groote waarde van Terentius uitmaakt.

Jan. '91.

CH.M.V.D.

Over Verhulst.[1] Door Alphons Diepenbrock.

Aan A.J. Derkinderen.

I.

Ja, zoo is het. Prof. Loman heeft het goed ingezien, Verhulst is voor het tegenwoordige geslacht niets, niets meer. Ternauwernood hebben wij hem gekend, en niet meer in de dagen van zijn macht.

De vrienden zoeken het zoo eervol mogelijk voor hun dooden vriend uit te leggen, dat Verhulst thans niets meer is dan een naam. ‘Hij heeft geen school gemaakt.’ ‘Hij was te autodidact.’

O wat een vergissing! Is er ooit iets goeds gekomen van niet-autodidacten? Is de geschiedenis van de menschenziel iets anders dan een opeenvolging van autodidacten-daden? ‘Hij heeft nauwelijks een enkelen leerling gevormd.’ O ja dit heeft een goede reden!

Maar het is aandoenlijk, die afscheidsgroet van Prof. Loman aan zijn ouden vriend, aan zijn groote vereering. Door de deftige zinnen zingt een zacht geween, stil-verdrietig als

1) Prof. A.D. Loman. Verhulst, Weekblad de Amsterdammer 25 Febr., Mr. H. Viotta. In Memoriam, Maandblad der Wagnerv. Febr., Mr. J.A. Sillem. Joh. Verhulst, De Gids, Febr.

regendroppels in een late-herfstavond vallend op donkere bladen.

Prof. Loman erkent, dat Verhulst voor onzen tijd niets meer is.

Dit is aandoenlijk, en om zijn wijsheid eerbiedwaardig. Want deze wijsheid is niet altijd die van den ouderdom.

Verhulst heeft met onzen tijd geen verkeer meer. Nu kan het opgroeiende geslacht op niets meer wijzen en zeggen: dit heeft ons Verhulst gegeven. Wat hij aan zijn tijd gaf, is nu vervangen door andere en ruimere inzichten. Wie nu mee-tellen noemen zich niet leerlingen van Verhulst, en wie dat doen die tellen niet mee. Een musicus van nu kan in de verste verte niet spreken over Verhulst, zooals een schilder over Jozef Israels, of - om weer een geheel andere verhouding te noemen, maar toch een verhouding - een literator van nu over Potgieter, Beets, Huet, Multatuli of Thijm.

Maar de muziek heeft niet deel aan den opbloei der jonge Hollandsche Kunst. Eens is ook zij iets groots geweest in dit land. Maar tot nu toe is die grootheid niet herboren. Tusschen literatuur en muziek bestaat in ons land geen verkeer. In Frankrijk is er een verhouding van de literatuur tot het werk van Wagner, dat tot nu toe het hoogste kunnen is en de verste vlucht van het muziekverlangen. Bij ons is dat niet zoo. En omgekeerd. De verspreiders van Wagner 's werk staan buiten gemeenschap met de literatuur en de schilderkunst van nu. De Hollandsche literatuur, die er zoo van tijd tot tijd door ambitieuse jonge musici wordt gecomponeerd, is met een traditioneel-muzikale literatuur-verachting gekozen. O, neen was het dat nog maar! Maar die heeren verrichten hun werk met een zeer lugubren ernst. Zij zijn wezenlijk niet de menschen er naar om in iets op Rossini te lijken. Hun ernst wordt door toonkunstenaars-vereenigingen vriendelijk aangemoedigd. Maar dit ìs niet het eenige. Is het mogelijk iets anti-artistiekers te maken dan het Concertgebouw te Amsterdam? Neen werkelijk, de muziek heeft met de andere Kunsten geen gemeenschap, het schijnt zelfs dat zij daar trotsch op is....

Maar Verhulst moet in zijn tijd een groot man zijn geweest. Dit wordt allerwege getuigd en daarom mag over zijn graf niet de tijd gaan zonder dat hier zijn naam is genoemd en wij ons rekenschap hebben gegeven.

II.

Er zijn over hem met schijnbare kalmte zeer tegenstrijdige dingen gezegd. ‘Hij was de grootste musicus dien Nederland in deze eeuw heeft voortgebracht.’ Een ander beoordeelaar vindt alleen den ‘jongen Leipziger Studiosus’ belangrijk. ‘Hij was een Hollandsch componist.’

‘Hij was een Hollander die Duitsche muziek componeerde.’

‘Hij dirigeerde het best Beethoven.’ ‘Hij dirigeerde het best Händel.’

Voor ons, die de toekomst zijn, is het nu beter, vooruit dan terug te zien. En vooruitziende gaan onze oogen in zoo blinkend licht, dat wij, terugziende, alleen nog groote lijnen en eenvoudige bewegingen kunnen ontwaren. Zoo is dan ook voor een terugziende van nu het eenig-belangrijk-waarneembare: het werk van Verhulst en zijn verhouding tegenover de muzikale kunst dezer tijden: het werk van Wagner. Over andere factoren van den artist Verhulst te spreken is niet onze taak. Zijn reproductieve Kunst van het orkest aan te voeren is met zijn leven vergaan, en wij hebben ze niet meer gekend toen zij het hoogst was. Hij heeft hierin ‘geen school gemaakt,’ en zijn stijl was al verouderd sints 1869, na Wagner's brochure ‘Ueber das Dirigiren.’

III.

Prof. Loman noemt Verhulst ‘een man uit eén stuk.’ - O ja, dat was hij zeker. Hij schijnt geen aarzelingen, geen twijfel, geen tweestrijd gekend te hebben. Maar deze eigenschap verblindt licht de oogen van vrienden en vervalscht het oordeel. Want haar waarde hangt af van haar oorsprong. Wie de oorsprongen zoekt van de deugden zijner vrienden

heeft aan de vriendschap een onzekeren gids. Niet minder aan de woorden, de namen van deugden, wier tirannie met de jaren grooter wordt, totdat een ander geslacht ze daagt voor zijn rechterstoel. Dan wordt hun dikwijls een mindere rang toegewezen. Zoo is, wat Prof. Loman roemt in Verhulst een relatieve roem, en het zou ons geslacht kunnen dunken dat deze roem in dit geval een zeer matige of een bijna-geen-roem-meer was.

IV.

Het leven van den geest is vol diepe geheimen. En dagelijks ontdekt de wetenschap van het Zijn er nieuwe. Men gevoelt nu zoo veel heviger dan vroegere geslachten, volgens het woord van den Ephesier, de eeuwige vloeiing der dingen. Ons denken verfijnt zich, ons voelen verscherpt zich, dat is: verteedert en verpijnlijkt zich. Zoo ooit latere tijden weer tot een monumentale homophone visie des levens zullen teruggekeerd zijn - zij zullen met vreemde bewondering terug zien op dezen tijd vol koortsig-gloeiende schoonheid en kracht.

Want nu is ontwaakt een groote veelkleurige liefde der dingen en omdat maar één liefde de sterkste kan zijn in een mensch of een tijd, overwint deze liefde de liefde van vroegere geslachten, die hulden de dingen in heilige namen, als in wijde gewaden, met groote zware, klaarlijnige plooiingen.

De wereld wordt nieuw, omdat de dingen nieuw worden. En zelfs de vroegere namen der dingen zijn thands aan de dingen zelve gelijk, en voor een zich-zelf-bewuste en steeds zich nieuw produceerende ziel, is het leven een groot festijn van dingen.

In zijn jeugd ziet de mensch van verre de blijde tafelen blinken en, man geworden, zit hij aan als een god bij den maaltijd.

Uit dit vermogen der ziel is de moderne literaire kunst in Frankrijk geboren, in Duitschland de kunst van Wagner, in Holland reeds vroeger de schilderkunst, en nu eerst onlangs de literatuur.

Zoo zijn wij nu ook werkzaam in het groote beweeg der geesten in Europa, en ieder die niet door 't leven gaat met onontroerde oogen en doove ooren zal iets vernemen van de liederen, waarin nu de ziel van Europa zich uitzingt.

V.

In Wagner was dit zielevermogen, waarvan hij in Schopenhauer's philosophie de verklaring meende te vinden. Als Goethe er niet was, zou men overal elders dan in Duitschland voor dit zeer machtige element zijner artisticiteit eene analogie moeten zoeken. Dit is in Wagner juist het niet-specifiek-Duitsche. Dit stelt hem op een internationaal plan. Zoo is hij de verkwikking en verrukking van Europa geworden, want er was in hem nog een andere *hoogste* kracht, drijvend tot daden. Het was de mimische, het nabootsend genie van den *histrio*, de hartstocht om den levenden schijn te scheppen. Deze kracht deed uit hem het drama geboren worden, in gelijkelijke opbloeiing van toon-, dans- en dichtkunst.

Toen hij zich dit bewust werd, bouwde hij een tempel voor zijn gedachten, en zette er zijn hoogste verlangens in, vast als marmeren godenbeelden. Dit zijn zijne zichzelf verheerlijkende geschriften, en de daemon van het drama deed bronnen van nieuwe melodie in hem ontspringen. Zijn ooren *hoorden* de ziel der dingen, in nimmer gehoorde accoorden. Hij hoorde de *kleuren* der dingen als *klanken*.

Zoo werd hij de groote alkunstenaar, die de melodie der dingen ontdekte, van de zwijgende en de geluidende, van de zichtbare en de onzichtbare, van de stad en de zee, van den nacht en den morgen, van den man en de maagd, van de liefde en den haat, van de zon en den dood.

VI.

Toen zijn eerste werken, waaraan dit vermogen eenig deel had, bekend werden, bleek het spoedig, wie het orgaan voor deze nieuwe kunst bezaten.

Men kon er niet onverschillig bij blijven.

Wie zich niet geheel gaf, voelde deze muziek als gevaarlijk en schadelijk. ‘Deze muziek is uiterlijk, niet innerlijk, zij werkt op de zenuwen, niet op het gevoel’. Zoo oordeelde Jahn, de biograaf van Mozart, en bekende, zonder het te weten, dat hij het orgaan miste voor deze nieuwe kunst. Zoo bleef ook nog lang het oordeel van velen, die geen ooren hadden voor de melodie der dingen, omdat hun artistieke sensibiliteit te gering was. Want als men de onbeholpen, psychologisch-onjuiste tegenstelling in Jahn's oordeel wil verontschuldigen, bevat zijne uitspraak zeker iets waars, omdat er een essentieel element dezer kunst in omschreven is. Iets waars, - maar in anderen zin dan hij het bedoelde, en niet als verkleining. Nu is dat iets anders. Wij zijn opgegroeid tusschen Zijne klanken. Hij heeft ons gehoor vervormd en onze gehoors-sensibiliteit verscherpt. Onze ontroerbaarheid voor Zijne muziek is het erfdeel dezer tijden. Toen was dat anders. Toen was het een teeken van genialiteit, als men iets van zichzelf in het werk van Wagner herkende.

Men vond dan toen de eerste werken van Wagner koortsachtig.

Men voelde bij ‘Tannhaüser’ iets van de koorts, die den schepper (volgens zijn eigen getuigenis) bij het scheppen had aangegrepen.

Zelfs Berlioz, de onstuimige, de wilde passieman, laakte het overmatig gebruik van een nerveus klankeffect in den ‘Fliegenden Holländer’.

Van de meesters uit de Beethoven-periode was L. Spohr de eenige, die de intuïtie voor Wagner's genie bezat.

Maar, wat hij vooral in hem hoogschatte, was de ernst, waarmede de jonge kunstenaar streefde, de grenzen van zijn kunst te verruimen.

En Rossini, de verachter van drama en literatuur, de bejaarde viveur in de kunst, die op den divan van zijn roem behagelijk uitrustte. Rossini deed hetzelfde.

Maar de man onder de tijdgenooten, voor wien

Tannhaüser en Lohengrin onmiddellijke openbaringen waren, was Franz Liszt. Liszt is de synthese van Fransche en Duitsche romantiek, van Catholicisme en mondainiteit. In zijn jeugd was hij virtuoos. De verschijning van Wagner's werk maakte hem tot schepper. De overigen waren jonge musici, meest jonger dan Wagner, Raff, Bulow, Bronsart, Cornelius, of intelligente theoristen, zooals Weitzmann en Brendel.

VII.

De in Duitschland erkende zegevierende meesters in de jaren 1835-1850 waren eerst Mendelsohn, later ook Schumann.

Zij waren, ieder naar den aard van zijn temperament, de muzikale expressie der toenmalige romantiek.

Over Mendelsohn's werk ligt een schijnsel van sereene schoonheid, als een herinnering aan het heldere zingen van Mozart en de klassicistische aspiraties van zijn eigen gelukkige jeugd. Ook had hij een teer gevoel voor de lacrimae rerum.

In Schumann, den dweependen lezer van Jean Paul, het romantieke sentiment van Hoffmann, Heine en Brentano, het sentiment voor de Germaansche volksverbeeldingen, een gemoderniseerde mythologie in sprookjes en liederen. Beide bezaten een groote innigheid. Beiden ook de liefde tot de dingen, een zeer rijk muzikaal vermogen en een subtiele kunst van expressie, beiden een retrospectief ideaal, Mendelsohn: Bach, Schumann: Beethoven. Maar zij waren eenzame zangers en dichters van hun eigen verrukkingen, vreugden en smarten. Zij waren lyrici en het mimische vermogen, de kunst van den histrio, de kunst van den levenden schijn te verwekken, bezaten zij niet. Beider verlangen naar het drama is vruchteloos gebleven: Mendelsohn's Loreley en Schumann's Geneveva. In Wagner vermoedden zij, reeds bij zijn eerste verschijnen, een vijandigen geest, een verontrustenden hartstocht, een hun vreemde sensibiliteit, een antipathieke persoonlijkheid. Zij stonden koud en achterdochtig tegenover zijn werk. Van zijn muzikaal talent hadden zij geen hoogen dunk. Zichzelf

vonden zij ‘knapper’, en in de schoolsche beteekenis van het woord hadden zij misschien wel gelijk. Toch vreesden zij hem. Schumann vond in ‘Tannhaüser’ ‘vernuft’. Hij noemde Wagner ‘ein geistreicher Musiker’. Maar hij vond niet in zijn werk de expressie van hem sympathieke en bekende zielsaandoeningen. Mendelsohn, de beminnelijke, hulpvaardige Mendelsohn - misschien is dit het eenige voorbeeld van zijn zwakte - hij is tegen Wagner niet eerlijk geweest. Van ‘Tannhaüser’ vond hij acht maten goed in het 2e Finale. Hij prees er eene habiliteit in, die ieder ijverige leerling kan verkrijgen. Dit was het oordeel van Mendelsohn over Tannhaüser. En Wagner was vroeger reeds tot hen gegaan, als een vlijtige leerling tot een machtig meester. Ook Mendelsohn wantrouwde en vreesde Wagner.

VIII.

Tusschen hen beiden leefde Verhulst, in den in ieder artisten-leven zeer decisieven leeftijd van 22 tot 24 jaar.

Zij hebben hem ‘den weg’ gewezen; door hen heeft hij zich laten zeggen, wat ‘de waarheid’ was en wat ‘het leven’. Want het is bekend, nietwaar, hij is altijd hun *leerling* gebleven. Na hun dood is hij niet verder gekomen. Haat en liefde, oordeel en vooroordeel heeft hij met hen gelijkelijk gedeeld.

Mendelsohn stierf in 1847, Schumann in 1856. Zij hebben de wonderbare ontbloeing van Wagner's kunst niet meer gezien. Maar de terughoudendheid en achterdocht der meesters die voortkwam uit natuurlijk antipathie en instinkt van zelfbehoud, werd bij den leerling tot allengs aangroeienden haat en wanhopig verzet.

Zoo is Verhulst voor de muzikale kunst in Holland gedurende meer dan 30 jaren de tegenwerkende belemmerende en verlammende kracht geweest, en eerst twee jaar voor het einde zijner alleenheerschappij vermocht de evolutie der feiten de banden te breken, waarmede hij de kunst in zijn land had geboeid.

Tot zijn eer als artist mag gezegd worden, dat hij hierbij, - naar 't schijnt - meer opzettelijk dan spontaan te werk ging. Er zijn door tijdgenooten een paar interessante tirades van hem over Wagner bewaard. Wel zijn zij een bewijs, hoe Verhulst in zijn oordeel geheel overeenstemde met Schumann en Mendelsohn en hun kring, maar tegelijk ook uitingen van een gevoelige natuur, van een man die met moeite zich uitdrukt, totdat hem de emotie het mooie vibreerende woord ingeeft.

Hij was misschien een van de eerste Hollanders die ‘Tannhauser’ zag opvoeren. Zijn indruk deelde hij aan iemand zoo mee: ‘Stel je voor een uitbarsting van den Vesuvius. Alles goud en rook en vlammen. Prachtig, zie je. Maar och, als de echte Mozart-zon door de wolken breekt, dat is toch een andere gloed.’ Hij bedoelde waarschijnlijk, Wagner's werk als artificieel, tegenover de pure kunst van Mozart, te kwalificeeren. Zoo was het officieele oordeel der conservatieve partij. Een andermaal zei hij. ‘Die muziek van Wagner, dat is net of je allemaal klappen in je gezicht krijgt.’ Een eenigszins primitieve en, bij een zeker soort van musici, nìet ongebruikelijke manier om te zeggen, dat zij de harmonische ‘vrijheden’ van Wagner niet accepteeren. Beide opinies treft men ook aan in de zeer arrogante artikels, die de philoloog Otto Jahn, een der verbitterdste voorvechters der conservatieve partij, omstreeks 1854 over Tannhäuser en Lohengrin schreef. Dat Wagner de harmonieleer niet respecteerde, dat hij een geheel nieuwe ‘harmonieleer’ maakte, dat zijn gehoors-sensibiliteit een heel andere was dan die van Jahn of Hauptmann, werd hem toen ook zeer kwalijk genomen.

Verhulst zag dan, ondanks zijn enthousiasme van een oogenblik, niet verder dan Jahn, Hauptmann, Hiller, Rietz en de overigen of *wilde* niet verder zien. En toen omstreeks 1854 bekend was geworden, dat Wagner de auteur was van de beruchte tegen Mendelsohn's invloed gerichte brochure: ‘Ueber das Judenthum in der Musik’, barstte, zooals Wagner dat uitdrukte, de 30-jarige ‘Zukunftsmuzikkrieg’ los, waarvan hij in 1882 nog niet wist of de vrede van Munster nabij was.

Verhulst dan is in dezen 30-jarigen oorlog zijn vaandel niet ontrouw geworden. Zijne vrienden bewonderen en prijzen hem hierom, maar dit juist heeft onzen tijd van hem vervreemd.

IX.

Nu is zulke vijandelijkheid tegenover de evolutie der kunst niet zeldzaam bij groote artisten. Maar zij is alleen te eerbiedigen als het privilegie van den overwinnaar, die, na een smart-vollen strijd met zijn kunst, zich zelf heeft vertijdelijkt in roemrijke werken. Zoo kan men iets voelen voor de vijandelijkheid, waarmede Berlioz, Schumann en Mendelsohn het werk van Wagner bejegenden. Zij voelden gevaar; zij streden voor hun liefste eigendom. Maar op hen moest Verhulst zich niet beroepen. Hij was 3 jaar jonger dan Wagner, hij heeft hem overleefd; hij zag de nieuwe kunst naast zich opbloeien, hij heeft ze niet willen kennen; hij wilde ook niet dat zij door anderen gekend werd.

Dit is zijn zwakte.

Hij is de slaaf geweest van zijne persoonlijke sympathieën, en van het valsch begrepen classicisme van een kunstloozen tijd. Zoo begeerde hij zijn kunst te binden aan de hem geïmpoponeerde tradities als aan ketens. En zoo dikwijls hij niet het gewicht van zijn persoonlijkheid misbruikte, om het werk van anderen te verpletteren, was het alleen om de hem dierbare tradities, die hij daar zag beleden. Zoo zijn de decadenten van Mendelsohn en Schumann voor zijn toorn gespaard gebleven, en hunne decadenten tot in den vijfden en zesden graad tot op onze dagen; en zijn beste verdienste was zeker nog die, te begrijpen dat Brahms en Rubenstein, Bruch en Hol niet met dezelfde maat mochten worden gemeten als Wagner.

O ja, hij was ‘een man uit één stuk’! -

X.

De samenhang tusschen het individueele van de persoonlijkheid en het algemeene van den tijd is hier misschien niet zoo moeilijk te vinden.

Hier zijn paren van evenwijdige lijnen.

Is het vreemd, dat de man die de kunst van Wagner haatte, ook het sentiment miste voor ‘de ouden’? Voor de rijke polyphone kunst der religieuse extase van Italianen en Nederlanders der 16e eeuw? Is het vreemd, dat een Hollander van den tijd waarvan behalve de namen van Potgieter en nog enkele literatoren geen andere artisten meer van beteekenis voor onzen tijd zijn dan Israëls, Alberdingk Thijm en Cuypers, moet het ons verwonderen, dat een Hollander uit dien tijd niet het gevoel had voor oude zieleteekenen, voor het gelooven, denken en dichten van lang verzonkene geslachten, zooals wij dat nù hebben, zooals Wagner dat in zoo bijzondere mate bezat? Is niet in Wagner's vreugdevol werk ‘die Meistersinger von Nürnberg’ het muzikale vermogen van 3 eeuwen als in een magischen cirkel omsloten? En dat nu weer de witte hymnen van Palestrina, den hoog-heilige, waayen door hooge kathedraalgewelven, als sluiers van geluid, is deze zegening voor een deel niet aan Wagner te danken?

Welnu, het schijnt dat Verhulst nuchter en lakonisch als een Hollandsche liberaal van het jaar '48, tegenover de kunst der Ouden stond, als een architect uit dien tijd tegenover Middeneeuwsche architectuur; dat de artist in hem niets voelde van de mystiek en de groote symbolen van het katholicisme. Hoe had hij anders werken van zoo banale habiliteit en zoetvoeligheid kunnen schrijven als zijne Missen voor mannenstemmen?

Reeds lang was het 5-stemmige Regina Coeli van Sweelinck door de Vereeniging voor Noord-Nederlandsche Muziekgeschiedenis uitgegeven, toen Verhulst toevallig bladerend in de aan de partituur voorafgaande documenten ook de partituur eens las. Daarna bekende hij met naïve verwondering aan een vriend, dat het toch eigenlijk wel mooi was. Maar de man die in 1869 op zeer jeugdigen leeftijd het oude werk van Sweelinck in partituur bracht, is hij die de heerlijkheid van Wagner's kunst heeft gebracht in ons land: Henri Viotta.

XI.

Was er dan in hem niets verwant aan de hoogste verlangens zijner vrienden Schumann en Mendelsohn?

Nooit is er een werk van zijne hand gekomen van eenigzins gelijksoortige aspiratie als Fingalshöhle, Walpurgisnacht, Sommernachtstraum, het Asdur-Quintet of het Amol-Concert. Voor de technische, zijde van zijn kunst had hij een zeer reëel talent. Maar zijn melodietype - de expressie van de persoonlijkheid - is in de phrase van Schumann en Mendelsohn op- en ondergegaan. Zijn harmonie is correct maar niet expressief. De twee voornaamste elementen der moderne muzikale kunst: sonoriteit en harmonische subtiliteit ontbreken hem. Ook het passioneele element. Daardoor is de uitvoering zijner composities steeds een plichtpleging gebleven, en wacht zijne muzikale nalatenschap het zelfde lot, als de litteraire van de meesten zijner tijdgenooten. Maar in hun midden is hij een belangwekkende figuur.

De superioriteit van den musicus boven de gelijktijdige poëten wier gedichten hij componeerde is onbetwistbaar. Iemand die een werkje als ‘Kinderleven’ schreef op de sufzoete versjes van Dr. Heye, en daarin twee liedjes zoo fijn en zoo lief als n°. 20 en 29, was toen een zeer gedistin-gueerde verschijning en is nooit een vulgaire persoonlijkheid geweest.

Er zou hier nog meer kunnen gezegd worden om zijn nagedachtenis te eeren, maar gewichtiger is het te constateeren, dat Verhulst voor ons geslacht niets meer is, dat hij ook voor ons oordeel inferieur is, ondanks zijn talent en de beslistheid zijner principes. Inferieur, omdat hij zijn oordeel niet onaantastbaar heeft gesteld voor persoonlijke beweeggronden, en het superieure niet heeft willen erkennen, - inferieur eindelijk, omdat hij den samenhang niet heeft begrepen van het superieure met de kunst, die hij als de ware en hoogste vereerde.

's H e r t o g e n b o s c h, Maart 1891.

Hollandsche teekenaars, door Jan Veth.

I. Holswilder.

Onder het droevig kale register van de in het afgesloten tijdperk heengeganen, de dorre doodenlijst die als een droge boekhoudersrekening van verlies door de koeranten met oudejaar pleegt te worden opgemaakt, vond men bij de intrede van het jaar 1891, in een opgave nog van eerst vergeten versonen genoemd: J.P. Holswilder, schilder en teekenaar.

Een veel uitgebreider necrologie is den weinig befaamde niet te beurt gevallen.

Holswilder is heengegaan zonder dat zijn talent door veel meer dan de enkelen die den mensch van nabij gezien zullen hebben en begrepen, naar waarde werd geschat.

En het moet gezegd worden, een groot deel van zijn productie zelf was er wel de schuld van, zoo deze teekenaar niet stond aangeschreven voor wat hij was.

Toen ik aan een jong schilder onlangs zeide, iets over Holswilder te willen schrijven, keek hij me ongeloovig aan; voor hem noemde ik den maker van een massa grove prenten, - hij vatte niet dat dat men daarin iets zien kon. En zóó dunkt me, moet het algemeen oordeel over hem geweest zijn. Toen ik daarop echter mijn verwonderden vriend een keuze

van Holswilders Lantaarn-teekeningen liet kijken, begreep hij hoe ik veel opmerkelijks vinden moest in den maker van dit werk. Wie die enkele lithografiën niet met aandacht heeft gezien, zeg ik, weet niet wat Holswilder geweest is. Wie die lithografiën van weinig belang vindt, dien antwoord ik dat deze verspreide prenten meer waard zijn dan een groot deel der gravures die in Rijks-prentenverzamelingen zorgvuldig worden bewaard.

Hetgeen ik hier ga zeggen over enkele tegenwoordige Hollandsche teekenaars van talent, wil ik dus beginnen met een woord over dezen vroeg gestorvene, wiens werk na schifting te overzien, wiens beteekenis eenigszins te bepalen valt. Het eenderhande maakwerk zijner honderden Uilenspiegel-prenten laten wij dan buiten bespreking; voor het meerendeel is het *trash*, en wat er goeds in is vindt men beter in zijn platen bij de Lantaarn, uit een paar dozijn van welke een artiest spreekt van zeer aparte kracht.

Onbegrijpelijk is het zoo groot als gedurig bij Holswilder de afstand blijft tusschen zijn slecht en zijn goed werk. Hij had niets van een Meester, het was een woest talent het zijne, het avontuurlijke vermogen van een artistieken vrijbuiter. Er lag niets bezonkens van zijn zoeken, - alle reflectie en alle vaste wetenschap scheen hem vreemd, het intuïtief spontane alleen gaf hem kracht. Hetgeen hij vandaag bereikte, was morgen niet weder zijn eigendom, de élan van het oogenblik moest hem regeeren. Dat maakt de bekoring uit van zijn geslaagde dingen, dat verklaart ook zijn groote ongelijkheid en zijn onbekwaamheid om voor periodieke opdracht te werken.

Onder de charge-portretten b.v. die hij in de Lantaarn geteekend heeft, zijn er allervoortreffelijkste zoowel als nietswaardige.

Van Willem Maris heeft hij een heel mooie impressie, geheel uit één begrip gegeven. En zijn snelle smijdige croquis van Van Zuylen's kop, zijn losse, gauwe karikatuurkrabbel van Verhulst, zijn zelfgenoegzaam oreerende Mr. Wintgens en zijn fraaie toastende Dr. Jan ten Brink, zijn Heemskerk in het doode punt, zijn Dr. Kuyper als kraai en Dr. Kuyper

als haan, en eigenlijk ook zijn David Bles die als op een lief vignetje aardig in een ovaaltje is gezet, zijn bewijzen van zijn zeer artistieke gave van opmerken en zijn zeldzaam vermogen van typeeren.

Daarentegen heeft hij vèr beneden zijn kracht een afbeelding van Mauve en een portret van Bosboom geteekend, en gaf hij portretten van Huet en Douwes Dekker die het aankijken niet waard zijn.[1)]

Maar zelfs eenzelfde persoon kon hij goed teekenen en slecht. Terwijl hij op de Museum-prent een pracht-Thijm gaf, teekende hij hem op Een Nieuwe Gids als een onmogelijk houteklazig poppetje. Een kinderachtig en lusteloos geteekend mannetje moet op een van zijn prenten Jacob Maris voorstellen, - er is geen het minste karakter in. En elders vindt men ongeveer hetzelfde figuur op kleiner schaal tot een met heel eenvoudige middelen uitnemend geteekende karakteristiek-krabbel van denzelfden Jacob Maris. Niet minder sterk maakt hij het met Israëls. Op diezelfde prent van de Rotterdamsche tentoonstelling vindt men bij een leelijken Neuhuys, naast Maris een Israëls staan die zoo voortreffelijk is van gelijkenis, zooals hij daar dien lantaarn-opsteker aanspreekt, zijn neus in de lucht en zijn hoed in den nek, dat het moeielijk zou zijn zich in enkele lijnen een treffender portret voor te stellen, - en toch vindt men Israëls elders weer, het hoofd in dezelfde houding, voorgesteld in zijn atelier, terwijl daar in het leelijke figuurtje niets is wat aan de fijnheid van Israëls denken doet.

Opvallend in bijna alles wat Holswilder maakte is de

1) ‘Holswilder kent men als men weet dat al zijn portretten mislukt zijn, waarvan hij het origineel niet zelf gezien had, geobserveerd al was 't maar een oogenblik. De beste afbeeldingen, de welgelijkendste fotografiën hielpen hem niet. Holswilder kon niet nateekenen, zelfs geen zoogenaamd onbezielde dingen. Toen hij het Rijksmuseum op een prent noodig had, en menige afbeelding tot zijn beschikking was, rustte hij niet alvorens hij even naar Amsterdam kon gaan om het gebouw van aangezicht tot aangezicht te zien.’
Mededeeling van den Heer H.L. Berckenhoff, destijds mede-redacteur v.d. Lantaarn.

groote frischheid van zijn talent. Gedurfd is wat hij deed altijd, pijnlijk of klein is het nergens, leelijk is het dikwijls, maar duf nooit. Als hij niet op dreef is teekent hij plomp en linksch, zwaar van hand, - is hij in zijn kracht dan is alles vlot, breed en malsch gedaan. Weinigen zijn ooit zooals hij het stroeve van het lithografische procédé volkomen te boven gekomen, geen ander steenkunstenaar misschien toonde zich zoo alleen bij zwart en wit blijvend, werkende bijna zonder tusschentinten en overgangen en gevulde tonen, zoozeer colorist. Sommige van zijn prenten zijn pakkend lumineus. Door volle plakken van bar inktzwart, lukraak in wijde trekken neergeflapt krijgt het ingesloten wit er een sprekende stevigheid. Een enkele maal ook verkrijgt hij door fijngeslepen tonen een minder bar soort licht, iets van blondheid van atmosfeer. Zoo ziet op men een portret van Mr. Blussé zooals hij stond te spreken in de Kamer, verder in de vergaderzaal eenige geëffaceerde figuren in een bepaalde fijnheid van licht, zooals men zeldzaam dat vindt in een lithografie: het is opmerkelijk hoe, terwijl de eigendommelijkheid van Holswilder anders in het zwart zit, er in sommige partijen van deze prent een mooie blondheid verkregen is.

Maar in het fiksche lag toch bij uitstek zijn kracht.

Enkele van de best geslaagde Holswilders die mij bekend zijn, - de komplete verzameling heb ik niet te mijner beschikking, - wil ik nog wat nader beschrijven.

Een van hen die ver boven de meesten staan is stellig zijn Toekomstmuziek.

In eene groote hal ziet men voorop rustig in fauteuils een aantal volksvertegenwoordigers zitten, - op hun rug gezien zeer herkenbaar - vol verbaasde aandacht voor een zeldzaam concert. De directeur zit wijdarms op de piano te bonken, de ellebogen in de hoogte; mannen met flapperende haarbossen bespelen met ware furie den contrabas; om hen heen zaagt men met woeste bewegingen op vliegende violen, dat de snaren er bij lossspringen. Over die violisten heen steekt een dreigende rij ellenlange schuiftrompetten, daarachter dansen opgestoken bekkens en turksche troms. Dat alles

is nog maar een deel van het concert. Op zij scharen zich heele drommen van menschen met waaiende vlaggen en banieren: vaandels met Recht er op, Recht, Algemeen Stemrecht, Recht voor allen, Recht voor allen. En een dichte schaar vrouwen met opengesperde monden gillen van muziekbladen Recht voor allen, en daarachter weer een rij schreeuwende mannenmonden en daarachter door ouwewijven omhooggehouden zuigelingen in de bakerkleeren, - alles kraait mee in het reuzenconcert. En in de chaotische drukte van die kleine plaat is er tot in de achterste hoeken een vervaarlijk lawaai, men denkt aan de losgelaten geluiden van een oordeelsdag, - het is een heidensch gekrijsch zooals ik dat waarlijk niet weet ooit meer op een eenvoudige teekening uitgedrukt te hebben gezien.

Een rebus van Harry Furniss is subtieler, knapper, grappiger en nòg voller soms, - er is niets van dat bewogene in, niets vindt men in de al te receptmatige, strikte buitelingen van den talentvollen Punch-man, van het onheilspellend levendmakende van dit onmogelijke monsterkoor.

Nog wat van dat leven in beweging, dat hij door zijn met een breede punt krijt spontaan over den steen heen wippen, zoo zeer vermocht uit te drukken, vindt men in een plaat waar een massa vliegers worden opgelaten, het is daar een gezeil en gefladder in de lucht, een lustig gewiek, een drukte van belang.

In een zeer impressieve prent, Hollandsch landschap met opkomende buien is de vliegende wind in de zwarte figuren en de lucht enorm uitgedrukt. Prof. Pierson laat hij in een anders min geslaagde prent de deur uitgaan met een zwaai waarbij men de deur voelt dichtkletsen. Een storm op het water heeft hij meermalen jammerlijk dreigend met iets nachtelijk ruigs in door lichtschrammen omlijnde zwarte schimmen, weten voor te stellen, en aan een geplunderde straat met vlaggen wapperende uit de ramen, geeft hij met heel weinig iets slachtveldachtigs, een bij uitstek dramatiesch aanzien.

Een bizondere plaat ook, van groote beweging, is de Tempelridders te velde. Dr. Schaepman met zijn bloot kogelhoofd, stormt, zijn neus in de lucht, met moedige reuzenstappen in

een heftigen zwaai van zijn lenig zwaar lichaam vooruit: de zwierige wapenrok valt onder den opgesjorden gordelriem over de kloek gezwollen heup, en schort op over het vooruitschrijdende linkerbeen dat te zien komt fraai geharnast. Met den linkerarm torscht hij een puntig, groot schild, en geducht slingert hij in de rechte dreigend opgeheven een enorm slagzwaard. Achter hem aan sluipt sluikscher, gebukt, Mr. Keuchenius, kleiner van bewegingen. Dr. Schaepmann is de eenige figuur die hem in zijn karakter nooit ontsnapt. Zijn sterke bolle kop, zijn hooge borst, zijn losse schokkende schouders en zijn slap log lichaam vat hij altoos, al laat hij er maar een tipje van kijken. Of hij hem in enkele dikke pennetrekken achter Mr. Wintgens in zijn bank in de Tweede Kamer zet, of hem als de schim van Willem van Ruytenberg voorop laat loopen in de Nachtwacht, of hem op een ezel laat rijden als de zwarte knecht van Sinterklaas-Heemskerk, of hem met vogelverschrikkers-waardigheid een onwilligen van zijn bed gehaalden boer naar de stembus laat slepen, of hem op het Binnenhof, onder allerlei andere figuurtjes een standbeeld voor Heemskerk laat aangapen, of hem mee laat bouwen aan een torentje van negentiende eeuwsche gothiek, of hem met storm als stuurman zitten laat in het schip van Partijregeering, - het is altijd de in een enkele totaal-karakteristiek vast geziene Dr. Schaepman, een uitstekend creatie.

Maar de mooiste van Holswilder's prenten is voor mij zijn Opening van het Rijksmuseum. Er staat onder Wijding van het Bisschoppelijk Paleis, genaamd ‘het Rijksmuseum te Amsterdam.’ De voorstelling moest dus zijn midden-eeuwsch, middeneeuwsch naar de traditioneele opvatting der meeste protestanten, die al wat gothiek is zich denken als donker, ascetiesch, akelig streng.

Voor op de prent zitten op een tapijtje drie groote figuren stijf geknield: De Stuers, Thijm en Cuypers. Thijm met het verstand stralende voorhoofd middenin, recht, sluik, geleerd en devoot, - bleek met fanatieke oogen en ongeknipt haar - de Stuers, moeielijker in de devotie, als een gewichtig dik heer in de kerk, onderworpen toch, Cuypers, waardig, mooi,

rustig geniaal, de artiest van de drie. Hun zijden hoeden staan netjes voor hen op het kleed, omgekeerd, op een rijtje. Daarachter rechts een breede rei van begijntjes, die het lof zingen, links treden misdienaars aan met kerkenvaandels en crucifixen. Boven alles wijkt schuin weg de façade van het Rijksmuseum, gothieker, zwarter, overladener dan de werkelijke, met overal spitsjes en kruisen. En het sentiment in het onderschrift bedoeld, is in die plaat zoo sterk uitgedrukt, dat zij een pracht is van expressie van iets luguber katholieks, somber-streng, spookachtig somber.

De jonge man die deze buitengewone steenteekeningen maakte, welke bewaard behooren te worden naast zeer serieuze kunst, was iemand wiens aard slechts enkele gapingen vertoonde om te hebben kunnen worden tot een groot, oorspronkelijk artiest. Een enkelen keer vertoont hij een trek van den hautainen Daumier; dat hij een tijdgenoot van Breitner en een Hagenaar was, is voelbaar in zijn beste werk. Hij was een teekenaar van een buitengewoon temperament, een origineel talent, niet zonder fierheid, en iemand die zich bij al zijn veelgemaak toch nooit met het koketteeren met burgerlijke eischen heeft afgegeven, of in de weekelijkheden van het metier verloopen is. Hij had meer nog van een genialen knoeier dan van een tobber. In zijn slecht werk schoot hij royaal mis. Maar in elk geval is de bloemlezing uit zijn productie, zooals zij daar voor mij ligt, het beste verreweg, van wat er in Holland in dit genre van grafiesche kunst geleverd werd.

Maart, '91.

Verleden, heden en toekomst. Door Willem Kloos.

Aan Dr. W. Doorenbos.

I.

Het Leven is het Leven, de opperste Abstractie en het Kernwezen beide van alles wat bestaat. Opperste abstractie in onze gedachten als ontastbare verrader van een mystischen achtergrond, kern van de werkelijkheid, in die werkelijkheid zelf als gedrevene macht. Want het Leven wat het is, wij kunnen het niet weten, wie zegt het onkenbare, wij zien alleen maar wat het doet. Wij vermoeden slechts, en voelen ons, dien onnoembaren God-God, achter onze zielen, die dat alles zoo wonderlijk en groot heeft gemaakt. Die geen geest is en geen stof maar een ander dan deze, het Eenige dat Is. Als men spreken mag van Zijn, waar ONS zijn vervalt. Het Heelal is het schitterend tapijt voor zijn woonplaats, dat de dood zelfs niet opheft, omdat met het deeltje, dat wij noemen ons zelf, van de groote illusie, ook het raadsel verdwijnt. Zijn Wil is het Noodlot en de Wereld zijn Daad, voortdurende Daad.

Het Geheel van wat Is, door één macht gedreven, groeit als een groot saamhangend Organisme naar een onbekend bestaan. Elk individu in de groote en zich zelf compliceerende, corrigeerende machine heeft zijne eigene bestemming, en vergaat niet, alvorens het die geheel heeft vervuld. Die bestemming is soms nietig, en schijnbaar ontbreekt zij, maar zij is

er altijd. Doelloos is er niets, want als *iets* doelloos ware, dat wil zeggen, als het verschijnen en verdwijnen van iets dat geboren wordt, niet ten gevolge had iets anders, en zoo voorts en zoo voorts, tot het einde der tijden, dan viel de wereld in duigen op dees zelfden dag. De wereld heeft als wereld één streven slechts: naar zelf-opgroei. Zelf-opgroei, dat is 't wat de wereld bedoelt.

Philosophen zullen hier opspringen, en zeggen: dat is niet waar.[1)] Maar dan moet ik verzekeren dat zij het heelemaal met mij eens zijn, behalve over een woord. Want zij verwarren in hunne philosophische hoogheid twee geheel verschillende woorden, bedoeling en doel. Zij meenen bedoeling, maar zij zeggen doel. Want niet alle individuën hebben tot doel zich te ontwikkelen, schoon zij door hunne geboorte de bedoeling daartoe te kennen geven, en eerst door de combinatie van hun eigene levenskracht en de omringende omstandigheden kan het blijken, of die bedoeling ook een doel zal zijn. Wat het doel van een individu is kan de mensch eerst weten, als dat individu niet meer bestaat. En als een individu vóór zijn vollen wasdom sterft, dan mag men niet zeggen, dat het zijn doel heeft gemist. Een kindje, bijvoorbeeld, dat met drie jaren dood gaat, heeft zijn doel gansch bereikt. Want de werkelijkheid leerde ons dat het doel van dit ééne raadje, van dit kleine schalmpje in de groote organisatie, wereld geheeten, was: zijn ouders te ontroeren door zijn lieve erinnering en te dienen tot voeding van andere organismen in den omtrek van zijn graf. Bedoeling is het streven, maar doel is het volbrachte, en met millioenen maal millioenen zulke streventjes en bedoelingen, in hun onderlinge wisselwerking en elkander-vernietiging en elkander-versterking, gaat het stralende heelal door de donkere eeuwigheid naar zijn volmaaktste gedaante en aard.

Al de organismen zijn werelden in 't klein, zijn groote combinaties van willetjes en leventjes, allen overheerscht

1) O.a. Dr. Jelgersma, zie Nieuwe Gids 1 Oct. 1890 bldz. 27-62.

en tot één doel gedwongen door den donkeren levenswil, stroomend en dringend door alle deelen henen van-uit dat onwankelbare punt, het Ik. De Ikheid, dat ontastbare, onverklaarbare raadsel, die geen stof is en geen geest, maar een ander dan deze, is voor zijn organisme, wat voor de wereld God. Hij weet altijd wat goed is voor zijne wereld, in onbewuste wijsheid, die zich uit in zijn daden, opdat dees zijn wereld zoo lang mogelijk besta. Want daar buiten wordt hij bedreigd door andere werelden en machten geweldig, die ook ieder voor zich-zelf staan en zich zelf willen houden met diep-trouwen trots. En zoo wordt het een oorlog van allen tegen allen, want daar is nog geen individu dat weet. Allen doen instinktief naar mooi of leelijk willen, maar vooral zooveel mogelijk leelijk, en geen god en geen wet, en geen rede zelfs die wijst. Dit is de eerste natuurlijke staat.

Maar dan begint het Leven zich langzaam-aan bewust te worden, ontwakend uit zijn roes van willen en van wezen en denkt na. En 't gevoel verfijnt, en 't verstand neemt toe. Maar dan ook, tegelijker-tijd, een onafwendbare dwaling en zich-zelf beliegend noodlot, dat zich zelf in de hoogte houdt in de ijdele ruimte waar het alles overheert, schepper van zich zelf en zich-zelf al door vernietigend, komt òp die reusachtige maar wezenlooze fictie, de fictie van Goed en Kwaad. De Leugen zet zich neer over de daden der wezens, om die te keuren en te meten met zijn altoos andere maat. Want daar was geen goed of kwaad, als iets werkelijk gegevens, in die onbewuste wereld, alles was zooals het was, op zijn plaats en naar zijn aanleg, zooals het Leven dat gewild had, en alles was dus goed. Maar het bewust-zijn, in zijn nietigheid, moest komen om te tornen aan de absoluut goede wereld, die zoo zeker ging naar haar doel. 't Is de strijd van 't bewustzijn, van 't steeds dwalende bewustzijn, om geheel zich-zelf te worden, om zich zelf op het laatst te ontmoeten in het Wezen-zelf van God, dat de eeuwen het tot elkaar overbrachten van die zinledige bedenkseltjes van het worstelend menschenbrein, die door God niet erkende en door zijn daden geloochenstrafte woorden Goed en Kwaad.

Maar de tegenwoordige menschheid is al ver genoeg om in te zien, dat zij zich heeft laten beet-nemen door haar domheid, door haar eigene domheid, wat ten slotte, zooals alles, toch weer goed bleek te zijn. Zij is bedrogen door zich zelve, maar ten bate van haar vooruitgang naar een hooger bewustheids-doel, want de wegen van God zijn wonderbaarlijk en wijs. De menschheid weet nu, in haar diepste bewustzijn, dat het kwade niet bestaat dan in haar eigen gedachten, door haar eigen klein zien. Voor den mensch als hij denkt, is alles schadelijk of nuttig, voor den mensch als hij voelt, is alles leelijk of mooi. Schoonheid en leelijkheid, schadelijkheid en nuttigheid, in hun onderlinge combinatie, zijn de eenige en opperste tafelen van wetsgebod, aan welke men de daden der menschen te toetsen heeft. Uitdrukkingen als: hij is een goed mensch, moeten vervallen uit de taal. Want de daden, waarom men hem goed noemt, doet hij òf uit sentiment, en dan is hij mooi bevonden, òf met zijn verstand, en dan toont hij nuttig te wezen, òf ook wel met beide, en dan zal hij beide zijn, nuttig en mooi.

Zoo luidt de oppermachtige moraal der toekomst. En aan alle verwarringen en weifelingen en misverstanden over menschen zal een einde komen, als men de menschen niet langer rangschikt onder de hoofden Goed of Slecht.

Want die begrippen hebben geen inhoud die hen levend houdt in de werkelijkheid, en het wordt tijd dat de menschen elkander eindelijk verstaan. O als zij dat doen, dan is de leugen verdwenen, heelemaal weg uit hun woorden, als zij vonnissen of vereeren de menschen der werkelijkheid, en na al het gewring en gelieg en getob van den leertijd der menschheid, zal zij zijn gekomen tot een klaarder onderscheiding van de werkelijke dingen, zal zij zich zelf met blijdschap terugvinden in haar tweeden, nu bewusten, natuurlijken staat.

Ja, in haar tweeden natuurlijken staat. Want de twee hier genoemde moreele toets-steenen zijn gepijlerd elk op een van de twee drijvende motieven van het menschelijk handelen-

zelve, op den drang die naar ons toe trekt, op den drang die van ons afgaat, op het eigenbelang en op de sympathie. Als we iets schoons zien, willen we er heengaan, als we iets leelijks zien, wenden wij ons af. Als wij iets nuttig vinden, willen wij het hebben, als wij iets schadelijk vinden, laten wij het los. En zoo hebben wij ons zelven na al onze dwalingen een moraal geschapen, die niet schermt met mooie woorden, waar de inhoud van onbekend is, maar die de bewuste weergave is onzer diepste natuur.

Ziet, wij wisten niet hoe 't ons was, maar wij zijn weer teruggekeerd tot den staat vóór den zouden-val, die het Goede en 't Kwade over de wereld heeft gebracht. Wij zijn weer onschuldig als toen God ons formeerde, maar veel mooier en veel nuttiger de een voor den ander, dan in de dagen der onbewustheid, omdat wij door onze worsteling in het zweet ons aanschijns met de spoken die wij schiepen en die wij nimmer konden raken, omdat zij nimmer bestonden, ons gevoel hebben verfijnd en ons verstand verruimd.

Kon dit niet wel eens de eigenlijke psychische beteekenis van de vlucht uit het paradijs zijn, en van onze latere verzoening met ons zelf en met God?

Nu ja, zal men zeggen, een redeneering van artiesten voor menschen die niet weten, wat er in de praktijk al zoo te pas komt. Wetboeken en zedenmeesters geven niet om schoonheid, zij rangschikken de daden onder bepaalde serieën van wat algemeen is aangenomen, dat goed en dat slecht is, en daarmede uit. Maar dan moet ik zeggen, dat wie zoo spreekt voor het meerendeel gelijk heeft, als hij uitsluitend en alleen op den toestand zooals die is, let, een toestand, voortkomend uit onze begrensde ontwikkeldheid, maar dat hij zich toch in de toekomst, waar de menschheid naar drijft, vergissen kan, en dat het misschien over duizend jaar zal zijn, zooals ik zeg. Want wat zou bijvoorbeeld het recht van het bestaan van gezworenen zijn, anders als de correctie, door het onbewust voelen, van wat er door het bewuste verstand is vastgesteld?

Maar schoonheid, zal men zeggen, wat is dan toch wel die schoonheid, waar men alles naar moet afmeten in dit leven, dat zoo leelijk is. Schoonheid is een weelde, zoo hoor ik ze spreken, schoonheid is een uitzondering, het erfdeel van enkelen, die worden artiest genoemd, maar waar de groote massa niet aan heeft. Laat mij 't u dan maar zeggen, en overweegt zeer ernstig, wat de schoonheid is.

Schoonheid is het leven in zijn fijnste essence, 't Leven-Leven zelve, het òpperste Leven, vlekkeloos-zuiver en heerlijk-intens overgehaald uit het al-om-leven, herhaalde malen, door de lijdende menschheid in haar bloedige worsteling, om te volvoeren den Wil van het Leven, om zich zelf geheel en al bewust te worden in het diepst, in het innigst, in het waarst van haar wezen, in God. 't Zijn was niet, maar het Zijn is geworden, is wordend voortdurendlijk, omdat God zich wou weten, wil weten zich zelf, en wij allen die spreken en handelen in 't donker, zijn slechts zoo vele verlorene atomen in Gods groote worsteling, en de eeuwigheid der tijden van den eeuwigen werelddroom is een illusie te meer in 't Heelal van illusies, noodig voor 't Absolute om zich zelf te zien. Schoonheid is het Leven in zijn waarste beteekenis, waar het leven toe worden zal in de lengte der tijden, hoe langer hoe meer waarachtiglijk, en dus naar de schoonheid en niet naar de goedheid, dat een woord zonder zin is, de menschen te beoordeelen, is geen daad van willekeur of het spel van een artiesten-gril, maar de wil van 't Leven-zelf, de werkelijkheid gepakt in haar diepste essentie, de hoogste Wet van 't Zijn.

Dit is nu *mijn* sociaal-democratie.

II.

Ja, inderdaad, de sociaal-democratie, ik bedoel nu de heusche, schijnt een heel raar ding te zijn. Zij brengt ten minste de hoofden mijner vrienden, mijner allerbeste vrien-

den, die ik tevens de mooiste menschen vind, aller-merkwaardigst, aller-bevreemdendst op den hol. Van der Goes schrijft een stuk en eindigt met een bewering, geheel tegenovergesteld aan die waarmee hij begonnen was[1)], en buitendien neemt hij de vrijheid, maar zoo eventjes te beleedigen in het opene aangezicht, de nagedachtenis van niemand minder dan Napoleon, van den man, die, als hij leefde, met een glimlach zou hebben neergezien, van uit de hoogte van zijn intellekt en zijn weergalooze wilskracht, met een glimlach op den tegenspreker, die heelemaal zijn partij niet was; de heer van Deyssel begint zich op ééns heel erg ongerust te maken, dat de kunst zal verdwijnen in de maatschappij die aan het komen is; terwijl de heer van Eeden zich schrap zet om van der Goes te overtuigen, dat de democratische evolutie in de hoofden der menschen niet is ontstaan door een verstandelijke redeneering, maar uit de moderne verfijning van 't gevoel. Waar moet dat heen? Ik sta er letterlijk verstomd van, van al die beweringen, en ik moet er dan ook voor uit komen, heelemaal openhartig, dat *mijn* temperament over al deze dingen geheel anders denken moet.

Ten eerste dan: *ik* heb Napoleon niet te verdedigen, ook niet tegen een niets-ontziende nivelleering, daar is zijn heuchenis zelf wel toe in staat. Doch ik zou den heer van der Goes wel even willen zeggen, dat hij ook volgens zijn eigen beginselen, zijn socialistische beginselen, ongelijk heeft met te spreken zooals hij doet. Want is niet Napoleon de man uit het volk, opgekomen uit het volk, die door de kracht, de latente kracht van het volk, die hij vertegenwoordigde, die zijn hersens doorvlamde, dat zij gingen werken grootmachtig, op is gestaan tegen koningen en keizers en heel hun verdoemden aristokratischen nasleep, en ze neer heeft gesmakt van hun ijdele troonen, dat zij lagen aan zijn voeten, en toen zelf is gaan zitten op een troon over allen, keizers en koningen, allen hem likkend de menschelijke voeten, hem den zoon uit het volk, de

1) Zie de lijnrechte tegenspraak tusschen bldz. 375 reg. 14-10 v.o., en bldz. 393 reg. 11-1 v.o. in de Nieuwe Gids van 1 Febr. 1891.

essentie van het volk, het volk op zijn best. Juist Napoleon's bedrijf heeft duidelijk getoond, klaarder nog zelfs dan de fransche revolutie, die door de domheid van de leiders in niets is verloopen, dat de kracht van het Leven, zooals het stuwt naar de toekomst, niet zit aan de hoven, maar in het volk, in de menigte, en dat in die menigte de ware toekomst broeit.

En nu de heer van Deyssel. Wat beangstigt gij u toch, o, vriend-voor-mijn-leven, dat de kunst zal verdwijnen met de tegenwoordige maatschappij? Zeker, als de democratische staat van de toekomst zou worden, zooals in dat onleesbare boekje geschreven staat. Maar gij begrijpt toch wel, beste vriend, dat dat maar malligheid is. De heeren Socialen gelooven er zelf niet aan. Wat er zal gebeuren, dat kan niemand weten, maar zeker iets heel anders dan een ieder verwacht. In allen gevalle zal de aanleg van de menschen der toekomst om het Schoone te volvoeren, niet kleiner maar grooter dan tegenwoordig zijn, want de menschheid gaat vooruit, en schoonheid, ja de schoonheid is de heerlijke werkelijkheid, waar het Leven op doelt. Maar dáarin hadt gij gelijk, als gij dát had willen zeggen, dat als ooit de thans bestaande leiders der partij aan 't bewind mochten komen, dat het dan onzer kunst heel slecht zou vergaan. Want die menschen hebben waarschijnlijk, zoo ver *ik* het kan begrijpen, heel mooie bedoelingen, maar onze nationale kunst gaat hen voorbij.

En ten slotte de heer van Eeden. Die is naar mijne overtuiging, ach had ik maar geen overtuiging, dan ook al in de war. Neen, de sociale evolutie ontstaat niet door een verfijning van het gevoel. Het is een heel erge kleinigheid, een verschil misschien van woorden slechts, maar die kleinigheid ligt mij bijzonder aan het harte, omdat zij in verband staat met mijn levensbeschouwing, hierboven geboekt. De sociale evolutie dan staát wel in verband tot de grootere gevoeligheid, tot de grootere verstandigheid der moderne menschen, maar zij wordt door geen van beiden veroorzaakt, in den waren zin des woords. Want ons gevoel en ons verstand zijn beide objecten van de ikheid, waar alles in laatste instantie

van daan komt, als men het wel overweegt. Uit die geheimzinnige bron van alle leven, waarvoor alle leven tevens een object is, komt elke beweging in den gang der menschheid, elke wending en vooortgang op haar geheimzinnig slaapwandelaarspad. Vandaar uitgebroken, uit ze zich natuurlijk in voelen en in denken, tegelijk en gezamenlijk, en zoowel de heer van der Goes als de heer van Eeden heeft voor de helft gelijk, in dit curieus geding.

Maar het wordt tijd dat ik een derde hoofdstuk entameer.

III.

Sociale hervormers zijn, uit den aard der zaak, in den grond van hun wezen, anti-artistiek. Ook daarin heeft de heer Van Deyssel volkomen gelijk. Want, alhoewel de verwerkelijking van het schoone bevorderend, in dienst van de menschheid, of liever juist dáarom, komen zij noodzakelijk in botsing met den kunstenaar, den kunstenaar, die het Schoone op directe wijze dient. De kunstenaar is de bij-uitstek begenadigde van de schoonheid, die het schoone opneemt, zooals het zich voordoet in zijn leven, en het weergeeft aan de wereld in hoog-schoone kunst. Hij is tevreden met de schoonheid zelve, die hem reeds zooals zij is, wonderbaarlijk en groot voorkomt. De hervormers daarentegen, zij vragen niet naar schoonheid, die lijkt hun een kinderspel, hun hoofden zijn vol van schoone en onschoone ambities en begeerten, en plannen en wils-werkingen, zij zijn de blinde werktuigen in de handen van het Noodlot, dat hen dwingt naar zijn Al-wil. Zij hebben groote woorden, die zij toewerpen aan de menigte als leuzen van vereeniging, woorden die het Noodlot hun legt op de lippen met soevereine en onwendbare overmacht; en omdat zij de onbewuste teweegbrengers van het schoone in een verdere toekomst zijn, moeten zij de schoonheid verachten die er is.

Een van die groote woorden is het woord Humaniteit. Een even zins-ledig woord, als het woord goed of kwaad.

Het doet veronderstellen, ten halven uitgesproken, de bijgedachte: emotie, en er zit toch heelemaal geen emotie in. Want emotie is geen emotie, als zij niet heeft een object, een object dat emotioneert. En wat zou dat dan voor een emotie zijn, die tot object heeft, niets minder dan de geheele menschheid, en die zich dan uiten zou in praktische daad. Als emotie zelve, die alleen wil zijn emotie, kan men haar nog gelden laten, maar dan heeft zij zich zeer zeker in zich zelve op te sluiten en alleen zich te uiten in geemotioneerde kunst. Want wat zou het zijn, een emotie die zich uiten zou in praktische daden, een emotie die tot object heeft de geheele menschheid, zóó als die is. Dat zou een millioen-malige overdrijving zijn van het ééne hoofdmotief van het menschelijke handelen, de sympathie bedoel ik, die het andere hoofdmotief, onze zucht tot zelfbehoud, geheel werkeloos zou maken, en dus uit zou moeten loopen, zeer kort na hare in-praktijk-brenging, op de algeheele vernietiging van ons eigene Ik. Deed de heele wereld dus zoo, wat de humaniteits-mannen, indien zij het meenen, toch eigenlijk moeten vinden hun ideaal der idealen, dan was de heele wereld in een ommezien dood. En dat kan toch de bedoeling van de humaniteit wel niet zijn.

Maar de menschen, die dat woord voortdurend op de lippen hebben, doen er dan ook zeer wijzelijk niet naar. Zij spreken er wel over, en brengen het te pas ook, waar zij maar kunnen, maar zij doen er niet naar. Maar als zij er niet naar doen, - hoe zouden zij het kunnen? - mogen zij ook niet met dat groote woord spelen, als motief voor hun handelen, tegenover menschen, ongeneerder jegens zichzelven, wien dat woord, in zijn volledige beteekenis genomen, een onmogelijkheid toeschijnt. Laten zij spreken van zachtere zeden, van vriendelijke bedoelingen, maar het woord humaniteit is eene overdrijving, tè groot.

O, de humaniteit, wilt gij weten, waar zij vandaan komt? 't Is de idee van het Christendom, 't onmogelijkste idee om in de praktijk te brengen tot uitvoering, het Christendom ontdaan van al zijne bijzaken, al zijne vormen, het hardnek-

kige Christendom, dat het hoofd weder opsteekt, nu naakt tot op zijn lijf.

O dat vervloekte, dat ergerlijke Christendom! Wij meenden er nu eindelijk voorgoed van verlost te zijn, van zijn ijdele onwezenlijkheid, van zijn onware onmenschelijkheid, van zijn dwaze dogmatiek. Weg waren zijn God en zijn Duivel en zijn Onsterfelijkheid, en rustig waren wij bezig het leven te doorproeven, en te groeien tot levenden, waarachtig levenden, daar komt het ondoodbaar woekerende doods-idee, nu zónder Onsterfelijkheid en God en Duivel, weer dood-bedaard óp in de hoofden der menschen en grijnst ons tegen als de Humaniteit. Hebt alle menschen lief als u zelf en zoo verder ... Wel zeker, 't klinkt fraai, maar *ik* heb niet alle menschen lief als mij zelf, en gij ook niet, en niemand op de wereld, en wie het toch blijft zeggen, dien noem ik onwaar.

Maar het Christendom is toch *iets*, het heeft historische beteekenis.... Zeer zeker, zeer zeker. en ik zal hier even, zoo ver mij dat gegeven is, een korte poging wagen om te zeggen, wat dan wel het Christendom toch eigenlijk is geweest.

Het Christendom is geen leer, gebaseerd op de natuurlijke geaardheid der menschen, en om die reden geschikt en bestemd en waardig, om de menschheid te leiden door de komende eeuwen, en te zijn een eeuwige en hoog boven alles uitstaande wetspilaar, waar volkren na volkren voor knielen moeten met volgzaamheid, omdat het *de* wet is van 's menschen bestaan. Het Christendom is niet iets positiefs, maar een negatie, een negatie van den mensch, zooals hij is en zich ontwikkelt met zijn leelijk- en zijn mooiheid, telkens zich opstuwend in den strijd des levens tot een hoogere mooiheid, tot een mindere leelijkheid. Het Christendom wil niet het menschelijk leven in zijn gang en ontwikkeling, het Christendom wil den dood. Zie en daarom is het Christendom schadelijk voor de menschen, in den langen duur der tijden, omdat het de menschen geen menschen laat wezen in de dierlijke evolutie van Protoplasma-cel tot God. Daar komt een tijd, ik zie hem al komen, dat de menschen zullen

zeggen: niet de vaal-bleeke Christus aan het kruis van den spot, met zijn bloedende wonden en zijn brekend oog, niet de koning der smarten is de koning der menschen, maar de koning der vreugd, maar de komende mensch.

De komende mensch, zooals hij zich al hooger en schooner ontwikkelt met zijn menschelijke vermogens, met zijn goddelijken wil. En de menschen van later zullen angstig terugzien, ópschrikkend heel even in hun heilige verrukking, naar die donkere tijden, toen een arm lijk als god hing, na afschuwelijke pijnen, boven een bange wereld als een hel.

Het Christendom wil het leven niet, het Christendom wil den dood, en als zoodanig kan het uitstekenden dienst doen als geneesmiddel in tijden van groote verslapping en weekheid, als het Leven te moede van zijn over-kokende jongenskracht, zich uitstrekt genotziek op den divan van 't gemak. Als dan de lagere intelligenties gedreven door den levens-wil, den al-wil, op komen dringen uit hun donkere krochten, hun deel willen hebben van de weelde die daar zwelgt, en god willen heeten voor zij mensch zijn geweest, dan komt het Christendom met zijn bestraffenden vinger en preekt boete en onthouding en deemoedig geduld. En de barbaren, zoo prat in hun dierlijken overmoed, schrikken terug voor den ernst van die oogen en die hand, en bereiden zich om te leeren, heel langzaam, het Leven, en te worden, onder de roede van tucht en van soberheid, de waarachtige menschen, die zij dan nog niet zijn.

Het Christendom is geen openbaring des Levens, als voor-uitstap in de toekomst, het is de heilzame correctie, die het wijze Leven, in schijnbaren tegenstrijd met zijn eigen fel willen, op zich zelven toepast tot zekerder bereiking van zijn groote bedoeling, van zijn waarschijnlijk doel.

Omdat ik het Christendom niet noodig heb, ik rijklevende, daarom haat ik het, tot den dood.

Januari-Maart 1891.

Varium.
Een nationaal belang.

Er is op het oogenblik een nationaal belang dat door de natie wordt verwaarloosd, heel erg wordt verwaarloosd, niet willens, hopen we wel, maar heel erg toch inderdaad. En wij gelooven dat het de plicht van de Nieuwe Gids is te waken dat aan dat nationale belang de eer wordt gegeven, die het toekomt naar zijn recht.

Wij hebben tegenwoordig zeer goede edities van bijna al onze goede zeventiende-eeuwsche auteurs. Wij hebben tegenwoordig door de zorgen van vele verdienstelijke letterkundigen, door den moed van eenige uitgevers, door de belangstelling van het publiek, den Vondel van Unger, den Hooft van Leendertz, den Starter van Van Vloten, den Coster van Kollewijn, den Brederoo van Ten Brink. We kunnen ze nu lezen, wat vroeger niet zóó kon, hunne werken gerangschikt naar chronologische volgorde en zoo volledig mogelijk hun tekst verklaard.

Nu wil Dr. J.A. Worp dat zelfde goede werk voor Constantijn Huygens doen. Hij wil, geheel naar de handschriften van Huygens zelf die berusten in de bibliotheek der koninklijke akademie en die door Huygens zelf zijn gedateerd, hetgeen een belangrijke winst is voor de historie, al Huygen's verzen in chronologische volgorde, zijn de ongeveer een derde meer dan wat ooit van hem gedrukt werd, uitgeven in acht

deelen, ieder jaar een deel. Dat kost den besteller, gedurende acht jaar, *f* 2.90 elk jaar. Doet de lezer dat, dan steunt hij een groote nationale onderneming, nuttig voor de kennis van geschiedenis en letteren, en die, als zij niet wordt gesteund door de hulp van allen die zich interesseeren voor onze letteren, misschien voor altijd, maar zeker voor lange, lange jaren mislukt. Wij zeggen dus tot onze lezers, wat wij hun nog nooit hebben gezegd. Want het is niet ons werk, en zal het niet wezen, op een wijze als deze propaganda te maken voor boeken, maar in dit uitzonderlijk belangrijk geval, zeggen wij: abonneert u op de werken van Huygens. Want de ijver en de wil om de letteren te dienen van de Hollandsche lezers, schijnen tot dusverre niet zoo groot en zoo dringend te wezen, als zij moesten wezen in deze vaderlandsche zaak.

Wij spreken niet zoo om de zakken van den uitgever, den Heer I.B. Wolters met guldens te vullen, wij zeiden dit om de zaak die ons heel erg ter harte gaat, en daarom vertrouwen wij dat de lezers naar ons luisteren en een kleinigheid willen doen voor onze nationale kunst.

Zoo zij het.

DE REDACTIE.

Alkibiades, of over den eerbied. Door Ch.M. van Deventer.

Sokrates. O Alkibiades, wat loopt ge heden met schitterende kleederen over straat, alsof gij een perzische landvoogd waart. Wat zegt uw voogd, de groote Perikles, daarvan en Aspasia, de overschoone?

Alkibiades. Aspasia vindt alles goed wat ik doe, Sokrates, en Perikles, nu, dien weet ik wel te antwoorden.

Sokrates. O gelukkige knaap, die den grootsten Helleen, den Zeus van de Pnyx niet vreest! Van wien hebt gij de wijsheid geleerd om hèm te kunnen wederleggen?

Alkibiades. Van u, Sokrates, en van uw vriend Prodikos.

Sokrates. Bij Zeus, gij spreekt in raadselen, mijn jongen; hoe kunt ge uit mij halen, wat ik mij niet bewust ben te bezitten?

Alkibiades. En toch zeg ik enkel waarheid, Sokrates. Want zie, ik zou tot Perikles zeggen, als hij mij van onbetamelijkheid en oneerbiedigheid beschuldigde ....

Sokrates. Komt nu mijn wijsheid of die van Prodikos?

Alkibiades. Dat moogt ge zelf raden. Ik zou zeggen: O Perikles, aan wien is men meer eerbied verschuldigd, aan

den vader volgens de natuur of aan dien volgens de wet?

Sokrates. Dus aan Kleinias of aan den Olympiër, meent ge?

Alkibiades. Zoo is het. Wat zoudt gij antwoorden, Sokrates?

Sokrates. Dat zeg ik u niet, mijn beste, want gij moet bewijzen, dat gij iets van mij geleerd hebt.

Alkibiades. Nu, Sokrates, ik ben er zeker van, dat gij zoudt zeggen: een eigen vader is meer dan een voogd en dus is men ook den eersten meer eerbied verschuldigd dan den laatsten.

Sokrates. Want waarom anders zou de wet de kinderen niet dadelijk van den vader afnemen en aan een vreemden toevertrouwen, niet waar?

Alkibiades. Ziet ge wel, dat ik goed heb geraden, Sokrates? En ook Perikles zou antwoorden: aan den natuurlijken vader. En ik zou wederom vragen: o groote voogd van Athene en van mij, indien ik u bewijs, dat men ook zijn vader geen eerbied is verschuldigd, waarom zou ik u dan eenigen betoonen?

Sokrates. Bij alle goden en godinnen, knaap, gij doet mij schrikken? Moet gij die wijsheid van mij hebben? Zal ik een jongen man ooit raden zijn vader te minachten?

Alkibiades. Als iemand slecht is, Sokrates, moet men hem dan niet minachten? En zijn er niet vele slechte menschen, die toch kinderen hebben? Heeft de wijze Sofokles ons niet in Antigone getoond, dat de goden den vader straffen, die hard is en onbillijk tegen zijn zoon?

Sokrates. Ta, ta, ta. Woudt gij, zoo jong zijnde, beslissen, wie slecht is en wie goed? Ook dàt zal ik u niet gezegd hebben.

Alkibiades. Ik verzeker u toch, Sokrates, ik heb van u geleerd, dat men zijn ouders geen dank of wat ook is verschuldigd. Mag ik u vertellen, wat ge mij verteld hebt? Ge zult moeten erkennen, dat mijn geheugen goed is, doch van u vergeet ik ook nooit iets.

Sokrates. O Alkibiades, het schijnt met de wijsheid te gaan, als met goud. Indien men goud aan een ander schenkt, bezit men het niet meer. En zoo schijn ik u wijsheid gege-

ven en die zelve volkomen verloren te hebben, want ik herinner mij niets meer van wat gij bedoelt. Doch wees gij edelmoedig en geef mij mijn schat weder.

Alkibiades. Ik zal u toonen, dat die wijsheid bezit, niet is als Kroisos, die het goud verloor, dat hij gaf, doch als de zon, die stralen wegschenkt zonder gloed te verliezen. Want indien ge geduld hebt, krijgt ge alles weder tot den laatsten obool, en ik zal wel zorgen er zelf niet armer door te worden. Ik zal u herhalen, wat ik u heb hooren vertellen aan den ouden Kleitandros, die zijn zoons hard bejegende, zeggende dat zij ondankbaar waren, indien zij niet in alles hem eerbied en dankbaarheid betoonden; want hij had hun het leven geschonken, het hoogste dat men ontvangen kan, en daarvoor bleven zij altijd in zijn schuld. En toen wij alleen waren, Kleitandros, gij en ik, zeidet gij tot Kleitandros.... weet ge het nòg niet, Sokrates?

Sokrates. Ik begin iets te vermoeden, knaap. Doch ik wil wel eens hooren, of uw geheugen werkelijk zoo goed is, als gij zegt.

Alkibiades. Luister dan maar.

O Kleitandros, zeidet gij, zij hebben toch wel gelijk, zij, die sterk zijn in de natuurlijke zaken, en zeggen, dat er een groot verschil is tusschen een mensch en een dier. - Dat weet ik heel goed, Sokrates, antwoordde Kleitandros, al heb ik met die sterken niet gesproken; doch waarom gij dat thans zegt, weet ik niet. - Maar toen ik u tot uw zoons hoorde spreken, kwam het mij voor, zeidet gij, dat uw bewering alleen kan gelden, omdat wij menschen, met rede begaafd, doch van lichaam zwak, wel noodig hebben bijeen te leven in steden om elkander te helpen en gezamenlijk sterk te zijn tegen dieren en wilde menschen. - Dat laatste zal wel zoo wezen, Sokrates, antwoordde Kleitandros, doch ik zie volstrekt niet in, wat mijn zoons en hun eerbied daarmede te maken hebben. - O mijn vriend, vroegt gij, hebben niet de meeste dieren zorg voor hun jongen, als zij nog zwak zijn, zorgen even teeder als van een menschlijke moeder voor haar kinderen? - Bij velen ziet men dat, zeide hij. -

En gij weder: doch ook zult ge opgemerkt hebben, Kleitandros, dat de jongen, zoodra zij volwassen zijn, zich niet meer om hun ouders bekommeren en wegloopen, en dat ook de ouders niet meer hun kroost gadeslaan, noch er zich mede bemoeien. - Dat heb ik inderdaad opgemerkt. - Hoe zou dat komen? vroegt gij. - En hij: O Sokrates, gij hebt met Anaxagoras gesproken en andere natuur-wijzen, zeg gij het liever aan mij, die weinig met zulke lieden was. - Ik durf u niet belooven, zeidet gij toen, dat ik u de wijsheid van Anaxagoras en andere zóó grooten naar behooren kan mededeelen, want uit de bron der wijsheid kan de wijze enkel wijsheid scheppen. Doch ik wil u gaarne zeggen, wat ik van hen meen begrepen te hebben. - En ik zal u dankbaar wezen, indien ge het mij geven wilt, antwoordde Kleitandros. - Die vreeslijke wijzen dan, indien ik zoo spreken mag, Kleitandros, spraakt gij, beweren dat de meeningen en gevoelens, welke wij zoo hoogschatten, eerbied, en deugd, en de gansche rechtvaardigheid, niet door den god den menschen zijn ingeschapen, doch langzamerhand ontstaan zijn, doch het gevolg zijn van de natuurlijke zwakheid van den mensch, die hen dwingt om in een stad te leven, en die opvattingen goed te achten, zonder welke het bestaan der stad onmogelijk zoude zijn. - En hoe leggen zij dat uit, Sokrates, vroeg Kleitandros? - Zij gaan na hoe de levende wezens, hetzij door de natuur, hetzij door de godheid voor het leven zijn ingericht, en leiden daaruit af, welke gevoelens en meeningen moeten heerschen over de beste wijze, waarop ieder wezen leven kan; want ieder verlangt op de beste wijze te leven. Is dat niet zoo? - Dat is zoo. - Welnu, mijn vriend, de goden hebben vele dieren geschapen met sterke wapenen, waardoor zij eten kunnen zonder zelve gegeten te worden; erkent ge dat? - Ik twijfel er niet aan, Sokrates. - En ik ook niet, mijn vriend, zeidet gij, want een leeuw heeft tanden en klauwen, en is sterk, en hij kan zich daardoor met andere dieren voeden; en zoo ook een beer, en zoo ook een wolf; doch een paard eet gras, en heeft dus geen klauwen en geen scherp gebit van noode; gras kan het overal vinden, en het behoeft

derhalve geen andere dieren aan te vallen; daarom schonken de goden hem snelle beenen, om den strijd te ontloopen, indien hij aangevallen werd. - Zoo is het, sprak Kleitandros. - Hoe, Kleitandros, vroegt gij, houdt gij den zucht tot telen voor iets goddelijks? - Durft ge dat vragen, Sokrates? antwoordde hij. Wat zou er goddelijk wezen, zoo niet dat? Want nu menschen en dieren eenmaal van begrensden leeftijd zijn gemaakt, hoe zouden de goden anders het leven in de wereld kunnen onderhouden, indien zij niet zelf den zucht tot telen aan al wat leeft geschonken hadden? - Ik denk als gij, mijn beste, spraakt gij, en zoo ook is de zorg die al wat leeft voor zijn kroost heeft, eveneens een door de goden ingeschapen neiging, waardoor zij zorgen, dat wat geboren is, niet terstond weder doodgaat, gelooft gij niet? - Dat geloof ik. - En dat is waar voor menschen en dieren? vroegt gij. - En misschien ook wel voor planten, zeide hij, want waarom hebben pitten vaak zulke harde schalen, indien het niet was om den zachten kern te beschutten? - Welaan dan, Kleitandros, spraakt gij weder, nu gij het eens zijt met de natuurwijzen, en instemt met het goddelijke van de teling, kunt ge mij nu niet zeggen, waarom, zooals gij straks toestemdet, bij de dieren de liefde van de ouders voor het kroost en omgekeerd ophoudt, zoodra de jongen zich zelven kunnen voeden, terwijl menschen hun gansche leven hun kinderen liefhebben en voor hen zorgen als zij kunnen, en omgekeerd liefde en eerbied van kinderen voor hun ouders vaak bestaan ook na de jeugd en altijd geëerd worden, ja, zoo geëerd, dat een, die zijn ouders slecht behandelt, als een misdadiger wordt beschouwd? - Ik antwoord u als zoo even, Sokrates, sprak Kleitandros, spreek gij liever, want gij zijt meer met de wijzen geweest dan ik. - Zie dan eens aldus, Kleitandros, zeidet gij. De menschen komen ter wereld zonder warmen huid gelijk een beer, zonder sterke tanden en klauwen gelijk een leeuw, zonder snelle beenen gelijk een paard. - Dat is zoo. - Zij kunnen leeuwen en beeren niet gemaklijk overwinnen, indien deze hen aanvallen. - Ook dat is zoo. - Doch wat, Kleitandros, kunnen vele zwakken doen om sterk

te worden? - Dat is gemaklijk in te zien: zij vereenigen zich, antwoordde hij. - Voortreflijk, mijn beste, de menschen vereenigen zich, en vormen steden en zijn door het godengeschenk, de rede, in staat zóó gemeenschaplijk te overleggen, dat hun vereeniging allen ten goede komt. - Althans daarnaar streven wij, zeide Kleitandros, en daarvoor houden wij vergaderingen op de Pnux. - Gij stemt dus toe, dat de stad ontstaan is uit de natuurlijke zwakheid van den mensch? - Ik heb daar op het oogenblik niets tegen te zeggen, antwoordde hij. - Ook de kinderen van menschen, Kleitandros, zeidet gij, bereiken een leeftijd, waarop zij krachtig genoeg zijn om alleen te leven en hun voedsel zichzelf te verwerven. - Dat is zeker waar, zeide Kleitandros, want ik verloor mijn vader, toen ik eerst twintig jaar was; hij liet mij weinig vermogen na en toch ben ik door mijn arbeid in staat geweest zelf te blijven leven, en een gezin te onderhouden. - Noemt gij dieren ondankbaar, die van hun ouders wegloopen als zij volwassen zijn? vroegt gij. Kleitandros zag eenigszins verlegen en zeide: o Sokrates, het is moeilijk te weten, wat dieren denken en voelen, en ik zal u daarom niet antwoorden; doch wel weet ik, dat kinderen ondankbaar zijn en slecht, die hun ouders niet eeren, noch hun gehoorzamen. - Gij glimlachtet toen en zeidet: waarom noemt men dieven slecht en moordenaars, Kleitandros? Is het niet omdat wij gevoelen, dat indien een ieder deed als zij, de stad niet zou kunnen blijven bestaan, en wij weder even hulpeloos zouden worden, als wij waren, vóór wij ons tot een stad vereenigden? - Ik geloof, dat gij gelijk hebt, antwoordde hij. - Uit overleg, mijn beste, hebben de menschen steden gevormd, doch welke vereeniging heeft de natuur zelf ingesteld, zoowel bij dieren als bij menschen? Is het niet de vereeniging van een manlijk en een vrouwlijk wezen en hun kroost, datgene wat bij de menschen een gezin wordt genoemd? - Zoo is het, sprak Kleitandros. - De stad derhalve, mijn vriend, is de overlegde bijeenvoeging van vele door de natuur gevormde vereenigingen, de gezinnen. - Ongetwijfeld. - En opdat de stad zoo sterk mogelijk zij, behoort ook het gezin op de kracht der

stad te zijn ingericht. - Ge hebt gelijk. - En dat zal het beste gaan, indien ook het gezin een krachtige vereeniging is? - Zeer zeker. - Hoe, Kleitandros, zou het gaan, indien de kinderen alles konden doen wat zij wilden? - Er zou niets van het gezin terecht komen, zeide hij, en hoewel ik de volksvergadering een schoone zaak acht, in huis zeg ik evenals Homeros: een enkle zij leider. - En de leider is dan natuurlijk de vader, spraakt gij, die zorgdraagt voor het welzijn van alle deelen des gezins. - Zoo is het. - Indien dus de kinderen niet gehoorzaam waren, zou het gezin niet in welvaart leven, en derhalve ook de stad schade lijden. - Hoe zou het anders? - Zeg mij nu nog één ding, Kleitandros, zijt gij het niet met mij eens, dat kinderen te jong zijn om alles te begrijpen wat wij besproken hebben? - Dat ben ik. - Gij kunt van hen derhalve niet verlangen, dat zij gehoorzaam zijn om het nut daarvan voor de stad in te zien. Doch indien zij van zelve gehoorzaam zijn, dan prijzen wij hen als brave kinderen, niet waar? - Ja. - Doch wijl kinderen menschen zijn, en toch nog niet verstandig, behooren zij gedreven te worden door iets menschelijks, dat niet het verstand is. - En wat is dat dan o Sokrates, vroeg Kleitandros? - Door een gevoel, mijn vriend, gericht op zulke daden, die wij ouderen uit overleg doen. - En wat is dat gevoel, Sokrates? - Het is het gevoel, dat de vader handelt zooals het beste is voor de kinderen, dat hij wijzer is dan zij, en beter weet, wat noodig is voor hen zelven. - Doch, dat gevoel is niets anders dan eerbied, Sokrates, riep Kleitrandros. - Het is niets anders dan eerbied, herhaaldet gij, en wij loven derhalve eerbiedige kinderen, omdat door den eerbied het gezin het krachtigst is, en de stad derhalve het beste vaart. Dat schoone gevoel van eerbied, o gelukkige, is niets anders dan het kind van deze twee ouders: de noodzakelijkheid der teling tot instandhouding van een sterfelijk geslacht en de zwakheid der menschen, die hen dringt steden te vormen, en datgene te bewonderen wat de kracht der stad bevordert. -

Terwijl gij aldus spraakt, Sokrates, zag ik u menigmaal

verwonderd aan, want het bevreemdde mij u te hooren spreken gelijk ik van sofisten gehoord had; doch gij wenktet mij met kleine bewegingen van oog en hand, dat ik stil zoude blijven, en ik zeide dan ook niets, hoewel ik dacht: hoe? indien Sokrates den eerbied eert op een wijze, die hij niet goed keurt, zou hij den eerbied dan inderdaad bewonderen? Doch Kleitandros, die eenigen tijd had nagedacht, begon te spreken en zeide: O Sokrates, welk nut hebt gij en de natuurwijzen van uw redeneeren? Want gij kunt het toch niet verder brengen, dan te bewijzen wat iedereen terstond toestemt. Gij hebt lang tot mij gesproken om mij te overtuigen dat de eerbied goed is, doch ik wist dat reeds lang, en voorwaar, Sokrates, indien de eerbied niet geëerd was vóór Anaxagoras en anderen kwamen, bij de Goden, het is duidelijk dat wij er niet zijn zouden, omdat, zooals gij zelf zegt, zonder eerbied geen gezin kan bestaan, geen stad krachtig wezen En wat zou ik met uw redeneering aanvangen tegenover mijn zoons, die, zooals gij ook weder zeidet, haar toch niet begrijpen kunnen, terwijl ik zelf te weinig tijd heb gehad om van uw wijzen te leeren, en zooveel te weten, dat ik alle vragen zou kunnen beantwoorden? Ik doe dan ook anders, Sokrates. Eerbied, dankbaarheid en gehoorzaamheid van kinderen tegenover hun ouders moeten er zijn, dàt weet ik, en wanneer ik mijn kinderen dat bewijzen wil, dan kom ik niet met een lange beschouwing, doch met één gezegde, waarvan een ieder de waarheid terstond inziet, en dat genoeg is. Ik heb mijn kinderen het schoonste en hoogste gegeven, dat een mensch verlangen en verkrijgen en behouden kan, het leven, en voor dat onschatbare geschenk, zonder welk er geen geschenken zijn zouden, zijn zij mij dankbaarheid en eerbied verschuldigd. En die spreuk is genoeg, want er is geen kind haast, dat niet verheugd is om te leven, en de waarde van het geschenk erkent. Die eene spreuk is dus genoeg om hun den eerbied te doen prijzen, en hen desnoods tot gehoorzaamheid te dwingen. - Toen glimlachtet gij, en ziende, dat ik iets zeggen wilde, wenktet gij weder en spraakt: o Kleitandros, is een jonge leeuw slecht, wijl hij

van zijn ouders wegloopt, zoodra hij in staat is zich zelven te voeden? Want ook een jonge leeuw heeft het leven van zijn ouders ontvangen. - Bij Zeus, antwoordde Kleitandros wat knorrig, wat gaat mij een jonge leeuw aan? Ik weet niet, wat dieren denken, en gij evenmin, zou ik meenen, doch ik weet wel, dat ik mijn kinderen het leven heb geschonken, en dat is genoeg, dunkt me. En, Sokrates, ging hij vriendelijker en lachende voort, gij zijt aangevangen met te zeggen, dat er een verschil is tusschen menschen en dieren in lichaamssterkte, doch misschien is het groote onderscheid juist dit, dat menschen eerbied kennen en dieren niet, en dat niet de eerbied uit de stad is ontstaan, doch de stad uit den eerbied? Doch wat helpt al dat redeneeren? - O, mijn beste, riept gij, gelooft ge dat beeren onderling den tijd zoo aangenaam doorbrengen, als wij thans? Voorwaar, indien er één verschil is tusschen menschen en dieren, is het dan niet, dat wij met elkander praten, en dieren niet? Doch dat de eerbied van de stad zou komen, dat hebt ge mis, mijn vriend, indien ik nog eens als natuurkenner mag spreken, want ook bij de dieren kunt gij zien, dat eerbied en gehoorzaamheid heerschen, wanneer zij zich vereenigen. Ik behoef u slechts aan uw bijen te herinneren, om u te doen gevoelen wat ik meen. Maar, Kleitandros, indien ge u eenigszins verbaast over de zucht tot verdedigen van wat iedereen zonder redeneering toestemt, heb dan medelijden met mij, die niet tot iedereen behoort, en daarom moet trachten van de wijzen de waarheid te leeren van spreuken, waarin ik niet meer gelooven kan. - Misschien is dat zoo, antwoordde Kleitandros, doch ik zou wel eens willen weten, hoe men, met welke redeneering ook, kan tegenspreken, dat ik mijn kinderen het leven heb geschonken. - Gij glimlachtet, en wachtet even, en spraakt toen: o Kleitandros...

Sokrates. Wat is er, Alkibiades, dat gij niet verder gaat? Hebt gij uw geheugen ten onrechte geroemd?

Alkibiades. Inderdaad, Sokrates, ik moet mij even bedenken, want in het voorgaande gesprek, waart gij het haast alleen, die het woord hadt en Kleitandros sprak weinig; doch in het-

geen nu komen moet, spreekt behalve u nog een andere wijze, en ik zoude niet gaarne hem verkeerde zaken laten zeggen.

Sokrates. En daarom roept gij alvast: o Kleitandros, wetend, dat dàt zeker wel gezegd zal wezen?

Alkibiades. Stel u gerust, Sokrates, ik ben gereed. Mag ik, vroegt gij, u verhalen, wat ik jaren geleden met Prodikos van Keos gesproken heb?

Sokrates. O Kleitandros!

Alkibiades. Stoor mij nu niet, Sokrates. - Volgaarne, antwoordde Kleitandros u, want ik heb hem eenmaal gehoord in de volksvergadering en hij scheen mij een voortreffelijk redenaar toe. Schenk mij dus uw herinnering aan dat gesprek. - Met veel genoegen, zeidet gij, want ik ben op die herinnering volstrekt niet afgunstig. Doch zijt ge er zeker van, dat uw zoons niet hier kunnen komen? - Is het dan zoo vreeselijk, Sokrates, vroeg Kleitandros lachend. - Misschien wel mijn beste, zeidet gij, en indien deze schoone knaap zijn vader nog had, ik zou in zijn bijzijn u mijn verhaal niet doen. - Doch nu is hij bij den grooten Perikles, en die zal hem wel in bedwang houden. - Toen bemerkte ik, Sokrates, dat gij iets belangrijks wildet vertellen, en ik ging op den grond zitten, naast uw voeten, zonder te vreezen voor Kleitandros, die toch niets tegen mij durft zeggen, omdat ik zooveel rijker ben en aanzienlijker dan hij. - Ge moet wel weten, Kleitandros, spraakt gij, dat toen ik jong was, ik even zoo dacht en sprak als gij, en mijn ouders liefhebbende trachtte ik telkens, wanneer ik iets minder voortreffelijks in hun gedrag tegen mij of anderen bemerkte, hen te verontschuldigen en te zeggen: laat ik hen blijven liefhebben en eeren, want ik ben hun dank verschuldigd, die mij het hoogste gegeven hebben, het leven, en mij verzorgden, toen ik een kind was, en altijd naar mijn welzijn streefden. En toen mijn vader mij eens ten onrechte gescholden had, was ik uitgeloopen om in mijn drift niet oneerbiedig te worden, en daar ik bedroefd langs straat liep, kwam ik Prodikos tegen, en hij vroeg mij wat er gebeurd was. Ik vertelde hem, hoe mijn vader mij had behandeld, en dat ik

meende het te moeten verdragen, wijl hij mij het leven geschonken had. En hij vroeg: aan wien heeft hij het leven geschonken, Sokrates? - Aan mij natuurlijk, zeide ik. - Aan u toen gij er waart of toen gij er niet waart? vroeg hij. Kan men iets geven aan iemand die er niet is? Stel u gerust, mijn vriend, misschien heeft de God u aan uw vader geschonken, doch uw vader zeker niet het leven aan u: want als hij het u gegeven heeft, dan waart ge er reeds; en waart ge er reeds, dan heeft hij het u niet geschonken. - Doch Prodikos, zei ik, ge wilt toch niet ontkennen, dat mijn vader mij gemaakt heeft, en dat ik zonder hem er niet zou wezen? - En hij weer: gelooft ge, Sokrates, dat het uws vaders wensch was een zoon te krijgen, of zocht hij enkel het genot van de paring, toen hij u teelde? Misschien is het eerste het geval, want om te paren behoeft men niet te huwen. Doch moet ge hem dankbaar zijn, wijl hij u gemaakt, en met opzet gemaakt heeft? - Hoe Prodikos, vroeg ik, vindt ge het leven zoo droevig, dat ge liever niet bestaat dan wel? - Dat bedoel ik niet knaap, antwoordde hij, doch ik meen het zóó. Men is dankbaar voor een ontvangen weldaad, niet waar? Welnu, men kan enkel een weldaad bewijzen aan iemand, die er is, en vóór uw geboorte waart gij er niet. Uw vader heeft u dus, door u te telen, geen weldaad bewezen. - Doch Prodikos, zeide ik, ik zou als leerling u schande aandoen, indien ik niet vreesde, dat ge in scherts tracht gelijk te krijgen, door met woorden te spelen. Want wanneer ge iemand telen noemt, iemand het leven schenken, dan overwint ge zeker, met reden zeggende, dat men een die er niet is, niets schenken kan, en dat men dus ook van zijn vader het leven niet ontvangt, noch daarvoor dank is verschuldigd; doch misschien bewijst ge met uw overwinning alleen, dat het onjuist is, iemand telen, iemand het leven schenken te heeten. Indien ge mij dus goed wilt overtuigen en niet alleen tot zwijgen brengen, bewijs mij dan dat ik niet dankbaar behoef te zijn, wijl mijn vader mij geteeld heeft, zonder andere woorden te gebruiken.

- En wat antwoordde Prodikos, vroeg Kleitandros.

- Wat denkt gij wel? spraakt gij. O Sokrates, zeide hij glimlachend, bewijs gij, dat gij hem wèl dank verschuldigd zijt; ik ben geen wijsgeer, doch enkel woordenkenner, en ik ben tevreden, indien ge niet meer zegt, dat uw vader u het leven heeft geschonken.

- En gij waart zeker niet tevreden, Sokrates?

- In 't minst niet, mijn beste. O Prodikos, zeide ik, ik smeek u, help mij, want ik kan het zelf niet bewijzen, doch met uw steun zeker wel. Want gij noemt u zelf geen wijsgeer, doch die u kennen, weten beter. - Doch hij zeide niets en bleef glimlachen, zachtjes naast mij voortloopende, zooals hij gewoon was. En ik moest voor mij zelf denken, en hoewel ik gevoelde, dat het goed is zijn vader te eeren en zijn misslagen te verduren, werd ik door mij zelven gedwongen te spreken en te vragen, mijn vader heeft mij het leven niet geschonken, dat is zoo, doch is er nu toch geen reden van dankbaarheid? Blijft het niet waar, dat hij mij gemaakt heeft, en dat ik zonder hem er niet zijn zou, en indien hij mijn wording begeerd heeft, is dan niet de teling een gewilde en mij ten goede komende daad geweest en betaamt het niet zulke daden met dankbaarheid te beantwoorden? Doch hoe ik ook dacht en met mij zelven praatte, ik kon niet vermijden uitdrukkingen te gebruiken, die onderstelden, dat ik iets ondervonden zou hebben vóór ik bestond.

- En kunt ge dat nu vermijden? vroeg Kleitandros.

- Laat ik u liever zeggen, gingt gij voort, wat ik verder met Prodikos praatte. Want toen hij mij in gedachten zag en bedroefd, vroeg hij, steeds stil lachend, mag ik raden, waarover gij denkt, Sokrates? Tracht gij niet te vragen: is mijn vader aan *mij* iets schuldig? Want als het waar is, dat hij mij het leven niet heeft geschonken en ik hem geen dank verschuldigd ben, dan moet het ook waar zijn, dat, wijl hij mij het leven niet gegeven heeft, hij niet verplicht is om mij in het leven te houden, en mijn lichaam en mijn ziel op de beste wijze te voeden en rein te houden. - Ik zag verbaasd en verheugd tot hem op en riep: bij de goden, Prodikos, noemt ge u zelf geen wijsgeer, u die zulke schoone

wijsheid brengt? Neen voorwaar, ik dacht niet, wat gij zeidet, want dan zou ik niet bedroefd geweest zijn. Want als mijn vader mij het leven niet heeft geschonken en mij niets schuldig is, dan is alles, wat hij voor mij heeft gedaan om mij in het leven te houden, toen ik er eenmaal was, en al zijn zorgen voor mijn opvoeding, dat alles is een weldaad geweest bewezen aan iemand, aan wien hij niets schuldig was, en dus moet ik voor die weldaad dankbaar zijn.

- Bij alle goden, riep Kleitandros, die reeds lang moeite had gehad stil te blijven, verontwaardigd uit, bij alle goden, is dat de wijsheid van Prodikos? Dan is een wijze een schelm tevens! Hoe, Sokrates, vindt gij het goed er aan te twijfelen, dat een vader voor zijn kind *moet* zorgen, voor het hulpelooze schepsel, dat door *zijn* schuld in de wereld gekomen is?

Voorwaar, gij met uw praten maakt de wereld slecht. Gij zoudt ouders doen denken, dat het niet noodig is voor hun kinderen zorg te dragen, en wat zou er dan van de stad moeten worden? Waarom houdt ge u niet liever aan het oude, dat toch goed *moet* zijn: ouders behooren voor hun kinderen te zorgen, kinderen behooren hun ouders eerbied, dankbaarheid en gehoorzaamheid te bewijzen. Dat is beter, dan alle redekavelarij van Prodikos!

- O mijn beste, riept ge, ge doet als zij, die op een wedren een wagen veel vooruit ziende, zich omkeeren en heengaan, denkende te weten, wie gewonnen heeft, doch later vernemen zij, dat tegen het einde een andere wagen den eersten is voorbij gereden en overwinnaar gebleven. Doch handel gij niet aldus en hoor wat de wijze Prodikos verder zeide. Want hij bleef staan, en den arm strekkende als een redenaar, sprak hij schertsend plechtig met zijn zwaarste stem: o jonge Athener, wèl behoort gij tot het veel-beweeglijke volk van Theseus, die zeker den stier in Marathon doodende zijn onderdanen tot Marathonstrijders kweekte, doch tevens de wendingen van het labyrinth hebbende gekend, waar men telkens links en dan weer rechts en naar voor en naar achteren moet gaan en draaien, zijn nakomelingen een geschiktheid tot wenden, een draaibaarheid heeft geschonken, die

geen andere stam in Hellas heeft. Wèl beteekent het véél van Theseus, den labyrinthkundigen, af te stammen. Want een Dorïer wendt zich niet als gij tot hem spreekt, doch blijft onroerbaar als een steen, tot hij u op eenmaal een woord toespuwt en weder zwijgt. En een Boiotiër blijft rustig eten, stil voortkauwende als een koe die graast, niet hoorende dat er iets gezegd wordt. En een Korinthiër luistert enkel, als gij heel zoetelijk spreekt, en een Megareër loopt u omver als waart gij er niet. Doch gij, o draaizieke Theseuszonen, gij zijt zoo beweeglijk, zoo gevoelig voor spreken, als een vrouw is voor het kietelen van een man; een enkel woord van een redenaar doet u opspringen en het hangt slechts van zijn vaardigheid af en gij buitelt rond als een duikelaar. Ga naar huis, vervolgde Prodikos lachend, en loop niet langer met mij; want gij weet, ik geef zelden wijsheid om niet, en het komt mij voor, dat ik u reeds veel ten geschenke heb gegeven, u die niet eenmaal een obool, en nog veel minder een drachme kwaamt aandragen; ga naar huis en overweeg of ik u niet méér geschonken heb dan het leven, dat men niet schenken kàn.* - Zóó ongeveer sprak Prodikos schertsenderwijze, misschien verheugd dat hij er in geslaagd was met mij te doen, wat hij wilde, en ik ging naar huis, niet wetende wat ik denken moest van de woorden des wijzen Prodikos.

Sokrates. Waarom zwijgt ge, o geheugen-sterke Alkibiades? Moet ik u weder helpen door te roepen: o Kleitandros, of moet het ditmaal wezen: o Sokrates? Want ongetwijfeld zullen wij meer gesproken hebben, dan gij hebt verhaald, en, mijn beste jongen, nu gij eenmaal mijn geheugen zijt geworden, weet ik zelf niets meer. Heb ik later gezegd, dat men zijn vader niet moet eeren? Want dat beweert gij van mij geleerd te hebben, en ik moet het van u hooren, als ik het weder wil weten.

Alkibiades. Om u de waarheid te zeggen, toen gij het gesprek met Prodikos hadt verteld, en Kleitandros niet

* Van Prodikos werd verteld, dat hij tot verschillende prijzen wijsheid van verschillende kwaliteit verkocht.

goed wist wat hij zeggen moest, ben ik opgestaan en stilletjes weggeloopen naar mijn kameraads en ik heb hen gevraagd of ze van hun vader hielden. En niemand haast was er, die durfde antwoorden; enkelen werden boos, en zouden mij geslagen hebben, indien zij niet geweten hadden, dat ik sterk ben en vlug, en er was er maar één bij, die ronduit zeide, dat hij geen eerbied had voor zijn vader, maar die jongen....

Sokrates. Welnu, Alkibiades, die jongen?

Alkibiades. Het is toch vreemd, Sokrates. Wat Prodikos aan u vertelde, kwam mij voor geheel juist te wezen. Een vader schenkt het leven niet aan zijn zoon, dat is waar, en dus is de zoon geen eerbied verschuldigd voor zijn geboorte. En mijn meeste kameraads hebben deugden; zij helpen elkander als het noodig is, en geen van dezen durfde mij antwoorden op wat ik vroeg, en alleen die ellendige zoon van Myronides....

Sokrates. Van Myronides den geldwisselaar?

Alkibiades. Juist. Welnu, die jongen, dien wij eigenlijk geen van allen mogen lijden, en die om alles lacht, wat schoon is en goed - ge moest weten, Sokrates, hoe hij u bespot heeft, doch hij durft het niet meer doen als ik er bij ben - en die mij altijd vleit, omdat ik bij Perikles, den grooten, woon, terwijl hij tegen anderen lomp is, wijl zijn vader veel geld heeft, die jongen, met zijn slavenziel, was de eenige, die zeggen dorst, ik heb geen eerbied voor mijn vader. En toen, Sokrates, schaamde ik mij eenstemmig te wezen met zulk een gemeene ziel, en ik werd eigenlijk een weinig boos op u, dat ge mij tot die eenstemmigheid gebracht hadt. Doch zeg mij nu dan, hebt gij inderdaad nog meer belangrijks met Kleitandros gesproken?

Sokrates. En dus, Alkibiades, zijt ook gij geweest als hij die weg gaat vóór de wedstrijd is geëindigd? Want zoo zeidet gij immers?

Alkibiades. Zoo zeidet gìj althans.

Sokrates. En nu, mijn geheugen, hebt ge berouw, en wildet gij weten, welke wagen het eerst is aangekomen?

Alkibiades. Maar Kleitandros zal u toch niet overwonnen hebben, Sokrates.

Sokrates. Gij vergist u, mijn lieve Alkibiades, indien ge meent dat Kleitandros en ik kibbelden of twistten, en kunt reeds daaruit zien, dat ge verkeerd deedt met weg te loopen.

Alkibiades. Hebt ge dan nog lang gesproken? Wat kon die oude koopman wel vertellen?

Sokrates. O Alkibiades, gij hebt zoo lang gepraat; wilt ge daarom nu mij eens laten spreken? Of zijt ge nog onvermoeid?

Alkibiades. Vermoeid ben ik niet spoedig, Sokrates, doch ge weet, dat ik altijd verheugd ben, naar u te kunnen luisteren.

Sokrates. Moet ik dan waarlijk spreken? Hoor dan. Ik zal doen als gij, mijn jongen; hoe begont gij ook weder: o Kleitandros, niet waar? Zoo begon ik dus: o Kleitandros... doch mijn lieve Alkibiades, ik begin oud te worden, en nu ik eenmaal u gevonden heb, die onthoudt wat ik zeg als gij er bij zijt, heb ik mij afgewend, mijn woorden zelf te bewaren. Oude menschen, dat zult ge weten, kunnen zich beter herinneren, wat vele jaren geleden is, dan wat voor eenige dagen geschiedde. En als ik u gelooven moet, dan heb ik goed onthouden, wat ik met Prodikos sprak, toen ik jong was, althans voor ik die herinnering aan u te bewaren gaf, mijn beste, doch wat ik tot Kleitandros onlangs zeide, zie, dat weet ik niet goed meer, en al doe ik twintig malen als een slechte rhapsood, die als hij een hexameter niet geheel meer weet, twintig maal zal zeggen:

zóó sprak Hektor....

hopende dat het vervolg wel van zelf zal komen, als waren de woorden gelijk onze vaders in het paard in Troja, die allen te voorschijn kwamen, toen zij slechts één woord van Sinon hoorden, en als ware zijn hoofd een beker, die van zelve leegloopt, indien zij eenmaal in het mengvat is gedompeld, - al zoude ik doen gelijk die slechte rhapsood en twintig maal roepen: o Kleitandros...!, ik zou nog niet nauwkeurig kunnen vinden, wat volgen moest; - want ik ben al zoo oud, Alkibiades.

Alkibiades. Hoe nu, Sokrates, gij belooft mij iets, en weigert het terstond weder? Dat is uw gewoonte niet.

Sokrates. Doch wellicht kunt gij me helpen om te geven, wat ik u toezeide.

Alkibiades. Hoe kan ik u zeggen, wat Kleitandros en gij spraakt, toen ik er niet bij was?

Sokrates. Ge zult wel weten, Alkibiades, dat wanneer men bij zich zelven wil nagaan, hoe iemand er uitziet, dien ge goed meent te kennen... dat hebt ge zeker wel eens getracht, niet waar?

Alkibiades. Zeer zeker, Sokrates.

Sokrates. Welnu, mijn jongen, het is verwonderlijk te bemerken, niet waar, hoe weinig zeker onze herinnering is; wij kunnen ons vele dingen niet meer te binnen brengen, die van belang zijn voor iemands uiterlijk; ja, de kleur der oogen - en de oogen zijn toch haast het meest beteekenende van het gelaat - de kleur der oogen is ons vaak ontgaan, en wij zouden, eerlijk zijnde, tot ons zelven moeten zeggen, dat wij het uiterlijk van dien man niet kenden.

Alkibiades. Ge hebt gelijk, geloof ik.

Sokrates. En toch Alkibiades, zoodra wij dien man tegenkomen, herkennen wij hem?

Alkibiades. Dat gebeurt haast altijd, tenzij de man veel veranderd is.

Sokrates. En herkennen is inzien, dat hij dezelfde is als vroeger?

Alkibiades. Ongetwijfeld.

Sokrates. Doch hoe hij vroeger was kunnen wij enkel uit herinnering weten?

Alkibiades. Natuurlijk.

Sokrates. En onze herinnering was hoogst gebrekkig?

Alkibiades. Dat is zoo, doch waarom zou die gebrekkige herinnering voor de herkenning niet voldoende wezen? Al weet ik de kleur van zijn oogen niet meer, ik kan mij herinneren of de man groot was, en hoe hij liep; kortom, duizende dingen, die hem van andere menschen onderscheiden; zoodat ik, hem ziende, terstond kan zeggen: dat kan niemand anders wezen als diè man.

Sokrates. Ge praat vlug en vaardig, o zoon van Kleinias, en schijnt ook zóó vaardig van geheugen te wezen - en dat verwondert mij heden niet, Alkibiades - zóó vaardig van geheugen, dat ge u van alle menschen herinnert, hoe zij er *niet* uitzien. Doch ik wilde alleen maar zeggen, dat het is, alsof de aanschouwing ook de herinnering weder versterkt, want als wij den man goed aanzien, dan zeggen wij, ja, nu herinner ik het mij toch, dat zijn oogen zoo blauw waren, en zijn baardharen zoo bruin. Gaat het niet zoo?

Alkibiades. Vaak althans, Sokrates.

Sokrates. En zoo geloof ik ook, Alkibiades, dat ik, als ik Kleitandros zag of hoorde, ik weder alles in hem herkennen zoude niet alleen, doch ook alles zou kunnen terugvinden, wat hij sprak, en dan weet ik wel weer, wat ik zelve zeide.

Alkibiades. Doch hoe kan ik u van dienst wezen, Sokrates? Ik ben toch Kleitandros niet.

Sokrates. Zeker niet, Alkibiades, doch zie eens naar de lucht.

Alkibiades. Ik zie, Sokrates, en zie veel meer wolken, dan ik wenschte.

Sokrates. Wat wenschtet ge dan, Alkibiades?

Alkibiades. De zon, Sokrates, zonder welke geen vreugde is.

Sokrates. Mag ik ook zeggen, het donker ziende - want het is het lichtlooze, dat gij haat, niet waar? - het donker ziende, denkt gij aan het licht?

Alkibiades. Mijnentwege, ja.

Sokrates. En gaat het niet dikwijls zoo, dat ge door de aanschouwing van het eene aan het tegenovergestelde wordt herinnerd?

Alkibiades. Ik begin u te begrijpen, Sokrates. Ge vreest, dat ik weder zal wegloopen, indien ge van Kleitandros verhaalt, en wilt daarom liever met mij praten, voorgevende, dat ge u dan Kleitandros' woorden zult herinneren, omdat ik zoo jong ben en hij oud is.

Sokrates. Gij hebt bijna goed geraden, knaap, doch alleen hierin vergist ge u, dat ik u niet alleen als het tegendeel van Kleitandros beschouw, omdat gij zoo jong zijt en hij oud is, doch bovendien en vooral, wijl gij zoo vlug zijt en

hij zoo traag is; gij zoo rijk en hij zoo karig; gij zoo aanzienlijk en hij zoo gering; gij zoo schoon en hij zoo leelijk; gij zoo ingetogen en hij zoo ongebonden....

Alkibiades. O Sokrates, wat bespot gij mij door mij te prijzen zonder dat ge het meent? Vindt ge dat ik onbetamelijk over Kleitandros heb gesproken? Welnu, vergeef het mij; ik meende dat ook gij hem niet achttet, en ontvang als bewijs van mijn schaamte, de toestemming om met mij te praten, in stede van op uw beurt een lang verhaal te doen, zooals eigenlijk behoorde.

Sokrates. Wat weet gij toch goed, hoe alles behoort te wezen, Alkibiades! Doch ik moet voorzichtig met u zijn, want gij zegt, dat ik Kleitandros niet zou achten? En waarom dat, knaap? Ik ben zelf een oude en arme en leelijke Athener, en Kleitandros minachtende, zou ik ook mijzelven laag schatten; en dat doet niemand gaarne; of gij wel, zoon van Kleinias, die door den grooten Perikles verzorgd werdt? Doch zeg mij liever, welke der twee redeneeringen vindt gij het beste, de natuurkundige of de logische van Prodikos?

Alkibiades. Hoe kunt gij dat vragen, Sokrates? Bewondert gij ook zelf niet het meeste de laatste, en heb ik u niet vaak de natuurkundigen als sofisten hooren voorstellen?

Sokrates. Voorwaar, Alkibiades, er schijnt inderdaad iets zeer vreemdsoortigs met mijn geheugen te zijn geschied; want een groot deel van mijn herinneringen heb ik aan u geschonken, en wat mij gebleven is blijkt gansch anders te wezen dan het uwe. Ik herinner mij volstrekt niet, knaap, de natuurkundigen bespot, en hen sofisten genoemd te hebben; ik herinner het mij niet, en kan niet gelooven dat ik ooit minachting zou hebben betoond voor zulke vrome wijzen; voor hen, die de wijsheid, welke zij bij de beschouwing der aardsche zaken gebruiken, uit den aanblik van den hemel zelven gehaald hebben.

Alkibiades. Doch gij spot ongetwijfeld, Sokrates; want hoe vaak niet heb ik u hooren lachen om hen, die meenen door de zintuigen enkel te kunnen leeren, en die zeggen, dat alles vuur is, of water of lucht.

Sokrates. Ik ben er zeker van dat gij u vergist, Alkibiades; en dat moet wel zoo wezen, want als ik mijn meening over de natuurkundigen naga, kan ik niet anders doen dan hen loven en eeren; en hoe zou ik hen dan ooit bespot hebben?

Alkibiades. Spreekt ge inderdaad in ernst, Sokrates?

Sokrates. Dat zult ge zelf kunnen beslissen, indien uw begrip even goed is, als uw geheugen het was, want dan zult ge mij toestemmen, hoe wijs de natuurgeleerden zijn.

Alkibiades. Welnu, Sokrates, ik zal doen alsof ik aan uw ernst geloof, al kost het mij moeite u te vertrouwen.

Sokrates. Dat vertrouwen zal wel komen, zoon van Kleinias, indien het nog niet bij u is, want eigenlijk geloof ik, om u de waarheid te zeggen, dat ge mij op de proef wilt stellen, en zien of ik nog wel weet, wat ik vroeger gezegd heb; doch ik, mijn jongen, ben overtuigd, dat ik nooit met minder eerbied tot u over de natuurkundigen heb gesproken, dan ik nu zal doen. En hoe zou ik anders, knaap? Want er zijn er zooveel wijzen onder. Want er zijn er geweest, en zijn er nog, onder de natuurkundigen, die de sterren hebben nagegaan, en ziende dat haar loop altijd dezelfde is, en dien regelmaat als den wil der goden beschouwende, gemeend hebben dat het dwaas zou zijn te zeggen, dat diezelfde wil niet overal zou heerschen; zij zijn dien regelmaat ook op de aarde in de kleine dingen gaan zoeken, en hebben gemeend hem dáárin te vinden, dat alles, in onverbreeklijke orde geschiedende, geschiedt als noodzakelijk gevolg van de omstandigheden, waaronder het geschiedt. Kent gij die opvatting?

Alkibindes. Zeer zeker, Sokrates.

Sokrates. Doch ieder dier omstandigheden is op haar beurt weder het kind van een andere, en die heeft weder een andere tot moeder; zoodat alles wat geschied is, geschieden zal en geschiedt, gebeurt door noodzakelijkheid; want zonder deze zou er geen onverbreeklijke orde, geen onveranderlijke regelmaat wezen.

Alkibiades. En gelooft gij dat?

Sokrates. En door die noodzakelijkheid ook hebben alle

dingen hun eigen aard, die hen dwingt te doen zooals zij doen, en in hun wisselwerking de vaste orde niet te verbreken. Wanneer een stroom van een berg zich stort, dan zeggen de natuurkundigen: dat mòet zoo zijn, want de aard van het water is om de laagste plaats te zoeken, en het bergvlak is hellende, en hoe zou dus het water niet omlaag rollen? Gelooft gij dat ook niet, Alkibiades?

Alkibiades. Zeg gij het liever.

Sokrates. Hoe is het mogelijk de natuurkundigen niet te gelooven, Alkibiades, want hoe zwaar en sterk is niet hun redeneering? Want ziende naar de sterren, die zoover van ons zijn, en bij hen veel orde in de beweging waarnemende, hebben zij gedacht, dat de onregelmatigheden die bij ons zich schijnen voor te doen, daarvan komen, dat wij onze omgeving zoo van nabij zien; evenals een kudde schapen, die men in de verte aanschouwt, als een gesloten geheel regelmatig schijnt voort te trekken, doch verward van bewegingen wordt, als men naderbij komt; - en datzelfde, hebben de natuurkundigen gedacht, zou kunnen gebeuren, als wij de sterren naderbij konden komen; wij zouden dan wellicht veel zien, wat verward scheen. Doch de goden hebben het ons gemaklijk gemaakt, en de sterren ver van ons geplaatst, en zou het dan niet dwaas en ondankbaar van ons wezen, indien wij de wijsheid en den wil der goden niet aan den hemel wilden lezen? Is het niet dwaas te gelooven, dat hun wil slechts in één deel van hun gebied zou heerschen en niet overal? Wijs en godvruchtig zijn derhalve de natuurkundigen, Alkibiades, die zeggen, dat overal orde en regelmaat is, en daar orde en regelmaat niet kan bestaan zonder een vaste en onverbreeklijke strooming der dingen, is het wijs en godvruchtig van hen te zeggen, de onverbreeklijke regelmaat bestaat, en het hangt slechts van ons zelven af, hem nauwkeuriger te leeren kennen, en zoo ver te komen, dat wij, evenals wij kunnen zeggen: als diè ster verrijst, zullen diè anderen spoedig komen, - zoo ook van alles te kunnen zeggen: indien dàt gebeurd is, zal dàt geschieden; indien ik zóo doe, zal het zóo gaan.

Alkibiades. En vindt gij die redeneering werkelijk goed, Sokrates?

Sokrates. Heb ik haar niet zwaar en sterk geroemd, Alkibiades? Ik zal haar ook schóón noemen. Want schoon is zij. Want zij spreekt niet enkel tot het verstand, dat van twisten houdt, doch ook tot de wijsheid, die alleen de waarheid mint, en de waarde van een redeneering gevoelt, zonder haar gebreken alleen te willen zien. Want is het niet wijs, Alkibiades, indien een zwakke sterveling tracht te leeren van de groote dingen, die hij gemakkelijk zien kan, voor hij zich wendt tot kleine zaken, wier gewarrel zijn te weinig scherpe oogen niet goed volgen kunnen?

Alkibiades. Zeer zeker, Sokrates.

Sokrates. En geloof mij, Alkibiades, ook de regelmaat in den gang der sterren is niet altijd op zulk een wijze bekend geweest, doch eerst na zoeken gevonden. Want onze voorvaders van zeer lang geleden, die zoo vroom waren, spraken met de goden zelven en hoorden hun wil uit hun eigen mond. Doch toen dat vrome geslacht gestorven was, en slechtere menschen kwamen, ging de godenwil verloren, behalve wat in gebrekkige gedaante overbleef bij de dichters, die van de Anangkè zongen, al was die Anangkè toch altijd zoo onverbreeklijk niet; toen hebben de goede goden uit medelijden met de slechtere en zwakkere menschen, met welke zij niet meer zoo vertrouwelijk konden omgaan, in lichtende letters hun spreuk in den hemel gegrift, het den menschen gunnende, indien zij moeite wilden doen, dat schrift te verstaan. En wat is die spreuk anders dan de verkondiging van onverbreeklijken, in alles bestaanden regelmaat? Is het niet godvruchtig en wijs van de natuurkundigen om te zeggen: er is ook orde en regelmaat in de zaken, die nu door toeval schijnen te geschieden; indien wij ze lang genoeg aanzien, zullen wij den regelmaat wel vinden?

Is dat niet wijs en godvruchtig, Alkibiades?

Alkibiades. Gij geeft u inderdaad wel moeite de natuurkundigen te loven, Sokrates.

Sokrates. En zou ik die braven nog niet meer loven,

Alkibiades, hen, die evenals de goede Prometheus, het licht van den hemel op de aarde hebben gebracht? Want hoe zoudt gij hen kunnen tegenspreken, in wat zij verder zeggen? Want indien het alleen onze onkunde is, die den regelmaat in alles nog niet ontwaart, doch wij hem bij verder zoeken steeds meer zullen vinden; - en wanneer dus alles volgens onverbreeklijke regelmaat en orde gaat, Alkibiades, en men die orde kent, dan zal men, zonder naar Delphi te gaan, kunnen voorspellen alles wat geschieden zàl, uit wat geschied ìs; en zoolang men alles nog niet weet, behoort men toch te zeggen, dat de orde er is, al kennen wij haar niet. Want het is duidelijk, dunkt mij, evenals den natuurkundigen, dat de natuur de zelfde blijft, of wij haar kennen of niet. Is dat niet duidelijk, Alkibiades?

Alkibiades. Ik weet niet wat ik van u denken moet, Sokrates. Wilt ge mij iets laten toestemmen om mij naderhand het tegendeel te doen beweren?

Sokrates. Ge behoeft niets te antwoorden, wat ge zelf niet goed vindt, Alkibiades. De zaak der natuurkundigen is sterk genoeg, om ook zelfs ùw toegevenheid te kunnen ontberen. Hoor slechts - wanneer een natuurgeleerde en een onkundige samen den hemel beschouwen, zal de eerste veel aan den tweede kunnen vertellen, wat deze niet weet; gelooft ge niet?

Alkibiades. Ongetwijfeld.

Sokrates. En er is slechts één hemel, al wordt hij door een geleerde en een onkundige gelijktijdig beschouwd?

Alkibiades. Zeer zeker.

Sokrates. Doch indien de toestand van den hemel afhankelijk was van onze kennis er van, dan zouden er zoo veel hemels zijn, als er menschen zijn van verschillende kunde, Alkibiades.

Alkibiades. Dat zou.

Sokrates. En dat zal niemand gelooven; er is slechts één hemel, en die is onafhankelijk van onze kunde.

Alkibiades. Dat moet wel.

Sokrates. En zooals die onkundige zich tegen over den hemel verhield, die bestaat al weet hij er weinig van, zoo verhouden gij en duizende anderen zich tegenover den alge-

meenen regelmaat, die bestaan kan - en volgens de natuurkundigen en mij even goed overal bestaat als aan den hemel - ook zonder dat gij en anderen hem volkomen kent.

Alkibiades. Moet ik dat toestemmen, Sokrates?

Sokrates. Bij alle goden, Alkibiades, wat aarzelt gij nog? Maken gij en ik, en alle menschen niet onophoudelijk van dien regelmaat gebruik; handelen wij niet allen, wetende, dat op de eene zaak noodwendig de andere volgt, en dat de aard der dingen hun werking bepaalt? Zouden wij eten, indien wij niet wisten, dat daardoor onze honger; drinken, indien wij niet wisten, dat daardoor onze dorst gestild werd?

Alkibiades. Doch is men het geheel eens met de natuurgeleerden, indien men dàt toestemt?

Sokrates. Als gij een man liefhebt, is het dan niet om goede eigenschappen, en berust uw liefde dan niet op het vertrouwen dat die man, schoone en goede daden gedaan hebbende, goede en schoone daden zàl doen? En werp mij niet tegen dat uw vriend ook wel slechte daden kan verrichten, en dat spijs en drank niet altijd honger en dorst stillen. Want indien gij eet zonder verzadigd te worden, wantrouwt gij dan den aard van den spijs? Neen, ge gelooft dat in uw zelf een ongewone kracht is gekomen, die de werking van den spijs verhindert, en gij noemt u ongesteld, en gij gaat naar een geneesheer, opdat die weder op u de werking van middelen zal aanwenden. En gelooft gij dus reeds niet, dat de kracht, die eenmaal werkt, zal volhouden te werken, indien niets haar verhindert?

Alkibiades. Dat geloof ik wel, doch....

Sokrates. Hoe, Alkibiades, indien wij hopen de dingen, die komen zullen voortdurend beter te leeren voorspellen uit de dingen, die er zijn en die er geweest zijn, erkennen wij dan niet, dat er een vaste wijze van opvolging bestaat in de strooming der zaken? Erkent men niet het bestaan van iets, indien men naar de wijze van zijn zoekt? Erkennen wij de orde niet, zoekende, hoè zij is?

Alkibiades. Ik zal u dat niet tegenspreken, al weet ik niet goed, wat gij vóór hebt.

Sokrates. Maar, o schoone en wijze zoon van Kleinias, indien er regelmaat is in de strooming der zaken, en wij volgens een vaste orde de zaken elkander zien opvolgen, behoort dan niet de aard van ieder dier zaken zóó te wezen, dat zij bij hun wisselwerking het bestaan der orde gedoogt: behoort niet iedere zaak zijn on veranderlijken aard te hebben?

Alkibiades. Ik zal u maar laten doorpraten, Sokrates; gij spreekt inderdaad als een overtuigd natuurkundige, en ge schijnt heden onverschillig te wezen voor de antwoorden van hem met wien gij spreekt.

Sokrates. Geen regelmaat dus in den gang der zaken zonder een eigen natuur dier zaken. En hebben de menschen niet, in onderscheid tot de dieren, als natuur ontvangen zwakte van lichaam, doch daarbij de rede? Kan bovendien de sterfelijke wereld voortduren zonder teling? Is het dus niet de natuurlijke orde der stroomende dingen, gebonden aan hun eigen aard, dat de menschen zich vereenigen; dat er gezinnen bestaan; dat de stad de vereeniging is van gezinnen; dat de beste toestand des gezins den besten toestand der stad medebrengt; dat het hoofd des gezins gehoorzaamd wordt; dat de kinderen gehoorzaam zijn; dat zij, wijl hun jeugd hun het gebruik van het verstand ontzegt, uit aandrang behooren te doen, wat het gezin en dus ook de stad tot voordeel komt; en is die aandrang iets anders dan het gevoel van vertrouwen in de meerdere wijsheid des vaders, en heet dat gevoel niet eerbied? Hoe, Alkibiades, gij die beweert zoo goed een geheugen te hebben, zijt gij zoo traag van van begrip, dat gij niet inziet, hoe met meer recht zelfs dan verlangd kan worden, de natuurgeleerden den eerbied als het natuurlijk gevolg van de door de goden gewilde orde in de strooming der dingen beschouwen? En gij wildet beweren, dat ik hen bespotte, ik, die u hun redeneering zóó goed bloot leg, dat gij er niets tegen kunt zeggen! Wat antwoordt gij, Alkibiades?

Alkibiades. Wat ik antwoord, Sokrates? Ik zal gelooven, dat mijn geheugen slecht is, en dat de natuurkundigen ook

volgens u gelijk hebben, indien ge mij nog overtuigt, dat de redeneering van Prodikos onjuist is.

Sokrates. Maar niets is gemakkelijker dan dàt, o gelukkige, die den natuurkundige Sokrates ontmoet, nadat de woordenzifter Prodikos u bedorven heeft. Werkelijk, uw geheugen moet u bedrogen hebben, want hoe zou ik ooit een volgeling van Prodikos geweest zijn? Hoe voortreflijke, hebt gij niet opgelet, dat er twee wijzen van redeneeren zijn, één, die alleen met woorden werkt, en één die zich met zaken bemoeit; de eerste die zóó de woorden dooreenhaspelt, tot zij u brengt tot de bekentenis van iets dat strijdt met wat een ieder zien kan; de ander, die voortdurend wat men kan waarnemen, in zich opneemt en gebruikt? Hebt gij nooit van de stellingen van Zenon gehoort, Alkibiades, den volger en vriend van Parmenides?

Alkibiades. Zeer zeker, Sokrates, en dikwijls heb ik mij over die stellingen verbaasd.

Sokrates. Aanschouw in hen, mijn vriend, het einde van alle logische redeneeringen, want die allen doen wat Zenon doet, betoogen, dat niet waar is, wat men met oogen kan zien; en die logische praters trachten dan ook enkel u in het nauw te brengen met hun vragen, en zijn tevreden zoo zij u knnnen voeren tot de bekentenis van iets dat strijdt met wat gij ziet. Doch wat strijdt met het geziene, niet éénmaal maar duizendmaal geziene, kan dat waar zijn, Alkibiades?

Alkibiades. Dat gaat niet.

Sokrates. Want dan zou niet gebeuren, wat wèl geschiedt. En het is duidelijk, dat in de redeneering zelve een fout moet wezen, al kunt ge niet dadelijk ontdekken wáár. Doch indien Zenon u al doet toestemmen, dat de vliegende pijl stilstaat, wat baat dat. Gij weet toch, dat hijzelf of gij u ergens vergist hebt. En evenzoo indien hij u tot de bekentenis voert, dat de snelvoetige Achilles den tragen schildpad niet kan inhalen. Wat beteekenen zijn redeneeringen meer dan kunsten als van een goochelaar, die uit een ledig mengvat wijn schept. Zult gij ooit gelooven, dat er wijn is in een ledig vat?

Alkibiades. Ik niet voorwaar.

Sokrates. En evenzoo, mijn jongen, geloof dat vrij, zal ook de redeneering van Prodikos ergens gebrekkig wezen. Want hij beweert, en doet u toestemmen, dat ouders aan hun kinderen het leven niet schenken, gebruik makende van een uitdrukking, die nu eenmaal in gebruik is. Maar toch is het bekend, Alkibiades, dat de kinderen door de ouders worden voortgebracht; en zoudt ge dat willen tegenspreken om de redeneering van Prodikos? En de eenige eer, die men hem kan geven is deze: hij heeft aangetoond, dat de uitdrukking: vaders schenken hun kinderen het leven, - onjuist is. Doch wie daaruit zou willen afleiden, dat de zaak door die uitdrukking aangeduid, niet is geschied, zou even dwaas zijn, als hij die een pijl zag vliegen, en beweerde, dat hij stil stond. Zijt ge dat met mij eens, Alkibiades?

Alkibiades. Ik durf niet anders als ja zeggen.

Sokrates. En gaat het niet méér zoo, Alkibiades, dat een zaak door een onjuiste uitdrukking wordt aangeduid?

Alkibiades. Wat bedoelt ge?

Sokrates. Ge weet toch wel mijn beste, dat kinderen vaak op hun ouders gelijken. Zoo is het bekend, dat gij zeer sterk uw moeder gelijkt. En niet alleen met het lichaam, ook met de ziel gaat het vaak zoo, dat zij overeenkomst vertoont met die van ouders of grootouders.

Alkibiades. Dat is bekend.

Sokrates. En men zegt vaak, dat kinderen die overeenkomstige eigenschappen van hun ouders of grootouders ontvangen hebben, alsof het zaken waren, die men van zichzelf kan afnemen en aan een ander geven. Zoo zegt men van u, dat gij uw schoonheid van uw moeder, uw vermogen van Kleinias, en uw bescheidenheid van uw grootvader ontvangen hebt.

Alkibiades. Gij wilt mij zeker plagen, Sokrates.

Sokrates. Gering nu, mijn jongen, is de moeite om met woorden te bewijzen, dat gij nòch uw schoonheid van uw moeder, nòch uw bescheidenheid van uw grootvader hebt geërfd.

Alkibiades. Doe het dan maar snel, Sokrates, en ge zult mij snel overtuigen, dat ik noch schoon ben, noch bescheiden.

Sokrates. Laat ons bescheiden wezen, en bij de bescheidenheid blijven, en vrees niet, Alkibiades, want gij zult haar behouden. Want om niet eens te vragen of uw grootvader de bescheidenheid heeft verloren, toen hij ze aan uw moeder schonk om ze aan u over te leveren, - indien gij werkelijk zoo bescheiden zijt als men algemeen zegt, dan zou Alkibiades niet meer Alkibiades zijn, indien hij niet bescheiden was, evenmin als een driehoek een driehoek blijft, wanneer men een der zijden wegneemt.

Alkibiades. Ge hebt inderdaad gelijk, Sokrates. Indien Alkibiades bescheiden is, dan ware Alkibiades zonder bescheidenheid Alkibiades niet, evenals Sokrates Sokrates niet meer zou wezen zonder wijsheid.

Sokrates. Doch indien ik u een appel geef, Alkibiades, hadt gij dien appel niet, vóór ik hem u schonk.

Alkibiades. Dat is duidelijk.

Sokrates. Indien derhalve Alkibiades op de een of andere wijze de bescheidenheid van iemand ontvangen heeft, moet er een tijd geweest zijn, dat Alkibiades zonder bescheidenheid was. Doch, hebben wij gezien, Alkibiades zonder bescheidenheid is Alkibiades niet, en derhalve kan Alkibiades de bescheidenheid van niemand op geenerlei wijze ontvangen hebben. Verheug u dus, mijn zoon, want indien Alkibiades zoo bescheiden is, als men algemeen zegt, is Alkibiades altijd bescheiden geweest, en behoeft niemand voor die bescheidenheid te danken. Is dat niet geredeneerd zooals Prodikos redeneerde, bescheiden knaap?

Alkibiades. Het heeft er althans veel van, Sokrates.

Sokrates. En zoo, mijn jongen, indien men u zegt: gij hebt uw schoonheid van uw moeder, uw bescheiden ziel van uw grootvader ontvangen, - dan kunt gij met volle recht zeggen; dat is niet waar. Maar gij zoudt geen gelijk hebben, indien ge ontkendet, wat eigenlijk met dat gezegde bedoeld wordt, dit namelijk, dat gij wat uw lichaam aangaat uw schoone moeder, wat uw ziel betreft uw bescheiden groot-

vader geleekt. En gij erkent dus, dat redeneeren als Prodikos doet, u wel tot zuiverheid van uitdrukking kan voeren, doch u de waarheid niet naderbij brengt?

Alkibiades. Dat schijnt mij thans inderdaad zoo.

Sokrates. Het blijkt derhalve, knaap, dat de meening der natuurgeleerden door de logische sprekers niet wordt aangetast, doch enkel hun woorden; en indien wij dus trachten die meening zoo eenvoudig mogelijk in juiste woorden te brengen, hebben wij die andere praters niet meer noodig.

Alkibiades. Dat is duidelijk.

Sokrates. Wij moeten derhalve de natuurkundigen gelooven dat alles geschiedt volgens vasten regelmaat, of wij die orde reeds geheel kennen of niet. Er bestaat een plan, waarin alles wat geschied is, geschiedt en geschieden zal een aangewezen plaats heeft, en de dingen stroomen langs ons, alsof zij vastgehecht waren aan een doek, dat voor ons heen wordt getrokken. En niet alleen van de groote dingen geldt dit, van alles, hoe klein het ook wezen moge.

Alkibiades. En gelooft gij dat alles, Sokrates? Dan zal ik het ook gelooven.

Sokrates. O, knaap, heb ik niet gedaan wat een goede pleiter moet doen? Want deze doet twee dingen: hij toont de deugd van zijn eigen zaak, doch ook waarom de vijandige zaak, sterk schijnende, toch zwak is. Ik heb de natuurkundige zaak verdedigd, en tevens aangetoond, dat de aanvallen van de logische partij haar niet deeren. Wat dan, o Alkibiades, wat mag u verhinderen om als een billijke rechter mij de overwinning te schenken en de logische pleiters naar de raven te zenden? En hoe zult gij dan nalaten de natuurkundige meening over den eerbied goed te keuren? Zult gij nog tot Perikles zeggen, dat ge hem geen gehoorzaamheid schuldig zijt, vooral daar ge toch zelf hebt gezien dat de goeden onder uw makkers hun ouders eeren.

Alkibiades. En toch, Sokrates, heb ik moeite om te gelooven, dat gij in ernst spreekt, want het is toch waar, dat gij altijd de sofisten bestrijdt, en het is juist bij hen, dat men beschouwingen aantreft van natuurkundigen aard over de in-

richting van de stad en zulke zaken. Ik houd er voor, dat ge mij hebt willen toonen, hoe ook hùn zaak verdedigd kan worden, ontevreden als gij waart, daar ik hen minachtte zonder in staat te zijn, mij zelf tegen hen te verdedigen.

Sokrates. Is het dan werkelijk waar, Alkibiades, dat ik vroeger wel eens met spot over natuurkundige redeneeringen gesproken heb?

Alkibiades. Ziet ge wel, dat ik gelijk heb? Verbeeld u, dat ge dàt ontkennen wildet.

Sokrates. Bij Zeus, knaap, indien gij het zoo zeker zegt, moet ik wel aannemen, dat uw geheugen goed is. Doch zeker is het niet goed genoeg om u te doen verhalen, waarom ik vroeger de sofisten aanviel, want anders hadt gij u zooeven kunnen handhaven, toen ik u met een natuurkundige redeneering te lijf ging. En nu ben ik wel gedwongen, Alkibiades, nu ik mijn geheugen verloren heb, en ook het uwe niet meer goed is voorzien, nu ben ik wel gedwongen de zaak zelve aan te grijpen, en op den steun der goden rekenende, te trachten haar zóó te doorzoeken, dat ik haar wedervind, zooals ik haar vroeger schijn bezeten te hebben. Welaan, laat ons kloekmoedig zijn als Diomedes, de sterke roeper, en niet voor een Ares terugdeinzen, als wij mogen hopen door Athenaia geleid te worden. En de Ares roept ongeveer zóó: alle voorvallen geschieden volgens orde en regelmaat; wat geschiedt had niet anders kunnen geschieden; alle zaken hebben hun eigen aard, waardoor zij zich op zulk een wijze gedragen, dat door hun wisselwerking de regelmaat en onvermijdelijkheid der gebeurtenissen ongeschonden blijft; kortom, wat de dichters over de Anangkè zingen, dat herhalen de natuurkundigen, doch als een scherpe redeneering, die geen enkele uitzondering toelaat.

(Wordt vervolgd.)

Een vrouwetijdschrift, door F. van der Goes.

De Hollandsche Lelie, Weekblad voor Jonge Dames, onder Hoofdred. v. Mevr. S.M.C. v. Wermeskerken-Junius, 3e Jrg. 1889-90. 's Gravenhage, Cremer & Co.

I.

Noch onder haar meisjes-pseudoniem, Johanna van Woude, noch als Mevrouw Van Wermeskerken, heb ik de redactrice van dit weekblad vroeger gekend. De twee en vijftig nummers die hier vermeld staan, geven iemand niet het recht over hare letterkundige verdiensten een meening uittespreken, als men weet dat van de hand der schrijfster eenige, wie weet hoe vele, novellen en romans zijn verschenen. Men zou dan ook niet aan mij moeten vragen hoe zulke literatuur er uitziet, maar aan dien Medewerker van ons, die op zijn twee-maandelijksche tochten door vele boeken, voor het oog van den toeschouwer van verre doet als een eenzame wandelaar aan het fosforizeerend nacht-strand, strepen van vuur halend en makend spatten van licht, - maar als men den volgenden ochtend komt is er niets als water en zand. Eene kleine bijdrage tot de vrouwekwestie kan op deze plaats eene bespreking van dit tijdschrift zijn, iets sociologisch, dat met de literaire eigenschappen van hen die de courant

samenstellen, niets te maken heeft. Of althans zoo goed als niets. Want dit alleen dient in letterkundig opzicht te worden aangemerkt, dat op geene enkele bladzijde van den jaargang iets zeer goeds, op maar zeer weinige bladzijden iets redelijk goeds en op de overige bladzijden slechts volkomen waardeloos geschrijf voorkomt. De verzen en novellen zijn zoo als ze niet slechter in het Hollandsch worden gemaakt, de moraliseerende artikelen zijn zonder stijl en zonder opmerkenswaardige gedachten, de bijdragen over practische onderwerpen kunnen practisch zijn en waarschijnlijk niet zonder nuttigheid, maar zij zijn niet geschreven, de particuliere correspondentie met de abonnées is vervat in een naar-vriendelijken, banaal-humoristischen en damesachtig-ernstigen trant. Zoo is dan de eerste algemeene of sociologische gevolgtrekking deze, dat het Nederlandsche weekblad dat apart voor jonge meisjes en jonge vrouwen wordt uitgegeven, literair zeer ondeugdelijk is.

Mij dunkt dat de ervaring voor generaliseering vatbaar is, en dat zij ons vergunt te zeggen dat in de kringen waar de behoefte gevoelt wordt aan afzonderlijke lektuur voor lezeressen, hoeveel lieftalligs en verstandigs en edelmoedigs men er ook zou kunnen ontmoeten, de Nederlandsche beschaving haar toppunt niet heeft bereikt. Kan dit bij mogelijkheid wel anders zijn? Zeker, er zijn organisaties van vrouwen die men niet zou willen verbreken. Zij kunnen zich vereenigen om de mannen te helpen in de staatkunde. Zij kunnen, als bëoefenaarsters van eenig bedrijf, zich vereenigen om hunne belangen als zoodanig te behartigen. De vrouwelijke ambtenaren, de vrouwelijke dienstboden, de vrouwelijke industrieelen, hebben hunne belangen als industrieelen, als dienstboden, als ambtenaren, die anders kúnnen zijn als de behoeften van hunne mannelijke beroepsgenooten; en waarom zouden zij zich niet vereenigen om die voortestaan? De huishouding, de opvoeding, de kleeding, dit zijn drie zaken die ook nog de vrouwen aanleiding kunnen geven om met elkander raad te plegen. Zoo als het met onze economische en sexualogische ontwikkeling thans gesteld is, is het nuttig en noodzakelijk dat eenige onderwerpen in afzonderlijke ver-

eenigingen en afzonderlijke organen voor vrouwen worden behandeld. Maar kan het goed zijn dat algemeene dingen, moraal, fraaie letteren, wetenschap, door vrouwen en door mannen afzonderlijk worden bëoefend? Is niet het tegendeel wat men bij beschaafde menschen ontmoet? Ja, dit is juist het kenmerk van toenemende beschaving, dat in zaken van hoogere orde dan beroepsbelangen, het onderscheid tusschen mannen en vrouwen steeds geringer wordt. Een onderdeel is dit van het algemeene verschijnsel dat menschen, maatschappelijke groepen en volkeren, naarmate zij winnen in beschaving, hoe langer hoe minder afhankelijk worden van en onderworpen zijn aan de invloeden van de natuurlijke omstandigheden om hen heen of bij hen zelven. De streken waar de elementen al te sterk zijn, om den Evenaar, aan de Polen, in woestijnen van rots of zand, daar blijven de menschen altijd geestelijke dwergen. Maar waar de omstandigheden hen eenmaal veroorloven te groeien, daar wassen zij spoedig alles boven het hoofd. Bij wat zij ten slotte bereiken, is het bewoonbaar maken van wildernissen, het bedwingen van de zee, de omschepping van het plantenrijk in parken, lanen, weiden, akkers en tuinen, de onderwerping van de dierenwereld totdat alle beesten geboren worden met een nieuwen naam, van huisdier, trekdier, lastdier, slachtdier, en het wildzelve, een toppunt van menschelijk goeddunken, haast vlijtiger verzorgd en geteeld wordt dan het tamme vee, - zijn al deze overwinningen maar kleinigheden. De beschaafde menschen stellen ter zijde de fyzieke wetten van hun bestaan, de zwaarwichtige regelen van de levensleer worden door hen licht geächt. Zoo iets als heriditeit, de invloeden van ras, van geboorte, zijn niet veel krachtiger elementen in het leven van den beschaafden mensch dan de lengte van zijn neus of de kleur van zijn haar. Bij runderen en bij honden is de afstamming, zijn de omstandigheden die tot hunne geboorte hebben samengewerkt, alles, en van overwegend belang op de ontwikkeling. Bij de beschaafde menschen tellen deze omstandigheden, in normale gevallen, niets; de ziekelijke predispositie tot uitersten komt hier niet ter sprake

dan om de geldigheid van den algemeenen regel te staven. Bij de beschaafde menschen beslist over hun lot, de kans om te genieten van de opgehoopte ervaring en deelachtig te worden de als het ware op deze schijven steeds fijner en veel-kantiger geslepen sentimenten, die hunne voorgangers hebben achtergelaten. Zie hier wat ik meen. Als men de kinderen van een landlooper en van een koning in de wieg verruilde, zou men het later niet merken. De zonen van een genie die maatschappelijk achterop raken, verwilderen in enkele jaren. Daarentegen doen kinderen van de geringste lieden, als zij een goede opvoeding krijgen, voor niemand onder. Een geslacht van arbeiders ontstaat dat gemiddeld niet minder is dan de gezeten burgerij, wier overgrootvader reeds gezeten was. Ik heb een vak op het oog dat nog kort geleden mogelijk iets, maar zeker niet veel meer geprivilegeerd was dan andere handwerken, de diamantnijverheid; sedert 20 jaar zijn de loonen gestegen tot burger-inkomens, en hooger; de arbeiders, sommigen in het eerste, anderen in het tweede geslacht, zijn direct de gelijken geworden van hen die van ouder op ouder verdiend hadden en aan mensch-waardige zaken hadden kunnen besteden, wat de diamantwerkers nu pas konden krijgen. Bestuurders van fabrieken, groote kooplieden, uitstekende technici, naar den standaard van onzen tijd bezitten zij alle vermogens en iedere bekwaamheid om deel te nemen aan den hoogsten maatschappelijken arbeid. Als het niet de omstandigheden van buiten, maar eene langzaam verworven en door herediteit verkregen geschiktheid was, die, in dit stadium van onze beschaving, besliste over het lot van de menschen, dan zouden de leden van het vak dat hier is genoemd, weelderig-levende idioten en bête speculanten moeten wezen; zij zijn dit niet of zij zijn het niet meer dan de groote menigte van onze handelaren en industriëelen.

Nu bedoel ik dat tegenwoordig het verschil tusschen mannen en vrouwen niet van overwegenden invloed is op hunne betere bemoeiingen. Te spreken van echt vrouwelijk en echt mannelijk in andere dan lichamelijke zaken, komt mij voor te behooren tot eene verouderde terminologie; er is

niets zoo fijn, zoo stout, zoo grootsch, zoo mooi, zoo edel, zoo teer, zoo krachtig, of het komt voor bij vrouwen en bij mannen, onverschillig, en in eene zelfde mate. Ik heb zooeven reeds gezegd voor welke lagere en practische dingen de vrouwen een eigen organisatie en een eigen literatuur konden hebben, maar zelfs in deze dingen zoodra zij van eene hoogere orde worden, verdwijnt de behoefte aan een afzonderlijk verband. Er zijn tijdschriften voor tooneelspelers en toonkunstenaren, geen aparte bladen voor zangeressen en actrices; voor onderwijzers, geen eigen courant voor onderwijzeressen; voor geneeskundigen, geen orgaan voor vrouwelijke dokters. En áls de vrouwen nu een weekblad gaan schrijven en lezen, dat geen vakblad is, maar over algemeene zaken van beschaving en leven handelt, dan móeten dat noodzakelijk niet de ontwikkeldste vrouwen van het land zijn, omdat zij te kennen geven dat in hunnen kring een onderscheid gevoeld wordt en bestendigd, dat in de beste kringen niet wordt gevoeld en overwonnen is. Zij zeggen, zonder het te zeggen, dat zij nog zoo ver niet zijn; een man en een vrouw is toch niet hetzelfde, de mannen zijn de baas, volgens de wet en volgens de zeden en ook volgens ons eigen idee; wij kunnen met wat minder toe dan zij, in onze ontwikkeling, in onze wetenschap, in onze literatuur; die gewone boeken van schrijvers en schrijfsters, die tijdschriften van vrouwen en mannen zijn te hoog voor ons, wij moeten wat aparts hebben, een eigen courantje, waar wij genoegelijk onderons in kunnen babbelen, zooals wij doen op een gezellig avondje, en kissebissen, zooals wij thuis doen als de mannen aan hun werk zijn.... Ja, zij zeggen het vrij precies in de Hollandsche Lelie, waar zij, om te beginnen, zich den leelijksten naam geven die een geboren mensch zich geven kan; zij noemen zich: jonge dames. En zoo is, uit het algemeene verschijnsel, deze bijzondere omstandigheid verklaard, die zich het eerste voordoet en het eerst werd opgemerkt, namelijk de onbeduidendheid van het tijdschrift dat hier wordt besproken, en waarvan juist de onbeduidendheid tot eene bespreking aanleiding geeft.

II.

Mevrouw Van Wermeskerken beschouwt de Lelietjes, zooals zij hare abonnéetjes noemt, als bestemd om geplukt te worden; de meisjes moeten trouwen, zegt zij. Zie hier een andere bijdrage tot de kennis van de vrouwequaestie; in deze respectabele maar alledaagsche gezelschappen, meent men dat het huwelijk de eenige toekomst is van de vrouwen, al het andere is niet zoo goed als het huwelijk en wordt alleen bij gebrek aan dit betere aanvaard en geprezen..... Men ziet direct het verband tusschen deze beschouwing van de redactrice en het geringe gehalte van haar tijdschrift. Het kan niet anders, juist onder middelmatige menschen is de opinie algemeen, dat buiten het huwelijk er voor de vrouwen geen even-goede bestemming te vinden is. Wat het kenmerk van een lageren ontwikkelings-toestand genoemd is, het aannemen en het gevoelen van een sterken invloed van natuurlijke omstandigheden op menschelijke verrichtingen, is hier niet te loochenen. Men hecht een overdreven beteekenis aan de functieën van het lichamelijk organisme, en nog wel aan eene enkele van deze functieën, wanneer men de voortplanting van het geslacht beschouwt als het doel van het leven. Zou het zoo erg wezen indien er geen menschen waren? Maar dit is vooral de zwakheid van het stelsel, dat voor de vrouw dit doel in het bijzonder wordt aangeprezen. Waarom, als er dan per se voortgeteeld moet worden, en de lieden belangwekkender zijn naarmate zij grootere gezinnen vormen, is voor de vrouwen de verplichting zwaarder dan voor de mannen? Men bakt geen ommeletten zonder eieren stuk te breken, en een paar bestaat uit twee. Waarom dan juist zoo ijveren voor het trouwen van de vrouw? Zie hier de reden, die een diep inzicht geeft in het wezen van de vrouwequaestie, en een alles behalve stichtelijk aspect opent op de samenleving van tegenwoordig.

Mevrouw Van Wermeskerken zegt wel het huwelijk, maar zij bedoelt eigenlijk den sexueelen omgang. Als men in haar hart kon lezen en men kon wegblazen het turfstrooisel van

half verkrummelde moraal en conventie, dan zou men zien met duidelijke letters op den bodem geschreven, de bekentenis, dat, ware er eene andere manier om zonder zich te compromitteeren aan de geslachtsdrift te voldoen, zij het huwelijk van oneindig minder waarde zou achten. De preciese uitdrukkingen opzettelijk eenigszins wijzigend, voor het overige geleid door de meêdoogenlooze vingerwijzing van het fatsoen, met hare eigen en reeds tamelijk vrijzinnige gedachten omtrent den zuiver-zedekundigen kant van de zaak, blijft de redactrice, zooals de dingen nu geschapen staan en geschapen zijn, het huwelijk aanbevelen. Op de negen deelen zelfmisleiding, geloof ik dat hier één deel vroom bedrog van anderen aanwezig is; onbewuste onjuistheden en eenige leugens om-bestwil. En de ware bedoeling van de schrijfster ligt te zeer voor de hand dan dat mijne gissing gezocht zou schijnen. Ik herhaal dat Mevrouw Van Wermeskerken in het huwelijk voor alles de geöorloofde gelegenheid tot uitoefening van den sexueelen omgang waardeert; en ik vind dit buiten kijf hare waarachtigste meening en haar meest eerbiedwaardig gevoelen, dat hier aangeduid is met niet minder ernst dan het in de courant verkondigd wordt. Zou men misschien willen gelooven dat dit anders zou kunnen? Wanneer de sacramenteele wijding van het huwelijk op iemand geen vat meer heeft, kan men redelijkerwijze niet volhouden dat het huwelijk eenige andere speciale aantrekkelijkheid zou bezitten dan de genoemde. Al het overige is ook buiten het huwelijk te vinden. Met inbegrip van het genoemde voordeel, is al het overige ook buiten het huwelijk voor den man te vinden; voor de vrouw niet, dit is de reden waarom zij die vooral dat voordeel op het oog hebben, het huwelijk bijzonder noodzakelijk achten voor de vrouw. Overtollig is het mísschien niet hier te zeggen, dat huwelijk hier bedoeld is in den engeren zin van het woord, waarmede wij de maatschappelijke en wettelijke instelling aanduiden; er is niet mede bedoeld elk samen-leven van man en vrouw, omdat ik niet wensch te zeggen dat ik in dit samen-leven geene andere bekoring zou bespeuren dan in de bevrediging van

de geslachtsdrift mag gelegen zijn. Neen, hier is alleen sprake van den tegenwoordigen vorm van het sexueel verkeer, van den eenigen vorm die door de officiëele uitingen van de publieke opinie wordt erkend en goedgekeurd. En deze instelling heeft Mevrouw Van Wermeskerken op het oog, als zij spreekt over trouwen. Zij zegt niet in het algemeen, - meisjes, zoekt het gezelschap en den omgang van de knapen, en vermijdt ook, als de gelegenheid zich voordoet en uw hart spreekt, den intiemsten omgang niet, want alleen van eene wijze maar vrije opvolging van uwe geneigdheden is eene rustige ontwikkeling van uwe hoogere vermogens te verwachten; - maar zij zegt, in het bijzonder, neem een man, neem hem mede naar de kerk of ten minste naar het stadhuis, want anders loopt gij gevaar, óf uw fatsoen kwijt te raken, of een fatsoen te krijgen dat de wereld niet zal goedkeuren. Nu kan zij, nu kan niemand anders, in het huwelijk iets meer zien dan eene geöorloofde wijze voor de vrouw om te paren, want al de noemenswaardige voordeelen van den omgang van man en vrouw zijn te vinden buiten het huwelijk, behalve dit éene en luttele gewin dat geen mensch er eenig kwaad van kan zeggen.

De scherpe kritiek van onze maatschappij acht ik nu gelegen in den onevenredig grooten aandacht, dien men aan deze fyzieke zijde van de echtverbindtenis genoodzaakt is te besteden. De omstandigheden, de omstandigheden die daarom blijken zeer verkeerd te zijn, dwingen de vrouwen óf een verderfelijken strijd te voeren met het krachtigste instinkt dat er is, of zich te bedienen van eene maatschappelijke instelling, die voor velen onder hen niet past en door velen van hen met tegenzin wordt aanvaard. De maatschappelijke omstandigheden zijn het die ons aan deze instelling allerlei voortreffelijkheden doen toeschrijven die zij niet of niet uitsluitend bezit, verwachtingen op haar doen bouwen die niet worden verwezenlijkt en, om hare vele gewaande voordeelen te verdienen, aan onjuiste en vernederende levensregelen onderwerpt de meerderheid van de vrouwen die zich tegen deze onderworpenheid niet verzetten. Bestond het

aangeduide dillemna niet, konden de vrouwen tot sexueele bevrediging geraken zonder te moeten trouwen, dan zouden zij, even als de mannen, hunne gedachten vrijer kunnen vestigen op andere zaken, en hun leven zou niet in die mate gepreöccupeerd worden door dingen die er toch eigenlijk weinig op aan komen. Dan zouden de vrouwen die trouwen wilden, belangeloozer, minder bevooroordeeld, nobeler en kiesscher, een aanzoek kunnen behandelen. Het getal huwelijken zou mogelijk dalen, het gehalte zou ontwijfelbaar winnen. Veel teleurstelling zou vermeden, veel verdriet geëindigd, veel kwaad verbeterd worden. Zooals het nu is, verplicht men de menschen een zekere maatschappelijke instelling, die een voortbrengsel en het kenmerk van een zeker tijdvak van onze beschaving is, en die evenmin bestemd is dát tijdvak te overleven als eenige andere maatschappelijke instelling, verplicht men de menschen die instelling in eere te houden en zooveel mogelijk onveranderd te laten bestaan.

Wij strijden in onze domheid tegen eene evolutie die onoverwinbaar is.

Ik bedoel evenmin een kritiek van het huwelijk te ondernemen als de voorspelling te doen, dat het voor-altijd aangaan van verbindtenissen tusschen één man en één vrouw eindigen zal met te verdwijnen. Ik zeg alleen dat als men nu reeds inziet dat de hoogste wenschen bevredigd kunnen worden door overeenkomsten van een andere soort; en ik behoef de namen niet te noemen van de zeer voortreffelijke lieden die zulke overeenkomsten hebben aangegaan en er zich wél bij bevonden; dat wij dan moeten ophouden zoo te spreken alsof andere vormen van sexueel verkeer natuurlijker-wijze voor het huwelijk moeten onderdoen. Geene maatschappelijke inrichting laat zich denken waarin het verboden zou zijn elkander levenslang gezelschap te houden; maar de maatschappelijke inrichting is misschien aanstaande, waarin het niet meer mogelijk zal wezen het voornemen daartoe in het openbaar uittespreken en door de overheid te doen bevestigen. Een Staat die zich met de geslachtelijke gedragingen en met de intieme begeerten van zijne burgers niet inlaat, is

een Staat dien wij ons nu reeds heel goed kunnen voorstellen. Zelfs kan men met zekerheid zeggen, op grond van het verleden, dat de formaliteiten die nu nog het huwelijk uitmaken, vervallen zullen, zoodra bij de menschen het hoog-individualistisch sentiment dermate ontwikkeld is, dat zij de inmenging van de gemeenschap gaan verwerpen. Ik onthoud mij er van een meening uittespreken hierover, of de gevoels-evolutie een nauwere of een minder nauwe verbinding van man en vrouw zal tot stand brengen; de methode om zulke vragen te bëantwoorden met generalisaties van zijn eigen gevoel, is de mijne niet; maar ik ben er van overtuigd dat de intellektueele evolutie het hoe langer hoe barbaarscher zal doen vinden, de gemeenschap en hare vertegenwoordigers te betrekken bij een zoo zuiver-persoonlijke zaak als de teederheid van twee menschen. Zoo min als thans de vriendschap van mannen voor elkaar aan eenige rekenschap of controle dan bij hen zelven is onderworpen, zoo min kan op den duur de liefde van vrouw en man het onderwerp van een officieele acte blijven uitmaken. Zoo zeker als in de toekomst wij met dankbaarheid de diensten van de gemeenschap zullen waardeeren in die klasse van lage verrichtingen die ten doel heeft in ons stoffelijk onderhoud te voorzien, even zeker zullen wij met steeds grooter nadruk verzoeken verschoond te blijven van hare bemoeiing met onze hoogere, particuliere aangelegenheden.

Een overvloedige voorraad van alle benoodigdheden en een afkeerigheid van de menschen om elkaar in hun verbruik naterijden, dus een practische gelijkheid van overvloed voor elkeen zonder kinderachtig dwingen om de grootste portie; dat is wat naar mijne meening de sociologische wetenschap ons in de toekomst niet enkel toestaat, maar voorschrijft te verwachten. Naarmate die toekomst verwezenlijkt wordt, zal deze andere clausule van het huwelijks-contract, de verplichting om voor zijn vrouw en kinderen te zorgen, minder noodig worden. In deze wereld van hongerlijders is zij wel onmisbaar, schijnt het. Het is zoo verschrikkelijk moeilijk aan den kost te komen tegenwoordig, dat een vrouw het

zwart op wit moet hebben eer zij zich veroorloven kan kinderen voort te brengen. De onderstelling is dat een man zijn kinderen liever niét onderhoudt, er moet een krachtige tusschenkomst van de gemeenschap zijn om hem aan zijn verplichtingen te herinneren en hem bij geval te dwingen er aan te voldoen. Dit is een in onze maatschappij noodzakelijke bescherming van vrouwen en kinderen, en zij zal vervallen wanneer zij overbodig wordt. Hier is dus een tweede reden om te gelooven aan het eindigen van het huwelijk als maatschappelijke instelling; de nobeler gezindheid van man en vrouw verbiedt haar; verbiedt haar nu reeds, velen vervullen schouderophalend de formaliteiten; en de verandering in de economische toestanden maakt haar nutteloos. Geen maatschappelijke inrichting laat zich denken waarin het verboden zou zijn voor zijn kinderen te zorgen zoolang het noodig is; maar de maatschappelijke inrichting is aanstaande waarin de gemeenschap die taak over zal nemen van alle ouders die daartoe niet genegen zijn. Dit zou, meenen sommigen misschien, niet billijk zijn tegenover de ouders die hunne kinderen zelf opvoeden; ik spreek dan ook alleen over een toekomst die stoffelijke bevoorrechting geen wezenlijke bevoorrechting rekent te zijn. Een rijke wandelaar verwondert zich over het vechten van vieze straatjongens om een paar centen of een brok oud brood; de wandelaars van de toekomst zullen desgelijks zich ergeren aan ons gewichtig praten over brood en centen. Beschaafde menschen tenminste moesten ernstige woorden als billijk en onbillijk reserveeren voor ernstige zaken en die niet gebruiken in enkel materieele aangelegenheden. Is niet de werkelijk bevoordeelde hij, die, als later de stoffelijke zorgen in minachting zullen raken, de kracht en de genegenheid heeft zijn kinderen meer te geven dan eten en kleeren? Geen maatschappelijke inrichting is denkbaar waarin het den vader en de moeder verboden zal zijn van hunne kinderen te houden, en hun te geven den eerbied voor hunne deugd; maar de maatschappelijke inrichting is aanstaande waarin geen enkele vader er een eer in zal stellen aan zijn kinderen die minne

zorgen te besteden, die de gemeenschap als een wakkere dienstknecht hem uit de handen neemt.

Zooveel gevoelen wij nu al van eene evolutie die hier is aangeduid, dat wij het verdedigen van het huwelijk met vreugde overlaten aan anderen; aan clericale wilden, die de trouwerij beschouwen als eene door een Almacht tot blijvenden grondslag van de samenleving verordineerde instelling; en aan de vereerders van een plat Individualisme, die het individueele voornamelijk in de ontwikkeling van de laagste intelligentiën zoeken; de intelligentie om meer te krijgen dan een ander. Wij voelen het onbetamelijke van ambtelijke inmenging in onze persoonlijke zaken, en wij veroordeelen eene maatschappelijke regeling krachtens welker duldelooze gebreken men genoodzaakt is, stappen te nemen ten behoeve van vrouwen en kinderen die vernederend zijn voor alle partijen, en die zoo goed door andere maatregelen te vervangen zouden wezen. Het beste in ons wil boven al die herrie úit; maar, omdat de aangegeven omstandigheden nog zoo sterk zijn, moeten wij toezien dat men liever de ware beteekenis van deze omstandigheden verbloemt dan hun den naam te geven dien zij verdienen. Men gaat zeggen, trouw maar in 's hemels naam; terwijl wij zouden wenschen dat men zeide: wanneer gij u in de wettelijke instelling van het huwelijk kunt schikken, ga dan uw gang, maar het hoeft niet, gij kunt den lichamelijk-sexueelen omgang ook vinden zonder te trouwen; de wezenlijke verbindtenis van man en vrouw is iets dat in onze gedachten al hoog boven deze instelling verheven is; en gij bederft de verbindtenis door haar voorwaarden op te leggen waarvan bij zulk een delicate en ernstige zaak geen sprake moest zijn.

III.

Met deze gij bedoel ik natuurlijk niet de redactrice van de *Hollandsche Lelie*. Het is haar schuld niet dat de maatschappelijke omstandigheden nog zoó zijn dat er een wanhopige verwarring is tusschen twee dingen: eene oorbare be-

vrediging van de geslachtsdrift, én een serieuzen omgang van mannen en vrouwen. Nu moet het huwelijk wel aanbevolen worden; nu is men wel genoodzaakt de meisjes behulpzaam te wezen om een man te krijgen; nu is men wel verplicht korte wetten te maken met alle en ook de redelijkste bezwaren tegen het trouwen, omdat de meeste menschen wel de hoogere, maar niet de lagere aspiraties onvervuld kunnen laten. Niet zij, maar de toestand van de maatschappij moet veranderd worden. De vriendschap is geen onderwerp om een tijdschrift over te schrijven; waarom dan de liefde wel? Omdat de liefde een faktor in de maatschappij is, en dat niet behoorde te zijn; omdat de liefde te maken heeft met een instituut waar stoffelijke rechten en verplichtingen uit volgen, die er niet uit moesten volgen. En zoo wordt dit tijdschrift een vakblad; de vrouwen hebben een materieel belang, een eigen materieel belang: de voldoening van sexueele wenschen en het onderhoud van hunne kinderen.... Mij rest nu niets anders dan aantewijzen dat de *Hollandsche Lelie* aan de eischen van een vakblad niet kwalijk bëantwoordt; aan meer dan gewone eischen; niet zoozeer wat in de meeste huwlijken te pas komt wordt geleeraard, dan wel wat in de meeste huwlijken te pas moést komen.

De redactrice plaatst een artikel over het Schrijftafeltje eener Jongedame; dit is ook de ware naam voor de leden van het huwelijksvak; een jongedame, in één woord geschreven, is het die trouwt, dan wordt zij een dame; - het artikel handelt over brievenschrijven. Dit is een raad ten slotte: ‘Wordt er ook in de correspondentie van de vrouw geene terughoudendheid en geen fijn gevoel vereischt? Juist deze eigenschappen zal een man altijd in u op prijs stellen. Wie ze mist, die kenteekenen der ware vrouwelijkheid, al is zij schoon als Venus, knap als Minerva, toch zal zij in de rij harer zusteren achterstaan.’ (bl. 296) Menigeen zal de volgende technische opmerking nog meer ad rem vinden; zij is gemaakt in een antwoord onder het hoofd ‘Correspondentie’ aan eene abonnée die waarschijnlijk een koekboek

cadeau gekregen had. ‘Wat zond N. u een verstandig cadeau;.. door lekkere schoteltjes houdt menige vrouw het hart van haar man gevangen.’ (bl. 473). ‘Geen man, waarschuwt Mevrouw op een andere plaats, tot aanbeveling van de huiselijkheid, geen man, die zich zijne verloofde gaarne voorstelt als later zwierende door de balzaal, als habituée der opera,’ etc. (bl. 362). Dat de mannen die men hier op het oog heeft, verscheidene malen schertsend de Heeren der Sehepping worden genoemd, is correct. Zij vragen ten huwelijk, de lezeressen worden ten huwelijk gevraagd, als de Heeren willen; anders worden zij oude jongejuffrouwen, wat ongelukkig is, en dus moeten zij met respect opzien tot de mannelijke personen die hen daarvoor bewaren. Intusschen, de Hollandsche Lelie zou geen goed vakblad zijn indien het geen troost en raad over had voor hen die in het vak niet slagen. Ten eerste dan dient men te zorgen wél te slagen. ‘Ongelukkige Liefde’ bijvoorbeeld moet niet te zeer worden geteld; (bl. 11); gij zoudt blijven zitten met ‘een hart vol liefde, en niemand die er om vraagt.’ Staat uw geloof u in den weg: werp het van u, alle godsdiensten zoeken immers den weg naar ‘het Goede, God’; wat doet ‘de naam’ van uw kerk er toe? Wees niet verslagen of levensmoe als het niet alles zoo makkelijk gaat in den leertijd van het vak. Hélène Swarth moet gij niet lezen. ‘Ik bid u, weer allereerst zulke bundeltjes van uw boekenrekje.’ ‘Wanneer u een kloek jongmensch zijne hand biedt.... ruk dan alle herinneringen flinkweg uit uw hart en zeg ja.’ Het dondert, bij manier van spreken, allemaal niet, 't is zonde dat ik er op vloek. ‘Is uw minnaar leelijk, daaraan gewent men. Is hij arm - 't beteekent niets, want als hij knap is, draagt hij een kapitaal met zich om. Is hij iets minder in geboorte, - over tien jaar denkt niemand meer daaraan, mits zijne betrekking hem tot u opheft.... Ge werpt me tegen: maar ik heb hem niet lief, ik sympathiseer niet met hem. - O, niets veranderlijker dan de vrouw. Diezelfde man kan u over weinig tijds onuitsprekelijk dierbaar zijn geworden, als u het boek van zijn zieleleven open is gelegd en ge op iedere

bladzijde goedheid en adeldom van ziel geschreven hebt gevonden, etc.' - Enfin, als gij hem maar *acht*, dan komt de rest van zelf; 'laat u door nietigheden toch niet terughouden de loopbaan in te treden, die toch eigenlijk de eenige, ware bestemming der vrouw is.'... 'En zulk een huwelijk is altijd honderdmaal beter dan geen huwelijk, ja, voor meisjes zonder fortuin duizendmaal.' Nu, als gij het nu nog niet weet, dan weet *ik* het niet meer; aan mij zal het niet liggen.... Want wees gewaarschuwd: 'al maakt ge uw oude-jongejuffrouwen-leven nòg zoo nuttig, altijd zal er een ledig in blijven, en ten slotte zal het u onvoldaan laten; want de dorst naar liefde die in een vrouwenhart woont, zal door niemand worden gelescht'... (bl. 11-12.)

En, behalve haar eigen welsprekendheid, heeft Mevrouw Van Wermeskerken nog andere leermiddelen. Zij publiceert een brief van een 'jongmensch' een smaakvollen vrijer, die zegt dat het geen wonder is dat de mannen weinig trouwlustig zijn, want de meisjes zijn zoo veeleischend en er wordt in de families alleen gevraagd naar een huwelijk, als het middel om dochterlief een goede positie te verschaffen. 'Wie wil zich daartoe laten gebruiken?' Ja, wie wil dat nu? en ik waarschuw de Lelietjes om bescheiden te zijn.... Maar, als er nu niets aan te doen is, en het oude jongejuffrouwenleven onherroepelijk aangebroken is, dan zal uwe redactrice u niet in den steek laten. Zij opent zelfs een wedstrijd om te zien, welke van hare medewerksters het best weet te zeggen wat er van zulk een leven te maken valt. 'De wanverhoudingen in de tegenwoordige maatschappij dwingen vele meisjes om ongehuwd te blijven,' zegt de redactrice ergens (bl. 40). Dus moet zij wel helpen rondkijken naar tijdverdrijf en bezigheid, want het komt, als fatsoenlijke vrouw, niet in haar op ronduit te zeggen: nu ja, bezigheid moet gij hebben, hetzij als middel van bestaan, hetzij om niet dood te gaan van verveling; maar overigens heeft de maatschappelijke instelling van het huwelijk niets uit te staan met uw 'hart vol liefde'.... Een van de schrijfsters over de ongehuwde vrouw vergelijkt de vrouw bij een half-cirkel,

den man bij de andere helft; die ‘én op elkander sluiten, én ieder op zichzelf goed en zuiver zijn.’ Ook dit is fraai, maar waar blijft hier weer het trouwen? Intusschen, hierover is men het eens dat ook buiten het huwelijk een vrouw nog wel iets te doen kan vinden, al blijft de redactrice er bij dat het ‘lesschen’ toch moeilijk gemist kan worden. En zij gaat voort met de onderscheiden fases van het huwelijk aan te prijzen in een proza van Cornelis Paradijs, met tusschen geschoven aanbevelingen van dezelfde deugden die dezen vaderlandschen dichter zoo dierbaar waren. Op éene plaats gooit zij dit decorum weg en verzekert een harer correspondentjes dat noch haar eigen ‘praatjes,’ noch die van de briefschrijfster de natuurlijke voortreffelijkheden van het huwelijk zullen vervangen of verminderen....

En zoo vrees ik dat als de abonnées de ijverige redactrice letterlijk opvatten, menigeene zal ja zeggen en naderhand merken dat zij er in geloopen is; dat zij een lichamelijk-sexueelen omgang heeft gekregen, maar dat haar hart vol liefde zoo vol blijft als vroeger om eindelijk te breken van enkele overgevuldheid. De waarheid is dat de wezenlijke begeerte naar hartstocht die hartstocht tegelijkertijd bluscht en aanblaast, enkel dan wordt gevoed wanneer hartstochtelijke naturen samenkomen die elkander verlangen; het huwelijk kan zoo een samenkomst zijn, maar zulk een samenkomst kan ook buiten het huwelijk worden gevonden, en vele huwelijken zijn te lichtvaardig of te berekenend aangegaan om het te wezen; de hoogere geneigdheden worden zoowel buiten als in het huwelijk bevredigd; de lagere van alledaagsche menschen die hechten aan het oordeel van de wereld, alleen in en door het huwelijk; dit verklaart het schrijven van een weekblad als de *Hollandsche Lelie*, dat als vakblad reden van bestaan heeft en deze onbewuste kritiek op de maatschappelijke instellingen bevat, dat de verbindtenis van mannen en vrouwen verlaagd wordt tot een contract van commerciëele en fyzieke strekking.

Winter, door Delang.

Aan Herman Gorter.

De aarde was wit.

Van het schitterend sneeuwveld gingen boschlaantjes schromend open in stille rust. Ze waren als hard gevroren paadjes van koud-wit, zacht opgaande, en hun lengte was in de inbijtingen van het zwarte struik-hout, dan en dan en dan, in de in-smallingen en wit-breedingen, die kant-kronkelden hun rechte door-ruimen binnen de gestolte overwuiving van het lage geboschte, dat, plat-breed aangerijpt in wichtlooze aanzetting, als een fijn-duizend-getaktheid paars-trilde heen naar de verte door de verteedering der rein-witte aanveering.

En binnen al het wit, in het hooge aangerijpte wit dat was overal en baardde elk sprietje en elk dood takje; in de omvatting van al het sneeuwwitte lage geboomte, sneeuwwitte aanzetting, hoog en dun van laagje; en binnen de rondom-zich-sluiting van een maagdelijke boomzwart verkuisching tot paars - was de groote stilte over de strak-doode paadjes als de heiliging van het natuur-werk dat lijnde in rein wit de lijning der dingen die altijd geweest was bruin tegen bruin en rijp-vriezend dunner maakte de teere dunte der takjes. En het was zóó fijn geworden, er was zóó uit

alles weg het breed-uitliggende, het zware, het néér-rustende; er was zóó langs al wat lijnde de aan-streeling van breede kleur-van-wit alleen, hoog tot het aan alles te zien was, aan het verre en het dicht-bijë: wichtloos lichamelijk-van-wit, dat was geworden uit mist, dat was gebleven uit koû die door mist ging - dat er geen zwaarte meer was in de heele natuur, en het landschap, vrij en maagdelijk wit-kleurend gebleven, was als herboren. En de vermoedens van koeltjes die gingen door de takken in dezen nieuwen zomer hieven deeltjes wit in lichtheid-van-zweven, en néér kwamen ze, in uit-elkander-vallen op de stille lucht, als rein-witte vlokkingen, als zwaar-looze dun-vlokkingen, tot ze raakten aan den witten grond, en in hun hooger-dan-sneeuwwit nog teekenend de verbrokkelde lijning der takjes vanwaar ze neergedaald waren gekomen. En in de verten der laantjes soesde alles in wit en paarsten de bodem-struiken en de stammen der boomen week uit het zwart en het rood-zwart hunner kleuren.

En in het wirren van het schemerend wit het vale dakjes-rood van huisjes-laag die rustten, verspreid, in groote geslotenheid, in witte bevrozenheid, in droog-vervuiling der verfkleuren hunner kozijnen, stil in de gevangenheid van het witte bosch. En het lage geboomte opheffend, en het zettend hoog boven het lage pad; en het zettend in een verlangen-begeeren daar vlak-boven te wezen - boven de steilte die hoog opging, straf langs het pad heen - heuvelde een duin langs den boschweg, licht òp-houdend het lage hooger-dan-menschen geboomte, waaronder het stil leek van nog plechtiger alleen zijn - wit, wit; rein, rein - luchtloos onder den hemel die als nergens was. Alleen met de stilte van hun gauwe gaan, met het gemak van hun geluidloos zich bewegen, vier-pootten stomme konijntjes snel naar boven tusschen de ruimte der vrijstaande stammetjes, en ze waren van warm grijs-bruin dons; ze maakten met hun pleizierig zich reppen de natuur-van-winter tot een zachte. In hun wegloopen waren hun opgeslagen staartjes-geen-staartjes van blank tintloos grijs.

En in al het mild-witte van boomen en struiken en

sprieten en bodem; in al het windlooze der hout-geslotenheid, waarin de padende wegjes waren als doorgangen in veerend wit, stonden in stille rijen de breede uit-groeiingen van coniferen - hard groen in een gebouwde natuur van zware wit-tintingen - alsof ze het wit, dat de mist had geslagen, niet wilden tegen de kordaatheid van hun naalden - en dragend slechts als veel-vlokkingen van sneeuw den neergestreken-gevallenen rijp van het hoogere boomengetakte.

Toen ging het bosch in van groote eiken in de ruimte van den stillen padloozen grond; toen ging het in, in al de ijle hoogte van zijn hemel-doorzichtigheid, in de strafheid van zijn tegen-getrokken stammen-witheid naar één zij - wind-zij, met zijn zoo-hooge ver-af zijn van breede takken en hun vernietigd zijn in zwaar wit; met zijn rechte lanen-gezet-heid van witheid-ruim, ruim naar de eeuwigheid; toen ging het in met zijn omstaan rond geslagen witte boschvelden, waar-om de eiken in witten ruimen ernst, in ver-af zijn van elkaar als waren niet de eerst-omstaande de eiken om de leege ruimte. En, zwevend neerkomend in het hooge getronk, wierpen zwarte kraaien veel wit omlaag dat neer suizelde uit de hoogte, waar alles wit bleef. En in grijze slankheid liep een waterhoen over het wit van het boschveld, liep vrij in de heilige menschlooze leegte en de hemel van strakken winter sloeg klaar over het opene van het bosch heen. En terzij, beneden langsche zacht-heen-vlijing van den witten grond, rechtte geel-grijze ijs-smalte voort, staal-plat dik-stevig, naar een verliefde ontlichting van stilpoortend laag-welvende, fijn-getakt griezelend-witte, priëelende geheimzinnigheid.

En in het heele bosch; in het heele geluidlooze, in het reuzige bosch-van-natuur was kou-looze mildheid, was als de oneindige doorkoestering van een zon van kou-doorademd stalend leven. En het was er een verlangen, dat ziel was aan alles van het bosch, naar klaren blik en warm-aangetikten adem en roode koonen en kleeding van wijd bont.

En het was er zóó het leven van gezondheid, zóó de verlangens-liefde van zien-alleen en hand-aanraken en zich-in-minnen in gekleedheid - dat al de lucht, dat al de onwarme lucht, die stond zoo hoog en zoo stil en zoo luisterend onder alles wat boom was, het weerklinken wachtte, in het oneindig geduld van natuur, van den klaren blijheidlach van een rijk kou-aangetint meisje. En al het leven dat was in den mensch werd tot een denken, achter strakgeslagen oogleden; al wat sluimerde in hoofd en hart waakte òp - en wat er lief was geweest in het leven kwam nu terug in het zien en het naar verlangen, in het verlangende verbeeldings-zien van appel-roode, lichaam-zware, gezond-reine-gekleede en oog-schalksche maagdelijkheid.

En in de wijde vlak-ruimte van wei aan den heen-liggenden boschkant, van wei waarin de rijp eindelijk geworden was als sneeuw, wit-schitterend-gouden; en onder witten lichthemel die ging naar het verre gebergte van hoog wit duin-van-sneeuw met dalingen en deukingen van schaduw en ontblootingen van vaal ver mos - renden in stalen krachtlust met doffe deun-dreuningen twee paarden rond, een groot en een half-jong; en het groote fel-zwarte galoppeerde met breede schoften en grooten òm-sprong van eind tot eind.

M^{rt} '91.

Een Entre-acte, door Jac. van Looy.

.....

Hij schurkte zijn blauw en vaalzwart vodderig lijfje, lekker als ging hij naar zijn bed, heerlijk zoo, wreef zijn rug in de zachte stof van het makkelijke stoeltje. En hij hield parmantig een dikke boerensigaar opgestoken tusschen twee groezelige vingers, en zei: ‘mooie blauwe rook,’ draaide het ding rond en tilde het nog eens onder zijn bijziende oogen, bewonderend, met zijn neus er op: ‘mooie witte asch, een beste sigaar,’ daarna vroeg hij goeielijk, causerend:
‘Bent u er al.. mot maar zeggen.’

‘Schuif eerst een beetje bij de kachel vandaan, joggie, anders wor je zoo rood.’

‘Zóo?’ Dadelijk was hij weêr het model dat graag goed oppassen wil, als hij maar kan. ‘Zòo?’

Wat naar achteren, maar nog binnen den kring van mijn oogen, lag hij al weêr neêr, klaar. Hij zou vertellen, en ik zou trachten het op te schrijven; ernstig als een stenograaf zat ik al boven mijn blank papier.

.....

.... In zes dagen is de wereld geschapen, mot u wete,

en hiette Sjabboos! ‘begon hij te onderwijzen, deftig, probeerend zoo mooi te praten als de Rabbe dat op de Schule gedaan had en vol goeie wil om een onkundige te leeren... Nou... toen zeit God... er is geen mensch op de wereld, zoo zal ik een mensch op de wereld schape...n.’

Onmogelijk kon ik hem bijhouden; hij wist zijn verhaal op zijn duimpje; maar als de pen niet meer zigzagde met snelveêrig geluidje, orakelde hij dadelijk weêr een zinnetje; het kwam sterk ernstig van uit zijn lekker leventje, hier zoo bij de kachel die hij zelf gestookt had en dat zoo aan 't vertellen en dat zoo met een sigaar.

- ‘Nou, hèt u 't al... dat wasse Abram.... die is gemaak van stof en vuil... toen is Abram alleenig gewees.... het ie gezegd ik wil e vrouw hebbe.n’.

Bepaald hij gaf zich veel moeite, dat was wel jammer... misschien... vooral als hij een woord met een N sluiten ging, gaf hij zich al vreeselijk veel moeite; maar ongeloofelijk was het ook, hoe onbeholpen hij telkens weêr struikelde over zijn vergroeide tong.

...‘Toen zeit God... ga jij slape... is ie in diepe.n slaap gevalle.n... toen heeft God een riem uit z'n lijf gesnede.n... e rib... heeft God weêr een ander stuk vleesch gegroeid in ze lijf... anders was ie kapot gegaan.... niet?.... Nou.. is ie wakker geworre.n... is het begonne te waaye... het ie gezegd, wie is die vrouw?’ ik ben het... je vrouw, Eva.’

Was het niet onverbeterlijk, dat gaan van zijn verbeelden. En hoor hoe zijn straatstem zich verfijnde, hoe hij wou praten wel als een vrouw, meêgegaan in zijn mooi verhaal. En in zijn schik nu hij wachten moest even, praatte hij nog wat in zijn zelfleventje over zijn genotje: ‘Hij schikt nog al die sigaar van twee cente... lievers dan een pijpie...’ hèt u 't al.’

‘God zeit: jullie motte in het Paradijs Hof-Hede.n, begon hij alweêr brommerig, nu omdat het over onze Lieve Heer was, maar dadelijk stemmiger... toen ginge ze er wonen. Daar is een boom in de middel... kennis en goed het ie gehiete... Daar mag je niet van ete.n... zeit God... Pas op hoore

jullie... Da's goed menheer... toen gonge ze in de tuin wat zitten.

... Daar kwam een slang aan te loopen... met beenen... die zeit tegen Eva: ‘waarom eet jij... eet gij, ziet u, zeit ie, heeft ie gezegd, niet van die boom... God heeft het verboden aan die boom te gerake.n... het boom van kennis en van goed en van kwaad.’

En of hij die boom met zijn raren naam, voor me neêr plompen wou, met zoo iets heel ergs in zijn stem, met zoo veel bedoeling noemde hij dat onbegrepen en huiverig-aantrekkelijke daar midden in de Hof van Eden... ze mogge er niet ankomme... née.

‘Zeit de slang... och! laat God maar lulle.n... Née,... Kom er es hier, eet maar, wat benne ze lekker. Née, anders wor ik gestraf.... Eet maar, eet maar, o wat lekker is die boom... Toen ging de vrouw er van ete.n... En Eva roept aan Abram, o wat lekker, zeit ze teugen Abram... née, anders mot ik sterve.n.’

Ik had even omgezien, verlokt. Elie zat rechtop en preekte voor zich uit met het Paradijs in zijn dolerige oogen, 't ouwelijke gezicht verheerlijkt. Maar hij zag me kijken en toen dwaalde er dadelijk een roode lach zijn mond krom in het witte, armbloedige gezichtsvleesch, zenuwig rolde de sigaar tusschen zijn vingertjes en beteuterd, betrapt, met een ietwatje van schaamte vroeg hij vleierig: ‘Nou 't is toch wel mooi, niet?’

‘Zeker, ik kan je niet bijhouë, weet je!’

‘Heb ik er niet van gegeten, wauwelde hij dadelijk, vragerig als was hij Eva zelf en op zijn vestje lag hij zijn hand met de vingers open, 't stuk sigaar stompte er uit: ‘als ik toch zeg dat ze lekker benne.... proef maar, proef maar, lokte hij, wat lekker,.. toen gingen zij er van ete.n.... zijn stem was als een ‘ach’... En toen benne ze bang dat 't God zal zien... benne ze in een hoekie gaan verschuile . n, benne ze nakend gaan staan... benne ze bang gewees dat God zal straffe an ze. ... En God roept: ‘Abram en Eva kom er es hier, waar benne jullie.. e... Abram en

Eva, waar benne jullie.. e? galmde hij nog eens in plechtig roepen en toen of hij geschrikt was... zie je, dat doen we op straat ook... de jonges.... we speulen dikwels dien-dertje... uit gekkie... zie je... das de derde maal... mot u ook opschrijven.. en omkijkend met zijn verhelderd straatbakkes, en opkelend met zijn hoofd in de nek, naar de hoogte, de lucht in, omdat ze misschien heel ver waren en plezierig akelig zoo'n stem te kunnen rekken nog wat: 'Zeg.. 'Abram en Eva waar benne jullie nou... zie je da's driemaal achtermekaar... Hier benne wij, God.... waarom benne jullie weg gaan verschuile.n.... We benne weg gaan verschuile omdat we nakend waren.... Zóo, je liegt... ik weet het, jij hebt van goed en kwaad gegeten... jullie alle twee... ik zel je wel krijgen... Ja God de slang het me verleid.'

Hij hield zijn vertoonstem in, kwam even blij zeggen: 'das wel mooi niet? de slang het me verleid,' zoog een haal of wat aan zijn lobbes van een sigaar, duwde het ding weêr onder zijn oogen, beturend, mopperend: 'hij is uit de sigaar', en vertelde toen weêr voort, diep van uit zijn buik op, zwaar, grof, om God te verbeelden.

'Waar is de slang... Hèt u 't al opgeschreven, waar is de slang?' ... Zoo slang, waarom heb je an Abram en Eva verleid... Zij zeidde . n ze mogge er van eten van de kersen van goed en kwaad.... Nee jij, dief, heb ze verleid, jij.... jìj... de pooten neem ik je af... en jij krijgt geen lekker eten meer, jij zal alles opvreten wat je vind... jij zal alles vreten.. alles.. pampier.. toeten.. alles wat er maar leit.'

Zijn leêge hand zag ik laag in een kringzwaai gaan, wijzend over alles wat er raar achter de kachel en in de kolenbak lag tot eten voor de slang. En in zijn opwinding, omdat hij niet zoo gauw iets mins genoeg noemen kon, hakkelde hij, alles... alles!.. op je buik zal je in 't stof leggen zoolang als je leeft en dikkels ook een paar dagen honger lijde .n.'

'En jij Eva.. en hij draaide zich heelemaal om;.. stond ze daar misschien in zijn verbeelding, waar hij wees met een lange pompzwaai van zijn arm: 'jij zal erg ziek zijn zoolang als je groot bent.. en als je kinderen krijgt 't

komt er niet op an, hoe ze hiete... Barend of Betje.. zal je verdriet van ze hebben.. zalle ze slecht voor je zijn.'

'En jij, Abram! 't geeft niks of je nou al snottert'... Zeker Adam stond boetvaardig naast Eva in zijn pover hoofdje, want hij wees wat rechtscher, 'jij zal hard werken tot het zweet je langs je lijf druipt... En de slang zal wéêr vervloekt worden!' toornde hij door met al sterker stem en hij stootte met verschrikkelijkheid het nog eens verwenschende 'weêr' uit, slagarmend en stampvoetend van de drift. Maar stom bleef hij nu staan, uitdagerig, voorover nog, plotseling met de mond vol tanden, leêg voor zijn eigen opwinderij.

Even had ik weêr moeten zien, verlokt. Elie gansch verbouwereerd, verloren, de kluts kwijt, schoof zijn pet, zijn blauw-dwalende pet, over zijn ruige haarbos die hem de ooren verstopte, heen; zijn vingers grepen en groezelden er vertrouwelijk in de oude stof, met hun gewoontegreep. En zijn hoofd, zijn gansch dwalend hoofd, dat hij maar nooit stil houden kon, zijn groot hoofd met het bleeke oudemannetjes-aangezicht, zocht met schel schitterende oogen; als een valsch zonnetje bij troebele dag, was wel dat glimmen van zijn bruine oogen die ik half blind toch wist. Maar bang dat hij vinden kon, hoe ik niet ernstig genoeg was, keek ik weer gauw op mijn papier, hoorend achter me hoe hij vergoeilijkte: 'Eerst dat en dan weêr dàt, ziet u' en toen werd hij van nieuws aan pathetisch, joeg zijn barre vervloeking met dreigende vuist door de ruimte heen naar de andere kant. Op het randje van de klapstoel lag zijn voorzichtig rechtuit gelegde sigaar.

'En jij, Abram, jij mot aan de heide werken... arbeide.n... vijftig jaar zonder geld zal je werken.. en ik zal er om lachen....

'En jij slang... waarom hebt je het gedaan?.... Ja... zij zeidden ze mochten er van eten.... Daarom hoef jij ze niet te verleiden... Ja God! ik zal het nooit meer doen... voor deze keer krijg je nog eten'..

Weêr zweeg hij; uitgepraat scheen wel. Want hij

dook voorzichtig naast zijn sigaar neêr, lacherde naar me om en zijn lippen friemelden: ‘Er is al een boel opgeschreven... al een heel boek... 't is moeyelijk vertellen... wil u wel gelooven dat ik niet overal zoo vertel.... maar u bent alleenig... is goed voor uw gezelschap.’

Het slimme ventje.

- ‘Nou mot je maar denken dat je op visite bent.’
- ‘Ja, en dan mot ik toch bedenken ook, voor de Turm van Babel.’

.....

NIEUWER-AMSTEL, Maart, 1891.

Sensatie, door Delang.

De helle zaal, in pracht van groen, ontving.

Als heet vibreerende in droge licht-lucht waren de rijen gelijste doeken als moe-makende zwijgend-ernstig hangenden, weemoedig àf-hangenden, als gekruisten-nog-levenden. Hun breede neerzien op het schuifelend gaan van menschen was als het kalme staren van innige voelers die zelfs geen lach meer hadden van ijdelheid en wisten dat die daar gingen, zoo lang en mat en laag, verward en bang waren voor de vreemdheid van hun hooge uiting. Alleen als een menschelijke zwakheid uit de aanraking met menschen gebleven, als een toegevendheid aan menschen weggeschonken en verkeerd, als een vriendschap hen betoond door een laatst gevoel van medelijden, schenen hun ziele-omtrekken, scheen wat er omvademde hun zielen een beeld te willen geven van menschen en boomen en water en lucht. Maar enkelen die hingen waren heelemaal anders. Daar was het verf-leven als slierten van wil om te maken effecten. Daar was het zonder-teekening-gewordene opvatting geworden van het geziene, daar was het de schitterende volgroeidheid van het embrijonaal-gegrepen Mooi. En onder de zware pakken hunner donkere schaduw-kloven, en het licht zoo room-geel en zoo

klaar-klinkend de kleuren, gingen de gestraften met beklemde kelen, gauw met hun vreemde verlangen naar het kleinere-en-kleinere, naar de lieve prentjes-tooneeltjes en heel fijn-gedaan, naar de onderwerpen die waren op de doeken als spelletjes-vertellinkjes.

De helle zaal, in pracht van groen, ontving.

April '91.

‘Generaal’ Booth van het Heilsleger en zijn ‘plan’, door F. Domela Nieuwenhuis.

Onder de teekenen des tijds, die de aandacht trekken, behoort ongetwijfeld het Heilsleger.

Een dolheid! - roepen sommigen. Echte humbug! - zeggen anderen. Zuivere centenklopperij - herhalen weer anderen. En toch vragen wij of een ernstig mensch tevreden kan zijn met die verklaring.

Neen, er moet een andere reden zijn, die den opgang van het Heilsleger verklaart.

Tegenover hen, die het een bespottelijke vertooning vinden - en wij zullen de laatsten zijn om dat te ontkennen - doen wij de vraag: vindt gij haar dwazer dan de vertooning in de Roomsche kerk? Gaat men aan het ontleden, dan wint de laatste het in dwaasheid verre boven de eerste.

Vanwaar dan die opgang?

Ziehier mijn verklaring. De kerkelijke godsdienst heeft alle aantrekkelijkheid onder het volk verloren. Slechts een zeer klein gedeelte van de zoogenaamd mindere klassen bezoekt nog de kerk. Zoo doende staat de kerk min of meer buiten de maatschappij. Wanneer zij niet door de bedeeling velen noopte om zich als lid der kerk te doen inschrijven, zij zou heelemaal niets beteekenen. Nu houdt haar kapitaal haar nog zoo wat op de been. De predikanten laten zich voor het meerendeel niets gelegen liggen aan de armen. Zij zitten

liever in de salons der rijke freules een glas port of madera te drinken, dan af te dalen in de donkere spleten en spelonken, waar de met broeders en zusters betitelde menschen genoodzaakt zijn verblijf te houden, om heel broederlijk afgescheept te worden met een sober maal en in levensvoorwaarden te verkeeren, die beneden alle kritiek zijn en waarbij het te verwonderen valt dat niet alle menschelijkheid is uitgeschud. Het leven is daarbij slechts één onafgebroken kamp met het lage, waarin ‘niet te sterven 's levens eenig doel’ is en ‘uitgesteld bezwijken hoogste prijs’. De kerk maakt zich van de ellende af door een paar kwartjes en enkele roggebroodjes in de week, maar daarmede houdt dan ook alles op. Haar dienaren zijn in de oogen des volks de vrienden der rijken, die hun verdrukkers zijn. Tevredenheid en berusting worden voorgepredikt, terwijl de laagheden der gegoeden met den mantel der liefde bedekt worden. Als middelaars tusschen rijken en armen staan die kerkdienaren altijd aan de zijde der eersten en daardoor hebben ze alle krediet verloren.

Daar komt het Heilsleger. Het daalt af tot in de donkerste schuilhoeken. Het stoot niet de diepstgevallenen terug, integendeel het tracht hen op te heffen uit den poel van ellende, waarin zij verkeeren. Men gevoelt dat de toon waarop men hen aanspreekt, niet die is van neerbuigende goedheid, maar getuigenis aflegt van hart voor hen. En zij die overal worden gekrenkt en achteruitgezet, maar bij wie niet alle instinkt van sympathie is uitgedoofd, zij voelen zich aangetrokken door dat leger. In groote drommen trekt men op naar de oefeningen van het Heilsleger. De leege kerken en de volle vergaderingen van het Heilsleger - is dat niet een teeken des tijds, dat stof geeft tot nadenken?

Maar generaal Booth en zijn officieren zijn praktische lieden. Twintig jaar ruim hebben zij getracht, de maatschappij te verbeteren, door den godsdienst te gebruiken als hefboom tot verandering en verbetering van de individueele natuur des menschen. Hij ging uit van de onderstelling als zoovelen: maak het individu beter en de maatschappij moet noodzakelijk daarvan de gevolgen ondervinden. En wat is het

resultaat? Een volslagen fiasko. De godsdienst kan die beterschap niet brengen. De onmacht om door middel van den godsdienst de maatschappij te verbeteren, is nooit beter gebleken dan door de pogingen van generaal Booth. En handig als hij is, gaat hij nu het heil beproeven van een anderen kant. Geen theologie tot redding der maatschappij, neen, hij begint op geheel andere wijze te werken. Inderdaad, het boek van generaal Booth, dat in zulk een korten tijd in duizenden exemplaren verkocht werd, dat bepaald *the topic of the day* was, is een indirekte zegepraal voor het socialisme, voor zooverre het openlijk erkent dat geen redding mogelijk is door het werken op de individu's in de maatschappij, maar dat alleen dan het individu kan verhoogd worden, als zijn omgeving wordt veranderd. Vijgen te lezen van distelen en druiven van doornstruiken, dat leerde immers reeds Jezus dat niet ging! Welnu, stilzwijgend is door en in dat boek erkend het fiasko van den godsdienst tot oplossing der sociale vraag en tevens de juistheid van de socialistische theorie.

Nooit heeft de theorie der materialistische evolutie, die den grond uitmaakt van het socialisme, grooter overwinning behaald dan door deze stilzwijgende erkenning. Ziende dat er met de theologie niets meer aan te vangen is, heeft een praktisch man als Booth het over een anderen boeg gegooid en blijvende op den vasten grond waarop wij staan en leven, liet hij het hiernamaals met alle schoone beloften er buiten om te trachten geld bijeen te krijgen, ten einde een beteren toestand op aarde tot stand te brengen.

Werd de generaal met zijn heilsleger bespot en belachen, nu is hij plotseling verheven tot een soort van socialen heiland. Allen vonden zijn boek een allermerkwaardigste verschijning. Roomsch en protestant, liberaal en radikaal, allen kwamen offeren om hem in staat te stellen zijn ‘plan’ ten uitvoer te brengen. Het scheen een openbaring uit den nieuweren tijd. Geen wonder! Deze man beloofde *met behoud der kapitalistische maatschappij* die lastige werkeloozen van de straat te brengen. Daar had men duizenden voor over. Alles is goed,

mits men het ‘heilige’ eigendomsrecht niet aantaste. Men vloog hem als in de armen en in ongelooflijk korten tijd had hij zijn honderduizend P. St. (= *f* 1.200.000) bijeen. De noodige reklame voor het boek en den schrijver werd gemaakt door *Stead*, den bekenden oud-redakteur van de *Pall Mall Gazette*, die door zijn onthullingen van de prostitutie, de groote wereld een slag in het aangezicht gaf en daarvoor moest boeten met gevangenisstraf. Sommigen beweren dat hij de schrijver is, maar wat interesseert ons die kwestie? Het boek ligt voor ons en vrij onverschillig laat ons de vraag of deze dan wel gene de auteur ervan is. Hier treedt iemand op, die belooft met een kapitaal van 100.000 P. St. en een rente van 30.000 P. St. Engeland af te helpen van de afzichtelijke armoede. Dat is me een man! Een expeditie ter redding van één Engelschman in Afrika kost tienmaal meer. De Abyssinische oorlog verslond 15 millioen, de veldtocht in Afghanistan 21 millioen. Dat zijn andere cijfers! En wat beteekenen dezen in vergelijking van het ‘plan’ van Booth? Van heinde en verre stroomde het geld hem toe: de mannen der kerk en der aristokratie, ja zelfs mannen als Tom Mann en Ben Tillet, de aanvoerders der dokwerkstaking te London verleenden hun steun. De bekende prof. Huxley verhief zijn stem ertegen. Hij waarschuwde tegen het geven van steun aan een godsdienstige sekte, die berust op slaafsche gehoorzaamheid aan één wil. Voor hem is het te veel een persoonlijk werk, dat hoogstens staat en valt met generaal Booth. Hoe groot de rampen van prostitutie en drankmisbruik zijn mogen, nog erger is de prostitutie van den geest, die het gevolg zal wezen van de verzwakking van het volksbewustzijn en de verlaging der menschelijkheid en toch dit zal het resultaat zijn van een stelselmatig fanatisme, gelijk het door het Heilsleger wordt aangekweekt. Zeker, deze waarschuwing kan goed zijn, maar is dat nu een weerlegging van de plannen? Er schuilt zekere naijver in, dat het leger tot stand zou brengen, wat zoovele liberalen reeds lang hadden gezocht en daarom werpt men het op zaken, die met den inhoud van 't boek niets hebben uit te staan. Daarbij heeft Booth

een onvergeeflijke onhandigheid begaan door te doen alsof er vóór hem niets gedaan was, alsof hij met zijn plan uit de lucht was komen vallen zonder aansluiting aan het verleden. Hij begint met een dosis zelfvertrouwen als weinigen maar dat is ook noodzakelijk, wil men kans van slagen hebben. Hij beschouwt zijn boek als een soort van openbaring en zichzelven als den profeet, die bepaald voor dit doel op de wereld is gezonden. 'Daarvoor ben ik geschapen, tot dit werk ben ik geroepen, mijn geheele leven is een voorbereiding geweest, om mij voor de vervulling van die taak geschikt te maken'. Als zoodanig is hij onverdraagzaam, ofschoon zijn boek het niet is; Smith, een van zijn hoofdofficieren, die onlangs aftrad, beklaagde zich dat generaal Booth 'geen meening naast de zijne duldde'.

Een andere vraag is, of men niet verstandig had gedaan, voordat men zijn giften hem toevertrouwde, om overleg met hem te plegen en zorg te dragen, dat het grootsche werk niet te veel een persoonlijk karakter kreeg, dat stond en viel met den generaal. Want het is waar, het geven van geld zonder eenige voorwaarde en kontrôle onderstelt een blind vertrouwen in Booth als man van zaken, in wiens hand alle macht is gekoncentreerd. Wat echter in onze oogen het voornaamste is, in plaats van zich blind te turen op een eeuwige gelukzaligheid hiernamaals, begint deze praktische man bij het begin en hij komt er rond voor uit: 'op het gevaar af van misverstaan en in een valsch daglicht gesteld te worden gevoel ik mij verplicht het in de duidelijkste bewoordingen uit te spreken, dat ik in de allereerste plaats en voornamelijk tot redding van het hooger levensbeginsel de verlossing van het lichaam uit zijn nooden poogt te bereiken'.

Nieuws staat er voor ons in het geheele boek niet, alleen de vorm heeft iets aantrekkelijks en frisch, het is dus niet belangrijk om den inhoud, maar om de zijde vanwaar het komt. Wat al voorgangers immers op dit gebied! Charles Fourier en zijn talentvolle leerling Victor Considérant, wiens kritiek van de hedendaagsche maatschappij even scherp als juist is; Cabet met zijn Voyage en Icarie; Robert Owen,

de edele Engelsche kommunist, die een tijdlang de bewondering wekte van bijna geheel de wereld; Weitling en Petzler, wiens Soziale Baukunst menigen behartenswaardigen wenk bevatte; de Amerikaan Bellamy, wiens Looking Backward (In het jaar 2000) een ongekenden opgang maakte in de burgerkringen; ziet, deze allen en zoovele anderen ontwierpen plannen als hij en van hen was voor Booth veel te leeren geweest. Met hen schijnt hij zich echter niet te hebben opgehouden, hij is zijn eigen weg gegaan. Dit is in zeker opzicht te merkwaardiger, waar hij komt tot slotsommen, die niet veel afwijken van hetgeen de socialistische schrijvers meenden, zoodat dezen de proef op de som kregen van hun ontleding. Het eerste of kritische deel had evengoed door een socialist geschreven kunnen worden, gelijk blijken zal, wanneer wij kortelijk den inhoud zullen weergeven met bijvoeging hier en daar van eenige kritiek onzerzijds.

Waarom Engeland's donkerste wildernissen?

Booth begint met een beschrijving van Stanley's tocht door het duistere deel van Afrika. Als reklame was dit zeer handig, want toen het boek verscheen, was Stanley in Engeland de held van den dag, bewierookt en bewonderd als weinigen vóór hem, maar als vergelijking een ongelukkig gekozen voorbeeld. Immers, als generaal Booth voor Engeland's donkerste wildernissen hetzelfde wil zijn als Stanley voor Midden-Afrika was, dan moge de hemel die donkerste wildernissen van Engeland bewaren voor zulk een redder. Stanley toch was niets anders dan een soort van rooverhoofdman, die op de meest barbaarsche wijze de Afrikanen kwam beschaven, een tweede editie van de Cortez en Pizarro's in Peru en Mexiko. Hij beschrijft het Equatoriale woud, dat Stanley doorreisd heeft en wijst dan op de merkwaardige overeenkomst met de wildernissen der Engelsche beschaving, zoowel wat uitgestrektheid, eentoonige duisternis, koorts en somberheid aangaat als wat betreft de dwergachtige, verwilderde bewoners, de slavernij waaronder zij gebukt gaan,

hunne ontberingen en ellende. ‘Het is de groote poel van vertwijfeling van onzen tijd en wat dit zeggen wil, dat kan niemand zich verbeelden, tenzij hij tot aan den hals toe daarin gewaad heeft.’ Het overtreft Dante's hel.

Zeker, het lot van een negermeisje in het woud moge misschien niet zeer gelukkig zijn - welke reden ter wereld hebben wij om te twijfelen aan haar geluk? - maar is het slechter dan dat van zoovele meisjes in de christelijke wereld? ‘Een arm meisje wordt, als zij er goed uitziet, door hare werkgevers dikwijls als een stuk wild opgejaagd en haar meestal slechts de keuze gelaten tusschen den hongerdood en een leven van zonde. En wanneer dan het arme meisje er toe overgegaan is, om het recht tot het verdienen van haar dagelijksch brood te koopen met haar eer, dan wordt zij als slavin en verworpelinge behandeld door dezelfde mannen, die haar ten val brachten.’ Waar blijft gij nu, gij allen die ons beschuldigt van overdrijving, als wij hetzelfde zeggen? En ‘het zijn ook niet alleen de vrouwen, die slacht-offers zijn, hoewel haar lot het meest tragische is. De groote fabriekanten, die het uitmergelingstelsel tot eene kunst verheffen, die stelselmatig, trapsgewijze den armen werkman zijn loon beknibbelen, die de armen verdrukken, de weduwen en weezen bestelen en die toch nog durven beweren medelijdend en menschlievend te zijn - die mannen worden als volksvertegenwoordigers gekozen, om wetten voor hun land te maken. De oude profeten verwezen zulke menschen naar de hel, maar in dezen beschaafden tijd gaat het anders. Die toonbeelden van geïncarneerde zelfzucht zenden nu hunne slachtoffers naar de hel en zelve worden zij daarvoor beloond met het genot van al die weelde die voor hen het leven aangenaam kan maken.’

Kan het juister en scherper gezegd? Komaan, geacht Eerste Kamerlid Regout uit Maastricht; komaan, mensch-lievende Stork; komaan groote Scholten, door wiens vlijt een ‘betrekkelijke welvaart’ over Groningen is gekomen, volgens uw Mr. van Houten; komaan model-fabriekant Van Marken met uw ‘hoogste liefde’ voor de

aandeelhouders uwer fabrieken, al vallen enkele kruimpjes van der Heeren tafel op de arbeiders neder om hen te prikkelen tot steeds harder werken, komaan gij allen, grooten en kleinen, ziet hier uw beeld naar het leven geteekend. Misschien zoudt gij ook uw 1000 P. St. gegeven hebben aan een Booth of dergelijke, maar wat zou het, gij zult het dubbel en dwars verhalen op uw arbeiders, die u in staat stellen als weldoeners van het menschelijk geslacht geroemd te worden! Gevoelt gij niet, dat het zeer de vraag is of de alhier heerschende beschaving minder jammer en minder ellende veroorzaakt dan eenig Afrikaansch stelsel van slavernij?

De bodem van het donkere Engeland wasemt waarlijk geen minder giftige dampen uit dan die van het duistere Afrika. De vuile bedorven lucht der achterbuurten is bijna even schadelijk als die van het Afrikaansche moeras. ‘De koorts is daar bijna even chronisch als aan den Evenaar. Ieder jaar sterven duizende kinderen ten gevolge van hetgeen men gebrek noemt in ons gezondheids-stelsel. Zij teren letterlijk weg ten gevolge van de ongezonde atmosfeer, waarin zij zich voortdurend bewegen en in de meeste gevallen kan men slechts zeggen, dat het maar beter voor hen is onttrokken te worden aan een leven, dat niets dan ellende kan opleveren.’ En weet het, wij Nederlanders kunnen niet de rol van den Fariseër vervullen, zeggende: Wij danken u, dat wij niet zijn als die Engelschen! o neen, vraagt naar het sterftecijfer van London en van Amsterdam, en gij zult hooren dat het eerste nog 10 pCt. ongeveer gunstiger is dan dat van de laatstgenoemde stad!

Verklaart Booth een oogenblik later, dat ‘de ellende van een groot deel van hen, met wie wij ons nu bezig houden, voornamelijk een gevolg is van hun wijze van leven. Dronkenschap en alle soorten van geestelijke en lichamelijke onreinheid treft men in overvloed aan’, dan moeten wij dit beschouwen als een overblijfsel uit een vroegeren tijd, toen hij nog meende dat dronkenschap de oorzaak is van de ellende en alles het gevolg is van eigen schuld. Immers wij zullen later zien, hoe ook Booth meent dat de drank het

gevolg is van de ellende, dus juist het omgekeerde van hetgeen veelal beweerd wordt.

En volkomen naar waarheid slingert hij het volgende verwijt der christelijke maatschappij in het aangezicht: ‘Welk een satire is het op ons christendom en op onze beschaving, dat het bestaan van die koloniën van heidenen en wilden, in het midden onzer hoofdstad, zoo weinig de aandacht trekt. Het is niet veel meer dan akelige spotternij om zich te noemen naar dien Eenen, die kwam om te zoeken en te redden hetgeen verloren was; - en toch te midden van deze verloren menigte òf in ongevoeligheid te slapen òf slechts belang te stellen in godsdienstige twistvragen.’

Het diep gezonken tiende deel.

Voordat hij nu overgaat tot het peilen van de diepte der wonde, tot het bepalen van het aantal dergenen, die hulp en opheffing behoeven, maakt hij een zeer domme en onbegrijpelijke opmerking. ‘Het is niet mijn doel in dit boek de maatschappij in 't algemeen te behandelen. Ik laat het aan anderen over, om eerzuchtige plannen te maken tot algeheele verandering van de maatschappelijke toestanden; niet omdat het mij niet wenschelijk voorkomt, dat er zulk een verandering zou plaats grijpen, maar omdat het zorgvuldig uitwerken van zulke plannen, die min of meer hersenschimmen zijn of ten minste voor langen tijd nog niet verwezenlijkt zouden kunnen worden, een hinderpaal zou zijn tot de bezadigde overweging van dit ontwerp ter onmiddelijke oplossing van het meest dringende gedeelte van dit vraagstuk.’

Wat belooft hij hier anders dan het leggen van een pleister op de wonde, waardoor het afschuwelijk aanzien er van onttrokken wordt aan den blik? Dat is echter een *kwakzalversbehandeling* en niet de methode van den bekwamen arts, die onderzoekende naar de oorzaak van het kwaad, deze zoekt te verwijderen, omdat dan en dan alleen het gevolg zal uitblijven. Niet een deel der maatschappij, neen de geheele maatschappij in al haar lagen is ziek en

dus moet de hervormer de maatschappij in haar geheel behandelen. En waarom nu gesproken van anderen, die dat wel doen, als makers ‘van eerzuchtige plannen tot algeheele verandering van de maatschappelijke toestanden’? Neen, den bijl aan den wortel van den boom gelegd en anders zal het altijd half werk zijn. Hij belooft ‘onmiddelijke oplossing van het meest dringende gedeelte van het vraagstuk,’ maar wij vragen, als naar zijn plannen alles verwerkelijkt wordt, of hij dan meent werkelijk een ‘oplossing’ gevonden te hebben. Dat *kan* het geval *niet* zijn! Hoogstens zou hij in het allergunstigste geval een deel helpen, maar als de heele maatschappij hulp noodig heeft, dan kan dat middel niet baten. Laat hij desnoods dit voorloopig trachten te bewerkstelligen, maar tegelijkertijd medewerken met die anderen, die eerzuchtige plannen hebben tot een algeheele hervorming in hoofd en in leden. En dat kan hij, als het hem ernst is met hetgeen hij zegt: ‘niets is er in dit plan, dat het in botsing zou brengen met de bestaande socialistische en andere ekonomische staatkundige richtingen.’ Alleen strijdt hij tegen hen, die meenen dat het een storend ingrijpen is in de wet van ‘het overleven der uitnemendsten,’ om ook maar te trachten de zwaksten van den ondergang te redden. Waar hij zelf verklaart, dat die algeheele verandering ook hem wenschelijk voorkomt, daar is hij verplicht aan dit doel mede te werken, zelfs dan wanneer hij zich verplicht acht ter onmiddelijke oplossing van het meest dringende gedeelte van dit vraagstuk iets te doen.

Daarna begint hij zijn onderzoek naar de verlorenen in maatschappelijken zin en daaronder verstaat hij: 1°. hen, die in geval zij geheel en al afhankelijk moesten zijn van hun eigen verdiensten, door gebrek aan kapitaal of inkomen, binnen een maand beslist den hongerdood zouden sterven en 2°. hen, die ondanks alle krachtsinspanning, niet in staat zijn om de hoeveelheid voedsel te verdienen, door de wet bepaald als strikt noodzakelijk voor de grootste misdadigers in onze gevangenissen.’

Hij erkent dat dit nu niet het geval is, ja oordeelt zelfs,

dat het vooreerst niet mogelijk is te hopen, dat ‘voor menschelijke wezens even goed gezorgd zal worden als voor de paarden’. De hollandsche vertaler voegt hier een noot bij, waarin hij zegt, dat dit geldt voor Engeland, waar de wetten ter bescherming der paarden zeer voldoende zijn. Carlyle wees daar reeds 40 jaar geleden op en toch ‘schijnen wij nog niet dichter genaderd te zijn tot “des viervoeters” standaard voor den “twee handigen” werkman’. Precies wat wij altijd zeggen ondanks het vele, wat volgens sommige beweren voor de arbeiders in de laatste jaren gedaan is.

Waarlijk als wij reeds verheugd moesten zijn, als de levensstandaard van het paard van den Londenschen huurkoetsier verkregen was voor alle menschen, dan kan men daaruit afleiden hoe het is gesteld!

Booth schrijft daarover zeer geestig: ‘als in een der straten van Londen zulk een paard struikelt en valt hetzij door vermoeienis, hetzij door zorgeloosheid, hetzij door koppigheid, en te midden van al het gerij uitgestrekt ligt, dan wordt er niet een prijsvraag uitgeschreven of geen debat geopend, hoe het wel kwam, dat het gestruikeld is, eer dat wij beproeven het dier op de been te helpen. Het huurpaard is een heel passend beeld van het arme uitgeputte deel der menschheid; valt het, dan is dit meestal door te veel werk en te weinig voedsel. Als gij het op de been helpt, zonder zijn omstandigheden te veranderen, kan het tot niets anders zijn, dan het aan een herhaling van zijn smarten bloot te stellen. Maar toch in elk geval, het eerste wat ge doen moet, is het op de been te helpen. Het viel misschien door te veel werk of door te weinig voedsel; of misschien was het wel geheel en al eigen schuld dat het gevallen is, zijn knieën gekneusd en het lemoen gebroken heeft; maar dat is van later zorg, op de been helpen gaat voor alles; al was het niet om zijnentwil, dan toch om een belemmering van het verkeer te voorkomen. Zie, hoe aller aandacht erop gevestigd is, om het weer op de been te helpen. Men neemt het 't haam af, het tuig wordt losgegespt, zelfs als het noodig is losgesneden alles wordt in het werk gesteld om het maar te helpen. En

dan wordt het weer voorgespannen en nog eens en weer tot zijn gewone taak aan het werk gesteld. Dit is het eerste der beide regels die voor het huurpaard gelden. Het tweede is dat ieder dezer paarden in Londen drie dingen heeft: SCHUILPLAATS VOOR DEN NACHT, VOEDSEL VOOR ZIJN MAAG EN ZOOVEEL WERK DAT HIJ ZIJN VOEDSEL MET ARBEID VERDIENT. Dit zijn de drie punten, die als het "recht van het huurpaard" gelden. Als het valt, wordt het weer op de been geholpen en zoolang het leeft, heeft het voedsel, een onderdak en werk. Al is dit nu ook een lage standaard, toch zijn er milloenen - letterlijk millioenen - van onze medemenschen in dit land, die dezen standaard onmogelijk kunnen bereiken. Kan wat van rechtswege aan huurpaarden toekomt, ook het deel van menschelijke wezens worden? Ik voor mij, zeg ja. De standaard, die voor het huurpaard geldt, kan op dezelfde voorwaarde als voor die dieren, ook een maatstaf zijn voor menschen'.

Ziethier de becijfering van het aantal personen, dat allereerst en allermeest aanspraak heeft op hulp:

ARMLASTIGEN.	**Oost-Londen.**	**Schatting voor het overig Londen.**	**Totaal**
Bevolking van werkhuizen, krankzinnigen-gestichten en gasthuizen	17.000	34.000	51.000
ZONDER HUISVESTING			
Zwervers en sommige misdadigers	11.000	22.000	33.000
HONGERLIJDERS.			
Menschen met ongeregelden arbeid tusschen soms 10 gld. per week en een slepend vruchteloos naar werk zoeken	100.000	200.000	300.000
BEHOEFTIGEN.			
Ongeregelde verdiensten van *ƒ*10.80 tot *ƒ*12.60 's weeks	74.000	148.000	222.000
Geregelde verdiensten van *ƒ*10.80 tot *ƒ*12.60 's weeks	129.000	258.000	387.000

	331.000	662.000	993.000
Vast werk, ambachtslieden, enz. *ƒ*12.60 tot *ƒ*18.-	377.000		
Burgerstand *ƒ*18 tot *ƒ*30 per week	121.000		
Middenstand, winkeliers, klerken, enz	34.000		
Hoogere middenstand (dienstboden houdend)	45.000		
	908.000		

Toegestemd dat de toestand van Oost-London erger is dan elders, zoodat wij dien niet als maatstaf mogen aannemen voor geheel Groot-Britannie. Deden we dat niet, wij zouden moeten aannemen, daar het koninkrijk behalve Ierland 31 millioen zielen telt, dat het geheele aantal 31 maal zoo groot was. Onderstelt echter, dat de toestand van Oost-London tweemaal zoo slecht is als elders, wij krijgen dan de volgende cijfers:

ZONDER HUISVESTING.	**Oost-Londen.**	**Groot-Brittannië.**
Zwervers en sommige misdadigers	11.000	165.500
HONGERLIJDERS.		
Menschen met ongeregelde verdiensten, aanhoudend gebrek aan werk	100.000	1.500.000
Totaal	111.000	1.715.500
In werkhuizen en gestichten enz.	17.000	190.000
	128.000	1.905.500

Volgens officiëele gegevens bedroeg het aantal bedeelden onder hen 870.000.

Voeg daarbij het gemiddeld aantal gevangenen, dat pl. m. 60.000 beloopt; verder het aantal der werkhuisbevolking en der verpleegden in krankzinnigengestichten (buiten de misdadigers) 78.966 en men komt tot een leger van meer dan twee millioen zielen.

Minstens moet er nog een millioen worden bijgedaan voor hen, die afhankelijk zijn van de misdadigers, krankzinnigen en anderen hier niet genoemd, en hen, die zoo niet geheel en al, dan toch bijna behooren tot de gebreklijders en men komt tot 3 millioen of een tiende deel der geheele bevolking.

Nemen wij de schatting van lord Brabazon en den heer Samuel Smith, dan verkeert ‘een getal van 2 à 3 millioen onzer bevolking in bijna ongeneesbare armoede en verlaging’; daartegenover staat Chamberlain, die zegt, dat ‘er een aantal menschen is, even groot als de bevolking van Londen - dus tusschen 4 en 5 millioen - dat voortdurend in een staat van het ellendigste verval en armoede verkeert’; eindelijk meent de heer Giffen dat één uit elke vijf handwerks-

lieden of zes uit elke honderd der bevolking tot de noodlijdenden behoort, maar bij zijn schatting ziet hij over het hoofd allen, die aan den rand van den afgrond staan.

Generaal Booth zegt: nu, ik sta met mijn cijfer zoo wat tusschen die heeren in. Een naamgenoot van hem, ofschoon geen familie, Charles Booth, deed indertijd een onderzoek en kreeg dit resultaat, dat een van de vijf menschen in de hoofdstad stierf òf in het werkhuis, òf in het gasthuis, òf in het gekkenhuis. Neemt men dit als maatstaf, dan verdubbelt het cijfer van hen, over wie de ‘generaal’ zijn handen beschermend wil uitstrekken en wordt het 6 millioen. Maar ook bij het cijfer van generaal Booth moet de schrik om 't hart slaan, als men dat leger van armsten eens tezamen vergaderd zag.

Moet dat nu zoo maar blijven voortgaan? Staan wij voor een vraagstuk even onmogelijk op te lossen als dat van het Londensche drijvende vuil, dat rollend en de lucht met vergiftige dampen bezwangerend, door eb en vloed telkens stroom af- en dan weer opwaarts wordt gedreven? Dat kan de generaal niet gelooven en vragend zegt hij: ‘de oude Israelieten hadden den Heer één stam uit de twaalf gewijd, om Hem te dienen in den tempel; maar moeten wij het lijdelijk aanzien dat één uit elke tien van “aan God toebe-hoorende Engelschen” gedoemd is tot den dienst van de tweelingduivels: Gebrek en Vertwijfeling’? Inderdaad, christelijke beschaving, uw naam is huichelarij!

De dakloozen.

De donkerste wildernissen van Engeland bestaan uit drie cirkels, die in elkander liggen; de buitenste en grootste is bevolkt door de noodlijdende, maar eerlijke armen, die geen onderkomen hebben; de tweede door hen die leven van het loon der ondeugd en de derde omvat hen, wier levensonderhoud uit misdaad voortspruit. Goed en wel, maar moeten wij daarbij blijven stilstaan? Moeten wij niet vragen of niet de maatschappij de oorzaak is van die misdaad, van dat leven ‘van het loon der ondeugd’? En zoo ja, dan moeten wij

de oorzaken wegnemen, omdat dan alleen het gevolg kan uitblijven. En dat weet Booth ook zeer goed. ‘Wat de personen betreft, niet één van de honderdduizenden die aan de zoomen van het donkere woud wonen, kan naar waarheid zeggen, dat zij of hun kinderen er zeker van kunnen zijn, nooit hopeloos in dien doolhof verward te zullen geraken. De dood van den broodwinner, een slepende ziekte, een bankroet in de city of duizende andere oorzaken, die wij zouden kunnen opnoemen, zullen in den eersten cirkel brengen hen, die op dit oogenblik in den waan verkeeren, dat zij nooit werkelijk gebrek zullen behoeven te lijden.’ Maar wat is het gevolg van deze zinnen? Dat hij, die ze neerschreef, door de macht der konsekwentie gedreven moet worden om mede te ijveren, opdat noch de dood van den broodwinner, noch een slepende ziekte, noch een bankroet in de city oorzaak worden om een gezin in het verderf te storten. Wij gaan verder. Wie van ons heeft de zekerheid dat zijn kinderen of kleinkinderen niet binnen een dier cirkels komen en zijn ze binnen den eersten, dan komen zij geleidelijk en ongemerkt tot den tweeden en derden. Kennen wij ze niet in eigen omgeving, menschen wier ouders in goeden doen waren en die zonder eigen schuld - want daarop wordt het steeds geworpen, ofschoon men meestentijds niet eens alle omstandigheden kent, die voldoende verklaring geven - omlaag zijn gerukt? Welnu, wanneer wij dit zien, moeten wij dan niet reeds om die reden, uit liefde voor onze kinderen, medewerken om een toestand voor te bereiden, waardoor elkeen de zekerheid heeft in ruil voor zijn arbeid een behoorlijk bestaan te vinden? Nu schraapt menigeen zooveel als hij kan, soms zichzelf allerlei dingen ontzeggende, om zijn kinderen wat na te laten, wetende dat hij ze daardoor eenigszins wapent in den zwaren strijd om het bestaan. Dat zou dan vervallen en hoeveel minder zorg zou ons kwellen als we daarvan bevrijd waren! Men praat over de woningen waarin de armen opeengepakt leven en wie daar niets van weet, kan daarvan een onvergetelijken indruk krijgen door het geïllustreerde boekje: How the poor live (hoe de armen

leven), maar nog erger schier is het gesteld met den straatbewoner, die niet eens een plank bezit om zijn moede ledematen op uit te strekken. Treffende staaltjes van dezulken worden vermeld door Booth uit de ervaring van de officieren van het Heilsleger.

Drie jaar geleden ruim hadden die groote optochten van werkeloozen plaats, die in Londen zulk een schrik veroorzaakten en die eindigden met een hak- en houwpartij der politie, de eenige methode die onze regeerende klasse kent om de sociale vraag op te lossen! En toch wat blijft den werkeloozen anders over, dan dat zij in dichte drommen optrekken, om zich in hun lompen te vertoonen aan de gegoeden? Ware het niet, dat van hen gold: ‘het volk is uitgeput, berust uit zwakte,’ dat volk zou nog heel anders handelen, maar uitgemergeld en krachteloos, is het vaak niet in staat, tenzij in een oogenblik van wanhoop, om energiek op te treden. Men ga voort dat volk te tergen en die oogenblikken van wanhoop zullen toenemen.

Zeer juist zegt Booth: ‘maar Dives (de rijke man) vond dat Lazarus (de arme man) zijn lompen en wonden te aanschouwelijk toonde en daarom werden er maar korte wetten met hem gemaakt in den naam van wet en orde. En daar wij een dag hebben, Lord Mayor's-dag, waarop al de weldoorvoede, in 't bont gekleede Burgervaders in prachtige koetsen in optocht door de stad gaan, waarom zouden wij dan ook niet een ‘Lazarus-dag’ hebben, waarop de hongerlijdende werkeloozen en de uitgemergelde arbeiders van London, in lompen gehuld, met hunne magere, hongerige aangezichten en uitgeteerde vrouwen en kinderen, een optocht van wanhoop, langs onze groote straten, voorbij de grootsche paleizen en schoone gebouwen van ons weelderig London houden? Want deze mannen worden langzaam maar zeker door het drijfrad onzer hedendaagsche maatschappij verzwolgen. Zij strekken hunne magere, beenderige handen te vergeefs tot ons uit, niet om een almoes te ontvangen, maar om werk.’

Inderdaad, dat juist is het erge, dat zij vragen en smeken

om werk, zonder het te verkrijgen en dat zij aan den anderen kant zich hooren toeroepen: werkt! Was het de vloek der zonde volgens het O.T. dat men in het zweet des aanschijns zijn brood zou moeten eten, de toestand is nu veel erger, daar de nijvere man, die werken *wil* en die werken *kan*, maar al te dikwijls gedoemd is honger te lijden. En zoo'n maatschappij zou nog met kunst- en vliegwerk in stand moeten worden gehouden!

De werkeloozen.

'Er is bijna geen hartroerender schouwspel dan om den sterken, bekwamen werkman te zien te midden van onze paleizen en kerken, klagelijk vragend niet om milddadigheid maar om werk, slechts smekende om het voorrecht van een onafgebroken slavenarbeid, opdat hij ten minste in staat moge zijn, zijn ledigen buik te vullen en de hongerkreten zijner kinderen te stillen.' Hartroerend niet alleen, neen, geen stuitender gezicht, geen dat meer tot verzet prikkelt. Immers het wijst op een wereld die juist het omgekeerde is van hetgeen zij wezen moest. En als Booth zegt: 'de inrichting onzer industrie laat, wat organisatie betreft, nog heel wat te wenschen over', dan is dit veel te zacht gesproken en zou hij zich juister uitgedrukt hebben door het aldus in te kleeden: de inrichting onzer industrie laat door volslagen gemis aan organisatie nog alles te wenschen over.

Het aantal werkeloozen werd in Londen in 1888 geschat op 20.000 per dag, maar dat was een zeer matige schatting door de kommissie, die zitting had in het paleis van den Lord Mayor. 'Deze omvangrijke vergaarbak van ongebruikt gelaten werkkracht is de hinderpaal, die elke poging om de schaal der verdiensten van den werkman te doen rijzen en zoo zijn lot te verbeteren, in den weg staat. Mannen, die door verhongeren aan den rand des grafs komen, omdat zij zelfs geen korst droog brood verdienen kunnen, zijn de stof, waaruit het gebrek de "blacklegs" (onderkruipers) kweekt, die de hulptroepen vormen, waardoor de knappe werkman aanhoudend de nederlaag lijden moet bij zijn streven om in

gunstiger omstandigheden te geraken.' Inderdaad dat is het reserveleger der industrie, dat steeds aanwast om de loonen der zoogenaamd gelukkigen, die nog werk hebben, omlaag te drukken.

Den omvang van het vraagstuk, om in broederschap allen te vereenigen, die buiten werk zijn of slechts te hooi en te gras werk vinden, begrijpt Booth, maar... met God alleen zal het mogelijk zijn om in dezen vreeselijken chaos van menschelijke ellende eenige orde te brengen, om deze uitgehongerde en wanstaltige schipbreuklijders met hoopvol vertrouwen gade te slaan. Booth wil niets hards zeggen over hen, die geen behoefte gevoelen aan hooger bijstand, maar als men verweesd is van alle bewustzijn van Gods vaderschap en vaderzin, dan moet dit een innerlijke verlamming teweeg brengen. Dit nu moet hij voor zich weten, maar wij ontzeggen hem het recht, om anderen te verdenken, die vóór hem dergelijke pogingen gedaan hebben. Hij zegt meer dan hij verantwoorden kan als hij beweert, dat de meeste ontwerpen ter verbetering van den toestand onzer werkende standen 'er kennelijk en zooals ook vaak erkend wordt, enkel op aangelegd zijn om hen te baten, wier lot het minst verbetering behoeft.' Heeft Owen, heeft Cabet, hebben anderen na hen dan onderscheid gemaakt, om alleen te werken ten bate van de aristokratie onder hen, die in moeilijkheid verkeeren? Evenmin als hij zulks wil, evenmin was dit het geval met zoovelen zijner voorgangers. Wil hij geen grenzen stellen aan de broederschap der menschheid, evenmin kan dit aan die anderen worden verweten. Maar wij zijn van meening, dat het met en ook zonder Gods hulp een ijdele poging zal blijken te zijn, om 'onder alle omstandigheden voedsel, kleeding en woning aan al deze werkeloozen te verschaffen, zonder dat hun gevoel van eigenwaarde daaronder lijden zal', zoolang men niet de maatschappij wil grondvesten op andere en hechter basis. Waar hij als voorwaarde stelt, dat men willig moet zijn om te werken, daar maakt hij reeds een grens, zonder te onderzoeken naar de oorzaak van dien onwil. Hij wil misschien allen voorschrijven

om te werken *zooals hij wil* en onder de voorwaarden die hij stelt, zonder te bedenken dat hij dan geen menschen, maar willooze werktuigen wenscht, zonder te bedenken dat juist die voorwaarden zoo bezwarend kunnen zijn, dat geen mensch met eenig gevoel van eigenwaarde zich daaraan onderwerpen kan. Wij zullen later aantoonen, dat de fout van de plannen hierin schuilt, dat hij slechts de armenzorg wil vestigen op andere grondslagen, terwijl wij willen maken dat de armenzorg vervalt omdat er geen armen meer zijn. Het ontbreekt hem aan de grondige kennis van het samenstel der maatschappij en deze had hij kunnen krijgen, als hij zich vooraf op de hoogte had gesteld van de denkbeelden van Robert Owen, Fourier en anderen. Waarlijk voor een doordenkend mensch moet het niet moeilijk vallen te begrijpen, dat ook dit is het zetten van nieuwe lappen op het oude kleed, het doen van nieuwen wijn in oude lederen zakken. Reeds stelt hij in het vooruitzicht dat allen gewillig moeten zijn om zich te onderwerpen aan tucht, dus een dwangmaatregel met een despoot aan 't hoofd, des noods een verlicht despoot, maar toch altijd een heerscher. Dus de menschen moeten hun zelfstandigheid opgeven en dat terwijl wij juist verlangen allen tot de meestmogelijke zelfstandigheid te brengen. Ziet-daar dan ook het groote onderscheid tusschen hem en ons.

Aan den rand van den afgrond.

Zelfs de fantasie van den romanschrijver schiet tekort om schetsen te leveren, die geheel in staat zijn de werkelijkheid weer te geven. Er bestaat reeds een heele literatuur van wanhoopskreten uit verschillende deelen der wereld en er zal nog heel wat geleverd worden, voordat er verbetering is gekomen. Een uit velen zij hier aangehaald welsprekend door zijn eenvoud en aandoenlijk wegens den ernst. Een achtenswaardig man van 50jarigen leeftijd, scheikundige van beroep, besloot in uitersten nood een einde te maken aan zijn leven. Zijn vrouw volgde zijn voorbeeld, nadat zij hun eenig kind strychnine hadden ingegeven. Hunne poging mislukte en wegens poging tot moord werden deze

rampzaligen voor het gerecht gedaagd. In de gerechtszaal werd de volgende brief voorgelezen, door den ongelukkige geschreven, vóórdat hij de hand aan zichzelven sloeg:

> Mijn beste George. - Twaalf maanden heb ik nu op eene ellendige wijze een ellendig bestaan voortgesleept en ik gevoel dat ik het werkelijk niet langer meer kan volhouden. Ik ben geheel uitgeput en bloedverwanten, die mij zouden kunnen helpen, weigeren dit te doen. Dit was ook ooms laatste woord. Het doet er niet toe, hij kan zijn geld en zijn schatten niet meenemen en als hij sterft, zal hij waarschijnlijk in hetzelfde schuitje varen als ik. Het schijnt hem niet te kunnen schelen of ik van honger sterf of niet. Met een kleine veertig gulden (voor hem een bagatel) zouden wij geholpen geweest zijn. Als hij borg voor mij had willen zijn, zou ik het geld tegen behoorlijke rente hebben kunnen krijgen en ik zou sedert lang weer in goeden doen zijn gekomen. Ik kan dit leven van armoede en schande niet langer dragen en ik sterf liever dan dat ik naar het werkhuis ga, hoe vreeselijk de gevolgen ook mogen zijn van den stap, dien wij gedaan hebben. Wij hebben, God vergeve het ons, Arty, onzen lieveling in ons lot doen deelen, enkel uit liefde en barmhartigheid, opdat het kind nooit zou kunnen worden herinnerd aan of beschimpt over de misdaad zijner ongelukkige ouders. Mijn arme vrouw heeft haar best gedaan met naaien, wasschen, schoonmaken, enz. Zij heeft alles aangepakt om maar iets te kunnen verdienen, maar al haar sloven bracht te weinig op om te leven, te veel om te sterven. Ik heb nu zes weken lang van den morgen tot den avond rondgezwalkt, maar het heeft mij geen cent opgebracht. Als het niet genoeg is om iemand krankzinnig te maken - totaal krankzinnig - dan weet ik het niet! Nergens eenig licht; nergens een straal van hoop. Moge de almachtige God ons onze snoode daad vergeven en onze arme zielen in genade aannemen; dit is de bede van uwen ellendigen, ongelukkigen, maar u liefhebbenden broeder Arthur.
> Wij hebben nu alles gedaan, wat wij maar konden bedenken, om niet tot dezen wanhopigen stap over te gaan, maar de moed is ons geheel ontzonken. Het vurig gebed, dat wij opzonden, heeft niets gebaat; het schijnt nu eenmaal ons lot te moeten zijn en wij moeten erin berusten. Het moet Gods wil zijn; zoo niet, dan zou Hij het wel anders beschikt hebben. Waarde George, het smart mij diep allen te moeten verlaten, maar ik ben heelemaal krankzinnig. Broeder, gij moet trachten ons te vergeten en - zoo mogelijk - ons ook te vergeven, want het is buiten onze schuld, dat onze arbeid te vergeefs was.
> Als ge *ƒ*36. - voor ons bed kunt krijgen, dan kan daarmee de achterstallige huur worden betaald en ons armzalig huisraad brengt misschien genoeg op om ons op de goedkoopste manier te laten begraven. Draag maar geen rouw over ons en volg de lijkbaar niet, want wij zijn zulk een bewijs van liefde niet waard. Onze predikant heeft ons nooit bezocht en ons nooit moed ingesproken, ofschoon ik een maand geleden nog bij hem ben geweest. Hij wordt voor het preeken betaald en hij denkt dat daarmee zijn

verantwoordelijkheid ophoudt, als hij tenminste niet met rijken te doen heeft. Behalve gij, zijn

> er maar heel weinig lui, die er iets om geven, wat er van ons wordt.
> Nogmaals, gij moet trachten ons te vergeten en te vergeven; dit is de laatste, vurige wensch van uwen u zeer liefhebbenden en toegenegen, maar wanhopigen en door het noodlot vervolgden broeder.
> (Geteekend) R.A.O.'

En dit noemt ook Booth de levensschets van één der duizenden, die onopgemerkt in de diepte verdwijnen! Maar als er geruchtmakende feiten geschieden, zooals met de familie Hayem te Parijs in het vorige jaar, bij welke gelegenheid man, vrouw en zes kinderen aan hun leven een einde maakten door verstikking, dan gaat er voor een oogenblik een rilling door den lande. Nauwelijks sluit zich echter de aarde over de begraven lijken of men danst en springt weer verder zonder na te denken over de zee van ellende. Des noods gaan de rijken dansen voor de overgebleven betrekkingen en dan meenen zij genoeg gedaan te hebben!

Vreeselijk van dien predikant - zegt misschien deze of gene. Maar laat ons niet onbillijk wezen en hem aansprakelijk stellen voor zoo'n moord. Wat kunnen predikanten in den regel doen om den nood te lenigen? Hoogstens aalmoezen geven, als zij daartoe in staat zijn, maar wat is daarmede geholpen? Ook is het waar, wat Booth zegt: 'zelfs een Rothschild zou in minder dan geen tijd straatarm zijn, als hij alle armen, die om geldelijken bijstand tot hem komen, wilde helpen'. Nooit kan individueele hulp hier baten en degeen die het doen wil, zal tot uitkomst verkrijgen dat hij het heirleger der armen slechts met één heeft vermeerderd. De oorzaak moet opgeheven worden, de armoede verbannen, maar niet de armen verzorgd. Men moet een maatschappij in 't leven roepen, waarin geen plaats is voor armoede.

En wat wil Booth? Een sociale reddingmaatschappij, een sociale reddingsbrigade om hen te redden, die aan zichzelven overgelaten even ellendig zullen omkomen als de bemanning van een schip dat midden in den oceaan wegzinkt. Maar zal hij daarmede het kwaad verhelpen? Immers neen. En als hij dan zelf de vraag opwerpt of voorkomen niet beter is dan genezen, dan verbazen wij ons over zijn kortzichtigheid, dat

hij op die wijze de maatschappij wil redden. Hoezeer hij ook den nadruk legt op de vernieuwing van het zieleleven, kostelijk is de erkenning die hij vrijmoedig doet: ‘op het gevaar af van misverstaan en in een valsch daglicht voorgesteld te worden, gevoel ik mij verplicht het in de duidelijkste bewoordingen uit te spreken, dat ik in de allereerste plaats en voornamelijk tot redding van het hooger levensbeginsel de verlossing van het lichaam uit zijne nooden poog te bereiken’.

Als hij hieraan getrouw blijft, dan is er met zoo'n man wel wat te beginnen. Van hem kan men niet verwachten dat hij den broodeloozen zal toevoegen: de mensch leeft niet van brood alleen.

Hij wil volgens deze uitspraak beginnen met het begin en wij nemen akte van deze verklaring. Hij begrijpt hoe wreed het is een stichtelijk traktaatje toe te werpen aan schipbreukelingen, die in de branding worstelen, waarin zijn makkers reeds omkwamen en die elk oogenblik hem ook dreigen te verzwelgen. Dat is meer dan van de meeste orthodoxen gezegd kan worden en is het hem hiermede ernst, dan zou hij ook ons de hand kunnen reiken, om gezamentlijk te zorgen voor de verlossing van 't lichaam uit zijn nooden. De zielezorg laten wij dan aan hem over, maar wij zijn overtuigd dat de vraag naar dat artikel zeer gering zal zijn, wanneer hier op aarde allen een hemel is bereid.

Dronkenschap en prostitutie.

Er zijn vele ondeugden en zeven doodzonden, maar van de laatsten zijn reeds verschillenden door den loop der tijden tot deugden geworden, zooals: gierigheid, hoogmoed mits herdoopt met den naam van gevoel van eigenwaarde, en nijd, de hoeksteen van ons geheele konkurrentiestelsel. Twee blijven echter in haar ware gedaante bestaan, te weten: dronkenschap en hoererij of beter gezegd prostitutie.

Drank is van 9/10 der gevallen de oorzaak van armoede, slechtheid en misdaad. Dit staat even vast als dat onze staatslieden niets daartegen zullen doen. Maar Booth ziet terecht in dat het drankpaleis evenals zoo menig ander

kwaad, een natuurlijk gevolg is van onze sociale verhoudingen. De tapkamer is in vele gevallen de eenige spreekkamer van den armen man. Menigeen neemt een borrel, niet uit lust om te drinken, maar om het natuurlijk verlangen naar licht, warmte, gezelschap en komfort, die men krijgt met een borrel en die men niet kan krijgen dan door drank te koopen. Hervormers zullen de drankwinkels nooit leeg maken zoolang ze niet de bijkomende aantrekkelijkheid weten te overtreffen, die ze den bezoekers aanbieden. Laat ons ook nooit vergeten dat de verlokking tot drankgebruik het sterkste is, als gebrek het scherpst en de ellende het nijpendst is. Een goed doorvoed man wordt niet gedreven tot den drank met hetzelfde verlangen dat de hongerigen plaagt en degeen die het beter heeft, verlangt niet naar het genot om zijn toestand te vergeten. Jenever is de eenige Lethe voor de ellendigen. De vunzige en vergiftigde lucht van de krotten waarin duizenden leven, maakt voorbeschikt voor den drang naar een prikkel. Als de frissche lucht met haar zuurstof ontbreekt, dan vult de mensch dit gemis aan door sterken drank, na eenigen tijd wordt de zucht naar drank een hartstocht. Het leven schijnt even ondragelijk zonder alkohol als zonder voedsel. Het is een kwaal, dikwijls overgeërfd, altijd ontwikkeld door inschikkelijkheid, maar even zeker een kwaal als oogziekte of steen.'

Dus evenals wij steeds beweerden, drankmisbruik is niet de oorzaak maar het gevolg van de sociale wanverhoudingen te midden waarvan wij leven. Alle geneeskundigen bevestigen dit en toch kan men nog voortdurend het tegenovergestelde lezen en hooren. Wat te doen met ons half millioen dronkaards? - ziedaar de vraag die Booth stelt en weinig vraagstukken dringen zich zoo geweldig aan den socialen hervormer op als dit. De prostitutie-kwestie is haar pendant. 'Het is een feit, hoe vreeselijk ook, dat geen industrieele werkkring een mooi meisje in zulk een korten tijd zooveel geld bezorgt met zoo weinig moeite als het beroep van prostituée.' Hoe gemakkelijk verdient menigeen in één nacht te midden der grootst mogelijke weelde meer dan een

ander in een week, in een maand in ruil voor harden, afmattenden arbeid! En is het niet waar, dat de prostitutie het supplement is van tekort betaald loon, gelijk Ducpétiaux het zoo juist uitdrukt? Het heirleger der geprostitueerden is groot. Men schat het gewoonlijk voor London alleen op 60 tot 80.000. Moeilijk is het na te gaan in hoever dit cijfer juist is, maar hoe het ook zij, we hebben hier te doen met een wonde der maatschapij, die diep gaapt. En nu spreken we nog maar over de prostitutie *buiten* en niet van die *in* het huwelijk. Want elke vrouw, die zich zelve geeft om een andere reden dan uit liefde, die prostitueert zich. En wat is het huwelijk anders dan een koopkontrakt, waarbij veelal op alles wordt gelet behalve op liefde? Vreemd mag het heeten dat Booth daarover met geen woord gewag maakt. Wel wijst hij erop, dat ‘terwijl de man die als een geacht lid der maatschappij, met wien eerzame vrouwen verblijd zijn haar maagdelijke dochters te mogen uithuwelijken - als hij rijk is - vele meisjes ten val brengt, op wie de stempel der sociale vervloeking is afgedrukt.’ Hij weet het dus wel en anders kon zijn vriend Stead, oud-redakteur van de *Pall Mall* hem op de hoogte brengen door onthullingen uit de allerhoogste klassen der maatschappij. En toch dringt hij niet door tot den wortel van 't kwaad. Hij gevoelt het onvoldoende ook van zijn eigen werk, want zij zijn niet in staat al de meisjes in hun tehuizen op te nemen, die zich aanmelden, maar daarbij laat hij het. Ons komt het voor, dat hij hier verlegen staat en daarom loopt hij er wel wat vluchtig en luchtig overheen. Niet als gevolg van ‘zonde’, gelijk Booth schijnt te meenen, maar als direkt gevolg van de ekonomische en sociale wanverhoudingen moet de prostitutie beschouwd worden. Zij is het noodzakelijk aanvulsel van het huwelijk, gebaseerd op de privaateigendomsverhoudingen gelijk in onze maatschappij. Maak zoowel de vrouw als de man ekonomisch vrij en men zal zien dat de prostitutie zal ophouden te bestaan. Maar hier rijst het vermoeden, ot niet de zucht om steun te vinden bij de rijken, die zelven de zuilen zijn van de prostitutie, hem schoorvoetend een terrein

doet betreden, dat vol voetangels en klemmen ligt. De socialist weet, dat hij geen hulp te verwachten heeft van deze ‘handhavers en steunpilaren der prostitutie’ en daarom zoolang de sociale omgeving niet veranderd wordt, zoolang kan en zal er geen beterschap komen.

De misdadigers.

De klasse der zoogenaamde misdadigers bedraagt in ronde cijfers voor Groot-Britannie 90.000 personen. Hieronder worden bedoeld de misdadigers in den gewonen zin, niet de menschen uit de allerhoogste en hoogste kringen, die duizenden dagelijks mishandelen op wettelijke wijze, die anderen te gronde richten en onteeren. Daartoe behooren b.v. ten onzent niet de Regouts, de Scholtens, hun adviseurs, enz. enz.

Maar ook dit cijfer is twijfelachtig. De gemiddelde bevolking der gevangenissen in Engeland en Wales, die gevonnist en opgesloten is in plaatselijke gevangenissen, bedroeg in 1889 een totaal van 153.000, waarvan 25.000 slechts voor de eerste maal zaten en 86.300 minstens voor de tiende maal. De direkte kosten voor onderhoud en bewaring van misdadigers en de uitgaven voor de politie beloopen jaarlijks 4½ millioen P. St. (54 millioen gld.) En waarlijk de schatting is niet te hoog, wanneer Booth meent dat van de kategorie van heele en halve misdadigers minstens 200.000 personen min of meer leven op kosten der maatschappij.

Alleen in het distrikt der hoofdstad worden jaarlijks 66.100 personen gearresteerd, onder welk cijfer 444 die trachten door zelfmoord een eind aan 't leven te maken. Wanhoop drijft de menschen in de gelederen der misdadigers en eenmaal in handen der justitie gevallen, dan werkt alles mede om iemand steeds lager te doen dalen op den maatschappelijken ladder. Geen wonder dat de vraag wel eens rijst of het niet menschlievender was om dezulken te dooden dan om ze zoo te laten voortleven. O, men is zoo humaan tegenwoordig! De pijnbanken zijn afgeschaft! De doodstraf is in sommige landen uit de wetboeken verdwenen! Maar vergeet men dan de dagelijksche martelingen van den honger? De nijpende zorgen

voor vrouw en kinderen? De afschuwelijke strijd om 't bestaan, die alle edele gevoelens uitdooft om zelf den mond open te kunnen houden?

De kinderen der verlorenen.

Een bekend liberaal staatsman zei eens: ‘ik beschouw het bestaande geslacht als verloren. Niets kan er gedaan worden met mannen en vrouwen, die opgegroeid zijn onder de tegenwoordige demoraliseerende voorwaarden. Mijn eenige hoop is dat de kinderen een beter lot zullen hebben. Opvoeding kan veel doen’.

Maar hoe kan men verwachten dat die kinderen er beter aan toe zullen zijn, wanneer zij opgevoed worden door die ouders? Wijst niet alles erop dat in de groote steden de menschen steeds slechter worden? En het platteland wordt ontvolkt, alles dringt naar de steden. Om kinderen gezond op te voeden, heeft men behoefte aan een tehuis, aan melk, aan frissche lucht en aan vrij spelen onder de groene boomen en den blauwen hemel. Hebben de kinderen dit? Het lijkt er niets naar. Zegt niet dat de kinderen opgevoed worden, want het heeft er niets van. Het tehuis is vernietigd en bestaat niet, als de moeder den vader moet volgen in de fabriek en als de werkuren zoo lang zijn, dat zij geen tijd hebben hun kinderen te zien. Zelfs de wekelijksche rustdag, door allen in theorie zoo geprezen, wordt niet gegeven. Bestaan er geen inrichtingen, waar de kindermoord stelselmatig wordt gepleegd? Kennen we niet de Engeltjesmakerijen, waar alles zoo mooi is ingericht voor de kinderen, dat de helft ervan sterft? De armoede drijft tot ophooping in één kamer en zoo wordt alle gevoel van zedelijkheid van jongsaf uitgeschud. En wat nu te verwachten van kinderen, die in zulk een omgeving opgroeien? Geeft ze scholen zoo mooi als ge wilt, leert ze lezen, schrijven, rekenen en tal van andere zaken, wat baat het als zij terugkeerende in hun krotten zoo opeengehoopt en verwaarloosd moeten bestaan? IJdele moeite om de kinderen te verbeteren, als de ouders in zoo'n omgeving leven en hun kinderen daar ontvangen!

Is er geen hulp?

En wat doet de maatschappij om in al die naamlooze ellende te voorzien? Zij heeft een *Armenwet*. Dus wettelijk aanvaardt de staat de verantwoordelijkheid om elkeen, die behoefte heeft, voedsel en onderkomen te verschaffen. Maar de praktijk leert hoe die verantwoordelijkheid opgevat wordt. Eerst immers moet men van alles ontdaan zijn, voordat men in de termen valt. En het werk, dat in de werkhuizen verlangd wordt, bestaande in touw pluizen en steenen kloppen, is zeer zwaar in verhouding tot hetgeen zij ervoor krijgen. Hoe streng de eischen zijn, blijkt hieruit dat de groote meerderheid der werkeloozen liever in de open lucht slaapt, trotseerende het ruwe klimaat, dan zijn toevlucht te zoeken in het werkhuis.

Een tweede middel dat de maatschappij aanwendt, bestaat in de *Liefdadigheid*. Deze is gesplitst in tal van onderdeelen, maar allen vallen onder die algemeene rubriek. Booth wil geen kwaad spreken van de liefdadigheid - dat gaat ook moeilijk als men zelf een beroep doet op de liefdadigheid - maar hij erkent dat zij geheel onvoldoende is. Immers bij alle liefdadigheid, die bewezen wordt, blijft toch blijkbaar de groote massa over, die hulp verlangt. Zeker het is beter om het individu van dag tot dag te voeden en zijn wonden te helen, maar toch men bestendigt het kwaad, ja vermeerdert het daardoor. Hoeveel wordt er op die wijze niet verkwist, omdat men van elkaar niets weet! Hoe bereiken de gaven veelal niet de personen, die het 't meest noodig hebben! Evenals de schrijfster van De ware geschiedenis van Jozua Davids, mevr. Lynn Linton het in dit boekje zeer juist uitdrukte: ‘een van de duizenden mocht hij redden, het zou een goede daad zijn, maar wat is één dien men reinigt, tegen de negenhonderd negen-en-negentig die in den vuilen poel blijven? De zaken zijn te ver gekomen dan dat de bizondere liefdadigheid veel zou vermogen. Er is behoefte aan eene doortastende hervorming van de maatschappij, waarin de verdeeling van welvaart en kennis niet zoo eenzijdig is als thans.

Dat moet de arbeidersstand door samenwerking voor zichzelven uitwerken.' Daarom die weg is ook onvoldoende.

Een derde methode, die de maatschappij aanwendt om zich van de verlorenen af te maken, is om ze in de *gevangenis* op te sluiten. Maar het gevangenisstelsel heeft dan zijn roeping totaal gemist. Het werkt niet verbeterend, - wie dat durft zeggen, is misschien lid van de eene of andere ziekelijke vereeniging tot zedelijke verbetering van gevangenen, of weet er heelemaal niets van en praat in zijn onkunde anderen na - maar is, in welken vorm ook, altijd een strafstelsel. Tegenwoordig kan men zeggen dat elke gevangenis in meerdere of mindere mate een leerschool voor misdaad is, een Bastille der wanhoop. Als een vrouw, door schaamte gedreven na haar onteering - heeft men wel eens nagedacht over dat woord? als zou het voldoen aan de natuurlijke lust gepaard kunnen gaan met onteering! - en verlaten door haar minnaar, geen uitkomst meer ziet en in de gracht springt om een einde te maken aan haar leven en als zij dan bijtijds wordt opgevischt, welk middel wendt men dan aan om haar te helpen en te redden? Men stopt haar in de gevangenis. Als een man in wanhoop rondloopt zonder werk en om in de behoeften van zijn hongerende vrouw en kinderen te voorzien zichzelf voedsel verschaft door het te nemen, welk middel wordt dan door de maatschappij gebruikt om zoo iemand te verbeteren? Men stopt hem in de gevangenis. Is het niet dom en misdadig om zoo te doen, terwijl men weet dat dit middel tot verbetering het slechtste is, dat men kan aanwenden? De maatschappij zegt tot het individu: 'om vrij onderkomen en kost te vinden, moet gij een misdaad begaan. Maar alsdan moet gij toelaten dat ik uw karakter te gronde richt en u doem tot ondergang voor de rest van uw leven. Gij zult een staatskind worden op voorwaarde dat wij u doemen tot een tijdelijk verderf, waaruit gij nooit zult kunnen ontkomen en waarin gij altijd een lastpost zijt en een bron van angst en zorg voor de overheid. Ik zal u voeden, maar in ruil daarvoor moet gij mij toestaan u te gronde te richten.' Waarlijk als dit het

laatste woord is van de beschaafde maatschappij, dan ziet het er treurig mede uit.

Anderen zeggen: *landverhuizing* is een uitstekend middel. Ziet elders ligt de grond braak, wachtende op de nijvere hand ter ontginning en hier zijn handen te veel, daarom gaat heen om elders uw brood te vinden. Maar gij kunt even goed een pasgeboren kind naakt neerleggen midden op een nieuw gezaaid veld in de maand Maart en verwachten dat het groeit en bloeit, als te verwachten dat landverhuizing goede resultaten zal opleveren. Als de menschen niet in staat zijn tot het werk, dat daar vereischt wordt, dan is het wreed hen daarheen te voeren. Niemand heeft dit middel zoo gegeeseld als Henry George in zijn Sociale Vraagstukken, waar hij een hoofdstuk wijdt aan die zaak onder den uitstekenden, veel beteekenenden titel: Hoe men afval opruimt. Wat hij zegt van de Iersche landheeren, dat geldt van alle landheeren, n.l. dat 'zij in staathuishoudkundigen zin van niet meer nut zijn dan die groote, vraatzuchtige roofdieren - troepen wolven, kudden wilde olifanten of de groote draken, waarvan de beroemde H. George er een heeft verslagen. Zij brengen niets voort; zij verteren alleen en vernielen en zij vernielen nog meer dan zij verteren. Echte staatstmanswijsheid zou op het denkbeeld komen, dat indien er volk het land uitgeveegd moet worden, het diegenen moeten zijn, die alleen verteren en vernielen, niet zij die rijkdom voortbrengen.'

Weer anderen roepen: geeft *opvoeding en onderwijs*. Zeker, niemand zal daartegen zijn stem verheffen, maar is dit nu het middel om betere toestanden te brengen? Het praatje dat wat men uitgeeft voor onderwijs, men dit bespaart voor gevangenissen, heeft uitgediend, behalve bij eenige verstokte doktrinaire liberalen, en met hetoog op de opgedane ervaringen kan het moeilijk meer dienst doen. Booth verklaart dat velen van de meest hopelooze gevallen, die voorkomen in de instellingen van het Heilsleger, juist menschen zijn van betrekkelijk goede opvoeding. 'Onze scholen helpen den hongerlijdenden mensch om zijn levensgeschiedenis te ver-

tellen in beter grammatikale taal dan die zijn vader gebruikte, maar zij geven hem geen voedsel of leeren hem niet waarheen te gaan om voedsel te vinden.' Denk aan het zoogenaamde geleerde proletariaat en men zal inzien dat ook dit geen middel is om beterschap te brengen.

Sticht *vakvereenigingen* (trade-unions) - zoo zeggen weer anderen. Zeker er schuilen groote voordeelen in zulke vakvereenigingen, en hoe meer de arbeiders vereenigd zijn in vrijwillige organisaties om hun eigen belangen te behartigen, hoe beter. Maar verschaft dit een oplossing? Zijn alle vakken vereenigd? Op het kongres te Liverpool waren slechts 1½ millioen arbeiders vertegenwoordigd. Vrouwen zijn nog bijna niet vereenigd. Daarom ook hiervan is die oplossing niet te verwachten.

Hetzelfde geldt van *koöperatie*. Booth gelooft in de kracht daarvan en ziet in de koöperatie een der hoofdelementen van hoop voor de toekomst, maar hij spreekt niet over de toekomst, hij zegt te doen te hebben met dadelijke hulp en die is daardoor niet te verkrijgen.

Ook bespreekt hij nog even de *spaartheorie*, die hij uitnemend vindt maar volkomen onpraktisch voor menschen die niets hebben. Wat beteekent zoo'n theorie tegenover iemand die gisteren niets bezat om te eten en die van daag geen drie stuivers had om zijn nachtlogis te betalen? Om van niets te leven is moeilijk, maar dan nog te sparen, dat kan zelfs de slimste ekonoom die ooit leefde niet leeren. Daarom acht hij het dwaas om die theorie te berde te brengen, die geen vat kan hebben op de gevallenen en verlorenen.

Eindelijk bespreekt hij nog de socialisten, die een nieuwen hemel en een nieuwe aarde willen brengen door een betere, meer wetenschappelijke verdeeling van het geld, of liever, van het arbeids-produkt. Hij wil daar niets tegen zeggen, hij sympathiseert met de aspiraties, die opgesloten liggen achter de socialistische droomen. Zijn standpunt is, dat hij vrij van vooroordeelen naar alles wil luisteren, wat door anderen gezegd wordt en dat hij bereid is met open armen

elk Utopia te begroeten, wat hem wordt aangeboden. Maar hij is een praktisch man en dus het moet niet in de wolken zijn. Wissels op de bank der toekomst wil hij met blijdschap accepteeren, maar hij verwacht niet dat hij ze kan inwisselen bij de Engelsche bank. Laatst kwamen er duizend menschen hongerig en werkeloos om hulp vragen, en nu is de vraag: wat moet er op het oogenblik met hen gedaan worden. Hier staat John Jones voor ons, een flink werkman in lompen, die in een maand geen warmen maaltijd heeft gehad, die overal geweest is om werk, opdat hij in zijn behoeften kan voorzien. Wat moet er gedaan worden met John Jones - ziedaar de vraag. ‘De individualist vertelt mij, dat de vrije werking der natuurlijke wetten den strijd om het bestaan besturen op een wijze dat de besten overblijven en dat in den loop van enkele eeuwen een edeler type zal verrijzen. Maar wat zal er in dien tusschentijd worden van John Jones? De socialist zegt, dat de sociale revolutie aan den gezichts-einder opdaagt. In den goeden tijd, die aanstaande is, als de rijkdom op nieuw zal worden uitgedeeld en het privaateigendom afgeschaft, zullen alle magen gevuld worden en er zullen geen John Jones meer wezen, die ongeduldig naar werk verlangen om niet te sterven. Laat het zoo wezen, maar in den tusschentijd wordt John Jones ongeduldiger dan ooit omdat hij hongeriger wordt, hij die verlangend is te weten of hij wachten moet op een maaltijd totdat de sociale revolutie is gekomen. Wat zullen wij doen met John Jones? Dat is de vraag. En tot oplossing van die vraag helpen geen Utopieën. Uit praktisch oogpunt vallen deze droomers onder de veroordeeling, die zij zoo vrijelijk werpen op de overgeleverde godsdienstige lieden, die zichzelven ontslaan van alle zorg voor het welzijn der armen, door te zeggen dat alles in de toekomende wereld rechtvaardig zal zijn. Dit godsdienstige praatje, dat zichzelf vrijmaakt van alle zorg voor de lijdende menschheid door onverhandelbare wissels te trekken, die betaalbaar zijn aan gene zijde van het graf, is niet meer onpraktisch dan de socialistische bewering, die het lenigen van het menschelijk lijden uitstelt tot na een alge-

meenen omkeer. Beiden nemen hun toevlucht tot de toekomst om aan een oplossing van de vraagstukken van het heden te ontkomen, en het is onverschillig voor de lijdenden of die toekomst zich bevindt aan deze dan wel aan gene zijde van het graf. Beiden liggen voor hen evenzeer buiten bereik. Als de hemel invalt, gaan alle menschen dood. Ongetwijfeld. Maar in den tusschentijd? En het is die tusschentijd, waarmede wij ons alleen bezig houden. In dien tusschentijd moeten de menschen gevoed worden, moet het werk voor hun leven gedaan worden of voor altijd ongedaan blijven.'

Ziet, hieruit kunnen wij zien hoe weinig Booth, die, als hervormer optredende, zich ten plicht had moeten stellen, om te weten wat vóór hem gedaan en voorgesteld is, op de hoogte is van het groote vraagstuk dat hem bezig houdt. Of waar is de socialist, die de menschen afscheept met wissels op de eeuwigheid, hetzij hier op aarde, hetzij hiernamaals? Neen, wij weten zeer goed dat wij beginen moeten om allen te kleeden, te voeden, te huisvesten, maar wij zijn niet zoo bekrompen om te meenen, dat wij dan klaar zijn. Wat zou het werk van Booth baten, als die tusschentijd maar altijd verlengd en bestendigd werd? Zijn heele plan is filantropie, waar hij de grondslagen der maatschappij onaangetast laat en waar hij de slachtoffers dier maatschappij wil voeden en verzorgen.

Wat is het onderscheid tusschen Booth en de socialisten?

Booth zorgt alleen voor dien tusschentijd en voedt in het gunstigste geval al de slachtoffers eener slecht ingerichte, innerlijk verrotte maatschappij. Daarmede houdt zijn taak op. Hij wil dus die maatschappij behouden op dezelfde grondslagen en alleen wil hij het walgelijke schouwspel van hongerlijders in lompen gekleed en werkeloozen aan 't gezicht onttrekken. Hij is gelijk aan den ouderwetschen geneesheer, die een pleister legde op de wonden, opdat ze niet in haar afschrikkelijkheid werden gezien, en nu meent ze genezen te hebben. Wij noemen dat tegenwoordig de kwakzalvers-methode.

De socialisten daarentegen komen tegen die methode op

en gelijken op den geneesheer, die het kwaad durft uitsnijden, al doet het ook pijn, omdat hij meent, dat zoolang de oorzaak niet is weggenomen, de wond ook niet kan genezen. Maar daarom laten zij de wonde niet open en bloot, zoodat er stof en andere dingen in kunnen komen, neen, zij lenigen de oogenblikkelijke pijn zooveel hij kunnen, bovenal echter werken zij erop het kwaad te genezen.

Verstandiger zou Booth gedaan hebben, als hij geluisterd had naar de redeneering van Jozua David, in bovengenoemd boekje aangehaald: ‘de moderne Christus zou een staatsman wezen. Zijn streven zou zijn den bodem der geheele samenleving te verheffen; hij zou niet trachten de armen tevreden te maken met een lot, waarin zij niet veel meer kunnen zijn dan wilden of onbeschaafden. Hij zou het onderscheid der standen opheffen, hij zou de zonde niet alleen als een kwaad bestraffen, maar tot haar oorzaken doordringen en haar bloei dooden door haar wortels, armoede en onkunde, af te snijden. Hij zou de waarheden der wetenschap aannemen en leeren, dat een mensch zijn eigen ziel het best redt door zijn medemensch te helpen. Dat zou hij leeren en dat is de vaste leer, waar ik thans in sta. Vrienden, christendom volgens Christus is het geloof aan menschelijken vooruitgang en geen berusten bij de onvermijdelijke ellenden der standen; het is de bekentenis, dat de maatschappij voor ontwikkeling vatbaar is, dat de begrippen der zedelijkheid slechts proeven zijn en dat geene wet goddelijk is, namelijk volstrekt en onveranderbaar naar de omstandigheden .... Af te wachten dat de kapitalist, uit enkel besef aan menschelijken plicht, een beteren toestand schept als vrije gift, zou een uitstel zijn van 1000 jaar. Vraag recht en erkenning van den werkman, en zelfs de liberale pers slaat een bedenkelijken toon aan. De koningen van het liberalisme willen niet inzien, dat de werkman van onzen tijd in dezelfde verhouding tot het kapitaal staat als de middeneeuwsche lijfeigene tot het land. De lijfeigene bearbeidde den grond, het eigendom van zijn meester, voor zijn meester. Wanneer hij voor zichzelf een leven kon onderhouden, zooals dat van de honden die hij voedde, dan

werd hij beschouwd alles te hebben wat hij noodig had. De werkman vertegenwoordigt den ouden lijfeigene en het kapitaal is de oude heer. De heer gaf zijn onderhoorigen vergunning te leven, omdat zijn leven noodig was voor zijn eigene behoeften, maar persoonlijke rechten of waarde bezat hij niet. Zoo doet ook de kapitalist.'

Inderdaad het is merkwaardig dat een man als Booth, die zoo juist hier en daar de toestanden kan schetsen, zóó weinig begrip toont te hebben omtrent de oorzaken en bijna niet rept over de verhouding tusschen kapitaal en arbeid. En toch zoolang de arbeid niet in het bezit komt van zijn rechtmatig eigendom, het kapitaal, zoolang is geen grondige verbetering mogelijk.

Er is slechts één klasse van menschen volgens Booth, die vijandig staat tegenover zijn voorstellen en dat zijn zij die door alle mogelijke middelen een bloedigen en gewelddadigen omkeer der bestaande maatschappij beoogen. Natuurlijk staan zij vijandig, want ontevredenheid en armoede zaaien helpt daartoe mede. Zij gelooven dat de toestanden nog slechter moeten worden, voordat er beterschap kan komen en dus elke poging om de ellende te verminderen zal de verwezenlijking van hun droomen op de lange baan schuiven. Het leger der revolutie is gerekruteerd uit de soldaten der wanhoop. Booth beschouwt die oppositie als een van de beste bewijzen, dat zijn werk waarde heeft. Hier heeft hij het oog op de revolutionnaire socialisten. Maar waar is de man die een bloedigen omkeer verlangt? Zulke hyena's, die niets liever wenschen dan een bloedbad, bestaan alleen in de gedachten van anderen om schrik aan te jagen. Iets anders echter of men meent dat die omkeer niet kan plaats hebben dan door middel eener bloedige revolutie, die men echter zoo weinig bloedig mogelijk wil maken door vooraf zooveel mogelijk menschen voor zich te winnen. Indien de Commune de regeering en de financiers had gevangen genomen en gedood, zij zou misschien bespaard hebben den moord van 35.000 mannen en vrouwen, die meedogenloos neergeschoten werden als de wraak der Versaillanen, Indien

de raad van Marat in de groote Fransche omwenteling was opgevolgd, toen hij een zeker aantal koppen vroeg, waarschijnlijk zoude dan het veel grootere aantal behouden zijn geworden, dat later werd vermoord op koelbloedige en zoogenaamd wettige wijze. Een kleine executie, op zijn tijd uitgevoerd, voorkomt in vele omstandigheden een grootere en dan vragen wij wat het meest pleit voor de humaniteit. Booth heeft echter geen begrip van het socialistisch standpunt, hij blijft zich bewegen binnen het raam van de hedendaagsche maatschappij en juist daarom beteekent hij niets als maatschappelijk hervormer; en, evenals Henry George of Bellamy een tijdlang wat stof konden opdrijven, zoodat er veel over hun geschriften en plannen werd gesproken, maar geen blijvenden invloed konden uitoefenen, evenzoo zal het gaan met Booth, wiens plannen, hoe goed ze misschien ook bedoeld zijn, onmogelijk anders dan schipbreuk kunnen lijden. Gedragen door de wetenschap, is het socialisme langzamerhand uit het tijdvak der utopiën geraakt en daarom, waar de hedendaagsche maatschappij bezig is zichzelve te ondermijnen, daar zijn het de socialisten die de zaken over zullen nemen, zoodat nieuwe vormen gegeven worden aan die maatschappij, die ontgroeid is aan de oude. Het heirleger van werkeloozen en hongerlijders is niet een toevallig verschijnsel van onzen tijd, neen, het is het noodzakelijk gevolg der ekonomische ontwikkeling en in plaats van te verminderen zal dit toenemen, naarmate dat proces van ontwikkeling zich voltrekt. De opeenhooping van produktiemiddelen en de vermaatschappelijking van den arbeid bereiken een punt, waarop zij niet zijn te houden binnen het kapitalistisch omhulsel. Dit barst uiteen. ‘De ure van het kapitalistisch privaateigendom slaat. De onteigenaars van het vervreemde eigendom worden zelven onteigend.’ Hiervan nu schijnt Booth niets te begrijpen, hij blijft bij de gevolgen staan en klimt niet op tot de oorzaak; ja, met zekeren trots zegt hij: ik bepaal mij alleen tot het heden en al die anderen, die plannen maken om te voorkomen dat dergelijke toestanden zich herhalen, zijn in zijn

oogen droomers en ijdele plannenmakers. Toch soms gevoelt hij er iets van en het is misschien gebrek aan voorbereiding en studie, die hem zoo doen spreken. Of is het een spekulatie op de beurzen der rijken, die hij zeer zeker niet gëopend zou hebben op zijn tooverwoord, als hij gesproken had in onzen geest? Het Kommunisten-Manifest, het beroemde boek van Marx, de geschriften van Engels, die van de Fabian Society en zoovele anderen zouden hem anders veel licht hebben kunnen geven en zeer zeker zou zijn werk daarbij gewonnen hebben. Wij halen slechts dit aan uit het Kommunisten-Manifest van Marx en Engels:

> In de plaats der oude burgerlijke maatschappij met haar klassen en klassen-tegenstellingen treedt een associatie, waarin de vrije ontwikkeling van elkeen de voorwaarde is voor de vrije ontwikkeling van allen. De Kommunisten versmaden het om hun meeningen en inzichten geheim te houden. Zij verklaren openlijk dat hun doel slechts bereikt kan worden door de gewelddadige omverwerping van de geheel maatschappelijke orde. De heerschende klassen mogen sidderen voor een Kommunistische revolutie. De proletariers hebben niets te verliezen behalve hunne ketenen. Zij hebben daarentegen een geheele wereld te winnen.

Noch Booth noch iemand anders, hetzij hij paus of keizer zij, kan dit veranderen. Hoogstens kan men die uitkomst vertragen en vandaar de steun dien Booth ondervindt van de rijken. Zij hopen in hem een medewerker te hebben gevonden, die een struikelblok op den weg zal leggen om dien gang te vertragen. En daarbij is de vraag niet of wij dit al dan niet wenschen, neen, dit is de noodzakelijke gang van ontwikkeling, waaraan niets te veranderen valt. Het eenige wat wij doen kunnen, is dit proces te verhaasten en door een stevigen band te slaan om het proletariaat, te trachten den loop der dingen zoo min bloedig mogelijk te maken.

Wij hebben het eerste, het kritische deel van Booth behandeld en over 't algemeen kunnen wij niet nalaten onze ingenomenheid daarmede te betuigen. Ofschoon hier en daar de oude zuurdeesem nog doorwerkt, kunnen wij zeggen dat dit deel een flinke kritiek is om het onhoudbare der maatschappelijke orde aan te toonen, een kritiek gelijk zij van socialistische zijde reeds meermalen en vooral op niet minder

juiste wijze is gegeven maar die van belang is wegens de zijde, vanwaar zij komt. Haast is het een propagandaschrift, waarvan wij de verspreiding kunnen bevorderen en als zoodanig is het een voldoening voor ons, omdat wij meestentijds beschuldigd worden van overdrijving en nu bemerkt men dat de proef op de som wordt geleverd waar van geheel andere zijde de bevestiging komt van hetgeen wij beweerden.

Ons blijft over om nu ook het positieve deel van het werk van Booth na te gaan, om te zien of de middelen, die hij aangeeft tot wegneming van de ellende, proefhoudend zijn.

Hollandsche teekenaars, door Jan Veth.

II. Voorjaarstentoonstelling in ‘Arti’.

Het artistiek voorjaarsmaal dat de leden van ‘Arti’ gewoon zijn in het seizoen den kunstbegeerigen voor te zetten, is van dit keer wel opmerkelijk mager geweest. Men miste geheel de hoofdschotels, zulke die anders nogal eens uit den Haag geschaft werden. Geen enkele van onze oudere meesters had geëxpozeerd.

Het was bloot een tentoonstelling van jongelui, - en van maar enkele jongelui dan; niet van dé jongelui.

Want er was niets van Bauer b.v., die niet alleen zijn verrassende serie schitterende etsen maakte, maar van wien in den Haag Van Wisselingh onlangs ook zulke levens, vol-fijn-confuze pastels had, - niets van Isaäc Israëls, die na zijn zoo verblijdende expositie van verleden jaar weer broeisch-obscuur is willen worden, maar die het in elk geval zeer hoog blijft zoeken. Geen Tholen kwam er de suffe wanden verlevendigen met zijn lustige aquarrelleerkunst, - er was geen Voerman en geen Verster, geen Van der Maarel en geen De Zwart, er waren geen bizondere krijtkrabbels van Van Looij en geen van Wenckebach, geen Karsen zag men

er en geen Van der Valk, noch ook vertoonde er iets van de Josselin de Jong diens bedaagde habieleteit. Niets trof men er aan van Dijsselhof, van wien we na het kranig vuurwerk waarmee hij ons op de expositie van Architektura beduusd maakte, zoo verlangend zijn spoedig weer eens wat heel moois geëxpozeerd te vinden: ik weet nu dat hij nog meer kan dan hij daàr liet zien, - niets van Derkinderen, die rustig in den Bosch verdiept blijft in zijn statig groote werk. Het was waarlijk niet een expositie van de jongelui.

Maar nu vind ik eigenlijk niet dat het daarom nog iemand past over de mindere belangrijkheid van zulk een tentoonstelling wat schamper te spreken. Want de nieuwe mooie teekeningen liggen juist niet ieder voorjaar te vinden als de kievitseieren, en het zit welbeschouwd in niemands kwaadaardigheid, als er meer tentoonstellingen worden uitgeschreven dan onze artiesten in staat blijken vol te hangen, of wel, lust hebben dat te doen.

Er was een Breitner, - een groote teekening van hem. Natuurlijk was er het franke, kapitaal gekunde, de kolossale macht om een grootsch gevat ding te bouwen in te bekennen, die dezen genialen schilder nooit verlaten zal. Maar zoozeer het een lust zou zijn te beproeven Breitners ontzachlijk talent nauwkeurig te omschrijven naar een afzonderlijke tentoonstelling van zijn velerlei, naar zoo verscheiden kanten wijd-uitgegroeide kunst, - een expositie zooals hij stellig eerlang er eens eene houden moet, - zoomin gaat het aan Breitner hier te nemen naar deze aquarel die hem lang niet gaf als wat hij is.

Trouwe comparanten op tentoonstellingen als deze zijn al sints jaren, Bastert, Poggenbeek en Kever.

De aquarellen van Poggenbeek en Bastert geven gemeenlijk, kan men zeggen, de deugden in doorsneê van den Hollandschen landschap-aquarellist uit de school van Mauve en de Marissen. Bastert kloeker, steviger, Poggenbeek teerder, inniger, hebben deze beiden die kwaliteit van een fijn en toch vol buitenaspect, verkregen met dun uitge-

wassen harmonieuze waterverftonen, die blond geschikt staan in gevoelig evenwicht. Het zijn de deugden, eigendommelijk voor de landschapschilders uit ons blankgrijs land, waar de dichtende sluier van een sappige atmosfeer, de simpelste hoekjes aan den slootkant of op de heide door innigheid van toon, immers maken kan tot een mooi dat stouter motieven niet geven zullen.

Van Kever heugt mij goed zijn lezend jongetje, een bizondere teekening voor hem, wel zwak bij gedeelten, maar waarvan het gereflecteerde zachte kopje mooi blond en eenvoudig, bijna echt argeloos, in stille vertrouwelijkheid van uitdrukking was gehouden, met iets van het ongerepte van Mauve's beste sentiment.

De terugkomst van Witsen uit Engeland is een belangrijke aanwinst voor Hollandsche tentoonstellingen. Al wat hij zien laat is het werk van een kerel: sprekende over zijn etsen wilde ik dat onlangs al doen uitkomen. In deze aquarellen, die zich in karakter bij zijn massieve sterkwaterkunst geheel aansluiten, zou de somber zwijgende geslotenheid van die geserreerd omlijnde, statig stille, nachtomhulde pleinen en zwaarmoedige architectonische steenblokken, dommelend in doffe donkerte, - indien het zwaar geboende en dikwijls dik gevulde Whatman onder zijn hand een fijner specie gebleven was, - om het staan van die als ingelegde plakken sneeuw op de bronzige donkerte, doen denken aan de grootsche gevallen die men in deftig oud-Japansch lakwerk ziet. En als ik, zeker zijnde geen maatstaf te nemen die buiten het kader ligt van zijn kunst, doordenk wat Witsen die een energische studieuze zoeker is, voor zich moet nastreven, - dan meen ik te mogen zeggen dat deze hoog respectabele teekeningen te zeer nog gedaan, te weinig gedroomd zijn, - dat door hem van zijn buitengewone indrukken nog zuiverder eenmaal de muziek zal worden gegeven.

Wie in de verste verte nooit iets had laten zien zoo nabij-komende aan kunst als twee van zijn teekeningen hier, is Gerard Muller. Mij althans heeft het spookachtig zware van die vallende lijnen getroffen in zijn Ophaalbrug en het vale

van het logge blinde pakhuis daarachter; het grauwe povere aspect van heel den rechtlijnigen rommel in dien verlaten stadhoek, vol doffe desolatie. En dat Muller daar werkelijk iets van wil, blijkt ook uit zijn andere teekening, het aangaan der fabriek, waar ik in het bedremmeld hakerig noteeren van dien dagelijkschen gewoontegang bij de werklui, aanstappende tusschen het doodsche van hooge kale fabrieksmuren, dezelfde preoccupatie bespeur.

Verwant hieraan is wat van Rappard geeft, wien men bij zijn artistieke onthouding van alle mooiigheid, toch wel iets van het frissche van de Oyensen zou gunnen, - die naïef observeert en in zijn onbedreven, oprechte teekeningen somtijds van iets werkelijk bewogens te getuigen weet. Naar mijn begrip heeft deze aparte teekenaar, die niets aangeleerds vertoont, ten minste veel meer talent dan Van der Waaij, die den urbaansten waarachtig ongedurig maken zou. In gemoede kan men wel niet aannemen dat deze aspirant-professor bedoelt in zijn tamme prijswinners-teekeningen iets van het werkelijke mooi van een salonleven te geven. Een geoorloofd pretekst dus alleen tot het teekenen van standjes en het penseelen van plooitjes in waterverf, zoo maar. Doch hoe weinig aardig, hoe volmaakt karakterloos bleven die figuurtjes dan, en hoe gepozeerd. Fouteloos min of meer, mij wel, maar zouteloos vind ik zulk werk toch nog veel meer, en men zou zelfs blij zijn als er eens een echt gemeene zet in stond, om dan nog eenig cachet te geven aan de afwezigheid van distinctie in dit zorgvuldige geteeken. Uit een pleizierige, wel wat embryonaire, maar heusch geziene aquarel van E. Koning, (echter in elk geval dan het artistiek gesmoezel waar de niet eens gewone Dankmeyer zich bij houdt), een aquarel die uit diepe tonen van een zekere voornaamheid in elkaar gezet is, komt dan veeleer een greintje te vinden van den sensitieven schilder van het rijkeluisleven waar een plaats voor open is, en waar Onnes op zou kunnen lijken, wanneer deze gevoelige voor de weelde van brooze kleuraspecten, behalve een precieus colorist ook nog een sterk karakterziener mocht zijn.

Geen der teekeningen op deze expositie overigens waar

zulk een bekoring van uitging als die van Kamerlingh Onnes. Van Onnes zag ik, - o.a. bij een Rotterdamsch verzamelaar - in den laatsten tijd al menige ongemeene bloemenfantazie; maar de gele azalea's die men nu in ‘Arti’ had, schijnen mij toe het beste te zijn wat deze kleursensitieve virtuoos tot heden de wereld heeft ingezonden. Want de teekeningen van Onnes hebben voor mij wel eens iets klaterigs en iets onvolledigs, zijn kleurenstoutheid is soms wat garstig, zijn rijkheid van zien voert hem niet altoos tot de meest onwereldsche distinctie, en hij heeft het niet overal in de hand zijn schitterende improvisaties geheel buiten het verleidelijke van den gemakkelijken chic te houden.

Maar juist deze koelante aquarel is mij zoo dikwijls ik haar ging zien blijven treffen, - treffen als de kostbare uiting van een sterk-zuivere reconvalescenten-sensatie: een oogenlust is het zooals daar blij-fijn, door een welig kleurenlicht gekust, die onstoffelijk gedichte azalea's met teerheden van vloeiend bleekgoud waar dofblanke flapjes door henen spelen, en aderen daarin van gudzend zalmrood, in schoone maagdelijkheid van toon te blozen staan, tegen en in den prachtigen diep-violetten achtergrond. Ook de nog blanker bloemenverbeelding die men er als tegenhanger van plaatste, deed, in mijn herinnering, voor deze onder, schoon zij om hare conceptie eener immaterieele puurheid van stille harmonie eigenlijk tot iets nòg wel mooiers had gebracht kunnen worden.

Er is er één onder de jongere Hollanders, - en het is jammer voor ons dat hij zoo schuw om te exposeeren blijft - wiens bloemen men hier zoo gaarne naast die van Onnes had willen zien; ik noemde hem zooven al: Voerman. Als deze in fijne mijmerij zich aan hare delicate bekoringen overgeeft, zal hij er niet iets van geven in uitgelaten lyriek. Maar in pieuze overpeinzing zint hij op een soberen stijl, waarin hij zijn voorname visie verbeelden zal, en zoo heeft hij synthetische teekeningen uit de handen kunnen geven, teer gehouden van toon, gedragen van edelen eenvoud. Men

herinnert zich van de laatste tentoonstelling der Hollandsche Teeken-maatschappij, behalve zijn exkieze aquarel van een kindje, zijn blonde schaal met rozen, een teekening die niet voor een tentoonstelling was, - maar bijna in hetzelfde kader van tonen zag ik kortelings (bij de firma Buffa) een nog mooier teekening van hem die mij zeer stellig schijnt als getuigenis van een eigen sentiment. Dit zijn paarsche irissen, gewiegd tusschen de bleekgroene strooken hunner lange sabelbladen: het paarsch en even het geel in de harten, in de zelfde bleeke deftigheid naast het groen. En de delicate strakke dofheid van deze rustig neergestreken dunne dekverftonen geeft aan de zeldzaam bescheiden teekening een innige, ernstige bekoorlijkheid, - in de vaste fijnheid der met strengen smaak gekombineerde tonen ligt een adel van zien uitgesproken: aanleiding mij tot de verwachting eener groote kunst, en thans reeds tof sereen genot.

En nu ik mij daareven braaf beijverd heb aan de karige kunstuitingen op deze Arti-expositie recht te doen wedervaren, - nu mag ik nog wel eens zeggen hoe weinig kunst er was, en vooral hoezeer het toch gewenscht zou zijn, bij het opgewekte artistieke leven wat wij onder veel jongeren kennen, een voldoend representatieve tentoonstelling te krijgen, van hun werk, waar al het toevallige zou geweerd zijn, en waar o.a. de hier niet exposeerenden die ik genoemd heb, allen goed vertegenwoordigd waren.

Ofschoon: daar het ons niet te doen is om die jongeren nu juist alleen, maar allereerst om kunst - ik moet getuigen dat een waarlijk met veel kennis, overleg en inspanning saamgebrachte verzameling van teekeningen door onze grootsten, door Bosboom, Israëls en de Marissen, mij dan, die me in het hoofd gezet heb, hier af en toe over Hollandsche teekenaars te spreken, allereerst nog welkomer zoude zijn.

Och, de matte artikelen die tamme inzendings-exposities ons schrijven laten. En o, de mooie keuze-tentoonstellingen van Hollandsche kunst die men zou kunnen maken.

Bussum, April '91.

Prof. A. Pierson over Aristofanes.[1] Door Ch.M. van Deventer.

I.

Het werk van prof. Pierson over de Helleensche beschaving blijft bijzonder. Ook indien men zijn meeningen over de besproken auteurs niet deelen kan, moet men erkennen dat zijn wijze van aanpakken goed is en sympathiek. Want hij schrijft over de Hellenen, als iemand die vrij staat tegenover de antieken en hen lief heeft, en hij heeft den slag zijn onderwerpen uit het geleerdenvertrek in den ruimeren kring der algemeene ontwikkeling te brengen. In het eerste opzicht heeft prof. Pierson zelf iets voor op zijn gevaarlijken mededinger Saint Victor. Want de schrijver van *les Deux Masques* heeft ongetwijfeld een groot aantal uitnemend fraai geschreven bladzijden geleverd, doch men krijgt bij hem vaak het gevoel, dat hij de antieken prijst, wijl hij geleerd heeft, dat men hen mooi vinden *moet*. Prof. Pierson echter, dit gevoelt men, geeft geen bewondering, dan die van zelve uit hem komt, of het moest den objectieven eerbied wezen, dien ieder verstandig mensch wijdt aan de groote ontginners van groote terreinen.

1) Geestelijke Voorouders. Hellas. 3e stuk. Het Drama. Haarlem. H.D. Tjeenk Willink.

Wanneer ik zeg, dat prof. Pierson zijn werk in een ruimen kring brengt, dan heb ik voornamelijk zijn stijl op 't oog, die geenszins het drooge heeft van geleerden-schrijverij; doch ik ben er niet zeker van, dat dit deel van *Hellas*, niettegenstaande de aangename schrijfwijze, veel lezers zal vinden, want de auteur onderstelt bij zijn publiek een zekere bekendheid met de atheensche dramatici, die zeker niet het gemeene goed is van hen, voor wie het boek volgens den stijl bestemd schijnt te wezen. De overlevering van de tragici en van Aristofanes is niet zoo geprononceerd als die van Homeros, niet zoo werkzaam als die van Athene; bovendien wijkt prof. Pierson in zijn laatste deel van het programma af, dat de stof voor leeken beter toegankelijk maakte, van de kultuurhistorische behandeling. Terwijl hij deze behandelingswijze bij Homeros trouw, wellicht wat te dogmatisch gevolgd heeft, terwijl hij haar ook bij de historiografen in 't oog heeft gehouden, raakt zij telkenmale verloren, nu het Aeschylus, nu het Sofokles, nu het Euripides, nu het Aristofanes geldt. Te verwonderen is deze verandering in methode niet. Want de groote dramatische dichters zijn te exceptioneele menschen om zoo maar grifweg de algemeene denkwijze te vertegenwoordigen; te individueel, om toe te laten, dat hun opvattingen ook aan hun publiek worden toegekend. Het is dan ook enkel natuurlijk, dat prof. Pierson zoetjes aan de kultuurhistorie er aan heeft gegeven, en de dichters als individuen op zichzelf besproken. Voorzeker blijft hij aan zijn programma getrouw, als hij bij Aeschylus oplet de zekere verandering van de religieus-moreele overtuiging, welke de groote tragedie mogelijk maakte; dat zeker besef van schuld, dat zeker verlangen naar recht, dat uit een opvatting van de verhouding des menschen tegenover de godheid voortspruit, die men bij Homeros niet aantreft Ongetwijfeld ook doet hij een wanhopige poging om den kultuurhistorischen leiddraad weder te pakken, als hij aan Sofokles begint, en beweert, dat de geest der perikleïsche periode overeenkomst heeft met dien der homerische, - een poging even wanhopig als mislukt, want de opmerking

is onjuist, en ware zij juist, dan had de overgang van Aeschylus op Sofokles, de terugkeer der homerische denkwijze verklaard moeten worden. Ongetwijfeld vertelt hij bij Euripides een en ander, en niet veel nieuws, over de werking der nieuwe invloeden op Athene, doch niettegenstaande dit alles blijft het leeuwenaandeel zijner bespreking den poëet in 't bijzonder betreffen en niet zijn periode. En ook bij Aristofanes gaat prof. Pierson evenzoo te werk. Want wel poseert hij dezen artiest als uiting van de reactie, wel vermeldt hij de nieuwe elementen van het atheensche leven na Perikles met uitvoerigheid, doch deze uitweidingen gelijken meer op verklaringen van den poëet, dan op een schildering der algemeene denkwijze, waarvan de poëet slechts een vertegenwoordiger was. Ook bij Aristofanes, en bij hem nog meer dan bij de anderen, maakt prof. Pierson van de kultuurhistorie bijzaak, en de poëet is zijn eigenlijk onderwerp. Het doet mij genoegen, deze onwillekeurige hulde aan Aristofanes gebracht, te kunnen releveeren.

II.

Om de waarheid te zeggen, - het kan mij zoo heel veel niet schelen, welke meeningen iemand over een atheenschen tragicus in 't midden brengt; ik laat het volgaarne aan Euripides-enthousiasten over om prof. Pierson te kransen of te vierendeelen; doch wie over Aristofanes begint mag wel heel veel goeds van hem vertellen, en heel weinig kwaads, voor ik tevreden ben; en Prof. Pierson zegt wel veel, maar te weinig goeds, en veel, dus véél te veel kwaads van dien aanbiddelijken dichter, - en ik heb dus in 't minst geen reden om zoo bijzonder in mijn schik te wezen.

Prof. Pierson had het als een buitenkansje kunnen beschouwen, dat hij zijn publiek eens goed op de hoogte kon brengen van de Aristofanische komedie; hij is, als ik het wel heb, de eerste, die zich met een beschouwing over Aristofanes tot een algemeen publiek wendt; althans ik herinner mij alleen bij Huet een hoofdstuk, waarin de

Vrouwenvergadering wordt besproken, en met juiste waardeering besproken. Doch in plaats van deze gelegenheid met beide handen aan te grijpen, - men zou zelfs zeggen, dat wie over Aristofanes in wil lichten, de Aristofanische komedie in de eerste plaats moet bespreken, - beoordeelt prof. Pierson de persoon Aristofanes in doorloopende discussie met allerlei meeningen, die aan het groote beschaafde publiek onbekend zijn, en na lezing van Hellas weet dat publiek nòg niet, wat voor dingen de *Vogels*, de *Wolken*, de *Kikvorschen* en zoovele andere heerlijkheden toch eigenlijk zijn. Want al zegt prof. Pierson zeer terecht, dat de komedies van Aristofanes een sterk tendentieus karakter hebben, al is de opmerking over de plasticiteit der dramatische hulpmiddelen goed, al is die over het levende der personen uitstekend, aan het einde van het boek zal de lezer nog geen heldere voorstelling hebben van het verschil tusschen een komedie van Aristofanes, en de tooneelproducten, die men tegenwoordig onder den naam komedie of blijspel te zien of te lezen krijgt.

Inderdaad, zoo zal het gaan, denk ik, en ik geloof, de voornaamste reden is hierin gelegen, dat het door mij bedoelde verschil met al zijn gevolgen, aan prof. Pierson zelf niet heel duidelijk is geweest.[1)] Hij brengt Aristofanes in één gezelschap met anderen, die blijspelen heeten gemaakt te hebben, hij noemt hem ‘een blijspeldichter’, hij beoordeelt hem, uitgaande van een definitie van een blijspel, die met het werk van Aristofanes niets te maken heeft. Hij heeft niet opgelet, dat men Aristofanes niet kan beschouwen als ‘een’ komedieschrijver, niet eenmaal als ‘de’, maar enkel en alleen als Aristofanes, wiens werk men wel gemakshalve komedies mag noemen, doch alleen als men zorgt zichzelven en anderen door die benaming niet in de war te brengen. En in de war is prof. Pierson geraakt zóó zeer, dat hij Aristofanes niet in de eerste plaats beschouwt als een van die

1) Men zie met hoe weinig zekerheid prof. Pierson op blz. 416 vlgg. den niet-realistischen vorm der Aristofanische komedie omschrijft.

oorspronkelijke superioriteiten, wiens evenknie men moet zoeken in ik weet niet welk heel klein kringetje van hééle grooten der wereldgeschiedenis, doch als een tooneelschrijver, die vele vakbroeders heeft gehad. Deze verwarring doet prof. Pierson in 't algemeen een onjuiste voorstslling geven van Aristofanes en in verscheidene bijzonderheden flaters begaan, die een enkele maal de afmeting van een blasfemie aannemen.

Wanneer prof. Pierson Aristofanes gebrek aan eenheid van compositie, aan eenheid van stemming verwijt; wanneer hij zegt, dat het werk van Aristofanes tot een bastaardsoort behoort; wanneer hij spreekt van het recht en de taak van ‘den blijspeldichter’, wanneer hij deze en andere dingen zegt, dan grondt hij zich blijkbaar op een redeneering als de volgende ongeveer: Aristofanes was een komedieschrijver. Een komedieschrijver nu schrijft komedies. Komedies evenwel zijn dramatische produkten, bestaande uit een samenstel van gebeurtenissen, dat een zekere harmonie van bouw, behandeling en stemming moet vertoonen, zonder welke zij niet volmaakt zijn. Bij Aristofanes ontbreekt vaak de harmonie in samenstelling, behandeling en stemming; bij gevolg zijn de komedies niet goed; dus was Aristofanes geen goed komedieschrijver; ergo is hij niet goed.

Zoo ongeveer redeneert prof. Pierson, Aristofanes ‘een’ blijspeldichter noemende, en zijn publiek in den waan brengende, dat de *Wolken* zoo iets is als de *Avare*, en de *Lysistrate* als het *Moortje*, doch ik raad den lezer aan prof. Pierson geenszins te gelooven, want de redeneering is fout van het begin tot het einde. Want om het nog eens te zeggen, Aristofanes wàs geen komedieschrijver; hij was de dichter van de zoogenaamde komedies van Aristofanes, van tooneelstukken, die men om zekere eigenschappen, vooral uiterlijke, blijspelen heeft genoemd, doch die met de kunst van Menander niets, met die van Molière weinig, en het meest met het werk van Heine hebben te maken.

Hoe zal men iemand doen gevoelen, wat een komedie van Aristofanes is? De inlichting van prof. Pierson is zoo onvol-

doende, dat zij niet eenmaal de bewondering van Heine begrijpelijk maakt. Is Heine zelf een voldoende verklaring? Och arme, reeds vijftig jaar bestaat het werk van Heine, reeds vijftig jaren kan iedereen het *Wintersprookje* lezen met den lofzang op den zaligen heer Aristofanes aan het slot, en nog schrijft prof. Pierson over Aristofanes gelijk hij doet.

Hoe moet men het aanleggen?

Komaan, laat ik trachten mijn lezer langs den van ouds aanbevolen weg, langs den weg van het bekende tot het onbekende te voeren. Met de kunst van Molière heeft het werk van Aristofanes weinig te maken, heb ik gezegd, en ik zeg dat nòg; maar er is bij Molière één brok, dat een aanwijzing kan geven op het karakter der aristofanische komedie. Ik bedoel het slottooneel van de *Malade Imaginaire*, het examen van den aanstaanden geneesheer, den baccalaureus. Iedereen kent dit brok van zien of van lezen, en ik vertel bekende dingen, wanneer ik ophaal, waarin dit gedeelte van den overigen Molière afwijkt.

De afwijking is hierin gelegen, wat het uitwendige betreft, dat de dramatische voorstelling geen oogenblik aanspraak er op maakt een getrouwe nabootsing van een in het dagelijksch leven voorkomende werkelijkheid te zijn. Zóó is nooit een examen afgenomen, dat weet het publiek zoo goed als de schrijver. Aan de gewone werkelijkheid is een enkele trek ontleend, een enkele situatie ontnomen, en die zijn door den dichter als motieven bewerkt met toevoegsels van zijn eigen fantasie tot een geheel, welks effekt moet uitdrukken de opvatting, die hij heeft over de gebeurtenis welke het thema uitmaakt. - Zóó is het in dit enkele brok van Moliére, zóó is het doorloopend bij Aristofanes. - Is het duidelijk, dat deze uiterlijke bijzonderheid met het inwendige wezen samenhangt? Zeer zeker, want duidelijk is het, dat men beter een geheel van groote bedoelingen kan dramatiseeren, wanneer niet alle détails naar een trouw gevolgde werkelijkheid behoeven genomen te wezen, om de meening des dichters te symboliseeren; wanneer de fantasie van den dichter zelven de aanwijzingen naar het ééne doel verstrekt. Het is

ook duidelijk; dat deze niet-realistische behandeling allicht tot een soort van lyriek voert, want het is voortdurend de eigen opvatting des dichters, die zich door zijn eigen vindingen uitdrukt.

Zoo is het examen van den baccalaureus een niet-realistisch persoonlijk geheel, met een lyrische bedoeling vóór iets, en tegen iets; vóór het gezond verstand, en tegen te scolastiek, en het tegen werkt met de drie krachtige gevoels-wapenen van haat, verachting en vroolijkheid. Want wederom, de niet-realistische nabootsing schonk den dichter een schoone gelegenheid om zijn stemmingsneigingen te volgen, en die neigingen waren om dood te slaan, en vroolijk te zijn tevens. En om dood te slaan zijn alle professoren ridicule dogmatici gemaakt; om den genadeslag te geven zegt de examinandus het onsterflijke

> quia est in eo
> virtus dormitiva,

en om zelfs den gevelden vijand niet te sparen, geeft de baccalaureus ten slotte in zijn grooten *juro*-eed, een laatsten flinken trap aan het reutelende cadaver. Doch om de vroolijkheid niet te vergeten, de vroolijkheid, het gevoel van meesterschap over den vijand, spreken alle figuren het koddige, gracieuze potjes-latijn, dat zonder verslapping tot het einde de blijdschap van de zegepraal onderhoudt.

Dit alles zijn bekende zaken, slechts even in herinnering gebracht om de bespreking van Aristofanes gemakkelijker te maken.

Want, lezer, stel u voor, niet een enkel tooneel, doch een gansch drama, dat terstond zich aanbiedt als geen realistische nabootsing te wezen, dat van het begin tot het einde harmonieus-rhapsodisch is van realiteit en fantasie; zóó harmonisch, dat een gewoon gesprek door een feërie gevolgd wordt zonder het minste gerammel; waarin gelijk bij Molière de figuren voortdurend de stemming en de neiging van den dichter uitdrukken, doch in tegenstelling tot de professoren geen komieke ledepoppen zijn, maar menschen levend, om met den volkszang te spreken, levend van hun hielen tot hun toonen,

en van hun toonen tot hun haar;[1)] waarin onophoudelijk de belangstelling wordt gaande gehouden door de strekking van het stuk, en geprikkeld door toespelingen, grappen, hatelijkheden op bekende personen en toestanden; stel u voor een gebruik van lyrische hulpmiddelen oneindig rijker dan bij Molière, een taal die geen koddig jargon is, doch het schoonste Grieksch dat bestaat; verzen, die hun gelijken misschien, doch hun meerderen niet hebben, en, volkomen in de macht van den dichter, zijn, wat hij op ieder oogenblik wil; doorloopend helder en levendig, doch naar zijn keuze scherp of zacht, subliem of moordend, parodisch of zelfstandig poëtisch, aandoenlijk of vroolijk, dronken-ecstatisch of ernstig-nuchter, en het geheel met vroolijkheid of smart aandringende naar één doel; stel u dat alles voor, en ge hebt eenige voorstelling van een Aristofanische komedie.

Zegt iemand dat een bonte poespas als ik daar beschrijf nooit een eenheid kan wezen? Dan moet ik nog eens zeggen, dat die eenheid verkregen wordt door het niet-realistisch nabootsen. Het karakter der Aristofanische komedie, dat zich gewoonlijk terstond aanwijst, is niet dat van een objectief blijspel, waarbij een scheiding bestaat tusschen voorstelling en publiek; integendeel het karakter is dat van een drama, waarin de voorstelling, de poëet onophoudelijk gemeene zaak maakt met de toeschouwers, omdat hij terstond te kennen geeft, gelijk Molière in zijn examen, dat hij niet nabootst wat men in het gewone leven zoo maar dadelijk grijpen kan. Aristofanes kan zijn publiek een stukje objectieve vertooning geven, en het dan weder toespreken, zonder dat er sprake is van een uit den rol vallen, omdat de toeschouwers weten zoo goed als hij, dat zijn acteur geen objectieven rol vervult, maar slechts een houding aanneemt, zoolang het voor het doel noodig is.

Het is deze stilzwijgende afspraak tusschen publiek en acteur, die de eenheid der Aristofanische komedie maakt; de eenheid, welke prof. Pierson niet heeft kunnen zien, omdat

1) Dit is zeer goed opgemerkt door prof. Pierson.

hij nu eenmaal Aristofanes tot een genre brengt, waartoe hij niet behoort, en dan op dogmatische wijze hem kritiseert naar stelregels, die op het besproken werk niet van toepassing zijn, wijl het tot dat genre niet behoort.

Als ik één ding in dit opzicht aan prof. Pierson toegeef, is het dit, dat het gemakkelijker is de afwisseling van stemmingen te constateeren, en daaruit een gebrek aan eenheid ten onrechte af te leiden, dan de eenheid in de afwisseling aan te toonen.

Maar het dogmatisme van prof. Pierson heeft hem niet alleen een onjuiste algemeene voorstelling van Aristofanes doen geven, hij heeft in enkele belangrijke bijzondere gevallen een verkeerd oordeel uitgesproken, wederom door een vooropgezette meening geleid, en ik wil een dier gevallen nader bespreken, omdat men daar de vergissing van den heer Pierson met de stukken bewijzen kan.

De vooropgezette meening is deze: Aristofanes maakte als blijspeldichter vroolijke stukken, kluchten, grappen. - Nu is het zeker waar, dat de vroolijkheid een belangrijk deel van Aristofanes' werk uitmaakt, doch dat zijn stukken kluchten of grappen zouden wezen, daar heeft het al bitter weinig van, en toch schroomt prof. Pierson niet het slottooneel van de *Wolken*, een slot zoo tragisch als maar kan, te noemen ‘een grappig tooneel, dat een zoon zijn vader laat afranselen in naam der Sokratische wijsbegeerte’.[1)]

De *Wolken* is een drama, wederom een mengsel van realistisch blijspel, feërie, lyriek, en toespraak. Het is een drama met een verwoede strekking tegen Sokrates, of liever tegen datgene wat het publiek zich van Sokrates voorstelde. De lezer kan zich den aanval op Sokrates niet beter denken, dan door na te gaan, hoe een satyrisch poëet den invloed van Multatuli zou behandelen. Hij zou niet het wezenlijke werk van dien denker nemen, noch de werkelijke persoon, doch datgene, wat een jong, oppervlakkig lezend en

1) blz. 419. Het is onvoorzichtig te zeggen, dat de zoon zijn vader op het tooneel afranselt. Het slaan geschiedt achter de schermen.

denkend publiek uit die werken gedestilleerd heeft, en het beeld door dat zelfde publiek van den schrijver gevormd; kortom, veeleer den Multatuli van Rammelslag dan den waren. Het thema van de *Wolken* is de demoraliseerende invloed van de sofistiek op de Atheners, op de deugdzaamheid der jonge lieden, op de verhouding van kinderen tot hun ouders. Een jonge Athener bij Sokrates in de leer gedaan om goed te leeren redeneeren, helpt zijn vader om diens schuldeischers tot zwijgen te brengen. Doch kort daarop maakt de zoon van zijn nieuwe wijsheid gebruik om zich tegen zijn vader te keeren, en deze strijd is geschilderd in een tooneel van een bloedige afgrijselijkheid, als alleen een artiest, een scherp ziener en een hartstochtelijk gevoelend mensch als Aristofanes kon maken; het is dit tafereel, dat prof. Pierson een 'grappig tooneel' noemt, alsof de *Wolken* een klucht waren. Inderdaad, men moet zich door zijn dogmatiek wel zéér hebben laten verblinden, als men zóó spreekt, want de moeielijke kwestie van lyrische en objektieve eenheid komt hier niet eenmaal ter sprake; de gewone compositie van het tooneel is zóó aangelegd op een tragisch effekt, dat een vergissing alleen mogelijk is bij hem, die zich van te voren de oogen heeft uitgestoken.

Laat ons nagaan hoe de klimax van afgrijselijkheden is. Strepsiades, de vader, komt uit zijn huis loopen, roepende dat zijn zoon hem geslagen heeft. De zoon ontkent dit feit niet. Nu verhaalt Strepsiades wat gebeurd is. Hij heeft zijn zoon gevraagd een lied van den vromen Aeschylus te zingen. Ba, die oude paai, antwoordt de zoon, die hoort niet meer in onzen tijd. - Eerste gruwel. - De vader wordt reeds wat boos en zegt: nu, zing dan eens wat van die nieuwe poëten, die jij zoo mooi vindt. - Terstond declameert de zoon een ballade van Euripides, het verhaal van een jongen die zijn zuster verleidt. - Tweede gruwel. Het is alsof in onzen tijd een vader zijn zoon vraagt om wat van Beets voor te lezen, en de jongen met *het Gebed van een Onwetende* aankomt. - Strepsiades kan zich niet meer inhouden, hij geeft zijn zoon een oorveeg, en - de zoon slaat

terug. - Derde gruwel, of is dat voor de grap gedaan? - Vervolgens gaat de zoon zijn daad verdedigen, aanvangende, alsof hij een Multatuliaantje was: ‘hoe heerlijk is het met nieuwe begrippen de heerschende meeningen te kunnen verachten.’ Denkt meneer Pierson, dat men zulk een satanische menschkundigheid voor de grap te pas brengt? - Pheidippides beroept zich ter verdediging op een soort van natuurrecht, de natuur tegenover de traditie stellende, alsof hij een Multatuliaantje was. - Doch hierbij blijft het niet: Als de vader niet meer weet te antwoorden, zegt Pheidippides: en ik mag nog meer doen dan u ranselen, en dat zal ik u bewijzen; ik mag ook mijn moeder slaan. - Dat is zeker ook maar voor de grap, evenals de klaagroep van den vader, dat hij zijn zoon nooit gestraft heeft, dan met smart en voor zijn bestwil, en dat zijn moeder slaan het ergste is, wat een mensch doen kan, en dat, wie dat wil doen, even goed zelf in een afgrond kan springen. Dat is allemaal uitermate kluchtig, evenals de grandiose wending van den armen Strepsiades, die de goden om vergiffenis smeekt, en het huis van Sokrates in brand steekt. - Daar is niets geen ernst in, meneer Pierson, niets, en de verbranding van Sokrates' huis is enkel het lachende slot van een schaterende klucht, niet waar?

Het heeft er niets van. De *Nefelai*, geheiligd zij haar naam, is zoo zeer de scherp geziene, en groot-gevoelde grandioze tragedie van den strijd van het Oude tegen het Nieuwe, dat ieder Nederlander, die om zich heeft gekeken, in de laatste vijf en twintig jaar minstens zes groote opvoeringen heeft kunnen bijwonen, en vele kleine. Ik overdrijf niet, want ziehier de zes: de eerste heette Darwin, de tweede Multatuli, de derde Wagner, de vierde Zola, de vijfde de Haagsche Schilders, de zesde de Nieuwe Gids. En dit laatstgenoemde tijdschrift heeft met iederen jaargang een kleine reprise gegeven van de Wolken, die heetten: Verwey, Kloos, Stemming, van Deyssel, nog eens van Deyssel en Gorter. En bij iedere opvoering is de slotscène van de *Nefelai* dezelfde geweest, bloed tegen bloed, zoon tegen vader, en alleen misschien niet

zoon tegen moeder. En het zal wel altijd zoo blijven; de tijdstroom gaat verder; de vader blijft bij de begrippen van zijn jeugd, de zoon krijgt ze van zìjn periode, en zij zijn vreemden voor elkander zonder het te weten, tot de strijd onverwacht losbreekt; de strijd waarbij de vader nooit kan gelooven, dat het zijn zoon geheel ernst is met zijn nieuwe begrippen; waarbij de zoon, hoe eerlijk ook in het geloof aan zijn idealen, nooit geheel vrij zal wezen van de streelende bijgedachte: hoe heerlijk is het met nieuwe woorden de oude meeningen te kunnen vermoorden.

En heeft Aristofanes nog niet genoeg gedaan met die tragedie te scheppen? Moet hij daarvoor een conservatief heeten? Moet men hem het malle verwijt maken, gelijk prof. Pierson doet,[1)] dat hij de toekomst van Athene niet begrepen heeft; dat hij niet inzag waarop de Grieksche mystiek, niet waarop de Sokratische dialektiek, niet waarop de tragedie van Euripides zou uitloopen? Ja, meneer Pierson, dat verwijt *is* mal, want het komt neer op te verlangen, dat Aristofanes in 423 zou voorzien hebben de komst van Plato, terwijl het een onverklaarkaar buitenkansje is geweest, dat de allergrootste Helleen aan het einde van de Atheensche periode is gekomen; hij had moeten voorzien, - risum teneatis, - hij had moeten voorzien de komst van Kristus, niets meer of minder dan dat; en hij had moeten voorzien, dat Euripides ‘de voorraadkamer voor de letterkunde voor alle eeuwen’ zou worden. Voorwaar, als Aristofanes dat laatste had voorzien, welk een heerlijke komedie zouden wij te meer hebben, want hoe zou hij een toekomst hebben gehaat, waarin Euripides de tragediedichter was.

Kom, mijnheer Pierson, laat ons geen kwade vrienden worden. Ik beschouw het als een buitenkansje om iemand in Holland te vinden, die de antieken zoo weet aan te pakken als gij doet; die zoo vrij is van de traditie, die zijn kunde zoo leesbaar weet te maken en onze atheensche

1) Zie blz. 421.

vrienden, alles te samen, zoo lief heeft. Schrijf nog eens over Aristofanes, en kunt ge ook de eenheid van zijn werk niet toegeven, lees uw eigen hoofdstuk nog eens en erken, dat ge hem te veel hebt geprezen, om zooveel afkeuring daarbij te gedoogen. Erken dat ge het allerbeste van hem nog niet hebt gezegd. Vertel eens van die heele mooie brokken, die buiten elk conflikt staan; van dat onovertroffen geestige en poëtische brok uit de *Vogels*, ge weet wel, beginnen le met het optreden van het vogelkoor, en eindigende met het eind van de parabaze; vertel eens dat tooneel uit de *Rijkdom*, waar de slaaf en de grijsaards zoo blij zijn, dat zij rijk zullen worden; vertel eens - maar ge hebt Aristofanes gelezen, en zult die lekkernijen zelf wel weten te vinden. Beweer alleen niet meer, dat de *Nefelai* maar een klucht is, en spreek vooral niet van de onordentelijkheden van Aristofanes, want dat is toch al te flauw.

Mei, '91.

Nieuw Engelsch Proza, door Frederik van Eeden.

I. Rudyard Kipling. The light that failed.

Ik vraag verlof wat te theoretiseeren. Dit is toiletmaken van mijn gedachten. Dit is niet het bespelen maar het stemmen der Gedachten-harp.

Ja, zoo is het: Niet zeggen hoe het *behoort* te zijn, niet zeggen hoe het *zou moeten* zijn, - dat zijn onzen-lieven-Heer's zaken. - Zeggen hoe 't *is*.

Zeggen hoe 't is. Hoe is de Idee in mij. Want de Idee is éérst, de Idee maakt. Ik moet zeggen de Idee, opdat deze make wat nog niet is.

Niet meer goed en kwaad, zeg je? - Alleen mooi en leelijk, nuttig en schadelijk. - Nu ja! wij zijn allen onschuldig. Wij kunnen 't niet helpen al onze ellende, al onze leelijkheid. Dat heeft Nietsche al gezegd.

Maar toch hebben wij de woorden noodig. Het mooie is goed - niet nuttig maar goed, wij willen het, begeeren het, zoeken het. Het leelijke is kwaad, niet schadelijk, - wij verwerpen het, haten het, willen het niet.

Maar ik begrijp je. Wij noemen den mensch niet meer goed of kwaad, - want goed noemen en kwaad noemen is

oordeelen en verwijten. En wij hebben niet te oordeelen, noch te verwijten. Wij zijn geen rechters. Het Leven is rechter, niet de mensch. Wij zullen niet meer zeggen dat wij een groot artiest zijn menschelijke ondeugden vergeven. Wij hebben niets te vergeven. Wij hebben slechts te vinden, te voelen voor ons zelven, - niet te richten over anderen. Mooi vinden, leelijk vinden - dat mogen wij, dat alleen.

Wij roepen allen: Ik! Ik! Ik! - natuurlijk. De kikkers doen het ook en als koor klinkt het wel aardig, uit de verte.

Ik verlang niet dat alle anderen tegen mij roepen: jij! jij!

Ieder moet mooi vinden voor zich, - en 't zeggen, als hij kan. Niemand kan voelen voor een ander. Ik heb te spreken, maar niemand te corrigeeren, als mij zelven.

Maar goed, - menschelijk goed - dat is toch iets. Dat is toch een bizonder soort mooi. Ik vind menschen mooi en niet goed. Nooit andersom.

Ik vindt een mes goed, dat goed snijdt. Een nuttig mes, dat goed is voor 't doel.

Zoo is een mensch goed die goed is voor zijn doel. Een nuttig mensch.

Maar wat is dat doel? Zichzelven en de menschheid? Dat bevredigt mij niet. Als de mensch, de menschheid, het Leven zichzelf wil, waarom groeit het dan, verandert het dan, beweegt het dan, leeft het dan? Het Leven kan zichzelf niet willen, want het *is* niet, maar het *wordt*. Het verandert, dus bedoelt het iets dat het nog niet is.

Nu wil ik wel toegeven dat ‘goed’ altijd ‘nuttig’ beteekent. Maar niet geef ik toe dat goed, menschelijk goed, beteekent ‘nuttig voor de menschheid’. Ik meen dat er een Goedheid is, dat wil zeggen een menschelijk mooi, dat heeft eene allerhoogste nuttigheid, voor een Doel, dat ik niet ken, maar dat niet is deze menschheid zelf.

Ik weet dat er een Doel is, omdat er zoo iets als een Wil is. *Het* wil in mij. Het leeft, het doet in mij en dat Leven en dat Doen heeft *Richting*. Ik weet niet van waar, ik weet niet waarheen, - ik weet ook met waarom of waar-

toe - maar ik zie, ik besef, ik gevoel het zeer bepaald gericht zijn, van mijn leven.

Mooi noem ik den mensch, dien ik mooi vind. Maar goed noem ik alleen, die mooi is in de richting van mijn Wil.

Een vriend zegt dat ik geen menschen kan liefhebben. Het kan niet, zegt hij, want het is geen emotie. Hoe kan iemand emotie voelen voor alle menschen?

Maar ik hou toch van peren. Ik voel emotie voor alle peren. - Ik ken niet alle peren - maar elke heb ik lief, omdat zij peer is. De een meer dan de ander, de lekkerste het meest - natuurlijk! En als er een komt, in edelen peren-schijn, glad en gaaf en rijp uitwendig - en deze doet mij vertrouwend happen in een bruinen, viezen molm van binnen, met een spartelend, bleekrose beestje, - dan grieft mij dat dieper dan een enkel mij grieven kan. Want dat is mij een gekrenkte liefde - een schending van de Peer-Idee. Dan had ik die peer - omdat ik peren zoo liefheb.

Maar het kan niet zegt mijn goede vriend.

Doch het Christendom haat hij - en omdat ik zijn goede vriend ben, wil ik het ook haten. Dat zal dus een emotie zijn - ha! Waar is het Christendom?! - wie, waar wat is het Christendom?! - breng het mij hier, dat ik het hate! - Waar vind ik het? Wandelt het in 't Vondelpark? - komt het 's middags bij Mast? - Laat mij het vinden, dat ik het hate, om mijns goeden vriends wille!

Ik word niet lyrisch. Ik ben nog aan 't stemmen. Men moet niet stemmen onder 't spelen en niet spelen op een halfgestemde harp.

Mijn vriend heeft mij in groote verlegenheid gebracht. Want ik heb hem lief omdat ik hem een goed mensch vind. En het is niet mogelijk, daarom, dat ik lief zou hebben wat hij fel haat. Al noemt hij wit, wat ik zwart noem, dan blijven wij 't evenwel met elkaar meer eens dan met andere menschen. Want het eens zijn zit 'm in de ziel, de nooit uitgesproken ziel, zooals die langsamerhand vermoed wordt achter de woorden, niet in een paar woordjes. Ik

zou haten wat mijn vriend haat, zeker, als ik 't maar zag. Nu weet ik geen weg met mijn medehaat.

Ik bemin en haat geen abstracties, maar concrete dingen. Ideeën noem ik concreet. Ik heb mijn vriend niet lief om zijn stem, niet om zijn lijf, niet om zijn enkele woorden - maar zijn geheel, zijn nimmer waargenomen ikheid, om de Idee van hem die ik toch niet zien, niet hooren, niet tasten kan. En zoo goed als er een Idee Kloos is, zoo is er een Idee Mensch. En dat heb ik lief - zooals hij het Idee Christendom haat. Hij ziet niet wat ik liefheb, zooals ik niet zie wat hij haat. Maar dat zal alles wel komen.

Ik haat menschen, sommige menschen - die ik nooit gezien heb, of die al dood zijn. Groote, prachtige, enorm mooie menschen. Ja, hoe grooter, hoe meer ik ze haat. Kleinen geven zulk een emotie niet. Want die haat *is* een emotie.

Ik kan b.v. een auteur haten, iemand als Balzac, of Theophile Gauthier, of Zola. Ik haat de Idee van zijn persoonlijkheid, zooals die is achter zijn werk.

Niet gelijkmatig. Soms heel niet, soms heb ik hem hartstochtelijk lief, omdat hij groot is en zoo mooi. Maar soms haat ik hem zóó, dat ik hem zou willen slaan op zijn donkeren, ronden kop.

Kan dit niet? Jawel. Is een tijger niet prachtig? - En geen mensch heeft uit louter bewondering nagelaten hem een kogel tusschen zijn oogen te zenden.

En ik haat Zola wanneer ik tegen hem opzie, een machtig en geweldig mensch, maar vijandelijk aan mijnen Wil.

Ik zeg niet dat het zoo hoort, dat moet God weten, ik zeg dat het zoo is.

Ik voel minder haat-emotie tegen een tijger dan tegen een mooi, groot, slecht mensch. En een eikel ergert mij niet zoozeer als een groote, fijne, fransche tafelpeer, die rot is. Want ik hou niet van tijgers maar van menschen, niet van eikels, maar van peren.

Ik heb Paul Verlaine lief, zooals ik een artiest maar liefhebben kan. Maar hij is ook eigenlijk een wonder in zijn

omgeving, op ééns uitgebroken, puur, etherisch, - teer en heel alleen. Iets om niet te gelooven, nauwelijks te vertrouwen. Een vlinder in een abattoir.

Men ziet wel, ik ben niet geschikt om voor een boek te gaan zitten, alleenlijk kijkend naar het bewegen der figuurtjes, zonder te vragen wie aan de touwtjes trekt. Ik kijk dadelijk om den hoek. Ik wil niet de Kunst maar de Mensch.

Ik wil de natuur niet zien door het temperament van een ander. Ik wil geen gekleurde glaasjes voor mijn oogen houden. Dan stribbel ik tegen en kijk naar 't glaasje. Ik lees boeken om te begrijpen wie ze geschreven heeft. Hoe eerder ik dat begrijp, hoe beter ik 't boek vind als kunst. En dan zoek ik naar mooi, mooi, mooi - in den mensch, niet alleen in 't boek, maar in den mensch, diep, diep in den mensch.

En mooi is zoo verscheiden, zoo gecompliceerd, mooi is harmonie. Mooi is niet geld: de een een ton, de ander een millioen. Mooi is niet meetbaar: de een 5 voet, de ander 6 voet. Het is met niets te vergelijken in zijn verhoudingen. Het is in drie, vier afmetingen.

Ter wereld is er geen tweede artiest geweest als Hokusai. In *zijn* afmeting is hij onovertroffen. Goed. Maar Fra Angelico, zei Millet, had in zijn slechtste werk toch iets mooiers dan Hokusai in zijn grootste. Dat was in een andere afmeting.

Ik voel soorten mooi. Inferieur en superieur. En ik voel in mooi-harmonie onvolledigheid, waar anderen volkomen tevreden zijn. Ik ben niet tevreden met de allerhoogste, allerschitterendste uiting van een niet-goed, niet-menschelijk-mooi mensch. Dan ontbreekt er mij een klank in de mooi-harmonie. Echte musici hooren graag een slecht vers op mooie muziek, mooi gezongen. Ik niet.

Ik vind Europeesche schilderkunst superieur aan de Japansche. In de tweede afmeting, om zoo te zeggen. Ik vind Duitsche muziek superieur aan de Italiaansche. Ik vind Engelsche schrijvers superieur aan Fransche.

Jà, ik weet drommels goed dat geen Europeaan een vogel kan teekenen zooals een Japanner, - en dat geen Engelsch-

man op 't oogenblik een boek kan schrijven als een Franschman. Dat verandert niet aan wat ik vind.

Ze kunnen niet zien, ze kunnen niet schrijven zooals de Franschen - 't zijn nu slechter artiesten, maar 't zijn toch nog beter menschen.

Er is een kenteeken. Millet zal de Japanners kunnen begrijpen, maar de Japanners Millet niet, onmogelijk. En Voltaire - die aap, die grijns - spuwde op Milton en Shakespeare. Verlaine begrijpt Shelley wel - maar Verlaine is een wonder. En juist, juist - dat Verlaine wèl de Engelschen begrijpt dat is mij een bewijs, dat voel ik als het teeken der superioriteit van het beste Engelsche boven het beste Fransche.

O die donkere Romanen, dat donkere, kleine meng-ras, - hoe heeft het mij innerlijk van bitteren spijt vervuld, dat zij nu den boventoon voeren in het literair Europa. Dat zij nu de taal van Shakespeare, van Milton, van Keats, van Shelley, van Dryden, Spenser, Marlowe, de Foe, Swift, Johnson, Fielding, Sterne, Coleridge, Scott, Wordsworth, Byron, Brontë, Thackeray, Eliot, Browning, Rosetti, Tennyson, Poe, Swinborne kalm weg durven negeeren als een uitgebloeide zaak.

Hoe heb ik uitgekeken, of die Engelschen dan eindelijk niet gingen begrijpen dat ze niet altijd kunnen teren op de roem hunner poëten, - dat er iets gebeurd was in Europa, een nieuwe kunst gevonden, het nieuwe proza, het beeldende, kleurrijke, rhythmische proza, - of ze dan hun eenige, wonderkrachtige taal de schande zouden blijven aandoen ze aan te lengen tot lange, soeperige dames-romans - ze uit te koken tot taaie, draderige novellen, - ze te vermorsen tot grog van Scott en opgestoofde Eliot.

George Moore? - Wel neen! - Wel foei! - die moest zich schamen. Zola nadoen - Franschman worden en Engelschman zijn - wel foei!

En de Engelsche nieuwlichters? De Whirlwind? O aardige, flinke, gedistingueerde jongens. Breed, royaal, brutaal-geestig - zeer artistiek wat schilderkunst betreft, - maar heelemaal niet literair, absoluut niet literair. Zelfs geen kritiek. Ze

hebben mij er in laten loopen met een boekje van Crawford, dat ze prezen met verheffing: - Marzio's Crucifix, een onnoozel ding. Wij zijn in Holland veel verder - in kritiek, in proza, in verzen: Kloos, Van Deyssel, Gorter.

Maar nu heb ik een boekje gevonden - en daar ben ik zóó blij mee, dat ik er zeker veel te veel goeds van zeggen ga. Denk daarom, wie dit leest.

Mijn sensatie was deze: Een jong man gestuurd naar een vreemde academie waar beter onderwezen wordt en knapper menschen zijn dan thuis. Hij is daar jaren geweest en heeft veel geleerd en ook wat vrienden gemaakt. Maar op een dag krijgt hij bezoek van een ouden schoolkameraad uit zijn eigen land, volstrekt niet buitengewoner of knapper dan zijn nieuwe vrienden, maar een echte, oude school-vrind. En dan dat vreeselijk gezellige, dat plotseling expansief worden, die lust om heel vertrouwd met hem te doen, dat bewonderen van zijn kort, blond haar, zijn veel forscher lichaam, dat genieten van zijn snel begrip in kleinigheden die ons ter harte gaan, kleinigheden van ouds, dat heerlijk gelijk-op-voelen, samen-denken, zoo lang onmogelijk onder die wel superieure maar toch zoo vreemde vreemdelingen. En dan de verachting voor die knappe vreemden - neen! dit is mijn vrind, mijn eigen, hartelijke, gezellige vrind. Knap of niet - hij hoeft niets te zeggen - hij is mijn soort, ik hou van hem - die anderen kunnen naar de maan loopen.

Zoo nu - ongeveer zoo deed het boekje mij aan, waarvan ik den titel opschreef.

Niets geen waarborg dus, dat het hooge kunst is. Maar het is goed. Ja dat durf ik wel zeggen, het is goed. Laat eens een maatstaf nemen - ik weet bijvoorbeeld een roman van Guy de Maupassant die bepaald minder is, veel minder - en ook de romans van Couperus, die toch goed zijn, staan niet boven dit boekje. Bepaald niet. En uitsluitend bedoel ik nu als schrijfwerk.

Maar nu bovendien vind ik in het *menschelijk mooie* van het boek iets, dat geen Franschman ooit bereiken kan. Hij kan niet - omdat het in een andere afmeting van mooi is.

Dit is klein-mooi van een soort waarin het groot-mooi gaat boven het groot-mooi der Franschen.

En daar heb ik nu juist zoo'n schik in. Ze zouden het niet begrijpen. Ze zullen zeggen dat het niet goed is, omdat ze 't niet snappen. Ze vinden de hoofdfiguur onmogelijk, een zot. En dat meisje een paskwil. En de gesprekken onnatuurlijk. Juist zoo! Heerlijk! Uitstekend.

Ik kan 't niet uitleggen. Natuurlijk niet. Want dit begrip heb je of je hebt het niet. Niemand kan 't je geven. En wie het heeft - en goed Engelsch verstaat, want Kipling's Engelsch is lastig en vol jargon - zal mij begrijpen als hij 't boek leest.

Maar ik kan er toch iets van zeggen. Kipling heeft de persoon genomen van een Engelsch teekenaar, een ‘special correspondent’, iemand als Caton Woodville b.v., - een man met groot talent, die, vechtend en teekenend, een woest en avontuurlijk leven heeft geleid tot zijn 25ste jaar - een stoere, stugge, energieke kerel, dapper, oprecht, kortaf, droog-geestig, geniaal, en door en door goedhartig. Hij heeft toen dien man onderworpen aan de allerzwaarste beproevingen die hij voor hem uitdenken kon, moreel en physiek. Hij laat hem als jongen reeds zich hechten aan een eerzuchtig egoïst meisje, waarvoor hij zich uitslooft, zonder kans op wederliefde of dankbaarheid. Hij laat hem blind worden op 't moment dat hij naam begint te krijgen en zijn beste werk zal eindigen. Hij laat hem, jong en sterk en vol avonturen-lust, blind en alleen zitten op een Londensche bovenkamer, terwijl zijn kameraden weer naar Soedan trekken. Een modelletje vernielt in een boosaardige opwelling zijn eenig meesterstuk, zijn troost en zijn trots. En hij, in zijn blindheid dit niet wetende, laat het door elkaar gesmeerde stuk aan het meisje zien dat hij hopeloos liefheeft - zoodat zij moet huilen en lachen tegelijk om zijn komieke hulpeloosheid.

En dit gewaagde project is uitgewerkt zonder sentimentaliteit, zonder overdrijving, zonder bigotterie - en wat ik het mooiste vind, zonder pessimisme, Droog, kalm, streng, heldhaftig.

‘Not for nothing is a man permitted to ally himself to the wrong woman.’

En dit tot het modelletje dat zijn werk vernielde:

‘Though you mayn 't know it’ he said, raising his head, ‘the Lord is a just and terrible God, Bess. With a very strong sense of humour. It serves me right, how it serves me right!’

En dit tot zijn hondje:

‘Allah is good, Binke! - Not quite so gentle as we could wish. But we'll discuss that later.’

Hij doodt zichzelven niet. ‘Suïcide, he had persuaded himself would be a ludicrous insult to the gravity of the situation as well as a weak-kneed confession of fear.

‘Just for the fun of the thing!’ he said to the cat who had taken Binkies' place in his establishment. ‘I should like to know how long this is going to last.’

Maar nadat hij weet dat zijn liefste hem verlaten heeft en zijn schilderij is vernield, verandert hij zelf de situatie. Blind als hij is, scheept hij zich in naar Soedan, en weet door groote energie zijn weg te vinden tot het leger, waar zijn kameraden zijn. In den nacht, op een kameel, met de revolver op den nek van den drijver, laat hij zich naar het front rijden, waar gevochten wordt. Alles loopt mee, hij geniet in de oude sensaties, de woestijn lucht, de stank van stof en leer, - hij is dankbaar, dankbaar.

‘His luck held to the last, even to the crowning mercy of a kindly bullet through his head.’

En nu vind ik de conceptie van deze hoofdfiguur meesterlijk. En het concipieeren van een mensch-karakter de beste daad van literaire kunst, hetzij lyrisch zich zelf gevend in hoogste verheffing, hetzij dramatisch als een buiten zichzelf staande figuur.

Dit boek is niet vroolijk, maar het verdriet niet, het versombert en ontmachtigt niet - zooals al die lamme, zware, slap zwaarmoedige romans, die om je ziel gaan hangen als modderige, natte kleeren.

Men heeft goed praten over de onpersoonlijkheid van den

artiest als hij zijn sensaties geeft. Dat gaat niet op. Zoo hoog is geen temperament of het dringt door in al het geziene, in al het neergeschrevene, al is 't een waschlijstje. En Kipling is een oprecht, een levenskrachtig, een sterk, een helder temperament. Ik zie geen conventie, geen onoprechte pruderie in hem. Zijn mannen zijn tamelijk losbandig, zijn vrouwen gewone vrouwen. Maar zij kunnen wel samen een uur alleen zijn zonder zich onbehoorlijk te gedragen. Beesten zijn 't niet.

Het temperament van Zola, dat is een bril waardoor men alle menschen beestachtigheden ziet doen. Maar dat ligt 'm aan den bril, niet aan de menschen. Daarom haat ik Zola. Hij strooit de copulatie-scènes door zijn boeken als sucaden in een Paaschbrood. En als hij eindelijk eens een zoet broodje bakt, zonder sucaden - le Rève - dan zie je 'm er bij staan zweeten van de inspanning. ‘Let op! 't is bijna uit - en nog niks! Hoe vin je me?’

Ik vergelijk niet, - maar 't is een rust waarachtig, eindelijk weer met iemand te spreken die niet permanent gehanteerd wordt door physiek sexueele bizonderheden. Groote lui, die Franschen, eminent! - Daar gaat niets at. Nooit zal Ik geniale lieden verlaten omdat zij een slechten adem of schurft hebben, maar wel erg opgelucht voelen als ik weer eens even bij reine, frissche, gezonde menschen kom.

Decentie is geen conventioneele saak. Dat is een schromelijke dwaling. Het is een kenteeken van beschaving, - zooals goede manieren, - lichamelijke reinheid, - menschlievendheid, - rechtvaardigheid.

De negers van Oeganda, 's morgens om hunne vuren gezeten, vinden een gestadig en steeds nieuw vermaak in het doen hooren van onwelvoegelijke geluiden.

In de Atheensche beschaving, die hoewel misschien compleeter in haar soort, toch niet zoo volwassen was als de onze - durfde Aristophanes uien tappen die zelfs op een lagere school van onzen tijd geen succes zouden hebben.

In de jongenstijd van elke beschaving komt dit terug. Bij Rabelais, Boccacio, bij Molière, bij Brederoo. En nog voor

honderd jaar schreef Fielding zooals nu geen Engelschman meer schrijfen zal.

De gevoeligheid voor de humor van het vieze is een kinderlijke eigenschap. Het verschrikkelijk belang stellen, het gestadig denken om sexueele bizonderheden hoort hij den onvolwassen leeftijd.

Over het eerste zijn de Franschen heen. Het laatste komen zij nooit te boven. Want Oud-Rome was overbeschaafd, maar de circus-spelen verdwenen niet. En Parijs is overbeschaafd, maar de vuile boekjes, de pikante romantitels verdwijnen niet. En de indecentie komt noodlottig terug in hun grootste kunst, zooals het onvermijdelijke hoofd van Karel I in het boek van Mr. Dick uit Copperfield. Zij krijgen het er niet uit. Hun beschaving is van een inferieur soort - ik denk, zij zal tot depravatie komen en vergaan eer zij zoo hoog gestegen is.

Want ik houd decentie voor een bewijs van spiritualisatie, een overwicht van den geest, die het lichaam wel kent en liefheeft, maar zich de meerdere, de betere en verreweg de meest belangrijke weet. En om de geest zoo hoog te laten stijgen moet het ras, het ras waarin die geest leeft, waardoor die geest gedragen wordt, sterk, en gezond en jong zijn. - Zoo is 't ook bij den enkelling: - in den jongen man is de reinheid moeielijker, maar de *wil* tot reinheid, de afschuw van het onreine sterker dan bij den ouderen; zoo hij de reinheid niet in zijne jonge kracht verwerft, krijgt hij ze nooit.

En de Fransche beschaving schijnt zoo oud, als ware ze maar een voortzetting van de Romeinsche, en de literatuur wordt zoo geraffineerd en zoo moe.

Ik heb wel beweerd, dat artiesten, evenals geleerden niet met decentie te maken hadden. Wel met reinheid, niet met decentie. Maar hier geldt hetzelfde wat ik van doctoren en anatomen zeide.

Theoretisch is het waar. Maar ik heb sedert gezien dat noch artiesten noch doctoren altijd zijn wat zij zich voordoen. Een zoo hooge onpersoonlijkheid is bestaanbaar, maar zij bestaat

niet bij allen die 't voorgeven. Ik weet hoe dit zou moeten voelen, dit hooge, zelfverloochenende, dat geen vuil schuwt ter wille der sublieme wijsheid en goedheid. Maar ik zie aan kleine, maar onbedriegelijke symptomen dat deze hooge sensatie niet of bijna niet bestaat. *De negatie van den tegenzin wordt tot een dooden van het allerheiligste gevoel van reinheid dat de bron is van dien tegenzin*. En - dit geldt vooral voor artiesten - in het voorgewende streven naar de niets ontziende wijsheid, werkt onbewust de allerverderfelijkste attractie naar het onreine. En dan zie ik beiden, geleerde en artiest, *onder* de zeer juiste en voortreffelijke wet der decentie, de maatschappelijke vorm van die zuiver-menschelijk mooie begeerte: reinheid.

De indecentie der Franschen is geen hoogheid, het is een hantise.

En ik kan een gehanteerd mensch wel mooi vinden. - Maar hij doet mij, als hij machtig is, aan met haat of - als ik zeer hoog voel - met medelijden. En dankbaar ben ik voor iets anders.

Ik zeg niet dat al dit vinden en voelen nu is zooals 't hoort, dat weet de Goede God alleen. Ik zeg dat 't zoo is.

Over Dominee Hugenholtz en Frederik van Eeden. Door Willem Kloos.

I.

Ach, goede God, wanneer word ik toch eens oud? Wanneer houdt het toch eens op, dat eeuwige verwijt, dat allen mij toeroepen nu al elf lange jaren, dat van: alles goed en wel, maar zie je, je bent zoo jong.[1)] En daarom heb ik nu eindelijk den lust gekregen, heel hartelijk gekregen om eens hard op te zeggen, hoe jong ik dan wel ben.

Ik ben twee-en-dertig jaar[2)]. Twee jaren ouder dus dan de Keizer van Duitschland en maar één jaar jonger dan de Koningin-Regentes. Nu heb ik, even als deze beide uitstekende individuën, nog al vrij wat gedacht en tamelijk veel gevoeld en beleefde het een en ander, en ik heb bovendien, wat die tijdgenooten niet deden, de resultaten van dat denken en de kern van dat voelen neergeschreven op bladzijden,

1) Dat begon al met ten Brink, die er zelfs de moeite voor over had om een correspondentie op touw te zetten met nu wijlen mijn barbier. Hij wilde namelijk weten hoe veel malen ik mij al van mijn leven had laten scheren. (Historiesch: zie Zondagsblad v.h.N.v.d. Dag. 26 Nov. '81.
2) Toen de Génestet stierf was hij twee-en-dertig jaar.

op zoo weinig mogelijk bladzijden, om het den lezer niet nog lastiger te maken dan het is. Ik had dus gemeend dat ik zoo'n beetje mee mocht doen.

Maar ja wel, daar is me zoo waar door al die jaren heen, Dominee Hugenholtz blijven leven, om mij nu nog met een beschermend glimlachje te vertellen dat ik een jeugdige, ja hoort het, een jeugdige Titan ben. Ik ben gevleid door het kompliment, maar ik voel dat ik het slechts voor de helft accepteeren kan. Want als ik dan tegen alles in toch een Titan moet wezen, dan wil ik mij wel in de omstandigheden schikken, maar alleen onder voorwaarde dat ik uitsluitend als een *oude* Titan word beschouwd. Heb ik dan heelemaal voor niets een vriend die al naar de veertig loopt?

O, o die meneer Hugenholtz is zoo'n oolijke man. Hij weet wel wat hij doet als hij zegt dat ik een Titan ben. Want Titans behoeft men niet in hun reuzenvaart te volgen,[1] (lees: met Titans debatteert men niet), men richt tot hen alleen bescheidene vragen, vragen bij voorbeeld van het volgend allooi:
'.... heeft de heer Kloos nog nooit de emotie van deernis gevoeld tegenover een armen stumperd of een diep gezonkene en heeft zij er hem nooit toe gebracht de hand ter hulpe uit te steken?'[2]

Maar ik vraag het een ieder, wat moet ik nu als intelligentie, die zich niet gaarne ridicuul maakt, anders op deze catechisatie-vraag antwoorden, dan: Ja zeker, dominee, zeker, gij hebt gelijk, dominee, zeker, gij zijt een engel van licht voor de noodlijdende armen, gij spijst hen en laaft hen en neemt hen op in uw woning om ze te vormen tot leden van de Vrije Gemeente, maar ik slecht mensch,

1) Ik ben geen Titan en kan dus die reuzenvaart niet volgen. Ds. Hugenholtz pag. 121. Stemmen uit de Vrije Gemeente. 14e jaargang, 4e aflevering.
2) pag. 122.

ik geef altijd aan bedelaars in plaats van een dubbeltje een schop.

Neen, nu in ernst, de heer Hugenholtz wordt inderdaad *al* te onnoozel, als hij op een filosofisch betoog: dat het woord ‘Humaniteit’ niet zoo veel zin heeft als het soms wel lijken zou, antwoordt met een vraag naar de mate van medelijden die de betooger zelf bezit.

Maar wat zou men ook anders verwachten van een schrijver, die in het wijsgeerige zoo weinig onderlegd is, zoodanig in de war met de terminologie der primitiefste begrippen, dat hij een zin als den volgenden publiceert:
‘De leer der oppervlakkige materialisten, die ons wilden wijsmaken, dat de geest niets anders is dan een uitwerksel, een SUBSTRAAT[1] van de stof, heeft uitgediend....’[2]

Ja, inderdaad, *onnoozel* is de heer Hugenholtz.

Maar bovendien - en dit is veel erger - de heer Hugenholtz is ook buitensporig arrogant. Arrogantie nu is goed, maar zij moet op iets gebaseerd zijn, en dat is de arrogantie van den heer Hugenholtz heelemaal niet. Niemand ter wereld toch zal dezen heer aanzien voor den man, die hij niet is. Niemand, wie ook, zal het ooit in zijn hoofd krijgen, den heer Hugenholtz te houden voor een geleerde of een wijsgeer, en allerminst voor een artiest. Maar waaraan, zoo zou men willen vragen, ontleent dan toch in God's naam deze aller-onoorspronkelijkste vulgarisator van oudbakken opinies of wat op opinies lijken mag, waar haalt hij het vandaan, waar steunt hij het op, het recht om te oordeelen, te veroordeelen kathederlijk, heel een generatie van mannen van om de dertig, dichters en kritici en prozaschrijvers, ieder van den ander geheel en al verschillend in de geaardheid van zijn aanleg, en waarvan ieder op zich zelf meer dan 't partuur zou zijn van tien dominees Hugenholtz boven op mekaar. O die heer Hugenholtz is onuitstaanbaar waan-wijs. En

1) Ik souligneer.
2) Pag. 96.

schamen moest hij zich, tot over de ooren zich beblozend, als ten minste iemand van *zijn* impudentie nog eerlijk blozen kan, dat hij heeft aangerand, met duf gebeuzel en klein-achtend gescheld, wat zijn volk en zijn tijd aan hart en intelligentie het uitgezochtst heeft.

God zij hem genadig! Wat verbeeldt-i zich wel.....

Hugenholtz meent op te moeten komen voor het geloof, voor het godsdienstige, voor het mystieke, voor de rechten van 't gemoed, weet ik hoe hij het noemt, en keurt onze woorden en daden alleenlijk goed in zooverre zij dienen moeten om dat Onuitsprekelijke te vieren. Maar ziet hij dan niet, maar proeft hij dan niet, dat wij allen, artiesten, het Groote Onbekende, het Eenig Absolute, waar hij zijn leven aan heeft gewijd om het onsmakelijk te maken met zijn duldeloos gefraseer, veel dieper voelen, diep in ons binnenst, veel zuiverder uiten in geschrevene woorden, dan hij en zijn collega's van overal in het land. In Geloof aan de Godheid, als het hart der dingen, in hartstocht om dien God voor allen te belijden, nu en voortdurendlijk, is de heer P.H. Hugenholtz, om *zijn* taaltje te spreken, niets meer dan een kwajongen, vergeleken bij ons. Wij erkennen hem niet als herder der zielen, hij mag zelfe niet mee-praten over het Mystieke der dingen, maar geloovig moet hij luisteren in dankbare aandacht naar wat zijne Meerderen, als menschen en schrijvers, hebben te zeggen over dat Hoogste, welks naam hij maar al te veel in zijn heilig-schennend leven in den mond maar niet in het hart heeft gehad. Ja, als Hugenholtz dat doet, en dan bovendien nog wil leeren begrijpen, devotelijk langzaam, al het andere groote en rijke en schoone, dat hem nu nog verborgen is in de kunst van zijn vaderland, dan, maar ook dan eerst zou er reden zijn eene ernstige wisseling van gedachten met hem aan te gaan. Tot zoolang zwijge hij bescheidenlijk stil.

II.

Een ander van de menschen, die het niet met mij eens

zijn, maar vrij wat gevaarlijker en om-heelemaal-niet-te-vergelijken serieuser dan de goede heer Hugenholtz, is Frederik van Eeden, mijn beste vriend. De Heer Frederik van Eeden is een hoogst verdienstelijk dichter en als Gorter er niet was zou hij wellicht wezen, èn Héléne Swarth en Verwey, in hun vroegere werk, de dichters bij uitnemendheid van dit ons geslacht; als mensch heeft hij eigenschappen die het door alles heen tot een wet voor u maken zijn vriend te zijn en zijn vriend te blijven; terwijl hij als veel-voelend en alles-begrijpend vertolker van het Nieuwe zijn mededinger zoekt. Maar de heer Van Eeden heeft als kriticus en wijsgeer één groot gebrek dat tegelijk in sommige omstandigheden zijne kracht is: hij denkt op het papier. Hij denkt op het papier, dat wil zeggen, hij zet niet, na jaren lang dolens door den wild opgroeienden tuin zijner hersenbewegingen, het pure resultaat van al dat gegroei en geleef voor den lezer, als ongekrenkte bloemen in tastbare pracht; hij vraagt den lezer zelf uit om met hem te wandelen in een dol-prettig twee-gesprek, waar hij alleen aan 't woord is omdát hij de antwoorden raadt, te wandelen in dien tuin van kronkelende paden en grillige opbloeiingen en ver-gezichten ruim. Hij is geen profeet, die den lezer toezingt in klinkende volzinnen den bloedig uit zich zelf veroverden schat van gedachten voor-een-eeuw-of-wat, heerlijk zeker in groot gevoelde wijsheid; hij is de man die u vriendelijk bij den knoop van uw jas neemt en zich belangstellend verdiept in uw mogelijke bezwaren, die zelf die bezwaren gist en ze opwerpt om ze aanstonds weer neer te slaan met een verstandige boutade, heel gezellig en leerzaam, de man die erg weet dat hij ten slotte gelijk krijgt en die daarom niet begint alsof hij gelijk hebben wil.

Zoo'n man is onmisbaar in de generatie van heden, een artiest die de middelaar is tusschen de artiesten en het publiek. Het slecht-goede publiek, bedoel ik, de menschen die niet kwaad willen, maar die toch niet goed kunnen, die een hand noodig hebben en een stem die hen leert. Want een echt waar mensch, dat behoef ik niet te zeggen, voelt het

schoone in 't schoone, en gaat niet iets schoon vinden omdat een ander het hem zegt. Maar toch blijft de man, die met zoo velen weet te voelen, die zoo'n massa menschelijk leven weet te kneden naar zijn begrip, een intelligentie die misschien niet zoo intens is als andere, maar toch ruim boven allen en teeder en gevat. Als zoo is Van Eeden eenig onder ons allen en zijn populariteit is wel niet zoo glorievol, maar toch even duurzaam en eerlijk verworven, als de bevende aureool, die maar door weinigen gezien wordt, om de hoofden van een stuk of wat andere auteurs.

Van Eeden, en dat wou ik maar zeggen, Van Eeden is veel beter dan *zijn* publiek -, de massa, - zich denken kan, dan de kleinere élite gelooft. Van Eeden is niet de man, die maar zoo'n beetje meepraat met beide partijen, - zooals zoovelen meenen, omdat niemand hem begrijpt. Van Eeden is mooier en echter dan men weten wil, een man, die wel voor, maar niet met de massa voelt. Maar juist, juist daarom, omdat hij zoozeer is, ondanks al zijne democratiesche allures, net zoo als wij allen artiesten, een aristocraat des geestes bij uitnemendheid, daarom wou ik één ding anders in hem zien. En dat is het gebrek waar ik mee begon van te spreken en waar ik eerst de heilzame kracht van heb getoond. Want dat gebrek is geen gebrek in elke omstandigheid, het wordt slechts tot gebrek door verandering van atmosfeer. Want wat goed is in het verkeer met den ongeletterden lezer, die voorlichting behoeft in het tasten naar het goede, kan onmogelijk goed zijn van artiest tot artiest. Als artiesten het hebben over hun hoogste dingen die zij zelven slechts weten, tegen andere artiesten, dan moeten zij niet toonen het negligé van hun gedachte, zij moeten niet stemmen de harp hunner gedachten, zij moeten die gedachten geven zelve, in haar opperste verklanking, in haar gaafst volrijp-zijn, in haar brandendste intensiteit. Zij moeten tegenover elkaar zetten geen paviljoentjes voor het thee-uur en daarin over en weer de vage woordklanken van toevallige gesprekken, maar paleizen van gedachte, hoog heerlijk oprijzend in onverwoestbare staatsie, de waarachtige

architectuur, de volmaakste verwezenlijking, de in marmer gehouwene en kant-fijn uitgewerkte alleruiterste zich-drooming van hun temperament.

Dat nu heeft Van Eeden met mij *niet* gedaan.

Hij heeft voor deze aflevering een stuk geschreven, en 't is op zijn uitdrukkelijk verlangen geplaatst, een stuk over mij. En nu sta ik daar tegenover een klein beetje verlegen, want overal waar ik van Eedens volzinnen aanpak, glijden zij door mijn vingers, omdat er zoo heel weing solieds in staat. Hij denkt op het papier. Ik zoek naar meeningen, maar vind er geene, en als ik er eindelijk een meen te hebben, vernevelt zij weer langzaam onder mijn starenden blik. God, dat van Eeden toch eens zei wat hij wou. Ik voel nu alleen als een gordijn, dat zich tegen mij in beweegt, en daarachter een ongrijpbaar iets, dringend en duwend met standvastige kracht. O ik heb lust, zoo vreeselijken lust een even onredelijken duw terug te geven, dat de boel van mij afvliegt, op den afstand die past. Maar dan komen er weer heel lieve woorden uit het verborgene, een hand strijkt over mijn hoofdhaar, en ik hoor mij noemen: vriend. Zoo word ik weer kalm, mijn toorn wordt verbazing en ik kijk hoe langer hoe scherper toe. Daar grijp ik het, ik heb het, ik had het, maar mijn hand sluit zich vaster en vaster om niets. 't Is niets, 't was niets, 't moet nog iets worden, want Frederik van Eeden mijmert op het papier. De heer Frederik van Eeden is, zooals hij zelf zegt, nog niet aan 't bespelen, maar aan het stemmen van zijn snaartuig, 't zijn slechts klanken zonder verband en beteekenis, ter voorbereiding op een mogelijk muziekstuk, maar dat er nog niet is.

Ik zal een paar voorbeelden geven ter verduidelijking. Ik vraag den lezer pardon, maar niet mijn schuld is het, dat ik hier aan futiele analyze moet doen.

Ik heb dan ergens gezegd dat al wat door menschen gedaan of gesproken wordt, moet beoordeeld worden naar schadelijk of nuttig, naar leelijk of mooi. Voor ons verstand is alles schadelijk of nuttig, voor ons gevoel is alles leelijk

of mooi. Dat is van Eeden niet met mij eens om de volgende redenen.

'Het mooie is goed.... Wij willen het, begeeren het, zoeken het. Het leelijke is kwaad.... Wij verwerpen het, haten het, willen het niet.'

Dit is een argumentatie zonder zin, een woordsmokkelarij van de bovenste plank. De heer van Eeden gebruikt hier de woorden goed en kwaad in een andere beteekenis als waarin ik het gebruik er van afkeur, zooals men kan zeggen: die thee is heel goed, voor: lekker, dus wenschenswaard. Zeker is het mooie waard verkregen en in zooverre goed, en evenzeer het leelijke waard vermeden en daarom slecht te noemen. Maar iedereen ziet dat dit een woordenspel is en dat *ik* de woorden kwaad en goed zóó nooit heb bedoeld. En nog dieper vergist hij zich in mijne bedoeling en in wat hij zelf denken moet, als hij voortgaat en zegt dat wij niet mogen beöordeelen de daden der menschen, dat het leven slechts rechter is. Groote God in den Hemel, tot welk een apathische contemplatie moet *hij* vervallen zijn, die zoo iets beweert. Juist hoe langer hoe fijner, en zuiverder en naakter hebben wij goed te keuren en te veroordeelen het doen en laten der Wezens naar leelijk en mooi. Verbeeld je dat men uit het Leven dien factor zou wegnemen, den factor van zelf-opbouwing door kritiek. Ik vind bijvoorbeeld allerleelijkst van van Eeden hier zijne wijze van redeneeren en ik wensch die te zien afgekeurd door allen die dit lezen met al de volheid van mijn wil.

Het schijnt inderdaad dat Frederik van Eeden het er stokstijf op gezet heeft mij tegen te spreken, - ik begin dit hoe langer hoe meer te voelen, - alleenlijk uit zucht tot tegenspraak zelf, en zonder een enkel redelijk motief. Want wat ik hierboven meende te moeten zeggen over die vluchtige meeningen die onder uw oogen en handen spoorloos verdwijnen, zoodra men ze aanraakt, - hier heb ik er een.

'Als de mensch, de menschheid, het leven zich zelf wil, waarom groeit het dan, verandert het dan, beweegt het dan,

leeft het dan? Het leven kan zich zelf niet willen, want het is niet, het wordt. Het verandert, dus bedoelt het iets dat het nog niet is.'

Wat bezielt den heer Van Eeden toch, zoo zou ik willen vragen, dat hij zoo iets ter neder schrijft, zonder eenigen zin? Want het 'Leven' moet hier beteekenen het levensprincipe, datgene wat *doet* leven en dit nu verandert natuurlijk nooit. Het is altijd zich zelf in telkens anderen verschijningsvorm, daarónder zich-zelf, en wat Van Eeden dus zegt, beteekent niet eens iets. Want vat men het Leven hier op zooals óók kan, in zijn concreten zin als het geheel van de opeenvolgende verschijningsmomenten, dan komt de enormiteit: dat het Leven iets anders dan zich zelve zou willen, ook al niet uit de war. Neen, zelfopgroei, ziedaar 's Levens doel.

Frederik van Eeden denkt niet voor hij schrijven gaat, tot dat wat hij te zeggen heeft, voor hem komt staan als een harmonisch geheel van gedachten, harmonisch in zich zelf en ook met al de andere definitieve uitingen van zijn temperament en zijn intellekt, neen hij zet op 't papier al de juiste en onjuiste redeneerinkjes die in hem opbobbelen, terwijl hij aan 't schrijven is, hij laat de gedachten als embryo's geboren worden op het oogenblik dat ze nog maar gedeeltelijk voltooid zijn, zoo dat haar geboorte-stond tegelijkertijd ook haar doods-uur is. Want als men staat te causeeren voor minder beschaafden, dan mag men wel eens zoo'n beetje los in den mond zijn, zoo'n beetje licht-tellend met het geschrevene woord. Zulke menschen kijken zoo nauw niet en zij kunnen desnoods wel spelende onderricht worden in der dingen gebeur. Maar als men discussieert over ernstige kwesties met een ernstig man, dan heeft men ieder woord zorgvuldig te wegen voordat men het uitspreekt, dan heeft men elkaar niet in 't wilde te dwarsdrijven, dan heeft men te zamen te zoeken naar de waarheid die IS.

Het spijt mij voor den heer van Eeden, dat hij dit dezen keer heeft verzuimd.

Ik zal nu niet doorgaan met dit stuk te wederleggen, ofschoon ik voor het grootste deel er wel kans toe zou zien. Ik ben het geheel oneens en zelfs de aanraking is mij anti-pathiesch met bijna alles wat er staat. Maar ik heb thans wel wat anders te doen. Ik heb slechts even willen aantoonen hoe losgebouwd Van Eeden's redeneertrant is in dit zijn laatste betoog. Maar meteen heb ik een paar woorden willen zeggen, karakteriseerend over zijn plaats als letterkundig en wijsgeerig essayist in onze dagen.

Nieuwmarkt, door Frans Erens.

De lampen walmen, de lampen branden. Geen glas op de lampen, de lampen walmen.

De oude jodin zit bij hare spullen.

Daar liggen op den grond, in trommels en bakjes: halssnoeren, kralen, messen, een porceleinen mariabeeldje neergestrekt in de tintelende kralen.

De oude, magere jodin zit bij hare spullen. In haar versleten vuilbruine sjaal, zit ze.

Bij hare spullen zit ze; woedend glimt haar bruin gerimpeld gezicht in den rossigen schijn van de lampen, die rookslingeren en platten en buigen hun vlammen in den avondwind, in den schijn van de blikken lampen, wier gouden vlammen rookstaarten naar boven, zweepend het duister, zich verliezend in de duisternis.

Zij zit woedend bij hare spullen.

In een kring er om heen, staan de menschen te kijken en zwijgen; zij staan dicht naast elkander, mannen en vrouwen, meisjes en jongens, die turen en zwijgen.

‘Wat heb ik een stille klanten,’ zingt ze. ‘Geen centen!’

‘Wat heb ik een stille klanten, ze hebben geen centen.’

En de menschen lachen en zwijgen, hun gezichten beschenen door de lampen, die walmen.

‘Wat heb ik een stille klanten.’

‘Hebbe jeuli geen centen?’

Zij staat op; naar boven gaat haar gezicht in glimmende woede, zij rijst hoog en lang uit hare spullen en om haar heen hangen de vuile lompen, kwaadaardig flikkeren hare oogen, kleine oogjes als slangenoogjes in diepe spelonken.

De monden der omstaanders verlengen zich in een stillen lach en van gezicht tot gezicht gaat de glimlach in de rondte, terwijl de lampen goud-branden in het zwarte donker.

Het koningschap in Nederland, door F. van der Goes.

I.

Voltaire vroeg: waar zijn de grenzen van de voorrechten van de koningen, en van de vrijheid des volks? - Ik zou u raden, zeide Voltaire, die vraag rustig te gaan bestudeeren in het stadhuis te Amsterdam.

Gelukkig voor ons dat Voltaire zijn Dictionnaire Philosofique nu niet nog hoeft te schrijven, want hij zou niet meer kunnen verwijzen naar het Stadhuis op den Dam. Integendeel. De Lamme Koning heeft zijn prerogatief uitgestrekt tot dit verblijf dat niet voor vorsten gebouwd was, en sedert heeft een lamme burgerij zich beholpen met de pakzolders en de kantoorlokalen van een smalle gracht. Sedert Voltaire zuchtend dit hooge huis gedacht als een drempel dien alle vrienden van de vrijheid verlangden te kussen met hun mond of minstens van verre eerden in hun hart, is de roem van de Nederlandsche vrijheid een banaliteit geworden en is nu een onwaarheid. Er is geen volk dat een grooter percentage van onvrijen heeft aantewijzen dan Nederland, of een kleinere klasse van uitsluitend-geprivilegeerden. Met al het andere is ook bij ons de vrijheid vervallen. De vrijheid van nu is de ruïne van de vrijheid voor twee eeuwen. Het beschaafde Europa heeft ons in alles overtroffen, ook in de vrijheid van

de burgerij. Men bedoelt dit, als men zegt dat de Nederlandsche politieke beschaving is verminderd, men bedoelt dat zij in geringere mate vermeerderd is dan had behooren te geschieden en dan bij andere volken geschied is. De vergelijking is het die nu in ons nadeel uitvalt, en vroeger in ons voordeel. - De faktoren die moeten samenwerken om een absoluut koningschap mogelijk te maken, vindt men in primitieve beschavingstoestanden, en de voorwaarden van een gematigd of constitutioneel koningschap worden bereikbaar naarmate de beschaving vordert. Het staat vast dat in Europa de intellektueele evolutie den constitutioneelen staat heeft gebracht en nu doende is met de republiek. De sociaal-democratie is propaganda voor de republiek, zij is de republiek in den eigenlijken zin. Wat heeft Nederland in de latere tijden betrekkelijk weinig van die evolutie geprofiteerd. Wij waren een voorbeeld voor Europa. De geävanceerdste man van zijn tijd gaf ons de eer. Denk nú eens een Franschen leider die zich op Holland zou beroepen. Het is waar, de volstrekte vooruitgang is niet te loochenen Het koningschap van de negentiende is minder tyranniek dan het gemeenebest van de zeventiende eeuw. Maar ik herhaal dat hier alleen op het betrekkelijke kan worden gelet; en dan kan evenmin worden ontkend dat in de publieke opinie een teruggang zichtbaar is. De volstrekte vooruitgang is dat wij nu practisch een republiek hebben; de betrekkelijke teruggang is de serviliteit en de absolutische woordenkeus, waarmede men de fictie van ons hedendaagsch koningschap tracht te steunen en te redden. De volstrekte vooruitgang is dat geen enkel Nederlander die meêtelt, aan koning of koningin eenige wezenlijke macht zou willen toekennen; de betrekkelijke achteruitgang is dat bijna geen enkel Nederlander die iets te verliezen heeft, er voor uit durft komen dat hij van het koningschap alleen den vorm wil bestendigen. Vooruitgang is het dat Holland een republíek is; teruggang, dat de Hollanders niet durven zeggen republikeinen te zijn.

II.

Alleen de anarchie kan met dezen toestand tevreden zijn. De afkeer van alle regeering ziet met welgevallen deze valschheid in de regeering. De anarchie nu is de denkwijze die in Nederland bij de ontwikkelde menschen de meeste aanhangers vindt. Het is verbazend hoe sterk de anarchie verbreid is onder de geleerden, de letterkundigen, de professioneele en technische vakken. Zij zijn aan de Sociaal-Democratie, de bekendheid met het doel en de inrichting van de samenleving, nog niet toe; en de samenleving die wij nu hebben, schijnt hun terecht zoo onvoldoende en de besturen kennen zij als zoo onbekwaam en zoo onvertrouwbaar, dat zij even weinig geloof hebben aan de toekomst van de maatschappij als hoop op beterschap bij de overheid. Men vindt in die kringen daarom weinig positieve voorstanders van algemeen stemrecht; velen zien daarin een verkrachting van de politieke ongereptheid der groote schare, die liever zuiver moest blijven van staatkunde. De staatkunde, meenen zij, brengt noodzakelijk ellende op de hoofden van hen die er zich meê bemoeien; en er is zonder twijfel eenige traagheid in de weigering om mede te helpen de staatkunde te reinigen van onnoodige bijmengsels. - Ziet deze beschaafde anarchie een republiek in de werkelijkheid, en misbruik van de monarchie om bij de onvrije klasse den eerbied voor het gezag der vrijen te versterken, dan is haar versteldheid niet groot en hare verontwaardiging evenmin. Zij verwacht niet anders van de regeerende klasse, hoe zou zij dus verwonderd kunnen zijn? Heerschen is onrecht doen, meent zij, alle heerschers hebben steeds onrecht gedaan, zonder onrecht te doen kan men niet heerschen; zoo is hare verontwaardiging niet anders dan eene doorgaande minachting voor de machtigen. Dit is de reden waarom deze sterke partij het koningschap in Nederland onaangetast laat, zij is misselijk van alle politiek, ook van het koningschap. Behalve traagheid en Nederlandsche berusting is het belang een andere faktor in hare onverschilligheid; met het koningschap

heeft men een onbestemde vrees dat meer instellingen zouden verdwijnen; maar bij velen die wel anders en beter zouden willen is dit, denk ik, toch de hoofdzaak, dat zij zich voor zaken van staatkunde en regeering niet meer warm kunnen maken. Zij mogen zich in het voorbijgaan ergeren over de ongerijmdheid, dat in Holland naast de heerschende côterie een hofhouding staat, waarvan het middenpunt is een kind en een jonge vrouw die in het geheel geen invloed hebben, en nog minder invloed kunnen hebben dan de overleden koning die evenmin het bestuur in handen had, maar de meerderheid in de Tweede Kamer; zij zullen even lachen als zij de opgeschroefde redevoeringen en courantenartikelen zien, maar zij denken dat dat bij journalisten en dignitarissen hoort en gaan weer voort, ieder aan zijn eigen werk.

Deze verfijnde anarchie zal vragen waartoe het dient in ons land over het koningschap te schrijven, dat is, meenen zij, immers geen kracht om rekening meê te houden; bemoei u toch niet, meenen zij, met die onschadelijke komedie waarvan wij allen weten wat zij waard is. Laat het koningschap zijn eigen dood sterven, het valt in onder het gewicht van zijn onbeduidendheid.

Maar ik die een Socialist ben en geen Anarchist, ik die voor oogen heb een zeer nauwkeurig te omschrijven en omschreven werk, ik die meen zeer precies te weten wat de maatschappij voor een ding is en waarvoor in de maatschappij Staat en Regeering moeten dienen; ik die de maatschappij aanzie voor een werkinrichting en niets meer, die alle gedwongen bemoeiing van personen met personen anders dan voor regeling van werk en verdeeling van levensbenoodigdheden verwerp, maar dan ook regeling en verdeeling beide wil maken tot de verplichte en uitsluitende zaak van de nieuwe machten die den ouden naam van Regeering zullen dragen, ik bekommer mij zeer sterk over hetgeen nu in de maatschappij gebeurt en wat de Regeering tegenwoordig doet. Als ik bedenk hoe het worden kan en worden zal en hoe het nu is, dan bevind ik mij als op een drempel van een gevangenis waar ik veroordeeld ben twintig jaar te zitten;

een eindelooze tijd zonder verbetering in eenige toekomst. Ik zal geen verandering beleven, het is een nacht waar geen dag op volgt, donkerte zonder licht, vertwijfeling bijna en geen hoop. Ja dit is onze hoop, van iemand die een stekje in den grond zet en berekent dat na honderd jaren de boom volwassen zal zijn, maar hij kan alleen een schaduw verwachten die na hem komt. Alles, alles van onze tegenwoordige regeering zal veranderd moeten worden, voor wij kunnen spreken van beterschap die iets beteekent. De andere regeering zal in de plaats moeten komen van deze. Wat deze nu is, de opperste administratie van de openbare zaak, zal de andere moeten worden. Aangezien nu, volgens mij, op zulk eene opperste administratie zeer veel aankomt, is het bedroevend en ontmoedigend dat wij een bijna ondenkbare ommekeer van eigenschappen noodig zullen hebben om te krijgen wat wij verlangen. Een regeering vol zelfzucht, bekrompenheid, valschheid, en lichtvaardigheid is het die wij hebben. Een regeering van soberheid, eerlijkheid en bekwaamheid is het die wij zullen krijgen. Hier spreek ik alleen over dit onderdeel van onze regeermachten, het koningschap. Dit brandt op mijn geweten als de herinnering van een groote zonde. Het is een huivering-wekkend spooksel oprijzend in een kalme nacht van gepeinzen. In mijne verre vizie komt het overeind als een kabouter in een schoonen droom. Het loopt over mijne toekomst-beelden als een insekt over de kleurige tafereelen op het witte doek van een toover-lantaarn. Het is een naar ontwaken, een kille werkelijkheid, het omvallen van den pot met melk in de tafel waar een boereweelde op gefantaseerd was. Dit is mijn denken, en dit is het zijn. Zoo behoort het te wezen en zoo is het. Welke storm brengt ons zuiverheid en welke vloed spoelt de onreinheid weg.

III.

O, als het Koningschap in Nederland een werkelijke en sterke macht was, als wij te maken hadden met een krach-

tigen Heerscher en een stelsel dat aan hem wettelijk en feitelijk de beschikking gaf, dan zou de strijd tegen het Koningschap een gezonde oefening kunnen zijn, met een openbaar en zeer bepaald doel voor de oogen. De gebreken van de gemeenschap gevoelen de Socialisten als hunne eigen fouten, en de laagheid van velen om één hoog te houden boven allen, zou ook hun een pijnlijke gewaarwording zijn. Maar wat wij nu ondervinden is geen pijn, het is weêrpijn; een knagend verwijt, een dralende *migraine*. De Keizer van Rusland, ook nog de Keizer van Duitschland, daaraan is houvast, men weet wie men voorheeft, hun macht te denken is de plicht van wie een moker kan hanteeren. Hamer of aanbeeld is daar de keus en de keuze is niet moeilijk. Zoo denkt het geheele revolutionnaire Rusland, de Keizer moet noodzakelijk worden gedood, hij is een schadelijk man en alleen de dood kan hem onschadelijk maken. Een is zijn meester, de Vrees, de Vrees dus moet hem bedwingen. De Keizer van Duitschland treft men met geschriften die de slaafschheid aangrijpen, met organisatie van alle vrienden van de vrijheid die hem de handen binden met wetten als sterke boeien. Er is een afdoend antwoord op zijne absolute toosten, een zwijgend antwoord uit de stembus met altijd grootere cijfers van zijne tegenstanders. In Rusland de revolutie, in Duitschland een coup d'état als de arbeiders de meerderheid hebben gekregen in het parlement; hard tegen hard, oog om oog, op dood en leven.

Maar hier. Geen coup d'état of revolutie. Het is een getemde beer, het Koningschap. Het is tevreden met honing, al moet men zeggen dat de portie nog al groot is. Lange jaren geleden heeft men met het koningschap afgerekend, sedert 1848 hebben wij geen Koning gehad. Thorbecke is de Hollandsche koningsmoordenaar, over ónzen Lodewijk XVI is de dood uitgesproken met zeer vele frazes. Dit alles is ons bekend en een opzettelijke strijd tegen het Koningschap wordt daarom door ons niet gevoerd. De instelling is een windmolen en geen geharnaste ridder, de occupanten van den troon zijn een vriendelijk vrouwtje met lieve woordjes

en een meisje met korte rokjes. Men weet dat bij hen enkel de schijn veilig kan zijn, en geen een Hollander die meer dan de schijn gered wil zien. Uit den draaikolk van het verleden vischt men bij ons het éénhoofdig gezag niet op, uit de asschen herstelt men het verteerde koningschap niet weêr. Zoo kan ook onze strijd alleen tegen den schijn gericht zijn, zooals ook alleen het streven om den schijn te bestendigen mijn ergernis wekt. Dit nu maakt op het eerste gezicht onze taak niet aangenaam. De groote anarchistische middeklasse haalt de schouders op. De dienaren van hen die belang hebben bij het voortduren van den schijn, weten hem tegen ons te exploiteeren. Wij zelf vinden het geen heldenstuk de weêrlooze persoontjes van de regentes en haar kind op zij te dringen.

En toch is het de noodzakelijke plicht van het Socialisme den ondergang van de monarchie te bespoedigen. Den ondergang van de instelling waar zij een macht is in den Staat, omdat haar beginsel het onze bedreigt. Den ondergang van de resteerende vormen waar de instelling heeft uitgediend; die vormen-zelve hinderen ons en nog meer het in-standhouden van vormen die overbodig zijn geworden. Ik wil hier voor de tweede maal zeggen wat de hoofdzaak in dit artikel is. Ook ons zou het tamelijk onverschillig zijn of ergens in het land, op het Loo en in den Haag een huishoudentje woonde dat een middel-eeuwschen titel droeg, eene ouderwetsche staatsie voerde, en het hoogste gezag in den lande representeerde, wanneer ons in het algemeen zaken van gezag onverschillig waren. Natuurlijk zou dit ons evenmin aanstoot geven, wanneer de maatschappij ons scheen een chaos te zijn, waarin de slimmen en de sterken de baas behoorden te wezen, en ieder gelijk had die de hand legde op wat onder zijn bereik kwam. Met zulke staatkundige begrippen is men onaantastbaar en leeft men tevreden in alle omstandigheden. Evenwel, en hier komt het op neer, dit zijn de Socialistische begrippen niet, en wij missen ten ééne male deze gelukkige onaandoenlijkheid. Alles wat verkeerd is in den Staat hindert ons dubbel, omdat wij in plaats

van dat verkeerde zeer nauwkeurig weten wat wij zouden wenschen. Het kwade is dus voor ons niet alleen kwaad, maar het neemt bovendien de plaats van het betere in beslag. Om nu alleen over het koningschap te spreken, zoolang deze vormen blijven bestaan, is er geen gelegenheid voor de andere vormen van het gezag naar ons idee.....

IV.

Als de Staat gekomen is op de ontwikkelings-hoogte waarboven wij ons nu geene hoogte kunnen denken, als hij het historische doel heeft bereikt waarachter wij ons geen doel kunnen voorstellen; als de werk-inrichting en verdeelings-machine compleet zullen zijn, dan is de regeering het toezicht op den goeden gang van voortbrenging en verbruik. Niets is eenvoudiger en beperkter dan deze regeerings-zaak. Het menschelijke, het geestelijke, het hooge, al wat Individualistisch is en behoort te blijven, valt buiten de grens van haar bevoegdheid. De Staat, dat is de Arbeid. De Regeering zijn de handhavers van de orde bij den arbeid, de leiders bij het verrichten van den arbeid, de opzichters over de verdeeling van de vruchten van den arbeid. Als men deze mannen van de toekomst zou willen noemen met namen van tegenwoordig, zou men zeggen ingenieurs, fabriekanten, landbouwers, magazijnhouders, kooplieden. Van hen de besten en bekwaamsten, door hun meesterschap onze voornaamste dienaren, krachtens hunne diensten onze eenige meesters. Zullen zij de grootste mannen van het land zijn! Het zal zelfs beter wezen indien zij dat niet zijn. Zooveel gezag als zij zullen noodig hebben, moeten zij ontleenen aan hunne bekwaamheid. De grootheid wordt maar ontsierd door wereldsche voornaamheid, zij zullen een burgerkroon dragen, de kroon van menschelijke hoogheid wordt gedragen onzichtbaar en kan niet worden uitgereikt door de menigte. De menigte kan enkel uitmaken wie de meest geschikte personen zijn om voor hare stoffelijke belangen te zorgen. En alleen aan hen zal de macht om te regeeren mogen

gegeven worden. Andere invloed, op het denken en het leven, wordt niet gegeven, maar genomen, en is geen macht die eenige ambtelijke erkenning of regeling zou dulden of vragen. Er mag geen luister, geen geloof aan dit eenigduldbare gezag worden geschonden, het mag niet imponeeren of verblinden. Het moet een precies-omschreven funktie wezen, een verplichting meer dan een voorrecht, een op-offering en geen exploitatie, een taak zooals een andere, alleen zwaarder en voor bekwamere menschen berekend. De nuttigste burgers zullen de hoogste plaatsen bekleeden in den Staat. De grootste mannen zullen de wegwijzers zijn in het Leven. En in het Leven is de Staat niet meer dan het huishouden, van een geheel onbeduidende beteekenis als het goed geregeld is, een onophoudelijke stoornis als er iets aan mankeert. De Staat zal niet goed zijn zoolang men merkt dat hij er is, een dommekracht die onhoorbaar werkt, een machine zonder geraas of rook, een doof-stomme dienaar van een alomvattende handigheid. Hij moet voorzien in onze lichamelijke behoeften, op onzen tijd ons eten en drinken verschaffen, kleeren, woning, goede wegen, vervoermiddelen, en zonder gedruisch of omslag, zonder aanspraak op dank, zonder recht op andere bevoegdheid dan ons van dienst te zijn, met de bescheidenheid, de nauwgezetheid en den ijver die verlangd kan worden bij het verrichten van onmisbare maar geringe bezigheden. Als dit de Staat moet zijn dan kan het gezag in den Staat onmogelijk pretentie op eerbied of onderdanigheid laten gelden. Geen bekwaamheid in deze soort van verrichtingen, eene geschiktheid om anderen te leiden bij onaanzienlijken arbeid voor ons lijf, kan reden geven om iemand buiten dien arbeid te verheerlijken met titels en voorrechten. De grootere geschiktheid legt grootere verplichtingen op, dat moet alles zijn. Hoe ver die bekwaamheid ook gaat, zij gaat nooit verder dan de volmaaktheid van maatregelen om in onze lichamelijke onvolmaaktheid te voorzien. Vollediger toegerust dan een grijze mosch kan de geniaalste technikus de mensch niet afleveren, en wij kunnen nog lang niet vliegen. Niets wat tot dit beperkte en vergankelijke behoort

kan iëmand recht geven trotsch te zijn, en de bemoeiing van den Staat en van het hoogste gezag zal bij dit vergankelijke en beperkte ophouden.

De plaatsen waar wij zeker weten dat eenmaal deze purpere verstands-druiven zullen rijpen, hangen nu bezet met dor onkruid en spinrag. De druiven zijn zoo klein en hard als groene erwten..., Het gezag maakt op de menigte nog een onnatuurlijken indruk. Er is nog een algemeene miskenning van het doel en den aard van regeering. Niet om van dienst te wezen, maar om gediend te worden, meenen de autoriteiten dat zij er zijn. Ook buiten hunnen werkkring wordt een zekere ondergeschiktheid verlangd en betoond. Het gezag om het gezag is iets dat begeerd wordt en ontzien. Er is een gering besef van verantwoordelijkheid en er wordt weinig verantwoording geeischt. Omdat het nog zulk een gebrekkig werktuig is, overstemt het kraken en dreunen van de staatsmachine het menschelijk geluid. Zij wordt bovendien ten behoeve van een kleine klasse geëxploiteerd en de drijvers wenden de aandacht af van de indiscretie van hun bedrijf door het bijgeloof van de menigte te sterken, die hunne bemoeiing aanziet voor het gewichtigste wat er in de wereld is. Nu wilde ik er op komen dat hier de groote grief tegen het Koningschap van onzen tijd ligt. Als een werkelijke macht boven haar wordt het door de heerschende klasse niet geduld, al sedert jaren niet. Maar zij tracht het prestige van het Koningschap tegenover de onvrije menigte te steunen, en te gebruiken als een beveiliging van het gezag in het algemeen dat in het bijzonder haár gezag is. In plaats om mede te helpen de waarheid te verbreiden omtrent de toch zoo noodzakelijke taak van den Staat, en de verstandelijke evolutie te bevorderen die deze erkenning brengen zal; in plaats van de onmísbare afscheiding tusschen onze materieele huishouding en ons geestelijk leven te helpen bewerkstelligen, gaat de klasse die regeert voort met het bestendigen van een onredelijke en schadelijke verwarring. De wijding, de heilrijke strekking, de mystieke zegen van het Koningschap worden sterker aangedrongen naarmate de

beweging bij de onvrijen toeneemt. Ik vrees wel niet de gevolgen maar ik kan toch de poging niet goedkeuren. Het rijden en rossen, het beleggen van gezochte plechtigheden, de ophemeling van onbeduidende daden, de overdrijving van alledaagsche voorvallen, het bezigen van woorden en organiseeren van vertooningen, tot het ten-toon-stellen van voorwerpen daarbij gebruikt, alsof inderdaad het Koningschap een machtige instelling en de titularissen buitengewoon begaafde personen waren, is een reeks van bedotterijen door de heerschende partij ondernomen, waarbij hare minst nobele neigingen den spot drijven met de minst verlichte van de andere. De onwaarheid wordt bestendigd, en juist bij de inrichting van den Staat hebben wij waarheid noodig in de aller-eerste plaats; de vrijmaking van den mensch van zijn stoffelijke behoeften, de organisatie van alle werkkrachten om het werk licht te maken, de hervorming van de maatschappij in een werkplaats waar doelmatigheid en rechtvaardigheid het reglement is; iedereen gevoelt dat elke openbare leugen een hinderpaal te meer is om daartoe te komen. En deze speciale leugen wordt bestendigd, dat het gezag in den Staat noodig heeft en gerechtigd is tot onderdanigheid, uiterlijke pracht, weelde betaald door de armen, hulde gebracht door onmondigen; dat het gezag, erfelijk in een familie, noodzakelijk wijsheid, deugd en edelmoedigheid verleent aan hare leden, dat het gezag niet is een dienst voor het lichaam van de menschen, maar een heerschappij ook over hun geest.

Van de twee groote partijen waarin de regeerende klasse quasi verdeeld is, is de valsche monarchistische propaganda het uitbundigste bij de liberale partij. Haar kan dit het minst vergeven worden. Juist haar werk was het en hare historische taak is het geweest, in Nederland de laatste koninklijke prerogatieven weg te nemen. Thorbecke, dien ik al genoemd heb, heeft het koningschap meer afbreuk gedaan dan eenig sociaal democraat, meer dan eenig nihilist. Ten volle heeft de liberale partij verdiend den smaad dien zij van hare conservatieve tegenstanders heeft verduurd wegens

hare democratische gezindheid. De liberalen hebben den zin genomen uit de betuigingen van gehechtheid en trouw aan het koningschap, die de liberalen nu door al hun organen uitspreken; er zijn niets dan ledige frazen overgebleven. Immers, wat wil dat zeggen tegenwoordig: trouw aan de monarchie? Iets anders dan dit, dat men de titularissen wil laten in het bezit van hunne titels en inkomsten, kan het onmogelijk beteekenen. Dat men aan den koning of koningin een nieuw recht zou willen schenken, of eenig verloren recht zou willen teruggeven, kan men niet bedoelen. Zelfs meent men er niet mede dat men de tegenwoordig nog in naam bestaande rechten naar den letter uitgeöefend wenscht te zien. Zou eene kamermeerderheid dulden dat de Duitsche prinses, die voor twaalf jaren met Willem III getrouwd is en thans Regentes is van het Rijk, dat zij 'naar welgevallen' een minister ontsloeg waarin de Kamer vertrouwen stelde? Welke trouw en gehechtheid zou bestand zijn tegen eenig teeken van een macht die anders wilde dan de meerderheid? Men regeert of men regeert niet. De Regentes nu, regeert niet. Al de verklaringen van koningsgezindheid doen deze waarheid geenszins te niet en hebben ook niet de strekking dat te doen. Het is ijdele praat, en wanneer de Regentes een vrouw van doorzicht is, moet zij afkeerig worden van een hulde die geen van de personen die haar brengen in woorden, bereid zou zijn gestand te doen met daden. Al wat zij er uit besluiten kan is dit, dat, zoolang de klasse die haar omgeeft de macht heeft, zij in het veilig bezit zal blijven van de gemakken, van de penningen en van het koninklijk vertoon. Hiervan kan men overtuigd zijn dat geen mensch er aan denkt zelfs maar rekening te houden met de mogelijkheid, dat van de Regentes de geringste eigen invloed op de openbare zaak zou uitgaan. Geen enkele staatkundige partij is genegen daarop te letten, geen enkel programma is met eenig voorbehoud te dien aanzien opgemaakt, geen enkele kamermeerderheid zou van haar voorgenomen gedragslijn ter wille daarvan een streep willen afwijken. En dit alles neemt niet weg dat juist de liberale

partij, die gemaakt heeft dat in de werkelijkheid het koninklijk gezag niet meer bestaat, telkens te kennen geeft dat zij op het behoud van het koningschap ten zeerste is gesteld; een povere en leugenachtige klasse-politiek waarvan niemand de dupe is. Het koningschap heeft zij-zelve aan den kant gedaan, nu vlucht zij om een schuilplaats in de bouwvallen. Zoo wenden wij ons niet tot de bouwvallen, maar tot de menschen die er meenen veilig te zijn.

Doch deze reden, de politieke reden zou men kunnen zeggen, van ons verzet is de voornaamste niet, op dien dieperen heb ik in deze bladzijden den vollen nadruk gelegd.

V.

De Grondwet schrijft voor, bij Artikel 114, dat wanneer de Tweede Kamer beslist tot het niet aannemen van een wets-voorstel, zij daarvan aan den Koning kennis geeft met het volgende formulier:

- 'De Tweede Kamer der Staten-Generaal betuigt den Koning haren dank voor zijnen ijver in het bevorderen van de belangen van den Staat en verzoekt Hem eerbiedig het gedane voorstel in nadere overweging te nemen'.

In dit voorschrift is dit wat ons verkeerd voorkomt: evenmin als wij in onze dagelijksche bezigheden het goed zouden vinden dat iemand die niet van een voorstel gediend was, u, als eenig antwoord, zou vragen er nog eens over te denken, kunnen wij conventie in de behandeling van staatszaken met vrede laten. Naarmate de zaken gewichtiger zijn vinden wij dat ze met meer ernst moeten behandeld worden. Dit is geene Puriteinsche stijfheid of kleingeestige liefde voor preciesheid; maar omdat de Staat, volgens ons, niets anders dan een werkinrichting behoort te zijn, moeten in zijne aangelegenheden de zelfde soberheid en eenvoudigheid worden in acht genomen die nu reeds in particuliere werkinrichtingen betracht worden. Kan men zich met een of ander voorstel niet vereenigen dan moet dit duidelijk aan den voorsteller worden gezegd. De fictie dat de voorsteller te hoog zou staan

om een duidelijk bericht te krijgen, komt niet te pas bij iets zoo alledaagsch als de regeling van onze stoffelijke belangen. Als men met het verstand van tegenwoordig deze dingen op nieuw zou moeten opzetten, dan zou nu al niemand een dergelijke formule uitvinden. Men gedraagt er zich dan ook volstrekt niet naar. Het is een gewoon debat in de Kamers en als de nederlaag van de regeering bijzonder smadelijk is, moet zij heen gaan. Een eerbiedwaardig verzoek het voorstel in nadere overweging te nemen, wordt volstrekt niet gedaan. Wij willen deze uit vroeger tijden overgebleven vormen helpen opruimen, omdat zij het aanvaarden van de nieuwe vormen eenigszins tegenhouden. En juist daarom nemen onze tegenstanders hen in bescherming. Zij profiteeren van elke gelegenheid om dat te doen; telkens als zij er kans toe zien. Het is reeds begonnen toen het inkomen van de minderjarige koningin door de Kamers moest worden vastgesteld. Groote geldsommen moeten wij opbrengen om deze klasse-manoeuvres te betalen; alleen de Socialisten werden door hunne klare beginselen bewogen er tegen te zijn. Hun eenige fout kan zijn te vroeg gelijk te hebben; het is dan ook blijkbaar te vroeg als de groote meerderheid nog zoó is dat zij zich gewillig laat villen. In een tijd van algemeene armoede en ellende, aan een klein meisje, dat toch reeds heel rijk is, uit de algemeene kas een inkomen te geven waarvan duizend gezinnen zouden kunnen leven en gelukkig zijn, kan geen maatregel wezen die op den duur bijval vindt. Redelijker-wijze zou alleen voor een menschelijke Voorzienigheid zulk een offer gevergd kunnen worden, gesteld dat een menschevriend het zou willen aannemen. Sommigen zeggen: het koningshuis is zulk eene Voorzienigheid, het helpt de éénheid van het land bewaren. Nu, ik reken die eenheid niet tot de zegeningen; ik zou willen dat men internationale aanéénsluiting bevorderde, eene hoogere eenheid, die wij waarlijk niet verlangen met kwade bedoelingen. De samenvoeging eerst van stamverwante volken en dan van alle volken, omdat nu reeds eigenlijk alle beschaafde volken tot één stand hooren en het rassenverschil nog maar bij lager ont-

wikkelde natiën een wezenlijk verschil is. Maar bovendien is binnen onze grenzen het koningschap niét bevorderlijk aan de eenheid. Als men van de zijde van de heerschende klasse voortgaat het op deze manier te exploiteeren, zal zijn val enkel verhaast worden door de krachtige reactie die van de quasi-monarchistische propaganda het gevolg moet zijn en al bezig is te worden. De strijd om den regeerings-vorm wordt door het kapitalisme uitgelokt. De geschiedenis heeft haar niets geleerd; wij zullen een stuk geschiedenis voor haar plezier moeten overmaken.

De korte visite die de Regentes en de Koningin dezer dagen in Amsterdam hebben gemaakt, is door de belanghebbenden met een bijna onbescheiden gretigheid benuttigd. Er is uitgehaald wat er in was, en meer.... Het kan mijn bedoeling niet wezen van de personen die hier betrokken zijn, eenig kwaad te zeggen of hun eenig kwaad te wenschen. De socialistische kritiek in het algemeen en de mijne in het bijzonder is niet besmet met eene geringe kwaadwilligheid. Het ongelijk is geheel aan den kant van onze vijanden; het zijn hunne leugens die onze waarheid noodig maken. De waarheid dan is, dat bij de ontmoeting met de Amsterdamsche en andere autoriteiten, men in de pers en bij de feestelijkheden, zich een indiscrete moeite heeft gegeven om de vorstelijke personen, het koningshuis en de monarchie, te versieren met voortreffelijkheden, die reeds tegen een oppervlakkige kritiek niet bestand zijn. Het past ernstigen mannen niet, op wie moeilijke verplichtingen rusten, zich ingenomen te betoonen met de bijzonderheid dat een klein meisje een ‘eersten steen’ legt van een gesticht, en het brengt hun ernst in verdenking wanneer men hen van dat feit een oorkonde ziet samenstellen, die bestemd is het verre nageslacht te bereiken. Het zijn de mummies van onze dwaasheid die wij aan onze kindskinderen adresseeren; als zij de windselen losmaken zullen zij ons uitlachen. Nu al is het bedenkelijk; zijn deze komedianten onze magistraten? - deze vraag breekt hun prestige met zware slagen. Een kind van dien leeftijd eenigszins gewichtig te hooren toespreken en te zien behan-

delen met égards die deze lieden niet gewoon zijn aan kinderen te besteden, is eene vertooning waaraan wij ongaarne onze autoriteiten medeplichtig zien. Ik wil niet betwijfelen van de Regentes, wat van geen enkele verstandige moeder betwijfeld mag worden, namelijk dat zij van haar dochtertje geen oud vrouwtje wenscht te maken. Evenwel wordt het beste middel om die juiste pedagogie te bereiken nagelaten; in het openbaar moest van het meisje geen melding worden gemaakt tot aan hare meerderjarigheid. Zij behoort niet in het publiek en het is geen goede proef van het gehalte onzer publieke personen dat zij dit niet gevoelen. - De fictie van het koningschap, zeide ik, van de instelling en van het personeel, is ook bij deze gelegenheid tot barstens toe opgeblazen. Een officiëele redevoering bevatte de wensch dat naderhand van Koningin Wilhelmina gezegd mocht worden, dat zij haar volk gelukkig had gemaakt. Wie die niét wenschen zou dat dit gebeuren zou - als het mogelijk was. Maar wij weten immers allen dat tegenwoordig geen enkele vorst in de gelegenheid is zijn volk gelukkig te maken. En dat zeggen zij die zich het meest ingespannen hebben om aan ónze koningin in het bijzonder de macht en dus de middelen daartoe te ontnemen. De oude dichter Beets zegt het op zijn manier aldus:

> Gij Koninklijke Vrouwe en Eer der Vrouwen,
> Regeerster vroom en vroed.
> Wie met gerust gemoed
> Een dankbaar volk den staf kan toevertrouwen!

Is niet de waarheid die wij allen weten deze, dat de Regentes nog veel te kort ‘regeert’ om van hare staatkundige geschiktheid bewijzen te hebben kunnen geven? En een andere waarheid die wij ook allen kennen, is, dat het volstrekt geen ‘dankbaar volk’ is geweest die haar het regentschap heeft opgedragen, maar een côterie van belanghebbenden; en dat het regentschap geen ‘staf” is maar een zinledige titel. - Een andere keer werd stoutweg van de Oranje-vorsten beweerd dat zij goed, edel en groot waren

en het goede, edele en groote dat in het volk leefde, hebben opgewekt. De waarheid is weer dat sedert de zeventiende eeuw het Oranjehuis niet anders dan onbeduidende lieden of erger heeft voortgebracht; menschen en vorsten als andere, maar zonder eenige aanspraak op de rhetorische verheffing die een hoveling van Lodewijk XIV maar geen Amsterdamsch burgemeester van dezen tijd kan vergeven worden. Zijne ambtsvoorgangers die Prins Willem II zouden hebben laten verdrinken in het ondergeloopen polderland, als hij niet gemaakt had dat hij weg kwam, waren op den Oranjezegen minder gesteld. - Ik wil van het gesprokene en geschrevene niet meer aanhalen; de algemeene kritiek is voldoende bewezen, dat niet het koningschap-zelf, want dat hebben onze grootvaders al op zij gezet, maar de exploitatie van de overgebleven traditie door de regeerende klasse, het voorwerp moet zijn van ieders opmerkzaamheid die meent dat een leugen in het openbaar een drie-dubbele leugen is.

Deze zorg voor de doelmatigheid en de waardigheid van het publieke leven is de voornaamste kracht en het uitgangspunt van de Socialistische kritiek.

Am., Mei 1891.

Varia.

Koning Oedipus in Utrecht.

Professor van Herwerden heeft een skelet van Sofocles geprepareerd, professor Gallée heeft het aan een stok gebonden, Dr. Mendes da Costa heeft er lappen omheen gehangen, Mr. van Riemsdijk heeft er voor op de viool gespeeld, en toen is het gaan dansen dat het klapperde. Het Hollandsche deftige concert en comedie-publiek toog er bij scharen heen - en zij zeiden allen dat het mooi was. Geen aardigheid van studeerende jongelui, maar een serieus kunstgenot, maar iets echt moois, maar een évenement.

Dit évenement heeft wederom, evenals de Antigoné-opvoering in Amsterdam, bewezen dat men in ons land op een willekeurig tijdstip, onder een paar honderd beschaafde jongelieden er altijd eenigen vinden kan, die na voorbereiding in staat zijn zich in tragische rollen als goede en geoefende acteurs van den tweeden rang te gedragen. Daar nu evenwel acteurs van den tweeden rang, en ook velen van den eersten rang, zich in die omstandigheden meestal als mallooten gedragen, vind ik geen reden de jongelui met deze vaardigheid geluk te wenschen.

Ons modern theaterwereldje draait om de heusche wereld als de maan om de aarde. Langzamerhand is het er heele-

maal van losgeraakt - een vrij satellietje. De vraag of het voor levende wezens nog bewoonbaar is wordt problematisch. Het dorre ding wentelt geheel in zijn eigen sfeertje van conventie, - en dwaalt weg in zulke duizelingwekkende verten van valsche-illusie en schijn-mooi, dat we gaan hopen het nooit weerom te zien.

Comedie-bezoek is als tabak-rooken. Om er plezier van te hebben moeten men er aan gewoon blijven. Wie het maar heel zelden doet, wordt er misselijk van.

Het is interessant dat eens te probeeren. Ik spreek niet voor kinderen, maar voor groote, verstandige menschen. Men moet eens een jaar of vier, vijf niet naar de comedie gaan - en in dien tijd de smaak voor zuiver artistiek genot, voor verzen, schilderijen, muziek zorgvuldig oefenen en cultiveeren - en dan weer eens één enkele keer naar de comedie gaan, liefst naar een ernstig stuk, dat men vroeger heel mooi heeft gevonden. Men zal er van opfrisschen! Een bitter-vermalijke avond zal het zijn!

Ik herinnerde mij de Antigoné-avond te Amsterdam als eene waarbij ik genoten had. Toen spraken ze Grieksch en dat schaadde niet aan de illusie. Ik kende en volgde de situatie, en aan het slot, het melo-drama, toen de koren aanhieven na het volle keelluidende klaaggalmen van den ongelukkigen Koning, was ik zeer ontroerd.

Daarom ging ik vol verwachting naar Utrecht. En o die deceptie! - Vruchteloos poogde ik maar een moment, één klein zelfvergeten momentje, in de illusie te komen en iets moois te voelen. Ik heb niets gezien als eenige verkleedde studenten, beste, serieuse jongens, die met nauwgezette imitatie van de bekende theater-conventie, monsterachtig leelijke verzen opzegden, - terwijl ik welluidende, hoewel wat gezocht-vreemdsoortige muziek hoorde zingen door een troepje zeer potsierlijk uitgedoschte jongelui, met woorden die ik Goddank! niet verstond, maar die mij nu en dan sterk herinnerde aan: ‘We zaten laatst bij Saartje!’ - op de wijze van een psalm.

En met sterke, bijna bewonderende verbazing zag ik het

groote, goedmoedige Hollandsche publiek genieten. Die wezens zijn zoo gehard in 't zien van theatrale malligheden, dat ze allen, zonder uitzondering, zonder een moment van weifeling of ongeduld, hun aandoening van mooi weten te visschen uit een dergelijk ratjetoe van koddige, leelijke, en bizarre sensaties.

Dit ging zoover dat op het uitbundig-vermakelijke, het superieur-komieke moment van den avond, - toen twee heeren in 't zwart, voor de oogen van 't publiek haastig kwamen aanzeulen met een fotographie naar een schilderij van Alma Tadema, in een keurig met bloemen geörneerd lijstje en dat stuk op een ezeltje plaatsten en het aanboden aan den blinden Griekschen wichelaar Tiresias, die aangedaan stond te buigen - op dat hoogtepunt van ironie, vol snijdende grappigheid, waarbij ik dacht te stikken - toen volgde slechts een hoog-ernstige verheffing van geestdriftig handgeklap.

Dit is eenvoudig een kwestie van gewoonte. Het publiek verstaat de kunst te genieten van een abstractie, al komt die op de zonderlingste wijze tot hun verstand. Ze leeren dat van opera's en comedies. Hier was het beste soort publiek dat men in Holland vinden kon. Op muziek alleen zijn ze kieskeurig, en voor de abstracte situatie alleen zijn ze gevoelig. De rest mag door 't dolle, 't abominabele heen zijn, dat hindert ze niet.

Oratoria vallen in Holland bizonder in den smaak. En met recht, dunkt me. Daar is geen spoor van eenige mislukte poging tot illusie. Adam zoowel als Jezus zingt in een zwarten rok. Maar in een opera begint de gekheid al. Wat men er hier van ziet is nooit meer dan een kinderachtige verkleedpartij, een jammerlijk falende fopperij, die leiden moet tot wansmaak en verstomping van de gevoeligheid voor serieus oogen-mooi. En ‘theatraal’ en ‘opera-achtig’ zijn ook in 't werkelijk leven synoniemen voor ‘onwaar’ en ‘onecht.’

De verstandige, smaakvolle Hollander zegt naar de opera te gaan ‘voor de muziek’. Maar leert hij dan niet juist daardoor zijn gevoel voor het zichtbaar leelijke en zichtbaar

bespottelijke verdooven, - als hij met behagen luistert naar de geluiden die komen uit het week-dikke lijf van den zilverpapieren biermof-Lohengrin, of van den met zijn kartonnen harp klungelenden Tannhäuser, in een paarsch nachthemd? Want als men naar opera- of theater-maatstaf de perfectie heeft bereikt, dan beteekent dat naar artistieken maatstaf nog maar een afschuwelijk tableau-vivant van een plaat uit de Gartenlaube of van een schilderij eens Berlijnschen kunst-professors.

Ik zeg niet dat de perfectie in artistieken zin onbereikbaar is, de Wagnerianen beweren dat men ze in Bayreuth bereikt heeft. Ik ben daar nooit geweest. Maar beweerden de Meiningers niet hetzelfde?

De Oedipus in Utrecht was een zeer exceptioneele vertooning, een bizonderheid van serieus theater-mooi, in kostuum en mis-en-scène de perfectie, naar theater-begrippen. En 't was heusch heel leelijk. Alma Tadema? 't Mocht wat! Niet eens Coomans, niet eens den dufsten Duitschen academicus.

En de jongelui speelden als harten. 't Gemiddelde beter, beschaafder, accurater dan menig voorname theater-troep. Ze deden zus met hun armen en zóó met hun beenen - en 't was allemaal heel gek.

Maar niemand zag het, want niemand is 't beter gewoon. En wat erger is, niemand hoorde wat erbarmelijke taal ze spraken. Ieder was in de situatie, in het abstracte, dorre skelet van de handeling - en dat bevredigde.

Maar nu zou ik toch wel eens willen vragen, wat is nu eigenlijk een drama? Is dat een karkas of een levend ding, is dat een abstractie of een schoon gebouw van taal?

Men vertelt dat het Atheensch publiek begon te jouwen als een acteur zich even in het rhytme vergiste. Wat hadden wij dan in 's Hemelsnaam wel moeten doen nu alle acteurs zich continueel in de heele taal vergisten? ‘'k Heb van uw praatjes lang genoeg’ zei er onder anderen een. Dat was niet verheven, maar zeer toepasselijk.

Wat heb ik nu hier bespeurd van Sofokles? Wat mijn oogen, wat mijn ooren? Wat voelde ik hier meer dan bij

't lezen eener goede proza-vertaling? Neen, ik voelde veel minder. Want het groote van den dramatischen toestand verdween totaal onder al die kleine dwaasheidjes - en het duidelijkst was in mij de ergernis over het karikatuur van iets dat ik in mijn verbeelding wel eens geweldig mooi heb gezien.

Dan nog liever een stierengevecht, dacht ik onder 't kijken. Dat is niet ethisch, integendeel, het is grof, barbaarsch. Maar het is echt, het is levend. Het is een levend, bloedig, prachtig dier. Maar dit is de parodie van een lijk. Dit is gesol met een menschengeraamte in miniatuur. Dit is een Japansche copie van de staalmeesters. De Eroica op een triangel.

Niet toevallig dacht ik aan een stierengevecht. Dat, het bloedige meen ik, - is toch in 't genre van vertooning, van schouwspel, iets dat nog echt is, - werkelijk meenens, - groot-mooi om te zien, en vol serieuze, reëele, levende emotie. Maar bijna al ons theatergenot wordt valsch en onzuiver gemaakt - en zou beter te genieten zijn zonder den nutteloozen omhaal van gezichtsbedrog.

De Grieken hadden de open lucht, het eenvoudig tooneel - de maskers, zonder het kinderachtig, kleingeestig bedrog der grime, aanduidingen, opdat men terstond wist: díe de ernstige, díe de komieke - en de spreektrompetten, want het was spel, en ieder was wijs genoeg het te weten en niet te willen vergeten dat het spel was - op de woorden, de duidelijk gehoorde klanken, daarop kwam het aan. De gebaren weinig, maar zeer overdreven, denk ik mij, - aanduidingen, geen valsche imitatie van realiteit. De koren, heel eentonig, harmonie-loos, spreek-zingend, en duidelijk, vooral duidelijk - want de koren verhaalden en expliceerden en 't was toch om de woorden, niet hoofdzakelijk om de muziek te doen. En dat alles, de machtige, zware keelgeluiden door de opene, fijne, heldere lucht, naar het scherpluisterend kritisch Hellenenvolk op de steenen banken en de felle blauwe lucht daarboven en de flikkerend blauwe zee daarachter - en dat alles dragende de groote dramatische emotie, streng-fataal, hard-gruwelijk - ja! dat lijkt mij prachtig en heerlijk om te ondergaan.

En moet mij nu *dit* daaraan doen denken, dit popperige boeltje, en die kippetjes-praat, en die draperietjes en dat liedertafeltje, waarvan ik gelukkig geen syllabe versta. Dan heb ik liever alleen de zwarte letters en mijn verbeelding. Als mijn oogen en ooren mijn verbeelding niet kunnen helpen, waarom zal ik ze dan mij laten hinderen?

Maar ik vergeet mijn neus. De wierook scheen mij inderdaad authentiek. De wierook was zeer goed.

26 April '91.

F.v.E.

Een Koning. Door Ary Prins.

Drie ruiters geharnast op een smal pad, hoog-liggend over bergen. Achter hen de zon ondergaand, een veel-te-groote schijf, vurig, plat-wegzinkend achter vulkaan-roode wolk-toppen.

Hoog-over een strakke, tintlooze helderheid, een hooglichten-zonder-bron, en het pad voor de rijdenden als een aschbleeke slang, wegschuivend over de donkere berggolvingen, met enkele plassen door het avondvuur als bleeke bloedvlekken op haar rug.

De geharnasten in den droomerig-zuiveren atmosfeer grauwduidelijk, scherp beomtrekt. Alle drie slank in den nauw-sluitenden wapenrok, bleek-kleurig - één water-groen-blauw, een geel met zwarten balk, en de voorste rood als een open zuidvrucht, koningskleur.

Hun tophelmen zonder vizier, met kraag van metalen ringen, die was hoog om den hals - en de helm van den eersten ruiter met gouden siersels en steen-schitteringen onder een rooden borstelpluim.

In het avondhelder zij met hun paarden één; wezens van vreemde gedaante. Uit de hoze gekleurd als de wapenrok, neerhangend tot aan de hoeven, op de dunne menschenromp-in-ijzer met harnas-uitsteeksels, en de paardenkop, schrik-

wekkend door de metalen neusplaat met gedraaiden hoorn. Statig hun gelijkmatig voortgaan, en door hun hoog isolement, zij, tegen de lucht, groot als kolossen.

De voorste, de jonge koning. Hij te vroeg opgestaan van het ziekbed in een hevig willen, zelf te handelen, en nog heel zwak. Zijn arm dun in de metalen omsluiting werd moede van het vasthouden der teugels. Klamme druppels rolden van onder zijn helm, en in zijn zwaar hoofd onstuimig geklop, maar hij knarsetandend, kwaad over zijn zwakte, bleef rechtop in het neerdrukkende harnas. Een overwinning op het lichaam, en door het geweld aandoen der zenuwen een plotselinge helderheid in het hoofd. Duidelijk voor zich het pas-gebeurde: het verwoesten van een zijner kasteelen door landvolk, dat uit gebrek was opgestaan. En groot zijn toorn over het zich niet gauw kunnen wreken, barbaarsch-geweldig met de trotsche wreedheid van een strengen God-over-zijn-volk.....

Om hen de nacht, grijs-blauw, als een tusschen-de-bergenstil-opkomende-zee-van-duisternis, en daaruit op grillige grauwe toppen, die schenen ruïnen onder het verzwakkende lucht-glimmen.

De mannen-te-paard vage gestalten zonder kleur; alleen nog heel zwak leven van koningsrood. Hun rijden voorzichtig, zonder te weten waarop, en langzaam omlaag. Soms de paarden met de voorpooten naast elkaar op een helling, en het achterlijf stijf terug in een bang-zijn voortteglijden.

En na lang, voorzichtig dalen een bosch, een hoog-staand bosch. Lange aaneenrijingen van rechte stammen, paars-rood, knoestig-schilferig, slank als palmen, zonder takken, met hoog een kelk-kroon van breede, uitstaande, bleek-zilver-groene, lip-blaaren. En de kromme, dunne maan, even opgekomen, schuins daarboven, ver-voor enkele diskreet-lichtende sterstipjes.

Lange, lans-rechte stam-schaduwen, paars-donker, week neergelegd op het teêr-dikke, dons-mollige, kwijnend-parel-bleeke mos. Ter zijde een plas - maanlicht-schild.

Niet hooren de stappen der paarden, geruischloos neer en

weg hun hoeven in het geurige zachte. Alles stil, alleen het wiegend suizen der toppen.

De koning nog vooraan, onbewegelijk. Wazige herfstdraden aan de gouden uitsteeksels van zijn helm, als flarden van een zilverrag-weefsel.

Hij vol sombere vermoedens, want vreemd het gedrag van zijn gunsteling Rogier, die de boeren niet had willen aanvallen. En zijn rustig wezen vol opkomend onheil, als een donderwolk, hangend langen tijd heel stil, maar al meer donker in donker....

Zij buiten het bosch, en boven-voor een kale vlakte, koud-groot, met opgolvingen nauw te zien. Daar-over de wind opstekend, een langgerekt weeklagen, zacht aanstrijkend van ver-weg, waar, achter bleek-donkere heuvelen, bleek onbewegelijk-opslaand lichten; een vreemde, nachtelijke in-delucht-stadshelderheid.

Voorbij de maan een plechtig zeilen van langgerekte ijssneeuw-witte wolken, en in de over de aarde vliedende lichtwisseling bogen even te onderscheiden struiken met spookachtige bewegingen.

Vlak-onder op de vlakte een legerbende-in-ruste. Bij hoog opvlammende houtvuren het door traag opkronkelenden rook bezoedelde en soms niet-te-ziene nuchter-schimwitte van linnen kegeltenten, waartusschen veel donker menschenbeweeg. Om de fel-rooie vlammen het op-eens-fantastiesch-zien-en-weer-in-het-donker-verdwijnen van ruwe soldeniersgezichten door ijzeren kappen omsloten, van wijzende, aanduidende armen, met er-om-heen flappende vleugel-mouwen, van lui achter-overliggende kerels in engsluitende kleeding van door den gloed niet te onderkennen kleuren. Een rechtopstaande, geheel blank geharnast, vlak voor een vuur, had om de beenen gloei-glanzend zilver, en was omhoog in koud, donker metaal. Naast hem stak hoog-op een stang, waaraan de koning zag de breed golvende, uitslaande en zich inrollende, witte banier, en daarin bij het heelemaal uitwaaien gouden schittering, drie rozen: zijn wapen. En de koning droef somber, dat dit hooge symbool van zijne grootheid was neergehaald en ver-

trapt door het volk. Een treurig-begrijpen van het onherstelbare, en hij daardoor mat, weg alle energie. Op eens doodelijk vermoeid worden. Zijn lichaam slap, pijnlijk onder het rusting-gewicht. Hij sloot de moede oogen, zijn bovenlijt zakte vooruit op den paardenek; de teugels zonder hand. Maar nog even een wild opleven. Hij rechtop, vreemd wankelend in het zadel. Zijn zwaard glipte, zijn armen wiekten als om een sprong te doen, en hij van het paard. De helm hard klinkend als een kogel op den grond, en in de stijgbeugels de omgebogen lange voeten.

.....

Het bed, het zacht-meegevende bed, waarin hij bleek lag, de voeten laag, het hoofd hoog in de om zijn grauw-beenig glad gezicht zwellende room-blanke kussens; de spitse kin op het zware met gouddraad doorstippelde deken.

Boven zijn borst aan het beddedak een zilver hanglampje, en 's avonds een bleeke vlam in het door zware gordijnen warm-omslotene.

De koning meest onbewegelijk, vermoeid-wakker, en met toe oogen denkend kalm-verward, als een nog-niet-heelemaal-droomen-even-voor-het-inslapen. Een onverschillig-dol aaneenschakelen van alle feiten, en die zich toch niet meer goed herinneren. Soms hij ook onrustig door het even-onduidelijk-begrijpen van zijn groote zorgen, dan trappend met de voeten het deken weg, want plotseling het bed-uitwillen naar zijn leger. Zijn oogen met groote pupillen, dof glanzend, zijn lippen open, verwrongen, en hij de vuisten ballend, en de mond vol bedreigingen, als hij zwak terugviel in de kussens.

Zijn slaap vol bange droomen, waarin hij, zonder te ontwaken, opschrikte en onverstaanbare klanken uitstootte, dikwijls heel luid, waardoor dan het op-eens-wakker-worden-enmompelend-weer-indommelen van een dienaar, die zat op een bank, ineengedoken en donker, voor het laatste vuurglimmen in de nauw-zichtbare grijsheid van een hoogen steenen oven.

Overdag steeds bij den koning zijn page, die ging, met tot op de schouders neerhangend, geurig, verbleekt-blond

haar, in een zijden kiel met wijde bovenarmen, doorwerkt met fletse bloemen, rood en wit. En in het twijfellicht, dat loom gleed door de dikke, groene glasruitjes, tusschen de zware, donker-glimmende meubelen, hij vreemd teer met zijn noorsch-blank gelaat en bijna-vrouwenvormen.

De koning dikwijls klagend vertrouwelijk, en de knaap dan zachtjes bij het bed, zijn heer geruststellend, de smalle hand op het gloeiende hoofd, bezorgd als een kind-moedertje. Veel bezoeken van aanzienlijke edelen. Zij kwamen met diepe buigingen in rijke, lange gewaden, slepend over den grond als vrouwendracht, met kostbare steenen in de hoog-gedragen gordels, en gouden kettingen over de opstaande met pels omzoomde halskragen, en alle wilden een gunst, een geschenk. Maar de koning soms in koorts, zeide, dat hij geen koning was en niets kon geven, doch hun hardnekkigheid groot, en nimmer te vergeefs als hij zwak was door het zichzelf-kwellen.

Hij echter maar niet beter, en een wijze kluizenaar kwam, befaamd door mirakuleuze genezingen. Een lange man met grof gekrulden baard, bronsgeel, hard-uitgehouwen gezicht als van een assyriesch beeld, en gekleed in heel-oude dracht - een langen zwarten mantel, door een vergroend-gouden gesp over den schouder opgehouden, daaronder een tuniek: gele sterren in een afwisseling van blauwe en witte vakken. Lederen windsels om de harige kuiten, en zijn voeten bloot, bleek hard als droog eikenhout, met lange, gekromde nagels. Onder den arm een groot wonderboek, de bladen uit de ingewanden van een draak gesneden. Daarin al zijn kennis.

Een ganschen nacht hij alleen met den koning, en aldoor, op zijn bevel, bommen van alle kerkklokken met zware, korte slagen, onrustig als bij een fellen brand. En de page gedurende de donkere uren als een hond voor de gesloten deur, biddend-met-beven voor het heil van zijn heer.

Den anderen ochtend de wijze man weg, zonder dat men hem had zien gaan, en de koning veel beter, vertelde dat een booze geest in hem door wonder-woorden van den kluizenaar was uitgedreven. In den stillen nacht had hij een

klagende stem in zijn lichaam gehoord, en een vleermuis met oogen, fel-rood als robijnen uit zijn mond zien opstijgen en zien fladderen tegen een vaas, die was gevallen. De scherven lagen op den grond en iedereen vol geloof.

.....

Schemering, vochtig-stille schemering.

De koning, alleen, in een stijf-hoogen zetel voor het open vensterluik. Achter hem in het kamer-donker, tusschen-achter ebbenzwart meubel-glimmen, het nog-vaag-te-ziene heel-doffe-wijn-rood van een wandtapijt, waarop grauw-zijden vrouwenrondingen als platte nevelen.

De koning ineengedoken, droomerig kijkend naar de lucht, week-grijs, vol regen-die-niet-vallen-wilde. En onder, ver, ver achter het trage molenwieken buiten op een heuvel, smal, zwak goudgeel-lichten: een streep weggaande zonnekracht boven de steengrijze wal-lijn. Daar-binnen de stad. Daken, al maar even-vochtige, versch-rooie, waas-wit blauwe, stijl-opgaande, plat-liggende vlakken, waarboven in het luie, droog-bruin-zwarte rook-optrekken, de te tellen torens: een lichtgeel, als van pas ondergeloopen zeezand, opstompend als een bijenkorf en ook met één opening, een van rood-bruine blokken, zonder dak, met smalle, donkere spiegaten - een verlaten bastion; maar een dichtbij, hoog boven de anderen uit, in zware, de lucht inborende, harde, stof-grijze geweldigheid, met steenen monsters, grijnzebekkend op den ommegang, en in de spits veel smalle spleten, waardoor de lucht-helderheid te zien.

In de reeds nacht-donkere stratengangen menschengemurmel, en dwalend rood-lichten van flambouwen en lantaarns. Soms een schreeuw, die helder opklonk in de avondlucht-stilte.

Vlak voor den koning een plein. Lage huizen, de meesten van dof-zwart-berookt hout. Stille lieden blootshoofds op van-het-zitten-afgesleten steenen banken naast de enge deuren, en uit donkere venstergaten, waarboven puntmuts-torentjes, vrouwenhoofden met hooge, bleek-witte floddermutsen. Enkele duidelijk-te-hooren woorden werden gezegd, en voor de men-

schen neer als witte nachtvogels, vette duiven waggel-wandelend, pikkend tusschen de droog-grijze kei-bobbels....

De koning starend op een punt, een vogel-windwijzer, die hij toch niet zag, starend in moerusten, tot alles voor zijn oogen draaide. Zijn handen koud, zijn voeten koud, het bloed maakte zijn hoofd zwaar, en diep in hem het kwellende leed, zwellend op tot in de keel, klein-makend zijn hooge Ikheid. Nog nooit zoo sterk gevoeld de hatelijke smart over zijn onmacht. Snikken-zonder-tranen vol kwaadheid over zijn gebreken, waardoor weg zijn gezag voor ingewijden. En groot zijn moedeloosheid over het wel-weten zich niet te kunnen beteren.

Doch de stroeve trots, de geërfde trots reddend in hem op. Het warme, bloedwarme leed langzaam dood. Hij nu onverschillig koud tot in het diepst, waar ontroering was, en begrijpen, dat hij groot-krachtig door deze hooge koudheid, die niets kon deeren, en hem verhief meer dan het koningzijn boven alle wezens. Stil trotsch-lachen in zijn hartehart over het, in gewoon menschenleed, neerbuigen in stof. Zalig het gevoel van koude zelfgenoegzaamheid; hij scheen zich-zelf een Heerscher-hoog-boven-alles, die geen zwakheid kende.....

Het nachtduistere. De lucht zonder sterren, verzonken nacht-wolken-blauw, dik nevelend laag-om het zwaaraaneen-klompend, stevig-opstaand huizendonker. De daken aan-een, grilden in donker-vaste uitpuntingen, en de groote toren, dreigend hoog-op, in bleek-vaste grauwheid, scheen immens boven de laag-uitgespreide huizenverwarring. En flauw schimachtig het bleeke koningsgelaat in het niet-te-door-gronden kamerzwart.

.....

Geschreeuw met een gebiedende stem er boven uit; rinkelen van metaal. In de zware lucht beweeg van fakkelvlammen, die brand-licht wierpen in de vensters; deurspijlen zwart-glansden. Een rood-gouden leven-schijn langs de bleek-onbewegelijke muren, en vonken als stervende vuur-vogels, neer op het droog-doode watergroen van het keien-uitgespreide.

De koning op, in niet begrijpen, en uit het venster zijn hoofd. Roet-rook traag opwolkend over menschen in enge hansjoppen, half donker-water-blauw, half leder-geel, en onder haneveeren schroeiend zomer-rood de gladde bakkessen. Zij grove lui, gemeene boogschutters, maar één in kostbare kleeding, Rogier. En de koning terug het lichaam, diep in de kamer, weg zijn koude hoogheid, en klemmend-angstig het gevoel te moeten handelen. Zwak zijn beenen en een droog kuchen.

De page met dansend licht op hooge zilveren kandelaars, en achter hem een jonge man, bijna nog een knaap; goud-bruine schittering op zijn lijf, zijn hoofd even gebogen, en het haar een wit-blonde, zacht-borstelige kap om het vreemd-frissche, heel-blanke gelaat-zonder-ruigheid. De hals, in een gouden ketting, tot erg laag bloot, dierlijk zuiver-wit vleesch.

Hij in de houding van een zondaar, die weet vergiffenis te erlangen, macht-in-deemoed, en de koning op eens met haastige, bevende woorden, hol-toornig, hem al zijn misdrijven verwijtend.

Dikwijls stilte, zoeken naar woorden-die-moesten-treffen. Ook zijn verwijten vragend, nauw te merken het uitlokken van een verzoening, maar dan weer opbruisen. Slaan met de vuist op tafel, de wijsvinger dreigend het donker snijdend.

En de knaap-man niets zeggen, onbewegelijk zijn kort slank lichaam, met het breede uit van vrouwenheupen, alleen zijn zware, licht-bruine wenkbrauwen bewogen. Maar toen de koning stil van uitputting, hij een stap naar hem toe, de beringde handen plat tegen elkaar naast het gelaat, als een smeekend meisje, en de groote vochtig-blauw-groene oogen treurvleiend.

De koning echter neen met het hoofd, voortdurend, zwak-vastberaden.

.....

Den volgenden dag Rogier weg, gevlucht uit vreeze voor straf. Droef nu de koning, hij maakte groot misbaar, en wenschte zijn gunsteling terug. Maar deze vol woede bij de oproerigen, openlijk tegen zijn Heer in verzet. En de koning na dagen van stil-dreigen-in-zichzelf, een Heerscher-met-

gestrengheid, en toonde groote wraak. Hij, zonder geld voor een leger, ordonneerde groote kwelling der Joden, en daardoor gauw rijk.

Weldra een heele menigte ruiters en voetknechten bij de stad. Ook donderbussen van hout, waarom ijzeren banden, met grauw-steenen klooten, groot als kinderhoofden, op rolwagens geladen.

Veel edelen ook mede. Zij reden trotsch in volle harnas, verguld of verzilverd, en in hun tenten van satijn en goudlaken, gezwelg met lichte vrouwen in kostelijke kleeding. Maar de koning zonder meedoogen liet ze met stokken uit het kamp verdrijven, want zij zwakten de mannekracht.

.....

Een somberen ochtend het leger op marsch, voorbij den koning, die zat, bleek, op een wit paard, gekleed in zwart, want hij te zwak om een rusting te dragen. Bij hem drie pijpers op wit en bruin gevlekte rossen, niet bedekt met metalen platen. Zij droegen wijd-uitgesteven rokskens, rood met room-witte strepen, pofmouwen evenzoo, en kleine zwart-fluweelen mutsen scheef op het lange, recht-neergekamde haar, dat als een stijve pruik om de stroeve, bruine gezichten. Uit hun kostbare instrumenten van fijn-gesneden geeloud ivoor trilde scherpelijk de muziek omhoog, en sneed de dompige mist-lucht. En de groote hengsten der ridders sprongen wild vooruit op de vreemde oorlogsklanken, zoodat dof gerammel der zware rustingen.

.....

Het even-zilverblinken van de ochtendzon door den atmos-feer-nog-vol-vocht, op het leger, dat was slagvaardig op een roode-kleivlakte, dun begroeid met zwart-groen, stijl haargras. Geen huis, geen boom, doch veel het dof-water witte rimpel-looze van volle poelen; in een, onbewegelijk-rustig staand, een grijze reiger, bijna een silhouët, zoo plat.

Het leger in drie afdeelingen. In het midden veel vooruit naar een opheuveling, waarachter de vijand, de mannen te paard, allen ridders. Dof-glimden hun vochtige harnassen, de helmpluimen neergeslagen, en hun zwaar-beschermde, stil-

staande paarden om den buik vol opdrogende aardspatten, rood als bloedvuil. De lange speren, waaraan kleine vaantjes, recht omhoog - een staketsel.

Links veel rijen hellebaardiers in wammessen van bruin leder, verdonkerd door vocht, met ijzeren helmen als kardinaalshoeden gegoten. De rooie, klevende modder tot aan hun middel, en zij diep in de weeke klei staand, de meesten met bloote voeten. Dit rustige burgers, niet gehard tegen ontberingen, en zij, rillend van koude, vol sombere gedachten over de nog-te-wachten gevaren.

De rechtervleugel Italiaansche boogschutters; klein volk met vet-zwart haar tot over de ooren, in pantserjakken, en op de borsten ijzeren plaatjes. Hun gele schoenen wijd, vol water, en op de veld-groene, laken mutsen veeren, veel geknakt. Niet erg te vertrouwen deze huurlingen, die, alleen dapper als veel buit te behalen, reeds lang murmureerden over de schamele verdiensten.

Geen donderbussen, die ver-weg in den doorweekten bodem waren blijven steken, maar achteraan voor de natte, slapingezakte tenten een galg van grof hout, waaraan heen en weer, als een klokslinger, een man heelemaal naakt met een pergamenten kroon op het voorovere hoofd - een oproerling, den vorigen avond gevangen, die niet had willen spreken.

En op een ruwe kar van ongeschaafd hout, waarvoor twee paarden, en die langzaam voortschokte, de wielen diep in den watergrond, de koning, ziek, zich het lijf met beide handen omgrijpend, want snijdende krampen, gekregen door het vochtige weder. Hij, half-liggend, bevelen gevend; de rechterarm soms driftig wijzend, van onder den zwaar-laken mantel uit.

Naast hem zijn slagzwaard, zoo lang als een knaap, dat hij niet kon hanteeren.

Schrille kreten als van watervogels, en, voor de ridders, op de heuvelhoogte veel gewapend landvolk in schamele kleeding van schaapsvel-vesten en kielen van gevlochten hennep. Groote, hoekige kerels met heel-blond haar, die gebukt gingen van veel werken in den grond, en zij met groote

schreden de hoogte af, dreig-zwaaiend met spaden en aksen. Vele spanden ook handbogen.

Pijlen op de ridders, die bogen het hoofd, want gleuven in hun vizieren.

Geschreeuw, dof uit een helm, aantevallen. Een oogenblik de groote vermomde paarden onbewegelijk, hun hoeven diep gezogen in den modder, maar de ridders staken woest met hun lange sporen - bloeddruppels op de rooie aarde - en zij log-langzaam, in onordelijke rijen vooruit, naar boven.

De koning bij de boogschutters woedend, want hij wilde niet aanvallen, en de boeren door de Italianen doen neerschieten. Hij riep de ridders terug, maar zij wilden niet hooren. Zij wel meer dan honderd, en elk wilde de voorste zijn.

Schuins glijden van een sterken zilver-zonneschicht op de woest voortjagende, bizaar-schitterende mannen voor-over op hun zware rossen, monstrueus beschermd tot aan de pooten door wijd-uit-omgebogen platen, waarin goud-vlammen.

Boven de hel-kleurige, symbolische wapenmonsters op de door den wind uitgeblazen overrokken, het zilver-kogelblinken der zonderlinge helmen: afgeknotte maskers zonder neus, met één oogenspleet en hangend over het kinstuk, dat was tot hoog bij den mond, of punt-eivormig met uitpuilend traliewerk voor het gezicht.

Zij boven. Modderspatten tot in hun helmpluimen. Vele met gebroken lansen, en een neergeploft voorover van zijn gestruikeld paard, en onbewegelijk in een zelf-gemaakten kuil op de helling, het hoofd begraven in de aard-weekheid, de bezoedelde armen stijf wijd-uit; een kruisvan sabel op den rug.

De boeren verspreid, neergereden. Een oogenblik rondzien-in-ruste; voor hen in het onder de bleeke pafferige zon, water-blauw uitdampen der vetglimmende velden, druk beweeg van veel troepen menschen, waarboven wapen-blinken. De vijand veel talrijker dan men dacht, en de Italiaansche boogschutters, haastig nagezonden door den koning ter versterking, ook boven, weer terug, schreeuwend met levendige gebaren, dat zij niet konden schieten, want hun boogkoorden nat. Daardoor groote verwarring onder het voetvolk, dat terugweek.

Maar de ridders te trotsch om te keeren voor gemeene lieden. Zij op hun dampende paarden het wijde vlakke in, en neer onder de hoeven wie weerstand bood. Veel lijken op den afgelegden weg.

De troep al kleiner, diep het land in, doch plotseling niet verder vooruit, want voor een water, niet-vermoed - en aan alle zijden kwamen de boeren zeer talrijk nabij. Hun woeste, woedende tronies afgrijselijk om aan te zien, en de meesten halfnaakt.

Geen krijgsgeschreeuw, geen gehinnik - een doodslaan-in-stilte.

De ridders naar links, staken met hun lansen bressen in de rijen, zoodat de paarden voor lijken-terpen. Na een groote slachting het voortrijden onmogelijk, en de speren uiet meer te gebruiken. De mannen te paard, niet veel meer, in een wankelend hoog-zitten boven het opdringen der verhitte menschenkoppen-vol-wraak. Hun breede zwaarden, rood-nat, hoog-op, snel neer, diep in lichamen, niet beschut door ijzer, maar hun armen moede; de een na den ander omlaag, getrokken uit het zadel door ruwe, sterke handen, gestoken dood onder het harnas, of neergeknuppeld.

En toen de zon het hoogst stond, nog slechts een ridder overeind, dood-staand in een verwarring verwrongen lichamen, waar-om een bloed-poel.

.....

Als een heel behoedzaam-teer handstrijken over zijn voorhoofd. De koning wakker, ziend met heel-open oogen in het stil-donker. Hij eerst niet weten waar hij was, maar de slaap weg, uit zijn hersens, verdreven door het willen-denken, en zuiver-herinneren van alles: het terugtrekken, wanordelijk met het voetvolk in regen, door moerasvelden. Hij ziek, sterkend zijn wil zich te wreken door te denken aan den dood der honderd, niet zien de mannen om hem, alleen-zijn met sombere gedachten. En terug in de stad, hij haastig weer een leger bijeen, grooter dan het eerste, en op daarmede naar het slot van Rogier. Maar toen de duizenden om de hooge, bruin-roode muren, waar-achter, boven-uit de

blauwe torendaken, de poort wijd open, en de jonge ridder alleen over de neergelaten brug, baarvoets, het hoofd bloot, de handen gevouwen, en stil-deemoedig naar hem toe. Het krijgsvolk verbaasd uitwijkend, en voor hem Rogier de knieën in het stof; het hoofd diep gebogen. Onhoorbaar smeeken om gratie.

En hij trotsch neerziend van zijn paard op den nu-lage. In hem, in de hersens, in de borst het aangenaam-bittere hoogmoed-zwellen. Lang wachten met zijn sententie, want een willen-rekken van deze nooit-gekende blijdschap, waarbij ook de heel-diepe vreugde hem weer te zien. Doch, om streng te schijnen, geen dadelijke genade, maar knechten wenkend, en Rogier gebracht in zijn eigen slot-kerker.

Dit den vorigen dag gebeurd. De koning lang er over denken; plotseling weer zien droom-duidelijk den blanken hals van Rogier geknield, en tegelijk de gedachte-zonder-aanleiding hem te onthoofden. En het simpele denkbeeld, niet te verdrijven, groeide op tot een zinnelijk-machtig verlangen. Hevig-hoog-kloppen zijn hart, een bloeddamp in zijn hoofd, en hij op, uit het bed. Het erge willen, zwaar-vullend zijn hersens, maar angst in zijn lichaam. Zijn oogen zagen niet, zijn klamme vingers trilden, en erge moeheid in zijn krommende knieên, zoodat hij aanwankelde tegen den koel-droogen muur.

Daardoor hij kalmer, en een gebiedend moeten, sterker dan zijn levenszucht. Weg de zwakte, en de koning de deur uit, met vaste schreden, trotsch-tevreden over het tot-slaaf-maken van zijn bang lichaam. Nu het dooden zeer natuurlijk, af van den verschrikkelijken bloed-troon.

In den donker. Een diepe trap van ongelijke treden, waarin, op tegen zijn gezicht, een onderaardsche vocht-koude luchtstroom. De koning voorzichtig omlaag, met een hand tastend langs de ruwe kalkmuren, waarop vochtig salpeter voelen, tot voor hem droef-geel walmlucht in het kool-duistere. En voor een deur, diep in den muur, met kettingen behangen, op wacht een vreemde man in een hoeppelande van kattenoog-groen, flauw schub-glinsterend; op zijn hoofd een

brand-roode kam-kaproen, waarop valschen glans van parle-moer. In het vale, doodskop-magere gelaat de oogen, in diepe vleeschlooze holten, lichtten wit, zonder pupil, en zijn knok-kige, skelet-grauwe handen om het lange gevest van een bloot zwart-staal zwaard, dat stond met de punt in den grond. Hij boog het hoofd eerbiedig, zonder spreken, en open ging de deur.

In een gewelf. Uit den grond het opstijgen van een vuil-geel licht, vreemd-mat als gebroken door water, niet hooger dan hun middel, en rond hen veel glinster-grauwe pijlers, glad, dik als eeuwenoude cederstammen. Zij somber-dreigend in hun even-verlichte zware onbewegelijkheid, verdwijnend in een duisternis, dik saamgepakt als een overwelving, en van onderen vol schriftteekens, ingehakt, den koning onbekend.

Na lang dwalen, in een koepel-onder-den-grond, diep-donker als door muren niet begrensd, en, te zien bij spaarzaam licht van olievlammen, vage monsterschilderingen, vuil-waterrood, groot-omgebogen in het ruime overwelfsel.

Om, boven hen, overal in de duf-koude lucht zacht gemurmer van onzichtbaarheden en rond-om snel glans-loopen van rattenoogen over den bleek-witten steenen vloer, waarop groenen schimmel-uitslag. In een niet-te-ziene hoek kil water-gekletter.

En op een rouw-lap Rogier. Gedroogd kurk-kleurig zijn enge lederen kleeding, uit een stuk van den hals tot de zolen. Hij lag voorover, lang uit, het oppe hoofd gesteund door de linkerhand, en de andere trok vreemde teekens op den grond. Hij, ingespannen bezig, merkte niet de komenden, en de koning, zonderling te moede, bang door het stille vreemde doen, bleef staan, en zag met strakheid, duidelijk-alleen het varkens-menschenblank van den blooten gespierden nek, waarop fijn haardons. Pijnlijk bloed-bonsen overal in zijn lichaam.

Hij nu onmachtig te dooden, en terug willen, stil op de teenen, maar Rogier zachtjes op-om het hoofd, en weet-

lachen-vol-spot. Daardoor de koning toornen - en de beul kwam nabij, het zwaard dreigend omhoog.....

Een zaal. Hoog in den zolder tusschen ebben-zwarte dwarsbalken, fel-kleurige wapens in gouden cirkels, afgloeiend als doffe zonnen in het boven-donker.

Boven de manshooge, bleek-mandelbruine lambriseering, waarin wilde-beestenkoppen gesneden, het somber steen-blauw van de muren zonder iets, en door het roode vensterglas-in-lood, waarvoor buiten ijzeren tralies, de zon, in bloed-licht harpsnaren, op bloemen en takken geteekend in het vloer-zand, en omhoog langs ridders, die zaten in een kring op banken onder-voor den koning. Hij op een hoogte, bekleed met lak-rood laken in een zetel, bijna een troon, met hooge rugleuning van ivoor-in-hout. Daarachter, niet-met-plooien een dof-zwart gordijn, waarin goud-tranen gestikt. Het gladde gelaat van den koning, onder een plat-liggende, roos-witte hoed-pluim, voorover, streng-bleek tegen het stemmig-rouwe; en met half-toe oogen, waarom diepe schaduwen, hij neerzag uit het hooge, bijna duister op de edelen. Zij allen rechtop, gekneld in hun zware harnassen, zich moeielijk bewegend, de beenen uitgestrekt, en in het vuur-licht-waze warm-vlamde het blinkend metaal, en karbonkel-oogen op zwaard-gevesten.

In wijs beraad de mannen over de oproerigen, die zich wilden onderwerpen, want zij vol vreeze voor het groote leger. En uit de geheimzinnig-verlichte groep, klein in het donkere holle, een ridder stond op, zich keerend eerbiedig naar den onbewegelijk-bleeken koning. Op de metalen borstplaat, waaraan hing zijn dolk, een zonnestraal als een roode-vlam-speer, die even belichtte zijn ruw, hard-gerimpeld gelaat tusschen lange, witte haarlokken. Hij met overtuiging sprak lang van geen meedoogen, alles neer te stooten, zelfs voor vrouwen en kinderen geen genade, want veel aanzienlijken, hun verwanten, gevallen. Om hem bogen de hoofden toestemmend.

Maar de hoog-zittende koning-in-duisternis niet bewoog. Hij vol kwelling over Rogiers dood, en steeds zien in angst

de te-wachten straf: de Hel. Onder een glinster-zwart-blauwen nacht-hemel stijl-op twee kegelbergen, en tusschen beiden over een afgrond, een gloeiende plaat, helsch-ziedend-rooie streep boven niet-te-peilen leeg donker-blauw. Daarop de zielen van moordenaars in altijde smart.

Weten, dat vrome daden de eeuwige pijn slechts konden weren, en daarom de koning den oproerlingen genadig willen zijn.

Een wenk aan een dienaar, die stond met glans-stangende hellebaard, wijd van het lichaam, in indigo-blauw, bijna weggesmolten, in het duister. De deur open, en de afgezanten der boeren. Even binnen, zij op de knieën, de rouw-kaproenen af, en boven-uit de grauwe, naast-elkaare mantels, wijd tentend om de lichamen, de bleek-witte vleeschkoppen, angstig-droevig.

De koning stond op, en bevend uit zijn mond zachte woorden-van-vergiffenis, waarover de ridders stil-malcontent.

‘Generaal’ Booth van het Heilsleger en zijn ‘plan’, door F. Domela Nieuwenhuis.

Hebben wij ‘generaal’ Booth gevolgd op zijn tocht door de dikste duisternis van Groot Brittannie, wij zullen nu zien welke middelen hij aanwenden wil om licht en lucht te brengen in die duisternis.

Zelf noemt hij het een verbazende onderneming, daar de afschuwelijkheden eer *onder*- dan *over*schat zijn geworden door hem en het aantal dat redding behoeft veeleer te laag dan te hoog is geraamd. Terecht noemt hij zijn cijfers minimumcijfers en reeds wezen wij er op, dat menige schatting neerkomt op een veel aanzienlijker getal. Maar, voegt hij er aardig bij, dat mag niemand er toe brengen om nu de poging niet te doen, neen, laat de pogingen geëvenredigd zijn aan die hoogere schatting, want de groote kwestie is niet om te weten *hoe groot het aantal ellendigen in het heden* is, maar wel *hoe weinigen er in de toekomst moeten wezen*. Hoe groot de moeìelijkheden zijn, dit mag niet weerhouden om te beginnen en, is het werk alles behalve eenvoudig, dit is geen reden om de handen in den schoot te leggen.

Ziet hier de voorwaarden om wel te slagen volgens Booth:

1°. de mensch moet veranderd worden, als zijn karakter en gedrag de oorzaken zijn van zijn ondergang in den strijd des levens;

2°. de omstandigheden van het individu moeten veranderd worden, als dezen de oorzaak zijn van zijn schipbreuk;

3°. het middel moet geëvenredigd zijn aan het kwaad dat men wil wegnemen;

4°. het plan moet niet alleen breed opgevat zijn, maar duurzaam van aard;

5°. het plan moet niet alleen duurzaam zijn van aard, maar het moet dadelijk toepasselijk zijn;

6°. de indirekte deelen van het stelsel moeten niet van dien aard zijn, dat zij vernederend zijn voor de personen, die men wil weldoen;

7°. als men de eene klasse van menschen bijstaat, moet men niet op ernstige wijze in strijd komen met de belangen van een andere.

Zeer juist ziet hij dat er wisselwerking is tusschen het individu en de omstandigheden, zoodat het onmogelijk is het individu te verbeteren, als de omstandigheden niet veranderen. Het individu is, gelijk Robert Owen reeds opmerkte, het produkt van erfelijkheid en omstandigheden. Wij gelooven niet met Booth, dat velen onder de gunstigste omstandigheden in denzelfden toestand zouden zijn gekomen en dat alle arbeid verloren is, zoolang het karakter niet is veranderd. In elk geval kan niet ontkend worden, dat zonder gewijzigde omstandigheden het karakter niet kan veranderen en dus men moet beginnen met het begin. Ook ziet hij zeer goed in hoe nutteloos het is om den oceaan leeg te willen maken met een emmer.

Maar de zevende voorwaarde is een bewijs van bekrompenheid. Hoe ter wereld is het mogelijk om de eene klasse bij te staan zonder de andere te benadeelen? Dit zou even dwaas zijn als, wanneer de twee schalen van de weegschaal ongelijk waren, men trachtte het vraagstuk op te lossen: hoe de eene schaal omhoog te brengen zonder de andere omlaag te halen.

Juist dit is het bewijs dat hij het kwaad niet in den hartader durft aantasten, want alsdan heeft hij afgedaan met de rijken en machtigen. Ziet, als dezen helpen kunnen *met*

behoud van hun aanzien, hun rijkdom en hun macht, dan willen zij wel wat doen. De brokken van hun tafel - daarmede mogen de armen zich verzadigen. Zoo braaf en goed zijn ze soms! Maar dat was ook het geval met den rijken man in de gelijkenis van Lazarus, en toch, volgens Jezus, werd hij verwezen naar de plaats der pijn.

Booth noemt dit de wetten die het werk der filantropie moeten beheerschen, evenals de wetten van de zwaartekracht, van wind en weer de werken van den ingenieur besturen. Dus een regeling der filantropie en niet een poging om haar op te heffen, om haar onnoodig te maken. Alle filantropie onderstelt altijd *een geven* aan de eene zijde en *een ontvangen* aan de andere en dus genade. Welnu, als er recht gedaan wordt in de maatschappelijke samenleving, dan is dat overbodig geworden, maar dat kan niet zonder de klasse der bezittenden aan te tasten ten bate der niet-bezittenden.

'Toen Napoleon gedwongen was terug te trekken onder omstandigheden die het onmogelijk maakten om af te raken van zijn zieken en gewonden, toen beval hij zijn geneesheeren om iedereen in het hospitaal te vergiftigen. Een generaal heeft zijn gevangenen gedood liever dan ze de gelegenheid te verschaffen tot ontsnappen. Deze verlorenen nu zijn de gevangenen van de maatschappij; zij zijn de zieken en gewonden in onze hospitalen. Welk een kreet zou er opgaan in de beschaafde wereld als werd voorgesteld om van nacht elkeen van die millioenen zulk een hoeveelheid morfine in te geven, dat zij zouden inslapen om niet meer te ontwaken. Maar zou het minder wreed zijn hun dus het leven te doen eindigen, dan toe te laten dat zij dag aan dag, jaar aan jaar rondloopen in ellende, angst en wanhoop, dat zij gedreven worden tot ondeugd en opgejaagd tot misdaad, totdat eindelijk ziekte hen in het graf sleept?'

Inderdaad, het is ziekelijke humaniteit om het lijden der hongerlijders te rekken onder den schijn van hen goed te doen. En hoeveel duizenden verkeeren niet in die omstandigheden!

En nu komt hij op de ontdekking die hij gemaakt meent

te hebben zonder er aan te denken dat al wat hij voorstelt, reeds lang te voren door anderen is verlangd.

Waarin bestaat nu dat plan?

Hij wil drieërlei kolonies stichten:

1°. de kolonie in de stad;

2°. de landbouwkolonie;

3°. de overzeesche kolonie.

Wij zullen ze allen drie na elkander behandelen.

I. De kolonie in de stad.

Allereerst wil hij inrichtingen maken waar de ongelukkigen kunnen worden ontvangen in elke stad van eenigen omvang. Voedsel en nachtverblijf - zietdaar hetgeen vóór alle dingen noodig is. Booth begon in 1888 een gelegenheid te openen, waar goedkoop en goed voedsel te krijgen was en in twee jaar werden daar uitgereikt meer dan 3½ millioen maaltijden, nadat het aantal lokalen van 1 tot 3 was gestegen. Daarnaast had men 5 inrichtingen voor nachtverblijf. Hieraan zal nu uitbreiding worden gegeven. Alles is zeer goedkoop, maar er heeft geen kostelooze uitdeeling plaats. Van meer gewicht dan die eethuizen zijn in zijn oog de nachtverblijven.

Eigenlijk lokt hij de menschen daar door ze wat gezelligheid aan te bieden en als er dan goed wat bij elkaar zijn, dan houdt hij een vergadering van het Heilsleger. Ging het daar nu saai toe, ze zouden er gauw genoeg van krijgen, maar zij hebben er bangos en tamboerijnen en nu begrijpen we dat ook dezen dienst doen om de menschen maar onder hun invloed te krijgen.

Nu wil hij daaraan verbinden een werkplaats, waar elkeen in ruil voor de 4 stuivers, die hij betalen moet voor bed en voedsel, arbeid geeft. Dit is voor hem een der hoofdzaken van zijn plan, want hij wil niet door liefdadige tusschenkomst demoraliseeren, neen hij wil de menschen zichzelven doen helpen.

Geschiedt dat ook niet in de bestaande werkhuizen? Bovendien wat kan hierdoor ten goede worden uitgewerkt voor de maatschappij? Booth betaalt overeenkomstig de markt,

hij kan niet anders, waarschijnlijk zelfs onder de markt en dus hij wordt eenvoudig een werkgever meer. Ook hij is gebonden aan vraag en aanbod. Is hij in staat de loonen op te drijven? Wie weet welke loonen daar betaald worden, die weet ook wie er het meest van profiteert. Het ekonomisch gevolg van zijn werk zal zijn dat er weer zooveel produkten meer op de warenmarkt worden geworpen en dit zal de prijzen eer drukken dan doen stijgen. Hij moet konkurreeren met de 'zweeters', tegen wie hij zoo optreedt en dus, hoe goed ook bedoeld misschien, deze poging zal den toestand eer verslechteren dan verbeteren. Hij betaalt van 7 tot 10 shilling per week (*f*4.20 tot *f*6.-) en er zijn er onder, wier werk eene marktwaarde bezit van 21 tot 35 shilling per week (*f*16.80 tot *f*21.-). Wie steekt de zoo behaalde winsten op? Onder een filantropischen schijn maakt men hierbij goede zaken. Het is ook een afgedwongen loon evenals bij gevangenisarbeid. Neen, juist hierin openbaart zich het door en door gebrekkige, het geheel onvoldoende van dit met zooveel ophef aangekondigde werk. Eén van beiden: òf Booth begrijpt niets van de ekonomische ontwikkeling van den tijd en dan onderneemt hij een taak die verre boven zijn krachten gaat en die noodzakelijkerwijze moet uitloopen op een jammerlijk fiasko òf hij begrijpt haar wel, maar dan is zijn plan één groote humbug, een poging om de menschen geld uit den zak te kloppen ten einde de armoede te regelen op de bestaande grondslagen. Aan dit dilemna valt niet te ontkomen.

Wil men werkelijk in den tegenwoordigen toestand verbetering brengen, dan moet men allermeest de aandacht vestigen op deze twee zaken: 1°. men moet den op zichzelf staanden arbeider, die onmachtig staat tegenover zijn baas trachten te beschermen en 2°. men moet door een regeling der produktie de noodlottige gevolgen van de krisissen wegnemen of althans zooveel mogelijk verzachten, want daarvan komen de laatste treurige gevolgen neer op de arbeidende klasse. En dit kan onmogelijk geschieden door personen die liefhebberen in sociale aangelegenheden, maar alleen door

den staat, die de takken van publieken dienst monopoliseert en daarin een arbeidsdag voorloopig van 8 uur met een minimaal loon, overeenkomstig plaatselijke behoeften, invoert. De gemeente is dan het orgaan voor de plaatselijke, de staat dat voor de landelijke belangen. Wij kunnen hier niet op doorgaan, maar meenen voldoende aangeduid te hebben, hoe alleen langs dien weg een einde kan worden gemaakt aan de anarchie, die nu heerscht op ekonomisch gebied.

Booth noemt die werkplaatsen een behulp, want later rijst de vraag -: hoe te maken dat deze arbeiders terugtreden in de regelmatige gelederen der industrie. Daartoe wil hij een arbeiders-bureau inrichten, waar zoowel zij die werklieden behoeven als zij die werk verlangen zich kunnen laten inschrijven om langs dien weg werkgevers en werklieden tot elkander te brengen. Dus een soort van arbeidsbeurs, gelijk er een te Parijs bestaat en wier bestaan toch niet onbekend kan zijn aan Booth, al spreekt hij er met geen enkel woord over. Waar Trades-Unions bestaan, daar wil hij zich in betrekking met hen stellen, maar de meeste nood komt voor onder de niet-georganiseerden, de werkeloozen.

Hij wil een vertrouwensvol en niet belanghebbend centrum in 't leven roepen, waar de werkeloozen zich om kunnen groepeeren en dat de kern zal vormen van de groote koöperatieve zelfhelpende associatie. En dat dit kan, daartoe beroept hij zich op de 7 maanden ondervinding, die hij reeds heeft opgedaan in Engeland en Australië.

Verder wil hij overal een huishoudelijke reddingsbrigade oprichten, die zich bezig zal houden om allerlei oude prullen op te zamelen. Een regeling van de verzamel-nijverheid dus. Iets dergelijks doet de christelijke volksbond te 's Gravenhage. Als men nu oplappers aan het werk stelt tegen hoog loon, zoodat vele artikelen opgeknapt aan den man kunnen worden gebracht, dan werpt dit weer aardige voordeelen af, niet zoozeer voor de menschen die zich daarmede onledig houden als voor de vereeniging die dit ter hand neemt.

Echter wat is het anders dan een monopoliseering van een tak van nijverheid, waarin nu nog velen een deel van

hun bestaan vinden en die daardoor heelemaal op straat worden geworpen? Zoo heeft men in sommige steden een schoenen- en laarzenfonds, om de kleinen, die naar school gaan, van waterdichte schoenen te voorzien. Als men nagaat dat te Londen alleen 43.000 kinderen voeding noodig hebben op de scholen, dan kan men tevens bedenken hoevelen er gebaat zouden zijn met schoenen uit dat oude-schoenen-fonds. Verder wijst hij op parapluies, flesschen enz. Maar zal dit de vraag naar nieuwe artikelen niet doen dalen?

Dit is een bezwaar zonder beteekenis, want in de oogen van hen die daarvoor vreezen, zijn zij die alles stuk gooien en vernielen de nuttigste leden der maatschappij, omdat zij daardoor de vraag naar artikelen helpen vergrooten.

Zeker er zou heel wat geschreven kunnen worden over de verzamelnijverheid en het staat vast dat daaruit inkomsten kunnen worden gehaald, die hooger zijn dan velen vermoeden. Neem alleen de opbrengst der vereeniging Oud-Papier voor den Pieterspenning. Welnu, die brigade zal de bemiddelaar zijn om dat alles in orde te brengen. Een onderneming van dien aard ligt buiten het bereik van privaatpersonen en kan alleen met voordeel en met succès worden gedreven door een groote en machtige vereeniging. De huishoudelijke reddingsbrigade heeft dus een groot veld van werkzaamheid, dat nog aanzienlijk kan worden uitgebreid.

II. De landbouw-kolonie.

Voordat wij de onderdeelen van de kolonie in de stad zooals de Tehuizen voor gevallen vrouwen, de azielen voor dronkaards, de verblijven van ontslagen gevangenen, het onderzoekingsbureau ter ontdekking van verloren vrienden en betrekkingen en het informatiebureau behandelen, moeten wij eerst de landbouw-kolonie beschrijven en haar verhouding tot die in de stad en tot die over zee.

Het land is de voorraadschuur van alle voedsel, maar alleen door de aanwending van arbeid kan het land produk-

tief worden gemaakt. Nu ligt er nog overal veel land braak, dat ontgonnen kan worden. De menschen behoeven dus zoo ver niet weg te gaan, maar wanneer zij die vertrekken even goed in Europa wil werken als in Australië en Amerika, dan kunnen zij hier op die wijze even goed bestaan als elders. Hij stelt zich een kolonie voor van 500 à 1000 acres niet al te ver van Londen, en daar wil hij een groententuin van maken om de hoofdstad te kunnen voorzien. Sterke drank zal daar niet worden toegestaan. Eerst wordt het land geschikt gemaakt voor de kolonisten en dan ook de kolonisten voor het land. Lacht men er om, dat Booth van de stedelijke werkeloozen wil maken de pioniers van een land-bouwdistrikt, hij herinnert terecht dat zeker wel 60% van hen van het platteland afkomstig zijn. Onder die hulpbehoevenden behooren ook vele oud-militairen. Zekere Arnold White bevond dat minstens 20% van het geheele cijfer uit het leger afkomstig zijn en dus een van de vijf genoot de onschatbare eer onder H.M.'s vaandel te hebben mogen dienen. Is het niet hard dat zoovelen die hun leven bloot stelden voor hun land, aldus alleen en hulpeloos worden gelaten? Men schuift dit natuurlijk op hun slecht gedrag, maar is dat wel altijd het geval? Booth ziet in hen geen kwaad, want 1°. het zijn mannen die hebben leeren gehoorzamen en 2°. zij zijn geöefend in een harde leerschool des levens. Nu stelt Booth zich voor, om uit de kolonie in de stad de geschiktste krachten te zoeken en dezen te maken tot de eerste ontginners. Aan 't hoofd zal een praktisch gardenier staan, die op de hoogte is van de beste methoden van klein-landbouw, terwijl daarnaast verschillende vormen van industrie bestaan. Zoo b.v. moeten er mannen zijn bekwaam in de bouwvakken; steenbakkerijen kunnen er opgericht worden. Verder werkplaatsen voor kleeding en alle benoo-digdheden. Ook voor vrouwelijken arbeid zal plaats genoeg zijn. Verder zal er een groote school worden gemaakt, om zich te kunnen bekwamen in den praktischen landbouw. Natuurlijk is gehoorzaamheid een eerste vereischte, gelijk overigens een stramme tucht bij alles een hoofdvoorwaarde

is in de uitvoering der plannen van Booth, die als chef van alles een opperheerscher is. Ziethier het reglement van orde, dat stipt gevolgd moet worden:

1°. Alle officieren moeten met eerbied behandeld en prompt gehoorzaamd worden.

2°. Het gebruik van bedwelmende dranken is verboden. Wie dit verbod overtreedt, kan als schuldig aan niet-nakoming van 't reglement bij de eerste overtreding worden weggejaagd.

3°. Verdrijving wegens dronkenschap, oneerlijkheid of bedrog zal plaats hebben na de derde overtreding.

4°. Gemeene taal (vloeken, enz.) is streng verboden.

5°. Geen wreedheid wordt toegelaten hetzij tegenover man, vrouw of kind, hetzij tegenover dieren.

6°. Ernstige beleedigingen tegen de deugd van vrouwen of kinderen van beide seksen kunnen leiden tot onmiddelijk wegjagen.

7°. Na een zeker tijdsverloop en een groote mate van geduld kunnen zij die niet werken willen, worden weggejaagd.

8°. De beslissing van den gouverneur der kolonie, hetzij in de stad, hetzij op het land, hetzij over zee, is verbindend voor alle gevallen.

9°. Ten opzichte van straffen zal worden gehandeld overeenkomstig de volgende regels:

a. De eerste overtreding, behalve op heeter daad, zal worden opgeteekend.
b. De tweede overtreding zal worden bekend gemaakt.
c. De derde overtreding zal leiden tot wegjagen of tot overlevering aan de overheid.

Jaarlijks zal er een tentoonstelling zijn van bloemen en vruchten, evenals van groenten en gedierte.

Ook zal er industrie in het dorp worden aangemoedigd, in de hoop, dat men sommige huiselijke bezigheden, die door de uitvinding en toepassing van den stoom gedreven zijn naar de fabrieken, kan herstellen. Midden in de kolonie zal een school staan, waar de kinderen onderwezen zullen worden. Ofschoon er geen dwang zal wezen ten opzichte van de deelneming aan de godsdienstoefeningen, toch zal

het Heilsleger natuurlijk al zijn best doen om zorg te dragen voor de zielen der kolonisten. De Zondag zal streng worden gehouden, maar al wordt er geen onnoodig werk verricht, de kolonisten kunnen dien dag doorbrengen zooals zij willen en het zal een fout zijn van het Heilsleger, als het de kunst niet verstaat om de zondagsche diensten aantrekkelijk te maken voor allen.

Verder hoopt hij kleine hoeven tot stand te kunnen brengen, b.v. van 3 tot 5 acres, die eerst gehuurd worden, maar die langzaam kunnen overgaan in het bezit der verbruikers. Door koöperatie kan ook op dit gebied veel worden gedaan, wat nu nog onmogelijk schijnt.

Daarnaast wil hij de proefneming hernieuwen, die indertijd genomen is met zooveel succes door den heer Craig te Rahaline, in Ierland.[1)] Dit zou een kommunistische kolonie zijn, daar de deelnemers een koöperatieve hoeve zouden regelen en zeker heeft hij gelijk, als hij deze proefneming beschouwt als een van de belangrijkste van het geheele plan.

Wat dezen ‘naam’ generaal in plan voor oogen staat, dat heeft een heusche generaal Van den Bosch in het eerste kwart onzer eeuw in Nederland reeds tot stand gebracht. Hoeveel leering zou Booth hebben kunnen opdoen, als hij bij zijn bezoeken in Nederland ook eens een bezoek had gemaakt aan de kolonie van weldadigheid te Frederiksoord en omstreken.

Het is merkwaardig om uit het boek van den heer Eilerts de Haan, getiteld: Eene studie over de Maatschappij van Weldadigheid, te zien, hoe aan generaal Van den Bosch ongeveer hetzelfde plan voor den geest stond. Na de verdrijving der Franschen in het jaar 1815 heerschte overal ontzaggelijke armoede, die zich openbaarde in een ongekende bedelarij. Een statistieke opgave uit die dagen spreekt van 16 millioen behoeftigen in Europa zonder middel van bestaan,

1) Men vergelijke mijn studie over Rahaline in het Nederlandsch Museum van prof. Heremans te Gent, getiteld: Geen utopia maar werkelijkheid.

waarvan volgens rapport van den minister van Binnenlandsche Zaken in 1816 alleen pl.m. 190.000 kwamen op de noordelijke provincies. Vroeg men naar de oorzaak, algemeen luidde het antwoord: gebrek aan werk.

Welnu, de generaal Van den Bosch trad op met een plan, om dit moeilijke vraagstuk op te lossen, en hij wilde daartoe een stelsel van liefdadigheid, door 'den arme op te voeden, door hem geschikt te maken voor den arbeid, hem door den arbeid eene zelfstandige plaats te geven in de menschelijke maatschappij en steeds een ruim veld van arbeid voor hem te openen.' De behoeftigen toch zijn niet daarom een lastpost, omdat men hen helpen moet, want Nederland is een bij uitstek liefdadig land, maar welke zijn hun vooruitzichten? Steeds meer armoede, steeds groote overvloed van ledige of bijna ledige handen. Daarom men moet die dichtbevolkte steden ontdoen van het teveel en dit naar buiten voeren; men moet die velen, die nu liefdegaven afsmeeken van deur tot deur, een gevoel van eigenwaarde inprenten, zoodat zij door eigen arbeid den kost willen verdienen. En daartoe moeten zij geholpen worden aan arbeid. Ontginning van woeste gronden en heidevelden - zietdaar het plan van generaal Van den Bosch, om op die wijze vruchtbaar land te verkrijgen en tevens een uitstekend opvoedingsoord te stichten, waar praktische landbouwers gevormd worden, die later in andere streken zelven de heide zullen ontginnen. En aan den landbouw wil hij verbinden fabriekmatigen arbeid. Immers zij, die geen akkerwerk kunnen of willen verrichten, kunnen uit de grondstoffen, waarvan de eigen landbouw een deel oplevert, fabriceeren, wat de kolonie zal behoeven aan voedsel, kleeding, woning, enz. Ieder zal dus werk kunnen vinden naar zijn aard en lust.

Daartoe was geld noodig en V.d. Bosch begon evenals Booth met een beroep op de liefdadigheid.

Allerlei bezwaren werden geuit, zooals: zal de zaak niet mislukken door den onwil der menschen, als zij tot inzicht komen dat zij werken niet in hun eigen belang, maar in dat van anderen?, zullen de menschen uit de steden naar

het land overgebracht, in staat zijn dien arbeid te verrichten? Honderden zullen misschien geholpen worden, als de zaak gelukt, maar duizenden zullen overblijven, voor wie met den besten wil geen plaats zal zijn.

Van den Bosch liet zich niet afschrikken en wees er op hoeveel nog ontgonnen kon worden. Van Steenwijk beginnende, kon men tot Groningen voortgaan en hoeveel grond lag er nog woest in de zuidelijke provincies! Hij wilde een algemeene kolonisatie woestliggende gronden, die dus met den tijd alle gezinnen zou omvatten, geneigd tot den arbeid, om op die wijze een krachtigen dam op te werpen tegen het pauperisme. Wie meer van deze zaak wil weten, dien verwijzen wij naar bovengenoemd boek. Alleen dit: wanneer een zaak ooit begonnen is met veel subsidie van staatswege en met de hulp van rijke en invloedrijke mannen, dus onder gunstige omstandigheden, dan is het deze geweest.

En wat is de uitkomst geweest?

Schatten heeft de maatschappij van weldadigheid verslonden. Het zou de moeite loonen, als men het geheele bedrag eens wist. En ondanks dat alles, beschouwt zij nu zelve als haar taak ‘om te behouden wat te behouden is’, d.w.z. om de gezinnen die eenmaal in de maatschappij zijn, voor ondergang te behoeden. De illusie van generaal v.d. Bosch is niet verwezenlijkt, *kon* niet verwezenlijkt worden en zij is geworden wat haar naam aanduidt, een Maatschappij van Weldadigheid, d.i. een lichaam dat kunstmatig op de been wordt geholpen door liefdegaven. Noemen heeren bestuurderen haar een sieraad van Nederland, wij noemen haar een pestbuil op het zieke lichaam der maatschappij.

Zal het de landbouwkolonie van Booth beter gaan?

Wij betwijfelen het en met de ervaring voor oogen, die men ten onzent heeft opgedaan, hebben wij alle reden om dit vrijmoedig te zeggen. Steeds zal hij meer geld moeten hebben en alles gaat in een bodemloos vat, zonder dat men er resultaten van ziet. Zeker het is mogelijk, als men beschikt over de noodige middelen om eenige honderden gezinnen

zoo wat even het hoofd boven water te laten houden, maar niemand zal zeggen dat dit schrale resultaat al de moeite en al het geld loont, die er aan ten koste worden gelegd. Niets van die zelfhulp, die zich weet te redden, neen een kwijnend bestaan, goed in de broeikas, maar nauwelijks even er buiten gezet en het blijkt dat het niet bestand is tegen de aanraking met de werkelijkheid. Zulke pogingen moeten schipbreuk lijden en beklagenswaardig is het om te zien hoe vele mannen en vrouwen hun tijd en hun kracht verspillen aan een werk, dat binnen korter of langer tijd noodzakelijk moet uitloopen op een groot fiasko. De staat alleen kan hier met vrucht tusschen beiden treden en zoolang dit niet geschiedt, geeft het altemaal niets. Wat Booth zoo terecht bespotte als het droogmaken van den oceaan met een emmer, datzelfde geldt van hem, als hij het pauperisme wil bekampen met zulke huismiddeltjes, die onmogelijk doel kunnen treffen.

Indien een zijner officieren hier te lande hem had ingelicht, hij had zich de teleurstelling kunnen besparen, die het gevolg *moet* en *zal* zijn van zijn landbouwkolonie, waarvan hij zooveel goeds verwacht.

Wat de proefneming à la Rahaline aangaat, deze kan gelukken gelijk de ervaring geleerd heeft, maar men vergete niet dat aldaar niet een tiranniek bestuur van bovenaf, maar een demokratisch beheer van onder-op plaats had. Gelijkheid toch was het beginsel waarop de regeling rustte. Elk lid was opzichter, zelfregeering maakte allen vrij en tevreden met hun arbeid.

De proefneming te Rahaline op landbouwgebied was evenmin filantropie als die van Godin te Guise op industriëel. Droeg zij een persoonlijk karakter, dit was bestemd langzamerhand te verdwijnen, zoodra het landgoed, geschat naar de werkelijke waarde door de produktie der laatste jaren, als maatstaf te nemen ter waardebepaling, was overgegaan in gemeenschappelijk bezit. Of dit nu in het doel van Booth ligt, weten we niet, maar veel reden om het aan te nemen hebben we niet.

III. De overzeesche kolonie.

Nu komen wij tot het derde deel van het plan en wel tot de kolonie over zee. Zeker, op die wijze ontdoet men zich van hen, die als lastposten worden aangezien, maar waarom moeten juist zij weg die alle rijkdommen voortbrengen en niet zij, die als nietsnutters een plaats innemen in de maatschappij, waarvan men niet eens bemerken zou of zij bezet is dan wel leeg. De volgende moeilijkheden moeten overwonnen worden:

1°. de kolonie moet klaar gemaakt worden voor het volk;

2°. het volk moet klaar gemaakt worden voor de kolonie;

3°. de voorbereidselen, die het transport van het volk mogelijk maken.

Booth heeft het oog op Afrika, waar op gemakkelijke wijze land is te verkrijgen, waar het klimaat gezond is en veel vraag naar werk bestaat. Er zou natuurlijk een geregelde betrekking worden onderhouden tusschen het moederland en de overzeesche inrichtingen. De kolonisten zouden door een goede opvoeding worden voorbereid, opdat zij eerlijk, arbeidzaam en waarheidlievend zijn, want dat zijn de voorwaarden tot welslagen. Een komplimentje aan die kolonisten, die elders hun fortuin hebben gemaakt, maar wij betwijfelen het of het welverdiend mag heeten. Meestal waren het brutale, energieke lui, die geen middel ontzagen om vooruit te komen en zij, die wat fijner bewerktuigd waren in zedelijk en geestelijk opzicht, zij gingen meestentijds onder.

Het transport zal minder kosten als de verhuizing op groote schaal plaats heeft. Verschillende kolonisten hebben goede vrienden, die ook wat doen willen; ongehuwde lieden zullen allicht wat oververdienen voor hun passagegeld. Allen verbinden zich om dat geld later terug te betalen.

Natuurlijk zal er een emigratiebureau geopend worden te Londen, waar men de noodige inlichtingen kan inwinnen. Vooral voor vrouwen en meisjes zal het veel waard zijn en hoevelen zijn er niet van dezen, die wegkwijnend en half verhongerend een droevig bestaan voortslepen! Zoo spoedig

mogelijk moet het Heilsleger een eigen Reddingschip hebben. Welke uitwerking moet het niet hebben, als men daar het schip van het Heilsleger ziet rondkruisen op den Oceaan om als 't ware getuigenis af te leggen van de werkelijkheid der redding, die het brengt aan twee werelddeelen. Waarlijk, dit is een nieuw zendingswerk!

Wij zijn geen tegenstanders van landverhuizing, maar als zij hier zoo stelselmatig wordt uitgeoefend en toegepast, dan doet het ons wederom denken aan het opruimen van afval, zooals Henry George het zoo juist zegt. Meent men dat zij noodzakelijk is, omdat hier te veel menschen zijn, dan toont men er niets van te weten. Immers van overbevolking geen sprake, nergens nog in Europa. Hoeveel land toch kon daar in ontginning worden gebracht! Maar als enkelen de vrijheid behouden om voor zich een dubbele, tienvoudige, honderdvoudige portie te nemen, dan spreekt het van zelf dat er voor anderen niet genoeg overschiet, zoodat zij honger en gebrek moeten lijden. Alleen een geheele grondige herziening der maatschappij zal het mogelijk maken dat zij genezen wordt van de ziekte, waaraan zij nu lijdende is. Echter dit kan niet geschieden, tenzij men de bevoorrechte klasse eindelijk eens afstand zal laten doen van de gruwelijke onbillijkheid waaraan zij zich wettelijk mag schuldig maken, door zich toe te eigenen het produkt van den arbeid van anderen. Daar wil Booth niet aan en het is juist daarom dat hij het mes niet ver genoeg in de wonde zet, het kwaad niet in den hartader durft aantasten.

Andere kruistochten.

Dat de omgeving van de wilden in Nieuw-Guinea eerder drijft tot een behoorlijk menschelijk bestaan dan die waarin velen leven in het Oost-Einde van Londen, dat zal geen weerspraak vinden bij hen, die eenigzins op de hoogte zijn van de werkelijke toestanden. En dat geldt niet alleen van Londen, maar van alle groote steden in de oude zoowel als in de nieuwe wereld. En zeker hebben wij eerbied voor hen

die er niet tegen opzien om in het slijk en modder[1)] onzer samenleving rond te scharrelen, ten einde te trachten sommigen daaruit te redden, al meenen we ook dat men verstandiger zou doen om te zorgen dat slijk en modder zelven verwijderd werden. Booth heeft een slijkbrigade, samengesteld uit vrouwen, die altijd in een omgeving verkeeren van menschen, die waarlijk reeds in de hel leven. Maar zij voelen zich gelukkig, als zij de zieken bezoeken, de huizen van ongedierte kunnen reinigen en de hongerigen wat voedsel brengen. En het resultaat van haar werk? Booth omschrijft het aldus:

1°. een merkbare verbetering in de reinheid der huizen en der kinderen; afneming van ongedierte en vermindering van dronkenschap;

2°. grooter respekt voor den waren godsdienst, bovenal voor het Heilsleger;

3°. meer werk wordt gedaan in vergelijking van vroeger;

4°. redding van veel gevallen meisjes;

5°. het werk der tehuizen komt ons voor een ontwikkeling van dit werk te zijn.

Ofschoon er slechts één middel is tot verbetering en dat bestaat hierin om de menschen uit de spelonken waarin zij ziek worden, lijden en sterven op een wijze verre beneden het lot van het vee; toch, waar men dat niet kan, moet men trachten hen te hulp te komen in hun treurige verblijven. Waarom gaan de menschen niet naar de gasthuizen, als ze ziek worden? Vraagt men dit, wij moeten het antwoord schuldig blijven en kunnen alleen zeggen: ze doen het eenvoudig niet. Liever sterven zij te midden van smerigheid en walm in hun krotten, dan dat zij gaan naar een ruim gasthuis, dat in hun oogen veel gelijkt op een gevangenis.

1) Het woord ‘slum’ vindt men in geen enkel woordenboek en dus ook niet de benaming van slum-sisters (slum-zusters), gelijk zij genoemd worden die zich bizonder met dit werk afgeven. Het woord beteekent de afschuwelijkste, vuilste ophooping van hutten, stegen sloppen enz., waarin de armsten van Londen hokken, een verblijf wat eer aan varkenskotten dan aan menscheijke woningen doet denken.

De gevangenissen moeten ook grondig verbeterd worden, want nu werken ze juist het tegenovergestelde uit van hetgeen men zich voorstelt, door de menschen slechter te maken in plaats van ze te verbeteren. Weinig menschen hebben zoozeer recht op ons medelijden als de man die voor het eerst in de gevangenis heeft gezeten en nu buiten de poort is gezet, ver van huis en achteruitgegaan in karakter, dikwijls zonder een vriend in de wereld. Tien tegen een komt hij er weer terug. Zelden neemt een baas iemand in zijn dienst, die pas de gevangenis heeft verlaten. Evenmin doen de mevrouwen zulks. Het Heilsleger kent de gevangenis van beide zijden, want velen van hen die ertoe behooren, hebben daar verblijf gehouden. Er zitten velen in de gevangenis, omdat zij beter zijn dan hun naburen. Of bevolkten niet martelaren, patriotten, hervormers van allerlei soort de gevangenissen? Ook zijn erin, die slechter zijn. Nu wil Booth beginnen met de stichting van huizen, waar ontslagen gevangenen opgenomen worden, als ze pas de gevangenis verlaten. Staan nu werkplaatsen in verbinding met die huizen, dan kunnen zij op die manier aan het werk komen en daarna trachten van daar uit weer elders aan het werk te komen. Daartoe wil Booth ook de gelegenheid hebben de gevangenen te bezoeken, om daar reeds kennis te maken en zoo doende iets voor hen te kunnen doen.

Wat de dronkaards aangaat - hun aantal bedraagt alleen voor Groot-Brittannie een half millioen mannen en vrouwen - Booth wil asiels voor hen oprichten, om hen daar te verplegen en zoo mogelijk te bevrijden uit de macht van deze noodlottige gewoonte. Langs dien weg zal het mogelijk zijn althans eenigen te redden van den wissen ondergang.

Reeds zijn er 13 Tehuizen voor zoogenaamd gevallen meisjes, waarin 307 meisjes onder toezicht van 132 officieren; en, mogen we Booth gelooven, dan zijn er op die wijze ongeveer 300 gered, die nu een deugdzaam leven leiden. Dit aantal moet aanmerkelijk worden uitgebreid, zoowel in Londen als in de provincies. Verscheiden zullen gebruikt kunnen worden in de landbouwkolonie, waar werk van allerlei

aard voor haar is, terwijl ook velen in de overzeesche kolonie geplaatst kunnen worden.

Daarnaast wil hij een preventief huis hebben voor meisjes die in gevaar zijn, maar nog niet tot de gevallenen behooren. Hoe menig meisje heeft geen andere keuze omdat zij door bazen of familiebetrekking letterlijk op straat wordt gedreven! Als wij vernemen hoe fabelachtig groot het aantal vaders is, dat het vorige jaar door de vereeniging tot bescherming van kinderen vervolgd is wegens het bedrijven van onnatuurlijke zonden met hun kinderen, men zou er versteld van staan, en dat zijn nog maar de gevallen waarin het bekend wordt! Welnu, als men ook een Tehuis openstelt voor jonge meisjes, die gevoelen dat ze aan groote gevaren blootstaan, wie weet hoevelen men op die wijze zou kunnen redden.

Jaarlijks raken in Londen 18.000 personen weg en van 9000 wordt nooit meer iets gehoord. Hoe groot zou dit cijfer wel bedragen over de heele wereld? Echtgenooten, zoons, dochters, moeders verdwijnen voortdurend zonder een spoor achter te laten. Waar nu de nabestaanden tot de armen behooren, daar mist men in den regel het geld om een onderzoek te laten instellen. De politie geeft denzulken ook al niet veel steun. Booth wil daarvoor een informatiebureau, en daar het Heilsleger op zeer veel plaatsen vertakkingen heeft, kan dit best worden geörganiseerd.

Crêches of bewaarplaatsen voor kinderen vallen natuurlijk ook in het ‘plan’, terwijl de moeders in onze landbouwkolonie allicht geneigd zijn om bij haar eigen kinderen er nog eentje te nemen. Zoo zouden ze dan tevens van de frissche buitenlucht kunnen genieten.

Ook industriescholen, zoowel voor jongens als voor meisjes, moeten opgericht worden, opdat de kinderen bekwaam worden gemaakt voor hun werk.

Er zijn menschen zoo verhard in de ondeugd dat zij de deugd verfoeien en zoo ingekankerd oneerlijk, dat diefstal voor hen een hartstocht is geworden. Welnu, alsdan is er maar één middel dat aangewend kan worden, zij moeten aan de samenleving onttrokken worden door afzondering.

Men mag hen niet vrij laten loopen, om hun medemenschen te bederven en hun soort voort te planten. Booth geeft toe dat dit niet anders mogelijk is dan door een regeling van staatswege en hij vindt het zeer eenvoudig om een wet uit te vaardigen, waardoor menschen na een zeker aantal veroordeelingen wegens misdaad, dronkenschap of vagebondage van hun vrijheid zouden worden beroofd, opdat zij niet de gelegenheid zullen hebben anderen ten verderve te richten.

Ondersteuning in het algemeen.

Er zijn echter velen, die niet tot de verlorenen behooren en die toch steun behoeven. Anderen hebben na hun redding een vriendelijke hand noodig en dus, wil men zijn werk voltooien, dan dient ook daarvoor te worden gezorgd. Omdat wij ons allereerst uitstrekken tot de diepst gezonken lagen der maatschappij, daarom wenden wij ons niet af van de zoogenaamd ‘fatsoenlijke’ armen, die zichzelven en elkander helpen zonder te vallen. En deze zijn talrijk. Menschen die een pond (ƒ12.-) per week of minder verdienen, vormen de meerderheid van de bevolking.

Voor dezulken wil hij een logement stichten dat staat boven de gewone Tehuizen, een logement met afzonderlijke slaapkamers, met goede zitkamers, baden, vergaderzaal en verdere gemakken en dat zoowel voor mannen als voor vrouwen. Ook een model logement voor gehuwden. Een soort van Metropolis voor de armen.

Verder dringt hij aan op werkmanswoningen of liever werkmansdorpen op niet te verren afstand van onze groote steden, waar goede woningen tegen matigen prijs worden gezet, zoodat ze binnen het bereik van menschen met klein inkomen vallen. Daarbij konden koöperatieve verbruiks-vereenigingen worden gevoegd, waar men alle benoodigdheden tegen behoorlijke prijzen kon krijgen. Met de spoorwegmaatschappijen kon men overeenkomsten sluiten, om de aldaar levenden op goedkoope wijze te vervoeren van en naar London. Groote landeigenaars zouden verstandig

doen om dit in de hand te werken, want daardoor vermeerderen zij de waarde van hun andere eigendommen. Zulk een dorp zou een waar Paradijs zijn!

Al zou het ook beter zijn dat er geen ding bestond onder den naam van Krediet, dat niemand geld leende, op 't oogenblik geschiedt het en daarmede hebben wij rekening te houden. De tegenwoordige maatschappij is zoo ingericht, dat volkomen toepassing vindt het stelsel: wie heeft, hem zal gegeven worden en wie niet heeft, hem zal nog worden ontnomen wat hij heeft.

Te eeniger tijd zal de Staat zich met het geven van krediet aan de armen moeten bemoeien, opdat zij niet zijn overgeleverd aan pandjeshuizen, geldschieters of voorschotbanken, God betere het, opgericht ten bate van de arbeiders, en waar men zich niet ontziet om onder borgstelling van twee soliede borgen 7% af te nemen van den arbeider die om voorschot komt (adres aan de Haagsche Voorschotbank met een Goeman Borgesius als president!), maar zoolang dit niet geschiedt, moet men een bank voor de arme lui oprichten. Daar moeten ze kleine leeningen kunnen sluiten of voorschotten krijgen bij krisis of andere omstandigheden. Een berg van barmhartigheid (mont de piété), maar dan van gansch anderen aard dan de bestaande. In verschillende opzichten kan hier wat gedaan worden. Zoo b.v. geld geven aan een werkman, die hier of daar werk krijgt, om gereedschap te koopen, welke som afgelost wordt. Zoo het uithuren van naai- en andere machines tegen matige prijzen en niet tegen woekerwinsten, zooals nu veelal geschiedt.

Booth wil dat de maatschappij eenige moederlijke zorg betoone aan haar kinderen en daarom wil hij een raad kiezen uit de wijste en verstandigste mannen en vrouwen van zijn staf, waar elkeen die wat heeft, zich aan kan wenden om advies bij bezwaren te krijgen. Dus een raadgever voor de armen, die nu eigenlijk hulpeloos staan in de meeste gevallen of die in handen vallen van beunhazen, wier raad hen van den wal in de sloot helpt. Allereerst denke men hier aan de zoo jammerlijk verwaarloosde klasse

der weduwen, die alleen in Oostelijk Londen 6000 personen telt en de meesten van haar in behoeftige omstandigheden. In geheel Londen zijn er niet minder dan 20.000, in Engeland en Wales wordt het aantal geschat op 100.000, waarvan zeker minstens de helft tot de armen behoort. 'De behandeling van deze arme vrouwen door de natie is een schreeuwend schandaal.' Zij gelijkt wel op mishandeling. Als de man, die kostwinner is van het gezin, de oogen sluit, wie bekommert zich dan verder om het lot van de weduwe en de kinderen? Hetzelfde geldt van de weezen. Hunne verzorging laat heel veel te wenschen over. Welnu, hij wil een bureau openen ter verdediging van weerlooze personen en tot raadgeving van hen, die zoozeer behoefte hebben aan raad. Deze raad moet zijn de Volkstribuun, die steeds optreedt voor de rechten van den armen man, die de verdediging aanvaardt van hen die beschuldigd worden maar niet schuldig zijn. Hij zal een soort van scheidsrechter zijn tusschen twistenden.

Tegenwoordig bestaat er geen centrale instelling noch van de regeering noch op andere wijze, die steunende op de opgehoopte ervaring en informatie van de geheele wereld goed op de hoogte van alles is. Daarom wil Booth een Intelligentie-bureau, waar de bekwaamsten zitting in hebben, om de sociale hervormingen van daar te leiden. En al die draden moeten ten slotte uitloopen in de handen van zijn persoon. Booth wordt een soort van socialen paus, die een goed gedrild en stram georganiseerd leger rondom zich heeft, en dat alle bevelen, van boven-af gegeven, stipt zal opvolgen. Centralisatie is hier schering en inslag.

Als sleutel tot oplossing van het sociale vraagstuk noemt hij de Koöperatie en daaronder verstaat hij associatie, met het oog op produktie en verdeeling. Goed opgevat is dat eigenlijk socialisme. En nu krijgen we een staaltje van des generaals kennis op ekonomisch gebied, dat ons niet doet wenschen naar meer.

'Koöperatie is de vrijwillige samenwerking van individus ter bereiking van eenig doel, hetzij tot onderling hulpbetoon,

hetzij tot onderlingen raad, hetzij tot onderlinge werkzaamheid. Daar wordt in de wereld veel gekkepraat verkocht over kapitaal, alsof dit de vijand van den arbeid is. Het is waar dat er niet weinig kapitalisten zijn die beschouwd mogen worden als vijanden niet alleen van den arbeid, maar van het menschelijk geslacht, maar kapitaal op zichzelf wel verre van een natuurlijke vijand te zijn van den arbeid, is het groote doel waarnaar de arbeider steeds uitziet. Hoe meer een agitator uitvaart tegen het kapitaal, hoe sterker zijn grief is dat hij er niet genoeg van heeft voor zich. Kapitaal is geen kwaad op zichzelf, integendeel het is een goed - zoo goed dat een der groote doeleinden van den socialen hervormer moet zijn om de verspreiding ervan zoo ruim mogelijk te maken onder zijn medemenschen. De ophooping van kapitaal is een kwaad en het arbeidersvraagstuk zal nooit worden opgelost zoolang niet elk arbeider zijn eigen kapitalist is.'

Hoe wonderbaarlijk haspelt hij hier alles door elkander! Hoe kan b.v. elkeen zijn eigen kapitalist zijn? Dan bleven er geen personen over, die zich lieten exploiteeren! Kapitaal is nu de vijand van den arbeid, omdat het is in privaatbezit en zoolang dit kan met de wet in de hand, zoolang zal het een vloek blijven. Daar zit 'm de knoop! Kapitaal in privaatbezit een vloek, daarentegen kapitaal in gemeenschappelijk bezit een zegen. Wij willen dus geen afschaffing van het kapitaal, gelijk domme tegenstanders van ons vertellen, neen wij willen juist in het bezit komen van het kapitaal, maar op die wijze dat niemand het kan bezitten om daaruit een stok te maken ten einde anderen te kunnen slaan, neen zoodanig dat het allen ten goede komt.

Nu heeft koöperatie als verbruiksvereeniging goed succes gehad, maar niet als produktieve associatie. Zeer natuurlijk, omdat de guldens van de arbeiders nooit kunnen konkurreeren met de 10-guldenstukken en bankbiljetten der kapitalisten. Deze hebben het in hun hand, om elke arbeidersassociatie onmogelijk te maken. Booth schrijft dit toe aan het beheer en beheer wil zeggen een regeering en regeering

wil zeggen gezag en ziet, dit willen de mannen der koöperatie niet toestemmen en verleenen. Hij, als voorstander van gehoorzaamheid en tucht, wil die in de koöperatie toepassen. En daartoe meent hij dat geen staatssocialisme noodig is, neen als de arbeiders maar zelfverloochening genoeg hebben voor de zaak om zelven kapitalisten te worden, dan is alles klaar. Neen, zoo eenvoudig zijn die dingen niet. Hij kon even goed zeggen: maak mij maar absoluut gebieder en ik zal u ten goede leiden. Als dit zoo gemakkelijk was, dan zou men het reeds tot stand hebben gebracht, maar dat is het geval niet. Met goede bedoelingen is ook de weg naar de hel geplaveid. Daarom, had Booth meer ekonomische kennis, hij zou niet zoo spreken. Immers hij dringt niet door tot den aard der dingen en hij heeft blijkbaar het juiste begrip niet van het kapitalistische stelsel.

Het is niet waar dat de kommunistische proefkolonies mislukten, omdat zij steunden op het beginsel der gelijkheid en op een regeering bij meerderheid van stemmen. Hij zal als een echte autokraat alles regelen en doen. Hij, Booth bij de gratie Gods, oppermachtig heerscher over alles, hij zal de zaken doen en elkeen kan gehoorzamen aan zijn wil. Maar dan is het geheel een persoonlijk werk, dat staat en valt met hem. Neen, daar zat de reden der mislukking niet, maar veeleer hierin dat men kunstmatig aankweekte wat natuurlijk moest worden en ontstaan. Zijn kolonies zullen niet geregeerd worden door toepassing van het beginsel van neuzen tellen, maar door in 't geheel geen neuzen erin te laten steken.

‘Tegenover een bekwame regeering komt een volk nooit tot opstand, alleen wanneer domheid en onbekwaamheid de macht in bezit hebben genomen, breken opstanden uit’. Zeker, maar waar bestaat grooter waarborg van verstand en bekwaamheid, bij één persoon of bij velen? De knapste man weet toch niet zooveel als honderd menschen met elkaar. Zulk een autokratie, zulk een tsarisme in dezen onzen tijd, die meer en meer streeft naar de demokratie, is wel wat al te kras.

‘De staat dat ben ik’ om te zetten in: Ik, generaal Booth,

ben alles in allen, dat kan toch niet verlangd worden op het laatst der XIX eeuw.

Hij wil ook een huwelijkbureau instellen. Het ontbreekt de jongelui aan de gelegenheid om elkaar te ontmoeten. Het huwelijk is bij de meesten een zaak en daardoor komt veel rampspoed op de wereld. De menschheid is samengesteld uit twee seksen en wee over hen die trachten dezen te scheiden in twee afzonderlijke lichamen, van elke helft makende een geheel. Men zie de gevolgen van zulke pogingen in het kloosterleven en welke jammervolle uitkomsten! Ook ziet men zoovelen een huishouden opzetten zonder er iets van te kennen en daarom wil hij de meisjes vóór 't huwelijk opleiden in de huishouding. Vooral voor haar, die naar verre gewesten gaan, is zulks noodzakelijk.

Booth gelooft aan de mogelijkheid om ook de armen genot te verschaffen door een verblijf in de buitenlucht. Als het transport goedkoop is, b.v. een shilling (60 cents) dan zou men de menschen uit Whitechapel of Stratford naar de zee vervoeren om daar gezondheid en frissche lucht te happen. Hij wil een Brighton (wij zouden ten onzent zeggen een Scheveningen) voor de armen der steden oprichten: een park, muziek, booten, gelegenheid om te baden en andere schikkingen voor gemak en genot moeten worden gesteld ter beschikking van het arme volk. Hij noemt het Whitechapel aan zee.

Hier doet hij een kleine erkentenis, die doet vermoeden dat hij wel weet hoe het in elkaar zit, namelijk: ‘de rijke korporaties die de zaken drijven in deze groote stad en de millionnairs, die hun fortuinen nooit bijeengezameld zouden hebben zonder den bijstand der massa, moeten zeggen dat dit zal geschieden’. Dus de fortuinen zijn ontstaan *met en door den bijstand der massa* - welnu tast dezen wortel van het kwaad aan en al uw filantropie is niet meer noodig.

Kan het ‘plan’ verwezenlijkt worden en hoe?

Booth gelooft aan de mogelijkheid om zijn grootsch plan

te verwezenlijken en wel door het Heilsleger, omdat dit de organisatie daartoe benoodigd, bezit, omdat het gelooft aan de meewerkende macht van God, omdat het welslagen van hetgeen men reeds deed hoop geeft om ook verder het werk ten uitvoer te kunnen brengen, omdat de organisatie berust op algeheele gehoorzaamheid, omdat het zijn vertakkingen heeft over de geheele wereld. Dan geeft hij een raming der kosten, die beloopt een som van 100.000 P. St. om te beginnen en jaarlijks 30.000 P. St. als inkomen. Zeker, als men zoo doende komt op een bedrag van 1 millioen P. St. (het kapitaal van 30.000 P. St. tegen 3% en dan die som op eens), dan lijkt dat kolossaal, maar wat beteekent dat in vergelijking van de sommen, die men voor oorlogen heeft uitgegeven?

'Spreek me niet van de onmogelijkheid om een millioen te krijgen. Niets is onmogelijk, als Brittannie het ernstig meent. Alle gepraat over onmogelijkheid bedoelt alleen dat gij niet gelooft dat de natie zorg wil dragen om een ernstigen veldtocht te openen tegen den vijand in ons land. Als John Bull ten oorlog gaat, dan telt hij de kosten niet. En wie durft loochenen dat de tijd gekomen is om den oorlog te verklaren tegen de sociale rampen die God schijnt uitgeschud te hebben over deze onze wereld'? In die woorden spreekt geloof en inderdaad zonder geloof èn in het welslagen èn in de mogelijkheid om de middelen te verkrijgen, vermag geen hervormer iets.

Als hij eenige voordeelen van zijn 'plan' opsomt, begint hij met te zeggen: het geeft werk aan de werkeloozen. Wij vragen: voor hoelang? Noemt hij de liefdadigheid een tijdelijk middel, onvoldoende om te helpen, datzelfde geldt ook van zijn plan, dat feitelijk niets anders is dan filantropie. Door dit plan zullen de misdadige klassen verwijderd worden uit de sfeer van verleidingen waardoor zij telkens weer vielen. Onmogelijk, want de oorzaak van het kwaad is niet weggenomen.

Zeker er schuilt iets aantrekkelijks in de gezonde taal van een fanatiek geloovige, die zegt: 'neem een mensch, hongerig en koud, die niet weet waar hij zijn aanstaand maal zal

vinden, die het voor problematisch houdt of er wel een maal zal volgen. Wij weten hoe zijn gedachten geheel zijn ingenomen door de vraag naar brood dat hij noodig heeft voor zijn lichaam. Wat hij noodig heeft, is een maal eten. De belangen van zijn ziel moeten wachten.' In elk geval dat is niet het gekwezel van traktaatjesgevende geloovers met lang uitgestreken gezichten, die de hongerigen afschepen met een stukje papier en Gods zegen. Met zulke lieden kan men praten, want zij beginnen met het begin. De eetkwestie beheerscht alles en deze moet voorafgaan.

Welke bezwaren worden opgeworpen?

1°. *De klassen van volk voor wier heil uw plan is ontworpen, zullen er geen gebruik van willen maken*.

De ervaring leert dat velen het tegendeel toonen en geen wonder, want de nood is zoo groot dat ze wel moeten. Booth meent dat er geen kwestie van is of deze klasse zal niet alleen het 'plan' aanvaarden, maar dankbaar alles aanwenden wat in haar vermogen is, om het te doen slagen.

2°. *Te veel menschen zullen zich aanbieden*.

Dat is wel mogelijk, maar men kan niet meer doen dan de middelen toelaten.

3°. *Ze zullen wegloopen*.

Het is mogelijk, maar het aantal zal in verhouding niet zoo heel groot zijn. Dwang wordt er niet uitgeoefend en dus als het niet bevalt, dan kunnen zij vertrekken. Gedurende de laatste 3 jaar verliet 14% gemiddeld de Tehuizen en over 1889 beliep het cijfer slechts 5%.

4°. *Ze zullen niet werken*.

Zeker, voor lieden die niet meer gewoon zijn aan regelmatigen arbeid, zal het zwaar vallen om te werken en geduld zal er noodig zijn om hen aan den gang te krijgen. Maar alweer de ervaring die men reeds opdeed, was niet van dien aard dat men daarvoor zooveel vrees behoeft te koesteren.

5°. *Ze zullen lichamelijk niet sterk genoeg zijn om buiten in de open lucht te werken*.

Het is ook niet noodig dat zij allen buiten werken, zooveel mogelijk zullen de lieden gebezigd worden voor dat werk,

waartoe bekwaamheid, kracht en ondervinding hen geschikt maken.

6°. *Men zal een aanzienlijk aantal half geschikt of niet te helpen volk overhouden*.

Zeker, dit zal een moeilijkheid zijn, want men moet er voor zorgen dat men niet te veel achterblijvers overhoudt, daar het doel is ze weer geschikt te maken voor de maatschappij.

7°. *Men wijst op het mislukken van gelijksoortige proefnemingen*.

Zeker, vele socialistische proefnemingen mislukten in Amerika en elders, maar zij verschilden van hetgeen Booth voorstelde. De meesten gingen buiten het christendom om en daarom moesten ze wel mislukken volgens Booth, en de enkelen die de eerste maanden van haar bestaan overleefden, rustten op christelijke grondslagen.

8°. *Het zal onmogelijk zijn om orde te houden onder dat volk*.

Daarvoor vreest hij heelemaal niet en hij doet alweer een beroep op de opgedane ervaring en op de tucht die heerscht in het Heilsleger, waar mannen en vrouwen, die geen belooning ontvangen, bij wie geenerlei belang in het spel komt en die dikwijls zelfopoffering betoonen door zich aan te sluiten met verwaarloozing van hun eigen belangen, tezamen zijn en die steeds gehoorzamen op de flinkste wijze, zelfs wanneer de bevelen aandruischen tegen hun tijdelijke belangen.

9°. *Het 'plan' is te groot om het als vrijwillige onderneming te beginnen, het moet door de regeering worden gedaan*.

Misschien is dit zoo, maar die doet het niet en nu noch de regeering, noch vereenigingen, noch personen zulk een werk beginnen, wat God hem getoond heeft van zooveel belang te zijn, nu wil hij het doen, als hem de finantieele hulp wordt verstrekt.

10°. *Die menschen zijn te dom en te bedorven voor pogingen tot hervorming*.

Toch moet men juist zijn zorg besteden aan die armsten. De verlosser wendde zich bovenal tot hen en als hij daarvoor stierf, dan moeten wij er ook wat voor over hebben.

Vreest men dat de hulp aan de eene klasse verschaft, ten nadeele zal strekken voor de andere door nieuwe arbeidskrachten op de markt te werpen, Booth heeft daarvoor niet de minste vrees, daar de vermeerderde produktie in de landbouw- en overzeesche kolonie den werkman ten goede moet komen. Men neemt eveneens ook krachten van de markt af en dit komt dus ten goede aan de achterblijvenden.

In elk geval, zonder de bezwaren te ontkennen, ziet Booth niet in, waarom men de proef niet kan nemen en als er jaarlijks tienduizenden ten koste worden gelegd om boringen te doen, enz. enz., waarom zou men daar niet duizenden wagen voor zulk een grootsch doel? Is er geld voor noodig, nog onontbeerlijker zijn de menschen, die zich willen wijden aan deze taak. Een Wellington kon in een veldtocht veel meer doen dan een Rothschild, en daarom doet hij een beroep zoowel op de beurs als op de menschen.

Daarmede eindigt hij zijn boek. Wij gaven een schets van den inhoud, opdat een ieder zelf kan oordeelen over het ‘plan’ en wij zouden dit niet zoo uitvoerig gedaan hebben, indien òf de persoon òf het ‘plan’ ons niet de moeite waard voorkwamen. Neen, juist in die uitvoerigheid zie men het bewijs van waardeering, dat wij hem onzerzijds niet onthouden, maar juist daarom achten wij ons geroepen, om ook ons oordeel over het ‘plan’ vrij en onbevangen uit te spreken, gedachtig aan zijn eigen woord: wie een beter plan heeft, hij geve het.

En wat is nu de totaal-indruk, dien het boek maakt, als men het na de lezing ter zijde legt?

In de eerste plaats krijgt men een vernietigend oordeel over het geheele maatschappelijke samenstel, zoo vernietigend, dat men haast wenschen zou naar een tweeden zondvloed, om een einde te maken aan zoo'n wereld. Het is een bevestiging van hetgeen de socialisten altijd gezegd hebben en dus als zoodanig kan de lezing van dat werk niet anders

dan een gevoel van voldoening bij hen achterlaten. Een man van ervaring, die zich niet ontzien heeft om af te dalen tot in de krotten en spelonken, waar de armsten en ellendigsten woelen en krioelen, om zich af te geven met het 'schuim' der maatschappij, bloot staande aan beleediging en mishandeling; ziet, zulk een man komt tot zulk een konklusie, dat elk beschaafd mensch, wiens hart niet nog geheel in zilver en goud steekt en niet geheel onvatbaar is voor andere dan voor geldindrukken, het schaamrood naar de kaken moet stijgen over het maakwerk mede van zijne handen! Dat teekent. Driewerf, ja duizendmaal gelukkiger nog in de duisternis van Afrika, voordat de 'beschavende' hand van een Stanley zich daarover had uitgestrekt, dan in die diepe duisternis van de westersche beschaving, in het brandpunt van ontwikkeling, in Londen. Zou men in de beschaafde wereld b.v. dezelfde ervaring opdoen als Roorda van Eysinga onder de onbeschaafde inlanders op Java? Deze vertelt n.l. dat hij aan den mond der Solo rivier 4000 arbeiders onder zich had, in de wandeling bestempeld met den naam van 'vagebonden'; zelf bewoonde hij een bamboe-huis, waar hij niets kon afsluiten, terwijl zijn eenige politie bestond uit 4 Europeesche en 16 Inlandsche sapeurs. Gedurende 22 maanden hebben die 'vagebonden' noch geld, noch kleeren, noch eetwaren gestolen. Een zelfde ondervinding deed hij op als ingenieur bij de bruggen en wegen en hij voegt achter die mededeeling deze woorden: 'beproeft het eens om in Europa een koffer met 20.000 frank voor uw deur te zetten, zooals ik gedaan heb en gij zult geen kwaad meer spreken van de Javanen.' De vagebonden zijn blijkbaar elders te zoeken en wel in de beschaafde wereld, en het meest niet onder de lagere klassen der maatschappij, maar in de hoogere en allerhoogste kringen.

Daarom nergens in de onbeschaafde wereld treft men toestanden aan, gelijk ze overal gevonden worden in de beschaafde wereld en wat het ergste is, wij zijn door de gewoonte zoodanig afgestompt, dat wij zoo iets zoo erg niet vinden of liever niets doen om daaraan - en voor goed - een einde

te maken. Sommigen beoefenen de liefdadigheid bij wijze van sport en zoo de armen al nergens goed voor zijn, dan toch nog om voor hen te dansen, te zingen, komedie-vertooningen te houden, theekransjes te hebben en gezellige avondjes. Anderen zuchten er eens over en hebben o zoo'n medelijden in woorden, mits men hun niet vrage om wat diep in hun beurs te tasten, want dan keeren ze u den rug toe en vinden zij u ‘lastig.’ Nog anderen beschouwen de armen als een voorwerp van studie, dat zeer de belangstelling verdient, hetzij bij letterkundigen, hetzij bij schilders. Maar hier hebben wij een man, die zich verbeeldt ‘van godswege’ een roeping te hebben en die belooft om voor eenige millioenen het diep gezonken tiende deel, dat zoo lastig en gevaarlijk is voor de maatschappelijke orde, van de baan te helpen, ja, wat het mooiste is, die dit grootsche werk volbrengen wil *zonder de grondslagen van 't gebouw der samenleving aan te randen*.

Men weet hoe deze paria's, deze verworpelingen der maatschappij, een dreigend gevaar zijn, een nachtmerrie voor onze regeerders, immers de reserve der naderende sociale revolutie. Als men zich daarvan kan ontdoen tegen betaling van wat geld, en men kan verder door middel van politie en soldaten de socialisten in bedwang houden, dan kan alles voorloopig zijn ouden gang blijven gaan en - *na ons de zondvloed!*

Niets natuurlijker dan dat zoo'n man de held van den dag, de vriend der machtigen en de hoop van velen is geworden binnen een kort tijdsbestek!

Maar heeft deze moderne heiland zich dan nooit rekenschap gegeven van de vraag, of niet pauperisme en mammonisme twee zaken zijn, die bij elkaar behooren, twee uiteinden van een en hetzelfde voorwerp? Weet hij niet dat alkoholisme en prostitutie, misdaad en armoede allemaal takken zijn aan denzelfden stam en dat, zoolang de wortels van den boom worden afgeknaagd, gezond leven onmogelijk is voor den boom? Wat baat het te vechten tegen de gevolgen eener kwaal, zoolang de oorzaak niet is opgeheven?

Stellen wij ons een oogenblik voor, dat zijn plan gelukt, dat die drie millioen menschen aan het werk gaan en een stuk brood vinden, hoe schamel dan ook. Wat dan? De arbeidsmarkt, die nu reeds zoo vol is dat voor elke open plaats tien, twintig en meer liefhebbers zijn, wordt nog voller en de konkurrentie dus nog scherper. Weer dalen duizenden, misschien dezelfden en misschien anderen in de rijen van het industrieele reserveleger af. En op nieuw kan men beginnen. Hoogstens persoonsverwisseling, maar de zaak zelve blijft zooals zij was. Men verplaatst de ellende, maar men heft haar niet op. Dat is het noodlot, wat drukt op alle filantropie en daarom kan en moet zij veroordeeld worden door elkeen, wiens gezichteinder ietwat verder reikt. Wij herinneren ons hoe er in een onzer groote steden een weduwvrouw was, die in een volkrijke straat een vrij tamelijk bestaan had door een groentewinkel. Zij wist het hoofd juist zoo wat boven water te houden. Maar wat gebeurt er? Op een goeden dag opent een andere weduwe een dito-zaak. Zij kan dat doen, omdat zij door de bescherming van heeren bestuurders van een liefdadig genootschap vrij aardig ondersteund was, om haar na den dood van haar man in een zaakje te zetten. Het gaat haar goed, maar ten gevolge van deze konkurrentie kwijnt de andere zaak en binnen korten tijd moet de eerste, die minder steun in den rug had, het onderspit delven. De eene is dus zoo wat gered, maar - ten koste van de andere, die onderging. Wat moeten de heeren van dat genootschap wel gedacht hebben, toen die andere vrouw ook de hulp der vereeniging kwam inroepen? Zoo gaat het met alle filantropie. Een fabriekant beknibbelt voortdurend de loonen zijner arbeiders. Ook hij is gebonden aan vraag en aanbod, daarom willen wij onderstellen dat hij onmogelijk meer geven kan. Uit zijn overwinst geeft hij een paar duizend gulden om arme kinderen te voeden, te kleeden, enz. Hij wordt geprezen als een weldoener. Misschien zond hij ƒ50.000 aan Booth voor de verwezenlijking van zijn plan. Wat baat het, zoolang hij de vrijheid heeft om zijn arbeiders te beloonen naar vraag en

aanbod? Hij ontneemt den een om het den ander te geven. En daarom de schuld ligt niet aan dien man - zeker, er zijn hartelooze menschen onder, die niet anders verdienen dan bij het uitbreken der revolutie dadelijk te worden opgeknoopt, mannen als Foulon in 1789, die zeiden: wel laat de armen gras vreten, en wien men het hoofd afsloeg na het innemen der Bastille, om het met een bosje gras in den mond ten toon te stellen, gelijk hij het verdiende - maar aan het stelsel, dat maar al te zeer den mensch dwingt, ten einde zelf het hoofd boven te kunnen houden, om zijn medemenschen af te schepen met zoo weinig mogelijk. Het kapitalisme - dat is dus de oorzaak en zoolang dit bestaat, is alle grondige beterschap onmogelijk. De belangen van kapitaal en arbeid staan lijnrecht tegenover elkander en zullen dit blijven doen, zoolang het kapitaal niet gebracht is in het bezit van zijn rechtmatigen eigenaar, den arbeid, dit - kan niet te dikwijls herhaald worden. En evenals het kapitalisme een schakel was in den keten der ontwikkeling, noodzakelijk in zekeren tijd en onder zekere omstandigheden, evenzoo brengt de ontwikkeling in een latere periode en onder geheel gewijzigde omstandigheden mede, dat het vervangen wordt door een anderen en hoogeren vorm. Niets is duurzaam. Alles verandert. Daarom even noodzakelijk als zijn ontstaan was, even noodzakelijk is zijn vergaan. En nu meenen wij dat de doodsklok over het kapitalistisch stelsel geluid wordt en ondanks de stuiptrekkingen van den stervende, die zoo ongaarne van het tooneel aftreedt en daarom zich vastklampt aan alles, zelfs aan de reddingsplank, die Booth hem toesteekt, moet het ondergaan. De bourgeoisie is in de noodlottige stelling, dat zij de sociale vraag niet kan oplossen, zonder daarbij in haar eigen vleesch te snijden.

Wanneer Booth het meesterlijk kommunisten-manifest gelezen had van Marx en Engels, reeds uit het jaar 1847 afkomstig, maar waarop de stempel der juistheid is afgedrukt door den tijd sints dat jaar verloopen, dan zou hij een helderder blik hebben in de zaken en zijn stumperachtige

pogingen om een afbrokkelende maatschappij door een huis-middeltje met kunst- en vliegwerk op de been te houden, zouden zijn uitgebleven. Hij zou begrepen hebben hoe de hedendaagsche maatschappij gegroeid is uit de kleeren van vroeger, en hoe de veranderde produktie een geheele wijziging van de verdeeling der produktie noodzakelijk maakte, om niet een storing te doen voortduren, gelijk zij nu op elk gebied wordt waargenomen. Elke trap van ontwikkeling der bourgeoisie ging in de geschiedenis gepaard aan een daarmede overeenkomstigen staatkundigen vooruitgang en het moderne staatsbestuur is niets anders dan een soort van kommissie, wier taak het is de gemeenschappelijke zaken der geheele bourgeoisklasse te beheeren. En wel verre van afkeerig te zijn van de revolutie, gelijk zij zich nu voordoet, vervulde zij geschiedkundig een bij uitstek revolutionaire rol. ‘De bourgeoisie heeft overal waar zij de heerschappij aanvaardde, alle feodale, patriarchale en idyllische verhoudingen vernietigd. Zij heeft de kakelbonte feodale banden, die den mensch verbonden aan zijn natuurlijke meerderen, onbarmhartig uiteengerafeld en geen anderen band tusschen mensch en mensch overgelaten dan het naakte belang, dan de gevoellooze ‘betaling in baar geld.’ ‘Zij heeft den heiligen schroom der vroome dweeperij, der ridderlijke geestdrift, van den ouderwetsch-burgelijken weemoed in het ijskoude water van de egoistische berekening gedrenkt. Zij heeft de persoonlijke waardigheid opgelost in de ruilwaarde en in de plaats der tallooze schriftelijk gewaarborgde en verworven vrijheden de éene gewetenlooze handelsvrijheid gezet. In één woord, zij heeft in de plaats der uitbuiting, gehuld in godsdienstige en staatkundige illusies, gezet de openlijke, onbeschaamde, dorre en direkte uitbuiting. Zij heeft alle tot hiertoe eerwaarde en met vroomen schroom beschouwde werkzaamheden beroofd van haar heiligenkrans. Zij heeft den arts, den rechtsgeleerde, den geestelijke, den dichter, den man der wetenschap veranderd in hare betaalde loonarbeiders. Zij heeft aan de familieverhouding haar roerend-sentimenteelen sluier afgerukt en haar gemaakt tot een zuivere

geldspekulatie'. En duidelijk zet het manifest uit elkaar hoe de wapens, waarmede de bourgeoisie het feodalisme vernietigde, zich nu tegen haar zelve richten. 'De noodzakelijke voorwaarde voor het bestaan en de heerschappij der bourgeoisieklasse is de ophooping van den rijkdom in de handen van enkelen, de vorming en vermeerdering van kapitaal; de bestaansvoorwaarde van het kapitaal is de loonarbeid. De loonarbeid berust uitsluitend op de konkurrentie der arbeiders onder elkander. De vooruitgang der industrie, wier willooze draagster de bourgeoisie is, zet in de plaats van den geisoleerden arbeider door de konkurrentie haar revolutionaire vereeniging door de associatie. Met de ontwikkeling der groot-industrie wordt dus de grond zelf weggenomen onder haar voeten, de grond waarop zij produceert en zich de produkten toeeigent. Zij produceert voor alle dingen haar eigen doodgravers. Haar ondergang en de zegepraal van het proletariaat zijn even onvermijdelijk.

Het kapitalisme heeft zich overleefd en voor den aandachtigen waarnemer is het vermakelijk om te zien hoe de kapitalisten, die zich aan dat verouderde stelsel vastklampen met de wanhoop van den schijndoode om zich te bevrijden uit de doodkist, tegelijker tijd de menschen zijn die de grondslagen leggen van een nieuwe maatschappij, de voorbereidselen maken voor het socialistische stelsel. Onbewust prediken zoovelen tegenwoordig socialisme, terwijl zij meenen het te bestrijden. Zij gelijken op den man uit Molière's *Bourgeois Gentilhomme*, die al 20 jaren lang proza schreef, zonder het zelf te weten! Men leze b.v. de brochure van mr. Z. van den Bergh[1)].

Met een ernstig gezicht, als deed hij een nieuwe ontdekking, schrijft hij: 'mijns inziens is in de eerste plaats noodig een organisatie der productie'. Maar eilieve, waarvoor ijveren de socialisten sints jaren? Kent hij dan niet het boekje van Louis Blanc, getiteld: L'organisation du travail, uit het jaar 1845? Kent hij Considérant en Fourier en Owen niet? Welnu,

1) De sociaal-democraten en hun tegenstanders.

studeer dan eerst en praat dan mee. En die organisatie is reeds in vollen gang, adres aan de ‘trusts’, dien nieuwen ontwikkelingsvorm der produktie. En met een merkwaardige naïveteit spreekt hij zijn verwondering uit, dat de sociaal-demokraten zoo weinig partij trekken van de trusts, die toch zulke krachtige bewijzen leveren voor sommigen hunner stellingen. Maar is hij dan wederom zoo'n vreemdeling in Jeruzalem, dat hij niet weet hoe wij daar reeds jaren geleden en sints telkens op nieuw op gewezen hebben? Hij wijst ons dus, gelijk nieuwelingen meer doen, op den bekenden weg.

Zelfs Luther sprak er reeds over, waar hij in zijn Geschrift over den koophandel en woeker ijverde tegen de monopolies en de prijsverhoogers van zijn tijd noemde ‘openbare dieven, roovers en woekeraars’. Hij vond dezulken veel erger dan de edellieden en roovers, over wie de kooplieden klagen, want zij berooven de geheele wereld dagelijks, terwijl een ridder eens of tweemaal per jaar een paar menschen berooft. Van die trusts geldt: ‘ze hebben alle waren in de hand en doen er mede, zooals zij willen, verhoogen of verlagen de prijzen naar welgevallen en drukken en richten de kleine kooplieden te gronde, evenals de snoek de kleine visschen in het water, alsof zij heeren waren over Gods schepselen en vrij van alle wetten van geloof en liefde’. Het was hun te doen ‘om de geheele wereld uit te zuigen, alle geld moet in hun buidel terecht komen’. En als de vorsten in plaats van recht te doen aan dezulken, onder één hoedje met hen spelen, dan paste hij op dezen het woord van Jesaja toe: ‘uwe vorsten zijn de medeplichtigen van dieven geworden’, en voegt er bij: ‘zij laten de dieven hangen, die een gulden of een halven gulden gestolen hebben en zij gaan om met hen, die iedereen berooven en bestelen, zoodat het spreekwoord waar wordt: groote dieven hangen de kleinen op, en zooals de Romeinsche senator Cato zei: slechte dieven zitten in de gevangenissen, maar openbare dieven loopen in gouden en zijden kleeren. Wat zal God daarvan zeggen? Hij zal doen, gelijk hij spreekt door Ezechiel: vorsten en kooplieden, den eenen dief met den anderen

samensmelten als lood en erts, evenals wanneer een stad uitbrandt, zoodat noch vorsten, noch kooplieden meer bestaan.'

En waren die monopolies, die zestiende-eeuwsche 'trusts', die de prijzen opdreven, de voorboden van de sociale revolutie, van den Duitschen Boerenoorlog, ook onze 'trusts' zullen de voorbereiding zijn, zoodat de regeling der produktie reeds kant en klaar in hoofdzaak wordt gevonden en de taak van het proletariaat zal zijn, om de voordeelen daarvan niet langer te doen vloeien in de zakken van enkele kapitalisten, maar van het algemeen.

Nu wil Mr. v.d. Bergh de produktie trustgewijze organiseeren en ze dan laten leiden door partikulieren, onder onmiddelijken en blijvenden invloed van den staat, die deelt in de winsten. Toch zal hij wel begrijpen, dat dit nooit meer dan een overgangsvorm kan zijn, een brug om van dezen staat van zaken te geraken tot het socialisme, want er bestaat geen enkele reden, waarom de staat, d.i. de gemeenschap, niet zelve alle winsten zal genieten door zelf de leiding op zich te nemen en tevreden zou zijn met een gedeelte, om de grootste voordeelen te laten bij wijze van voorrecht aan enkele partikulieren. Zijn argumentatie, dat hij de bezwaren tegen ons stelsel wegneemt door het behoud van de beide groote voordeelen der tegenwoordige produktiewijze: partikulier initiatief en persoonlijke vrijheid, zal niet anders dan een bitteren lach brengen om de lippen van negen tienden van zijne lezers, die bij ervaring weten hoe groot de persoonlijke vrijheid is voor alle ondergeschikten, en die weten dat er onder die voorwaarden voor partikulier initiatief zeer weinig kans van slagen bestaat. De Ned. Bank toch, waarbij die voorwaarde vervuld worden, is feitelijk een monopolie, en dat de persoonlijke vrijheid voor haar ondergeschikten grooter zou zijn dan die is b.v. bij de posterij, dat gelooft Mr. v.d. Bergh ook niet.

Door deze herinnering en aanhaling willen wij er op wijzen, hoe onze kapitalistische maatschappij in eigen boezem de kiemen ontwikkelt, waardoor zij afsterft, om plaats te maken voor een andere op socialistische grondslagen. Van dat alles

schijnt Booth niets, heelemaal niets te begrijpen en het is kras om dan toch als maatschappelijke hervormer te willen optreden! Hij houdt zich bezig met de uiterlijke verschijnselen, met de noodzakelijke resultaten van het stelsel, zonder dat de vraag bij hem oprijst of het stelsel zelf soms niet deugt, ja erger nog, hij verdenkt hen, die dit wel doen en dus den wortel van het kwaad zoeken, van ‘eerzuchtige plannen.’

Louis Blanc schetste den toestand van den arme - en dat geldt niet alleen van het tiende diepgezonken deel der maatschappij, maar feitelijk van alle arbeiders, zoo met de hand als met het hoofd - zeer juist op de volgende welsprekende wijze:

‘Is de arme een lid of een vijand der maatschappij? Men antwoorde.

Al den grond rondom zich vindt hij bezet.

Kan hij den grond bezaaien voor eigen rekening? Neen, want het recht van den eersten in-bezitnemer is geworden het recht op den eigendom.

Kan hij de vruchten plukken die Gods hand heeft doen rijpen? Neen, want evenals de grond zijn ook de vruchten toegeëigend.

Kan hij gaan jagen of visschen? Neen, want dat is een recht, wat de regeering verleent.

Kan hij water putten uit een bron op het land? Neen, want de eigenaar van het land is eigenaar van die bron.

Kan hij, stervende van honger en dorst, de hand uitstrekken om het medelijden in te roepen van zijn medemenschen? Neen, want er bestaan wetten op de bedelarij.

Kan hij, uitgeput van vermoeienis en zonder dak, zich ter ruste leggen op de straatsteenen? Neen, want er bestaan wetten op het landloopen.

Kan hij, dit moordend vaderland ontvluchtende, waar alles hem wordt geweigerd, levensmiddelen gaan vragen, ver van de plaatsen waar hem het levenslicht is geschonken? Neen, want hij kan zijn land niet verlaten tenzij op voorwaarden, die hij onmogelijk kan vervullen.

Wat zal die ongelukkige doen? Hij zal u zeggen: ik heb handen, ik heb verstand, ik heb kracht, ik heb jeugd; neem dit alles en geef mij in ruil daarvan wat brood. Dit nu doen en zeggen tegenwoordig de proletariers. Maar hier kunt gij zelfs den arme antwoorden: ik heb geen werk. Wat wilt gij dat hij dan zal doen?

Het gevolg ligt voor de hand. WERK VERZEKEREN aan den arme. Gij zult nog weinig gedaan hebben uit het oogpunt der rechtvaardigheid en gij zult nog verre staan van de broederschap, maar gij zult althans de vreeselijke gevaren hebben afgewend en de opstanden voorkomen. Heeft men er wel aan gedacht? Als een mensch die vraagt om te leven door de maatschappij te dienen, zich noodlottigerwijze genoodzaakt ziet haar aan te vallen op straffe van te sterven, dan bevindt hij zich bij dien aanval *in staat van wettige zelfverdediging* en de maatschappij die hem treft, vonnist niet maar moordt.'

Welnu, wat zal, wat kan Booth denzulken ten antwoord geven? Feitelijk niets, ook al biedt hij wat voedsel en een dak aan. Aan menschen, die recht vragen, waarop zij aanspraak hebben, barmhartigheid verleenen - dat is geen oplossing der moeilijkheid. Uit zelfbehoud kan de maatschappij de hand reiken aan Booth, in zijn plan ziende een soort van bliksemafleider, maar alweer de ernstige mensch kan daarmede geen vrede hebben. Zoolang niet bewezen is dat het pauperisme geen rechtstreeksch gevolg is van de kapitalistische produktiewijze, zoolang blijven wij erbij dat bij 't behoud daarvan tevens gewerkt wordt aan den voortduur van het pauperisme. Ja, wat meer zegt, het pauperisme zal stijgen in dezelfde mate als die produktiewijze zich ontwikkelt. De last die op den arbeid drukt, wordt steeds zwaarder en daarom zal ook ieder, die werkelijk verandering wil, het andersom moeten aanleggen als Booth. Hij zal het moeten zoeken in verandering van produktiewijze. Alle armen doodschieten - dat is ook een plan, schijnbaar minder menschlievend dan dat van Booth, maar zal de toestand van de door hem beweldadigden wel veel anders zijn dan het

rekken van een ellendig bestaan? Zal daardoor de mensch zijn roeping als mensch kunnen volbrengen?

Men beschuldigt de socialisten, dat de invoering van hun ideaal de doodslag zal zijn voor de vrijheid. En dus men bestrijdt het socialisme in naam der vrijheid! Kan het brutaler? Wij juist zijn het, die in naam der vrijheid protesteeren tegen de bestaande sociale orde (lees liever: wanorde) en tegen de tirannie, waaronder verreweg de groote meerderheid gebukt gaat. En men wil ons wijs maken dat de vrijheid nog minder zou zijn in een socialistischen staat! Het is alsof men de gevangenen, die achter slot en grendel zitten, afkeerig kan maken van de bevrijding uit die gevangenis, door hun te zeggen: als gij daaruit zijt, komt gij in een toestand van gevangenschap, die nog erger is! Zal het antwoord niet luiden: dit weten we dat geen vrijheid is en dus allereerst uit dien toestand, verliezen kunnen wij door de verandering toch niet en dus met de proef is niets verloren.

Hooren wij wat de voorwaarden der slavernij zijn volgens Louis Blanc en oordeelen wij daarna.

'Wie is een slaaf?

Een slaaf is hij, die met moeite geraakt aan brood, kleeren en dak.

Een slaaf is de arme, dien men straft omdat hij de hand heeft uitgestrekt, ten einde het medelijden van den rijke in te roepen; de man zonder onderkomen, dien men arresteert omdat hij leunde tegen een mijlpaal.

Een slaaf is de ongelukkige, die door den honger veroordeeld is tot diefstal, in afwachting dat de maatschappij hem verwijst naar de gevangenis.

Een slaaf is de vader, die zijn jeugdige kinderen stuurt naar de ongezonde fabrieken; de zoon, die zijn ouden vader zendt naar het armhuis om daar te sterven.

Slaven zijn zij die op hun banier schrijven: *werkende leven of strijdend dood* en die dan strijden en sterven.

Gij spreekt van vrijheid, dappere kampioenen der bestaande sociale orde! Maar wat antwoorden de bewoners uwer ko-

lonies als gij het vraagstuk der slavernij in de kolonies aan de orde durft stellen? Wat als zij u bewijzen hoe het waar is wanneer zij beweren:

'Onze negers zijn gelukkiger dan uw daglooners'.

Welnu, verkeert de groote massa niet in die omstandigheden? Spreek ons tegen, wanneer wij beweren, dat er van vrijheid geen sprake kan zijn, zoolang de mensch niet allereerst ekonomisch gelijk is! Vóór de oplossing der broodvraag kan dus het vraagstuk der vrijheid nooit worden behandeld. En wij zijn van meening dat het ondenkbaar is, dat menschen, bevrijd voor zich en de hunnen van de broodzorg, zich zelven een dwangjuk zouden opleggen. Neen, het is juist altijd en steeds weer die broodvraag, die de menschen onvrij maakt. Men spreke dus niet van onvrijheid, zoolang dat dwangjuk in elk geval voor 9/10 der menschheid in vergelijking van nu, vrijheid zou zijn.

Dan verkiezen wij den voorzichtigen Stuart Mill, die als wetenschappelijk waarnemer zich niet zoo apodiktisch uitlaat, maar terecht zegt: 'wij weten er nog te weinig van, wat de individueele drijfveer in haar besten vorm en wat het socialisme in zijn besten vorm kan te weeg brengen, dan dat wij in staat zouden zijn te beslissen, welk van beiden de eindvorm der menschelijke maatschappij zal zijn. Als men een veronderstelling mag uitspreken, dan schijnt de beslissing hoofdzakelijk daarvan af te hangen: welk van beide stelsels de grootstmogelijke uitbreiding aan de menschelijke vrijheid en ontwikkeling toestaat.

Nadat de noodzakelijke levensbehoefte verzekerd is, is de sterkste persoonlijke behoefte onder de menschelijke zaken de vrijheid. Omgekeerd van de fysische behoeften, die met den vooruitgang der beschaving matiger worden en gemakkelijker te bevredigen, neemt de behoefte naar vrijheid in intensieviteit toe, zoodra het verstand en de zedelijke eigenschappen zich meer ontwikkelen. De sociale inrichtingen zoowel als de praktische moraal zouden haar toppunt bereikt hebben, wanneer aan iedereen algeheele onafhankelijkheid en vrijheid van handelen gewaarborgd was, zonder eenige

beperking, behalve die, om anderen geen schade toe te brengen.'

Ziet, deze vorm van uitdrukking staat ons meer aan dan die, welke maar steeds praat over het opgaan, het dooden van het individu in en door de gemeenschap, zonder dat men er eenig bewijs voor heeft. Een feit is het dat *nu* geen vrijheid bestaat voor verreweg het grootste aantal menschen, dat dus het kapitalisme onvrijheid beteekent, behalve voor een handjevol (the upper ten thousand). Verlossing van het kapitalisme is dus voor hen bevrijding uit slavernij. Of nu het socialisme een nieuwe vorm van slavernij zal zijn, dit vormt een onderwerp van onderstellingen, van bespiegeling, maar zekerheid dienaangaande bezit niemand. Welnu, wie zou niet de kans op vrijheid met de zekerheid van brood voor allen, verkiezen boven de zekerheid van onvrijheid en alle kans op gebrek op den koop toe?

Booth schijnt van dit alles niets te begrijpen en zonder nu te durven zeggen, dat de geheele *Boothery* zal uitloopen op één groote *boodlery* (duitenplaterij), toch meenen we dat hij daardoor toont niet de man te zijn, die berekend is voor een sociale hervorming op soliede grondslagen. Wie de twee polen van armoede en rijkdom laat bestaan, die kan niets duurzaams tot stand brengen. Zegt niet reeds Plato zoo terecht in zijn Republiek: 'ziet hier twee zaken waarvoor de overheid moet waken dat zij niet binnenkomen in onze stad, de rijkdom en de armoede; de rijkdom niet omdat hij verwijfdheid en luiheid verwekt, de armoede niet omdat zij wangunst en laagheid te weeg brengt. Noch de een dus noch de andere, want *zij voeren den staat naar de revolutie*.'

Inderdaad een onverstandige verdeeling van rijkdommen, waardoor de een rijkdom verwerft en de ander ten prooi is aan ontbering, is een op den duur onhoudbare toestand. Is dit samengaan van pauperisme met den materieelen vooruitgang het groote raadsel van onzen tijd, waaruit alle kwalen voortspruiten, dat staatslieden zoowel als filantropen vruchteloos trachten op te lossen en waardoor onze maatschappij te gronde moet gaan als haar de oplossing niet gelukt,

Booth is geenszins de man, die ons een stap verder brengt in die richting.

Toch verheugen wij ons over zijn poging, zijn ‘plan.’ Het zal, het moet mislukken, maar als nu zoo'n plan, behoorlijk voorbereid en met voldoenden geldelijken steun, schipbreuk lijdt, hebben wij dan niet, het recht daaruit op nieuw de konklusie te trekken: *het socialisme alleen is in staat de redding te brengen?* Welnu, de maatschappij, die de kiemen voorbereidt, socialiseere zich meer en meer, dan en ook dan alleen zal er beterschap aanbreken. De tegenwoordige maatschappij moet te gronde gaan en wel aan haar eigen konsekwenties. Daar helpt geen god en geen duivel aan, zooals men wel eens zegt, maar daar helpt ook geen ‘reddingsleger’ van generaal Booth aan.

Het eenige reddingsleger, dat niet door godsdienstige drijverij of door spekulatie gedreven de vrijmaking der menschheid in haar geheel beoogt, dat is het leger der sociale revolutie, wat nadert en nadert, ja haast voor de poorten staat. En ondanks allen tegenstand zal het binnen korter of langer tijd zegepralen, omdat het de voltrekker is van de geschiedkundige ontwikkeling, waarin voor elken aandachtigen waarnemer deze maatschappij, als zich overleefd hebbende, ten doode gedoemd is.

Jong-Amsterdam. Door F. van der Goes.

I.

Ik moet de oudere abonnees van dit tijdschrift verzoeken niet te lachen. Ik meen het ook dezen keer heel ernstig. Aan mijne eerste politieke beminde, die dezen naam droeg, heb ik eenige artikelen gewijd, dit zal mijn laatste zijn. Zij heeft mijne verwachtingen niet vervuld, zij heeft mij wreed teleurgesteld, zij heeft mij schandelijk bedrogen. De oudere abonnees, die deze minnebrieven kennen, zullen mogelijk geglimlacht hebben om het jeugdige vertrouwen dat ik in haar gesteld heb, zij zullen nog meer lachen om het komieke dat in de naweëen van een minnaar is gelegen. Nu, ik heb mij vergist, ik wil het niet bedekken of verbergen; de verkoeling was trouwens in mijn laatste schrijven van Mei '89 al te merken, de breuk is een paar maanden daarna gevolgd, hij is al wijder geworden, wij zijn voor goed gescheiden. Ik ga nu eenig kwaad van haar spreken, met de bitterheid van een vroegeren minnaar en de verschooning die rijst bij het herdenken van de oude liefde.

II.

De kiesvereeniging *Amsterdam*, om verstaanbare taal te gebruiken, heeft als orgaan dan de staatkundige partij die

zich van de oud-liberale partij heeft afgescheiden, geen van de eischen bevredigd die anderen en ik haar hebben gesteld. - Toch was het, geloof ik, niet enkel naiveteit van ons om onze verwachtingen hoog te spannen. Toen de radicale groep hier in Amsterdam ontstond was er alle reden, misschien niet om te verwachten, maar om te hopen. Zij of niemand zou eenige beterschap brengen. De Radicalen beschikten over bekwaamheid, talent, invloed, ervaring en zij bezaten ook die onmisbare eigenschap voor een hervormings-partij, het sentiment van de werkelijheid. Wat nu in veel mindere mate waar is, gold toen van de sociaal-democratische partij, dat zij niet zoo goed voor hare grootere taak berekend was als de Radicale voor haar kleinere. Het gebrek van de Radicalen, een vaste en radicale economische overtuiging, kon zelfs iets goeds uitrichten. Zij begeerden volstrekt niet een geheel andere maatschappij, zij geloofden niet aan de mogelijkheid van volkomen andere economische inrichting, zij begrepen niet de noodzakelijkheid van een volstrekte economische hervorming. En deze kortheid van blik maakte haar des te beter geschikt om het terrein wat zij wél kon overzien, behoorlijk te bewerken. Het moet erkend worden dat in dien tijd, die nu drie en een half jaar geleden is, de sociaal-democratische partij nog te zeer met den horizon bezig was om genoeg aandacht over te houden voor hetgeen onder hare oogen gebeurde. Dit is sedert veel veranderd, vooral in de provincie Friesland en hier en daar in andere provinciën, en ook in sommige arbeiders-kringen in de groote steden. Zij is op weg een hervormings-partij te worden, niet in den zin van eene partij die met gedeeltelijke hervormingen tevreden is, maar van eene partij die weet dat met gedeeltelijke hervormingen begonnen moet worden. Dit te beseffen bedoel ik met het sentiment hebben van de werkelijkheid. Onlangs las ik in een redevoering van den Berlijnschen sociaal-democraat Wilhelm Werner, die oppositie voert tegen de oudere leden van den Duitschen Rijksdag, dat hij niets verwachtte van de tegenwoordige maatschappij. Dit nu is dat sentiment man-

keeren. Ja, wié verwacht er iets van deze maatschappij, iets goeds dat uit hare onveranderde samenstelling zou voortkomen? Maar zoo meent men het niet. Men meent dat deze maatschappij met rust gelaten moet worden, dat men niet moet probeeren haar bij gedeelten te verbeteren, dat zij van zelf zal instorten wegens inwendig bederf, liever nog dat wij haren val moeten verhaasten en dat dan gelegenheid komt voor *de* nieuwe maatschappij, die wij in stilte hebben voorbereid en dan op ons gemak kunnen voltooien. Dit heet het revolutionnaire socialisme, ik noem het 't socialisme voor kinderen, onschadelijk en zachtaardig in de hoogste mate. Want de waarheid is, mijns inziens, dat wij deze maatschappij niet met rust moeten laten, om de eenvoudige reden dat wij dat niet kúnnen. Als wij het konden, dan deed niemand het eerder dan ik. De maatschappij van nu *is* een afschuwelijke rommel, het is waar. Maar wij hebben eenmaal de keus niét tusschen een maatschappij die niet deugt en die men zou moeten laten sterven aan eigen bederf, en een andere die wij zouden moeten voorbereiden. Want waar zou onze werkplaats moeten zijn? Dan toch buiten de wereld die wij den rug toegedraaid zouden hebben. Wij kunnen ons wel voorstellen dat wij op een anderen hemelbol zouden wezen en van daar sommige dingen van dit aardsche lichaam wegnemen en andere, daar klaargemaakt, voor in de plaats zouden zetten, - dit is een gemakkelijke fantasie, maar in de werkelijkheid onuitvoerbaar. En wie daar het sentiment van heeft, die voelt dat. Die gevoelt, dat wij ons buiten de tegenwoordige maatschappij niet kùnnen begeven, dat alles wat wij doen, de tegenwoordige maatschappij tot werkplaats en arbeidsveld heeft, dat het deze maatschappij is die veranderd moet worden om te komen tot een betere. De hedendaagsche en de socialistische kan men niet vergelijken als twee soorten bier, waarvan men een drinkt en het andere laat staan. Er is maar éen soort bier, dat moeten wij allen drinken zoolang wij geen beter hebben leeren brouwen, of ons blijft niets over dan van dorst te sterven. - Dit zuiver te gevoelen en daarnaar stelselmatig te handelen; niet te doen

alsof de maatschappij die wij willen en wenschen ergens anders dan in onze verbeelding bestond, maar een gegeven werkelijkheid was die wij boven de tegenwoordige zouden kunnen verkiezen - dus, met onverzwakbaren ijver maar met onbevangen geduld te arbeiden aan de hervorming van déze maatschappij; het besef te hebben en te verwezenlijken dat elke kleinigheid die nu verbeterd is, een deel uitmaakt van de algemeen-betere samenleving die komende is, dit noem ik onmisbaar voor elke hervormingspartij.

En het bezit van deze eigenschap onderscheidde, zoo als ik zeide, de Radicale club die zich constitueerde. Het was voor haar evenmin een verdienste als van het gemis er van tegen de sociaal-democraten een verwijt kon worden gemaakt. Het is geen kunst practisch te wezen als men geen idealen heeft, of de bruikbaarheid van een ijzeren pot te hebben, wanneer men er de verbeelding van bezit. Ja, de Radicalen zijn er eenigszins fier op dat zij niet doen aan onmogelijke voorspiegelingen en ijdel idealisme. ‘De grondslagen,’ die moeten behouden worden, al is er veel voor verbetering vatbaar op die grondslagen. Het onwetenschappelijke van deze inzichten zal ik nu laten rusten. Maar er is nog een andere aanmerking. Het idealisme, dat is zeer betrekkelijk om over te spreken. Het hangt er van af op welk plan uwe gedachten zich gewoonlijk bewegen. Ver boven het peil van den een, kan nog diep beneden de hoogte van den ander zijn. Het idealisme van den een is de realiteit van den ander. Wat de een niet bereiken kan door de uiterste inspanning van zijn fantasie, ligt bij den ander voor het grijpen. Te verklaren de gedachten van iemand voor overdreven, opgeschroefd, utopisch, kan bewijzen dat de uwe plat en alledaagsch zijn. En inderdaad hebben de Socialisten hun dagelijksch brood gemaakt van spijzen, die voor den grooten hoop veel te machtig zijn. Alleen is het raar als men daarvan een verwijt wil maken tegen de Socialisten.

Het talent, de bekwaamheid en de ervaring van de Radicalen waren andere redenen om van hen veel te hopen. Hunne werkzaamheid in den gemeenteraad van Amsterdam

bewijst dat die hoop niet geheel ijdel geweest is. Niet door eenig hooger streven van de praktijk afgeleid of afkeerig gemaakt, niet gedwarsboomd door de eischen van eene arbeidersklasse die ongezind was daarmeê rekening te houden, een onafhankelijke club van bedaarde, gematigde, ijverige en degelijke mannen; - zij waren de aangewezen personen om een programma ten uitvoer te leggen, dat zoo sober was als hunne maatschappelijke illusie. Zij waren niet geneigd verder te springen dan hun stok lang was, maar van dien sprong zou geen mensch hen afbrengen.

Ach, de Radikale politiek heeft van hare deugden bijna alleen de gebreken getoond.

III.

De proportioneele vertegenwoordiging, dit is iets waar ik nu letterlijk meê gedweept heb. Eten en drinken heb ik er voor laten staan. De menschen die daar niet áan wilden heb ik voor domkoppen gehouden, en ik houd hen, om de waarheid te zeggen, daar nog voor. De proportioneele vertegenwoordiging, niet in de wet geschreven als toepassing van een heel eenvoudig beginsel, neen, maar in de praktijk gebracht als een noodzakelijk en moeielijk begin. De Hollandsche kiezers te beduiden dat een vertegenwoordigend lichaam alleen dan de burgerij vertegenwoordigt, wanneer het zooveel mogelijk alle deelen van de burgerij vertegenwoordigt, dat was een nieuwe en aangename taak voor jongelui die wisten wat idealen waren. Dit a.b.c. te onderwijzen moest wel den ijver van politieke kweekelingen ten zeerste prikkelen, prikkelen ook om de wetenschap dat eerst heel wat diende afgeleerd te worden voor de hersens er klaar voor zouden zijn. Ja, de proportioneele vertegenwoordiging is een Servaas de Bruin voor de politiek, de staatkunde zonder meester. Wie daar goed in thuis is geraakt, wie zooveel overleg, discipline en zelfverloochening bezit om dat stelsel zuiver en zonder haperen toe te passen, die kan gezegd worden over de volle werking van zijn staatkundige geest-

vermogens te beschikken, hij kan nu anderen gaan beleeren en bekeeren. - Nietwaar, als men zoo'n stembriefje thuis krijgt, dan is van ieder het eerste idee om het in de prullemand te gooien, want of men het nu zus of zoo invult, men betaalt toch altijd veel meer belasting dan men zin in heeft, en gebeuren toch veel dingen die men verkeerd vindt, en van de zaken die men graag zou willen dat gebeurden, blijven de meeste achterwege. De machtigste partij in Nederland is de partij van hen, die niet in de bus maar in de prullemand stemmen. Tot deze lieden richt de Proportioneele Vertegenwoordiging zich niet, dit stadium van kinderlijkheid moet men achter den rug hebben. Maar dan vallen ook alle verder gevorderden in de termen van door haar onderricht te worden. Want het tweede idee als men kiezer wordt is, de namen op het briefje te zetten van hen, met wie men het in de politiek het meeste éens is. Als iedereen dat doet, dan krijgt het college waar men voor stemt, zoo ongeveer het beeld van het kiezers-corps, de personen die de meeste geestverwanten hebben zullen het land regeeren. Nu treedt de Proportioneele Vertegenwoordiging op en drukt haar vooruit gestoken wijsvinger tegen het voorhoofd van hem die zoo redeneert. - Goede vriend, zegt zij, met u valt te praten. Laten wij eens overleggen of het waar is wat gij beweert. Ten eerste; - moeten de personen die de meeste geestverwanten hebben, moeten die het land regeeren, zooals gij zegt? En de personen die iets minder met geestverwanten gezegend zijn, mogen die niets in te brengen hebben? waar blijven die eenigszins geringere geestverwanten, zijn dat geen burgers van den staat, hebben zij geen vertegenwoordigers noodig, representeert uw college alleen de meerderheid?....

De kiezer is al een beetje in de war gebracht door deze toespraak. De vingerdruk van buiten tegen zijn voorhoofd maakt hem onrustig, zijn geweten spreekt van binnen een paar onverstaanbare woorden. - Nu trekt de Proportioneele Vertegenwoordiging hare hand terug, zij komt dichter bij en vat hem vertrouwelijk bij een gevoelig lichaamsdeel, een jasknoop.

- Amice, gaat zij voort, gij zijt ook niet van gisteren; gij lijkt mij integendeel een schrander boefje. Nu weet gij net zoo goed als ik dat onze kieswet ingericht is, niet om een goede vertegenwoordiging te krijgen, maar om een regeering te maken van de partij die hier in het land zoowat altijd de baas is geweest. Ten eerste zijn van het kiesrecht uitgesloten de groote meerderheid van menschen die in de liberale heeren hun ergste vijanden zien, de werklieden die weten wat zij willen. Ten tweede zijn de groote steden zoo beschreven in de wet dat de liberalen er zooveel mogelijk voordeel van hebben.... Is het zoo niet?

- Ik mag het niet ontkennen, antwoordt de kiezer met neergeslagen oogen.

- En wat moet er nu gebeuren om daar verandering in te brengen?

- De kieswet moet veranderd worden, spreekt de kiezer snel, verheugd over zijn repliek die hem uit de moeilijkheid zal helpen.

- En wie moeten dat doen?

- De Kamers natuurlijk.

- De Kamers die door de tegenwoordige kiezers worden benoemd?

De kiezer voelt het fnuikende van de vraag, en aarzelt met zijn antwoord. Maar de Proportioneele Vertegenwoordiging heeft hen losgelaten en de armen over de borst gekruist voor hem staande, gaat zij voort:

- Is het waarschijnlijk dat de kunstmatige liberale meerderheid de voordeelen zal cadeau geven van een kieswet waaraan zij haar kunstmatig leven te danken heeft?

- Waarachtig niet! roept de kiezer, daar is ze veel te leep voor.... Hij houdt op, hij merkt dat hij zich versproken heeft.

- Juist, antwoordt de P.V., zij denkt zich met leepheid te redden, alsof iemand kan leven van zijn uitwerpselen. De kieswet zál veranderd worden, die is met geen leepheid te bewaren. De drang van den tijd zal zelfs de liberalen bewegen de valschheid in hun wettelijke geschriften prijs te geven.

Maar daar hadden wij het niet over. De vraag is wat *gij* in deze omstandigheden met uw stembiljet moet doen.

De kiezer zwijgt. Hij heeft een flauw idee van wat hij antwoorden moest, maar het wil er niet uit.

- Ik zal het u zeggen, herneemt de P.V. Gij moet uw stembiljet zoó invullen dat gij met uw stem medehelpt om de verkeerde werking van de wet op te heffen. De wet is gemaakt ten behoeve van een bepaalde partij, gij moet dus probeeren de andere partijen aan het recht te helpen dat de wet hun onthoudt. Zij hebben recht op vertegenwoordigers, ik bedoel daarmeê niet dat een abstract rechtsbegrip dat voorschrijft, maar het algemeen belang. Het algemeen belang kan alleen door een algemeene vertegenwoordiging worden gediend, niet door een partij-vertegenwoordiging. Gij dus moet in elk bijzonder geval u afvragen: hoe is de samenstelling van het lichaam waarvoor ik ga stemmen; welke minderheid, welke opzettelijk door de meerderheid uitgesloten en onderdrukte minderheid, moet geholpen worden, wie is aan de beurt voor een vertegenwoordiger? Dan kan het geval zich voordoen dat gij stemt, niet op een geestverwant maar op een tegenstander.

- Maar dat is immoreel! roept de kiezer, voor de tweede maal in zijn schik dat hij een goed antwoord heeft gevonden.

- Immoreel, vriend... Immoreel, uw eigen meening en voorliefde achtertestellen bij het algemeen belang? Immoreel, aan uwe vijanden het recht te gunnen zich te doen hooren? Er toe mede te werken, dat de verschillende gevoelens over de publieke zaak worden behandeld in de plaatsen die daarvoor bestemd zijn? De schadelijke overheersching van een enkele partij, die geen partij maar een côterie is, te breken, is dat immoreel? Dat kunt gij niet volhouden, alleen als gij een van die dwaze en onvertrouwbare stijfkoppen zoudt wezen, die meenen dat naar hunne bijzondere inzichten het geheel moet worden bestuurd.....

- Maar ik kan toch niet willen dat bestuurd wordt volgens de inzichten van een ánder, valt de kiezer in, die een oogen-

blik het terrein meent te kunnen terugwinnen wat hij gevoelt in de discussie verloren te hebben.

- Inderdaad, dat kunt gij niet, antwoordt de P.V., met een lachje dat den kiezer zeer ongerust maakt. Maar bedenk dat wij hier spreken over besturen in den zin van de macht in handen houden, niet krachtens een eerlijk verkregen meerderheid door een normale kieswet, maar met een kunstmatig verworven stemmencijfer volgens een vervalschte wet. Dat is de overmacht van het ruwe geweld, de minderheden zijn niet overreed of overtuigd of bekeerd, zij zijn eenvoudig niet aan het woord gelaten. Doen wat ik u zeg is dus niet uw eigen opinie prijs geven, het is enkel de anderen in de gelegenheid stellen de hunne te berde te brengen. Hoe kunt gij roem dragen op een overwinning op tegenstanders die zich niet kunnen verroeren? Geef hun eerst, als Tromp deed bij Duins aan de Spaansche vloot, geef hun eerst de wapens om u te bestrijden en verheug u vervolgens in de zegepraal, - zoo ge die weet te behalen. Als wij op gelijken voet staan met onze vijanden, kunnen wij een strijd beginnen die eerlijk is en waarop een blijvende vrede kan volgen. Gij hebt gezien hoe valsch de schijn was van de liberale heerschappij. Nog altijd brengen de anti-liberalen meer stemmen uit dan de liberalen, denkt gij dat in die omstandigheden een liberale meerderheid kan doen alsof zij een echte meerderheid was? Weêr wijs ik u op het verband tusschen recht en algemeen belang. Nu, meent gij dat de bestendiging van dit onrecht voordeelig zijn voor de politieke ontwikkeling van het land? Zal men niet blijven stuiten op onwil, te vechten hebben tegen wrok, belemmerd worden door scheve en valsche posities, wanneer een gemaakte meerderheid - en hoe gemaakt! - wil regeeren?.... Zoodat ik niet beweren wil, dat voor eeuwig en altijd het stelsel dat ik u aanbeveel moet worden gevolgd, het zal onvolkomen blijven en kan het wettelijk nadeel nooit geheel herstellen; maar - in de abnormale toestanden van de regeling van ons kiesrecht zal het eerste en het beste gebruik van het stembiljet moeten wezen, zulk een vertegenwoordiging te helpen samenstellen

die de meeste kansen geeft op een eerlijk debat van de algemeene zaak en hare zuiverste behandeling. Een volgend stadium van ons staatkundig leven zal ongetwijfeld een normale kieswet brengen, een wet die aan dezen eisch voldoet, dat geen der partijen door hare bepalingen wordt geschaad, - een eisch zoo eenvoudig dat men niet begrijpen kan hoe het noodig is hem te stellen, hoe het mogelijk was hem te miskennen..... En ik zelf, de Proportioneele Vertegenwoordiging, zal sterven als individu, ik zal herleven als systeem, dat geen enkele stem waar ook in Nederland uitgebracht, zal laten verloren gaan, maar zal opteekenen met den eerbied die toekomt aan den gebleken wil van elken burger.....

Ik heb de Proportioneele Vertegenwoordiging meermalen zoo hooren spreken en altijd heb ik haar met vreugde toegejuicht. Als ik me bedenk wat de Radikale club er van gemaakt heeft, word ik zeer verstoord. - Men had haar een anderen naam gegeven, de Moreele Politiek, die was voortgekomen uit een oppervlakkige bekendheid met het wezen van deze verschijnselen en kon er wetenschappelijk niet meê door. Maar de spot die men er meê gedreven heeft was al heel goor, alsof het belachelijk was in de politiek niet onfatsoenlijk te zijn. Intusschen is gebleken dat de manier waarop men geneigd was de moreele politiek toe te passen in zich zelf een bespotting van het beginsel bevatte, en de lachers hebben gelijk gekregen die beweerden dat het niet de Radicalen waren die op den regel van onbehoorlijk te zijn in de politiek, een uitzondering zouden maken. En de korte historie van de toepassing helpt mijne algemeene karakteristiek aanschouwelijk maken dat de Radicalen van hunne deugden voornamelijk de gebreken hebben getoond.

IV.

Een deugd was van hen om niet anti-clericaal te zijn. De anti-clericale leer heeft bij ons de politiek bijna geheel gewonnen, zelfs een clericaal ministerie heeft geen clericale

dingen kunnen of willen doen, het is overbodig opzettelijk anti-clericaal te zijn. Dat is een winst van het algemeene iutellect en daar hebben de Radicalen hun voordeel meê gedaan. Als men afgeleerd heeft in de kerkelijken de vijanden van den Staat te zien, dan komt men weldra tot de overtuiging, dat het niets verschrikkelijks is om kerkelijken in de Regeering te hebben. Dan is het niet *moreel* om hen te steunen, maar de reden is vervallen waarom men hen niet zou steunen. Hier ligt het onwetenschappelijke van de moreele politiek in privaat-bezit te nemen. De Liberalen hebben nog niet afgeleerd de kerkelijken als vijanden van de maatschappij te beschouwen, voor hen zou het dus immoreel zijn de kerkelijken te helpen. Daar kan geen Proportioneele Vertegenwoordiging iets aan doen. Zijt gij er van doordrongen dat de Clericalen het er op aan leggen de maatschappij ten gronde te richten, dan moogt gij er niet toe meêwerken hun streven te bevorderen. Alleen een verder verstandelijk overleg doet ons weten dat de Clericalen van tegenwoordig geen speciale gevaren opleveren, en daarom kan men het over zijn hart verkrijgen hun ook een plaatsje te gunnen als er plaatsjes te begeven zijn. Inderdaad is het in dit tijdvak van onze economische en intellektueele ontwikkeling een dubbele dwaasheid, op deze rechtstreeksche wijze den godsdienst te willen bestrijden en de niet-godsdienstige burgerij eenig voordeel boven de geloovigen te verleenen. Het moreele zit niet in de overtuiging, het moreele is het eerlijk toepassen van een overtuiging, immoreel is het doen daartegen in. Sommige Liberalen gelooven met dezelfde oprechtheid aan de schadelijkheid van een Clericale vertegenwoordiging, als sommige Radicalen aan de onschadelijkheid. Even als er een groote menigte Liberalen zijn die niet meer uit beginsel, maar uit belang tegen de Clericalen zijn, zij waren zoo lang gewoon aan de voorkeur voor politieke en maatschappelijke onderscheidingen, zoo zijn er Radicalen die de Clericalen alleen genaderd zijn uit winstbejag. Het is onaannemelijk dat de Radicalen de Clericalen zouden willen helpen enkel wegens de billijkheid, want zij zouden het niet billijk

vinden de Clericalen te helpen, als zij in hen de natuurlijke belagers van de samenleving zagen. Wat wij in die dingen rechtvaardig vinden met het gevoel wordt geheel beheerscht door onze verstandelijke meening over de quaestie. Dit is de algemeene regel, die door het geval van de Moreele Politiek weer bevestigd wordt.

De regel wordt nog bevestigd door de manier waarop de Radicalen van de Moreele Politiek in den laatsten tijd gebruik hebben gemaakt. Die nog gemeend hadden, dat er bij hen werkelijk een op-zich-zelf respectabel eerlijkheids-gevoel werkzaam was, zal zijn onwetenschappelijke illusie hebben laten varen toen hij hunne houding zag in de nu afgeloopen Kamer- en Gemeenteraads-verkiezing. Als er nu inderdaad sprake was van een billijkheids-sentiment, dat uit eigen machtsvolkomenheid de menschen en die menschen in het bijzonder zou drijven, dan had dat moeten blijken uit de plaatsen waar zij samenwerking zochten en hulp verleenden. Waar, zou men zeggen, zou dat beter en eerder te pas gekomen zijn dan in de arbeiders-wereld? Als het goed is een verbond te sluiten met minderheden uit de heerschende klasse, dan is het toch ongetwijfeld beter dat te doen met de onderdrukte klasse, die ééne groote minderheid uitmaakt, en die in de politiek zelf niets kan doen om zich vrij te vechten. Heeft men de Radicalen daarvoor geneigd bevonden bij de gelegenheden die ik noemde? Zij hebben zich volstrekt niet om die klasse bekommerd, zij hebben gedaan alsof die klasse niet bestond. Erger, uit eigen ervaring kan ik deze volle waarheid bevestigen dat herhaalde en ernstige pogingen van de vertegenwoordigers van de Arbeiders om een overeenkomst aan te gaan, door hen zijn afgeslagen, gedeeltelijk zonder er notitie van te nemen. Ik loop niet over de bezwaren heen die tegen deze overeenkomst kunnen opgenoemd worden en die zich zouden hebben doen gevoelen, maar een oprecht verlangen om met de Arbeiders een verbond te sluiten, nu de politieke eischen van het oogenblik beide partijen in staat stellen eensgezind te zijn zonder eenig beginsel te verzaken, zou al die bezwaren hebben over-

wonnen. De waarheid is dat een dergelijk verlangen niet bestond of zoo zwak is geweest dat redenen van de geringste soort het verstikt hebben. De liefde die bergen verzet, heeft de Radicalen voor de Arbeiders-partij niet vervuld. En zoo is men, na zich tevreden te hebben gesteld met eene campagne die in deze tijdsomstandigheden een talentvolle Donquichotterie tegen liberale windmolens kan heeten, en die had moeten zijn een krachtige poging om de arbeiders over het heele land aan te voeren in den strijd voor Algemeen Kiesrecht, maar gebleven is bij het verlakken hier en daar van vrijzinnige leeghoofden, zoo is men content geweest met een lijst van negen personen waarbij de eigenlijke Arbeiderspartij zoo goed als niet vertegenwoordigd was.

Voor men het mocht vergeten, herinner ik er aan dat deze candidaatsstelling iets heel anders was als het optreden van de Radicalen in 1888. Wel heeft men zich toen ook bepaald tot het stellen van eigen candidaten, maar alleen voor twee plaatsen, over de andere plaatsen heeft men niet gedisponeerd. En dit was een compromis tusschen hen die van proportioneel stemmen niets wilden weten en de anderen. Bijna onmiddelijk heeft men ingezien hoe verkeerd deze halfheid was, en ik verklap zeker geen staatsgeheim wanneer ik de verslagenheid zeg van de leiders van de partij, zelfs van hen die er aan meêgewerkt hadden, toen het besluit nauwelijks was genomen. Men heeft er vervolgens op gevonden, dat deze Proportie geen noodzakelijkheid zou wezen voor de Kamer, wel voor den Gemeenteraad. Ik spreek over deze details als proeven van de sociologische wet die hier wordt opgemerkt, dit gezochte maar niet gevonden verschil is een goede illustratie. Want hier is onderscheid te maken tusschen twee opvattingen van de Moreele Politiek, de principieele en de opportunistische. De principieele zegt: alle partijen moeten behoorlijk vertegenwoordigd zijn; dit geldt natuurlijk evenzeer voor de Kamer als voor den Gemeenteraad. En de opportunistische: wij hebben niet te letten op politieke partijen voor den Gemeenteraad, en dus kunnen wij alle geschikte candidaten tot de onze maken. Deze verschillende dingen

zijn telkens verward, zij zijn verdedigd naar gelang van de bijzondere inzichten van de woordvoerders, maar de eenige manier om het beginsel in de praktijk te gebruiken is de principieele: candidaten gesteld door lichamen die de 'meest geschikte' uitzoeken, zijn er tot dusver niet geweest, men heeft te doen met de vereenigingen die candidaten stellen, en dat zijn de politieke vereenigingen. Alleen wijs ik op het bestaan van die andere, opportunistische theorie, om de onvastheid van de principieele overtuiging te doen gevoelen; het nemen van de meest geschikte personen, onverschillig van welke partij of kleur, heeft met het denkbeeld van proportioneele vertegenwoordiging niet te maken, is daarmede zelfs geheel onvereenigbaar. - Al hinkende op deze twee gedachten heeft men het reeds onmiddelijk, in Maart 1888, gemiste uitgangspunt een goed eind verlaten, totdat men in Juni aangeland is bij het genoemde uiterste; alzoo doende of het geroemde en juiste principe evenmin bestond als eene groote en geheel verstoken schare, die daarvan in de eerste plaats de profijten had moeten ondervinden.

De laatste Amsterdamsche Raadsverkiezing heeft eindelijk het proportioneele streven het duidelijkst gekarakteriseerd, de hardste teleurstelling voor hen die geloofden aan een plotselinge en ook geheel onregelmatige verhooging van het moreele bewustzijn, onafhankelijk van de intellektueele beweging die haar veroorzaakte, over de grenzen van die beweging uit. Want juist dit werd bewezen bij die Raadsverkiezing, dat de moraliteit iu de politiek zoover ging als de intellektueele vooruitgang van de partij voeten had, wat niet heel ver was; niet verder dan tot het besef dat het samengaan met Clericalen niet leidt tot de ergernissen die de Liberalen voorspellen. De vacante plaatsen in den Gemeenteraad werden onder de Clericale en Radicale groepen verdeeld en zelfs uitdrukkelijk verworpen een voorstel om er één te geven aan de Arbeiderspartij, door een Kiesvereeniging vertegenwoordigd. Het verdient vermeld te worden dat, op een of twee na, *alle* leiders van de Radicalen dit voorstel hielpen afstemmen. Ik kan hier niet vervallen tot

het opnoemen, veel minder tot het bestrijden van de advocaterijen, waarmede eenige van die stemmen verdedigd zijn. Hier kan alleen worden vermeld, als toelichting van onze algemeene bespiegelingen, dat deze democratische en radicale groep, die op zijn programma van geen enkelen gëavanceerd-politieken eisch afkeerig is, met nadruk weigert haren steun te verleenen aan de Arbeiders-partij die in Amsterdam eenige zetels in den Raad zou willen bekleeden met hare eigengekozen menschen. Dit was de gelegenheid om officiëel en openlijk die aanspraken te erkennen, men heeft openlijk en officieel die aanspraken afgewezen. En daarmede is het beginsel van de Moreele Politiek in een hoek geworpen als een uitgeschopt, bevuild kleedingstuk.

Iemand zal misschien zeggen, wat praat gij van intellektueele beweging, het is eenvoudig een vraag van belang, bij het samengaan met Roomschen en Anti-revolutionnairen hebben de Radicalen belang, gij Arbeiders hebt weinig of niets in ruil te geven voor hun steun, gij krijgt hun steun dus niet..... Dit is volkomen waar en maar aan éene bedenking onderhevig, namelijk deze, dat men den Radicalen onrecht zou doen door hen zelfzuchtiger te noemen dan de overige partijen, zij zijn het niet minder, maar ook niet meer. Alle partijen zijn op hun belang uit, als zij dus verschillend doen moet dat daaraan liggen dat zij hun belang verschillend opvatten. Dat de Radicalen de Arbeiders-partij niet aankijken is omdat zij het nadeelig achten voor zich, maar dan blijft de vraag over: waarom achten zij het nadeelig? Boven dit alles staat de intellektueele evolutie, waarop ik eenige malen heb gezinspeeld. Zij alleen verklaart en veroorzaakt de verschillende handelingen bij den constanten faktor van het belang. Het zijn van die subjectieve, onwetenschappelijke uitleggingen, te praten van belang of moraal, er is geen enkele reden om aan te nemen dat bij de stervelingen die Liberaal, Radikaal of Clericaal heeten een specefiek gehalte van deze soort gevonden zou worden; een intellektueel verschil, groepsgewijze, dat is er, en dat is het motief van al het overige onderscheid. Want, van belang gespro-

ken, de Socialisten meenen dat de heele wereld voordeel zal hebben van een socialistische regeling zooals alle klassenbewuste arbeider die verlangen, de socialiseering van de produktie-middelen is geen roof maar een maatregel die aan de menschheid vrede en voordeel zal geven. Dit denken *wij*, de Radicalen denken daar anders over, zij zien dat belang niet in, en willen daarom met de Arbeiders-partij niets te maken hebben. Een tweede reden is dat de vrees zelf voor Socialisten gehouden te worden, hen afkeerig maakt. Vandaag houdt hun belang hen van ons terug, morgen brengt hun belang hen bij ons. Als dat gebeurt heeft er in den nacht een intellektueele verheldering plaats gehad, zij hebben de waarheid van het Socialisme begrepen. Dan verzwakt ook de tweede reden, met het algemeener worden van deze erkenning. Zoodat ik zeggen wil, dat, als wij naar de eerste oorzaak van deze dingen vragen, het constante motief als het belang buiten sprake kan blijven; constant kan het geen wisselende gevolgen hebben, wij moeten een veranderbare oorzaak zoeken, wij vinden die in de nooit rustende intellektueele evolutie.

Als het duidelijk is dat het belang de Radicalen verbiedt zich met de Arbeiders-partij te compromitteeren, dan is ook duidelijk dat geene bijzondere moraliteit hen van de Liberalen onderscheidt. De bijzondere moraliteit zou deze zelfzucht uitsluiten. Als zij er was zou zij zich doen gelden onafhankelijk van het oordeel over de economische eischen van de Arbeiders, en dwars tegen de publieke opinie in die de Sociaal-Democraten voor slecht gezelschap houdt. Zij zou bij voorkeur de geheel-uitgeslotenen zoeken, opzettelijk de publieke opinie trotseeren. En al zouden wij omtrent de drijfveeren van de hier bedoelde verschijnselen geheel in het duister vertoeven, één woord is er gesproken dat hen verlichtte met het korte en felle licht van een bliksemstraal. ‘Wij moeten, zoo werd gezegd, de partij van de Arbeiders steunen, want wij hebben eenige kieskracht, die dus ook ons ten goede zou komen.’ Laatste woord, en laagste naar de socialistische moraal, over de Proportioneele Vertegen

woordiging. Leefde zij haar eigen zedelijk leven, dan zou zij, meende men, immers juist daar helpen waar geén eigen kieskracht was.... De koelheid van dit commercieele voorstel bewijst de onbevangenheid van een brein dat ook bij de Arbeiders-partij op winst bedacht is, en zijn graantje pikt waar hij het vindt, tot in de paardevijg van het Socialisme. Maar de meerderheid kan zich nog niet vereenigen met het idee ook daar uit snoepen te gaan, en wil zich niet besmetten. Zij verbroedert zich met de Clericalen omdat clericalen-angst haar niet meer verblindt voor het loon dat de broederschap belooft, maar tot dien anderen en grooteren intellektueelen stap, het aanvaarden van de nieuwere economische theorieën, kan zij nog niet overgaan. Zij komt zoodoende in de positie die men op het eerste gezicht valsch zou noemen, van goede vrienden te zijn met Clericalen en Conservatieven en vijanden met de Arbeiders. Maar het is geen valsche positie, het is hare eenig-ware. Zoolang de overwinning van clericalen-vrees hare uiterste inspanning zal zijn, zoolang zal zij zich bij de Clericalen meer op haar gemak voelen, dan bij de Arbeiders. De toekomst zal moeten leeren of op deze overwinning voor het nu levende geslacht een tweede overwinning zal volgen. Vooralsnog is dit niet gebeurd en heeft men dus het recht om, wanneer men het een deugd noemt van de Radicalen dat zij niet anti-clericaal zijn, er bij te voegen dat deze deugd het gebrek heeft van hare Socialisten-vrees des te duidelijker te doen uitkomen. Hun loon voor die deugd hebben zij al weg, want de behoudendste partij in Amsterdam geeft reeds blijken van desgelijks te willen doen. De combinatie Grondwet Handelsblad is bezig hare kerkelijke grieven te vergeten, zooals de Radicalen; om het zwaarder wegen van meer tastbare voordeelen, zooals de Radicalen.

V.

Nog anders heeft zich de Radicale politiek doen kennen in het optreden van den Heer Treub tegen den Heer Domela Nieuwenhuis in het Friesche district. De courant

van de partij heeft den Heer Treub zoo goed als gedwongen te bedanken na zijne verkiezing. Het is maar een aardigheid om een totaal onbekend persoon, die geen politiek verleden heeft, evenmin, naar het schijnt, als een politieke toekomst, die bij vergissing gekozen is, een plattelands-beroemdheid die enkel in de verwarring van den overgangstoestand dien thans de noordelijke provinciën in de politiek beleven, de aandacht heeft kunnen trekken, in de hoogte te steken als den man die nu den Radicalen leider kon vervangen. De Heer Treub is zeker niet de grootste, maar de langste man van zijn partij, ik wil zeggen dat hij het meest in het oog valt. Het nieuw-benoemde Kamerlid Tijdens zal men wel altijd over het hoofd blijven zien. Nu wegens zijn verkiezing de Heer Treub heeft moeten bedanken, moet ieder weldenkende met hem te doen hebben. Hij representeert Treub, hij vervangt hem, hij moet ons dus ook schadeloos stellen voor zijn gemis. Als de Heer Tijdens nu niet daaraan voldoet, wordt hij dubbel belachelijk. De waarheid is dat hij had moeten aftreden toen, om hem, de Heer Treub bedankte. Men is radicaal of men is het niet. Als men radicaal is geeft men, wanneer men zelf een onbeduidend mannetje is, aan een van de leiders de voorkeur wanneer die anders geen plaats krijgt. Door brutaal te gaan zitten en den chef te laten staan, bewijst de Heer Tijdens dat hij geen Radicaal is en niet gezegd kan worden tot de personen te behooren zooals Treub bedoelde toen hij sprak van Radicalen die eventueel gekozen zouden worden. Dat heeft de Heer Treub dan ook ronduit te kennen gegeven; ik houd het dus voor een grapje, ik weet het natuurlijk niet zeker, toen het Dagblad *De Amsterdammer* aan de woorden van Treub de uitlegging gaf waardoor de verkiezing van Tijdens het geval werd waarin de Heer Treub zich verbonden had te bedanken. Het staat vast dat Treub bedankt heeft tegen zijn zin en tegen den zin waarin hij zijn voorbehoud had bedoeld. Hij heeft, begrijpelijker-wijze, niet gezegd dat hij tevreden zou wezen wanneer in de Kamer deze of geene snuiter zou komen die als men op zijn billetjes klopt

antwoord geeft van ‘radicaal’ te wezen; hij heeft gemeend dat hij een eigen verkiezing zou laten varen als een gelijkberechtigd partij-genoot nevens hem zou worden gekozen, wat logisch en de eenig-mogelijke houding is. Dat de Heer Treub de angstvalligheid zoo ver gedreven heeft om iets wat hij wel begrijpen kon dat een ui was, niet van zich af te durven schudden; dat van bevriende zijde hem dit geleverd is, dit bewijst dat de redeneering waarmede Treubzelf en de courant zijn optreden hebben verdedigd, inwendig het Radicalen geweten niet heeft bevredigd. Men is teruggedeinsd voor de consequentie, men heeft er zich met een flauwiteit afgemaakt, men heeft, toen het vuur aan de scheenen kwam, rechtsomkeerd gedaan en men heeft, dat is de quaestie, de leege plaats van Domela Nieuwenhuis niet willen bezetten. Deze drieste roof van het volk dat men voorgeeft toegedaan te zijn, heeft men niet durven ten uitvoer brengen, het is bij den aanslag gebleven. 't Liberale varken heeft ook dezen afval opgepeuzeld, zijn eenige hartstocht is de honger en zijn eenige *pudeur* de vrees niet genoeg te krijgen.

Die redeneering van de Radicalen was een eenvoudige rekensom, dat de som niet zoo eenvoudig was als men voorgaf, wordt bewezen door dat zij er zich niet aan gehouden hebben. De Radicale partij is er, de Arbeiders-partij is er, de Verkiezingen beginnen; als nu de Radicalen de kiezers kunnen bewegen hun zetels te geven dan hebben zij daar evenveel recht op als de Arbeiders. Dit in het algemeen, en in het bijzonder dit: de Radicalen gunnen de Arbeiders gaarne een of meer vertegenwoordigers, maar als Radicalen moeten zij natuurlijk meenen dat hunne partij het eerst in aanmerking komt als er plaatsen te verdeelen zijn.

Men behoeft niet te kennen te geven dat de uitvinders van dit betoog schurken zijn, om evenwel op deze logica iets af te dingen. Op de logica-zelf is, vrees ik, weinig af te dingen, de redeneering mankeert niet in zich zelf maar mankeert als geheel. Wie zoo spreekt erkent de waarheid van de veel bestreden opmerking, dat *alle* andere partijen tegen-

over de Arbeiders staan; en de Radicalen in dit land maken geen uitzondering. Zij hebben een voor altijd zichtbare lijn getrokken tusschen zich en de Arbeiders, door toe te laten dat een van hunne voornaamste menschen den strijd opnam tegen de groep die van de Arbeiders-partij de sterkste, meest gematigde en minst doctrinaire afdeeling is, tegen de Friesche Volkspartij. Woorden kunnen niet helpen, wij moeten naar hunne daden de lieden beöordeelen.

De eerste gelegenheid om de Arbeiders te benadeelen hebben de Radicalen aangegrepen, schoon met de onvaste hand van een onzuiver geweten. De politieke organisatie van de Arbeiders hebben zij in den persoon van hun eenigen vertegenwoordiger niet gespaard; - dit is een daad van openbare en felle vijandschap. Ik zeg nog eens dat ik dit geen reden vind om de Radicalen schurken te noemen, er is een waardeerbare oprechtheid in om met de Arbeiders allesbehalve te coquetteeren. Neen, zij zijn vooruitstrevende mannen van dit allerlaatste gedeelte van de eeuw, zij spreken de nieuwerwetsche taal die zij hebben geleerd, zij behooren niet tot de oudjes, zij zijn in hun soort een flink en achtenswaardig ras. Maar zij hebben van begin af getoond niet tot de Arbeiderspartij te behooren en er liefst zoo min mogelijk meê te maken te willen hebben. Hen actief optreden geeft aan den klassestrijd een nog duidelijker aanzien. Zij hebben zich aan de overzijde geschaard. Als zij moeten kiezen tusschen hun eigen belang en het belang van de Arbeiders, kiezen zij hun eigen belang. Dat bewijst dat zij zich met de Arbeiders niet vereenzelvigen, dat zij het verschil duidelijk zien, dat zij als een afzonderlijke partij willen aangemerkt worden, en als een partij die, wanneer het op daden aankomt, zich niet geneert met daden van den nadrukkelijksten krijg tegen de Arbeiders te ageeren. Er is geen onderscheid tusschen Radicalen en de andere burger-partijen in den politieken strijd. Ja, hunne sociale inzichten zijn niet de inzichten van voor twintig jaar, als wetgevers in het klein zullen zij niet doen zooals de menschen toen deden; maar dat is, mogelijk wel een verdienste, maar niet een bewijs dat zij in den eigenlijken, po-

litieken strijd van onze dagen op de hand van de Arbeiders zouden zijn. De politieke rechten, als die verkregen zijn, dan kan men zich de maatschappelijke voorwaarden bedingen die men verlangt. Zelf willen de Arbeiders hunne maatschappelijke voorwaarden opleggen, door zelf-gekozen vertegenwoordigers regeeren, en de inrichtingen die voor hun nut heeten te zijn, kunnen ook door hunne vijanden zijn gemaakt en brengen den politieken strijd niet tot een eind. Ook als wetgevers in het groot hebben tegenstanders van de Arbeiders zich menigmaal als sociale hervormers onderscheiden; in Duischland de conservatieve meerderheid die Bismarck volgde en in Engeland de kooplieden, fabriekanten en grondbezitters van het Parlement. De klasse-strijd, om dat nog even te zeggen, kan men vergelijken bij twisten van reizigers in een spoorweg-coupé, onderwijl gaat de heele trein verder, gedreven door de stoomkracht der intellektueele evolutie; maar intusschen kunnen er in de wagens doodelijke gevechten worden geleverd en het is lang niet onverschillig in welken toestand de passagiers zijn als de trein eindelijk stil houdt. De Radicalen nu zijn niet minder vijandig aan de reizigers van de derde klasse als de anderen die in de eerste en tweede zitten. Zij gaan wel vooruit, maar dat doet de man op de machine. - Voor persoonlijke verwijten is in deze beschouwing geen plaats en zij zouden ook nooit de geheele partij kunnen treffen. Wel treft de heele partij het verwijt dat in deze karakteristiek mag bevat zijn; dat bij deze gelegenheid een achterdeurtje is gebruikt om zich weg te pakken, bewijst dat eenigszins gevoeld wordt wat hier is betoogd.

Ja, eenigszins is gevoeld dat het niet aangaat voor wie zegt het algemeen kiesrecht te willen, den zetel van den Heer Domela Nieuwenhuis te benijden. Het socialisme kan er geheel buiten blijven, maar hij is de eenige democraat die ooit in ons Parlement zitting heeft gehouden. Niemand zal wel willen betwisten dat hij de man is die onder niet-kiezers zijn grootsten aanhang telt. Men kan er verzekerd van wezen dat gij onder honderd voorstanders van Domela Nieuwenhuis

maar tien kiezers vindt. Niet van alle niet-kiezers, niet van de meesten, beweer ik dit, maar de min of meer groote groepen in alle deelen van het land die zijn verkiezing wenschten, bestaan voor het zeer groote deel uit lieden zonder stem. Dien kwalijk bedeelden had men hunnen vertegenwoordiger niet moeten afnemen, onder geen voorwendsel, met geen voorbehoud. Schoterland had moeten blijven in de oogen van alle volksgezinde menschen de plaats waar het gelukt was, bij wijze van een wonder, den wensch van de armen te verwezenlijken. Van de armen niet juist in deze Friesche dorpen, ook van hen, maar ook van de veenwerkers in die Provincie, van de fabrieks-arbeiders en ambachtslieden in vele steden, van kleine ambtenaren en beschaafde proletariërs verspreid over het land. Zij waren niet heelemaal uitgesloten van het bewind zoolang Nieuwenhuis in de Kamer zat, hun ontwakend politiek bewustzijn vond het aangenaam ten minste één vertegenwoordiger te hebben. Nu het Algemeen Belang, de Sociale Rechtvaardigheid, of hoe men den modernen en met het Socialisme tot zijn klaarsten uitdrukking komende Openbaren Eeredienst wil noemen, dien anderen en ouderen begint te vervangen, nu is het een schennis geweest in den groven opportunistischen verkiezingstrijd dit district niet te sparen. Bij stilzwijgend en algemeen overleg van alle democraten had van Schoterland geen sprake mogen zijn, ja, zoo min als men van een altaar had willen maken een toonbank. Iets van eerbied voor de begeerte van zoovele slaven en stakkers in het heele land, die zelfs het kiesrecht niet hebben, en ook hun politiek leven moeten voeren bij de genade van anderen, had ieder moeten weêrhouden zijn vingers naar dit gewest uittesteken. Zelfs die éene zetel was voor hen te veel, zij zijn bestemd in deze maatschappij te blijven de voor-altijd-onterfden en van-alles-beroofden..... Het is verbazend harteloos geweest zijn voeten over die grenzen te zetten, die de grenzen waren van de streek waarbinnen, een uitzondering in Nederland, het aan de armen gegund was geweest eenigen hoop te koesteren voor de toekomst, eenig gevoel van eigenwaarde als leden van den Staat te behouden.

Die daar kwam, kwam er als hun vijand, als hun dief. Het is de niets-ontziende koopmansgeest, de gore sjaggerzin van de *bourgeoisie* van den tegenwoordigen tijd; de adem uit haar stervend lichaam heeft dit zonnetje van de arbeiders verdonkerd en den aanplant in hun jongen tuin verschroeid. De walgelijke burger-verkiezings-campagne heeft men in dit district gebracht, dat de gewoonste edelmoedigheid gebood te verschoonen.

Alle klasse-genooten van Treub moeten gebloosd hebben toen zij vernamen dat hij een candidatuur in Schoterland had aangenomen, alsof men hun de schande van een familielid had bericht. De Heer Treub heeft niet alleen zijn partij, hij heeft zijn stand gecompromitteerd; nog nooit is de volslagen afwezigheid van zelf beheersching in het uitbuiten van de arbeiders bij de *bourgeoisie* stootender gebleken, dan toen deze Radicaal antwoordde ook dien roof niet te zullen versmaden. Wie dat heeft gedaan, kan niet gerekend worden onder de menschen die iets gevoeld hebben van dien fijneren en milderen geest die het Hollandsche leven sedert een half dozijn of tien jaren eenigermate in zijne betere uitingen bezielt, zooals een hooi-wind in Juni de straten van een drukke stad zuiverend dóortrekt. Wie dat gedaan heeft, hoort tot de zotten als de rest.

VI.

Zoowel door haar doen als door haar laten heeft zich de Radicale partij bij deze Verkiezingen genoegzaam gekarakteriseerd. De conclusie, dunkt mij, die al aangegeven is, is niet voorbarig en zegt niet te veel. Niemand heeft het recht te beweren dat zij niet hervormings-gezind is, maar hervormings-gezindheid mag niemand ook verwarren met een wezenlijke moreele politiek en met het noodzakelijke klasse-bewustzijn van dezen tijd. Die politiek wordt door haar niet gevoerd, dit bewustzijn heeft zij niet. Zij is hervormings-gezind zoo als de Liberalen dat zijn, zoover als hare beperkte ekonomie het voorschrijft en hare klasse-egoisme het veroorlooft. Nu is

hare ekonomie wel niet zoo oud als die van het conservatief Liberalisme, maar toch ook niet nieuw.

Het is inderdaad geen nieuwe uitvinding, dat de Staat in het algemeen beheer geen andere grens behoeft te erkennen voor zijne bemoeiing dan in het algemeen belang gelegen is. Van welke zijde wordt dit nog tegengesproken? De sukkels, die men hier voor eenigen tijd katheder-socialisten noemde, hebben het al beweerd, het is de gangbare theorie waarin elke beoefenaar van de ekonomie in de laatste twintig jaar opgeleid is. De vraag is maar, welke bemoeiing het algemeen belang voorschrijft, welke andere het verbiedt. En of men van een Liberaal of van een Radicaal het antwoord verneemt, het komt vrij wel op hetzelfde neer. Alleen kan van de Radicalen worden gezegd, dat zij gezind zijn met meer ijver hunne theorie te verwezenlijken dan het afgeleefde liberale geslacht in staat is te betoonen. Naarmate men aan de Radicale partij meer nuttige hervormingen verschuldigd zal worden, of zij althans in dien zin pogingen zal aanwenden, zal de Arbeiders-partij haar dankbaar zijn. Het zal van onzen kant alleen zwakheid zijn, wanneer men in gebreke blijft te erkennen wat zij tot stand brengt of tracht tot stand te brengen. Maar zij heeft zich bij deze Verkiezingen zoo scherp afgelijnd als een *bourgeois*-partij, dat het vertrouwen onmogelijk groot kan zijn. Ik bedoel geen verdachtmaking en zeg niet meer dan ieder kan kontroleeren, wanneer ik er aan herinner dat de tegenwoordige quaesties geen dingen zijn die de belangen raken van de Radicale partij zooals zij nu is samengesteld. Meer dan een indigestie aan het Liberalisme is de drijvende kracht van de partij nog niet. Ook de straks genoemde Katheder-socialisten hebben al die hervormingen gewild, maar zij zijn opgegaan in het Liberalisme. De Radicalen ijveren nu sterk voor Algemeen Stemrecht, maar dat is de levensvraag ook van húnne partij, zij kan dan eigenlijk pas beginnen te leven. De werkzaamheid en het talent in hunne zaak besteed, hebben bij de Kamer-verkiezingen van Juni een bedroevend succes gehad, sedert 1888 is er geen noemenswaarde voor-

uitgang. Zoodra de burgerij eenigszins beteekenend het Liberalisme in den steek laat, zal dan een Radicale partij gevormd kunnen worden, die de hervormings-gezindheid voortzet verder dan haar belang, en in strijd met haar belang? De geävanceerde Friesche boerestand is al in reactie, zoodra zij daden zagen van de arbeiders zijn zij verschrikt en geërgerd teruggegaan. Dat zijn twee voorbeelden die voldoende reden geven voor bezorgdheid. Ook die radicalen van voor vijftien jaar, die van de Vragen des Tijds, waren bekwame lieden. De Friesche boerestand is altijd aan den vooruitstrevenden kant geweest. Nog eens, de oogenblikkelijke hervormings-gezindheid van de Radicalen is geen voldoende waarborg. Dat wordt ruimschoots opgewogen door de beslistheid waarmeê zij in den politieken strijd zoowel de belangen als de samenwerking van de Arbeiders hebben verworpen. Als men, bij dit kiesrecht, de eigenlijke en zelf-aangewezen arbeiders-candidaten laat loopen; als men, bij dit kiesrecht, den eenigen arbeiders-afgevaardigde probeert te weren, dan is de plaats van wie zoo doet in den klasse-strijd duidelijk ingenomen en niet vatbaar voor discussie. En nu is het, voor zoover ik weet, nog nooit gebeurd, sedert het proletariaat en de *bourgeoisie* met elkaar in strijd zijn, dat de een of andere *bourgeois*-groep eenigszins voltallig naar ons is overgeloopen. Wij kunnen alleen hopen dat de Radicalen bij ons de eersten zullen wezen die dit zullen doen, men heeft alle reden om het niet te verwachten.

Maar, zegt men, de strijd tegen de Liberalen, die wordt toch zeer verdienstelijk door de Radicalen gevoerd. Geeft dat geen reden van dankbaarheid en verwachting? - Dankbaarheid zooveel men wil, maar waarom verwachting? Het is het eigenaardige noodlot van de ondergaande klassen, dat zij eerst veel meer van binnen dan van buiten te lijden hebben. De geschiedenis van de Fransche aristocratie in de achttiende eeuw is vol van dit noodlot. De inwendige verdeeldheid verzwakt de behoudende partij zoodanig, dat zijn geen macht overhoudt om den vooruitgang te weêrstaan. Om de verdeeldheid te bedekken,

om geen nieuwe twisten te krijgen, heeft bij ons het Liberalisme zich jaren lang niet mogen verroeren. Dat was al een enorm verlies aan kracht. Nu komt de aanval van de afgescheidenen. Het Liberalisme zal dien aanval niet overleven, het leeft nu reeds enkel bij de domheid en de sleur van de menigte. De Liberale couranten, en de sprekers of schrijvers, vermijden alle rechtstreeksche ontmoeting, zij strijden nog maar met besloten vergaderingen, vervalschte verslagen, ontkende tegenwerpingen, persoonlijkheden, onwaarheden, verdachtmaking. Wie heeft met zooveel scherpzinnigheid en talent het Liberalisme aangerand als de redacteur van het dagblad De Amsterdammer?.... Een ongeloofelijke afspraak schijnt de Liberale hoofdbladen te verbinden deze courant nooit te noemen, dan om er van te kennen te geven dat zij aan de Clericalen verkocht is. Zulke dingen zijn geen teekenen van een sterk weerstandsvermogen. Aan deze Conservatieven de laatste slagen toe te brengen, is de historische taak van de Radicale parij die zoodoende het land een dienst bewijst, maar daarmede nog geen beloften aflegt van later, bij een beslissender ontmoeting, aan den goeden kant te zullen staan. En met de Radicale wetenschap, gerepresenteerd door de ontvouwing van hare beginselen en van hare kritiek op de Sociaal-Democratie in de brochure van den Heer Treub, heeft de Sociaal-Democratie volledig afgerekend; het is een voddig en onklaar opportunisme dat den naam van wetenschap niet meer verdient.

Ik spreek hier over het radicaal-gemiddelde, eene abstractie van al de indrukken die vele redevoeringen, verklaringen, artikelen en staatkundige verrichtingen, van verschillende personen, teweeg brengen, eene geöorloofde generalisatie die sommigen van hen onrecht doet ten bate van anderen, maar toegelaten kan worden in een bespreking die alleen te maken heeft met de algemeene verschijnselen in onze politiek en die zich onttrekt aan de vermelding van persoonlijke bijzonderheden, welke zoodanige verschijnselen niet noemenswaard verstoren. - En zoo kan mijn besluit niet anders zijn dan de aanhef. De vragen die ik deed in

Mei 1889 en die de toekomst zou beäntwoorden, hebben nu al een grootendeels onkennend bescheid gekregen. Zou de Radicale partij den klasse-strijd gaan begrijpen? - Neen, want zij heeft aan den verkeerden kant haar plaats gezocht. Zou zij trachten de Arbeiders te organiseeren en voor hunne politieke rechten opkomen? - Neen, want zij denkt niet aan hen bij de Verkiezingen en zij heeft gedaan wat zij kon om den Arbeiders-afgevaardigde buiten de Kamer te houden. Zou zij een verzoening beproeven tusschen de Arbeiders en de vooruitstrevende leden van de burgerij? - Neen, want zij heeft in Schoterland van de Socialisten-vrees gebruik gemaakt en zij heeft den Socialisten-haat aangevuurd.

Ik acht het nu overbodig vragen te stellen voor een verdere toekomst. Ik ben niet nieuwsgierig meer. Wat er goeds van komen mocht is winst. Ook in Nederland is gebleken dat de Arbeiders alleen op de Arbeiders kunnen rekenen. Dat *is* al winst.

Juli '91.

Verzen, door Herman Gorter.

Het is om 't al stil verachtend van me te gooien
en met mij alleen te staan, genoode -
ik neem mij de koele borsten
waarmee gij mij U, lavend morstte,
mijn hart ligt U henen
naar U, maar ik ga voor U henen.
Heb ik niet bloswarmte in mij,
koelleegte in mij,
in mijne hoeken. Ik heb me besloten
als een neerziend slot in de sloten. -

Als een kind dat de weeke zonde
kent, maar 't staat in het gezonde
licht en 't voelt zich kalm geregeld,
en 't gaat zonder het veel bewegen
van spijt. Soms breken zelfs noch lachen
tot hem in, dwars door de lange dagen.

Schrikkend is de nacht met een stillen schrik,
bebloesemd, weemoedig, slaperig
en druk nog en mensche-schreeuwerig,
    ik voel me uitstedig.

Als een bosch waar de groote stammen
zoo toe en weer toenamen
tusschen elkaar en onder elkaar geduwd
en in de lente met licht groen gespruwd
aan hun oude toch nog eenzame tronken -
stil licht staat er licht op de tronken
zeer licht, ook licht gewogen op de hand
der oude boomen, gedragen op de hand,
en de overal liggende tafels der bladen hebben 't,
tusschen de boomen gesteld, hoog en vereffend -
dof liggen van eeuwen de moeien ter zijden
levende stammen, rustende tot benijen. -

O wat een groote kracht heb ik gekregen,
ik dank U wel, Gij die daar doet leven
hoog in de stille boven-winde hemelen,
om tot U te spreken uit mijn gemele
stugge keel, om tot U te kloppen uit mijn harte
mijn vage lijf vòl en te hebben mijn gedachten
voor U in 't hoofd. Mijn oogen zijn de allen
voor U, mijn keel is sleepend sterke wallen
voor spraak tot u. De lente hebt ge gegeven
met Uwen boomenzang. Vochten gedreven
is alles en zwaar. Mij hebt ge gemaakt
ook nu Uw weer in Uw oogenblik ontwaakt.

Een vrouw als de wereld, als een wezenlooze
met lachen, en dik en rond, en looze
armen - hooge stijf bij haar blijvende borsten,
als de hooge heuvel in het verdwalende licht dorsten
ligt - de vaste hooge zwellingen
waarbij m'n kan blijven liggen en vertellingen
doen aan zich - in het verlichte vogeldoorslurpte tierelierende licht. -

Ik kan niet begrijpen dat er niet veel meer zijn die zoo spreken,
doet de wereld nu toch altijd veel meer blijken
van den zilvren ochtend tot het dageraden
van den nacht. Dàn zijn nog mijn lippen dik en zwaarbeladen.

De verre toren staat vast -
ik voel me verbaasd
in de oude tijden;
ik wou wel weiden
de geloovigheid -
mijn hart slaat en warrelt -
en drinken de daaglange rustigheid
die God had in de wereld.

Is dit het roepen van den morgen? Winden
en doorklonkene geuren zeggen het,
en frischte komend uit de boomen met
de zoete overrijpe geur der linde.

Over de wat'ren rent de welgezinde
windvlucht, door rappe boomen onverlet,
waar 't stil is zijn de boomen tot een bed
zoo stil voor zon: de eiken, de beminde.

In effen opstand dragen ze hun kronen
gehuwd en trotsch met hun gearmde takken,
hun koele stammen of ze alleen wonen.
Onder hun luchtige gerankte daken
tot waar ze hunne beddingen vertoonen
de bovenste, en 't luchtigste genaken.

Het witte westen en de overval
van wolken en er is een dof geweten
over de reeksen boomen van den keten
en van den ingesmolten duinenwal.

Zonder spreken staat 't duidelijk getal
van boomen voor de wijde open reten
die achter zijn en boven 't dwarsche meten,
in 't droevige nevelbegaande dal.

De dag was vol van starre pijnigingen,
verlooren loopen nu de zachte lijnen
over geboomt-bemoste zandehoogten,
die in den avond als de sterke hoogten
van droefheid in langdurig weedom zijn en
stil in de overvallende reinigingen.

Het riviergras waar zich het vee in baadt,
staat stil in de doorrijpte zonneschijn
verrukking-tintlende en onder mijn
zon die zich boven het land uit verlaat.

Hij is wit en rondom hem zonder maat
is het al wit en witter en als wijn
zoo wit, teugende haal ik witten wijn
uit de rondcirkelende overdaad.

Achter donkre partijen is nu schauw,
de bergen lijken 't, maar het zijn de bosschen
achter de zon-doorvlootne velden heen;
als op een bergstad staat een toren flauw
van een zeestadje op de hoogte, bosschen
strekken zich ver als donkre lande-reên.

Weerend zijn de witte onstuimigheden
van den avond en mijn gezicht is keerend
zich naar de wand - en mijn hart is stil leerend
als oog te worden in stille vlakheden.

Het leeft wreed en vol holen zonder reden
is het, en 't eet mij, arme, en oogverteerend,
en 't groeit als boom, als breede kool vermeerend
in mijne zachte en losvleeze leden.

Ik denk mijn hart zal eens nog ginder staan
in alle regens die het meê beplassen,
de bladen zullen rond en hooger gaan
en tegenover en reusachtig wassen.
Een leven is door mij klaarblijkelijk,
mijn wachtend' oogen blakren rijkelijk.

Op komt de zee met wijdend openkomen,
in 't donkre stevenen zeilende schepen
veel zichtbaarder en in de blauwe slepen
water is 't hoogste donker opgenomen.

De zomer is op enkele zeestroomen,
de schepen zeilen daar meer onbenepen,
anders ergens zijn nog schaduwde repen
van andre doffe zeilen liefgenomen

Helder zooals ik eens uit me beminde
buiten me eene schoone hooge groote
meid met eene groot en hoogkinnig gezicht -
Zóó met haar held're ooge' en overwint de
donkerten en de lag're liefde licht
met haar ronde lichtblaad'ge oogeloten.

De groote wateren zijn ruste-gevend
buiten - het is nu om me wit en groen,
langgeleden rustig is het als toen -
nu ben ik overal gelijklijk levend.

De watren waren om mijn oogen snevend
van huppelingen, nu lig ik tot zoen
te rusten, en mijn vleesch is zonder doen,
het vòl gegroeide mij àllicht vergevend.

In stilte bouwt men nu om me paleizen
waar daar de boomen staan, met vingeren
strijkt en omkant men daar de bladen glad.

En uit de stilte voel ik 't nieuw verrijzen
waarom zich mijne oogen slingeren,
een liefdevol en mij liefhebbend wat.

Mij is het wachten, zal niet uit de volle
wereld iets komen tot me, mededoogen
brengend. Ik sta toch licht overgebogen,
lettend, en merk mijn lichte bloed te stollen.

Nog is de middag niet en niet de dolle
drukte die gaat schuddende aan de boogen
plantengroei van het leven, de gelogen
stad met de huizen davrend doende rollen.

De uitstrekkende stad is heuvelachtig
en ligt over de heuv'len zwaar eendrachtig
en lacht met gouden spitse' uit werpschaûw vachtig.

Zou er niet iets voor mij uit dát alles komen?
Dat wat zoo groot de ruimte heeft ingenomen
ligt op zich zelf en heeft zijn eigen droomen.

Hoe onzeker is toch het leefgevoel
nu ik den middag van den dag doorkeere
en niettewetend ik me zelve geere
voorover in het wilde, levenszoel;
terwijl ik ademend mijn hart bekoel
met volten en mijn vallende aadmen leeren
mijn innensten die wachten in begeeren
en voelen vullend als het eindlijk doel.

O rust in onrust die mij handen reikt,
vallende van de neergerekte polsen,
terwijl gij kaatsende muziek uitspreekt -
en hooge woordenoten midden breekt -
sprekend tot mij arme en ik voel vol ze,
terwijl me elke hand te trillen lijkt.

De zomer is de tijd van alle rozen
die and're flauwer geuren licht verwinnen,
ze drijven boven op de zomerzinnen
en langs de lippen die heur blad'ren koozen,
wanneer ze langs gaan raak'lings en voellooze
en bladerende om die geuren binnen.
In den zomer zijn de geuren te minnen
en al het sterkere ligt bestaanlooze.

Ik ga en leg mijn linksche lijf te strekken
in de speelschaduws waar de bladren lekken
onder de struiken van de lage eiken,
ik tel de geuren die er vóórbij vluchten,
de zwakke hemel doet zoo lachend lijken,
in 't gras zijn zooveel talrijke genuchten.

De hemel is zoo vast, de volle blauwe,
alleen met wat verward liggende veeren
en haar gebogen uit elkander keeren,
anders is 't blauw, het diepe zalvend blauwe.

De bosschen staan heel ver in 't stille stouwen
en waar men in en weer zich in kan keeren,
en verdre verten liggen zonder heeren
en als verloren doelloos in het lauwe.

En mij grijpt aan begeerte om te hebben,
over mijn hart komt vloeden en het ebben
trekt af - ik wend daarom mijn hoog gezicht
naar 't onbemanteld hangend witte licht
en ga. Het speelt door mij met sidderbeven,
ik voel me door me zelf wanheerlijk leven.

Zit ik niet in diamantene stilte,
de ruimte gaapt en stille hangt de gouden
lijst, 't roode fluweel is het kalme oude
en tikkent schikt de klok op het gespilte.

De kamer geeft haar stilstaande verschil te
voelen met buiten, of ik 't voelen zoude
nu ik haar glanzen en haar rood aanschouwde,
zit ik niet in diamantene stilte?

Stilte is mij om de armen in te steken
en om iets plotselings te laten kraken
en voor het langzaam nadrend naar toe gaan
van een' die komt om wakkerlijk te spreken,
met een mooi hoofd rondom de lippesprake
in 't hangende en wèlgebouwde staan.

Vlakten van landen en bergen van steden
zijn maar in landen en geven mij niet,
het zwaar verlicht menschen-bewoond gebied:
brekende morgen en brekende heden.

Niet als een koning die van het beneden-
land komt en optreedt naar het hoog verschiet,
waar de slagvaan, die al het land gebiedt -
maar naar 't hart, daar wil ik voortgaan en treden.

De reuken en de winden zijn voor u
en ik ga zeker in mijn vaste liefde
tot u mijn gang met haam'rend hart en ruw -
als tot een wijf dat wacht en mij beliefde.
Ik ga al lang slenterend en ik hief de
voeten, wachtend ga ik alsof ik huw.

De schoone boom die zijn geblaart uithangt,
met grepen schaduw, naar het lage land,
en trossen overhangt naar eene kant,
de opbewogene als wind ze vangt.

Terwijl van hier vanwaar de boom opwangt,
de zon schijnt, zonbeschenen trilt hij, dan 't
loof weer bladstil houdt tot een stillen kant,
tevreden raadsel naar niets meer verlangt.

De winden blazen door uw zilvren stilte,
ik lig tegen uw grond aan, mijne aarde,
tegen uw vasten schouder met mijn schouder.

Pleizierloof maken winden tot gerilte,
daarachter is een vlakte blankgeaarde
lucht, ik zie, zon is van dat al de houder.

Dikwijls loopt 'n meid zonnige dag te denken
en kijkt met verre wijd gebalde oogen
terwijl ze scheef ruikt en er met gebogen
neus bij staat, die de dikke vleugels krenken.

De wijdmogende liefde doet het denken
straf als de hemel blauw en wijd uitbogen,
't vele dat aànkomt vult haar stillen hoogen
mond en gaat om het rondelijn lijf zwenken.

Het is dan heerlijk in den blauwen dag,
duizende zijn de toekomende wegen,
eeuwig het bolle bloesem ranke lijf.

Te zien voelt witte lichtgekleede wijf
en houdt de wangen en de armen tegen,
windschaduw ziend en 't bladrend blij gevlag.

Zooals de maaiers 's avonds huiswaarts gaan,
verzadigd krachtig, in het hoog gezag
des avonds met in 't oog vierkant de dag
van licht, waardoor zij zwaaiend zijn gegaan.

Zoo ga ik ook, terwijl de groote maan
kogelend voortgaat langs den stroeven dag
der nacht die 'k even koperhel òpzag,
mijn armen en mijn hoofd zijn welberaan.

Dit heb ik zóo en dit ook zóo gedaan,
mijn beenen gaan nog rustig door het werk,
mijn borst dringt voor, mijn oogen zien naar 't rusten.

De slaap heeft breed zijn dommelende kusten,
daar zal ik als op steenenblauwe zerk
slapen, de schouders moe van 't hangend gaan.

En in het scheemerige zomerlicht
waar takken door hun bladen druipend zijn,
zomergeroes van muziek is en zijn
witten hemel de zon omsluiert dicht.

De populieren met hun loof beticht
van zon, ze hebben een lichtblauwe schijn
de appelboomen zonder appels zijn
te midden van der boomen groot gesticht.

Het flauwer geurend gras ligt om te grazen,
enkele lelieën ontspitsen zich,
de dichte rozen zijn aantrekkelijk.

De koele lucht opflikkert in de wazen,
de schaduwholen beelden weelderig,
de wind trekt door de boomen rekkelijk.

De heidevelden waar hellingen wonen,
hadden hun ruggen als teugen vol lavens
en hunne schooten waren als de havens,
hun schooten met hun eenvoudig vertoonen.

En in de lucht waren de gouden loonen,
als zegetakken voor het vele slavens,
bleek in het welvestaan des koepelavonds,
de gronden trokken, de vergeten schoone.

De bosschen en de verre heuvelen
lagen doodstil en zonder schuifelen,
de nevlen op de laagste verten wezen
en zijn scheemring in 't al zoo klaar gelezen.

En achter zijn misschien: duizenden,
dicht op elkaar, ver van elkaar huizenden.

Dag is muziek van wisselende dingen
voor mij, de stemmen en ronde gezichten
waarin 'k me keer, waarin ik ga en lichte
vreugde gevoel buiten in 't windezingen.

Zacht zijn de wisselende vrouwekringen
zooals ze spreken en hun doen verrichten
in huis met hunne hoofden opgelichte,
gelukkige en zachte stervelingen.

Ver en dichtbij hoor ik de schalle-noten
zich oplossen en weeken van de dingen,
mij zelf ontbaren rijtend en omsloten
liederen tot welluidend samenzingen:

Wateren en bosschen, de geele puinen
der huizen en levender menschen tuinen.

Ik vlood vandaan de wereld achter deuren
en nu heb ik bloemrijke eenzaamheden,
maar toch zijn mij nog gapende en wreede
bersten als in gebarsten grond de scheuren.

De stemmen en de blankre ooge' en heure
koele glasheden zonder ééne bede,
pijnigden, daarom ben ik nu tevreden
en voed mijn hart en draag me met opbeuren.

Schoon is het me en om in mijne blanke
gedachten te gaan met de hooge armen
samen voorover als in lichte bosch.

Het kruipt rondom mijn boezem als de ranken
van wijngevende druiven en de warme
vrijheid voel ik. Ik ben gemakk'lijk los.

Ik ruik iets jongs en iets schoons in de bosschen,
en o schoon meisje toch zijt gij het niet,
hoewel 'k u pas en gisteren verliet
met uwe zwarte hare' in zwarte trossen.

Gij waart er op uw beene' en met het losse
raakte ge witgekleed den grond heel niet,
en uw zwart oog dat zulke blikken giet
zag, o gij waart in witte blanke dosse.

De zon en al de schaduw die er is
doen mij gevoelen uw blank glad gemis,
lichte bevallige op uwe beenen staande,
uw voeten buigend, in de knieën gaande,
op me toe overkomend helderheid
van een lachende handtoereike meid.

De grondelooze tonen hoor ik in
middag als schudden hunne hoofden zacht,
en midden in den dag een bromme nacht:
de tonen met hun oog en sombre kin.

Ze omstaan in wallen en drukken zich in
m' over en zijn veel meer dan mijne macht,
hun blazelippen geven dik gedacht,
en moeielijk is voor mij hun volgbegin.

't Hoofd hangt in eindeloosheid van weedom,
de armen liggen nà, maar de begeer-
armen rekken na, hoor de verre stoeten
vluchten dringende op beweege voeten -
oogestroomen liggen van boven neer
't hart ligt binnen in eigene zee, dom.

De omvattende liefde heeft mij nog,
ik adem, in den avond mij doet schrikken
mijn spraak en 't bevende geluid weer slikken
een vogel's drok gevlucht, ik adem nog.

Ik min zoo - ik ben in des avonds zog
laat en gezonken, om mij henen schikken
de teere luchten en ik voel verwikken
mijn liefde met haar innigste bedrog.

De stille plant, het rechte menschelijk dier,
staat in den weggetrokk'nen avond hier
en heeft geen langzaam rukk'nden adem schier.

Maar donker zijn de boome' omnijgende,
de verre stemmen, vogels, stijgende,
de stilte is om alles zwijgende.

Regelmatig gingen regelen wateren
de kust langs, in 't vloedend oneindige,
het water dat zich nooit te reinigen
behoeft - allen, de eerste en de lateren.

Gezichten zaten als gelateren
voor 't bleeke zeeschuime onreinige,
hingen stil met het kalme kwijnige
praten, het stille hangend prateren.

De zee is buiten huis, de eindelooze,
eerst diep en dieper tot het matelooze,
het flauwe land is langs stoffig van 't poozen.

De zee heeft daar de groote strakheden
met blikken en geen enkle zwakheden,
golven der zee, der zeeën vlakheden.

Zij stond en had haar blank gezicht wijd open
met de japon ruizelend om haar beenen,
haar twee beenen die stonden er door henen
naast elkaar vast, zichtbaar door 't witte sloopen.

En haar lijf was geplooid ìn door het nopen
van gordel en de hals die 't vaste leenen
had, stond recht van het vatend hoofd beschenen -
zoo was ze in haar jong vochtig aanloopen.

Het was om àl te maken uit haar oog,
omwevend en mij voelend als ze keek
lachende en als vergeefsche lange zang
van oogen, maar het duurde niet heel lang;
want opgevlogen ging het in een streek,
terwijl ze ging, langs 't vroolijk blauwe hoog.

Nu rieken eerst de dingen scherp en stekend
onder de donkre, ver van de afgezweefde
wolken, terwijl de boomen dáar opleefden,
wier mollige kronen in het geele weeken.

Het regent en de dagen van veel weken
die hunne blonde oogen als dichtreefden
met goud, verslappen nu in het geweefde
ruischen en vallen van de regenbeken.

En mijn drooge hart schreeuwt,
mijn borst wordt vol èn mijn adem valt
en ik ben zoo hier verlaten alleen,
als beest dat in de vrije lucht schreeuwt
ben ik nu hier, de hemel staat, de aarde dalt
in hare vochtige welgevalligheen.

Zooals de zee met eindelooze deining
een effen vlak balanceerende is,
de opkomende lucht heeft het gemis
aan vastheid door zijn opgaan en zijn kwijning.

En 't maken alle toch eene verschijning,
in 't felle ruischen van den wind gewis,
het brullend komen en het schuimgesis
van overal samenglijdende deining.

Zoo sta ik hier achter een witten berg
van duinzand in een los bekoorlijk dal
de enkele halmen zijn er veel en schuchter,
de berg is hoog met ronden kop en nuchter
zijn de zeegeuren over den zandval,
hier in dit grove zand waar ik me berg.

Ik kom om 't groene hout. Daar is de vrede
voor me, in malingen de bochtpenseelde
lucht en de zon de hooge ongesteelde
bloem en der hoogste bladen lucht'ge schreden.

Het liggend blauwe met zijn vrouwezeden
strekt zich en lacht met de uitdoove weelde
verflauwend tot het niet veel meer verscheelde
van warmte en wolken die het maken heden.

Ik lig en ik lig als in uwe landen
o aarde, met het hoofd in mijne handen,
in uwe winden en in uwe stormen,
in uwe luchten op den grond, waardoor men
zien kan de schoon verlichte ronde boomen
bewegen als de winden er toe komen.

Mijn omvattende liefde heeft genoeg
terwijl ik van het uur in 't andre glijd,
hoewel 'k ze hang, steek ik de armen wijd
alsof ik er in knelde en met me droeg.

Het is zoo licht op mijne armen, ik zwoeg
niet, maar mijn lippen zijn beide bereid
te kussen met een blijvende zachtheid
met kalmen honger zooals 's morgens vroeg.

Zooals de lijnen van den horizon
nu liggen met hun trage slingeringen,
een open vak donker en zonder zon,
waaruit als planten weemoed-slingers dringen,
ligt voor me of ik het wel voelen kon,
het onderling bestaan, mijn en de dingen.

Om nu te slapen met mijn handen over
den grond en achter me door 't lichte haar,
over mijn rug, het sterke waaigebaar
van den wind te voelen, streelenden roover.

Terwijl de zee met woest watergetoover
opdringt lachende met zijn breede schaar
schuim en sissend gebeuken tot daar waar
het lachend is: horizon de zee over.

Vergeten zijn is 't eenig alleen licht -
'k weet hoe die enkle schepen ginder zwerven
die daar wezen in 't zonverwarmd gezicht,
die in het lauw alles dan blank licht derven
en die voor drang des windes nauw gezwicht
staan op de stille golven als op werven.

De aarde en de groote halmenris
die haar begroeit in 't afgelegene,
en de zandschemer en verlegene
doode bladen met de reukheugenis.

En de stilstaande zonbevloten nis
der lucht - en mijn in rust gedegene
begeerten, die zoo zijn als regenen-
val, zijn niets nu zij in mijn wezen is.

Haar liggend hoofd en haar tevreden beenen,
ik proef ze, het is vallend stil in me
van smaken en van al te stille geuren,
omheinend in hooge omsloten deuren
zit ik en lig ik, want ik min in me,
het licht van liefde zie 'k hoog van me henen.

Koude rilling doorgaat me van de zee,
want aan komen ze de rijgaande koude
golven die kunnen in hun koppen houden
het blauw en 't vuil, schepen bezeilen ze.

In den leegen ochtend gevoelen we
de zon, zooals ze is in de geblauwde
vijvers voor zandbank. Achter, de rondschouwde
lijn gaat, de ronde en als eeuwige.

De watren loopen over wateren,
krallende botst, verloopt in duizendpooten
willende en weer moe wordende schuim.

Enkle rondspatten vallen moe in 't schuim,
ze zijn zoo jong om òoit zich te ontblooten,
maar dwijnen mee, na 'n kijk, in 't klateren.

Aan zee.

In 't land der droomen in het droomenland,
het is als kindren badend in de zee,
met het gekniel van lichtvrouw in gebee,
de lichte armen hoog op de zee, want

er is gezweef van bove', en van de kant
ruischt donkere muziek în om de vree
der wereld, der zonneberuischte steê,
en maakt het een verward doorzocht droomland.

Zachte droomen maken een helderheid
en eene kind-doorlach'ne werklijkheid -
zalig de aarde ware wij op wonen -
en het langsgaande is om ons te loonen -
droomenland is het land der natte zee
waar kindren spelen in rondgaande menigte.

Aan Willem Kloos.

Beste Vriend!

Om deze volgende redenen wil ik iets antwoorden op het geen je over mij en tegen mij in 't openbaar gezegd hebt. Ik wensch ongestoord mijn weg te kunnen gaan en mijn individualiteit te ontwikkelen, mijn vrijheid behoudend met zorgvuldig ontzien van de vrijheid van anderen. Ik wensch op niemand invloed uit te oefenen, tenzij door rede, of door sympathie, dat is dus liefde.

Ik verdoem en verwerp alle gezag, alle prestige, alle autoriteit - zoowel in het samenleven der lichamen, als in dat der intelligentiën.

Ik wil het individualisme zoo compleet mogelijk, maar een altruïstisch individualisme, dat erkent het bestaan en bestaansrecht van andere individuën - en dus vrijheid zoekt voor elk, niet voor mij alleen. Ik zoek *deze* vrijheid, omdat ik voel, als een levend en reëel sentiment, de liefde voor mijne soort, de menschenliefde. Dit is het motief, en het wezen der rechtvaardigheid bestaat naar mijne meening in het bepalen der grootst mogelijke vrijheid die wij allen kunnen erlangen, naast elkaar.

Er is maar één ding, dat ik belangrijk vind boven alles, waarvoor ik leef, en waarvoor ik weet waarachtig te leven. Dit is mijn God, dit is het Goede. Ik kies dit woord, omdat ik geen enkel-woord weet, dat mij beter dient. Zoo je wilt

begrijpen *wat* ik noem met dit woord, zoo zal je dit alleen gelukken, door met volle aandacht, met een effen, open, en blank gemoed alles aan te hooren wat ik gezegd heb en nog zeggen zal.

Voor Dezen, mijnen God strijd ik. Ver ben ik van apathische contemplatie - want ik voel doodelijke haat en brandende liefde, daar ik mensch ben als jij.

Maar in dezen strijd wil ik rechtvaardigheid. Ik erken niet enkel mijn recht, maar ook het recht mijner vijanden. Omdat ik mij niet aanmatig de allerhoogste Rechter zijn, wetende het absoluut Goed en Kwaad. Ik strijd voor *mijn* recht, voor hetgeen ik voel Goed te zijn.

En zooals de ridders in den strijd der lichamen hoffelijk waren en rechtvaardig, ondanks doodelijke veete, zoo wil ik ook in den strijd der intelligentiën de wapenen gelijk en de vrijheid gelijk ter weerszijden.

Door gevoel kunnen wij niemand overtuigen die niet heeft de sympathie met ons, de kiem van hetgeen wij gevoelen - door rede kunnen wij niemand iets doen gevoelen, wat niet in hem is.

Zoo wil ik niemand alleen door redeneering trachten te brengen tot wat ik voel - noch wil ik hem door de schittering van mijn mooi trachten te overtuigen, als ware het door rede, van mijne wijsheid.

Ik wil zeggen mijzelf, zoo mooi ik kan. Wie mij liefheeft, volge - wie mij antipathisch is hate mij of vermijde mij.

Ik wil ook bouwen in 't opene de theorie mijner sentimenten, niet zoozeer om te overtuigen, maar om hem die mij liefheeft het volgen gemakkelijk te maken. En dit laatste wil ik doen in sobere, geserreerde, kalm-geëmotionneerde taal. Ik wil niet lyrisch zijn bij 't denken, omdat de sonore muziek der woorden en de schittering der beelden meesleept en verblindt, en ons zoowel als den hoorder schijnt te overtuigen, al ware het gansche bouwsel ijdel. Want het subliemste proza blijft even fraai of het leugen of waarheid beschrijft, en Bach's Mattheüs Passion is geen bewijs voor de waarheid van het eerste Evangelie.

Ik wil ook niet redeneeren in mijne lyriek omdat dit maar schade doet aan 't mooi, en volmaakt onnut is.

Wat ik moet, voel ik zeer nauwkeurig. Je hoeft het mij niet te zeggen. Zoo je wenscht te weten wat ik wil, zal je mij moeten lezen, en als dat niet genoeg is, geduld hebben.

Ik laat mij alleen influenceeren door sympathie en rede, de machten die ik ook zelf alleen erken. Ik laat mij door niets anders afleiden van den weg die ik gaan wil. Al werd ik uitgejouwd door de geheele élite, of toegejuicht door de heele vrije gemeente - wat wel 't ergste kwaad zou zijn - ik zal 't niet achten. En zoo een tegen mij spreekt als jij gedaan hebt, zal ik hem alleen antwoorden als hij een zoo bizonder mensch en mij een zoo groot vriend is als jij bent.

Je laatste stukje over mij is een overijlde daad. Het is in een booze bui geschreven en op allerlei plaatsen duidelijk geëmotionneerd door een zekeren wrevel, een humeurig ongeduld. De reden daarvoor verraadt je met bijna naïeve openheid. Ik heb namelijk, ondanks je afkeuring, mijn werk uitdrukkelijk wenschen te plaatsen. De toorn hierover geeft je stuk iets meesterachtigs, iets vaderlijk beknorrends, dat mij hoogst ridicuul voorkomt en waaraan ik mij voor goed wensch te onttrekken. De bespreking van mijn werk wordt ten eenenmale krachteloos gemaakt door dit gemis aan kalmte en door je opene bekentenis dat je er geen meeningen in vinden kunt. De conclusie, dat er dan ook wel niets in zal staan, zou jij-zelf in de beste van je tegenstanders voorbarig vinden. Een karakteriseering van mijn persoon kon onder deze omstandigheden moeielijk gelukken en moest hier misplaatst zijn bovendien.

Ik heb je vooruit gewaarschuwd dat iemand die een stuk schreef als ‘Heden, Verleden en Toekomst,’ mij en mijn werk niet zou kunnen verstaan en ten volle karakteriseeren. Het stuk erken ik als zeer fraai, maar het is of onrijp als wijsheid, of de uiting van een mij niet sympathieke ziel.

De man die dat stuk schreef ziet geen onderscheid tusschen een mooien God en een mooien duivel, tusschen mooie liefde en mooie haat.

Of dit de gansche Willem Kloos is, betwijfel ik. Want diezelfde Willem Kloos schreef over Maldoror heel anders en mij heel sympathiek. Ook staat er in dat stuk zelf iets over een heilzame correctie van de menschheid door het christendom. Een mooie duivel spreekt van geen heilzame correctie. In verblinding en verdorvenheid groeit het mooie even rijk.

Maar is dit een vergissing, en is de schrijver van het bedoelde fraaie stuk, de echte, de waarachtige Willem Kloos, dan verschilt deze essentieel met mij.

Want - en dit zal je hoop ik wlilen aannemen, al begrijp je 't niet - ik voel de kwalificatie goed, zonder begrip van eenige nuttigheid, als een hooger kwalificatie dan mooi. Zoodat ik bijvoorbeeld iets moois en ook iets nuttigs niet goed zou kunnen vinden. Hoe ik dit begrijp heb ik reeds aangegeven. Hier 't weer te probeeren zou niet baten. Het is het Rechte - 't Engelsche ‘Right’ - het ethisch-schoone, zooals sommigen 't ook wel noemen, le droit Chemin, de Weg tot God.

Voor jou schijnt dit begrip zinledig - en reeds voor lange jaren heb ik bespeurd en gezegd dat ik onder ons allen hiervoor de meest sensitive scheen te zijn. Door jou heb ik leeren onderscheiden wat goede en slechte verzen zijn, wat mooi en leelijk is - maar altijd, altijd heb ik het geweten dat er iets is waarin ik de artiest ben en jij de leek. Dit rust op zoo vaste, zoo reëele en zoo jaren lang doordachte sentimenten, dat ik dit durf zeggen met gelijke zekerheid als waarin jij hetzelfde eens heb kunnen zeggen tegen mij.

Wat je noemt mijn denken op papier, is waar in een gansch anderen zin als jij bedoelt. Ik geef niet altijd alle schakels mijner gedachten, omdat ik al het vroeger gedachte bekend onderstel. Dit kan moeielijkheid geven voor wie mij en mijn vroeger werk weinig kent. Maar ik begin niet pas te denken, als ik den titel neerschreef voor een stuk, ik tel mijn woorden niet licht, ik zet niet neer onjuiste gedachtetjes.

Dit is alles onjuist. Mijn gedachten werken dag en nacht,

zonder dat ik 't wil, stil en gestadig, zooals koraal-dieren hun groote bergen bouwen. En elk gezegde rust op het in jaren geformeerde. Maar wie niet goed ziet, ziet slechts verspreidde eilanden, waar toch een groot gebergte is. En door het peuteren aan een formule is de realiteit in mijn ziel niet te veranderen. Vele formulen schijnen in flagranten strijd die toch elk voor mij intensief waar zijn. Zoo deze b.v.

'Niemand is Goed dan God alleen.'

'Er is geen kwaad, alle kwaad is negatie.'

'Heb uw naasten lief als uzelven.'

Ik zou elk dezer woorden kunnen gebruiken, zooals ik een lijn kan gebruiken in een teekening, zoodat die 't doet. Maar wie enkel aan zulke woorden tornt, doet als wie zegt van een portret, 'deze lijn deugt niet, want de neus van 't model is recht en deze lijn is krom.'

Zoo heeft de formule: 'Zelfopgroei is 's Levens doel' wel kracht in je eerste stuk - maar later, er uitgehaald en gegeven als de expressie die wijsheid bevat voor eeuwen is ze dood en onwezenlijk, gansch onmachtig om een reëel zielsgevoel te verbeelden.

Nu niet meer hierover. Ik zie óók wel kans je heele stukje te weerleggen. Ik heb het inderdaad gedaan, ik heb je roode toorn-robijn in stukken geslagen en gansch gevat in zilver cantille-werk van overwegingen. Maar dat moois is voor jou alleen. Het publiek - niet de massa, die hoort ons geen van beiden - ook niet de élite alleen, want ook jou publiek is veel grooter - maar ons beider publiek heeft alleen noodig te weten wat zij aan ons beiden heeft. Daarvoor is dit genoeg.

Het zal mij bedroeven als dit antwoord je weer ergert. Maar daarom mag ik het niet laten. Want het kan slechts kwetsen de sentimenten die ik leelijk vind en die ik in mijzelven niet wil ontzien of wensch te doen ontzien. De vrees voor het oordeel van het publiek, de zorg voor 't prestige van jou of van onze groep of van het tijdschrift. Het oordeel der menigte, dat nooit dan bij toeval of te laat rechtvaardig is, gaat mij geen bliksem aan. En prestige verlang

ik niet en eerbiedig ik niet. Deze gevoeligheden, zoo je ze hebben mocht, in je te sparen, zou slechte vriendschap zijn.

Ik spreek tot mijn publiek, zooals ik zou spreken tot de beste, fijngevoeligste en verstandigste menschen die ik mij kan voorstellen. Dit voel ik als mijn plicht.

Wat ze er van maken, wat ze er van zeggen, dat raakt mij niet.

Ik voel mij niet als een paedagoog of een professor, die moet zorgen voor zijn prestige. Ik wil de menschen niet opvoeden, dat is hun eigen zaak.

Ik geef wat ik heb, en wat ik goed genoeg vind, zooals ik een geschenk geef - en vraag niet wat ze er mee doen.

Laat ons dan nu weer elk aan 't werk gaan en zoeken in vrijheid en oprechtheid de waarheid die *is* - in ons zelven, - en blijf vooral gelooven aan mijn oprechte en overanderlijke vriendschap.

JUNI 1891.

FREDERIK VAN EEDEN.

Aan mijn karakteristiek van v. Eeden's proza in onze vorige aflevering geplaatst, heb ik, natuurlijk, niets toe te voegen. Onze lezers, verstandige en onverstandige, hebben thans documenten te over in handen, om zelf uit eigene oogen te zien.

WILLEM KLOOS.

Wijding, door Delang.

De jong-geborene, de nieuwe Kunst.

Gegrepen vervoering van hoogst-enkele momenten; kunst van elk woord, uiting van het gezien-gevoelde Schoon.

En zoo de woorden gezet tot hevig-suggestieve reeksen om stil te lezen, om stil te zien - gegrifte openbaringen, mystiek-vibreerende.

Niet nu van menschen meer het willen en het verlangen; niet het ontleden van deze om te zeggen: hoe mooi. Want menschen klein, en dat geweten, hun schitter-deugden gegaan in de zich-volmakende organizatie van het Leven, hun dapperheid gegaan en geen helden meer, hun willen ingesnoerd tot één gelijk-worden van doen en gedragen. Niet nu van menschen het pijnlijk ontleden; hun zieke hart, hun stille trots, hun kwijnen.... niet van de menschen het willen-verlangen; niet meer in menschen het Mooi.

Maar van de menschen de groote Verschijning in kleure-kleeren in zonnigheid; in duister-nachten, de bleeke gezichten, de schijn-gestalten; in blijheid, de klinkende lach. Maar van

de menschen die zijn in kamers, die zijn in huizen in rosse lichten, het stille zoeken op zachte tapijten, het lichaamgevlij en het weeke bewegen, de streelende stem als gekweel. O, van de menschen - die zijn als menschen vol liefde - o, van de menschen den schijn.

En van de steden, die zijn als één stad - o, die één stad zijn - de pracht-steden, en die zijn met de menschen als zoel-avenende volten, de tingelende gevaar-volten, de plein-volten, de rij-volten; van de steden de lichten, de duizend schitter-lichten, de gloei-lichten, en de wijkende huizen-lijnen tegen het ijl-blauwende eeuwige, het gelijke-gelijke maar hooge, het on-monumentale maar zoo geheele, het donker-hoog voort-ijlende, het eindeloos zich voortbouwende vol; van de steden de donkere al-macht en het genieten, het lage krioelend lawaaien in lichten.

En van het buiten - o, dat is als tuinen, als wereld-tuinen voor allen, voor ons - de stille paadjes, de vreeë riviertjes, de ernste geboschten en de lucht die zoo rein; o, als we gaan, als we gaan door de tuinen, de weelde-tuinen, wij willen geen menschen, wij voelen de menschen niet mooi; wij zien hen zoo even, wij zien hen zoo héél even in lanen-priëelen als mooien schijn; o, als wij gaan door hunne volle straten en hun feestzalen en wij hen zien zoo heel even langs boschweggetjes en dreven en in de steden die ze vol doorleven, we zien hen als genot-van-zien en geven.

Niet nu van menschen meer het willen-verlangen; niet het ontleden van deze, hun zieke hart. Want menschen klein, en dat geweten; geen dulders meer en geen profeten, geen schitter-deugd in den koraal-bouw van het Leven; niet meer in menschen het teer-smartend Mooi.

Maar de vervoeringen; maar het al-bewegen, het al-zoo-

blijë, het al-zoo-lokkende om ons. Maar het zoo schitterend veel-kleine en zoo gauw over-pleinende; het zoo ruim-hooge en zoo rustige, het toe-ruischende; maar het Al-Leven dat leeft naar ons.

En zoo gegrepen, gezet tot woorden-reeksen om stil te lezen, om stil te zien; mystiek-vibreerende.

De nieuwe Kunst.

Juli, '91.

Een huwelijksaanzoek. Door L. van Deyssel.

Witte lucht, zwarterig van raggetjes en tippeltjes, de lage zware wolken als hangende besneeuwde moederbuiken, ziende dof, als met blikken, ziende.

Glazerend door de ijle vensterruiten néêr en áan, tégen-áan en het heeren-lijf, er boven-op het naakte hoofd, het hoofd zonder kleêren en al het waterwitte licht, het blauwig, groenig witte, zilver-visschig-witte licht, klater-kaatsend áan tegen het hoofd, lach-lippen-lijnig, kolken-spelend door de kamer om en om.

En de eeuwen, al de geele eeuw-getijden in golven-klompen als sneeuwbergen wentelden boven de norsche, gladde en oogeloze daken. Zij spleten als zeeën met legers pieperig zwarte mier-menschen er tusschen en meê-rollend in hun zwaayen. Zij waren al de volkeren, de volkeren-volten met golvende verschieten van de roode en gouden schoonheden, de stijlen die zij hadden gebouwd, geel-bruine pyramidetjes, en de zilver-blanke pausen, en de rood en gouden bisschoppen met den hoogmoed hunner mijters, en al de Keizers hooggezeten met de kroon om het hoofd, en al de biddende wenkbrauwen van de heiligen, en al de Gods-koncepties en al de voorhoofden der sterrekundigen met de sublime lijnen

der Begrippen als gouden kransen om de hoofden. En al de wereld-poëemen zongen zich in de luchten met gouden letters, die klonken als een zware stil-gillende muziek.

En de Koning der Eeuwen schreed over de wolken der golvende volkeren.

In het huis-boven tusschen de hooge rechtheden der witte muren, lage in de plechtigheid der hoogte, het blauwe, zachte, zacht-zachte, zacht-bewegende, stil-stáande, ademend-zacht bewegende, met het hoofd, van het zachte gezicht het hoofd in het witte, het stijf-witte, het stijf-kransend witte, in de groote hooge witheid, door de hooge zachte zwaai-luwingen der witwinden, door de hooge vlagen, de teedere vlagen der wit-winden zoet en bol benaderd en ont-deind, het zachte blauwe, meisje-blauwe. En in het zwier-schuim van de toppen van de warende witwinden-vlagen krioelden en steigerden de druischende juichingen, het luide geruisch van de wilde gezangen.

Het naakte hoofd van de bleeke gelaats-schonken met de versteven vogelvlucht der oogen-dwaaste, kwam aan, kwam aan door de ruimte, door de stomme omkastingen, recht en hoog en die weken. De kleêrenpop naderde, dragend het hoofd, op de beenen. Als een groen-bleeke maan in een wolkendrom het hoofd, in de wolken van heerlijkheid ging, ging de Koning der Eeuwen.

En de blauwe lucht, dons-blauw, goud-zacht, daalde en daalde zoo breed.
Zacht-gauw daalde de hemel, de hemel was op aarde, de hemel was een zacht blauw paleis op aarde.

En de vele gouden vrouwen van verlangen, en de vele witte knapen van de droomen, en de vele roode begeerten van de levensdaden slopen aan de hangende blauwe zijden wanden.

Een witter witte vogel vloog uit de bleeke hoofd-kooi en was de liefde, en tot het midden van de ruimte, en was een witte lamp, gloeilicht, een brand, een schroeiwolk, een mist laayend licht.

En al de gouden vrouwen en al de witte knapen en al de roode begeerten knielden zoo langzaam en zacht, en hun hoofden bogen zoo heel langzaam en zacht.

Uit de bleeke gelaats-schonken vlogen zoet de liederen der woorden, en sprongen de vruchten der woorden, en spogen de paarlen der woorden.

En de Koning der Eeuwen, staande op de hoofden der volkeren en op de wereldgezichten en op de sterrenstelsels, en tredend op het vloerende orgel van al de groote poëemen, knakte het hoofd en sloeg de armen tot een óntvangst van één; en voor het allerheiligste der oogen zegen de roode ooggordijnen neêr.

Witte lucht, blauwe luchtslierten, nat-gouden zonnebui, en windscharen rukken over de daken.

Juli 1891.

Gedichten in proza. Door Frans Erens.

I. Stilte.

Ginds rijzen de stammen zilvergrijs recht naar de takken omhoog. Donkere strepen en lappen van boschdichtheid daar ginds.

Ik sta alleen in eene dronkene heerlijke alléénheid.

Suizende stilte, heerlijke eenzaamheid.

Geen blad dat kleppert, geen stem die bezoedelt de ronddwalende gewaden mijner ziel, die blank-wit drijven, rondom me drijven, witte slepen in de kristalheldere bronnen, straal-sidderende plassen, glasheldere zonwemelende plassen met reine kiezelsteenen op den bodem beneden, in de zinkende gezonkene diepte.

Alléén, alléén; heerlijk alléén. In de lichtwemelende, vonkelende wellen het spattende zonnegoud; gouddruipend licht in het daveren der doorzichtige zilveren vloeibaarheid.

Naar de diepe blauwe hemelen in het oneindige verzinken, weg in de wellen oneindig weg.

Reine halmen rondom, tierende welige halmen, grashalmen van groene hoop, stijgende hoop naar de blauwe luchten daar boven, verbleekende zilverreine blauwluchten.

Alléén, alléén; heerlijk alléén. Reine aarde, zand-aarde;

geurige, zieldrenkende heidebloemen, blauw-bleek verpurperende knoppen in duizenden, duizenden om mij heén, onbezoedeld, zuigende de stille vaste aarde.

Ik ben alléén. Geen menschen. Geluk dan, eindelijk geluk.

Weg zijn de vrouwen-japonnen de roode, geele, muffe vrouwen-japonnen, de onreine zweetende vrouwenarmen, weg. Geen adem te ruiken van vrouwen uit den slijmerigen mond. Weg de nare vrouwenstemmen, die kakelen van visites van heeren en dames.

Weg zijn de vrienden, de bekenden. Weg, gelukkig weg, zij kennen de aarde niet, de reine aarde.

Alléén sta ik, heerlijk alléén op de aarde die me heeft doen zijn, de aarde die tiert, opstuwt de boomen en bloemen, die verwerkt en filtert de onreinheid van menschen en dieren, ze verwerkt tot schakels van levens, nieuwe, steeds nieuwe levens.

Weg het vervelende gepraat en het onnoozele Woord. Weg zijn de schilders die mooie dingen willen zien.

Klaterend geluid van het wellende, vallende water over de buigende biezen. Rimpelend vlak van het vonkende water, sprankelend, goudsprenkelend in de diepte, zandgoudend het zonnelicht. Ongeschondene stilten.

Mijn hand in het water. Mij doorwasemende koelte, koele reine vlagen van den ijlenden wind langs mijn lichaam in het suizen der heide, onafzienbare heide. Hoog in de lucht stildraaiende sperwer uitgespreid hangend in de diepe blauwte alléén, spelend en vallend en schietend omhoog, hoog ijlend en deinend en voortijlend met den wind, en terug en omlaag en zinkend en verdwijnend in de gouden tinteling, oneindige lucht.

Alléén sta ik in de stilte der grootmachtige aarde, in het reine worden der dingen om me heen.

Ginds liggen de graf heuvels van verdwenen, ongekende volkeren: er over heen bloeit de heide, door de heide ruischt de wind.

II. Nacht in de Middeleeuwen.

In verre tijden... donkere wouden; hooge boomen ver af... onafzienbare wouden in het donker.

Toen was alles kalm en zacht, in den avond die daalde over de aarde.

Achter de aarde ging weg, achter de helling de zon, en langer en langer rekten zich uit over den grond de schaduwen der bergen en in de dalen zonk ongekende zalige rust.

Zwarter en zwarter werd de lucht en zilverend zilverden de sterren pinkend en blinkend hier en daar, hoog, en laag - naar - den horizont. Één was er groot en wit zilverend, in krioelenden witbrand in de verte en hoogte der lengende zwarte afstanden, een stille troost van lichtende vreugde in het zwarte heelal,
in het drukkende zwarte heelal.

In het lijden verzachting bracht zij, de witte ster.

Toen daalde de verheffende, opklarende, verlichtende rust in de kalme vereffening van de gezichten der menschen, die neerlagen in lijden, in de duistere woningen.

En tinkelden, tinkelden de sterren in millioenen getinkel, onbeweeglijk toch starend in het rustige heelal, dat zijn weg zong en bazuinde in zwarte maatlooze ruimte, in het druppelende worden en verdwijnende gaan der zich verdrlngende dingen.

Laat geluiden de honden die blaffen in de stilte der aarde in het welige donker. Geen roeren der bladeren, die hangen en wachten aan de groene boomen hoog. De forsche stammen, die steunen grijs en gerimpeld, met korstige trekken van hout en dragen volbladerende groene machtige zwermen van bladeren, hangend nu als zwarte haren der nacht.

Laat stroomen de nacht in de rustige aarde. Wijd rusten de geharnaste scharen in de kampen en voor de poorten der steden slapen gehelmde mannen en snorken op de koelende steenen.

Laat slaan de nachtegalen aan de klaar-donkere beeken,

die ratelen over de steenen onder de hangende struiken, laat ze slaan met hun zilveren slagen, als sterren van klank in het zwart van den nacht.

Laat dan ijlen omhoog de opdoomende droomen; laat komen de vroomen bij de stille kapellen, bij de zwijgende beelden en zuchten en bukken in stilte,
in zonden, in tranen.

De ronde volle maan doet zwarten de bosschen in de glooiende dalen; en op de klimmende hellingen liggen ze als zwarte pelsen in het wit-volle stillicht.

Donker massalend stijgen de burgen, spitsend op de toppen der bergen, rijzend in machten vergroot en verbreed als voorhistorische gedrochten in het blauw zwarte lichtdonker.

Op en neer op den toren de wachter, bekijkend uit de verte de glimmende golven van den voortijlenden stroom klotsend langs de oevers met verdwijnende vonken, plassend in zilver in aankabbelend gekuif.

Op en neergaand de wachter op den kantigen toren.

Laat slaan de nachtegalen in de afgrondende laagte. Laat spelen en dansen en flikkeren de stralen der maan op water en tinnen, op transen en bladeren.

Laat spitsen de heksen hun puntige kinnen boven de gloeiende vuren.

Laat staren de wichelaren in hun lange talaren.

In het holst van den nacht trekken de monnikken in het ruischen der witte gewaden door de sonore gangen van geweldige abdijen, bij het spokende spelen, van hun schaduwen op de witte muren in het turen van het maanlicht door de vale glazen van de kokerende gangen.

Zij zingen in biddend gebrom voor de zwijgende altaren; hun zangen die vallen in zware, hortende tempos, gestuwd op het commando van den ijzeren ritus, in het galmende geklaag tegen de forsche wanden, terwijl onder de ronde kolonnen grijnzen de zondige draken met verwijde monden en krommende machtlooze klauwen.

Laat schijnen de maan over de stille aarde.

Schilderkunst in Utrecht. Door Jan Veth.

Op de Utrechtsche tentoonstelling was vrij veel van de jonge Hollandsche kunst.

Derkinderen heeft er zijn groote wandschilderij, de Processie[1)], nog eens kunnen expozeeren.

En het welkome weerzien daar van dit met bewonderenswaardige zuiverheid, uit dat eigen kunstgeloof opgestreden werk, heeft mij vooral doen denken, hoezeer het toch tijd wordt een zoo komplete kunstuiting niet langer verborgen te laten blijven, daar waar het lot het opgerolde doek mag heenbrengen. Waar de schilder oorspronkelijk zich zijn werk gedacht had, is dat, - men weet het - niet mogen komen: dit door een netelige komplikatie die thans tot de geschiedenis behoort. Maar nu de Processie, na driemaal te zijn tentoongesteld, aan een ieder is kunnen blijken te behooren tot die jonge kunst die niet slechts bestemd is voor kort als nieuw de aandacht te trekken; nu de overtuiging bij zoovelen reeds vaststaat dat dit een werk is van groote stelligheid, duurzame vrucht van een nobel kunnen; nù zeker moet het monumentale schilderij aangewezen worden geacht, - zullen kunstmusea nog zijn

1) Uitvoerig in dit tijdschrift door mij besproken, aflevering van Febr. 1889.

wat zij bedoelen - voor een passende plaats in een onzer openbare collecties, bij het beste van dezen tijd: bij die voorname kunst die niet gaan mag waar het toeval haar voert, maar die wij blijvend vóór ons willen zien.

Jan Toorop stelde hier werk tentoon van verschillenden aard, dat te saam hem kennen deed als een rusteloos modern schilder, reikhalzend naar nieuwe kunst, een zoeker die, en met groote handigheid, allerlei procédé's zich eigen maakt, die met opmerkelijke vlugheid van begrip aan nieuwe leeringen zich een tijdlang overgeeft, en terwijl in primitieve en vreemde kunsten opduikt wat van zijn gading is, om zoo, door veel reflektie, te geraken tot een prikkelende, gedurfde, evocatieve jonge kunst.

In een deel van zijn werk bedient Toorop zich, evenals enkele zijner Belgische medeleden van den Kring der Twintigen, van de schilderwijze der Fransche neo-impressionisten. Zich bazeerend op de ontdekkingen van Bourgeois en Chevreuil, de zorgvuldige nasporingen vooral van den Amerikaan Rood en de vernuftige theorieën van den geleerden Charles Henry, zijn deze schilders gekomen tot een techniek die, wel verre van gelijk velen meenen uit zucht tot buitensporigheid geboren te zijn, niet anders is dan de toepassing eener door wetenschappelijke kleurtheoristen geheel logiesch gestelde formule. Door het systematiesch bij elkaar zetten van stippen moederverf, waarin de lokaalkleur, de intensiteit van het licht in zijn ontleedde complementaire spectrumkleuren, en mede de plaatselijke reflexen van dat licht voorgesteld worden, meenen zij op gelijke wijze als de werkelijkheid op ons inwerkt, de wriemeling van het doek in optische menging ons gezichtsorgaan te laten aandoen. De vermenging van de bestanddeelen van het witte licht wordt niet reeds in gezette tinten op het doek gevonden, maar moet op ons netvlies worden volbracht. Deze luminaristen bereiken daarmede dat hunne doeken ons oog veel heller opvallen dan door eenige andere schildering, en de effekten die zij bedoelen zijn inderdaad door enkelen hunner treffend verkregen. Echter is er gevaar dat zij die zich in dit gekomplikeerde procédé uitsluitend verdiepen, zullen

opgaan in dat eenige uiterlijke: het sterk doen lichten van het doek, - wat met voldoende kennis van de gegevens dan ook wel door niet-artiesten bereikt mocht worden -, vergetende dat het maken van een juist optiesch exposé van het licht niet een eenig doelwit zijn kan van hun schilderen, maar dat het licht toch ook hier een middel zij tot het uitdrukken van schoonheid en leven. Door hen wordt de toon dan niet gezet naar hunne sensatie maar naar hun kennis, per slot evenals de academische teekenaars niet hun gevoel maar hunne wetenschap der vormen raadplegen. En het komt ook hier maar op neer dat in deze wijze van werken op zich zelf geen deugd noch euvel gelegen is, doch dat het procédé zoo goed is als elk ander, alleen daar waar men er mooie dingen mee weet te maken.

Voor anti-doctrinairen, en voor geboren tonalisten zooals onze Hollanders veelal zijn, zal het receptmatige kleurgeweef en het rauwe aspect dezer meestal weinig intieme chromatische werken op den duur weinig verleidelijks aanbieden. Ook Toorop, al heeft hij in zijn Broek-in-Waterland er iets goeds mee bereikt, is er niet naar zich bij deze vernuftige formule uitsluitend neer te leggen. In een ingewikkelde pastel: het vervoer van een Bomschuit, streeft hij op gansch andere wijze, door het zeer knap aanbrengen van reminiscensen uit Oud-Duitsche en uit Engelsche prentkunst naar een angstig-scherp expressieve kracht. Maar het meest iets eigens laat hij zien in een schilderstuk, dat zich als opvatting nauw aansluit bij een Idylle, door hem indertijd bij de Twintigen in het Amsterdamsch Panorama reeds geëxposeerd.

Het is daar een avondmoment in indigo-grijzen toon. In de deurpost leunend van een bewingerde hut, van houding hieratiesch eenvoudig, staat vlak van voren gezien in de volle breedte van heup en rokken, den arm die van het breiwerk rust in de zij, een visschersvrouw te mijmeren, onder het fijne mutsje droef starend uit het expres erg smalle kopje. Maar daarnaast over een losse heg heen een fantastiesch diepe landschapachtergrond, - als uit een droom gevallen. Achter waar een sprekende zonnebloem ornament-achtig boven

de heg heensteekt, staat op een groene glooiing een lam vreemd-rustig te grazen, delicaat geplaatst daar en veelzeggend bij de mooi geschikte partijen van treurwilgen en Oostersch uitziende boomen, en onder de wollige, dicht bij de lijst komende lijn van ronde grauwe duinen in de verte. Vol mysterie van stemmen die achtergrond, die, met potlood-krabbels in de verf volgehaald, draderig gedaan schijnt als een gerafeld borduursel.

En mooi zijn aan elkaar gehouden van grijs, en mooi correspondeeren als sentiment de twee helften in dit schilderij: de peinzende vrouw in het huis, en het boeiende landschap van opdoemende gepeizen, - het geheel een sleepend sprookje neuriënd, wat Engelsch genuanceerd en zacht gekruid met exotische specerijgeur: een sprookje van kokette, verleidelijke melancolie.

Jan Eduard Karsen is een intuïtief gevoelig schilder die, zij 't ook niet altoos gelijk op, bedaard zijn gang gaat. Hij maakt zonder tastbare formule zijn eenvoudige echte motieven, weinig in gewonen zin pittoresk en niet opvallend: stille intieme hoekjes in de oude stad, melancolieke brokken op verlaten werven, of buiten langs de paden en slooten een grijs moment, en gezichten op het land bij boerenerfjes of een afgelegen huis, - een schat van bescheiden waardige gevallen die hij in een naïeve schildering met heimelijk veel kennis te doordringen weet van een geest van stemmige trouwhartigheid en deftige gemoedelijkheid; in zijn beste dingen zooals een boerderij b.v. die hij verleden jaar in ‘Arti’ had, aan het argeloos sublieme nabij komend.

Van Floris Verster vond men in Utrecht twee bloemstukken. Het eene geheel gedompeld in een violetten contrast-toon van warm oranjelicht, was mooier als eenheid in het kader doorgevoerd. Maar malscher nog van uitgestooten massieve kleurtoon is het andere, waar dikke donker-purperen toeten zware ceneraria's onder sappig licht bij het klaterend hooggroen van haar bladeren, met zeldzame bravour in een volle, fonkelende verfpâte geschilderd staan, in die factuur wel

soms wat dik en bemastiekt, maar even toch bij stukken zoo mooi haast als een gloeiende fanfare van Monticelli's ontstellend kleurvermogen.

Een jongere, die hier bizonder voor den dag komt, is Roland Holst met een Zonstudie in een tuin genomen. In de simpele maar zeer moeielijke opgaaf waren de blauwe lucht iet ververig en de repoussoir-slagschaduwen op den voorgrond te heel gebleven. Maar terdege en gezond tegen elkaar gezet stonden in volle zon de vaste tonen van een plak vlak zand, van brokken gras en gelende boonenstaken en loover en het schelle en toch fijne platte Oost-indischekers-groen: - een schilder die dat maakte.

Voerman exposeerde twee impressies, fijn en forsch-blank; de frissche blankheid van sterk jong groen er als in opgesnoven. Over zijn aquarelleerkunst sprak ik juist in de vorige aflevering van dit tijdschrift, evenals over Witsen en Onnes, - vrijwel antipoden die stuursche streng-stuwende en die losse expansieve - die nu beiden portretten lieten zien, daarmede komende in een hoek waar ik vandaag me niet in wagen wil.

Isaäc Israëls was in het gezelschap met zijn Dam bij avond, bekend van de Arti-tentoonstelling van 1887. Als men daarvan het bovenstuk, waar de huizenlijn te hard staat tegen de scherpe lucht, afdenkt, blijft het een mooi schilderij. Mooi dat geschuif beneden van de figuren over het plein bij dat late uur: dat rythmiesch bewegen van de stil gewischte menschenschimmen op het groote vagende vlak van de effen grijze bestrating, - en uit de donkere hooge huizen achter hen de rosse schijnsels van het licht daarbinnen.

Het talent van Dijsselhof schijnt nog wat onzeker. Ik zag een menigte niet-tentoongestelde admirabele studie's van hem naar visschen en planten, zóó als op het oogenblik misschien niemand anders ze maken kan: vast en lenig, bij brutale spontaanheid verbazend minutieus, en daarbij van een genottelijke vindingrijkheid van eenvoudig faire. Maar zijn illustraties hier bij Kalief Ooievaar waren wel te faciel en eigenlijk wat chic, - en dan ook niet origineel genoeg: Crane deed

zulke zaken nu eenmaal zoo heel veel beter. Over het geheel lijkt Dijsselhof mij meestal nog te zwak (daarin) om de moeielijke illustratieve figuur-dingen te maken die hij in den zin heeft.

En van Bauer lithografiën die ik bizonder hoog schat. In een er van vooral: een Arabier die de hand in de zij op een wit paard voorbijtrekt, hautain neerziend op een koopman die zijn waren uitstalt op den grond, een lastdragende vrouw naast hem gaand, en boven hen de slapgespannen zeilen van een Turksche bazaar, waaronder door men lichte huizen ziet - is een genot van droomerig Oostersch lijnen-gewirwar, geteekend met een rijke fijne fantasie. En hij weet met open halen, luchtig en vluchtig teekenend als op de bloem van den steen, en daartusschen geestig krassend met de scherpe krabnaald, aan het grijze van de lithografie een bekoring te geven, zooals nog niemand daarvan tot een zoo mooi aan-elkaar qua gevuldheid van toon, partij te trekken wist.

En de Zwart met een paar groote lijsten vol van zijn frisch gedane etsen, die getuigen van een rijk maar ongelijk talent....

Maar van het leveren eener stuk-voor-stuk-besprekiug der verschillende werken op deze zeer bizondere invitatie-ten-toonstelling, kan ik mij hier ontheven achten, daar de expositie nu ik dit schrijf al gesloten is, en een meer of min kritische wegwijzer, - wat de gebruikelijke uitvoerige beoordeelingen inderdaad zijn, - dus niemand meer van dienst zou kunnen wezen.

Het zij geboekt, dat, wanneer eenmaal de tentoonstellingen eener goed-georganiseerde Hollandsche artistenvereeniging, die de uitbreiding zijn zou van wat de Nederlandsche Etsclub alleen voor zwart en wit doet, - dat wanneer zulke zeer gewenschte exposities eenmaal geregeld zullen zijn, deze Utrechtsche, met de Leidsche tentoonstelling van verleden jaar, er als de voorloopers van beschouwd zullen blijven.

Bijna alle goede schilders van dit land hadden op de uitnoodiging iets gezonden, maar door den haast van het geval,

en zekerlijk doordien verscheiden buitenlandsche exposities hen hadden uitgeput: een deel van hen slechts min belangrijke zaken. Nu de expositie weer voorbij is, vergeet men dit laatste; wat men mooier van hen in zijn hoofd had, blijft overwegen. Willem Maris, Albert Neuhuys en Breitner en enkele anderen hebben dit voor, dat men van hen niet juist gisteren wat bizonders behoeft te hebben gezien, om volkomen te onthouden wat artiesten zij zijn. Alleen de verrassende en de voluit-mooie dingen, waarvan ik er al noemde en waar er hier meer van waren dan op welke andere Hollandsche tentoonstelling, werken thans nog na in onzen geest.

Zoo was onder de inzending van Jozef Israëls vooral een klein schilderij een pracht van groot-sensitieve schildering. Een sjorrende schelpenvisscher staat onder den rijpen grijsblanken dag, midden in het zilt opspattende zilver, van de als met bruisende verf geschilderde bewogen zee. En in den delicaten doffen luister van het halfschuilende zonlicht, wijkt het achter hem, over rollende golflagen heen naar den verren weeken horizon, tot de parelgrijs daarboven broeiende lucht. Een zeer kompleet kleiner specimen dit, van 's meesters unieke kracht in het schilderen dier zee-gedichten vol van ons mooi blond-licht.

En als tegenhanger daarvan Jakob Maris met zijn voorname voordracht, in een breeden wijzen stevig staanden bouw, - puissant door zijn verzadigd toongehalte. Groot rijst in een koele winteravond-lucht de rosgrauwe zware Dordtsche toren uit een stouten chaos van schepen en duc-dalven en schotsen in de haven daaronder: een trotsch visioen van savoureuze kleur, sonoor gezegd in gave volle verfpracht.

En middenin daartusschen een breed machtig riviergezicht van hem, wat alleen maar lijden moest onder de herinnering van een grooten, zeer importanten Maris van bijna hetzelfde vorstelijke motief, die dezen zomer te München prijkt in de Hollandsche afdeeling.

En Peppercorn, - ik weet den man niet, weet niet waar hij leeft, wat hij deed, hoe hij is; maar ik ken dat geluid, die stem die niet komt van een gezicht, maar die men naast zich heeft, indachtig dolend, 's avonds, onder een zeldzame schemering. De lijnen verkwijnen, en de lichtlagen vervagen, de boomgroepen en de vale vlakte verliezen hunne maat, en staan als donkere dampgevaarten met ijle zoomen van rafelfijne kant, en de duisternis zwerft zwijgend, langzaam voor alles heen, en de zon waar zij henenging schijnt van den deizenden hemel terug ons díeper in den geest dan bij het felle feest alom van den doordringend klaren dag. Goddelijk koel en puur, en statig teer heeft Corot den schoonen avond zoo vele malen geschilderd, maar de volmaakte klassieke toonstylist, (zie ik het schilderij te mooi in mijn herinnering) bekoorde zoo bedwelmend niet, bewoog nooit zoozeer kunsteloos door de aroma louter van het zwijmend late, - en de innige, de mysteriezoekende fijne Mührmann, werd hakkelig hier nog naast deze uitgestreken kleurelooze heerlijkheid van gedempt olijfgroen bij het bleeke van dampend dof goud en ingezogen vloeiend grijs email.[1)]

Maar Thijs Maris. - Thijs Maris op een tentoonstelling van allerlei schilderijen, goed en slecht, op een wand als andere dingen. Bouw een huis voor hem, stil en gedempt van hooge deftigheid, en laat daar in een vertrek, waar geen geluid van de profane wereld doordringt aan een effen wand van de meest uitgelezen kleurendofheid, in strakke vakken, van elkaar, die vier gedaanten gezet zijn. Want deze kunst van allerinnigst uitgesproken nobele abstracties is niet om aan te spreken in het voorbijgaan. Zij is er dat de devote voor schoonheid in stilte tot haar moge naderen om eerbiedig door te dringen in haar hooge geheimenis. Zij is niet van de

1) Het schilderij van Peppercorn werd ingezonden door den Heer van Wisselingh.

uiterlijke wereld, maar van het verre gedachte aan boven wat is. Het tastbare van den vorm is verdreven en de lijn is vlottend op een ademtocht. De kleuren zijn ingezogen tot de stilste harmonie maar er is een sfeer om die wezens heen van hooger wereld. De kunst van Thijs Maris die in deze werken haar allerhoogste woord niet spreekt, is door wondere essence van toon en lijn het grootsch verbeelden van der dingen diepst gedolven schoonste zijn.

B u s s u m , einde Juli 1891.

Nederlandsche politiek.
Indrukken van den dag.

Na de verkiezingen trekken de liberalen weder in grooter mate de aandacht, dan vóor dien tijd door hunne platonische demonstratiën voor leerplicht, belastinghervorming en uitbreiding van kiesrecht het geval kon zijn. Niet omdat zij als politieke partij eenheid of karakter hebben getoond, niet omdat van hen eenige ernstige hervorming zou te wachten zijn, of omdat het volk in hen iets anders zou zien dan eene groep nette heeren in den Haag die, sterk in het beloven en zwak in het vervullen der beloften, een bijzonderen smaak toonen in het administreeren van 't land en het onveranderd laten eener wetgeving die grootendeels hun en hunne standgenooten ten goede komt. Zelfs niet omdat enkelen hunner nu eens bijzonder pertinente toezeggingen hebben gedaan, en hunne Unie, thans door een hunner eerste mannen gepresideerd, een manifest vol fraaie verkiezingsbedoelingen heeft uitgevaardigd. Och neen, de meerderheid van het volk heeft de verkiezingspoppenkast zien spelen zonder aan den tekst die er bij gesproken werd veel gewicht te hechten. De eenige reden waarom de liberalen weer wat meer de aandacht trekken, is dat er meer dan vijftig van hen in de nieuwe Kamer zijn gekozen, en dat de gesprekken thans op 't Loo gevoerd, wel op niets anders kunnen uitloopen dan op een liberaal ministerie, onder welks bewind wij weer vier

jaren zullen voortsukkelen, als 't niet blijft bij het markeeren van den pas.

Want hoe zijn die heeren gekozen?

Ik wil nu niet spreken van de non-valeurs, die zoo hier en daar uit de achterhoeken naar Den Haag zijn gezonden. Ik neem het dien menschen niet kwalijk dat zij graag naar de Kamer gaan; in zekere kringen wordt dat als een eer en een voorrecht beschouwd, en een kiezerscorps als het Nederlandsche wordt uit zijn aard beheerscht door invloeden van stand en rijkdom, die met het belang des volks niets te maken hebben. Men zou zich eer moeten verbazen als zulke dingen niet voorkwamen.

Maar de meer serieuzen onder hen, zij naar wie men kijkt, als men eene berekening voor de naaste toekomst wil maken, hoe zijn dezen gekozen?

In April is door de Liberale Unie, de bond van de meeste liberale Kiesvereenigingen in het land, een manifest uitgevaardigd, dat ik nu niet meer wil critiseeren, omdat het reeds door de samenstellers zelven is op zij gezet. Een manifest dat met zekeren klem eenige aanvankelijk noodige hervormingen beloofde, o.a. de uitbreiding van het kiesrecht. Dat zou nu eens de voor eene nieuwe liberale regeering en Kamers de afgebakende weg zijn. Uitbreiding van kiesrecht wel niet dadelijk, maar toch in de eerstvolgende vier jaren, en onderwijl belastinghervorming, leerplicht, arbeidswetgeving en nog heel wat meer.

Hoe ging het nu met dat manifest? In de massa redevoeringen, door de candidaten en vrijwilligers tot de kiezers gehouden, was bespreking van dat stuk, aanvankelijk, alsof het zoo van zelf sprak, hoofdzaak. Maar, toen de verkiezingsdag naderde, ging die ijver aan 't luwen, de wenschelijkheid der zegepraal hoe dan ook werd het wachtwoord, en allerlei menschen van zeer verschillende denkwijzen omtrent de door liberalen zelven als voornaamste aangegeven vragen werden candidaat gesteld en, waar zij het halen konden gekozen. De Amsterdamsche kiesvereeniging *Burgerplicht* was typisch voor hare gansche partij; zij bevorderde de

verkiezing van negen heeren, die zeer goed het allegaartje van meeningen vertegenwoordigen, waarmeê men nu eerlang zal trachten in Nederland hervormingswetten tot stand te brengen. Heldt, die de kiesrecht-voorwaarde van de kiesvereeniging *Amsterdam* aannam, kwam met Gleichman en Rutgers uit de bij Kamerverkiezingen nog altijd beslissende bus van *Burgerplicht*. Het manifest was vóor de verkiezing verscheurd en verbrand, en de zegepraal der liberale partij over de kerkelijken was ten slotte het eenige doel der liberale verkiezingsagitatie. Onder eene negatieve leuze in 't leven geroepen, zal nu die combinatie moeten trachten politieke vraagstukken van groot gewicht op te lossen.

Maar als het manifest nu vergeten was, heeft dan soms de legerwet haren invloed doen gelden bij het stellen van candidaten? Er was wel aanleiding toe, want zelden heeft ernstiger gevaar ons volk bedreigd dan dit militaristisch voorstel, dat bij groote uitbreiding van persoonlijke en geldelijke lasten volgens deskundigen nog geene organisatie waarborgt, die werkelijk de weerbaarheid zou verhoogen. Men kan, na hetgeen Tindal gepubliceerd heeft, aan onze militaire autoriteiten zeker geene nieuwe credieten toestaan eer zij getoond hebben uit de tegenwoordige middelen te kunnen halen wat er uit te halen is. En zegt men: welken waarborg hebt gij bij dit u vreemd onderwerp, dat Tindal gelijk heeft, - dan antwoord ik: weerleg dan wat hij aan ons volk geleerd heeft omtrent de legerorganisatie, en wij zullen van uw betoog even ernstig kennis nemen als van het zijne. Maar doe het dan ook.

Doch ik heb nu niet met de Legerwet zelve te maken, maar met den invloed dien zij op de verkiezingen uitoefende. Heeft men in de liberale kiesvereenigingen iemand laten vallen omdat hij voor- of tegenstander der Legerwet was? In geen enkel district, en het Amsterdamsche *Burgerplicht,* die meest incohaerente van alle politieke vereenigingen waarvan ik ooit wat zag of las, gaf weer het type aan van de gansche liberale partij door voor- of tegenstanders van die wet gezamenlijk op ééne lijst voor de Kamer aan te bevelen.

Dus noch in het hervormingsmanifest, noch in de Legerwet hebben de liberalen eenige leiding gevonden bij de verkiezingen. Was er een ander grootsch uitzicht dat hunne oogen boeide?

Wie weet het mij te zeggen?

Ik zie - hoe ik deze en vorige verkiezingen ook bekijk - ik zie niet anders aan 't werk dan afkeer van kerkelijke medeburgers, en vooral de zucht tot het behoud der macht, door de weinig talrijke klasse der liberalen, deels bewust, deels onbewust, jaren lang tot groote schade van de meerderheid der bevolking uitgeoefend.

En dat onder het voortdurend geroep van ‘wij moeten ons zelven herzien; wij moeten eenheid zoeken om tot hervorming te geraken!’ Neen, zei een ander dan weer, die zoo hard niet meê wilde jokken, eenheid is niet te bereiken, maar wij moeten streven naar eene *communis opinio*, scharrelen en ploeteren tot wij een lijstje van beloften bij elkaar hebben, die wij geneigd zijn te vervullen en waarmeê we fatsoenlijk voor den dag kunnen komen. En dat lukte nu in het manifest. Maar voor hoe lang? Als een waardeloos vod ligt het verfrommeld en vertrapt onder den modder van vier of vijf weken verkiezings-intrige.

Hoe zou het liberalisme ook aan een groot zicht op de toekomst, hoe zou het aan een ideaal komen?

Het stelde zich in zijn oorspronkelijken vorm voor de grootst mogelijke vrijheid voor alle leden der maatschappij, en het scheen de blijde boodschap der verlossing te brengen aan de onder politieke tirannie gedrukte volkeren. Ter wille dier vrijheid moest de taak van den staat tot het hoogst noodige, in hoofdzaak tot de handhaving van het recht en de landsverdediging worden beperkt. Met den arbeid mocht de staat zich niet bemoeien; zelfs aanleg van wegen en stichten van scholen vielen buiten zijn werkkring. Volkomen vrijheid van bedrijf voor alle burgers, niet minder volkomen

vrije beschikking over het vermogen, ook na den dood. Zoo zou aan alle leden der gemeenschap de meest onbelemmerde ontwikkeling hunner krachten, de grootste vrijheid en het hoogst bereikbare geluk zijn gewaarborgd. De gansche wereld open voor iedereen, verbroedering der volkeren in uitzicht, en door ieders besef dat zijne toekomst enkel en alleen van eigen inspanning en verdienste afhing, eene verhooging van het zedelijkheidsgevoel die allengs meer en meer de wetten onnoodig zou maken.

Het politiek deel van dit liberalisme is in geen enkelen staat geheel tot verwezenlijking gekomen, maar daarentegen hebben zijne sociale stellingen in hare toepassing een zee van leed over de wereld doen stroomen. Hoofdzaak was de volkomen vrijheid van bedrijf, van overeenkomst. En deze hebben geleid tot toestanden zoo onteerend voor eene zich beschaafd noemende maatschappij, dat een enkel relaas van feiten, voor ieder gemakkelijk te vinden in rapporten van enquête en van fabrieks-inspecteurs, voldoende is om het volslagen fiasco van het liberalisme in het sociale deel zijner taak te bewijzen. De groote fortuinen hoopen zich allengs meer op en verschaffen telkens aan enkelen weer grooter macht om over een deel der waarde van den arbeid der velen te beschikken. De vrije arbeid is een leugen; een witte raaf is de werkman die vrij over zijne arbeidskracht kan beschikken. De hem toegekende vrijheid sloeg hem de boeien aan der armoede.

Tot zekere hoogte werd ingezien dat het zoo niet gaan kon, en dat het logisch gevolg der toepassing van dit stelsel was eene volslagen anarchie, en er ontstond een nieuw liberalisme, dat den staat behalve de handhaving van het recht, ook andere zorgen wilden opdragen, voornamelijk de bevordering van de ontwikkeling en de welvaart der burgers. Onder den invloed van dit denkbeeld heeft zich de rijke schakeering van liberalen ontwikkeld die wij thans aanschouwen. Van liberalen die het liberalisme blijven huldigen zonder zijne consequenties te durven aanvaarden, en die ieder voor zich, al naar zijne studie en temperament, eene van al de

andere verschillende voorstelling hebben van de staatstaak. Daar vindt men de menschen onder die het een plicht der gemeente achten om gas en drinkwater te leveren, maar wier economisch geweten pijnlijk zou worden aangedaan als de gemeente voor de burgers goed brood zou bakken tegen den kostenden prijs. Zulke inconsequenties worden in systeem gebracht, en heel wat kostbare werkkracht is verknoeid om aan den nieuwen werkkring van den staat grenzen te stellen en dan dat nieuwbakken samenstel te passen in de liberale leer, waarmeê het volkomen in strijd is, maar waarvan het toch altijd heeft overgehouden de volkomen vrijheid van bedrijf en van overeenkomst. Althans in theorie, want in de practijk moest men schoorvoetend een en ander laten varen. Een dergelijk opportunisme staat op geheel lossen grond. Het is een hulpmiddel, een gewetendoover voor menschen die zien dat het met de oude leer niet gaat, maar die het kwaad in zijn diepste oorzaken niet aandurven. Het geeft iets waar het volk zich krachtig doet gelden; het zit stil waar het volk zwijgt. Het is zoo weinig liberalisme dat het zich verheugt in de sympathie van keizer Wilhelm en den Paus van Rome. Het drijft op de omstandigheden veeleer dan op eene overtuiging en zal daarom nooit eene politieke kracht zijn. En het doet hier te lande twijfelen aan de oprechtheid zijner bedoelingen, omdat het niet ijvert voor de invoering van den democratischen regeeringsvorm, die voor de verwezenlijking van de zoogenaamde sociale wetgeving de eerste voorwaarde is.

In sociale dingen staan de Amsterdamsche radicalen aan de uiterste zijde dezer afvallige liberalen; het onderscheid is niet juist aan te geven. Maar zij toonen duidelijk ook het middel te willen door hun krachtigen aandrang op algemeen stemrecht. Zij durven deze consequentie van het oorspronkelijk liberalisme aan, in tegenstelling van hen die zich nog liberaal noemen, van de decadenten.

Men moet deze twee bestanddeelen, het sociaal program en het politiek program, goed onderscheiden. Niettegenstaande de kiesvereeniging *Amsterdam* zoo duidelijk het

algemeen stemrecht had op den voorgrond gesteld, heeft het program van wetgeving, dat zoo nabij dat der liberalen staat, in de verkiezingsbedwelming haren leiders en candidaten parten gespeeld. De verwantschap in dit opzicht verleidde blijkbaar de heeren om in *Burgerplicht* stemmen te gaan zoeken, en den heer Treub om zich in Schoterland de candidaat te stellen van eene grootendeels liberale kiezersgroep.

Ging het om de economische overtuiging, dan ware Treub volkomen gerechtigd geweest zich tegenover Domela Nieuwenhuis candidaat te stellen. Het getemperd individualisme van den een staat recht tegenover het socialisme van den ander. Ging het om de verkrijging van algemeen stemrecht, dan was de candidatuur van den eenen voorstander tegen den anderen die aftrad, eene fout.

Nu bij de verkiezing die beide elementen niet te scheiden waren, blijft de candidatuur eene fout, volgens Treub's eigen theorie in de bekende belofte, omdat van zijne economische overtuiging die hem alleen recht zou geven zich te stellen, de vertegenwoordigers in de Kamer niet ontbreken. De heer Treub zei zelf in de kiesvereeniging: ‘de heeren Kerdijk en Hartogh willen hetzelfde als wij.’ En hoewel later bleek dat deze heeren ten opzichte van het kiesrecht de oude weifelaars waren gebleven, ten opzichte van het wetgevingsprogram, blijft de uitdrukking in hoofdzaak juist.

Gelukkig vond Treub aanleiding om te bedanken. Hij zou onder verkeerde signatuur in de Kamer gekomen zijn, en daar is hij veel te goed voor. De heer Nieuwenhuis wilde zich om een mij nog niet verklaarbaar eerbesef niet stellen, en bleef dus tot schade voor de Kamer zelve, er buiten. Dit is jammer, maar overigens had het geval geen kwader gevolg dan dat een politiek anonymus meer zich voegen zal bij de liberale partij.

De slotsom van al de overwegingen, die de verkiezing wekt, moet helaas zijn, dat van deze Kamer al evenmin als van de overige de gewenschte hervormingen zijn te verwachten. Mocht ik mij ten aanzien van het kiesrecht vergissen, ik zal het met blijdschap erkennen, maar eenigen grond om

van deze Kamer algemeen kiesrecht te verwachten zie ik niet. Wat echter onder den invloed van eene krachtige volksbeweging zou kunnen gebeuren, laat zich niet voorspellen. De geschiedenis kent in dat opzicht merkwaardige verrassingen.

Aan een soliede volksuiting heb ik mij vergast den 3^{en} Mei te Leeuwarden. Een tienduizend menschen op een groot weiland, twee reusachtige spreektenten, eene estrade met een tachtig roode vaandels en een muziekcorps, groote ververschingstenten en een frissche voorjaarsdag: ziedaar de mise-en scène. Wat ik van de redevoeringen hoorde was krachtig en voor de gelegenheid wèl berekend. Maar dat was voor mij de hoofdzaak niet.

Ik heb in die vijf à zes uren veel menschen gesproken, van den Leeuwardenschen heer tot de eenvoudigsten arbeider, van allerlei slag. En de geest waarin door allen dat Meifeest voor den korten arbeidsdag werd gevierd, was zoo frisch, zoo rustig krachtig, zoo intens van wil en toch zoo betrekkelijk geduldig, dat ik een grooten indruk van den ernst der beweging heb meêgenomen. Er is eene klare bewustheid van doel bij deze arbeiders, waarmeê men wel zal doen - men, dat zijn de regeerders - in eigen belang rekening te houden. De hand van den grondeigenaar drukt zwaar op Friesland, maar 't leeft wat er onder gedrukt wordt. 't Leeft krachtig, dat volk, en daarbij het stelt zijn eischen niet hoog. Maar gaat men voort die eischen niet te tellen, dan kunnen de gevolgen ernstig zijn. Ik heb geen oogenblik getwijfeld aan de volle oprechtheid van die duizenden, toen ik ze hoorde zingen:

For 't rjucht to striden falt Friezen net swier!

Zij zullen het niet roekeloos doen, maar geen hunner zal 't zwaar vallen om voor hun recht de wapens op te vatten.

En was daar nu een of meer liberale Kamerleden om eens een indruk van dien dag meê te nemen? Och neen, de heeren

staan te vèr van 't volk: de regeerende klassen waren er vertegenwoordigd door vijf rijksveldwachters, die toen zij bij 't terrein kwamen, de bajonet op 't geweer zetten. En de soldaten geconsigneerd in de kazerne. Zoo begroet men eene kloeke en wèl georganiseerde volksbeweging. De menschen die zulke dingen te verordenen hebben, kennen het volk niet, en in hun maatregelen spiegelt zich het kwaad geweten hunner gansche klasse af.

Er wordt ontzettende ellende geleden in dat rijke Friesland. Wie der heeren Kamerleden is wel eens in de venen geweest?

In de December-aflevering van dit tijdschrift heeft de heer Nawijn ons veel meêgedeeld van het leven der veenarbeiders in de lage venen van Beets. Hij heeft mij in de gelegenheid gesteld dit alles zelf te zien, en ik kan thans getuigen dat in zijne beschrijving geen zweem van overdrijving was. Maar dat is nog lang het ergste niet. Daar heerscht nog weelde in vergelijking bij de hooge venen, die onafzienbaar zich uitstrekken langs de Compagnonsvaart in Hoornsterzwaag en Jubbega.

Daar liggen tusschen de smalle zijvaarten lange strooken grond, en aan de oevers dier ‘wijken’ staan de hutten der veenarbeiders.

Met mijn reisgenoot en een Fransch journalist, de heer Duc Quercy, dien een gelukkig toeval ons te Gorredijk deed ontmoeten, hadden wij het voorrecht daar de heeren Van Zinderen Bakker en Zwart met een in die streek bekenden arbeider tot geleiders te hebben.

Ik heb daar vele woningen gezien en zal trachten er één te beschrijven.

Een rieten hut, ruim twee en een halve meter lang en iets minder breed. De geheele hoogte twee meter en een deur van vier voet hoog. Het gebouw heeft reparatie noodig; 't is wat scheef gezakt. Binnen kan men in 't

midden recht op staan; er staat een klein tafeltje, een paar gewezen stoelen, en boven den vuurhaard hangt een ketel. De rook van een paar turven blijft voor de helft in 't vertrek. Op den blooten grond, want een vloer is er niet, staan man, vrouw en drie kinderen, de oudste zoo ongeveer acht jaren. Het dak van de hut is aan den eenen kant wat lager doorgetrokken, maar binnen is de symmetrie hersteld door wat oude vodden, die als gordijn de slaapplaats afsluiten. En die slaapplaats is de bloote grond, nat of droog, al naar het weer is. Van bed of matras, van een bos stroo, geen sprake en voor dekking een oude zak of dergelijk vod. In dat vunzige hok slapen man en vrouw en de kinderen, ook als deze ouder worden.

Het kostte mij moeite, maar ik heb het toch gedaan gekregen om aan de vrouw te vragen: ‘wat eet je, en wat eten je kinderen?’ Zij antwoordde niet, maar de man zei: ‘Laat het maar zien.’ En daar ging het deksel van den pot en zag ik een gele massa half stuk gekookte aardappelen, enkel met water. Dat waren - zooals de vrouw zei - Amerikaansche of fabrieksaardappelen - ik kende het artikel niet. Zij kostten zestig cent de mud. En toen de pot open was zette het oudste meisje zich hoog op de teenen en poogde met van gulzigen honger glinsterende oogen het hard begeerde voedsel te zien. De moeder schepte er wat uit op een theeschoteltje en gaf het haar.

Dit was een van de armste gezinnen die ik zag, maar met de beter gestelde was het verschil gering.

Toen wij buiten kwamen hadden wij een poos lang geen van allen iets te zeggen.

En als nu iemand dit leest, die zulke dingen niet te onbelangrijk vindt, dan moet hij er eens aan denken als hij dezen winter zijn kachel opstookt. Dan zijn die menschen ook in die hut. Men steekt daar van die losse turf, die zoo gemakkelijk breekt en zoo helder opvlamt, vooral goed om de kachel aan te maken. Ze is nu al droog; het werk in 't veen is afgeloopen, en de mannen zijn al uren ver van de woning aan 't hooien. Ten minste zij die werk hebben

kunnen vinden, en dan gaan zij den boer op om aardappelen te rooien, maar dan is 't uit en zijn zij vijf à zes maanden zonder werk.

Behalve de voeding van den man als hij bij de boeren werkt, bedragen de inkomsten van zulk een gezin, onder niet ongunstige omstandigheden *f* 150 in 't jaar.

Van Zinderen Bakker heeft in *Recht voor Allen* een open brief aan de Commissie van enquête gericht, die in de veenstreken haren arbeid gaat hervatten. Hij vertelt wat van ons bezoek en zegt:

'Het is daarom, dat ik in naam der menschheid en in naam der humaniteit een beroep doe op uw geweten als volksvertegenwoordigers en u uitnoodig een persoonlijk bezoek te brengen aan bedoelde streek en die van Beets in de gemeente Opsterland.

'Wilt gij in waarheid de ellende des volks leeren kennen, is het u in ernst er om te doen om verbetering te brengen, aarzelt dan niet.'

En Bakker biedt zich aan om hun geleider te zijn.

De woorden van dezen respectabelen man hebben mijne bevestiging niet noodig. Maar ik wil ze herhalen. Geen getuigenis, afgelegd te Heerenveen of Gorredijk kan de Enquête-commissie een denkbeeld geven van deze ellende. Ik zie geen kans, in woord of schrift er eene voorstelling van te geven, die den vollen indruk van de werkelijkheid geeft.

Wij hebben 55 liberale leden in de Kamer en daaronder een zeker aantal die sociale wetten willen invoeren. Ik schat ze niet gering die wetten. Elk materieel voordeel dat zij den arbeider brengen is mij winst, reeds om die verbetering in den toestand zelf, maar vooral omdat het hem meer kans geeft tot de bewustheid van zijn belang te geraken, en zoo het legioen van verzet vermeerdert. Maar in hoeveel jaren denkt men, dat de Nederlandsche vertegenwoordiging ook maar de bescheidenste arbeidswetgeving kan tot stand brengen?

Er is maar één middel. In de materieele behoeften der gemeenschap moet voorzien worden door de gemeenschap zelve, die niet dulden kan dat enkelen leven van den arbeid der velen die nìet leven - dàt is geen leven -, maar slechter zijn gehuisd, slechter zich voeden dan het vee op den stal.

Bussum, einde Juli.
P.L. TAK.